

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი

NIKO BERDZENISHVILI INSTITUTE OF
BATUMI SHOTA RUSTAVELI STATE UNIVERSITY

შავიზღვისპირეთი ცივილიზაციათა
გზაჯვარედინზე

II

(ნაწილი II | Part II)

BLACK SEA REGION AT THE CROSSROADS OF
CIVILIZATIONS

ბათუმი | Batumi
2024

მთავარი რედაქტორი: როინ მალაყმაძე (ისტორიის დოქტორი, ბათუმის

შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის

ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი, საქართველო)

რედაქტორები: ნიკოლაი დურა (კანონიკური სამართლის დოქტორი, რუმინეთის

მეცნიერებათა აკადემია, კონსტანცას ოვიდიუსის უნივერსიტეტი,

რუმინეთი)

ოლეგ ჯიბაშვილი (ისტორიის დოქტორი, ბათუმის

შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის

ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი, საქართველო)

Editor-in-Chief: Roïn Malakmadze (PhD in History, Niko Berdzenishvili Institute of
Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia)

Editors: Nicolae V. Dură (PhD in Canon Law, the Academy of Romanian Scientists,
Ovidius University of Constanta, Romania)

Oleg Jibashvili (PhD in History, Niko Berdzenishvili Institute of
Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia)

© ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის
ინსტიტუტი, 2024 • Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University,
2024

ISSN 2960-9208

E-ISSN 2960-9267

სარედაქციო კოლეგია: **როინ მეტრეველი** (აკადემიკოსი, საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია, საქართველო), **დევიდ ბრაუნდი** (ემერიტუს-პროფესორი, ექსეტერის უნივერსიტეტი, დიდი ბრიტანეთი), **ვინსენტ კოპჩევი** (ანთროპოლოგიის დოქტორი, ოსტრავას უნივერსიტეტი, ჩეხეთი), **ჯაბა სამუშია** (ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი, ივ. ჯავახიშვილის სახ. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საქართველო), **თეონა ბერიძე** (ფილოლოგიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საქართველო), **თამილა ლომთათიძე** (ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი, საქართველო), **ელზა ფუტკარაძე** (ფილოლოგიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი, საქართველო), **უჩა ოქროპირიძე** (ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საქართველო), **ნინო ინაიშვილი** (ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი, საქართველო), **მაია ჭიჭილეიშვილი** (ხელოვნებათმცოდნეობის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი, საქართველო), **ხათუნა დიასამიძე** (ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საქართველო), **ლელა სარალიძე** (ისტორიის დოქტორი, რეგიონალიზმის კვლევის ინსტიტუტი, საქართველო), **მირიან ხოსიტაშვილი** (ეთნოლოგიის დოქტორი, საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკა, საქართველო), **ვახტანგ მაისაია** (პოლიტიკის მეცნიერების დოქტორი, კავკასიის საერთაშორისო უნივერსიტეტი, საქართველო), **როზეტა გუჯეჯიანი** (ისტორიის დოქტორი, თსუ-ს ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი), **ჯემალ კარალიძე** (ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საქართველო), **ემზარ მაკარაძე** (ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საქართველო), **ელენა დიაკოვა** (ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი, სკოვოროდას სახელობის ხარკოვის ეროვნული პედაგოგიური უნივერსიტეტი, უკრაინა), **სუდან ალთუნ** (ფილოლოგიის დოქტორი, კავკასიის (ყარსის) უნივერსიტეტი, თურქეთი), **კალიბექოვა მანანა** (ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი, ვალიხანოვის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი, ყაზახეთი), **ნერიმან ილმაზი** (ფილოლოგიის დოქტორი, რიზეს უნივერსიტეტი, თურქეთი).

Editorial Board: **Roin Metreveli** (Academician, Georgian National Academy of Sciences, Georgia), **David Braund** (Emeritus Professor, University of Exeter, United Kingdom), **Vincenc Kopeček** (PhD in Anthropology, University of Ostrava, Czechia), **Jaba Samushia** (Candidate of Historical Sciences, Iv. Javakishvili Tbilisi State University, Georgia), **Teona Beridze** (PhD in Philology, Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia), **Tamila Lomtadze** (PhD in History, Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia), **Elza Putkaradze** (PhD in Philology, Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia), **Ucha Okropiridze** (PhD in History, Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia), **Nino Inaishvili** (PhD in History, Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia), **Maia Tchitchileishvili** (PhD in Art History and Theory, Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia), **Khatuna Diasamidze** (PhD in History, Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia), **Lela Saralidze** (PhD in History, Regionalism Research Institute, Georgia), **Mirian Khositashvili** (PhD in Ethnology, National Parliamentary Library of Georgia, Georgia), **Vakhtang Maisaia** (PhD in Political Sciences, Caucasus International University, Georgia), **Rozeta Gujejiani** (PhD in History, History and Ethnology Institute of Tbilisi State University, Georgia), **Jemal Karalidze** (PhD in History, Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia), **Emzar Makaradze** (PhD in History, Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia), **Elena Dyakova** (Candidate of Historical Sciences, Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ukraine), **Sudan Altun** (PhD in Philology, Kars University, Turkey) **Kalybekova Manana** (PhD in History, Ch. Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology, Kazakhstan), **Neriman Yilmaz** (PhD in Philology, University of Rize, Turkey).

რეცენზენტები:

დავით ყოლბაია (ისტორიის დოქტორი, ვარშავის უნივერსიტეტის ორიენტალისტიკის ფაკულტეტის აღმოსავლეთ ევროპის კვლევების ცენტრის კავკასიოლოგიური კვლევების მიმართულების ხელმძღვანელი. პოლონეთი)

მერაბ ჩუხუა (ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის არ. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი, საქართველო)

ლავრენტი ჯანიაშვილი (ისტორიის დოქტორი, ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი, საქართველო)

Reviewers:

David Kolbaia (PhD in History, Head of the Department of Caucasian Studies at the Center for Eastern European Studies, Faculty of Oriental Studies, University of Warsaw, Poland)

Merab Chukhua (Doctor of Philological Sciences, Ar. Chikobava Institute of Linguistics, Tbilisi State University named after Iv. Javakhishvili, Georgia)

Lavrenti Janiashvili (PhD in History, Institute of History and Ethnology named after Iv. Javakhishvili, Tbilisi State University named after Iv. Javakhishvili, Georgia)

სარჩევი / Contents

არქეოლოგია / Archaeology

- მირანდა თურმანიძე / Miranda Turmanidze.....12**
ელინისტური ხანის სამაროვანზე აღმოჩენილი მძივსაკიდები / The Beads Found on the Hellenistic Period Settlement
- თორნიკე მამისეიშვილი / Tornike Mamiseishvili.....27**
რომაული სამაგიდო თამაშები და გონიო-აფსაროსი / Roman Board Game Pieces in Gonio-Apsaros
- ნარგიზ სურმანიძე / Nargiz Surmanidze34**
ტარიელ ებრალიძე / Tariel Ebralidze
ზვიად დიასამიძე / Zviad Diasamidze
ბრინჯაოს ყუადაქანებული ცული სოფელ ფურტიოდან / Curved Sided Bronze Axe from the Purtio Village

ისტორია და პოლიტოლოგია / History and Politology

- ირაკლი ალიმბარაშვილი / Irakli Alimbarashvili.....46**
საფრანგეთის დიდი რევოლუციის 1791-1792 წლების (საკანონმდებლო კრების) შესწავლა საქართველოში / Study of the Great French Revolution of 1791-1792 (Legislative Assembly) in Georgia (until 1921)
- მიჰაი ბადესკუ / Mihai Badescu60**
მარიეტა საფტა / Marieta Safta
რეგიონულ დონეზე კონსტიტუციური სამართლიანობის გაძლიერება საერთაშორისო თანამშრომლობის მეშვეობით / Enhancing Constitutional Justice at the Regional Level through International Cooperation
- ირაკლი ბარამიძე / Irakli Baramidze.....73**
მარიამ ალექსანდრია / Mariam Aleksandria
ბათუმის ოსმალური ადმინისტრაცია (1918 წლის აპრილი-დეკემბერი) / Ottoman Administration of Batumi (April-December 1918)
- რარეშ ბარდუ / Rareş Bardu.....87**
ბერძნული და ლათინური წარწერების ამსახველი მასალები ბერძნულ-რომაული კულტურისა და ცივილიზაციის შესახებ მცირე სკვითიაში / Evidence of Greek and Latin Inscriptions on Greco-Roman Culture and Civilization in Scythia Minor

გიორგი ბაციკაძე / Giorgi Batsikadze.....	99
ქართული სოციალ-დემოკრატიის ზოგადი ხასიათი და პირველი ნაბიჯები ბათუმში / The General Character of the Georgian Social Democracy and the First Steps in Batumi	
სვიტლანა ბერეჟნა / Svitlana Berezhna.....	112
ელენა დიაკოვა / Helen Dyakova	
ჩრდილოეთ შავი ზღვის რეგიონში კაზაკთა დასახლებების შექმნა / Creation of Cossack Settlements in the Northern Black Sea Region	
ოთარ თურმანიძე / Otar Turmanidze.....	123
ჩაის პირველი ფაბრიკები საქართველოში / The First Tea Factories in Georgia	
ფატმა კამილოღლუ / Fatma Kamiloglu.....	134
ინდირა ფუტკარაძე / Indira Phutkaradze	
თურქული მედიის ანალიზი რუსეთ-უკრაინის ომში / Analysis of Turkish Media in the Russia-Ukraine War	
მერაბ მეგრელიშვილი / Merab Megrelishvili.....	152
ნიკოლოზ მეგრელიშვილი / Nikoloz Megrelishvili	
შავი ზღვის წმინდა ნიკოლოზის საბაჟო (1856-1910) / Black Sea Saint Nicholas Customs (1856-1910)	
უჩა ოქროპირიძე / Ucha Okropiridze.....	164
აჭარა პოსტსაბჭოთა პერიოდში (1990-2023 წლები) / Ajara in the Post-Soviet Period (1990-2023 years)	
გეორგიან-იონუტ შტანი / Georgian-Ionuț Stan.....	177
გველის კუნძული – მოკლე ისტორია და მისი სამართლებრივი სტატუსი წლების განმავლობაში / Snake Island – a Short History and Its Legal Status over the Years	
ნაილა ჩელებაძე / Naila Chelebadze.....	185
გიორგი ჩიტაია ბათუმის განთავისუფლებისათვის ბრძოლაში და ბრძოლის შესახებ / Giorgi Chitaya about the Struggle for the Liberation of Batumi and the Struggle	

სამართალი / Law

ჩირუგუ გიანინა მადალინა / Chirugu Gianina Mădălina.....	201
ხანდაზმულთა უფლებები პანდემიის პერიოდში რუმინეთში / The Rights of Elderly from Romania during the Pandemic Period	

ანდრეი ტინუ / Andrei Tinu.....213
მოქალაქეობის კონცეფცია ფილოსოფიური და თეოლოგიური
პერსპექტივიდან / The Concept of Citizenship from a Philosophical and
Theological Perspective

ლიტერატურა და ფოლკლორი / Literature and Folklore

ვატი აბაშიძე / Pati Abashidze.....222
საქართველოს ისტორიული წარსული ქართულ ფოლკლორსა და ვახტანგ
ორბელიანის შემოქმედებაში („ძველი დმანისი“, „ორი სიზმარი“) / Georgia's
Historical Past in Georgian Folklore and works of Vakhtang Orbeliani ("Old
Dmanisi", "Two Dreams")

სუდან ალთუნი / Sudan Altun.....230
თურქეთში არსებული ლიტერატურული კერები და მოღვაწეები XIX
საუკუნესა და XX საუკუნის დასაწყისში / Literary Centers and Figures in
Turkey in the 19th Century and the Beginning of the 20th Century

დალი ბეთხოშვილი / Dali Betkhashvili.....247
ოსმალეთის ქართველების საკითხი აკაკი წერეთლის პუბლიცისტიკაში
 („ოსმალეთის ქართველებს“) / The Issue of Ottoman Georgians in Akaki
Tsereteli's Journalism ("To Ottoman Georgians")

როინ მალაყმაძე / Roin Malakmadze.....256

საბა კალანდარიშვილი / Saba Kalandarishvili
რუსეთ-ოსმალეთის 1877-1878 წლების ომის ანარეკლი ქობულეთურ
ფოლკლორში / Reflection of the Russian-Ottoman War of 1877-1878 in Kobuleti
Folklore

თამარ პაიჭაძე / Tamar Paichadze.....272

რომანტიზმის რეცეფციისათვის ქართულ სიმბოლისტურ დისკურსში / For
the Reception of Romanticism in Georgian Symbolic Discourse

ინგა სანიკიძე / Inga Sanikidze.....284

XII საუკუნის პოლიტიკური რეალობა და სიბერის არგუმენტი
„ვეფხისტყაოსანში“ / 12th Century Political Reality and the Argument of Oldness
The Knight in the Tiger's Skin

ელზა ფუტყარაძე / Elza Phutkaradze.....294

როინ მალაყმაძე / Roin Malakmadze
იბრაიმ გორაძე - მწერალი და მთარგმნელი / Ibraim Goradze – a Writer and
Translator

თამარ შარაბიძე / Tamar Sharabidze.....	303
მეცხრამეტე საუკუნის ქუთაისის ბულვარის ბულვარული ქრონიკა / The Boulevard Chronicle of Kutaisi Boulevard of the Nineteenth Century	
თინა შიოშვილი / Tina Shioshvili.....	315
თქმულება თამარ მეფის ხელის მაძიებელ ჭაბუკზე ტაოურ ფოლკლორში / A Story about a Young Man Seeking the Hand of King Tamar in Taoian Folklore	
შორენა მახაჭაძე / Shorena Makhachadze.....	320
"Nonfiction" ჟანრის ორიგინალური ნიმუში / Original Works of the Nonfiction Genre	
ციალა ნარაკიძე / Tsiala Narakidze.....	330
გერ-დედინაცვლის სიუჟეტის შემცველი ჯადოსნური ზღაპარი ლაზურ ფოლკლორში / A Magical Fairy Tale Containing the Story of a Stepchild and a Stepmother in Laz Folklore	

ენათმეცნიერება / Linguistics

ცისნამი ბერიძე / Tsisnami beridze.....	338
მერისის ხეობის მეტყველების ზოგიერთი ფონეტიკური თავისებურება / Some Phonetic Features of the Speech of the Inhabitants of Merisi Gorge	
ნერიმან ილმაზი / Neriman Yilmaz.....	348
იუსუფელის რაიონის ჰიდრონიმია / Hydronym of Yusufeli District	
გიორგი მულიანი / Giorgi Muliani.....	360
ნათესაობის აღმნიშვნელი ლექსიკა ფერეიდნულ დიალექტში / Vocabulary Denoting Kinship in the Fereydani Dialect	

ეთნოლოგია / Ethnology

ლია ლურსმანაშვილი / Lia Lursmanashvili.....	374
ნინო ხაბეიშვილი / Nino Khabeishvili	
გულნარა კვანტიძე / Gulnara Kvantidze	
ნატო ფაილოძე / Nato Pailodze	
ნანული აბესაძე / Nanuli Abesadze	
აჭარული ხელსაქმის თანამედროვე ასპექტები (ღებვა, ქსოვა, ორნამენტი) / Modern Aspects of Ajarian Handiwork (Knitting, Embroidering and Coloring)	

ნინო დოლიძე / Nino Dolidze.....391
ხათუნა დარსაველიძე / Khatuna Darsavelidze
ქართული ტრადიციული სამოსის სილუეტი და მისი კოდირება / Georgian
Traditional Clothing Silhouette and Its Coding

თამილა ლომთათიძე / Tamila Lomtadidze.....400
ნანული ნოლაიდელი / Nanuli Nogaideli
თამაშობათა ეთნოლინგვისტური ასპექტები / Ethnolinguistic Aspects of Games

დალი ნიკოლაიშვილი / Dali Nikolaishvili.....410
ავთანდილ უჯმაჯურიძე / Avtandil Ujmajuridze
დავით სართანია / Davit Sartania
მევენახეობა ისტორიულ მესხეთში ოსმალური დავთრების მიხედვით /
Viticulture in Historical Meskheta according to Old Turkish Defters

რელიგიის ისტორია / History of Religion

ირინა არაბიძე / Irina Arabidze.....421
საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენის საკითხისათვის (რუს-
ქართველთა საეკლესიო ინტერესების შემთანხმებელი კომისია, 1917 წ.) / The
issue of Restoration of Autocephaly of the Georgian Orthodox Church (The
Commission for the Agreement on Georgian-Russian Church Interests, 1917)

ნინო გაგოშაშვილი / Nino Gagoshashvili.....445
„უწერელი ჩუეულება“ ქრისტიანი ქალების შესახებ / The Unwritten Custom
about Christian Women

ლაშა დეისაძე-შარვაშიძე / Lasha Deisadze-Sharvashidze.....456
1997 წლის პრობლემური მოვლენები საქართველოს მართლმადიდებელ
ეკლესიაში – ეკლესიათა მსოფლიო საბჭოდან გამოსვლა / The Problematic
Events of 1997 in the Georgian Orthodox Church – Exit from the World Council of
Churches

ნიკოლაი დურა / Nicolae V. Dură.....466
ტომის მცირე სკვითის ეკლესიის „Prima Sedis Episcopalis“ ისტორიული და
სამართლებრივი მოწმობები მისი წინამძღოლების სამართლებრივი
სტატუსის შესახებ / Tomis, „Prima Sedis Episcopalis“ of the Church of Scythia
Minor. Historical and Legal Testimonies about the Juridical Status of its Primates

ალინ კატოიუ / Alin Cătoișu.....497
მათეუს ბასარაბის ეპოქა და მისი მნიშვნელობა სამხრეთ-აღმოსავლეთ
ევროპის კონტექსტში / The Epoch of Matthew Basarab and Its Significance in the
South-East European Context

- ტიუდორ კოშმინი / Tudor Cosmin.....506**
 რუმინული კულტურა და სულიერება ფანარიოტთა ეპოქაში / Romanian Culture and Spirituality in the Phanariot Era
- კატალინა მიტიტელუ / Cătălina Mititelu.....532**
 კაცობრიობის ორი უძველესი ინსტიტუტი, „ნიშნობა“ და „ქორწინება“, ბიბლიური და სამართლებრივი ტექსტების მიხედვით. განხილვა და შეფასებები / Two ancient institutions of mankind, „Engagement“ and „Marriage“, in the light of the biblical and legal texts. Some considerations and assessments
- იოან-გეორგ როტარუ / Ioan-Gheorghe Rotaru.....550**
 ელინიზმის ძირითად პრობლემებთან დაკავშირებული შესაბამისი ასპექტები და მისი გავლენა / Relevant Aspects of the Fundamental Problems of Hellenism and Its Influence
- კრისტინა ელენა პოპა ტაჩე / Cristina Elena Popa Tache.....581**
 საზღვაო სამართლის ევოლუცია და მნიშვნელობა თანამედროვე მრავალდარგიან სამყაროში / The Evolution and Importance of the Law of the Sea in the Contemporary Multidisciplinary World
- ფლორინ ტიუდორესკუ / Florin Tudorescu.....605**
 წმინდა კალინიკის კანონი და მისი მნიშვნელობა რუმინიკის ეპარქიისთვის / The Law of Saint Calinic and its importance for the Diocese of Râmnic

კულტურა და ხელოვნება / Culture and Art

- მაია ჭიჭილეიშვილი / Maia Tchitchileishvili.....615**
 კონსტრუქტივიზმი XX საუკუნის 20-იანი წლების ბათუმის არქიტექტურაში (საცხოვრებელი სახლების მაგალითზე) / Constructivism in 1920s Architecture in Batumi (on the Example of Residential Houses)

განათლება / Education

- ნაილე მიქელაძე / Naile Mikeladze.....642**
 კულტურული მრავალფეროვნების მიმართ ტოლერანტობის დამკვიდრების საკითხისათვის ქართულ საგანმანათლებლო სივრცეში ფინური მიდგომის გათვალისწინებით / Considering the Finnish Approach to the Issue of Establishing Tolerance towards Cultural Diversity in the Georgian Educational System

სოციოლოგია / Sociology

- სოფიო მახაჭაშვილი / Sopio Makhatchashvili.....652**
გენდერული საკითხი მახლობელ აღმოსავლეთში XX ს. დასაწყისის ქართულ პრესაში გამოქვეყნებული შავიზღვისპირული კორესპონდენციების მიხედვით / Gender Issue in the Middle East according to the Publications Published in Georgian Press of the Beginning of XX Century
- ნუგზარ ჩხაიძე / Nugzar Chkhaidze.....666**
ქ.ბათუმის შემოქმედებითი ინტელიგენციის საქმიანობის ზოგიერთი ასპექტი (სოციოლოგიური ანალიზი) / Some Aspects of the Activities of the Creative Intelligentsia of Batumi (A sociological analysis)

ეკოლოგია / Ecology

- გიული გიგუაშვილი / Giuli Giguashvili.....685**
შავი ზღვის წყალქვეშა ელექტროკაბელის პროექტი: საქართველოს ახალი სატრანზიტო პერსპექტივა / Black Sea Submarine Power Cable Project: Georgia's New Transit Perspective
- ირაკლი მიქელაძე / Irakli Mikeladze.....697**
ლამზირა ზოიძე / Lamzira Zoidze
ქალაქ ბათუმის რუდერალური ფლორა, სტრუქტურა და ბიოეკოლოგიური თავისებურებანი / The Ruderal Flora, Structure and Bioecological Features of the City of Batumi
- დალი ქამადაძე / Dali Kamadadze.....711**
ავთანდილ მესხიძე / Avtandil Meskhidze
რამაზ ჭაღალიძე / Ramaz Chagalidze
აჭარის ზღვისპირა სანაპიროს ზამთარმოყვავილე დეკორატიული მცენარეები / Winter-flowering Decorative Plants of Ajara Coast

- ვიქტორ ჩიუპინა / Victor Ciupină.....719**
შავი ზღვის რეგიონის საზღვაო ტრანსპორტის ზოგიერთი ასპექტი და მძიმე მეტალების ჯანმრთელობის რისკის შეფასება ზღვის თევზში მოსახლეობისთვის / Some Considerations on the Maritime Transport in the Black Sea Area and Health Risk Assessment of Heavy Metals in Marine Fish to the Population

ტურიზმი / Tourism

- მაია აზმაიფარაშვილი / Maia Azmaiparashvili.....727**
სასტუმრო სექტორის ბიზნეს გარემო საქართველოში და მდგრადი განვითარების ტენდენციები / The Business Environment of the Hotel Sector in Georgia and Sustainable Development Trends

არქეოლოგია / Archaeology

The Beads Found on the Hellenistic Period Settlement ელინისტური ხანის სამაროვანზე აღმოჩენილი მძივსაკიდები

Miranda Turmanidze

PhD in History,

Researcher at Batumi Archaeological

Museum of LEPL Ajara Museum,

e-mail: turmanidze.miranda@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-7133-6494>

Abstract: Beads are a common archaeological find in necropolises; however, they are rarely encountered in settlements. The beads and bead pendants made from various materials from the Hellenistic period burials stand out for their exceptional diversity. During the Hellenistic era, there was a noticeable shift in the development of material culture in Colchis (and in the ancient world in general), with the emergence of qualitatively new elements in both material and spiritual culture structures. In this regard, the glass (polychrome, monochrome) and semi-precious stone bead pendants found in Hellenistic period graves in southwestern Georgia are of particular interest. A comprehensive study of these beads will allow us to better understand jewelry-making, stone and bone processing, and glass production, as well as trace the evolution of the respective workshops. Beads and jewelry, in general, help us form a picture of ancient fashion and costumes. Changes in bead shapes and ornamentation, taking into account technological details (ornament, shape, material), also provide dating material. Specifically, dating significance is attached to elements such as polychrome decoration, pear-shaped and biconical forms, the so-called "sandwich" glass technique ("gilded" and "silvered" glass), and others. Thus, their detailed study will assist in dating archaeological sites and understanding jewelry production practices.

Key words: Black Sea Coast, pendants, Hellenistic period, Polychrome and monochrome pendants.

მირანდა თურმანიძე

ისტორიის დოქტორი,

სსიპ აჭარის მუზეუმის, ბათუმის არქეოლოგიური

მუზეუმის მეცნიერ-თანამშრომელი,

ელ-ფოსტა: turmanidze.miranda@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-7133-6494>

აბსტრაქტი: მძივები მიეკუთვნება მასობრივ არქეოლოგიურ მონაპოვარს ნეკროპოლებზე; მაგრამ, როგორც წესი, იშვიათად გვხვდება ნამოსახლარებზე. განსაკუთრებული მრავალფეროვნებით გამოირჩევა ელინისტური ხანის სამაროვნებიდან მომდინარე სხვადასხვა მასალისაგან დამზადებული მძივები და მძივ-საკიდები. ელინისტურ ეპოქაში კოლხეთის (ზოგადად იმ პერიოდის სამყაროში) მატერიალური კულტურის განვითარებაში შეიმჩნევა მკვეთრი გარდატეხა და თვისობრივად ახალი ელემენტების გაჩენა ნივთიერი და სულიერი კულტურის სტრუქტურაში.

ამ თვალსაზრისით საინტერესოა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ელინისტური ხანის სამარხებში აღმოჩენილი მინისა (პოლიქრომიული, მონოქრომიული) და ნახევრადძვირფასი ქვებისაგან დამზადებული მძივ-საკიდები. მძივების სათანადო და ყოველმხრივი შესწავლა საშუალებას მოგვცემს გავეცნოთ საიუველირო, ქვისა და ძვლის დამუშავებისა და მინის წარმოების საქმეს, ასევე თვალი გავადევნოთ შესაბამისი სახელოსნოების ევოლუციას. მძივები, და საზოგადოდ, სამკაული გვეხმარება წარმოდგენა შეგვექმნას ანტიკური ხანის მოდასა და კოსტიუმზე. მძივების ფორმათა და ორნამენტის ცვლილება, ტექნოლოგიური დეტალების გათვალისწინებით (ორნამენტი, ფორმა, მასალა), დამატარიღებელ მასალასაც წარმოადგენს. კერძოდ, დამატარიღებელი მნიშვნელობა აქვს ისეთ ელემენტებს, როგორცაა პოლიქრომიული დეკორი, მსხლისებური და ბიკონუსური ფორმები, ე.წ. სენდვიჩისებური მინის („ოქროფენილი“ და „ვერცხლითფენილი“) ტექნიკა და ა.შ. ამგვარად, მათი დაწვრილებითი კვლევა დაგვეხმარება არქეოლოგიური ძეგლის დათარიღებასა თუ საიუველირო საქმის წარმოების შესწავლაში.

საკვანძო სიტყვები: შავიზღვისპირეთი. საკიდები, ელინისტური ხანა, პოლიქრომიული და მონოქრომიული საკიდები.

შესავალი: მინისა და ლითონისაგან დამზადებული საკიდები არქეოლოგიური მასალის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი კატეგორიაა არა მხოლოდ მრავალრიცხოვნებით, არამედ მრავალფეროვნებითაც; მრავალფეროვნება ვლინდება როგორც ნაირგვარ ფორმებში, ასევე მასალაშიც, რისგანაც მძივებს ამზადებდნენ. კიდევ მეტი, მძივები სხვადასხვა სახის არქეოლოგიურ ძეგლებზე გვხვდება, სადაც მათ სხვადასხვაგვარი დატვირთვა აქვთ. იშვიათ შემთხვევებში მძივები კომპლექსის თარიღის დაზუსტების საშუალებასაც იძლევა. ამავე დროს მძივები, არქეოლოგიური მასალის სხვა კატეგორიების მსგავსად, გვიქმნის წარმოდგენას მისი მომხმარებელი საზოგადოების ხელოსნური წარმოების და სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობების შესახებაც.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: მძივ-სამკაულის შესწავლისას გამოყენებულია როგორც ქართველი, ასევე უცხოელი მეცნიერთა კვლევები. (ე. გოგაძე, ე.გიგოლაშვილი, ნ.ვაშაკიძე, ე. ალექსეევა, ა.კისა და სხვა). მათი შესწავლის საფუძველზე შესაძლებელია პარალელებისა და გავრცელების არეალის მოძიება - დადგენა.

მეთოდოლოგია: სტატიაში გამოყენებულია კვლევის ზოგადი და ვიწრო სამეცნიერო მეთოდოლოგია. მათ შორის: ანალიზის, შედარების და ტიპოლოგიური დაჯგუფების მეთოდები. რათა განისაზღვროს მათი ფუნქცია, დანიშნულება და სამარხში ჩატანების პრინციპი.

დისკუსია/შედეგები

ძვ.წ. IV საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში ხმელთაშუაზღვისპირეთსა და წინა აზიაში დაიწყო დიდი პოლიტიკური ძვრები, რომლებიც ალექსანდრე მაკედონელის სახელთანაა დაკავშირებული. ამ ძვრებმა სათავე დაუდო ძველი სამყაროს ისტორიაში თვისობრივად ახალ ეტაპს, რომელსაც ჩვეულებრივ ელინიზმის ეპოქას უწოდებენ და მის ქრონოლოგიურ ჩარჩოებს პირობითად ძვ.წ. IV საუკუნის მეორე ნახევრიდან ძვ.წ. I საუკუნის 30-იანი წლებით განსაზღვრავენ. ელინიზმი კაცობრიობის განვითარების ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ეტაპადაა მიჩნეული (ლორთქიფანიძე, 1984: 38-57).

ძვ.წ. IV საუკუნის მეორე ნახევრიდან კოლხეთის მატერიალური კულტურის განვითარებაში შეიმჩნევა მკვეთრი გარდატეხა და თვისობრივად ახალი ელემენტების გაჩენა ნივთიერი და სულიერი კულტურის სტრუქტურაში. მასთან ერთად, ძველი კოლხეთის ტერიტორიაზე ისახება ერთმანეთისაგან რამდენადმე განსხვავებული ორი არეალი: ზღვისპირა ზოლი და აღმოსავლეთი ოლქები. ახალი ეტაპისათვის დამახასიათებელი ნიშნები ასახულია დაკრძალვის წესებსა და მატერიალური კულტურის ზოგიერთ ელემენტში (ლორთქიფანიძე, 2002: 209-210).

ზღვისპირა კოლხეთში ძვ.წ. IV საუკუნის მეორე ნახევარსა და III საუკუნეში ძირითადად ორმოსამარხებია გავრცელებული, მაგრამ სამარხეულ ინვენტარში კარგად შეინიშნება მატერიალური კულტურის ზოგიერთ სახეობაში (კერამიკასა და სამკაულებში) ახალი ტიპოლოგიური ნიშნების გაჩენა (ლორთქიფანიძე, 2002: 209-210).

ამ თვალსაზრისით საინტერესოა ფიჭვნარის ელინისტური ხანის სამაროვანი. იგი მდებარეობს ძვ.წ. V საუკუნის კოლხური სამაროვნის სამხრეთ-დასავლეთით და ძვ.წ. IV საუკუნის ბერძნული ნეკროპოლის სამხრეთ-აღმოსავლეთით.

ელინისტურ სამაროვანზე წარმოდგენილი მასალის დაწვრილებით შესწავლის საფუძველზე სამაროვანი ძვ.წ. IV-III საუკუნეებით თარიღდება

(ვაშაკიძე, 1982: 83-86; კახიძე, ვიკერსი, 2004: 113-123; Вашакидзе, Кахидзе, 1990: 456-459).

ფიჭვნარის ელინისტური ხანის სამაროვანი მძივსამკაულის შემადგენლობის მიხედვით ყველაზე მრავალფეროვანი და მრავალრიცხოვანი მასალის შემცველი სამაროვანია. ქვის მძივების მასალად გამოყენებულია სარდიონი და გიშერი. მინის მონოქრომიული და პოლიქრომიული მძივები ფორმათა სხვადასხვა სახეობით ხასიათდება. წარმოდგენილია ე.წ. „სენდვიჩისებური“ მინის ნიმუშები, ოქროსა და ვერცხლით შედგენილი საკიდები. სტატიაში განხილულია სხვადასხვა მასალისაგან (სანახელავო ქვა, მინა, ლითონი) დამზადებული საკიდები. ელინისტური ხანის საკიდები გამოირჩევა ფორმათა მრავალფეროვნებით.

უპირველეს ყოვლისა საუბარს ნახევრადმვირფასი და სანახელავო ქვებისაგან დამზადებული საკიდებით დავიწყებ. ნახევრადმვირფას ქვებში მძივ-საკიდების დიდ ნაწილს გიშრის ცალები წარმოდგენენ, თუმცა საკიდიდან მხოლოდ ერთი სახეობა გვხვდება.

„გიშერი“ - სომხური სიტყვაა და ღამეს ნიშნავს. ამ ტერმინით წარსულშიც და დღესაც აღინიშნება სანახელავო ტიპის ნახშირი. თანამედროვე მინერალოგიურ ლიტერატურაში ამ ტიპის ნახშირების ჯგუფს მურა ნახშირებს უწოდებენ. (Myzafarov, 1965: 327; გეოლოგიური ლექსიკონი, 1955: 145). გიშრის დამუშავება რთულ ტექნიკასთან არაა დაკავშირებული. ის მარტივად იჭრება, იხვრიტება და პრიალდება. ამიტომ მისგან პატარა ნაკეთობების დამზადება რთული საქმე არ იყო.

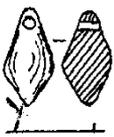
ფიჭვნარის ელინისტური ხანის სამაროვანზე 120 ცალი გიშრის მძივ-საკიდეა აღმოჩენილი. აქედან მხოლოდ ერთი სახეობის საკიდეა აღმოჩენილი, ისიც ერთი ათეული ცალი. საკიდე წარმოადგენს სტილიზებული ცულის ფორმის საკიდებს, რომლებიც საკმაოდ კოხტადაა დამუშავებული, ზედაპირი გაპრიალებულია, სიმაღლე 1-0,7სმ შორის მერყეობს, არხის დიამეტრი – 0,1 სმ-ა (სამარხები ##195, 206, 209). ცულისებური საკიდები აღმოჩნდა

პანტიკაპეიონში და ძვ.წ. III საუკუნით თარიღდება (Алексеева, 1978: 19; ტიპი 107ბ). ჩვენთან მსგავსი გიშრის საკიდე დადასტურდა ვანის #16 სამარხში (2 ც.). სამარხი ძვ.წ. IV საუკუნის მეორე ნახევრითა და ძვ.წ. III საუკუნის დას-წყისით თარიღდება (კაჭარავა, მჟავანაძე, 1986: 31, კატ. 68, სურ. 1411-12).

გიშრის სამკაულები დიდი რაოდენობითაა აღმოჩენილი ძვ.წ. I ს-ის კომპლექსებში (Рехвиашвили, 1957: 43), ფიჭვნარის ძვ.წ. V საუკუნის კოლხურ და ბერძნულ სამაროვანზე ერთეული სახითაა წარმოდგენილი და

თანაც დაშლილია, ისე რომ ფორმის გარკვევა ძნელდება. კოლხეთში და საერთოდ ამიერკავკასიაში ამ პერიოდის ძეგლებზე გიშრის სამკაული საკმაოდ მცირე რაოდენობით გვხვდება. ეს მაშინ, როდესაც იმავე პერიოდის ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთისა და ჩრდილოეთ კავკასიის სამაროვნებზე ისინი ასეულობით არის აღრიცხული (Рехвиашвили, 1957:43; Алексеева, 1978:6-8]. დღესდღეობით გაუგებარი რჩება, რა მიზეზით ქრება ანტიკური ხანის კოლხეთში გიშრის სამკაული, მაშინ როდესაც მისი ადრეული ნიმუშები მრავლად არის დამოწმებული ძვ.წ. XV-XIV სს. ძეგლებზე (Рехвиашвили, 1957: 49).

ნახევრად ძვირფასი ქვებისაგან დამზადებული მძივ-საკიდების მომდევნო ჯგუფში გაერთიანებულია სარდიონის ცალები. მათი რაოდენობა ძალზედ მოკრძალებულია: სულ 5 მძივი და 2 საკიდია აღმოჩენილი (სამარხი #209). ორივე საკიდი ცრემლისებური მოყვანილობისაა. მოყავისფრო-წითელი, სიმეტრიული, კარგად გაპრიალებული. სიმაღლე 0,9-0,6სმ შორის მერყეობს, არხის დიამეტრი კი 0,1 სმ-ია.

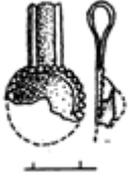
ფიჭვნარის ელინისტური ხანის სამაროვანზე ლითონისაგან დამზადებული რამდენიმე საკიდია დადასტურებული. ესაა ოქროსა და ვერცხლის ნიმუშები. ყველა შედგენილია.

183-ე სამარხში აღმოჩნდა შედგენილი ვერცხლის საკიდი: ქვის (შესაძლებელია მარმარილოს) სამკუთხედისებურ გულარს (ტაბ. I-16) შემოკრული აქვს ცრუ გავარსით შემკული ვერცხლის ფირფიტა. ქვა ერთი

შეხედვით ცხოველის ეშვსაც მოგვაგონებს, ზედა ნაწილი მომრგვალებული აქვს, ხოლო ზურგი - ბრტყელი. ცრუ გავარსით შემკული მხოლოდ გარეთა ზედაპირია, უკანა მხარე კი სადაა. გავარსი საკიდს ორიგად შემოუყვება. ყუნწი შემსხვილებულ ადგილასაა მირჩილული. საკიდი მოტეხილია. (1,5x1,1სმ). 183-ე

სამარხში მხოლოდ ეს ერთი საკიდია აღმოჩენილი და შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ მას მაგიური დანიშნულება ჰქონდა. ანალოგიური მძივები აღმოჩენილია საირხისა და ვანის სამარხებში. საირხის სამარხი ძვ. წ. V-IV სს. თარიღდება, ხოლო ვანისა კი - ძვ. წ. IV საუკუნის მეორე ნახევრით. ფიჭვნარის ნიმუშისაგან მოყვანილი პარალელები იმით განსხვავდება, რომ ამ საკიდებს ვერცხლის ნაცვლად ოქროს გარსაკრავი აქვთ. საირხისა და ვანის შემთხვევებშიც მკვლევარები ფიქრობენ, რომ საკიდებს ავგაროზის მნიშვნელობით იყენებდნენ (მახარაძე, წერეთელი, 2007: 77; Kacharava, 200: 305-306).

საინტერესო ვერცხლის საკიდი აღმოჩნდა 209-ე სამარხში. ის თვალ-ბუდიანია. თვალბუდე ოვალური ფორმისაა, ირგვლივ შემოუყვება ცრუ გავარსი. თვალბუდეზე მირჩილულია ყუნწი, რომელიც დამზადებულია ბრტყელგანიკვეთიანი მავთულის ღეროსაგან. ყუნწს სიგრძივ ჩამოუყვება ორი არა ღრმა ღარი (ტაბ. I/14). მსგავსი ოქროს საკიდი აღმოჩენილია ვანის მე-15 სამარხში (ჭყონია, 1981: 70). აღიარებულია, რომ ასეთი საკიდები დამახასიათებელია ელინისტური პერიოდისათვის.

1 ცალი ოქროს ნახევარმთვარისებური საკიდი 52-ე სამარხშია აღმოჩენილი (ტაბ. I/15). ის დამზადებულია ოქროს თხელი ფირფიტისაგან. საკიდს ბოლოები მოკაუჭებული აქვს, სადაა. ზურგზე მრგვალგანიკვეთიანი მავთულისაგან გაკეთებული ყუნწია მირჩილული. დამზადებულია ყვითელი ფერის ოქროსაგან. მსგავსი სამკაული ასტრალურ რწმენა-წარმოდგენებს, კერძოდ, მთვარის კულტს, უნდა უკავშირდებოდეს. მათი ადრეული ნიმუშები ცნობილია ფიჭვნარის ძვ.წ. V საუკუნის მეორე ნახევრის ბერძნული ნეკროპოლიდან, საირხეს, ვანის მდიდრული სამარხებიდან. ნახევარმთვარისებური მოყვანილობის საკიდები დამახასიათებელია ელინისტური ხანისა და მომდევნო ეპოქების ოქროს სამკაულებისათვის. მათ წარმომავლობას ახლო აღმოსავლეთს, კერძოდ, მესოპოტამიას უკავშირებენ (ჭყონია, 1981: 70).

მინის გამჭვირვალე და გაუმჭვირვალე ცალები მთელი ანტიკური ხანის განმავლობაში მზადდებოდა, მაგრამ განსაკუთრებული მრავალფეროვნება წარმოებაში შეიმჩნევა ელინისტურ პერიოდში. ამ დროს ჩნდება მძივებისა და მძივსაკიდების ახლი ფორმები, როგორცაა მსხლისებური, ამფორისკოსისებური, გულისებური, დელფინისებური და სხვა.

გაცილებით მეტი მრავალფეროვნებით ხასიათდება მონოქრომიული მინის საკიდები. ელინისტური ხანისათვის ჩნდება საკიდების ახალი ფორმები. ესენია: ამფორისკოსისებური, გულისებური, დელფინისებური, ცულისებური და თოხისებური ცალები. ამასთან ერთად არსებობას აგრძელებს ძველი ფორმის საკიდები (პირამიდული და ზარისებური).

ყველაზე ადრეული ნიმუშებია მინისა და ეგვიპტური ფაიანსის პირამიდული საკიდები. ისინი დამოწმებულია ფიჭვნარის ყველა სამაროვანზე. მათ წაკვეთილი კონუსის ფორმა და მკვეთრი მოხაზულობა აქვთ. წაკვეთილ წვერში დატანილია წვრილი ნახვრეტი (სამარხები # 131, 135). საკიდების ეს სახეობა ძვ.წ. V საუკუნიდან ჩნდება. მსგავსი ცალები საკმაო რაოდენობითაა აღმოჩენილი ძვ.წ. V ს. კოლხურ და ბერძნულ ნეკროპოლებზე. 2005 წელს კი ძვ.წ. IV საუკუნის ბერძნულ სამაროვანზე აღმოჩნდა სამი მინიატურული პირამიდული საკიდი, რომელთაგან ორი

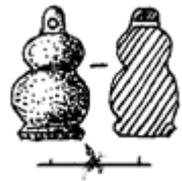
მინისაგანაა დამზადებული (ლურჯი და შავი), ერთი კი - ოქროსაგან. სამივე საკიდს ოქროს ყუნწი აქვს. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ისინი ავგაროზის დანიშნულებით გამოიყენებოდა. მინის პირამიდული საკიდები ცნობილია დაბლაგომისა და ზემო ფარცხმის მოგვიანო ხანის - ძვ.წ. IV-III სს-ის ქვევრსამარხებიდან. ვანში აღმოჩენილი ოქროს პირამიდული საკიდი ძვ.წ. IV საუკუნით თარიღდება (ჭყონია, 1981: 107, კატ. # 31). როგორც უკვე ითქვა, კოლხეთში ამ ფორმის საკიდები ჩნდება ძვ.წ. V საუკუნეში და არსებობას ელინისტურ ხანამდე განაგრძობს, თუმცა ელინისტურ ხანაში მხოლოდ ერთეული ცალეებითაა წამოდგენილი.

ადრეულ იერს ატარებს კონუსურტანიანი, ზარისებური ფორმის ცისფერი გამჭვირვალე მინის მინიატურული საკიდი, რომელიც აღმოჩნდა მე-200 სამარხში (1,2x0,5x0,6სმ). ის იდენტურია კოლხური სამაროვნიდან მომდინარე ნიმუშისა. ანალოგიური საკიდები ცნობილია

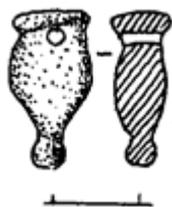
ვანიდანაც – ერთი მათგანი #11 სამარხშია აღმოჩენილი, რომელიც ძვ.წ. V ს-ის შუა ხანებითაა დათარიღებული; დანარჩენი ნიმუშები ზოგადად თარიღდება ძვ.წ. VI-IV და IV-III საუკუნეებით (გიგოლაშვილი, 1983: 111-112, კატ. # 489). წალკის რაიონის სოფ. კუმჩის სამაროვნის #5 სამარხიდანაც არის ცნობილი ჩვენთვის საინტერესო ტიპის მიმსაგავი. სამარხი ძვ.წ. III საუკუნითაა დათარიღებული; თუმცა არ გამორიცხავენ, რომ ის ძვ.წ. IV საუკუნეს განეკუთვნებოდეს, რადგან მასში აღმოჩენილი ინვენტარი (თვალადი მძივები, ვერცხლის ოთხკუთხაგანიკვეთიანი სასაფეთქლე რგოლები და სხვ.) აშკარად ადრეულ იერს ატარებს (გაგოშიძე, 1982: ტაბ. VI-5,6). ამგვარი საკიდები ლარი-ლარიდან (ჩართოლანი, 1968: 105) და პაპიგორის სამაროვნიდან (მარგიშვილი, 1992, ტაბ. XXIII) არის ცნობილი.

ელინისტურ პერიოდში ფართოდ ვრცელდება სხვადასხვა სტილიზებულ გამოსახულებიანი საკიდები, დამზადებული გამჭვირვალე და გაუმჭვირვალე მინისაგან. ასეთი საკიდების პირველ ჯგუფში

გაერთიანებულია გამჭვირვალე მინის ამფორისკოსისებური ცალეები. ფიჭვნარში ამ სახის რამდენიმე ათეული საკიდი არის აღმოჩენილი. მათში ორი ტიპი გამოიყოფა: ძირბრტყელი (სამარხები ##65, 171, 172, 181, 198, 209) და ძირწვეტიანი (სამარხები ##65, 172, 198, 209). ნ. ვაშაკიძე ციხისძირის სამაროვნის ინვენტარის - მათ შორის, რა თქმა უნდა, მიმსაგავი საკიდების - შესწავლის საფუძველზე აღნიშნავს, რომ ძირწვეტიანი ცალეები ადრეული ხანის (ძვ.წ. IV ს. დასასრული და III საუკუნის პირველი ნახევარი) სამარხებისათვისაა დამახასიათებელი, ხოლო ძირბრტყელი ცალეები კი – უფრო გვიანდელი (ძვ.წ. III ს. დასასრული - II საუკუნე) სამარხებისათვის (ვაშაკიძე, 1989: 33).

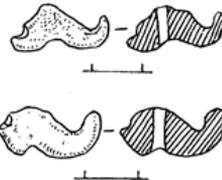
ძირწვეტიან ამფორისკოსებს (8 ც.) ქუსლი მკვეთრად აქვთ გამოყოფილი (ტაბ. I/6), ხოლო ძირბრტყელი ნიმუშების (18 ც.) ქუსლი

ტანისაგან ოდნავაა გამოყოფილი (ტაბ. I/5). ფიჭვნარის ელინისტური ხანის სამაროვანზე ამ სახის ნიმუშები შემდეგი ფერის მინისგანაა დანზადებული: ლურჯი, ყავისფერი, თეთრი და წყლისფერი. 65-ე და 209-ე სამარხებში ორივე ფორმის საკიდებია დადასტურებული, რაც მიგვანიშნებს იმაზე, რომ რაღაც პერიოდში ორივე ფორმის ნიმუშები

ერთდროულად გამოიყენებოდა. ანალოგიური ამფორისკოსისებური საკიდები დადასტურდა მელიტოპოლის ყორღანში, ქალის მდიდრულ სამარხში, ასევე მონა ქალის სამარხში. საკიდები დამზადებულია გაუმჭვირვალე მინისაგან. სამარხი ძვ.წ. IV საუკუნით თარიღდება (Онайко, 1970: 107, კატ. XLIII, ა, ბ). ძირწვეტიანი ამფორისკოსისებური საკიდი დადასტურდა სოფ. ლვოვთან, სკვითურ სამარხში, სადაც ის შემადგენელი ნაწილი იყო ეგვიპტური ფაიანსის ე.წ. იოტებისაგან შემდგარი ყელსაბამისა. სამარხი ძვ.წ. IV საუკუნით თარიღდება (Куньшев, Николова, Полин, 1982: 21, 28-29, სურ. 6, ყორღანი #16, სამარხი #1).

საკმაო რაოდენობითაა (25ც.) აღმოჩენილი სხვადასხვა ფერის (ყავისფერი, ლურჯი, თეთრი, მწვანე) მინის დელფინისებური საკიდები (სამარხები #65, 198, 172, 209, 212). ყველა ნიმუში გამჭვირვალე მინისაგანაა დამზადებული. დელფინის კუდი ზემოთაა აწეული, პირი გამოკვეთილია.

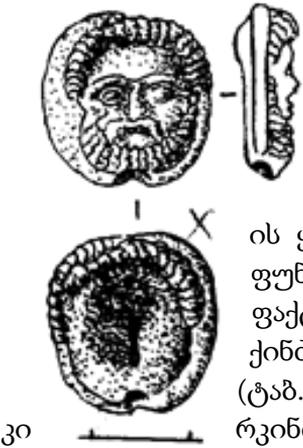

სიგრძივი არხი თავის არეშია დატანილი (ტაბ. I/8). არხის დიამეტრი თანაბარია (1,7-1,5x0,2x1,6-1,4სმ). ზემოთ დასახელებული სამარხეული კომპლექსები, რომლებიც შეიცავდა დელფინის გამოსახულებიან მძივსაკიდებს, გვიანდელი (ძვ.წ. III ს.) სამარხების რიგს

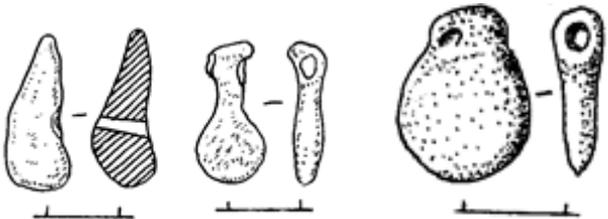
მიეკუთვნებიან. ამ სამარხებში ჩვეულებრივ ჩნდება “ოქროფენილი” მინის მძივები, თვალადი მძივების გვიანდელი ვარიანტი და ა.შ. დელფინისებური საკიდი აღმოჩენილია ვანში. ის ძვ.წ. IV-III ს. თარიღდება (გიგოლაშვილი, 1983: 104, კატ. # 494, ტაბ. 49). ასეთი მძივსაკიდები ცნობილია დაბლაგომიდან (ინახება ეროვნული მუზეუმის ფონდში #ბ-494), ცხაკაიდან (გრიგოლია, ბარამიძე, ფხაკაძე, ლორთქიფანიძე, 1973: 33, ტაბ. XVI). ცნობილია ისინი სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ელინისტური ხანის თითქმის ყველა სამაროვნიდან - ზემო ფარცხმის (ვაშაკიძე, 1985: 101), წიფნარისა და ზენობის ქვევრსამარხები (ვაშაკიძე, 1973: 80-81, ტაბ. X-1,2,4). გამონაკლისია მხოლოდ ციხისძირის სამაროვანი, რომელზეც ამ სახის საკიდი არ არის ცნობილი. დელფინის ფორმის საკიდები ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთიდან (უსტ-ლაბინსკი) ძვ. წ. III-II სს. მიეკუთვნება (Анфимов, 1951: 177).

მონოქრომიული საკიდების შემდეგ ჯგუფში გაერთიანებულია გულისებური საკიდები (ტაბ. I/3-4). გვხვდება, როგორც გაუმჭვირვალე (ყვითელი), ასევე ნახევრად გამჭვირვალე მინისგან (თეთრი, ლურჯი, ყავისფერი, წყლისფერი) დამზადებული ცალები. მათი რაოდენობა 16-ს აღწევს (სამარხები # 65, 172, 180, 196, 200, 209). ცილინდრული არხი სიგრძივით დატანილი, არხის ბოლოები ერთმანეთის ტოლია (1,3-0,8x0,2x1,4-1სმ).

სამარხ #209-ში აღმოჩნდა ყვითელი მინისებური პასტისაგან დამზადებული მამაკაცის სახის გამოსახულებიანი საკიდი. ხუჭუჭა თმა და წვერი რელიეფური ხაზებითაა გადმოცემული. მამაკაცს სწორი, თხელი ცხვირი და ღრმად ჩამჯდარი თვალები აქვს. საკიდის მეორე მხარეზე მხოლოდ თმებია გადმოცემული, ხოლო სახე ნახვრეტის დატანის გამო დაზიანებულია. საკიდის კუთხეების მიხედვით შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ის ყალიბშია ჩამოსხმული. თავდაპირველად მას მიძივის ფუნქცია არ უნდა ჰქონოდა, რაზეც მიგვითითებს ის ფაქტი, რომ არხი ბოლომდე არაა გახვრეტილი. ის ქინძისთავის შემადგენელი ნაწილი უნდა ყოფილიყო (ტაბ. I/11). ასევე არხში შეინიშნება ლითონის ჟანგი (უფრო რკინის). მ. ვიკერსი ფიქრობს, რომ იგი უნდა წარმოადგენდეს ჰერაკლეს გამოსახულებას. მსგავს გამოსახულებიანი საკიდი აღმოჩენილია ქერსონესში, მას გ. ბელოვი ძვ.წ. IV-III საუკუნეებით ათარიღებს, თუმცა მის განსაზღვრებას არ იძლევა (Белов, 1962: 180-181, სურ. 14-27). მსგავსი საკიდი, დამზადებული ყვითელი გაუმჭვირვალე მინისაგან, დადასტურდა სოფ. ნაგორნოესთან (ქვლადიკავკაზთან) აღმოჩენილ სკვითურ სამარხში. სამარხი ძვ.წ. IV საუკუნის დასასრულითა და III საუკუნის დასაწყისით თარიღდება (Мозолевский, 1973: 229-234, სურ. 37/6, სამარხი #3). მსგავსი ყვითელი ფერის მედალიონები, რომლებიც შტამპური წესითაა დამზადებული, აღმოჩნდა ჟინვალის სამაროვანზე, ახ.წ. III-IV საუკუნეებით დათარიღებულ სამარხეულ კომპლექსში (28 ცალი). მათზე სხვადასხვა ცხოველებისა და გორგონას გამოსახულება იკითხება. ყველა ნიმუში წუნდებულია და ვ. ჩიხლაძე თვლის, რომ ისინი ადგილობრივი წარმოებისა უნდა იყოს. წუნდებული ნივთების შემოტანა გაუმართლებელი იქნებოდა, რადგანაც ეს ნივთები ავი

კი

წუნდებულია და ვ. ჩიხლაძე თვლის, რომ ისინი ადგილობრივი წარმოებისა უნდა იყოს. წუნდებული ნივთების შემოტანა გაუმართლებელი იქნებოდა, რადგანაც ეს ნივთები ავი

თვალისაგან დასაცავად იყო განკუთვნილი (ჩიხლაძე, 2005: 143, ტაბ. I/146).

თითო ნიმუშითაა წარმოდგენილი, ყავისფერი და ლურჯი გამჭვირვალე მინისაგან დამზადებული თოხისებური და ცულისებური საკიდები (ტაბ. I/1-2). მათი სიგრძე 1,3-1 სმ შორის მერყეობს. ასეთი ნიმუშები პანტიკაპეიონშია აღმოჩენილი და ძვ.წ. III-II საუკუნეებითაა დათარიღებული (Алексеева, 1978: 74, ტიპი 200). თოხისებური საკიდის ანალოგიური ნიმუში, დამზადებული გაუმჭვირვალე ცისფერი მინისაგან, დაცულია მაინცის რომაულ-გერმანულ მუზეუმში. საყურე ახ.წ. I-II სს. თარიღდება (Deppert-Lippitz, 1985: 21, კატ. 54, ტაბ. 25/54). ცულისებური, ნახევრად გამჭვირვალე მინისაგან დამზადებული საკიდი აღმოჩენილია ჩრდილოეთ კავკასიაში - დეგორში, ძვ.წ. V-IV სს-ით დათარიღებულ სამარხში. ამ საკიდთან ერთად დადასტურდა ლურჯი მინის დელფინისებური საკიდიც (Мошинский, 2006: 54, ტაბ. 29/12). სავარაუდოდ, სამარხი ძვ.წ. IV საუკუნით უნდა დათარიღდეს აღმოჩენილი მძივსაკიდების მიხედვით.

65-ე სამარხში სხვადასხვა სახის მძივებთან ერთად ყავისფერი მინის მინიატურული, ამფორისკოსისებური საკიდები დადასტურდა (7 ცალი). მათ წაწვეტებული ძირი აქვთ, რომელიც კარგადაა გამოყოფილი. ნახვრეტი ყელის არემია დატანილი (0,3x0,2x0,2სმ). მინის იდენტური საკიდი აღმოჩნდა ტანაისის 237-ე სამარხში, რომელიც ძვ.წ. III-II სს-ით თარიღდება, აგრეთვე 221-ე სამარხში, რომელიც ძვ.წ. II-I სს. მიეკუთვნება. როგორც ფიჭვნარში, ასევე ტანაისში, საკიდი მძივების ასხმაში შედიოდა (Алексеева, 1975, ტაბ. 18\13; 19).

ფიჭვნარის ელინისტური ხანის სამაროვანზე წარმოდგენილი პოლიქრომიული მინის საკიდები მცირე ჯგუფს ქმნიან. მათგან უპირველესად აღსანიშნავია საკიდი ადამიანის სახის გამოსახულებით (სამარხი #65). სახე და ყურები დამზადებულია მწვანე გაუმჭვირვალე მინისაგან, თვალები გადმოცემულია შავი წვრილი მძივებით, ცალი თვალი დაცულია, მეორე კი ამოვარდნილი. შავი, ცისფერი, ყვითელი, ყავისფერი და ლურჯი მინის თოკისებურად დაგრებილი ძაფებისაგან შედგენილია ჩალმისებური თავსაბურავი. სახეზე შეინიშნება წინ წამოწეული მოკლედ შეკრეჭილი წვერი (ტაბ. I/10).

135-ე სამარხში დადასტურდა დიდი ზომის მასიური პოლიქრომიული მძივი, ცილინდრული მოყვანილობის, ადამიანის სახის ორმაგი გამოსახულებით - ე.წ. „ნიღბები“. მსგავსი ნიმუში ცნობილია ყაზბეგიდან, ძვ.წ. V საუკუნის ფენიდან (წითლანაძე, 2004: 51, ტაბ. 21), დაბლაგომის ძვ.წ. III ს-ით დათარიღებული სამარხიდან (თოლორდავა, 1976: 68, ტაბ. II).

მსგავსი საკიდების ფრაგმენტები ნაპოვნია ვანის ნაქალაქარის ძვ.წ. III საუკუნის კულტურულ ფენაში (გიგოლაშვილი, 1983: 41, კატ. #459); ურეკში, გვიანანტიკური მასალის თანხლებით. ა. აფაქიძე ამ საკიდს უფრო ადრეულად თვლის, ვიდრე სამარხის დანარჩენ ინვენტარს და შესაძლებლად მიაჩნია მისი ავგაროზის სახით შემორჩენა (აფაქიძე, 1947: 105). მსგავსი საკიდი გვხვდება ასის ხეობაში, ლუგოვოს ძვ.წ. VI-V სს. სამაროვანზე (Крупнов, 1960, ტაბ. XIX3,5). სამეცნიერო ლიტერატურაში ასეთ „ნიღბებს“ ეგვიპტური, უფრო ალექსანდრიული სკოლის ნაწარმად მიიჩნევენ. თუმცა მათი მცირე აზიის სანაპიროზე დიდი რაოდენობით აღმოჩენის გამო, სირიის პოლიქრომიული მინის ნაწარმადაც თვლიან (Kisa, 1908: 14; Куптин, 1950: 9).

65-ე სამარხში აღმოჩენილი ადამიანის სახის გამოსახულებიანი საკიდები ცნობილია ტავრიის ქერსონესში, სადაც ისინი ძვ.წ. IV-II საუკუნეებით თარიღდება (Leskov, 2008: 20); ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში ამგვარ საკიდებს ე. ალექსეევა ძვ. წ. III-I სს-ით განსაზღვრავს (Алексеева, 1982: 41, ტიპი - 459). მაიკოპში აღმოჩენილ ამ სახის საკიდს ა. ლესკოვი ძვ.წ. V-IV სს. ათარიღებს (Leskov, 2008: 35, კატ. 35). მსგავსი საკიდები ცნობილია ცენტრალური ევროპიდან, ხმელთაშუაზღვისპირეთიდან, სადაც მათ ძვ.წ. VI-V სს-ით ათარიღებენ (Tatton-Brown, 1988: 145-150). თუმცა აღნიშნავენ, რომ ისინი ელინისტურ პერიოდშიც აგრძელებენ არსებობას. ამ სახის საკიდების წარმოშობას ძველ სირიულ და ფინიკიურ სახელოსნოებს უკავშირებენ. დიდი ნაწილი ამ სახის მძივსაკიდებისა დაკავშირებულია პტოლემაიოსების ეპოქასთან (Алексеева, 1982: 34). თუმცა ეგვიპტეში ადამიანის სახის გამოსახულებიანი საკიდები დადასტურებულია ძვ.წ. VIII საუკუნეში (Vives, 1920: 35). კოლხეთში ამგვარი საკიდები მხოლოდ ელინისტურ ხანას უკავშირდება (ვანი, დაბლაგომი, ციხისძირი).

65-ე სამარხიდან მომდინარეობს მინიატურული დოქის ფორმის საკიდი (ტაბ. I/12). საკიდის ზედაპირი შემკულია ცისფერი, ფირუზისფერი და ყვითელი მინის არარელიეფური ლაქებით. პარალელი ამ საკიდს ეძებნება დაბლაგომში ძვ.წ. IV ს-ით დათარიღებული მდიდრული სამარხიდან (თოლორდავა, 1976: 70-76, სურ. 86). ასეთი საკიდები ცნობილია

მელიტოპოლის, მალაია ლეპეტიხას, შიროკოეს ყორღანებიდან, რომლებიც ძვ.წ. III საუკუნით თარიღდება (Спицин, 1901: 75, სურ. 9-11; Онайко, 1970: 107, კატ. XLIII). ანალოგიური მძივები აღმოჩენილია სკვითურ სამარხებში, რომლებიც ძვ.წ. IV საუკუნით თარიღდება (Фридман, 1978: 159, სურ. 3/3, ყორღანი #3).

პოლიქრომიული მინის საკიდის ბოლო ნიმუშს ფრინველის გამოსახულებიანი საკიდი წარმოადგენს (სამარხი #134, 170). ის ლურჯი ფერისაა, თვალები თეთრი მინის რელიეფური წერტილებითაა გადმოცემული, მკერდის არეში შემოუყვება თეთრი მინის ორი რელიეფური ხაზი (ტაბ. I/13). ელინისტური ხანის სამარხებისათვის დამახასიათებელია სხვადასხვა ფიგურული საკიდები (იხვის, ხბოს, მაიმუნის თავის გამოსახულებები). ფრინველის გამოსახულებიანი მინის საკიდები აღმოჩენილია სვანეთში, ლარი-ლარის სამაროვანზე (ჩართოლანი, 1976: 21, ტაბ. X-1,2); დაბლაგომში (თოლორდავა, 1976: ტაბ. 86); აღმოსავლეთ საქართველოში პაპიგორის ქვევრსამარხში (მარგიშვილი, 1992: 39], წნისის სამაროვანზე (კვიციანიძე, 1983: 30). ცნობილია ნიმუშები ჩრდილო შავიზღვისპირეთის სამაროვნებიდან (Алексеева, 1982: 42; Белов, 1962: 165, 175). ლურჯი მინის ფრინველის გამოსახულებიანი საკიდის ზუსტ ანალოგს წარმოადგენს ქერსონესში (დაუთარიღებელი) აღმოჩენილი ნიმუში (Алексеева, 1982: ტიპი 471). ამ სახის მონოქრომიული და პოლიქრომიული მინის მძივსაკიდებია დადასტურებული ფიჭვნარის ელინისტური ხანის სამაროვანზე.

ამგვარად, ფიჭვნარის ელინისტური ხანის სამაროვანზე მძივები შემდეგი სახეობებითაა წარმოდგენილი: გიშრისაგან დამზადებული მძივსაკიდები ელინისტურ ხანას უკავშირდება და წინა პერიოდთან შედარებით გაცილებით მრავალრიცხოვანი ნიმუშებითაა წარმოდგენილი. ქვის მძივებიდან ისევ გვხვდება სარდიონის ცალები, წარმოდგენილი უფრო ადრეული – წინარეელინისტური ხანის ნიმუშებით. მათი წინარეელინისტური ხანით დათარიღება დაფუძნებულია კოლხეთში აღმოჩენილ ანალოგიებზე. რაც შეეხება ქარვას, ის საერთოდ აღარ გვხვდება.

ძვ.წ. III საუკუნიდან ვრცელდება გულის, დელფინის, ამფორისკოსის და ცულისებური ფორმის მინის საკიდები. ამავე საუკუნის დასაწყისიდან ჩნდება პოლიქრომიული მინის მძივსაკიდები: „ნიღბები” ადამიანის სახის გამოსახულებით, მტრედისა და დოქის ფორმის.

ძვ.წ. III საუკუნიდანვე შემოდის „ოქროფენილი” მინის მძივები. თუმცა ისინი მცირე რაოდენობით დასტურდება. ელინისტურ სამაროვანზე წარმოდგენილ მძისაკიდებს შორის გვხვდება როგორც ძვ.წ. IV-III სს–ის დამახასიათებელი, ასევე უფრო ადრეული – ძვ.წ. V-IV საუკუნეების ნიმუშები. ამ თვალსაზრისით გამოირჩევა 65-ე სამარხი, რომელშიც ერთადაა წარმოდგენილი ძვ.წ. IV ს-ის იოტები; ეგვიპტური ფაიანსის ოთხკუთხა სექტორებად ზედაპირდაყოფილი მძივი, რომელიც ძვ.წ. V საუკუნით თარიღდება; ძირბრტყელი ამფორისკოსისებური საკიდი, რომელიც ძვ.წ. IV საუკუნის დასასრულს და III საუკუნის დასაწყისს მიეკუთვნება; ძვ.წ. V-IV სს-ის მარტივი ზედნადები ფარისებური თვლიანი მძივი; „ოქროფენილი“ მინის, ტალღოვანორნამენტიანი,

შვინდისკურკისებური ფორმის, თვალადი და მოზაიკური მძივები და აგრეთვე ადამიანის, დოქის, მტრედის, გულისა და დელფინისებურ გამოსახულებიანი საკიდები, რომლებიც ძვ.წ. III-II საუკუნეებით თარიღდება.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. გაგომიძე., 1976: - გაგომიძე იულონი „მასალები ქართული ოქრომჭედლობის ისტორიისათვის", სსმმ, ტ. XXXII-B, თბ., 1976, გვ. 5-30;
2. გაგომიძე., 1985: - გაგომიძე იულონი „ქართველი ქალის სამკაული", თბ., 1985;
3. გაგომიძე., 1982: - გაგომიძე იულონი „თრიალეთის სამაროვნები", კატალოგი, თბ., 1982;
4. ვაშაკიძე ,1973: - ვაშაკიძე ნინელი „შემთხვევით აღმოჩენილი ქვევრსამარხები მდინარე სუფსის აუზში" , სდსმ, III, თბ.,1973 , გვ. 74-87;
5. ვაშაკიძე, 1985: - ვაშაკიძე ნინელი „ზემოფარცხმის სამაროვანი" სდსმ, XIII, თბ., 1985, გვ. 23-116;
6. ვაშაკიძე., კახიძე., 1979: - ვაშაკიძე ნინელი, კახიძე ამირან „ფიჭვნარის ელინისტური ხანის სამაროვანზე 1975 წელს ჩატარებული საველე კვლევა-ძიების შედეგები, სდსმ, VII, თბ., გვ. 42-58;
7. ვაშაკიძე, კახიძე., 1985: - ვაშაკიძე ნინელი, კახიძე ამირან „არქეოლოგიური გათხრები ფიჭვნარის ელინისტური ხანის სამაროვნის ტერიტორიაზე", სდსმ, VIII, თბ., გვ. 68-83;
8. თოლორდავა., 1976: - თოლორდავა ვერა „არქეოლოგიური გათხრები დაბლაგომში 1970-1971 წლებში", ვანი II, თბ., 1976, გვ. 48-68;
9. თოლორდავა., 1986: - თოლორდავა ვერა „მდიდრული სამარხი დაბლაგომიდან", ვანი II, თბ., 1976, გვ. 68-79;
10. კაჭარავა., 1986: კაჭარავა დარეჯან, მჟავანაძე ზაზა „ ნაქალაქარის ზედა ტერასაზე 1980 წელს ჩატარებული მუშაობის ანგარიში", ვანი, VIII, თბ., 1986, გვ. 9-34;
11. კახიძე., 2004: - კახიძე ამირან, ვიკერსი მაიკლი „კოლხები და ბერძნები აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში", ფიჭვნარი I, ბათუმი, 2004;
12. ლორთქიფანიძე., 2002: - ლორთქიფანიძე ოთარი „ძველი ქართული ცივილიზაციის სათავეებთან", თბ., 2002;
13. მახარაძე., 2007: - მახარაძე გიორგი, წერეთელი მანანა „საირხე", თბ., 2007;
14. მარგიშვილი, 1992: - მარგიშვილი სოსო „ანტიკური ხანის მდიდრული სამარხები ალგეთიდან", თბ., 1992;
15. ჩართოლანი.,1976: - ჩართოლანი სოსო „მასალები სვანეთის არქეოლოგიისათვის", თბ., 1976;

16. ჩიხლაძე., 2005: - ჩიხლაძე ვერა „ჭინვალის სამაროვანზე აღმოჩენილი ყვითელი ფერის მინის მედალიონები და მძივები“, 2005, 2, იბერია-კოლხეთი, გვ. 142-144;
17. ჭყონია., 1981: - ჭყონია ანული „ოქროს სამკაულები ვანის ნაქალაქარიდან“, ვანი VI, თბ., 1981;
18. Алексеева., 1975: - Алексеева Е.М “ Античные бусы Северного Причерноморья”, вып. Г1-12, САИ, М., 1975;
19. Алексеева ., 1978: - Алексеева Е.М “Античные бусы Северного Причерноморья”, вып. Г1-12, САИ, М., 1978;
20. Алексеева., 1982: - Алексеева Е.М “Античные бусы Северного Причерноморья”, вып. Г1-12, САИ, М. 1982;
21. Белов ., 1962: - Белов Г. Д. “Эллинистический дом в Херсонесе”, ТГЭ, VII, Л., 1962, gv. 143-182;
22. Крупнов., 1958: - Крупнов Е.И. “Новые данные по археологии Северного Кавказа”, СА, 3, М., 1958, gv. 97-110;
23. Кубышев ., 1982: - Кубышев А.И., Николова А.В., Полин С.В. “Скифские курганы у с. Львова на Херсонщине, кр. Древности степной Скифии”, Киев, 1982, gv. 130- 148;
24. Куфтин., 1950: - Куфтин Б.А. “Материалы к археологии Колхиды”, т. 2, Тб., 1950;
25. Мозолевский., 1973: - Мозолевский Б.Н. “Скифские погребения у с. Нагорное близ г. Орджоникидзе на Днепропетрошине”, кр. Скифские древности, Киев, 1973, gv. 187-135;
26. Мошинский ., 2006: - Мошинский А.П. “ Древности горной Дегори VII-IV вв. до н.э.”, ТГИМ, 154, М., 2006;
27. Онайко ., 1970: - Онайко Н.А. “ Античный импорт в Приднепровье и Побужье в IV-II вв. до н.э.”, САИ, вып. Д1-27, М., 1970;
28. Фридман ., 1987 : - Фридман М.И. “Скифские курганы у с. Дугчаны на Херсонщине”, АНУИА, Киев, 1987, gv. 159-171
29. Deppert-Lippitz., 1985: - Deppert-Lippitz B „Goldshmuck der Römerzeit“, Römisch-Germanischen Zetralmuseum, Bonn, 1985;
30. Kacharava ., 2005: - Kacharava D “Recent finds at Vani, Dialogues d’ histoire ancienne”, Supplement 1, 2005, gv. 291-309;
31. Kisa ., 1908: - Kisa A „Das Glas in Atertume“, I, Leipzig, 1908;
32. Leskov ., 2008: - Leskov A.M “The Maikop treasure”, USA, 2008;
33. Tatton-Brown., 1988: - Tatton-Brown V “Rod-formed glass pendants and beads of the 1st millennium BC”, Catalogue of Greek and Roman Glass in the British Museum, vol. I, Core- and rod-formed vessels and Mycenaean cast objects, 1988, pp. 135-160;

34.Vives ., 1920: - Vives A “ Estudio de arqueologia Cartaginesa. La necropolis de Ibiza”, 1920, AE, part II.

شك. 1.

Roman Board Game Pieces in Gonio-Apsaros
რომაული სამაგიდო თამაშები და გონიო-აფსაროსი

Tornike Mamiseishvili

PhD Student, Batumi Shota Rustaveli State University
Research assistant, Cultural Heritage Protection Agency of Ajara

Tel: +995 555 284 285

email: tornike.mamiseishvili@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-8031-4668>

Abstract: The present paper deals with the artefacts related to Roman board games found as a result of the archaeological excavations in Gonio-Apsaros fortification. It is widely known that there were many types of board games in ancient Rome and this is an indication of the popularity of board games in the Roman world, among all social classes. This fact is confirmed by the archaeological excavations carried out on Roman fortifications or places inhabited by Romans. Different types and shapes of board game pieces were discovered at these places which were related to board games. Roman culture, in our case the means of relaxation and entertainment was spread rapidly by Roman soldiers around the frontier regions of the empire. The round-shaped board game pieces discovered during the Gonio-Apsaros expedition are an indication of this. It is noteworthy to mention an ornament imprinted on a piece of pottery which might have the purpose of a game board. The discovery of items related to Roman board games in the Gonio-Apsaros area clearly suggests that during the rule of the Principate, the coastline of Colchis was under the influence of the Roman Empire, both economically and politically, as well as culturally. Researching Roman board games is significant because it keeps us closely connected to the daily life of Roman military units dislocated on the coast of Colchis. It also shows the power of the spread of Roman culture in the eastern Black Sea region.

Key words: Roman empire; Roman soldier; Roman board games; Gonio-Apsaros fortress.

თორნიკე მამისეიშვილი

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო

უნივერსიტეტის დოქტორანტი,

აჭარის კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის

სააგენტოს მეცნიერ-თანამშრომელი,

email: tornike.mamiseishvili@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-8031-4668>

აბსტრაქტი: სტატიაში წარმოდგენილი და განხილულია გონიო-აფსაროსის ციხესიმაგრის ტერიტორიაზე უკანასკნელ წლებში ჩატარებული

არქეოლოგიური გათხრების შედეგად აღმოჩენილი არტეფაქტები, რომლებიც რომაულ სამაგიდო თამაშებთანაა დაკავშირებული.

ცნობილია, რომ ძველ რომში მრავალი სახეობის სამაგიდო თამაში არსებობდა. გართობის ეს მიმდინარეობა კი ყველა სოციალურ ფენაში თანაბარი პოპულარობით სარგებლობდა. ამას მოწმობს რომაული ციხესიმაგრეებისა თუ დასახლებული პუნქტების არქეოლოგიური შესწავლის დროს აღმოჩენილი სამაგიდო თამაშების დაფები, ქვები, ფიგურები თუ სხვა ატრიბუტები. რომაული კულტურა, ჩვენს შემთხვევაში განტვირთვისა თუ გართობის საშუალებები, ჯარისკაცების მეშვეობით სწრაფად ვრცელდებოდა საზღვრისპირა რეგიონებში. გონიო-აფსაროსის ციხესიმაგრეში აღმოჩენილი მრავალი ფორმის სათამაშო ქვები სწორედ ამის მიმანიშნებელია. ასევე ინტერესს იწვევს ჭურჭელზე დატანილი ორნამენტი, რომელსაც შესაძლოა სამაგიდო თამაშის დაფის დანიშნულებაც კი ჰქონოდა.

რომაულ სამაგიდო თამაშებთან დაკავშირებული ნივთების გონიო-აფსაროსის ტერიტორიაზე აღმოჩენა ნათლად გვიჩვენებს, რომ პრინციპატის მმართველობის დროს კოლხეთის სანაპირო ზოლი, რომის იმპერიის, როგორც ეკონომიკური და პოლიტიკური, ასევე კულტურული გავლენის ქვეშ იყო მოქცეული. აღმოჩენილი ნივთების შესწავლა კი კიდევ უფრო გვაახლოებს კოლხეთის სანაპიროზე დისლოცირებული რომაული სამხედრო შენაერთების ყოველდღიურობასთან.

საკვანძო სიტყვები: რომის იმპერია; რომაელი ჯარისკაცი; რომაული სამაგიდო თამაშები; გონიო-აფსაროსის ციხესიმაგრე;

Introduction: As a result of the Roman expansion in the 1st century AD, the coast of southwestern Georgia largely came under the political and economic influence of Rome. It was during this period that the fortresses built on the coastline of Colchis formed a defensive line known as "Limes Ponticus".

Gonio-Apsaros was one of the important fortresses in this defensive line. It was the strategic, political, economic and cultural center of the eastern boundary of Rome in the 1st – 3rd cc AD. According to Flavius Arrian, who traveled to this region in the year 132, five auxiliary cohorts were stationed here. There were around 1200-1500 soldiers in the cohorts which created a strong force.

In order to study city life, socio-economic conditions and cultural environment in Colchis during the Principate, considering materials discovered as a result of archeological excavations alongside the historical sources is significant for a comprehensive understanding of this region during that time.

Since 1994, archaeological excavations have been intensively carried out on the territory of the Gonio-Apsaros fortress, which revealed rich Roman cultural layers.

Scientists have been studying the traces of the Romans in the territory of Gonio-Apsaros for years.

In recent years, our attention has been drawn to the Roman board game pieces found here. Although this paper is the first attempt in this direction and the artifacts are few, studying Roman board games allows researchers to explore the social aspects of the soldiers and brings us even closer to the daily life of the garrison.

Methods: Traditional archaeological methods were used in the research, such as the method of historical source analysis and the method of comparative analysis of archaeological artifacts.

Discussion/Results: When thinking of Roman entertainment and recreation, the first thing that comes to mind is the arena, theater, baths, or circus. And least of all - board games, which had a prominent place in the daily life of Roman society.

There were many types of board games in ancient Rome, hence, boards and pieces were of different shapes. It is important to mention that their names and game functions differed (Nuțu, 2009: 145-156; Austin, 1934: 24-34; Merrill, 1916: 365-366; Bell, 1979: 30-35, 84-87, 91-92; Lanciani, 1892: 97-105; Court, 2021: 1-7; Schädler, 2001: 10-11; Schädler, 1998: 10-25; Kowalski, 2004: 2-25; Purcell, 1995: 3-37). All gambling games were forbidden by law except during the festive license of Saturnalia (17–19 December), but the laws were never rigidly enforced, and under many emperors were entirely disregarded (Bell, 1979: 35). During archaeological excavations of public buildings in Roman cities, game boards, scratched marble or stone slabs were found in almost all structures. The Romans used them to trick each other and win some money (Lanciani, 1892: 97). Roman Game boards and game pieces found in Roman tombs confirm the Romans' love of gambling (Whittaker, 2004: 297-299).

The first artifact that caught our attention was found during the summer expedition of 2020. It was discovered in the North of the fortress, specifically in the 37th square of the NW XII trench, in the Roman cultural layer of the II-III centuries. The round-shaped brown-clay artifact has a concavity in the centre and its diameter is 1.8 cm.

According to historical sources and archaeological materials, we know that Roman military units were camped in Gonio-Apsaros fortress for about three centuries (Karasiewicz-Szczypiorski, 2021: 269-280; Mamuladze, 2002: 33-39). We can assume that above mentioned board game piece was owned by one of the soldiers. It is so primitive that it could have been made by him. Similar types of board game pieces were found in abundance on Roman monuments. As a result of archaeological excavations in Northern Dobrudja, which is located on the banks of the Danube, several round-shaped board game pieces with a diameter ranging from 1.7 to 2.2 cm were discovered. The material used for making these board game pieces was different. Bone, glass and clay were used in most cases (Nuțu, 2009: 151,156). A wooden game board was found along with medical instruments in the burial of a doctor in Colchester, East England. There were round white and blue board game pieces as well.

(Court, 2021: 5). Since we mentioned the primitive ways of creating board game pieces, one more thing has to be explained as well. Soldiers had neither the time nor the desire to make elaborate and valuable game pieces. All this happened due to their unstable service as well as the strict discipline obtained in the forts. Therefore, soldiers made game pieces from the available resources and besides, they scratched playing boards on the hard surface. The best example of this is the board game pieces found on the Northern slope of the Areopagus Hill in Athens, which were made from various types of pottery fragments (Kurke, 1999: 264).

There is another game piece that was found during the summer expedition of 2023. It was discovered near the brown-clay game piece that we have mentioned above. It was located in the same trench, but to be more precise, in 34th square. The game piece was made of stone in comparison with the brown-clay game piece and its diameter is 2 cm. There are traces of processing on the sides.

It is interesting to figure out for which specific game the board game pieces we found were used. Unfortunately, no game board of any type has been found in Gonio-Apsaros territory. However, judging by the universal shape of the game pieces, we may assume that they were possibly used in the process of playing most Roman board games.

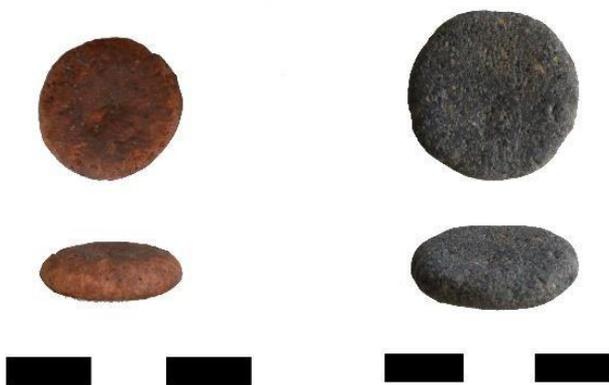

Fig. 1. Brown-clay and stone game pieces from the fortress of Gonio-Apsaros. Photo: G. Dumbadze

Considering the strict rules of the fortress, the soldiers might have avoided playing board games inside the fort at all. This is the reason why they used to visit the taverns in the settlement near the fortress. Although we have little information related to the daily life of garrison in Apsaros, Procopius provides us with interesting information about the castle. According to him: ‘This was a populous city in ancient times and a great wall surrounded it, while it was adorned with a theater, hippodrome, and all other

things by which the size of a city is commonly indicated. But now none of these is left except the foundations of the buildings (Dewing, 2014: 465)'. In the historical source, our attention is drawn to the theater and the hippodrome, which have not yet been revealed as a result of archaeological excavations. Although their existence already indicates that the forms of Roman entertainment were well known to the population of Apsaros castle. It is not surprising that a large city of this size would have many taverns, which was characteristic of most of the fortresses or castles in the Roman Empire. In their leisure time, the Romans used to play board games, the most popular means of entertainment at that time and Taverns were the best place to enjoy their time. The light of a lamp was noticeable in the taverns night after night and that was accompanied by the sound of rolling the dice.

Another item that caught our attention is a pottery fragment. It was found in 2017, southeast of the fortress., in the 60th square of the SO XIII trench, at the first construction horizon. The size of it is 10.3x15.2x1.7 centimeters. The surface of the brown-clay artifact is decorated with horizontal circles and scratched ornaments. That is the reason why it attracted us. It is this decoration of the artifact that piques our interest, as it closely resembles a game board. Boards of similar shape were used to play the Roman unknown board game 'Rota' or 'Terni Lapilli' (Merrill, 1916: 365; Kowalski, 2004: 20). A stone grid type board decorated with X ornament similar to the artefact discovered at Gonio-Apsaros was found at Milecastle, one of Hadrian's Wall forts in Great Britain. Scientists do not know whether such decorations were made specifically for the game or are just decorations (Court, 2021: 2). Therefore, we cannot say with certainty that the pottery fragment found in Gonio-Apsaros fortress had a gaming purpose.

In the territory of the fortress, where two board game pieces were found, one section of the bath was discovered during the 2023 expedition. It is represented as the remains of the underfloor heating system. The research and investigation continue in order to restore a complete picture of the mentioned section. However, the discovery of board game pieces near the baths further supports our opinion about the addiction of the Gonio-Apsaros fortress garrison to board games. As it is known, the baths were one of

the favorite places for the Romans to relax, unwind and have a good time. Here, along with various activities, they also enjoyed playing board games.

Fig. 2. Pottery fragment probably depicts a Roman board game board. Photo: G. Dumbadze

At first glance, the artifacts we have discussed seem insignificant with its little documentary value, however, studying the rules, boards and pieces of Roman board games is a unique way to get to know the culture of the ancient Romans. Along with this, we are able to get even closer to the daily life of the soldiers camped in the Gonio-Apsaros fortress.

Fig. 3. Aerial view of the NW XII trench, the newly discovered hypocaust system and the location of the board game pieces. Photo: T. Tsulukidze

References:

1. **Mamuladze...**, 2002: - Mamuladze Sh. Kh., Khalvashi M. C., Aslanishvili L. G., Rimskie garnizoni Apsara// *Vestnik Drevney Istorii*. 1 (240). 33-39. Moscow.
2. **Austin, 1934:** - Austin R, G., Roman Board Games. I// *Greece & Rome*, 4, No. 10, 24-34, Cambridge University Press.
3. **Bell, 1979:** - Bell R. C., Board and Table Games from Many Civilizations, Dover Publications, Inc. New York.

4. **Courts..., 2021:** - Courts S, Penn T., Roman gaming boards from Britain// *Roman Finds Group Datasheet* 13, 1-7.
5. **Dewing, 2014:** - Dewing H. B., Prokopios, The Wars of Justinian, Hackett Publishing Company, Inc. Indianapolis/Cambridge
6. **Karasiewicz-Szczypiorski..., 2021:** - Karasiewicz-Szczypiorski R, Mamuladze Sh, Speidel M. A., NEW AND REVISED TILE STAMPS FROM THE ROMAN FORT OF APSAROS (GONIO, GEORGIA) // aus: *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 219, 269–280.
7. **Kowalski, 2004:** - Kowalski W. J., Board Games of the Ancient World// *P Art and Culture Magazine*// Issue 13. 2-25.
8. **Kurke, 1999:** - Kurke L., Ancient Greek Board Games and How to Play Them// *Classical Philology*, Vol. 94, No. 3 (Jul., 1999), 247-267, The University of Chicago Press.
9. **Lanciani, 1892:** - Lanciani R., Gambling and Cheating in Ancient Rome// *The North American Review*, 97-105, University of Northern Iowa.
10. **Merrill, 1916:** - Merrill E. T., An Old Roman Game// *The Classical Journal*, Vol. 11, No. 6, 365-366, The Classical Association of the Middle West and South, Inc. (CAMWS).
11. **Nuțu..., 2009:** - Nuțu G, Boțan S. P., Roman board game pieces in Northern Dobrudja// *PEUCE, S.N. VII, STUDII ȘI NOTE DE ISTORIE VECEHE ȘI ARHEOLOGIE*, 145-156, Tulcea.
12. **Purcell, 1995:** - Purcell N., Literate Games: Roman Urban Society and the Game of Alea, *Past & Present* No. 147, 3-37, Oxford University Press.
13. **Schädler, 2001:** - Schädler U., “Latrunculi, a forgotten Roman Game of Strategy reconstructed.”// *Abstract Games, Issue* 7, 10-11.
14. **Schädler, 1998:** - Schädler U., Mancala in Roman Asia minor? // *Board Games Studies* 1, 10-25, CNWS PUBLICATIONS, Leiden University, The Netherlands.
15. **Whittaker, 2004:** - Whittaker H., Board games and funerary symbolism in Greek and Roman contexts// *Myth and Symbol II: Symbolic phenomena in ancient Greek culture*. 279-302, Norwegian Institute at Athens.

Curved Sided Bronze Axe from the Purtio Village
ბრინჯაოს ყუადაქანებული ცულო სოფელ ფურტიოდან

Nargiz Surmanidze

PhD in History, Researcher at Batumi Archaeological
Museum of LEPL Ajara Museum, Associate Professor
at Tbel Abuserisdze Teaching University of Georgian Patriarchate,
e-mail: surmanidze.nargiz01@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5452-7612>

Tariel Ebralidze

PhD in History, Advisor to the Head of Administration at
Batumi Shota Rustaveli State University, Chief scientific researcher
at the Department of History and Archaeology of
Niko Bardzenishvili Institute of
Batumi Shota Rustaveli State University
e-mail: tariel.ebralidze@bsu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0488-8118>

Zviad Diasamidze

Historian, Teacher at LEPL Levan
Beridze Phurtio public school
e-mail: zviaddiasamidze73@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-6853-7476>

Abstract: One of the significant sources for the study of the history and material culture of Southwestern Georgia, specifically Ajara, in the Early Bronze Age is accidental finds. Among them is the bronze curve sided axe discovered in the Purtio village, Shuakhevi Municipality, in 2012.

The closest similar axe of the Purtio axe is found in Ghorjomi village (Naomari) (Upper Ajara, Khulo district). Besides, we notice some similarities with the axes accidentally discovered on the border of the villages of Ilumi and Bori (Kharagauli district, Imereti), in Sazano and Seiri (Terjoli district, Imereti). It is found in one of the dolmens of Esher as well. As for in eastern Georgia - in Mejvriskhevi and Kizil-Ajlo. In the North Caucasus - in the materials of Ossetia and Kortsas. It is found in Sochi and Kuban too.

It is acknowledged that the curved sides and holed handle axes originated in Transcaucasia. From there they spread to several countries. On the way of their spread, local blacksmiths created local variants by refining the forms and introducing new technical innovations. Some scholars emphasize that a Caucasian

variant of axes was formed in Georgia, which began to spread in the North Caucasus, Europe and the Danube region.

The axes of Purtio and Naomari discovered on the territory of Ajara differ from the axes aforementioned in the relief ridges on the handle and are moderately later.

Based on the classification, we include the Purtio axe in the II group of the short-flanged – curved sided axes, considering the similarities and dating it to the second half of the III millennium BC.

Key words: Purtio; Naomari; Curved sided bronze axe

ნარგიზ სურმანიძე

ისტორიის აკადემიური დოქტორი,
სსიპ აჭარის მუზეუმის, ბათუმის არქეოლოგიური
მუზეუმის მეცნიერ-თანამშრომელი;
საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ტბელ აბუსერისძის
სახელობის უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი,
ელ-ფოსტა: surmanidze.nargiz01@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5452-7612>

ტარიელ ებრალიძე

ისტორიის დოქტორი,
ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ადმინისტრაციის ხელმძღვანელის მრჩეველი,
ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის მთავარი
მეცნიერ-თანამშრომელი
ელ-ფოსტა: tariel.ebraliidze@bsu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0488-8118>

ზვიად დიასამიძე

სსიპ ლევან ბერიძის სახელობის ფურტიოს
საჯარო სკოლის წამყვანი პედაგოგი, ისტორიკოსი
ელ-ფოსტა: zviaddiasamidze73@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-6853-7476>

აბსტრაქტი: ადრებრინჯაოს ხანის სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს, კერძოდ, აჭარის ისტორიისა და ნივთიერი კულტურის კვლევის ერთ-ერთ უმთავრეს წყაროს შემთხვევითი მონაპოვრები წარმოადგენს. მათ შორისაა 2012 წელს შუახევის მუნიციპალიტეტის სოფელ ფურტიოში (სხალთისწყლის ხეობა) აღმოჩენილი ბრინჯაოს ყუადაქანებული ცული.

ფურტიოს ცულს ყველაზე ახლო ანალოგი ეძებნება სოფელ ღორჯომის (ნაომარის) ცულთან (ხულოს რაიონი, ზემო აჭარა, ღორჯომის ხეობა).

გარკვეულ მსგავსებას ვხედავთ სოფელ ილუმისა და ბორის საზღვარზე (ხარაგაული რაიონი, იმერეთი), საზანოსა და სეირიში (თერჯოლის რაიონი, იმერეთი) შემთხვევით აღმოჩენილ ცულებთან. გვხვდება ეშერის ერთ-ერთ დოლმენშიც. აღმოსავლეთ საქართველოში - მეჯვრისხევისა და ყიზილ-აჯლოში. ჩრდილოეთ კავკასიაში - ოსეთისა და კორცას მასალებში. აღმოჩენილია სოქსა და ყუბანში.

აღიარებულია, რომ ყუადაქანებული ცულები წინააზიაში ჩაისახა. აქედან გავრცელდა სხვადასხვა ქვეყანაში. გავრცელების გზაზე ადგილობრივი მელითონეები ფორმების დახვეწის, ახალი ტექნიკური სიახლეების დანერგვით ქმნიდნენ ლოკალურ ნიმუშებს. მკვლევართა ერთი ნაწილი ფიქრობს, რომ საქართველოში ჩამოყალიბდა ცულების კავკასიური ვარიანტი, რომელიც ჩრდილოეთ კავკასიაში, ევროპასა და დუნაისპირეთში იწყებს გავრცელებას.

აჭარის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ფურტიოს ცული, ღორჯომის მონაპოვრის მსგავსად სატარეზე შემოვლებული რელიეფური წიბურებით განასხვავდება ზემოთ დასახელებული ცულებისაგან და ასაკით ოდნავ გვიანდელია.

კლასიფიკაციის მიხედვით ფურტიოს ცულს ჩვენ ყველაზე ახლო პარალელების გათვალისწინებით ყუამოკლე-ყუადაქანებული ცულების II ჯგუფში ვაერთიანებთ და ძვ.წ. III ათასწლეულის II ნახევრით ვათარიღებთ.

საკვანძო სიტყვები: ფურტიო; ნაომარი; ბრინჯაოს ყუადაქანებული ცული; წინააზია.

შესავალი: აჭარაში ადრებრინჯაოს ხანის ლითონის ნაკეთობები მცირე რაოდენობითაა აღმოჩენილი. ყველა მათგანი შემთხვევითაა მოპოვებული. მიუხედავად ამისა, დღევანდელი მონაცემებით, ჩანს, რომ ძვ.წ. III ათასწლეულში ლითონის წარმოებას დიდი ხნის ტრადიცია ჰქონდა. არტეფაქტების ერთი ნაწილი ხასიათდება გარკვეული თავისებურებებით და საერთო-კავკასიური კულტურის ლოკალურ ვარიანტებს წარმოადგენენ. ზოგიერთი მათგანის, კერძოდ, ყუადაქანებული და ყუამილიანი ცულების (ღორჯომის, ცხმორისის, ხელვაჩაურის, აჭყვისთავის)¹ წარმომავლობა დაკავშირებულია მესოპოტამიასთან.

¹ დაცულია აჭარის მუზეუმის, ხარიტონ ახვლედიანის სახელობის მუზეუმსა და ამირან კახიძის სახელობის აჭარის არქეოლოგიურ მუზეუმში

2012 წელს აჭარის მონაპოვრებს დაემატა კიდევ ერთი ბრინჯაოს ყუადაქანებული ცული შუახევის მუნიციპალიტეტის სოფელ ფურტიოდან (სხალთისწყლის ხეობა)².

ფურტიოს მსგავსი ცული ჯერ კიდევ 1950 წელს აღმოჩნდა ხულოს მუნიციპალიტეტის სოფელ ღორჯომის მიდამოებში, ადგილ ნაომარზე. საყურადღებოა, რომ ორივე მათგანი, სატარეზე შემოვლებული რელიეფური წიბურებით, განსხვავდება ამ ტიპის ცულებისაგან და ჯერჯერობით მხოლოდ მაღალმთიან აჭარაშია დადასტურებული. არ გამოვრიცხავთ, რომ ისინი ყუადაქანებული ცულების ლოკალურ ნიმუშებს წარმოადგენდნენ. რა თქმა უნდა მასალის სიმწირე და აღმოჩენის პირობები არ იძლევა გადაჭრით საუბრის საშუალებას, მაგრამ ვფიქრობთ, რომ აღმოჩენილი არტეფაქტები იმსახურებს სათანადო ყურადღებას.

ყუადაქანებული ცულის წარმომავლობას, ტიპოლოგიას, გავრცელების არეალსა და ქრონოლოგიურ ჩარჩოებს არაერთი მკვლევარი შეეხო (ბ.კუფტინი, დ.ქორიძე, ალ.რამიშვილი, ლ.ჯიბლაძე, ი.ღამბაშიძე და სხვა). სამეცნიერო ლიტერატურაში, საქართველოში აღმოჩენილი ყუადაქანებული ცულების ტექნიკური მახასიათებლების მიხედვით, გამოყოფენ სამ ჯგუფს, რომლის ქრონოლოგიური ჩარჩოა ძვ. წ. IV ათასწლეულის მეორე ნახევარი - III ათასწლეული. აღნიშნული ნაშრომები დიდ დახმარებას გვიწევს ფურტიოს ყუადაქანებული ცულისა და მასთან დაკავშირებული საკითხების შესახებ გარკვეული დასკვნის გაკეთებაში.

მეთოდები/Methods: ფურტიოს ცულის შესწავლისას ვიხელმძღვანელებთ საქართველოს ტერიტორიაზე გავრცელებულ ყუადაქანებულ ცულებთან (ადრეულ და გვიანდელ ფორმებთან) შედარებისა და მათი სამეცნიერო ლიტერატურის მონაცემებთან შეჯერების მეთოდით, რაც დაგვეხმარა ცულის დათარიღებაში, ამ ტიპის ცულებთან საერთო და განმასხვავებელი ნიშნების დადგენაში.

² ცული სოფელ ფურტიოს მკვიდრმა გოჩა ხილაძემ შემთხვევით იპოვა სოფლის ჩრდილო აღმოსავლეთ ნაწილში. მოსახლეობა ამ ადგილს „ალალურს“ უწოდებს. მონაპოვარი ინახება მპოვნელთან.

ჯერ კიდევ 2008 წელს პროფესორ ამირან კახიძის ხელმძღვანელობით ადგილი „ალალური“ ზედაპირულად დაათვალიერა არქეოლოგებმა (ტ.ებრალიძე, გ.დუმბაძე, ლ.ასლანიშვილი), 2012 წელს გავლებულ საკონტროლო თხრილში გამოჩნდა მეგალითური ნაგებობის ნაშთები. გაიწმინდა ორი, ერთმანეთის პარალელურად ამოყვანილი, დიდი ზომის დაუმუშავებელი ქვებისგან შედგენილი კედლის ნანგრევები, რომლის შიდა სივრცე წვრილი ქვა-ღორღითაა ამოვსებული (შემორჩენილი კედლის სიმაღლე 80-120 სმ, სისქე 80-90 სმ, კედლებს შორის მანძილი 2,4-2,5 მ). წინასწარულად ძველი ბრინჯაოს ხანას მიაკუთვნეს (ებრალიძე, მამულაძე, ასლანიშვილი, 2013:280, ტაბ.II/1). ძველზე გათხრები არ გაგრძელებულა.

მსჯელობა/Discussion: აჭარის ტერიტორიაზე ინტენსიური არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგად დგინდება, რომ ჯერ კიდევ ადრეულ ეპოქებში აქ მოსახლე ტომების ერთ-ერთ ძირითად საქმიანობას მეტალურგია წარმოადგენდა. თვლიან, რომ ენეოლითის ეპოქიდან (ძვ.წ. V ათასწლეული - IV ათასწლეულის პირველი ნახევარი) იკვეთება პირველი უნარ-ჩვევები წარმოებით ურთიერთობაში ლითონის ნაკეთობათა დანერგვის მიზნით. მომდევნო ეპოქებისათვის, ადრე, შუა და გვიანბრინჯაოს ხანაში (ძვ.წ. IV ათასწლეულის მეორე ნახევარი და III-II ათასწლეულები) მყარდება სავაჭრო-ეკონომიკური თუ კულტურული ურთიერთობები უძველეს ცივილიზაციებთან (ანატოლიური, მესოპოტამიური, ეგეოსური). ეს კონტაქტები კარგად ჩანს აჭარის ტერიტორიაზე შესწავლილი მეტალურგიის უძველესი კერების, ნამოსახლარებზე (ქობულეთი, მახვილაური) აღმოჩენილი წითელანგობიანი კერამიკის, შემთხვევით მოპოვებული ბრინჯაოს განძებისა თუ ერთეული ლითონის ნაკეთობების მიხედვითაც (გოგიტიძე, 1978, ტაბ.LVIII; გოგიტიძე, 1987:9-10; გოგიტიძე, 2008:143, 267, 297; კახიძე, 2019:13-15; კახიძე, სურმანიძე, 2019:44-49; კახიძე, 2021), რაც, ბუნებრივია, ზრდის ინტერესს ყოველი ახალი აღმოჩენის მიმართ.

ფურტიოს ყუადაქანებული ცული, ფორმის მიხედვით, აჭარის ტერიტორიაზე აღმოჩენილ ბრინჯაოს ნაკეთობებს შორის ერთ-ერთ არქაულ ფორმას წარმოადგენს. აქვს მკვეთრად დაქანებული, ფერდებშეწყული, შუაში ჩაზნექილი ყუა. ყუისა და მრგვალი სატარე ხვრელის კიდევები შესქელებულია. სწორი, სოლისებური ტანი და სატარე ერთმანეთისაგან საფეხურისებურადაა გამოყოფილი, ორმხრივ წამახვილებული პირი ოდნავ მორკალულია.

გასული საუკუნის 40-იან წლებში ყუადაქანებული ცულების გენეზისთან დაკავშირებით საყურადღებო მოსაზრება გამოთქვა ბ.კუფტინმა, რომელიც შემდგომ არაერთმა მკვლევარმა გაიზიარა. თვლიან, რომ ამ ტიპის ცულები ყუამილიან ცულებთან ერთად ჩაისახა წინა აზიაში ძვ.წ. IV ათასწლეულში. ძვ.წ. IV-III ათასწლეულის მიჯნაზე საქართველოში გავრცელდა. აქ, წინააზიური ნიმუშების მიბადვით, თანდათან ჩამოყალიბდა ადგილობრივი კავკასიური ვარიანტი (ლორთქიფანიძე, 2002:78; ბერძენიშვილი, ბრინჯაოს ყუამილიანი ცულები ქუთაისის მუზეუმიდან). მკვლევართა ნაწილს მიაჩნია, რომ აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე გავრცელებული სპილენძის ყუადაქანებული ცულები, მიუხედავად წინააზიურ ანალოგებთან მსგავსებისა, მაინც ადგილობრივი კავკასიური სახესხვაობა და ეს ნიმუშები მტკვარ-არაქსის კულტურის წრეში უნდა ჩამოყალიბებულიყო (ჯაფარიძე, 1991:123; ჯაფარიძე, 2013:12; ჯიბლაძე, კვიციანი, ბრინჯაოს ხანის არქეოლოგიურ კულტურათა ელემენტების კვეთა კოლხეთის მთიანეთში (ზოგადი მიმოხილვა), გვ.21).

ნაწილს კი მიაჩნია, რომ კავკასიური ვარიანტის ფორმირება ძირითადად დასავლეთ საქართველოში მოხდა (ბერძენიშვილი, ბრინჯაოს ყუამილიანი ცულები ქუთაისის მუზეუმიდან). საქართველოდან ამ ტიპის ცულებმა შეაღწია ჩრდილო კავკასიაში და უფრო შორს დუნაისპირეთამდე გავრცელდა (Куртин 1947:297-298; Куртин 1944:313-329; კახიძე, მამულაძე, 2000:34; კახიძე, 2007:138). ძვ.წ. III ათასწლეულის ბოლო - II ათასწლეულის დასაწყისში ჩნდება შუა აზიაში, პალესტინაში, საბერძნეთში, ბოსნიაში, რუსეთში, უკრაინაში, რუმინეთსა და უნგრეთში (Куртин 1944:სურ.7,8).

ფურტიოს ცულს ანალოგები ეძებნება ადრეულ ფორმებთან, რომლებიც აღმოჩენილია იალბუზში, ქულბაქებში, ბრდამორში (ქორიძე, 1965:50-51; რამიშვილი, 1974:44), სვანეთში (Чартолани, 1989: 40. ტაბ.XI. 1, 4; კვიციანი, 2014). ხოლო ამ უკანასკნელთა ტიპის ცულები კი ადრებრინჯაოს ხანაში დადასტურებულია სხვა ტიპის ცულებთან ერთად მეჯვრისხევისა და ყიზილ-აჯლოში (Куртин, 1949:85, ტაბ. XX; ჯაფარიძე, 1961:90-91; სურ.20; რამიშვილი, 1974:44-45). გარკვეული მსგავსება აქვს სოფელ ილუმისა და ბორის საზღვარზე (ხარაგაული რაიონი, იმერეთი), საზანოსა და სეირიში (თერჯოლის რაიონი, იმერეთი) (ღამბაშიძე და სხვა, 2010:380-381) შემთხვევით მოპოვებულ ამ ტიპის იარაღებთან. აღმოჩენილია ემერის ერთ-ერთ დოლმენშიც (რამიშვილი, 1974:44). ანალოგები ეძებნება ჩრდილოეთ კავკასიაში ოსეთსა და კორცაში (Крупнов, 1951:39. სურ. 7). გვხვდება აგრეთვე სოჭსა და ყუბანში (Иессен, 1951:96, 98, 107; რამიშვილი, 1974:45), აღმოსავლეთ ანატოლიაში (ქარაზი), სომხეთში (კახიძე, მამულაძე, 2000:34).

საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ყუადაქანებული ცულების ადრეული ფორმები, რომელთანაც გარკვეული მსგავსება აქვს ფურტიოს ცულს, ძვ.წ. III ათასწლეულის I ნახევრითა და შუა ხანებითაა დათარიღებული. ძვ.წ. III ათასწლეულის II ნახევრით თარიღდება ღორჯომის (ნაომარის) ცული (დავითაძე, 1973:153-161; დავითაძე, 1976:87-88; კახიძე, მამულაძე, 2000:34), რომელიც ყველაზე ახლოსაა ფურტიოს ცულთან და ყუამოკლე-ყუადაქანებული ცულების II ჯგუფში ერთიანდება (ღამბაშიძე და სხვა, 2010:146, 149). ამიტომ მიზანშეწონილად მიგვაჩნია მათი ერთად განხილვა. ორივე მათგანი ამ ტიპის იარაღის ტექნიკური განვითარების კვლევის თვალსაზრისით მნიშვნელოვანი მონაპოვარია. გამოირჩევიან ზოგიერთი თავისებურებით. კერძოდ, აქვთ ორმხრივ წამახულპირიანი თანაბარი სისქე-სიგანის (სოლისებური) ტანი, სატარე ხვრელს კი ორივე მხარეს სიმტკიცისათვის შემოუყვება რელიეფური წიბურები. ღორჯომის ცულის მაგალითზე თვლიან, რომ ეს ტექნიკური სიახლე ყუადაქანებული ცულების განვითარების შემდგომი საფეხურის მაჩვენებელია (რამიშვილი, 1974:46) და შესაძლებელია კოლხური ცულების დაწახნაგების ადრეულ ჩანასახს წარმოადგენდეს, რომელსაც შუა და გვიან ბრინჯაოს ხანის ცულების გაფორმებაში ფართო ხასიათი მიეცა (ინაიშვილი, 1975:26).

ადრებრინჯაოს ხანის ყუადაქანებული ცულების სატარე ხერელის რელიეფური წიბურებით გაფორმება ჯერჯერობით მხოლოდ ფურტიოსა და ღორჯომის ცულებზეა დადასტურებული. აღნიშნული ნაწილობრივ ეხმაურება მოსაზრებას, რომ ადგილობრივი მელითონეები, პროფესიული საქმიანობის კვალდაკვალ, ახალი ტექნიკური სიახლეების დანერგვითა და იარაღთა ფორმების დახვეწით ქმნიდნენ ლოკალურ ვარიანტებს.

რა გზით გავრცელდა ყუადაქანებული ცულები მთიან აჭარაში, ჩვენს ხელთ არსებული მასალების მიხედვით, ძნელი სათქმელია. თუ გავითვალისწინებთ ზ.კვიციანის მიერ შემოთავაზებულ სპილენძის ყუადაქანებული ცულების ტიპოლოგიური ევოლუციის სქემატურ სურათსა და ტერიტორიული გავრცელების დიაგრამას, რომლის მიხედვით ღორჯომის (ნაომარის) ცული სვანეთში (იფარის თემსა და ჭუბერის ხეობაში) აღმოჩენილი ცულების ქრონოლოგიური გაგრძელებაა, რომელსაც შემდეგ მოსდევს საჩხერული ვიწროტანიანი ცულები (კვიციანი, 2014), მაშინ სავარაუდოა, რომ სხალთისა და ღორჯომის ხეობაში ამ ტიპის იარაღი დასავლეთ საქართველოს ჩრდილოეთ რაიონებიდან, შავიზღვისპირა ზოლით ჭოროხ-აჭარისწყლისა თუ ხინო-კინტიშის ხეობის გავლით შემოდის, ან კიდევ, აჭარა-გურიის ალპურ სამოვრებზე გამავალი გზების საშუალებით. მაგრამ აღნიშნული არ გამორიცხავს, რომ ყუადაქანებული ცულები აჭარის მთიანეთში სამხრეთ-აღმოსავლეთ საქართველოდან გავრცელებულიყო.

დიდ მაგისტრალთა სისტემაში აჭარისწყალი წარმოადგენდა ცენტრალური სატრანზიტო გზების შემაკავშირებელ მონაკვეთს. აჭარისწყლის ზემო წელის მთავარ ხეობებში: დიდაჭარა-ღორჯომის ქვაბულსა და სხალთისწყლის ხეობაში გადიოდა გზები, რომლითაც სამხრეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობა უკავშირდებოდა არა მარტო აჭარის მთიანეთს, არამედ ზღვისპირა ზოლსა და მთლიანად დასავლეთ საქართველოს (ვარშანიძე, 1979:8, 27; ინაიშვილი, 1975:34; მამულაძე, 1993:25; ნარიმანაშვილი, მგელაძე, 2007:74-78; ჯიბლაძე, კვიციანი, 2022:28-29).

არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით აჭარისწყლის ხეობაში გზების არსებობა უკვე ნეოლითის ხანიდან შეინიშნება. დასტურდება, რომ აჭარის მთისა და ბარის მოსახლეობა იყენებდა ჯავახეთის ობსიდიანს. მდ.კინტიშის ხეობაში მცხოვრები თემი ჭიქიანის საბადოდან გამოტანილი ნედლეულით ამზადებდა საჭირო იარაღს (ჩხატარაშვილი, 2023:11). გზა, საიდანაც მათ შეეძლოთ აღნიშნული ნედლეულის შემოტანა აჭარისწყლის ხეობაზე გადიოდა, რაც, ბუნებრივია, აჭარის მთისა და ბარის ურთიერთკავშირსაც მოწმობს (კახიძე, მამულაძე, 1993:12; ინაიშვილი, 1975:33; მუსხელიშვილი, 2007:75;). გზებსა და გზაჯვარედინებზე ადრეული ეპოქებიდანვე უნდა გაჩენილიყო დასახლებები, რომლებიც თანდათან

ეკონომიკურ და სტრატეგიულ პუნქტებად ყალიბდებიან. ჯერჯერობით ენეოლით-ადრებრინჯაოს ხანის ნამოსახლარი მიკვლეულია აჭარისწყლის ხეობის სათავეებში, იალად ჯანჯღნარში, რომელიც ადრესამიწათმოქმედო კულტურათა (შულავერ-შომუთეფესა და მტკვარ-არაქსის) არეალში ექცევა და ფიქრობენ, რომ ამ კულტურების ლოკალურ ვარიანტს წარმოადგენს (კახიძე, მამულაძე, 2000:24-30). მტკვარ-არაქსული კულტურისათვის დამახასიათებელი კერამიკა აღწევს როგორც აჭარის მთიან ზოლში (ჯანჯღნარი, კოლოტაური), ასევე, ზღვისპირეთში (ისპანი) (კახიძე, მამულაძე, 1993:15; კახიძე, მამულაძე, 2000:32-33; კახიძე, სურმანიძე, ნაგერვაძე, 2016:16). ბრინჯაოსა და რკინის მეტალურგიის განვითარების კვალდაკვალ გზები აქ სავაჭრო-სატრანზიტო ხასიათს იძენს (ინაიშვილი, 1975:33; კახიძე, მამულაძე, 1993:12; მუსხელიშვილი, 2007:98; ნარიმანაშვილი, მგელაძე, 2007:78; მგელაძე და სხვ. 2019:76).

სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებობს ჩამოყალიბებული მოსაზრება, რომ გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანაში აჭარის ტერიტორიაზე ფუნქციონირებდა მეტალურგიის რამდენიმე საწარმოო კერა; ერთ-ერთია ზემო აჭარისა, რომლის ცენტრი მდებარეობდა დიდაჭარაში. ლითონის წარმოებას ამ დროისათვის ხანგრძლივი ტრადიცია უნდა ჰქონოდა. შესაძლოა ამაზე მიუთითებდეს ადრებრინჯაოს ხანის ფურტიოსა და ღორჯომის ყუადაქანებული ცულების, ვერნების შუა ბრინჯაოს ხანის ყუამილიანი ცულის შემთხვევითი აღმოჩენები (რამიშვილი, 1974:37; კახიძე, მამულაძე, 2000:34; კახიძე, 2007:138; კახიძე, 2007:145; კახიძე, სურმანიძე, ნაგერვაძე, 2016:44-44). არ გამორიცხავენ, რომ ეს მეტალურგიული კერა დამოკიდებული ყოფილიყო სხალთის სპილენძის საბადოზე (ქორიძე, 1965:122; მუსხელიშვილი, 2007:79).

იგივე შეიძლება ითქვას ქვემო აჭარის ზღვისპირეთსა და მთისწინა ზოლზეც. ქედის, ხელვაჩაურისა და ქობულეთის რაიონის სოფლებში (ცხმორისი, მახუნცეთი, ხელვაჩაური, აჭყვისთავი) აღმოჩენილია ადრე და შუა ბრინჯაოს ხანის ყუამილიანი ცულები. ისპანის ტორფქვემა ნამოსახლარზე (ძვ.წ. IV ათასწლეულის დასასრული - III ათასწლეულის დასაწყისი) ბრინჯაოს ყუამილიანი ცულის ჩამოსასხმელი ყალიბების, ტიგელების, საქშენი მიღებისა და ცულის ხის მოდელის აღმოჩენა აქ ლითონსამსხმელო სახელოსნოს არსებობაზე მიუთითებს. ვარაუდობენ, რომ ეს სახელოსნო გარკვეულ სავაჭრო-ეკონომიკურ ურთიერთობაში იყო მთიანი აჭარის რეგიონთან და ისპანის ტორფქვემა ნამოსახლარზე მოპოვებული ცულის ხის მოდელი უნდა ეკეთვნოდეს ღორჯომის (ნაომარის) ყუადაქანებული ცულის ტიპს (ინაიშვილი, 1975:26-29; მუსხელიშვილი, 2007:76), რომელთანაც ყველაზე ახლო ანალოგი აქვს ფურტიოს მონაპოვარს.

დასკვნა: ფურტიოს ყუადაქანებული ცული, აჭარის ტერიტორიაზე ადრე აღმოჩენილ არქეოლოგიურ ძეგლებთან (ბრინჯაოს ყუამილიანი და ყუადაქანებული ცულები, კომბინირებული -შუბისპირისა და ხიშტის კომბინაცია - იარალი, ისპანის მტკვარ-არაქსული, ჯანჯღნარისა და კოლოტაურის კერამიკა და სხვა) ერთად, კიდევ ერთხელ ადასტურებს, რომ აჭარის მთიანეთი, ადრებრინჯაოს ხანაში ბარის პასიური დანამატი კი არ იყო, რომელშიც დაბლობის მეტალურგიული კერების ნაწარმი ვრცელდებოდა, არამედ, მეტალურგია აქ მოსახლე ტომების ერთ-ერთი ძირითადი საქმიანობაა. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ეს მონაკვეთი მნიშვნელოვან როლს წარმოადგენდა ძველ აღმოსავლურ, ანატოლიურ და უძველეს კავკასიურ კულტურათა ურთიერთობის სფეროში (კახიძე, მამულაძე, 2000:35; მუსხელიშვილი, 2007:76).

გამოყენებული ლიტერატურა:

ბერძენიშვილი დ., ბრინჯაოს ყუამილიანი ცულები ქუთაისის მუზეუმიდან - ჩვენი საუნჯე - http://saunje.ge/index.php?id=1247&option=com_content&lang=ru (21.01.2025)

გოგიტიძე ს., სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ნეოლითური კულტურა, თბილისი, 1978

გოგიტიძე ს., ქობულეთის ქვის ხანის ნამოსახლარზე 1984 წელს ჩატარებული საველე კვლევა-ძიების შედეგები. - სდსმ, XVI, თბ., 1987, გვ. 3-13

გოგიტიძე ს., კინტირის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები (ქობულეთის ადრენეოლითური ხანის ნამოსახლარი), ბათუმი, 2008

დავითაძე ი., აჭარისწყლის ხეობაში შემთხვევით აღმოჩენილი ადრებრინჯაოს ხანის მასალები. - ჟურნალი ჭოროხი, №2, 1976, გვ.87-88

დავითაძე ი., აჭარის მუზეუმში დაცული ადრებრინჯაოს ხანის მასალები აჭარისწყლის ხეობიდან. - სამხრეთ საქართველოს ისტორიისა და ეთნოგრაფიის საკითხები, ბათუმი, 1973, გვ.153-158

ებრალიძე ტ., მამულაძე შ., ასლანიშვილი ლ., არქეოლოგიური გათხრები სოფელ ფურტიოში, აჭარა წარსული და თანამედროვეობა, I, ბათუმი, 2013, გვ.222-234

ვარშანიძე შ., გზები და საგზაო ნაგებობები ძველ აჭარაში, თბ., 1979

ინაიშვილი ა., დიდაჭარის განძი და კოლხური კულტურის ისტორიის ზოგიერთი საკითხი, - სდსმ, V, 1975, გვ.3-50

კახიძე ა., უძველესი მეტალურგიის ახლადაღმოჩენილი კერები აჭარაში. - საქართველო უძველესი მეტალურგიული კერა (აჭარა). უახლესი აღმოჩენები, კონტაქტები აღმოსავლეთ ცივილიზაციებთან, ნოვაციები,

პერსპექტივები. საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის მასალები (ბათუმი, 2018 წლის 25-28 ივნისი), ბათუმი, 2019, გვ.5-43

კახიძე ა., ფერადი ლითონების მეტალურგიასთან დაკავშირებული ახლად აღმოჩენილი კულტურა (ნოვაციები, გავრცელების არეალი, ძირითადი მახასიათებლები, პერსპექტივები, ძვ.წ. IV-II ათასწლეული), ბათუმი, 2021

კახიძე ა., მამულაძე., აჭარისწყლის ხეობის უძველესი არქეოლოგიური ძეგლები, ბათუმი 1993

კახიძე ა., მამულაძე., ჭოროხის აუზი კოლხური კულტურის უძველესი კერა, ბათუმი, 2000

კახიძე ა., ენეოლით-ადრებრინჯაოს ხანის კულტურა. - სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, აჭარა I, თბ, 2007, გვ.135-139

კახიძე ა., სურმანიძე ნ., ნაგერვაძე მ., აჭარა ენეოლით-ბრინჯაოსა და ადრერკინის ხანაში. – კატალოგი, ბათუმი, 2016

კახიძე ა., სურმანიძე ნ., მახვილაურის გორა-სამოსახლოს არქეოლოგიური გათხრებისას აღმოჩენილი პროტოხეთური კერამიკა. – საქართველო უძველესი მეტალოგენური კერა (აჭარა). უახლესი აღმოჩენები, კონტაქტები აღმოსავლეთ ცივილიზაციებთან, ნოვაციები, პერსპექტივები. საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის მასალები (ბათუმი, 2018 წლის 25-28 ივნისი), ბათუმი, 2019, გვ. 44-55

კვიციანი ზ., საწავლო-სამეცნიერო არქეოლოგიური ექსპედიცია სვანეთში (ანგარიში) 2014 წელი.
[https://old.tsu.ge/data/image_db_innova/agarisi%202014prezentacia\(1\),](https://old.tsu.ge/data/image_db_innova/agarisi%202014prezentacia(1),)
(21.01.20025)

ლორთქიფანიძე ო., ძველი ქართული ცივილიზაციის სათავეებთან, თბ., 2002

მამულაძე შ., აჭარისწყლის შუა საუკუნეების არქეოლოგიური ძეგლები, ბათუმი, 1993

მგელაძე ნ., ნარიმანაშვილი გ., ხალვაში მ., ტუნაძე თ., შანშაშვილი ნ., ქამადაძე კ., ოქროპირიძე ს., გოდერძის უღელტეხილის ისტორია და ეთნოარქეოლოგია, ბათუმი, 2019

მუსხელიშვილი დ., აჭარის ისტორიული გეოგრაფიისათვის. - სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, აჭარა, I, თბ., 2007, გვ. 65-104

ნარიმანაშვილი გ., მგელაძე ნ., აჭარისწყლის ხეობაზე გამავალი სავაჭრო-სატრანზიტო გზების შესახებ. - იბერია-კოლხეთი, №3, 2007, გვ. 70-80

რამიშვილი აღ., კოლხური მატერიალური კულტურის ისტორიიდან, ბათუმი, 1974

- ქორიძე დ.**, კოლხური კულტურის ისტორიისათვის, თბ., 1965
- ლამბაშიძე ირ., მინდიაშვილი ბ., ბობოჭური ბ., კახიანი კ., ჯაფარიძე ი.**, უძველესი მეტალურგია და სამთო საქმე საქართველოში ძვ.წ. VI-III ათასწლეულებში, თბ., 2010
- ჩხატარაიანი გ.**, პრეისტორიული ეპოქის არქეოლოგიური ძეგლები ფიჭვნარის შემოგარენში, - ფიჭვნარი VIII, 2023, გვ. 9-23
- ჯაფარიძე ო.**, საქართველოს არქეოლოგია (ქვისა და ბრინჯაოს ხანა), თბ., 1991
- ჯაფარიძე ო.**, ქართველი ტომების ისტორიისათვის ლითონის წარმოების ადრეულ საფეხურზე, თბ., 1961
- ჯაფარიძე ო.**, ბრინჯაოს ინდუსტრიისათვის უძველეს საქართველოში, თბ., 2013
- ჯიბლაძე ლ., კვიციანი ზ.**, ბრინჯაოს ხანის არქეოლოგიურ კულტურათა ელემენტების კვება კოლხეთის მთიანეთში (ზოგადი მიმოხილვა). - <https://dspace.tsu.ge/bitstreams/5f986a99-a593-4ead-927d-43d4aa348009/download43d4aa348009/content> (21.01.20025)
- ჯიბლაძე ლ., კვიციანი ზ.**, კოლხეთის ბრინჯაოს მეტალურგიული წარმოების პირველად, მეორად კერებსა და გარე სამყაროსთან დამაკავშირებელი საკომუნიკაციო გზები (ისტორიულ-გეოგრაფიული, არქეოლოგიური მიმოხილვა). - ამირანი, XXXVI, 2022, გვ. 22-62
- Иессен А.**, Прикубанский очаг металлургии и металлообработки в конце медно-бронзового века. – МИА, 23, 1951:96, 98, 107.
- Куфтин Б.К.**, вопросу о древнейших корнях Грузинской культуры на Кавказе по данным археологии. – XII-В, სსმმ, თბ., 1944, გვ. 291-416
- Куфтин Б. К.**, вопросу о древнейших корнях Грузинской культуры на Кавказе по данным археологии. – XIV-В, სსმმ, თბ., 1947, გვ. 297-298
- Куфтин Б.**, Археологическая маршрутная экспедиция 1945 года в Юго-Осетию и Имеретию, Тб., 1949, გვ. 85
- Крупнов Е.**, Материалы по археологии Северной Осети докобанского периода. – МИА, 23, 1951, გვ.39
- Чартолани Ш.К.**, история нагорья Западной Грузии доклассовой эпохе, Тб., 1989

ყუადაქანებული ცული სოფ. ფურტიოდან

ისტორია და პოლიტოლოგია / History and Politology

Study of the Great French Revolution of 1791-1792 (Legislative Assembly) in Georgia (until 1921)

საფრანგეთის დიდი რევოლუციის 1791-1792 წლების (საკანონმდებლო
კრების) შესწავლა საქართველოში

Irakli Alimbarashvili

PhD student, Invited Lecturer at Ivane Javakhishvili
Tbilisi State University,
Tel: +995 593 49 21 80

e-mail: irakli.alimbarashvili@tsu.ge/

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-2605-6944/>

Abstract: The era of the Great French Revolution and Napoleon always caused great interest in Georgia. In the period of the new history, no decision has been well processed and studied as the mentioned era. It can be said that Georgian historiography has made its modest contribution and made as much as possible to advance the teaching, popularization, and study of the Great French Revolution and the Napoleonic era in Georgia, which is the balance of Georgian historiography. This much hasn't been written about any other subject in French history other than the Great French Revolution and Napoleon. This emphasizes the urgency of the issue.

One of the key moments of the Great French Revolution was the period of activity of the Legislative Assembly, which left a special mark on the mentioned historical event. The activities of the legislative assembly did not go unnoticed by the Georgian researchers of the Great French Revolution, who properly covered the issue of interest for us and offered us their own, interesting reasoning and interpretation. Several eminent Georgian historians were interested in the activities of the legislative assembly, such as professors: G. Natadze, A. Namoradze, K. Antadze, and M. Kalandadze. One of the prominent Georgian politicians of the 20th century, Noe Jordania, the chairman of the government - The Democratic Republic of Georgia, who was also engaged in journalistic activities, was involved in the work of the legislative assembly. We think that it is very interesting how the activities of the legislative assembly were covered, popularized, and studied in Georgia, from the second half of the 19th century to the last period.

Because of the fact that the volume of articles to be printed in the collection of materials is determined and our full article is much larger than the specified volume, in this work, we will discuss how the work of the Legislative Assembly was studied and covered before the Sovietization of Georgia (until 1921). In our monograph, which will be completed soon, the reader will have the opportunity to learn how the mentioned issue was studied from the second half of the 19th century until today.

Key words: The Great French Revolution, Legislative Assembly, Study of the Great French Revolution in Georgia, Georgian historiography.

ირაკლი ალიმბარაშვილი

დოქტორანტი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის მოწვეული ლექტორი

ტელ: +995 593 49 21 80

ელ-ფოსტა: irakli.alimbarashvili@tsu.ge/

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-2605-6944/>

აბსტრაქტი: საფრანგეთის დიდი რევოლუციის და ნაპოლეონის ეპოქა, საქართველოში ყოველთვის დიდ ინტერესს იწვევდა და ახალი ისტორიის პერიოდიდან, არცერთი საკითხი ისე კარგად არაა დამუშავებული და შესწავლილი, როგორც აღნიშნული ეპოქა. შეიძლება ითქვას, რომ ქართულმა ისტორიოგრაფიამ თავისი მოკრძალებული წვლილი შეიტანა და შეეცადა შეძლებისდაგვარად წინ წაეწია საქართველოში საფრანგეთის დიდი რევოლუციის და ნაპოლეონის ეპოქის სწავლება, პოპულარიზაცია და შესწავლა, რაც ქართული ისტორიოგრაფიის წარმატებაა. ამდენი საფრანგეთის ისტორიის არც ერთ სხვა საკითხზე არაა დაწერილი, რამდენიც საფრანგეთის დიდ რევოლუციაზე და ნაპოლეონზე. ცხადია, ეს საკითხის განსაკუთრებულ აქტუალობას ხაზს უსვამს.

საფრანგეთის დიდი რევოლუციის ერთ-ერთი საკვანძო მომენტი საკანონმდებლო კრების მოღვაწეობის პერიოდია, რომელმაც აღნიშნულ ისტორიულ მოვლენას განსაკუთრებული კვალი დაატყო. საკანონმდებლო კრების საქმიანობა ყურადღების მიღმა არ დარჩენიათ საფრანგეთის დიდი რევოლუციის ქართველ მკვლევარებს, რომლებმაც ჩვენთვის საინტერესო საკითხი სათანადოდ გააშუქეს და საკუთარი, საინტერესო მსჯელობა, ინტერპრეტაცია შემოგვთავაზეს. საკანონმდებლო კრების საქმიანობით არაერთი გამოჩენილი ქართველი ისტორიკოსი დაინტერესდა, როგორებიც არიან, პროფესორები: გ. ნათაძე, ა. ნამორაძე კ. ანთაძე და მ. კალანდაძე. საკანონმდებლო კრების მოღვაწეობას შეეხო XX საუკუნის ერთ-ერთი გამოჩენილი ქართველი პოლიტიკოსი, საქართველოს დემოკრატიული

რესპუბლიკის მთავრობის თავმჯდომარე ნოე ჟორდანია, რომელიც პუბლიცისტური საქმიანობითაც გახლდათ დაკავებული. ვფიქრობთ, ძალზე საინტერესოა, თუ როგორ ხდებოდა საკანონმდებლო კრების საქმიანობის გაშუქება, პოპულარიზაცია და შესწავლა საქართველოში, XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან მოყოლებული უკანასკნელ პერიოდამდე.

იქიდან გამომდინარე, რომ მასალათა კრებულში დასაბეჭდი სტატიების მოცულობა განსაზღვრულია, ხოლო ჩვენი სრული სტატია დადგენილ მოცულობას ბევრად აღემატება, წინამდებარე ნაშრომში საუბარი გვექნება, თუ როგორ ხდებოდა საკანონმდებლო კრების მოღვაწეობის შესწავლა, გაშუქება საქართველოს გასაბჭოებამდე (1921 წლამდე), ხოლო ჩვენს მონოგრაფიაში, რომელზე მუშაობაც უახლოეს მომავალში დასრულდება, მკითხველს საშუალება ექნება გაეცნოს თუ როგორ ხდებოდა აღნიშნული საკითხის შესწავლა XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან დღემდე.

საკვანძო სიტყვები: საფრანგეთის დიდი რევოლუცია, საკანონმდებლო კრება, საფრანგეთის დიდი რევოლუციის შესწავლა საქართველოში, ქართული ისტორიოგრაფია.

შესავალი: 1791 წლის 30 სექტემბერს საფრანგეთის სახელმწიფო დამფუძნებელმა კრებამ არსებობა შეწყვიტა და ის საკანონმდებლო კრებამ შეცვალა. დამფუძნებელმა კრებამ ახალ საკანონმდებლო ორგანოს 1791 წლის კონსტიტუცია დაუტოვა, რომლის მიხედვითაც ის მეფესთან ინაწილებდა ხელისუფლებას და სწორედ მისი მოღვაწეობის პერიოდში მოხდა სახელმწიფო გადატრიალება, რომლის შედეგადაც საფრანგეთში მონარქია აღესრულა.

დავიწყოთ საკითხის პერიოდიზაციით. ეს, ვფიქრობთ, საინტერესო იქნებოდა. ამ კუთხით ეს თემა სამეცნიერო ლიტერატურაში განხილული არ ყოფილა. ამიტომ მიზანშეწონილად მივიჩნით მასზე ორიოდე სიტყვის თქმა. საქართველოში საკანონმდებლო კრების საქმიანობით დაინტერესება, პირობითად სამ პერიოდად შეიძლება დაიყოს და ამას მკვეთრად გამოკვეთილი პოლიტიკური სარჩული გააჩნია. ორმა გარემოებამ – საქართველოს გასაბჭოებამ და შემდეგ საბჭოთა კავშირის დაშლამ – თავისი გავლენა მოახდინა XX საუკუნის ქართული ისტორიოგრაფიული მეცნიერების განვითარებაზე და მას თავისი გამოძახილი ჰქონდა საქართველოში საკანონმდებლო კრების საქმიანობის გაშუქების დროსაც.

ვფიქრობთ, საქართველოში საკანონმდებლო კრების მოღვაწეობით დაინტერესების წინაპერიოდად შეგვიძლია მოვიხსენიოთ XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან მოყოლებული 1918 წლამდე პერიოდი. ამ საკითხით დაინტერესებას სწორედ მაშინ ჩაეყარა საფუძველი და პირველად მისი პოპულარიზაცია, გაშუქება, სწორედ მაშინ მოხდა.

1. საკანონმდებლო კრების საქმიანობით დაინტერესება საქართველოს გასაბჭოებამდე 1921 წელს. ამ დაინტერესების კულმინაციად 1918-1921 წლებში საქართველოს სუვერენულ რესპუბლიკაში გამოცემული ახალი ისტორიის პირველი ეროვნული სასკოლო სახელმძღვანელოები გვევლინება. საკანონმდებლო კრების საქმიანობისადმი დადებითი დამოკიდებულება ამ თემაზე მათი მსჯელობის ერთ-ერთ მთავარ ღირსებად მიგვაჩნია.

2. საკანონმდებლო კრების საქმიანობის გაშუქება საბჭოთა პერიოდის ისტორიოგრაფიაში 1921-1991 წლებში. როგორც ცნობილია, საბჭოთა პერიოდის ისტორიოგრაფია იაკობინოცენტრისტული იყო და საკანონმდებლო კრების მოღვაწეობის მიმართ შედარებით გულგრილ, არაობიექტურ და პარტიული იდეოლოგიით გამსჭვალულ დამოკიდებულებას ამჟღავნებდა. ამგვარი მიდგომის გამოძახილი საბჭოთა პერიოდის ქართულ ისტორიოგრაფიაშიც შეინიშნებოდა, რაც იმით გამოიხატებოდა, რომ უმთავრესად აქცენტი კეთდებოდა იაკობინთა დიქტატურის შესწავლაზე, ხოლო რევოლუციის სხვა პერიოდებს გაცილებით ნაკლები ყურადღება ეთმობოდა. ეს არ იყო სწორი მიდგომა და ჩვენ ვცადეთ მასში კორექტივები შეგვეტანა.

3. საკანონმდებლო კრების მოღვაწეობის გაშუქება პოსტსაბჭოთა პერიოდის ქართულ ისტორიოგრაფიაში. ის იწყება 90-იანი წლების დასაწყისში, საბჭოთა კავშირის დაშლით და დღესაც გრძელდება. რევოლუციის ყველა პერიოდისადმი გაცილებით უფრო დაბალანსებული მიდგომა, ამ მონაკვეთის მთავარ ღირსებად მიგვაჩნია. საკანონმდებლო კრების საქმიანობის რეაბილიტაცია ამის ლოგიკურ შედეგად გვევლინება.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: დამუშავებული გვაქვს XIX საუკუნის მეორე ნახევრის და XX საუკუნის საწყის ოცწლეულში გამოქვეყნებული წიგნები და პერიოდული პრესის მასალები. განსაკუთრებით მნიშვნელოვნად მიგვაჩნია, საქართველოს 1918-1921 წლების დემოკრატიული რესპუბლიკის თავმჯდომარის ნოე ჟორდანიას ნაშრომი „საფრანგეთის ისტორიიდან. დიდი რევოლიუცია (1789)“. აღნიშნული ნაშრომის გაცნობის შედეგად, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ XX საუკუნის ერთ-ერთი ყველაზე ცნობილი ქართველი პოლიტიკოსი საკანონმდებლო კრების საქმიანობაზე მაღალი წარმოდგენის არ გახლავთ და უფრო მეტად, „სანკიულოტები“ და „იაკობინები“ ესიმპათიურება, რაც მისი მემარცხენე პოლიტიკური იდეოლოგიით შეგვიძლია ავხსნათ. გარდა ამისა, გვსურს, გამოვყოთ პროფ. მერაბ კალანდაძის ნაშრომები, რომელიც საქართველოში საფრანგეთის დიდი რევოლუციის შესწავლითაა დაინტერესებული და პოსტსაბჭოთა ეპოქაში არაერთი საინტერესო ნაშრომი აქვს დაწერილი. პროფ. კალანდაძის ნაშრომების გაცნობამ, საშუალება მოგვცა, რომ კიდევ უფრო უკეთ შეგვეფასებინა ქართულ ისტორიოგრაფიაში

არსებული მდგომარეობა საფრანგეთის დიდი რევოლუციის შესწავლის კუთხით.

მეთოდოლოგია: სტატიაში გამოყენებული გვაქვს ისტორიულ-კომპლექსური მეთოდი, რომელიც, ძირითადად, გამოიყენება პერიოდული პრესის მასალებისა და ეპოქის თანამედროვეთა ჩანაწერების შესწავლისას. აქედან გამომდინარე, ჩვენი შესწავლის მთავარი ობიექტი არის მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრისა და მე-20 საუკუნის პირველი ოცწლეულის ქართული საზოგადო მოღვაწეების შეხედულებები და დამოკიდებულებები ჩვენთვის საინტერესო საკითხებზე. აღნიშნული მეთოდოლოგიის გამოყენება უზრუნველყოფს ერთის მხრივ ეპოქის მაქსიმალურად ზუსტად გაგებას, მეორეს მხრივ კი, აღნიშნული წყაროების საინტერესო რაკურსით გაშუქებას.

დისკუსია/შედეგები: სავსებით მართლზომიერი უნდა იყოს, რომ 1905-1907 წლების რევოლუციამ ახალი იმპულსი მისცა საქართველოში საფრანგეთის დიდი რევოლუციის ისტორიის გაშუქებას. ამ ხანებში საფრანგეთის დიდი რევოლუციაზე გამოსული წიგნები და სტატიები, ვფიქრობთ, ამის ნათელი დასტურია.

საკანონმდებლო კრების მოღვაწეობით ჯერ კიდევ რუსეთის იმპერიის შემადგენლო-ბაში მყოფი ქართული საზოგადოება დაინტერესდა. მაშინ, საფრანგეთის დიდი რევოლუციის გაშუქების საქმეში პირველი ნაბიჯები იდგმებოდა. აქ მკაცრი მეცნიერული საზომი ვერ გამოდგება, რადგან ისინი აღნიშნული პრობლემის მეცნიერულ შესწავლას არ ისახავდნენ მიზნად. მათ წინაშე გაცილებით უფრო მოკრძალებული ამოცანა იდგა. ამ თემატიკის განხილვას წმინდა შემეცნებითი დატვირთვა გააჩნდა, სამეცნიერო-პოპულარულ ხასიათს ატარებდა და აღნიშნული საკითხის პოპულარიზაციას ისახავდა მიზნად. ამ კულტურ-ტრეგერულ მისიას, შეიძლება ითქვას, რომ მათ ურიგოდ როდი გაართვეს თავი. ეს იმ პერიოდის ქართული ისტორიოგრაფიის წარმატება იყო. შეიძლება ითქვას, რომ პროგრამა მინიმუმი დამღეულია.

1905 წლის 19 ნოემბერს გაზეთ „ცნობის ფურცელში“ დაიბეჭდა სტატია, რომლის ავტორიც ფედერალისტური პარტიის წევრი ვარლამ ლორთქიფანიძე გახლდათ. ეს არის იმ ნაშრომის ერთ-ერთი ფრაგმენტი, რომელზეც ზემოთ ვისაუბრეთ. ზემოხსენებულ ნომერში კი, მკითხველს საშუალება ჰქონდა მოკლედ გაეცნო საკანონმდებლო კრების მოღვაწეობა“, (ლორთქიფანიძე, 1905: 2-3), - ამბობს ვ. ლორთქიფანიძე.

პირველ ყოვლისა უნდა აღინიშნოს, რომ ვლადიმერ ლორთქიფანიძე საკანონმდებლო კრების საქმიანობაში საკმაოდ ჩახედული ჩანს, რაც ემპირული, ფაქტოლოგიური მასალის ცოდნას ემყარება და ამ თემაზე მისი მსჯელობის მთავარ ღირსებად მიგვაჩნია. ეს არცაა გასაკვირი, რადგან ამ პრობლემის განხილვის დროს ის საფრანგეთის დიდი რევოლუციის ისეთ

კომპეტენტურ მკვლევრებს ეყრდნობა, როგორც არიან ფრანგი ალფონს ოლარი და გერმანელი ვილჰელმ ბლოსი. ის ხსენებულ პერიოდზე წერს მოკლედ, მაგრამ ფაქტოლოგიურად ზუსტად და მკითხველს სწორ წარმოდგენას უქმნის მოცემულ პერიოდზე. „ცნობის ფურცელი“ საუბრობს იმ წინ გადადგმულ ნაბიჯზე, რაც კონსტიტუციის შემუშავებამ გამოიწვია საფრანგეთში, მაგრამ სწორადაა აღნიშნული, რომ ნამდვილი დემოკრატიული წესწყობილება არ დამყარებულა, რადგან მიუხედავად, მეფის ძალაუფლების მკვეთრად შეკვეცისა და თავად-აზნაურობის მთელი რიგი პრივილეგიების მოსპობისა, წერის და სიტყვის თავისუფლების დაკანონებისა და სხვა, არ იქნა შემოღებული საყოველთაო საარჩევნო უფლება და ეს უფლება მხოლოდ შეძლებულ მოქალაქეებს მიანიჭეს. ავტორი საუბრობს მოქალაქეების აქტიურ და პასიურ ნაწილად დაყოფაზე, რის მიხედვითაც, პასიურ ჯგუფში მყოფი მოქალაქეები, ვინც ქვეყნის მოსახლეობის უდიდეს ნაწილს წარმოადგენდა, საარჩევნო უფლების გარეშე ტოვებდა და ფაქტობრივად, ქვეყნის პოლიტიკური ცხოვრებიდან თიშავდა.

ხსენებულ სტატიაში აღნიშნულია, რომ საკანონმდებლო კრება უმეტესად შედგებოდა მსხვილი ბურჟუაზიისგან, რომელიც გაბატონდა ძველი წყობილების ნანგრევებზე. ცხადია, აქ იგულისხმება ფეიანების პარტია, რომელსაც არსებული მდგომარეობა აკმაყოფილებდა, რევოლუციის გაღრმავება არ სურდა და შეიძლება ითქვას, რომ იგი დასრულებულადაც მიაჩნდა. ფეიანებზე დაწვრილებით ქვემოთ ვისაუბრებთ.

მოკლე ნაშრომში ძალზე კარგად ჩანს, რომ საკანონმდებლო კრების საწყის პერიოდში, დემოკრატიული ძალები შედარებით ცოტანი და სუსტნი იყვნენ, რის გამოც ისინი ჯერ ერიდებოდნენ რესპუბლიკის დაარსების მოთხოვნას, თუმცა რაც დრო გადიოდა, მეფის ორპირული სახე იკვეთებოდა, ხოლო დემოკრატიული ძალები, ანუ იაკობინთა კლუბი უფრო ძლიერდებოდა და მათი მოთხოვნებიც უფრო მკაფიო ხდებოდა. სწორედ იაკობინთა ძალისხმევით მოხდა 1791 წლის 5 ოქტომბერს მეფისთვის „უდიდებულესობის“ ტიტულის ჩამორთმევა და ლუი XVI-ს მხოლოდ „ფრანგთა მეფეს“ უწოდებდნენ.

შეგვიძლია ვიფიქროთ, ავტორი თვლიდა, რომ კონსტიტუციური მონარქია საფრანგეთში კიდევ დიდხანს შეიძლება შენარჩუნებულიყო, რადგან საკანონმდებლო კრებაში გაბატონებული ფეიანები სრულებით არ ფიქრობდნენ მონარქიის გაუქმებაზე, პირიქით, ისინი ცდილობდნენ, რომ მეფესთან კარგი ურთიერთობა ჰქონოდათ და 1791 წლის კონსტიტუცია დაეცვათ.

ავტორი ძალზე კარგად ხედავს იმ კონკრეტულ მიზეზებს, რამაც საბოლოოდ მეფის დამხობა განაპირობა. ეს გახლავთ ეკლესიის და სახელმწიფოს დამოკიდებულება. სასულიერო პირების დიდი ნაწილი ახალ წყობილებას არ ურიგდებოდა, კონსტიტუციაზე ფიცის დადებას არ

აპირებდა და რევოლუციურ საქმიანობას ეწეოდა. საპასუხოდ, საკანონმდებლო კრებამ მათ წინააღმდეგ სანქციების გატარება გადაწყვიტა, თუმცა ლუი XVI ყველანაირად ცდილობდა, რომ მფარველობა გაეწია კონსტიტუციის შეურიგებელი მტრებისთვის. ანალოგიურად იქცეოდა იმ არისტოკრატების მიმართ, რომლებიც სამშობლოდან გადაიხვეწნენ და საზღვარგარეთიდან ახდენდნენ კონტრევოლუციური ძალების მობილიზებას, ოცნებობდნენ ძველი რეჟიმის აღდგენაზე. „მეფე მათთან საიდუმლო მიმიწერესაც ახორციელებდა და ეს მოსახლეობას რომ გაეგო, გადატრიალება 10 აგვისტომდე უფრო ადრე მოხდებოდა“, – აღნიშნავს ავტორი (ლორთქიფანიძე, 1905: 3).

ყველაფერი კი მაინც საგარეო ფაქტორმა და იმ საომარმა მოქმედებებმა გადაწყვიტა, რომელიც ევროპელმა მონარქებმა რევოლუციური საფრანგეთის წინააღმდეგ წამოიწყეს და ის ერთადერთ მიზანს ემსახურებოდა: აღედგინათ აბსოლუტური მონარქია საფრანგეთში, ხოლო რევოლუციონერები მკაცრად დაესაჯათ. 1792 წლის 20 აპრილს რევოლუციურმა საფრანგეთმა ომი გამოუცხადა ავსტრიას, რითაც საფრანგეთი სამკვდრო-სასიცოცხლო ბრძოლაში ჩაება და დამარცხების შემთხვევაში, ფრანგი ერი მთელ თავის მონაპოვარს დაკარგავდა. ფრანგულ არმიას სარდლების უმრავლესობა კონტრევოლუციონერი გახლდათ, რომელთაც ძველი რეჟიმის აღდგენა სურდათ. აქედან გამომდინარე, ისინი ყველაფერს აკეთებდნენ, რომ მტრისთვის ხელი შეეწყოთ, ხოლო მათ ჯარს აქტიური ქმედებების საშუალებას აძლევდნენ, რამაც საფრანგეთი კატასტროფის წინაშე დააყენა, ფრანგი ხალხი კი მიხვდა, რომ მტერს შიგნიდან ეხმარებოდნენ და ღალატს ჰქონდა ადგილი.

ავტორი საუბრობს მეფის შემდგომ მოქმედებებზეც, რითაც კიდევ უფრო გამწვავდა კრიზისი და იგი კიდევ უფრო დაშორდა ხალხს. საკანონმდებლო კრებამ მიიღო დეკრეტი, რომლის მიხედვითაც ყველა ის სასულიერო პირი უნდა გადაესახლებინათ, რომელთაც კონსტიტუციის ერთგულება არ შეჰფიცეს და ასევე დეკრეტი, რომელიც გულისხმობდა სამეფო გვარდიის მოსპობას და 20 ათასიანი ჯარის დაბანაკებას პარიზთან. მეფემ ყველა ამ დეკრეტს ვეტო დაადო და ჟრონდისტი მინისტრებიც დაითხოვა, რითაც საბოლოოდ მოიხსნა ნიღაბი და ხალხმა დაინახა, რომ ღალატი თავად ტიულრის სასახლეში იმყოფებოდა. ყოველივე ამას მოჰყვა ჯერ 1792 წლის 20 ივნისის დემონსტრაცია, რაც მეფისთვის საგანგაშო ზარი უნდა ყოფილიყო, მაგრამ ლუიმ რეალურად ვერ გაიაზრა მდგომარეობა, რომელშიც ის იმყოფებოდა, განაგრძო არჩეული გზით სიარული და საბოლოოდ, უფსკრულის წინაშე აღმოჩნდა. 1792 წლის 10 აგვისტოს განრისხებულმა ფრანგმა ხალხმა აიღო ტიულრის სასახლე და მოსპო მონარქია.

მიუხედავად იმისა, რომ ვლადიმერ ლორთქიფანიძის სტატია საკმაოდ მოკლეა, უნდა ითქვას, რომ ის პასუხობს იმდროინდელ მოთხოვნებს, რა ეპოქაშიც ის გახლავთ დაწერილი. მისი მთავარი მიზანი იყო, რომ საზოგადოებისთვის მოკლედ გაეცნო საკითხი, რომ საკანონმდებლო კრების მოღვაწეობაზე წარმოდგენა ჰქონოდათ, რასაც ვფიქრობთ, თავი ურიგოდ არ გაართვა. ლორთქიფანიძე საფუძვლიან ცოდნას ავლენს მთელი რიგი მოვლენების მიმართ, რაც მის მსჯელობაში და მოყვანილ ფაქტებში კარგად არის ასახული. განსაკუთრებით გვინდა გამოვყოთ ის ფაქტი, რომ მას კარგად აქვს გაანალიზებული საკანონმდებლო კრების პროგრესული ხასიათი, მაგრამ იმასაც იქვე დასძენს, რომ დემოკრატიული წესწყობილება ამით არ დამყარებულა, რაც იმით აიხსნება, რომ არსებობდა მაღალი საარჩევნო ცენზი, ანუ მოქალაქეები დაიყვნენ აქტიურ და პასიურ ამომრჩევლებად, და ამ უკანასკნელს, ანუ საფრანგეთის მოსახლეობის უდიდეს ნაწილს, პოლიტიკურ ცხოვრებაში მონაწილეობის უფლება არ ჰქონდა, რაც კონსტიტუციის დიდი ნაკლი იყო. ამას მაქსიმელიან რობესპიერი თავიდანვე აღნიშნავდა და მხარს არ უჭერდა მოქალაქეების ასეთ განსხვავებას. „ვინ მოგვით თქვენ იმის უფლება, რომ ხალხს უფლებას ართმევთ“ – განაცხადა კანონმდებლების წინაშე მაქსიმელიან რობესპიერმა, რომელსაც ჟან პოლ მარატმა „მოუსყიდველი“ უწოდა (???) (ანთაძე, 1978: 10).

ამავე პერიოდში დაიბეჭდა კიდევ ერთი ნაშრომი, რომელიც საფრანგეთის დიდ რევოლუციას ეხება. საუბარია სოციალ-დემოკრატიული პარტიის ერთ-ერთი ლიდერის ნოე ჟორდანიას ბროშურაზე „საფრანგეთის ისტორიიდან. დიდი რევოლიუცია (1789)“. რა თქმა უნდა, ნაშრომის გარკვეული მონაკვეთი შეეხო საკანონმდებლო კრების მოღვაწეობასაც.

ჩანს, რომ ავტორი კარგად იცნობს საფრანგეთის დიდი რევოლუციის პირველ ეტაპს, რაზეც მისი ნაშრომია აგებული (???). ის თხრობას 1793 წლის 21 იანვრის მოვლენებით ასრულებს, როდესაც მეფე სიკვდილით დასაჯეს. ეს იყო პოპულარული ნაშრომი, რომელსაც სამეცნიერო დონეზე პრეტენზია არ გააჩნდა და სულ სხვა მიზანი ჰქონდა.

საკანონმდებლო კრებისადმი ის მთლად დადებითად განწყობილი არ არის, მაგრამ, როგორც ჩანს, განსაკუთრებულად სიმპათიებით, პარიზის ლატაკთა ფენის, როგორც მათ უწოდებდნენ – „სანკიულოტების“ მიმართ იყო განწყობილი. მას მოჰყავს რამდენიმე ეპიზოდი, რომელშიც ჩანს მოსახლეობის ფართო ფენების და იაკობინელთა ლიდერების, ჟორჟ ჟაკ დანტონის და მაქსიმელიან რობესპიერის აშკარა უარყოფითი დამოკიდებულება საკანონმდებლო კრების მიმართ. ისინი მას მეფისადმი და გენერალ ლაფაიეტისადმი ხელის დაფარებაში ადანაშაულებდნენ. გარდა ამისა, ნაშრომში საკანონმდებლო კრების მოღვაწეობა ძალზე მოკლედ, მკრთალად არის გაშუქებული და ის ცალკეც არაა გამოყოფილი, რაც ამის კიდევ ერთი დასტურია.

ნოე ჟორდანია თვლიდა, რომ 10 აგვისტოს გადატრიალება და მონარქიის დამხობა, დაბალის ფენის მოსახლეობის გამარჯვება იყო: „ახალი დეპუტატები – ეს იყვნენ „უშარვლოები“, ეს დაბალი ხალხის გამარჯვებაა. როგორც ხედავთ რევოლუციამ თანდათან უკიდურეს პარტიებს მიანიჭა გამარჯვება და ბოლოს გააბატონა „უშარვლოთა“ მეთაურნი, იაკობინები“ (ჟორდანია, 1906: 57-58).

აღბათ, ჟორდიანის შეფასება გადამეტებულია, რადგან 10 აგვისტოს გადატრიალების შემდგომ, ეროვნულ კონვენტში უმრავლესობა იაკობინებმა ვერ მოიპოვეს და ამის გაკეთება მხოლოდ 1793 წლის 31 მაისი-2 ივნისის გადატრიალების შემდეგ მოახერხეს.

ჟორდიანის დადებითი დამოკიდებულება, რომლითაც ის განსჭვალული იყო სანკიულოტთა და იაკობინთა მიმართ, გასაკვირი არაა და ამის მიზეზი მის მსოფლმხედველობაში უნდა ვეძიოთ. ის იყო სოციალ-დემოკრატიული პარტიის ერთ-ერთი ლიდერი, მარქსიზმის მიმდევარი და ეს კვალი, მის ნაშრომსაც ეტყობა.

1918-1921 წლების საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკაში საფრანგეთის დიდი რევოლუციაზე საგანგებოდ ნაშრომი არ დაწერილა. ეს არც გახლავთ გასაკვირი, რადგან შემდგომში განვითარებულმა მოვლენებმა, კონკრეტულად კი, საქართველოს გასაბჭოებამ და კვლავ დამოუკიდებლობის დაკარგვამ, ქართველ მეცნიერებს ამის გაკეთების საშუალება არ მისცა. როგორც თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი მერაბ კალანდაძე აღნიშნავს, „საქართველოში მსოფლიო ისტორიის სწავლების, პოპულარიზაციის და შესწავლის აკვანი დაირწა დიდი ივანე ჯავახიშვილის მიერ დაარსებულ თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში და საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკაში 1918-1921 წლებში. რა თქმა უნდა, ეს იყო დიდი ეროვნული, პატრიოტული საქმე, რომელიც ბოლშევიკებს ეკალივით ესობოდათ თვალში და საგულდაგულოდ ცდილობდნენ მისთვის გვერდის ავლას, მიჩქმალვას, ქართველი ხალხის ცნობიერებიდან ამოშლას“ (კალანდაძე, 2017: 216).

საფრანგეთის დიდი რევოლუციის შეფასების დროს საქართველოს დამოუკიდებელ რესპუბლიკაში გამოსული ახალი ისტორიის პირველი ეროვნული სასკოლო სახემძღვანელოების ავტორები პროგრესული ლიბერალურ პოზიციებზე იდგნენ. მნიშვნელოვანწილად ამით აიხსნება მათი სიმპათიები საფრანგეთის დიდი რევოლუციის დასაწყისისადმი, რევოლუციის პირველი ეტაპისადმი (1789-1792), როდესაც საფრანგეთში ყალიბდება კონსტიტუციური მონარქია. ისინი მიესალმებიან რევოლუციას ზემოდან, როდესაც ხორციელდებოდა ლიბერალური გარდაქმნები, რეფორმები. რევოლუციის მსვლელობა სავსებით შეესატყვისებოდა მათ პოლიტიკურ იდეალს. რევოლუცია ქვემოდან მათთვის მიუღებელი აღმოჩნდა და არ შეესატყვისებოდა მათ პოლიტიკურ იდეალს. ეს იყო

საკითხისადმი მეცნიერული მიდგომა, რომელსაც, ბუნებრივია, გააჩნია თავისი ძლიერი და სუსტი მხარეები (კალანდაძე, 2016).

მსოფლიო ისტორიის გაშუქებისას, ავტორები ბუნებრივია, რომ შეეხნენ საფრანგეთის დიდ რევოლუციასაც, რაზეც ზემოთ უკვე ვისაუბრეთ. ახლა კი, კონკრეტულად საკანონმდებლო კრების პერიოდი გვაინტერესებს. საინტერესოა, თუ რა ცნობები ჰქონდათ და რამდენად კარგად იცნობდნენ აღნიშნულ პერიოდს და რა დაწერეს მის შესახებ.

საკანონმდებლო კრების მოღვაწეობის პერიოდი ცალკე გამოყოფილი არ აქვს, მაგრამ მასზე რა თქმა უნდა საუბრობს ს. ავალიანი (ავალიანი, 1920: 169-172). უნდა ითქვას, რომ საკანონმდებლო კრებაზე, არნიშნულ ნაშრომში, საკმაოდ მშრალად წერია, რამაც გარკვეული უკმარისობის გრძნობა გაგვიჩინა. ნახსენებია, რომ ამ ორგანოს დამფუძნებელმა კრებამ დაუთმო ასპარეზი. აქვე ნათქვამია საარჩევნო ცენზის შესახებ, რის შედეგადაც მოქალაქეების დიდი ნაწილი საკანონმდებლო კრების არჩევნებში მონაწილეობას ვერ იღებდა. ასევე აღნიშნულია კონსტიტუციის მიერ მეფეზე უფლებების შეკვეცის შესახებ, შემდეგ კი ავტორი კვლავ დამფუძნებელი კრების მოღვაწეობას და მის მიერ გატარებულ რეფორმებს უბრუნდება. ამის შემდეგ, ის ეხება 10 აგვისტოს გადატრიალებას, თუმცა ძალზე მოკლედ საუბრობს გამომწვევ მიზეზებზე და საკანონმდებლო კრებაზე საუბრისას, მხოლოდ ორ პარტიას, ჟირონდისტებს და იაკონებს ახსენებს, მაშინ, როდესაც დეპუტატების უმრავლესობა ფეიანთა ჯგუფს წარმოადგენდა. ვფიქრობთ, რომ ეს ამ მონაკვეთის ნაკლს წარმოადგენს. საკანონმდებლო კრების საქმიანობის დადებითი შეფასება ამ თემაზე მისი მსჯელობის პლუსად მიგვაჩნია.

საკანონმდებლო კრება უფრო კარგადაა გაშუქებული დ. უზნაძის და ი. გველესიანის ავტორობით გამოსულ მსოფლიო ისტორიის ეროვნულ სასკოლო სახელმძღვანელოში (უზნაძე, გველესიანი, 1919: 97-100). პირველ რიგში ეს იმაში აისახება, რომ ავტორებს ჩვენთვის საინტერესო პერიოდისადმი ცალკე ქვეთავი აქვთ მიძღვნილი. აქ ნათლად ჩანს მათი პოზიცია, რომლის მიხედვითაც ისინი არასწორად თვლიდნენ მაქსიმელიან რობესპიერის ინიციატივას, რომლის მიხედვითაც დამფუძნებელი კრების დეპუტატებს არ შეეძლოთ შესულიყვნენ პირველ საკანონმდებლო კრებაში, რომელიც ორი წლით ირჩეოდა. რობესპიერი ამას იმით ხსნიდა, რომ დეპუტატის უფლების დიდი ხნით შენარჩუნება მათ სხვა მოქალაქეებზე ძალა დააყენებდა და ამით დემოკრატიზმის იდეა დაირღვეოდა. ავტორები მიუთითებენ იმასაც, რომ ამ დადგენილების შედეგად, საკანონმდებლო კრებაში ბევრი ახალგაზრდა და გამოუცდელი დეპუტატი მოხვდა, რომლებიც შექმნილ ვითარებას სათანადოდ ვერ აფასებდნენ. საკანონმდებლო კრების მოღვაწეობისადმი დადებითი მიდგომა ამ თემაზე მათი მსჯელობის პლუსია (უზნაძე, გველესიანი, 1919: 98).

ჩვენთვის საინტერესო საკითხს შეეხო თეიმურაზ ჭუმბურიძე. მან 1920 წელს დაბეჭდა ახალი ისტორიის სახელმძღვანელო, რომელშიც, რა თქმა უნდა, წერს საფრანგეთის დიდ რევოლუციასზე და მოკლედ ეხება მის საკანონმდებლო კრებასაც. ჩანს, რომ ის კარგად იცნობს აღნიშნულ საკითხს. თ. ჭუმბურიძე დადებითად აფასებს იმ სიახლეებს, რომელიც 1791 წლის კონსტიტუციის მიღებამ გამოიწვია, თუმცა ადგილი არ აქვს მის გაიდიალეზას. რაც მისი მსჯელობის პლუსია. ის არ ივიწყებს, რომ საკანონმდებლო კრების მოღვაწეობის დროს, მოქალაქეები დაყოფილნი იყვნენ აქტიურ და პასიურ ჯგუფებად და ამ უკანასკნელს პოლიტიკურ პროცესებში მონაწილეობის მიღება არ შეეძლო. შემდეგ ის მოკლედ საუბრობს იმ პოლიტიკურ პარტიებზე, რომლებიც საკანონმდებლო კრებაში მოღვაწეობდნენ, ბოლოს კი ეხება 10 აგვისტოს გადატრიალების გამომწვევ მიზეზებსა და მის შედეგებს (ჭუმბურიძე, 1920: 51-54).

აღნიშნულ საკანონმდებლო კრებას ცალკე ქვეთავი მიუძღვნა ალექსანდრე წერეთელმა (წერეთელი, 1920: 70-71). სხვა ავტორებისგან განსხვავებით, ის აღწერს იმ მდგომარეობას და იმ პოლიტიკურ ძალებს, რომლებიც საკანონმდებლო კრებაში მოხვდნენ. მემარჯვენე ნაწილში, რომელსაც მონარქიის შენარჩუნება სურდა, ცხადია ფეიანები იგულისხმება, რომელთაც კრებაში შუა ადგილი ეკავათ. აქ, რა თქმა უნდა, ჭაობზეა საუბარი. ხოლო მემარცხენე ფრთაზე, პირდაპირ უწერია, რომ ესენი არიან: ჟირონდისტები და იაკობინები (მონტანიერები). ა. წერეთელს ვერ დავეთანხმებით იმაში, რომ ორივე მემარცხენე პარტიას რესპუბლიკის დაარსება სურდა. განსხვავება იმაშია, რომ ჟირონდისტები ზომიერი მემარჯვენეები იყვნენ, ხოლო მონტანიერები – რადიკალი მემარცხენეები. მათ ნამდვილად სურდათ მონარქიის გაუქმება და რესპუბლიკის დაარსება, რასაც ვერ ვიტყვით ჟირონდისტებზე, რომლებიც 10 აგვისტოს გადატრიალებამდე, ბოლო მომენტამდე მერყეობდნენ და ვერ მიეღოთ გადაწყვეტილება, თუ რომელ მხარეზე დამდგარიყვნენ. თუმცა ხალხის ძალამ საბოლოოდ თავისი ქნა და ისინი იძულებულნი გახდნენ მონარქიის დამხობას შეგუებოდნენ. ჟირონდისტებშიც იყვნენ ისეთი დეპუტატები, რომელთაც სურდათ რესპუბლიკის დაარსება, თუმცა ისინი პარტიის უკიდურესი მემარცხენე წევრები იყვნენ და მათი რიცხვი ბევრი არ იყო, ხოლო უმრავლესობა ცდილობდა მეფესთან საერთო ენა გამოენახა და შეენარჩუნებინა 1791 წლის კონსტიტუცია. ამასთან, არ მიეცა აღმასრულებელი ორგანოსთვის იმის საშუალება, რომ კონტრრევოლუცია მოეხდინა, თუმცა შუაში დგომა ბოლოს შეუძლებელი გახდა და ისინიც გამარჯვებულებს, ანუ დემოკრატიულ ძალებს, ხალხს მიემხრნენ. თუმცა აქედან მოყოლებული, რევოლუციისადმი მათ ერთგულებაში ეჭვი შეჰქონდათ იაკობინებს და მოგვიანებით 10 აგვისტოს მოვლენები მათ გაუხსენეს კიდევ. ა. წერეთელმა მოკლედ, მაგრამ სწორად ახსნა ხალხის

მონარქზე გაბრაზების რამდენიმე მიზეზი, რამაც საბოლოოდ ტიურის აღება გამოიწვია. ესენია: ემიგრანტების და სამღვდელოების წინააღმდეგ გამოცემულ დეკრეტებზე მეფის მიერ ვეტოს დადება და კავშირი ევროპის მონარქებთან, რომელთა მიზანიც საფრანგეთში აბსოლუტური მონარქიის აღდგენა იყო.

დასასრულს უნდა დავძინოთ, რომ ამ სახელმძღვანელოებში არ შეინიშნება საკანონმდებლო კრების საქმიანობის გაიდიალება, რაც ამ თემაზე მათი მსჯელობის კიდევ ერთ დადებით მხარედ შეიძლება მივიჩნიოთ.

1918-1921 წლებში საქართველოს სუვერენულ რესპუბლიკაში გამოსულმა ახალი ისტორიის პირველმა ეროვნულმა სასკოლო სახელმძღვანელოებმა თავისი წვლილი შეიტანეს და შეძლებისდაგვარად წინ წასწია საქართველოში საკანონმდებლო კრების მოღვაწეობის სწავლება და პოპულარიზაცია. ეს მარტივი, გულუბრყვილო, მსჯელობა ქართულ საზოგადოებას, პირველ რიგში, რა თქმა უნდა, მოსწავლე ახალგაზრდობას კარგად დააკვლიანებდა და აღნიშნულ საკითხზე საერთო წარმოდგენას შეუქმნიდა. მთავარი, სწორედ, აი ეს უნდა იყოს.

ვგვიპრობთ, არასწორია ის შეხედულება, რომელიც საბჭოთა პერიოდში გახლდათ გაბატონებული, რომ თითქოს 1921 წლამდე, საქართველოში მსოფლიო ისტორიის და ამ შემთხვევაში, საფრანგეთის დიდი რევოლუციის პოპულარიზაცია, გაშუქება, შესწავლა არ ხდებოდა. სინამდვილეში ასე არ ყოფილა. XIX საუკუნის მეორე ნახევარში, მას შემდეგ, რაც ქართული პერიოდული პრესა გაჩნდა, მსოფლიო ისტორიის პოპულარიზაციამ ინტენსიური ხასიათი მიიღო. მართალია, ამ პერიოდში მას სამეცნიერო სახე არ ჰქონდა, თუმცა მისი პოპულარიზაციის მცდელობა იყო. დასაწყისისთვის ეს აბსოლუტურად საკმარისი გახლდათ. ეს იყო საკმაოდ რთული და შრომატევადი მისია, რომელიც საკუთარ თავზე არა ისტორიკოსებმა, არამედ ქართველმა პუბლიცისტებმა აიღეს. მათი მიზანი იყო, რომ ქართულ საზოგადოებას მსოფლიოს უმნიშვნელოვანეს ისტორიულ მოვლენებზე და თანადროულ პროცესებზე საჭირო ინფორმაცია ჰქონოდათ. ამ მისიას, ქართველმა პუბლიცისტებმა ღირსეულად გაართვეს თავი. არაერთი სირთულის მიუხედავად, მათ არაერთი მნიშვნელოვანი მოვლენა, მათ შორის ჩვენთვის საინტერესო საფრანგეთის დიდი რევოლუცია და კონკრეტულად, საკანონმდებლო კრების მოღვაწეობა, ძალიან კარგად, ფაქტოლოგიური სიზუსტით და საინტერესო ინტერპრეტაციით გააშუქეს. და თუ მას თანამედროვე ნაშრომებს შევადარებთ, ამაში ნათლად დავრწმუნდებით.

1918 წელს საქართველო რუსეთის იმპერიას გამოეყო და დამოუკიდებლობა გამოაცხადა. ამ უმნიშვნელოვანესმა პოლიტიკურმა მოვლენამ და თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დაარსებამ,

მსოფლიო ისტორიის პოპულარიზაციას, შესწავლას ახალი სული შთაბერა. საქმეში მეცნიერები ჩაერთნენ, რომელთაც სერიოზულად ჰქონდათ გადაწყვეტილი, რომ საქართველოში მსოფლიო ისტორიის შესწავლა, საიდანაც ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ადგილი სწორედ საფრანგეთის დიდ რევოლუციას ეკავა, ახალ, უფრო მაღალ საფეხურზე აეყვანათ და სათანადო სამეცნიერო ნაშრომები დაეწერათ. თუმცა სანამ ეს მოხდებოდა, ჯერ საჭირო იყო გაკეთებულიყო ის, რაც სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანი გახლდათ – შექმნილიყო ისტორიის სასკოლო სახელმძღვანელოები. დაიწერა რამდენიმე ძალიან საინტერესო წიგნი, რომლებზეც ზემოთ ვისაუბრეთ და კიდევ ერთხელ დავძენთ, რომ მათ ჩვენთვის საინტერესო საკითხი, საკუთარი ინტერპრეტაციით, ხედვებით აქვთ გაშუქებული. თითოეულ ნაშრომში საკითხისადმი განსხვავებული შეფასება იგრძნობა, რაც იმის მაუწყებელია, რომ 1918-1921 წლების ქართულ ისტორიოგრაფიაში პლურალიზმი არსებობს. რაც მხოლოდ და მხოლოდ მისასაღმებელია. საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკაში მსოფლიო ისტორიის და კონკრეტულად, საფრანგეთის დიდი რევოლუციის შესწავლამ სამეცნიერო-პოპულარული სახე მიიღო, რაც წინა ეტაპთან (XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან 1918 წლამდე) შედარებით, წინგადადგმული ნაბიჯი გახლდათ. ქართველ მეცნიერებს ამბიციური და საინტერესო გეგმები ჰქონდათ, თუმცა პოლიტიკურმა ცვლილებებმა მათ ამის საშუალება არ მისცა.

1921 წლის დასაწყისში საბჭოთა რუსეთმა საქართველოს ანექსია მოახდინა. საბჭოთა საქართველოში საფრანგეთის დიდი რევოლუციის სწავლებამ, პოპულარიზაციამ და შესწავლამ მკვეთრად გამოხატული მეცნიერული დატვირთვა შეიძინა. მაგრამ ცალმხრივი ხასიათი მიიღო და ერთი მარქსისტულ-ლენინური იდეოლოგიის ჩარჩოებში აღმოჩნდა მოქცეული. საკითხისადმი მაქსისტული მიდგომა გამოცხადდა ჭეშმარიტების უკანასკნელ ინსტანციად. განსხვავებული აზრი მიუღებელი იყო, ცრუმეცნიერულად ინათლებოდა და იდევენებოდა. პლურალიზმი, რომელიც ქართულ ისტორიოგრაფიაში 1918-1921 წლებში არსებობდა, წარსულს ჩაბარდა. ქართველ ისტორიკოსებსაც სხვა გზა არ ჰქონდათ, მათ აირჩიეს მეცნიერული პრობლემა და მოგვეცეს მისი მარქსისტული გაშუქება. უნდა ითქვას, რომ ემპირიზმის და ფაქტოლოგიის დონეზე რეგრესი აშკარა იყო და ამაზე თვალის დახუჭვა მიზანშეწონილი არ იქნება (ანთაძე, კალანდაძე, 2013-2015: 291-292).

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ავალიანი, 1920: – „მსოფლიო ისტორიის სახელმძღვანელო (XVI-XVIII საუკუნეები)“, გამომც. ქართულ ბეჭდვითი ამხანაგობის გამოცემა N3, ტფილისი, 1920.
2. ანთაძე, 1978: – ანთაძე კოტე, „ნარკვევი საფრანგეთის დიდი ბურჟუაზიული რევოლუციის ისტორიიდან“, გამომც. „განათლება“, თბილისი, 1978.
3. ანთაძე, კალანდაძე, 2013-2015: – ანთაძე თამარ, კალანდაძე მერაბ, „საქართველოში საფრანგეთის დიდი რევოლუციის და ნაპოლეონის ეპოქის შესწავლის საკვანძო მომენტები“, გამომც. „სოხუმის უნივერსიტეტი“, ექვთიმე თაყაიშვილის სახელობის საქართველოს საისტორიო საზოგადოება, აფხაზეთის ორგანიზაცია, საისტორიო ძიებანი, XII, თბილისი, 2013-2015.
4. კალანდაძე, 2016: – კალანდაძე მერაბ, „დიმიტრი უზნაძე საფრანგეთის დიდ რევოლუციაზე და ნაპოლეონზე“, გამომც. „არტანუჯი“, თბილისი, 2016.
5. კალანდაძე, 2017: – კალანდაძე მერაბ, „სუვერენულ საქართველოს რესპუბლიკაში 1918-1921 წლებში გამოსული მსოფლიო ისტორიის პირველი ეროვნული სასკოლო სახელმძღვანელოები“, გამომც. „ანალები“, სამეცნიერო ჟურნალი / ისტორიის, ეთნოლოგიის, რელიგიის შესწავლისა და პროპაგანდის სამეცნიერო ცენტრი, №13, თბილისი, 2017.
6. ლორთქიფანიძე, 1905: – ლორთქიფანიძე ვლადიმერ, „საფრანგეთის დიდი რევოლუცია“, საკანონმდებლო კრება“, გაზ. „ცნობის ფურცელი“, №2954, ტფილისი, 1905.
7. ლორთქიფანიძე, 1906: – ლორთქიფანიძე ვლადიმერ, „საფრანგეთის დიდი რევოლიუცია“, გამომც. „გრ. ჩარკვიანის სტამბა“, თბილისი, 1906.
8. ჟორდანიას, 1906: – ჟორდანიას ნოე, „საფრანგეთის ისტორიიდან. დიდი რევოლიუცია (1789)“, თფილისი, 1906.
9. უზნაძე, გველესიანი, 1919: – უზნაძე დ., გველესიანი ი., „ახალი ისტორია (XVIII-XIX საუკუნეები)“, გამომც. „სახალხო საქმის გამოცემა №1“, ტფილისი, 1919.
10. წერეთელი, 1920: – წერეთელი ალექსანდრე, „მსოფლიო ისტორია. ნაწ. 3, ახალი საუკუნეები. სურათებით“, გამომც. „გამოც. N10 ქართ. ბეჭდვითი ამხანაგობისა“, თბილისი, 1920.
11. ჭუმბურიძე, 1920: – ჭუმბურიძე თეიმურაზ, „ახალი ისტორია: უმაღლეს და საშ. სასწავლებელთათვის“, გამომც. „მომავალი“, ქუთაისი, 1920.

Enhancing Constitutional Justice at the Regional Level through International Cooperation

რეგიონულ დონეზე კონსტიტუციური სამართლიანობის გაძლიერება
საერთაშორისო თანამშრომლობის მეშვეობით

Mihai Badescu

PhD in Philosophy, Professor at Academy of
Economic Studies, Romania

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-1740-5289>

Marieta Safta

PhD in Legal Sciences, University
Titu Maiorescu Bucharest, Romania

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5638-7708>

Abstract: The complex political and legal issues and the specific particularities of the development of the countries in the Black Sea region are also reflected in the evolution of constitutional justice in this area. Starting from the premise of the importance of constitutionality control in defence of the values of democracy and fundamental rights, we will approach the issue of constitutional justice from the perspective of regional connection and support mechanisms. The study is an invitation to deepen the subject of the organization and functioning of constitutional justice, to raise awareness of the fact that it inherently reflects regional problems in terms of the causes and issues faced by the constitutional courts, as well as the importance of cooperation to strengthen constitutionality control and facilitate access to the constitutional justice.

Keywords: constitutional courts, constitutional justice, international cooperation

მიჰაი ბადესკუ

ფილოსოფიის დოქტორი, ეკონომიკურ
მეცნიერებათა აკადემიის პროფესორი, რუმინეთი

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-1740-5289>

მარიეტა საფტა

იურიდიულ მეცნიერებათა დოქტორი,
ბუქარესტის ტიტუ მაინორესკუს უნივერსიტეტის
პროფესორი, რუმინეთი

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5638-7708>

აბსტრაქტი: შავი ზღვის რეგიონში ქვეყნების განვითარების კომპლექსური პოლიტიკური და სამართლებრივი პრობლემები და კონკრეტული თავისებურებები ასევე აისახება კონსტიტუციური სამართლიანობის განვითარების პროცესში ამ რეგიონში. განსაზღვრული კონსტიტუციურობის კონტროლის მნიშვნელობის წინაპირობიდან, რომელიც დაიცავს დემოკრატიისა და ძირითადი უფლებების ღირებულებებს, ჩვენ განვიხილავთ კონსტიტუციური სამართლიანობის საკითხს რეგიონული კავშირისა და მხარდამჭერი მექანიზმების პერსპექტივიდან. კვლევა წარმოადგენს მოწოდებას, რომ უფრო ღრმად შევისწავლოთ კონსტიტუციური სამართლიანობის ორგანიზაციისა და ფუნქციონირების საკითხები, გავამახვილოთ ყურადღება იმ ფაქტზე, რომ იგი შინაგანი სახით ასახავს რეგიონულ პრობლემებს, რომელიც დაკავშირებულია კონსტიტუციური სასამართლოების წინაშე მდგომ მიზეზებსა და საკითხებთან, ასევე, თანამშრომლობის მნიშვნელობას კონსტიტუციურობის კონტროლის განმტკიცებისა და კონსტიტუციურ სამართლიანობაში წვდომის გამარტივებისთვის.

საკვანძო სიტყვები: კონსტიტუციური სასამართლოები, კონსტიტუციური სამართლიანობა, საერთაშორისო თანამშრომლობა

I. **Introduction.** The states bordering the Black Sea are, in alphabetical order, Bulgaria³, Georgia⁴, Romania⁵, Russia⁶, Ukraine⁷ and Turkey⁸. Over the years, in all these countries, courts that carry out the constitutional review of laws have been established as guarantors of the supremacy of the Constitution. The developments and the issues these Courts faced over time have specific particularities, determined by the profile and socio-political evolutions of the countries where they function.

We do not intend to analyse particularities/differences of constitutional justice in the Black Sea region, but rather to present what unites the apex Courts at the regional and global level, namely the cooperation networks and other forms of dialogue and their role in the evolution of constitutionalism around the same values. Thus, except of Russia, all the mentioned States are members of the Council of Europe and the Venice Commission, members of the Conference of European Constitutional Courts and the World Congress of Constitutional Justice. Of course, there are also distinct forms of cooperation, such as those determined by the membership of Bulgaria and Romania in the European Union, Turkey in the

³ Constitutional Court of Bulgaria <https://constcourt.bg/>

⁴ Constitutional Court of Georgia <http://www.constcourt.ge/en>

⁵ Constitutional Court of Romania www.ccr.ro

⁶ Constitutional Court of Russia <http://ksrf.ru/en>

⁷ Constitutional Court of Ukraine <https://ccu.gov.ua/index.php>

⁸ Constitutional Court of Turkey <https://www.anayasa.gov.tr/en/home-page/>

Association of Asian Constitutional Courts and Equivalent Bodies (AACC) or Georgia and Ukraine in the Association of Constitutional Justice of the Countries of the Baltic and Black Sea Regions (BBCJ). As regards Russia, the war determined a radically different turn, which requires a distinct analysis, which exceeds the present study.

Precisely in view of the sometimes hectic political developments in this part of the world, the support provided by international cooperation is important for preserving the independence of these courts and the values of the rule of law. It was highlighted by the courts themselves⁹ the increasing role of constitutional justice worldwide and the risks of the transformation of the constitutional courts in pure "decoration of the rule of law". Through the status they have acquired, the expansion of their powers, and the strengthening of the effects of their decisions, the constitutional courts have become fundamental actors of democracy and equilibrium of power within the State. Therefore, when a constitutional court is only a "supplement" of a power, confined to certifying its acts and giving them an appearance of legitimacy, the rationale of such a court (subordinated to the guarantee of the rule of law) becomes grounds against the court. To avoid the risks, it is necessary to pursue the slippages carefully and identify tools for early prevention and countering any threats to constitutional justice. Within international bodies, as well as the forms of cooperation of the constitutional courts, these developments are closely pursued.

bodies, illustrating challenges and developments, and their role in the development of constitutional justice at the regional level.

II. Cooperation within the Conference of European Constitutional Courts (CECC)

The Conference of European Constitutional Courts (CECC) is an international organization, created in 1952, bringing together 40 constitutional courts and equivalent institutions. Within this form of cooperation, periodic congresses are organized (every three years), in view of exchanging experience in the field of constitutional justice practice and in order to maintain permanent contacts between the member institutions of this organization.

With reference to our topic, we have to emphasize the involvement of Romania and Georgia as hosts of the Conference. Thus, CCR organized the XVth

⁹ See XVIII Congress of European Constitutional Courts, Recording of the Congress proceedings is available here: https://usoudcz-my.sharepoint.com/:f/g/person/david_krev_usoud_cz/EuIYvnC4eEdMIQ8skqXGgRsB8TC2_AOzTPy9yzYOGdQzjZg?e=UR7EKc; The General Report in English and French is available here; <https://www.cecc2017-2020.org/congress/xviiiith-congress/>, speech of the president of the host Constitutional Court

Congress of the Conference of European Constitutional Courts with the topic “Constitutional justice. Functions and relationships with other public authorities”, on 23-25 May 2011. On that occasion, with the support of the Venice Commission, it was signed the Statute of the World Conference on Constitutional Justice in Bucharest.¹⁰ Likewise, the Constitutional Court of Georgia hosted, in Batumi, the XVII CECC Congress on 29 June - 1 July 2017, with the topic: “Role of Constitutional Courts in the protection and enforcement of constitutional principles”.

The reports provided by countries at these events, which are published in conference volumes, serve as valuable documentation and support for the advancement of constitutional justice based on shared values. Additionally, it is important to highlight the significance of speeches and discussions, as they bring attention to common issues and concerns and facilitate the building of bridges and collaboration to find solutions.

III. Cooperation within the World Congress of Constitutional Justice

The World Conference of Constitutional Courts (WCCJ) is a global cooperation structure that consists of 121 Constitutional Courts and Councils as well as Supreme Courts from regions all over the world, including Africa, the Americas, Asia, Australia/Oceania, and Europe. The WCCJ aims to promote constitutional justice, which involves constitutional review and human rights case-law, as a crucial aspect of democracy, human rights protection, and the rule of law. To achieve these objectives, the World Conference holds periodic congresses that bring together all members on a global level. Additionally, they participate in regional conferences and seminars and promote the exchange of experience and case-law among regional and language groups and individual members. The WCCJ also offers good offices to its members upon their request.

The importance of cooperation within this body is also relevant to the topics chosen for the Congresses, of global importance, such as the one addressed in the most recent Congress which took place in October 2022 in Indonesia, Bali, (the 5th in the history of the World Conference of Constitutional Justice)¹¹, “Constitutional Justice and Peace.” The congress should be noted for at least two reasons: its scope - as a worldwide meeting of constitutional justice, which brought together 94 constitutional courts and equivalent institutions from around the world, meaning almost 600 participants; the generous topic - PEACE, as a value enshrined in the constitutions of the States of the world and defended by instruments regulated in

¹⁰[https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdf=CDL-WCCJ-GA\(2017\)010-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdf=CDL-WCCJ-GA(2017)010-e)

¹¹ Congress page - <https://wccj5.mkri.id/>

the Constitutions, especially the constitutional review. We think that is difficult to identify, at this specific moment, a more important topic of reflection and joint effort for all of us, as inhabitants of this planet: how this value is regulated in the constitutions of the states of the world, the dimensions of the peace as a constitutional value, how peace is defended by the constitutional courts and equivalents.

The congress focused on sharing knowledge and best practices to strengthen control over constitutionality and promote peace in all its forms. It was notable for providing a platform to discuss sensitive issues related to constitutional justice. A special panel, held behind closed doors, addressed the independence and threats facing constitutional courts. This highlighted the growing importance of constitutional justice globally, as well as the risk of courts becoming mere symbols of the rule of law without real power.

IV. Other regional initiative

It is worth noting the initiative of the Constitutional Court of the Republic of Moldova and the Constitutional Court of Lithuania a few years ago, to establish an Association of Constitutional Justice of the Countries of the Baltic and Black Sea Regions (hereinafter-the Association). The Declaration on the establishment of the Association has been signed on 26 October 2015, in Vilnius, by Presidents of Constitutional Courts of the Republic of Moldova, Lithuania, Georgia, and Ukraine, emphasizing on that occasion that the countries joining the Association are united by the obligation to respect and protect the same European democratic values, by similar history, and by comparable current issues. The President of the Lithuanian Constitutional Court, Dainius Žalimas stated that *“these states now need total support in efforts to preserve their European choice and territorial integrity. The geopolitical challenges and attempts to make these countries turn away from European political and value space shows that there is a big need to strengthen the independent Constitutional Courts of Georgia, Republic of Moldova, and Ukraine as well as the European dimension in the activity of these courts.”*

In recent years, there has been no progress in this type of collaboration. However, in the future, the concepts that formed its foundation can be used to advocate for the advancement of constitutional justice cooperation in the Black Sea region. This will allow constitutional courts to share their expertise more effectively and frequently, and apply it in practice.

IV. Cooperation within the Venice Commission

1. Venice Commission, brief presentation

Created in 1990 as an advisory body in the matter of constitutional law of the Council of Europe, the European Commission for Democracy through Law (Venice

Commission) has become over time a body of reference not only in Europe, but throughout the world, considerably influencing democratic developments worldwide.

The Venice Commission has as members a number of 61 States: the 46 Member States of the Council of Europe and 15 other countries (Algeria, Brazil, Canada, Chile, Costa Rica, Israel, Kazakhstan, Republic of Korea, Kosovo, Kyrgyzstan, Morocco, Mexico, Peru, Tunisia and USA). Argentina, Japan, the Holy See and Uruguay are observers. The Republic of South Africa and the Palestinian National Authority have a special cooperative status. The European Commission and the OSCE / ODIHR participate in the plenary sessions of the Commission. According to its Statute¹², it is an independent advisory body that cooperates with the Member States of the Council of Europe. The objectives of the Commission are to strengthen the understanding of the legal systems of the participating States, especially with a view to the approximation of these systems; promoting the rule of law and democracy; examining the issues raised by the functioning of democratic institutions and their strengthening and development. Member States and bodies of the Council of Europe may request opinions from the Commission¹³. The European Union can also request opinions regarding its area of competence¹⁴. As for the States, as a rule the Parliaments, Governments or ministers request such opinions. Likewise, the Commission accepts such requests from the Constitutional Courts or the Ombudsmen. Through its entire activity, the Venice Commission promotes the central values of the Council of Europe's activity, namely human rights, democracy and the preeminence of law, as benchmarks of a common constitutional space for the Member States¹⁵, thus contributing to the process of modernization and standardization of law at the level of these States¹⁶.

Examining the Commission's website¹⁷, one can see the treasure that has been built up over the years by putting together these opinions and through the tools developed over time, such as codes of good practice in various matters and the CODICES database¹⁸, permanently updated with the most relevant decisions of the

¹² https://www.venice.coe.int/WebForms/pages/?p=01_01_Statute

¹³ For the corresponding steps see

https://www.venice.coe.int/WebForms/pages/?p=01_activities&lang=EN

¹⁴ Cameron, Iain Thorburn, *The Role of the Venice Commission in Strengthening the Rule of Law* (July 13, 2020). *Rule of Law in the EU: 30 Years After the Fall of the Berlin Wall* (Forthcoming), Available at SSRN:

<https://ssrn.com/abstract=3650021> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3650021>

¹⁵ G. BUQUICCHIO, P. GARRONE, *Vers un espace constitutionnel commun? Le role de la Commission de Venise*, www.venice.coe.int.

¹⁶ T. Toader, M. Safta, *Constitutional contentious*, Hamangiu Publishing House, 2021

¹⁷ <https://www.venice.coe.int/webforms/events/>

¹⁸ <http://www.codices.coe.int/NXT/gateway.dll?f=templates&fn=default.htm>

constitutional courts - members of the Commission. Similarly, the multitude of international events in which the Venice Commission is involved demonstrate its role as the main actor of constitutional and legislative reforms, as well as a mediator in moments of tension and challenges to democratic values. Given the breadth of the topic, we will emphasize a few milestones related, mainly, to the role of the Venice Commission as a supporter of the world and European dialogue of the constitutional courts and of the constitutional and legislative reforms, equally regarding the States bordering the Black Sea.

2. The role of the Venice Commission in upholding constitutional justice

We can examine the Venice Commission's contribution to enhancing constitutional justice, at the global and also regional level, from various angles:

a) Support and facilitator of the dialogue of the constitutional courts

The Commission's representatives often attend events where constitutional courts come together to discuss important topics of mutual interest. One such event that we believe is particularly significant for the organization and status of constitutional justice is the Colloquium organized by the Constitutional Court of Andorra on July 12th, 2018. The topic of the event was "Constitutional Courts: Guarantors of the Democratic Quality of Societies"¹⁹. During the event, Schnutz Rudolf Durr, the head of the Commission's constitutional justice division, and the secretary general of the World Conference on Constitutional Justice presented a communication titled "Constitutional Courts: Species in Danger?" This communication not only highlighted the existing tensions and pressures surrounding constitutional courts but also illustrated the significant direct influence that the Venice Commission has in resolving these tensions. A suggestive example mentioned in the Conference was the intervention of the secretary of the Venice Commission at that time, Mr. G. Buquicchio, in order to persuade the authorities of Georgia to abandon the idea of merging the Constitutional Court with the Supreme Court.²⁰

Such attempts to transform the constitutional justice in the sense of taking over the constitutional review by the courts of law (High Court of Cassation and Justice/Supreme Court) and the consequent abolition of the constitutional court, represent a form of pressure and impairment of the independence of the

¹⁹ Les Cours Constitutionnelles, garantie de la qualite democratique des societies”, under the coordination of Professor Dominique Rousseau, Collection grands Colloques, 2019

²⁰ Schnutz Rudolf Durr – Constitutional Courts: an endangered species?, in "Les Cours Constitutionnelles, garantie de la qualite democratique des societies”, under the coordination of Professor Dominique Rousseau, Collection grands Colloques, 2019, p. 118

constitutional court²¹. Likewise, the Constitutional Court of Romania (CCR) encountered such ideas circulated especially during the COVID pandemic, against the background of the dissatisfaction of the political forces in government towards the decisions of the CCR which found the unconstitutionality of certain Government emergency ordinances on the restriction of the exercise of fundamental rights and freedoms²². Although harmless at first glance, since it is argued in favour of the “professionalization” of the constitutional judge, such a change leads to the drastic restriction of the constitutional review and raises questions regarding the approach of this specialized review by a court that applies the law in civil and criminal cases, a difficult role to reconcile with that of “judge” of the law in relation to the Constitution. The Constitutional Courts in the European model have a broad range of powers to oversee certain normative acts and the conduct of public authorities in maintaining the separation and balance of State powers as defined by the Constitutions. It is important to mention that the Venice Commission has issued several opinions emphasising the importance of the independence and professionalism of constitutional judges in response to criticisms of politicisation of European model courts.

b) Support of national constitutional reforms

Perhaps the strongest influence of the Venice Commission on the legal systems is manifested through the opinions and recommendations made regarding the initiatives on the revision of the Constitution. Romania requested support in this regard both when the Constitution was adopted²³ and when it was revised in 2003, as well as during other initiatives of revision. It is important to emphasize the support and unity of vision of the Venice Commission with the Romanian Constitutional Court. An example is such an initiative on the revision of the Constitution of Romania, on which the CCR ruled through Decision No 80 of 16 February 2014²⁴. In the Opinion of 21-22 March 2014 on the same initiative, adopted at its 98th Plenary Session, the Venice Commission made an explicit reference to the decision that the CCR issued, also making a delimitation of competences, in terms of complying with the latter decision and the lack of competence of the Venice Commission to rule on it: „*On 17 February 2014, the Constitutional Court of Romania declared, in the light of Article 152, the unconstitutionality of certain provisions of the draft revision law. It is not the role of the Venice Commission to assess the constitutionality of given proposals or the judgment of the*

²¹ Schnutz Rudolf Durr, *ibidem*

²² <https://www.activenews.ro/stiri/Ludovic-Orban-vorbeste-de-desfiintarea-Curtii-Constitutionale-%E2%80%99Evinovata-de-cresterea-cazurilor-de-covid-Controlul-de-constitutionalitate-poate-fi-facut-de-Inalta-Curte-de-Casatie-si-Justitie-163615>

²³ [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL\(1991\)001-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL(1991)001-e)

²⁴ Official Gazette of Romania, Part I, no. 246 of 7 April 2014.

Constitutional Court. [...], the present analysis aims at assessing the proposed amendments to the Romanian Constitution in the light of existing European standards and experience”.

Other States from Black Sea region have also submitted their constitutional reforms to the Venice Commission, in which sense we mention the more recent example of Bulgaria²⁵. As it follows from the text of the opinion given by the Venice Commission, it focuses “*on the amendments to Chapter VI, on the organisation of the Bulgarian judiciary and of the prosecution service*”, in respect of which “*the Venice Commission has previously adopted several opinions: in 2015 the See, in particular, Venice Commission, CDL-INF(1999)005, Opinion on the reform of the judiciary in Bulgaria; CDL-AD(2002)015, Opinion on the Draft Law on Amendments to the Judicial System Act of Bulgaria; CDLAD(2003)016, Opinion on the Constitutional Amendments reforming the Judicial System in Bulgaria; CDLAD(2009)011, Opinion on the Draft Law amending and supplementing the Law on Judicial Power of Bulgaria; CDLAD(2010)041, Opinion on the Draft Law amending the Law on Judicial Power and the Draft Law amending the Criminal Procedure Code of Bulgaria. CDL-AD(2020)035 - 4 - Venice Commission assessed amendments to the Constitution of Bulgaria on the judiciary*”. Thus, this opinion is notable in the context of the general reforms related to the organization of justice that have taken place in the recent years in the region.²⁶.

c) Support of the independence and quality of the constitutional justice

The constitutional justice itself, or perhaps especially the constitutional justice as a key element of the rule of law, is continuously “shaped” as a result of the opinions requested by the Member States of the Venice Commission.

Recurring subjects that are the subject of public debates but also of the constitutional courts were analyzed by the Venice Commission in its opinions. A topic of mutual interest also for our countries is the appointment of the constitutional judges and the guarantees of their independence. The process for selecting constitutional judges can be vulnerable, raising concerns about the courts' independence since the judges are appointed by political authorities. To maintain the credibility of the rule of constitutional law, it's essential to ensure the judges' independence and involve different state organs and political forces in the

²⁵ BULGARIA URGENT INTERIM OPINION ON THE DRAFT NEW CONSTITUTION Endorsed by the Venice Commission on 11 December 2020 at its 125th online Plenary Session (11-12 December 2020)

²⁶ See Rule of law checklist,

https://www.venice.coe.int/images/SITE%20IMAGES/Publications/Rule_of_Law_Check_List.pdf

appointment process. This way, judges won't be seen as mere instruments of political forces.

As concern specific opinions, concerning the countries from the Black Sea Region, we have selected as a relevant example the recent opinion of the Venice Commission concerning Ukraine, namely on the draft Law “On Amending Some Legislative Acts of Ukraine Regarding Improving Procedure for Selecting Candidate Judges of the Constitutional Court of Ukraine on a Competitive Basis”²⁷, all the more since it reflects a notable evolution, highlighted also by the interventions of the Venice Commission, including its 2020 Urgent Opinion on the Reform of the Constitutional Court²⁸. We call attention, in the structure of the opinion, to the aspects related to the importance of independence towards the political factor and the selection requirements established in this regard, as well as to **those specifically against corruption**: “a check on the prevention of corruption (Article 101 -5 of the draft law “On the Constitutional Court”) seems justified against the particular background of Ukraine”.(paragraph 45) The merits of the opinion, which concerns the aim of the amendments **to set up an independent body called the Advisory Group of Experts** (hereafter “the AGE”) **with the task of assisting the three appointing bodies** in “assessing the moral qualities and legal competence of candidate judges of the [CCU]” deserves a distinct analysis, as a possible legislative solution to the recurring criticisms regarding the appointment of the constitutional judges and the suspicions of political influence in this process.

We also think it is important to emphasize the viewpoint taken up by the Venice Commission in this opinion, regarding a **balanced composition of constitutional courts**: “Society is necessarily pluralist - a field for the expression of various trends, be they philosophical, ethical, social, political, religious or legal. Constitutional justice must, by its composition, guarantee independence with regard to different interest groups and contribute towards the establishment of a body of jurisprudence which is mindful of this pluralism. The legitimacy of a constitutional jurisdiction and society's acceptance of its decisions may depend very heavily on the extent of the court's consideration of the different social values at

²⁷ CDL-AD(2022)054 UKRAINE OPINION ON THE DRAFT LAW "ON AMENDING SOME LEGISLATIVE ACTS OF UKRAINE REGARDING IMPROVING PROCEDURE FOR SELECTING CANDIDATE JUDGES OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE ON A COMPETITIVE BASIS" Adopted by the Venice Commission at its 133rd Plenary Session (Venice, 16-17 December 2022),

[https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2022\)054-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2022)054-e)

²⁸ CDL-AD(2020)039-e Ukraine - Urgent opinion on the Reform of the Constitutional Court, issued pursuant to Article 14a of the Venice Commission's Rules of Procedure on 9 December 2020, endorsed by the Venice Commission on 11 December 2020 at its 125th online Plenary Session (11-12 December 2020)

stake, even though such values are generally superseded in favour of common values. To this end, a balance which ensures respect for different sensibilities must be entrenched in the rules of composition of these jurisdictions. Constitutional jurisdictions may, by some of their decisions, appear to curb the actions of a particular authority within a State. The Constitution will often confer to the constitutional court the power to deliver its Opinion on issues concerning the separation of powers or the relationships between the organs of the State. Even though constitutional courts largely ensure the regulation of these relationships, it may well be appropriate to ensure in their composition a balanced consideration of each of these authorities or organs. The pursuit of these balances is limited by the indispensable maintenance of the independence and impartiality of constitutional court judges. Collegiality, i.e. the fact that the members adjudicate as a group, whether or not they deliver separate opinions, constitutes a fundamental safeguard in this respect. Even though the rules on the composition of constitutional courts may reflect the coexistence of different currents within a given nation, the guarantees of independence and the high sense of responsibility attaching to the important function of constitutional judge effectively ensure that constitutional judges will act in such a way as to dismiss all grounds of suspicion that they may in fact represent particular interests or not act impartially”.²⁹ We emphasized these rulings because, for example, in Romania, opinions were expressed regarding the composition of the CCR only by judges and prosecutors, an opinion with which we do not agree, for the same reasons expressed, in essence, by the Venice Commission in the aforementioned opinion.

Not only the independence of the constitutional courts, but also of the judiciary in general, is an important topic of the debates in the recent years, which is also recurring on the agenda of the Venice Commission, which ruled both on the status of judges and prosecutors, as well as on specific amendments of the legislation in the field, such as - as far as Romania is concerned, the rules generally known as *Laws of Justice*, and, in the context, regarding the establishment of the Section for the Investigation of Criminal Justice³⁰. Also previously, in 2012, in a

²⁹ 1 CDL-STD(1997)020 The composition of constitutional courts - Science and Technique of Democracy, no. 20 (1997), p. 21.

³⁰CDL-AD(2018)017-e Romania - Opinion on draft amendments to Law No. 303/2004 on the Statute of Judges and Prosecutors, Law No. 304/2004 on Judicial Organisation, and Law No. 317/2004 on the Superior Council for Magistracy, adopted by the Commission at its 116th Plenary Session (Venice, 19-20 October 2018), CDL-AD(2021)019-e Romania - Opinion on the draft Law for dismantling the Section for the Investigation of Offences committed within the Judiciary, adopted by the Venice Commission at its 127th Plenary Session (Venice and online, 2-3 July 2021), CDL-AD(2019) 014-e Romania – Opinion on Emergency Ordinances GEO No. 7 and GEO No. 12 amending the Laws of Justice, adopted by the Venice Commission at its 119th Plenary Session (Venice, 21-22 June 2019)

crisis situation that involved several political and institutional actors, the Venice Commission issued an extensive opinion with reference to the situation in Romania, which constitutes an excellent plea for respecting the principle of constitutional loyalty³¹.

Another relevant example in this context is the opinion from the Venice Commission on the December 2021 amendments to the Organic Law on Common Courts in Georgia³² and the recent Follow-up Opinion to four previous opinions concerning the Organic Law on Common Courts, adopted by the Venice Commission at its 134th Plenary Session (Venice, 10-11 March 2023)³³ in which The Commission "welcomed the statement of the Georgian authorities that they wish to take its recommendations into account, and it recommends that they do so without any unjustified delay." (par.54)

IV. Conclusions and insights

The countries in the Black Sea region not only share geographical features but also possess a shared history and cultural heritage. There is a relatively short history of constitutional justice in this region, making its consolidation all the more necessary.

This study highlights some important aspects of mutual support on the path to upholding the rule of law. We have chosen to focus on significant forms of international cooperation such as constitutional reforms, constitutional justice, independence of judges, and peace as the ultimate goal. These topics are crucial in ensuring the existence of humanity and upholding its values. Other topics are also important, like the diversification of the instruments of constitutional review in order to facilitate the access of the individuals to constitutional justice. For

³¹CDL-AD(2012)026-rom, Opinion on the compatibility with Constitutional principles and the Rule of Law of actions taken by the Government and the Parliament of Romania in respect of other State institutions and on the Government emergency ordinance on amendment to the Law No 47/1992 regarding the organisation and functioning of the Constitutional Court and on the Government emergency ordinance on amending and completing the Law No 3/2000 regarding the organisation of a referendum of Romania, Adopted by the Venice Commission at its 93rd Plenary Session (Venice, 14-15 December 2012)

³²GEORGIA OPINION ON THE DECEMBER 2021 AMENDMENTS TO THE ORGANIC LAW ON COMMON COURTS Adopted by the Venice Commission at its 131st Plenary Session (Venice, 17-18 June 2022),

[https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2022\)010-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2022)010-e),

See also other opinions on the Georgian Organic Law on Common Courts: (1) the Urgent Opinion on the amendments to the Organic Law on Common Courts, 1 endorsed by the Venice Commission in July 2021; (2) the Opinion on the draft Organic Law amending the Organic Law on Common Courts, 2 adopted by the Venice Commission in October 2020; and (3) the Urgent Opinion on the selection and appointment of Supreme Court judges of Georgia, 3 endorsed by the Venice Commission in June 2019.

³³ [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2023\)006-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2023)006-e)

example, Constitutional Court of Turkey has an interesting experience to share concerning the individual complaints.

We believe that cooperation between courts and international support is essential, and we advocate for the continuation and improvement of existing mechanisms. The judges of the Constitutional Court and the courts themselves need strong guarantees for their independence.³⁴ As concluded at the World Congress in Bali, there is important that constitutional courts can rely on the solidarity of their counterparts, expressed through regional groups and the World Conference. This cooperation is also meant to ensure the effectiveness of constitutional justice.

In this light, we would like to underline the importance of an initiative coming even from the host country of the last World Congress of Constitutional Justice, namely the Constitutional Court of Indonesia, to establish a Constitutional Supremacy Index (CSI) to measure the progress and development towards constitutional compliance, in line with the principles of constitutionalism³⁵. Perhaps we should reflect together, also as researchers, and come up with proposals, based including on the experience in this region, to make this Index a useful and effective tool.

³⁴ see Opinion amicus curiae of the Venice Commission no. 967/2019 on the criminal liability of Constitutional Court judges, adopted at its 121st plenary session, on 6-7 December 2019, CDL-AD(2019)028, § 28) [Constitutional Court Ruling no. 9 of 26 March 2020, § 31,

³⁵ See M Lutfi Chakim, 'The Indonesian Proposal to Establish a Constitutional Supremacy Index' IACL-AIDC Blog (10 November 2022) <https://blog-iacl-aidc.org/new-blog-3/2022/11/10/the-indonesian-proposal-to-establish-a-constitutional-supremacy-index>.

Ottoman Administration of Batumi (April-December 1918)

ბათუმის ოსმალური ადმინისტრაცია
(1918 წლის აპრილი-დეკემბერი)

Irakli Baramidze

PhD in History, Associate Professor,
Batumi Shota Rustaveli State University
e-mail: erekle1770@hotmail.com,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7540-7006>

Mariam Aleksandria

Master in History, Batumi Shota
Rustaveli State University
e-mail: mariam.aleksandria2000@gmail.com

Abstract: In 1918, the territorial integrity of Georgia and the political future of Batumi were again under threat. Guided by the desire for militaristic intentions, the Ottomans took advantage of the difficult internal situation that had developed in the Russian Empire at the final stage of World War I. According to the Brest-Litovsk Peace Treaty, signed under the conditions of the refusal of the Transcaucasian side to participate in the negotiations, the Ottomans made their way into the Batumi region. The Trabzon Peace Conference became a kind of arena for Georgia to turn the situation in favor of the country and sign a fair peace with the Ottomans, although the Ottomans consciously went to restore the borders that existed before 1878 and did not make any compromises. The Ottomans took over Georgian districts (Kars, Artaan, Batumi) by force and in violation of the law, thereby violating the terms of the Brest Armistice, since the agreement did not provide for the direct transfer of the mentioned districts to them.

In April 1918, the era of the Ottoman occupation of Batumi began. An Ottoman administration was formed, which was undisciplined and technically inadequate in its content. The state treasury passed into the hands of the Ottomans. The Ottoman language was declared the state language, and the Ottoman lira came into circulation. Strict control was established over oil products. The rights of city self-government were limited, the streets were renamed. A police regime and a curfew were established in the city, which somehow ensured the maintenance of order in the city.

From a socio-economic point of view, the city found itself in a difficult situation. Batumi lost its function as a port city. During the occupation, the socio-economic situation of the residents worsened, the Batumi port (the main economic artery)

stopped working, factories closed, the unemployment rate in the city increased (a grain deficit arose, bread supplies were limited), etc.). The chaos caused by the occupation led to the migration of part of the population from the city, thus changing the demographic picture of the city to some extent.

By holding the so-called referendum, which was held illegally and in violation of the rules, the Ottomans tried to give a legal basis to their occupation, but within a few months, according to the Armistice of Mudros, they had to leave the city and the region, thus historical justice was restored.

Keywords: Batumi, Ottoman Empire, Brest-Litovsk Treaty, Ottoman administration, occupation, referendum.

ირაკლი ბარამიძე

ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი
ელ-ფოსტა: erekle1770@hotmail.com,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7540-7006>

მარიამ ალექსანდრია

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ისტორიის მაგისტრი
ელ-ფოსტა: mariam.aleksandria2000@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-4728-6789>

აბსტრაქტი. 1918 წელს საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობა და ბათუმის პოლიტიკური მომავალი კიდევ ერთხელ დადგა საფრთხის ქვეშ. მილიტარისტული ზრახვების მადით აღძრულმა ოსმალეთმა თავის სასარგებლოდ გამოიყენა ის რთული საშინაო ვითარება, რაც რუსეთის იმპერიაში სუფევდა პირველი მსოფლიო ომის დასკვნით ეტაპზე. ბრესტ-ლიტოვსკის საზავო ხელშეკრულებით, რომელიც გაფორმდა ამიერკავკასიის მხრიდან მოლაპარაკებებში მონაწილეობაზე უარის თქმის პირობებში, ოსმალეთმა გზა გაიკაფა ბათუმის ოლქისკენ. ტრაპიზონის სამშვიდობო კონფერენცია საქართველოსთვის იყო სიტუაციის ქვეყნის სასარგებლოდ შემობრუნებისა და ოსმალეთთან სამართლიანი ზავის გაფორმების ერთგვარი ასპარეზი, თუმცა ოსმალეთი მიზანმიმართულად მიიწევდა 1878 წლამდელი საზღვრების აღდგენისკენ და არავითარ კომპრომისზე არ მიდიოდა. იგი ძალმომრეობით და სამართლის ნორმების დარღვევით დაეპატრონა ქართულ ოლქებს (ყარსი, არტანუი, ბათუმი), რითაც დაარღვია

ბრესტის საზავო პირობებიც, რადგან ხელშეკრულება ხსენებული ოლქების მათთვის პირდაპირ გადაცემას არ ითვალისწინებდა.

1918 წლის აპრილში დაიწყო ბათუმის ოსმალური ოკუპაციის ხანა. ჩამოყალიბდა ოსმალური ადმინისტრაცია, რომელიც თავისი შინაარსით იყო უდისციპლინო და ტექნიკურად გაუმართავი. სახელმწიფო ხაზინა გადავიდა ოსმალთა ხელში. სახელმწიფო ენად გამოცხადდა ოსმალური, მიმოქცევაში შემოვიდა ოსმალური ლირა. ნავთობპროდუქტებზე დამყარდა მკაცრი კონტროლი. შეიზღუდა საქალაქო თვითმმართველობის უფლებები, ქუჩებს გადაერქვა სახელები. ქალაქში დამყარდა საპოლიციო რეჟიმი, კომენდანტის საათი, რამაც ერთგვარად უზრუნველყო ქალაქში წესრიგის შენარჩუნება.

სოციალ-ეკონომიკური თვალსაზრისით ქალაქი რთულ ვითარებაში აღმოჩნდა. ბათუმმა, ამ მსხვილმა სანავსადგურო ქალაქმა, დაკარგა თავისი ფუნქცია. ოკუპაციის პერიოდში დაეცა მაცხოვრებელთა სოციალ-ეკონომიკური მდგომარეობა, მუშაობა შეწყვიტა ბათუმის პორტმა (მთავარმა ეკონომიკურმა არტერიამ), დაიხურა ფაბრიკა-ქარხნები, ქალაქში იმატა უმუშევრობის დონემ (შეიქმნა მარცვლეულის დეფიციტი, შეიზღუდა პურის მიწოდება და სხვ.). ოკუპაციის შედეგად მოწვეულმა ქაოსმა განაპირობა მოსახლეობის ნაწილის მიგრაცია ქალაქიდან, რითიც გარკვეულწილად შეიცვალა ქალაქის დემოგრაფიული სურათი.

ე. წ. რეფერენდუმის ჩატარებით, რომელიც არაკანონიერად და წესების დარღვევით მიმდინარეობდა, ოსმალეთი შეეცადა თავისი ოკუპაციისთვის სამართლებრივი საფუძველი მიეცა, თუმცა რამდენიმე თვეში, მუდროსის ზავის შესაბამისად, მას მოუწია ქალაქისა და ოლქის დატოვება, რითაც აღდგა ისტორიული სამართლიანობა.

საკვანძო სიტყვები: ბათუმი, ოსმალეთი, ბრესტ-ლიტოვსკის ზავი, ოსმალური ადმინისტრაცია, ოკუპაცია, რეფერენდუმი.

შესავალი. საქართველოს დამოუკიდებლობის გარიჟრაჟზე, ქვეყნის სამხრეთ-დასავლეთი კარიბჭე - ბათუმი და მთელი რეგიონი ოსმალთაგან მიტაცების საფრთხის წინაშე აღმოჩნდა. პირველი მსოფლიო ომის დასკვნით ეტაპზე განვითარებულმა მოვლენებმა ასახვა ჰპოვა საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობის საკითხზე. რევოლუციებით მოცული რუსეთის მსოფლიო ომიდან გამოთიშვამ, კავკასიის რეგიონში ოსმალური გავლენების გაძლიერებას შეუწყო ხელი. ბრესტ-ლიტოვსკის (1918 წლის 3 მარტი) საზავო ხელშეკრულების მე-4 პუნქტის თანახმად, არტაანის, ყარსისა და ბათუმის ოლქებიდან დაუყოვნებლივ უნდა გასულიყო რუსეთის ჯარი. რუსეთი არ უნდა ჩარეულიყო ამ ოლქების ახალ სახელმწიფო-სამართლებრივ და საერთაშორისო-სამართლებრივ ორგანიზაციაში და ოლქის მოსახლეობას უნდა მისცემოდა შესაძლებლობა დაემყარებინა ახალი

წყობილება მეზობელ სახელმწიფოებთან, განსაკუთრებით კი ოსმალეთთან შეთანხმებით (სვანიძე, 2003:155). ეს იყო ერთა თვითგამორკვევის პრინციპით შენიღბული ოსმალური ანექსია.

სამწუხაროდ, საზავო მოლაპარაკებებში მონაწილეობაზე ამიერკავკასიის წარმომადგენლობის უარი პირდაპირ აისახებოდა საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობის რღვევაზე. საზავო მოლაპარაკებაზე ქართული საკითხი გადაწყდა ქართული დელეგაციის მონაწილეობის გარეშე, რაც იყო ამიერკავკასიის მესვეურთა მხრიდან დაშვებული შეცდომა, გამომდინარე მათი პოლიტიკური მოუმწიფებლობიდან (გოცირიძე, 2009:162). ამიერკავკასიის ხელისუფლებას, ოსმალეთის მოწვევის მიუხედავად, დელეგაცია არ გაუგზავნია, რადგან რუსეთში ბოლშევიკური ხელისუფლების მოსვლას დროებით მოვლენად განიხილავდა და ზავიც, შესაბამისაც, დროებითად მიაჩნდა.

ამასობაში კი ოსმალეთი ცდილობდა ხელშეკრულების პირობების რეალიზებას რაც შეიძლება მალე. მართალია, პირობებით მას ხსენებული ოლქები პირდაპირ არ გადასცემია, მაგრამ იმ ნიადაგზე, რომ რუსეთს უწევდა ამ ტერიტორიების დაცლა, ადგილობრივებს კი ოსმალეთის შეთანხმებით უნდა ემოქმედათ, ოსმალეთს გზა ეხსნებოდა შემდგომი ექსპანსიური მიზნების განსახორციელებლად. კანადელი ისტორიკოსის ენდრიუ ანდერსენის საინტერესო შეფასებით, ბრესტ-ლიტოვსკის ზავი იყო – „ბოლშევიკების გულუხვი საჩუქარი ოტომანთა იმპერიისადმი“ (ანდერსენი, 2020:43).

ოსმალთა ინტერვენციის შეჩერება ამიერკავკასიის ხელისუფლებამ ტრაპიზონში გამართულ მოლაპარაკებებზე (1918 2ლის 14 მარტი - 5 აპრილი) სცადა, თუმცა, უშედეგოდ. ქართული დელეგაცია გამოთქვამდა მზაობას ოსმალეთისთვის დაეთმო გარკვეული ტერიტორიები, ბათუმს გარდა, მაგრამ მადააღმრულ მეზობლებს ეს არ აკმაყოფილებდა. 11 აპრილს მთავარსარდალმა ვეჰიბ ფაშამ, ბათუმის კომენდანტს, გენერალ გ. მდივანს 13 აპრილის შუა დღემდე ქალაქის დაცლა მოსთხოვა. ქართველებმა დამატებით ერთი დღე ითხოვეს, მაგრამ ოსმალთა მხარე ამას არ დათანხმდა და შეტევა განაახლა (ბარამიძე, 2016: 80).

გიორგი მაზნიაშვილი, რომელსაც ბათუმის აღებამდე 2 დღით ადრე დაევალა სამების ფორტის უსაფრთხოება, თავის მემუარებში დაუფარავად და მთელი სიცხადით აღწერს იმ დემოტივაციას, უდისციპლინობას, რაც ქართველ ჯარისკაცთა რიგებში იყო გავრცელებული. „ცხადი იყო ერთი, რომ ჯარისკაცს დავიწყებული ჰქონდა დისციპლინა, მოვალეობა და მხოლოდ თავისთავის გადარჩენაზე ჰფიქრობდა.“ – იგონებს გენერალი (მაზნიაშვილი, 1927:26). მისივე შეფასებით, თავად ქართულ მხედრობასაც არ ჰქონდა ნათლად გააზრებული ის საფრთხე, რაც ოსმალთა მიერ ბათუმის აღებას შეიძლებოდა მოეტანა. ირკვევა, რომ ბათუმის დამცველი რაზმები

ნაფრონტალი ჯარისკაცებისგან შედგებოდა, თუმცა ვერ გაეაზრებინათ ამ სამხედრო ოპერაციების სერიოზულობა და ოსმალეთის რეალური ზრახვები. სამხედროთა რიგებში არსებული ასეთი სიტუაცია, ბუნებრივია ასახვას ჰპოვებდა ბათუმის თავდაცვისუნარიანობაზე.

13 აპრილს უკვე ოსმალები ბათუმის მესამე ფრონტის ხაზს უტევენ. მალე კი ოსმალები იმდენად მოუახლოვდნენ ბათუმს, ფრონტი თანამედროვე ბონის ტერიტორიაზე გაჩაღდა, რამაც მოიტანა პანიკა და დემობილიზაცია. 14 აპრილს ოსმალებმა ბათუმი დაიკავეს და მოსახლეობას სიმშვიდის დაცვისკენ მოუწოდეს. ქუჩებში თურქული ჟანდარმერია გამოჩნდა. „ქალაქმა თითქმის ნორმალური სახე მიიღო, მხოლოდ ქუჩების კუთხეებში გროვად დაყრილი იარაღი, რომელიც „ასქერების“ დაცვის ქვეშ იყო, შეახსენებდნენ ომის შესახებ“ (მასლოვი, 2019:137). „... ოსმალეთი სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს დაეუფლა ძალმომრეობით და თვითგამორკვევისათვის რეფერენდუმის გვერდის ავლით, რითაც უხეშად დაარღვია საერთაშორისო სამართლის ნორმები და თვით ბრესტის ხელშეკრულება“ (სიორიძე, 2002:2015).

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: საკითხის შესწავლისათვის უაღრესად მნიშვნელოვანია მელნიკოვის - „Турецкая оккупация Аджарии (1943 г.). მიუხედავად მისი სუბიექტური ხასიათისა (ავტორი ბოლშევიკური ფრთის ერთგული წარმომადგენელია), იგი გარკვეული სიზუსტით გადმოგვცემს ოკუპაციის დროინდელი ბათუმის ყოფა-ცხოვრებას და მნიშვნელოვანი წვლილი შეაქვს ამ მოკლე პერიოდის შესახებ გარკვეული წარმოდგენის შექმნის კუთხით. ავტორი გვერდს უვლის იმ პოლიტიკური პროცესების სიღრმისეულად განხილვას რაც ოკუპაციას ახლდა თან. მაგალითად, ის არაფერს ამბობს ბათუმის საზავო კონფერენციის შესახებ, ან ოსმალების მიერ რეგიონში ჩატარებულ „რეფერენდუმზე“. თუმცა, ამის მიუხედავად, მემუარები ოკუპაციის ისტორიის ფურცლებს ახალი და საინტერესო დეტალებით ავსებს. ჩანაწერები შესრულებულია 1943 წელს და ინახება აჭარის ხარიტონ ახვლედიანის მუზეუმის რუსულ ხელნაწერთა ფონდში, ორიგინალი ხელნაწერის სახით. აღნიშნული მასალა, საკმაოდ ვრცლად, გამოყენებული აქვს ფრანგ მეცნიერს, ეტიენ პეირატს, ნაშრომში - *The Ottoman Occupation of Batumi, 1918: a view from below.*

აღსანიშნავია, ასევე, პრილიდიან მასლოვის მოგონებები - „ბათუმი 1917-1920 წლებში“, რომელიც ინახება აჭარის ცენტრალურ სახელმწიფო არქივში. იგი ითარგმნა და გამოიცა ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის მიერ (რედ. ი. ბარამიძე). მასლოვი ბათუმში 1906 წლიდან ცხოვრობდა. ოსმალთა შემოსევის პერიოდში დანიშნული იყო რუსული ეროვნული საბჭოს ხელმძღვანელად. მართალია, ავტორი მიკერძოებულია და პარტიული (თეთრგვარდიელთა) ინტერესებით

ხელმძღვანელობს, აშკარად შოვინისტური სულისკვეთებით აფასებს მოვლენებს, მაგრამ მაინც, მისი ვრცელი მემუარები 1918 წლის ბათუმის ოკუპაციის ისტორიისთვის საინტერესო და მნიშვნელოვან წყაროს წარმოადგენს.

სამეცნიერო შრომებიდან გამოსაყოფია მ. სიორიდის „სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო 1914-18 წლებში (სოციალ-ეკონომიკური და პოლიტიკური ვითარება)“; მ. სვანიძის „დიპლომატიური ბრძოლა ბათუმისა და ბათუმის ოლქისათვის 1918-1921“; უ. ოქროპირიდის „აჭარის ავტონომიის შექმნის ისტორიიდან“; ლ. სარალიძის „ბათუმი საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის პერიოდში 1918-1921“ და სხვ. მემუარებიდან აღსანიშნავია გიორგი მაზნიაშვილის “მოგონებანი 1917-18“, რომელიც მთელი სიცხადით აღგვიწერს ბათუმის აღების დეტალებს.

უცხოენოვანი ლიტერატურიდან აღსანიშნავია თანამედროვე თურქი მკვლევრების შრომები. მაგალითად, ე. შაჰინის „1918 Elviye-i Selâse Plebisiti Sirasinda Türk-Gürcü Münasebetleri“; მუსტაფა სარის „Batum'da Son Türk İdaresi (1921)“. დასავლელი ავტორებიდან საყურადღებოა ენდრი ანდერსენის „საქართველო და საერთაშორისო შეთანხმებები 1918-21 წლებში“, ეტიენ პეირათის „The Ottoman occupation of Batumi, 1918: a view from Below“ და სხვ.

მეთოდოლოგია: ნაშრომზე მუშაობისას გამოვიყენეთ საისტორიო მეცნიერებაში ცნობილი და აპრობირებული მეთოდოლოგია: აღწერილობითი, ისტორიულ-შედარებითი, საისტორიო წყაროების კრიტიკული შეფასების, მათი შეპირისპირებითი ანალიზის, ასევე, რეტროსპექტული და მიზეზ-შედეგობრივი კავშირის დადგენის მეთოდები. მეთოდების საჭიროება განისაზღვრება კვლევის სპეციფიკით - კვლევა იწარმოება როგორც საისტორიო ლიტერატურაზე (ქართული, თურქული, ევროპული), ისე ჩვენს ხელთ არსებულ საარქივო მასალაზე დაყრდნობით.

დისკუსია/შედეგები: ოსმალთა ოკუპაციით ბათუმის ცხოვრებაში დაიწყო ახალი ერა, რაც გულისხმობდა ქალაქსა და რეგიონში ოსმალური წეს-წყობილების და მმართველობის სისტემის დანერგვას. თავდაპირველად ოსმალებმა მოსახლეობას წესრიგისა და სიმშვიდის დაცვისკენ მოუწოდეს, დამრღვევებს კი მკაცრი სასჯელი ელოდათ. ოსმალებმა დაიწყეს, ასევე, განიარაღების პროცესი. ეს მიმართვა ჯერ ოსმალურ ენაზე გამოიცა, შემდეგ კი ქართულ და რუსულ ენებზე. ბათუმში დამყარდა საპოლიციო რეჟიმი, მკაცრად კონტროლდებოდა ქუჩები. ბათუმის აღების მესამე დღეს (16 აპრილი), მთავარსარდალმა ვეჰიბ ფაშამ, სამხედრო გუბერნატორად დანიშნა

ჰამიდ ბეი³⁶, რომელსაც უსაფრთხოების და სიმშვიდის უზრუნველყოფა დაევალა (ბარამიძე, 2016:83). იგი ენერგიულად შეუდგა არსებული მმართველობითი სისტემის ოსმალურ ყაიდაზე გადაყვანას. ჰამიდ ბეიმ წესრიგის უზრუნველსაყოფად დააწესა კომენდანტის საათი (ლამის 11-დან, დილის 5 საათამდე). ეს წესი მოქმედი იყო აგვისტომდე. კომენდანტის საათში გამონაკლისი და შეღავათები მოქმედებდა ეროვნებით რუსი მოსახლეობისადმი, სხვა დანარჩენის მიმართ კი, მკაცრად იცავდნენ წესებს, აკავებდნენ და თანხასაც აკისრებდნენ ხოლმე (მასლოვი, 2018:137). მათი რეჟიმის დროს საგრძნობლად იკლო ქურდობა-ყაჩაღობის შემთხვევებმა, ქალაქში სრული სიწყნარე და უსაფრთხოება სუფევდა. ოსმალებმა შემოიღეს საინტერესო დასჯის ფორმები, რომლებიც დამნაშავეს გასამართლების ერთგვარ სახეს წარმოადგენდა. ოსმალების მიერ შემოღებული სამართლის ნორმები, იყო ოკუპაციამდელი სასტიკი სისტემისგან განსხვავებული, მაგრამ ასევე მკაცრი. თუმცა, დამნაშავეს უფრო ჭკუას ასწავლიდა, ვიდრე დიდად ასახიჩრებდა ან აზიანებდა მას. ხშირი იყო გამოძიებისა და გასამართლების გარეშე სახალხო გაროზგვა, ოსმალურად, იგივე „ზოფა“. ისინი (დამნაშავეებს) უბრძანებდნენ დაწოლილიყვნენ იატაკზე და სცემდნენ დიდი ჯოხით. დარტყმის რიცხვი ყოველთვის იყო მკაცრად რეგლამენტირებული და დანაშაულის შესაბამისი. ყველაზე გავრცელებული იყო 31 დარტყმა (მელნიკოვი, 1943).

აჭარაში შემოსული ოსმალო ასქერები ხასიათდებოდნენ თავმჯივებულობით. მათ დაიწყეს მოსახლეობასთან ზომიერი ურთიერთობების დამყარება, იყვნენ გაწონასწორებულნი და არ იჩენდნენ უხეშობას (მელნიკოვი, 1943; Peyrat, 2016:8).

ბათუმში ოსმალეთის ჯარის შემოსვლას დიდი ეიფორიით შეხვდა თურქული პრესა. ბათუმში თავი მოიყარეს ცნობილმა პოლიტიკოსებმა, საზოგადო მოღვაწეებმა და ინტელექტუალებმა. დაპყრობიდან რამდენიმე დღის შემდეგ თავად ენვერ ფაშამ დაიწყო ტრიუმფალური ტური შავი ზღვის სანაპიროზე, ეწვია ტრაპიზონსა და ბათუმს, სადაც მან გამოაცხადა ყარს-არტან-ბათუმის განთავისუფლება. აღნიშნულ რეგიონებს და ბათუმს ჰქონდა როგორც პრაქტიკული, ისე პოლიტიკური მნიშვნელობა. ოსმალეთის სტრუქტურებს და პირადად სულთანს კონტროლზე ჰქონდათ აყვანილი მათი მომარაგება საკვებით თუ სხვა საჭიროებებით (Etienne, 2016 :169). ქალაქის თვითმმართველობის სხდომაზე ენვერ ფაშამ ბათუმელებს მიულოცა ქალაქის დედასამშობლო - თურქეთთან დაბრუნება: „ბათუმი და ბათუმის ოლქი უბრუნდება დედასამშობლოს“ - განაცხადა მან (სდსინ, 2008:

³⁶ ჰამიდ ბეის მმართველობამ სამი კვირა გასტანა. იგი შეცვალა კონსტანტინოპოლიდან დანიშნულმა პირმა, მეჰმედ ჯემილ ბეიმ (მასლოვი, 2018:168).

436). ეს ოსმალთა მხრიდან პირველი პოლიტიკური განცხადება იყო, რეგიონის ოკუპაციის შემდგომ.

ოსმალები ცდილობდნენ ზედმიწევნით დაეცვათ ოკუპაციის საერთაშორისო სამართლის ნორმები. ამიტომაც მათ შეინარჩუნეს გარდამავალი სისტემები პერსონალურ (ომის საბოლოო დასრულებამდე, რეგიონის მოსახლეობა ინარჩუნებდა რუსეთის მოქალაქეობას), მიწის საკუთრებისა და სამართლის სფეროებში. რეგიონის ინტეგრაციის საკითხთან დაკავშირებით, მეჯლისის გადაწყვეტილებით, შეიქმნა კომიტეტი შინაგან საქმეთა მინისტრ ისმაილის, იუსტიციის მინისტრ ჰალილის და განათლების მინისტრ ნაზიმის შემადგენლობით (Gül, 1995: 377). ასევე, გაიგზავნა სპეციალური დელეგაცია ოსმალეთის შინაგან საქმეთა სამინისტროს მაღალი თანამდებობის პირის აბდულჰალიქ ბეის ხელმძღვანელობით რეგიონის დასათვალისწინებლად და მისი რეინტეგრაციის ორგანიზაციული პრინციპების შესახებ მოხსენების მოსამზადებლად (Etienne, 2016 :169).

ყარს-არტაან-ბათუმში დამკვიდრების შემდეგ, ოსმალეთის ხელისუფლება შეუდგა მათზე იმპერიული კანონმდებლობის გავრცელებას. მაგალითად, ფინანსთა მინისტრის 21 მაისის ბრძანებით, აღნიშნულ რეგიონში საბაჟო სტრუქტურებში დასაქმებულ სახელწიფო მოხელეებს უნდა ესარგებლათ 1 აპრილს მიღებული შესაბამისი კანონით. ოსმალეთის ხელისუფლება ითვალისწინებდა იმას, რომ მიერთებულ რეგიონებში გაგზავნილი სახელმწიფო მოხელეები უზრუნველყოფილიყვნენ არამარტო ხელფასით (რომელიც 3-4-ჯერ აღემატებოდა დღიურ ნორმას), არამედ ცხოვრებისთვის საჭირო ნივთებით (Gül, 1995: 374-376).

ოსმალთა პირველი ნაბიჯი სახელმწიფო ქონების აღრიცხვა გახლდათ. კონტროლზე აიყვანეს და აღწერეს ნავთობის მარაგი (კერძო, თუ სახაზინო), აიკრძალა მათი გაყიდვა-გატანა. ოსმალებისთვის, რომლებიც საწვავის დეფიციტს განიცდიდნენ, ნავთობის მარაგს დიდი სასიცოცხლო მნიშვნელობა ჰქონდა (მასლოვი, 2018:135; ზოსიძე, 1995: 37).

ოსმალებმა საქმისწარმოება შემოიღეს ოსმალურ ენაზე. ოსმალური გახდა ოფიციალური ენა ოკუპირებულ ბათუმში. ასევე, დაინერგა ისლამური კალენდრის სისტემა. მისვლა-მოსვლისთვის საჭირო იყო სპეციალური საშვის ქონა. შეიცვალა ქალაქის იერსახე, ქალაქის ქუჩების ქართული დასახელებები შეიცვალა ოსმალურით (მაგ. პეტროგრადის პროსპექტი იწოდა - კონსტანტინეპოლის, მარინეს - სულთან სელიმის პროსპექტად, გრიბოედოვის ქუჩა - ართვინის, პუშკინის - არდაჰანის და ა.შ. (ზოსიძე, 1995:58; Peyrat,2016:3).

ოსმალები ცდილობდნენ ჩარეულიყვნენ ქალაქის ცხოვრებაში და შეეტანათ გარკვეული კორექტივები. მოხდა სათათბიროს რეორგანიზაციაც (შეცვალეს ხმოსნები). სათათბირო დაკომპლექტდა თანაბარი

წარმომადგენლობის უფლებით, განურჩევლად ეროვნებისა. ქალაქის თავად აირჩიეს ქართველი, გვარად ჯავახოვი.

საინტერესოა საქმისწარმოების საკითხი ოკუპირებულ ბათუმში. ეს პროცესი გამარტივდა, განსხვავებით ცარისტული რეჟიმისგან, რომლის დროსაც საქმისწარმოება ერთობ რთულ, ხანგრძლივ და მკაცრად კონტროლირებად პროცესს წარმოადგენდა. ოსმალურ ოკუპაციაში იგი პრიმიტიულ დონემდე დავიდა. გამარტივდა ხელისუფლების და მოსახლეობის ურთიერთობის ფორმები. საქმისწარმოება აღარ ითხოვდა რთული საკანცელარიო ოპერაციების შესრულებას. საკითხთა უმეტესობა წყდებოდა არა ოფიციალური დოკუმენტების გამოცემით, თუ ხელმოწერით, არამედ, მარტივად, სიტყვიერი კომენტარით, თარჯიმნის დახმარებით (მელნიკოვი, 1943; Peyrat, 2016:7). თუმცა ამ პროცესში დიდი ადგილი ეჭირა „ბაქშიშს“ (ქრთამი), რაც იყო თურქული მმართველობის მეთოდების ალფა და ომეგა. სხვადასხვა ადმინისტრაციული ოპერაციების დროულად შესრულების სანაცვლოდ, თურქ მოხელეებს შორის აქტიური ყოფილა ქრთამის, ერთგვარი საჩუქრის აღების პრაქტიკა.

სხვადასხვა ადმინისტრაციულ ღონისძიებებთან ერთად, ოსმალების დღის წესრიგში იდგა ფულადი მიმოქცევის სისტემის საკითხი. საოკუპაციო ხელისუფლებამ ეს პრობლემა გადაჭრა ისე, რომ მოსახლეობის მატერიალურ ინტერესებს ზიანი არ მიდგომოდა. კერძოდ, ბათუმში, მიმოქცევაში ჩაეშვა ოსმალური ლირები (1 ლირა უდრიდა 16 მანეთს). ლირის კურსი იყო უცვლელი და მყარი. რეფორმამ გამოიწვია ფასების ურყეობა და სტაბილურობა. საგულისხმოა რომ, ბათუმში, ერთ პერიოდში, შეიქმნა წვრილი კუპიურების დეფიციტი, რაც ქმნიდა პრობლემას ვაჭრობის დროს ნაღდი ანგარიშსწორების საქმეში. საკითხი მარტივად გადაიჭრა. გატარდა კვლავ ფინანსური რეფორმა: ქალაქის კუპიურები შუაზე გაჭრეს, საბანკო ნიშნები გაუკეთეს და მიმოქცევაში ჩაუშვეს. ეს ნახევრები ისეთივე ძალის მქონე იყო, როგორც მთლიანი კუპიურები (მელნიკოვი, 1943).

ოკუპაციის თვეებში ბათუმის პორტი, რომელიც მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა ამიერკავკასიის (და არა მარტო) ეკონომიკურ ცხოვრებაში, უმოქმედო გახდა. მისი საქმიანობა, ურთიერთობა უცხოურ და რუსულ პორტებთან დავიდა უმნიშვნელო ნიშნულამდე. პორტი და მასთან ერთად რკინიგზა, გამოიყენებოდა მხოლოდ სამხედრო მიზნებისთვის და სურსათის გადასაზიდად. პორტმა, რომელიც შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ბათუმის ეკონომიკის მთავარ არტერიას წარმოადგენდა, ფუნქცია დაკარგა. „თურქების მიერ ბათუმის დაკავებამ თითქმის მოწყვიტა ქალაქი დანარჩენ სამყაროს. პორტი დაცარიელდა; მასში შემოდდიოდნენ მხოლოდ თურქული

ფელიუკები³⁷ ანატოლიის სანაპიროდან და იშვიათად გემები კონსტანტინოპოლიდან“ (მასლოვი, 2018:161).

პორტის დაქვეითებამ გააუარესა მოსახლეობის სოციალური მდგომარეობა, აქ მომუშავეებმა დაკარგეს სამსახური. ასევე, დაქვეითდა მრეწველობა და ვაჭრობა, რადგან მათი მუშაობა პირდაპირ დამოკიდებულებაში იყო პორტის ფუნქციონირებასთან.

ბათუმში მწვავედ იდგა სურსათის, უფრო ზუსტად, პურის საკითხი. ფქვილი ძალზე ცოტა იყო. ბათუმი კი ყოველთვის ჩამოტანილი პურით ცხოვრობდა; ოლქის მოსახლეობას მხოლოდ სიმინდი მოყავდა. ბათუმში, თურქების ყოფნის მთელი დროის განმავლობაში, მოსახლეობას მიეწოდებოდა ბარათებით მხოლოდ ცუდი ხარისხის რუხი პური, ხშირად ნახევრად სიმინდის ფქვილისგან (მასლოვი, 2018:162). მოსახლეობას ქერი და ჭვავი არტაანიდან და შავშეთიდან შემოჰქონდათ (ახვლედიანი, 1971: 52).

ოსმალთა საოკუპაციო რეჟიმის დამყარებას მოჰყვა მიგრაციული პროცესები, რამაც ასახვა ჰპოვა ბათუმის დემოგრაფიულ მდგომარეობაზე. ერთი ცნობით, დაახლოებით 20 ათასმა მოსახლემ ქალაქი დატოვა (Şahin, 2020: 202). საინტერესოა, რომ ბათუმში ოკუპაციამდე მრავლად ცხოვრობდნენ სომხები, თუმცა, ოსმალური ოკუპაციის დამყარების შემდეგ, მათ უმეტესობას მოუწია ქალაქის დატოვება. „ბათუმიდან მაშინ გაემგზავრა ბევრი სომხური ოჯახი, ვაჭრები, მრეწველები, ხელოსნები, ინტელიგენტები. ბათუმში დარჩა მხოლოდ ღარიბი სომხები, როლებიც ცხოვრობდნენ ყოველდღიური შრომით, რომლებსაც არ ჰქონდათ გამგზავრების საშუალება“ (მელნიკოვი, 1943).

ოსმალებს არ გამოუჩენიათ დიდი ყურადღება ქალაქის სანიტარული პრობლემების მიმართ. მოსახლეობის მიერ მიტოვებული, უპატრონოდ დარჩენილი შენობები, ეზოები, საშინელ ნაგვის კერებს წარმოადგენდნენ იმატა მღრღნელების, მავნებელი მწერების რიცხვმა, რომელთანაც შებრძოლება მოსახლეობის ახალ გამოწვევად იქცა. იმ ხანად ოსმალებში გავრცელდა ქოლერის ეპიდემია, ამიტომ დამყარდა მკაცრი კონტროლი პორტში შემომავალ და გამავალ გემებზე. მგზავრები გადიოდნენ სამედიცინო შემოწმებას, მგზავრებს უნდა ჰქონოდათ აცრის დამადასტურებელი საბუთი და ა.შ. მკაცრი კონტროლის და ზომების მიუხედავად, ბათუმში ქოლერამ მაინც შემოაღწია და მცირედი მსხვერპლიც გამოიწვია (სარალიძე, 2023:293).

ბათუმში ოფიციალურად დამკვიდრდა ოსმალური ენა. ამის მიუხედავად, გამოიყენებდა რუსულიც. შეხვდებოდით რუსულ ენაზე შესრულებულ განცხადებებს, ბრძანებებს, აფიშებს და ა.შ. ასევე, დაშვებული

³⁷ ფელიუკა - მომცრო იალქნიანი გემი. ფელუკად იწოდებოდა ლაზური ნავი, აღჭურვილი ნიჩბებით და აფრებითაც

იყო ფრანგული ენაც, რომელსაც თურქი სამხედროები კარგ დონეზე ფლობდნენ. ვერ ვიტყვით, რომ სხვა ენები იდევენბოდა, მოსახლეობის სიჭრელის შესაბამისად ქუჩებში გაისმოდა, სომხური, ბერძნული, ქართული და სხვა ენები (მელნიკოვი, 1943; სარალიძე, 2009).

სკოლებში სავალდებულო გახდა ოსმალურ ენაზე სწავლა. კერძო სკოლების დაშვებას, მხოლოდ იმ პირობით თანხმდებოდნენ, რომ ოსმალური ენა იქნებოდა სავალდებულო. 1918 წ. აგვისტოში ოსმალთა გუბერნატორმა გამოსცა ბრძანება, რომელშიც ქ. ბათუმის ქართველ, რუს, ბერძენ, ებრაელ მოსახლეობას და ქართველ მუსლიმანებს მხოლოდ თითო დაწყებითი სასწავლებლის გახსნას ჰპირდებოდა, სადაც თურქული ენის შესწავლას განსაკუთრებული ყურადღება უნდა დათმობოდა (სდსინ, 2008:439).

კულტურული ცხოვრება სრულიად ჩაკვდა ოკუპაციის თვეებში. ბათუმის თეატრი უფუნქციო ხდებოდა, სპექტაკლები იშვიათად იმართებოდა, ისიც სრულიად პრიმიტიული სცენარით, რომელშიც მოყვარულები და უმუშევრად დარჩენილი მსახიობები თამაშობდნენ. კინოებში ძველ ფილმებს უჩვენებდნენ, ხანდახან თუ შემთხვევით შემოტანილი ახალი ფილმის ჩვენება გაიმართებოდა. მთავარი თავშეყრის და აზრთა გაცვლა-გამოცვლის, სიახლეების გაზიარების კერად ყავახანები იქცა. თამაშობდნენ სხვადასხვა აზარტულ თამაშებს (ნარდი, დომინო და ა.შ). დაიხურა ადგილობრივი გაზეთები, დამყარდა მკაცრი ცენზურა და კონტროლი ამ კუთხით.

1918 წლის 14 ივლისიდან ოსმალეთმა დაიწყო ე. წ. რეფერენდუმის ჩატარება, რომელიც მიზნად ისახავდა მოსახლეობის თვითგამორკვევის საფუძველზე მათი პოლიტიკური ორიენტაციის განსაზღვრას. რეფერენდუმს ითვალისწინებდა ბრესტ-ლიტოვსკის ზავის მე-4 მუხლი. თუმცა, ოსმალეთმა ამ უფლებით ბოროტად ისარგებლა, ის წესების დარღვევით ჩაატარა (ზავის თანახმად რეფერენდუმი უნდა ჩატარებულიყო მეზობელ სახელმწიფოსთან შეთანხმებით, ეს დებულება კი ოსმალეთმა უგულვებელ ყვეს (ოქროპირიძე, 2014:159). ოსმალეთმა რეფერენდუმი გამოიყენა როგორც ერთგვარი საშუალება, ქართული ოლქების იურიდიულად დაკანონების საკითხში. ეს რეფერენდუმი ოსმალეთისთვის იყო შანსი, ქართული ოლქების ოკუპაცია შეეფუთა სამართლებრივად და ხალხის არჩევანის სახე მიეცა მისთვის.

რეფერენდუმი წარიმართა მკაცრი კონტროლის და ფსიქოლოგიური ზეწოლის ფონზე: ამომრჩევლებს დაურიგდათ ორი სხვადასხვა ფერის ბიულეტენი (თეთრი - ოსმალეთის, ლურჯი - საქართველოსთან შეერთების გამომხატველი იყო). რეფერენდუმი გაიმართა ღია კენჭისყრის პრინციპით. იგი მიმდინარეობდა ოსმალთა ჯარისკაცების მკაცრი დაკვირვების ქვეშ, რაც ასახვას ჰპოვებდა ამომრჩევლის ფსიქოლოგიურ მდგომარეობაზე.

აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ რეფერენდუმში მონაწილეობა მიიღეს ბათუმში დროებით მცხოვრებმა ელემენტებმაც (სიორიძე, 2002: 259-60).

ასეთ პირობებში, შედეგიც შესაბამისი დადგა, რაც, რა თქმა უნდა, არ იყო რეალური და საერთოდ არ ემყარებოდა ზემოთ აღნიშნულ თვითგამორკვევის პრინციპს, რადგან რეფერენდუმი ჩატარდა საოკუპაციო რეჟიმში, ხიმტების და ზეწოლის ფონზე.

საქართველოს მთავრობამ მალევე (1 აგვისტოს) გააგზავნა საპროტესტო ნოტა ოსმალეთის მიმართულებით, რომელსაც ხელს აწერდა რესპუბლიკური საქართველოს საგარეო საქმეთა მინისტრი გვარჯალაძე. მასში აღნიშნული იყო ყველა დარღვევა, რომლითაც ოსმალეთმა ჩაატარა რეფერენდუმი. პროტესტი რეფერენდუმის არაკანონიერებაზე ევროპის ყურამდეც მივიდა. სამუსლიმანო საქართველოს განმათავისუფლებელმა კომიტეტმა ბერლინში გაგზავნა თავისი წევრი. ევროპის საზოგადოებისთვის ცნობილი გახდა ამ დარღვევის შესახებ, რასაც მათ მხრიდან, ასევე, პროტესტი მოჰყვა.

გერმანიამ დაგმო ოსმალური რეფერენდუმი, მიიჩნია ის არალეგალურად და გაუგზავნა გაფრთხილება ოსმალეთს, რომ მან დაარღვია ბრესტ-ლიტოვსკის ზავის პირობები, აწარმოა რეფერენდუმი მეზობელ სახელმწიფოსთან შეუთანხმებლად. ასევე, საბჭოთა რუსეთმა გაგზავნა საპროტესტო ნოტა ოსმალეთის მიმართულებით. ამის მიუხედავად, 1918 წლის 15 აგვისტოს სულთან მეჰმედ VI-ის მერ გამოცემული „ჰატი ჰუმაიუნით“ ყარს-არტაან-ბათუმი ოსმალეთთან შეერთებულად გამოცხადდა. ოსმალეთის მეჯლისის 1918 წლის 11 სექტემბრის განკარგულებით, ბათუმი, ყარსი და არტაანი ფორმირდა ბათუმისა და ყარსის ლივა/სანჯაყებად და გაერთიანდა ბათუმის ვილაეთში. ბათუმის სანჯაყში შედიოდა: ორთაბათუმი, ჩურუქ-სუ, ბორჩხა, მარადიდი, ქვემო აჭარა, ზემო აჭარა, ართვინი, არტანუჯი, შავშეთი და ოცდათხუთმეტი ნაჰიე (სასოფლო თემი) (Gül, 1995: 373; Dayı, 2006:95-96).

ოსმალთა საოკუპაციო რეჟიმმა ბათუმში დიდხანს ვერ გასტანა. შემოდგომიდან უკვე თავი იჩინა რეჟიმის რღვევის ნიშნებმა. ოსმალეთის იმპერიისთვის ცხადი გახდა, რომ ოთხთა კავშირის სახელმწიფოებს ომის მოგების შანსი არ ჰქონდათ, ამიტომ ერთადერთი, რჩებოდა ომიდან გამოსვლა და ზავის დადება. ოსმალთა მოხელეთა განწყობაზე ნათლად აისახებოდა ფრონტებზე განცდილი წარუმატებლობანი, ჩანდა რომ ოკუპაციის დასასრული ახლოს იყო.

მართლაც, პირველი მსოფლიო ომი დასრულდა გერმანიის ბლოკის დამარცხებით. 1918 წლის 30 ოქტომბერს, კუნძულ ლემნოსის პორტ მუდროსში, ინგლისურ გემ „აგამემნონზე“ დამარცხებულმა ოსმალეთის იმპერიამ გამოაცხადა კაპიტულაცია და ხელი მოაწერა ხელშეკრულებას („მუდროსის ზავი“) ანტანტის ქვეყნებთან (ბერიძე, 2020:32, სარალიძე,

2023:146). ოსმალეთს უწევდა მის მიერ დაკავებული ოლქების (ბათუმი, ყარსი, არტანუჯი, ახალციხე, ახალქალაქის) დატოვება. ოსმალეთის პოზიციები ამიერკავკასიაში შეირყა და რეგიონი ბრიტანეთის გავლენის სფეროდ გამოცხადდა. მოკავშირეთა ჯარებს მიეცათ სრული უფლება კონტროლი დაემყარებინათ აღნიშნულ რეგიონზე. ბათუმი, რომელიც 1918 წლის 24 დეკემბერს ინგლისელებმა დაიკავეს, 1919 წლის 23 იანვარს თურქულმა ძალებმა მთლიანად დატოვეს.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. **ანდერსენი, 2020:** - ანდერსენი ე., საქართველო და საერთაშორისო შეთანხმებები 1918-21 წლებში, მწიგნობარი, 2020.
2. **ახვლედიანი, 1971:** - ახვლედიანი ხ., საბჭოთა ხელისუფლების დამყარება აჭარაში (1917-1921 წწ.), ბათუმი, 1971.
3. **ბარამიძე, 2016:** - ბარამიძე ი., ოსმალთა მიერ ბათუმის ოკუპაცია 1918 წელს, კრებ.: ბათუმი. წარსული და თანამედროვეობა, VII, ბათუმი, 2016.
4. **ბერიძე, 2020:** - ბერიძე ჯ., საქართველო-თურქეთის ურთიერთობები (სოციალ-პოლიტიკური და კულტურულ-ეკონომიკური ასპექტები), ბათუმი, 2020.
5. **გოცირიძე, 2009:** - გოცირიძე გ., პირველი მსოფლიო ომი და საქართველო, თბილისი.
6. **ზოსიძე, 1995:** - ზოსიძე ნ., პოლიტიკური სიტუაცია და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა აჭარაში 1918-1920 წლებში, ბათუმი, 2009.
7. **მაზნიაშვილი, 1927:** - მაზნიაშვილი გ., მოგონებანი 1917-18, ტფილისი, 1927.
8. **მასლოვი, 2018:** - მასლოვი პ., ბათუმი 1917-20 წლებში (მოგონებები), ბათუმი, 2018.
9. **მელნიკოვი, 1943:** - მელნიკოვი, თურქეთის მიერ აჭარის ოკუპაცია (რუსულ ენაზე), 1943, ხ. ახვლედიანის სახელობის მუზეუმის რუსულ ხელნაწერთა ფონდის საქმე №394.
10. **ოქროპირიძე, 2011:** - ოქროპირიძე უ., აჭარის ავტონომიის შექმნა, თბილისი, 2011.
11. **ოქროპირიძე, 2014:** - ოქროპირიძე უ., ოსმალების მიერ ბათუმის ოლქში ჩატარებული „რეფერენდუმის“ ზოგიერთი უცნობი დეტალი, კრებული.: ბათუმი. წარსული და თანამედროვეობა, V, ბათუმი, 2014.
12. **სდსინ, 2008:** - სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, აჭარა III, ბათუმი, 2008.
13. **სარალიძე, 2023:** - სარალიძე ლ., ბათუმი საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის პერიოდში (1918-1921), თბილისი, 2023.
14. **სარალიძე, 2009:** - სარალიძე ლ., ოსმალთა ოკუპაციის პერიოდის ბათუმის ისტორიიდან (1918 წ.), კრებული.: ბათუმი. წარსული და თანამედროვეობა, I, ბათუმი, 2009.

15. **სვანიძე, 2003:** - სვანიძე მ., დიპლომატიური ბრძოლა ბათუმისა და ბათუმის ოლქისთვის 1918-21 წლებში, ქართული დიპლომატია, (წელიწდეული), თბილისი, 2003.
16. **სიორიძე, 2011:** - სიორიძე მ., ნარკვევები ბათუმის ისტორიიდან I, თბილისი, 2011.
17. **Dayı, 2006:** - Dayı Esin Derinsu, Milli Mücadele Döneminde Elviye-i Selâse ve Nahçıvan, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, XXII, № 64-65-66, ოქტომბერი, გვ. 91-118.
18. **Gül, 1995:** - Gül Mustafa, Elvîye-I Selâse'nin Osmanlı Devleti'ne İadesi ve Bazı Uygulamalar, Atatürk Yolu Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 15, გვ. 367-380.
19. **Peyrat, 2016:** - Peyrat Etienne, The Ottoman Occupation of Batumi, 1918: a view from below. Caucasus Survey, 4 (2), pp.165 - 182.
20. **Şahin, 2020:** - Şahin E., 1918 Elviye-i Selâse Plebisiti Sirasında Türk-Gürcü Münasebetleri, ახალ და უახლეს პერიოდში ქართულ თურქული ურთიერთობები, ტრაპიზონი, გვ. 180-224.

Evidence of Greek and Latin Inscriptions on Greco-Roman Culture and Civilization in Scythia Minor

ბერძნული და ლათინური წარწერების ამსახველი მასალები ბერძნულ-რომაული კულტურისა და ცივილიზაციის შესახებ მცირე სკვითიაში

Rareș Bardu

PhD Student at Ovidius University of
Constanta

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-1919-5752>

Abstract: Scythia Minor was not only the cradle of a synthesis of Greek and Roman civilizations, which was manifested in the large settlements of this province, but through the diffusion of the elements of these civilizations "extra muros", in the large mass of the native Dacians and the Romans, who conquered this province in 27 B.C., it was also the cradle of an ancient Romanian civilization. Its existence is also attested by the great ecclesiastical personalities but also by the universal culture of Daco-Roman origin, coming from here, the so-called Scythian monks, who marked the 5th and 6th centuries, among whom the most important were Ioan Casian, Dionisie Exiguus – (the humble), John Maxentius, etc. Excellent connoisseurs of the Greek and Latin languages, but using Latin as the language of their works, they demonstrate the highest level of theological, philosophical, juridical and astronomical knowledge acquired, according to their testimonies, in the schools and monasteries of their homeland. Although there are documents about the existence of such institutions, they are few and unfortunately very little known. Instead, there are hundreds of epigraphical testimonies in Latin and Greek, regarding various aspects of social, military and religious activities, discovered all over Dobrogea today, during the last 200 years. They attest to the dynamics of the implementation of Greek and Latin cultural elements in the land between the Danube and the Sea and their adoption by the native population.

Keywords: Ancient Romanian culture and civilization, civil and religious institutions, Scythian monks, Romanian Dobrogea

რარეს ბარდუ

კონსტანცას ოვიდიუსის უნივერსიტეტის
დოქტორანტი

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-1919-5752>

აბსტრაქტი: მცირე სკვითია არ ყოფილა მხოლოდ ბერძნულ-რომაული ცივილიზაციების სინთეზის აკვანი, რაც ამ პროვინციის დიდ დასახლებებში

გამოიხატა, არამედ, ამ ცივილიზაციათა ელემენტების „*extra muros*“ გავრცელებით, ადგილობრივ დაკიულ და რომაულ მოსახლეობაში, რომლებმაც ეს პროვინცია ძვ.წ. 27 წელს დაიპყრეს. ის ასევე იყო ძველი რომაული ცივილიზაციის აკვანცი. მისი არსებობა დასტურდება როგორც დიდი საეკლესიო მოღვაწეებით, ისე დაკიურ-რომაული წარმოშობის უნივერსალური კულტურით, რომელიც აქედან მომდინარეობს და ცნობილია სკვითი ბერების სახელით. რომელთაგან ყველაზე გამორჩეულები იყვნენ იოანე კასიანი, დიონისე (Exiguus), იოანე მაქსენტი და სხვები. ბერძნული და ლათინური ენების შესანიშნავი მცოდნენი, რომლებიც ლათინურს იყენებდნენ თავიანთი ნაშრომების ენად, ადასტურებენ უმაღლეს დონეს თეოლოგიური, ფილოსოფიური, იურიდიული და ასტრონომიული ცოდნისა, რომელსაც, მათი გადმოცემით, თავიანთ სამშობლოში არსებულ სკოლებსა და მონასტრებში დაეუფლნენ. მიუხედავად იმისა, რომ ასეთი დაწესებულებების არსებობის შესახებ დოკუმენტები მოგვეპოვება, მათი რაოდენობა მცირეა და, სამწუხაროდ, ძალიან ნაკლებად არის ცნობილი. არსებობს ასობით ლათინური და ბერძნულენოვანი ეპიგრაფიკული მტკიცებულება, რომლებიც ეხება სოციალურ, სამხედრო და რელიგიურ საქმიანობას. ისინი ბოლო 200 წლის განმავლობაში დღევანდელი დობრუჯასა და მის შემოგარენშია აღმოჩენილი. ეს მტკიცებულებები ასახავს ბერძნული და ლათინური კულტურული ელემენტების დანერგვის დინამიკას დუნაისა და ზღვას შორის მიწებზე და მათ მიღებას ადგილობრივი მოსახლეობის მიერ.

საკვანძო სიტყვები: ძველი რომაული კულტურა და ცივილიზაცია, სამოქალაქო და რელიგიური დაწესებულებები, სკვითი ბერები, რომაული დობრუჯა

It is generally known that among historical sources, epigraphic testimonies are appreciated by researchers as the most precious resources in establishing concrete elements related to ancient civilizations. If the old chronicles and other documentary testimonies that have reached us require an in-depth critical study to establish historical truths, being often vitiated by the author's subjectivity, erroneous knowledge, or successive copies into which inaccuracies have crept in, the epigraphic testimonies always appear in their original form, exactly as they were written and read by the ancients. Where present, they reproduce elements that, in collaboration with other testimonies, complete the picture of the religious, social, administrative and economic life of a culture of a certain time and space. In the following, we will try to bring to attention some remarkable inscriptions from Scythia Minor, highlighting defining notes of the cultural synthesis here, such as elements of pagan and Christian religion, features of philosophy, as well as the

phenomenon of Romanization, manifested especially among the rural population. Among this population, in addition to numerous colonists and veterans from all corners of the empire, there was an autochthonous Getic element, which, according to historical testimonies, made the majority - "*The Greeks here are mixed with the Getae, But the wild Getae the Greeks*" (Ovidius Publius Naso, 2019: 333). This Romanized population will later make the Latin language preeminent in Scythia Minor in the 4th-5th centuries, both as vernacular language, in the form of *Vulgar Latin*, and as the *cultured language* in which the great personalities of the church here, those whom history mentions as Scythian monks, wrote and became known.

I. Funerary Inscriptions

Tombstones and funerary monuments contain the most epigraphic evidence that survived Greco-Roman antiquity in Scythia Minor. As today, these were not only intended to commemorate the deceased but also to mark their social status that they had while they were alive. They were often the support of funerary epigrams in verse, containing philosophical ideas and even quotes from classical works, such as Homeric poems or from Hesiod's catalogues with the appellations enshrined there (Buzoianu, Bărbulescu, 2013: 318). These ideas and quotes expressed elements related to the temporality of man, the unpredictability of fate, the mourning of those left behind, etc., but they also have distinct notes of philosophical currents such as Stoicism and Platonism, such as the acceptance of the idea that "death erases suffering" and "everything becomes ashes" or that life, in its spiritual form, continues even after death. They express the momentary moods of the survivors and provides us with an insight into how these philosophical ideas of the time were assimilated by those who composed these epigrams. They give us concrete data about the deceased, such as their age and occupation, but at the same time they often present them in idealized forms, being defined by piety, beauty, politeness, friendship, dignity, wisdom. For example, the epithet *pius* appears frequently, in its superlative form: *parentes pientissimi, pientissimo patri* or *filiis piisimis*, as we can see on an inscription from Tomis dedicated to the Mani Gods by the "*pius*" parents of two young people who died at 27 and 30 years old, respectively. The large number of these epigrams is an indication of the existence, especially in the urban settlements of Scythia Minor, of workshops of poetic creation, as well as of schools where classical works and philosophy were studied. These epigrams sometimes become themselves small works of literary art, conveying feelings and experiences that transcend time and space, still sharing the same emotions with those who read them today.

One of the most beautiful and well-known of them, discovered at Tomis, is that written in Greek for a man called Eros. It exposes the point of view of a stoic, who

does not believe in the immortality of the soul, and it also reveals his philosophical thinking:

"But the dead miss nothing more, [as] there is no love for those who have gone, but the dead lie like a stone stuck in the middle of the field, scattering their flesh in the fresh earth. Therefore, leaving them the honest glory of life, take yourself, bearing with all the possessions, flesh love. From water, earth and breath I was made before. Once dead, I lie [here], giving everyone everything. That is enshrined among the immortals. But what is more? The weakened body scattered where it came from." (Aricescu, 1963: 8)

With these words, the author expresses the idea of the materiality and perishability of the human being destined, after death, to reintegration into the circuit of nature. He sees these things as a given, a fate, a destiny that we cannot oppose and, therefore, he does not express any regret towards those who have left this earth. (Aricescu, 1963: 8)

Another funerary epigram, dated to the late 3rd century or early 4th century, discovered in mid '70 at Constanța (Tomis), is the one dedicated by his parents to a child named *Lillas*. In A. Aricescu's translation it sounds like this:

„Nothing depends on human beings, everything changes under the (power) of destiny.

Indeed, I too have striven to raise my child and lead him to ideals.

But against my will, the decision (of destiny) was made before, through this tomb.

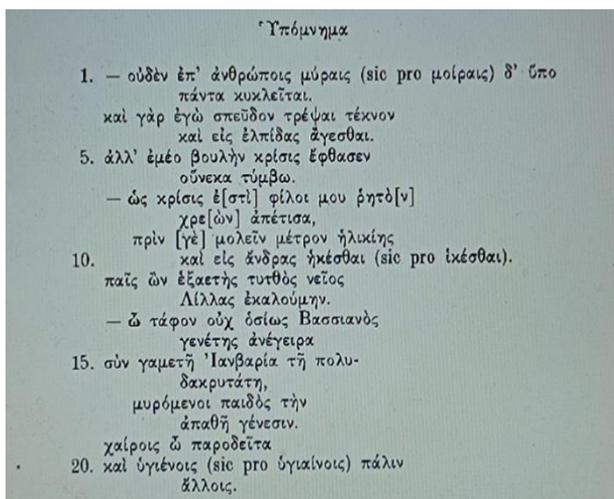
"As proved by the decision (of destiny), my beloved ones, I have paid my doomed fate, before reaching adulthood and joining the ranks of men.

As a 6-year-old child, young and small, my name was Lillas."

"To whom I erected this grave as I should not (abnormally), I, Bassianos, the father, with my wife, Januaria, who is much too tearful, mourning together the happy birth of the child."

"Rejoice, passers-by, and be healthy especially for others." (Aricescu, 1963: 8)

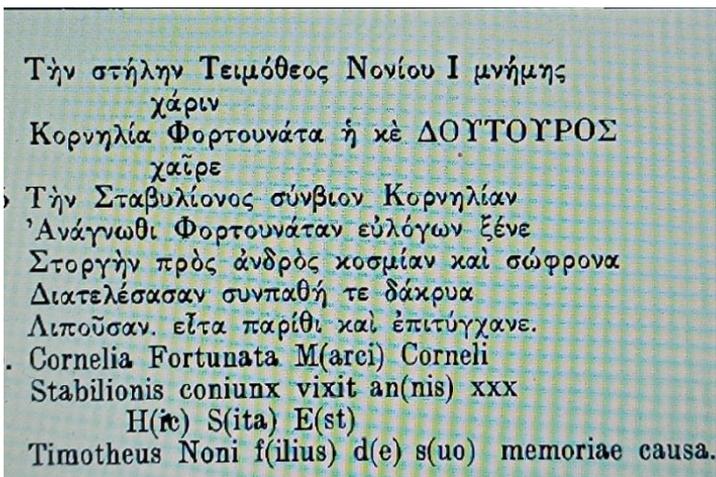
In the case of premature deaths, there is a violation of natural norms, hence the awareness of injustice in addition to the pain caused by the event. The fatality of the act is attributed to fate, *Fatum* or the *moirails*: *"But my will was taken before*

the decision (of fate), through this grave". (Aricescu, 1963: 8) Here, destiny is assimilated to providence, although the *moirails* are also indirectly addressed, according to Stoic philosophy, widespread in the *Late* Roman epoch. They are often invoked in the non-Christian funerary inscriptions of the era not only in Tomis, but also in the entire Mediterranean area. The names which appear in this inscription are also of particular importance. If *Bassianos* and *Ianuarina* are typical Roman names, *Lillas* is a name with Thracian roots, although it can also be a diminutive of the latin name *Laelius*. (Aricescu, 1963: 9) Another remarkable fact that this inscription reveals is that although the text is written in Greek, the names are Roman and possibly Thracian, being a proof of the ethno-cultural synthesis so remarkable in Scythia Minor.

Another funerary stele, also from Tomis, attracts attention by being bilingual, containing two different texts, which are related, written in Greek and Latin and being made of high-quality marble. The stela consists of two registers. In the upper part, the scene of the funeral banquet is carved. The man lying on the *kline*, leaning on his right hand. The woman, next to him, sitting on a chair, has a rich garment, falling in folds all the way down. The heads of both the man and the woman are missing. In front of the *kline* there is a table with three legs. At the edge, on the right and on the left, there is a slave. Everything is carved with great finesse showing the hand of an extremely skilled sculptor. The second register includes the inscription. In this

space, 2 cm deeper than the level of the slab, is delimited on the edge with a profiled border. On the space that separates the two registers there are two lines of inscription in Greek, completely preserved. Part of the funeral banquet scene and an unadorned part,

from the base, are destroyed. Limestone deposits and erosions in the marble can be observed on the entire surface. The writing is neat, with the letters evenly cut and close to each other. The ligatures are missing, and the line is prominent.

In the upper part, is the Greek text, on seven lines, apart from the two lines between the registers, with small distances between them. Below it, follows the Latin text in four lines. The letters are 1.2-1.4 cm high, except for the abbreviation

H S E (r. 2) which is double height, i.e. 2.4 cm. The content of the text translated and reconstructed by A. Aricescu is as follows:

Greek text: *"Teimotheus son of Nonios (placed) the stele as a sign of remembrance.*

« Cornelia Fortunata.? »

Enjoy!

" Distinguished stranger, learn that the tender and wise Cornelia Fortunata, wife of Stabillio, ended up loving her husband, leaving him in pain and tears.

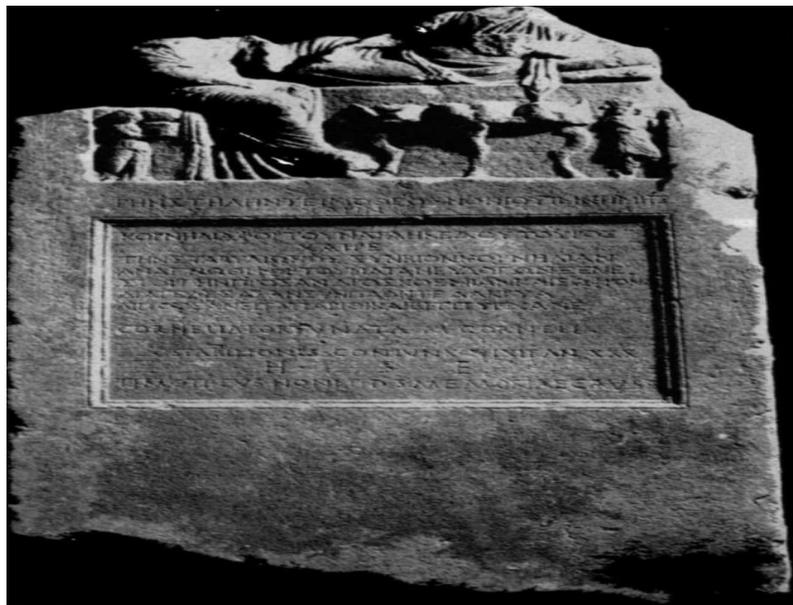
(After you read these) go well and have luck ».

b) The Latin text: *« Cornelia Fortunata, the wife of M. Cornelius Stabillio, lived 30 years.*

« Here she is placed,

< Timotheus, son of Nonius, of his own means (set up this monument) as remembrance"(fig.1)

This inscription also contains clear evidence of Greco-Roman synthesis firstly by the fact that it is bilingual but also by proper names that are both Latin and Greek. The relationship between the owners of these names is also interesting. If the two spouses, Stabillio and Cornelia Fortunata have Latin names, the one who erected the monument has a Greek name - Timotheus, and the patronymic is Nonius - a Latin name. He must have been a relative of the deceased, who took the name Fortunata by marriage, after her husband's Roman surname. The fact proves

that in the 3rd and 4th centuries we can already speak of an ethnic synthesis between the Latin element and the oldest one of the Greek populations and even the Geto-Dacian one.

Fig. 1

In terms of content, researcher A. Aricescu observes the use of poetic terms, rarely found in prose inscriptions. This fact shows the existence in Tomis of an elevated literary culture that could only be appreciated and spread among a highly educated population, undoubtedly acquired in local cultural and education institutions.

The funerary inscriptions also contain interesting data about the spread of Christianity in Scythia Minor. Thus, in the vocabulary and sculptural motifs of the funerary stelae, elements of the new faith appear progressively, starting with the second half of the 4th century, framed at the beginning by elements specific to pre-Christian funerary epigraphy. On a funerary stela from Tomis, from the beginning of the 4th century, although a Christian symbol appears, namely the dove, the text does not contain any clue related to the new religion. (Munteanu, 1977: 100)

Another Christian inscription from the same metropolis also includes pagan elements. Besides the Christian formulation- *spiritum deo redere* - (to give the soul to God), the closing formula is the well-known greeting - *Ave vale viator* (farewell passerby)- found on many Roman funerary monuments. (Popescu, 1977: 12). The phenomenon is explained by the fact that when the Christians left the catacombs, after the decree of Mediolan in 313 of Constantine the Great, there were not enough Christian sculptors or epigramists who could create texts in accordance with the teachings of the new religion. However, in Scythia Minor, since the beginning of the 4th century, purely Christian epigraphic documents appear, completing the picture of the religious life here, sometimes confirming documentary sources, such as the acts of martyrdom, the minutes of the ecumenical synods, also attended the bishops of Tomis, or the occasional descriptions of the homeland found in the works of the Scythian monks, such as John Cassian and Dionysius Exiguus (the Humble One).

One of the important testimonies in this category is a part of a limestone cross (fig 2), discovered near Mangalia, which on one side has the words "light-life" written in Greek, and on the other side, in Latin "here a prayer was made for the commemoration of bishop Stefan...". According to specialists, this comes from the 4th and 5th centuries, and confirms the

Fig. 2

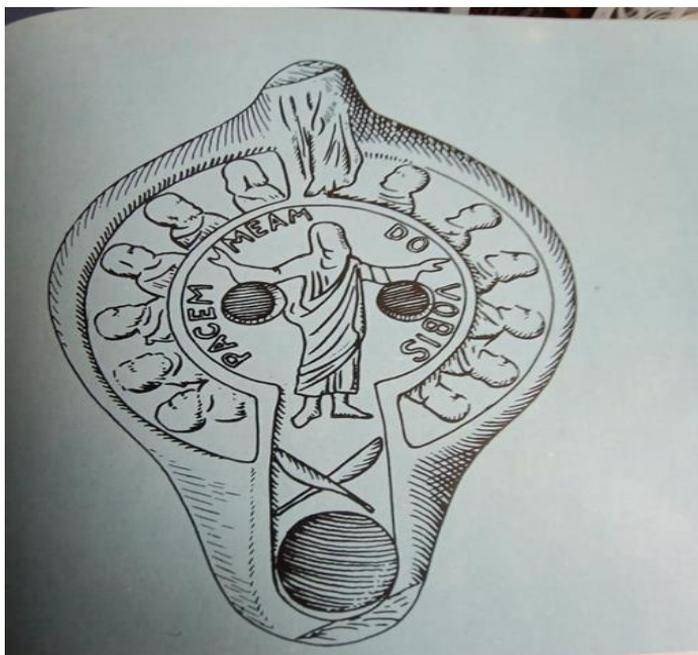
documentary testimonies, attesting to the existence of a bishopric See of Calatis. (Munteanu, 1977: 100)

Another fragmentary marble slab, from Tomis, from a martirium, commemorates a former bishop whose name has not been preserved, but supposed to be Titus or Philus, mentioned in the Acta Sanctorum on 3rd of January. He suffered during the persecution of Licinius in the years 319-320, his tomb being rebuilt later, probably in the 4th-5th century. And this artifact comes to confirm the documentary testimonies regarding the existence of an episcopal seat in Tomis. (Munteanu, 1977: 100)

II- Inscriptions on household objects

Apart from the funerary monuments, epigraphic markings can also be found on the personal and household items that belonged to the ancient inhabitants of Scythia Mynor. On such objects, such as amphorae and oil lamps, formulas such as the Grace of God, God Help, God is almighty, Mother of God, Mary gives birth to Christ, frequently appear in the Christian period. These short formulas can also be linked to the theological turmoil of the 5th-6th century which, at the Third Ecumenical Synod (431), also concerned the cult of the Mother of God.

Among these objects we note a Christian ceramic oil lamp from the 4th century on which we can see a representation of the 12 apostles and the Saviour Jesus Christ, framed by the biblical text written in Latin PACEM MEAM DO VOBIS. (fig.3)

Among the Christian epigraphic testimonies related to Scythia Minor, one of the most important and spectacular is that found on the object called "The Plate of Paternus" (fig.4), *Fig. 3* discovered in 1912 at

Malaja Pereščepina near Poltava, in Ukraine, as part of a treasury of a proto-

Bulgarian chagan. This plate of Byzantine origin comes from the 6th-7th century and once belonged to Metropolitan Paternus of Tomis. It is 61 cm in diameter and weighs 6,224 g. The weight of the raw material (silver and gold) is certified by an inscription on the back. The total of 6,855.59 g differs quite a lot from the actual weight, but this fact is normal, because due to corrosion, part of the disc was lost. Four guarantee stamps indicate the production of the disc during the reign of Emperor Anastasios. One of them has the inscription DN ANASTASIV(s) PP AVG, and another contains the name of Ioannes Kometos, identified with Ioannes Paphlagonianus, who in 498 was *comes sacrarum largitionum*. In the central part of the disk is a large chrismon, which is flanked by the letters alpha and omega. Around the central part is written the text +EX ANTIQVIS RENOVATVM EST PER PATERNVN REVERENTISS (imum) EPISC (opum) NOSTRVN AMEN+. Restoring *ex antiquis* means that silver and gold were taken from other objects and melted down to make this new disc. The border is decorated with various zoomorphic motifs and vines. On this edge, eight gold medallions with cruciform decoration were later inserted, in which precious stones were embedded (these were lost). The modification was made in a barbarian workshop, and the addition of the crosses emphasized the Christian significance of the disk, of which the owner was aware. Bishop Paternus is none other than the one mentioned in Tomis at the end of the 5th century and in the first two decades of the 6th century and is known as the first metropolitan of Scythia Minor in 520. The inscription shows that the disk was in the possession of this bishop and that it was offered to him by the Tomitian citizens, after 498. The fact that the language used for the votive inscription is Latin indicates that at the beginning of the 6th century, this language was prevalent in the use of the church of Scythia Minor.

Fig.4

III- Homage and votive inscriptions

Another category of inscriptions, discovered in Scythia Minor, are those present on certain public monuments commemorating important events in the history of the citadel or the empire, and the votive ones, through which whole communities or

prominent citizens showed their gratitude and paid their respects to Roman emperors or various deities.

Regarding the quantitative and qualitative ratio and the area of distribution of the inscriptions, it can be noted that those in Greek are more often found, especially in the big cities on the seashore, and those in Latin are common in the interior of the province and in the settlements on the banks of the Danube. (Popescu, 1977: 101)

Both Greek and Latin were used mainly in their vulgar form typical of South-Eastern Europe. Researched from a phonetic and morphological point of view, these inscriptions denote linguistic phenomena that led to the evolution of Vulgar Latin towards the Romanian language spoken today. We can also see the evolution of some Greek words towards the form in which they were assimilated in Romanian. The quality of the language of an inscription is also given by the social or cultural status of the one who orders it and by the place where it is made. Inscriptions from rural areas are often of poor quality, both grammatically and calligraphically, as well as the material on which they are applied.

After the 5th century, the Byzantine Empire, weakened by internal struggles, islamic expansion, and barbarian raids could no longer control the Danube border, and lost most of the former province of Scythia Minor. Certain heavily fortified cities, such as Tomis and Histria, remained under Byzantine control for a while, eventually falling under the blows of the Avars, proto-Bulgarians and Slavs at the beginning of the 7th century. The Romanized population does not disappear, however, and begins to be remembered by the historical sources under the name of *vlahs* or *romanois* (speakers of the Latin language), living both in Dobrogea and in the rest of the Balkans alongside Bulgarians and other Slavic peoples. It comes to have an important political role in the battles between the new formed empire called by scholars the Romanian-Bulgarian one, and Byzantium in the 12th century. Regarding the Christian faith and the cult, the Romanian scholar Ștefan Pascu claims, quite rightly, in an older work, that "*the Latin language is not definitively replaced by the Slavonic one until the 11th century and the Romanians had not completely broken their ties with the Church of Rome until this time. The rite is increasingly oriented towards Byzantium, but the ecclesiastical language remains Latin*" (Prunduș, Plaianu, 1994: 33). The proof is provided by a codice from the 11-th century that is preserved in the library of the University of Zagreb. Written in Latin, it contains a lyurgical rite consisting in a combination between the Roman and the Byzantine ones, specifying that it is the rite used by Saint Niceta, Bishop of Remesiana (present-day Bela Palanka, Serbia), in the Roman province of Dacia Mediterranea, who preached the Christian faith between the Goths and the Dacians at the south and north of Danube.

Through its rich archaeological heritage, the land between the Danube and the sea, today called Dobrogea and in ancient times Scythia Minor (Dură, 2006: 15-45), offers the Romanian people almost a thousand years of documentary and archeological attested history, between the 2nd and 12th centuries, while the rest of the area of Romanian ethnogenesis, the so-called Carpathian- Danubiano-Pontic space, the material and documentary evidence of late antiquity and the early Middle Ages is, as in other parts of Europe, scarce. These testimonies, and also the very concrete reality of the existence today's Romanians, with their unified language and civilization, and the consciousness of their own identity, testify to what many scholars call a miracle of history, namely, the continuity and existence in these lands (Dură, 2023: 185-202), of a people of Latin origin in a sea of Slavs.

To be able to understand this "miraculous" phenomenon of Romanization and the continuity of our ancestors in these lands, as well as the way in which they have appropriated, in late antiquity, the values of Greco-Roman civilization, the epigraphic testimonies from Scythia Minor, from which we pointed only a few of the most prominent, constitute to be a generous field of research, which is enriched even today through new discoveries.

Bibliography

1. Aricescu, A. (1963), *Unique Tomitan Inscriptions in Verse*, Revista de studii clasice, nr. V, Bucharest, pp. 319-332.
2. Buzoianu, L., Bărbulescu, M. (2013), *Unique Greek Epigram from Tomis. Pontica nr. XLVI*, Published by the National History and Archeology Museum, Constanța, pp. 311-322.
3. Dură N. V. (2006). „*Scythia Mynor*” (*Dobrogea*) și *Biserica ei apostolică. Scaunul arhiepiscopal și mitropolitan al Tomisului (sec. IV-XIV)* [“*Scythia Mynor*” (*Dobrogea*) and its Apostolic Church. The archiepiscopal and metropolitan see of Tomis (4th-14th centuries)], Ed. Didactică și Pedagogică, București.
4. Dură N. V. (2023). *Scythia Minor (Dobruja) and the Acculturation Process of Its Inhabitants (Natives, Temporary Conquerors and Nomads)*, in vol. *Black Sea Region at the Crossroads of Civilizations I*, Batumi, p. 185-202.
5. Munteanu, M. (1977), *Christian Testimonies Preserved in the Archeology Museum of Constanța*, in vol. *De la Dunăre la Mare, mărturii istorice și de artă creștină*, published by the Archiepiscopate of Tomis and the Lower Danube, Galați, pp 98-104.
6. Ovidius Publius Naso, (2019), *Tristia, Epistulae Ex Ponto*, published by Ex Ponto, Constanța.
7. Popescu, E. (1977), *Some Considerations Regarding the Language of the Christian Inscriptions in Scythia Minor in the 4th-6th Centuries*, in vol. *De la*

Dunăre la mare, mătrurii istorice și de artă creștină, published by the
Archiepiscopate of Tomis and the Lower Danube, Galați, pp. 123-134.

8. Prunduș, S., Plaianu, C. (1994), *Catholicism and Romanian Orthodoxy. Brief History of the United Romanian Church*, Publishing House Christian Life, Cluj-Napoca.

The General Character of the Georgian Social Democracy and the First Steps in Batumi

ქართული სოციალ-დემოკრატიის ზოგადი ხასიათი
და პირველი ნაბიჯები ბათუმში

Giorgi Batsikadze

PhD Student at Batumi Shota Rustaveli State University

e-mail: Giorgibatsikadze21@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8671-8667>

Abstract. This article discusses the general character of Georgian social democracy and the early activities of the organization in Batumi. The history of Georgian social democracy is a particularly interesting and complex topic, as its development process was not only connected to all the major historical events that took place in Georgia during the first two decades of the 20th century but also, to some extent, defined them.

The first group of Georgian social democracy, the "Mesame Dasi" began to form in 1892, based on European Marxist socialism and opposing Russian narodnik socialism. In fact, the "Mesame Dasi" became the first ideological union to start a political struggle for the protection of the working people's interests amid intense class struggles. At the same time, a different direction emerged, known as revolutionary social democracy, which later transformed into the so-called Bolshevik wing. The processes occurring against the backdrop of the diversity of socio-political ideas created a mosaic image of Georgian social democracy. In 1903, the "Mesame Dasi" joined the Russian Social Democratic Labor Party (RSDLP), and the process of forming Georgian Menshevism continued for several years. This integration into the RSDLP was one stage of its development, facilitating its transformation not merely as a part of Russian Bolshevism or Menshevism, but as a distinctly Georgian social democracy defined by local needs and characteristics.

One of the main centers of the party's activities was the city of Batumi. Social democracy considered the proletariat to be the main revolutionary force. Accordingly, industrial centers, characterized by a growing concentration of workers, held particular interest for social democrats. The rise of industrial life in Batumi and the large number of workers contributed to the activity of the social democrats in the city, while the social ideas of the social democrats made them popular among the workers. The article focuses on the establishment of the "Mesame Dasi" the activation of the social democratic movement, and the differing opinions on national, political, and social issues. It also examines the initial steps of the organization in Batumi, including protests and its leaders.

Key words: Social Democracy; Mesame Dasi; Batumi; Workers; Political party; Social class; Georgia; Protest.

გიორგი ბაციკაძე

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
დოქტორანტი

ელ-ფოსტა: Giorgibatsikadze21@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8671-8667>

აბსტრაქტი: სტატია ეხება ქართული სოციალ-დემოკრატიის ზოგად ხასიათსა და ორგანიზაციის მოღვაწეობის დასაწყისს ბათუმში. ქართული სოციალ-დემოკრატიის ისტორია ერთობ საინტერესო და კომპლექსური თემა იმდენად, რამდენადაც მისი განვითარების პროცესი არათუ მხოლოდ უკავშირდებოდა მე-20 საუკუნის პირველ ოცწლედში საქართველოში განვითარებულ ყველა ძირითად ისტორიულ მოვლენას, არამედ გარკვეულწილად განსაზღვრავდა კიდევ მას.

ქართული სოციალ-დემოკრატიის პირველი ჯგუფი - „მესამე დასი“ 1892 წლიდან იწყებს ჩამოყალიბებას, რომელიც ეფუძნება ევროპულ მარქსისტულ სოციალიზმს და უპირისპირდება რუსულ ნაროდნიკულ სოციალიზმს. ფაქტობრივად, „მესამე დასი“ ხდება პირველი იდეური გაერთიანება, რომელიც მწვავე კლასთა ბრძოლაში მშრომელი ხალხის ინტერესების დაცვისთვის იწყებს პოლიტიკურ ბრძოლას. პარალელურად, თანდათან განვითარდა განსხვავებული, ე.წ. რევოლუციონერ სოციალ-დემოკრატთა მიმართულეობა, რომელიც მოგვიანებით ე.წ. ბოლშევიკურ ფრთად გარდაიქმნა. საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ იდეათა მრავალფეროვნების ფონზე მიმდინარე პროცესებმა შექმნეს ქართული სოციალ-დემოკრატიის მოზაიკური სურათი. 1903 წელს მესამე დასი რუსეთის სოციალ-დემოკრატიულ მუშათა პარტიას შეუერთდა, ქართული მენშევიზმის ჩამოყალიბების პროცესი წლების განმავლობაში გრძელდებოდა და რსდმპ-ში ინტეგრირებაც მისი განვითარების ერთ-ერთი ეტაპია, რომელმაც ხელი შეუწყო მის ტრანსფორმირებას არა როგორც რუსული ბოლშევიზმისა თუ მენშევიზმის ერთ-ერთ შემადგენელ ნაწილად, არამედ ადგილობრივი საჭიროებებითა და მახასიათებლებით განსაზღვრულ ქართულ სოციალ-დემოკრატიად.

პარტიის მოღვაწეობის ერთ-ერთ ძირითად ცენტრს ქალაქი ბათუმი წარმოადგენდა. სოციალ-დემოკრატია პროლეტარიატს მთავარ რევოლუციურ ძალად მიიჩნევდა. შესაბამისად, ინდუსტრიული ცენტრები, რომლებიც მუშების მზარდი კონცენტრაციით ხასიათდებოდა, სოციალ-დემოკრატებისთვის განსაკუთრებულ ინტერესებს ატარებდა. თავის მხრივ ბათუმის ინდუსტრიული ცხოვრების აღმავლობა და მუშების სიმრავლე

განაპირობებდა პარტიის აქტიურობას ქალაქში, სოციალური იდეები კი მის პოპულარობას მუშებში. სტატიაში ყურადღება გამახვილებულია „მესამე დასის“ ჩამოყალიბების, სოციალ-დემოკრატიული მოძრაობის გააქტიურების ეტაპსა და ეროვნულ, პოლიტიკურ თუ სოციალურ საკითხებთან დაკავშირებულ აზრთა სხვადასხვაობაზე. ამასთანავე, ორგანიზაციის მოღვაწეობის საწყის ნაბიჯებზე ბათუმში, საპროტესტო აქციებსა და მის ხელმძღვანელებზე.

საკვანძო სიტყვები: სოციალ-დემოკრატია; მესამე დასი; ბათუმი; მუშები; პოლიტიკური პარტია; სოციალური კლასი; საქართველო; პროტესტი.

შესავალი. ქართული სოციალ-დემოკრატია საქართველოს და ევროპის ისტორიის ერთ-ერთი ყველაზე გამორჩეული და საყურადღებო ნაწილია. მე-19 სუკუნის 90-იან წლებში საზოგადოებრივ ასპარეზზე გამოდის ბატონყმური მარწუხებისგან განთავისუფლებული და ცივილიზებულ იდეებს ნაზიარები ახალგაზრდობა, რომელიც აკრიტიკებს და ემიჯნება წინამორბედით იმდენად, რამდენადაც საზოგადოებრივი ცხოვრების ცენტრში ცალსახად უმრავლესობის, მშრომელი ხალხის ინტერესებს აყენებს და აქტიურ ბრძოლას ითხოვს. თერგდალეულთა ეროვნული და მის საწყისზე აღმოცენებული ე.წ. „მეორე დასის“ ხალხოსნური ჯგუფების შუალედური მიმართულება შექმნა ე.წ. „მესამე დასმა“, რომელმაც ეროვნული და სოციალური პრობლემების გადაჭრის გზა უმრავლესობის სასარგებლოდ მიმართულ კლასთა ბრძოლაში დაინახა, მშრომელი ხალხი დააყენა პოლიტიკური ბრძოლის ცენტრში და კიდევ განსაზღვრა მე-20 საუკუნის დასაწყისის ქართული ცხოვრების ბედი.

ქართველი ახალგაზრდების მიერ თავისთავად ჩამოყალიბებული ე.წ. „მესამე დასი“ გარდაიქმნა ქართულ სოციალ-დემოკრატიულ პარტიად, რომლის ნიშანდობლივი მახასიათებლების ქართულ რეალობასთან თანხვედრა განსაზღვრავდა პარტიის წარმატებებს, სწორედ ამ მახასიათებლების განხილვას შევეცდებით წიმანდებარე სტატიით და ამასთანავე, ყურადღებას გავამახვილებთ ბათუმში, მის ერთ-ერთ ყველაზე მძლავრ პოლიტიკურ ცენტრში, პარტიის პირველ ნაბიჯებზე. სამეცნიერო სტატია ეფუძნება პერიოდულ პრესას, მემუარულ და სამეცნიერო ლიტერატურას.

მეთოდები: სტატიით გათვალისწინებული მიზნების შესრულებისათვის ისტორიზმისა და ობიექტურობის უმთავრეს პრინციპებზე დაყრდნობით, უპირველეს ყოვლისა, ვიხელმძღვანელებთ მონაცემთა შეგროვების, სინთეზისა და ანალიზის მეთოდებით. საარქივო

მასალის, პერიოდული პრესის, მემუარული და სამეცნიერო ლიტერატურის საფუძველზე განვითარებულია მსჯელობა და წარმოდგენილია ლოგიკური დასკვნა.

მსჯელობა/შედეგები. 1890-იანი წლებიდან ქართველ ახალგაზრდებში ვრცელდება ევროპული მარქსისტული სოციალიზმი, რომელიც ვარშავაში მცხოვრები ქართველი სტუდენტების მეშვეობით შემოდის და უპირისპირდება რუსულ ნაროდნიკულ სოციალიზმს. ამ მოვლენის გარიჟრაჟზე ჩანან ნოე ჟორდანიას, ეგნატე ნინოშვილი, სილიბისტრო ჯიბლაძე, დიმიტრი კალანდარიშვილი, კარლო ჩხეიძე, მიხა ცხაკაია, ისიდორე რამიშვილი, არსენ წითლიძე, ევგენი ვაწაძე, რაჟდენ კალაძე, ისიდორე კვიციანიძე, იოსებ კაკაბაძე. ეგნატე ნინოშვილის ძალისხმევით იწყება ქართველი მარქსისტების თავმოყრა და ორგანიზაციის ჩამოყალიბების ცდა. პირველი კრება შედგა ყვირილაში 1892 წელს, სადაც გამოიკვეთა ნაროდნიკული და მარქსისტული პოზიციები. 1893 წელს თბილისში გამართულ მეორე კრებაზე ჩამოყალიბდა ქართული მარქსისტული ჯგუფი და მიღებულ იქნა ნოე ჟორდანიას სამოქმედო პროგრამა, რომელიც მომდევნო წელს სათაურით - „ეკონომიკური წარმატება და ეროვნება“, გაზეთ მოამბეში დაიბეჭდა შემოკლებული სახით. ეს ჯგუფი, ე.წ. მესამე დასი, ასპარეზზე გამოვიდა 1894 წელს ეგნატე ნინოშვილის საფლავზე (ჟორდანიას A, 1990: 408-411). აქ წარმოთქმულ სიტყვაში სილიბისტრო ჯიბლაძემ ხაზი გაუსვა თანამოაზრეთა ჯგუფის მსოფლმხედველობას, რომელიც არ ცნობდა კლასთა შერიგების ჭავჭავაძისეულ პრინციპებს, არამედ აღიარებდა კლასთა ბრძოლას და ამ მწვავე ბრძოლაში ჩაგრული მშრომელი ხალხის ინტერესების დაცვას ისახავდა მიზნად (კვალი, N22, 1894: 15).

ერთობ ნიშანდობლივია ნოე ჟორდანიას საპროგრამო წერილი „ეკონომიკური წარმატება და ეროვნება“. მასში აბსოლუტურად ნათლადაა აღიარებული ეროვნული იდენტობის და ერთიანობის პრინციპები. დაქსაქსულობა და ერთიანი ეროვნული ცნობიერების ნაკლებობა ერის მისუსტების უმთავრეს მიზეზადაა დასახელებული. საერთო ნივთიერ და ეკონომიკურ ურთიერთკავშირს უნდა შეექმნა ეროვნებისა და ერის გონებრივი ერთობის შეურყეველი ნიადაგი (მოამბე N5, 1894: 102-121). პროგრამა ეკონომიკურ კეთილდღეობას ბედნიერების მთავარ პირობად, ხოლო ვაჭრობისა და წარმოების გაძლიერებას კავშირისა და ერთიანობის ძალად მოიაზრებდა; ბურჟუაზიის გაძლიერებას უნდა გამოეწვია უმცირესობის გამდიდრება უმრავლესობის გაღარიბების ხარჯზე, რაც თავის მხრივ განაპირობებდა გაღარიბებული უმრავლესობის შეკავშირებას და კეთილდღეობისთვის ბრძოლაში გაერთიანებას (მოამბე N6, 1894: 88-89).

ამდენად, თავდაპირველი პროგრამით გაერთიანების ძირითად მიზანს ეკონომიკური კეთილდღეობის შექმნა წარმოადგენდა, რომელიც

თავისუფალი შრომისა და წარმოების განვითარების გზით უნდა მიღწეულიყო. ეკონომიკური ურთიერთკავშირის განმტკიცება უზრუნველყოფდა ეროვნულ ერთიანობას. ბურჟუაზიული წეს-წყობილება უნდა მოსპობილიყო არა რევოლუციური, არამედ თავისთავადი განვითარების გზით. მათ კი ამ პროცესში უნდა დაეცვათ მშრომელი ხალხის ინტერესები.

ამგვარად მიმდინარეობდა სოციალ-დემოკრატების პუბლიცისტური საქმიანობაც. ეგნატე ნინოშვილის აზრით, ინტელიგენციის ძალისხმევა საყოველთაო სოციალური განვითარებისა და თანასწორობისაკენ უნდა მიმართულიყო (ნინოშვილი, 1954: 535-537). იგი არ ეწინააღმდეგებოდა კაპიტალიზმს, თუმცა თვლიდა, რომ მისი განვითარების ფონზე ინტელიგენციას უნდა მოემზადებინა საფუძველი სოციალური თანასწორობისათვის და გაეზიარებინა ევროპული გამოცდილება (კვალი N40, 1893: 7-8). კაპიტალიზმის განვითარება მიაჩნდა, ერთი მხრივ, ქართველთა ეროვნული ერთიანობისა და მეორე მხრივ, სოციალურ კლასებად დაყოფის მიზეზად ივანე გომართელს (კვალი N37, 1901: 807). დაჩაგრულთა ინტერესებისთვის ბრძოლას თვლიდა მესამე დასის უმთავრეს საზრუნავად სილიბისტრო ჯიბლაძე (ჟორდანიას, 1920: 307). ბურჟუაზიასთან მიმართებით შრომის და მშრომელთა მფარველობა მიაჩნდა სოციალ-დემოკრატის, როგორც მომავლის დასის, მიზნად ნოე ჟორდანიასაც (კვალი N34, 1895: 11). ეროვნული განვითარება ნიშნავდა ეკონომიკურ განვითარებას. მსგავსად ნინოშვილისა, ჟორდანიაც ევროპულ გამოცდილებას ემხრობოდა, ქართული ეროვნული ნიადაგის საფუძველზე, რისი საზოგადოებრივი გათავისებაც ისტორიულ საკითხად მიაჩნდა (კვალი N35, 1895: 12). იგი თვლიდა, რომ კლასთა ბრძოლა განაპირობებდა ეროვნულ ზრდას. ამ გარდაუვალ და ბუნებრივ პროცესში მათ უნდა გაეგრძელებინათ სამოციანელების გონებრივი მოღვაწეობა, რასაც საბოლოოდ მუშათა კლასის მიერ კოლექტიური ურთიერთობების დამყარება მოჰყვებოდა (კვალი N18, 1896: 303-304). მსგავს პოზიციას იზიარებდა არჩილ ჯაფარიძეც, რომლის აზრითაც შრომის დანაწილება და ეკონომიკური განვითარება უძლოდა წინ ეროვნულ და პოლიტიკურ გაერთიანებას. სოციალ-დემოკრატის მიზანი უნდა ყოფილიყო პროლეტარიატის განთავისუფლება ბურჟუაზიის გავლენისაგან (ჩვენი ცხოვრება N9, 1906: 2-3). ჟორდანიას ბურჟუაზიაში ხედავდა მშრომელთა კლასის გაძლიერების ფაქტორს იმდენად, რამდენადაც მასთან ბრძოლა მიაჩნდა ყოველმხრივი წარმატების კატალიზატორად (კვალი N1, 1898: 3-4). ბურჟუაზიასთან შეთანხმება შეუძლებლად მიაჩნდა რაჟდენ არსენიძეს, იმდენად, რამდენადაც სოციალ-დემოკრატის და მშრომელთა კლასობრივი მოძრაობის მიზანს ბურჟუაზიული წყობის დამლასა და სრული თანასწორობის დამყარებაში ხედავდა (კვალი N27, 1903: 421). შედარებით რადიკალურია ფილიპე მახარაძე, რომელიც კლასებს

შორის ბრძოლის უკიდურესად გამწვავებაში ხედავდა ჩაგრულთა მდგომარეობის გაუმჯობესების გზას (კვალი N20, 1895: 12). ბურჟუაზია მიაჩნდა სოციალური პროგრესის დაუძინებელ მტრად (კვალი N21, 1895: 9). შეგვიძლია ვთქვათ, რომ აქ უკვე იკვეთებოდა ქართულ სოციალ-დემოკრატიკაში იდეური განშტოებების საფუძვლები.

მიუხედავად იმისა, რომ საერთო მუშაობაში ზოგჯერ ერთმანეთს ერწყმოდა ქართულ სოციალ-დემოკრატიკაში არსებული მიმართულებები, პრინციპულ საკითხებზე განსხვავებები გამოკვეთილია. გარდა ზემოთ თქმულისა, ავტონომიის თემა იყო ინტერპარტიული უთანხმოების ერთ-ერთი ინდიკატორი. მაგალითად, რამდენადაც არჩილ ჯავარიძე სეპარატიზმს თავადაზნაურობის, ხოლო ნაციონალურ-ტერიტორიულ ავტონომიას ბურჟუაზიის გაძლიერების საშუალებად აღიქვამდა, ფიქრობდა, რომ იგი ვერ მოაგვარებდა მშრომელთა პრობლემებს (ჩვენი ცხოვრება N13, 1906: 2-4). იგი უარყოფდა კულტურულ ავტონომიას, ხოლო ტერიტორიულ ავტონომიას მხოლოდ იმ შემთხვევაში უჭერდა მხარს თუ იგი ააშკარავებდა კლასთა ბრძოლასა და ხელს უწყობდა პროლეტარიატის გათვითცნობიერებას. საერთოდ კი ეწინააღმდეგებოდა რუსეთის დეცენტრალიზაციას და ფართო ადგილობრივ თვითმმართველობას ანიჭებდა უპირატესობას (ჩვენი ცხოვრება N14, 1906: 2-3). ალექსანდრე წულუკიძე თვლიდა, რომ ავტონომია ბურჟუაზიის მოთხოვნილება იყო და პროლეტარიატის დაქსაქსვის საფრთხეს ქმნიდა, რომელსაც პირველ რიგში ერთობა ესაჭიროებოდა. ამავდროულად, იმდროინდელ რუსეთში, ხელისუფლების დემოკრატიზაციამდე ავტონომია ფუჭი მცნება იყო, დემოკრატიზაციისთვის კი მშრომელთა გაერთიანება იყო საჭირო, რასაც ავტონომია ხელს შეუშლიდა (მოგზაური N17, 1905: 261-263). ფილიპე მახარაძეც ეწინააღმდეგება ავტონომიას, რადგანაც იგი არა მუშათა კლასის, არამედ თავადაზნაურობის, სამღვდელოების და ბურჟუაზიის ინტერესების გამომხატველად მიაჩნდა. მისი აზრით, ეროვნულ საკითხს ავტონომია ვერ გადაწყვეტდა. ეროვნული კითხვა იგივე სოციალურ კითხვად მიაჩნდა და მისი მოგვარების წინაპირობად მუშათა საერთოეროვნულ ერთიანობას ხედავდა, რასაც უნდა დაემხო ბურჟუაზიული წყობილება და დაესრულებინა სოციალური განხეთქილება, მისი აზრით, მაშინ გადაწყდებოდა ეროვნული საკითხიც (მოგზაური N21, 1905: 325-326). კავკასიის საერთო ავტონომიას ემხრობოდა ვლადიმერ დარჩიაშვილი. აქვე ჩანს, რომ იგი არ იზიარებდა ზოგად და ბუნდოვან ფორმულირებას რუსეთის სოციალ-დემოკრატიული პარტიისა ეროვნული თვითგამორკვევის უფლების თაობაზე და ხალხის სურვილის გამორკვევის მნიშვნელობაზეც ამახვილებდა ყურადღებას (ივერია N211, 1905: 2). მიუხედავად იმისა, რომ ივანე გომართელი კოსმოპოლიტურ პოზიციაზე იდგა და მსოფლიო ერთა ერთიანობას აღიქვამდა პროლეტარული

ნაციონალიზმის საბოლოო შედეგად, აშკარად აღიარებდა ეროვნულ საკითხს და ეროვნულ ინტერესადაც უმრავლესობის, შესაბამისად მშრომელების ინტერესები მიაჩნდა, რომელიც პიროვნების დამოუკიდებლობაში, ეროვნულ თავისუფლებაში, პოლიტიკურ და სოციალურ თანასწორობაში მდგომარეობდა. თავდაპირველად, იგი არ აკონკრეტებდა ფორმას, თუმცა თვლიდა, რომ ქართველ მშრომელებს შინაური ცხოვრება უნდა მოეწყობოთ იმგვარად რომ უზრუნველყოთ ერის ბუნებრივი განვითარება (გომართელი, 1906: 3-55). 1917 წელს კი ცხადად უჭერდა მხარს ავტონომიას (საქართველო N74, 1917: 2).

ქართულ სოციალ-დემოკრატიაში ორი ჯგუფი გამოიკვეთა. კერძოდ, გაზეთ „კვალის“ მიმართულება (მესამე დასი), დამოუკიდებელი ქართული ორგანიზაციის შექმნა-შენარჩუნებას ემხრობოდა, ხოლო გაზეთ „ბრძოლის“ მიმართულება (რევოლუციონერი სოციალ-დემოკრატები) რუსეთის სოციალ-დემოკრატიასთან შერწყმას. 1901 წელს გაზეთ ბრძოლის რედაქცია ხაზგასმით აღნიშნავდა, რომ ქართული სოციალ-დემოკრატია არ წარმოადგენდა ცალკე მოძრაობას, არამედ ექვემდებარებოდა (უნდა დაქვემდებარებოდა) რუსეთის სოციალ-დემოკრატიულ პარტიას (ბრძოლა N1, 1901: 2). ნოე ჟორდანიას კი საქართველოს ევროპის სისხლ-ხორცეულ ნაწილად მიიჩნევდა და მასთან ცხოვრებისეულ კავშირსაც თავისთავადად აღიქვამდა (კვალი N14, 1896: 231), ხოლო 1901 წელს სილიბისტრო ჯიბლაძე დასავლეთ ევროპელ სოციალ-დემოკრატებთან საიდუმლო კავშირის დამყარებას ცდილობდა. საბოლოოდ რევოლუციონერთა მიმართულებამ იმძლავრა და 1903 წელს მესამე დასიც რსდმპ-ს შეუერთდა. მესამე დასის შესუსტებაზე ჟორდანიას და ჯიბლაძის დაპატიმრებამაც იმოქმედა (გურული, ვაჩნაძე, 1999: 90). 1902 წლის დასაწყისში, ციხეში მყოფი ჟორდანიას გაკვირვებით შეხვდა თბილისის ორგანიზაციის რუსეთის სოციალ-დემოკრატიული მუშათა პარტიის ნაწილად გამოცხადებას. მას აფიქრებდა პოზიციათა შეუთავსებლობა და გათქვევების საშიშროება იმ ფონზე, რომ რუსეთის პარტიაში არ იდგა გლეხისა და ნაციონალური საკითხები, განსხვავდებოდა ორგანიზაციული მიდგომა (ჟორდანიას B, 1990: 40).

დამოუკიდებელი პარტიის ჩამოყალიბების მომხრე ქართველების პოზიციის ცვლილების ერთ-ერთი ძირითადი მიზეზი ის სიტუაციაც გახდა, რაც რუსი სოციალ-დემოკრატების პრაქტიკული აქტიურობით შეიქმნა. კერძოდ, 1890-იანი წლებში მუშებს შორის ორგანიზაციული და იდეოლოგიური მუშაობის ფონზე, რომელსაც ენერგიულად ხელმძღვანელობდნენ რუსეთიდან ჩამოსული კოგანი, ლუზინი, ფრანჩესკები და სხვა სოციალ-დემოკრატები, ჩამოყალიბებული წრეები ამზადებენ საფუძველს სოციალ-დემოკრატიული ორგანიზაციების შესაქმნელად (გურული, ვაჩნაძე, 1999: 51-57). ცხადია, აღნიშნული

გაერთიანებებიც რუსული სოციალ-დემოკრატიის იდეოლოგიური ნაწილი გახდა და ინტერნაციონალურ ხასიათსაც ატარებდა. იგი ერთგვარი საპასუხო მოქმედება იყო „მესამე დასის“ საპირწონედ და რუსული სოციალ-დემოკრატიის პოზიციების განსამტკიცებლად. ამ განხეთქილებაში აქტიური პოზიცია თავიდანვე პრორუსულმა რევოლუციონერებმა დაიჭირეს. არალეგალურ გაზეთ „ბრძოლის“ ბანაკი გამოსვლისთანავე უარყოფდა ლეგალურ ბრძოლას და ამით ფაქტობრივად ემიჯნებოდა რუსეთის იმპერიაში პირველი ლეგალური მარქსისტული გაზეთი „კვალის“ ბანაკს (ბრძოლა N1, 1901: 1-2). აქტიური აგიტაცია-პროპაგანდა, რევოლუციური იდეების გავრცელება და მუშებს შორის პრაქტიკული რევოლუციური მუშაობის გაძლიერება მყარ ნიადაგს უქმნიდა ქართული სოციალ-დემოკრატიის რევოლუციონერ ფრთას.

ზოგადად, ზემოთ ხსენებული ფონის გათვალისწინებით და ამის გარეშეც, როგორც ჩანს, ნოე ჟორდანიას და მესამე დასელებს კარგად ესმოდათ პარტიული რევოლუციური ძალის ერთიანობის მნიშვნელობა წარმატებისათვის. ძალთა გაერთიანება უნდა ყოფილიყო იმ ეტაპამდე მისვლის საშუალება, რომელზეც დამოუკიდებელი მოქმედების შესაძლებლობა გაჩნდებოდა. საერთო მოძრაობისგან მესამე დასის იმთავითვე ჩამოშორება მის პოზიციას შეასუსტებდა, მითუმეტეს რომ რევოლუციონერებს მუშებს შორის უფრო მყარად ედგათ ფეხი.

1903 წელს რსდმპ მეორე ყრილობაში მონაწილეობისას კიდევ უფრო კარგად გამოჩნდა უთანხმოება არა მხოლოდ ქართულ და რუსულ სოციალიზმს შორის, არამედ, ერთი მხრივ, ქართულ, სახელდობრ კი მესამე დასის, და მეორე მხრივ, მენშევიზმ-ბოლშევიზმს შორის. კამათი მიმდინარეობდა ეროვნულ, გლეხის, ენის, ცენტრალიზაციის, საორგანიზაციო და სხვა საკითხებზე. მიუხედავად განსხვავებებისა, ქართველი სოციალ-დემოკრატები ყრილობის საბოლოო რეზოლუციას შეუერთდნენ და მის იდეურ ჩარჩოშიც მოექცნენ, მათ შორის მესამე დასელი ჟორდანიაც. დადგენილება გარდა ადამიანის ზოგადი და ფუნდამენტური უფლებების, თანასწორობის, მუშათა და გლეხთა სამუშაო პირობების დაცვისა, გულისხმობდა ერთა თვითგამორკვევის უფლებას და ფართო ადგილობრივ და რეგიონულ თვითმმართველობას იმ ტერიტორიებისთვის, რომლებიც ხასიათდებოდნენ განსაკუთრებული საცხოვრებელი პირობებითა და მოსახლეობის შემადგენლობით (Второй Съезд РСДРП, Протоколы, 1959: 421).

ჯერ კავკასიის კავშირში, შემდეგ კი რსდმპ-ში გაერთიანების ეტაპზე დადასტურდა რუსული სოციალ-დემოკრატიის გამარჯვება საქართველოში. ჟორდანიას ამის მნიშვნელობა კარგად ესმოდა და მოჰყვა კიდევ მისი გააქტიურება. მენშევიკებსა და ბოლშევიკებს შორის მიმდინარე ქიშპობის ფონზე ქართული სოციალიზმის გაძლიერების საშუალება შეიქმნა. როგორც

ჩანს, ჟორდანიამ წარსული შეცდომები გაითვალისწინა და აქტიური მოქმედება დაიწყო სიტუაციის ხელში ასაღებად. მესამე დასისეული დეცენტრალიზაციისა და ადგილობრივი ეროვნული ინტერესების საკითხისადმი დამოკიდებულების პოპულარობამ, კავკასიის კავშირსა და ადგილობრივ კომიტეტებს შორის გაფუჭებულმა ურთიერთობებმა, მუშებს შორის აგიტაციის გაძლიერებამ და ჟორდანიას ავტორიტეტმა 1905 წლისათვის შექმნა სიტუაცია, როდესაც საქართველოში არა მენშევიკური ან ბოლშევიკური, არამედ საქართველოს სოციალ-დემოკრატიული ორგანიზაცია აკონტროლებდა სიტუაციას (ჯონსი, 2007: 153-160). კავკასიის ორგანიზაციათა ორგანო ჟურნალი „სოციალდემოკრატი“, რომელიც უფრო ქართული სოციალ-დემოკრატიული ორგანო იყო, აკრიტიკებდა ბოლშევიზმსა და ლენინს, თუმცა არც მენშევიზმის აშკარა აპოლოგეტის როლში გამოდიოდა (სოციალდემოკრატი N3, 1905: 11-15). იგი მიანიშნებდა რუსული და ქართული პირობების, შესაბამისად, რუსული და ქართული სოციალ-დემოკრატიის სხვადასხვაობის ასპექტებზე, დამოუკიდებელი და მყარ იდეოლოგიურ პოზიციაზე მდგარი ორგანიზაციის შენარჩუნების მნიშვნელობაზე (სოციალდემოკრატი N4, 1905: 1). ქართული ორგანიზაციის დამოუკიდებლობის იდეა შემდეგაც არსებობდა. ივანე გომართელი 1906 წელს წერდა: „სოციალიზმის დიად სამეფოში ქართველი ერი თავისი საკუთარი სახით უნდა წარსდგეს და ჩვენი პროლეტარიატი სოციალიზმის სამფლობელოში უნდა შევიდეს, როგორც საერთაშორისო პროლეტარული პარტიის ქართველი წევრი (გომართელი, 1906: 55).

ქალაქი ბათუმი, როგორც საქართველოს ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი დასახლებული პუნქტი, ქართველი სოციალ-დემოკრატების მოღვაწეობის ერთ-ერთ ასპარეზად თავიდანვე იქცა.

XIX-XX საუკუნეების მიჯნაზე ბათუმის მოსახლეობა 20000 სულს აჭარბებდა (Кавказский календарь на 1898 год: 342-343). ქალაქში ქართველებთან ერთად ცხოვრობდნენ სლავური ეროვნების ჯგუფები (რუსები, უკრაინელები, ბელორუსები), სომხები, რომელთა რიცხოვრივი შემადგენლობა თითქმის თანაბრად ნაწილდებოდა, აგრეთვე ბერძნები და სხვა ეთნიკური ჯგუფები. მუშებს შორის ასეთი მრავალეთნიკური სურათი იყო ქართული სოციალ-დემოკრატიის ინტერნაციონალური ხასიათის ერთ-ერთი განმსაზღვრელი ფაქტორი.

„მესამე დასი“ საკმაოდ წარმატებით იკავავდა გზას ბათუმის მოსახლეობაში. ქალაქში ინდუსტრიული მრეწველობის აღმავალი ტემპი და მუშების სიმრავლე სოციალ-დემოკრატებისთვის მუშაობის ხელშემწყობ გარემოს ქმნიდა. საუკუნის დასაწყისში, ქალაქის მოსახლეობის ძირითადი ნაწილი მუშებისგან შედგებოდა, რომლებიც უმთავრესად საქართველოს რეგიონებიდან იყვნენ თავმოყრილი. ბათუმში ჩამოსული „მესამე დასელები“ დღითიდღე აძლიერებდნენ თავიანთ მუშაობას. მათ შექმნეს საკვირაო

სკოლა. აგრეთვე, ქალაქში გახსნეს საჯარო ბიბლიოთეკა, სადაც თავს უყრიდნენ ლიტერატურასა და ჟურნალ გაზეთებს, მოქმედებდნენ აქტიურად (კლდიაშვილი, 1961: 133-134).

თბილისის კომიტეტის მითითებით 1901 წლის მიწურულს იოსებ ჯუღაშვილი ბათუმში გაემგზავრა. მის მისიას შეადგენდა საქართველოს მეორე სამრეწველო ქალაქში სოციალ-დემოკრატიული კომიტეტის ჩამოყალიბება. იოსებ ჯუღაშვილის ინტენსიური მუშაობის შედეგად 1901 წლის დეკემბერში, სილიბისტრო ლომჯარიას ბინაში, შეიქმნა ბათუმის სოციალ-დემოკრატიული ორგანიზაცია. იოსებ ჯუღაშვილთან ერთად კომიტეტის ხელმძღვანელ ბირთვს შეადგენდნენ: კოწია კანდელაკი, ილარიონ დარახველიძე, დარისპან დარახველიძე, სილიბისტრო თოდრია, მიხეილ გაბუნია, ვარლამ კალანდაძე, გერონტი კალანდაძე, თეოფილე გოგიბერიძე, პორფილე ქურიძე და სხვები (კომუნისტი N10, 1937:1).

1902 წლის იანვარში დაიწყო მანთაშევის ქარხნის მუშების პროტესტი, რომელიც ქარხნის ადმინისტრაციის მხრიდან დათმობებით დასრულდა (კარალიძე, 2009: 77). ამას მოჰყვა როტმილდის ქარხნის მუშების საპროტესტო გამოსვლა თებერვალში. ქარხნის ადმინისტრაციამ მუშებს უარი განუცხადა მოთხოვნების შესრულებაზე, რის გამოც ქარხანაში დაიწყო გაფიცვა. საქმეში ჩაერია ბათუმის გენერალ-გუბერნატორი დრიაგინი, რომელმაც მუშათა ხელმძღვანელები დააპატიმრა. სიტუაცია მეტად გართულდა, რამდენიმე ასეული მუშა ციხესთან მივიდა და მოითხოვა დაკავებული ამხანაგების განთავისუფლება. ხელისუფლებამ ციხესთან გამოიძახა ჯარი ესტატე ანთაძის მეთაურობით (ასს, ფ. 1, ან. 1, საქ. N139, ფურც. 4-6). დავით კლდიაშვილი ციხესთან მყოფ ამბოხებულ მუშებს შორის მეთაურთა რანგში ქართველებს ასახელებს (ანთელავა, გოგიბერიძე, ბაბილოძე). საპროტესტო დემონსტრაცია ორმხრივი სროლითა და დიდი მსხვერპლით დასრულდა.

1903 წელი სოციალ-დემოკრატიის პარტიის ბათუმის კომიტეტის საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოღვაწეობის აქტიურობით აღინიშნა. პოლიტიკური აქტივობის პიკად ითვლება 16-18 ივლისის დემონსტრაცია. ამ დღეებში ბათუმი აბოზოქრებულ ზღვას დაემსგავსა. საარქივო მასალების მიხედვით მუშათა დემონსტრაციის ხელმძღვანელთა შორის ფიგურირებენ შემდეგი პირები: თევდორე ფარულვა, ანტონ მაზინი, აშოტ მუსოიანი, კონსტანტინე კანდელაკი, ალექსანდრე კოპალეიშვილი, ვლადიმერ ჯიბლაძე, ნოე ჩხეიძე, ივანე მგელაძე, კონსტანტინე კალანდაროვი, გერასიმე კალაძე, ალექსანდრე დგებუაძე, ნიკოლოზ ტომარაძე და სხვები (ცქვიტარია, 1959: 97).

1905 წლის 29 მარტს ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორმა ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორს გადასცა ანტისახელმწიფოებრივ საქმიანობაში ბრალდებული სოციალ-დემოკრატიული პარტიის წევრთა სია,

რომელთა მიმართ დაწესდა გაძლიერებული მეთვალყურეობა. ესენი არიან: პარმენ თოფურია, თენგიზ ფირცხალავა, ილია გაგუა, ტარიელ ქავთარაძე, ფილიპე ცერცვაძე, ალექსანდრე მელია, დიმიტრი სიგუა, ნიკოლოზ გაბუნია, ნიკოლოზ პერტია, გიორგი შევარდნაძე, ნოე ჩხეიძე, სამსონ რუხაძე, მიხაკო კომახიძე, კონსტანტინე ბერიძე, ნიკოლოზ ალექსევი, გიორგი ნანიევი, მიხეილ რიკოვი, ალექსეი კრუხმალიევი, მარკიანე გერასიმენკო, ვასილ ნაუმოვი, რომან კრისევიჩი, ანდრეი ბელოვი, დიმიტრი ფიოდოროვი (ასს, ფ. 1, ან. 1, საქ. 166, ფურც. 49).

რევოლუციის აღმავლობის დროს (1905) აჭარაში განსაკუთრებით აქტიურობდნენ რუსეთიდან სპეციალური მისიით გამოგზავნილი რუსი სოციალ-დემოკრატები: ფიოდოროვი, ბელოვი, და სხვები. ფიოდოროვი ხელმძღვანელობდა ბათუმში ოქტომბერ-ნოემბერში ჩატარებულ რამდენიმე ანტისამთავრობო აქციას. რევოლუციის დაღმავლობის წლებში სოციალ-დემოკრატიული პარტიის ბათუმის კომიტეტის ეროვნული შემადგენლობა სიჭრელით ხასიათდებოდა. ცარიზმის რეპრესიების სუსხი იწვნია ბათუმის კომიტეტის მთელმა შემადგენლობამ ეროვნების განურჩევლად.

დასკვნები. მე-19 საუკუნის მიწურულიდან საზოგადოებრივ ასპარეზზე გამოსულმა „მესამე დასმა“ დღის წესრიგში მოსახლეობის უმრავლესობის ინტერესები დააყენა. ამავდროულად კი შეითავსა წინამორბედი დასების შუალედური როლი, ეროვნული და სოციალური საკითხებისადმი სპეციფიკური მიდგომით. ეროვნული კეთილდღეობის წინაპირობად უმრავლესობის ინტერესების დაცვა და ეკონომიკური კეთილდღეობა მიიჩნია და ამ მიმართულებით წარმართა პოლიტიკური განვითარების ვექტორიც. პოლიტიკური სიმტკიცე მყარ სოციალურ-ეკონომიკურ საფუძვლებზე უნდა დაფუძნებულიყო. „მესამე დასმა“ განსაზღვრა ქართული სოციალ-დემოკრატიის შინაარსი. რუსეთის სოციალ-დემოკრატიისგან თავდაპირველი დამოუკიდებლობა მოგვიანებით რუსების გააქტიურებითა და ქართულ სოციალ-დემოკრატიაში ორი მიმართულების, კერძოდ, დამოუკიდებელი პარტიის შენარჩუნების მომხრეთა და რუსეთის სოციალ-დემოკრატიულ მუშათა პარტიასთან (რსდმპ) შეერთების მომხრეთა გაჩენით გაგრძელდა. ამ უკანასკნელის გაძლიერებით 1903 წელს ქართული სოციალ-დემოკრატია რსდმპ-ში აღმოჩნდა. ეს გახლდათ მისი განვითარების ერთ-ერთი ეტაპი და ამ პროცესების პარალელურად ნოე ჟორდანიას აქტიურობით მიმდინარეობდა „მესამე დასის“, ე.ი. დამოუკიდებელი პოლიტიკური პარტიის მომხრეთა დომინირების აღდგენის ეტაპი.

ერთი მხრივ, ქართულ სოციალ-დემოკრატიაში არსებული ორივე მიმართულების აქტიურობითა და მეორე მხრივ, მუშების მრავალფეროვნებით შიდაპარტიული უთანხმოება ბათუმის სოციალ-დემოკრატიის ჯგუფში ნაკლებად აისახა. მაგრამ ისევ ინტერნაციონალურმა

გარემოებამ განსაზღვრა პოლიტიკური დამოუკიდებლობისადმი „მესამე დასისეული“ მიდრეკილების გამარჯვება, რაც შემდეგ განსაკუთრებით გურიაში მიმდინარე რევოლუციური პროცესებით გამოვლინდა.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა:

საარქივო დოკუმენტები:

1. აჭარის საარქივო სამმართველოს (ასს), ფონდი 1, ანაწერი 1, საქმე N139
2. ასს, ფონდი 1, ანაწერი 1, საქმე N166

ლიტერატურა:

3. გომართელი, 1906: - გომართელი ი., ეროვნული საკითხი, ტფილისი, 1906.
4. გურული, ვაჩნაძე, 1999: - გურული ვ., ვაჩნაძე მ., ქართული სოციალ-დემოკრატიის ისტორია (1892-1918), „მერიდიანი“, თბილისი, 1999.
5. კარალიძე, 2009: - კარალიძე ჯ., აჭარა 1878-1903 წლებში, „შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“, ბათუმი, 2009.
6. კლდიაშვილი, 1961: - კლდიაშვილი დ., ჩემი ცხოვრების გზაზე, „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1961.
7. ნინოშვილი, 1954: - ნინოშვილი ე., თბულებათა სრული კრებული, „საბჭოთა მწერალი“, თბილისი, 1954.
8. ჟორდანია, 1920: - ჟორდანია ნ., თბულებანი, ტ. I, ტფილისი, 1920.
9. ჟორდანია A, 1990: - ჟორდანია ნ., რჩეული ნაწერები, „საქართველო“, თბილისი, 1990.
10. ჟორდანია B, 1990: - ჟორდანია ნ., ჩემი წარსული, თბილისი 1990.
11. ცეკიტარია, 1959: - ცეკიტარია პ., აჭარაში რევოლუციური მოძრაობის ისტორიის ნარკვევები (1890–1919), „სახელგამი“, ბათუმი, 1959.
12. ჯონსი, 2007: - ჯონსი ს., სოციალიზმი ქართულ ფერებში, თბილისი, 2007.
13. Второй Съезд РСДРП, Протоколы, 1959.

პრესა:

14. ბრძოლა, N1, 1901.
15. ივერია, N211, 1905.
16. კვალი, N40, 1893.
17. კვალი, N22, 1894.
18. კვალი, N20, 1895.
19. კვალი, N21, 1895.
20. კვალი, N34, 1895.
21. კვალი, N35, 1895.

22. კვალი, N14, 1896.
23. კვალი, N18, 1896.
24. კვალი, N1, 1898.
25. კვალი, N37, 1901.
26. კვალი, N27, 1903.
27. კომუნისტი, N10 (4812), 1937.
28. მოამბე, N5, 1894.
29. მოამბე, N6, 1894.
30. მოგზაური, N17, 1905.
31. მოგზაური, N21, 1905.
32. საქართველო, N74, 1917.
33. სოციალდემოკრატი, N3, 1905.
34. სოციალდემოკრატი, N4, 1905.
35. ჩვენი ცხოვრება, N9, 1906.
36. ჩვენი ცხოვრება, N13, 1906.
37. ჩვენი ცხოვრება, N14, 1906.

Creation of Cossack Settlements in the Northern Black Sea Region
ჩრდილოეთ შავი ზღვის რეგიონში კაზაკთა დასახლებების შექმნა

Svitlana Berezhna,
doctor of philosophy, professor,
vice-rector for scientific, innovative and international activities,
Kharkiv National Pedagogical University named after H. S. Skovoroda
Email: [beregnav@gmail.com/](mailto:beregnasv@gmail.com/)
ORCID: 0000-0001-7629-2175

Helen Dyakova
Candidate of Historical Sciences, Associate Professor
Kharkiv National Pedagogical University named after H. S. Skovoroda
e-mail: djakova.elena.hnpu@gmail.com/
ORCID ID: 0000-0001-7767- 0756

Abstract: The space of the modern Northern Black Sea region was formed over several centuries under the influence of various geopolitical, socio-economic, and anthropological factors. The dynamic changes in this region at the present stage, activate interest in the Northern Black Sea region's past and identify patterns in its urban transformation.

After the collapse of the Golden Horde, the Northern Black Sea region in the 14th century became part of the Wild Fields, that is, a territory that seemed to be not inhabited by anyone and did not belong to any state. Nevertheless, life was in full swing on the Wild Fields. People came to this region, freedom-loving, desperate, and simultaneously desperate, adventurers, defeated rebels. It is to such people that the Cossacks belong, who, in addition to the Zaporizhzhia Sich, founded hundreds of farms and winter quarters. Many of these settlements still exist today in a modified form.

This study will help to see in the geographical and historical landscape the general picture of the gradual colonization of the Northern Black Sea region in the 16th–18th centuries, carried out by the Zaporizhzhia Cossacks. At that time, the Cossacks actively explored the middle Dnieper region (as is commonly believed in historiography) and the Northern Black Sea region. Indeed, at the time of the liquidation of the Zaporizhzhia Sich in 1775, there were about 4 thousand farms and winter quarters created by them.

The scientific novelty of the work lies in the fact that for the first time, the geographical features of the laying of winter quarters by the Cossacks were determined. The composition of their population was clarified, the factors

demonstrating the dispersed nature of the habitat of various class, national, and confessional groups of the population of the Northern Black Sea region living in Cossack winter quarters were described; regularities of formation of such properties of urban space as continuity, homogeneity, and orderliness are revealed.

Key words: Northern Black Sea region, wintering place, economic activity, creation of settlements, Cossack

სვიტლანა ბერეჟნა

ფილოსოფიის დოქტორი, ხარკოვის სკოვოროდას ეროვნული
პედაგოგიური უნივერსიტეტის პროფესორი,
პრორექტორი სამეცნიერო, ინოვაციურ და
საერთაშორისო საქმიანობაში,
ელ-ფოსტა: beregnasv@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7629-2175

ელენა დიაკოვა

ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი, ხარკოვის
სკოვოროდას ეროვნული პედაგოგიური უნივერსიტეტის
ასოცირებული პროფესორი,
ელ-ფოსტა: djakova.elena.hnpu@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-7767- 0756

აბსტრაქტი: თანამედროვე ჩრდილოეთ შავი ზღვის რეგიონის სივრცე რამდენიმე საუკუნის განმავლობაში ყალიბდებოდა სხვადასხვა გეოპოლიტიკური, სოციალურ-ეკონომიკური და ანთროპოლოგიური ფაქტორების გავლენით. ამ რეგიონში მიმდინარე ეტაპზე მიმდინარე დინამიური ცვლილებები აძლიერებს ინტერესს ჩრდილოეთ შავი ზღვის რეგიონის წარსულის მიმართ, ავლენს კანონზომიერებებს მის ურბანულ ტრანსფორმაციაში.

ეს კვლევა გეოგრაფიულ და ისტორიულ ლანდშაფტში დაგვეხმარება XVI-XVIII საუკუნეებში ჩრდილოეთ შავი ზღვის რეგიონის თანდათანობითი კოლონიზაციის ზოგადი სურათის დანახვას, რომელიც განხორციელდა ზაპოროჟიის კაზაკების მიერ. იმ დროს კაზაკებმა აქტიურად აითვისეს არა მხოლოდ შუა დნეპრის რეგიონი (როგორც ამას ჩვეულებრივ ისტორიოგრაფიაში სჯერათ), არამედ ჩრდილოეთ შავი ზღვის რეგიონი. ყოველივე ამის შემდეგ, 1775 წელს ზაპორიჟია სიჩის ლიკვიდაციის დროს მათ მიერ შექმნილი დაახლოებით 4000 ფერმა და ზამთრის კვარტალი იყო.

საკვანძო სიტყვები: ჩრდილოეთ შავი ზღვის რეგიონი, გამოზამთრების ადგილი, ეკონომიკური საქმიანობა, კაზაკები

Introduction: The space of the modern Northern Black Sea region has been forming for several centuries under the influence of various geopolitical, socioeconomic, and anthropological factors. Dynamic changes in this region at the present stage activate the interest in the Northern Black Sea region's past and identify patterns in its urbanistic transformation.

The purpose of this publication is to define the types of Cossack settlements in the Northern Black Sea region and the Azov Sea region and the time of their existence. The following tasks are subordinated to the goal: to clarify the preconditions for the appearance of settlements; to define their types; to outline their location in geographical space; and to analyze the social composition of the inhabitants.

The scientific novelty of the work lies in the fact that for the first time, the patterns of forming such properties of the urban space as continuity, homogeneity, and orderliness have been defined.

Methods: The study used traditional methods for historical research, such as the method of analyzing historical sources, descriptive, analytical and others.

Discussion/Results: The purpose of this publication is to define the types of Cossack settlements in the Northern Black Sea region and the Azov Sea region and the time of their existence. The following tasks are subordinated to the goal: to clarify the preconditions for the appearance of settlements; to define their types; to outline their location in geographical space; and to analyze the social composition of the inhabitants.

The scientific novelty of the work lies in the fact that for the first time, the patterns of forming such properties of the urban space as continuity, homogeneity, and orderliness have been defined.

The creation of settlements by the Cossacks has interested historians and local historians since the 19th century. The scientific contribution to this problem can be divided into two categories. The first category includes studies devoted to one of the types of settlements, namely winter quarters, and the second category includes publications covering this topic superficially, in the context of the general history of the Cossacks.

The creation of settlements by the Cossacks has interested historians and local historians since the 19th century. The scientific contribution to this problem can be divided into two categories. The first category includes studies devoted to one of the types of settlements, namely winter quarters, and the second category includes

publications covering this topic superficially, in the context of the general history of the Cossacks.

One of the first to talk about Cossack settlements was Apollon Skalkovskyi. In his publications, the researcher covered the history of the existence of Cossack settlements. In the first part of his work "Chronological review of the history of the Novorossiysk Territory: 1731–18 23", he mentioned winter quarters (zymivnyky) and slobodas where family Cossack atamans and farmers lived (Skalkovsky, 1836: 7). In his more thorough book "History of the Nova Sich", in the VII chapter entitled "Public Economy, Revenues and Duties of the Zaporizhian Host", information is collected about the location of Cossack settlements by "palankas", the economic activity of their inhabitants (Skalkovsky, 1846: 221-259). Analyzing the experience of the statistical description of the Novorosiiia region, the historian also mentioned Cossack settlements (Skalkovsky, 1853: 10 etc.).

Among the books of the pre-revolutionary period, directly dedicated to winter quarters, the work of Vasyl Bidnov (written under the pseudonym V. Stepovyi) should be singled out. It was this researcher who first singled out the winter quarters as a separate object of research and defined the role of Cossack settlements in the socio-economic history of the Zaporizhian Sich (Bidnov, 1916).

One of the most authoritative researchers of Cossack history is considered to be Dmytro Yavornytsky (Yavornytskyi, 1993). Studying various aspects of the Cossack past, the historian paid attention to the economic activity of the Cossacks. D. Yavornytskyi believed that Cossack settlements were farms and winter quarters, where family Cossacks were engaged in crafts and agriculture (Yavornytskyi, 1993: 251). Another historian, Dmytro Bahalii, supported him. At the same time, D. Bahalii recognized that the Cossacks, alongside military goals, set themselves the task of colonizing the Wild Fields, which the Cossacks considered to be a deserted region (Bagaley, 1889: 25).

In the Soviet era, the history of the Cossacks was mostly covered in general terms. Economic and ethnographic aspects were studied superficially, which led to the study of the creation of settlements and their economic status. Regarding the topic we are researching, there are publications from the 1920s and 1930s (Kirichenko, 1931; Slabchenko, 1923). Mikhail Kirichenko noted that the Cossacks settled on new, unoccupied lands "as primo occupanti, often without any permits and even without the knowledge of the Zaporizhian government" (Kirichenko, 1931: 61). Such resettlement also created new settlements. By the way, his colleague Mikhail Slabchenko, analyzing the economy of the Hetmanate (Left-Bank Ukraine), believed that *occupantio* and *labor* determined the entire policy of not only the Cossacks but also of the entire Ukrainian people" (Slabchenko, 1923: 46).

In the Soviet era, Elena Apanovich and Volodymyr Holobutsky were considered the most prominent experts on Cossack history. In their works, these scholars also examined the colonization processes of the Cossacks, and their creation of estates on new, unoccupied lands (Apanovich, 1999; Golobutsky, 1956).

After the proclamation of Ukraine's independence, the history of the Cossacks took one of the central places in Ukrainian historiography.

A significant number of scholars, and local historians, especially from Dnipro, Zaporizhian, Kherson, and Mykolaiv, are engaged in research on various aspects of the history of the Cossacks. Among them, the works of Anatoliy Boyko, Oleksandr Oliynyk, and Vasyl Pirko should be noted (Boyko, 2009; Oliynyk, 2005; Pirko, 2003; Pirko, 2004). A. Boyko and his student O. Oliynyk directly dealt with the formation of winter quarters, their genesis, and the economic activity of the Cossacks. They thoroughly investigated the colonization directions in steppe Ukraine, the conditions of existence of settlements, their economic development, and socio-cultural significance. V. Pirko focused his attention on the study of the settlement of Donbas, part of which is part of the Azov region.

The existing source base for this topic includes the memoirs of Erich Lasota, Guillaume Levasseur de Beauplan, and Prince Semen Myshetsky (Travel notes of E. Lassotas, 1873; Giyom de Boplan, 1990; Myshetsky, 1852). These people visited the Zaporozhian Sich in the 16th–18th centuries and left memoirs about their stay in the Cossack environment. They also described the Cossacks' housing, everyday life, and traditions. These documents formed the basis for further scientific research on the history of Ukraine and the Cossacks in particular.

Therefore, the historiographical and source bases indicate the need for further research on Cossack settlements. Moreover, scientists have thoroughly studied winter quarters, touching on other categories of settlements only in passing.

Life in the Northern Black Sea region has been boiling since ancient times. Being part of the area of many trade routes, the Black Sea coast was inhabited by various peoples, replacing each other over many centuries and at the same time leaving a piece of their culture in the studied region.

In the 13th century, the territory of the Northern Black Sea region became part of the Golden Horde. Soon, this country began to disintegrate into separate. In the 15th century, a large territory appeared, which in historiography received the name of the Wild Fields (in Latin "Loca Deserta"). At the beginning of its existence, the Wild Fields covered the steppe spaces from the Caspian to the Black Sea. It was believed that no one inhabited this territory and did not belong to any state. But the government of the Crimean Khanate, proclaiming itself the successor of the

Golden Horde, claimed territorial claims to the Black Sea and Azov lands. But the citizens of neighboring states of the Polish Kingdom, the Grand Duchy of Lithuania, and the Moscow principalities did not care about this. Due to poverty, and economic, social, religious, and cultural oppression, men from these countries fled to the Wild Fields in search of booty and freedom. The historian D. Bahalii called this process "peaceful colonization" (Bagaley, 1889: 2). However, this does not correspond to reality, because there were clashes between the fugitives and the Crimean Tatars, as the scientist himself wrote more than once. His colleague M. Slabchenko spoke of free, uncontrolled peasant colonization (Slabchenko, 1923: 167), with which it is easier to agree. Among the fugitives, many were desperate but freedom-loving, desperate, capable of risk and adventure. Such people were called runaways, industrialists, and later - Cossacks. They came to the Field in the spring, hunted, fished, collected honey from wild bees, and returned home in the fall. That is why they received such a name – runaways. To protect themselves from robbers, they united in gangs.

In Ukraine, there were several categories of Cossacks. The runaways and industrialists laid the foundation for the most respected and courageous Cossacks – the Zaporizhian Cossacks. They were also called Zaporizhians or lower Cossacks. The first official mention of the Zaporizhian Cossacks appears in the "Polish Chronicle" by Martin Belsky in 1489 (Pirko, 2004: 21). This suggests that there were already many Cossacks on the Wild Fields, and they constituted a formidable military force. That means they had their settlements.

To define the housing of the Cossacks, researchers use the following terms: hut, burdock winter quarters, village, and later, from the 18th century, slobods (Oliynyk, 2005: 56, 88).

The word "burdiuh" (burdock) has Tatar origins and means a tarred turned-out animal skin for use as a container for liquid. However, the Cossacks called their dwelling that way - a semi-dugout. In a dug-out, four walls of brushwood were placed and earth was piled around. The top of the building was covered with reeds. The burdock was plastered with clay. The interior decoration was minimal – a stove for cooking food, a table, and a bench. Icons were an obligatory attribute (Yavornytskyi, 1990: 252).

The term "shalash" (hut) also has Turkic origins and is translated as a tent. Such dwellings were built in the summer. After all, this is the simplest light shelter, for the construction of which only sticks, branches, and stones are needed, and for covering – grass, turf, the bark of trees, and skins of animals. Huts were mainly built for fishing (Yavornytskyi, 1990: 81).

According to Oleksandr Oliynyk, settlements that were not subordinate to the

Zaporozhian Sich but were located within its borders were called huts (Oliynyk, 2005: 95). The settlements of the Cossacks were called winter quarters. Winter quarters are a type of hut and at the same time a certain modification of a house. The name itself shows that they were built to winter in the steppe. Dmytro Yavornytsky noted that the Cossacks build "first burdocks, then winter quarters and, finally, villages of family and non-family Zaporozhians" (Yavornytskyi, 1990: 59). Thus, the winter quarters were more capital-intensive than the burdocks.

Oliynyk believes that the basic centers of the bands of runaways, and later of the Cossacks, were the koshes, "where in the winter part of the band or artel of industrialists stayed at the head of their elected leader-father" (Oliynyk, 2005: 7) to protect the equipment. The term "*kosh*" also has Turkic origins and means state, camp (Oliynyk, 2005: 40).

Therefore, it can be seen that the first settlements were primitive and were designed as temporary shelters. The Crimean Tatars had a certain influence on the everyday life of industrialists and Cossacks, as seen from the lexicon that has survived to our time. The significant migration to the Wild Fields led to the emergence of the Cossacks as a separate estate and the creation of already stationary settlements by them.

The first information about the existence of Cossack settlements is found in the August 20, 1576, royal charter of the Polish king Stefan Batoriiia. Here, among other things, it is said: "From the Samara lands through the steppe to the Don itself, where even before the hetman Predslav Liantskoronskyi the Zaporizhian Cossacks had their winter quarters, and all that should remain forever with the Zaporizhian Cossacks..." (quoted from Oliynyk, 2005: 41). It is known that Predslav Liantskoronskyidied in 1531, and he made his first campaign against the Tatars in 1518. This means that the Zaporizhians had their winter quarters even before Lanckoroński's hetmanship, already in the 15th century.

Mykhailo Hrushevsky presented an interesting concept of the origin of the Cossacks in his book "Essays on the History of the Ukrainian People". He believed that the industrialists on the Wild Fields united into armed detachments at first to protect themselves from Tatar attacks. Gradually, the defense turned into an offensive, that is, the Cossacks themselves began to attack the Tatars (and not only them, but also merchants and in general any travelers). Among the industrialists, who by the end of the 15th century were already called Cossacks, some wanted to fight, not work. And so the men who were engaged in crafts hired such warriors to protect their property. Over time, these warriors united into a single army and formed the Zaporozhian Sich. Thus, according to M. Hrushevsky, the Cossacks arose (Hrushevskyi, 1990: 153-155).

According to the scientists, in the 15th century, there was a differentiation of runaways into Sich Cossacks, that is, those who were eager for military affairs, and Cossacks-nestlings (in Ukrainian "sydni"), who lived in winter quarters or villages and were engaged in farming.

The term "hnizdiuk" is derived from the word "nest". It is used in the phrase "to build a nest", one of the interpretations of which is "to arrange a family life, to improve your home." The word "sit" is to be in one place, not going to other lands. Thus, it was believed that the nestlings were mainly engaged in farming, but in case of need, they went on a campaign with the Zaporizhians.

At the turn of the 15th–16th centuries, crafts became an additional occupation of the Cossacks. Agriculture and cattle breeding come to the fore. And because of this, the area of the winter quarters significantly increases, because two or three owners lived here. So, there were already two or three houses with outbuildings: barns, stables, cellars, winter rooms for bees, etc. (Yavornytskyi, 199: 250). That is, temporary shelters from bad weather were replaced by large estates, where the inhabitants settled down thoroughly. Therefore, the houses were built comfortable and cozy. Unlike the Sich, where women were forbidden to stay, Cossack families lived in these settlements. To manage the economy, the Cossack government allocated people. Among the assistants could be both Zaporizhians and prisoners.

From this time, the main task of the nestlings was to supply food to the Sich people. In addition to economic activity, Cossack settlements had the functions of a modern hostel and dining room, where residents collected information, and important data was transmitted to the Sich. And in addition, the winter quarters remained a stronghold of the colonization of the southern territories.

As for the location of Cossack settlements, they were founded in special cities. A place was chosen to construct a winter quarter near a river, at the mouth of an adjacent ravine, or on a large island. This was due to the need for water for survival, farming, and shelter from bad weather. No less important was protection from enemy attacks. Therefore, many settlements were located on the coast of the Dnipro, Dniester, Don, and their tributaries. The Cossacks gradually settled in the southern regions: first in the area of modern central Ukraine, in the Donbas, and already in the 16th centenary they mastered the Black Sea and Azov (Pirko, 2003: 144).

After the establishment of the Nova Sich in 1734, the number of winter quarters increased significantly. They were divided among eight palankas. Most of them covered the territory between the Bug and Dniester rivers. Winter quarters were mainly located on the right bank of the Dnipro (Bagaley, 1889: 24-26).

As for the ownership of winter quarters and farms, it could be different. Any Cossack could set up a winter quarters or a farm. But over time, more and more settlements were created by wealthy Cossacks, Cossack officers, and hetmans, not only Zaporizhian but also Left-Bank and Sloboda, who settled in other regions of Ukraine. This is especially evident during the 18th century, after the establishment of the Nova Sich.

In general, from the very beginning of the formation of the Cossacks, its social peculiarity was diversity. Among the Cossacks were impoverished peasants, townspeople, wealthy people, and even nobles. It is worth mentioning only the founder of the Zaporizhian Sich, Dmytro Vyshnevetskyi, who had large landholdings in the Grand Duchy of Lithuania. There were many descendants of nobles among the atamans and representatives of the Cossack officers, who had good family fortunes but considered it necessary for themselves to be Cossacks. As is known, the Cossack elite also received large incomes during successful military campaigns. After the victory, they received trophies and monetary rewards from monarchs. Therefore, they had the opportunity to engage in entrepreneurship and establish winter quarters, and farms for farming. In these settlements, the Cossack elite settled family Cossacks or singles who for some reason could not fight.

In the 18th century, the Russian Empire actively fought against the Ottoman Empire and the Crimean Khanate for the Black Sea and Azov lands. Capturing these territories, the tsarist government actively built cities and fortresses here. For this, land was allocated to settlers from other empire regions and even Western European countries. And this led to the reduction of Cossack allotments.

The historiography has not yet determined the number of Cossack settlements. At one time, understanding the final elimination of the danger from the Turks and Tatars, who ravaged the border regions of neighboring states for centuries, the Russian Empire government decided to destroy the Zaporizhian Sich. For this, agents were sent to its territory under the guise of conducting fortification works. But these agents were also supposed to count the number of winter quarters and people living there. The numbers varied greatly. Thus, Prince S. Myshetskyi counted 4,000 winter quarters (Myshetskyi, 1852: 83), A. Skalkovsky, based on official reports, counted only 431 winter quarters in 4 palankas (Skalkovsky, 1846: 153). Modern historian A. Boyko, using a large source base, counted 5,767 Cossack settlements. And even he considers this figure incomplete (Boyko, 2009: 126). Therefore, this question remains unresolved.

However, no matter how many Cossack settlements there were after the liquidation of the Zaporizhian Sich in 1775, they were reorganized into villages, slobodas, and hamlets. According to A. Boyko, the villagers left their homesteads

because they could not pay the land tax. "In fact, by destroying the Zaporizhian winter quarters, the government itself turned Southern Ukraine into a "Wild Fields", to then spend huge sums of money to populate it", the historian summarizes (Boyko, 2009: 129). However, this does not correspond to reality. After immediately joining the Northern Black Sea region, the Russian Empire government began to develop cities, villages, and slobodas. Most of the new settlements were founded on the sites of Cossack's winter quarters. After all, their location corresponded to all the canons of urban planning of that time. Therefore, many winter quarters became part of the newly created settlements. It is known that such large cities as Yelysavethrad (now – Kropyvnytskyi), Katerynoslav (now – Dnipro), Mykolaiv, Oleksandriya (now – Zaporizhzhia), Kherson were built on the site of Cossack settlements. Mariupol, Velyka Lepetikha, Makiivka, and other cities of Donbas, the Northern Black Sea region, and the Azov Sea also "grew" from winter quarters. The list of modern villages is counted in thousands.

Thus, studying the history of Cossack settlements on the Northern black sea coast, we concluded that they existed from the 15th to the 18th centuries. Having emerged as temporary wintering places for industrialists, the settlements eventually became a critical economic and military-strategic factor in the history of both the Zaporizhian Cossacks and the general history of Ukraine. At the end of the 18th century, they turned out to be a significant factor in the organization of urban planning in the Northern Black Sea region.

References:

1. **Apanovych, 1999:** – Apanovych O. The Lord follows the plough: Ukrainian agriculture. peasantry and Cossacks in the context of the ideas of Serhiy Podolinskyi and Volodymyr Vernadskyi. – URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Apanovych/Hospod_za_pluhom_ide/ (date of application 30.11.2023).
2. **Bagaley, 1889:** – Bagaley D. I., "Colonization of the Novorossiysk region and its first steps along the path of culture. Historical sketch", Type. G.T. Korczak-Novitsky, Kyiv, 1889.
3. **Bidnov, 1916:** – Stepovy V. (Vasyl Bidnov), Zaporozhskiy zimovnyk: (historical information)", printing house K.A. Andrushchenko, Katerynoslav, 1916.
4. **Boyko, 2009:** – Boyko Anatoliy, "The Zaporozhian winterer in the last quarter of the 18th century", - Collection: "Scientific works of the historical faculty of the Zaporozhye National University", XXVI, Ed. Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, 2009, p. 126-129.
5. **Giyom de Boplan, 1990:** – Beauplan, Guillaume Levasseur de, "Description of

- Ukraine", translated from French, notes and foreword by Kravets Yarema. Kind. "Kamenyar", Lviv, 1990.
6. **Travel notes of Erich Lassota, 1873:** – Brun Philip, “Travel notes of Erich Lassota, sent by the Roman Emperor Rudolf II to the Cossacks in 1594.” Printing house P.P. Merkulyev, St. Petersburg, 1873.
 7. **Golobutsky, 1956:** – Golobutsky Vladimir, “Black Sea Cossacks”, Publishing House of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, Kyiv, 1956.
 8. **Grushevskiy, 1990:** – Grushevsky Mikhail, “Essay on the history of the Ukrainian people”, Publishing House “Lybid”, Kyiv, 1990.
 9. **Kirichenko, 1931:** – Kyrychenko Mykhailo, "Social and political system of Zaporizhzhia (XVIII century)". "Proletar" Publishing House, Kharkiv; Dnipropetrovsk, 1931.
 10. **Myshetsky, 1852:** – Myshetsky Semyon, “The story of the Zaporozhye Cossacks, how they began long ago, and where they came from, and in what condition they are now, composed by the engineering team.” Odessa, 1852 – URL: <http://litopys.org.ua/samovyd/sam11a.htm> (date of publication 11/30/2023)
 11. **Oliynyk, 2005:** – Oleksandr Oliynyk, "The Zaporozhian Winter Book of the Times of Nova Sich (1743-1775)", "Dyke Pole" Publishing House, Zaporizhzhia, 2005.
 12. **Pirko, 2004:** – Vasyl Pirko, "Settlement and Economic Development of Steppe Ukraine in the XVI-XVIII Centuries." kind. "Eastern Publishing House", Donetsk, 2004.; Пірко, 2004.
 13. **Prydniprovyia, 2014:** – "Prydniprovyia: historical and local studies: a collection of scientific works", edited by Svitlenko Serhiy, 12, ed. "Lira" Dnipropetrovsk, 2014.
 14. **Skalkovsky, 1836:** – Skalkovsky Apollo, “Chronological review of the history of the Novorossiysk region 1731-1823”: [in 2 hours], part I. from 1731 to 1796. City printing house, Odessa, 1836.
 15. **Skalkovsky, 1846:** – Skalkovsky Apollo, “History of the New Sich, or the last Kosh of Zaporozhye.” Printed at the City Printing House, Odessa, 1846.
 16. **Skalkovsky, 1853:** – Skalkovsky Apollo, “Experience of a statistical description of the Novorossiysk region”: [in 2 hours], part 2: “Economic statistics of the Novorossiysk region”, printing house of L. Nitsche, Odessa, 1853.
 17. **Slabchenko, 1923:** – Slabchenko Mikhailo, “Dominion of the Hetmanate of the 17th–18th centuries. T. 1. Land Volodinia and Forms of Rural Dominion.” Derzhavne Vydavnistvo of Ukraine, Kharkiv, 1923.
 18. **Yavornitskiy, 1990:** – Yavornitsky Dmitry “History of the Zaporozian Cossacks”: [in 3 volumes], vol. 1, Naukova Dumka, Kiev, 1993.

The First Tea Factories in Georgia

ჩაის პირველი ფაბრიკები საქართველოში

Otar Turmanidze

PhD in History,

Chief scientific researcher at the Department of

History and Archaeology of

Niko Bardzenishvili Institute of

Batumi Shota Rustaveli State University,

e-mail: otar.turmanidze@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-0482-2404>

Abstract: Tea farming and tea industry in Georgia is a non-traditional branch of economy. Its development began in the 80s of the 19th century and continued until the end of the Soviet regime. It has become the leading branch of Georgian economy. The first tea factories in Georgia were organized before the Soviet Union. Their construction was due to the introduction and spread of tea culture, the increase in the production of raw materials.

Along with private entrepreneurs, the Russian government was also interested in the development of tea-brewing and tea industry. The initiators of this case were Solovyov, Popov, Nakashidze, the Royal Office and others. They planted tea plantations, built the first tea factories. Solovtsov built the first tea processing plant in Buknar village of Chakvi valley. The Popov tea factory was located in Salibauri, which was commissioned in 1898. Chakvi royal manor tea factory was put into operation in 1899.

In the following years, Sinitsin, Verderevski, Diadyusha, Nakashidze tea factories, treasury factory in Zvana village of Ozurgeti Mazri were added to them. Thus, 8 tea factories were working in Georgia before the First World War. 6 of them were in Adjara, and 2 in Guria. After the establishment of the Soviet government, tea factories were nationalized. Small tea factories were closed, and medium and large factories were declared state property.

Key words: tea plantation, tea factory, entrepreneurs, costs, hired workers.

ოთარ თურმანიძე

ისტორიის დოქტორი,

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო

უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის

ისტორიისა და არქეოლოგიის განყოფილების

მთავარი მეცნიერი თანამშრომელი,

აბსტრაქტი: საქართველოში ჩაის მეურნეობა და ჩაის მრეწველობა ეკონომიკის არატრადიციულ დარგს წარმოადგენდა. მისი განვითარება XIX საუკუნის 80-იანი წლებიდან იწყება და საბჭოთა ხელისუფლების დასასრულამდე გაგრძელდა. იგი საქართველოს ეკონომიკის წამყვან დარგად იქცა. საქართველოში ჩაის პირველი ფაბრიკები გასაბჭოებამდე მოეწყო. მათი მშენებლობა განპირობებული იყო ჩაის კულტურის დანერგვა-გავრცელებით, ნედლეულის წარმოების გადიდებით.

მეჩაიეობისა და ჩაის მრეწველობის განვითარებით კერძო მეწარმეებთან ერთად, რუსეთის ხელისუფლებაც დაინტერესდა. ამ საქმის დამწყებნი იყვნენ სოლოვცოვი, პოპოვი, ნაკაშიძე, (სახელთა ინიციალები მაინც დავწეროთ) რუსეთის საუფლისწულო უწყება და სხვები. მათ გააშენეს ჩაის პლანტაციები, ააგეს ჩაის პირველი ფაბრიკები. ჩაის გადამამუშავებელი პირველი საწარმო სოლოვცოვმა ააგო ჩაქვის ხეობის სოფელ ბუკნარში. პოპოვის ჩაის ფაბრიკა სალიბაურში მდებარეობდა, რომელიც ექსპლოატაციაში 1898 წელს შევიდა. ჩაქვის საუფლისწულო მამულის ჩაის ფაბრიკა 1899 წელს ამოქმედდა.

მომდევნო წლებში მათ შეემატა სინიცინის, ვერდერევსკის, დიადიუშას, ნაკაშიძის (აქაც ისევე) ჩაის ფაბრიკები, სახაზინო ფაბრიკა ოზურგეთის მაზრის სოფელ ზვანაში. ამრიგად, საქართველოში პირველი მსოფლიო ომის წინ ჩაის 8 ფაბრიკა მუშაობდა. მათგან 6 იყო აჭარაში, ხოლო 2 გურიაში. საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ ჩაის ფაბრიკების ნაციონალიზაცია განხორციელდა. ჩაის წვრილი საწარმოები დაიხურა, ხოლო საშუალო და მსხვილი ფაბრიკები სახელმწიფოს საკუთრებად გამოცხადდა.

საკვანძო სიტყვები: ჩაის პლანტაცია, ჩაის ფაბრიკა, მეწარმეები, დანახარჯები, დაქირავებული მუშები.

შესავალი. საქართველოში ჩაის კულტურას და მრეწველობას საფუძველი ჩაეყარა XIX სა-უკუნის 80-90-იან წლებში. ამ დარგის განვითარებით დაინტერესდნენ უცხოელები, რომლებმაც მნიშვნელოვანი კაპიტალი დააბანდეს მასში. ამის შედეგად დარგმა საქართველოს ეკონომიკაში მნიშვნელოვანი ადგილი დაიკავა. მართალია, მოგებას უცხოელი მეწარმეები იღებდნენ, მაგრამ ამ ახალი დარგის განვითარების შედეგად გაჩნდა სამუშაო ადგილები, მოსახლეობის ნაწილს ფულადი

შემოსავლის წყაროები გაუჩნდა. მძიმე სამუშაო პირობების მიუხედავად, ამ მხარეს საგრძნობი მნიშვნელობა ჰქონდა.

საქართველოში ჩაის კულტურა და მრეწველობა ძირითადად განვითარდა აჭარაში, გურიაში და სამეგრელოში. წამყვანი იყო აჭარა. პირველი მსოფლიო ომის დასაწყისისათვის საქართველოში ჩაის ფოთლის გადამამუშავების 8 ფაბრიკა მუშაობდა. მათგან 6 იყო აჭარაში, ხოლო 2 – გურიაში. მნიშვნელობა ენიჭება იმასაც, რომ მოსახლეობამ შეისწავლა ჩაის ფოთლის გადამამუშავებელი ფაბრიკების მანქანების მექანიზმი და მისი წარმოების წესები. ამ პარამეტრებითაც ჩაის ფაბრიკების ისტორიის შესწავლა აქტუალურია. ეს არის ცოდნა და გამოცდილება, რომელთა პრაქტიკული გამოყენება ყოველთვის აქტუალურია. სამწუხაროდ, ამჟამად ჩაის ფაბრიკები განა-დგურებულია. მისი აღდგენა და განვითარება სამომავლოდ დიდად წაადგება საქართველოს ეკონომიკას.

წყაროები და სამეცნიერო ლიტერატურა. ჩაის პირველი ფაბრიკები საქართველოში ქრონოლოგიურად მოიცავს XIX საუკუნის 80-90-იან წლებს და 1921 წლამდე პერიოდს. ამ თემის შესახებ პირველწყაროები ძირითადად დაცულია პეტერბურგისა და საქართველოს ცენტრალურ სახელმწიფო საისტორიო არქივებში, იმ დროინდელ პერიოდიკაში. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი პეტერბურგის ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივის საუფლისწულო უწყებისა და ფინანსთა სამინისტროს ფონდები (515, 22), საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივის სააქციზო უწყების მასალები (ფონდი 370) და სხვა. ამ ფონდებში არის დაცული მასალები საქართველოში ჩაის ფაბრიკების მშენებლობისა და განვითარების შესახებ.

ჩაის პირველი ფაბრიკები საქართველოში არაერთმა ავტორმა განიხილა. მათგან აღსანიშნავია ი. კლინგენი, ვ. ლიუბოშენკო, ვ. ბაბილოძე, ა. ბაჯელიძე, შ. ჯაფარიძე, ო. თურმანიძე და სხვები. მაგრამ საკითხი სრულყოფილად შესწავლილი არ არის. ჩვენი ნაშრომის მეშვეობით სამეცნიერო სფეროში შემოვიდა ახალი მასალები. ამასთან, თემა დაწერილია ახალი ხედვითა და მიდგომით, დაკავშირებულია თანამედროვე მდგომარეობასთან.

მეთოდოლოგია. ნაშრომი დაწერილია მეცნიერებაში აპრობირებული მეთოდოლოგიის სახელმძღვანელო პრინციპების – ისტორიზმისა და ლოგიკურობის საფუძველზე. ამ პრინციპების მიხედვით შერჩეული და დალაგებულია საკითხები. ამასთან, ნაშრომში გამოყენებული ანალიზისა და სინთეზის, შედარების, შეჯერების, ინდუქციისა და დედუქციის მეთოდები.

დისკუსია/შედეგები: ჩაის კულტურა და ჩაის მრეწველობა საქართველოს ეკონომიკის ერთ-ერთი წამყვანი დარგი იყო და XX საუკუნის 50-80-იან წლებში მოსახლეობის ფულადი შემოსავლის მნიშვნელოვან წყაროს წარმოადგენდა. იგი საქართველოში ვითარდება XIX საუკუნის 80-

იანი წლებიდან და ახალი აღმავლობა განიცადა საბჭოთა ხელისუფლების დროს. 1985 წელს ყოფილ საბჭოთა კავშირში აწარმოებდნენ 620,8 ათას ტონა ჩაის ფოთოლს. მათგან საქართველოში – 581,1 ათას ტონას, აზერბაიჯანში – 31,7 ათას, ხოლო რუსეთის ფედერაციის კრასნოდარის მხარეში – 8,0 ათას ტონას (HX, 1987:244). ჩაის ფოთლის გადამუშავება საქართველოში ადგილზე ხდებოდა. XX საუკუნის 80-იან წლებში ყოფილ საბჭოთა კავშირში 100 ჩაის ფაბრიკა მუშაობდა. მათგან საქართველოში – 97, აზერბაიჯანში – 2 (ლენქორანი და შემახია), კრასნოდარის მხარეში – 1. აქ ჩაის ძირითადი მწარმოებელი საქართველო იყო.

XX საუკუნის 80-იან წლებში საქართველოში აწარმოებდნენ 68,1 ათასი ტონიდან 117 ათას ტონამდე ჩაის პროდუქციას (HXI, 1987:103), რაც ყოფილი საბჭოთა კავშირის მოსახლეობას 75-78%-ით აკმაყოფილებდა. ჩაის კულტურა და ჩაის მრეწველობა განვითარებული იყო დასავლეთ საქართველოში. გამორჩეული იყო ოზურგეთის საკრებულო, სადაც XX საუკუნის 80-იანი წლების მეორე ნახევარში 100 ათას ტონამდე ჩაის ფოთოლს კრეფდნენ. ამ მოსავლის გადამუშავებისათვის 20-მდე ჩაის ფაბრიკა მუშაობდა. რაც შეეხება აჭარას, ამ რეგიონში 1985 წელს აწარმოეს 73,3 ათასი ტონა ჩაის ფოთოლი, რაც ყველაზე მაღალი მოსავალია საბჭოთა ხელისუფლების არსებობის დროს (HXA, 1987:127). ამ დროისათვის აჭარაში 6 ჩაის ფაბრიკა მუშაობდა (ხუთი-პირველადი გადამუშავების, ხოლო ერთი – დამფასოებელი). მიკროფაბრიკები მოეწყო ზოგიერთ მეურნეობასთან.

სამწუხაროდ, საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ ეკონომიკისადმი, კო-ნკრეტულად ჩაის დარგისადმი პოლიტიკა რადიკალურად შეიცვალა. ახალი სახელმწიფო ხელისუფლების, კერძოდ კი, ქვეყნის სათავეში სამხედრო-კრიმინალური გადატრიალების შედეგად მოსული, საქართველოს გამწვანებელი ედ. შევარდნაძის არაგონივრული პოლიტიკის შედეგად მოსპეს ჩაის მეურნეობა და მისი მრეწველობა: ამოძირკვეს ბუჩქები, დაანგრეს ფაბრიკები, ჯართად გყიდეს მანქანა-დანადგარები, დაითხოვეს და გადააგვარეს სპეციალისტთა კადრები. მართალია, საბჭოთა რეჟიმის დროს წარმოების საშუალებათა საკუთრებისა და მართვის ფორ-მები მანკიერი იყო. ამიტომ ახალი ხელისუფლება, თავისი პროგრამის მიხედვით, ვალდებული იყო შეემუშავებინა რაციონალური ეკონომიკური, პოლიტიკა, რის შედეგად შესაძლებელი იქნებოდა არსებული საწარმოების, მათ შორის ჩაის მეურნეობისა და მრეწველობის არა მარტო შენარჩუნება, არამედ განვითარებაც, ამ დარგის საწარმოების – მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის განმტკიცება, ჩაის პროდუქციის ხარისხის გაუმჯობესება, არსებული ბაზრების გარდა ახლის გამოძებნა. მაგრამ აღნიშნულმა ხელისუფლებამ ეს არ გააკეთა, რაც ძვირად დაუჯდა ქვეყანას.

ამჟამად საქართველოს შიდა ბაზარი მარაგდება საზღვარგარეთის ქვეყნებიდან შემოტანილი ჩაის პროდუქციით. საქართველოს მოქალაქეები

იძულებული არიან თურქეთში გადავიდნენ და ჩაის პლანტაციებში გროშებზე იმუშაონ. არადა საქართველოში ჩაის მეურნეობასა და მრეწველობაში ათასობით ადამიანი იყო დასაქმებული.

ჩაის კულტურის გაშენება-განვითარება, ჩაის მრეწველობის შექმნა არაერთი თაობის შრომის შედეგია. ძალზე მნიშვნელოვანია ამ დარგის შექმნა-განვითარების პირველი თაობის დამსახურება. მათ შრომის შედეგად საქართველოში შეიქმნა ჩაის პლანტაციები, გადამამუშავებელი ფაბრიკები. მეჩაიეობის განვითარებით დაინტერესებულ ადამიანებს ცარიზმის მთავრობაც კი ეხმარებოდა. ასეთი დაინტერესება იმით იყო განპირობებული, რომ, ჩაის მწარმოებელ ქვეყნებთან ერთად, მასზე დიდი მოთხოვნილება არსებობდა ევროპასა და ამერიკას შტატებში. ჩაი შეი-ცავს ისეთ სამკურნალო ნივთიერებებს, როგორცაა ალკალოიდი, კოფეინი, ტანიინი და სხვა. XIX – XX საუკუნეების მიჯნაზე, ერთ ადამიანზე გათვლით, ჩაის მოხმარებით პირველი ადგილი ეკავა დიდ ბრიტანეთს, მეორე – ამერიკის შეერთებულ შტატებს, მესამე – რუსეთს, მეოთხე გერმანიას და ა. შ. (Людименко., 1919:42).

ჩაის ნაწარმი ამ ქვეყნებში ჩინეთიდან, ინდოეთიდან და ცეილონიდან შეჰქონდათ და მისი რეალიზაციით კომერსანტები დიდ ფულად შემოსავალს იღებდნენ. მაგალითად, 1902-1912 წლებში რუსეთში შეჰქონდათ 47,2 მლნ რუბლიდან 77,4 მლნ რუბლამდე ჩაის პროდუქცია (Овтреар, 1913:22). ჩაის პროდუქციის იმპორტისა და რეალიზაციისათვის 20 ფირმა მუშაობდა. მათგან აღსანიშნავია გუბკინასა და ვისოცკის ფირმები. 1904-1915 წლებში გუბკინა-კუხნეცოვის ჩაის სავაჭრო-სამრეწველო ამხანაგობის ფულადი შემოსავალი 2 415 ათასი რუბლიდან 3 348 ათას რუბლამდე აღწევდა, ვისოცკის ამხანაგობის – 482 ათასი რუბლიდან 2 511 ათას რუბლამდე (პცსსა, ფ. 32, ან. 1, ს. 365, ფურც. 91). ჩაის პროდუქციის ვაჭრობით მნიშვნელოვანი მოგება ჰქონდა კ. პოპოვს, რომელმაც აჭარაში მეჩაიეობის თავისი მეურნეობა მოაწყო.

მაღალი ფინანსური შემოსავლების გამო ცარიზმის მთავრობამ განიზრახა ჩაის პროდუქციის ვაჭრობის სახელმწიფო მონოპოლიზაცია მოეხდინა. ამისათვის პროექტიც შეადგინეს, რომელიც 1915 წელს გამოქვეყნდა (МЧТСПВРГМ, 1915) მაგრამ ჩაის სავაჭრო ფირმების წინააღმდეგობის გამო პროექტი ვეღარ განხორციელდა.

XIX საუკუნის 70-80-იან წლებში რუსეთში ჩამოყალიბდა შეხედულება მეჩაიეობის საკუთარი წარმოების განვითარების შესახებ. მეცნიერებმა ვოეკოვმა, ბუტლეროვმა, ზეიდლიცმა, ტიხომიროვმა, ზემლერმა, ნოლდენმა და სხვებმა თავიანთ შრომებში დაასკვნეს, რომ შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე, კერძოდ დასავლეთ საქართველოში შესაძლებელი იყო ჩაის კულტურის გაშენება. ამისათვის გამოდგებოდა აქაური ბუნებრივ-კლიმატური პირობები. მეჩაიეობის გაშენება-განვითარებისათვის მნიშვნელოვანი იყო ბოტანიკოსის ნ. ზეიდლიცის გამოსვლა პეტერბურგის

მებაღეობის საერთაშორისო კონგრესზე 1884 წელს. ნ. ზეიდლიცი ეროვნებით იყო გერმანელი, მუშაობდა კავკასის სტატისტიკის რედაქტორად, ცხოვრობდა ქ. თბილისში. ნ. ზეიდლიცის მოხსენებაში გაანალიზებულია მეცნიერების შრომები და მათ საფუძველზე მოცემულია დასკვნა, რომ საქართველოს შავი ზღვის სანაპირო ხელსაყრელია მეჩაიეობის განვითარებისათვის.

ნ. ზეიდლიცს პირველი გამოეხმაურა ა. სოლოვცოვი. იგი იყო რუსეთის არმიის გადამდგარი ინჟინერ-პოლკოვნიკი, ცხოვრობდა თბილისში და დაგროვილი ჰქონდა მნიშვნელოვანი კაპიტალი, რაც შესაძლებლობას აძლევდა კაპიტალისტური წარმოების შექმნისათვის. ჩაის სამრეწველო წარმოება საქართველოში თავდაპირველად აჭარიდან, კერძოდ, ქობულეთიდან დაიწყო. პირველი პლანტაცია ა. სოლოვცოვმა მოაწყო კონტრიშის საპოლიციო უბნის ჩაქვის ხეობაში 1884 წელს. ჩაის პლანტაციას 1893 წელს 2 დესეტინა, 1897 წელს – 55, ხოლო 1899 წელს – 66 დესეტინა ეკავა (თურმანიძე, 2004:141). 1895 წელს ააგო ჩაის პირველი საწარმო, რომელიც ორი ოთახისაგან შედგებოდა. ერთში მიმდინარეობდა ჩაის ფოთლის დაგროვება, მეორეში – გადამუშავება. ჩაის საწარმოს მანქანა-დანადგარები ინგლისიდან შემოიტანა და სპეციალისტებიც მოიწვია. მათ შორის იყო ბისეტა, რომელსაც ინდოეთის ჩაის ფაბრიკებში მუშაობის საკმაო გამოცდილება ჰქონდა. ა. სოლოვცოვის ჩაის საწარმო ფაბრიკად ვერ ჩაითვლება, რადგან მანქანა-დანადგარები მოძრაობაში მოდიოდა არა მექანიკური ძალის, არამედ ხელით გამოყენებით. იგი არც მანუფაქტურა იყო, რადგან შრომის დანაწილებას ადგილი არ ჰქონდა. თავისი არსით ა. სოლოვცოვის ჩაის საწარმო იყო მარტივი კაპიტალისტური კოოპერაცია.

ა. სოლოვცოვმა თავის მეურნეობაში წარმოებული ჩაის პოპულარიზაციისათვის მნიშვნელოვანი შრომა გასწია და არაერთი ჯილდო დაიმსახურა. ა. სოლოვცოვი 1897 წლის 31 დეკემბერს (ძვ. სტილით) გარდაიცვალა. მისმა მემკვიდრეებმა განაგრძეს მეურნეობის მართვა. ჩაის მოსავალი და გადამუშავება ყოველწლიურად იზრდებოდა. თუ 1897 წელს დაამზადეს 5 ფუთი ჩაის მზა პროდუქცია, 1898 წელს გაორმაგდა, 1899 წელს დაამზადეს 250 ფუთი, 1900 წელს – 950, 1901 წელს – 1400, ხოლო 1902 წელს – 1700 ფუთი. ჯერ კიდევ 1895 წელს ა. სოლოვცოვმა ხელშეკრულება დადო ხარკოველ (უკრაინა) კომერსანტთან ჩაის პროდუქციის გასაღების შესახებ. სანაცვლოდ ველიტჩენკომ სოლოვცოვს სესხად მისცა 63 ათასი რუბლი, რომელსაც დაფარავდა ჩაის პროდუქციის მიწოდებით. ამასთან, სოლოვცოვმა ვალდებულება აიღო, რომ გაზრდიდა ჩაის ფართობსა და მოსავალს (პცსსა, ფ. 22, ან. 2. ს. 1810, ფურც. 6, 11). მაგრამ სოლოვცოვის მემკვიდრეებმა მეურნეობის მართვა ვერ შეძლეს და ბოლოს იგი ჩაქვის საუფლისწულო მამულმა შეისყიდა.

საქართველოში ჩაის პირველი ფაბრიკა 1898 წელს მოსკოველმა კომერსანტმა კონსტანტინე პოპოვმა ააშენა. იგი მსხვილი კომერსანტი იყო, რომელსაც ჩინეთიდან შემოჰქონდა ჩაის პროდუქცია ევროპაში, რუსეთსა და ამერიკის შეერთებულ შტატებში ასაღებდა. პოპოვის საკუთრებაში იყო ჩაის გადამწონი ფაბრიკები, მაღაზიები, საწყობები და სხვა. 1913 წელს პოპოვის ფირმის ძირითადი კაპიტალი 1,5 მლნ რუბლს, ხოლო წმინდა მოგება ნახევარ მლნ რუბლს შეადგენდა (პცსსა, ფ. 23, ან. 24, ს. 892, ფურც. 27-64; თურმანიძე., 2004:13). რუსეთში არსებული ჩაის ვაჭრობის ფირმებიდან, მხოლოდ პოპოვი დაინტერესდა ჩაის წარმოების საკუთარი მეურნეობის მოწყობით.

პოპოვმა საქართველოში ჩაის თავისი მეურნეობის მოწყობისათვის სათანადოდ შეისწავლა აღმოსავლეთის სუბტროპიკული ქვეყნების (ჩინეთი, ინდოეთი, ცეილონი, იაპონია, კუნძული იავა) ბუნებრივ-კლიმატური პირობები, წარმოების ფორმები და წესები. ამ მიზნით მან ამ ქვეყნებში 4 ექსპედიცია მოაწყო, რომელშიც მონაწილეობდნენ თვალსაჩინო მეცნიერები, პრაქტიკოსი სპეციალისტები. 1892 წელს მან ბათუმის ოკრუგის კინტრიშის საპოლიციო უბანში შეიძინა 300 დესეტინა მიწა და შეუდგა ჩაის მეურნეობის მშენებლობას, რომელიც 10 წლის განმავლობაში მიმდინარეობდა. 300 დესეტინიდან ჩაის კულტურა გააშენა 140 დესეტინაზე (127 დესეტინა პლანტაცია, 13 დესეტინა სანერგე). ჩაის პლანტაციები მოაწყო სამ სოფელში: ჩაქვში სალიბაურსა და კაპრეშუმში. ჩაის მეურნეობის მშენებლობისათვის 1892-1902 წლებში დახარჯა 1 835 ათასი რუბლი. მათ შორის ფაბრიკის მშენებლობაზე – 70 ათასი რუბლი (პცსსა, ფ. 22, ან. 2, ს. 1810, ფურც. 148, 151, 152). პოპოვის ჩაის მეურნეობის მშენებლობას ჩინელი ლაო ჯინ ჯაო ხელმძღვანელობდა, რომელიც ჩინეთში ექსპედიციის დროს შეარჩიეს და წამოიყვანეს. ფაბრიკის ექსპლოატაციაში გადაცემამდე ჩაის ფოთოლს საოჯახო წესით ამუშავებდნენ. ფაბრიკამ პირველი პროდუქცია, 350 ფუთის ოდენობით, 1899 წელს დაამზადა. უკვე 1901 წელს დაამზადა 1800, ხოლო 1902 წელს – 2400 ფუთი (პცსსა, ფ. 22, ან. 2, ს. 1810, ფურც. 11).

ჩაის ფაბრიკა რკინა-ბეტონის შენობა იყო, რომელიც ორი სართულისაგან შედგებოდა, მანქანა-დანადგარები და სხვა მოწყობილობა ჩინეთიდან შემოიტანა, ხოლო მათი დამონტაჟება და სამუშაოდ გამართვა დიდი ბრიტანეთიდან მოწვეულმა სპეციალისტებმა გააკეთეს. თავდაპირველად ჩაის ფაბრიკა გათვლილი იყო 30 მომუშავეზე, პოპოვის მეურნეობა, მათ შორის ჩაის ფაბრიკა ელექტროენერჯის ბაზაზე მუშაობდა. საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ პოპოვის ჩაის მეურნეობის ნაციონალიზაცია განხორციელდა. იგი სახელმწიფოს საკუთრება გახდა. ჩაის ფაბრიკა წარმატებით მუშაობდა საბჭოთა ხელისუფლების დროსაც, მაგრამ საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ პოპოვის ჩაის მეურნეობა გაანადგურეს, ფაბრიკა დაანგრეს, მანქანა-დანადგარები კი

ჯართად გაყიდეს. ამჟამად, პოპოვის ჩაის ფაბრიკა, როგორც სხვა სამრეწველო საწარმოები, ისტორიის კუთვნილებაა.

საქართველოში რიგით მეორე ჩაის ფაბრიკა საუფლისწულო უწყებამ ააშენა. იგი ექსპლოატაციაში 1899 წელს გადაეცა და შეეძლო წლიურად გადაემუშაებინა 75 ათასი გირვანქა ჩაის ფოთოლი (გირვანქა უდრის 450 გრამს). ფაბრიკა რომანოვების საგვარეულოს საკუთრებას შეადგენდა. რუსეთის იმპერიაში რომანოვების საგვარეულოს საკუთრებაში ჰქონდა დიდძალი ქონება, მათ შორის მიწები ყმა-გლეხებით დასახლებული, საწარმოები. ამ ქონებას სპეციალური სამინისტრო მართავდა. კავკასიაში არსებობდა საუფლისწულო მამულების ინსპექტურა, რომელსაც XIX საუკუნის მეორე ნახევარში ი. კლინგენი ხელმძღვანელობდა. მისი ხელმძღვანელობით კინტრიშის საპოლიციო უბნის ჩაქვის ხეობაში მოეწყო ჩაისა და სუბტროპიკული კულტურების შედარებით მსხვილი მეურნეობა. ი. კლინგენმა, სოლოვცოვისა და პოპოვის სამეწარმეო საქმია-ნობის გაცნობის შემდეგ, გულმოდგინედ შეისწავლა ჩაქვის ხეობა და პეტერბურგის საუფლისწულო მამულების მთავარ სამმართველოში მოხსენებითი ბარათი წარადგინა, წინადადებას იძლეოდა ჩაქვში მოეწყოთ ჩაისა და სუბტროპიკული კულტურების მეურნეობა.

ი. კლინგენის წინადადებას მხარი დაუჭირეს და დაიწყო მუშაობა. საუფლისწულო უწყებამ ჩაქვის ხეობის სოფლებში შეიძინა სახაზინო მიწები, ნაწილი იყიდა ბეჟანიძეებისაგან. მეურნეობის საერთო ფართობი 16 ათას დესეტინამდე აღწევდა. აქ გააშენეს ჩაის მცენარე და სხვა სუბტროპიკული კულტურები. ძირითადი იყო ჩაის კულტურა, რომლის ფართობი 1895 წელს 8 დესეტინას, 1898 წელს – 50, ხოლო 1899 წელს–70 დესეტინას შეადგენდა. ჩაქვის საუფლისწულო მამულის მშენებლობისათვის 1894-1898 წლებში დაიხარჯა 662 ათასი რუბლი. გარდა ამისა, ჩაის ფაბრიკის მშენებლობისათვის დაიხარჯა 40 ათასი რუბლი. ჩაის პირველი შემოსავალი მოიწიეს 1899 წელს 3950 გირვანქის ოდენობით. გადამუშავების შედეგად დაამზადეს 930 გირვანქა პროდუქცია. 1900 წელს დაამზადეს 5000 გირვანქა, ხოლო 1901 წელს – 24 ათასი გირვანქა (პცსსა, ფ. 515, ან. 91, ს. 164, ფურც. 150, 241, 301, 302; სცსსა, ფ. 13, ან. 12, ს. 576, ფურც. 5, 6; კლინგენი..., 1900:30, 36, 40-42).

ჩაის გაშენების არეალი ფართოვდებოდა. თუ 1899 წელს ჩაის კულტურა გაშენებული იყო აჭარის 6 სოფელში, 1915 წლისათვის სოფლების რაოდენობა 20-მდე გაიზარდა (თურმანიძე, 2004:76-77). 900-იანი წლებიდან მეჩაიეობა ვითარდება გურიასა და სამეგრელოში. გურიაში ჩაის პირველი პლანტაცია მემამულე მიხეილ ნაკაშიძემ მოაწყო ოზურგეთის მაზრის სოფელ ზედოუბანში 2 დესეტინაზე. მომდევნო წლებში ჩაის კულტურის გაშენებას გურიისა და სამეგრელოს გლეხებიც შეუდგნენ. თუ 1909 წელს ჩაის პლანტაციები 5 მეურნეს ჰქონდა, 1915 წლისათვის გურიასა და სამეგრელოში

მეჩაიეობას 243 მეწარმე ეწეოდა. ცხადია, მნიშვნელოვნად გაიზარდა ჩაის ფართობი და მოსავალი. საქართველოში 1905-1910 წლებში ჩაის კულტურის ფართობი 387,5 დესეტინიდან 644,3 დესეტინამდე გაიზარდა. მოსავალი კი 638 985 გირვანქიდან 972 241 გირვანქამდე. ძირითადი მწარმოებელი აჭარა იყო. 1915 წლისათვის საქართველოში ჩაის კულტურის ფართობი 892,4 დესეტინას, ხოლო მოსავალი 1 597 852 გირვანქას შეადგენდა (თურმანიძე, 2004:75,81 სკ., 1923:40; სცსსა, ფ. 370, ან. 1, ს. 989, ფურც. 121).

ჩაის მოსავლის ზრდასთან ერთად ახალი ფაბრიკების მშენებლობა და არსებულის ტექნიკური განახლება მიმდინარეობდა. 1905 წელს გაიხსნა სინიციინისა და ნაკაშიძის ჩაის ფაბრიკები. 1907 წელს ექსპლოატაციაში შევიდა ვერდერევსკის, 1909 წელს – დიადიუმას, 1915 წელს – ზვერევის ფაბრიკები. ჩაის მეურნეობის აღმშენებლობითა და განვითარებით ცარიზმის ხელისუფლებაც დაინტერესებული იყო. იმპერიის მიწათმოქმედებისა და სახელმწიფო ქონებათა სამინისტრომ 1913 წელს ოზურგეთის მაზრის სოფელ ზვანაში ჩაის ახალი ფაბრიკა ააშენა. ამრიგად, საქართველოში 1915 წლისათვის ჩაის 8 ფაბრიკა არსებობდა. თავისი სიმძლავრით აღსანიშნავია ჩაქვის საუფლისწულო მამულის ჩაის ფაბრიკა.

შედარებით მძლავრი იყო საუფლისწულო უწყების ჩაქვის ჩაის ფაბრიკა, რომლის ტექნიკური განახლება არაერთხელ განხორციელდა. 1915 წელს ჩაქვის წყალზე ჰიდროელექტროსადგური ააგეს, რომელიც ფაბრიკას უზრუნველყოფდა ელექტროენერგიით. 1911 წლის ცნობით, ფაბრიკაში მუშაობდა 29-დან 81-მდე მუშა-მოსამსახურე, წლიურად საშუალოდ 50 მომუშავე. მუშების დიდი ნაწილი სეზონური და დღიური მუშები იყვნენ. საშტატო განრიგით უვადო მუშა-მოსამსახურე 8 კაცს ითვლიდა (ООПСПКОПАДЗК, 1912:218). ფაბრიკაში თავისი ნედლეულის გარდა გარეშე პლანტატორების ჩაის ფოთლის გადამუშავება ხდებოდა. პლანტატორებისაგან ჩაის ფოთოლს ყიდულობდა 13 კაპიკად, ხოლო მათთვის გადამუშავებასა და შეფუთვაში ახდე-ვინებდა 28 კაპიკს (თურმანიძე, 2004:119).

თავისი სიმძლავრით აღსანიშნავია რუსეთის იმპერიის მიწათმოქმედებისა და სახელმწიფო ქონებათა სამინისტროს ჩაის ფაბრიკა, რომელიც ოზურგეთის მაზრის სოფელ ზვანაში მდებარეობდა. ფაბრიკა მომსახურეობას უწევდა გურიისა და სამეგრელოს გლეხებს, რომლებსაც ჩაის წვრილი პლანტაციები ჰქონდათ. 1916 წლის ცნობით, ზვანას ჩაის ფაბრიკაში 50 მუშამოსამსახურე ითვლებოდა (გაზ. „თანამედროვე აზრი“, 1916, 4 თებერვალი). პოპოვის ფაბრიკა თავისი სიმძლავრით მესამე ადგილზე გამოდიოდა. საშტატო განრიგით 9 უვადო მუშა-მოსამსახურე მუშაობდა. ჩაის ფოთლის გადამუშავების დროს ფაბრიკაში სამუშაოდ იწვევდნენ სეზონურ მუშებს. ნაკაშიძემ ჩაის ფოთლის გადამუშავება 1906 წლიდან დაიწყო და მოსავლის ზრდასთან ერთად, პროდუქციის გამოშვებაც

იზრდებოდა. სინიციინისა და დიადიუმას ჩაის ფაბრიკები შედარებით ნაკლები სიმძლავრის იყო. თითოეულ მათგანში სამტატო განრიგით ხუთ-ხუთი მუშა-მოსამსახურე აღირიცხა (სცსსა, ფ. 370, ან. 1, სს. 926, 958, 989). საქართველოში 1905 წლიდან მოყოლებული მინიმუმამდე შემცირდა საოჯახო წესით ჩაის ფოთლის გადამუშავება. ამ მიმართულებით ძირითადი დატვირთვა ფაბრიკებზე მოდიოდა. 1906-1915 წლებში საქართველოში ჩაის ფაბრიკებმა დაამზადეს შემდეგი ოდენობის ჩაის პროდუქცია (გირვანქობით, აცსსა, ფ. 370, ან. 1, ს. 926; თურმანიძე..., 2004:79, 82).

წლები	აჭარა	გურია და სამეგრელო	სულ ჯამი
1905	156 346	–	156 346
1906	113 251	872	114 123
1910	239 432	2 480	241 797
1915	389 432	6 896	396 328

გასაბჭოებამდე საქართველოში ჩაის პროდუქციის ძირითადი მწარმოებელი იყო აჭარა. აჭარაში მუშაობდა ჩაის 6 ფაბრიკა. ჩაის ფოთლის გადამუშავება ძირითადად საუფლისწულო უწყების ჩაქვის ფაბრიკაში მიმდინარეობდა. 1915 წელს ამ ფაბრიკამ დაამზადა 321 ათასი გირვანქა ჩაის პროდუქცია – საერთო რაოდენობის 82%. პირველ მსოფლიო ომამდე საქართველოში ხუთი ხარისხის ჩაის პროდუქცია მზადდებოდა: უმაღლესი, პირველი, მეორე, მესამე, მეოთხე და ე.წ. „ნამცეცი ჩაი“. ეს უკანასკნელი განკუთვნილი იყო არმიისათვის (KK, 1916:360).

პირველი მსოფლიო ომის წლებში ჩაის პროდუქციის ხარისხი გაუარესდა. ჩაის პროდუქცია დაიჯავშნა არმიისათვის. ამიტომ მთავარი ამოცანა იყო არა ხარისხი, არამედ რაოდენობა. თუმცა ომის წლებში შესამჩნევად დაქვეითდა ჩაის მოსავალი და, ცხადია, პროდუქციის წარმოებაც, საქართველოს გასაბჭოების შემდეგ ჩაის ფაბრიკების ნაციონალიზაცია განხორციელდა. სახელმწიფოს საკუთრება გახდა საუფლისწულო უწყების, პოპოვის, ნაკაშიძის, ზვანას სახაზინო ფაბრიკები. სინიციინის, დიადიუმას, ვერდებევსკის, ზვერევის ჩაის ფაბრიკები, როგორც წერილი საწარმოები, დაანგრის. საბჭოთა ხელისუფლებამ მეჩაიეობის განვითარებისათვის განსაკუთრებული ყურადღება გამოიჩინა: კიდევ უფრო დიდი მასშტაბით დაიწყო ჩაის მეურნეობებისა და ჩაის ფაბრიკების მშენებლობა.

ამრიგად, საქართველოში ჩაის კულტურის გაშენება-განვითარება, ჩაის ფაბრიკების მშენებლობა დიდმნიშვნელოვანი ღონისძიება იყო. შეიქმნა

ეკონომიკის ახალი დარგი, შემენილია საყურადღებო გამოცდილება. მართალია, მეჩაიეობას უცხოელები ეწეოდნენ, მათ დაიტაცეს ქართული მიწები, მუშათა შრომის პირობები ჯოჯოხეთური იყო, მაგრამ მათი შრომა დადებით შეფასებას იმსახურებს. ამასთან, ისიც უნდა ითქვას, რომ საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ (ჩაის მეურნეობის განადგურება დანაშაულად უნდა ჩაითვალოს) პროკომუნისტური, ძალადობით მოსული ხელისუფლების მიერ, ჩაის მეურნეობის გეგმაზომიერი განადგურება, დანაშაულად უნდა ჩაითვალოს.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა:

სცსსა – საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი, ფონდი (ფ.), 370, ანაწერი (ან.) 1, საქმეები (სს.) 926, 958, 989; ფ. 13, ან. ან. 12, ს. 576.

პცსსა-პეტერბურგის ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი, ფ. 32, ან. 1, ს. 365; ფ. 22, ან. 2. ს. 1810; ფ. 23, ან. 24, ს. 892; ფ. 515, ან. 91, ს. 164.

სკ – სტატისტიკური კრებული 1909-1921. საქართველოს სტატისტიკის ცენტრალური სამმართველო. ტფილისი, 1923.

თურმანიძე – ოთარ თურმანიძე, სოფლის მეურნეობა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში (1878-1920 წწ.), გამომცემლობა „ალიონი“. ბათუმი, 2004.

გაზ. თ. აზ. – გაზეთი თანამედროვე აზრი, 1916, 4 თებერვალი.

НХА – Народное хозяйство Аджарской АССР, статистический сборник, издательство «Сабчота Аджара». Батуми, 1987.

НХГ – Народное хозяйство Грузинской ССР, статистический ежедневник. издательство «Сабчота сакартвело». Тбилиси, 1987.

КК – Кавказский календарь на 1917 год. Тбилиси, 1916.

НХ СССР – Народного хозяйство СССР за 70 лет, статистический ежегодник. Издательство «Финансы и статистика». Москва, 1987.

Овтреаг – Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам за 1912 год, часть I. С.-Петербург, 1913.

Мчтспврчм – материалы по чайной торговле в связи с проектом ведения России чайной монополии. Петербург, 1915.

оопспкопадзк – Обзор отраслей промышленности служащих предметов косвенного обложения и положение акцизного деле в Закавказской крае за 1911 год. Тифлис, 1912.

Клинген – И. Клинген, Краткое описание удельного Кавказского подтропической хозяйства в связи результатами удельной экспедиции на дольной Востоке. С.-Петербург, 1900.

Любименко - Любименко В. Н. , Чай и его культура в России. Петербург, 1919.

Analysis of Turkish Media in the Russia-Ukraine War
თურქული მედიის ანალიზი რუსეთ-უკრაინის ომში

Fatma Kamiloglu

PhD in Advertising,
Asst. Prof. at the Department of Public
Relations and Advertising of Istanbul Nişantaşı University,
e-mail: fatmakamiloglu@yahoo.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0242-5216>

Indira Phutkaradze

PhD in Political Science and International Relations,
Asst. Prof. at the Department of Political
Science and Public Administration,
Istanbul Nişantaşı University,
e-mail: ia.phutkaradze84@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0242-5216>

Abstract: In general, the influence of the media on the process of shaping the bilateral relations and public perception of the countries is undeniable, which was clearly demonstrated during the First World War. In addition to providing the public with content information such as defamation, propaganda, defamation, murder, fake news and enmity, the media also actively deals with topics such as impartiality, friendship, peace, conflict resolution and mediation, hence it can be said , that the media can create the language of political communication, give events direction and be a party or protect neutrality, a clear example of this is the Russia-Ukraine war that started in February 2022, in which the media is actively involved. It is the media that creates the information background and influences the agenda of the society, which directly or indirectly affects the relations between the countries. Perception and knowledge of events developed in the world is mainly carried out through mass media Media, as an important tool of political processes, becomes especially important when it merges with the political sphere.

If we look at history, we will see that there are periods of upswing and downswing in Russian-Turkish relations. As for Turkey's attitude towards Ukraine, with the declaration of Ukraine's independence in 1991, Turkey chose the path of good neighborly relations and cooperation with Ukraine. In general, Turkey tries to play the role of a mediator in ensuring peace in the region. Accordingly, Turkey, in the current Russia-Ukraine war, offers the parties the role of a mediator in the field of conflict resolution. It must be said that there is a difference of opinion regarding this war in the Turkish society, which is well reflected in the Turkish media. The

media is a powerful mechanism for causing changes in the society, therefore this study aims to reveal the direction of the coverage of the Russian-Ukraine war in the Turkish media, especially in the social media, and how all this affects the relations between the interested countries. Within the scope of the research, the Twitter accounts of the 5 most read newspapers in Turkey were taken as basis. The last year's tweets of these Twitter accounts regarding the Ukraine-Russia War were analyzed. In the analysis, negative and positive attitudes about the war were measured. In the selection of newspapers, the distribution of right and left tendencies as well as the highest reading rate were taken into consideration.

Key words: Russia-Ukraine War, Public diplomacy, Turkish Media, Twitter

ფატმა კამილოღლუ

რეკლამირების დოქტორი,

სტამბოლის ნიშანთაშის უნივერსიტეტის საზოგადოებასთან

ურთიერთობისა და რეკლამის დეპარტამენტის

ასისტენტ-პროფესორი,

ელ-ფოსტა: fatmakamiloglu@yahoo.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0242-5216>

ინდირა ფუტკარაძე

პოლიტოლოგიისა და საერთაშორისო ურთიერთობების დოქტორი,

სტამბოლის ნიშანთაშის უნივერსიტეტის პოლიტიკური

მეცნიერებისა და საჯარო ადმინისტრირების დეპარტამენტის

ასისტენტ-პროფესორი,

ელ-ფოსტა: ia.phutkaradze84@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0242-5216>

აბსტრაქტი: ზოგადად, მედიის გავლენა ქვეყნების ორმხრივ ურთიერთობებსა და საზოგადოებრივი აღქმის ჩამოყალიბების პროცესზე უდაოა, რაც კარგად გამოჩნდა კიდევ პირველ მსოფლიო ომის პერიოდში. მედია, გარდა იმისა, რომ საზოგადოებას აწვდის ისეთი შინაარსის ინფორმაციას, როგორცაა ცილისწამება, პროპაგანდა, რეპუტაციის შელახვა, მკვლელობა, ცრუ ამბები და მტრობა, ის აქტიურად ეხება ისეთ თემებსაც, როგორცაა მიუკერძოებლობა, მეგობრობა, მშვიდობა, კონფლიქტების გადაწყვეტა და შუამავლობა, აქედან გამომდინარე, შეიძლება ითქვას, რომ მედიას შეუძლია შექმნას პოლიტიკური კომუნიკაციის ენა, მისცეს მიმართულება მსვლელობას და იყოს მხარე ან დაიცვას ნეიტრალიტეტი, ამის ნათელი მაგალითია 2022 წლის თებერვალში დაწყებული რუსეთ-უკრაინის ომი, რაშიც აქტიურადაა ჩაბმული მედია. სწორედ მედია ქმნის საინფორმაციო ფონს და ახდენს გავლენას საზოგადოების დღის წესრიგზე,

რაც პირდაპირ თუ ირიბად ახდენს გავლენას ქვეყნებს შორის ურთიერთობებზე. მსოფლიოში განვითარებული მოვლენების აღქმა და შემეცნება ძირითადად სწორედ მასობრივი ინფორმაციის საშუალებებით ხორციელდება. მედია, როგორც პოლიტიკური პროცესების მნიშვნელოვანი ინსტრუმენტი, განსაკუთრებით დიდ მნიშვნელობას იძენს მაშინ, როდესაც ის ერწყმის პოლიტიკურ სფეროს.

თუ გადავხედავთ ისტორიას დავინახავთ, რომ რუსეთ-თურქეთის ურთიერთობებში არსებობს როგორც აღმასვლის, ასევე დაღმასვლის პერიოდები. რაც შეეხება უკრაინასთან თურქეთის დამოკიდებულებას, 1991 წელს უკრაინის დამოუკიდებლობის გამოცხადებასთან ერთად, თურქეთმა უკრაინასთან კეთილმეზობლური ურთიერთობებისა და თანამშრომლობის გზა აირჩია. ზოგადად, თურქეთი, ცდილობს შეასრულოს შუამავლის როლი რეგიონში მშვიდობის უზრუნველყოფის საქმეში. შესაბამისად, თურქეთი, მიმდინარე რუსეთ-უკრაინის ომში, მხარეებს სთავაზობს შუამავლის როლს კონფლიქტის მოგვარების სფეროში. უნდა ითქვას, რომ თურქეთის საზოგადოებაში ამ ომთან დაკავშირებით აზრთა სხვადასხვაობა, რაც კარგად აისახება კიდევ თურქულ მედიაში. მედია არის საზოგადოებაში ცვლილებების გამომწვევი ძლიერი მექანიზმი. აქედან გამომდინარე, ეს კვლევა მიზნად ისახავს გამოავლინოს თუ რა მიმართულებით ხდება რუსეთ-უკრაინის ომის მსვლელობის გაშუქება თურქულ მედიაში, განსაკუთრებით კი სოციალური მედიაში და ყოველივე ეს როგორ ზემოქმედებს დაინტერესებულ ქვეყნებს შორის ურთიერთობებზე. ამ მიზნით, შერჩეულ იქნა 6 საინფორმაციო არხის Twitter-ის (2023 წლის ივნისი-ივლისი-აგვისტო) პოსტები. ნაშრომზე მუშაობისას გამოყენებულ იქნება „დისკურსული ანალიზის“ მეთოდი.

საკვანძო სიტყვები: რუსეთ-უკრაინის ომი, სახალხო დიპლომატია, თურქული მედია, Twitter.

Introduction. Public diplomacy, a Cold War concept, is defined as an area of activity of international relations and communication process management. Media is used as a public diplomacy tool due to its ability to reach interlocutors quickly, easily, and effectively (Baritci, 2023)

All countries that are leaders in the globalizing world benefit from the power of media in the international arena (Ertekin, 2012). Media is the greatest power in conveying the activities of states (Yıldırım, 2015). States especially need international media organizations that will present developments regarding foreign policy to the world public from their own perspectives. Public diplomacy has a significant place in this understanding that states have (Baritci, 2023). Among the

application areas of public diplomacy, media stands out thanks to its power to reach people all over the world and create a certain impact on them (Yıldırım, 2015). Public diplomacy is defined in its broadest sense as “the process by which a government communicates with foreign publics to create an understanding of its nation's ideas and ideals, institutions and culture, as well as national goals and current policies” (Tuch, 1993). Technological developments have one of the biggest shares in the diversification and development of public diplomacy practices over time. In this process, media has emerged as the most important element in countries' ability to tell their own stories to others in the context of public diplomacy (Baritci, 2023).

The media affects many events, from the conversations of people around the world in their daily lives to the activities of senior executives and politicians (Bektaş, 2013). The role played by the media in determining the agenda is "not only bringing certain events and situations to the agenda, but also affecting the order of importance within the agenda itself" (İnceoğlu, 2015). What makes the media so important in terms of public diplomacy is its agenda-setting power. Although states attach great importance to international media organizations in their public diplomacy activities, naturally they cannot always control the flow of information. In other words, when the situation is evaluated from the perspective of public diplomacy, while states tell their own stories to gain legitimacy in the world public opinion, other media organizations continue to tell the stories of others. Therefore, the reflections of the developments in the world in the international media are of great importance (Kavoğlu, 2013).

As for one of the most popular forms of media, the emergence of social media has had a profound impact on political communication, transforming the ways of disseminating political information, forming public opinion, and engaging citizens in political processes. Social media platforms have democratized political communication, allowing individuals to voice their opinions, engage in discussions, and mobilize for collective action (Chadwick, 2017). Social media has revolutionized the distribution of political information and the shaping of the political agenda (Gibson & McAllister, 2017). Moreover, social media platforms are an alternative source of news for many users, facilitating the spread of information. Twitter, for example, provides a platform for collective action that allows citizens to rally around common causes and challenge political authorities (Lotan, 2011).

Turkey has been actively pursuing a peace-oriented policy in public diplomacy and world politics for the last 20 years. This approach, which reflects Atatürk's phrase "Peace at home, peace in the world", focuses on good relations with neighbors and the resolution of conflicts through negotiations. In this context, Turkey actively

undertakes a mediation role and produces peace-oriented solutions by bringing the parties together. Another important actor of public diplomacy and peace studies is the media, along with the states. The power of the media in establishing peace, in its constructive mediating role and in creating effective public support is undeniable.

In the light of this information, this research aims to determine, in the most general sense, whether the peace-oriented mediation approach of Turkish public diplomacy is seen in the Turkish media. The approach of the Turkish media in the Russia-Ukraine war, which started in February 2022 when Russian President Vladimir Putin declared a "special military operation" in Ukraine, was under scrutiny.

In this context, covering the last year of the war, between 5 October 2022 and 5 October 2023, the accounts of the 5 newspapers (Hürriyet, Sabah, Cumhuriyet, Sözcü and Yeni Şafak) X (Twitter) that best represent Turkey's media structure, with their reading, following rates and ideological stances, were examined with Content Analysis and Ego Analysis. The aim of this analysis is to determine what kind of language the Turkish media used during the Ukraine-Russia war. In this context, answers to the following questions were sought in the research:

How many total tweets did each media platform post in the last year? What percentage of these tweets are about the Ukraine-Russia war?

1. Has the rate of war-related news decreased monthly in the last year??
2. What language was used in the context of Positive, Negative and Neutral in war-related news in the last year?
3. What is the month-based Tone Distribution and Ego Analysis of news tweets about the Russia-Ukraine war?
4. What are the prominent word bubbles from war-related tweets?
5. Does the Turkish media's presentation of the war coincide with Turkish policy?

The follower numbers of the X accounts of these newspapers are as follows: Hürriyet 4.3 million, Sabah 2.2 million, Cumhuriyet 3.5 million, Sözcü 1.7 million and Yeni Şafak 1.1 million. The appearances of newspapers' X accounts are as in the table.

FINDINGS

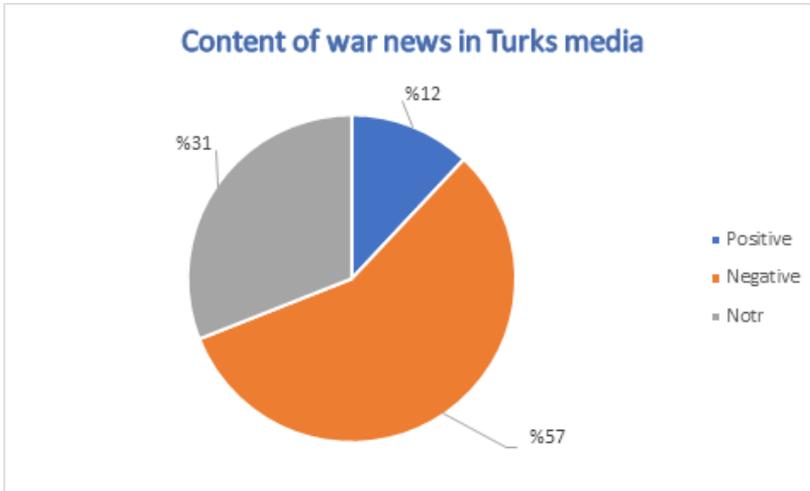
Number and Total Volume of Russia-Ukraine War News in Turkish Media

The total volumes of tweets and the total number of news stories shared about the Russia-Ukraine war in the Turkish media in the last year are as follows;

Pages	Total Volume	Russia-Ukraine War
HÜRRİYET	42.3 K	406
SABAHA	61.3 K	404
CUMHURİYET	84.1 K	245
YENİ ŞAFAK	44. K	640
SÖZCÜ	75.1 K	640

Turkish media made an average of 467 news stories about the Russia-Ukraine war in X in the last year. News about the Russia-Ukraine war has decreased month by month in 2023. In the last months of 2023, almost no news was made. The visibility of the war in the media has completely decreased. Another noteworthy data in the table is that Cumhuriyet newspaper, which is left-oriented and has the highest value in terms of news volume, reported less about the war compared to other newspapers. Hürriyet and Sabah newspapers, which are right-leaning and positioned in the center, made news at almost the same rates. The Islamic-leaning Yeni Şafak newspaper and the left-leaning Sözcü newspapers made the same number of news.

Content of Russia-Ukraine War News in Turkish Media

In the tweets of the five newspapers included in the analysis, negative words were used in 57% of the news about the Russia-Ukraine war. Negative words such as war, death, destruction, injury, against, reaction, retreat and challenge come to the fore in news content. On the other hand, the usage rates of positive constructive

words such as peace, agreement and reconciliation remained at 12%. The usage rate of neutral words is 31%. Despite Turkey's constructive, conciliatory, mediator and peace-oriented approach, Turkish media aims to increase reading rates by using more negative words for war.

Data by Newspapers

Hürriyet/All News Sharings

General View

Volume Information

Number of Shares

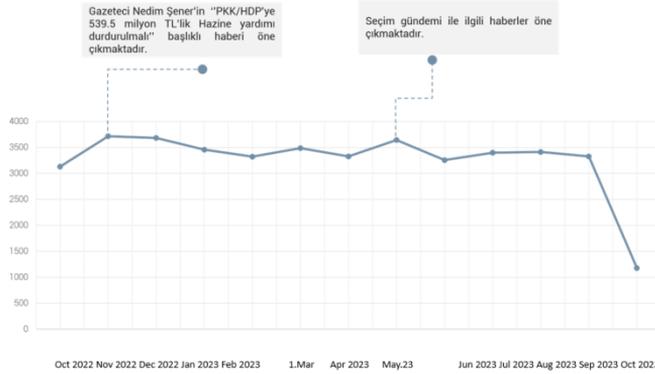
42.3K

Views

185.4B

Access

3.3B

Hürriyet Newspaper shared a total of 42.3 thousand tweets between 5 October 2022 and 5 October 2023. These Tweets reached 185.4 billion views and 3.3 billion Reach. The most seen news is generally related to Türkiye news and domestic politics.

Hürriyet/Russia-Ukraine War Posts

Russia-Ukraine

War News

Number of Shares

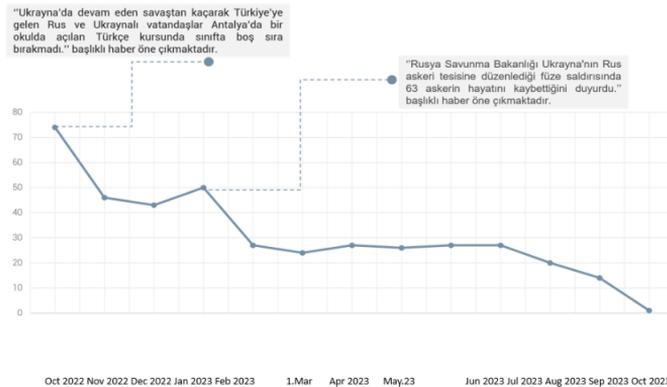
406

Views

1.7 B

Access

31M

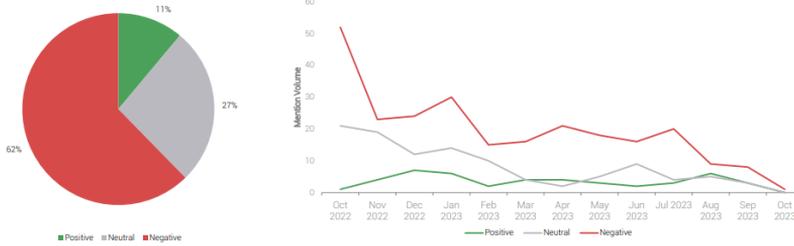
Hürriyet's Russia/Ukraine War posts between October 5, 2022 and October 5, 2023 are 406 in total. These Tweets reached 1.7 billion views and 31 million Reach. The prominent news is mostly about Russian and Ukrainian citizens who came to Turkey from the war.

Hürriyet/Word Analysis: Frequently Used Words

Words	Volume	Words	Volume
Ukraine	241	Russia-Ukraine	39
Russia	179	flash	35
war	167	news	29
Putin	56	Erdogan	27
Latest situation in the Ukrainian war	84	Russian	27
first	41	came	24
new	40	explained	46
Zelensky	40	EU	12

The first 5 words that stand out most frequently in Hürriyet's posts about the Russia-Ukraine War are Ukraine, Russia, war, Putin, the latest situation in the Ukraine war.

Tone Distribution of Hürriyet/Savaş News – Ego Analysis Volume Information

When Hürriyet examines the posts about the Russia/Ukraine War, 62% consists of Negative, 27% Neutral and 11% Positive content. Hürriyet's use of more negative words about the war reveals that it is trying to attract attention by revealing more of the horror of war. The content of a more constructive discourse is 11%.

Sabah/All News Shares

General View

Volume Information

Number of Shares

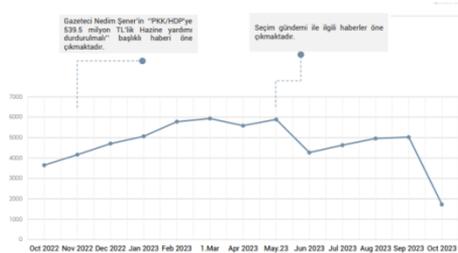
61.3K

Views

159.9B

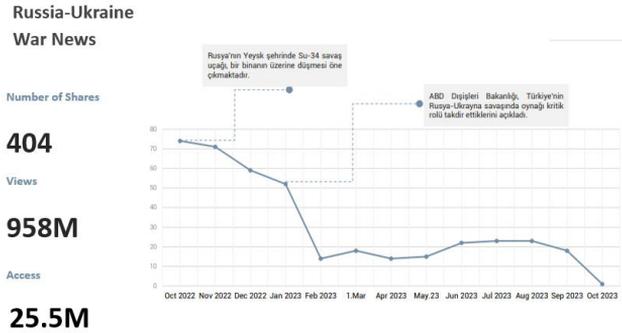
Access

4.3B

Sabah Newspaper shared a total of 61.3 thousand tweets between 5 October 2022 and 5 October 2023. These Tweets reached 159.9 billion views and 4.3 billion Reach. News content is focused on domestic politics, similar to Hürriyet.

Sabah/Russia-Ukraine War Shares

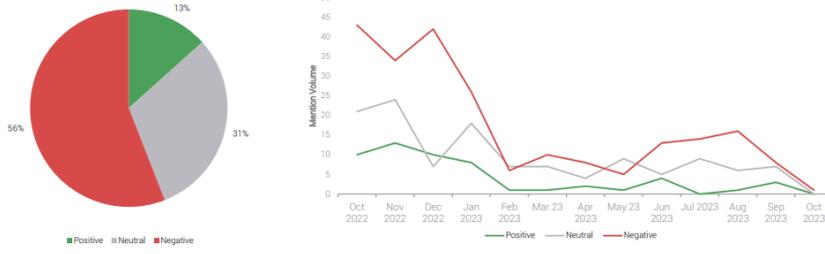
Sabah's Russia/Ukraine War posts between October 5, 2022 and October 5, 2023 are 404 in total. These Tweets reached 958 Million views and 25 Million Reach. America's appreciation of Turkey's critical role in mediation is at the forefront of the news.

Sabah/Word Analysis: Frequently Used Words

Words	Volume	Words	Volume
Russia	300	grain	48
Ukraine	280	USA	47
Russia-Ukraine	131	President Erdogan	43
war	158	continue	39
President	104	Foreign affairs	39
State	80	did	39
Minister	79	came	38
Putin	70	Defense	37
Erdogan	66	minister	36
Türkiye	52	meeting	20

The words Sabah uses most frequently in its posts about the Russia-Ukraine War are Russia, Ukraine, Russia-Ukraine, war, president.

Tone Distribution of Morning/War News – Ego Analysis Volume Information

Sabah's posts about the Russia/Ukraine War are 56% consists of Negative, 31% Neutral and 13% Positive content.

Cumhuriyet/All News Sharings

General View

Volume Information

Number of Shares

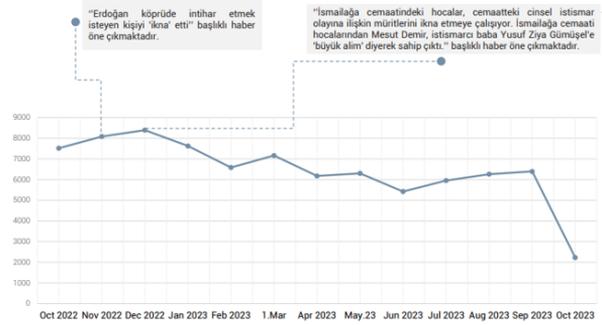
84.1K

Views

297.6B

Access

7.5B

Cumhuriyet Newspaper shared a total of 84.1 thousand tweets between 5 October 2022 and 5 October 2023. These Tweets reached 297.6 billion views and 7.5 billion Reach.

Republic /Russia-Ukraine War Posts

Russia-Ukraine

War News

Number of Shares

245

Views

850M

Access

17.7M

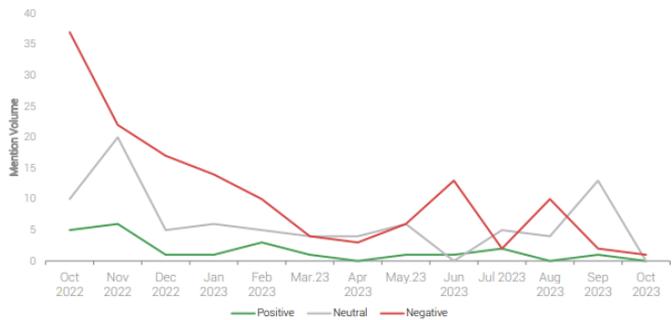
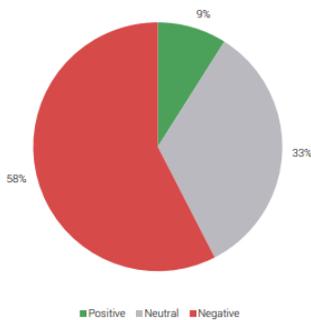
The Republic's Russia/Ukraine War posts between October 5, 2022 and October 5, 2023 are 245 in total. These Tweets reached 850 million views and 17 million Reach. The news about how Erdogan maintains the balance between the two countries attracts attention.

Republic / Word Analysis: Frequently Used Words

Words	Volume	Words	Volume
Ukraine	108	explanation	23
Russia	83	claim	11
war	74	Russia-Ukraine	9
Zelensky	29	reaction	9
Putin	18	output	9
USA	15	World	8
opposite	13	attack	8

The words Cumhuriyet uses most frequently in its posts about the Russia-Ukraine War are Ukraine, Russia, war, Zelenski and Putin.

Tone Distribution of Republic / War News – Ego Analysis Volume Information

When Cumhuriyet's posts about the Russia/Ukraine War are examined, 58% consists of Negative, 33% Neutral and 9% Positive content.

Spokesperson/All News Sharings

General View

Volume Information

Number of Shares

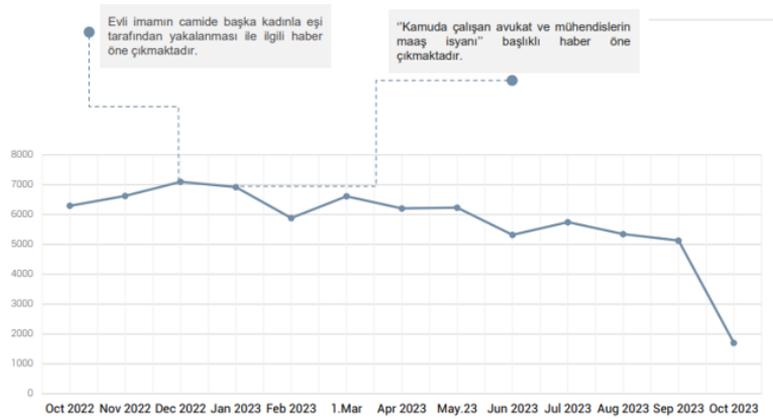
75.1K

Views

278B

Access

6.3B

Sözcü Newspaper shared a total of 75.1 thousand tweets between 5 October 2022 and 5 October 2023. These Tweets reached 278 billion views and 6.3 billion Reach.

Sözcü /Russia-Ukraine War Shares

Russia-Ukraine War News

Number of Shares

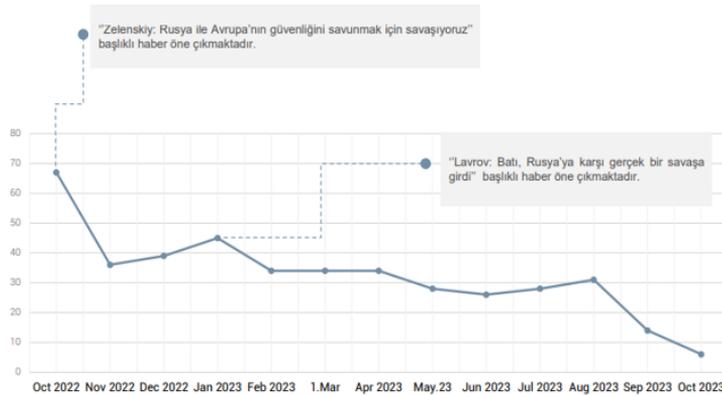
640

Views

680M

Access

30.6M

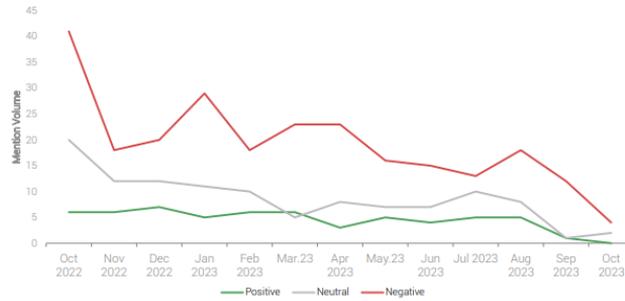
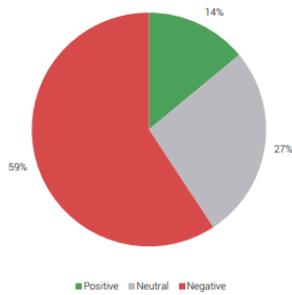
Sözcü's Russia/Ukraine War posts between October 5, 2022 and October 5, 2023 are 640 in total. These Tweets reached 680 million views and 30 Million Reach

Word Analysis: Frequently Used Words

Words	Volume	Words	Volume
Russia	323	the plane	18
Ukraine	322	opposite	17
war	128	new	16
Russia-Ukraine	78	UAV	16
Zelenskiy	64	NATO	14
Putin	44	Türkiye	14
USA	36	EU	13

The words that Sözcü uses most frequently in its posts about the Russia-Ukraine War are Russia, Ukraine, war, Russia-Ukraine, Zelenskiy.

Tone Distribution of Spokesperson / War News – Ego Analysis Volume Information

Sözcü's posts about the Russia/Ukraine War, 59% consists of Negative, 27% Neutral and 14% Positive content.

Yeni Şafak/All News Sharings

General View

Volume Information

Number of Shares

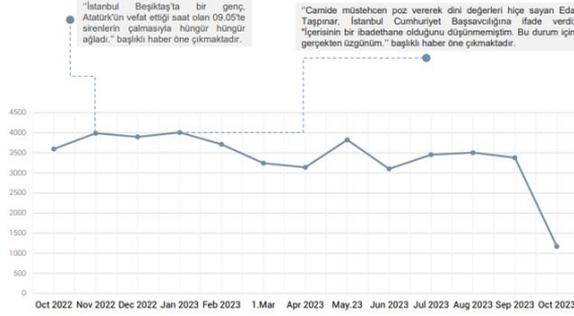
44K

Views

54B

Access

3.2B

Yeni Şafak Newspaper shared a total of 44 thousand tweets between 5 October 2022 and 5 October 2023. These Tweets reached 54 billion views and 3.2 billion Reach.

Yeni Şafak /Russia-Ukraine War Posts

Russia-Ukraine

War News

Number of Shares

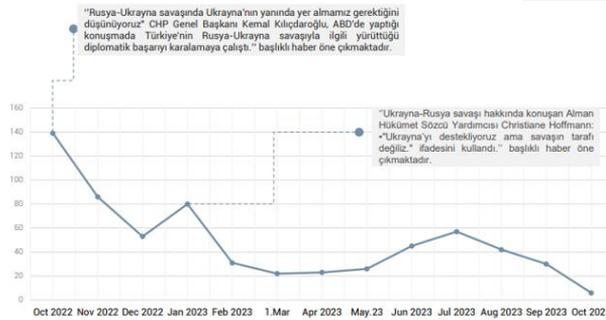
640

Views

680M

Access

30.6M

Yeni Şafak's Russia/Ukraine War posts between October 5, 2022, and October 5, 2023 are 640 in total. These Tweets reached 680 million views and 30 million Reach.

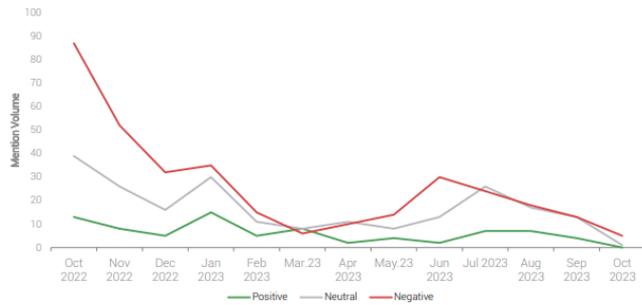
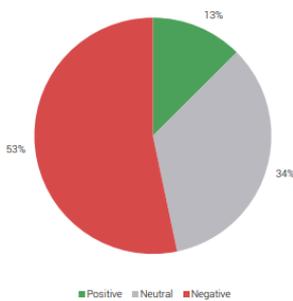
Yeni Şafak /Word Analysis: Frequently Used Words

Words	Volume	Words	Volume
Russia	428	Erdogan	86
Ukraine	422	USA	80
war	225	President Erdogan	73
President	124	grain	64
State	106	Türkiye	63

Putin	101	Russian	54
Russia-Ukraine	99	opposite	49
President	95	Defense	49
Zelenskiy	46	Defense	49

The words most frequently used by Yeni Şafak in its posts about the Russia-Ukraine War are Russia, Ukraine, war, president, state, Putin.

Tone Distribution of Yeni Şafak /War News – Ego Analysis Volume Information

Yeni Şafak's posts about the Russia/Ukraine War 53% consists of Negative, 34% Neutral and 13% Positive content.

Conclusion. Turkish media in the last year has made an average of 467 news stories about the Russia-Ukraine war in each media. News about the Russia-Ukraine war has decreased month by month in 2023. In the last months of the year, there was almost no news. The visibility of the war in the media has completely decreased. In the tweets of a newspaper included in the analysis, negative words were used 57% of the time in news about the Russia-Ukraine war. Negative words such as war, death, destruction, injury, against, reaction, retreat and challenge come to the fore in news content. On the other hand, the usage rates of positive constructive words such as peace, agreement and reconciliation remained at 12%. The usage rate of neutral words is 31%. Despite Turkey's constructive, conciliatory, mediator and peace-oriented approach, Turkish media aims to increase reading rates by using more negative words for war.

Hürriyet Newspaper shared a total of 42.3 thousand tweets between 5 October 2022 and 5 October 2023. These Tweets reached 185.4 billion views and 3.3 billion Reach. Hürriyet's Russia/Ukraine War posts are 406 in total. These Tweets reached

1.7 billion views and 31 million Reach. When the most used words are examined, the first 5 words that stand out are Ukraine, Russia, war, and Putin. When the tone distribution is examined, 62% consists of Negative, 27% Neutral and 11% Positive content.

Sabah Newspaper shared a total of 61.3 thousand tweets between 5 October 2022 and 5 October 2023. These Tweets reached 159.9 billion views and 4.3 billion Reach. Sabah's Russia/Ukraine War posts are 404 in total. These Tweets reached 958 million views and 25 Million Reach. When the most used words are examined, the first 5 words that stand out are Russia, Ukraine, President, War and State. When the tone distribution is examined, 56% consists of Negative, 31% Neutral and 13% Positive content.

Cumhuriyet Newspaper shared a total of 84.1 thousand tweets between 5 October 2022 and 5 October 2023. These Tweets reached 297.6 billion views and 7.5 Billion Reach. Republic's Russia/Ukraine War posts are 245 in total. These Tweets reached 850 million views and 17 Million Reach. When the most used words are examined, the first 5 words that stand out are Ukraine, Russia, War, Zelenski and War. When the Tone Distribution is examined, 58% consists of Negative, 33% Neutral and 9% Positive content.

Yeni Şafak Newspaper shared a total of 44 thousand tweets between 5 October 2022 and 5 October 2023. These Tweets reached 54 billion views and 3.2 billion Reach. Yeni Şafak's Russia/Ukraine War posts are 640 in total. These Tweets reached 680 million views and 30 million Reach. When the most used words are examined, the first 5 words that stand out are Russia, Ukraine, President, State and Putin. When the Tone Distribution is examined, 53% consists of Negative, 34% Neutral and 13% Positive content.

Sözcü Newspaper shared a total of 75.1 thousand tweets between 5 October 2022 and 5 October 2023. These Tweets reached 278 billion views and 6.3 billion Reach. Sözcü's Russia/Ukraine War posts are 640 in total. These Tweets reached 680 million views and 30 million Reach. When the most used words are examined, the first 5 words that stand out are Russia, Ukraine, War, Zelenskiy and Putin. When the Tone Distribution is examined, 59% consists of Negative, 27% Neutral and 14% Positive content.

References:

Aydeniz, H., Baritci, F., (2019) "The Media as Public Diplomacy Tool: The Case of TRT World", *Journal of Erciyes Communication*, July, Volume 6, Number 2, 1551-1576.

Baritci F., (2023), Kamu Diplomasisi ve Dijitalleşen Uluslararası Medya, Halkla ilişkiler ve Reklamcılıkta Dijital Trendler, Ed: İbrahim Kiçir, Celil Ünal, Literaturk academia

Bektaş, A., (2013), “Kamuoyu, İletişim ve Demokrasi”, (4. bs), Bağlam Yayınları;

Chadwick, A., (2017), “The hybrid media system: Politics and power”, Oxford University Press

Ertekin, B. A., (2012), “Uluslararası Sistemde Görsel-İşitsel Medyanın Kamu Diplomasisi ve

Kamuoyu Yaratmadaki Önemi: TRT'nin Türkçe Dışında Yayın Yapan Kanalları Üzerine Bir

İnceleme”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 11(42), 323-354.

Gibson, R. K., McAllister, I., (2017), “Populism, social media, and political communication”, Political Studies Review, 15(3), 316-324.

İnceoğlu, Y. G., (2015), “Uluslararası Medya”, Der Yayınları;

Kavoğlu, S., (2013), “Yapılandırmacı Perspektiften Kamu Diplomasisi ve Türkiye: ABD Yazılı Basınından Yansımalar”, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 45, 115-128

Lotan, G., Graeff, E., Ananny, M., Gaffney, D., Pearce, I., & Boyd, D., (2011), “The revolutions were tweeted: Information flows during the 2011 Tunisian and Egyptian revolutions”, International Journal of Communication, 5, 1375-1405.

Tuch, H. N., (1993), “Communicating with the world: U.S. public diplomacy overseas”, (2. bs). St. Martin's Press;

Yıldırım, G., (2015), Uluslararası Halkla İlişkiler Perspektifinden Kamu Diplomasisi. İstanbul, Beta Basım.

Cumhuriyet gazetesi-

<https://twitter.com/cumhuriyetgzt?t=gDye54GsHxJF39WWfwJi2Q&s=08>Sözcügaze

tesi- <https://twitter.com/gazetesozcu?t=TbmHw-mpJdXhjS65bxOTuA&s=08>Yeni

Şafak gazetesi- https://twitter.com/yenisafak?t=8yMyll7Iz_tkjF_kQRrUBQ&s=08

Hürriyet gazetesi-

https://twitter.com/Hurriyet?t=tmicY_rsGQ4jouTLwZcMQ&s=08

Sabah gazetesi- <https://twitter.com/sabah?t=JxbkDpqmUZVLZryZ-xnl8w&s=08>

Black Sea Saint Nicholas Customs (1856-1910)
შავი ზღვის წმინდა ნიკოლოზის საბაჟო (1856-1910)

Merab Megrelishvili

PhD in History,
Researcher at Niko Berdzenishvili Institute
Of Batumi Shota Rustaveli State University,
e-mail: merab.megrelishvili@bsu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-7140-9173>

Nikoloz Megrelishvili

PhD in Law, Batumi Shota
Rustaveli State University,
e-mail: merab.megrelishvili@bsu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-3639-5019>

Abstract: After the Crimean War (1853-1856), the Kobuleti coast of the Black Sea had a particular military strategic function. The outpost of St. Nicholas included the area at the mouth of the Natanebi, where the quay of Shekviteli was located. Professor Tamaz Beradze names the year 1737 as the date of the fortress's foundation. On the map of Western Georgia at the beginning of the 19th century, the fortress of St. Nicholas is marked. In honor of the Russian king Nicholas, it was also referred to as Nikolaevsky. Initially, it was a customs checkpoint located on the sand hill, where there was a quarantine zone, a provision store, and a barracks for up to 30 guards. In 1788-1792, the Nakashidze princes enjoyed the right to be customs officers under the will of Simon III Gurieli. In 1812, according to the Treaty of Bucharest, the Russians occupied it, and the Russian-Turkish border was approved there. In 1813, with the will of the chief ruler of Georgia, Nikoloz Rtishchev, Guriel developed the construction of St. Nicholas Fortress.

Black Sea Nicholas Customs was established in 1856, and its principal duty was to monitor the border and establish control over imported goods. The customs checkpoint of St. Nicholas was subordinated to the Quarantine-Customs Office of Poti, which was part of the Kutaisi Customs District. Customs affairs in the North Caucasus and Transcaucasia were managed by the Customs and Quarantine Department, whose residence was in Tbilisi. Initially, the customs house of St. Nicholas was located on the border of Guria-Adjara. After 1878, the customs checkpoint was moved to the Churuksu area. At the same time, a customs quarantine supervision was established in Batumi, which supervised the ships in the port of Batumi. Then, the customs of St. Nicholas moved to Makryal, near the

Turkish border. The border villages of Nikolovaevsky checkpoint were Khofa, Arkhavi, and Vytse. Sailing ships used to enter Kobuleti from Turkey.

On August 25, 1865, the Ministry of Maritime Affairs of Russia (Petrograd, Minister N. Krabe) approved the rules of operation of surveillance ships on the southeastern coast of the Black Sea. Coastal surveillance was established by Azov barques, which made fast trips along the coast. Commercial ships had to pass through the quarantine zone. Control of ships sailing between Constantinople and Sukhumi was established. Control was mainly carried out in the quarantine zone, where ships detained on the seas were brought for inspection. The goods seized from foreign ships were kept in customs warehouses for one year, and before that, they were confiscated. On July 23, 1857, it was forbidden to export oak wood.

Trade goods were mainly imported from Poti, Ochamchire, Kerch, Rostov, Redut-Kale, and Evpatoria. They used to import European luxury items, perfumes, mirrors, and watches. In 1857, various types of fish were named among the items brought to the customs territory, as well as tobacco, vegetables, fruits, flour, beans, halwa, sheep's wool, paints, and metal. There was a sizeable demand for Asian shawls in the Russian market, which supplied Moscow enterprises.

On May 31, 1866, the Minister of Internal Affairs of Russia, Baluev, approved the instructions of the quarantine customs, rights, and duties of employees.

Particular prohibitions were imposed on religious servants who came from Constantinople. They were admitted with the permission of the Russian Synod.

According to the decision of the Ministry of Foreign Affairs of Russia on December 19, 1878, and the decision of the Asian Department on May 19, 1886, customs had established exceptional control over the import of weapons, paper, and wool. Customs used to carry out medical checks on ships arriving from abroad to prevent various diseases' proliferation. On July 8, 1910, based on the Minister of Finance of Russia, the Black Sea St. Nicholas customs was canceled, and it was declared as the Churuksu customs crossing point. Since 1918, Russian Old Orthodox Christians settled in Shekvetili. In 1920, the castle of Shekvetili was demolished.

Key words: customs, quarantine zone, border control, berth.

მერაბ მეგრელიშვილი
ისტორიის დოქტორი,
ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის მეცნიერ-თანამშრომელი,
ელ-ფოსტა: merab.megrelishvili@bsu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-7140-9173>

ნიკოლოზ მეგრელიშვილი

სამართლის დოქტორი, ბათუმის შოთა
რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი,
ელ-ფოსტა: merab.megrelishvili@bsu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-3639-5019>

აბსტრაქტი: 1853-1856 წწ. ყირიმის ომის შემდეგ შავი ზღვის ქობულეთის სანაპიროს განსაკუთრებული სამხედრო სტრატეგიული დანიშნულება ჰქონდა. წმინდა ნიკოლოზის ფორფოსტი მოიცავდა ტერიტორიას ნატანების შესართავთან, სადაც მდებარეობდა შეკვეთილის ნავმისადგომი. პროფესორი თამაზ ბერაძე ციხე-სიმაგრის დაარსების თარიღად ასახელებს 1737 წელს. XIX საუკუნის დასაწყისის დასავლეთ საქართველოს რუკაზე აღნიშნულია წმინდა ნიკოლოზის ციხე-სიმაგრე. რუსეთის მეფე ნიკოლოზ პირველის საპატივცემულოდ მას მოიხსენიებდნენ ნიკოლაევსკის სახელითაც. თავდაპირველად იგი წარმოადგენდა ქვიშის ბორცვზე მდებარე საბაჟო საგუშაგოს, სადაც განთავსებული იყო საკარანტინო ზონა, პროვიანტის მაღაზია და ყაზარმა 30-მდე გუშაგისთვის. 1788-1792 წლებში სიმონ მესამე გური-ელის ნებით შეკვეთილში მეზაჟეობის უფლებით სარგებლობდნენ თავადი ნაკაშიძეები. 1812 წელს ბუქარესტის ზავის მიხედვით შეკვეთილი რუსებმა დაიკავეს და აქ დამტკიცდა რუსეთ-თურქეთის საზღვარი. 1813 წელს საქართველოს მთავარმმართველ ნიკოლოზ რტიშჩევის ნებით გურიელმა განაახლა წმინდა ნიკოლოზის სიმაგრის მშენებლობა.

1856 წლიდან დაარსებულ შავი ზღვის ნიკოლოზის საბაჟოს ძირითად მოვალეობას შეა-დგენდა საზღვრის მეთვალყურეობა და კონტროლის დაწესება შემოტანილ საქონელზე. წმინდა ნიკოლოზის საბაჟო-საგუშაგო ექვემდებარებოდა ფოთის საკარანტინო-საბაჟო კანტორას, რომელიც შედიოდა ქუთაისის საბაჟო ოკრუგში. ჩრდილოეთ კავკასიასა და ამიერკავკასიაში საბაჟოს საქმეს ხელმძღვანელობას უწევდა საბაჟო-საკარანტინო სამმართველო, რომლის რეზიდენცია თბილისში იყო. თავდაპირველად წმინდა ნიკოლოზის საბაჟო მდებარეობდა გურია-აჭარის საზღვარზე. 1878 წლის შემდეგ საბაჟო-საგუშაგო გადაიტანეს ჩურუქსუს მიდამო-ებში. ამავე დროს ბათუმში დაფუძნდა საბაჟო საკარანტინო ზედამხედველობა, რომელიც მეთვალყურეობას უწევდა ბათუმის პორტში არსებულ გემებს, შემდეგ წმინდა ნიკოლოზის საბაჟო გადააქვთ მაკრიალთან, თურქეთის საზღვართან ახლოს. ნიკოლოაევსკის საგუშაგოს სასაზღვრო სოფლები იყო: ხოფა, არხავი, ვიწე. თურქეთიდან ქობულეთში შემოდიოდა იალქნიანი გემები.

1865 წლის 25 აგვისტოს რუსეთის საზღვაო საქმეთა სამინისტრომ (პეტროგრადი, მინისტრი ნ. კრაზე) დაამტკიცა შავი ზღვის სამხრეთ-

აღმოსავლეთ სანაპიროზე არსებული მეთვალყურე გემების მოქმედების წესები. სანაპიროს მეთვალყურეობა დაწესებული ჰქონდათ აზოვის ბარკასებს, რომლებიც სანაპიროს გასწვრივ აწარმოებდნენ სწრაფ რეისებს. კომერციულ გემებს უნდა გაეცლოთ საკარანტინო ზონა. დაწესდა კონტროლი კონსტანტინეპოლსა და სოხუმს შორის მოცურავე გემებზე. კონტროლი ძირითადად წარმოებდა საკარანტინო ზონაში, სადაც შესამოწმებლად მოჰყავდათ ღია ზღვაში დაკავებული გემები. უცხო გემებიდან ჩამორ-თმეული საქონელი ერთი წლის განმავლობაში ინახებოდა საბაჟოს საწყობებში, ხოლო შემდე კი ხდებოდა მათი კონსფისკაცია. 1857 წლის 23 ივლისს აკრძალეს მუხის ხის გატანა.

სავაჭრო საქონელი ძირითადად შემოდის ფოთიდან, ოჩამჩირიდან, ქერჩიდან, როსტოვიდან, რედუტკალედან, ევპატორიიდან. შემოქონდათ ევროპული ფუფუნების საგნები, პარფიუმერია, სარკე, საათები. 1857 წელს საბაჟოს ტერიტორიაზე შემოტანილ საგნებს შორის დასახელებულია თევზის სხვადასხვა სახეობა: სელდი, ოლოვა, ასევე თამბაქო, ბოსტნეული, ხილი, ფქვილი, ფასოლი, ხალვა, ცხვრის შალი, საღებავები, ლითონი. რუსეთის ბაზარზე დიდი მოთხოვნილება იყო აზიურ შალზე, რითაც მარაგდებოდნენ მოსკოვის საწარმოები. აზიური შალისგან ევროპაში კერავდნენ საუკეთესო ტანსაცმელს.

1866 წლის 31 მაისს რუსეთის შინაგან საქმეთა მინისტრმა ბალუევმა დაამტკიცა საკა-რანტინო საბაჟოს ინსტრუქცია, რომელშიც მინიშნებულია საბაჟოს წევრთა საქმიანობა და მათი უფლება-მოვალეობანი.

განსაკუთრებული აკრძალვები იყო დაწესებული კონსტანტინეპოლიდან გადმოსული რელიგიის მსახურთა მიმართ. მათი ვიზირება ხდებოდა რუსეთის სინოდის ნებართვით.

1878 წლის 19 დეკემბერს რუსეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს და 1886 წლის 19 მაისის აზიური დეპარტამენტის გადაწყვეტილებით საბაჟოს განსაკუთრებული კონტროლი ჰქონდა დაწესებული იარაღის, ქაღალდის და შალის შემოტანაზე. უცხოეთიდან შემოსულ გემებზე სხვადასხვა დაავადებების გავრცელების პრევენციის მიზნით წარმოებდა სამედიცინო შემოწმება. 1910 წლის 8 ივლისს რუსეთის ფინანსთა მინისტრის საფუძველზე შავი ზღვის წმინდა ნიკოლოზის საბაჟო გაუქმდა და გამოცხადდა ჩურუქსუს საბაჟო გადასასვლელ პუნქტად. 1918 წლიდან შეკვეთილში დასახლდნენ რუსი ძველმართლმადიდებლები (სტაროვერები). 1920 წელს შეკვეთილის ციხე დაანგრიეს.

საკვანძო სიტყვები: საბაჟო, საკარანტინო ზონა, საზღვრების კონტროლი, ნავმისადგომი.

1853-1856 წწ. ყირიმის ომის შემდეგ შავი ზღვის ქობულეთის სანაპიროს განსაკუთრებულ-სამხედრო სტრატეგიული დანიშნულება ჰქონდა. გიორგი ყაზბეგი ნაშრომში „ლაზისტანის სანჯაყის სამხედრო-სტატისტიკური და სტრატეგიული ნარკვევები“ განსაზღვრავს რა წმინდა ნიკოლოზის საგუმავოს საზღვრებს, მიანიშნებს მდინარე ჩოლოქის შავი ზღვის სანაპიროსთან შესართავს, აჭარა გურიის მთების ქედს, 50 ვერსის მანძილზე, ჭახათის მთიდან შავნაბადის მთამდე. რუსეთის დაბლობზე, ანუ ჩოლოქის ხაზზე თურქეთისკენ სამი გზა მიდიოდა. ერთი გზა მიუყვებოდა ზღვის ნაპირს წმინდა ნიკოლოზის საგუმავოსთან, მეორე გადიოდა ჩოლოქის საგუმავოსა და სოფელ ლეღვაზე, ხოლო მესამე კი ქვემო (ბოგოლსკის) ბოგილის საგუმავოსთან ოჩხამურის ტერიტორიაზე. ამათგან პირველი გზა ხელსაყრელი იყო ბორბლიანი ტრანსპორტისთვის, იგი მიუყვებოდა ზღვის ქვიშიან ნაპირს და ჩოლოქთან, კინტრიშის (ლიმონის) მინდორზე გადიოდა. ჯერ კიდევ 1658 წელს ეს ადგილი მოინახულა იერუსალიმის პატრიარქმა პაისმა, დიაკონ დოსითეოსთან ერთად. იგი ნაშრომში „მოგზაურობა გურიაში“ აღნიშნავს, რომ ფაზისიდან ისინი გაემგზავრნენ ქობულეთში არსებულ გურიის ნავმისადგომში, საიდანაც აჰყვანენ მდინარეს ზემოთ ორი საათის სავალზე, რის შემდეგ 1659 წლის 22 მარტს მივიდნენ ტაძართან და გურიის მთავრის სახლთან. ქობულეთის ნავმისადგომის დანიშნულებაზე მიანიშნებს ქრისტოფორე კასტელი, რომლის აღბომში ჩანახატს აქვს მინაწერი „ბავშვებით დატვირთული ხომალდი მიდის ჯოჯოხეთში“. ზაქარია ჭიჭინაძე აღნიშნავს, რომ გურიიდან ყოველწლიურად გაყავდათ გაყიდული ბავშვები. ამავე ადგილზე ნავმისადგომის და ციხე-სიმაგრის მშენებლობა დოკუმენტებით მე-18 საუკუნეში დასტურდება. 1723 წელს შეკვეთილის ციხეში ოსმალეთის გარნიზონი იდგა. XIX საუკუნის დასაწყისში წმინდა ნიკოლოზის ფორფოსტი მოიცავდა ტერიტორიას მდინარე ნატანების შესართავთან, სადაც მდებარეობდა შეკვეთილის ნავმისადგომი. პროფესორი თამაზ ბერაძე ციხესიმაგრის დაარსების თარიღად ასახელებს 1737 წელს. XIX საუკუნის დასაწყისის დასავლეთ საქართველოს რუკაზე აღნიშნულია წმინდა ნიკოლოზის ციხე-სიმაგრე. რუსეთის მეფე ნიკოლოზ პირველის საპატივცემულოდ მას მოიხსენიებდნენ ნიკოლაევსკის სახელითაც. თავდაპირველად იგი წარმოადგენდა ქვიშის ბორცვზე მდებარე საბაჟო საგუმავოს, სადაც განთავსებული იყო საკარანტინო ზონა, პროვიანტის მაღაზია და ყაზარმა 30-მდე გუმავისთვის. 1788-1792 წლებში სიმონ მესამე გურიელის ნებით შეკვეთილში მეზაჟეობის უფლებით სარგებლობდნენ თავადი ნაკაშიძეები. 1812წელს ბუქარესტის ზავის მიხედვით შეკვეთილი რუსებმა დაიკავეს და რუსეთ-(თურქეთის)ოსმალეთის იმპერიათა საზღვარი აქ დამტკიცდა. 1813 წელს საქარ-თველოს მთავარმმართველ ნიკოლოზ რტიშჩევის ნებით განაახლა წმინდა ნიკოლოზის სიმაგრის მშენებლობა. 1850

წელს საბაჟო მოინახულა ნიკოლოზ დუნკელ ველინგმა. ველინგის ცნობით 1810 წელს რუსებმა გურიაში, კერძოდ ნატანების შესართავთან, შეკვეთილში განალაგეს ბელევესკის ფეხოსანთა პოლკი და მოაწყვეს თავდაცვითი ნაგებობანი. აღნიშნულ პოლკს ეკუთვნოდა წმინდა ნიკოლოზის სახელობის ეკლესია. აქედან გურულებს გაჰქონდათ სიმინდი, ბზა, ურთხელი, მერქანი. გურულებმა ქობულეთზე კონტროლი დაკარგეს 1774 წლის ქუჩუქ-კაინარჯის ზავის შემდეგ. შეკვეთილთან არსებული წმინდა ნიკოლოზის ციხე-სიმაგრე ნახსენები აქვს კარლ მარქსს 1854 წელს გამოცემულ სტატიაში, რომელიც ეხება რუსეთ-ოსმალეთის საომარ მოქმედებებს სელიმ ფაშას და რუსეთის ჯარს შორის. 1829 წელს რუსეთსა და თურქეთს შორის დადებულ ადრიანოპოლის ტრაქტატში გარკვევით არის მითითებული, რომ წმინდა ნიკოლოზის ნავსადგური არის შავი ზღვის სამხრეთით არსებული სასაზღვრო პუნქტი. 1879 წლის 23 მაისს შავი ზღვისპირეთის საბაჟოებს მიეცათ ბრძანება, რომ მკაცრი მეთვალყურეობა დაეწესებიათ თურქეთის დროშის ქვეშ მოცურავე თევზსაჭერ ფელუკებზე, განსაკუთრებით ფეოდოსიის და ყირიმის ნახევარ-კუნძულზე, სადაც უცხოური გემებისთვის აკრძალული იყო თევზჭერა და დელფინების რეწვა. (ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 10 ფურც. 25) 1865 წლის 25 აგვისტოს რუსეთის საზღვაო საქმეთა სამინისტრომ (პეტროგრადი, მინისტრი ნ. კრაბე) დაამტკიცა შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ სანაპიროზე არსებული მეთვალყურე გემების მოქმედების წესები. სანაპიროს მეთვალყურეობა დავალებული ჰქონდათ აზოვის ბარკასებს, რომლებიც სანაპიროს გასწვრივ აწარმოებდნენ სწრაფ რეისებს (მიმოსვლას). კომერციულ გემებს უნდა გაევლოთ საკარანტინო ზონა. დაწესდა კონტროლი კონსტანტინეპოლსა და სოხუმს შორის მოცურავე გემებზე. კონტროლი ძირითადად წარმოებდა საკარანტინო ზონაში, სადაც შესამოწმებლად მოჰყავდათ ღია ზღვაში დაკავებული გემები (ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 5 ფურც. 8) უცხო გემებიდან ჩამორთმეული საქონელი ერთი წლის განმავლობაში ინახებოდა საბაჟოს საწყობებში, ხოლო შემდეგ კი ხდებოდა მათი კონსფისკაცია. 1857 წლის 23 ივლისს აკრძალეს მუხის ხის გატანა (ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 5 ფურც. 66)

1866 წლის 5 აგვისტოს წმინდა ნიკოლოზის საბაჟო სამეგრელოს მმართველს აცნობებდა, რომ შეთქმული თავადები ტიტე ინაიშვილი და მარღანია აპირებდნენ სამურზაყანოსა და სამეგრელოდან თურქეთში გადასვლას (ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 5 ფურც. 63). 1869 წელს წმინდა ნიკოლოზის საბაჟოს საზღვრებში შემოვიდნენ შემდეგი გემები: „ქრისტიანა“, „წმინდა ეკატერინე“, „წმინდა მიხეილი“, „ფეოდოსია“, „ვასილი“, „წმინდა ნიკოლოზ წინასწარმეტყველი“, „სოფია“, „ვლადიმირი“, „ალექსანდრე“, „წმინდა იაკობი“, საბაჟოს შედგენილი ჰქონდა გემების შემოსვლის ცხრილი, რომელშიც მითითებული იყო, თუ საიდან შემოვიდა გემი, რა საქონელი შემოიტანა და რომელი მიმართულებით წავიდა და ა.შ. სავაჭრო საქონელი

ძირითადად შემოდის ფოთიდან, ოჩამჩირიდან, ქერჩიდან, როსტოვიდან, რედუტ-კალედან, ევპატორიიდან (ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 26 ფურც. 35) შემოჰქონდათ ევროპული ფუფუნების საგნები, პარფიუმერია, სარკე, საათები. 1857 წელს საბაჟოს ტერიტორიაზე შემოტანილ საგნებს შორის დასახელებულია თევზის სხვადასხვა სახეობა: სელდი, ოლოვა, ასევე თამბაქო, ბოსტნეული, ხილი, ფქვილი, (ფასოლი) ლობიო, ხალვა, ცხვრის შალი, საღებავები, ლითონი. რუსეთის ბაზარზე დიდი მოთხოვნილება იყო აზიურ შალზე, რითაც მარაგდებოდნენ მოსკოვის საწარმოები. აზიური შალისგან ევროპაში კერავდნენ საუკეთესო ტანსაცმელს. საბაჟოს მიერ დაწესებული გადასახადი სავალდებულო იყო ყველა რანგის ადამიანისთვის. განსაკუთრებით დიდი გადასახადი იყო დაწესებული სავაჭროდ აკრძალულ საქონელზე, ასე მაგალითად, 1882 წელს ფოთის საკარანტინო საბაჟო დაწესებულების მიმართვის საფუძველზე ნიკოლოზის საბაჟოზე მაღალი გადასახადი დაუწესეს ირანის პრინცს ბეხშენ-მირზას, კერძოდ, მან შემოიტანა ქოლგები, რომლის სახელურებში განთავსებული იყო ძვირფასი თვლებით შემკული ხანჯალი (ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 12 ფურც. 58) საყოველთაო ვაჭრობაში ჩართული იყვნენ რუსეთის ქვეშევრდომი ქართველი ვაჭრებიც: ალექსანდრე აბაშიძე, ვასიკო არობელიძე, ვასილ ართმელაძე, ბეშიტაიშვილი, გაბრიელ ვასაძე, ოქროპირ ღლონტი, სიმონ ბოგვაძე, ალექსანდრე ვარშალომიძე.

1879 წლის 1 იანვარს კავკასიის მეფისნაცვალმა სანიმუშო სამსახურისთვის ორდენებით დააჯილდოვა კავკასიის მეფისნაცვლის საბჭოს წევრი, კავკასიის საცეზურო კომიტეტის წევრი თავადი ჯორჯაძე თბილისის გუბერნიის საქმის მწარმოებელი გლეხთა საკითხებში თავადი ჭავჭავაძე, ფოთის საკარანტინო საბაჟო კანტორის წევრი ანდრონიკაშვილი და ბევრი სხვა (ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 40 ფურც. 1) 1866 წლის 31 მაისს რუსეთის შინაგან საქმეთა მინისტრმა ბალუევმა დაამტკიცა საკარანტინო საბაჟოს ინსტრუქცია, რომელშიც მინიშნებულია საბაჟოს წევრთა საქმიანობა და მათი უფლება-მოვალეობანი. ინსტრუქციის ზოგად ნაწილში განსაზღვრულია საკარანტინო სახლის დირექტორის მოვალეობა, მიღებულ საქონელზე ჰიგიენური წესების დაცვის, მისი დათვალიერება გადანაწილების, დასაწყობების და სხვა საკითხები (ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 27 ფურც. 40) საკარანტინო პაკხაუზებში საქონელს 3 დღის განმავლობაში ტოვებდნენ, ხოლო აზოვის პორტებში გასაგზავნს 6-8 თვეს. ცალკე პუნქტი იყო გამოყოფილი საკარანტინო პორტის კაპიტანზე. მის ძირითად მოვალეობას შეადგენდა საკარანტინო პორტში გემების მიღების საერთო წესების დაცვა. საკარანტინო წყლებში აკრძალული იყო გემების თავისუფალი მოძრაობა. პორტის კაპიტანის რეზიდენციაზე გამოფენილი იყო საკარანტინო ყვითელი ფერის დროშა. ასეთივე ფერის სიმბოლოები იყო სავაჭრო გემებზე. პორტის კაპიტანს საკარანტინო წყლებში შემოსული გემების შესამოწმებლად გააჩნდა

კითხვარი. ინსტრუქცია გარკვეულ ვალდებულებას უწესებდა სასაზღვრო დაცვას. ისინი თვალყურს ადევნებდნენ და იცავდნენ სახმელეთო და საზღვაო საზღვარს.

1856 წლიდან დაარსებულ შავი ზღვის ნიკოლოზის საბაჟოს ძირითად მოვალეობას შეადგენდა საზღვრის მეთვალყურეობა და კონტროლის დაწესება შემოტანილ საქონელზე. წმინდა ნიკოლოზის საბაჟო-საგუშაგო ექვემდებარებოდა ფოთის საკარანტინო-საბაჟო კანტორას, რომელიც შედიოდა ქუთაისის საბაჟო ოკრუგში. ჩრდილოეთ კავკასიასა და ამიერკავკასიაში საბაჟოს საქმეს ხელმძღვანელობას უწევდა საბაჟო-საკარანტინო სამმართველო, რომლის რე-ზიდენცია თბილისში იყო. თავდაპირველად წმინდა ნიკოლოზის საბაჟო მდებარეობდა გურია-აჭარის საზღვარზე. 1878 წლის შემდეგ საბაჟო-საგუშაგო გადაიტანეს (ჩურუქსუს) ქობულეთის მიდამოებში. ამავე დროს ბათუმში დაფუძნდა საბაჟო საკარანტინო ზედამხედ-ველობა, რომელიც მეთვალყურეობას უწევდა ბათუმის პორტში შემოსულ გემებს, შემდეგ წმინდა ნიკოლოზის საბაჟო გადადის მაკრიალთან, თურქეთის საზღვართან ახლოს. (ნიკოლაევსკის) ნიკოლოზის საგუშაგოს სასაზღვრო სოფლები იყო: ხოფა, არხავი, ვიწე. თურქეთიდან ქობულეთში შემოდიოდა იალქნიანი გემები (ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 21 ფურც. 5) 1910 წლის აპრილში ნიკოლოზის საბაჟოს მმართველმა გოგიტიძემ და ქობულეთის N25 შავი-ზღვისპირა სასაზღვრო რაზმის უფროსმა, შტაბის როტმისტრმა ტირტოვმა ხელი მოაწერეს საბაჟოს დადგენილ საზღვრებს, კერძოდ ეს იყო ჩურუქსუს სანაპირო ზოლი, სიგრძით 66 საჟენი, ნიკოლოზის საბაჟოს შენობიდან, სამხრეთით მდებარე სულეიმან ხინიკაძის სახლამდე, და სიგანით 39 საჟენი, არიფ მოწყობილის საცხოვრისამდე, სულ 2500 საჟენი. თურქულ სეინერებს ნებადართული ჰქონდათ თევზჭერა დადგენილ საზღვრებში, მაგრამ ხშირად ისინი არ-ღვევდნენ წესებს და გადმოდიოდნენ საქართველოს ტერიტორიაზე სათევზაოდ და ხის მასა-ლის შესაძენად (ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 21 ფურც. 25). საბაჟო შემოსული და გასული გემების შე-სახებ ინფორმაციას უგზავნიდა საგარეო ვაჭრობის დეპარტამენტს. ძირითადი საზღვაო ტრან-სპორტი იყო რუსეთის და თურქეთის ბარკასები და ფელუკა. წმინდა ნიკოლოზის საბაჟო კონტრაბანდისტულ საქონელს კონფისკაციას უკეთებდა (ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 5 ფურც. 5). 1899 წლის 11 იანვარს რუსეთის შინაგან საქმეთა სამინისტროს ბრძანების საფუძველზე რუსეთის იმპერიაში შემოსვლა აეკრძალათ გერმანიის 9 მოქალაქეს, ავტრიის 21 მოქალაქეს, თურქეთის 27 მოქალაქეს, ირიანის -13, რუმინეთის -7, ბელგიის -5, საბერძნეთის -2, შვეიცარიის, ბულგარეთის თითო მოქალაქეს და საფრანგეთში მცხოვრებ ემილ მატისს (ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 78 ფურც. 8).

1897 წლიდან წმინდა ნიკოლოზის საბაჟოს თარჯიმანი იყო ვასილ კლდიაშვილი, მებაჟეების მოვალეობას ასრულებდნენ პროკოფი ნიკოლაიშვილი და გიგო ჯაველიძე.

1885 წელს რუსი ემიგრანტები ავრცელებდნენ ბიბლიის ფორმაში გადაწერილ რევოლუციური შინაარსის წიგნებს. რუსები განსაკუთრებულ შიშს გამოთქვამდნენ საფრანგეთის მოქალაქე თეოფილე ლატიეს მიმართ, რომელიც სამხედრო განათლების მიღების შემდეგ მუშაობდა საფრანგეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროში რუსული ენის თარჯიმნად. გარკვეული დროის განმავლობაში ფრანგი ლატიე რუსეთში კონსულის თანამდებობას ითავსებდა და ჩაბმული იყო ანტისახელისუფლებო მოძრაობაში (ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 13 ფურც. 7), რის გამოც ხელისუფლება მას ეჭვით უყურებდა.

1885 წელს ინგლისის გემებს თურქული დროშით ტრაპიზონიდან საქართველოში გადმოჰყავდათ ჩერქეზები. მათი გარკვეული ნაწილი სახლდებოდა აფხაზეთში. ამას წინ აღუდგა ილია ჭავჭავაძე და მოითხოვა აფხაზეთში ქართველი მთიელების ჩასახლება.

1889 წელს ქუთაისის სამხედრო გუბერნატორის მიერ ნიკოლოზის საბაჟოს საგუშაგოსადმი გაგზავნილ მიმართვაში აღნიშნული იყო, რომ ოზურგეთის მცხოვრებლები, სიმინდით დატვირთული გემებით გადადიოდნენ თურქეთში (ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 13 ფურც. 39)

საქართველოში შემოსული უცხო გემები კონტრაბანდისტულ საქონელს აგდებდნენ ბათუმის ბულვარის სანაპიროსთან ახლოს, რომელსაც შემდეგ გამოუჩნდებოდა პატრონი. ნიკოლოზის საბაჟოს განსაკუთრებული კონტროლი ჰქონდა დაწესებული საქართველოში შემოტანილ უცხოურ ლიტერატურაზე. XIX საუკუნის 80-იან წლებში რუსეთის საზღვრებში ვრცელდებოდა ყალბი ფული. 1874 წლის 13 იანვარს კავკასიის მეფისნაცვალს საბაჟოებს ავალებდა მხარდაჭერას რუსული საზღვაო-სავაჭრო საზოგადოების გემების მიმართ, რომლებიც შავი ზღვის პორტებში კონტრაბანდისტული საქონლის გამოვლენის მიზნით აწარმოებდნენ სწრაფ რეიდებს. განსაკუთრებული მეთვალყურეობა იყო დაწესებული 1552 ტონა მოცულობის ნორვეგიულ გემზე „RHOS“, რომლის კაპიტანი იყო იახონსენი. ეს გემი 1893 წელს აშენდა გერმანიის ქალაქ შტეტინგში, მიულერის და გოლბერ-გრაბოვის ქარხანაში. ამ გემს გააჩნდა კონტრაბანდისტული საქონლის ფარულად გადატანისთვის აუცილებელი, კონსპირაციულად მოწყობილი კაიუტები. 1878 წელს ჩოლოქის საზღვართან ვაჭრობის წესებს არეგულირებდა გენერალ-მაიორ გრიგოლ გურიელის პირველი რაზმი, ზღვის მხრიდან კაპიტანი ლუგულოვი და მთის მხრიდან გურიის მე-4 რაზმი, კაპიტანი გუგუნავას მეთაურობით (ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 41 ფურც. 2).

საბაჟოზე განსაკუთრებული აკრძალვები იყო დაწესებული კონსტანტინეპოლიდან გადმოსული რელიგიის მსახურთა მიმართ. მათი ვიზირება ხდებოდა რუსეთის სინოდის ნებართვით.

1878 წლის 19 დეკემბერს რუსეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს და 1886 წლის 19 მაისის აზიური დეპარტამენტის გადაწყვეტილებით საბაჟოს განსაკუთრებული კონტროლი ჰქონდა დაწესებული იარაღის, ქაღალდის და შალის შემოტანაზე. 1906 წლის 15 აპრილს საბაჟოს ზღვისპირა დაწესებულებებს ეცნობათ, რომ ანტვერპენიდან გამოსული იარაღით დატვირთული გემი „ხერსონი“ (კაპიტანი შულცი) დროდადრო ცვლიდა გემის სახელწოდებას და შავიზღვისპირეთში აწარმოებდა იარაღით ვაჭრობას (ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 20 ფურც. 25), რაც საბაჟოსთვის საგულისხმო ინფორმაციას შეიცავდა.

ერთ-ერთი ასეთი შემთხვევა ფიქსირდება იარაღით მოვაჭრე ყაზი-ყუმუხის ოლქის სოფელ გურტახის მცხოვრებ სულთან-გაქი მუჰამედის მიმართ, რომელსაც ბრალდებოდა მთის მოსახლეობაში კონსტანტინეპოლიდან შემოტანილი იარაღით ვაჭრობა.

უცხოეთიდან შემოსულ გემებზე სხვადასხვა დაავადებების გავრცელების პრევენციის მიზნითაც იყო დაწესებული კონტროლი. 1882 წლის 1 აგვისტოს რუსეთის ელჩი კონსტანტინეპოლში საბაჟოებს ატყობინებდა, რომ ინდოეთის ქალაქ ბომბეიდან გამოსულ გემზე „HESNERAY“ ფიქსირდება ქოლერიის ავადმყოფობით სიკვდილის შემთხვევა. გემზე გამოცხადდა კარანტინი. ამ პერიოდში ქოლერა დაფიქსირდა მექსიკ. არსებული შემთხვევებიდან გამომდინარე საბაჟო აწარმოებდა გემების დათვალიერებას და ავადმყოფათა გადარ-ჩენის მიზნით მათ გადაყვანას ბათუმის საავადმყოფოში (ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 12 ფურც. 41).

საყურადღებოა, რომ 1906 წელს შავი ჭირის აცილების მიზნით დაწესდა კონტროლი იაპონიის ქალაქებიდან და, მათ შორის, ქალაქ კაბედან შემოტანილ საქონელზე (ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 20 ფურც. 37).

წმინდა ნიკოლოზის საბაჟო ადგენდა სტატისტიკურ მონაცემებს საკაბოტაჟე გემების მიერ სხვადასხვა პორტებში შემოტანილ საქონელზეც (ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 12 ფურც. 28).

ამრიგად, წმინდა ნიკოლოზის საბაჟოს დაწესებული ჰქონდა საზღვრები, რომელიც იცავდა რუსეთის იმპერიის მიერ ოკუპირებულ საქართველოს ტერიტორიას.

1910 წლის 8 ივლისს რუსეთის ფინანსთა მინისტრის ბრძანების საფუძველზე შავი ზღვის წმინდა ნიკოლოზის საბაჟო გაუქმდა და იგი გამოცხადდა ჩურუქსუს საბაჟო გადასასვლელ პუნქტად. 1918 წლიდან შეკვეთილში დასახლდნენ რუსი „სტაროვერები“ (ძველმართლმადიდებლები). 1920 წელს შეკვეთილის ციხე დაანგრის.

დანართი: შავი ზღვის წმინდა ნიკოლოზის საბაჟოს საქმიანობის ამსახველი საარქივო-დოკუმენტები.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა:

ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 10 -აჭარის საარქივო სამმართველო, ფონდი ი-13 ანაწერი 2, საქმე N10

ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 5 -აჭარის საარქივო სამმართველო, ფონდი ი-13 ანაწერი 2, საქმე N5

ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 26 -აჭარის საარქივო სამმართველო, ფონდი ი-13 ანაწერი 2, საქმე N6

ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 12 -აჭარის საარქივო სამმართველო, ფონდი ი-13 ანაწერი 2, საქმე N12

ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 40 -აჭარის საარქივო სამმართველო, ფონდი ი-13 ანაწერი 2, საქმე N40

ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 27 -აჭარის საარქივო სამმართველო, ფონდი ი-13 ანაწერი 2, საქმე N7

ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 21 -აჭარის საარქივო სამმართველო, ფონდი ი-13 ანაწერი 2, საქმე N21

ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 78 -აჭარის საარქივო სამმართველო, ფონდი ი-13 ანაწერი 2, საქმე N78

ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 13 -აჭარის საარქივო სამმართველო, ფონდი ი-13 ანაწერი 2, საქმე N13

ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 41 -აჭარის საარქივო სამმართველო, ფონდი ი-13 ანაწერი 2, საქმე N41

ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 12 -აჭარის საარქივო სამმართველო, ფონდი ი-13 ანაწერი 2, საქმე N12

ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 20 -აჭარის საარქივო სამმართველო, ფონდი ი-13 ანაწერი 2, საქმე N20

ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 83 -აჭარის საარქივო სამმართველო, ფონდი ი-13 ანაწერი 2, საქმე N83

ასს. ფ. ი-13, ან. 2, ს. 95-აჭარის საარქივო სამმართველო, ფონდი ი-13 ანაწერი 2, საქმე N95

ასს. ფ. ი-13, ან. 1, ს. 41-აჭარის საარქივო სამმართველო, ფონდი ი-13 ანაწერი 1, საქმე N41

მალხაზ სიორიძე 2003 :-ბათუმის საბაჟო ბათუმი 2003 წ.

დიმიტრი ბაქრაძე 1987: - „არქეოლოგიური მოგზაურობა გურიასა და აჭარაში“. ბათუმი 1987 წ.

ნიკოლოზ ბერძენიშვილი 1964 : - „ერთი უძველესი საბაჟოს ადგილმდებარეობისთვის საქართველოში“. საქართველოს ისტორიის საკითხები, წ. I თბილისი 1964 წ.

თედო სახოკია 1985 :- „მოგზაურობა გურია, აჭარა, სამურზაყანო, აფხაზეთი“. ბათუმი 1985 წ.

აბელი სურგულაძე მალხაზ სიორიძე 1996 :- „პორტო-ფრანკო“. ბათუმი 1996 წ.

რევაზ უზუნაძე 2001:- „ნაოსნობა ბათუმის ოლქში (სამხედრო პოლიტიკური, ეკონომიკური და სოციალური ასპექტები)“. ბათუმის უნივერსიტეტი 2001 წ.

გირგი ყაზბეგი 2012 : - „ლაზისტანის სანჯაყის სამხედრო, სტატისტიკური და სტრატეგიული ნარკვევები“. ბათუმი 2012 წ.

თამაზ ბერაძე 1981: -, ნაოსნობა შუა საუკუნეების საქართველოში“. თბილისი 1981 წ.

Ajara in the Post-Soviet Period (1990-2023 years)
აჭარა პოსტსაბჭოთა პერიოდში (1990-2023 წლები)

Ucha Okropiridze

PhD in History,

Chief scientific researcher at the Department of

History and Archaeology of

Niko Bardzenishvili Institute of

Batumi Shota Rustaveli State University,

e-mail: ucha.okropiridze@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1696-0781>

Abstract: The paper begins with the events that developed in Georgia in early 1989. It tells about the processes developed here on April 9, 1989, and the events surrounding the autonomous formations in Georgia. It discusses the results of the elections of the Georgian Congress on September 30, 1990, and the elections of the Supreme Council of Georgia on October 28 of the same year and their influence on the current events in our region. The relationship between the activities of the parties of the national direction in Adjara and the national government of Georgia at the initial stage of their coming to power and the attitude of Aslan Abashidze's government towards it is studied. The prerequisites for the creation of the "Revival Union" in Adjara after the December-January 1991-1992 military-criminal coup in Georgia and the dynamics of its formation, the struggle against the putschist coup in Georgia are analyzed.

The driving impulses of the October 11, 1992 "Hope" and the subsequent "Uimedon" elections in Georgia and its results in Adjara and Georgia as a whole are investigated. The activity of the Adjara National Forces and its activities in the struggle for the restoration of legality in Georgia.

The coup d'état of March 1, 1994 - the ratification of Georgia's entry into the CIS. year by the Parliament and the role of the Adjara deputation in this case.

The changes in the state and system structures of the Autonomous Republic of Adjara in 1991-2002 have been studied. The arrival of Mikheil Saakashvili in the central government of Georgia and the changes implemented in the autonomy of Ajara - on May 6, 2004, A. from the government of Ajara. The departure of Abashidze and the establishment of the government of the National Movement here, the policy pursued by him until 2012. Since October 2012, Saakashvili's team has left the government of Georgia and the modern policy of the "Dream" government in the Autonomous Republic of Adjara. Its activities and priorities.

Key words: Ajara; Post-Soviet period; Batumi.

უჩა ოქროპირიძე
ისტორიის დოქტორი,
ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის
ისტორიისა და არქეოლოგიის განყოფილების
მთავარი მეცნიერი თანამშრომელი,
ელ-ფოსტა: ucha.okropiridze@bsu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1696-0781>

აბსტრაქტი: ნაშრომი იწყება 1989 წლის დასაწყისში საქართველოში განვითარებული მოვლენებით. მასში მოთხრობილია აქ 1989 წლის 9 აპრილს და შემდგომ განვითარებული პროცესებისა და საქართველოში არსებულ ავტონომიურ ფორმირებების გარშემო მიმდინარე მოვლენების შესახებ. მასში განხილულია როგორც 1990 წლის 30 სექტემბრის საქართველოს კონგრესის, ისე ამავე წლის 28 ოქტომბრის საქართველოს უზენაესი საბჭოს არჩევნების შედეგები და მათი გავლენა ჩვენს რეგიონში მიმდინარე მოვლენებზე. შესწავლილია აჭარაში ეროვნული მიმართულების პარტიათა საქმიანობისა და საქართველოს ეროვნული ხელისუფლების ურთიერთდამოკიდებულება მათი ხელისუფლებაში მოსვლის საწყის ეტაპზე და ასლან აბაშიძის მთავრობის დამოკიდებულება მის მიმართ. აჭარაში „აღორძინების კავშირის“ შექმნის წინაპირობები საქართველოში 1991-1992 წლების დეკემბერ-იანვრის სამხედრო-კრიმინალური გადატრიალების შემდეგ და გაანალიზებულია მისი ჩამოყალიბების დინამიკა, ბრძოლა საქართველოში მომხდარ პუტჩისტურ გადატრიალებასთან.

გამოკვლეულია 1992 წლის 11 ოქტომბრის „იმედისა“ და მასზე მიყობებული „უიმედობის“ არჩევნების წარმმართველი იმპულსები საქართველოში და მისი შედეგები აჭარაში და სრულიად საქართველოში. აჭარის ეროვნულ ძალთა აქტივობა და მისი საქმიანობა საქართველოში კანონიერების აღდგენისათვის გამართულ ბრძოლაში.

1994 წლის 1 მარტის სახელმწიფო გადატრიალება - „დსთ“-ში შესვლის რატიფიცირება საქართველოს ე. წ. პარლამენტის მიერ და აჭარის დეპუტაციის როლი ამ საქმეში.

შესწავლილია 1991-2002 წლებში მომხდარი ცვლილებები აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის სახელმწიფო და სისტემურ სტრუქტურებში. საქართველოს ცენტრალურ ხელისუფლებაში მიხეილ სააკაშვილის მოსვლა და აჭარის ავტონომიაში განხორციელებული ცვლილებები - 2004 წლის 6 მაისს, აჭარის ხელისუფლებიდან ა. აბაშიძის წასვლა და აქ ნაცემოდრობის ხელისუფლების დამყარება, მის მიერ გატარებული პოლიტიკა 2012 წლამდე. 2012 წლის ოქტომბრიდან სააკაშვილის გუნდის წასვლა

საქართველოს ხელისუფლებიდან და „ოცნების“ მთავრობის თანამედროვე პოლიტიკა აჭარის ავტონომიურ რესპუბლიკაში. მისი საქმიანობა და პრიორიტეტები.

საკვანძო სიტყვები: აჭარა; პოსტსაბჭოთა პერიოდი; ბათუმი.

1989 წლის დასაწყისში განსაკუთრებით რეზონანსული იყო საქართველოს ძალისმიერი გასაბჭოებისადმი მიძღვნილი საპროტესტო გამოსვლათა ტალღა, რომელმაც მთელს აჭარაში ჰპოვა გამოხმაურება.

ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის სრულიად საქართველოს მასშტაბით ასევე არნახული გამოცოცხლება მოჰყვა 1989 წლის 9 აპრილს თბილისში დატრიალებულ ტრაგედიას. 1989 წლის 4 აპრილს თბილისში დაწყებული გრანდიოზული აქციების გამოძახილი იყო იმავე წლის 7 აპრილს ბათუმის გარეუბანში, სოუქ-სუს სასაფლაოს ეკლესიის ეზოში ეროვნული მოძრაობის ადგილობრივ აქტივისტთა თათბირი, რომელზედაც დაისვა თბილისში მიმდინარე აქციისადმი დამოუკიდებლობის საკითხი...

1989 წლის 9 აპრილის ღამეს თბილისში დატრიალებული ამბები ბათუმში იმავე დილით გახდა ცნობილი. ბათუმელ აქტივისტთა 20 კაციანმა ჯგუფმა წმ. ილიას ძეგლიდან სოუქ-სუს სასაფლაომდე მანძილი გაშლილი დროშით გაიარა იმედიტ, რომ ქალაქის მოსახლეობა შეუერთდებოდა მათ, რაც არ გამართლდა. 10 აპრილს, ბათუმის სახელმწიფო ინსტიტუტის ეზოში მოეწყო მიტინგი-მანიფესტაცია ქალაქში შემდგომი მსვლელობით [მიქელაძე, 2005]. იმავე დღეს ინსტიტუტის უკან, ბათუმის ბულვარში გაშენდა 9 აპრილის ტრაგიკულად დაღუპულთა ხსოვნისადმი მიძღვნილი სკვერი, სადაც შემდეგ დაიდგა გრანიტის სტელა წარწერით – „ცხრა აპრილის ცრემლი“...

9 აპრილის შემდეგ ქართული ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის წინაშე კიდევ უფრო მწვავედ დაისვა საქართველოში არსებულ ავტონომიებთან ურთიერთობის საკითხი. პირველი ხალხმრავალი მიტინგი, რომელსაც 20 ათასამდე კაცი ესწრებოდა და სადაც პირდაპირ დაისვა აჭარის ავტონომიის გაუქმების საკითხი, გაიმართა 1989 წლის 26 მაისს ბათუმის ბულვარში მდებარე ძველ შადრევნებთან. ამ თემაზე პოლემიკამ ფართო ხასიათი მიიღო საქართველოსა თუ აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის პრესასა და სხვა საინფორმაციო საშუალებებში.

1990 წლის 30 სექტემბერს ჩატარებულ საქართველოს ეროვნული კონგრესის არჩევნებში, აჭარიდან გაიმარჯვეს საქართველოს ეროვნული დამოუკიდებლობის პარტიამ, ედპ-მ და რესპუბლიკურმა პარტიამ [სია შედგენილია ტარიელ მახარაძის მიერ ჩემთვის გადმოცემული მოგონებებისა და დოკუმენტების საფუძველზე], ხოლო 1990 წლის 28 ოქტომბრის

საქართველოს უზენაესი საბჭოს პირველ მრავალპარტიულ არჩევნებში აჭარაში, ბათუმის გარდა (დავით ბერძენიშვილი და თამაზ დიასამიძე), კომუნისტებმა გაიმარჯვეს [ოქროპირიძე, 2005]. 1990 წლის 30 ნოემბრის აქცია, - კომუნისტური მმართველობის მიერ თავისი ძალების გენერალური დათვალიერება...

1991 წლის 6 თებერვალს გაიმართა აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის XI უზენაესი საბჭოს XII სესია, რომელმაც მიიღო კანონი „აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის კონსტიტუციის ცვლილებებისა და დამატებების შესახებ“ [„აჭარა“, № 23, 1991]. სულ მალე, ამ კანონთა და დადგენილებათა მიღების შემდეგ, აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის ხელისუფლებაში დაიწყო ცვლილებები. მისი ხელისუფლების სათავეში მოვიდა ასლან აბაშიძე, ხოლო მარტის დასაწყისში ქ. ბათუმსა (ტარიელ ფუტკარაძე) და აჭარის რაიონებში ში - ანზორ თხილაიშვილი, ხელვაჩაურში - ბესარიონ ბიბინიშვილი, ქედაში - სანდრო ბერიძე, შუახევში - შოთა ფუტკარაზე და ხულოში - ბეჟან გობაძე) დაინიშნენ პრეფექტები და ჩამოყალიბება დაიწყო პრეფექტურებმა [ოქროპირიძე უ., 2005: 27-29; მიმართვა., „აღდგომა“, № 6 (103), 1996]. ამ დროს, აჭარაში მოქმედ ოპოზიციონერ კონგრესმენტთა აქტივობა საკმაოდ ორგანიზებულ და მრავალფეროვან ხასიათს ატარებდა. ბათუმში განლაგებული მათი საკოორდინაციო საბჭოს შტაბი და მისი მომხრეები აჭარის მოსახლეობისათვის შეურაცხმყოფლად თვლიდნენ ავტონომიური რესპუბლიკის სტატუსს, მოუწოდებდნენ აჭარის მოსახლეობას ადგილობრივი მმართველობის ორგანოების ბოიკოტირებისაკენ და სხვა.

1991 წლის 9 აპრილს საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აქტის გამოცხადებას უდიდესი სიხარულით შეხვდა აჭარის მოსახლეობაც. მაგრამ მეტად ნიშანდობლივი იყო აქ მოქმედ ოპოზიციურ ძალთა დამოუკიდებულება აღნიშნული აქტისადმი. მათ, ფაქტობრივად, ამ ისტორიული აქტის ბოიკოტირება სცადეს. ხოლო ქ. ბათუმმა და აჭარის მოსახლეობამ უდიდესი ზეიმით აღნიშნა საქართველოს ისტორიაში ეს უდიდესი მოვლენა და ქალაქ ბათუმში გაიმართა სადღესასწაულო მიტინგი-მანიფესტაცია, რომელშიც მონაწილეობა მიიღო ათეულ ათასობით ადამიანმა... [[„აჭარა“, № 6 (18.719), 1991]. სულ მალე საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აქტის გამოცხადებიდან, აჭარაში ქედის, შუახევის და ხულოს პრეფექტურებთან არსებულმა საკრებულოებმა ქ. ბათუმის მაშინდელი პრეფექტის, ტარიელ ფუტკარაძის ინიციატივას თანადგომა გამოუცხადეს და აჭარის ხელისუფლების გვერდის ავლით საქართველოს ხელისუფლებას წარუდგინეს ამ საკრებულოების გადაწყვეტილება აჭარის ავტონომიის გაუქმების მოთხოვნით, რაც პირად შეურაცხყოფად იქნა აღქმული ასლან აბაშიძისა მიერ და ამ გადაწყვეტილების გასაბათილებლად იგი აქტიურად ამოქმედდა. ამას კი

მოყვა 1991 წლის 22 - 23 აპრილის სახელისუფლებო გადატრიალების მცდელობა აჭარაში [ტალიაშვილი, 1994].

ამ მოვლენების პარალელურად აქ მიმდინარეობდა ეროვნული მოძრაობის ავანგარდში მდგარი „მრგვალი მაგიდა-თავისუფალი საქართველოს“ პოლიტიკურ ბლოკში შემავალ ადგილობრივ სუბიექტთა გაძლიერება-განმტკიცებაც.

1991-1992 წლების დეკემბერ-იანვრის სამხედრო-კრიმინალურ გადატრიალებაში აჭარას მონაწილეობა თითქმის არ მიუღია, მაგრამ კანონიერი ხელისუფლებისადმი მისი მხარდაჭერაც არაეფექტური იყო. უნდა ითქვას, რომ ამ რეგიონიდან გამოსულმა პოლიტიკაზე პრეტენზიის მქონე პიროვნებებმა მონაწილეობა მიიღეს საქართველოს ისტორიაში ამ სამწუხარო ამბების იდეოლოგიურ მომზადებაში, რასაც შემდეგში, სამხედრო პუტჩის პერიოდში, თან სდევდა, მათი ასევე განსაკუთრებული „თავგანწირვა“ თავის გამოჩენის მიზნით

საქართველოს კანონიერი ხელისუფლების წინააღმდეგ სამხედრო-კრიმინალური გადატრიალების დაწყებისთანავე აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის ხელისუფლებამ გაატარა სასწრაფო ღონისძიებები თბილისში განხორციელებული ძალადობის აქტის რეგიონზე გავრცელების აღსაკვეთად, რაშიც მას თანადგომა განუცხადა ამ კუთხეში მოქმედმა ჭეშმარიტი ეროვნული მოძრაობის ძალებმა. თავის მხრივ აჭარის ხელისუფლებამ 1991 წლის 25 დეკემბერს ე. ბათუმში შექმნა „აღორძინების“ კავშირის საინიციატივო ჯგუფი. მისი დამფუძნებელი კონფერენცია ჩატარდა 1992 წლის 24 აპრილს ბათუმში. ორგანიზაციას ეწოდა „აჭარის აღორძინების სრულიად საქართველოს კავშირი“, ხოლო მისი დევიზი გახდა „საქართველო უპირველეს ყოვლისა!“ [დემოკრატიული აღორძინების კავშირის (შემდგომში დაკ) არქივი, აღწ. 1, საქმე 1, 1991].

აჭარის ხელისუფლებამ, მიუხედავად ზოგიერთი პოლიტიკური პარტიის წარმომადგენელთა პოზიციისა, რომლებიც პირდაპირ ეპატიჟებოდნენ აჭარაში საქართველოს დამატყვევარ კრიმინალურ ბანდებს, შეძლო აჭარის მოსახლეობის თავის გარშემო კონსოლიდაცია და ამ კუთხეს თავიდან ააცილა ის უდიდესი კატაკლიზმები, რამაც, ფაქტობრივად, დანაწევრებამდე მიიყვანა ქართული სახელმწიფო.

1992 წლის 7 მარტს საქართველოში ჩამოვიდა ედუარდ შევარდნაძე. იმავე დღით თარიღდება პრეზიდენტ ზვიად გამსახურდიას „მიმართვა აჭარის მოსახლეობისადმი“, რომელშიც იგი უდიდეს იმედსა და მხარდაჭერის რწმენას გამოთქვამს აჭარის მოსახლეობისა და მისი ხელისუფლებისადმი [მიმართვა აჭარის.., 2005: 7].

1992 წლის 19 აპრილს თავად ე. შევარდნაძე ჩამოვიდა და იმოგზაურა ზემო აჭარაში, ხოლო 20 აპრილს მოაწყო შეხვედრები ბათუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტსა და აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის მინისტრთა საბჭოს

სააქტო დარბაზში შეკრებილ საზოგადოებისა და პარტიული ორგანიზაციების წარმომადგენლებთან [გაზ. „საჩინო“, № 1, 1991]..

მაშინდელი აჭარის სინამდვილეში მნიშვნელოვან მოვლენას წარმოადგენდა 1992 წლის 8 მაისის აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის უზენაესი საბჭოს სესია, რომელზედაც წარმოშობილი წინააღმდეგობის გამო რესპუბლიკური პარტიის წევრმა ოთარ ზოიძემ და ჰელსინკის კავშირის ყოფილმა წევრმა ბეჟან გობამემ დღის წესრიგში დააყენეს ასლან აბაშიძის გადაყენების მოთხოვნა, მაგრამ ასლან აბაშიძემ მოხერხებული მანევრით თავიდან აიცილა ეს საშიშროება და შემდეგში ფაქტობრივად გააუქმა აჭარის უზენაესი საბჭო და მისი უფლება-მოვალეობანი მისსავე პრეზიდიუმს გადაულოცა[„დრონი“, 1992, 16. 05].

ამის პარალელურად კონგრესმენ-ოპოზიციონერები აჭარაში ამ დროს მიმართავდნენ სხვაგვარად მოაზროვნეთა და პრეზიდენტ გამსახურდიას მომხრეთა აზრის დატერორების უნიკალურ მეთოდებს – აქციებში მონაწილე ხალხისა და პიროვნებების ლანძღვა-გინებასა და დამცირებას, მათი აზრების უსამართლო განქიქება-დაცინვას [ოქროპირიძე, 2009: 160-161]..

1992 წლის 11 ოქტომბრის „იმედის“ არჩევნებში ამ ძალებმა აჭარაში თავი მოიყარეს საარჩევნო ბლოკში „11 ოქტომბერი“. აჭარაში მოქმედი ე. წ. ოპოზიციური ძალები წუხდნენ ხუნტის ხელისუფლების აქ გაუვრცელებლობის შესახებ და საქართველოში არჩევნებზე საუბრისასაც, ისევ აჭარაში მათ მიერ დაფიქსირებულ დარღვევებზე ამახვილებდნენ ყურადღებას. მაგრამ აჭარაში იყვნენ ძალები, რომლებიც ობიექტურად აფასებდნენ საქართველოში შექმნილ ურთულეს ვითარებას და აქტიურად მოქმედებდნენ საერთო ქართული ინტერესების შესაბამისად [იქვე: 169]..

1992 წლის ზაფხულსა და შემოდგომაზე აქტიურად ხდებოდა ეროვნულ ძალთა კონსოლიდაცია. ჩამოყალიბდა საქართველოს ეროვნული ხსნის და დაუმორჩილებლობის აჭარის რეგიონალური ორგანიზაციები.

1993 წ. მარტის პირველ ნახევარში ბათუმში შეიქმნა საქართველოს კონსტანტინე გამსახურდიას საზოგადოების აჭარის სამხარეო ორგანიზაცია, ხოლო 1993 წლის 21 მარტს ჩატარდა სრულიად საქართველოს ეროვნულ პოლიტიკური მოძრაობა „ჭყონდიდელის“ აჭარის რეგიონალური ორგანიზაციის დამფუძნებელი კრება [გაზ. „საქართველოს სამრეკლო: № 3 (5), 1993: 1]. 1993 წლის 27 მარტს კი აჭარის დელეგაციამ ქ. ზუგდიდში მონაწილეობა მიიღო სრულიად საქართველოს ეროვნულ-პოლიტიკურ მოძრაობა „ჭყონდიდელის“ პირველი კონფერენციის მუშაობაში. ჭყონდიდელური მოძრაობის სათათბიროს ახალ წევრებად კონფერენციამ აირჩია – უჩა ოქროპირიძე, ჯემალ გამახარია, დავით ქობალია, ავთანდილ ჩიტაძე და როლანდ გაგუა [გაზ. „ჭყონდიდელი # 2, 1993].

მოძრაობა „ჭყონდიდელისა“ და კონსტანტინე გამსახურდიას აჭარის ორგანიზაციებმა ბათუმში თავიანთი პირველი გაერთიანებული აქცია

ჩაატარეს 1993 წლის 31 მარტს; იმავე წლის 9 აპრილს კი მიტინგი-მანიფესტაციის მონაწილენი დაგეგმილი სვლა-გეზით მივიდნენ ბათუმის ბულვარში მდებარე 9 აპრილის მემორიალთან და დადეს ფიცი, რომ სიცოცხლის უკანასკნელ წუთამდე იბრძოლებდნენ ედუარდ შევარდნაძის მოღალატურ რეჟიმთან. კანონიერების აღდგენის მოთხოვნით მთელ საქართველოში გაიშალა აქტიური მუშაობა – თბილისის ივანე ჯავახიშვილის სახელმწიფო უნივერსიტეტის 103 თანამშრომლის მიმართვისადმი მხარდაჭერამ საქართველოში საყოველთაო ხასიათი მიიღო. აღნიშნულ მიმართვას ერთ-ერთი პირველი გამოეხმაურა აჭარაც – სრ. საქართველოს ეროვნულ-პოლიტიკური მოძრაობა (შემოკლ. - ე. პ. მ. - უ. ო.) „ჭყონდიდელის“ აჭარის სამხარეო და კონსტანტინე გამსახურდიას საზოგადოების აჭარის ორგანიზაციები.[გაზ. „იბერია-სპექტრი“, № 79, 1993]. ანალოგიური მიმართვა გააკეთა კონსტანტინე გამსახურდიას საზოგადოების აჭარის ორგანიზაციამაც, [„იბერია-სპექტრი“, № 80, 1993: 2].

ამასთან, ბათუმში შესაძლებელი გახდა კონსტანტინე გამსახურდიას 100 წლისთავისადმი მიძღვნილი საიუბილეო ღონისძიების მაღალ დონეზე ჩატარება [„აღდგომა“, №6 (103), 1996: 4-5].

1993 წლის 8, 9 და ივლისს ქ. ზუგდიდში შედგა საქართველოს რესპუბლიკის უზენაესი საბჭოს საგანგებო სესია; აჭარიდან აღნიშნულ სესიას დეპუტატის სტატუსით ესწრებოდა ტარიელ ფუტკარაძე, აგრეთვე მიწვეული სტუმრები [„ვერისი“, № 1, 1993: 1].

1993 წლის სექტემბრის დასაწყისში ედუარდ შევარდნაძემ მორიგი მოგზაურობა მოაწყო დასავლეთ საქართველოში და 5 სექტემბერს შეხვედრები მოაწყო ქუთაისში, ფოთში. იმავე დღეს ეწვია ბათუმს და შეხვდა ასლან აბაშიძეს [გაზ. „იბერია-სპექტრი“, № 85, 1993: 6]. აჭარის ხელისუფლებამ სცადა ურთიერთ დაპირისპირებულ მხარეთა შორის ნდობის აღდგენა და ურთიერთ კომპრომისის მიღწევის მიზნით ორივე მხარე ქობულეთის რაიონში სოფელ ბობოყვათში მდებარე სამთავრობო რეზიდენციაში მიიწვია. აქ მოლაპარაკება გაიმართა 1993 წლის 8 და 9 სექტემბერს. მაგრამ, ხელშეკრულებას ხელი არ მოეწერა, რადგან ამ შედეგისთვის ყველაფერი გააკეთა შევარდნაძის ხელისუფლებამ. ასეთ ვითარებაში, 1993 წლის 24 სექტემბერს საქართველოში დაბრუნდა პრეზიდენტი ზვიად გამსახურდია. 26 სექტემბერს ზუგდიდში გაიმართა გრანდიოზული მიტინგი; აქციას აჭარიდან დაესწრო ზუგდიდში სპეციალურად ჩასული სოლიდური წარმომადგენლობა. მასზე საქართველოში კანონიერი ხელისუფლების აღდგენის დაწყებისადმი მისასალმებელი სიტყვით გამოვიდნენ უჩა ოქროპირიძე და ნინო ნოღაიდელი.

საინტერესოა 1993 წლის 24 ოქტომბრის „აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის უზენაესი საბჭოს პრეზიდიუმის მიმართვა ბატონ ზვიად

გამსახურდიასადმი“, რომელშიც ნათლად არის დახატული საქართველოში შექმნილი ვითარება, შემდეგ კი ნათქვამია: „... პრინციპულად ვგმობთ და ვემიჯნებით ძალისმიერ პოლიტიკურ კურსს. ჩვენ პირველებმა ხმამაღლა განვაცხადეთ, რომ კანონიერი ხელისუფლების იარაღით დამხობა დანაშაულია“ [„აღორძინება“, № 22, 1993: 1].

1994 წლის 1 მარტს კონდოტიერთა კასტამ, რომელსაც მითვისებული ჰქონდა საქართველოს პარლამენტის უფლებამოსილება – 125 ხმით, 69-ს წინააღმდეგ რატიფიცირება გაუკეთა დამოუკიდებელ სახელმწიფოთა თანამეგობრობაში საქართველოს შესვლას. მათ შორის ამ ფაქტს დადებითი ხმა მისცეს დეპუტატებმა აჭარიდან... [„ქართველი ერი“, № 5 (59), 1994: 1-2].

საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ (1991 წ. 9 აპრილი) აჭარაში ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული ცვლილებები არ მომხდარა (გარკვეულ დრომდე) და იგი კვლავ 2 ქალაქის, 5 სასოფლო რაიონის და 7 დაბისაგან შედგებოდა. მაგრამ 1991-2002 წლებში მნიშვნელოვანი ცვლილებები განიცადა ავტონომიური რესპუბლიკის საკანონმდებლო, აღმასრულებელმა სასამართლო ხელისუფლებამ და მმართველობის ადგილობრივმა ორგანოებმა. ამ წლებში 4-ჯერ ჩატარდა აჭარის ა. რ-ის უზენაესი საბჭოს არჩევნები, ჩამოყალიბდა ხელისუფლების ადგილობრივი ორგანოები. აირჩიეს აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის უზენაესი საბჭოს დარგობრივი კომიტეტები და ქვეკომიტეტები, შეიქმნა მინისტრთა საბჭო, აირჩიეს კონტროლის პალატა და უზენაესი სასამართლო. შემოიღეს ავტონომიური რესპუბლიკის მეთაურის პოსტი და გაზარდეს მისი უფლებამოსილება, არჩეული იქნა აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის ორპალატიანი პარლამენტი, რაც გაგრძელდა ასლან აბაშიძის აჭარის ხელისუფლებიდან გამეფებამდე, 2004 წლის 6 მაისამდე.

ხელისუფლების მიერ გატარებული სოციალ-ეკონომიკური პოლიტიკის შედეგები მეტწილად აისახა მთელი რეგიონის ცხოვრებასა და ქვეყნის საშინაო პოლიტიკაზე, ცენტრსა და რეგიონს შორის მდგომარეობა უკიდურესად დაიძაბა. ხელისუფლებიდან ედუარდ შევარდნაძის წასვლის შემდეგ, რამდენიმე თვეში, ასლან აბაშიძემ აჭარა დატოვა და მოსკოვს მიაშურა. ხოლო აჭარა საკანონმდებლო დონეზე კვლავ დაუბრუნდა საქართველოს კონსტიტუციურ და საკანონმდებლო სივრცეს. ახალ საფეხურზე ავიდა მხარის სოციალ-ეკონომიკური და პოლიტიკური აღმშენებლობა. შეიქმნა და აშენდა თანამედროვე ცხოვრებისათვის დამახასიათებელი ინფრასტრუქტურები - განახლდა და თანამედროვეობას შეეფარდა აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის საკონსტიტუციო და საკანონმდებლო ბაზა.

აჭარის ხელისუფლებიდან ასლან აბაშიძის წასვლის შემდეგ მას პრეზიდენტის ბრძანებულებით დროებით, როგორც საქართველოს პრეზიდენტის რწმუნებული ლევან ვარშალომიძით მართავდა, რომელიც

2004 წლის 20 ივლისიდან აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის მთავრობის თავმჯდომარე გახდა და იგი ამ თანამდებობაზე 2012 წლამდე დარჩა.

სააკაშვილის გუნდის საქართველოს ხელისუფლებიდან წასვლის შემდეგ აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის მთავრობის თავმჯდომარე 2012 წლის 30 ოქტომბრის აჭარის უმაღლესი საბჭოს დადგენილებით, გახდა არჩილ ხაბაძე, უმაღლესი საბჭოს თავმჯდომარე კი მიხეილ მახარაძე. ამავე წლის 1 ნოემბერს კი შეიქმნა აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის მთავრობაც შემდეგი შემადგენლობით: გიორგი თავართქილაძე - ფინანსთა და ეკონომიკის მინისტრი, ზაურ ფუტყარაძე - სოფლის მეურნეობის მინისტრი, ნუგზარ სურმანიძე - ჯანდაცვისა და სოციალური მომსახურების მინისტრი, გიორგი თავამაიშვილი - განათლების, კულტურის და სპორტის მინისტრი. ჩამოყალიბდა აჭარის უმაღლესი საბჭოს 5 კომისია - აგრარული და თვითმმართველობის, განათლების მეცნიერების, კულტურისა და სპორტის, საკონსტიტუციო, იურიდიული და საპროცესო, საფინანსო-საბიუჯეტო და ეკონომიკურ, ჯანდაცვისა და სოციალურ საკითხთა. ხოლო 2012 წლის 27 დეკემბრის დადგენილებით აჭარის ა. რ. უმაღლესი საბჭოს აპარატის რიცხოვნება განისაზღვრა 79 სამტატო ერთეულით.

აჭარის ავტონომიურ რესპუბლიკაში „ქართული ოცნების“ ხელისუფლების მიერ ჯანმრთელობის დაცვის სფეროში პრიორიტეტად გამოცხადდა ნებისმიერი ორგანული სისტემის დაავადებებით ან დაზიანებით განპირობებული უუნარობის მკურნალობა, ორგანიზმის ფუნქციონალური მდგომარეობის აღდგენა და პაციენტისათვის ფუნქციონალური დამოუკიდებლობის მოპოვება. აგრეთვე შშმ პირების, ომის ვეტერანების თუ ტერიტორიული 2022 წელს განათლების კულტურის და სპორტის სამინისტროს ბიუჯეტი შეადგენდა 82 413200 ლარს, ხოლო 2023 წელს აღნიშნული ბიუჯეტი გაიზარდა 12 079 000 ლარით და შეადგინა 94 492 200 000 ლარი. რაც სამინისტროს სფეროში შემავალი თითოეული მიმართულებით გაზრდილ მხარდაჭერას და ახალ შესაძლებლობებს გულისხმობს... – აღნიშნა მაია ხაჯიშვილმა.

...მასშტაბური პროექტებია დაგეგმილი 2023 წლისათვის, რაც 80 სკოლის მშენებლობა რეაბილიტაციას გულისხმობს.

გასულ წელს სამინისტროს მხარდაჭერით და ფინანსური უზრუნველყოფით 300-ზე მეტმა ახალგაზრდამ მიიღო საერთაშორისო გამოცდილება. ეს ციფრი, ისევე როგორც ბევრი სხვა მონაცემი, იქნება მზარდი 2023 წლისათვის.

უმაღლესი განათლებისა და მეცნიერების მხარდაჭერა/ დაფინანსებისათვის 7 მილიონი დარი დაიხარჯება მიმდინარე წელს...

ბათუმში, განათლებისა და მეცნიერების ქალაქში 560 სტუდენტზე გათვლილი კოლეჯ „ბლექსის“ ახალი სასწავლო კორპუსის მშენებლობა.

კულტურის მიმართულებით... ამ სფეროს ხელშეწყობა 30 მილიონი ლარი მოხმარდება. 6.5. მილიონი დაიხარჯება კულტურული მემკვიდრეობის დაცვაზე [მინისტრის საათი, ...]

..2022 წლის წინასწარი მონაცემებით, აჭარაში პირდაპირი ინვესტიციების მოცულობამ 116.5 მლნ აშშ დოლარი შეადგინა, რაც წინა წლების ანალოგიურ მაჩვენებელს 37%-ით აღემატება...

...ბიზნეს სექტორის 2022 წლის კვარტლის მონაცემებით, წინა წლის ანალოგიურ მონაცემებთან შედარებით ბრუნვა გაზრდილია 20%-ით გამოშვება 16%-ით, ხოლო დასაქმება 8%-ით

2023 წელს ბათუმი არაერთი მსოფლიო დონის სპორტული ღონისძიების მასპინძელი იქნება. 26 მარტს საზეიმო ვითარებაში 21 წლამდეელთა ევროპის ჩემპიონატის თასი შემოვა ბათუმის სტადიონი უმასპინძლებს ეროვნული ნაკრების მნიშვნელოვანმა ტაქებს ფეხბურთში... სამინისტროს სხვადასხვა პროგრამის 400 სტუდენტს დაუფინანსდება საზღვარგარეთ სწავლა და სტაჟირება.

რეგიონში გასულ წელს დაფიქსირდა 3,5 მლნ-ზე მეტი ტურისტული ვიზიტი. გრძელდება რეგიონის პოზიციონირება მნიშვნელოვან გამოფენებზე, როგორცაა – ბერლინის, მადრიდის მილანისა და ისრაელის ტურისტული გამოფენები [აჭარის მთავრობის სხდომა]. ქვეყნის ტერიტორიული მთლიანობისათვის ომში მონაწილეებისათვის წლიური დახმარების ლიმიტის განსაზღვრა 5000 ლარით. ამასთან ღვიძლით დაავადებულებს აღნიშნული ორგანოს ტრანსპლანტაციისათვის გამოეყოფათ ერთჯერადად 40000 ლარი. ფინანსდება წელიწადში 5 პაციენტი რიგითობის მიხედვით. (2016 წლისთვის აჭარის ჯანდაცვის სამინისტრო ღვიძლის ტრანსპლანტაციას აფინანსებდა 10 000 ლარით).

განათლების მიმართულებით პრიორიტეტად რჩება სისტემის ინფრასტრუქტურული განვითარება, განათლების ხარისხის კიდევ უფრო ამაღლება და მისი ხარისხის გაუმჯობესება. ამ მიმართულებითა აკუმულირებული პროგრამების განხორციელება და მათი დაფინანსება.

2017 წელს პრიორიტეტულად გამოცხადდა არამატერიალური კულტურული მემკვიდრეობის დაცვა, კულტურის ორგანიზების ინსტიტუციური განვითარება და სფეროს წარმომადგენელთა პროფესიული განვითარების ხელშეწყობა, პროფესიული სპორტის მხარდაჭერა და სხვა.

მნიშვნელოვანია რეგიონში ინვესტიციების მოზიდვაზე ხელშეწყობის პროგრამის განხორციელებაზე ზრუნვა, მცირე და საშუალო ტურისტული ბიზნესის განვითარება, ქ. ბათუმში მრავალ პროფილური საავადმყოფოსა და საერთაშორისო სტანდარტების ოლიმპიური სტადიონის მშენებლობა, რომელიც უკვე გაიხსნა და 2023 წლის 21 წლამდე ასაკის ფეხბურთელთა ევროპის ჩემპიონატის მატჩებისა და ფინალის მასპინძელიც გახდა.

დაიწყო ქალაქთმშენებლობის და სივრცითი მოწყობის, აგრეთვე ინვესტიციების მოზიდვის პროგრამების განხორციელება. ამ უკანასკნელის 2017 წლის ბიუჯეტი 1.797.000 ლარი იყო გათვალისწინებული. სათანადო საინვესტიციო ინფრასტრუქტურის შექმნისა და მისი სათანადო მომსახურებისათვის ვიდეო რგოლებისა და სარეკლამო მასალის გარდა გათვალისწინებული იქნა ყოველ წლიური საერთაშორისო საინვესტიციო ბიზნეს-ფორუმის - „Invest in Batumi“-ის ორგანიზება, რომლის ბიუჯეტმა 2017 წელს 335.000 შეადგინა.

მიმდინარეობს საავტომობილო გზებისა და სამელიორაციო ინფრასტრუქტურის მშენებლობა-რეაბილიტაცია, რასაც თან სდევს სათანადო ტექნიკის შეძენა. მოსახლეობის ინტერესების შესაბამისად წარმოებს მუშაობა გზებზე არსებული პრობლემების აღმოსაფხვრელად. სოფლის მეურნეობის სამინისტრო ცდილობდა 2015-2018 წლებში თავისი საქმიანობის პრიორიტეტად ექცია თავისი საქმიანობის გამჭვირვალობა და დაინტერესებულ მხარეებთან საქმიანობის კოორდინაციის მექანიზმების შექმნით უზრუნველყო მათი ჩართულობა აგრარულ სფეროში საქმიანობის ყველა ეტაპზე და ა. შ. და ა. შ.

აჭარის მთავრობის მუშაობის შედეგია მთის კანონის მიღება და მაჭახლელთა ძალისხმევით (როინ მალაყმაძე და მოძრაობა „ფიცის კაცები“) შედეგად, მისი გავრცელება მდინარე მაჭახლის ხეობაზეც, „ოცნების ქალაქის“ მშენებლობის ეტაპობრივი განხორციელება, ყველა მუნიციპალიტეტში სოციალური სახლების მშენებლობა, ტურიზმიდან მიღებული შემოსავლების გაორმაგება; ამოქმედდა ბათუმის საფეხბურთო სტადიონი, რომელზედაც ჩატარდა 21 წლამდე ფეხბურთელთა ევროპის ჩემპიონატის რამდენიმე მატჩი და, რაც მთავარია, მისი ფინალი; აგრეთვე ბათუმში აშენდა უნივერსალური სპორტკომპლექსი, აქტიურად მიმდინარეობს ისტორიული, კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლების რესტავრაცია და სხვა მნიშვნელოვანი პროექტების განხორციელება [აჭარის მთავრობის ანგარიში 2022-2023 წლები, 15 ივნისი, Adjara.gov.ge/description.aspx?gtid=1184114].

2022 წელს განათლების კულტურის და სპორტის სამინისტროს ბიუჯეტი შეადგენდა 82 413200 ლარს, ხოლო 2023 წელს აღნიშნული ბიუჯეტი გაიზარდა 12 079 000 ლარით და შეადგინა 105 446 000 ლარი. რაც სამინისტროს სფეროში შემავალი თითოეული მიმართულებით გაზრდილ მხარდაჭერას და ახალ შესაძლებლობებს გულისხმობს... – აღნიშნა მათა ხაჯიშვილმა.

...მასშტაბური პროექტებია დაგეგმილი 2023 წლისათვის, რაც 80 სკოლის მშენებლობა რეაბილიტაციას გულისხმობს.

გასულ წელს სამინისტროს მხარდაჭერით და ფინანსური უზრუნველყოფით 300-ზე მეტმა ახალგაზრდამ მიიღო საერთაშორისო

გამოცდილება. ეს ციფრი, ისევე როგორც ბევრი სხვა მონაცემი, გაიზრდება 2023 წლისათვის.

უმაღლესი განათლებისა და მეცნიერების მხარდაჭერა/ დაფინანსებისათვის 7 მილიონი ლარი დაიხარჯება მიმდინარე წელს.

ბათუმში, განათლებისა და მეცნიერების ქალაქში 560 სტუდენტზე გათვლილი კოლეჯ „ბლექსის“ ახალი სასწავლო კორპუსის მშენებლობა მიმდინარეობს.

კულტურის მიმართულებით, ამ სფეროს ხელშეწყობას 30 მილიონი ლარი მოხმარდება. 6.5 მილიონი დაიხარჯება კულტურული მემკვიდრეობის დაცვაზე [მინისტრის საათი ...]

2022 წლის წინასწარი მონაცემებით, აჭარაში პირდაპირი ინვესტიციების მოცულობამ 116.5 მლნ აშშ დოლარი შეადგინა, რაც წინა წლების ანალოგიურ მაჩვენებელს 37%-ით აღემატება.

ბიზნეს სექტორის 2022 წლის კვარტლის მონაცემებით, წინა წლის ანალოგიურ მონაცემებთან შედარებით ბრუნვა გაზრდილია 20%-ით, გამოშვება 16%-ით, ხოლო დასაქმება 8%-ით.

2023 წელს ბათუმი არაერთი მსოფლიო დონის სპორტული ღონისძიების მასპინძელი იქნება. 26 მარტს საზეიმო ვითარებაში 21 წლამდეელთა ევროპის ჩემპიონატის თასი შემოვიდა ბათუმის სტადიონმა უმასპინძლა ეროვნული ნაკრების მნიშვნელოვან მატჩებს ფეხბურთში. სამინისტროს სხვადასხვა პროგრამით 400 სტუდენტს დაუფინანსდება საზღვარგარეთ სწავლა და სტაჟირება.

რეგიონში გასულ წელს დაფიქსირდა 3,5 მლნ-ზე მეტი ტურისტული ვიზიტი. გრძელდება რეგიონის პოზიციონირება მნიშვნელოვან გამოფენებზე, როგორცაა – ბერლინის, მადრიდის, მილანისა და ისრაელის ტურისტული გამოფენები [აჭარის მთავრობის სხდომა]. წელს მათი რიცხვი, ვარაუდით, კიდევ უფრო გაიზრდება.

არ შეჩერებულა სამართლებრივი და კანონ შემოქმედებითი საქმიანობა მის საზოგადოებრივი და პოლიტიკური ცხოვრების სხვადასხვა მიმართულებით, რაც თანამედროვე აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის ძირითად მახასიათებლად შეიძლება ჩაითვალოს.

გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები:

მიქელაძე, №1, 2005: - მიქელაძე ნ., „მოგონებები“, გაზ. ჟამთააღმწერელი“, 2005 წლის №1;

ოქროპირიძე, 2005: - ოქროპირიძე, უ., „საქართველოს სახელმწიფოებრიობის აღდგენა და აჭარის ავტონომიის პრობლემა“, გამოც. „ბათუმის უნივერსიტეტი“, ბათუმი, 2005;

„აჭარა“, № 23, 1991: – გაზეთი „აჭარა“, 1991 წლის №23;

მიმართვა... „აღდგომა“, № 6 (103), 1996];
„აჭარა“, № 6 (18.719), 1991;
ტალიაშვილი, 1994: – ტალიაშვილი ი., „არა მეფენი, ანუ პერის პარპაში“, გაზეთი „მზგეფსი“, 1994, № 15;
დემოკრატიული აღორძინების კავშირის (შემდგომში დაკ) არქივი, აღწ. 1, საქმე 1, 1991;
მიმართვა აჭარის..., 2002: – „მიმართვა აჭარის მოსახლეობისადმი“, გაზ. „ქამთააღმწერელი“, 2005 წლის № 2;
მიმართვა..., 1996: – „მიმართვა აჭარის მოსახლეობას!“, გაზ. „აღდგომა“, 1996, № 6 (103);
გაზ. „საჩინო“, № 1, 1991;
გაზ. „დრონი“, 1992, 16. 05;
ოქროპირიძე, 2009: - ოქროპირიძე უ., „საქართველოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის თანამედროვე პერიოდი და აჭარა (1988.X-1994 I.III)“, გამომც. „უნივერსალი“, თბილისი, 2009;
გაზ. „საქართველოს სამრეკლო: № 3 (5), 1993: 1;
გაზ. „იბერია-სპექტრი“, № 79, 1993;
გაზ. „იბერია-სპექტრი“, № 80, 1993: 2;
გაზ. „აღდგომა“, №6 (103), 1996: 4-5;
გაზ. „ეგრისი“, № 1, 1993: 1;
გაზ. „აღორძინება“, № 22, 1993: 1;
გაზ. „ქართველი ერი“, № 5 (59), 1994: 1-2;
აჭარის მთავრობის ანგარიში 2022-2023 წლები, 15 ივნისი, Adjara.gov.ge/description.aspx?gtid=1184114;

Snake Island – a Short History and Its Legal Status over the Years
გველის კუნძული – მოკლე ისტორია და მისი სამართლებრივი
სტატუსი წლების განმავლობაში

Georgian-Ionuț Stan

PhD Student at Bucharest University
of Economics, Romania

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9480-7347>

Abstract: Snake Island is a small, uninhabited, and remote island located in the Black Sea, not far from Ukraine and Romania common border on Danube River. Over the years, this small island played a noteworthy role in controlling the Danube mouths and its important role can be noticed significantly increased these days. Taking into consideration the present invasion of Ukraine by Russia, an interdisciplinary study, both historical and juridical, is more than welcome to observe why this tiny island was so beloved by different actors over the time and nowadays also plays a significant role. From juridical perspective this sui generis island plays a large role to determine maritime delimitation. The last dispute in which this island was involved concerned the maritime delimitation between Ukraine and Romania, and the particularities of the island determined the countries right over maritime zone (EEZ).

Key words: Snake Island, Black Sea, history, international law, legal status, Danube, maritime boundaries.

გეორგიან-იონუტ სტანი

ბუქარესტის ეკონომიკის უნივერსიტეტის
დოქტორანტი, რუმინეთი

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9480-7347>

აბსტრაქტი: გველის კუნძული არის პატარა, დაუსახლებული კუნძული, რომელიც მდებარეობს შავ ზღვაში, უკრაინასა და რუმინეთის საერთო საზღვრის სიახლოვეს, დუნაის მდინარეზე. წლების განმავლობაში ეს პატარა კუნძული მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა დუნაის ნაპირების კონტროლში, ხოლო მისი მნიშვნელობა რეისათვის კიდევ უფრო გაიზარდა. უკრაინაში რუსეთის შეჭრის გათვალისწინებით, ისტორიული და სამართლებრივი ინტერდისციპლინური შესწავლა ძალზე მისაღებია, რათა გავიგოთ, რატომ იყო ეს პატარა კუნძული სხვადასხვა აქტორებისთვის მნიშვნელოვანი და რატომ აგრძელებს ის კვლავ

ყურადღების ცენტრში ყოფნას. სამართლებრივი პერსპექტივიდან ეს „*sui generis*“ კუნძული დიდ როლს თამაშობს საზღვაო გამყოფი ხაზის განსაზღვრაში. ბოლო დავა, რომელშიც ეს კუნძული იყო ჩართული, შეეხებოდა უკრაინასა და რუმინეთს შორის საზღვაო გამყოფ ხაზთან დაკავშირებით და კუნძულს ჰქონდა დამახასიათებელი თავისებურებები, რომლებიც განსაზღვრავდა ქვეყნების უფლებას საზღვაო ზონაზე (EEZ).

საკვანძო სიტყვები: გველის კუნძული, შავი ზღვა, ისტორია, საერთაშორისო სამართალი, სამართლებრივი სტატუსი, დუნაი, საზღვაო საზღვრები.

1. Introduction

The universality and immensity of world history does not really leave room for increased attention to small geographical spaces or less notable historical facts.

However, history is rich in different conflicts that reconfigured borders, gave birth to new peoples, or led to the demise of peoples. Sometimes gaining of small new territories ensured the survival of peoples or at least secured a strategic position in relation to other nations. Not infrequently we have been given to see certain military conflicts or actions of force for some territories or islands, for which apparently there would be no interest in³⁸.

Nevertheless, if we go beyond appearances, we will find that these insignificant territories can play an overwhelming strategic role.

In addition to the aspects shown above, the 20th century showed us that apparently insignificant territories can hide important natural resources, so the economic importance of these places should be considered, as well as strategic position.

2. Short history of The Black Sea and Snake Island

The term of "sea" can represent, from historical point of view, a geographical area that throughout history has been the source of the development of peoples and

³⁸ An example is the history of Falkland (Malvinas) Islands. These islands were source of a powerful conflict between United Kingdom and Argentina, and ignoring the appearances we can say these islands can play a significant strategic role around South Atlantic.

civilizations³⁹. Except for the chronological limits, the division of history into stages can have as its starting point the geographical framework of a sea or an ocean, as for example in the case of Europe and the Near East, where the Mediterranean Sea was the cradle of many civilizations, such as the Egyptian, Phoenician, Greek, Roman and Byzantine⁴⁰. Although other issues are more notable, such as the Baltic issue and the "Battle of the Atlantic", the issue of the Black Sea is of interest due to the nature of transition and crossroads between Europe and Asia, which affected the peoples along the Black Sea⁴¹.

In the opinion of the great Romanian historian Gheorghe I. Brătianu, the history of the Black Sea can be divided into the Greco-Iranian era, the phase before the Middle Ages, the era of the Mongols and the Italians, the stake of the straits until the Ottoman conquest.

Unfortunately, his great work on the history of the Black Sea does not continue beyond the phase of the Ottoman conquest.

By referring to the historical phases shown by the great Romanian historian, at least until the Ottoman conquest, we cannot fail to note the fact that the Black Sea region was an area of crossroads of civilizations.

If in the past, the Black Sea basin was dominated by Hellenistic and Roman influences, the closer we get to the present day, we will find that the history of this area was dominated by two great powers - the Ottoman Empire and the Russian Empire.

Thus, the struggle of these powers was to dominate other peoples and gain new territories. Therefore, at some points, these two great powers were in positions of conflict, conflicts that mainly affected the local populations and areas around the Black Sea. It must be stated that for none of these two great powers, the Black Sea was not the cradle of their civilization, but still they wanted to dominate this area.

Turning our attention to Snake Island, we will note that it is located at an approximate distance of 45 kilometres from the city of Sulina in Romania and its surface being about 17 hectares⁴².

The history of Snake Island begins with that of the Greek settlements in Dobruja, the historian Gheorghe I. Brătianu, showing that on this rock there was a sanctuary

³⁹ Gheorghe I. Brătianu, *Marea Neagră. Vol.I. de la origini pînă la cucerirea otomană*, Editura Meridiane, Bucharest, 1988, p. 85.

⁴⁰ *Ibid.*, p. 85.

⁴¹ *Ibid.*, p. 87.

⁴² Dominiuș I. Pădureanu, *Insula Șerpilor*, article published in *Revista Istorică*, Romanian Academy Publishing House, no. 9-10, Bucharest, 1995.

erected in honour of Achilles Pontarches, the protector of sea navigation and trade⁴³.

For the Greek civilization, this island, which they called Leuke, was not only relevant from a strategic and economic point of view, but this importance is also found in terms of mythology⁴⁴. The cult of Achilles covers the entire Black Sea basin, but Snake Island plays a particularly important role in his cult, being considered the very place of his burial⁴⁵.

The Ottoman period is not so significant for the history of the island as the island did not receive a special attention. In that time the island was called by the Ottomans *Yılan Adası*⁴⁶.

During the Russian period, the Snake Island received a more special attention, and some excavations and archaeological research were made at that time⁴⁷.

With the passage of time, we will notice that this small island no longer received due attention, referring to a wide spectrum, its importance being rather strategic, and starting with the 21st century, another importance was discovered - the economic one.

3. Treaty of Paris and Romanian-Soviet hand-over protocol

In the recent history of the island, it has been part of the Ottoman Empire, the Tsarist Empire, Romania, the USSR and currently part of Ukraine.

Romania continuously ruled this island during the interwar period both de jure and de facto, and de jure we consider that the island belonged to Romania until 1997.

During the Second World War, Romania initially allied with the Axis powers to recover Bessarabia and Northern Bukovina from the occupation of the USSR.

Starting on August 23, 1944, Romania left the alliance with the Axis powers and participated, alongside the allied powers, in the war against Germany.

⁴³ Gheorghe I. Brătianu, *Marea Neagră. Vol. I. de la origini pînă la cucerirea otomană*, Meridiane Publishing House, Bucharest, 1988, p. 148.

⁴⁴ Guy Hedren, *The Cult of Achilles in the Euxine*, published in *Hesperia: The Journal of The American School of Classical Studies of Athens*, Vol.60, No. 3 (Jul.-Sep.), pp 313-330, available at: <https://www.ascsa.edu.gr/uploads/media/hesperia/148068.pdf>.

⁴⁵ *Ibid.*

⁴⁶ Podossinov Alexander, *Leuke/Achilleios Nisos*, 2007, Enciclopedia of Hellenic World, Black Sea, available at: <http://www.ehw.gr/1.aspx?id=10722>

⁴⁷ *Ibid.*

Of course, the quality of Romania after August 23, 1944, was not considered, this meant the conclusion of a peace treaty with the Allied Powers in 1947 in Paris.

Article 1 of the Treaty settled the borders of Romania as they were defined on 1st of January 1941, excepting the border between Romania and Hungary. On 1st of January 1941 the border between Romania and USSR was settled on Chilia branch of Danube, and Snake Island belonged to Romania.

Even the Treaty between Romania and Allied powers signed in 1947 in Paris did not mention anything about the ownership of Snake Island, in 1948 USSR imposed Romania to sign a hand-over protocol to transfer the ownership of the island from Romania to USSR⁴⁸.

Until the collapse of USSR, Romania never questioned the legal status of that handover protocol, and starting with 1948, Snake Island belonged *de facto* to USSR.

4. Romanian-Ukrainian friendship treaty⁴⁹

After the collapse of USSR, in 1991, Ukraine inherited all borders with Romania of former USSR, including the Snake Island issue and moreover a maritime dispute over a surface about 12.225 sq. km near the island.

After a negotiation process between Romania and Ukraine, in 1997, the parties signed The Friendship Treaty. According with the article 2 of this treaty, Romanian-Ukrainian border (as it was) is inviolable, and both parties will refrain to question this border as it is defined.

It is very important to mention that Romania and Ukraine agreed to not use military force between themselves and to use diplomatic negotiations to solve potential issues. Also, the parties of the treaty agreed to not let third parties to use their territory against to the other party.

Recognizing the border from Romania and Ukraine as it was *de facto* and the ownership of Snake Island to Ukraine, this treaty between Romania and Ukraine also validated the fact from 1948 when Romania ceded with a hand-over protocol the Snake Island to USSR.

⁴⁸ Romanian Ministry of External Affairs, *Delimitarea spațiilor maritime în Marea Neagră*, available at: <https://www.mae.ro/node/3109> .

⁴⁹ Available in Romanian version at: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/50921>

The treaty did not establish the maritime delimitation near Snake Island, but both parties agreed by the Treaty of Friendship to solve this issue in a diplomatic manner.

5. Romanian-Ukrainian dispute over the maritime zone near the Snake Island

Even it was established by the Friendship treaty between Romania and Ukraine to negotiate and to delimit the maritime area near the Snake Island, this wasn't an easy-going process and between 1998-2004 were conducted 34 rounds of negotiations, but none of them led to desirable outcome and to settle the border without intervention of a third party⁵⁰.

This territorial dispute was noticed to the International Court of Justice from Hague in 2004.

Both parties involved in this dispute contested the claim of the other party, and the claiming was related to the status of Snake Island. Romania claimed the Snake Island is not a proper island, being just a simple rock. On the other hand, Ukraine claimed the Snake Island is a true island and all the maritime area that surround the island should belong to Ukraine according to the international laws principles.

The argument used by Romania was taken into consideration by the court, and the status of Snake Island crucial when the court analysed the claims of both parties.

In 2009, the International Court of Justice from Hague decided that 79,34% from the disputed territory belongs to Romania and the rest of it belongs to Ukraine⁵¹.

6. Conclusions

From a historical perspective we can notice a small geographical area sometimes can get a special attention for a multiple reason. The mythology and religion can represent a special symbolist to such a kind place. So, for Greek people Snake Island was attached to religious facts, and they considered the Snake Island the burial place of Achilles. When we go further throughout the history, we will notice this place lost its religious importance and its strategic position near the Danube mouths gained more importance. As we get near to the present time, it is clearer the economic reason can also determine a great status for some areas.

⁵⁰ Romanian Ministry of External Affairs, *Delimitarea spațiilor maritime în Marea Neagră*, available at: <https://www.mae.ro/node/3109> .

⁵¹ *Ibid.*

Coming to nowadays Russia aggression also included this tiny island due to its strategic position, but Ukraine succeeded to regain this place right after Russian attempt to seize it. The Russian aggression strengthen again the importance of the island, meaning the strategic position.

From a juridical perspective⁵² the recent history of the island and the shifting of its ownership showed us an important lesson that the best solution to solve a territorial dispute is by diplomatic manners and when it is not possible a third-party should be involved to solve the issue. If both parties involved in conflict recognize the legitimacy of the third-party, the most convenient quality of this third-party should be the impartiality, and this condition is meet by court status.

Even the island was not the object of the trial between Romania and Ukraine, its status determined which party from the conflict was right to receive a bigger part of territory which was claimed.

The decision of International Court of Justice from Hague from 2009 become a reference point for international law, more specific for the others maritime delimitation dispute between countries, being constantly cited in the jurisprudence of the Court and of the other courts⁵³.

References

- [1] Brătianu, Gheorghe I., Marea Neagră. Vol. I de la origini pînă la cucerirea otomană, Meridiane Publishing House, Bucharest,1988, translation from original manuscript written and published in French: „La Mer Noire: Des Origines à la Conquête Ottomane”, de Societas Academica Dacoromana, Munchen, 1969.
- [2] Hedren, Guy, The Cult of Achilles in the Euxine, published in Hesperia: The Journal of The American School of Classical Studies of Athens, Vol.60, No. 3 (Jul.-Sep.).

⁵² For more details about peaceful settlement of international disputes, according to international law - Roxana Alina Petraru, *Soluționarea pașnică a diferendelor Internaționale – Principiu Fundamental al Dreptului Internațional Public (Peaceful Settlement of International Disputes – A Fundamental Principle of Public International Law)* (October 31, 2013). *Annals of The Constantin Brancusi University – Juridical Sciences Series, No. 3, 2013, Available at SSRN:*

https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2372902

⁵³ Ministry of Foreign Affairs, *11 ani de la procesul de la Haga, care a adus României 9.700 de km² de platou continental și zonă economică exclusivă*, available at:

https://www.mae.ro/sites/default/files/file/anul_2020/pdf_2020/2020.02.03_brosura_web_proces_haga.pdf

- [3] Pădureanu, I Dominiu, Insula Șerpilor, article published in Revista Istorică, Romanian Academy Publishing House, no. 9-10, Bucharest, 1995.
- [4] Petraru, Roxana Alina, Soluționarea pașnică a diferendelor Internaționale – Principiu Fundamental al Dreptului Internațional Public (Peacefull Settlement of International Disputes – A Fundamental Principle of Public International Law) (October 31, 2013). Annals of The Constantin Brancusi University – Juridical Sciences Series, No. 3, 2013.
- [5] Podossinov, Alexander, Leuke/Achilleios Nisos, Enciclopedia of Hellenic World, Black Sea, 2007
- [6] www.legislatie.just.ro
- [7] www.mae.ro
- [8] www.ascsa.edu.gr
- [9] www.ehw.gr

Giorgi Chitaya about the Struggle for the Liberation of Batumi and the Struggle
გიორგი ჩიტაია ბათუმის განთავისუფლებისათვის ბრძოლაში
და ბრძოლის შესახებ

Naila Chelebadze

PhD in history, Senior Researcher of Department of
Ethnology and Sociological Research, Niko Berdzenishvili
Institute, Batumi Shota Rustaveli State University; Professor
of St. Tbel Abuserisdze Teaching University

of Georgian Patriarchate,

e-mail: naila.chelebadze@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-2451-1753>

Abstract: Based on the memories of academician Giorgi Chitaya, the prerequisites for the formation of the author's political views are studied. The paper describes various issues of the period of Georgia's independence and its active social and political activity as the head of the city of Poti during the period of the First Republic of Georgia. The article analyzes the issue of the Act of Independence of Georgia, the worst situation created at the southern borders after the declaration of independence of Georgia, and the maintenance and strengthening of its defense together with the Poti detachment G. Chitaya's active involvement. The author's memories make visible the difficult political situation created in the country as a result of the establishment of the Soviet government on February 25, 1921, the crisis of the government of independent Georgia, the separate issue of the removal and emigration of the Menshevik government to Batumi, the positions of the government members. The danger that hit Georgia again at the southern border and would lead to the loss of Batumi is especially emphasized. 1921 After March 18, Giorgi is still actively involved in the struggle for the liberation of Batumi. Chitaya with his comrades, who described with the usual accuracy a number of important issues of the attack on Batumi (from Sochi-Gagra - Poti-Batumi and from Akhaltsikhe through the Goderdzi pass - in the direction to Batumi) and the liberation of the city. In the work, a proper place was given to the presentation of the strong national position of the prominent Georgian public figure, Niko Nikoladze, whose associate is the author himself.

Key words: Ethnography, Damkom, Ozakom, City Head, First Republic, Intervention

ნაილა ჩელებაძე

ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის ეთნოლოგიისა და სოციოლოგიური კვლევის განყოფილების უფროსი მეცნიერი თანამშრომელი; საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ტბელ აბუსერისძის სახელობის უნივერსიტეტის პროფესორი

ელ-ფოსტა: naila.chelebadze@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-2451-1753>

აბსტრაქტი: აკადემიკოს გიორგი ჩიტაიას მოგონებების მიხედვით შესწავლილია ავტორის პოლიტიკური შეხედულებების ფორმირების წინაპირობები. ნაშრომში აღწერილია საქართველოს დამოუკიდებლობის პერიოდის სხვადასხვა საკითხი და მისი, როგორც ქალაქ ფოთის თავის, აქტიური საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოღვაწეობა საქართველოს პირველი რესპუბლიკის პერიოდში. ნაშრომში გაანალიზებულია საქართველოს დამოუკიდებლობის აქტის პროექტის შედგენის საკითხი, საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ სამხრეთის საზღვრებთან შექმნილი უმძიმესი მდგომარეობა და მისი თავდაცვის შენარჩუნება-განმტკიცების საქმეში ფოთის რაზმთან ერთად გ. ჩიტაიას აქტიური ჩართულობა. ავტორის მოგონებები თვალსაჩინოს ხდის 1921 წლის 25 თებერვალს საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შედეგად ქვეყანაში შექმნილ მძიმე პოლიტიკურ მდგომარეობას, დამოუკიდებელი საქართველოს ხელისუფლების კრიზისს, მენშევიკური მთავრობის ბათუმში გახიზვნისა და ემიგრაციაში წასვლის ცალკეულ საკითხს, მთავრობის წევრთა პოზიციებს. განსაკუთრებით ხაზგასმულია ის საფრთხე, რომელიც საქართველოს კვლავ დაატყდა სამხრეთ საზღვართან და ბათუმის დაკარგვას მოასწავებდა. 1921 წ. 18 მარტის შემდეგ ბათუმის განთავისუფლებისათვის ბრძოლაში კვლავ აქტიურადაა ჩართული გ. ჩიტაია თანარაზმელებთან ერთად, რომელმაც ჩვეული სიზუსტით აღწერა ბათუმზე შეტევისა (სოჭი-გაგრიდან - ფოთი-ბათუმისაკენ და ახალციხიდან გოდერძის უღელტეხილით - ბათუმის მიმართულებით) და ქალაქის განთავისუფლების არაერთი მნიშვნელოვანი საკითხი. ნაშრომში სათანადო ადგილი დაეთმო გამოჩენილი ქართველი საზოგადო მოღვაწის, ნიკო ნიკოლაძის მტკიცე ეროვნული პოზიციის წარმოჩენას, რომლის თანამოაზრედაც თავად ავტორი გვევლინება.

საკვანძო სიტყვები: ეთნოგრაფია, დამკომი, ოზაკომი, ქალაქის თავი, პირველი რესპუბლიკა, ინტერვენცია

გიორგი სპირიდონის ძე ჩიტაია (დ. 10 ნოემბერი, 1890, ფოთი - გ. 28 აგვისტო, 1986, თბილისი) ქართველი ეთნოლოგი, ეთნოგრაფი, ქართული ეთნოლოგიური სკოლის ფუძემდებელი, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი (1960), პროფესორი (1963), საქართველოს სსრ-ის მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი (1969), საუკუნეების შემდეგ აღდგენილი ფაზისის სახალხო აკადემიის პირველი რექტორი (1974).

გამოჩენილი ქართველი ეთნოლოგი გიორგი ჩიტაია ფოთში დაიბადა. მისი მშობლები წარმოშობით სენაკის მაზრის სოფელ ორპირიდან იყვნენ. 1897 წელს დაამთავრა ფოთის საქალაქო სასწავლებელი, ხოლო 1911 წელს თბილისის ვაჟთა მეორე გიმნაზია და სწავლა განაგრძო პეტერბურგის უნივერსიტეტის აღმოსავლური ენების ფაკულტეტზე ქართულ-სომხური ფილოლოგიის სპეციალობით. სტიპენდიის მისაღებად მას გიმნაზიის ქართული ენის პედაგოგმა სერგი გორგაძემ უშუამდგომლა. პეტერბურგის უნივერსიტეტში აღმოსავლეთმცოდნეობის კათედრის გამგე მაშინ ნიკო მარი იყო. მარმა გიორგი ჩიტაია ჩართო ანისის ნაქალაქარის გათხრებში, ამის შემდეგ გ. ჩიტაიამ იოსებ ორბელის მიერ მოწყობილ შირაქის ექსპედიციაში მიიღო მონაწილეობა, რასაც მიუძღვნა თავისი ერთ-ერთი პირველი ნაშრომი „გლეხის სახლი ქვაბლიანის ხეობაში“. გ. ჩიტაიას უნივერსიტეტში ასევე ურთიერთობა ჰქონდა ალექსანდრე ცაგარელთან და ივანე ჯავახიშვილთან. სწავლის პარალელურად გ. ჩიტაია აქტიურად მონაწილეობდა ივანე ჯავახიშვილის ხელმძღვანელობით შექმნილ ქართველ სტუდენტთა სამეცნიერო წრის მუშაობაში (ქართველი..., 2010:8), რომლის გამგეობის თავმჯდომარე იყო 1912-1916 წლებში. მცირე ხნით გ. ჩიტაია კენიგსბერგის უნივერსიტეტში სწავლობდა და შემდეგ ისევ პეტერბურგში დაბრუნდა.

1917 წელს გ. ჩიტაია ფოთში დაბრუნდა და მუშაობა დაიწყო გიმნაზიის მასწავლებლად. ასწავლიდა ქართულ ენასა და ლიტერატურას. ეჭირა ქალაქ ფოთის საქალაქო საბჭოს თავმჯდომარის თანამდებობა პირველი რესპუბლიკის დროს 1918-1921 წლებში.

გ. ჩიტაიამ 1922 წლიდან სამეცნიერო მუშაობა დაიწყო. თავდაპირველად მუშაობდა საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში ეთნოლოგიის განყოფილებაში. 1926 წელს იყო მუზეუმის სწავლული მდივანი. ამავე წელს დაიწყო მოღვაწეობა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში და გამოაქვეყნა სამი ნაშრომი ეთნოლოგიის პრობლემებზე. 1936 წლიდან იყო ისტორიის ინსტიტუტის ეთნოგრაფიული სექციის, 1938 წლიდან კი ეთნოგრაფიული განყოფილების ხელმძღვანელი. 1961 წელს დაინიშნა ამავე ინსტიტუტში საქართველოს და კავკასიის ეთნოგრაფიული სექტორის გამგედ, 1970 წელს საქართველოს ეთნოგრაფიული განყოფილების გამგედ.

1936-1939 წლებში გ. ჩიტაიას მეცადინეობით დაარსდა ებრაელთა ეთნოგრაფიული მუზეუმი თბილისში, 1940 წელს მისივე თაოსნობით შეიქმნა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ეთნოგრაფიის კათედრა და 1973 წლამდე თავად ხელმძღვანელობდა მას. 1966 წელს თბილისში დააარსა ეთნოგრაფიული მუზეუმი, რომელიც ამჟამად მის სახელს ატარებს. ხელმძღვანელობდა მხარეთმცოდნეობის მუზეუმების დაარსებას საქართველოში.

აკადემიკოსი გიორგი ჩიტაია ქართველოლოგიური კვლევის ერთ-ერთი თვალსაჩინო წარმომადგენელია. მისი მდიდარი და მრავალმხრივ საინტერესო სამეცნიერო მემკვიდრეობა დღემდე წარმოადგენს გზამკვლევს ქართველი ხალხის ეთნოგრაფიული ყოფისა და კულტურის შესწავლის საქმეში. ეთნოგრაფიული ძიების არცერთი უბანი არ დაუტოვა ყურადღების გარეშე: მან საფუძველი ჩაუყარა ქართულ ეთნოგრაფიულ სკოლას და მყარი მეცნიერული საფუძველი შეუქმნა მას, აღზარდა არაერთი მეცნიერი. შექმნა პირველი სალექციო კურსი და ზოგადი ეთნოგრაფიის შესავალი. უდიდეს მნიშვნელობას ანიჭებდა საველე ეთნოგრაფიული მასალის შეგროვებას, დანერგა საველე მუშაობის კომპლექსურ-ინტენსიური მეთოდი და პირველმა ნათელჰყო მისი უპირატესობა. ყოველივე ეს აისახა მეცნიერის ორასამდე ნაშრომში, რომლებიც დაფუძნებულია მდიდარ საველე მასალაზე.

აკად. გიორგი ჩიტაიას დიდი დამსახურებაა ქართველოლოგიური სამეცნიერო მიღწევების უცხოეთში პოპულარიზება და იქ მოღვაწე მეცნიერებთან მჭიდრო სამეცნიერო კონტაქტები - კალისტრატე სალიასთან, გასტონ ბუაჩიძესთან და სხვებთან, რითაც საბჭოთა პერიოდში ხელმისაწვდომი გახდა არაერთი უცხოური სამეცნიერო გამოცემა.

საგულისხმოა ის გარემოებაც, რომ ბატონ გიორგის მონდომებით საველე ექსპედიციაში ჩართული იყო არაერთი ცნობილი მხატვარი, რამაც მათი შემოქმედებითი ბედიც რამდენადმე განისაზღვრა. ესენია: შარლემანი, ს. ქობულაძე, უ. ჯაფარიძე, ნ. ბრაილაშვილი, ზ. წერეთელი და სხვ. (გ. ჩიტაია, 1991:77).

აკად. გ. ჩიტაიას სამეცნიერო მოღვაწეობის გვირგვინია თბილისის ღია ცის ქვეშა მუზეუმის დაარსება, რითაც წარმოჩნდა მეცნიერის ორგანიზაციული ნიჭი და უნარი მისივე თეორიულად დასაბუთებული ეთნოგრაფიის პროგრამის პრაქტიკული განხორციელებისა (ჩიტაია, 2001:9). სახელოვან მეცნიერს მუზეუმის დაარსების იდეა ჯერ კიდევ 1940 წ. დაებადა (ჩიტაია, 2001:157), რომელიც 1966 წელს განახორციელა თავის კოლეგებთან ერთად. იგი პირველი ეთნოგრაფიული მუზეუმია კავკასიაში, რომელიც დღეს დამაარსებლის საპატივცემულოდ ასე იწოდება - „გიორგი ჩიტაიას სახელობის ეთნოგრაფიული მუზეუმი ღია ცის ქვეშ“ (ინტერნეტ-რესურსი: <https://ka.wikipedia...>).

დიდი სამეცნიერო მოღვაწეობის პარალელურად გ. ჩიტაიას თვალსაჩინო წვლილი მიუძღვის საქართველოს დამოუკიდებელი რესპუბლიკის საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ცხოვრებაში, მისი ტერიტორიული მთლიანობის დაცვის საქმეში, რაც მეტადრე ჩრდილშია ქართულ ისტორიოგრაფიაში. გიორგი ჩიტაიას სიცოცხლის პერიოდში მისი ბიოგრაფიიდან ამოღებული იყო 1918-1924 წლები. ეს ის წლებია, რომელსაც მხცოვანი მეცნიერი სიცოცხლის ბოლო წლებში ასე აფასებდა – «1918 წლის 26 მაისი, ყველაზე ნათელი დღეა საქართველოს ისტორიაში. მერე – იმედის გაცრეება, სულის დაცარიელება...» (ქართველი, 2010:9), აშკარაა, მეცნიერს საბჭოური იდეოლოგიურ სივრცეში აბრკოლებდა თავისი პოლიტიკური წარსულის დაარქივება არა მარტო თავმდაბლობის, არამედ კოლეგების, ახლობლების მიმართ გამოჩენილი სიფრთხილის გამოც. როგორც ამ პერიოდის, ისე ადრინდელი თუ მერმინდელი მნიშვნელოვანი ამბები, მოგონებები და შთაბეჭდილებები ცალკეული პიროვნების შესახებ, აღწერილია აკად. გიორგი ჩიტაიას ავტობიოგრაფიულ ჩანაწერებში, რომლის გამოცემა შესაძლებელი გახდა პატივცემული მეცნიერის გარდაცვალების 5 წლისთავზე, 1991 წ. საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ გამომცემლობა „მეცნიერების“ მიერ შემდეგი სახელწოდებით - „ჩემი ცხოვრების გზებსა და ბილიკებზე.“ ამ საქმეში განსაკუთრებულია მეცნიერის ნამოწაფარის, ეთნოლოგის, პროფესორ თამილა ცაგარეიშვილის დამსახურება, რომელსაც ასე ემადლიერება თავის ბოლოსიტყვა-გამოსათხოვარში: „და, ბოლოს, მადლობა უნდა ვუთხრა ღმერთს, რომ მომივლინა თქვენნაირი ადამიანი“ (ჩიტაია, 2001:426). სწორედ ქალბატონ თამილას მრავალწლიანი შრომისა და თანამონაწილეობის შედეგად გამოიცა გიორგი ჩიტაიას შრომების ხუთტომეული, რითაც მისმა კოლეგებმა და მოწაფეებმა აღასრულეს მეცნიერის უკანასკნელი სათხოვარი (ჩიტაია, 2001:427).

სახელოვანი მეცნიერის ავტობიოგრაფიული ხასიათის ჩანაწერებში საყურადღებოა მე-20 ს. პირველ მეოთხედში ბათუმის განთავისუფლების ბრძოლის ცალკეული დეტალი, სადაც დიდი დაკვირვებისა და ინტუიციის გარეშე იკითხება მეცნიერის თავდადება, არაპასიური მჭვრეტელობა საქართველოს ისტორიის ამ უაღრესად მნიშვნელოვანი პერიოდის მიმართ.

გიორგი ჩიტაიას ლტოლვა თავისუფლებისაკენ და საქართველოს დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლა, ადრეული ასაკიდან დაიწყო. ჯერ კიდევ გიმნაზიაში სწავლის დროს, როცა ახალგაზრდებს თავისუფლების იდეალად საფრანგეთი და მისი პრეზიდენტი ჰყავდათ, გ. ჩიტაიას თანაკლასელთან ერთად გადაუწყვეტია ემიგრაციაში წასვლა, რაც უშედეგოდ დასრულდა. ამ ამბავს ასე იგონებს პატივცემული მკვლევარი: „დავადექით მალთაყვისაკენ მიმავალ გზას, მერე ზღვისაკენ გადავუხვიეთ და ზღვაში შევტოპეთ, იმ იმედით, რომ მიმავალი რომელიმე გემიდან დაგვინახავდნენ და

წავიყვანდნენ. გემი ჯერ არ ჩანდა. ამ დროს თავს წამოგვადგნენ ცხენებით, ნაპირზე გამოგვადეს, მათრახიც გულუხვად დაგვკრეს და შინისკენ გვიჩვენეს გზა. ასე დასრულდა ჩვენი ოდისეა საზღვარგარეთ გაპარვის შესახებ (ჩიტაია, 1991:14).

აკადემიკოს გიორგი ჩიტაიას პოლიტიკისადმი დაინტერესებას აძლიერებდა ფოთში არსებული ვითარებაც, სადაც არაერთი პოლიტიკური ხასიათის გამოსვლა ხდებოდა. თავის მოგონებებში საუბარია 1910 წ. ფოთში ჩატარებული მიტინგის შესახებ, სადაც ანარქისტებისა და სოციალ-დემოკრატიების გამოსვლებში გაეცნო მიხაკო წერეთლის, გოგელიებისა და სხვათა პოლიტიკურ შეხედულებებს (ჩიტაია, 1991:15,16). გ. ჩიტაიას სულიერი აღზრდის, ეროვნულ კულტურასთან დაახლოებისათვის იმჟამინდელ ფოთში კარგი პირობები არსებულა. იმხანად ფოთში ორი მართლმადიდებლური ეკლესია მოქმედებდა. ქალაქის საკრებულო ტაძარში ყოფილა მღვდელი გიორგი გეგეჭკორი, მომღერალ-მგალობელთა გუნდს კი ავქსენტი მეგრელიძე ხელ-და. „მეც გავხდი ამ გუნდის წევრი. უნდა აღვნიშნო, რომ გუნდში სიმღერის გარდა, სამ ყმაწვილს სხვა მოვალეობაც ჰქონდა დაკისრებული: საუქმო დღესასწაულებზე აღსავლის კარებთან ბერძნულად უნდა გვეგალობა ისპოლიტ ეტი დესპოტა“, ამ გალობას სამჯერ ვიმეორებდით“ (ჩიტაია, 1991:13). მომავალ მეცნიერს შემეცნებითი საზრდო ფოთის გიმნაზიის სახელოვანი პედაგოგებიდან ეძლეოდა. მეცნიერი დიდი პატივისცემით იგონებს პედაგოგ ა. ჩაჩანიძე-გაწერელიას, ს. გორგაძესა და სხვ. ბატონი გიორგი მოგვიანებითაც დიდი სიყვარულითა და სიამაყით იგონებს შესანიშნავ პედაგოგს, საზოგადო მოღვაწესა და მეცნიერს - სერგი გორგაძეს, რომელმაც შეძლო მეცნიერული კვლევის სავესებით მშობლიურ ნიადაგზე გადმოტანა (ჩიტაია, 1991:19-20; ჩიტაია, 2001:393).

გ. ჩიტაიას პიროვნების საბოლოო ფორმირება მოხდა პეტერბურგში, უნივერსიტეტის აღმოსავლური ენების ფაკულტეტის ქართულ-სომხურ განყოფილებაზე, სადაც მან რამდენიმე წელი გაატარა - 1911-1945/16 წწ. (ჩიტაია, 1991:24;42). იმხანად პეტერბურგის სამეცნიერო კერა მძლავრ სამეცნიერო სკოლას წარმოადგენდა ნიკო მარისა და ივ. ჯავახიშვილის მეთაურობით, „სადაც ქართველოლოგიური სამეცნიერო ძიება და ეროვნული თვითშემეცნების გამოკვეთვა ხდებოდა“ (ჩიტაია, 2001:389). მომავალი მეცნიერის მასწავლებლების, უფროსი მეგობრების წრეს შეადგენდნენ: ექ. თაყაიშვილი, ნ. მარი, ივ. ჯავახიშვილი, იოსებ ყიფშიძე, იოსებ ორბელი, გ. ჩუბინაშვილი, ნიკოლოზ ადონცი, შჩერო, შახმატოვსკი, სმირნოვი, ეგნატე კრაჩკოვ-კურტენე, კოვალევსკი, ტურაევი, პეტროვსკი, ბარტოლდი, პლატონოვი და სხვ. (ჩიტაია, 1991:21;24). ამ დიდებულ წრეში გ. ჩიტაიასთან ერთად უმაღლეს განათლებას ეუფლებოდნენ: ევქსევი მიქელაძე, დავით ყიფშიძე, აკაკი შანიძე, რობერტ ბლეიკი, იოსებ ორბელი და სხვ.

ამდენად, გ. ჩიტაიას მსოფლმხედველობა ქართველოლოგიური მეცნიერების უდიდეს მოამაგეთა წრეში ყალიბდებოდა, რომლის წევრთა უმრავლესობა უანგაროდ, დაუღალავად ემსახურებოდა ქართული ეროვნული ცნობიერების განმტკიცების საქმეს. ამის მაგალითია პირველი მსოფლიო ომის პერიოდში დაწყებული დიდი სტუდენტური მოძრაობა, რაც კავკასიაში შექმნილი უმძიმესი მდგომარეობის გამო მოხდა. ჯერ კიდევ პეტერბურგში სწავლის დროს გ. ჩიტაია გახლდათ სტუდენტთა ორგანიზაციის „ზემლიაჩესტვო“-ს (ნ.ჩ. „საზოგადოება“) წევრი, რომლის თავ-რე კირა მესხი ყოფილა. სტუდენტთა სოციალური პრობლემების დასაძლევად შექმნილი ორგანიზაცია ომისა და რევოლუციების ავბედობის ჟამს კარგად ითავსებდა პოლიტიკურ ფუნქციას და, ამიტომ, ქალაქის უმაღლესი სასწავლებლების სტუდენტობა სისტემატიურად ესწრებოდა ამ ორგანიზაციის ყველა სხდომას (**ჩიტაია, 1991:15-16; 30-31**). გ. ჩიტაიას მოგონებიდან ჩანს, რომ კავკასიაში შექმნილი უმძიმესი მდგომარეობის გამო, „ზემლიაჩესტვოს“ ინიციატივით მოწვეულ გაერთიანებულ კრებას დიდძალი ქართველი და სომეხი სტუდენტი დასწრებია, რადგან ხალხის სწორ პოზიციაზე დასაყენებლად იქ უნდა მიეღოთ მეტად საპასუხისმგებლო გადაწყვეტილება. სომეხი სტუდენტებისაგან განსხვავებით, მონაწილეთა უმრავლესობა ნეიტრალიტეტის დაცვას ემხრობოდა. რეზოლუციის შემუშავება მიენდო სამეულს: მუხრან ხოჭოლავას, რომელიც კრებას თავ-და, კრების წევრ რამიშვილს და გიორგი ჩიტაიას (**ჩიტაია, 1991:30-31**). კრების გადაწყვეტილების მართებულობა მაშინ დამტკიცდა, როცა ოსმალეთში მოხდა ბერძენი და სომეხი მოსახლეობის აწიოკება, ოსმალთა მიერ არტაანისა და სხვა პუნქტების დაკავება და მზადება ბათუმსა და ყარსზე შეტევისათვის (**შდრ. სიორიძე, 2011:236**).

პირველი მსოფლიო ომის პერიოდში გ. ჩიტაია სხვა სტუდენტებთან ერთად აქტიურად ეხმარებოდა ლაზარეთებსა და საავადმყოფოებში მოთავსებულ დაჭრილ ქართველ მეომრებს (**ჩიტაია, 1991:40-41**).

1916 წლის დასასრულს, უნივერსიტეტის დასრულების შემდეგ, გ. ჩიტაია საკმაო პოლიტიკური გამოცდილებით დაბრუნდა საქართველოში. ეს პერიოდი პოლიტიკური პარტიების აქტიურობით აღინიშნა (**ჩიტაია, 1991:42-43**).

როგორც ცნობილია, 1917 წ. თებერვლის რევოლუციის შემდეგ, დროებითმა მთავრობამ გააუქმა კავკასიის სამეფისნაცვლო და დააფუძნა „ო ზ ა კ ო მ ი“ (ამიერკავკასიის განსაკუთრებული კომიტეტი), ხოლო საქართველოს ცალკეულ ქალაქებში კი იქმნებოდა მუშათა და ჯარისკაცთა საბჭოები. ამ პერიოდში პარტიებმა მიიღეს პოლიტიკური საქმიანობის სრული თავისუფლება. სწორედ ამ დროიდან, 1917 წლიდან, გ. ჩიტაიას საქმიანობა მშობლიურ ქ. ფოთში წარიმართა, სადაც იგი ამხანაგებმა პოლიტიკურ მუშაობაში ჩააბეს და აირჩიეს მუშათა, ჯარისკაცთა და

მეზღვაურთა რევოლუციური საბჭოს თავმჯდომარედ. პარალელურად გ. ჩიტაია ახალგაზრდების განათლების საქმეს ემსახურებოდა. „...1917 წელს ფოთში ჩავედი საცხოვრებლად, იმავე წელს მიმიწვიეს ახლად გაეროვნებულ ვაჟთა გიმნაზიაში ქართული ენისა და ლიტერატურის მასწავლებლად. იმ ხანად გიმნაზიის დირექტორი იყო სერგი დანელია.....იმ დროს ძალიან მომრავლდა ნიჭიერი ახალგაზრდობა. ალბათ, ცხოვრების შემოტრიალებამ გამოიწვია ნიჭიერების აფეთქება“ (ჩიტაია, 1991:47).

ქ. ფოთში მდგომარეობა მეტად რთული იყო, ამიტომ მუშათა, ჯარისკაცთა და მეზღვაურთა რევოლუციურ საბჭოში გიორგი ჩიტაიას საქმიანობა წარმართა რევოლუციური წესრიგის დასამყარებლად, რადგან იმ პერიოდში თურქეთის ფრონტიდან ევაკუირებულ ჯარის ნაწილებს ფოთში სხამდნენ, ხოლო ფოთიდან კი ჩრდილოეთით აგზავნიდნენ, რათა გემებს ჯარის ახალი ჯგუფების ევაკუირების შესაძლებლობა მისცემოდათ. სავარაუდოთ ეს ამბები 1918 წლის მარტის ბ რ ე ს ტ - ლ ი ტ ო ვ ს კ შ ი დადებული სეპარატისტული ხელშეკრულების შემდგომ პერიოდს უნდა უკავშირდებოდეს, როდესაც მოხდა საბჭოთა რუსეთის მიერ არტაანის, ყარსისა და ბათუმის ოლქის დათმობა. მართალია, ამ ხელშეკრულებას ამიერკავკასიის სეიმი არ აღიარებდა, თუმცა თურქეთზე სერიოზული წინააღმდეგობის გაწევაც არ შეეძლო. სწორედ ამ დროს დაიწყო კავკასიის ფრონტის დაშლა, რომელიც ბოლშევიკების მიერ იყო დემორალიზებული და რასაც მოჰყვა ჯარისკაცების სახლებში დაბრუნება. ამ მძიმე ვითარებას ფოთში მოჰყვა ევაკუირებული ჯარის ნაწილების ჯარისკაცთა დებოშიორობა, საწყობების ძარცვა, სამიკიტნოებში ლოთობა, რამაც ქალაქში წესრიგის დაცვის საქმე მეტად გაართულა. კიდევ უფრო დაიძაბა მდგომარეობა სოჭა-გაგრის საზღვართან, საიდანაც თეთრგვარდიელების რაზმები აპირებდნენ შემოჭრას. ამ ფრონტს ფოთელებმაც მიაშველეს რაზმელები (ჩიტაია, 1991:44). საქმე იმაში იყო, რომ ტრაპიზონის ფრონტის დაშლის შემდეგ ბათუმში ბოლშევიკურმა ორგანიზაციამ ხელი შეუწყო აქ ფრონტის დასუსტებას, რათა სამხედრო ძალა იქედან გამოეყვანათ და ნიადაგი მოემზადებინათ სახელმწიფო გადატრიალებისათვის. აღნიშნულ პერიოდში ბათუმის სოციალ-დემოკრატიულ კომიტეტს, რომელიც 1917 წელს შეიქმნა, უშუალო კავშირი ჰქონდა პეტერბურგის „ბრძოლის კავშირთან“ და თანდათან ძლიერდებოდა (სიჭინავა, 1958:209). როგორც ცნობილია, მანამდე, 1917 წლის აგვისტოში ფრონტზე წარუმატებლობით გამოწვეული ვითარების განსამუხტავად, მოქმედების ერთიანი პროგრამის შემუშავების მიზნით, შეიქმნა „ი ნ ტ ე რ პ ა რ ტ ი უ ლ ი ს ა ბ ჭ ო“, რომელშიც გაერთიანდნენ საქართველოს ეროვნულ-დემოკრატიული, სოციალ-დემოკრატიული და ფედერალისტური პარტიები.

ამდენად, როდესაც 1918 წლის მარტში ბათუმის მისადგომებთან ქართულ ჯარს მძიმე თავდაცვითი ბრძოლები ჰქონდა ოსმალთა

წინააღმდეგ, ბოლშევიკებმა შეძლეს ცალკეულ კუთხეში, მათ შორის სამეგრელოსა და აფხაზეთში აჯანყებების მოწყობა, რამაც ბათუმის ფრონტზე გასაგზავნი ძალების იქ გადასროლა, სამხედრო ძალების გახლეჩა და ბათუმის დაცემა განაპირობა (**ვადაჭკორია, 2010:50-51**).

საქართველოს დამოუკიდებლობისათვის ადრიდანვე შეიქმნა არაერთი კომიტეტი, გაერთიანებული დამკომი და ა.შ. დიდი საფრთხე მოდიოდა თურქეთის მხრიდან. მდგომარეობას ერთგვარად ამსუბუქებდა ის გარემოება, რომ 1914-1918 წლებში თურქეთში ჩამოყალიბდა დამოუკიდებლობის კომიტეტის საჯარისო ფორმირება ქ ა რ თ უ ლ ი ლ ე გ ი ო ნ ი (**სურგულაძე ა., სურგულაძე კ., 1994:3-4; სულაძე, 2010:174-175; გრძელიძე, 1995:22-36**), რომელიც რეალურად გერმანიის სარდლობის კომპეტენციაში იმყოფებოდა, ფორმალურად კი - სამხედრო თვალსაზრისით ექვემდებარებოდა ტრაპიზონის ვალს (გუბერნატორს), რომელსაც, ცხადია, არ მოსწონდა ლეგიონერები (**სიორიძე, 1998:74;77;79**).

როდესაც 1918 წლის 26 მაისს გამოცხადდა საქართველოს დამოუკიდებლობა, განსაკუთრებით მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდა ბათუმი და მისი შემოგარენი, სადაც გამალებული ბრძოლები მიმდინარეობდა. საფრთხეში აღმოჩნდა აჭარა-სამცხის საზღვარიც (**ფუტყარაძე, ..., 2017:105**). 1918 წელს ქვეყნის თავდაცვის შენარჩუნება-განმტკიცების საქმეში გ. ჩიტაიას აქტიური და მეტად საპასუხისმგებლო ჩართულობის ამსახველი ჩანს მოგონების ეს ნაწილი: „ფოთში ხმა მოვიდა, რომ თურქები ჩვენს სამხრეთის საზღვრებს უტევენ, უკვე აჭარისწყლის მახლობლად იმყოფებოდნენ და დახმარება იყო საჭირო მათს მოსაგერიებლად. ჩვენც შევამზადეთ რაზმი და ბათუმს გავემგზავრეთ. იქიდან აჭარისწყალზე წავედით და იქ დავბანაკდით. დაბანაკებას ვამბობ, თორემ ბანაკის არავითარი პირობები არ იყო. იმ ღამით ატყდა განგაში, ვეცით ჩვენს თოფებს, მოვემზადეთ საბრძოლველად, თუმცა ბევრს არც თოფი გვივარგოდა. იმ ღამეს მტერი არ გამოჩენილა, მეორე, მესამე დღეს ისევ უკანვე დაგვაბრუნეს“ (**ჩიტაია, 1991:45**).

ამდენად, აღწერიდან ნათლად ჩანს საქართველოს ცალკეული კუთხის, მათ შორის ფოთის მხარის აქტიური ჩართულობა ბათუმისა და მისი შემოგარენის დასაცავად.

დამოუკიდებელი საქართველოს პირველი რესპუბლიკა მრავალი პრობლემის წინაშე იდგა. როგორც შენიშნავდა ბატონი გიორგი, ღიად იყო დატოვებული მიწის საკითხიც, რის გამოც გლეხობა და ფრონტიდან დაბრუნებული ჯარისკაცები აჯანყებებს აწყობდნენ. მდგომარეობა 1920 წლის შემოდგომაზე ვერც II ინტერნაციონალის წარმომადგენლობის ჩამოსვლამ და ვერც ევროპული ქვეყნების პროტექტორებად მოწვევამ ვერ გამოასწორა. ქართველი ხალხი მწარედ განიცდიდა უცხოელების ინტერვენციას. გ. ჩიტაიას მიერ ჩაწერილი თბილისში გავრცელებული

გულშემზარავი სიმღერის ტექსტიც იქ არსებული უიმედო განწყობის გამომხატველია:

„ეს ქვეყანა ძმაო
სამი კაცის არის
ღმერთის, ინგლისელის,
შემდეგ კომისარის“ (ჩიტაია, 1991:45-46).

როდესაც 1918 წელს საქართველოს სხვადასხვა ქალაქში დაიწყო საბჭოს ახალი არჩევნების ჩატარება, ქალაქ ფოთში, სრულიად ახალგაზრდა 28 წლის გიორგი ჩიტაია პირველსავე სხდომაზე აირჩიეს საბჭოს შემადგენლობაში „...ახალი საბჭოს წინაშე ნიკო ნიკოლაძემ ქალაქის თავის პატივი და საბჭოს თავმჯდომარეობა მე გადმომბარა. წარმოიდგინეთ როგორი სურათი იქნებოდა? საზოგადოებრივი მოღვაწეობით დაბრძენებული, ერის სამსახურში გაჭაღარავებული, არა მარტო საქართველოში, რუსეთსა და საზღვარგარეთ ცნობილი პიროვნება და მის გვერდით ახლად უნივერსიტეტის კურსდამთავრებული ახალგაზრდა. მე მას ვცვლიდი, ასე ისურვა ისტორიამ და ცხოვრების განვითარების ახალმა ეტაპმა“ (ჩიტაია, 1991:46).

ეს ემოცია და მადლიერება ნიკო ნიკოლაძის მიმართ ბატონ გიორგის წლებს შემდეგაც არ განელებია: „ჩემს ცხოვრებაში დიდი როლი ითამაშა ნიკო ნიკოლაძემ. ის რომ არ შემხვედროდა, მამაჩემი საერთოდ სკოლაშიც არ მიმაბარებდა ალბათ. მერე ფოთის ქალაქის თავად ამირჩია, თავისი ადგილი დამითმო სრულიად ახალგაზრდას, გვერდში ამომიდგა და ცხოვრების იმედი მომცა“ (ჩიტაია, 2001:424). გამოჩენილი ქართველი საზოგადო მოღვაწე ნიკო ნიკოლაძე, რომელიც ილია ჭავჭავაძეს “მათი რაზმის ფალავნად“ მიაჩნდა (ზამბახიძე, 1955:32), ქალაქ ფოთის თავი იყო 1894-1912 წლებში. ამ მძიმე პერიოდში მან ეს უაღრესად საპასუხისმგებლო საქმე გიორგი ჩიტაიას, თავის თანამოაზრესა და საიმედო პიროვნებას მიანდო. მაშინაც კი, როცა საქართველოს ტერიტორიულ მთლიანობას საფრთხე დაემუქრა, ნიკო ნიკოლაძე, როგორც ამიერკავკასიის დელეგაციის წევრი, აქტიურად მონაწილეობდა 1918 წლის საზავო კონფერენციაში, რომელიც ბათუმში გაიმართა (11-26 მაისი; 20-21 მაისი; 31 მაისი-4 ივნისი). ვითარება მეტად დაამძიმა ამიერკავკასიაში ლიდერობისთვის ოსმალეთისა და გერმანიის ინტერესთა შეჯახებამ, რადგან ოსმალეთის მხრიდან თურანის შექმნის სურვილი ცხადია მიუღებელი იყო მისი მოკავშირე გერმანიისათვის. ამიტომ გერმანია შეეცადა რჩევა მიეცა ნ. ჟორდანიასათვის დამოუკიდებლობის გამოცხადების შესახებ.

რაჟდენ არსენიძის მოგონების მიხედვით, დამოუკიდებლობის აქტის პროექტი 25 მაისს შეიმუშავა კომისიამ, რომელშიც შედიოდნენ გიორგი

გვაზავა, რაჟდენ არსენიძე, კონსტანტინე აფხაზი და პავლე საყვარელიძე. იმავე დღის ბოლოს, გვიან ღამით, შედგა ეროვნული საბჭოს აღმასრულებელი კომიტეტის სხდომა, რომელზეც პროექტის მიმართ გამოითქვა შენიშვნები. პროექტის ტექსტი გადაეცა ნ. ჟორდანიას, რომელმაც გაითვალისწინა შენიშვნები და ტექსტის საბოლოო რედაქცია შეიმუშავა. სხვა ვერსიის მიხედვით, დამოუკიდებლობის აქტის პროექტის პირველი ვარიანტი, ჯერ კიდევ 22 მაისს, ბათუმში შეადგინა ზურაბ ავალიშვილმა და იქიდან თბილისში წამოიღო ნოე ჟორდანიამ. არსებობს მოსაზრება, რომ ბათუმში საქართველოს დამოუკიდებლობის აქტის ერთ-ერთი პროექტი შეუდგენია ნიკო ნიკოლაძესაც, რომელიც იქ ჩასულ ნ. ჟორდანიასთვის გადაუცია. (ავალიშვილი, 1990:55; ჯანელიძე, 2010:43; სარალიძე, 2023; ინტერნეტ-რესურსი: <http://www.nplg.gov.ge/wikidict/index>).

მას შემდეგ, რაც თურქეთის ფრონტიდან რუსეთის ჯარების ევაკუაცია დამთავრდა, ფოთში სიმშვიდემ დაისადგურა, მაგრამ იგი დიდხანს არ გაგრძელებულა. 1921 წლის თებერვალში საქართველო მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდა, მთავრობა კრიზისს განიცდიდა, რადგან საზღვარგარეთიდან აქტიური დახმარების იმედი აღარ ჩანდა. ასეთ ვითარებაში გააქტიურდნენ როგორც შინაური, ისე გარეული მტრები. 1921 წლის 25 თებერვალს დამყარდა საბჭოთა ხელისუფლება, რითაც დამოუკიდებელი საქართველოს პირველმა რესპუბლიკამ არსებობა შეწყვიტა.

მენშევიკური მთავრობა იმედს არ კარგავდა და შემდეგ ლოზუნგს ავრცელებდა: „თებერვალი ბოლშევიკებისაა, მარტი - მენშევიკების იქნებაო“ - ასე იგონებს იმ პერიოდს ბატონი გიორგი (ჩიტაია, 1991:48-49). მენშევიკური მთავრობა ბათუმში გაიხიზნა და საზღვარგარეთ წასასვლელად ემზადებოდა, რომელსაც თან მიჰქონდა რამდენიმე ათეულ ყუთში მოთავსებული ეროვნული განძი. ნავსადგურში მთავრობის მიერ დაქირავებული გემი სურსათით უკვე იტვირთებოდა და ემიგრანტებიც მზად იყვნენ გემზე ასასვლელად. „ამ იმედით დიდძალ ამაღას იწვევდნენ გასამგზავრებლად. მეც შემომთავაზეს გავყოლოდი, მაგრამ კატეგორიული უარი ვუთხარი“ (ჩიტაია, 1991:49). როგორც ცნობილია, სხვა მამულიშვილებთან ერთად ნიკო ნიკოლაძემ თავი შეიკავა ემიგრაციაში წასვლაზე, რაც გვიქმნის იმის შთაბეჭდილებას, რომ ისინი ბათუმში ყოფნის დროსაც ურთიერთთანამშრომლობდნენ და იზიარებდნენ ეროვნულ-დემოკრატიული იდეების ერთგულნი იყვნენ, რადგან „რწმენით გაორებული ადამიანი, არც შინ ვარგა და არც გარეთ“ (ჩიტაია, 2001:423). მეცნიერის ამ სიტყვებში არ ჩანს მენშევიკებისადმი, როგორც თანაპარტიელებისადმი სიმპატია - “ერთადერთი სიკეთე, რაც მენშევიკური მთავრობის ხელიდან გამოვიდა, ვგონებ სკოლისა და კულტურულ-სამეცნიერო დაწესებულებათა

ნაციონალიზაცია იყო“ (ჩიტაია, 1991:46). ამგვარი შეფასება, ვფიქრობ უნდა გამორიცხავდეს მის მენშევიკობას.

დამოუკიდებელი საქართველოს მთავრობა ბათუმიდან 1921 წ. 18 მარტს, ღამით, ემიგრაციაში წავიდა (სდსინ, 2012:37). იმავე თვეში წითელი არმიის შეტევა მრავალი მიმართულებით წარიმართა. მათგან ორი შეტევა ბათუმის აღებას ითვალისწინებდა. ერთი კოლონა სოჭი-გაგრიდან - ფოთი-ბათუმისაკენ, მეორე - კაზაკების არმია კი ახალციხიდან გოდერძის უღელტეხილით - ბათუმის მიმართულებით დაიძრა (ჩიტაია, 1991:48). მხოლოდ ს. ორჯონიკიძის მკაცრი ბრძანების შემდეგ დ. ჟღობას საკავალერიო დივიზიამ გოდერძის უღელტეხილიდან ბათუმისაკენ აიღო გეზი. მას აჭარისწყალთან გზა გადაუღობა თურქეთის რაზმმა და ბათუმში არ შეუშვა. ასეთ ვითარებაში ქართველმა მებრძოლებმა 2 საათიანი ბრძოლის შედეგად ოსმალები დაამარცხეს. 1921 წლის 18 მარტს დ. ჟღობას რაზმის ერთი ნაწილი ბათუმში შევიდა, დანარჩენი კი 19 მარტს 17 სთ 18 წუთზე. ამან შესაძლებლობა მისცა გ. მაზნიაშვილს 19 მარტს დილით გამარჯვება მოეპოვებინა კახაბრის ველზე გამართულ ბრძოლაში (სდსინ, 2012:40-41; სურგულაძე, 2013:231). ამდენად, ქართულმა არმიამ 17, 18, 19 მარტის ბრძოლებით გაანთავისუფლა ბათუმი და მისი მიდამოები ოსმალთა ჯარისაგან (სდსინ, 2012:41).

1921 წლის 18 მარტის ხელშეკრულებით, „მიმავალმა“ და „მომავალმა“ მთავრობებმა საქართველოსათვის ბათუმის შენარჩუნების მიზნით ხელი მოაწერეს შეთანხმებას. მოლაპარაკებაში მონაწილე სამივე მხარეს ქართველები წარმოადგენდნენ. ქუთაისის შეთანხმების შედეგად, თურქებს გადაეცა საქართველოს ისტორიული ოლქები ართვინი, ოლთისი, არტანის, ასევე ოსმალეთმა უარი თქვა ბათუმსა და მის ოლქზე (თოიძე, 2009:10; ვადაჭკორია, 2010:77; ჯანელიძე, 1995:147).

ამასობაში წითელი არმია სვლას განაგრძობდა. საქართველოს სხვადასხვა ადგილებიდან ევაკუირებულნი ბათუმში იმყოფებოდნენ, მათ შორის ფოთელებიც, რადგან 1921 წლის 5 მარტს საოკუპაციო ჯარმა ფოთი დაიკავა (სდსინ, 2012:34). ბათუმის განთავისუფლებისათვის წარმოებული უმძიმესი ბრძოლების შესახებ აკად. გიორგი ჩიტაია, როგორც თვითმხილველი და მონაწილე, მეტად მნიშვნელოვან ცნობებს გვაწვდის: „... საშინელ პირობებში აღმოვჩნდით: ვცხოვრობდით რკინიგზის საბარგო ვაგონებში, ჭირდა საკვების შოვნა. ამას დაემატა დიდი უბედურება, თურქეთის ჯარები მოისწრაფოდნენ ბათუმის ხელში ჩასაგდებად.

ერთი დღე იყო, ციხიდან პოლიტიკური პატიმრები განთავისუფლდნენ, ქალაქში გამოცხადდა ბოლშევიკური ხელისუფლება სერგო ქავთარაძის მეთაურობით. ამ დროს ბათუმში თურქეთის ჯარი შემოიჭრა, ფოსტა დაიპყრო და შეუდგა ბრძოლას ვაგზლის დაკავებისათვის. აქ მათ დიდი წინააღმდეგობა გაუწია გენერალმა მაზმიშვილმა (ნ.ჩ.

მაზნიაშვილი) დარჩენილი ქართველი ჯარისკაცებით. თურქებმა არათუ ვერ აიღეს რკინიგზის სადგური, ფოსტაც დაჰკარგეს და იძულებული გახდნენ ბათუმში დაეტოვებინათ. ბრძოლა მთელ ღამეს მიმდინარეობდა. რამდენიმე დღის შემდეგ გოდერძის უღელტეხილიდან დამხმარე რაზმიც შემოვიდა ბათუმში. რეალურად ოსმალები ფლობდნენ ფოსტა-ტელეგრაფისა და ქალაქის მილიციის სამმართველოს შენობებს, თუმცა ოსმალებმა ვეღარ შეძლეს ბრძოლის გაგრძელება და 20 მარტს დილით, 9 საათზე, ქიაზიმ-ბეის გაგზავნილმა გარნიზონის მდივანმა აუწყა გ. მაზნიაშვილს რომ ბრძოლის გაგრძელება მათ აღარ შეეძლოთ, 3 დღის ნაშიმშილებ მეომრებთან ერთად. მაზნიაშვილმა მათ საგზალი მისცა. ამდენად, 1920 წლის 20 მარტს, დილის 12 საათზე, ბათუმში არცერთი ასკერი აღარ იყო (**ჩიტაია, 1991:49; შდრ. სდსინ, 2012:41**).

ბათუმის განთავისუფლების შემდეგ, როგორც გვამცნობს ბატონი გიორგი, ფოთში დაბრუნებულებს ახალი ხელისუფლება დახვდათ თავისი ჩვევებითა და წესრიგით - „ერთხანს მეც მომიხდა ფოთიდან განრიდება. გადავწყვიტე თბილისში გადასვლა“ (**ჩიტაია, 1991:49-50**).

ქვეყანაში საბჭოთა საოკუპაციო რეჟიმი დამყარდა. დაიწყო ანტისაბჭოთა ელემენტების წინააღმდეგ ბრძოლა, მათი დაპატიმრებები. 1924 წლის დასაწყისში დააპატიმრეს 38 აქტიური მენშევიკი (**ენდელაძე, 2004:17-18**). ამ გზით საქართველოს საგანგებო კომისიამ მრავალი ორგანიზატორი ჩამოაცილა აჯანყების მზადების საქმეს. მართალია, გიორგი ჩიტაია საქართველოს დამოუკიდებლობის დაკარგვის შემდეგ განერიდა ფოთს, თუმცა, როგორც ცნობილ პოლიტიკურ მოღვაწეს, 1923-1924 წლების რეპრესიები რამდენადმე მასაც შეეხო. საქმე იმაში იყო, რომ საქართველოს საგანგებო კომისიას აჯანყებისათვის მზადება არ გამოჰპარვია, რომელმაც მაისის პირველივე რიცხვებში მიიღო გამაფრთხილებელი ცნობა იმის შესახებ, რომ „პ ა რ ი ტ ე ტ უ ლ ი კ ო მ ი ტ ე ტ ი“ საბჭოთა ხელისუფლების წინააღმდეგ გამოსვლებს ამზადებდა 26 მაისისთვის (**ენდელაძე, 2004:119**).

მეორე ექსპედიციის დროს (**ჩიტაია, 1991:52-53**), 1924 წლის აგვისტოს ბოლოს, მესხეთში, არქიტექტორ შავიშვილთან ერთად ზარზმაში მუშაობის დროს, გაიგო აჯანყების დაწყების შესახებ, რომ სურამის უღელტეხილი ჩაკეტილი იყო და ბათუმში მხოლოდ გოდერძის გადასასვლელით შეიძლებოდა ჩასვლა (**ჩიტაია, 1991:54; ჩიტაია, III, 2001:204**). იქვე ორივე დააპატიმრეს (**ჩიტაია, 1991:54**) და „სამეულის“ გადაწყვეტილებით მისჯილი დახვრეტა მოულოდნელად შეიცვალა, რასაც მხცოვანი მეცნიერი „განგების მიერ სიცოცხლის მეორედ ჩუქებად“ თვლიდა (**ჩიტაია, 1991:55; ჩიტაია, III, 2001:214**).

ქართული ეროვნული იდეის მატარებელი გიორგი ჩიტაია 1924 წლის აჯანყების ირგვლივ განვითარებული მოვლენების საქმის კურსშია. როდესაც მესხეთში, კერძოდ ზარზმაში სამეცნიერო მივლინებაში იმყოფებოდა, მას იქ

გაუგია აჯანყების ამბავი - „მენიშნა - შეტყობილი მქონდა ოპოზიციური პარტიები აჯანყებას ამზადებდნენ, სათანადოდაც ემზადებოდნენ, მაგრამ რიცხვი, თუ როდის უნდა დაეწყოთ აჯანყება, არ ვიცოდი. ის კი არა, პარიტეტულმა კომიტეტმა შემომთავაზა აფხაზეთში მეხელმძღვანელა აჯანყებისათვის, მაგრამ მე კატეგორიულად ვიუარე გარკვეული მიზეზით: ეს იქნება ავანტიურა, ხალხი გაიჟლიტება და პარიტეტული კომიტეტი კი გადარჩება-მეთქი..“**(ჩიტაია, 1991:55)**. საგულისხმოა, რომ ნიკო ნიკოლაძე, რომლის აზრს ამ შემთხვევაშიც აშკარად იზიარებდა ბატონი გიორგი, 1924 წლის აჯანყების წინააღმდეგი იყო და დამკომს თავშეკავებას ურჩევდა.

გამოსვლები მოხდა, ხალხის სისხლი დაიღვარა, ხოლო პარიტეტული კომიტეტის წევრები, რომლებიც კოლექტიურად შიო მღვიმევის მონასტერში შეიპყრეს - გადასახლებით დაისაჯნენ.

ამრიგად, XX ს. პირველ მეოთხედში განვითარებულ მოვლენათა აღწერილობის სიზუსტე და თანმიმდევრობა გვაფიქრებინებს, რომ აკადემიკოსმა გიორგი ჩიტაიამ თითქმის საუკუნის სიცოცხლის მანძილზე გონებაში შემონახული ნაფიქრალი გადმოგვცა სიცოცხლის ბოლო წლებში ჩაწერილ მემუარებში, რასაც, ფაქტია, საბჭოთა რეჟიმის პერიოდში მას დოკუმენტის სახით ვერ შეინახავდა. მიგვაჩნია, რომ ქართველი ხალხის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის ისტორიის შესწავლაში აღნიშნული ჩანაწერები გარკვეულ ადგილს დაიკავებს, სადაც სამეცნიერო მემკვიდრეობის გვერდით სათანადო ადგილი დაეთმობა აკადემიკოს გიორგი ჩიტაიას ბათუმის განთავისუფლებისათვის ბრძოლაში გაწეულ დამსახურებას, მის თავდაუზოგავ მოღვაწეობას საქართველოს სუვერენიტეტის შენარჩუნება-განმტკიცების საქმეში.

გამოყენებული წყაროები და სამეცნიერო ლიტერატურა:

ავალიშვილი, 1990: – ავალიშვილი ზურაბ, საქართველოს დამოუკიდებლობა, 1918-1921 წლების საერთაშორისო პოლიტიკაში, მოგონებები ; ნარკვევები. I, გამომც., „საქართველოს თეატრის მოღვაწეთა კავშირი“, თბილისი, 1990.

გრძელიძე, 1995: – გრძელიძე რ., საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტი (1914-1918), თბილისი, 1995.

ვადაჭკორია, 2010: – ვადაჭკორია შოთა, დამოუკიდებელი საქართველო და რუსეთის აგრესიული პოლიტიკა, მეომრის ბიბლიოთეკა #8, თბილისი, 2010.

ზამბახიძე, 1955: – ზამბახიძე ვლადიმერ, სახალხო განათლების ქართული მოამაგეები, კრებული, II, თბილისი, 1955.

თოიძე, 2009: – თოიძე ლევან, ბრძოლა ბათუმისათვის: 1921 წლის მარტი, გამომც., „ახალი აზრი“, თბილისი, 2009.

- მაზნიაშვილი, 1990: – მაზნიაშვილი გ., მოგონებანი (1917-1925), ბათუმი.
- მაზნიაშვილი, 2014: – მაზნიაშვილი გ., მოგონებანი, თბილისი, 2014..
- ნოზაძე, 1989: – ნოზაძე ვ., საქართველოს ადდგენისათვის ბრძოლა მესხეთის გამო. თბილისი, 1989..
- სარალიძე, 2023: – სარალიძე ლევა, ბათუმი საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის პერიოდში (1918-1921), გამომც., „ფავორიტი“, თბილისი, 2023..
- სდსინ, 2012: – სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, აჭარა, ბათუმი, 2012..
- სიორიძე, 1998: – სიორიძე მ., საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტი, ბათუმი.
- სიორიძე, 2002: – სიორიძე მ., სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო 1914-1918 წლებში, ბათუმი, 2002.
- სიორიძე, 2011: – სიორიძე მ., ნარკვევები ბათუმის ისტორიიდან, I, თბილისი, 2011.
- სიჭინავა, 1958: – სიჭინავა ვლადიმერ, ბათუმის ისტორიიდან, გამომც., „საბჭოთა აჭარა“, ბათუმი, 1958.
- სულაძე, 2010: – სულაძე გ., ქართული ანტისაბჭოთა ემიგრაცია და სპეცსამსახურები (1918-1953 წწ.), თბილისი, 2010.
- სურგულაძე, 1991: – სურგულაძე აკაკი, სურგულაძე პაატა, საქართველოს ისტორია, გამომც., „თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“, თბილისი, 1991.
- სურგულაძე, 2013: – სურგულაძე აკაკი, სურგულაძე პაატა, „საქართველოს მაცნე“, თბილისი, 2013.
- ურუშაძე, 1964: – ურუშაძე აკაკი, ძველი კოლხეთი არგონავტების თქმულებაში, გამომც., „თსუ“, თბილისი, 1964.
- ურუშაძე, 1945: – ურუშაძე ავთ., მოგონებანი, პარიზი, 1945.
- ურუშაძე, 2011: – ურუშაძე ლ.ზ., როგორ არ უნდა იწერებოდეს ისტორია, თბილისი, 2011.
- «ქართველი მეცნიერები» – გიორგი ჩიტაია, 2010: ბიობიბლიოგრაფია, გამომც., „მერიდიანი“, თბილისი
- შარაძე, 1991: – შარაძე გ., უცხოეთის ცის ქვეშ, წ. 1, თბილისი, 1991.
- შარაძე, 1993: – შარაძე გ., უცხოეთის ცის ქვეშ, წ. 2, თბილისი, 1993.
- ჩიტაია, 2001: – ჩიტაია გიორგი, შრომები ხუთ ტომად, III, გამომც., „მეცნიერება“, თბილისი, 2001.
- ჩიტაია, 2001: – ჩიტაია გიორგი, შრომები ხუთ ტომად, V, გამომც., „მეცნიერება“, თბილისი, 2001.
- ჩიტაია, 1991: – ჩიტაია გიორგი, ჩემი ცხოვრების გზებსა და ბილიკებზე, გამომც., „მეცნიერება“, თბილისი, 1991.

ფუტკარაძე, 2017: – ფუტკარაძე შუშანა, მალაყმაძე როინ, ლომთათიძე თამილა, ფუტკარაძე ელზა, ჩელევაძე ნაილა, ფუტკარაძე შორენა, წერილები სტამბოლის ქართული სავანიდან, ბათუმი, 2017.

ჯანელიძე, 2009: – ჯანელიძე ოთარი, საქართველოს ახალი და უახლესი ისტორია, გამომც., „უნივერსალი.“ თბილისი, 2009.

ჯანელიძე, 2010: – ჯანელიძე ოთარი, უკანასკნელი თერგდალეული, გამომც., „უნივერსალი.“ თბილისი, 2010.

ინტერნეტ-რესურსი:

პერტია:პერტია დ., დამოუკიდებელი საქართველო და ინგლის-საფრანგეთის გემები (1918-1921 წწ.). ინტერნეტ-რესურსი:

<https://matiane.wordpress.com/2010/02/15/independent-georgia-and-english-french-ships/>

„გიორგი ჩიტაიას სახელობის ეთნოგრაფიული მუზეუმი ღია ცის ქვეშ“. ინტერნეტ-რესურსი: <https://ka.wikipedia...>

დამოუკიდებლობის აქტი. ინტერნეტ-რესურსი: <http://www.nplg.gov.ge/wikidict/index>.

The Rights of Elderly from Romania during the Pandemic Period

ხანდაზმულთა უფლებები პანდემიის პერიოდში რუმინეთში

Chirugu Gianina Mădălina

PhD in Sociology,

Lecturer at Ovidius University Constanta, Romania

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-2836-4254>

Abstract: The purpose of the paper is to highlight the impact that the pandemic had, from a legislative point of view, on the elderly in Romania. In order to outline this idea among the proposed objectives, we highlight the analysis of the legislative changes in Romania, the analysis of the influence of these changes on the quality of life of the elderly and what were the main restrictions imposed and whether they affected the rights of the seniors in Romania. The theoretical study will show that the pandemic has led to the violation of several rights of the elderly, especially the right to health.

Key words: elderly, rights, pandemic, restrictions, limitations

ჩირუგუ გაინა მადალინა

სოციოლოგიის დოქტორი,

კონსტანცას ოვიდიუსის უნივერსიტეტის ლექტორი

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-2836-4254>

ანოტაცია: ნაშრომის მიზანია წარმოაჩინოს პანდემიის გავლენა რუმინეთის ხანდაზმულ მოსახლეობაზე საკანონმდებლო კუთხით. ამ იდეის განსახორციელებლად, კვლევის ძირითადი ამოცანებია: რუმინეთში საკანონმდებლო ცვლილებების ანალიზი, ამ ცვლილებების გავლენა ხანდაზმულთა ცხოვრების ხარისხზე, ასევე იმ ძირითადი შეზღუდვების შეფასება, რომლებიც დაწესდა და რამდენად შეეხო ისინი რუმინელი ხანდაზმულების უფლებებს. თეორიული კვლევა აჩვენებს, რომ პანდემიამ გამოიწვია ხანდაზმულთა რამდენიმე უფლების დარღვევა, განსაკუთრებით კი ჯანმრთელობის დაცვის უფლების შეზღუდვა.

საკვანძო სიტყვები: ხანდაზმულები, უფლებები, პანდემია, შეზღუდვები, ლიმიტაციები

Introduction. On February 26, 2020, the first case of COVID-19 was confirmed in Gorj County, in southwestern Romania. The infected person was in direct contact with an Italian who visited Romania between February 18 and 22 and tested

positive on his return to Italy. Indeed, the Italian authorities alerted Romanian counterparts, thus facilitating the rapid identification and isolation of contacts, some of which were subsequently tested positive for SARS-CoV-2. In addition, as the first patient did not show any symptoms of COVID-19, a potential overpropagation scenario was avoided. Although the "zero patient" was quickly identified in Romania, other cases followed. By March 14, Romania had exceeded 100 confirmed cases, most of them being Romanian citizens returning from severely affected areas. On March 25, Romania increased these restrictions by establishing a military ordinance. The new measures have included isolating citizens over the age of 65 in their homes and reducing the daily movement of the population to a minimum, such as essential shopping and visiting pharmacies or hospitals. Indeed, the country has begun to face serious problems in managing the growing number of patients with COVID-19. Romania has one of the largest diasporas in the European Union (EU), with over three million citizens living abroad. Due to the economic uncertainties and the atmosphere of panic associated with the COVID-19 pandemic, many have returned to Romania, especially from severely affected countries such as Italy or France. As the human migration movement proved to be a good predictor of an epidemic, successive waves of returning citizens posed a huge challenge for border control and healthcare authorities.

This problem had to be resolved quickly, as at present the stages of spread were crucial in determining the results of epidemic control. In addition, public concerns about these issues required careful management, as an inadequate approach has the potential to lead to a stigmatization of those returning. In March 2020 alone, more than 250,000 Romanians returned from abroad, and their number was expected to increase in the weeks before Easter. In response, all Romanian citizens returning from the regions affected by COVID-19 were forced to sign a 14-day self-isolation declaration. However, many citizens did not honestly report where they were returning, some of them even taking deviated routes to enter Romania.

The dramatic example was the case of a retired officer who lied about traveling abroad when he was hospitalized (Rădulescu, 2020). By the time he was diagnosed with COVID-19, he had infected at least 30 people, including medical staff. In addition, there have been countless examples of people who have not taken into account the official guidelines by attending large social gatherings. This led to hundreds of people quarantined after coming into contact with confirmed patients. In response to widespread non-compliance with official guidelines, the authorities have introduced mandatory self-isolation or institutionalized quarantine for those returning from countries with a moderate and severely affected level, respectively. An important aspect is that the police escorted most citizens returning to

quarantine units in their counties of origin, thus avoiding an overload of infrastructure in border regions.

The answers of the Romanian authorities to the pandemic. Romania has the lowest level of health of all EU countries (WHO, 2022) and faces the problem of staff shortages due to the continued emigration of medical staff. As a result, many rural areas do not have access to healthcare facilities, with the nearest medical units often being located at considerable distances. These pre-existing problems have exacerbated the challenges posed by the COVID-19 pandemic. By the end of March 2020, an increasing number of hospitals in Romania were dealing with cases of COVID-19. As infections began to be reported among medical staff, many departments were closed and patients with other conditions were transferred to either the same hospital, or to other medical units. However, in many cases, this type of response was not used early enough. As a result, infections began to spread rapidly among medical staff and patients, leading to hospitals and even entire cities to be quarantined.

A dramatic example of such a scenario took place at the county hospital in Suceava, in northeastern Romania. There, inadequate management, along with a lack of protocols and inadequate protective equipment, led to an explosion of COVID-19 cases. In addition, the hospital management tried to hide the irregularities and not report the initial cases among the medical staff. Unfortunately, patients with the condition were infected and many of them died due to complications associated with COVID-19.

Consequently, on March 30, as more and more cases were reported, the government decided that Suceava and several neighboring localities should enter into total isolation. In addition, the administration of the county hospital was taken over by the army, which purchased adequate protective equipment and established strict protocols for all medical staff. The unfortunate series of events that took place in Suceava demonstrates the crucial role of health authorities. As a result, due to the dangerous conditions in which they had to work, several doctors and nurses from across the country resigned officially. Their concerns were not limited to the safety of health care for health workers themselves, but also included the well-being of patients who were not yet infected with SARS-CoV-2. As some of these resignations entered into force, alarm signals were sounded at national level, which led local and national authorities to accelerate the provision of the resources needed to deal with the epidemic.

At the same time, concerns have arisen about the effects of large-scale resignations on already insufficient staff. These waves of resignations, which were meant to

raise public awareness of health problems, created a wave of public protests. Indeed, these actions gave the impression that patients were abandoned in a difficult period. As a first response, government officials discussed the withdrawal of the rights of resigning medical staff to practice medicine.

This highlighted the challenges facing medical staff in reporting problems in the health system. It has also shown that hasty and uncoordinated actions can lead to public unrest, thus emphasizing the responsibilities of medical staff. From the restrictions on hospitality (where people had to find innovative solutions and make difficult decisions for their employees and businesses), up to legal provisions that have had an impact on professional life. At the beginning of the pandemic, the legal provisions have made workers in the care system (including elderly care centers) forced to spend 14 days in solitary confinement at work.

A preventive measure of isolation at work for two weeks has been implemented by the government for people employed in social assistance and child protection units. They were the only workers forced to leave their families and homes for such a period, and later they were forced to isolate themselves for two weeks when they returned from work. The government has tried to compensate for these strict measures by providing a risk incentive. However, the payment for workers was expected to be approved, which in turn is dependent on the reimbursement of European funds. It is recognized that the elderly remain at increased risk of COVID-19.

Socio-cultural importance in controlling the epidemic. Romania-specific socio-cultural determinants influenced the management and control of the COVID-19 pandemic. Corruption has affected the Romanian health system for years, which has led to a loss of public confidence in its services. Consequently, the prospect of being deprived of essential care and / or acquiring nosocomial infections following hospitalization has discouraged people from seeking medical help. In order to raise awareness about COVID-19, the Romanian authorities have initiated an information campaign at national level through various media channels, including television and social networks. Thus, preventive measures were encouraged, such as social distancing, wearing masks and using disinfectants. However, the many fines given by the authorities during the epidemic have illustrated the reluctance of many citizens to comply with the restrictions imposed on their daily lives. Situations of public unrest have also become apparent, especially where quarantine centers for people suspected of COVID-19 have been opened. These situations were mainly caused by confusing and often poorly transmitted information, which did not take into account specific socio-cultural determinants.

Romania has one of the highest levels of poverty, social exclusion, and limited access to education in the EU, and any public information campaign should have taken these issues into account. Romania is also one of the most religious countries in the EU, with over 80% of its population identifying as an Orthodox Christian. While most major religions and other Christian denominations in Europe quickly announced measures in response to the pandemic. European Orthodox churches have been among the slowest to respond, in part because of their extremely conservative doctrines. Indeed, Orthodox rituals and ceremonies have had the potential to dramatically increase COVID-19 transmission events, because they often involve large gatherings of people and close contact between believers. However, despite the shortcomings and delays, the Romanian Orthodox Church followed the recommended measures. These communications and other efforts were the result of an active dialogue between high-ranking Church experts and officials. In addition, to support collective efforts to reduce the burden of the pandemic, The church has adapted pre-existing structures to provide charitable help for vulnerable people and has even created quarantine centers for patients with COVID-19. This demonstrates that health authorities establish effective communication channels that penetrate all strata of society and subsequently exploit them during public health crises. When combined with conventional control measures, these approaches will simultaneously inform and guide public opinion on health issues.

The situation of the elderly during the pandemic in Romania. In Romania, the COVID-19 pandemic has further aggravated the situation of the elderly, who are already facing a series of social problems. General economic and social vulnerability, poor access to infrastructure and health services, especially in rural areas, as well as the inadequacy of dynamic and integrated measures to protect the elderly are the main obstacles to ensuring a dignified life for this category of population.

The studies reveal several problems faced by social workers in Romania, these problems being identified in the period before the COVID pandemic 19. The main problems concern the insufficiency of human resources and the employment of people without special training in the field, the large workload, the large number of cases and their increase in complexity, a low level of understanding from heads of institutions and colleagues with other qualifications on the priority needs of customers, bureaucracy, too many forms to fill out, insufficient material and logistical resources, lack of adequate working space, difficulties in cooperating between institutions and also within the same institution, lack of uniform working methodologies, concerns about personal issues, personal safety at work, reduced

access to vocational training, emotional and mental problems, emotional and mental stress, lack of professional supervision, job insecurity.

To all these issues, legislative changes are added and the fact that part of the legislation and methodologies allows interpretations of how procedures can be applied in field work. Social workers note that all these are obstacles to effective intervention. In addition, the unequal distribution of social services in communities increases social inequalities, making certain sections of the population more vulnerable. Any crisis situation highlights weaknesses and brings vulnerabilities and instabilities of operation to the surface, at a personal level but also at the level of group, community and society. However, strengths and more positive aspects can also be brought to attention and available resources can be (re) discovered.

The activity of social workers has undergone substantial changes due to the restrictions imposed to limit the transmission of SARS-CoV-2 virus. All restrictive measures were necessary and beneficial for the safety of professionals and customers. The implementation of social spacing measures has generated limitations on the work of social workers, who usually work directly with socially disadvantaged groups and people who do not have many resources. In Romania, the state of emergency was established for a period of 30 days on March 16, 2020, by Decree no. 195/2020 and was extended for another 30 days by Decree no. 240/2020. In accordance with Article 10, row 1 of the Military Law Ordinance no. 8/2020, during the state of emergency, a preventive isolation measure was imposed at work or in special areas dedicated to employees in residential social centers. On May 15, 2020, the Emergency Situations Committee declared the alert state, according to Decision no. 24 / 14.5.2020. Subsequently, the alert status was extended for additional periods of 30 days to date. In order to maintain the health and safety of beneficiaries and employees of social services, the Ministry of Labor and Social Solidarity and its subordinate institutions have developed instructions and recommendations such as: replacement of monitoring visits, with telephone or digital technology monitoring, online (by e-mail), where possible, telephone and online, members of integrated teams, with other local professional teams, families of beneficiaries, temporarily unavailable staff, authorities, adoption of a flexible work schedule / establishment of individualized work programs; hiring additional staff without competition; suspension of social services; identifying volunteers to support staff; identifying volunteers to support staff; identifying, as a matter of priority, families / relatives who can take over their beneficiaries at home during the state of emergency. The recommendations also emphasize that, in this context, the need for specific training and supervision is imperative for social services, social service employees, in order to provide psychosocial support to beneficiaries.

The National College of Social Workers of Romania (2020) has developed sectoral recommendations that include: making a more flexible program, working from home, when possible, limiting as much as possible the population's access to the institution's offices, limiting field activity and using alternative solutions, such as telephone and video calls, sending documents by e-mail, WhatsApp and so on.

The recommendations of the Ministry of Labor and Social Protection (2020) also aimed at establishing up-to-date procedures for regulating access for residents, staff in centers, volunteers and representatives of the authorities, isolation for 14 days upon admission to the center, depending on the epidemiological assessment, interruption of access to new beneficiaries during the state of emergency, providing detailed procedures for various activities (collecting medical information, medical waste, special access and exit routes for staff, purchasing the necessary materials, postal services, compliance with hygiene rules and disease control, maintaining social distance).

Military order no. 8 (Articles 9 to 12) contains measures with a direct impact on the protection of the elderly: banning the closure of public and private care centers for the elderly and supporting the human resources involved in the care of the elderly. These measures were welcome, given the closure of old people's homes (ex. Râmnicu Vâlcea) and the illness of some residents (ex. Galați).

In addition to the general health and hygiene measures imposed by the pandemic, there are specific care measures, especially for people with reduced mobility or even for patients immobilized in bed. Older people who do not have a companion or who have reduced mobility in both spouses are particularly vulnerable. For example, the limited availability of public transport can cause travel problems for some chronic patients (for example, dialysis treatment, oncological treatment in a city other than the city of residence). Reducing funding for private social service providers (for example, home care) can lead to a reduction in the number of beneficiaries, limiting their access to the care they need (Voicu, 2020).

On a generally precarious health and characterized by age-specific vulnerabilities, on an existing situation of limited access to health services, a threat has been overcome which has led to further restriction of health services. Ambulances were closed, and hospitals limited treatment and intervention to urgent cases only. At the beginning of the pandemic, many patients were discharged, including oncological ones. Patients with chronic, oncological, autoimmune diseases were generally abandoned, and all efforts were directed to treat patients with Covid-19. This situation posed a risk for several categories of patients: patients with chronic diseases, cancer patients who could not be operated on and treated if no medical emergencies were considered, patients with current problems who could not

address the specialist doctors under the conditions of restricting the medical services offered.

The access of oncological patients to treatment was limited and transformed in the context of the pandemic: interventions at the largest oncological center in the country decreased by almost half, access to life through radiation therapy and chemotherapy was only done with testing for Covid-19, treatments with radiation therapy and chemotherapy decreased dramatically, and some patients discontinued treatment for fear of infection. In all hospitals, the number of hospitalizations compared to previous years has decreased. Lack of access to healthcare is also reflected in the increase in mortality compared to previous years.

In Romania, due to the high risk of infection with COVID19 for people over 65, military decree 3 established a time interval of 11-13 years for their movement outside the home (article 2). The measure has been criticized as discriminatory by pensioners' organizations that are part of the National Council for the Elderly. According to the amendments published in Military Order 4, travel outside the originally established time intervals is possible "if performed for medical reasons, such as planned oncological treatments, dialysis, etc., using their own means of transport or family / caregivers or, if necessary, a specially planned medical transport "(Article 1). In accordance with the Military Order no. 10, persons over the age of 65 may travel outside the home in the following hours: 7-11 a.m. and 7-10 p.m. (Voicu, 2020).

As the geriatrics predicted it would happen, being locked up at home for long periods of time has caused a significant number of elderly people to have reduced mobility and experience muscle weakness and joint pain. Everyday activities, such as climbing stairs or washing, have suddenly become difficult, and previously independent elderly people have come to depend on walking aids to travel short distances.

Reduced mobility has a chain effect, and the elderly have stated that they have gained weight, that they have joint and muscle pain and that they feel constantly weak. Low mood, lack of support for meal preparation, deterioration of physical health and increased pain had an impact on the appetite and nutrition of older people. This pandemic is a disease lived socially, in several layers, from the structural exterior imposed by social isolation to inner psychological isolation. As self-isolation is one of the main recommendations during the COVID-19 pandemic, being adopted as a social policy by the vast majority of affected countries, this raises the question of whether it should be treated as a private matter or a matter for society. Socially isolated people are correlated with low levels of well-being.

From a functionalist perspective, social isolation is a form of social exclusion, which directly affects welfare and social cohesion. Thus, it cannot be labeled as a private matter but rather as a public issue. Social isolation is the outward aspect of loneliness. Loneliness can be considered as social suffering - not just metaphorically - because magnetic resonance examinations show a brain activation in the same region when experiencing pain or rejection (Wu 2020). Social isolation disproportionately affects the elderly, turning it into a serious public health problem.

The current COVID-19 pandemic has witnessed ageist discourses in the media that further complicate the social experience for the elderly. Suggestions not to panic, because the disease mainly affects the elderly raise the ethical issue of the value of life. Painful decisions to prioritize the ventilation of younger patients when beds in the intensive care unit or fans are limited have deepened the feeling of anxiety and despair, although gerontology has long advocated for alternatives in choosing treatment. Another topic of ageism is the general discussion about the "gray tsunami" - the pressure on medical systems by the growing number of elderly in developed countries. Eventually, self-isolated elderly people suffer from ethical loneliness. It is about the inner isolation felt when you are abandoned by humanity or by those in power, to which is added the experience of your own voice or the need to express yourself not being heard.

During the COVID-19 pandemic, the elderly, especially women, are more at risk of domestic violence. Concerns about the increase in domestic violence have been raised by the increase in the number of coercive measures, such as locks and recommendations to stay home. Indeed, since the first months of total isolation, the country's main institutions specializing in violence have collaborated to find solutions and provide assistance to people affected by violence.

The degree of violence against the elderly during the pandemic is difficult to assess for several reasons, including the closure of centers for victims of violence and the lack of age and sex-specific statistics. The increased risk of COVID-19 infection in the elderly and the restrictions imposed by the authorities to limit the virus have also exposed the elderly to violence and abuse.

Travel restrictions, protection measures (use of masks, gloves), daily negative media reports and economic instability increased psycho-emotional stress and fear among the population, which has contributed to violence and discrimination against the elderly. The COVID-19 pandemic has led to an increase in psychological, physical and economic violence. Economic violence is caused by the loss of jobs and income during the pandemic for young people living with the elderly. Physical violence and abuse have been exacerbated by psycho-emotional stress caused by the crisis

caused by the COVID-19 pandemic. Verbal violence and discrimination in the workplace have increased among working seniors.

The impact of the COVID-19 pandemic differs depending on the social and economic characteristics of countries, in low- and middle-income countries, the implications are deeper because grandparents still have/plays an active role in raising grandchildren; therefore, isolation or infestation with SARS-CoV-2 affects the whole family. In addition to the significant social and human impact, the Coronavirus pandemic is a major economic shock to the EU, with the spread of the virus leading to disruption of global supply chains, volatility in financial markets, consumer demand shocks and the negative impact in key sectors such as travel and tourism.

The global pandemic has led to deficits in the collapse of economies, as well as to increased public debt. World government governments have tried to find measures to reduce the impact of the Covid-19 and on public pension spending. In Romania, during the pandemic, the same thing happened. The medium-term solution proposed by some economists was to increase taxes, increase prices and stagnate the increase in pensions.

In order to intervene and take concrete action to minimize the major implications of this global phenomenon (declining wages, rising unemployment, Temporary decisions on stagnant growth of small pensions), a number of experts conducted statistical analyzes on the assessment of the pandemic situation in the world. In the short term, some governments have implemented several systems to support companies and their employees in times of pandemic. Experts also showed, among other things, in their analyzes and the strong impact of the pandemic on the quality of social contacts, physical activity and the psychological state of individuals.

Conclusions. Therefore, the economic crisis caused by Coronavirus has negative effects on the labor market and pensions, acutely felt by the low and middle income sections. Unfortunately, people who live alone „slip” into poverty and face poor health remain elderly people living alone (unmarried, divorced or widowed). Walking through the park, meeting friends, participating in activities carried out in the study centers of the elderly before the pandemic, but during the lockdown and in the senior clubs but also the participation in religious services were the main too quarantine became impossible to achieve. Loneliness and isolation have been shown to have a significant impact on elderly people both emotionally and physically.

Older people have also been affected by ageist discourses that say that "losing the elderly is not as important as losing the lives of other age groups". Elderly patients

are denied fans and are allowed to die due to the overwhelming number of hospitalized patients, especially those in need of mechanical ventilation. People are not even allowed to hold funeral ceremonies for relatives who died alone in COVID-19 units. This dramatic situation significantly induced fear among the elderly around the world (Finnegan, 2021). All these are reasons why grandparents need spiritual support more than ever and the measures taken to deal with the pandemic must also take into account this need (Status, 2021).

Social support from a religious person in the religious community and the development of a relationship with God are also essential components of coping. Religion can provide a resource that helps in finding meaning and overcoming loneliness. Faith in Divinity gives the individual a philosophy of life and a whole series of attitudes, values, and ideas that help him interpret and understand himself. At the same time, churches offer a social and community sense of integration, very well correlated with a sense of personal well-being. Churches usually offer, also older members a wide range of social activities that tend to attract the elderly to other people and reduce the possibility of social isolation and loneliness.

During periods of social isolation, there are some ways to help religious seniors use their faith to ease their anxiety during this COVID-19 pandemic as well as to spend time praying, listening to religious services or taking care of neighbors, meeting their emotional needs/physical needs - there is no better way to reduce anxiety and social isolation than by extending a helping hand to other people in need (Koenig 2020).

Bibliography:

1. Finnegan, (2021), Romania's COVID-19 vaccine goes off the rails", disponibil la: <https://www.vaccinestoday.eu/stories/romanias-covid-19-vaccine-goes-off-the-rails/>, accesat la data de:13.01.2023
2. Koenig HG., (2020), Ways of protecting religious older adults from the consequences of COVID-19. Am J Geriatric Psychiatry;
3. Rădulescu A., (2020), Retired Police Officer That Quarantined an Entire Hospital Is Now Under Investigation. Radio Free European, Disponibil online at: <https://romania.europalibera.org/a/coronavirus-romania-pacient-cudosar-penal-politist-israel-spital-carantina/30481648.html>, accesat 29.12. 2022
4. Statement, Older persons need more support than ever in the age of the Covid-19 pandemic. Disponibil la: https://www.coe.int/en/web/commissioner/view/-/asset_publisher/ugi3i6qSEkhZ/content/older-persons-needmore-support-than-ever-in-the-age-of-the-covid-19-pandemic. Accesat: 19.11.2022.
5. Voicu, M., (2020), Pandemia COVID19 din perspectivă demografică. Raport Social al ICCV .

6. World Health Organization (WHO), (2022). WHO Coronavirus Disease (COVID-19) Dashboard. Disponibil la adresa:: <https://covid19.who.int/>. accesat la data de: 2.2.2023
7. Wu, Z.; McGoogan, J.M. , (2020), Characteristics of and important lessons from the coronavirus disease 2019 (COVID-19) outbreak in China: Summary of a report of 72,314 cases from the Chinese Center for Disease Control and Prevention. *JAMA*, 323, 1239–1242.

**The Concept of Citizenship from a Philosophical
and Theological Perspective**

**მოქალაქეობის კონცეფცია ფილოსოფიური და თეოლოგიური
პერსპექტივიდან**

Andrei Tinu

PhD in History, Assistant Professor at
Titu Maiorescu University of Bucharest, Romania
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9253-8585>

Abstract: The concept of citizenship is becoming more and more important in the field of thematic research, especially when addressing issues of national and transnational citizenship law. The concept of citizenship has its origin in Greek and Roman antiquity, where citizens – free and adult men – had rights, freedoms, and obligations.

From that time until the present day, when the transnational elements of the concept of citizenship tend to replace the ethno-state elements, its definition, and the concept itself have undergone a series of changes. Their synthetic, unified approach is difficult to achieve. This is why the author of this article aims to analyze, using specific research methods, the philosophical and theological aspects of the concept of citizenship, starting in this effort from the text of the Old and New Testament and from the work of Blessed Augustine, *De civitate Dei*.

This paper is part of a broader effort to explore the topic, materialized in a series of articles and studies published in scientific journals: *Augustinian Model in the Byzantine Political Thinking. Case Study: The Elements of Political Augustinism in the Current Romanian Mentality, Termenele acordării și redobândirii cetățeniei române, Romanian Citizenship. Case Study: Districts Teceu and Rahau from the Right Side of the Tisza, Introducere în legislația privind cetățenia română* etc. The titles of the works suggest a historical and legal analysis, which limits debates and deprives the concept of its theological and philosophical value. Therefore, it is necessary to initiate two directions of analysis: one through which the author aims to identify the mystical-religious elements present in the national and European legislation on citizenship, and a second one in which emphasis is placed on the secular, desacralized elements of the relevant legislation.

Keywords: Political citizenship, citizens of the Republic, modern citizenship

ანდრეი ტინუ

ისტორიის დოქტორი, ტიტუ მაიორესკუს
უნივერსიტეტის ასისტენტ-პროფესორი, რუმინეთი
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9253-8585>

აბსტრაქტი: მოქალაქეობის კონცეფცია სულ უფრო მნიშვნელოვანი ხდება თემატურ კვლევებში, განსაკუთრებით ეროვნული და ტრანსნაციონალური მოქალაქეობის სამართლის საკითხების განხილვისას. მოქალაქეობის კონცეფცია სათავეს იღებს ბერძნული და რომაული ეპოქებიდან, სადაც მოქალაქეებს – ზრდასრულ მამაკაცებს – გააჩნდათ უფლებები, თავისუფლებები და ვალდებულებები.

ამ დროიდან დღემდე, როდესაც ტრანსნაციონალური ელემენტები მოქალაქეობის კონცეფციის ეთნო-სახელმწიფოს ელემენტებს ახშობს, მისი განმარტება და თავად კონცეფცია მრავალჯერ შეიცვალა. მათი სინთეზური, გაერთიანებული მიდგომის მიღწევა რთულია. სწორედ ამიტომ, ნაშრომის კვლევის მიზანია მოქალაქეობის კონცეფციის ფილოსოფიური და თეოლოგიური ასპექტების ანალიზი, კონკრეტული კვლევის მეთოდების გამოყენებით, იწყება ეს მცდელობა ახალ აღთქმაში არსებული ტექსტებიდან და წმინდა ავგუსტინეს ნაშრომიდან „*De civitate Dei*“.

ნაშრომის ნაწილი არის უფრო ფართო მცდელობა, რომელიც მიზნად ისახავს თემის კვლევას, რაც გამოიხატება რიგი სტატიებისა და კვლევების გამოქვეყნებაში სამეცნიერო ჟურნალებში: ავგუსტინური მოდელი ბიზანტიურ პოლიტიკურ აზროვნებაში; პოლიტიკური ავგუსტინიზმის ელემენტები თანამედროვე რუმინულ მენტალობაში; ტერმინები, რითაც გადაეცემათ და უბრუნდებიან რუმინული მოქალაქეობა, რუმინული მოქალაქეობა; რაიონები თეჩუ და რაჰაუ, ტიხის მარჯვენა მხარიდან, რუმინული მოქალაქეობის კანონმდებლობიდან. როგორც ჩანს, ნაშრომების სახელები ცხადყოფს ისტორიულ და სამართლებრივ ანალიზს. ამდენად, საჭიროა ორი ანალიზის მიმართულების დაწყება: ერთი, რომლის მეშვეობითაც ავტორი მიზნად ისახავს მოქალაქეობის ეროვნულ და ევროპულ კანონმდებლობაში არსებული მისტიკულ-რელიგიური ელემენტების გამოვლენას, და მეორე, რომელშიც ყურადღება გამახვილდება კანონმდებლობის საერო, განწმენდილი ელემენტებზე.

საკვანძო სიტყვები: პოლიტიკური მოქალაქეობა, რესპუბლიკის მოქალაქეები, თანამედროვე მოქალაქეობა.

Introduction. Citizenship is a term that requires more than just a legal or political definition. It is a fundamental concept, wholly circumscribed to the historical course of the individual, from the birth of civilization to the present day. Moreover, if we refer to its religious value, the concept of citizenship is a bivalent concept, in the sense that man, after Jesus Christ restores the connection between creation and Creator, benefits from two citizenships: a human, legal and political citizenship,

giving Caesar what belongs to Caesar⁵⁴, and a divine one, which the protoancestors Adam and Eve had lost, in which the individual has the obligation to give to God what belongs to God.⁵⁵ *Fecerunt itaque civitates duas amores duo, terrenam scilicet amor sui usque ad contemptum Dei, caelestem vero amor Dei usque ad contemptum sui*' (Accordingly, two cities have been formed by two loves: the earthly by the love of self, even to the contempt of God; the heavenly by the love of God, even to the contempt of self)⁵⁶, says Blessed Augustine in his work "City of God". The dual nature of man (matter and spirit) presupposes not only the existence of two distinct cities, but also of two categories of citizens – individuals who, depending on the dominance of the psychological personality, fall into one of the two loves mentioned above.

In defining the modern concept of citizenship, several theories and approaches of a bio-sociological, legal-institutional, and philosophical-religious nature must be considered. The concept of citizenship encompasses a series of sub-concepts or secondary concepts, such as gender, class or ethnicity, that over time have contributed to the development of the concept of citizenship.⁵⁷ According to Barbalet, the concept of citizenship, in its modern sense, encompasses the totality of the political obligations and rights of individuals, to which other secondary rights and freedoms have been added in the global age (Immanuel Geiss, *non vidi*).⁵⁸ If we admit that freedom is man's right to manifest himself in a natural or defined framework, then we will also embrace Monchablon's theory that democratic citizenship presupposes five broad categories of rights and freedoms, such as freedom of the individual, of the group, freedom of thought and expression, which are deeply related to religion and philosophy (author's note), "real" freedoms and rights related to technical progress.⁵⁹

Through this study, the author aims to identify the main philosophical and religious aspects that underlie the concept of citizenship.

⁵⁴ *Matthew*, 2:21

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ Augustin, *De civitate Dei*, XIV:28, *apud* <https://digilander.libero.it/maipiustudiare/vers/agostino-civitate.htm>, consulted on 13.05.2023, at 14.24.

⁵⁷ Diana Elena Neaga, *Gen și cetățenie în România: între formal și substanțial, normal și normativ*, Polirom Publishing House, Iași, 2013, p. 33.

⁵⁸ Viorel Vizureanu, *Introducere*, in J.M. Barbalet, *Cetățenia*, DU Style Publishing House, Bucharest, 1998, p. 11.

⁵⁹ Alain Monchablon, *Cartea cetățeanului*, Humanitas Publishing House, Bucharest, 1991, p.13, *apud* Viorel Vizureanu, *op. cit.*, p.11.

Citizenship from a philosophical and religious perspective

In the modern sense, citizenship is the concept that defines, within a state, the institutional and human relations that have as object the observance or non-observance of fundamental rights, the obligations that the individual, as part of the community, has toward other individuals and the entire socio-political community, the limits between which a citizen can freely manifest and the elements of constraint and regulation of freedoms, arising in response to actions that endanger the safety, integrity, freedom and independence of another person, organization or state entity. An intermediate conclusion is that the term citizenship is a complex one, with deep ramifications in the entire primary legislation of a state.

*“Nationality must be felt with the heart, not spoken with the mouth. That which is deeply felt and respected is rarely spoken out loud.”*⁶⁰ Therefore, being a citizen requires vocation, feelings, attachment towards the founding values and ideas of the state.

The concept of citizenship, like the totality of modern concepts, draws upon the teachings of the dawn of civilization, the texts of the sacred books of the mono and polytheistic religions containing complete and complex provisions both regarding the relationship between creation and the Creator and the relationship between individuals or within the group, city, or state. The Pentateuch, a source of learning for the three Abrahamic religions, introduces norms and rules of coexistence, developed, improved, and adapted to the temporal and local needs of the members of the community of the aforementioned beliefs, starting from the ten commandments that God gives Moses, as a guarantee of the Creator’s will to restore the connection between Him and His creation, a connection previously broken through disobedience by Adam and Eve. Throughout the text of the Old Testament, we see that God Himself rules the city, the people, He sets the rules and, ages later, it is He who, becoming incarnate, comes to save His creation. But not brutally. Christ comes and tells those who were listening to Him *“Think not that I am come to destroy the law, or the prophets: I am not come to destroy, but to fulfill.”*⁶¹ Therefore, the laws given by the Father to Moses continue to be viable, continue to regulate the life of the community, even if only on the spiritual level.

Plato's “Republic” and “The City of God” - unfailing philosophical sources

⁶⁰ Mihai Eminescu, *non vidi, apud* Ion Deleanu, *Cetățenia română*, Dacia Publishing House, Bucharest, 1976, p. 5.

⁶¹ *Matthew*, 5:17.

Regarded as utopias, the two reference works of philosophical literature – the “Republic” and “The City of God” – laid the foundations for universal political thought. Plato's Republic is the starting point of the idea of a city, of a city within the dream. It is an ideal, but difficult to achieve fortress, in which citizens have *the ontological obligation* to avoid the dogma of perversion and be protected from it. Citizens belong to a society that is based on education and justice, a stratified society guided by education, justice, which must be strong and severe, as to punish all deviations, and by religion.⁶² Opulence and poverty do not exist, and Platonic citizens have no openness to the new, because their society is perfect. The citizens of the Republic are equal before the law, even if this equality is not manifested among all. It is an “unequal” equality, as Plato considers it appropriate to classify people into three categories: simple people, soldiers, and guards.⁶³ In order to build the ideal city, Plato also identifies the solution: respect and obedience towards the philosopher-kings and belief in a founding myth.⁶⁴ It may seem strange, but the fundamental characteristic of utopias is their cyclicity. The Platonic model of the ideal fortress is found once more in the new civilizational dogma of the post-global era. The founding myth of the new republic is the French Revolution, the philosopher-kings are the apostles of political correctness, and social stratification presupposes the existence of two categories of citizens: progressives and sovereigntists.

“The City of God” is the work of Blessed Augustine, in which the foundations of Western dogmatic thought and historical philosophy are laid, the Bishop of Hippo giving time a special importance. Time plays a primary role in Abrahamic philosophy. In Jewish and Christian religion, a time of waiting, of supra-temporal and supra-historical hope develops. The Jews await the Messiah and the restoration of the lost Paradise, of eternal Israel. Christians have Christ and have the church—the city of God on earth. The members of the church, citizens of the Christian republic, have more than hope. They have faith that, in exchange for a virtuous life, they will benefit from new rights, as inhabitants of the New Jerusalem, living among the saints and angels. The City of God is bivalent. There is a temporal, palpable, definite city, in which the faithful is a participant and direct beneficiary of the rights deriving from this quality, and an imaginary city, defined, yet unpalpable, in which God is the absolute ruler, full of love and goodness. This is a city promised to all who will conquer the kingdom of this world.⁶⁵

⁶² Alexandru Ciorănescu, *Viitorul trecutului: utopie și literatură*, Cartea Românească Publishing House, Bucharest, 1996, p. 69.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ Jean Servier, *Istoria utopiei*, Meridiane Publishing House, Bucharest, 2004, p. 20,

⁶⁵ *The Apocalypse*, 2:7

Christianity and the church offer a completely different approach. Christianity is addressed to all people. The Christian philosophy and the City of God are based on love. Love of God and love of one's neighbor. Because *"Everyone who hates his brother is a murderer, and you know that no murderer has eternal life abiding in him."*⁶⁶

Values of Enlightenment thinking in defining the modern concept of citizenship

The emergence of the printing press, which allowed access to information to a greater number of people, the Renaissance, whose ideals aimed at rediscovering the values of Greco-Roman Antiquity, the religious reform, which appeared with the stated purpose of simplifying and "humanizing" the message of the Gospel, and the Enlightenment movement contributed both to the birth of mass culture, general literacy, the establishment of a widespread intellectual elite, and the secularization of public life and legal norms and rules. We are witnessing the change of Humanity's center of gravity, in the sense that the Creator is exiled from creation into the macro-cosmos, leaving his place to man. These are the auspices under which modern ideologies and cultural currents are born. It is from these ideas that the whole construction of fundamental rights and freedoms begins.

The French Revolution of 1789 created the premises for the reconstruction of states on the basis of innovative ideas. The major event occurring at the end of the 18th century, which brings the period of the French Enlightenment to an end in an apothotic and violent manner, changed not only an outdated form of organization, hardened into absolutist clichés, but the whole mentality of the French society.⁶⁷ Therefore, we can say that, if England was the first to take initiative both technically and politically, the French were at the forefront of ideological and structural transformations. They are the first to build and develop, at the political and institutional level, norms of organization based on the principles of equality, fraternity, and freedom.⁶⁸ The base document of the Revolution – *Declaration of the Rights of Man and Citizen* – adopted on August 26, 1789, advocates the cause of the natural rights of the citizen. *"Men are born and remain free and equal in rights"* (Article 1)⁶⁹, and no citizen shall be incriminated for his ideas, either political and religious, provided that such ideas do not come in conflict with the legal interests of

⁶⁶ *John*, 3:15

⁶⁷ Andrei Tinu, Cătălin Boboc, *Istoria statului și dreptului românesc: note de curs*, 3rd Edition, Hamangiu Publishing House, Bucharest, 2022, pp. 136-137.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 137.

⁶⁹ *Declarația drepturilor omului și ale cetățeanului*, in Dominique Schnapper, in collaboration with Christian Bachelier, *Ce este cetățenia?*, Polirom Publishing House, 2001, p. 74.

the state.⁷⁰ These are values gradually accepted by the contemporary society, the entire legislation of contemporary democratic states, regardless of the category (fundamental, organic or ordinary law) arising from the principles of the Enlightenment and the French Revolution.

The effort to conceptualize/reconceptualize citizenship is also circumscribed to these values. Modern citizenship, although defined as the connection between the individual and the state, based on mutual rights and obligations⁷¹, presupposes a broader set of values. Citizenship is not just a concept limited to nationality, but the utmost definition of the totality of existential values characterizing the modern state. It is a complete and complex nationality, in which the individual is both a beneficiary and a party. The contemporary citizen is different from that of antiquity, the very opposite of the latter, whose primary quality was obedience, the individual being included in the category of goods or objects.⁷²

Therefore, obedience, the behavioral archetype of the society built on the basis of testamentary teachings, is replaced, through the French Revolution, by emancipation, by the public manifestation of the individual's personality, which increasingly claims superiority and independence. An independence translated, in the light of Christian teachings, as a new disobedience, as a new distancing of creation from the Creator. The impact of the French Revolution was a striking one, the whole 19th century being marked by social, political, and national emancipation movements.⁷³ If the 19th century brought with it that *Europe of Nations* of which Gaulle spoke⁷⁴, the 20th century is characterized by the presence of totalitarian ideologies – communism and Nazism, class struggle and the Cold War. Although divided, with different views on the methods and finite product, the global world has only one goal: to create the new man, the exemplary citizen, deprived of free will and able to meet the needs of society. The Soviet man, the Aryan race, and the adept of consumerism are paradigmatic models for the new man. These models are the fruit of despiritualized ideologies that drive the global citizen away from both natural and especially moral and religious values. The gap deepens in the current stage of the post-global era, in which archetypal values are reversed, overturned. The citizen of the future is no longer a woman or a man, is no

⁷⁰ *Ibidem*, p. 75.

⁷¹ Barbu B. Berceanu, *Cetățenia: monografie juridică*, ALL BECK Publishing house, Bucharest, p. 8.

⁷² *Ibidem*.

⁷³ Andrei Tinu, Cătălin Boboc, *op. cit.*, pp. 137-138.

⁷⁴ Charles de Gaulle, *non vidi*, apud Matei Vișniec, *Generalul de Gaulle, o figură tot mai legendară – comemorarea a 50 de ani de la moartea sa*, RFI Romania, November 9, 2020, <https://www.rfi.ro/special-paris-127159-generalul-de-gaulle-o-figura-tot-mai-legendara-comemorarea-50-de-ani-de-la>, consulted on 31.05.2023.

longer connected to his homeland or parents, has no goals and ideals. Despiritualized, the citizen of the future has every chance of being a dehumanized man.

Conclusions. Citizenship is not just a mere term, but a complex concept, adaptable to the psycho-social, natural, and cultural needs of man. Analyzing the historical and literary documents, the texts of the legislation applicable in the field of citizenship, the birth and evolution of the concept, we find that the basis of the rights, freedoms and obligations of citizens are, in addition to the natural needs of the human species, the totality of the founding myths of civilization, which have been polished, sedimented and stratified during the historical evolution.

It is further noted that, parallel to the historical evolution of society, with its economic development, the multiplication of methods and techniques of manufacturing, with the increase of the individual's access to information, a wide range of conceptual approaches on citizenship arise, from the materialistic and evolutionary ones to the deeply spiritualized one. In this entire conceptual mélange, the moral-spiritual side is the defining element of the concept, in the sense that a person's belonging to a nation or group also gives rise to freedoms, rights and obligations. In ancient civilizations, especially in Greece and Rome, the cradle of the concept of citizenship, the holder of this status was the only beneficiary of rights, the only one called upon to develop norms of coexistence within the city. The birth of Christianity, the acceptance of the faith founded by the followers of Jesus Christ as a licit religion, and its establishment as the official religion of the empire bring a new approach to the concept of citizen and citizenship. Man, creation and creator alike, must manifest himself both as a member of his ethnic-political community and as a member of the Christian oikumene, the church, the city and body of Christ⁷⁵.

Through this study, the author tried to identify the main philosophical and religious elements that underlie the modern concept of citizenship. The philosophical and dogmatic analysis of citizenship legislation, whether national or supranational, represents a necessity, as it opens new horizons for research and debate.

Bibliography:

1. BARBALET, J.M., *Cetățenia*, DU Style Publishing House, Bucharest, 1998;
2. BERCEANU, Barbu B., *Cetățenia: monografie juridică*, ALL BECK Publishing House, Bucharest, 1999;

⁷⁵ *The Corinthians*, 12:27

3. CIORĂNESCU, Alexandru, *Viitorul trecutului: utopie și literatură*, Cartea Românească Publishing House, Bucharest, 1996;
4. DELEANU, Ion, *Cetățenia română*, Dacia Publishing House, Bucharest, 1976;
5. NEAGA, Diana Elena, *Gen și cetățenie în România: între formal și substanțial, normal și normativ*, Polirom Publishing House, Iași, 2013;
6. SCHNAPPER, Dominique (in collaboration with Christian Bachelier), *Ce este cetățenia?*, Polirom Publishing House, Iași, 2001;
7. SERVIER, Jean, *Istoria utopiei*, Meridiane Publishing House, Bucharest, 2004;
8. TINU, Andrei, BOBOC, Cătălin, *Istoria statului și dreptului românesc: note de curs*, 3rd Edition, Hamangiu Publishing House, Bucharest, 2022;
9. <https://digilander.libero.it>;
10. <https://www.bibliaortodoxa.ro/>;
11. <https://www.rfi.ro/>.

ლიტერატურა და ფოლკლორი / Literature and Folklore

საქართველოს ისტორიული წარსული ქართულ ფოლკლორსა და ვახტანგ
ორბელიანის შემოქმედებაში („ძველი დმანისი“, „ორი სიზმარი“)
Georgia's Historical Past in Georgian Folklore and works of Vakhtang
Orbeliani ("Old Dmanisi", "Two Dreams")

Pati Abashidze

PhD in philology, Batumi Shota Rustaveli State University
Researcher of Department of Folklore, Dialectology and
Emigrant Literature Research, Niko Berdzenishvili Institute,
e-mail: pati.abashidze@bsu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-9995-5716>

Abstract: The report discusses the problem of relationship between the poems "Old Dmanisi" and "Ori Sizmari" by the Georgian romanticist Vakhtang Orbeliani with Georgian folklore. In these poems of the poet, a great interest is expressed in the historical past of the homeland, as well as in folk poetry, where the heroic past of our country is clearly visible; The poet longs for the lost glory of his homeland and is saddened by the current reality, which is clearly visible in the analytical poems.

Key words: Romanticism, Vakhtang Orbeliani, Romantic lyrics, Folk creativity.

ფატი აბაშიძე

ფილოლოგიის დოქტორი,
ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის ფოლკლორის დიალექტოლოგიისა
და ემიგრანტული ლიტერატურის კვლევის განყოფილების
მეცნიერ-თანამშრომელი
ელ. ფოსტა: pati.abashidze@bsu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-9995-5716>

აბსტრაქტი: მოხსენებაში განხილულია ქართველი რომანტიკოსის -
ვახტანგ ორბელიანის ლექსების „ძველი დმანისი“ და „ორი სიზმარი“
ქართულ ფოლკლორთან ურთიერთმიმართების პრობლემა. პოეტის ამ
ლექსებში დიდი ინტერესია გამოხატული სამშობლოს ისტორიული
წარსულისადმი ისევე, როგორც ხალხურ პოეზიაში, სადაც კარგად ჩანს ჩვენი
ქვეყნის გმირული წარსული; პოეტი შენატრის სამშობლოს გარდასულ

დიდებას და დამწუხრებულია არსებული რეალობით, რაც ნათლად ჩანს საანალიზო ლექსებში.

საკვანძო სიტყვები: რომანტიზმი, ვახტანგ ორბელიანი, სატრფიალო ლირიკა, ხალხური შემოქმედება.

შესავალი: XVIII საუკუნე ერთ-ერთი უმძიმესი პერიოდი იყო საქართველოს ისედაც ტვირთმძიმე ისტორიაში. მუდმივი თავდაცვითი ომებით უაღრესად დასუსტებულ, დაქუცმაცებულ-გამეჩხერებულ, მორალურად და ფიზიკურად დაუძლურებულ, ათასი ჯურის მტერთაგან აოხრებულ ქვეყანას ყველა ეროვნებისა და მოდგმის ხალხი მოსდებოდა...

საქართველოს ამ მღელვარე ეპოქის უკეთ გასაგებად თუ გასააზრებლად საკმარისია გავეცნოთ ჩვენი წინაპრების ზეპირსიტყვიერ მასალებს, რომლებშიც, ისტორიულ ფაქტებთან და პირებთან ერთად, გადმოცემულია ის სატკივარი, რომელიც ხალხს აწუხებდა, რომელიც იმდროინდელ სინამდვილეს შეულამაზებლად ასახავს, რადგანაც „ზეპირსიტყვიერება ოდითგან ის წმინდა ნავსაყუდელია, სადაც პირუთვნელი სიცხადითა და მომხიბვლელიობით არის დაუნჯებული საუკუნეთა განმავლობაში ხალხის ფაქიზ სულიერ ქურაში გადამდნარ-გამოწრთობილი ზნეობრივი ტრადიციები. ამ ღირებული მონაპოვრის გარეშე ვერცერთი ხალხი ვერ ჩამოყალიბდება ერად, ვერ შეიქმნის საკუთარ იერსახეს, ვერ იგრძნობს შინაგან თავისუფლებასა და ეროვნულ ღირსებას, ვერ დადგება „ერად სხვა ერთა შორის“ (შოიშვილი, 2000: 365).

ქართული ფოლკლორის ყველა ჟანრი მდიდარია ამგვარი ტრადიციებით, თუმცა განსაკუთრებულია საისტორიო ზეპირსიტყვიერება, რომელიც წარსულის გმირული სურათების გაცოცხლებით ზრდის ერის წიაღში ახალ-ახალ გმირებს, შთაუწერგავს სიბრძნეს, სიქველეს, ვაჟკაცობას, სამშობლოსადმი თავდადებასა და ღირსეულ მამულიშვილობას. სწორედაც, ამით იყო გამოწვეული ქართველ რომანტიკოსთა ესოდენი დაინტერესება მშობელი ხალხის ზეპირსიტყვიერებით; მრავალჭირგადაანახადი მამულის წარსულისადმი მიძღვნილი მათი შემოქმედება საშუალებას გვაძლევს, დავასკვნათ, რომ ისინი საკმაოდ კარგად იცნობენ ქართულ ხალხურ სიტყვიერებას, როგორც ერის ისტორიულ წარსულში გარკვევის ერთ-ერთ აუცილებელ საშუალებას. ამდენად, სრულიად ბუნებრივია, რომ ქართველ რომანტიკოსთა შემოქმედების მნიშვნელოვანი ნაწილი ერეკლე მეორეს და მისი დროის საქართველოს ეძღვნება; დროს, როცა საქართველოს ჰყავდა ღვთივკურთხეული მეფე, რომელიც დღემუდამ ზრუნავდა თავის ხალხზე და ყოველ ღონეს ხმარობდა სამშობლოს დასაცავად.

ქართველი რომანტიკოსებისთვის მახლობელია როგორც ოფიციალურ მემატიაუნეთა მიერ გადმოცემული საქართველოს ისტორია, ასევე –

ქართველი ხალხის მიუკერძოებელი თვალთ დანახული ისტორიაც. „ზეპირსიტყვიერება ხალხისათვის წარსულის შესასწავლი და აწმყოს ხსოვნის გასამტკიცებელი საშუალებაა“, – აღნიშნავს მკვლევარი ქსენია სიხარულიძე (სიხარულიძე, 1949: 109).

ქართული რომანტიზმის ერთ-ერთი გამორჩეული წარმომადგენლის – ვახტანგ ორბელიანის შემოქმედებაც თითქმის მთლიანად სამშობლოს წარსულზე ოცნებითა და სევდითაა აღსავსე. მისი პოეზია, ილია ჭავჭავაძის სიტყვებით რომ ვთქვათ, „ერთი გულსაკვდომი, მაგრამ გულწრფელი გოდებაა წარსულისათვის, თითო სიტყვა მის უკეთეს ლექსებისა თითო ცალკე მარგალიტია ცრემლისა, ღრმად ნატკენ გულისაგან წარმოდგინებული“ (ჭავჭავაძე, 1953: 240).

კვლევის მეთოდები: სტატიაზე მუშაობის დროს გამოვიყენეთ ისტორიულ-შედარებითი და ტიპოლოგიური კვლევის მეთოდები, რაც განპირობებული იყო კვლევის მიზნითა და დანიშნულებით.

მსჯელობა/შედეგები: ვახტანგ ორბელიანის შემოქმედებაში ნათლად ჩანს, თუ რაოდენ მნიშვნელოვანია მისთვის სამშობლოს ისტორია, წარსული დიდება, რომელსაც ერთის მხრივ მისტირის პოეტი, ხოლო მეორეს მხრივ – ქართველი ხალხი. ის ფაქტი, რომ ვახტანგ ორბელიანისათვის სამშობლოს სიყვარულის გრძნობა მისი სასიცოცხლო არსებობის ფორმა იყო, სავსებით ბუნებრივია; იგი ხომ ქართველი ხალხის სათაყვანებელი მეფის – ერეკლე II-ის შვილიშვილია და მასში ბავშვობიდანვე სისხლხორცეულად გამჯდარია პატრიოტული სულისკვეთება.

რომანტიკოსი პოეტისათვის განსაკუთრებით მახლობელი და სათაყვანებელია წარსული დიდების უტყვი მოწმენი - ნანგრევები, რომელთა წიაღშიც იმალება დიდებულ წინაპართა ოდინდელი დიდება; სწორედ, ამიტომაც მწერალი მოწიწებით მიმართავს მათ ლექსში „ძველი დმანისი“:

მოგესალმები დიდ ნანგრევთა პატრონი თქვენი,
დიდის შენობის, როგორც თქვენა, საბრალო შთენი;
ვდგევარ თქვენ წინა თავმოხრილი, ფიქრით მოცული,
ვდგევარ და ფიქრში მიახლდება, რაც არს წარსული.

(ორბელიანი, 1992: 485)

არც ქართული ხალხური სიტყვიერება და არც ჩვენი რომანტიკოსი მწერლები არ ივიწყებენ წინაპართა საგმირო საქმეებს. ხალხური სიტყვიერება სხვა ღირსებებთან ერთად, ხალხისთვის წარსულის შემსწავლელი და აწმყოს ხსოვნის გასამტკიცებელი საშუალება იყო, არის და იქნება. „ცოდნას მოწყურებული ახალგაზრდობა გატაცებით ისმენდა მოხუცებისგან გამოჩენილი გმირების თუ მტრების შესახებ ამბებს და ამგვარად ეცნობოდა სამშობლოს ავ-კარგს“ (სიხარულიძე, 1949: 109). ამ მხრივ საინტერესოა ერთ-ერთი ხევსურული ლექსი რომელიც

ახალგაზრდების თხოვნით მოხუცის მიერ წარსულის მოგონებაზეა აგებული:

დაჯექ, დათოლე პაპაო,
ძველი რამ გეცოდინება,
თუ კარგ რამეებს გვიაგბობ,
ცრემლები დაგვედინება.

.....
ჩვენი მოხუციც ვერ დასთვლის,
რაც საქმე გადაგვხდენია,
ბევჯერ დაგვეცნენ თათრები,
ლეკების ჯარი დიდია,
მაგრამ დაგვფარეს სალოცავთ,
იმათი მადლი დიდია,
ეს ჩვენი მთა და მამული
ზურგზედ ისევ ჩვენ გვკვიდია.

(სიხარულიძე, 1949: 109-110)

რომანტიკოს პოეტს განუსაზღვრელად უყვარს „ეგ ციხე... საქართველოს დიდებულ წარსულის მოწმე კომუნე, ტამარი... როსმე მაგარი და ამაყნი, დღეს დარღვეულნი“, რადგან იგი არის „მამა-პაპათ ისტორიის წმინდა რვეული“. მშობლიური ქვეყნის დიადი წარსული, რა თქმა უნდა, იმავდროულად განუსაზღვრელი სევდის მომტანიც არის პოეტისთვის, რადგან შეპყრებს ოდესღაც დიდების მწვერვალზე მყოფი სამშობლოს ნანგრევებს, რომელთა მომზირალს ახსენდება გარდასული დიდება და რომანტიკოსი მწერლისათვის კიდევ უფრო აუტანელი ხდება რეალობისთვის თვალის გასწორება; ამ ყველაფერს კი იგი პესიმისმამდე მიჰყავს, რადგან წარსულის განმეორება მხოლოდ წარმოსახვაში მიაჩნია შესაძლებლად, აწმყოში კი წარმოუდგენლად ესახება:

რაც რომ ყოფილა, წასულა და აღარ იქნება,
რაც ფიქრს აწუხებს, გულს აკვნესებს და სულსა სტანჯავს,
რაც რომ მდიდარსა ფანტაზიას და ზღაპარსა ჰგავს...
განქრი, დმანისო, და დაინთქე უფსკრულსა შინა
ჩემ სატანჯავად რომ არ იდგე ჩემთ თვალთა წინა!

(ორბელიანი, 1992: 485)

ქართული ხალხური საგმირო-საისტორიო პოეზიის კოლექტიური ავტორიც, რომანტიკოსი პოეტის მსგავსად, უკმაყოფილო და იმედგაცრუებულია აწმყოთი და სწორედ ამიტომ მისტირის დიდებულ წარსულს:

ვაჟი ვიყავ და ვვაჟობდი,
ქართულად შევქმენ ნავარდი,

მეფის ირაკლის ჯარშია
თავს ვეცი, ბოლოს გავვარდი:
დახედე სიბერკაცესა,
ბოლოჯამს როგორ დავვარდი!

(ქ. ხ. ს. სიტყ., 1964: 211)

სახალხო მთქმელის მსგავსად, ვახტანგ ორბელიანიც უაღრესად დათრგუნულია მშობელი ქვეყნის მძიმე მდგომარეობით, რაც მკაფიოდ არის გამოხატული ლექსის – „ორი სიზმარი“ – დასაწყისში:

ჩვენი სამშობლო, მშვენიერი ჩვენი ივერი,
მაგრამ ივერი უსულდგმულო, ივერი მკვდარი,
გარდაშლილიყო ზღვის კიდემდინ ჩემთ თვალთა წინა.
სიცოცხლის ცეცხლი გამქრალიყო მის წიაღს შინა...

(ორბელიანი, 1992: 486)

პოეტი შეწუხებულია სამშობლოს მდგომარეობით, რომელიც იმდენად უსულო და გაყინულ მდგომარეობაშია, რომ „უხვად ბრწყინვალე“ მზის სხივიც კი ვერაფერს უხერხებს. მგოსანი ქართველთა მდგომარეობას ადარებს „შემდგარ“ მდინარეს, უძრავ და „სრულიად მკვდარ“ ბუნებას, მიტოვებულ და „დარღვეულ ტაძართ“; ყოველივე ამის მხილველი კი საბოლოოდ ასკვნის, რომ უსულო ივერი მკვდარიც კი თვალწარმტაცი და მშვენიერია:

ერგეთ უსულო ჩემთ თვალთ-წინა იდო ივერი,
მაგრამ მკვდარიც კი იყო ტურფა და მშვენიერი.
ერგეთ ასულსა ტურფას, წმიდას, ახლად მიცვლილსა,
გულ-ხელ დაკრეფილს, გაციებულს და ფერმიხდილსა
ადარ აცხოვლებს ცა ბრწყინვალე და ქვეყნის შვება,
მაგრამ მის სახეს კვლავ უბრწყინავს თვისი შვენება.

(ორბელიანი, 1992: 486)

ქართველი სახალხო მთქმელიც, რომანტიკოსი პოეტის დარად, ხშირად უკმაყოფილოა აწმყოთი და მისტირის წარსულს. ერთ-ერთ ხალხურ ლექსში „მეფე ერეკლეს დროშია“, რომელიც ჩაწერილია ქართლში, სოფელ ნიჩბისში, გაიდებულა მათე ერეკლეს ეპოქა:

მეფე ერეკლეს დროშია
შორს მოვამუე ძროხანი,
დავწექ და ბევრი ვიძინე,
ზედ დავიხურე ჩოხანი...

(ქ. ხ. ს. სიტყ., 1964: 212)

მთქმელი ერთმანეთს უპირისპირებს, მამისა და შვილის ეპოქებს და გმობს მეფე გიორგის დროის სოციუმს, როცა დამპყრობლის ხელში

თავისუფლება სამეზარია, გმირული სული - დათრგუნვილი და ლხინი - შეუძლებელი:

მეფე გიორგის დროშია
ვერა ვდგებოდი ქოხშია,
ვერც გავახარეთ ცოლ-შვილი,
ვერც მოვილხინეთ ტოლშია.

(ქ. ხ. ს. სიტყ., 1964: 212)

ხალხური პოეზიის ეს პირუთენელი ნიმუში იმის დასტურია, რომ ქართულ ხალხურ სიტყვიერებას ნათლად გამოუხატავს დამოუკიდებლობადაკარგული საქართველოს მშრომელი ხალხის მძიმე მდგომარეობა, გულისტკივილი და საფიქრალ-საწუხარი.

რომანტიკოსი პოეტი ღრმა გულისტკივილს გამოთქვამს იმის გამო, რომ თავისუფლება დაკარგა იმ ერმა, რომელსაც თურქულ-სპარსულმა შემოტევებმაც კი ვერაფერი დააკლო, ვერ მოდრიკა და ვერც თავისუფლება წაართვა; მაგრამ ახლა საქართველოს ახალი განსაცდელი მოევლინა და ეს განსაცდელი, პოეტის ღრმა რწმენით, რუსეთია.

ქართველ ხალხს არასოდეს დაუკარგავს ოპტიმიზმის გრძნობა; კარგად აქვს გათავისებული, რომ ვიდრე ადამიანი ცოცხალია, ყოველთვის ინდა ჰქონდეს იმედი; ძნელბედობის ჟამსაც არ კარგავდა მომავლის რწმენას და მტკიცედ სჯეროდა, რომ ჩვენთვისაც გათენდებოდა მზიანი დილა, როცა საქართველო თავისუფალი, გაბრწყინებული და ძლიერი იქნებოდა. წინაპართა იმედიანი განწყობა კარგად ჩანს არაერთ ქართულ ხალხურ ანდაზაში: „ერთი კარი რომ მიიხურება, მეორე გაიღება“; „იმედიანი შიმშილიც კარგიაო“ და სხვა. სწორედ ასეთი იმედიანი განწყობა იგრძნობა ვახტანგ ორბელიანის ლექსის – „ორი სიზმრი“ – მეორე ნაწილში, რომელის თანახმადაც საკუთარ წარმოსახვაში პოეტი ადის „მთას წმიდასა“, საიდანაც ხედავს აღდგენილ, გამოცოცხლებულ სამშობლო ქვეყანას:

....კვლავ ავედი მას მთას წმიდასა,
სადაც გალობენ ანგელოზნი ღვთის დიდებასა.
ვხედავდი ივერს, გადამლილსა ჩემთ თვალთა წინა,
სიცოცხლის წყაროს გაეღვიძა მის წიაღ შინა.

(ორბელიანი, 1992: 486)

ვახტანგ ორბელიანის ლირიკული გმირი უაღრესად ოპტიმისტია; ყველაფრის მიუხედავად, იმედით ცოცხლობს; ზოგჯერ, მწარე გოდების დროსაც კი, პოეტი არ კარგავს სამშობლოს ძველი დიდების დაბრუნების იმედს და ცდილობს, იმედიანი განწყობა შეინარჩუნოს, რაც კარგად შეიმჩნევა ლექსში „ორი სიზმარი“:

წყალნი, ნაკადნი ფრიალოთგან, ქუხილით სჩქეფდნენ,
მოკამკამენი მდინარენი ველებად რბოდნენ;

ზურმუხტნი ველნი და ყვავილნი კაცთ და ბუნებას
უხვად და მდიდრად უგზავნიდნენ თვისს სურნელებას;
მაგარ-სადგურნი და პალატნი, წმიდა ტაძარნი
თვისს ნანგრევთაგან დიდებულად იყვენენ ამდგარნი...
(ორბელიანი, 1992: 487)

ვახტანგ ორბელიანის პოეზიის ოპტიმიზმი უთუოდ საზრდოობს ქართველი ხალხის წიაღში საუკუნეთა განმავლობაში შემუშავებული მომავლის რწმენით; მრავალჭირგამოვლილი ქართველობა ხომ თვით უკიდურესი ეროვნული შეჭირვების ჟამსაც არ კარგავდა ხვალისდელი დღის რწმენას და იმედიანად მღეროდა:

მტერო, დამჩაგრე, არ ვტირი,
ტირილი დიაცთ წესია.
ბევრჯერ ვყოფილვარ ამ დღეში,
მაგრამ არ დამიკვნესია.
მაცალე, ერთი გავმართო
ჩახმახით ცეცხლის კვესია,
სულ ერთად მოგამკვეინო,
რაც ჩვენზედ დაგითესია!

(ქ. ხ. პ., 1974: 82)

რომანტიკოსს პოეტსაც და მის მშობელ ქართველ ხალხსაც უსათუოდ იმედს უსახავს სამშობლოს წარსული, მისი განვლილი გზა მრავალჯერ განადგურებული, დაცემული მაგრამ ფენიქსისებრ ფერფლისგან აღმდგარი. ვახტანგ ორბელიანს სწამს, რომ ივერიის ძველი დიდება ისევ განმეორდება „მის ძეთა ხელით“ და ყოველგვარ ბოროტებას ბოლო მოეღება:

ვხედავდი ივერს მის ძეთ ხელით, ძლიერის ნებით
ტურფად მორთულსა მშვენიერის შენობებით;
ვხედავდი მაღლა ცას ნათელსა და მშვენიერსა,
დაბლა მიწაზედ - ერს მშრომელსა და ბედნიერსა.

(ორბელიანი, 1992: 487)

რომანტიკოსი პოეტი ვერ ეგუება სამშობლოს უსასო მდგომარეობაში ყოფნას; პატრიოტ მგოსანს სწამს, რომ განვლილი დიდების დღეები დაბრუნდება და ამიტომაც არ ემორჩილება ჟამთა ცვლას, ღრმად დარწმუნებულია, რომ წარსული განმეორდება, რომ ივერია კვლავაც იქნება „ბედნიერი“, გაბრწყინებული.

დასკვნა: მრავალსაუკუნოვანი ეროვნული კულტურის მდიდარ ტრადიციებზე დაყრდნობით, ქართული რომანტიზმის ერთ-ერთი თვალსაჩინო წარმომდგენლის - ვახტანგ ორბელიანისთვის მტკივნეულია მისი თანადროული საქართველოს მდგომარეობა; იგი ვერ ეგუება სამშობლოს „ტუსალობას“ და, სწორედ, ამიტომაც შვებას წარსულ დღეთა დიდებაში ეძიებს და ჯანსაღი, ოპტიმიზმით დახუნძლული ქართული

ხალხური პოეზიის დარად, სამშობლოს მომავალ სიკეთეზე ოცნებობს; ოცნებობს და სჯერა, რომ ასეც იქნება, რადგანაც პოეტის მსოფლგაგებასა და ხალხურ მარგალიტებს შორის მუდმივი, მჭიდრო კავშირი არსებობს; მოსანი, რომელსაც კარგად აქვს გათავისებული მშობელი ხალხის ტკივილი და გასაჭირი, მიმართავს როგორც ოფიციალურ-ისტორიულ, ისე ხალხურ-პოეტურ თემებს, ვითარცა იდეალურ წარსულთან წვდომის ყველაზე ეფექტურ საშუალებას. სამშობლოს ისტორიული წარსულისადმი მიძღვნილ ლექსებში იგი გამოხატავს უსაზღვრო პატრიოტიზმს, მშობელი ქვეყნის სიყვარულს, ოპტიმიზმს; პოეტი ამაყია სამშობლოს დიდებული წარსულით და, ამ წარსულის ამაყ სამართალმემკვიდრეს, მტკიცედ სჯერა ბედნიერი მომავლისა; ამგვარი სულისკვეთება კი, ბუნებრივია, ქართული ხალხური პოეზიის მარგალიტებითაც საზრდოობდა, რამაც რომანტიკოს ვახტანგ ორბელიანს საშუალება მისცა, ერთგვარად გაერღვია რომანტიკული ჩარჩოები.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. **ორბელიანი, 1992** – ვახტანგ ორბელიანი, „ქართული მწერლობა“, ტ. IX, თბ.;
2. **სიხარულიძე, 1949** – ქსენია სიხარულიძე, „ქართული ხალხური საგმირო-საისტორიო სიტყვიერება“, თბ.;
3. **ქ. ხ. ს. სიტყ., 1964** – „ქართული ხალხური საისტორიო სიტყვიერება“, II ტ., ტექსტის მომზადება, რედაქცია, შესავალი და შენიშვნები ქსენია სიხარულიძის, თბ.;
4. **შიოშვილი, 2000** – თინა შიოშვილი, „საისტორიო ფოლკლორის ზნეობრივი მრწამსი“ – კრებულში „ქართველური მემკვიდრეობა“, ტ. IV, ქუთაისი;
5. **ჭავჭავაძე, 1953** - ილია ჭავჭავაძე, თხზულებანი, ტ. III, თბ.

Literary Centers and Figures in Turkey in the 19th Century and the Beginning of the 20th Century

თურქეთში არსებული ლიტერატურული კერები და მოღვაწეები
XIX საუკუნისა და XX საუკუნის დასაწყისში

Sudan Altun

PhD in Philology, Assistant Professor
at Kafkas University,

e-mail: sudancetinkaya2010@hotmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0227-4219>

Abstract: The historical ties between Turkey and Georgia indeed span centuries, fostering a rich cultural exchange and a shared heritage. Both nations have experienced periods of close cooperation and mutual interest, leading to a deep understanding and appreciation of each other's cultures, languages, and literature. In recent times, Turkey has evolved into a western-oriented, democratic nation with which Georgia maintains strong, friendly relations.

The historical connections between the two countries have led to similarities in their cultural heritage, history, literature, and traditions. This shared treasure trove of culture and history serves as a common heritage, necessitating its study, preservation, and presentation—an endeavor of interest to both Georgian and Turkish researchers. While political relations have been longstanding, literary contacts between Turkey and Georgia began developing more prominently in the last century. Georgian scholars recognized the significance of translating Turkish literature early on, considering it a crucial task for the new era. Interest in Turkish history, language, and literature has persisted in Georgia, reflected in the multitude of academic works—monographs, dissertations, articles, and studies—exploring Turkish-Georgian literary relations, Turkish language influence on Georgian, and other related subjects. Georgian readers have exhibited a growing interest in Turkish literature, particularly in the last decade. Literary critics attribute this increased attention to the substantial cultural similarities shared between Georgian and Turkish culture.

The work “Literary Centers And Figures in Turkey in the 19th Century And the Beginning of the 20th Century” sheds light on the educational centers established by Georgians abroad. These centers, built with immense effort and dedication, faced numerous challenges, including destruction caused by famine, the loss of valuable manuscripts, and theft. Despite these hardships, the Georgian Savane in Istanbul stands out as a beacon of Georgian culture. It served as a haven where

philosophers, clergy, prominent figures in Georgian culture and science, and renowned historical figures congregated and worked, preserving a slice of Georgian heritage in a foreign land.

Key words: Turkey, Georgia, literary relations, center, figure.

სუდან ალთუნ

ფილოლოგიის დოქტორი,
ყარსის კავკასიის უნივერსიტეტის
ასისტენტ-პროფესორი,

ელ-ფოსტა: sudancetinkaya2010@hotmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0227-4219>

აბსტრაქტი: თურქეთსა და საქართველოს შორის ისტორიული კავშირები მართლაც საუკუნეებს მოიცავს, რაც ხელს უწყობს მდიდარ კულტურულ გაცვლას და საერთო მემკვიდრეობას. ორივე ერმა განიცადა მჭიდრო თანამშრომლობისა და ურთიერთინტერესის პერიოდები, რამაც გამოიწვია ერთმანეთის კულტურის, ენებისა და ლიტერატურის ღრმა გაგება და დაფასება. ბოლო დროს თურქეთი გადაიქცა დასავლურზე ორიენტირებულ, დემოკრატიულ ერად, რომელთანაც საქართველოს აქვს ძლიერი, მეგობრული ურთიერთობა.

ორ ქვეყანას შორის ისტორიულმა კავშირებმა განაპირობა მსგავსება მათ კულტურულ მემკვიდრეობაში, ისტორიაში, ლიტერატურასა და ტრადიციებში. კულტურისა და ისტორიის ეს საერთო საგანძური წარმოადგენს საერთო მემკვიდრეობას, რაც მოითხოვს მის შესწავლას, შენარჩუნებას და წარდგენას, რაც საინტერესოა როგორც ქართველი, ასევე თურქი მკვლევარებისთვის. მიუხედავად იმისა, რომ პოლიტიკური ურთიერთობები დიდი ხნის განმავლობაში იყო, თურქეთსა და საქართველოს შორის ლიტერატურული კონტაქტები გასულ საუკუნეში უფრო მკვეთრად განვითარდა. ქართველმა მეცნიერებმა ადრევე გააცნობიერეს თურქული ლიტერატურის თარგმნის მნიშვნელობა და მას ახალი ეპოქის გადამწყვეტ ამოცანად მიიჩნიეს. თურქეთის ისტორიის, ენისა და ლიტერატურისადმი ინტერესი საქართველოში შენარჩუნდა, რაც აისახება მრავალ აკადემიურ ნაშრომებში - მონოგრაფიებში, დისერტაციებში, სტატიებსა და კვლევებში, რომლებიც იკვლევენ თურქულ-ქართულ ლიტერატურულ ურთიერთობებს, თურქული ენის გავლენას ქართულზე და სხვა საკითხებზე. ქართველმა მკითხველმა განსაკუთრებით ბოლო ათწლეულის განმავლობაში თურქული ლიტერატურის მიმართ მზარდი ინტერესი გამოავლინა. ლიტერატურათმცოდნეები ამ გაზრდილ ყურადღებას უკავშირებენ ქართულ და თურქულ კულტურას შორის არსებულ მნიშვნელოვან კულტურულ მსგავსებებს.

ნაშრომი „ლიტერატურული ცენტრები და მოღვაწეები თურქეთში მე-19 საუკუნეში და მე-20 საუკუნის დასაწყისში“ ნათელს ჰფენს უცხოეთში ქართველების მიერ დაარსებულ საგანმანათლებლო ცენტრებს. უზარმაზარი ძალისხმევითა და თავდადებით აშენებული ეს ცენტრები მრავალი გამოწვევის წინაშე აღმოჩნდა, მათ შორის შიმშილით გამოწვეული განადგურება, ძვირფასი ხელნაწერების დაკარგვა და ქურდობა. მიუხედავად ამ გაჭირვებისა, სტამბოლის ქართული სავანე ქართული კულტურის შუქურად გამოირჩევა. ის იყო თავშესაფარი, სადაც იკრიბებოდნენ და მოღვაწეობდნენ ფილოსოფოსები, სასულიერო პირები, ქართული კულტურისა და მეცნიერების გამოჩენილი მოღვაწეები და ცნობილი ისტორიული მოღვაწეები, რომლებიც ინახავდნენ უცხო მიწაზე ქართული მემკვიდრეობის ნაჭერს.

საკვანძო სიტყვები: თურქეთი, საქართველო, ლიტერატურული ურთიერთობები, ცენტრი, მოღვაწე.

შესავალი: თურქეთი-საქართველოს პოლიტიკური ურთიერთობა საუკუნეების მანძილზე ვითარდებოდა, ლიტერატურული კონტაქტები კი ამ ორ ქვეყანას შორის მხოლოდ წინა საუკუნეში დაიწყო.

თურქეთში შექმნილი ქართულენოვანი მხატვრული შემოქმედება თავდაპირველად ფოლკლორული ნიმუშებით შემოიფარგლებოდა და იმ ზეპირსიტყვიერ ტექსტებს მოიცავდა, რომლებიც იქ მცხოვრებმა ჩვენებურებმა შექმნეს სხვადასხვა დროს. სამწუხაროდ, იმის გამო, რომ ამ ტექსტების ჩაწერა ძალზე იშვიათად ხდებოდა, მათი უმეტესობა დღესდღეობით დაკარგულია და ჩვენამდე მათ მიერ შექმნილი ფოლკლორული შემოქმედების მცირე ნაწილია მოღწეული.

ჩვენებურების ქართულენოვანი მხატვრული შემოქმედების ისტორიაში ახალი ეტაპის დადგომა და ამ თვალსაზრისით იქაურ სახალხო მთქმელთა და მხატვრულ სიტყვას შექიდებულ ავტორთა რამდენადმე გააქტიურება უკვე მუჰაჯირობასთან აღმოჩნდა დაკავშირებული. კერძოდ, ამ ტრაგიკული მოვლენის შედეგად თურქეთში გახიზნული ის ქართველები, რომელნიც შემოქმედებითი ნიჭით იყვნენ დაჯილდოებული, თავიანთ ნოსტალგიურ გრძნობებს ქართულ ენაზე შექმნილი ზეპირსიტყვიერი (იშვიათად წერილობითი) ფორმით შექმნილი მხატვრული ტექსტით გამოხატავდნენ.

შუშანა ფუტყარადის მიერ გაწეული უდიდესი შრომის შედეგად დღეისთვის შეკრებილია თურქეთის რესპუბლიკაში მცხოვრები ქართველების მეტყველების ნიმუშები, ამ უნიკალური სამუშაოს შესრულების დროს მკვლევარს რამდენიმე პოეტური მარგალიტიც ჩაუწერია: მუჰაჯირ ქართველებს, ჩვენებურებს, დღემდე შეუნახავთ ძველი

ადათწესები, ხალხური სიმღერები, ცეკვები, ზღაპრები და თქმულებები. ამავე დროს შეუქმნიათ ახალიც.

ერთ–ერთ ლექს–სიმღერაში ჩვენებურები თავიანთ თავს ადარებენ „შეფრენილ ფუტკარს“. სკა რომ გამრავლდება და ახალი ოჯახები გამოეყოფა, იმაზე იტყვიან, „სკამ მართვე გამოუშვაო“. მართვე (ფუტკარის ახალი ოჯახი) ზოგჯერ წინასწარ გამზადებულ ახალ სკაში არ შედის და სადმე სხვაგან დაიბუდებს, სხვაგან შეფრინდება. აი ასეთ დედა სკიდან გამოსულ მართვეს ადარებენ თავიანთ თავს, იმ მართვეს, ფუტკარს, რომელსაც გზა დაეზნა და სხვა ქვეყანაში შეფრინდა, სხვაგან დაიდო ბინა. ქალაქ ინეგოლის მცხოვრებმა ქაზიმ უჩარმა (დავითაძემ) ასე მითხრა: „შეფრენილი ფუტკარი, აჭარიდან გამოქცეული მართვე ჩვენ ვართ იანი. მოვსულვართ აქა და შამოფრენილვართ, აქ გაგვიკეთებია ბუდეები, აქ მოვფუსფუსებულვართ, გამოვმცხოვრებულვართ. ჩვენ ძველე ბსაც ამაზე სიმღერა მუფგონებიან „შეფრენილო ფუტკარო“.

საინტერესოა აგრეთვე სიმღერა „თეთრო მამალი“. სიმღერის ტექსტი ალეგორიულია. ჩვენებურები ლექსის შინაარსს ასე ხსნიან: „თეთრი მამალი“ არის სამშობლოზე ფიქრისა და ოცნების ალეგორიული სახე. „ლამაზი ქალი კი მუაჯირთა შთამომავლობის სიმბოლოა...დრო გასულა, სამშობლოდან გადმოხვეწის შემდეგ, ჩვენებურები შეგუებიან ბედის ტრიალს, აღარ ფიქრობენ მემლექეთში დაბრუნებაზე, ამიტომაც აღარ ყივის თეთრი მამალი. ადრე თუ მუჰაჯირი ქალები, თვალეზში ცრემლებჩამდგარი, იგონებდნენ გურჯისტანს, ახლანდელი ქალები აღარ ტირიან, ახალ სამშობლოში გაუჩენიათ კერა და დღენიადაგ მას ევლებიან თავს. ღელე გაღმაში – მიტოვებულ სამშობლოშიც – ბევრი რამ შეცვლილა, ძველები წასულან წუთისოფლიდან, ახალგაზრდები მოსულან მათ ადგილას. ე.ი. ლექსში სამი ალეგორიული სახეა: თეთრი მამალი, ლამაზი ქალი – და ღელე გაღმა.... (ფუტკარაძე, 1993: 16–17)

თურქეთელ ქართველთა ზეპირპოეტური შემოქმედებითი შესაძლებლობები ყველაზე მეტად „გურჯულ ვაიზში“ (სწავლა–დარიგებაში) გამოვლინდა. საკმაოდ ვრცელი მოცულობის ამ პოეტური ტექსტის მეშვეობით ჩვენებურები მშობლიურ ენაზე ისმენდნენ იმ ზნეობრივ შეგონებებს, რასაც მათ მაჰმადიანური რელიგია უწესებდათ უმთავრეს ცხოვრებისეულ პრინციპებად. „გურჯული ვაიზი“ უაღრესად მნიშვნელოვანი ნაწარმოები იმ თვალსაზრისითაცაა, რომ მასში თურქეთელ ქართველთა ეროვნულ–პატრიოტული თვალთახედვაცაა და მშობლიური ქართული ენისადმი გამძაფრებული სიყვარულიც გამოვლინდა ემოციურად ძალზე შთამბეჭდავი ფორმით. (ნიკოლეიშვილი, 2015: 6–7)

ქართულენოვანი შემოქმედება სამ კატეგორიად შეიძლება დაიყოს:

1. სტამბოლის ქართული სავანის მღვდელთმსახურთა და ამ ქვეყანას სხვადასხვა დროით თავშეფარებულ ქართველ ემიგრანტთა აქტიურ

საგამომცემლო, შემოქმედებით, პოლიტიკურ და ეროვნულ–საგანმანათლებლო საქმიანობასთან;

2. თანამედროვე თურქული ლიტერატურის იმ რამდენიმე წარმომადგენლის მოღვაწეობასთან, რომელიც ეთნიკური წარმომავლობით ქართველები არიან.
3. იმ ავტორთა მიერ შესაბამისი პერიოდის ქართულ პრესაში გამოქვეყნებულ პუბლიცისტურ წერილებთან, რომელთაც დედასამშობლოსთან ახლად შემოერთებულ, მაგრამ 1921 წელს საბჭოთა რუსეთსა და თურქეთს შორის გაფორმებული ყარსის ხელშეკრულების ძალით კვლავაც თურქეთისათვის გადაცემულ ქართულ რეგიონებში მოუხდათ ცხოვრება და სამსახურებრივ მოვალეობათა შესრულება. (ნიკოლეიშვილი, 2015: 7–8)

სტამბოლის ქართული სავანე: ქართველების მიერ საუკუნეთა მანძილზე უცხოეთში ნაშენები ქართული საგანმანათლებლო ცენტრები თითქმის ყველა დაიკარგა: განადგურდა ხელნაწერების უმეტესობა, გაიძარცვა, გასხვისდა ათონის ივერიონი, ჯვრის მონასტერი პეტრიწონი, სინა, შავი მთისა თუ ანტიოქიის კერები... ამჟამად ერთადერთ გამონაკლისს, საიმედოდ შენახულსა და დაცულს, წარმოადგენს სტამბოლის ქართული სავანე (Altun, 2023: 1144).

სტამბოლის ერთ–ერთ უბანში – გალათაში – უძველესი დროიდან არსებობდა ქართველთა ახალშენი–დასახლება. 1453 წლიდან ოსმალებმა ამ ადგილს უწოდეს „გურჯუ კაფუ“ – „ქართველთა კარი“ და დღემდე ასეა ცნობილი. გალათაში ქართველებს ჰქონდათ თავიანთი სალოცავი, საყდარი (როგორც იქაურები უწოდებენ) წმ.პეტრეს სახელობის ეკლესია. აქაური ქართველები უმეტესად მესხეთ–ჯავახეთიდან გადმო–სახლებული კათოლიკეები იყვნენ (ფუტკარაძე, 2002).

ქართველების რიცხვი სტამბოლში განსაკუთრებით გაიზარდა 1828–29 წლებისა და 1877–78 წლების რუსეთ–ოსმალეთის ომების შემდეგ. პროცესი, რამაც გამოიწვია ქართველების მიგრაცია, კარგადაა აღწერილი თვითმხილველების, მოგზაურების, ისტორიული წყაროების, XIX საუკუნის ცნობილ ქართველ მოღვაწეთა სხვათა მიერ.

საქართველოდან თურქეთში გადახვეწილი ქართველების აღსანიშნავად აღსანიშნავად გამოყენებულია სიტყვა „მუჰაჯირი“, რომელიც ჩვენს ენაში დამკვიდრდა მე–19 საუკუნის ბოლო მეოთხედში და ნიშნავს ემიგრანტს, გადახვეწილს, სამშობლოდნ წასულს. ტერმინი „მუჰაჯირი“ არაბულია; მუჰაჯირი ქართველები კი თავისიანებს „ჩვენებურებს“ ეძახიან (ფუტკარაძე, 1993: 9).

მუჰაჯირობის ისტორია, მისი გამომწვევი მიზეზები კარგად არის შეფასებული სპეციალურ ლიტერატურაში. ეს საკითხი, ომის შედეგები, მძიმე სოციალური და ეკონომიკური პირობები, რუს ხელისუფალთა

მმართველობის ბარბაროსული ფორმები და გამუსულმანებული მოსახლეობის რელიგიური ფანატიზმი – სხვადასხვა კუთხით არაერთგზისაა აღწერილი ილია ჭავჭავაძის, ექვთიმე თაყაიშვილის გრიგოლ ორბელიანის, სერგეი მესხის, ზაქარია ჭიჭინაძის, მემედ-ბეგ აბაშიძის, პეტრე უმიკაშვილის და სხვათა მიერ.

თურქეთში მომრავლებულმა და მომძლავრებულმა ქართველობამ სტამბოლის უბნებში – გალათაში, სოსთენეში, ვეზირხანში, პერაზე, ფაფასქვერში, უსკუდარში – დააარსეს სალოცავები, რომლებიც გახდა ქართველთა კულტურულ-საგანმანათლებლო ცენტრები. თუმცა მათი კვალი ჟამთასვლამ წაშალა.

საინტერესოა უსკუდარის ეკლესია–მონასტრის ბედი, რომელიც გასული საუკუნის 20–იან წლებამდე ფუნქციონირებდა. იგი დააარსა მამა პეტრეს (პეტრე ხარის–ჭირაშვილის) მიერ ჩამოყალიბებულმა საზოგადოებამ. (ეკლესია აშენდა 1861 წელს და აქვე დაფუძნდა დედათა და მამათა მონასტერი). ანდერძის თანახმად წირვა–ლოცვა ქართულ–ბერძნულ ენაზე უნდა წარმოებულყო. 1881 წელს გაიხსნა ქართულ–ბერძნული სკოლაც. მაგრამ ეკლესიის ბედი უკუღმა დატრიალდა 1910 წლიდან, როცა ეპისკოპოსმა სარდიმ ქართულ ენაზე წირვა–ლოცვა მოსპო და საყდარი თავისი შემოსავლებიანი სახლებითა და მრევლით მახლობელ უბანში მდებარე ლათინთა ეკლესიას მიაკუთვნა. ამ არასასიამოვნო ამბავს დიდი გამოხმაურება მოჰყვა, როგორც საქართველოში ისე სტამბულსა და ევროპის რიგ ქვეყნებში. განსაკუთრებით აქტიურობდა ფრანგულენოვანი გაზეთი „ლა ტურკი“, რომელმაც არაერთი წერილი დაბეჭდა. დავას ქართველებსა და იტალიელებს შორის იძიებდა ვექილი საბრო–ბეგ შამბაშიძე და ოსმალეთის უმაღლესი საბჭოს წევრი, შარიათის პროფესორი მუფთი ხასან–ფეჰმი ირემაძე. თუმცა საქმის საბოლოო გამოძიებისა და სამართლიანი განჩინების გამოტანას ხელი პირველი მსოფლიო ომის დაწყებამ შეუშალა და ეს საკითხი მივიწყებას მიეცა (სახალხო გაზეთი, 1911).

საბედნიეროდ სიცოცხლისუნარიანი აღმოჩნდა სტამბოლის ერთ–ერთ უბანში, ფერიქოაში, ქართველ კათოლიკეთა სავანე (ეკლესია–მონასტერი), რომელიც ასევე დაფუძნა ახალციხელმა ქართველმა მამა პეტრე ხარისჭირაშვილმა, ცნობილი ქველ–მოქმედის იაკობ ზუბალაშვილის დახმარებით. მამა პეტრეს თაოსნობით 1861 წელს სტამბოლის ერთ ლამაზ უბანში–ფერიქოიში, ბომონთში აშენდა წმ. მარიამ ღვთის–მშობლის სახელობის ქართველ კათოლიკეთა ეკლესია. მალე გაიხსნა მამათა და დედათა მონასტრებიც. 1870 წელს ამუშავდა სტამბა, სადაც 200–ზე მეტი დასახელების წიგნი დაიბეჭდა. დაფუძნდა ბიბლიოთეკა.

1908 წელს ფერიქოის სავანეში ოფიციალურად გაიხსნა აკაკი წერეთლის სახელობის ბიბლიოთეკა, სადაც წლების განმავლობაში ევროპისა და ამერიკის სხვადასხვა ქვეყნებიდან იგზავნებოდა ემიგრანტული

ლიტერატურა; ამ ბიბლიოთეკაში დღემდეა დაცული უნიკალური ქართული გამოცემები დაბეჭდილი როგორც საქართველოში, ისე საზღვარგარეთ არსებულ სტამბებში (ნაჭყებია, 2009: 10).

თურქულ-ქართული ლიტერატურული ურთიერთობების მკვლევართათვის მნიშვნელოვანია სტამბოლის ქართული სავანის, როგორც ქართული კულტურის უძლიერესი კერისა და იქ შექმნილი თარგმნილი თუ ორიგინალური ნაწარმოებების მიმოხილვა. როგორც ამ კერის ცნობილი მკვლევარი შუშანა ფუტკარაძე მიგვითითებს ეს სავანე XIX საუკუნის ბოლოსა და XX საუკუნის პირველ ნახევარში გადაიქცა ქრისტიან და მაჰმადიან ქართველთა კულტურისა და განათლების ცენტრად, მათი ერთიანობისა და ძმობის ტაძრად, სამშობლოდან გადახვეწილ ქართველთა მშობლიურ კერად (ფუტკარაძე, 2012: 18). განუზომელია ამ კულტურის ცენტრის მიერ გაწეული ღვაწლი თურქეთში მცხოვრები მილიონობით ქართველის განათლებისა და თვითშეგნების ამაღლებისთვის. თავისი ეროვნული მნიშვნელობით, ქართული კულტურის ეს ცენტრი საზღვარგარეთ ამ პერიოდში არსებული ერთ-ერთი ყველაზე მასშტაბური რელიგიური, კულტურული და საგანმანათლებლო კერა იყო (Altun, 2023: 51). სტამბოლის ქართული სავანე თავისი დანიშნულებით, ქართველი ერის წინაშე გაწეული სამსახურით, ბევრად ემსგავსება ადრეულ საუკუნეებში საზღვარგარეთ მოქმედ სხვა კულტურულ-საგანმანათლებლო კერებს. (ფუტკარაძე, 2012: 23)

როგორც მკვლევარი გურამ შარაძე წერს, ქართველ კათოლიკეთა მონასტერი სტამბოლის მაშინდელ განაპირა, დღეს კი დიდად პრესტიჟულ უბანში – ფერიკვეიში აგებულია (1859–1861 წწ.) ღვთისმშობლის უმანკოდ ჩასახების სახელობაზე. მონასტერთან არსებულა როგორც მამათა ისე დედათა სავანე. პეტრე ხარისჭირაშვილს ეკლესიაში წირვა-ლოცვა ქართულ ენაზე დაუწესებია, აგრეთვე, დაუარსებია სასწავლებელი, წიგნთსაცავი და სტამბა, შეუძენია საკმაოდ ვრცელი სამონასტრო მიწები. მამა პეტრეს მხარში ედგნენ ახალციხიდან წამოსული მოწაფეები – იოსებ მამუკაშვილი, ივანე გვარამაძე (ვინმე მესხი) და სტეფანე გიორგაძე. სამონასტრო სკოლაში საღმრთო საგნებს გარდა ასწავლიდნენ ექიმობას, წამლების კეთებას უცხო ენებს, მასწავლე-ბლობას... ამ სკოლამ ბევრი სასიქადულო მამულიშვილი გამოზარდა. მათ შორის საკმა-რისი დავასახელოთ საქვეყნოდ ცნობილი ქართველი მეცნიერები მიხეილ თამარაშვილი და მიქელ თარხნიშვილი, აგრეთვე, ერთ დროს აქაური მღვდელი, უკანასკნელად ბეირუთის უნივერსიტეტის პროფესორი შალვა ვარდიძე...

კონსტანტინეპოლის ქართული სავანე ჯერ კიდევ 1870-იანი წლებიდან შესდგომია ქართული წიგნების ბეჭდვას, რომელთა უმეტესობა აღწერილია „ქართული წიგნის“ ბიბლიოგრაფიაში, ნაწილი კი ჩვენი ისტორიული ბედეუკულმართობის გამო, საერთოდ არ მოხვედრილა საქართველოში და

ამდენად, უცნობია ქართული წიგნის ბეჭდვის ისტორიისათვის (შარაძე, 1993: 461–463).

გარდა სასულიერო (ქრისტიანული) შინაარსის გამოცემებისა, წიგნთსაცავში ასევე საკმაოდ მრავლად გვხვდება სახელმძღვანელოები, ლექსიკონები, მხატვრული და სამეცნიერო ლიტერატურა, ისტორიული და პოლიტიკური ხასიათის გამოცემები, ქართველი ემიგრანტების მიერ ევროპასა და ამერიკაში დაბეჭდილი წიგნები და ჟურნალ–გაზეთები. ბეჭდურ პროდუქციასთან ერთად, მონასტრის არქივში ძველი ქართული ხელნაწერებიცაა საკმაოდ მრავლად დაცული (ნიკოლეიშვილი, 2015: 66).

სტამბოლის ქართული სავანის ისტორიის ცნობილი მკვლევარის, შუმანა ფუტკარადის ინფორმაციით, ამ სავანის სიძველეთსაცავში დღესდღეობით დაცული დოკუმენტების რაოდენობა 83 000 ერთეულზე მეტია. ხელნაწერთა და გამოცემათა უდიდესი ნაწილი (80 პროცენტზე მეტი) ქართულენოვანია, დანარჩენი კი ლათინურ, ფრანგულ, თურქულ, არაბულ და სხვა ენებზე (სულ–17 ენაზე) არის შესრულებული. სავანის არქივის უნიკალურობაზე მეტყველებს ის ფაქტიც, რომ იქ ადრინდელ საუკუნეებში გამოცემული წიგნებიც ყოფილა დაცული. მათგან ყველაზე ძველი 1523 წელს ლათინურ ენაზე დაბეჭდილი სახარებაა (ფუტკარაძე, 2012: 68).

სტამბა: სტამბოლში ქართული კულტურის განვითარებას დასაბამი XIX საუკუნის 60-იანი წლებიდან. სტამბულში ქართული დასახლებანი, სავაჭრო ცენტრები, ეკლესიები და სასწავლებლები ადრეც არსებობდა, მაგრამ ხელშესახებად მნიშვნელოვანი როლი ამ თვალსაზრისით მათ არ შეუსრულებიათ. სტამბოლის ქართული სავანის გადაქცევას ქართული კულტურისა და მწიგნობრობის ერთ-ერთ მძლავრ უცხოურ კერად პ. ხარისჭირაშვილის მიერ 1870 წელს იქ ქართული სტამბისა და გამომცემლობის დაარსებამაც არსებითად შეუწყო ხელი. მოყოლებული 1870 წლიდან 1933 წლამდე სტამბოლის ქართულ სტამბაში ათეულობით ქართული წიგნი დაიბეჭდა. სტამბოლის გამომცემლობა მხატვრულ ლიტერატურას გარდა საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენასთან დაკავშირებულ პოლიტოლოგიურ წიგნებსაც და უცხოური მხატვრული ლიტერატურის ცალკეული ნიმუშებისა და საქართველოსთან დაკავშირებით უცხოელ ავტორთა მიერ დაწერილი ნაშრომების ქართულ თარგმანებსაც სცემდა (Altun, 2023: 1145). იქაური გამომცემელი XX საუკუნის ათიან და ოციან წლებში ამ თვალსაზრისით იმდენად დიდ აქტიურობასაც კი იჩენდნენ, რომ მხატვრული ტექსტებისა (როგორც ორიგინალურისა, ისე ნათარგმნისა) და მეცნიერულ–პოლიტოლოგიური ნაშრომების გამოცემა იმდროინდელი მათი საქმიანობის უმთავრეს მიმართულებად იქცა.

1870 წლიდან მეოცე საუკუნის 30-იანი წლების შუა ხანებამდე სტამბოლის ქართულ სტამბაში ათეულობით ქართული წიგნი დაიბეჭდა. თემატურად ეს წიგნები ოთხ ჯგუფად შეიძლება დაიყოს: ესენია:

1. სასულიერო ხასიათის გამოცემები;
2. სასწავლო და ზოგადსაგანმანათლებლო წიგნები;
3. მხატვრული, ისტორიული და საქართველოს ეროვნულ – სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენასთან დაკავშირებული პოლიტოლოგიური ხასიათის გამოცემები;
4. უცხოური მხატვრული ლიტერატურის ცალკეულ ნიმუშთა და საქართველოსთან დაკავშირებით უცხოელ ავტორთა მიერ თარგმნილი ქართული თარგმანების გამოცემები (ნიკოლეიშვილი, 2015. 85–88).

ჩვენთვის საინტერესო ამ გამოცემებიდან გახლავთ ქართული მხატვრული ლიტერატურის და ისტორიულ – პოლიტიკური აზროვნებისთვის მნიშვნელოვანი ნაწარმოებების და მწერლების წარმოჩენა, რადგანაც სწორედ ეს ნაშრომები ასახავენ თურქულ – ქართული ლიტერატურული ურთიერთობების იმ მნიშვნელოვან ეტაპს, რომელიც შემდგომში, მეოცე საუკუნის ლიტერატურული ურთიერთობებით გაგრძელდა და რომელიც დღეისთვის მნიშვნელოვან, ახალ, ეტაპზეა გადასული.

სტამბოლის ქართულ სავანეში XIX საუკუნეში ძირითადად რელიგიური და მოს წავლევებისთვის განკუთვნილი სასწავლო ლიტერატურა გამოიცემოდა. პირველი ლიტერატურული ნაწარმოები, რომელიც აქ დაისტამბა, იყო ივანე გვარამადის „ყვავი-ლების კონა“, რომელიც, როგორც ა. ნიკოლეიშვილი (გვ. 95) აღნიშნავს, ლიტერა-ტურულად დახვეწილი კრებული არ არის, მაგრამ ინტერესს იწვევს იმის გამო, რომ აქ დასტამბული პირველი პოეტური კრებულაა.

სტამბოლში გამოცემული არასასულიერო ხასიათის წიგნების ავტორთა უმრავლესობას ან ამ ქალაქს დროებით თავშეფარებული პოლიტიკური ემიგრანტები წარმოადგენდნენ, ანდა ევროპისა და ამერიკის სხვადასხვა ქვეყანაში მცხოვრები ჩვენი თანამემამულეები. ერთადერთი წიგნის ავტორი კი არაემიგრანტიც იყო – სტამბოლში იმხანად ხანმოკლე პოლიტიკურ – დიპლომატიური მისიით მყოფი პავლე ინგოროყვა (ნიკოლეიშვილი, 2015: 101).

სტამბოლის ქართულ სავანეში გამოცემული წიგნებიდან ჩვენი ლიტერატურული ურთიერთობების ამსახველი საქმიანობები ვრცლად აქვს განხილული ლიტერატურათმცოდნესა და ცნობილ ქართველ მკვლევარს ავთანდილ ნიკოლეიშვილს, რომელსაც ფასდაუდებელი შრომა აქვს გაწეული ამ მნიშვნელოვან ქართულ სავანეში მოღვაწე ადამიანების ნაშრომთა კლასიფიცირებასა და თურქულ – ქართული ლიტერატურული და კულტურული ურთიერთობების ქართულ სამეცნიერო სივრცეში

წარმოსაჩინად. მიუხედავად იმისა, რომ სტამბოლის ქართულ სავანეში დაცული ნაწერების სრული აღწერა და შესწავლა ბევრ სასიამოვნო სიურპრიზს პირდება მკვლევარებს, დღეისათვის ცნობილი და შესწავლილი ავტორების საქმიანობა ასე გამოიყურება:

პეტრე სურგულაძე: 1. საქართველო თავისუფლებისაკენ;

2. საქართველო როგორც დამოუკიდებელი სახელმწიფო;

3. დამოუკიდებელი საქართველოს საერთაშორისო მნიშვნელობა;

3. სურგულაძის მიერ ამ წიგნების გამოცემა დაკავშირებული იყო საქართველოს იმდროინდელ პოლიტიკურ საჭიროებებთან და მისი შეხედულებები საქართ-ველოს დამოუკიდებლობაზე, ეს წიგნები იყო ანგარიშგასაწევი და აქტუალური.

პავლე ინგოროყვა: 1918 წელს გამოცემული წიგნი „საქართველოს ტერიტორიის საზღვრების შესახებ“ არის საერთაშორისო კონფერენციის მონაწილეთათვის დასარიგებელი წიგნი, სადაც უნდა განეხილათ საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობის საკითხი. ეს კონფერენცია არ გაიმართა. წიგნი განხილული საკითხები სასიცოცხლო მნიშვნელობის იყო და პავლე ინგოროყვა ისტორიულ დოკუმენტებსა და მყარ სტატისტიკურ მონაცემებზე დამყარებით აცლიდა საფუძველს ყველა იმ ტერიტორიულ პრეტენზიას, რომელსაც საქართველოს უყენებდნენ იმხანად მისი მოწინააღმდეგე ქვეყნები.

ნიკოლო მიწიშვილი: სტამბოლის სავანესთან არსებული ქართული გამომცემ-ლობების მიერ დასტამბულ ორიგინალურ მხატვრულ ნაწარმოებთაგან განსაკუთრებით აღსანიშნავია ნიკოლო მიწიშვილის პოეტური კრებული „შავი ვარსკვლავი“. ეს წიგნი პოეტის მეორე კრებულია. ნ. მიწიშვილის პოეტური კრებულისადმი ინტერესს არსებითად განსაზღვრავს ის გარემოება, რომ მასში შეტანილი ლექსებით ავტორმა საკმაოდ მძაფრად გამოხატა სულიერი სასოწარკვეთა ცხოვრებისეული მიზანსწარაფვის ვერმპოვნელი და მსოფლმხედველობრივად გაორებული ქართველი ემიგრანტისა (ნიკოლეიშვილი, 2015: 135).

ნოე ჟორდანიას: 1923 წელს, თავისი მთავრობის წევრთა დიდ ნაწილთან ერთად იმ დროისათვის უკვე საფრანგეთის დედაქალაქში დამკვიდრებულმა, მან სწორედ სტამ-ბოლის ქართულ კათოლიკურ ეკლესიასთან არსებულ სტამბა-გამომცემლობაში დასტამბა ემიგრანტობის პერიოდში დაწერილი თავისი ახალი წიგნი „ბრძოლის საკითხები“. ეს წიგნი ახალი რეალობიდან გამოსავლის მოსაძებნად დაწერილ ერთგვარ საპროგრამო წიგნადაც შეიძლება მივიჩნიოთ. ნოე ჟორდანიას ამ წიგნი მკითხველს განუმარტავდა თუ როგორ შეიძლებოდა საქართველოს აღედგინა სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა (ნიკოლეიშვილი, 2015: 150).

ვანო ალიხანაშვილი: 1923 წელს სტამბოლში გამოიცა ვანო ალიხანაშვილის პოლიტოლოგიური ნარკვევი „რამ დაგვლუპა და რა გვიხსნის“. აღნიშნული წიგნის გამოცემით სტამბოლის ქართული სავანის გამომცემლობა კვლავაც შეეცადა ფართო საზოგადოების სამსჯავროზე განსასჯელად გამოეტანა ჩვენი ქვეყნის სახელ–მწიფოებრივი დამოუკიდებლობის დაკარგვის განმაპირობებელი გარემოებანი და მათი დაძლევის სამომავლო პერსპექტივები (ნიკოლეიშვილი 2015:152).

პავლე მოსულიშვილი: 1922 წელს დაუწერია და გამოუცია სტამბოლის სავანის გამომცემლობაში ერთადერთი დრამატული ჟანრის ნაწარმოები „შენ ხარ მზე“, ეს არის ოთხმოქმედებიანი ფანტასტიკური ეტიუდი საქართველოს პოლიტიკური ცხოვრებიდან.

მართალია, პავლე მოსულიშვილმა თავის პიესაში ჩვენი ქვეყნის ისტორიის მხოლოდ რამდენიმე ფართოდ ცნობილი ეპიზოდი წარმოსახა, მაგრამ საყოველთაოდ ცნობილ ამ ეპიზოდთა ხორცმესხმის უმთავრესი მიზანი პირველ ყოვლისა იმ საბრძოლო სულისკვეთების განდიდებაა, რითაც მთელი ჩვენი ისტორიის განმავლობაში იბრძოდა ქართველი ხალხი ეროვნული თვითმყოფადობის შესანარჩუნებლად. ნაწარმოების მესამე მოქმედებაში, სადაც სადაც საბჭოთა რუსეთის მიერ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დაპყრობის ამბავია მოთხრობილი, მწერალმა ჩვენი ეროვნული ყოფისთვის უაღრესად მნიშვნელოვან სამ უმთავრეს მხარეს მიაქცია განსაკუთრებული ყურადღება – გასული საუკუნის პირველი ოცწლეულის საქართველოში პოლიტიკურ პარტიათა მესვეურებს შორის ეროვნული და ინტერნაციონალური ინტერესების ერთმანეთთან მიმართების გარკვევასთან დაკავშირებით წარმოქმნილ უკომპრომისო დაპირისპირებას, საკუთარი სამშობლოს გამყიდველთა და მოღალატეთა საბედისწერო როლს ჩვენი ქვეყნის ისტორიაში და საქართველოს პოლიტიკურ–სახელმწიფოებრივი ორიენტაციის პრობლემას (ნიკოლეიშვილი, 2015: 173).

1917–1923 წლებში სტამბოლის ქართული სავანესთან არსებული სტამბა–გამომცემლობის საქმიანობის უმთავრეს მიმართულებად ჯერ საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენასთან დაკავშირებული წიგნების გამოცემა იქცა. ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით საინტერესოა ქართველ მხედართა კავშირის მიერ მომზადებული და 1923 წელს გამოქვეყნებული კრებული „სამშობლოსათვის თავდადებულ გმირთა ხსოვნას“ (სამწუხაროდ, წიგნში მის შემდგენელ – გამომცემელთა ვინაობა მითითებული არ არის) აღნიშნული გამოცემით მისი ავტორშემდგენელი და სტამბოლს თავშეფარებული ჩვენი პოლიტიკური ემიგრანტები ოპერატიულად გამოეხმაურნენ საბჭოთა ხელისუფლების მესვეურთა ბრძანებით საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღსადგენად

მებრძოლ ქართველ პატრიოტთა მასობრივად დახვრეტის ტრაგიკულ მოვლენას (ნიკოლეიშვილი, 2015: 178).

ალექსანდრე მანველიშვილი: ამერიკაში მცხოვრები ქართველმა მეცნიერმა ალექსანდრე მანველიშვილმა 1932 წლის 10 აპრილს პარიზის საზოგადოებრივის მოხსენებად წაკითხული წიგნი „ვეფხისტყაოსანი და რუსთველის ზნეობრივი იდეოლოგია“, სტამბოლის სავანის მღვდელმსახურის შალვა ვარდიძის ინიციატივითა და დაფინანსებით 1933 წელს გამოსცა. ეს იყო სტამბოლის ქართული სავანის მიერ დასტამბული უკანასკნელი წიგნი (ნიკოლეიშვილი, 2015: 183).

სტამბოლის ქართულ სავანეში გამოცემული ნათარგმნი წიგნები: 1921 წელს სტამბოლის ქართული სავანის მღვდელმსახურმა შალვა ვარდიძემ თარგმნა და გამოსცა ევგენი დალეჯიო დ'ალესიოს „ქართველები კონსტანტინეპოლში“ და რემონ ჟანენის „ქართველები იერუსალიმში“. 1924 წელს კი მათ მიხაკო წერეთლის მიერ თარგმნილი „გილგამეშიანიც“ შეემატა. მიუხედავად იმისა, რომ ხსენებული გამოცემები ორიგინალურ ნაწარმოებებს არ წარმოადგენდა, ისინი მაინც იქცა ჩვენი სულიერი კულტურის მნიშვნელოვან შენაძენად. ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით საინტერესო, პირველ ყოვლისა, შალვა ვარდიძის თარგმანებია, რომელთა გამოცემითაც სტამბოლურმა გამომცემლობამ ქართველ ემიგრანტ ავტორთა მიერ იქ დასტამბულ წიგნებში მძაფრად გამოვლენილ ეროვნულ-პატრიოტულ მისწრაფებებს კიდევ უფრო ფართო მასშტაბები შესძინა იმით, რომ ჩვენი ერის დიდ ისტორიულ წარსულსა და იმჟამინდელ პრობლემებზე ამჯერად უცხოელები წერდნენ უღრმესი სიყვარულითა და სათანადო დოკუმენტებზე დაყრდნობით (ნიკოლეიშვილი, 2015: 190).

ევგენი დალეჯიო დ'ალესიო მეოცე საუკუნის პირველ ნახევარში მოღვაწე იტალიელი დიპლომატი, სწავლული და მოგზაური საქართველოზე თავდავიწყებით შეყვარებული პიროვნება იყო. 1918 წელს, როდესაც საქართველოს დიპლომატიური მისია კონსტანტინეპოლში ჩავიდა, იქ მყოფი დალეჯიო ამ მისიის მდივანი გახდა, საქართველოს ქვეშევრდომობა მიიღო, იმოგზაურა ამ ქვეყანაში და ქართული ენა შეისწავლა. დალეჯიო მაღალ შეფასებას აძლევდა სტამბოლის ქართულ სავანეს და თვლიდა, რომ ეს იყო ქართველთა ეროვნული თვითშეგნების განმტკიცების დიდი კერა თურქეთში.

თურქეთში მცხოვრებ ქართველებთან დაკავშირებით საყურადღებოა ევგენი დალეჯიო დ'ალესიოს წიგნი „ქართველები კონსტანტინეპოლში და სპარსეთში“. წიგნის ავტორი წარჩინებულ იტალიელთა ოჯახის შთამომავალია. ის დაუახლოვდა კონსტანტინეპოლში მცხოვრებ ქართველებს, მან იმოგზაურა საქართველოში, ისწავლა ქართული ენა. იგი დაინტერესდა თურქეთში გადახვეწილი ქართველებით და 1921 წელს მათ შესახებ დაწერა წიგნი. ნაშრომი მნიშვნელოვანი წყაროა კონსტანტინეპოლში

მცხოვრები ქართველების, მათი რაოდენობის, ქართული ენის მდგომარეობის შესწავლის თვალსაზრისით. ავტორი ახასიათებს ქართველების მდგომარეობას, განმარტავს მათი წარმატების მიზეზებს. ქართული ენის შესახებ წერს: „ქართველთ სამშობლო ენა მაინც დღემდის შენახული აქვთ, თუმც ოსმალეთის მთავრობა იმათ გათურქებას ძალიან ცდილობს. ქართველ მუსლიმანთა სოფლებში ყველა ოჯახის ენა-ქართულია, რადგან ქალი საზოგადებაში ვერ გადის და ასე თუ ისე თურქებთან დიდი მიმოსვლა არა აქვს, სამშობლო ენა დღემდის დაცულია; მხოლოდ დღეს ქართულ ენასაც დიდი განსაცდელი მოელის (დ'ალესიო, 1990: 14). დ'ალესიო ასევე საუბრობს ქართველთა ეროვნული შეგნების-ცნობიერების საკითხზე და წერს: „ეროვნული შეგნება ქართველ მუსლიმანებში საერთოდ არ არის განვითარებული, რადგან სჯულის ფანატიზმს მარადის დაუქვეითებია იგი. თუმც სისტემატიურად თურქიზმი სპობს მას, მაგრამ, პრაქტიკულად კი, ეროვნული გრძნობა დღესაც ძალზე ცოცხალია მათში. საერთოდ ყველანი ამაყობენ, რომ გურჯები-ქართველები არიან და თუ სადმე ან თავიანთში ქრისტიან ქართველს შეხვდნენ, საზოგადოდ გარეგნულად მაინც პატივს სცემენ და შეგნებულნი კი, ყოველნაირ დახმარებასაც აღმოუჩენენ თუ შესაძლებელია” (დ'ალესიო, 1990: 14).

ევგენი დალეჯიო დ'ალესიოს თარგმნა და სტამბოლში გამოსცა შალვა ვარდიძემ, რომლის სამეცნიერო – ლიტერატურული საქმიანობაც გვიჩვენა ამ წიგნის ხელმეორე გამომცემელმა გურამ შარაძემ. მისი კვლევის მიხედვით, კონსტანტინეპოლის ქართული სავანის წევრთა შორის გამორჩეული ადგილი უჭირავს პატრ შალვა ვარდიძეს, რომელიც გარდა სასულიერო მოღვაწეობისა, ნაყოფიერ მეცნიერულ მუშაობასაც ეწეოდა. გარდა მეცნიერული ნაშრომებისა, შალვა ვარდიძეს პოეზიაშიც უცდია კალამი. ეს არის პარიზში გამომავალ ქართულ ჟურნალ „ბედი ქართლისაში” დაბეჭდილი ორი ლექსი „ჩემი ლოცვა” და „წმინდა ნინოს”, ეს ლექსები პატრიოტული ხასიათსაა და ავტორი, რომელიც ნატრობს სამშობლოს მიწაში დასაფლავებას, შესთხოვს საქართველოს განმანათლებელს კვლავ გადმოხედოს მის ბედკრულ სამშობლოს (დ'ალესიო, 1990: 49–53).

რემონ ჟანენი ცნობილი ფრანგი ხელოვნებათმცოდნე, მკვლევარი და ბიზანტიოლოგია. გამოჩენილ მეცნიერს საქართველოს შესახებ სხვა ნაშრომებიც აქვს დაწერილი. „ქართველები იერუსალიმში” რემონ ჟანენის მიერ პალესტინაში გამოკვლეული ქართული სავანეების საფუძველზე დაიწერა. ამ წიგნისადმი ინტერესს იწვევს ის ფაქტი, რომ ქართული ეკლესიის უდიდეს საერთაშორისო ავტორიტეტზე და წარსულ დიდებაზე უცხოელი მკვლევარი წერს. ამ ნაშრომს იერუსალიმში ქართველ ღვთისმსახურთა მოღვაწეობისა და იქ არსებულ ქართულ სიწმინდეთა შესწავლის თვალსაზრისით უაღრესად დიდ მნიშვნელობა აქვს.

იასე მეხუზლას (რაჭველის) შემოქმედებითი მოღვაწეობა სტამბოლში.

იასე რაჭველი მეცხრამეტე – მეოცე საუკუნეთა მიჯნაზე მოღვაწეობდა სტამბოლში და მას, მართალია, წიგნი არ გამოუცია, მაგრამ თავისი პუბლიცისტური წერილებით ეხმაურებოდა მაშინ მიმდინარე დიდ პოლიტიკურ და კულტურულ პროცესებს ორივე ქვეყანაში. სტამბოლში ცხოვრების პერიოდში იასე რაჭველის ეროვნულ–პატრიოტული მოღვაწეობა ძირითადად ორი მიმართულებით წარიმართ – ერთის მხრივ, იგი აქტიურად ცდილობდა იქაურ ქართველებში შეძლებიდაგვარად გაეღვივებინა ეროვნული ცნობიერება, მეორეს მხრივ კი მოკავშირის როლი შეესრულებინა თურქეთში მცხოვრებ ქართველობასა და საქართველოს შორის.

სტამბოლის სავანემ, როგორც ქართული სულიერებისა და კულტურის კერამ XX საუკუნის 60–იანი წლებიდან, ფაქტობრივად არსებობა შეწყვიტა. მართალია, რთული და ძნელად დასაძლევი წინააღმდეგობანი მის ისტორიაში მანამდეც არაერთხელ ყოფილა, მაგრამ სავანეში მოღვაწე ქართველი მღვდელმსახურთა აქტიური ძალისხმევის შედეგად ვითარების სასიკეთოდ შეცვლა იმხანად მაინც ხერხდებოდა (ნიკოლეიშვილი, 2010: 75). XIX საუკუნის 60–იან წლებში პეტრე ხარისჭირაშვილის მიერ სტამბოლში აგებულ ქართველ კათოლიკეთა მონასტერთან დაარსებულ სტამბა–გამომცემლობაში 70–იანი წლებიდან დაწყებული საგამომცემლო საქმიანობა 1933 წლამდე გაგრძელდა, შემდგომ კი შეწყდა და ამ დიდი ეროვნული საქმის ასაღორძინებლად გარკვეული ნაბიჯები მხოლოდ გასული საუკუნის 70–იანი წლებიდან ჯერ ახმედ მელაშვილმა გადადგა ჟურნალ „ჩვენებურის“ გამოცემით, შემდეგ კი თურქეთში მოღვაწე სხვა ადგილობრივი ქართველები ცდილობენ ამ დიდმნიშვნელოვანი საქმის გაგრძელებას.

მეოცე საუკუნის ოცდაათიან წლებში ქართულ მწერლობაში შეინიშნება ერთი დიდი თემა, ესაა გულისტკივილი სამშობლოს მოწყვეტილი და ქართულ ხმას მონატრებული თანამემამულეთა გამო. როგორც მკვლევარები წერენ: „უნდა აღინიშნოს, რომ სამხრეთ საქართველოს თემა, მეტადრე, ომამდე, უფრო 30–იანი წლებიდან, აჭარაში მოღვაწე მწერალთა შემოქმედებისათვის იყო ყველაზე დამახასიათებელი. ეს ნიშანდობლივი ფაქტია. აჭარა ხომ თავად იყო მონაწილე ცხოველი ისტორიული პროცესებისა; სწორედ ამ რეგიონს შეეხო ყველაზე მწვავედ გაყოფა–განაწილების, გასხვისების ტრაგიკული მოვლენები. დიდი ხანი არ იყო გასული მას შემდეგ, მოსკოვში, სტამბოლ–ანკარასა თუ ევროპაში მიღებული გადაწყვეტილებების გამო რომ გადადიოდა იგი ხელიდან ხელში. ამ პროცესების მრავალი მონაწილე ჯერაც ცოცხალი იყო და არც ეზოსა თუ ყანის ბოლოში გავლებული საზღვრების გამო ერთმანეთს მოწყვეტილი ნათესავების ტკივილს უჩანდა დაამების პირი. ამასთან, ეს იყო რეგიონი, რომელმაც საუკუნეებს გამოატარა ქართული ენა, ცნობიერება, ზნეობა, ტრადიცია...“

მეორე მხრივ, კი გაცოცხლებული მხატვრული სიტყვა ახლად იკრებდა ძალას, ახლადაჩნდებოდა საუკუნეებით დაგუბებული სათქმელის გამოხატვის საშუალება და იმდენად ღრმა იყო ჭრილობა, იმდენად მაღალი ღირებულებისა იყო ეს თემა, რომ თვით სოციალისტური რეალიზმის პირობებში ფეხადგმულმა ადგილობრივმა მწერლობამაც კი არაერთხელ გადააბიჯა დამკვიდრებულ ზღვარს: ყველაზე ნიშანდობლივი იდეოლოგიური ნაწარმოებებისათვისაც კი ის არის, რომ უმეტესწილად სწორედ „იქაურ ქართველებზე“ საუბარი მათში და არა მხოლოდ „მთელი თურქეთის მშრომელ მოსახლეობაზე“. ამ უკანასკნელის ბადალი უკიდურესობანი ხომ ესოდენ დამახასიათებელი იყო პროლეტარული კულტურისათვის, განსაკუთრებით მისი ადრეული ეტაპისათვის (სარფი, 2015: 309–310).

დასკვნა: ნაშრომში “თურქეთში არსებული ლიტერატურული კერები და მოღვაწეები XIX საუკუნესა და XX საუკუნის დასაწყისში”, საუბრობს ქართველთა მიერ უცხოეთში დიდი ძალისხმევითა და რუდუნებით ნაგები საგანმანათლებლო კერების შესახებ, მათ მძიმე ხვედრზე, რამდენადაც ჟამთა სიავემ ბევრი მათგანი აღგავა პირისაგან მიწისა, განადგურდა უამრავი ძვირფასი ხელნაწერი, გასხვისდა არაერთი კერა ქართული კულტურისა, მაგრამ მაინც სასიამოვნო ფაქტად რჩება ის, რომ ერთადერთ გამონაკლისად იქცა სტამბოლის ქართული სავანე, სადაც მოღვაწეობდნენ ფილოსოფოსები, სასულიერო პირები, გამორჩეული მოღვაწენი ქართული კულტურისა და მეცნიერებისა, არაერთი ცნობილი ისტორიული პირი.

ესაუბრება მკითხველს ბიზანტიის დედოფალ მარიამის ქველმოქმედების, გალათას უბანში „ქართველთა კარის“ („გურჯუ კაფუ“) არსებობის, იქ აგებული საყდარ-სალოცავთა შესახებ და მკითხველს თვალწინ უცოცხლებს საქართველოს შრომით, ბრძოლით, ახალ-ახალი მიღწევებით, წარმატებებით სავსე ისტორიას.

გამოყენებული ლიტერატურა :

დ’ალესიო 1990: – ევგენი დალეჯიო დ’ალესიო, ქართველები კონსტანტინეპოლში, ფრანგულიდან თარგმნა, შალვა ვარდიქემ, თბ., 1990.

ნიკოლეიშვილი 2015: – ა. ნიკოლეიშვილი, ქართულენოვანი ზეპირსიტყვიერება და მწერლობა თურქეთში, ქუთაისი, 2015.

ნიკოლეიშვილი 2010: – ა. ნიკოლეიშვილი, თურქული დღიურები, ქუთაისი, 2010.

ნიკოლეიშვილი, 2011: – ფარნა-ბექა ჩილაშვილი (ფაჰრედინ ჩილოღლუ) – თურქეთში მოღვაწე ქართველი მწერალი და მამულიშვილი, ჟურნ. წელიწდეული, ქუთაისი, 2011.

სარფი, 2015: – სარფი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი ქართველოლოგიის ცენტრის ავტორთა კოლექტივის მონოგრაფია, რედაქტორები: პროფ. მალხაზ ჩოხარაძე, პროფ. მამია ფაღვა, ბათუმი, 2015.

სახალხო გაზეთი, 1911: – წერილი სტამბოლიდან, „სახალხო გაზეთი“, 1911, 29 ივლისი.

ფუტკარაძე 2012: – შ. ფუტკარაძე, სტამბოლის ქართული სავანე, თბ., 2012.

ფუტკარაძე 1993: – შ. ფუტკარაძე, ჩვენებურების ქართული, ბათუმი, 1993.

ფუტკარაძე 2002: – შ. ფუტკარაძე, ქართული საყდარი სტამბოლში, გაზეთი: „ლიტერატურული საქართველო“, 27 სექტემბერი, 2002.

შარაძე 1993: – გ. შარაძე, უცხოეთის ცის ქვეშ, წიგნი მესამე, თბ., 1993.

Altun 2023: – S. Altun, “სტამბოლის ქართული სავანე - უმნიშვნელოვანესი კერა თურქულ - ქართული ლიტერატურული ურთიერთობების მკვლევართათვის” . *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (33) , 1141-1153. DOI: 10.29000/rumelide.1283492.

Altun 2023: – S. Altun, *XIX. – XX. Yüzyıllar Türk-Gürcü ve Gürcü-Türk Edebi İlişkilere Gelişim Süreci*, “Kuramdan Uygulamaya Karşılaştırmalı Edebiyat Çalışmaları”, (Editörler: F. Devletabadi, A. Yetim, S. Altun), Ankara: Akçağ Yayınları.

Çiloğlu 1994: – F. Çiloğlu, “Gürcüler” *Dünden Bugüne*, İstanbul Ansiklopedisi, Cilt: 3, İstanbul, 1994, s. 453-454.

Öztürk 2015: – G. M. Öztürk, 19. Yüzyıl Türk-Gürcü Edebi Etkileşim Süreci, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. Volume 10/4 Winter 2015, p. 773-780, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7598>, ANKARA-TURKEY.

Putkaradze 2012: – Sh. Putkaradze, *İstanbul Gürcü Ocağı*, Tiflis: Artanuji Yayınları.

Ratiani 2015: – İ. Ratiani, *Gürcü Yazını ve Dünya Edebiyatı Süreci*, Tiflis.

Üstünyer 2010: – İ. Üstünyer, *Gürcü Dili ve Edebiyatı Üzerine Okumalar*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Üstünyer 2013: – İ. Üstünyer, *Gürcistan'da Türk Edebiyatı Çalışmaları: Lisanüstü Tezler*. Erzurum: Fenomen Yayınları.

Üstünyer 2018: – İ. Üstünyer, Edebiyat İlişkileri (1965-1978) Adlı Derlemeler Işığında Gürcü Edebiyatının Dünya Edebiyatı İle İlişkilerinin Analizi. Analysis Of Relationship Of Georgian Literature With The World Literatures In The Light Of The Compilationscalled Literary Interrelations (1965-1978). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research*, Cilt: 11 Sayı: 59

Ekim 2018 Volume: 11 Issue: 59 October 2018 www.sosyalarastirmalar.com Issn:
1307-9581 <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2018.2634>.

**The Issue of Ottoman Georgians in Akaki Tsereteli's Journalism
("To Ottoman Georgians")**

ოსმალეთის ქართველების საკითხი აკაკი წერეთლის პუბლიცისტულ
 („ოსმალეთის ქართველებს“)

Dali Betkhoshvili

Doctor of Philology, Associate Professor
Samtskhe-Javakheti State University
e-mail: dali.betkhoshvili@yahoo.com

Tel: +995 555 48 81 29

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6947-160X>

Abstract: In Akaki Tsereteli's rich artistic thought, a special place belongs to his important publicism, in which many pressing issues are brought to the fore, which shows the unified Georgian national spirit and must be considered in a single context to show the integrity of the country. This issue is discussed in Akaki Tsereteli's journalistic letter "To the Ottoman Georgians", written in 1875-77, where the issue of non-Muslim Georgians in one part of Georgia is conveyed with painful lines, but still it preserves the national spirit and is still Georgian in its essence.

Akaki Tsereteli talks about the issue of divided Georgianness in a journalistic letter to "Ottoman Georgians" and it shows Georgians who have different beliefs but are still united. According to the author's note, although the perverse fate has lost the nation's centuries-old unity, split it in two, separated it by faith, ... but the plague and the disease are still together, one and the same.

The issue raised by the author in the named journalistic letter was not only problematic and important in previous centuries, but even today it is painfully felt in the worldview of every Georgian and represents the pain of the whole country. This problem runs through the history of Georgia like a red line, having become its political, social, religious and cultural problem, it has also become the subject of modern research, which is still looking for ways to solve it.

Akaki Tsereteli's analytical journalistic letter clearly shows the belief that the religious condition, language, history... of the Ottoman Georgians are united and inseparable from the rest of Georgians and shows the indivisibility of the country and the nation on a unified national path.

Thus, Akaki Tsereteli's publicist letter to the "Ottoman Georgians" stands in the service of the idea of the national integrity of Georgia and aims at the way of the country's state settlement.

The topic is relevant and has great theoretical and practical value, as many of Akaki's journalistic letters are unstudied and need to be investigated in terms of the problems raised in them, the essence and purpose reflected in them. One of these problems is the analytical issue, which does not lose its relevance not only in Akaki's era, but also today, it needs to be revived, looked at and analyzed with new eyes. The problem, of course, should be understood first of all in a unified national perspective, which should also be considered in the context of the Christian part of the whole world.

Key words: Akaki Tsereteli; Ottoman Georgians; Georgia; national pain; religion; culture.

დალი ბეთხოშვილი

ფილოლოგიის დოქტორი, ასოცირებული პროფესორი

სამცხე-ჯავახეთის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ელ-ფოსტა: dali.betkhoshvili@yahoo.com

ტელ: +995 555 48 81 29

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6947-160X>

აბსტრაქტი: აკაკი წერეთლის მდიდარ მხატვრულ ნააზრევში განსაკუთრებული ადგილი განეკუთვნება მის მნიშვნელოვან პუბლიცისტიკას, რომელშიც არაერთი საჭირობოროტო საკითხია წინა პლანზე წამოწეული, რაც ერთიან ქართულ ეროვნულ სულს წარმოაჩენს და ქვეყნის მთლიანობის საჩვენებლად ერთიან კონტექსტშია გასააზრებელი. ეს საკითხი განხილულია აკაკი წერეთლის პუბლიცისტურ წერილში „ოსმალეთის ქართველებს“, დაწერილი 1875-77 წლებში, სადაც მტკივნეული შტრიხებით არის გადმოცემული საქართველოს ერთი კუთხის ქართველთა გამაჰმადიანების საკითხი, მაგრამ მაინც ეროვნულ სულს რომ ინარჩუნებს და თავისი არსით კვლავ ქართულია.

პუბლიცისტურ წერილში „ოსმალეთის ქართველებს“ აკაკი წერეთელი საუბრობს გახლეჩილი ქართველობის საკითხზე და მასში ახლა სხვადასხვა რწმენის მატარებელი, მაგრამ მაინც ერთიანი ქართველობაა ნაჩვენები. ავტორის შენიშვნით, მართალია უკუღმართმა ბედმა დაუკარგა ერს მრავალსაუკუნოვანი ერთობა, ორად გახლიჩა, სარწმუნოებით განასხვავა, მაგრამ ჭირი და ლხინი მაინც ერთადაა, ერთმოწილე.

დასახელებულ პუბლიცისტურ წერილში ავტორის მიერ წამოჭრილი საკითხი არა მარტო წინა საუკუნეებში იყო პრობლემატური და მნიშვნელოვანი, არამედ დღესაც მტკივნეულად განიცდება თითოეული ქართველის მსოფლმხედველობაში და მთლიანი ქვეყნის სატკივარს

წარმოადგენს. ეს პრობლემა წითელი ხაზით გასდევს საქართველოს ისტორიას, მის პოლიტიკურ, სოციალურ, რელიგიურ და კულტურულ პრობლემად რომ იქცა, თანამედროვე კვლევის საგნადაც არის გადაქცეული, რომელიც კვლავ ეძიებს მისი მოგვარების გზებს.

აკაკი წერეთლის საანალიზო პუბლიცისტურ წერილში ნათლად იკვეთება რწმენა იმისა, რომ ოსმალეთის ქართველების სარწმუნოებრივი მდგომარეობა, ენა, ისტორია... ერთიანი და განუყოფელია დანარჩენი ქართველობისაგან და წარმოაჩენს ქვეყნისა და ერის განუყოფლობას ერთიან ეროვნულ გზაზე.

ამდენად, აკაკი წერეთლის პუბლიცისტური წერილი „ოსმალეთის ქართველებს“ საქართველოს ეროვნული მთლიანობის იდეის სამსახურში დგას და ქვეყნის სახელმწიფოებრივად მოგვარების გზას ისახავს მიზნად.

თემა აქტუალურია და დიდი თეორიული და პრაქტიკული ღირებულების მომცველია, რამდენადაც აკაკის ბევრი პუბლიცისტური წერილი შეუსწავლელია და გამოკვლევას საჭიროებს მათში წამოჭრილი პრობლემების, მათში ასახული არსისა და დანიშნულების თვალსაზრისით. ამ პრობლემებიდან აღნიშნული საანალიზო საკითხიცაა, რაც არა მარტო აკაკის ეპოქაში, არამედ დღესაც არ კარგავს აქტუალობას, საჭიროა მისი ხელახლა გაცოცხლება, ახლებური თვლით შეხედვა და გაანალიზება. პრობლემა, რა თქმა უნდა, პირველ რიგში, ერთიან ეროვნულ ჭრილშია გასააზრებელი, რაც მთლიანი სამყაროს ქრისტიანული ნაწილის კონტექსტითაცაა გასათვალისწინებელი.

საკვანძო სიტყვები: აკაკი წერეთელი; ოსმალეთის ქართველები; საქართველო; ეროვნული ტკივილი; რელიგია; კულტურა.

შესავალი: აკაკი წერეთლის მდიდარ მხატვრულ ნააზრევში განსაკუთრებული ადგილი განეკუთვნება მის მნიშვნელოვან პუბლიცისტიკას, რომელშიც არაერთი საჭირობოროტო საკითხია წინა პლანზე წამოწეული, რაც ერთიან ქართულ ეროვნულ სულს წარმოაჩენს და ქვეყნის მთლიანობის საჩვენებლად ერთიან კონტექსტშია გასააზრებელი. ეს საკითხი განხილულია აკაკი წერეთლის პუბლიცისტურ წერილში „ოსმალეთის ქართველებს“, დაწერილი 1875-77 წლებში, სადაც მტკივნეული შტრიხებით არის გადმოცემული საქართველოს ერთი კუთხის ქართველთა გამაჰმადიანების საკითხი, მაგრამ მაინც ეროვნულ სულს რომ ინარჩუნებს და თავისი არსით კვლავ ქართულია.

აღსანიშნავია, რომ პუბლიცისტიკის ჟანრი განსხვავებული შტრიხებით გვაცნობს მწერალს, როგორც ერისა და ქვეყნის ჭირისუფალს, მისი ჯვარისმტვირთველისა და მოამაგის პიროვნებას. აკაკის შეხედულებები ხელახლა ცოცხლდება და მტკივნეულად წარმოაჩენს ოსმალის

საქართველოს, ოსმალის ქართველების ჭირ-ვარამს, განსაცდელს, რომელიც კვლავ ხვალინდელი გზის ძიებაშია პრობლემის მოგვარების მიზნით. აქედან გამომდინარე, ნაშრომის მიზანია ახლებური თვალთახედვით კიდევ ერთხელ იქნას დანახული და გააზრებული აღნიშნული საკითხი, პრობლემის არსი და მნიშვნელობა ერთიანი ეროვნული და გლობალური კონტექსტის გათვალისწინებით; საკითხის თანამედროვე კუთხით გააზრების საფუძველზე, ნაშრომი წარმოაჩენს იმ ეროვნულ მუხტს, რომელიც ერის ერთმთლიანობის საფუძველია.

ამდენად, ეს საკითხი სამეცნიერო დონეზე უნდა იქნას გამოტანილი და დღეს მისი განხილვა არა მარტო ჭრილობას აცოცხლებს, არამედ კურნავს კიდევ, ამიტომ სამეცნიერო აზრით მისი კვლავ გაცოცხლება და გააზრება დროულიცაა და აუცილებელიც. სწორედ ამაში მდგომარეობს ჩვენი ნაშრომის მნიშვნელობა და ღირებულება.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: აჭარის საკითხი რომ ყოველთვის პრობლემატური, საინტერესო და მსჯელობის საგანი ხდებოდა, ჩანს როგორც მწერალ-პუბლიცისტთა ნააზრევში, ასევე მეცნიერ-მკვლევართა ნაშრომებშიც, კერძოდ, აღნიშნულს გარკვეული ადგილი ეთმობა სერგეი მესხის, რაფიელ ერისთავის, იაკობ გოგებაშვილის, ილია ჭავჭავაძის, ნიკო ნიკოლაძის, ეგნატე ნინოშვილის და სხვა მოაზროვნეთა შემოქმედებაში. აჭარის სხვადასხვა პრობლემატურ საკითხზე კვლევები წარმოდგენილია პ. უმიკაშვილის, ზაქარია ჭიჭინაძის, მიხ. თამარაშვილის, ა. ახვლედიანის, დ. ბაქრაძის და სხვათა შრომებში, მაგრამ განსაკუთრებით აღსანიშნავია ზურაბ კიკნაძის, ავთანდილ ნიკოლეიშვილის („აკაკი წერეთელი და ოსმალეთის ქართველობა“, ქუთაისის სამეცნიერო ბიბლიოთეკის „წელიწდეული“, VI, 2014; „თურქეთში მცხოვრებ ქართველთა ქართულენოვანი ზეპირსიტყვიერება“, წერილი 1; „თურქეთელ ქართველთა ქართულენოვანი პოეზია“, ქართველოლოგიის აქტუალური პრობლემები, IV), დალი ბეთხოშვილის⁷⁶, გურამ ბახტაძის („აჭარა XIX საუკუნის ქართულ

⁷⁶ იხ. აჭარის საკითხი შემდეგ კვლევებში: აჭარის მოსახლეობის სოციალურ-კულტურული ვითარების თავისებურებანი ადიგენის მაღალმთიანეთში (რამდენიმე სოფლის მაგალითის მიხედვით), საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის ნაშრომების კრებული „წელიწდეული“, XII, ქ. ქუთაისის ილია ჭავჭავაძის სახელობის საჯარო ბიბლიოთეკის IX საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია, ეძღვნება ცნობილ ქართველოლოგს, საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აქტზე ხელისმომწერის, საქართველოს უზენაესი საბჭოს დეპუტატს, ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორის, პროფესორ ტარიელ ფუტყარაძის სამოცი წლის იუბილეს, ქუთაისი, 2020 წ., გვ. 46-58.

აგრეთვე, დ. ბეთხოშვილი, აჭარის საკითხი ილია ჭავჭავაძის ნააზრევში, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის

მწერლობაში“, დისერტაცია, თსუ, 2001), მაია არველადის (აკაკი წერეთლის პირადი და საზოგადოებრივი ცხოვრების ამსახველი უცნობი დოკუმენტები (აკაკი და მაჰმადიანი ქართველები)“, ქართველური მემკვიდრეობა, XXIII, 2019), ლუკა დვალისშვილის („აკაკი წერეთელი და აჭარის შემოერთების პრობლემა“, ქართველური მემკვიდრეობა, XIII, 2010), ოთარ გოგოლიშვილის („აკაკი და აჭარა“, ქუთაისის სამეცნიერო ბიბლიოთეკის „წელიწდეული“, VI, 2014) ორიგინალური შრომები, რომლებშიც ძალზედ აქტუალურად და საინტერესოდაა წამოჭრილი და გაანალიზებული არაერთი საკითხი: სწავლა-განათლების, რწმენის, ისტორიული, ეროვნული, კულტურის და სხვ. რომელთაც დიდი მნიშვნელობა ენიჭება აჭარის რეგიონის შესახებ არსებული პრობლემების გასააზრებლად.

მეთოდოლოგია: კვლევის განხორციელებისთვის ნაშრომში გამოყენებულია პრობლემაზე დაფუძნებული კვლევა, ისტორიული-ლიტერატურული, ჰერმენევტიკული და ანალიტიკური კვლევის და შედარებითი ანალიზის მეთოდები, რომელთა მეშვეობით დამუშავდა აკაკი წერეთლის ნააზრევი აღნიშნულ საკითხზე განსახილველი წერილის მიხედვით, რათა გამოიკვეთოს ნააზრევი და დასკვნები კვლევის შესახებ, საკითხი გააზრებულ უნდა იქნას ერთიან ეროვნულ ჭრილში თანამედროვე პრობლემების კონტექსტის გათვალისწინებით, რომელიც ხელს შეუწყობს საკითხის უკეთ წარმოჩენას და შედეგების ჩამოყალიბებას.

დისკუსია/შედეგები: საკვლევ პუბლიცისტურ წერილში „ოსმალეთის ქართველებს“⁷⁷ აკაკი წერეთლის მიერ წამოჭრილი საკითხი არა მარტო წინა საუკუნეებში იყო პრობლემატური და მნიშვნელოვანი, არამედ დღესაც მტკივნეულად განიცდება თითოეული ქართველის მსოფლმხედველობაში და მთლიანი ქვეყნის სატკივარს წარმოადგენს. ეს პრობლემა წითელი ხაზით გასდევს საქართველოს ისტორიას, მის პოლიტიკურ, სოციალურ, რელიგიურ და კულტურულ პრობლემად რომ იქცა, თანამედროვე კვლევის საგნადაც არის გადაქცეული, რომელიც კვლავ ეძიებს მისი გადაჭრის გზებს.

აკაკი წერეთლის ნააზრევი მოიცავს პრობლემის კვლავ წამოწევისა და მოგვარებისათვის ბრძოლის პათოსს. ასეთ პუბლიცისტურ წერილებში, პირველ რიგში, ერის ავბედითი ისტორიაა გაცოცხლებული არდავიწყებისათვის და კვლავ დღის წესრიგში აყენებს და, მეორეც,

ინსტიტუტი, საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის „შავიზღვისპირეთი ცივილიზაციათა გზაჯვარედინზე“, I, შრომების კრებული 2022 წ.

⁷⁷ აღნიშნული წერილის გარკვეული, ადრეულად მიჩნეული ნაწილი, განთავსებულია ა. წერეთლის თხზულებანი, 1988 წ. და დაწერის თარიღად მიწერილია 1880 წ., ხოლო მთლიანი სახით წერილი დაცულია აკაკის ახალ კრებულში „უცნობი პუბლიცისტიკა“, რომლის შენიშვნაში ვკითხულობთ, რომ ნაწილი პირველად ქვეყნდება.

აღნიშნული პრობლემა გადაჭრას მოითხოვს, რისთვისაც საჭიროა გარკვეული ეროვნული ცნობიერების ამაღლება, რათა მოძიებულ იქნას ის ნიადაგი, რომელიც იქნება მყარი საფუძველი საკითხის მოგვარების ფარგლებში.

გ. ბახტაძის აღნიშვნით, „მე-19 საუკუნის ქართული მწერლობა, მკითხველის ცნობიერებაში აჭარის საკითხის შემოტანის მიზნით, უპირატესობას პუბლიცისტურ სიტყვას ანიჭებს, რადგან ეს ჟანრი ამ ეტაპზე, როგორც ჩანს, ყველაზე მეტად აკმაყოფილებდა მკითხველის ცნობისწადილს“ (ბახტაძე, 2001: 15).

ა. ნიკოლეიშვილის მოსაზრებით, „ოსმალეთის ქართველობისადმი აკაკი წერეთლის დამოკიდებულება ძირითადად ორი მიმართულებით წარმოჩნდა, პირველი, ამ იმპერიაში მცხოვრები ჩვენი თანამემამულეების ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობისადმი მწერლის დამოკიდებულებითა და მეორე, სტამბოლის ქართულ სავანეში მოღვაწე ქართველ სასულიერო პირებთან ურთიერთობით... ოსმალეთის იმპერიაში მცხოვრებ ქართველთა ხვედრით აკაკის განსაკუთრებული დაინტერესება, პირველ ყოვლისა, იმ დამოკიდებულებით გამოვლინდა, რასაც იგი ისტორიული ავბედობის გამო დედასამშობლოს მოწყვეტილ აჭარაში მცხოვრები ჩვენი თანამომხმეებისადმი იჩენდა მთელი თავისი ცხოვრების მანძილზე. აჭარის პრობლემისადმი ამგვარი ინტერესი ა. წერეთელმა თავდაპირველად ამ მხარის შემოერთებამდე დიდი ხნით ადრე გამოხატა“ (ნიკოლეიშვილი, 2015: 253).

„მაჰმადიანი ქართველების საკითხის ირგვლივ დიდ ინტერესს იჩენდა აკაკი წერეთელი. პრაქტიკული საქმიანობის გარდა, პოეტი როგორც მხატვრულ შემოქმედებაში, ისე პუბლიცისტიკაში, აღწერდა და აანალიზებდა საქართველოს გარეთ, განსაკუთრებით ირანსა და თურქეთში მცხოვრები ქართველების ყოფას. „ბაში-აჩუკში“ მან მძაფრი ფერებით დახატა სამშობლოდან ძალით წაყვანილი და შემდეგ მუსულმანების სამსახურში ჩამდგარი აბდუშაჰილის ფსიქოლოგიური პორტრეტი“ (არველაძე..., 2019: 12).

ლ. დვალიშვილის მოსაზრებით, „მე-19 საუკუნის 70-იანი წლებიდან, როგორც კი თურქეთის მიერ დაპყრობილ ქვეყნებში, კერძოდ კი აჭარაში ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა გააქტიურდა, როგორც ირკვევა, აკაკი მოვლენების ეპიცენტრში იმყოფება და რეგულარულად გზავნიდა წერილებს ჯერ ქართულ, შემდეგ კი რუსულ პრესაში. „ისმაილ თამაზ ოღლის“ ფსევდონიმით დაიბეჭდა აკაკის წერილი „ბათუმი 17 სექტემბერს“ (დვალიშვილი, 2010: 65).

„აღსანიშნავია, რომ ისტორიულად აჭარამ სამსაუკუნოვანი მძიმე უღელი განიცადა თურქეთის დამპყრობლური პოლიტიკისაგან, რამაც თავისი კვალი დაამჩნია მათ რწმენას, ფიზიკურ არსებობას, ზნე-

ჩვეულებებს, ქართულ სამეცყველო ენას, კულტურას, რელიგიას... მაგრამ ამ უმძიმეს ვითარებას გაუძლო და ქართული სულით აღვსებულმა მაინც მოაღწია დღემდე; ამ დიდი ტკივილის დაღი, სამი მძიმე საუკუნის შემდეგაც, დღესაც ატყვია აჭარის მოსახლეობას..." (ბეთხოშვილი, 2020: 46).

პუბლიცისტურ წერილში „ოსმალეთის ქართველებს“ აკაკი წერეთელი საუბრობს გახლეჩილი ქართველობის საკითხზე, მასში ახლა სხვადასხვა რწმენის მატარებელი, მაგრამ მაინც ერთიანი ქართველობაა ნაჩვენები: „ჩვენო ერთო ტომო და ერთ მოგვარე ძმებო! დიდი ხანი არ არის მას შემდეგ, რაც უკუღმართმა ბედმა დაგვიკარგა ჩვენი მრავალსაუკუნოებითი ერთობა, გაგვაპო შუა, გაგვყო ორად, გაგვასხვავა სარწმუნოებით და დაგვაშორა ერთმანეთის ქვეშევრდომობით, მაგრამ ჩვენ კი მაინც იმავე ერთის ტომის ხალხი ვართ, რაც ადრე ვიყავით; ორგვარივე სისხლი სდულს ჩვენში დღესაც, რომელსაც ადრე ჩვენ და თქვენ ჩვენის ერთობისათვის თავგანწირულად შეერთებულად ვანთხევდით; იგივე გული სძგერს ჩვენში, რომელიც ძველად ჩვენის ქვეყნის ერთობისათვის სიყვარულით იმსჭვალებოდა, – და იგივე ამაყი და პატიოსანი სული გვამხნევეს, რომლითაც ჩვენ მაშინ ერთად გაუყოფლად ქვეყანაში ქებით ვიხსენიებოდით“ (წერეთელი, 1988: 490). აკაკი წერეთელი ოსმალეთის ქართველებს მიმართავს და აღნიშნავს, რომ: „დღესაც ჩვენ მივენდობით იმავე ერთს ღმერთს, რომელიც ადრე გვფარავდა. ჩვენა გვაქვს საერთო ისტორია, რომელიც საქართველოსადმი ღვაწლში თქვენ უფრო დიდ წილს გიძებს, როგორც შემხებს, მოსამძღვრეებს, – ის არ დაიკარგება უკუნისამდე, სანამ კი საქართველო არსებობს და სანამ ჩვენი დედა ენა არ გამქრალა, ის ტკბილი ენა, რომელიც თქვენ აგრე მამაცურად და პატიოსნურად უცხოებაშიც კი შეგინახავს...“ (წერეთელი, 1988: 490-491). აკაკის ნააზრევინიდან გამომდინარე, რაც უნდა სხვაობა არსებობდეს ბედკრულ ადამიანებსა და დანარჩენ ქართველებს შორის, ეს ერთიანობას ვერ დაარღვევს და ვერ მოშლის ძირშივე ფესვგადგმულ მათ ურყევს კავშირს.

აკაკი წერეთელი დროებით ცალცალკეობას, ორად, საერთო ქართულის ორად გაყოფას საერთო ბედისა და ძალის განახევრებად მოიაზრებს, რაც ჭირის გაორმაგებას და ლხინის განახევრებას იწვევს, მაგრამ ეს დროებითია, მომავალში ორივე ნაწილი მაინც შეეკავშირება ერთმანეთს და ერთ საერთო ეროვნულ სივრცეში განთავსდებიან.

აკაკი წერეთელი თავისი დაკვირვებული მახვილი თვალით ორივე მხარეს მოუწოდებს დაფიქრებისაკენ, რათა მოსალოდნელი და დასაშვები ომისა და შუღლის შემთხვევაში, მხარეებმა თავი მყარად უნდა დაიცვან და ერთმანეთის აოხრება არ უნდა მოინდომონ, წინაპართა გზა და ერთობა უნდა დაიცვან. აკაკი ამძაფრებს სათქმელს და აღნიშნავს, რომ წინააღმდეგ შემთხვევაში: „...ჩვენი წინაპრების ძვლები საფლავში შეიძვრიან!“ (წერეთელი, 2010: 64). აკაკის შენიშვნით, ორგულობის მიზეზი არავის აქვს და კიდევ უბრუნდება რწმენის საკითხს: „...საორგულოდ ის მიზეზი საკმაო

არ არის, რომ თქვენ მაჰმადიანები ხართ და ჩვენ ქრისტიანები. ღმერთი ერთი და იგივეა ყველასათვის, ის არის გამრჩევი ყველასი ზეცას და აქ არავის მართებს თავისთავად ამათ ანგარიში. ამ მიზეზებმა არ უნდა გაგვაორგულოს ერთმანეთზედ“ (წერეთელი, 2010: 64).

ავტორის შენიშვნით, მართალია უკუღმართმა ბედმა დაუკარგა ერს მრავალსაუკუნოვანი ერთობა, ორად გახლიჩა, სარწმუნოებით განასხვავა, ... მაგრამ ჭირი და ლხინი მაინც ერთადაა, ერთმოწილე: „...ჩვენ ერთი, ერთის ბედსქვემ უნდა ვიყოთ“ (წერეთელი, 1988: 490-491), - წერს აკაკი და გამოთქვამს იმედს, რომ „ველოდოთ საერთო კეთილდღეობას, მოვემზადოთ მისთვის და ბედი თვით გვიჩვენებს, სად და რა სჯობს ჩვენთვის“ (წერეთელი, 2010: 64).

აკაკი წერეთლის დასახელებულ პუბლიცისტურ წერილში „ოსმალეთის ქართველებს“ კიდევ ერთხელ მკვეთრად გამოიკვეთა ოსმალის საქართველოს წარმომადგენელთა სულიერ-მატერიალური, ეროვნული, კულტურული ღირებულებები: ენა, რელიგია, სამშობლოს სიყვარულის განცდა და ა. შ. რომელთა შესახებ არაერთი შეხედულებაა გამოთქმული, მაგრამ პრობლემა კვლავ არ კარგავს აქტუალობას და დღესაც ისტორიის თანამდევ ტკივილადაა გადაქცეული.

ამდენად, აკაკი წერეთლის პუბლიცისტური წერილი „ოსმალეთის ქართველებს“ საქართველოს ეროვნული მთლიანობის იდეის სამსახურში დგას და ქვეყნის სახელმწიფოებრივად მოგვარების გზას ისახავს მიზნად, რამეთუ სახელმწიფოებრივი საკითხის მოწესრიგების გარეშე ქვეყანას ვერ ექნება პრეტენზია საერთო ევროპულ სივრცეში ღირსეული ადგილის დაკავებისა და დამკვიდრებისა, რომ მსოფლიო სივრცის ღირსეული წევრი გახდეს.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. არველაძე..., 2019: - არველაძე მაია, ზარდიაშვილი ელისაბედ, „აკაკი წერეთლის პირადი და საზოგადოებრივი ცხოვრების ამსახველი დოკუმენტები (აკაკი და მაჰმადიანი ქართველები), „ქართველური მემკვიდრეობა“, XXIII, თბილისი, 2019.

2. ბახტაძე, 2001: - ბახტაძე გიორგი, „აჭარა XIX საუკუნის ქართულ მწერლობაში“, დისერტაცია, ივანე ჯავახიშვილის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, თბილისი, 2001.

<https://digitallibrary.tsu.ge/book/2023/March/dissertations/baxtadze-achara-disertacia.pdf>

3. ბეთხოშვილი, 2022: - ბეთხოშვილი დალი, „აჭარის მოსახლეობის სოციალურ-კულტურული ვითარების თავისებურებანი ადიგენის მაღალმთიანეთში (რამდენიმე სოფლის მაგალითის მიხედვით)“, ქუთაისის

საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის ნაშრომების კრებული „წელიწდეული“, XII, ქუთაისი, 2020.

4. დვალიშვილი, 2010: - დვალიშვილი ლუკა, „აკაკი წერეთელი და აჭარის შემოერთების პრობლემა, „ქართველური მემკვიდრეობა“, XIV, თბილისი, 2010.

5. ნიკოლიშვილი, 2015: - ნიკოლიშვილი ავთანდილ, „აკაკი წერეთელი და ოსმალეთის ქართველობა“, ქუთაისის სამეცნიერო ბიბლიოთეკის „წელიწდეული“, VII, ქუთაისი, 2015.

6. წერეთელი, 1988: - წერეთელი აკაკი, „თხზულებანი, ლექსები, პოემები, დრამები ლექსად, მოთხრობები, პუბლიცისტური წერილები, პირადი წერილები“, შეადგინა, წინასიტყვაობა, შენიშვნები, კომენტარები და ლექსიკონი დაურთო ჯენეტო ჭანტურიამ, თბილისი, 1988.

7. წერეთელი, 2010: - წერეთელი აკაკი, „უცნობი პუბლიცისტიკა“, შოთა რუსთაველის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტი, თბილისი, 2010.

<https://literaturatmcodneoba.tsu.ge/ucnobi%20akaki.pdf>

Reflection of the Russian-Ottoman War of 1877-1878 in Kobuleti Folklore
რუსეთ-ოსმალეთის 1877-1878 წლების ომის ანარეკლი ქობულეთურ
ფოლკლორში

Roin Malakmadze

PhD in History, Director of Niko Berdzenishvili
Institute of Batumi Shota Rustaveli State University

E-mail: roin.malakmadze@bsu.edu.ge

Tel: +995 577 20 38 38

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-9250-0524>

Saba Kalendarishvili

Master in Ethnology, Ivane Javakhishvili
Tbilisi State University

E-mail: sabakalanda@gmail.com

Tel: +995 595 07 01 52

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-1815-9810>

Abstract: Our paper deals with the depiction of the Russian-Ottoman war of 1877-1878 in the folklore of the bordering Kobuleti, which had the closest connection with Guria. The cultural similarities between the historical Kvemo Guria and the population remaining under the Russian Empire were palpable. In 1873, Dimitri Bakradze traveled to South-West Georgia, according to his description: „From the border of Guria to Batumi, the population consists entirely of Georgian elements (except for the Circassians) and their language is no different from the Guruli Kilo. The type of inhabitants, clothes, customs are also Guruli.” Therefore, it is not at all surprising that in Kobuleti folklore, together with Adjarian, Guruli elements can be felt.

The war of 1877-1878 was one of the bloodiest and at the same time fruitful for Georgia. The expectation of the Georgian society from this war was the return of the Georgian lands to the motherland, which is why they met the start of the war with great joy. as in other cases, the Caucasian front was given great importance in this war as well. The main combat operations took place in several directions. As a result of the war, the Russian Empire in the Caucasus received the cities of Artaan, Kars, Batumi (with porto-franco status) and the entire territory up to the Soghanlugh mountains, i.e. A significant part of southern Georgia and western Armenia was freed from Ottoman rule. In addition to human losses, this war was accompanied by the complete impoverishment of the already poor population, forced migration (Muhajiroba), extortion, transition to a new administrative system and getting used to it, etc. On the background of this difficult situation, a number

of poems, sayings, songs appeared among the local population. A certain part of them survived among the population and reached the present day.

The aim of the article is to present the folklore samples of the mentioned period in a unified form, because this is a good way to clearly perceive the historical and cultural reality of South-western Georgia in the second half of the 19th century.

Keywords: Folklore, Adjara, Kobuleti, Guria, Russo-Ottoman War, Verbal folklore.

როინ მალაკმაძე

ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის
ინსტიტუტის დირექტორი

ელ-ფოსტა: roin.malakmadze@bsu.edu.ge

ტელ: +995 577 20 38 38

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-9250-0524>

საბა კალანდარიშვილი

ეთნოლოგიის მაგისტრი, ივანე ჯავახიშვილის
სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის

ელ-ფოსტა: sabakalanda@gmail.com

ტელ: +995 595 07 01 52

<https://orcid.org/0009-0003-1815-9810>

აბსტრაქტი: 1877-1878 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომი გამოდგა ერთ-ერთი ყველაზე სისხლისმღვრელი და ამავედროულად შედეგიანი საქართველოსთვის. ქართული საზოგადოების მოლოდინი ამ ომისგან ქართული მიწების დედასამშობლოსთან დაბრუნება იყო, რის გამოც ის დიდი ალტკინებითა და სიხარულით შეხვდა ომის დაწყებას. ტრადიციულად, როგორც სხვა შემთხვევაში, ამ ომშიც კავკასიის ფრონტს დიდი მნიშვნელობა მიენიჭა. ძირითადი, საბრძოლო მოქმედებები რამდენიმე მიმართულებით მიმდინარეობდა. ომის შედეგად რუსეთის იმპერიამ კავკასიაში მიიღო ქალაქი არტაანი, ყარსი, ბათუმი (პორტო-ფრანკოს სტატუსით) და მთელი ტერიტორია სოღანლულის მთებამდე, ე.ი. ოსმალთა ბატონობისგან გათავისუფლებულ იქნა სამხრეთ საქართველოს და დასავლეთ სომხეთის მნიშვნელოვანი ნაწილი. გარდა ადამიანური დანაკარგებისა ამ ომს თან ახლდა ისედაც ღარიბი მოსახლეობის სრულად გალატაკება, იძულებითი გადასახლება (მუჰაჯირობა), გახიზვნა, ახალ ადმინისტრაციულ წყობილებაში გადასვლა, მასთან შეგუება და ა.შ. ამ რთული ვითარების ფონზე ადგილობრივ მოსახლეობაში გაჩნდა არაერთი

ლექსი, გამოთქმა, სიმღერა და შაირი. მათი გარკვეული ნაწილი შემორჩა მოსახლეობაში ზეპირსიტყვიერების გზით და დღემდე მოაღწია.

ნაშრომი ეხება რუსეთ-ოსმალეთის 1877-1878 წლების ომის ასახვას ქობულეთურ ფოლკლორში, რომელსაც ყველაზე ახლო კავშირები ჰქონდა გურიასთან. სტატიის მიზანია სრულფასოვნად აღადგინოს, შეკრიბოს და ერთიანი სახით წარმოადგინოს აღნიშნული პერიოდის ფოლკლორული ნიმუშები, რადგან ეს კარგი საშუალებაა XIX საუკუნის მეორე ნახევარში მცხოვრები სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს, კერძოდ საზღვრისპირა მოსახლეობის ისტორიული და კულტურული რეალობის ნათლად აღქმისთვის.

საკვანძო სიტყვები: ფოლკლორი, აჭარა, ქობულეთი, გურია, რუსეთ-ოსმალეთის ომი, ზეპირსიტყვიერება.

შესავალი: ფოლკლორი უმნიშვნელოვანესი ფენომენია მსოფლიოს თითქმის ყველა ხალხში. მისი გაჩენა ადამიანთა მეტყველების გაჩენასთან ერთად უნდა მომხდარიყო. უპირველესყოვლისა ფოლკლორი ხალხური ყოფის ფიქსაციის საშუალებაა, რადგან მასში ძირითადად ასახულია კონკრეტულ ხალხთა თვითმყოფადი ელემენტები, ცხოვრების ავთენტური სტილი და სხვა ყოფითი-კულტურული მახასიათებლები. ის აერთიანებს ხალხის სულიერი და მატერიალური მოღვაწეობის თითქმის ყველა სფეროს და წარმოდგენილია როგორც საკუთრივ მხატვრულ-გამომსახველობითი, ასევე სხვა საშუალებებითა და ფორმებით, მათ შორის სარიტუალო თუ საყოფაცხოვრებო მოქმედებებით, ცეკვებით, სიმღერებით, ზეპირი გადმოცემებით, ხუმრობებით, ანდაზებით, ზღაპრებით და ა.შ აქედან გამომდინარე, ეთნოსთა მრავალფეროვნებისა და განსხვავებულობის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მარკერი სწორედ ფოლკლორია.

გარდა მისი ეთნოლოგიასთან მჭიდრო სიახლოვისა, ის ხშირად გამოიყენება კონკრეტული ისტორიული პერიოდისა თუ ფაქტის კვლევის პროცესში. მართალია ფოლკლორული ნიმუშები შეიცავს გარკვეულ ინდივიდუალურ ინტერპრეტაციულ ნიშნებს, მაგრამ ის მაინც მნიშვნელოვან მასალად ითვლება.

1877-1878 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომის მნიშვნელობაზე მეტყველებს უმდიდრესი ქართული ფოლკლორული საგანძური, რომელიც ომის შემდგომ კიდევ უფრო გაამდიდარა აჭარა-გურიის მოსახლეობის ზეპირსიტყვიერებამ. ქართველი ინტელიგენციის მოწინავე ნაწილი, რომელიც სისხლხორცეულად იყო დაინტერესებული ქართველ მაჰმადიანთა ბედით, თვითონ ეწვია აჭარას, მოიარა მისი მიწა-წყალი და ბევრი რამ ჩაიწერა, აღწუსა და გამოაქვეყნა ფოლკლორის დარგში. განსაკუთრებით დიდ საქმეს ეწეოდა იმ დროინდელი პერიოდული გამოცემები, რომელშიც

ქვეყნებოდა სამუსლიმანო საქართველოდან გამოგზავნილი ფოლკლორული ნიმუშები. შედარებით უფრო ინტენსიური შემკრებლობითი მუშაობა ამ კუთხით მხოლოდ ომის შემდეგ დაიწყო, ისიც ბათუმ-ქობულეთსა და მათ ახლო მახლო მიდამოებში. შემორჩენილია უამრავი ლექსი, რომელიც შემდგომში სიმღერად აქცია ხალხმა, თქმულება, შელოცვა და ა.შ. მათი გარკვეული ნაწილი ეხმიანება რუსეთ-ოსმალეთის ომს, ვინაიდან XIX საუკუნის მეორე ნახევრისთვის ეს იყო მთავარი მნიშვნელობის მოვლენა.

მეთოდოლოგია: ვინაიდან ჩვენი მიზანი იყო განსაზღვრული პერიოდისა და ისტორიული პროცესების გათვალისწინება, დასახელებული მიზნებისა და ამოცანების შესასრულებლად გამოვიყენეთ ინტერდისციპლინარული კვლევის მეთოდები, კერძოდ: ისტორიული და შედარებითი მეთოდები, ფოლკლორული და ეთნოგრაფიული მასალების შეგროვებისა და ანალიზის მეთოდები, სინთეზური ანალიზის მეთოდი, ინდუქციური მეთოდი, ტექსტოლოგიური კვლევის მეთოდი, შედარება-შეპირისპირების და ჰერმენევტიკული გააზრების მეთოდები.

დისკურსია/შედეგები: მიუხედავად რთული გეოპოლიტიკური და ისტორიული ვითარებისა აჭარულ ხალხურ სასიმღერო შემოქმედებაზე უცხო მუსიკალურ კულტურას გავლენა არ მოუხდენია, ოდნავი ცვლილებაც კი არ შეუტანია მის მელოდია-ინტონაციურ თუ კილოურ სტრუქტურაში (მასალები აჭარული მუსიკალური ფოლკლორიდან., : 1961). ცნობილია, რომ აჭარულ სასიმღერო ფოლკლორს (განსაკუთრებით ქობულეთურს) მჭიდრო კავშირი აქვს გურულ სასიმღერო შემოქმედებასთან, რაც განპირობებული იყო ერთმანეთთან სიახლოვით და მჭიდრო ყოფითი ურთიერთობებით. მიუხედავად იმისა, რომ ოსმალეთის ბატონობის პერიოდში აჭარა ჩამოშორებული იყო საერთო ქართულ კულტურულ განვითარებას, ქობულეთის სოფლები: (ლელვა ,ცხრაფონა, ჩეხედანა, სკურა, წყავროკა, ქაქუთი, ნაცხავატევი, აჭი, მუხაესტატე, ალამბარი, აჭყვისთავი, ხუცუბანი, სამება, გვარა, კვირიკე, კოხი, კონდიდი, ჭახათი, კობალაური, სოფ.ქობულეთი და სხვა.) მაინც დაკავშირებული იყო მუსიკალური ტრადიციებით გურიის სოფლებთან: (ჭანიეთი, ლიხაური, ნიაბაური, ჯურუყვეთი, ჩოჩხათი, მაკვანეთი, ბაილეთი, შემოქმედი და სხვა.) ამ ორი კუთხის ისტორიულ სასიმღერო კავშირებზე მეტყველებს გადმოცემა, რომლის მიხედვითაც ქობულეთის გამაჰმადიანებული ბეგი ჰასან-ბეგ თავდგირიძე კარგი მომღებნი, ქართული სიმღერების დიდად მოყვარული კაცი ყოფილა. იგი თურმე ფარულად გადადიოდა გურიაში, რათა იქაურ მომღერლებთან ერთად დრო გაეტარებინა, ექეიფა და ემღერა. ქობულეთის ბეგს ძალიან ყვარებია გურული სიმღერა და თვითონაც კარგი შემსრულებელი ყოფილა. 1915 წელს ჟურნალ „განთიადში“ ნიკო თავდგირიძე წერს: „გურულები უცხად, მოულოდნელად დაესხნენ თავს,

გურიაში სახელგანთქმული, ხალხთან სიმღერებით შეთვისებული რაინდი, ხასან ბეგი მოკლეს და მისი თავი რუსის მთავარსარდალს მიართვეს“ (განთიადი., 1915: 9-10). ამ გარემოებების შესახებ ლექსი აქვს დაწერილი ყარამან თავდგირიძეს,⁷⁸ რომელიც მოგვიანებით გავრცელდა ხალხში „ხელხვავის“ და „ხასანბეგურას“ სიტყვებად და ბრწყინვალე, რთული მუსიკალური ხმოვანებით შეზავებული სიმღერა შეიქმნა. ასეთივე ურთიერთობა ჰქონდა მოგვიანო ხანებში ალი ფაშა თავდგირიძეს გურიის მთავრის, გრიგოლ გურიელის ოჯახთან, რაც ამ ორი გვარის ახლო ნათესაობიდან გამომდინარეობდა.

როგორც გურული, ისე აჭარული საგუნდო სიმღერა ემყარება ზოგადქართული ხალხური პოლიფონიური მრავალხმიანობის პრინციპს, მისი განვითარების და იმპროვიზაციის დამახასიათებელი კანონზომიერებებით. მუსიკალური კულტურის ერთიან საფუძველზე მეტყველებს ძირითადი, ფართოდ ცნობილი სიმღერები, როგორებიცაა - „ხასანბეგურა“, „შვიდკაცა“, „ალი ფაშამ გვიღალატა“, „ყარანაი“, „ხელხვავი“, „ელისა“ და სხვა. „აღსანიშნავია, რომ ქობულეთის რაიონის გურიის მოსაზღვრე სოფლები გამოირჩევა სასიმღერო მრავალფეროვნებით, განსაკუთრებით ნადური სიმღერებით. ხალხის გადმოცემით 32 სიმღერა შესრულდებოდა ნადზე და თითოეულს თავისი ლექსი ჰქონდა“ (ნოღაიდელი., 1971: 156).

ყველაზე ცნობილი სასიმღერო ფოლკლორული ნიმუში ამ პერიოდიდან ეძღვნება ალი ფაშას და მის ღალატს. ალი ფაშა თავდგირიძე იყო ქობულეთის გამაჰმადინებული ბეგი და გენერალ-მაიორი, რომელიც აქტიურ როლს თამაშობდა 1877-1878 წლების ომის დროს. ალი ფაშას გადაბირებას აქტიურად ცდილობდა რუსული მხარე. მექრთამეობით განთქმული ქობულეთის ბეგი მალე ღალატის მოტივით თანამდებობიდან გადააყენეს და სტამბოლში გაიწვიეს, რადგან მას დაბრალდა ომის დროს დაკისრებული ზოგიერთი მოვალეობის შეუსრულებლობა, ბათუმის არმიის მეთაურისადმი დაუმორჩილებლობა და რუსებთან ფარულ კავშირში შესვლა. სწორედ მისი იქ ყოფნის პერიოდში ქობულეთელებმა ლექსი გამოთქვეს და შემდგომში ადგილობრივების მიერ ბრწყინვალე მრავალხმიანი სიმღერა შეიქმნა. ზაქარია ფალიაშვილი მის მიერ სოფელ აკეთში ჩაწერილ „ხელხვავის“ ერთ-ერთ ვარიანტზე შენიშნავდა: „ზოგნი ამ სიმღერას „ალიფაშას“ ვარიანტს ემახიან, თუმცა როგორც თვით მომღერლებმა, ისე სხვა გურული სიმღერის მცდონე პირებმა დამარწმუნეს, რომ ეს სიმღერა არის მეორე ნაირი (მველი) ხელხვავიო.“ („ბრძოლის დროში“ .., 1956: 2).

⁷⁸ ბიძაშვილად ერგებოდა ჰასან-ბეგ თავდგირიძეს.

„ალიფაშას“ აღმოჩენის ისტორია მეტად საინტერესოა. თურმე, ერთხელ ივლიანე კეჭაყმაძეს გურიაში ახალი ამბავი გაუვრცელებია, რომ ქობულეთის რაიონში ახალი სიმღერა უმღერიათ და ჯერ გურიაში არავინ იცისო. გურული მომღერლები ქობულეთში წავიდნენ, რათა ახალი სიმღერა შეესწავლათ. გაიგეს, რომ ქაქუთში დიდი ქორწილი იყო, ხუცუბნიდან მოჰყავდათ ქალი. ქორწილი სიმღერის გარეშე არ ჩატარდებოდა. სიმღერის „მოსაპარად“ წავიდნენ: გიგო ერქომაიშვილი, გიორგი ბაბილოძე და გიორგი იობიშვილი (ერქომაიშვილი., 2000: 137-148). მომღერლები ქორწილში დაუპატიჟებლად მივიდნენ და მაყარს შეეერივნენ, ისე რომ მასპინძლებს მაყარები ეგონათ. ქორწილში გაიმართა გურულ-აჭარული სიმღერების შეჯიბრი, სადაც გამოიკვეთა, რომ ქაქუთლები ხუცუბნელებს სჯობნიდნენ. ზოგადად, სიმღერაში პაექრობა ზოგადქართული სინამდვილისთვის დამახასიათებელი მოვლენაა. განსაკუთრებით ქობულეთში ხშირად იმართებოდა თურმე შეჯიბრება ე.წ „გადაკიდება“ ხმასა და ცოდნაში. „მთქმელი-მთქმელს გადაეკიდებოდა, გამყივანე-გამყივანეს, შემხმობრი-შემხმობოს, ბანი-ბანს და სიმღერა უფრო საინტერესო ხდებოდა“ (ნოღაიძელი., 1971: 157.) შუა ლამისკენ ხუცუბნელმა ძმებმა: მურად, რიფათ, ხუსეინ და რამიზ თამაზაშვილებმა⁷⁹ ახალი სიმღერა წამოიწყეს, რომელიც ძალიან ლამაზი იყო და თანაც მასპინძლებმა ვეღარ გაიმეორეს იგი. ძმები თამაზაშვილების შვილიშვილი ია თამაზაშვილი იხსენებს ბაბუის მონაყოლს, რომ გურულები სიმღერის მოსმენის შემდეგ „გადეირიენო“. კიდევ ორი გამეორების შემდეგ გურულებმა სიმღერა უკვე ზეპირად იცოდნენ. ეს იყო „ალი ფაშა“. ასე მოიპარეს გიგო ერქომაიშვილმა და მისმა მეგობრებმა „ალიფაშა“ აჭარლებისგან და გაავრცელეს გურიაში.

„ალიფაშას“ ერთ-ერთი ვერსია უმღერია სტალინსაც, რომელიც ციხეში ყოფნის დროს მისთვის მელქისედეკ გუნთაიშვილს უსწავლებია. ამ ფაქტის შემდეგ „ალიფაშას“ ნამდვილი ტექსტი ყველამ დაივიწყა და სტალინის მიერ ნამღერი ტექსტი დამკვიდრდა. რამდენადაც გასაკვირი არ უნდა იყოს, XX საუკუნის დასაწყისში ბათუმში არსებული რევოლუციური მოძრაობის სიმღერა იყო „ალიფაშა“. 1902 წლის 9 მარტის როტშილდის ქარხნის მუშების გამოსვლის დროს პორფირი ქურიძე ყვებოდა: „სოსოს რჩევით, სიმღერა დავიწყეთ. ჩვენ არ ვიცოდით რევოლუციური ჰიმნები, ამიტომ „ალიფაშა“ ვიმღერეთ“ (მონტეფიორე., 2009: 104.) ანზორ ერქომაიშვილის აზრით „ალიფაშას“ ტექსტი საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ გადააკეთეს, რადგან ისეთი სახით არ იყო მათთვის მისაღები. პირველი სტროფი ამოღებულ იქნა, ხოლო სადაც „რუსი“ იყო ნახსენები სხვა სიტყვით შეცვალეს. გურულების მიერ „მოპარული“ „ალიფაშას“ ნამდვილი ტექსტი კი ასეთი იყო:

⁷⁹ მათთან ერთად გამყივანე იყო ხუსეინ მყავანაძე.

„ხვანთქარი და რუსი ჩხუბობს,
იგი არის ორივეში,
ალი ფაშამ გვიღალატა,
აგვიყვანა კვირიკეში,
მან რომ ფულები აიღო,
ჩვენ დაგვტია რუსის ხელში,
კაი რომ არ დამართია,
ბაწრით ჩაათრიეს გემში;
მისი ყვირილი გვესმოდა,

სუფსას გაღმა ბაილეთში“ („ივერია“..., 1891: 2)

მთქმელი ნიშნის მოგებით ამბობს: „კაი არც მას დამართნია, ბაწრით ჩაითრიეს გემში...“. ეს ლექსი საუკეთესოდ გამოხატავს ხალხის დამოკიდებულებას თავიანთი მმართველის მიმართ.

გარდა ამისა, ქობულეთის მოსახლეობამ ალი-ფაშას კიდევ ერთი ლექსი გამოუთქვა, რომელიც დღემდე შემორჩა:

„დავჟდეთ და ლექსი გამოვთქვათ ამ ალი ფაშის ხილია.
ჩურუქსუს ჩამოგვეკიდა, აღარ მოგვცა რახათია,
ოღლანებსა თუ იკითხავთ, ყველთვინ ახლავს სამ-ოთხია.
ქაქუთლებსა მისჩოვია კას დამწიფულ წყავსავითო,
ღმერთო, ცოფს გაატკლევით, ეშვი მას აქ ტახსავითო.
ოსმან ბეგსა დიესიზმა გამცდარიყო სახლის თავზე,
ადგა დილას, დუუმოწმა: არ წახვიდე სხვის საქმეზე,
მუხაისტატეს რომ ამოვდა, გულში შეიქნა სიცილი;
აჭყვავში რომ ამოვიდა, მაშინ აჭამეს სირცხვილი,
ახალ თათრი იოსეფას აცვია წივზე ზანკალი,
ღმერთო, ფაშა ისე მორთე, არ გააწევიე ზამთარი.
მისთანის ნახვას ჩივოდეს, საშიშრათ იყოს გამხდარი.

გამოუგდია ტარაზი, დასაფსებულ ჭაკსავითო,
ზრუგში რაცხა წამუუსხამს ბრეში მგელის ტყავსავითო” (ხარაზი..., 1993: 402-403)

რუსეთის ჯარის მიერ საბრძოლო მოქმედებების დაწყებისთანავე ქობულეთის მოსახლეობა ოსმალთა დაქვემდებარებაში იბრძოდა. მოსახლეობის ნაწილმა რუსეთის მხარეზე გადასვლა დაიწყო. გადამსვლელთა რიცხვი ყოველდღე იზრდებოდა, როგორც ცალკეული პირების, ისე ჯგუფების სახით. ქობულეთელი ყურშუმ-ალა ჭყონია მისდამი დაქვემდებარებულ ქობულეთელ ცხენოსანთა 150 კაციანი მებრძოლი რაზმით გადავიდა ქართველთა მხარეზე (კომახიძე., 1997: 97). ამის გამო, ოსმალებმა ყურშუმ ჭყონიას სახლ-კარი გადაუწვეს, ცოლ-შვილი კი

ოსმალეთში გადაუსახლეს.⁸⁰ ასევე, რუსეთის ქვეშევრდომად გამოაცხადა თავი სოფელ ქაქუთის მაჰმადიანურმა მოსახლეობამ. ომის დაწყებისა და საზღვრის მდინარე კინტრიშზე გადაწევის შემდგომ კი უკვე სოფ. ქობულეთის 26 კომლი გადავიდა რუსეთის მხარეს (ახვლედიანი., 1956: 120).

ხალხური გადმოცემით, 60 კომლზე მეტი მოსახლე: დედე ალა ნიჭარაძე, ესედ ალა წილოსანი, ყურშუმ ალა ჭყონია, ისმაილ ეფენდი მჟავანაძე, შირინ ალა ინაიშვილი, ახმედ ალა გუგუნავა, ალი ალა შაქროღლი (შაქარიშვილი), სეფერ ალა ჭყონია და სხვები რუსთა მხარეზე გადავიდნენ. აღნიშნული პირები იესე გურიელის დახმარებით გადასულან ოზურგეთში და გადანაწილებულან გურიის სხვადასხვა სოფლებში. ამასთან დაკავშირებით XIX საუკუნის სახალხო მთქმელმა ხუსეინ ხაბაზმა გამოთქვა ლექსი :

**„ძველი კაცის ნათქვამია:
ბალი წარეა კატარში,
სალდათი თუ მოითხოვეს,
ბევრი არ გავა თათარში“** (აჭარის მოსახლეობის ყოფისა და კულტურის საკითხები., 1965: 5-31.)

საქართველოს ხელნაწერთა ინსტიტუტში დაცულ ერთ-ერთ გურულ ლექსში მოკლედ ასახულია ქართული მილიციის შეტევების დასაწყისი და მოქმედებები ოსმალთა წინააღმდეგ:

**„რიცხვით აპრილის ცამეტსა,
ათას რვაას სამოცდა თვრამეტსა,
გავიმცხადეს ჩხუბში წასვლა,
და მოვლენა დაგვიმწესა...
გურულებს გვითხრეს შინ წასვლა,
ორი როტა უკან ჰყვესო.
მეგრელიძის სერს მივდექით,
იქ აგვიტყდა სროლა დიდი.
დავწვით, დავლეწეთ, დავსტეხეთ,
რაც ვნახეთ სამე წაღმართი!
ასაშლელადა მივდექით,**

⁸⁰ აჭარა-ქობულეთის განთავისუფლების შემდგომ რუსეთის მთავრობამ დააპატიმრა ყურშუმ ჭყონია და აჭარიდან გადაასახლა. დაპატიმრების მიზეზი ერთი იყო: ყურშუმ ჭყონია ქობულეთელებში დიდი ავტორიტეტით სარგებლობდა... იგი სასტიკად ეწინააღმდეგებოდა მუჰაჯირობაში წასული მცხოვრებლების მიწის ნაკვეთის რუსეთის სხვადასხვა რეგიონებიდან ჩამოსულ მემამულეებზე ჩალის ფასად გადაცემაზე, რომლებმაც აღნიშნულ ნაკვეთებზე მოიწყვეს აგარაკები. მათი დასმენით ყურშუმ ჭყონია დააპატიმრეს (ამასთან დაკავშირებით იხილეთ გაზეთი „დროება“ , N44. 1879 წ.)

წინ გვექონდა დიდი დაღმართი;
ქობულეთის მაზრა დავწვით,
ციხისძირსა იწყეს სროლა,
ალი ფაშა გავაქციეთ,
უკან მიზდევს მათი მოლა.
ჭანეთის ბეგი მოგვკალით;
ოსმან ბეგსა თან წაჰყოლა.
ბათომს ჩასვლა თუ გვეღირსა
ლექსი გვინდა უფრო გრძელი.
თათრის რჯული უნდა მოვსპოთ

დღეი იყოს მათზე ბნელი“ (კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი,
H – 1992.)

ლექსის დასაწყისშივე შესამჩნევია, რომ ავტორს არასწორად აქვს აღნიშნული ომის დაწყების წელი (1877), თუმცა, სავარაუდოდ, ეს ავტორის მიერ რითმისთვის დაშვებული გააზრებული შეცდომაა.

ქობულეთური ზეპირსიტყვიერების გამრავალფეროვნებაში უდიდესი წვლილი მიუძღვის იმ დროინდელ ცნობილ სახალხო მთქმელს, აჭყვისთაველ ხუსეინ ხაბაზს (ქამქარაძე), რომელიც გურიის მთავრის ლევან გურიელის, აგრეთვე ალი ფაშა თავდგირიძის თანამედროვე იყო. ზაქარია ჭიჭინაძე პირადად იცნობდა ხუსეინ ხაბაზს: „ხუსეინ ხაბაზი 70 წელში მიღწეული გახლავთ, ქართული წერა-კითხვაც იცის და ქართულ წიგნებსაც კითხულობს. 10 წელი დიარბეჭირსა და ქურთისტანში ყოფილა გავარდნილი. რუსთაგან დასავლეთ საქართველოს ალების შემდეგ, ხუსეინ ხაბაზს უფლება მიეცა შინ დაბრუნების, ეს მალე მოივიდა შინ, დასახლდა და დღემდე მყუდროთ ცხოვრობს თავის ცოლ-შვილში“ (ჭიჭინაძე., 1900: 28.) არსებობს გადმოცემა, რომ თურმე ალი ფაშა თავდგირიძეს თავის რაზმში ხუსეინ ხაბაზის ჩარიცხვა მოუნდომებია, ხუსეინს კი უარი განუცხადებია. ერთხელ ქობულეთიდან მომავალ ფირალს გზაზე ალი ფაშა და მისი მხლებლები შეხვედრიან. რაზმელ აბდულ რახმან აფხაზს ალი ფაშასთვის უთქვამს, ეს არის ხუსეინ ხაბაზი, შენ რომ არად გაგდებხო. ალი ფაშას ყაჩაღის შეპყრობა მოუნდომებია, ახლოს მისულს ფაშასთვის ხანჯალი წაურთმევია, მკლავში დაუჭრია და გაქცეულა. შემდეგ კი ლექსიც შეუთხზავს მასზე:

„ჩიფთე ყარდაში ვიყავი,
ხასან ხუსეინ ხაბაზი,
როდესაც რომ მმოზა გვექონდა,
საქმე ვიცოდი ლამაზი.
ერთი საქმე განიზრახა,
შევეუძახე: - არ ვარ რაზი!
თურმე მე ისე მაფასებს

ვით აბდულ-რახმან აფხაზი...“ (ახვლედიანი, დავითაძე., 1979: 13.)

სხვა გადმოცემით ხანჯალი აბდულ რახმანისთვის გამოურთმევია და ის დაუჭრია.

არსებობს კიდევ ერთი მისი შაირი, სადაც ის თავდგირიძეთა მორჩილად გვევლინება:

**„...ჩვენს ბეგებს ვენაცვალე,
სადაცა რომა თავდგერიძე,
მისგან რომ არ მეწყინება
ყოველ დღე მცემს ჯობი ზურგზე,
სადაც მიხმობს იქ ვენდობი,
კაი ბატონს უღურზე...“** (ჭიჭინაძე., 1900: 13.)

ორივე მოყვანილი ლექსიდან ჩანს, რომ ავტორს თავდაპირველად კარგი ურთიერთობა ჰქონდა ქობულეთის ბეგთან: **„როდესაც რომ ძმობა გვექონდა, საქმე ვიცოდი ლამაზი.“** თუმცა, როგორც ჩანს მათი ეს დამოკიდებულება მოგვიანებით მტრობით შეიცვალა.

ზეპირიტყვიერებას არ გამორჩენია არც ის ფაქტი, როდესაც დევრიშ ფაშამ სულთანთან უჩივლა ქობულეთის ბეგს. ლალატის მოტივით ალი-ფაშა თავდგირიძე სტამბოლს დაიბარეს:

**„მოწყალევ, ბრეველი გვიცოცხლე
დევრიშ-ფაშა ხვანთრის ხელი
მისი ქება და სახელი
იწერება გაზეთებში.
ბეგები ამოვარდნენ
დასაწვავად ჩვენს ეზოში,
ჩვენი ცოდვა მათ ეყოფათ
ამ დუნია ახირეთში.
გამჩენი ღმერთის წყალობით
ჩვენ კი მივალთ ჩვენ ოჯახში,
თქვენ ბათუმში ვედარ მოხვალთ
ბრძანდებოდეთ მაგ სტამბოლში.
ალი ფაშა თავდგირიძეს**

ემსახურეთ თავის დღეში“ (ახვლედიანი., 1970: 115)

ხალხურ ზეპირსიტყვიერებაში შემორჩენილი არაერთი ნიმუშის მიხედვით ადვილი შესამჩნევია, რომ მოსახლეობა ძირითადად იმ საკითხებზე შაირობდა, რაც ყველაზე მეტად უჭირდათ. ამ პერიოდის ხალხური სიტყვიერება სწორედ ამით არის გამოსარჩევი. არაერთი მაგალითის მოყვანაა შესაძლებელი, თუმცა ყველაზე უფრო თემატური იქნება თუ ავიღებთ ისეთ ფოლკლორულ ნიმუშებს, სადაც ქობულეთის მოსახლეობა ალა-ბეგების გაუსაძლის ბატონობას ლექსად გამოთქვამს. ასეთია ერთ-ერთი ნაწყვეტი ლექსიდან - „ოსმან ბიძიამ მიაძმო“ :

**„ხალხი საწყლად ვიზრდებოდით, არ ყოფილა ჩვენში სკოლა.
ბეგ-ალები თარეშობდნენ, მონა ვიყავთ მათი ყველა.
ქალებს კი ჩადრი ეხურა, ხოჯა ურჩევდა თუ მოლა,
მათი სახელი მოისპო, მგონი ბუნებამ დასწყევლა...“ (ნოლაიდელი., 1940: 177-178.)**

გვხდება შელოცვების სხვადასხვა ვარიანტებიც, რომლის უმრავლესობა ძირითადად აღმოჩენილია ჯემალ ნოლაიდლის მიერ. ჩვენს მიერ მოძიებული შელოცვები უაღრესად საინტერესო და სასარგებლოა იმდროინდელი ადგილობრივი მოსახლეობის რწმენა-წარმოდგენების შესასწავლად. შინაარსიდან გამომდინარე ყურადღება მიიქცია „მშობიარე ქალის შელოცვამ“, რომელიც 1961 წელსაა ჩაწერილი სოფ.მუხაესტატეში ჯემალ ნოლაიდლის მიერ:

**„სამსა მამლისა ყივილსა,
სამებისა მთისა,
სამი ძმანი თავდგირიძე,
ლესვენ ხმალსა,
ჭრიან თავსა,
აქ რა უნდა ავსა.
ქვაბი საფეხურსა,
ბადე საფეხურსა,
საჩეჩელი გვერდსა.**

**უშველე, ღმერთო, და მიეხმარე“ (სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს
ზეპირსიტყვიერება., 2007: 186-196.)**

ზემოთ მოყვანილ შელოცვაში ნახსენებია „სამი ძმანი თავდგირიძე“ (ჰასან,ოსმან და ალი ფაშა თავდგირიძეები), რომლებიც ადგილობრივთა წარმოდგენაში მცველებად და ავი სულის წინააღმდეგ მებრძოლებად ისახებიან. შესამჩნევია ის ფაქტიც თუ როგორაა შემორჩენილი მოსახლეობაში წარმართული და ქრისტიანული მოტივები.

აღა-ბეგების თემა, ერთ-ერთი ყველაზე აქტუალური და საჭირობოტოა XIX საუკუნეში ქობულეთელი კაცისთვის. ამას მოწმობს კიდევ ერთი საინტერესო არაკი „ბეგი და ვირი“: „ერთ ბეგს ერთი ვირი ყოლია. როცა მას საბალახოთ გამუშვებდა, ვირი გლეხის ვირებს გაერევოდა და ისე ბალახობდა. ამაზე მეგემ ბეგს გული მოზდიოდა: - როგორ თუ ჩემი ვირი გლეხის ვირებს ერევა და იმაში არაფერი განსხვავება არ აქვსო. ამაზე ბეგს განუძრახავს მისი ვირისთვის ოქროს თავსაბური ეყიდა, ის მისთვის თავზე დიებურა და ისე გიეშვა საბალახოთ, რომ ეცნეს იგი ბეგის ვირი იყო. ბეგმა ასეც მოიქცა. იყიდა ოქროს თავსაბური. დაბურა ვირს და გუშუშვა საბალახოთ. ვირი ისევე მეზობლის ვირებს გიერია. ამ დროზე გამუვლია ერთ გლეხს. უნახავს, რომ ვირი საბურველში ბალახობს. გლეხს უფიქრია - აი რა ეშმაკობაა, აბა რათ უნდა ოქროს ქუდიო!.. უულია ი ქუდი

და იმ გლახს წუღია შინ. ვირი აბა ამას რას მიხტებოდა, თუ რა ებურა მას თავზე და კრინტიც არ დუჟძრავს და წინამდეგობაც არ გუჟწევია. როცა თავშიშველი ვირი შინ მისულა, ბეგი გამჯავრებულა, თუ ეს ვინ გუჟბედა ჩემ ვირსო!.. მეგემ ბეგს ერთი მასხარა მსახური ყოლია და უთქვამს: - ფაშავ!., ვირი ვირობიდან მაინც არ გამოვა, ისტერსან ბრილიანტის ქუდი დაბურევო“ (ნოლაიდელი., 1936: 104.)

1878 წლის ბერლინის კონგრესის თანახმად ომის შედეგად შემოერთებულ ტერიტორიებზე მცხოვრებ მოსახლეობას უფლება ჰქონდათ სამი წლის ვადაში გაეყიდათ უძრავი ქონება და გადასულიყვნენ საცხოვრებლად ოსმალეთის იმპერიაში, ან ადგილზე დარჩენილიყვნენ. 1878 წელს კონსტანტინოპოლში შეიკრიბა კომისია, რომელმაც დაადგინა მუჟაჯირობის ქრონოლოგიური ჩარჩოები. გადასახლების ვადა განისაზღვრა 1879 წლის 8 თებერვლიდან 1882 წლის 8 თებერვლამდე (მეგრელიძე., 1974: 92). მოსახლეობის გადასახლებაში მთავარ როლს ადგილობრივი ბეგები და ხოჯები ასრულებდნენ, რომლებიც მოსახლეობას რელიგიური ფანატიზმის ნიადაგზე „მიერეკებოდნენ“ ოსმალეთში.

მუჟაჯირთა გასაჭირზე განსაკუთრებული გულისტკივილით იბეჭდებოდა წერილები იმ პერიოდში არსებულ ქართულ პრესაში. გადასახლებული მოსახლეობის რთულ საცხოვრებელ პირობებზე მეტყველებს მრავალი უკან დაბრუნებული მუჟაჯირის ნამბობი, ან იქედან გამოგზავნილი წერილები, სადაც დიდი სინანული და გულისტკივილია გამოთქმული. ერთ-ერთ წერილში მუჟაჯირი თავის ძმას სწერდა:

„ძმაო, რეჯებ, ღმერთის ნებით იყოს, რომ შინ დავბრუნდე. ქალბაღანას პური არ აქვთ, ტანთ არაფერი აცვიათ, ფარაც არ გვაქვს. გვიშველეთ რაიმეთი. ჩვენ სულ ვკვდებით შიმშილით და სიცივით. ჩვენი ქვეყანა კარგი არის, აქეთ ნუ მოხვალთ, ჩვენი თხოვნა ეს არის“ (ჭიჭინაძე., 1917: 47.)

ხალხურ სიტყვიერებას არ გამორჩენია არც მუჟაჯირობის პროცესის ასახვა. უამრავი ლექსია გამოთქმული ამ რთულ მდგომარეობაზე. აღსანიშნავია, რომ ამ ტიპის ლექსებში არ გვხვდება აჭარული შაირისთვის დამახასიათებელი სილაღე და გამოირჩევა სევდიანი კილოთი, რაც განპირობებულია მუჟაჯირთა უსაზღვრო სევდითა და წუხილით, რომელიც მათ საკუთარ სახლთან და ახლობლებთან განშორებამ მოუტანა. მუჟაჯირთა სიმწვავე კარგადაა ასახული ლექსში „ლექსი მუჟაჯირობაზე“ :

**„ხინო მუჟაჯირათ მია, ჭახათლებს სტკივათ მუცელი,
აჭყვისთვლებიც აპირებენ, წყავს რუმ გასცვივა ფურცელი.
ქობლეთლებიც ასე ჩივა, ჩვენ არ გვინდა თათრის პური,
რუსს ავართვათ თეთრი ფული,
გულზე დევკიდოთ მენდლები, ვინცხა მუჟაჯირში წევდა,
შიმშილით წყდება სუნთელი,
ტირილ-ყვირილით მორბიან ოხტომს ზედან კეჭიეთლები.**

**ჩვენ ხინველებს რას ვუყურებთ ხავს ადვები ბარათლები,
მუჰაჯირათ რომ წევიდენ, ჭვირთად წეილეს მანათები.
ქვაბლიანი მათ დააფსეს სერ-გადადმა აჭარლები.**

დეილოცა მათი ჯანი. ჩამოირიგეს ოჯახები“ (ხარაზი., 1993: 403.)

ლექსში გამოხატულია ქობულეთელთა უარყოფითი დამოკიდებულება მუჰაჯირად წასვლასთან დაკავშირებით. „ქობულეთლებიც ასე ჩივა, ჩვენ არ გვინდა თათრის პური,

რუსს ავართვათ თეთრი ფული.“

როგორც ჩანს მათთვის ცნობილი იყო, თუ რა ბედი ელოდათ ოსმალეთში ჩასვლებს. მუჰაჯირობის პროცესი ხანგძლივი და დროში გაწელილი პროცესი იყო, რომელიც 1877-1878 წლების ომამდეც მიმდინარეობდა, შესაბამისად გარკვეული ხმები და წარმოდგენები ადგილობრივ მოსახლეობაში თანდათანობით გაჩნდა, სწორედ ამიტომ აისახა ხალხის ცნობიერება ასე ნათლად ზეპირსიტყვიერებაშიც. „ვინცხა მუჰაჯირში წევდა, შიმშილით წყდება სუნთელი.“

**„...მუჰაჯირათ ვერ წავედით, ახლა რუსებს მივენდევით,
რუსმა ფულები დაგვირდა დღეში სულზე — აბაზები,
ჩვენთვის ყველამ მოისავა, რომ დაფიქრდე, გაშტერდები,
ბელქიმ ხელმწიფე გვიგზავნის, სჭამენ. გზაში მომტანლები,
ფული ვსთხოვეთ, ასე გვითხრეს:— რაზედ - გვესროლეთ თოფები.**

**ჩვენ რომ თოფი არ გვესროლა, ხომ არ ვიყავთ ფოცხოვლები!
ყველა ჩხუბში ასთე ვიყავთ, ჩვენ გახლავართ ქობულეთლები“ (იქვე., 403-404.)**

ამ პერიოდის ნაწარმოებებში გადმოცემულია ოსმალეთში ჩასული ქართველების გაჭირვებული მდგომარეობაც, მათი სინანული და უკან დაბრუნების სურვილი. მაგრამ უკან დაბრუნება როდის იყო ასე ადვილი. ზაქარია ჭიჭინაძე პირადად შეხვდა ერთ-ერთ ქობულეთელს, რომელმაც მოახერხა ოსმალეთიდან დაბრუნება: „ალი-ფაშასგან ერთი გადასახლებული დაბრუნდა საქართველოში, მე ვნახე იგი, დავეკითხე; - აქედამ როცა მიდიოდით ოსმალეთში, რატომ არ ფიქრობდით რომ გაჭირვებაში ჩავარდებოდით?

- ღმერთმა ჰკითხოს ალი ფაშა თავდგირიძეს, შაქირ ფაშა ხიმშიაშვილს, ოსმან ფაშას, ყემბერ ალა ტაკიძეს და ხოჯებს, ჩვენი ცოდვით არ ნახონ მათ კეთილი, სულ მათ მოგვატყუილეს, მათ დავღუპეს, მათის მეოხებით ძლიერ ბევრი ხალხი გაწყდა იქ. ნამეტურ ალი ფაშამ მოგვატყუილა, გვირდებოდა, რომ იქ სულთანისაგან დიდ წყალობას მიიღებთ. ჩენც გავბრიყვდით, ავიყარენით, სახლ-კარი დავღუპეთ და გადავსახლდით ოსმალეთში. მაგრამ იქ ჩვენ არაფერი მოგვცეს, მოგვცეს მეტად ცუდი ადგილები. იმით ჩვენ ვერ ვიცხოვრეთ და ოთხი წლის განმავლობაში 10

ათასზე მეტი მარტო ქობულეთელები გაწყდნენ. აქეთაც აღარ გვიშვებდნენ. ეს გვიყო ალი ფაშამ... მაგრამ ღმერთმა ჰკითხოს ავს მოლა ხოჯებს და ჩვენს წამქეზებელთ და დამღუპავს ფაშებს“ (ჭიჭინაძე., 1896: 28-29.)

ეს აზრია გამოხატული ლექსში „დაგველების მუხაჯირად წასვლა“:

**„დაგველები გამგზავრდენ,
გადიკიდენ ინთები,
შით წააწყვეს საგზოლები,
თურქეთში რომ ჩვეიდენ,
აღარ ქონდენ აფერი,
ერთმანეთსა ხკითხავდენ:
-სადაა ჩვენი ადგილი?
დამირჩენ უკაცრავადა**

აღარ იყო ადგილი.“ (აჭარის ხალხური პოეზია..., 1969: 65.)

განუზომელ სევდასთან ერთად ქობულეთელი მუჰაჯირები არ ჰკარგავდნენ სამშობლოსადმი უდიდეს სიყვარულსა და თავიანთ სახლებში დაბრუნების იმედს:

**„ ბეგიები ამოვარდნენ
ბეგიები ამოვარდნენ
დასაწვავად ჩვენს ეზოში,
ჩვენი ცოდვა მათ ეყოფათ
ამ დუნია ახირეთში.
გამჩენი ღმერთის წყალობით
ჩვენ კი მივალთ ჩვენ ოჯახში...“** (იქვე.)

დასკვნა: ამგვარად, აჭარული (ქობულეთური) ფოლკლორი, მდიდარია ხალხური ზეპირსიტყვიერის ნიმუშებით. გამუსლიმებული ქართველი კაცის გასაჭირის გადმოტანა ლექსებში, სიმღერებში, არაკებში თუ შელოცვებში, ფაქტია, ხშირი მოვლენა იყო. ომმა განსაკუთრებული გავლენა იქონია ოსმალეთში მცხოვრებ ქართველებზე და განსაკუთრებით ქობულეთზე, რომელიც იმდროისათვის საზღვრისპირა რეგიონი და ომის ერთ-ერთი საბრძოლო ეპიცენტრი გახლდათ. 1877-1878 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომმა გამოიწვია სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს განთავისუფლება ოსმალთა ბატონობისგან, რასაც თან ახლდა დიდი ადამიანური დანაკარგი, ეკონომიკური სიდუხჭირე და მუჰაჯირობის პროცესი, რომელმაც უცხო ქვეყნის ტერიტორიაზე „გადაისროლა“ და მშობლიურ მიწა-წყალს მოწყვიტა ძირძველი ქართული მოსახლეობა. ყოველივე ამ პროცესებმა, ბუნებრივია, ფოლკლორული ნიმუშებშიც ჰპოვა სათანადო ასახვა, რომელიც დღემდე შემორჩა ამ კულტურითა და ტრადიციებით მდიდარ მოსახლეობაში.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. აკად. ვ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, **H – 1992.**
2. **ახვლედიანი, 1970:** - ახვლედიანი, ა. აჭარის საგმირო-საისტორიო სიტყვიერება. გამომცემლობა „საბჭოთა აჭარა“, ბათუმი - 1970.
3. **აჭარის ხალხური პოეზია., 1969:** - [კრებული]. ნაწ. I / შეადგინეს, შენიშვნების, საძიებლები, სიტყვების ახსნა დაურთეს და გამოსაცემად მოამზადეს ა. ახვლედიანმა, ე. ზოიძემ, ზ. თანდილაძემ და სხვ. ; ა. ინაიშვილის რედ. და შეს. წერილით] ; ბათუმის სამეცნ-კვლევ. ინ-ტი. გამომცემლობა: „მეცნიერება“, თბილისი, 1969.
4. **აჭარის მოსახლეობის ყოფისა და კულტურის საკითხები., 1965:** - ახვლედიანი ა. XIX საუკუნის პირველი ნახევრის აჭარის საისტორიო მეტყველება, კრებული, აჭარის მოსახლეობის ყოფისა და კულტურის საკითხები, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1965.
5. **ახვლედიანი., 1956:** - ახვლედიანი. ხ. სახალხო-განმათავისუფლებელი ბრძოლის ისტორიიდან სამხრეთ საქართველოში, ბათუმი, 1956.
6. **ახვლედიანი, დავითაძე., 1979:** - ახვლედიანი. ა, დავითაძე. ე. ჩამოთქვი ჩემო ჩონგურო : სახალხო მელექსეთა ბიოგრაფიები და მასალები. გამომცემლობა „საბჭოთა აჭარა“, ბათუმი - 1979.
7. **„ბრძოლის დროშა“., 1956:** - „ბრძოლის დროშა“. ჩოხატაური, 1956, 3 ივნისი, N66.
8. **განთიადი., 1915:** - განთიადი / რედაქტორ-გამომცემელი ს. მჭედლიძე. ქუთაისი, 1915. N14.
9. **ერქომაიშვილი., 2000:** - ერქომაიშვილი ა. „ჩემი წინაპარი“, ჟურნალი „მნათობი“, N1-2, 2000 წ.
10. **„ივერია“., 1891:** - „ივერია“. 1891. N184.
11. **კომახიძე., 1997:** - კომახიძე თ. ქობულეთი და ქობულეთელები, ბათუმი - 1997.
12. **მასალები აჭარული მუსიკალური ფოლკლორიდან., 1961:** - ინაიშვილი ა. მასალები აჭარული მუსიკალური ფოლკლორიდან [ნოტი] / ა. ინაიშვილი, ჯ. ნოღაიდელი, გრ. ჩხიკვაძე ; საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია, ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი. თბილისი - საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, 1961.
13. **მეგრელიძე., 1974:** - მეგრელიძე შ. საქართველო აღმოსავლეთის ომებში, თბილისი, 1974.
14. **მონტეფიორე., 2009:** - საიმონ სებაგ მონტეფიორე. ახალგაზრდა სტალინი, ინგ. თარგმნა ნანა დიხამინჯიამ, ბაკურ სულაკაურის გამომცემლობა, თბილისი, 2009.
15. **ნოღაიდელი., 1940:** - ნოღაიდელი ჯ. აჭარის ხალხური სიტყვიერება - წიგნი II, ბათუმი, 1940.

16. **ნოღაიდელი., 1971:** - ნოღაიდელი ჯ. ნარკვევები და ჩანაწერები წ I, „საბჭოთა აჭარა“ - ბათუმი, 1971.

17. **სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზეპირსიტყვიერება., 2007:** - სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზეპირსიტყვიერება / საქართველოს განათლებისა და მეცნიერების სამინისტრო ; ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი. ბათუმი, 2007. 1987-5258 ტ. XII.

18. **ჭიჭინაძე., 1900:** - ჭიჭინაძე ზ. ლექსები თქმული ხუსეინ ხაბაზ ქამჯარაძისგან, სტამბა მ.შარქაძისა და ამხანაგობისა, თფილისი, 1900.

19. **ჭიჭინაძე., 1896:** - ჭიჭინაძე ზ. თავდგირიძიანთ გვარის ღალატი და ალი ფაშა თავდგირიძე, სტამბა კ.თავართქილაძისა, ახალ-სენაკი, 1896.

20. **ჭიჭინაძე., 1917:** - ჭიჭინაძე ზ. ქართველ მაჰმადიანთა დიდი გადასახლება ოსმალეთში, 1917.

21. **ხარაზი., 1993:** - ხარაზი მ. აჭარის სახალხო მეღეესეთა ანთოლოგია, ბათუმი, 1993.

For the Reception of Romanticism in Georgian Symbolic Discourse
რომანტიზმის რეცეფციისათვის ქართულ სიმბოლისტურ
დისკურსში

Tamar Paichadze

PhD in Philology

Professor at Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

e-mail: tamar.paichadze@tsu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8263-9881>

Abstract: The Georgian symbolist school itself was informationally presented as a variation of European school and identical to it by means of essence. This must also be considered as the cause of accusations by totalitarian ideology to modernists: that they were absolutely identical and imitated each other. Even general overview shows that despite their identical ideological-methodological choice the Georgian symbolist group members still were different from each other by creative status.

It is a fact that we must look for the origins of those extraordinary features in Georgian classic literature; naturally, the question if Georgian modernists had an ancestor in Georgian national artistic environment takes us to romanticism... The Georgian symbolists' answer was ambiguous at that time and is the same today from literature critics.

As it was stressed the Georgian symbolist school itself was informationally presented as a variation of European school and absolutely identical to it by means of essence. This must also be considered as the cause of accusations by totalitarian ideology to modernists: that they were absolutely identical and imitated each other. Even general overview shows that despite their identical ideological-methodological choice the Georgian symbolist group members still were different from each other by creative status (considering orthodoxalism and traditionalism).

As it is known in culturological researches symbolism is also called “neo-romanticism”. Here we meet its historic and attitude relation with European romanticism schools' traditions, although in Georgia the given attitude is different: as far as symbolism was not Georgian phenomenon and had a century distance from Georgian romantic school, their connection existed more on the level of historic memory. Georgian symbolists were also less aware of the base in creative ideology of Georgian romanticists. This explains their various attitudes to romantic poetry: they accepted only some of his poems and recognized only Nikoloz Baratashvili as representative of Georgian romanticism in general. Still, intercultural influences are apparent; world romanticism schools' artists and their creative image-symbols became closer to Georgian symbolists, which even in dualist philosophy interpretation were recognized in Georgian theories of transcendentalism and

spiritual unrest cultivation and in one of the main creative images of symbolic thinking – ideological perception of woman’s beauty and love.

If we speak about literature preamble of modernism ideology in Georgia we have to go through shorter chronology – only two decades in order to discuss Vazha Pshavela’s and Vasil Barnov’s creative biographies, as silhouettes of modernistic thinking are clearly seen in their artistic discourses.

Key words: literature, Cultural studies, Modernism, Romanticism, Epoch

თამარ პაიჭაძე

ფილოლოგიის დოქტორი,

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი,

ელ-ფოსტა: tamar.paichadze@tsu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8263-9881>

აბსტრაქტი: როგორც ცნობილია, ქართული სიმბოლისტური სკოლა მოტივირებული იყო როგორც ევროპულის ვარიაცია და არსითაც აბსოლუტურად იდენტური. აქედან უნდა ვეძებოთ ტოტალიტარული იდეოლოგიის მიერ მოდერნისტთა მიმართ არსებული ყბადაღებული ბრალდებების სათავეც: რომ ისინი იყვნენ აბსოლუტურად მსგავსნი და ერთმანეთის მიმბამველნი. თუნდაც ზოგადი გადახედვით საცნაურია, რომ მიუხედავად მათი იდენტური მსოფლმხედველობრივ - მეთოდოლოგიური არჩევანისა, ქართული სიმბოლისტური ჯგუფის წევრები შემოქმედებითი სტატუსით განსხვავდებოდნენ ერთმანეთისგან.

ფაქტია, ამ არაორდინალურობის სათავე ქართულ კლასიკურ მწერლობაში უნდა ვეძიოთ. კითხვას - ჰყავდათ თუ არა ქართველ მოდერნისტებს ნაციონალურ შემოქმედებით გარემოში წინაპარი, ბუნებრივია, პირველყოვლისა რომანტიზმამდე მივყავართ... და აქ პასუხი არაერთგვაროვანი იყო მაშინაც - ქართველი სიმბოლისტებისაგან და ასეთივეა დღესაც, სალიტერატურო კრიტიკისაგან.

კულტუროლოგიურ კვლევებში სიმბოლიზმი „ნეორომანტიზმადაც“ მოიხსენება. ამ შემთხვევაში მუშაობს მისი ისტორიული და მეთოდოლოგიური მიმართება ევროპული რომანტიკული სკოლების ტრადიციებთან, თუმცა საქართველოში ეს დამოკიდებულება განსხვავებულია: იმდენად, რამდენადაც სიმბოლიზმი არსით ქართული მოვლენა არ იყო და ქართული რომანტიკული სკოლისგანაც საუკუნოვანი დისტანცია აშორებდა, მათი კავშირი უფრო ისტორიული მეხსიერების დონეზე არსებობდა. ქართველი სიმბოლისტები ქართველ რომანტიკოსთა

შემოქმედებით მსოფლმხედველობაში დასაყრდენს ნაკლებად აცნობიერებდნენ, ამით აიხსნება მათი არაერთგვეროვანი დამოკიდებულება ნიკოლოზ ბარათაშვილის პოეზიისადმი, - მისი მხოლოდ ზოგიერთი ლექსი მიიღეს, ხოლო ზოგადად ქართული რომანტიზმის წარმომადგენელთაგან მხოლოდ ბარათაშვილს აღიარებდნენ, თუმცა ინტერკულტურული გავლენანი აშკარაა, ქართველი სიმბოლისტებისათვის მსოფლიო რომანტიკული სკოლების შემოქმედნი და მათი მხატვრული სახე-სიმბოლოები უფრო ახლობელი გახდა.

თუკი საქართველოში მოდერნისტული მსოფლადქმის ლიტერატურულ პრეამბულაზე უნდა მივუთითოთ, უფრო მოკლე ქრონოლოგია ჩანს გასავლელი - სულ ორიოდ ათწლეული ვაჟა-ფშაველას და ვასილ ბარნოვის შემოქმედებით ბიოგრაფიებთან მისაახლოებლად, რადგან მოდერნისტული აზროვნების სილუეტები მათ შემოქმედებით დისკურსებში ცალსახად იკვეთება.

საკვანძო სიტყვები: ლიტერატურა, კულტუროლოგია, მოდერნიზმი, რომანტიზმი, ეპოქა

შესავალი. თანამედროვე კვლევებში არსებობს კითხვები იმის შესახებ, ჰქონდა თუ არა გავლენა რომანტიზმს, როგორც ლიტერატურულ მიმდინარეობას, შემდგომი პერიოდის (ეტაპის) ხელოვნებაზე და რამდენად ფართო იყო ამ გავლენათა სივრცე. როგორც ცნობილია, კულტუროლოგიურ კვლევებში სიმბოლიზმი „ნეორომანტიზმადაც“ მოიხსენება. ამ შემთხვევაში მუშაობს მისი ისტორიული და მეთოდოლოგიური მიმართება ევროპული რომანტიკული სკოლების ტრადიციებთან. საფრანგეთსა და რუსეთში ე.წ. “პირველი თაობის სიმბოლისტების” მხატვრული დისკურსი (ჟან მორეასი, მორის მეტერლინკი, სტეფანე მალარმე პოლ ვერლენი, ვიაჩისლავ ივანოვი ფეოდორ სოლოგუბი, ნიკოლოზ გუმილოვი, აფანასი ფეტი) ცალსახად გადიოდა რომანტიკულ და სიმბოლისტურ შეხედულებათა ზღვარზე. სიმბოლისტური წარმოსახვის მრავალშრიანი ბუნება და „ჩაუკეტავი მნიშვნელობანი“ დაფუძნებული მითოლოგიურ, რელიგიურ, ფილოსოფიურ და ესთეტიკურ წარმოდგენებზე, ზერეალურობასა თუ არსით მიუღწევადობაზე, ამ გავლენისა თუ პარალელის გაცნობიერების საშუალებას ერთმნიშვნელოვნად იძლეოდა.

ამ თვალსაზრისით არც ქართული სიმბოლისტური სკოლაა გამონაკლისი, იმდენად, რამდენადაც ის მოტივირებული იყო, როგორც ევროპულის ვარიაცია და არსითაც აბსოლუტურად იდენტური. აქედან უნდა ვეძებოთ ტოტალიტარული იდეოლოგიის მიერ მოდერნისტთა

მიმართ არსებული ყბადაღებული ბრალდებების სათავეც: რომ ისინი იყვნენ აბსოლუტურად მსგავსნი და ერთმანეთის მიმბაძველნი. თუმცა, თუნდაც ზოგადი გადახედვით საცნაურია, რომ მიუხედავად მათი იდენტური მსოფლმხედველობრივ - მეთოდოლოგიური არჩევანისა, ქართული სიმბოლისტური ჯგუფის წევრები შემოქმედებითი სტატუსით განსხვავდებოდნენ ერთმანეთისგან.

ფაქტია, ამ არაორდინალურობის სათავე ქართულ კლასიკურ მწერლობაში რომ უნდა ვეძიოთ, კითხვას - ჰყავდათ თუ არა ქართველ მოდერნისტებს ნაციონალურ შემოქმედებით გარემოში წინაპარი, ბუნებრივია პირველყოვლისა რომანტიზმამდე მივყავართ... და აქ პასუხი არაერთგვაროვანი იყო მაშინაც ქართველი სიმბოლისტებისაგან და ასეთივეა დღესაც, სალიტერატურო კრიტიკისაგან.

თუმცა საქართველოში ეს დამოკიდებულება განსხვავებულია: იმდენად რამდენადაც სიმბოლიზმი არსით ქართული მოვლენა არ იყო და ქართული რომანტიკული სკოლისგანაც საუკუნოვანი დისტანცია აშორებდა, მათი კავშირი უფრო ისტორიული მეხსიერების დონეზე უნდა მოვიაზროთ. ქართველი სიმბოლისტები ქართველ რომანტიკოსთა შემოქმედებით მსოფლმხედველობაში დასაყრდენს ნაკლებად აცნობიერებდნენ, აქედან გამომდინარე შეიძლება ითქვას რომ ეს შემოქმედებითი პროცესი ფრიად იმპულსური და უკვალო აღმოჩნდა ქართული კულტურული შემეცნებისათვის.

ძირითადი ნაწილი/დისკუსია. ამ განცხადებათა კვალობაზე პროცესი უფრო ფართო და ანალიტიკურ მიმოხილვას საჭიეროებს, მითუმეტეს რომ მისი ისტორიული ქრონოლოგია და ტენდენციები ლიტერატურის ისტორიის მაგისტრალურ ხაზს მიჰყვება და ჯერ კიდევ რომანტიზმის დამკვიდრებამდე ქართულ ლიტერატურაში/კულტურაში ჩამოყალიბებულ ცნობილ ტენდენციაზე მიუთითებს – ეს არის ქართული საზოგადოების ნაწილის სწრაფვა კათოლიკური ევროპისაკენ, რაც განპირობებული იყო პროტესტით იმდროინდელი სპარსოფილური პოლიტიკის და აქედან გამომდინარე, ქვეყნის მძიმე პოლიტიკური ვითარების წინააღმდეგ, აფართოვებდა დასავლური გავლენის არეალს და ქმნიდა ევროპულ კულტურასთან მეტად დაახლოების შესაძლებლობას. ამის ნათელი მაგალითია სულხან-საბა ორბელიანის მოგზაურობა ევროპაში და რუსეთში, მოსკოვში ცხოვრების პერიოდი; ასევე დავით გურამიშვილის ცხოვრების პრუსიული და უკრაინული ეტაპები. ამ ლიტერატორთა განსაკუთრებული როლი კავკასიური კულტურის ისტორიაში არაერთი მნიშვნელოვანი ფაქტორით არის განსაზღვრული: მათ არა მხოლოდ დაიცვეს საკუთარი კულტუროლოგიური პრინციპები, არამედ ხელი შეუწყვეს შემდგომი კულტურული ორიენტაციის ჩამოყალიბებას საკმაოდ რთულ და წინააღმდეგობრივ ეპოქაში; მოახდინეს რა ევროპეისტული აზროვნების

რეკონსტრუქცია საქართველოში, აღმოსავლური კულტურული მოდელისადმი განწყობილ ქართულ სააზროვნო და ლიტერატურულ სივრცეს შესთავაზეს ევროპული ნეოკლასიკური კულტურის ტენდენციები; მათი მხატვრული ტექსტები იქცნენ არა მარტო კულტურულ-სამეცნიერო, გეოგრაფიულ, ისტორიოგრაფიულ და ლიტერატურულ-ჟანრულ გამოწვევად, არამედ ინტელექტუალურ ორიენტირად მათივე თანამედროვე კულტურაში. მეტიც, მათ დასაბამი მისცეს ინტერკულტურული კომუნიკაციების ლიტერატურულ ტრადიციას საქართველოში და საფუძველი ჩაუყარეს უაღრესად საინტერესო და მრავალფეროვან ახალ შემოქმედებით ნარატივს, რომელმაც შემდგომ ეპოქებშიც ჰპოვა გამოხატულება, რაც ამ მწერალთა მიერ ორგანიზებული ლიტერატურული და სახელმწიფოებრივი პარადიგმის კონცეპტუალური და სტრატეგიული მნიშვნელობის მაჩვენებელია.

ამ ტენდენციათა ლოგიკური გაგრძელება იყო ის „ევროპული სხივი“, რომელიც ქართულ ლიტერატურაში დაფუძნებულ ახალ მეთოდოლოგიას შემოჰყვა, იგულისხმება XIX საუკუნის დასაწყისის რომანტიკული სკოლა, რომელსაც რამდენიმე მიმდევარი ჰყავდა და პოეტურ სახისმეტყველებაში იჩინა თავი. მისი მხატვრული ნიადაგი ნაციონალურ კლასიკურ მწერლობაში უნდა ვეძიოთ.

უნდა აღინიშნოს, რომ სალიტერატურო კრიტიკაში არსებობს ასევე რეტროსპექტული და წარმოსახვითი ბმა რომანტიკული და სიმბოლისტური მწერლობის ისტორიიდან: ორივე მიმდინარეობისათვის მაცნედ თუ სიმბოლოდ იქცა გიმნაზისტთა გამოცემები, ხელნაწერი ჟურნალები: თბილისის გიმნაზიის მოწაფეთა მიერ გამოცემული “ტფილისის გიმნაზიის ყვავილი” (“Цветок Тифлисской гимназии” (1835) და საქართველოში სიმბოლისტური მოძრაობის წინა ეტაპად სახელდებული ქუთაისელ გიმნაზისტთა ასევე ხელნაწერი გაზეთი „კოლხეთის ისრები“ („Стрелы Колхиды“ (1908). თუმცა სამეცნიერო რეგლამენტაციისა და მოვლენათა მსოფლმხედველობრივი იდენტურობის დასასაბუთებლად ეს ფაქტები არგუმენტები არ არის.

საქართველოში რომანტიზმს არაერთგვაროვნად აღიქვამდნენ თავად ქართველი სიმბოლისტები, ისინი თვლიდნენ, რომ რომანტიზმმა ქართული პოეზია აღმოსავლურ ტკბილხმოვან ნირვანას „გამოარიდა“. თუმცა ეს პროცესი განსაკუთრებით პირველ ეტაპზე სპონტანური იყო, იმდენად, რამდენადაც ქართული რომანტიკული სკოლის პირველი წარმომადგენლები ალექსანდრე ჭავჭავაძე და გრიგოლ ორბელიანი არ იყვნენ არსით რომანტიკოსები; მათი შემოქმედება ძირითადად წინა ეტაპის ლიტერატურულ (აღმოსავლურ) მოდელზეა დაფუძნებული და რომანტიკული ტენდენციების მხოლოდ მატარებელია.

ცნობილი ფაქტია, ქართული რომანტიკული სკოლის ყველაზე რაფინირებული მხატვრული დისკურსი ნიკოლოზ ბარათაშვილის შემოქმედებაში იკვეთება, მაგრამ მისი ლიტერატურული მემკვიდრეობა იმ დროის საზოგადოებისათვის მხოლოდ ნაწილობრივ, ფრაგმენტულად იყო ცნობილი; ის ბიუროკრატიულ სამუშაოს ეწეოდა ქვეყნიდან მოშორებულ რეგიონში, სადაც მას, როგორც შემოქმედს არავინ იცნობდა და შემოქმედებითი შესაძლებლობების აღმავლობის ხანაში სრულიად ახალგაზრდა გარდაიცვალა... მისი შემოქმედების რეზონანსიც არ ყოფილა ფართო, ის ლიტერატურულ ისტორიას და მეხსიერებას მოგვიანებით მეცხრამეტე საუკუნის ოთხმოციანი წლებიდან ილია ჭავჭავაძის ძალისხმევით დაუბრუნდა. აქედან გამომდინარე, მას, როგორც გარკვეული, ჩამოყალიბებული მსოფლმხედველობის მწერალს, თავისი პერიოდის ლიტერატურულ პროცესზე გავლენა ნაკლებად ექნებოდა.

ამით აიხსნება ქართველი სიმბოლისტების არაერთგვეროვანი დამოკიდებულება ნიკოლოზ ბარათაშვილის პოეზიისადმი, - მისი მხოლოდ ზოგიერთი ლექსი მიიღეს, ხოლო ზოგადად ქართული რომანტიზმის წარმომადგენელთაგან მხოლოდ ნიკოლოზ ბარათაშვილს აღიარებდნენ.

„ქართული ლექსი ან პოეტი მიაღწევს მეოცე საუკუნის ნახევრამდის? ბარათაშვილის „მერანი“ უკვე დაიღალა ორმოცდაათი წლის ჭენებით ახლა ის ბებერია, ტყავგამხმარი - წერდა პაოლო იაშვილი (იაშვილი, 1922: 2).

ამგვარი პოზიცია ნაწილია იმ ცნობილი კრიტიკული ნაკადისა, რაც ზოგადად ქართული სიმბოლისური ორდენის წევრთა მიერ მეცხრამეტე საუკუნის ლიტერატურული სახელებისა და სახეების შესახებ არსებობდა.

თუმცა ამ დამოკიდებულებათა კონტრარგუმენტები ისევ და ისევ სიმბოლისტების შეხედულებებში ცნობიერდება. ერთ-ერთი პირველი ვალერიან გაფრინდაშვილი იყო, რომელმაც ბარათაშვილის „მერანი“ ლიტერატურულ და მხატვრულ-მსოფლმხედველობით შედევრად აღიარა, „მერანი“ და არტურ რემბოს „მთვრალი ხომალდი“ ავტორმა ერთი კატეგორიის ლექსებად შერაცხა. „აქ დიონისი დღესასწაულობს თავის გამარჯვებას საღ გონებაზე და შეუჩერებლად მიექანება ნირვანისკენ“ (გაფრინდაშვილი, 2011). ამ წერილით ავტორმა ნიკოლოზ ბარათაშვილი ევროპული ორიენტაციის, ინტელექტუალური მხატვრული ხელწერის ოსტატად წარმოუდგინა, რომელსაც თანამედროვე მხატვრულ დისკურსზე განსაკუთრებული გავლენა ჰქონდა. ვალერიან გაფრინდაშვილმა ნიკოლოზ ბარათაშვილს „ქართული პოეზიის ჰამლეტი“ უწოდა: „მისი ლექსები დანიის პრინცის მონოლოგებია და ის თვითონ ჰამლეტის ნიღაბში მღერის თავის ლექსებს და წარმოთქვამს სახელგანთქმულ „ყოფნა არყოფნას“ (გაფრინდაშვილი, 2011).

ავტორი ზოგადად ნიკოლოზ ბარათაშვილის ლირიკულ პოეზიას ევროპული ლიტერატურული სკოლებისა და პარადიგმების ჭრილში

განიხილავს: „ლექსში „ღამე ყაბახზე“ ბარათაშვილმა შექმნა პოეზია დენდიზმისა და ვერლენის აჩრდილების“ (გაფრინდაშვილი 2011). ვალერიან გაფრინდაშვილმა ბარათაშვილის მხატვრული სივრცის საზღვრები არა მხოლოდ მსოფლიო პოეზიას, არამედ ფერწერასაც დაუახლოვა, „პოეტი ვრუბელისებურ სერაფიმივით დგას მთაწმინდაზე და იქიდან გადაჰყურებს თავის სიცოცხლეს. კიდეც ერთი წუთი და იგი, როგორც ვრუბელის დემონი, გადავარდება ნაპრალში და დაიხრჩობა დაისის დამაბრმაველ ალში“.

„თუ ფრანგმა პოეტმა ლაფორგმა მიანდო თავისი გულის ჩვილები და საყვედურები პროვინციალურ მთვარეს, ბარათაშვილმა გაუზიარა თავისი ტანჯვა ერთ პირქუშ ვარსკვლავს, რომელიც დღემდე ანათებს ჩვენთვის და იწვის თავისი გაყინული სხივებით“. „არ არის სხვა დიალოგი უფრო საკვირველი თავისი ინტიმით, როგორც სიმბოლური დიალოგი „მწირისა და სუმბულის“. ეს ორი ჭიანურის დუეტია, რომელნიც სტირიან წყდიადში და უპასუხებენ ერთმანეთს უფრო ნაზი ვედრებით, ვიდრე სიტყვები მეტერლინკის დებისა...“

„ასე ახდენს „გავლენას“ ბარათაშვილის „მერნის“ ჩვენეულ აღქმასა და ინტერპრეტაციაზე არტურ რემბოს „მთვრალი ხომალდი“. ორივე პოეტი წერდა ტრადიციისა და თანამედროვეობის საოცარი შეგრძნებით: ისინი წერდნენ არა მარტო როგორც თავიანთი დროის შვილები, არამედ იმ ძალისხმევით, როგორც ელიოტი იტყოდა, თითქოს მთელი ევროპული ლიტერატურა ჰომეროსიდან და შემდგომ, ერთდროულად არსებობდა მათს წარმოსახვაში. მარადიულისა და დროებითის შერწყმა გამოარჩევს ორივე პოეტს... ...არტურ რემბოს ლექსის ლირიკული გმირი „გაგიჟებული“ ხომალდია, რომელიც ოკეანეთა დაუსაზღვრავ სივრცეებში მიქრის, რათა თავი დააღწიოს ევროპის „შემოსაზღვრულ“ ნავსადგურებს“ (გაფრინდაშვილი, 2011).

ნიკოლოზ ბარათაშვილის ღვაწლზე ხაზგასმით მიუთითებდა გალაკტიონ ტაბიძე ჯერ კიდევ 1919 წელს ესეში „ძვირფასი საფლავები“: „როდესაც იგი მთაწმინდაზე ადიოდა - მისი სული ჰგავდა მთვარეს, რომელიც თანდათან ფითრდებოდა. იმან გაიარა თავისი მარტოობის გზა, გაიარა მოწყენილს, შეღამებულ დროს, როდესაც ბედნიერებას სძინავდა და სცხოვრობდნენ მხოლოდ აჩრდილები, ჭოტები და ცოდვეები. ბარათაშვილმა, როგორც ყველა ბუნებით დაბადებულმა მგოსნებმა, იმ თავითვე დაიმონა ფორმის სიძნელე, და გახდა ბატონი თავისი სტილისა, რომელსაც შემდეგ, დროთსვლასთან ერთად ასწორებდა და აშალაშინებდა“ (ტაბიძე, 2019). აქვე უნდა აღინიშნოს ცნობილი ფაქტის შესახებ, რომ ზოგადად ქართული ლიტერატურის კლასიკოსების მიმართ გალაკტიონ ტაბიძეს კრიტიკული დამოკიდებულება არასდროს ჰქონია, ხოლო ნიკოლოზ ბარათაშვილი ქართული მხატვრული შემეცნების ერთ მნიშვნელოვან წარმომადგენლად

მიაჩნდა და მის გავლენას შემოქმედების ორივე (მოდერნისტულ და კლასიკურ) ეტაპზე განიცდიდა.

ამ მხრივ განსხვავებული ვითარებაა სიმბოლისტური ლიტერატურული სკოლის წევრთა ლიტერატურული მემკვიდრეობის ანალიზისას. სიმბოლისტების შემოქმედების ყველაზე აქტიურ ეტაპზე 1915-1925 წლებში ნიკოლოზ ბარათაშვილთან და სხვა ქართველ რომანტიკოსებთან მხატვრული თუ ფორმალური ნათესაობა ნაკლებად სახიერდება, თუკი საქართველოში სიმბოლისტური მსოფლალქმის ლიტერატურულ პრეამბულაზე უნდა მივუთითოთ, უფრო მოკლე ქრონოლოგია ჩანს გასავლელი - სულ ორიოდე ათწლეული, ვაჟა-ფშაველას და ვასილ ბარნოვის შემოქმედებით ბიოგრაფიებთან მისაახლებლად, რადგან მოდერნისტული აზროვნების სილუეტები მათ შემოქმედებით დისკურსებში ცალსახად იკვეთება.

ამასთან ერთად, ინტერკულტურული გავლენანიც აშკარაა, ქართველი სიმბოლისტებისათვის მსოფლიო რომანტიკული სკოლების შემოქმედნი და მათი მხატვრული სახე-სიმბოლოები უფრო ახლობელი გახდა, რაც თუნდაც დუალისტური ფილოსოფიის ინტერპრეტაციაში, ტრანსცენდენტალიზმისა და სულიერი მოუწყობლობის კულტივაციის ქართულ თეორიებსა და ბოლოს სიმბოლური აზროვნების ერთ მთავარ მხატვრულ სახეში - ქალის მშვენიერების, სიყვარულის მსოფლალქმაში ცნაურდება (მაგ. შექსპირის ოფელია, ბაირონის მერი, როდენის ოფელია).

სიმბოლისტების აზრით, XIX საუკუნეში ევროპამ უპრეცედენტო ტექნოლოგიურ პროგრესს მიაღწია, მეცნიერებამ ადამიანებს გარესამყაროს შეცნობის საშუალება მიანიჭა. თუმცა, აღმოჩნდა, რომ მსოფლიოს სამეცნიერო რეალობა ვერ ავსებდა იმ სულიერ და მენტალურ სიცარიელეს, რომელიც ადამიანთა შემეცნებაში არსებობდა. ზღვარდადებული, ზედაპირული პოზიტივისტური იდეები სამყაროზე დადასტურებულ იქნა მნიშვნელოვანი აღმოჩენებით, რამაც დაამსხვრია მატერიალისტური მოძღვრებანი, შეირყა რწმენა მექანიკის კანონების აბსოლუტურობის შესახებ. გადაისინჯა განსაზღვრული „ერთმნიშვნელოვანი კანონზომიერებანი“: სამყარო აღმოჩნდა არა მხოლოდ უცნობი, არამედ შეუცნობელი. შეცდომათა გაცნობიერება, არსებული ცოდნის უკმარისობის შეგრძნებამ გამოიწვია ახალი გზების ძიებისა და შეუცნობლის შეცნობის სურვილი. ერთ ასეთ გზას - გზას შემოქმედებითი განდობისა - წარმოადგენდა რომანტიზმი, სამეცნიერო მსოფლმხედველობა დაფუძნდა ახალ ღირებულებებზე და აქედან გამომდინარე, შემოქმედებითი ცნობიერება შესაძლებელია დამყარდეს ზეცნობიერ შეხედულებებზე, ახალ, სუფთა საწყისზე. „ღმერთში არის თავგამოდებული წუხილი ადამიანზე, ღმერთში არის ტრაგიკული უკმარობა, რომელიც შეივსება ადამიანის შობით“ - წერდა ნიკოლოზ ბერდიაევი (Бердяев, 1994: 89).

შესაბამისად, ქართველი სიმბოლისტებისათვის ახლობელი იყო რომანტიკული შეხედულებანი ფილოსოფიასა და ესთეტიკაზე უძველესი (პლატონის) მსოფლმხედველობრივი ტრაქტატებიდან მოყოლებული - თანამედროვე სისტემებით გაგრძელებული (არტურ შოპენჰაუერის, ვლადიმერ სოლოვიოვის, ფრიდრიხ ნიცშეს, ანრი ბერგსონის შეხედულებათა კვალობაზე). სამყაროს შეცნობის ტრადიციულ იდეებს რომანტიზმმა შემოქმედებით პროცესში სამყაროს ჩამოყალიბების იდეა შეაგება.

ინდივიდუალიზმი ლიტერატურაში, შემოქმედებითი თავისუფლება, განდგომა წინასწარნასწავლი ფორმულირებებისაგან, მისწრაფება ყოველივე ახლისა და არაჩვეულებრივისადმი, უცნაურისადმიც კი... ის ასევე ნიშნავს იდეალიზმს, სოციალური მნიშვნელობის ფაქტებისადმი უყურადღებობას, ანტინატურალიზმს, მისწრაფებას - ხორცი შეასხას მხოლოდ იმას, რაც არსებითი და მნიშვნელოვანია. “-წერდა რემი დე გურმონი (Реми де Гурмон, 1913, 47).

სიმბოლიზმის წინარე პერიოდი დაკავშირებული იყო კრიზისთან, რომელმაც ევროპას XIX საუკუნის მეორე ნახევარში გადაუარა, ახლო წარსულის ღირებულებათა გადაფასება ვიწრო მატერიალიზმისა და ნატურალიზმის წინააღმდეგ ბუნტითა და დიდი რელიგიურ თუ ფილოსოფიურ ძიებათა თავისუფლებით გამოიხატა.

XIX და XX საუკუნეთა გასაყარი აბსოლუტური ღირებულებების, უღრმესი მენტალური გარდასახვისა თუ შთაბეჭდილებების ძიების ხანად იქცა. ამ განცდებიდან გამომდინარე სიმბოლისტური მოძრაობა უმთავრეს მნიშვნელობას ანიჭებდა ურთიერთობის აღდგენის პრინციპს დანარჩენ სამყაროსთან, რაც რომანტიკული თეორიების შემოქმედებით გადამუშავებაში გამოიხატებოდა. სიმბოლისტური ესთეტიკა ღრმავდებოდა წარმოდგენებში „ზღვარსმიღმა სამყაროზე“, სიკვდილის მომხიბვლელობაზე (ოსკარ უაილდის „სალომე“, ვალერი ბრიუსოვის „ცეცხლოვანი ანგელოზი“), სამყაროს დუალისტურ აღქმაზე (კენტავრი, ქალთევზა, ქალი-გველი) ორი სამყაროს არსებობის რეალობაზე, მათ ზღვარზე... ამგვარი ე.წ. „პარნასული“ ფსიქოლოგია“ და “გრძნობიერი ფორმები“ რომანტიკული მსოფლმხედველობიდან იმთავითვე იქცა სიმბოლისტური იდეების ინსპირაციად ხისტი მხატვრული კონვენციების წინააღმდეგ.

სიმბოლიზმს შეუძლია გაითავისოს სხვადასხვა ფორმები. როგორც წესი, ეს არის ობიექტი, რომელიც წარმოადგენს „სხვას“, სრულიად განსხვავებული მნიშვნელობით, რომელიც ღრმა და მნიშვნელოვანია.

ხაზი უნდა გავუსვავთ, რომ სიმბოლო, როგორც მხატვრული ხერხი, არ არის სიმბოლიზმის შემოტანილი ხელოვნებაში, მას ბევრად უფრო გრძელი ისტორია აქვს და პირიქით, მას დაეფუძნა სიმბოლიზმი, რისი მაგალითებიც ლიტერატურაში არაერთგზის გვხვდება. სიმბოლოს პრინციპული

განსხვავება მხატვრული სახიდან - მისი მრავალმნიშვნელოვნებაა. სიმბოლური სახის დეკოდირება შეუძლებელია განსჯაზე - ლოგიკაზე „მიძალებით“, ის ღრმაა და არ წარმოადგენს ცნების საბოლოო ინტერპრეტაციას.

„გაორება სიმბოლოში იწყება რომანტიული წარმოდგენებიდან ორსახოვნებაზე, ყოფიერების ორი სივრცის ურთიერთგადაკვეთაზე“ (Белый, 1912:78) მაგალითისათვის არაერთი ნიმუშის მოტანა შეიძლება რომანტიკული მწერლობიდან, სადაც ცალსახად შეიძლება გავაცნობიეროთ სიმბოლისტური თვალთახედვაც.

შეიძლება ითქვას, რომ ჟაკის ცნობილი მონოლოგი უილიამ შექსპირის პიესიდან „თუ თქვენ ის მოგწონთ“, სიმბოლურ მნიშვნელობას ატარებს:

"მთელი მსოფლიო თეატრია

და იქ ყველანი მამაკაცებიცა და ქალებიც მსახიობები არიან;

ყოველ მათგანს გამოსვლისა და გასვლის დრო აქვს,

და ყოველი მათგანი არაერთ როლს თამაშობს ".

აღნიშნული სტროფები გასიმბოლურებაა ფაქტისა, რომ ქალი და მამაკაცი განსხვავებულ როლებს ასრულებენ ცხოვრებაში. "სცენა" აქ სიმბოლოა სამყაროსი, ხოლო მსახიობისა და მოთამაშისთვის - ყოფის ასპარეზი.

უილიამ ბლეიკი ლექსში: " აჰ მზესუმზირავ“ წერს:

"აჰ, მზესუმზირავ, დადლილო დროით,

რომელიც აღიქვამ მზის ნაბიჯებს;

ვემებ მას შემდეგ, ტკბილ, ოქროს მხარეში,

სადაც, მგზავრი დაივანებს ... "

ბლეიკის ამ მხატვრულ ნარატივში მზესუმზირავ აღქმულია როგორც სიმბოლო ადამიანისა და "მზის" ურთიერთკავშირისა, თანაცხოვრებისა და სამარადისო კავშირისა.

სიმბოლური თვალსაზრისით განიხილება თითქმის ყოველი პერსონაჟი და მოვლენა ემილი ბრონტეს რომანში „ქარიშხლიანი უღელტეხილი“:

"ჩემი სიყვარული - როგორც ფოთლები ტყეში. მე კარგად ვიცი, დრო შეცვლის ჩემს შეყვარებულს, ისევე როგორც ცვლის ხეებს ზამთარი. ჩემი სიყვარული ჰგავს მარადიულ ქვებს, რომელიც წყაროა ნაკლებადმესამჩნევი, მაგრამ აუცილებელი აღფრთოვანებისა ".

სარა ტისდეილი ლექსში „ველური კალები“ წერს:

"გაზაფხულზე შევეკითხე გვირილებს

ნუთუ ეს სამყარო ტყუილია?

ამ პატარა და ჭკვიანმა გვირილებმა

ხომ ყველაფერი იციან...

ახლა მინდვრები ყავისფერია და უნაყოფო,

შემოდგომის მწარე ქარი ქრის
და სულელმა კალებმა
არაფერი იციან"

აქ „გაზაფხული“ და „გვირილები“ სიყმაწვილის სიმბოლოებია, „უნაყოფობა“ და „ყავისფერი“ ახალგაზრდობიდან სიბერისაკენ სვლას მიანიშნებს. ხოლო „მწარე შემოდგომა“ სიკვდილის მოლოდინის სიმბოლური აღქმაა.

სიმბოლოს ფუნქცია ამგვარად იქნა განსაზღვრული სიმბოლიზმის თეორეტიკოსის ფიოდორ სოლოგუბის მიერ: „სიმბოლო - „ფანჯარაა უსასრულობაში. აზრობრივ ფორმაციათა ეს მოძრაობა და თამაში წარმოქმნის შეუცნობლობას, სიმბოლოს საიდუმლოს. თუ გამოსახულება გამოსახავს ერთგვაროვან მოვლენას, სიმბოლო იტევს მთელ რიგს მხატვრულ, ზოგჯერ ურთიერთსაწინააღმდეგო, სხვადასხვა მიმართულებრივი ღირებულებებისას“ (Сологун, 2002: 425).

დასკვნა/შედეგები. ამდენად, საფუძვლებრივად სიმბოლიზმი უერთდებოდა სამყაროს პლატონურ და ქრისტიანული კონცეფციებს, ამასთან ითავისებდა სამყაროს რომანტიული წარმოსახვის მეთოდებს და ატარებს რომანტიზმის გენეტიკური კოდს. ბუნების სურათები, ადამიანის ქმედებანი, ჩვენი ცხოვრების ფენომენი და მოვლენები მნიშვნელოვანია სიმბოლისტური ხელოვნებისათვის, არა როგორც თავად ასეთი, არამედ როგორც მხოლოდ დაუკავშირებელი გამოხატულება პირველადი იდეისა, რომელიც მიუთითებს ჩვენთან საიდუმლო მსგავსებაზე“ - წერდა ჟან მორეასი (Moreas, 1886).

ამ რეალობათა გათვალისწინებით უნდა დავასკვნათ, სიმბოლისტები პატივს სცემდნენ, ითვალისწინებდნენ რომანტიკულ ხანას, როგორც ახალი ლიტერატურის გზის დასაწყისს, ეს დამოკიდებულება თუ ტენდენცია ქართულ მწერლობაშიც იკვეთება, თუმცა ქართული სიმბოლისტური სკოლა მსოფლმხედველობრივ და შემოქმედებით კავშირებს მსოფლიო (ევროპულ) რომანტიზმთან, მათ წარმომადგენლებთან და თეორიებთან უფრო ხედავდა.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ბელი, 2012; Андрей Белый Собрание сочинений. Арабески. Книга статей. Луг зеленый. Изд.: Республика, Москва 2012 გვ. 78.

2. ბლეიკი, უილიამ; ლექსი " აჰ მზესუმზირავ" , (გამოქვეყნდა 1794წელს) WILLIAM BLAKE „Ah, Sun-flower“, <http://www.poetryfoundation.org/poem/172905>

3. ბრონტე, 2002; „ქარიშხლიანი უღელტეხილი“; Emily Bronte "Wuthering Heights", Paperback, Fourth Edition, 2002, W. W. Norton & Company

4. ბერდიაევი, 1994; Бердяев Н. „Философия творчества, культуры и искусства“. Т. 2. М.: Искусство, 1994
5. გაფრინდაშვილი, 2011; გაფრინდაშვილი, ვალერიან; “ ბარათაშვილი” <https://burusi.wordpress.com/2011/05/28/baratashvili->
6. იაშვილი, 1922; იაშვილი, პაოლო “პოეტი საქართველოში“ გაზეთი “ზახტრიონი“ 1 1922
7. მორეასი, 1886; Jan moreasi «Le Symbolisme », Le Figaro, 18 septembre, 1886 <http://www.berlol.net/chrono/chr1886a.htm>
8. რემი დე გურმონი, 1913; Реми де Гурмон "Книга Масок", Санкт-Петербург 1913
9. სოლოგუბი, 2002; „სიმბოლიზმის შესახებ“, Сологуб Ф. К. О символизме // Собр. соч.: В 6 т. Т. 6. М., 2002.
10. ტაბიძე, 2019; ტაბიძე, გალაკტიონ; „ძვირფასი საფლავები“ <http://www.galaktion.ge/?page=Articles&year=1919&p=1&id=4050>
11. ტესდეილი, 1996; Sara Tesdeili, The Collected Poems of Sara Teasdale Published 1996 by Buccaneer Books <http://allpoetry.com/Wild-Asters>
12. შექსპირი, უილიამ; პიესა „თუ თქვენ ის მოგწონთ“, William Shakespeare "As You Like It": http://lib.ru/SHAKESPEARE/ENGL/asyoulike_en.tx

12th Century Political Reality and the Argument of Oldness
The Knight in the Tiger's Skin
XII საუკუნის პოლიტიკური რეალობა და სიბერის არგუმენტი
„ვეფხისტყაოსანში“

Inga Sanikidze

PhD in Philology, Associate Professor at
Tbilisi Ivane Javakhishvili State University

e-mail: inga.sanikidze@tsu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-8031-9528>

Abstract: In *The Knight in the Tiger's Skin*, as one of the significant segments of Rustaveli's worldview we consider to be the enigmatic form of Anthroponi Parsadani. Our point of view somewhat contradicts the viewpoint established in the Georgian scientific literature, which originates from Yu. Abuladze's works and considers the creative anthroponyms used in the poem to be derived from the Persian language. The same opinion was also shared by Z. Gamsakhurdia with factual directness. In our understanding, in the anthroponym *Parsadani*, Rustaveli refers to the ancient Hebrew lexical unit Pharisee, and that the character's predecessor is considered to be Giorgi III. It can be seen that, despite the creative conventionality, in the central character of *The Knight in the Tiger's Skin*, Tariel, the tragedy of Demna Uplistuli (Prince) can be seen. We believe that the feudal law violated by Demetre I or George III, the removal of Prince Demetre from the Royal Throne or the gouging out of his eyes are dominant among Rustaveli's concepts. It is in this context that the argument of oldness, scattered in the two stories of *The Knight in the Tiger's Skin*, is considered.

In particular, the lines of the formulation of the essence of death or the explanation of honorable behavior given in the Will of the Arab lad [/Avtandil], should be directly related to the words spoken by the King about oldness and passing away at the Rostevan's meeting. The historical and literary facts are that Giorgi-Farsadan is an autocratic King and Demna-Tariel, brought up in the family of Amirspasalar (Army Commander), is a young man deceived by the King [/uncle], who, is still underage and does not even realize the perfidiousness of the King's plan.

The storyline of *The Knight in the Tiger's Skin* is quite colorful, although, brilliantly done. In the whole fabric of the poem, Rustaveli's concepts outline in parts and in this context, the theme of oldness or the argument of "monasticism" used by the Kings of India and Arabia is one of them; and it is highly probable that there is something essential connecting it with the reality of the enthronement of a woman by George III in his own lifetime.

Key words: „Knight in the Tiger’s Skin“, argument of old age, worldview of Rustveli

ინგა სანიკიძე

ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, ივანე
ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი
ელ.ფოსტა: inga.sanikidze@tsu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-8031-9528>

აბსტრაქტი: „ვეფხისტყაოსანში“ რუსთველის მსოფლმხედველობის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან სეგმენტად ანთროპონიმ ფარსადანის ენიგმად ქცეული ფორმა მიგვაჩნია. ჩვენ მიერ გამოთქმული თვალსაზრისი რამდენადმე ეწინააღმდეგება ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში აქამდე დამკვიდრებულ შეხედულებას, რომელიც სათავეს იუ. აზულაძის შრომებიდან იღებს და პოემაში გამოყენებულ მხატვრულ ანთროპონიმებს სპარსული ენიდან მომდინარედ თვლის. იგივე შეხედულება ფაქტობრივი პირდაპირობით გაიზიარა ზ. გამსახურდიამაც. ჩვენეული წაკითხვით ანთროპონიმში ფარსადანი რუსთველი ძველებრაულ ლექსიკურ ერთეულ ფარისეველს გულისხმობს და პერსონაჟის წინარესახედ გიორგი III-ს მოიზრებს. ჩანს, რომ, მხატვრული პირობითობის მიუხედავად, „ვეფხისტყაოსნის“ ცენტრალურ გმირში, ტარიელში, დემნა უფლისწულის თავს დატრიალებული ტრაგედია იკითხება. ვფიქრობთ, რომ დემეტრე I-ისა თუ გიორგი III-ის მიერ დარღვეული ფეოდალური სამართალი, დემეტრე უფლისწულის სამეფო ტახდიდან ჩამოშორება თუ მისი თვალთა დათხრად-დასაჭურისება რუსთველის კოცეპტთა შორის დომინანტურია. სწორედ ამ კონტექსტითაა დანახული „ვეფხისტყაოსანის“ ორ ამბავში გაბნეული სიბერის არგუმენტიც.

კერძოდ, არაბი მოყმის (ავთანდილის) ანდერძში სიკვდილის არსობის ფორმულირებისა თუ ღირსეული ქცევის ახსნა-განმარტების სტრიქონები პირდაპირ უნდა უკავშირდებოდეს როსტევეანის თათბირზე სიბერისა და წარმავლობის თაობაზე მეფის მიერ წარმოთქმულ სიტყვებს. ისტორიული და ლიტერატურული ფაქტებია ის, რომ გიორგი-ფარსადანი თვითმპყრობელი მეფეა, ხოლო ამირსპასალარის ოჯახში აღზრდილი დემნა-ტარიელი მეფისაგან (/ზიდისაგან) მოტყუებული ყმაწვილკაცი, რომელიც სრულწლოვანების ასაკშიუწევნელი ვერც კი აცნობიერებს მეფის ჩანაფიქრის სიმუხთლეს.

„ვეფხისტყაოსნის“ სიუჟეტური ფარდაგი საკმაოდ ჭრელია, თუმცა ვირტუალურად შესრულებული. პოემის მთლიან ქსოვილში ნაწილ-ნაწილ იკვეთება რუსთველური კონცეპტები, ამ კოტექსტში კი სიბერის თემა თუ

ინდოეთისა და არაბეთის მეფეთა მიერ გამოყენებული „ბერობის“ არგუმენტი ერთ-ერთია და მაღალი ალბათობით გიორგი III-ის მიერ საკუთარ სიცოცხლეშივე ქალის გამეფების რეალობასთან რაღაც მნიშვნელოვანი კავშირი აქვს.

საკვანძო სიტყვები: „ვეფხისტყაოსანი“, სიბერის არგუმენტი, რუსთველის მსოფლმხედველობა

შესავალი. ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში დიდი ხანია, რაც შენიშნულია, რომ „ვეფხისტყაოსანში“ ასახული მხატვრული სინამდვილის დაკავშირება ისტორიულ სინამდვილესთან არ არის საძნელო საქმე“ (კეკელიძე, ბარამიძე, 1987, 249). ვფიქრობთ, რომ ამ მიმართულებით მაინც მეტის შემჩნევა და გააზრება საჭირო, რათა რუსთველის, როგორც XII ს-ის ისტორიული მოვლენების მოწმისა და მონაწილის, პოლიტიკური და საზოგადოებრივი პოზიციების დასაანახად ურყევი საფუძველი გვქონდეს.

პოემაში რუსთველის მსოფლმხედველობის ერთ-ერთ მნიშვნელოვანი სეგმენტი ანთროპონიმ ფარსადანის ენიგმატ ქცეული ფორმა მოჩანს. ჩვენ მიერ გამოთქმული თვალსაზრისი არცთუ მცირეოდენად ეწინააღმდეგება ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში აქამდე დამკვიდრებულ შეხედულებას, რომელიც სათავეს ი. აბულაძის შრომებიდან იღებს. მეცნიერი პოემაში გამოყენებულ ადამიანთა სახელებს (და არა მხოლოდ მათ) სპარსული ენიდან მომდინარედ თვლის და წერს: „ყველაზე უწინ ყურადღებას იპყრობს ის გარემოება, რომ პირთა საკუთარი სახელები როდი არიან ჩვეულებრივი პოპულარული საკუთარი სახელები, არამედ ისინი, უმეტეს ნაწილად, წარმოადგენენ ეპითეტებს ანდა მთელ წინადადებებს, ან ხმარებული არიან მრავლობითი რიცხვის ფორმით... ფარსადან — სპარ. ნიშნავს ფილოსოფოსთაგან ან ბრძენთაგანს, და არის მრავლობითი რიცხვი სიტყვისაგან – ბრძენი“ (აბულაძე, 1967: 180). იუ. აბულაძის შეხედულება „ვეფხისტყაოსნის“ ანთროპონიმების სპარსული გენეტიკისა და ფორმის შესახებ უთუმცაოდ გაიზიარა ზ. გამსახურდიამ და დასახელებული ფაქტი ამგვარი ინტერპრეტაციით შემოგვთავაზა: „ი. აბულაძის თქმით, სიტყვა „ფარსადან“ სპარსულად ნიშნავს „ბრძენთაგანს“, რაც მიუთითებს იმაზე, რომ ნესტანი არის ასული სიბრძნისა, მაგრამ რომელი სიბრძნისა? სიტყვა „ფარს“-ის ეტიმოლოგია უკავშირდება ძველბერძნული მითოსის „პერსეუსს“, „პერსესს“, რაც ძველადმოსავლურ ვარსკვლავთმეტყველებას განასახიერებს“; ნაშრომის სხვა ადგილას კი ზ. გამსახურდია იტყვის: „ვეფხისტყაოსანში ფარსადანი, ანუ აღმოსავლური ვარსკვლავთმეტყველებითი სიბრძნე მფლობელია თითქმის მთელი ინდოეთისა (მისტერიათა საუფლოსი)“ (გამსახურდია, 1991: 268, 271).

ჩვენეული წაკითხვით ანთროპონიმში ფარსადანი რუსთველი ძველებრალ ლექსიკურ ერთეულ ფარსს / ფარისეველს გულისხმობს და პერსონაჟის წინარესახედ გიორგი III-ს მოიზრებს. ვფიქრობთ, რომ მხატვრული პირობითობა თუ ამბავთა გადათამაშება ხელს არც იმას უშლის, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ ცენტრალურ გმირში, ტარიელში, დემნა უფლისწულის თავს დატრიალებული ტრაგედია ამოვიკითხოთ. დასახელებული საკითხი გაცილებით ფართო მსჯელობას მოითხოვს, ამ ეტაპზე კი პოემის რამდენიმე პასაჟსა თუ კონტექსტზე შევჩერდებით.

მეთოდები. საკვლევ თემაზე მუშაობისას ძირითადად შერჩეულია კომპარატივისტული მეთოდი. ერთმანეთთანაა შედარებული ქართული ისტორიული წყაროები და ის მხატვრული ფაქტები, რომლებიც „ვეფხისტყაოსნის“ სიუჟეტში იჩენს თავს. მიზნობრივადაა შერჩეული საკვლევი მასალა (ძირითადად შეეხება „სიბერის“ არგუმენტს რუსთველის პოემაში). შედარებით მეთოდთან ერთად გამოყენებულია აღწერითი მეთოდი და ანალიტიკური მიდგომა. საკითხის პრაქტიკული სელექციისას ნათელი იყო, რომ არსებობდა საკმარისი მხატვრულ-ლიტერატურული თუ ისტორიული მასალა, რომელსაც მეცნიერული ძიება უნდა დაფუძნებოდა. ჩვენი აზრით, „ვეფხისტყაოსნის“ კვლევის ეს ნაწილი პირდაპირ შეესატყვისება სამეცნიერო მიზანს – გაირკვეს, რა მიმართებებია რუსთველის ეპოქის, ანუ XII საუკუნის, ისტორიულ რეალობასა და ავტორის მსოფლმხედველობას შორის.

მსჯელობა. დასაწყისში მოკლედ ვიტყვით იმას, რომ XII საუკუნის 70-80-იანი წლების საქართველოს პოლიტიკური ვითარება მაინცადამაინც სახარბიელო არ არის. დავით აღმაშენებლის პირდაპირი და თანაც მამრობითი ხაზი (დავით IV – დემეტრე I – დავით V – დემეტრე-დემნა) წყდება და მის ადგილს გიორგი III (დემეტრე I-ის უმცროსი ვაჟი) და მისი მხოლოდშობილი ქალი - თამარი - იკავებს. ისტორიული ფაქტია, რომ ქართული ფეოდალური სამართლისა და მამაპაპური დაწერილ-დაუწერელი კანონი სამეფო მემკვიდრეობის მამიდან უფროს, პირველშობილ, ძეზე გადაცემას გულისხმობდა. ლექსიკური ერთეული *პირმშოც* ამავე სამართლის ტერმინოლოგიური დატვირთვის მქონე სიტყვა მოჩანს. პირველად გაჩენილი ვაჟიშვილის უპირატესობას ისტორიულად არაერთი საფუძველი განაპირობებდა. სამართლის ეს მუხლი ნაყოფშივე უღებდა ბოლოს მოშულლარი მემკვიდრეების საკითხს და აცხადებდა, რომ სამეფოს ერთიანობისათვის ძმათა შორის ქიშპი თუ პოლიტიკური ბრძოლები დაუშვებელი იყო. ქართველმა ისევე, როგორც დანარჩენმა ცივილიზებულმა სამყარომ, კარგად იცოდა, რა მოჰქონდა ან რა მოაქვს ძალაუფლების დაუოკებელ წყურვილს. ლეონტი მროველის თხზულების იმ თავში („ამბავი ქართლისა“), რომელშიც ავტორი ქართლის ქვეყნის ეთნარქებსა და ძველთუძველეს ვითარებაზე საუბრობს, ვიგებთ, რომ ბიბლიურ თარგამოსს

რვა შვილი ჰყავს, მაგრამ მათ შორის ერთ-ერთი ვაჟი – ქართლოსი – მკვიდრდება ქართლის მთაზე და „მის გამო ეწოდა ყოველსა ქართლსა ქართლი, ხუნანითგან ვიდრე ზღუამდე სპერისა“ (მროველი, 1955: 8), ხოლო ქართლოსის პირმშო მცხეთოსი, „რომელი უგმირე იყო ძმათა მისთა, ესე დარჩა საყოფელთა მამისა მათისა ქართლოსისათა, რომელსა აწ რქვან არმაზი“ (იქვე: 9); შემდგომად კი მცხეთოსის პირველად შობილი ძე – უფლოსი – იღებს მამის მემკვიდრეობას: „უფლოს დარჩა საყოფელსა მამისა მათისა მცხეთოსისსა მცხეთას“ (იქვე: 10). აშკარაა, რომ მამის სამყოფელში დამკვიდრების უფლება ქართლის ქვეყანაში უფროს ვაჟზე ჯერ კიდევ მაშინ გადადის, როცა ნაწილობრივ მითოსურ პერიოდში ჩავყავართ ლეონტი მროველს და ქართველთა ცხოვრების ქრონომეტრაჟი დროს ვერ ზომავს. ქართლოს-მცხეთოს-უფლოსის დინასტიური ხაზი წარსულიდან მომავლისაკენ პირმშოობის პრინციპით მოემართება.

ახლა ბაგრატიონთა ეპოქას მივადევნოთ თვალი. ჩანს, რომ ამ კონტექსტში, საზოგადოების პატრიარქალურობიდან გამომდინარე, ქალის თემა საერთოდ არ განიხილებოდა, ამას ბაგრატიონ მეფეთა დინასტიური ხაზის ის ტაბულებიც დაადასტურებს, რომლებიც ისტორიული წყაროების მონაცემთა მიხედვითაა აწყობილი და გამოცემული მ. სურგულაძისა და მ. ქავთარიას მიერ (სურგულაძე, 1995). სქემატური მონაცემებიც ნათელს ხდის, რომ ქართული საისტორიო წყაროები, მაგალითად, პირველი კლარჯი ბაგრატიონის – აშოტ I „დიდი“ კურაპალატის – ერთადერთი ასულის სახელს საერთოდ არ იცნობს, განსხვავებით მისი ვაჟებისაგან (ადარნარსე, ბაგრატი, გუარამი). ამ ასულის სახელს არც „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება“ ადასტურებს. მეტიც, ჰაგიოგრაფიულ ტექსტში აშოტის ასულს საერთოდ ვერ ვხედავთ. ასეთივე მდგომარეობაა დავით აღმაშენებლის ერთ-ერთი ქალიშვილის შემთხვევაშიც. ტაბულაში მითითებულია, რომ ეს ასული [ანთროპონიმის გარეშე] იყო „ოვსეთში გათხოვილი (თამარ მეფის ისტორიკოსის ცნობით, მისი შთამომავალი იყო დავით სოსლანი)“ (სურგულაძე, 1995: 48). ვფიქრობთ, რომ მემატიაზეა ამგვარი პოზიცია არსებითად უძველესი პერიოდის ქართულ ეთნოკულტურულ თუ სამართლებრივ საფუძველს ემყარებოდა და მას თხზულებათა ავტორების მხრიდან მხოლოდ ისტორიათა თხრობის შემოკლება არ განაპირობებდა.

მეორე და არანაკლებ ღირებული ფუნდამენტი ფეოდალური სამართლისა, როგორც ჩანს, ბაგრატიონთა იზოთეისტური იდეა იყო. მართლაც, „ბაგრატიონთა ღვთაებრივი წარმოშობის იდეა ისე შეეხარდა ქართულ ფეოდალურ საზოგადოებას, რომ არასოდეს, თვით ყველაზე უფრო გამწვავებული კრიზისების პირობებშიც კი, საქართველოში სამეფო დინასტიის შეცვლის საკითხი არ დამდგარა“ (სურგულაძე, 1955: 13). „იესეიან-დავითიან-სოლომონიანის“ ხაზიც მკვეთრადაა განსაზღვრული, ის უფროსი ვაჟისაკენ მიემართება, ღვთაებრივი იდეის ჩასახლება თუ

მრონცხეზულობა უპირველესად პირმშოზე გადადის და ამიტომაც წარმოადგენს იგი უფლის აღმატებულ სახეს.

ზემთ ნათქვამიდან გამომდინარე, ვფიქრობთ, რომ დემეტრე I-ისა თუ გიორგი III-ის მიერ აწეწილი ფეოდალური სამართალი, დემეტრე უფლისწულის სამეფო ტახდიდან ჩამოშორება თუ მისი თვალთა დათხრა და დასაჭურისება („თუალნი დასწუნეს და მოკუდა და მცხეთას დამარხეს“ — ლაშა გიორგის მატიანე, 1955: 367). რუსთველის კოცეპთა შორის დომინანტურია და პოემის სიუჟეტურ ქარგაში უმნიშვნელოვანეს ადგილს იკავებს. სწორედ ამავე კონტექსტში გავიაზრებთ „ვეფხისტყაოსანის“ ორ ამბავში გაზნეულ სიბერის არგუმენტსაც. ჩვენი აზრით, ეს ერთ-ერთი ის კვანძია, რომელიც არაბეთისა და ინდოეთის ძაფთა შორის იხლართება. ვფიქრობთ, რომ პოემის გააზრებისას ამის უგულვებელყოფა არ ღირს, რადგან საინტერესო პარალელი ჩნდება – სიბერის თემის წინ წამოწევა. საოცარია, რამდენი რამ შეიძლება მოიფიქროს ადამიანმა საკუთარი მრუდე ქცევის გასამართლებლად. ასაკის გამო თავის მოსაწყლება-მოკატუნება არაბეთისა და ინდოეთის ამბებში ერთ ბირთვად იკვრება, სათქმელი ერთია და ამიტომ... პატივისცემას ადამიანში პიროვნულ ღირსებათა ერთობლიობა იმსახურებს და არა – ოდენ კიტრივით დაბერება (ავთანდილი – „მე იგი ვარ, ვინ სიცოცხლეს არ ამოვკვრებ კიტრად ბერად“: 153, 777); არადა შევხედოთ, რა ოსტატობით იყენებენ არაბი და ინდოელი მონარქები სიბერეს სათავისოდ, მოახლოებული სიკვდილით ისაცოდავებენ თავს.

„მე გარდავსულვარ, სიბერე მჭირს, ჭირთა უფრო ძნელია,
დღეს არა, ხვალე მოვკვდები, სოფელი ასრე მქმნელია“ [15, 36],-
იტყვის როსტევანი.

უთუმცაოა, რომ არაბთა და ინდოთა მეფეების სიბერის არგუმენტი მათი ღირსების სასარგებლოდ არ გამოდგება, როცა ვხედავთ, რა დამოკიდებულება აქვს სიკვდილის მიმართ ავთანდილს თავის ანდერძში. „ყოველთა დამამხოველი“ თუ „სუსტისა და ძალ-გულოვანის“ გამთანაზრებელი არსის წინაშე ვაჟკაცი არ უნდა შედრკეს, რადგან „ვერ დაიჭირავს სიკვდილსა გზა ვიწრო, ვერცა კლდოვანი“ [156, 791]. ასე უყურებს არაბი სპასპეტი კვდომის გარდაუვლობას და სიკვდილში დაეჭვებული კაცის სიჯაბანეს რაინდის სიმალლიდან გადმოსცქერის. არაბი მოყმის ანდერძში სიკვდილის არსობის ფორმულირებისა თუ ღირსეული ქცევის ახსნა-განმარტების სტრიქონები პირდაპირ პარალელს უნდა ქმნიდეს როსტევანის თათბირზე მეფის მიერ წარმოთქმულ სიტყვებთან. ავთანდილი სავაზიროში არ მოჩანს (შესაძლებელია იჯდა კიდევ, როგორც სპასპეტი), მაგრამ კარგად იცის, რა საკვანძო არგუმენტი გამოიყენა არაბმა მონარქმა თინათინის გამეფებისას (მეხსიერებაში გიორგი III-ის მიერ თამარის თანამოსაყდრედ დასმის ფაქტი იღვიძებს) და თუ იქ, თათბირზე,

სიკვდილზე ჩვილს დაუსწრებლობის ან კრძალვა-შიშის გამო ვერ გასცა პასუხი, ანდერძით გადაუხადა საზღაური.

და კიდევ... როსტევანი თინათინის გამეფების თათბირს „ამო საუბნარით“ იწყებს. ეტყობა, რომ მჭევრმეტყველებაში დიდი გამოცდილება აქვს. საამო სიტყვებით აპარებს საკუთარ ვაზირებს „ტურფა საბაღნაროდან“ წასვლას, ვარდის ყვავილის გახმობა-დაჭკნობით ცდილობს თვალის ახვევას და ჯერ ისევ ტახტზე მჯდომი სრულიად გაურკვეველ მეტაფორებს იშველიებს – „მზე ჩაგვისვენდა, ბნელსა ვჭკრეტთ ღამესა უმთენაროსა“ [14,35]. რა მზის ჩასვენებასა და გაუთენებელ ღამეზეა ლაპარაკი?! ასეთი მხატვრული ქათინაური ხომ მხოლოდ მკვდარ კაცს შეიძლება მიესადაგოს, ისიც, ალბათ, მხოლოდ ურწმუნო-უღვთოს. როსტევანს თავისი სავაზირო ან შეცდომაში შეჰყავს, ან სულგალეული მონები სხედან დარბაზში და ამ ვითარებაში განა რა მნიშვნელობა აქვს, რას იტყვის, მაინც ხომ დაუქნევენ თავებს. ვგონებ, როსტევანი თავიდანვე ისეა დარწმუნებული საკუთარ გამარჯვებაში, რომ თათბირის დაწყებამდე მშვიდად გამოიყურება („ზის ლალი და წყნარია“). მის წინადადებას თინათინის გამეფების თაობაზე ვაზირთა ქორო უპასუხებს. როგორ უყვარს რუსთველს ეს მრავლობითი რიცხვი, როცა ბრბოდქეულთა სახეებს ხატავს! დარბაზში არცერთი განსხვავებული აზრი არ მოჩანს („გვმართებს“, „ნუ ჰბრძანებთ“, „არ გათნევთ“ და მისთ.), ე.ი. საქმე გადაწყვეტილია... მაგრამ... ოჰ, ეს ვინ წუწუნებს საკუთარ სიბერესა თუ მკვდრადყოფნაზე, ის კაცი ხომ არა, რომელსაც არც ჯანის დაკლებისა ეტყობა რამე და არც მის მრისხანებას შეჰპარვია ჭკნობა, როცა მხატვრულ-პირობითადად ხანგრძლივი დროის, ანუ სამი წლის, შემდგომ სახლთუხუცეს ვაზირს გამძვინვარებული ზედიზედ უქნევს სკამებს (მრ.რ. — „სკამნი“; „ჰკრნა“ და „შეაღეწნა“ იგინი). როსტევანს სროლის ხელოვნებაში წუნი უნდა დაედოთ, რადგან მას არც ისრის მიზანში სროლა გამოსდის კარგად (ნადირობის სცენაში) და არც სკამებისა ემარჯვება, თუმცა მაინც ცდილობს, ალმასივით მჭრელი გამოდგეს ვაზირის დასასაჯელად შეტყორცნილი „იარაღები“:

„დადრკა, სკამნი შემოსტყორცნა, ჰკრნა კედელსა, შეაღეწნა;

დააცდუნნა, მაგრა მისთვის აალმასნა, არ აძეწნა“ [149, 751].

ახლა ინდოელი მონარქის, ფარსადანის, რუსთველურად – „ბერი გამზრდელის“, ფარისევლობას და ტარიელისადმი მის დამოკიდებულებას დავაკვირდეთ. რა ურგებ სიცოცხლეზე („სიცოცხლე მარმეზინე“) საუბრობს იგი, როცა თავად მოაწყო საქმე ურგებად და მრუდედ. გამოტყდა, რომ ნესტანისა და ტარიელის სიყვარულზე ინფორმაციას ფლობდა და ხვარაზმშას უდანაშაულო სისხლის („სისხლი უბრალო“) გამო წაუყენა ბრალდება ამირსპასალარს. განა არ იცოდა ამ „ბრძენმა“ კაცმა, რომ მიზეზნი განაპირობებენ შედეგს, ხოლო ამ მიზეზთა სათავეში თავად იდგა. გარდა ამისა, სრულიად არათავსებადია მის მიერ ლიქნით წარმოთქმული სიტყვები

იმასთან, თუ როგორ იქცევა ის, როცა მკვლელობის შემდეგ „გახმამყივარებული“ იხმოვს ტარიელს, სასტიკი დასჯისთვის ემზადება. მოკლედ, ფარსადანის ბაგეთაგან ხან მლიქვნელობა-ცბიერება იცრება, ხან – დაუტევნელი მრისხანება. დავარს ემუქრება სიკვდილით და ტარიელს დაემძვს. ნათელია, ფარსადანს სარიდან მეფის ვაჟის მოხელთება რომ შეეძლოს, მოქმედების რეზულტატის წარმოსადგენად მკითხველს ფანტაზიის გაშლა ნამდვილად არ დასჭირდება...

მიჯნურობით სწეული ტარიელი უკვე გამოფხიზლებულია. ფარსადანი მას ტკბილსიტყვაობით ველარ აცდუნებს, მაგრამ, ვფიქრობთ, გამოფხიზლება ცოტა დაგვიანდა. პრეტენზიები სამეფო ტახტის დასაკავებლად მაშინ წამოუყენა ოდესღაც ინდოეთის მეშვიდედის მფლობელის ვაჟმა, როცა სამეფოს არა მხოლოდ „გარდაქარება“ დაემუქრა, არამედ პარტახი დაიწყო – თავად ქალაქში გამოიკეტა, ფარსადანი კი სასახლიდან მძვინვარებდა. ნესტანისა და ტარიელის თათბირიდან კარგად ჩანს, რა შეიძლება მოიტანოს სახელმწიფოს ორი უმადლესი პირის – მეფისა და ამირსპასალარის – გადაკიდებამ („შენ და იგი წაიკიდნეთ, ინდოეთი გარდაქარდეს!“: 109, 532). ნებისმიერ ქვეყანაში საშინაო პოლიტიკის ამგვარი სტატუს-კვო სახელმწიფოებრიობისა და ნაციის თვითმკვლელობაა. დ. გურამიშვილს მოვიშველიებთ დასტურად – საკუთარ ეპოქაში ქართლისა და კახეთის ბაგრატიონთა შორის სამეფო ტახტისთვის ბრძოლა სრულიად მიუკერძოებლად შეაფასა შემდგომი ეპოქების დიდმა პოეტმა, რომელმაც ბრძანა – „თავის თავსა ხმალი იცეს, გულსა მოიხვედრეს ხიშტი“ (დ. გურამიშვილი). აქედან გამომდინარე, სამოქალაქო თუ პოლიტიკური დაპირისპირების სამკვდრო-სასიცოცხლო ბრძოლის ველად არ შეიძლება აქციო შენი მამული, რადგან ეს ყოველთვის დარჩება მიუტევებელ შეცდომად. თითოეულმა მართლმოაზროვნე კაცმა იცის ეს ჭეშმარიტება, რუსთაველსაც გააზრებული ჭეშმარიტებისაკენ მივყავართ. სახელმწიფოებრივი საკითხები კერძო მნიშვნელობისა არ არის, რომ საკუთარ ვნებებსა და შეხედულებებს აჰყვე ადამიანი, ამიტომ ყურადსაღებია ნესტანის რჩევები, რომლებიც მიჯნურთა თათბირისას გაისმის:

„მიბრძანა, თუ: „გონიერი ხამს აროდეს არ აჩქარდეს,
რაცა სჯობდეს, მოაგვაროს, საწუთროსა დაუწყნარდეს“ [109, 532].

წუთისოფელი განცდებში ძირავს ადამიანს და ხშირად აკარვინებს სიმშვიდისა თუ გონით ჭვრეტის უნარს, საქვეყნო საქმეთა გადაწყვეტა კი მის გარეშე არ დაიშვება, ემოციებისაგან საგულდაგულოდ დაწურული გონი გაცილებით უკეთ მუშაობს. მეტიც, პრობლემა ზოგჯერ დედღურადაც („საქმე-დედღად“) უნდა გადაიჭრას, რადგან დიპლომატია სასარგებლო რამ არის. არც არაფერია სადავო ნესტანის დარიგებების ამ ნაწილში, უბრალოდ ჩვენ ის გვანტერესებს, რატომ არა აქვს თუნდაც სათარიგო გეგმა თავად ტარიელს ან რა ამბავია ეს რჩევა-დარიგებანი, გამიჯნურების ამბიდან

წამდაუწუმ რომ ვისმენთ. ნესტანის „ზღვის ჭიჭში“ გადაკარგვის შემდგომ ტარიელის მრჩევლის ფუნქცია პოემაში უკვე ავთანდილს დაეკისრება, ე.ი. გამოდის, რომ ჩვენს უცხო მოყმეს ძირითადად⁸¹ ორი გულითადი ვაზირი ჰყავს – ნესტანი და ავთანდილი. აშკარაა, რომ ამით რუსთველს რაღაც მნიშვნელოვანი სათქმელი გამოაქვს და იქნებ დემნა უფლისწულის მიერ დაშვებულ შეცდომებზეც მიგვანიშნებს.

სტეფანოზ ორბელიანის უწყებით, მამის გარდაცვალების შემდეგ დემნა უფლისწული აღსაზრდელად იოანე ორბელს გადაეცემა და „შემდგომად დღეთა მათ წარჩინებულ იყო ყრმა იგი სახლსა იოვანესსა და ისწავლიდა და აღორძინდებოდა“ (ორბელიანი, 1978: A, 41). იოვანე ორბელის საფეოდალო სახლში განისწავლება დავით V-ის არასრულწლოვანი პირმშო, იოანე ორბელი კი ძალოვანი მინისტრი და მეორე პირია ქვეყნისა. ის ამირსპასალარის ტიტულს ისევე ფლობს, როგორც ტკბილხმოვანად გაწყობილ პოემაში სარიდანის, მამის სიკვდილის შემდეგ კი – ტარიელი. ისტორიულ ფაქტთა და პოემაში განვითარებულ მოვლენათა პარალელიზმი, ვფიქრობთ, რომ აშკარაა და მნიშვნელოვან სიგნალებს იძლევა. რეალურ სახეთა კონტურები თანდათანობით ჩნდება და თანაც ისე, რომ ამირბარობა-ამირსპასალარობა საგანგაშო მოჩანს. სამეფო ტახტისთვის ბრძოლის გზაზე ჩვენ წინაშე სწორედ ასე იკვეთება ორი ურთიერთდაპირისპირებული პოლიტიკური ბანაკი – გიორგი III-ისა და იოანე ორბელისა, პოემაში კი – ფარსადანისა და ტარიელისა. ყოველ შემთხვევაში, ჩვენი მეცნიერული ძიება ამ მიმართულებით მიჰყვება ლოგიკას, ეს მიმართულება კი სამეცნიერო წრეებისათვის უცნობი სულაც არ არის (წერედიანი 2014; ჭილაძე 2014 და სხვ.). ისტორიული და ლიტერატურული ფაქტებია ის, რომ გიორგი-ფარსადანი თვითმპყრობელი მეფეა, ხოლო ამირსპასალარის ოჯახში აღზრდილი დემნა-ტარიელი მეფისაგან (/ზიძისაგან) მოტყუებული ყმაწვილკაცი, რომელიც სრულწლოვანების ასაკშიუწევნელი ვერც კი აცნობიერებს მეფის ჩანაფიქრის სიმუხთლეს.

„ვეფხისტყაოსნის“ სიუჟეტური ფარდაგი საკმაოდ ჭრელია, თუმცა ვირტუალურად შესრულებული. მრავლად რჩება სათქმელი, თუმცა, ვფიქრობთ, რომ პოემის მთლიან ქსოვილში ნაწილ-ნაწილ მაინც იხატება მთელს დაქვემდებარებული რუსთველური კონცეპტები, ამ კოტექსტში კი სიბერის თემა თუ ინდოეთისა და არაბეთის მეფეთა მიერ გამოყენებული „ბერობის“ არგუმენტი ერთ-ერთი უნდა იყოს და მაღალი ალბათობით გიორგი III-ის მიერ საკუთარ სიცოცხლეშივე ქალის გამეფების რეალობასთან მას რაღაც მნიშვნელოვანი კავშირი უნდა ჰქონდეს.

⁸¹ შენიშვნა: თუ არ ჩავთვლით ინდო-ხატაელთა ბრძოლის წინ ვაზირთა რჩევას.

გამოყენებული ლიტერატურა:

აბულაძე, 1967: – აბულაძე იუ., რუსთველოლოგიური ნაშრომები, ი. მეგრელიძის გამოცემა, თსუ გამომცემლობა, თბილისი, 1967.

გამსახურდია, 1991: – გამსახურდია ზ., ვეფხისტყაოსნის სახისმეტყველება, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1991.

ვეფხისტყაოსანი, 1966: – რუსთაველი შოთა, „ვეფხისტყაოსანი“ (მიძღვნილი შოთა რუსთაველის დაბადებიდან 800 წლისთავისადმი), გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1966.

კეკელიძე, ბარამიძე, 1987: – კეკელიძე კ., ბარამიძე ალ., ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, თსუ გამომცემლობა, თბილისი, 1987.

ლაშა გიორგის მემატიაძე, 1955: – ლაშა გიორგის-დროინდელი მემატიაძე, „ქართლის ცხოვრება“ (ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ), I, გამომცემლობა „სახელგამი“, თბილისი, 1955, გვ. 364-371.

მროველი, 1955: – მროველი ლეონტი, ცხოვრება ქართველთა მეფეთა, „ქართლის ცხოვრება“, ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემა, ტ. I, გამომცემლობა „სახელგამი“, თბილისი, 1955, გვ. 3-138.

ორბელიანი, 1978: – ორბელიანი სტ., „ცხოვრება ორბელიანთა“-ს ძველი ქართული თარგმანები, საქართველოს ისტორიის წყაროები, IV (ე. ცაგარეიშვილის გამოცემა), გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1978.

სურგულაძე, 1995: – სურგულაძე მ., ბაგრატიონთა სამეფო სახლი, ტაბულები შედგენილია მ. სურგულაძისა და მ. ქავთარიას მიერ, გამომცემლობა „კანდელი“, თბილისი, 1995.

წერედიანი, 2014: – წერედიანი დ., „ესე ამბავი სპარსული“, კრ.: „ანარეკლი“, ბაკურ სულაკაურის გამომცემლობა, თბილისი, 2014, გვ. 7-27.

ჭილაძე, 2014: – ჭილაძე თ., „ვარდის ფურცლობის ნიშანი“, კრ.: „უკვდავების ათინათი“ (წერილები, ესეები), რედ. ზ. კვარაცხელია, გამომცემლობა „ინტელექტი“, თბილისი, 2014, გვ. 42-201.

Ibraim Goradze – a Writer and Translator
ობრაიმ გორაძე - მწერალი და მთარგმნელი

Elza Phutkaradze

Doctor of philology, Chief scientific researcher of Folklore,
Dialectology and Emigrant literature Department of
Batumi Shota Rustaveli State University
Niko Berdzenishvili Institute
e-mail: elza.phutkaradze@bsu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-9800-2183>

Roin Malakmadze

PhD in history, Director/Chief Scientific Officer
at Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota
Rustaveli State University
e-mail: roin.malakmadze@bsu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-9250-0524>

Abstract: The work deals with the creative activities of Ibraim Goradze. He was a victim of the repressions of 1937 and spent most of his life in Turkey. His translating activity is well known to the society and scientific circles. He used to translate from Georgian into Turkish and vice versa. However, as a writer, he is still unknown. However, we have obtained his archive. It is the archive that has preserved for us his manuscript, an autobiographical work – “My Tragic Fate”. Studying this interesting work from the different prisms and, at the same time, introducing, studying, and presenting Ibraim Goradze as the author of a remarkably emotional handwriting is the goal of the research. Accordingly, the research is relevant and innovative. The work introduces us to interesting details of Ibraim’s life, work, and creative activity. Through the familiarizing ourselves with biographical details a complete portrait of the author is drawn. At the same time, without any embellishment, he boldly introduces us to the era of that time, to the extremely difficult situation in the country and its villages. He tells us how both his village and the author himself became the victims of the misfortunes and repressions of that time. It is with particular heartache that he speaks to us about impoverished human relationships. He gives the detailed description how the people of this small village find themselves part of the evils of the epoch and then sacrifice themselves for the neighbors they grew up with, and how people can be made miserable by their “good” friends, those who grew up together in the village and spent their childhood years together, because of their well-being. It is precisely the fault of such people that results in Ibrahim's “tragic fate”. All of this is described

by the author without artistic or expressive means, thereby further emphasizing the intensity of the pain. Accordingly, the writing style is simple, yet with this simplicity, with a simple narrative, it deeply portrays the everyday life of his life, the darkness of the era, and gives us a glimpse into the heavy, troubled world of his soul.

Key words: literature; writer; translator; autobiographical-memoir

ელზა ფუტკარაძე

ფილოლოგიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის ფოლკლორის, დიალექტოლოგიისა და ემიგრანტული ლიტერატურის კვლევის განყოფილების მთავარი მეცნიერ-თანამშრომელი
ელ-ფოსტა:

elza.phutkaradze@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-9800-2183>

როინ მალაკმაძე

ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის დირექტორი/მთავარი მეცნიერ-თანამშრომელი
ელ-ფოსტა: roin.malakmadze@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-9250-0524>

აბსტრაქტი: ნაშრომი იბრაიმ გორაძის შემოქმედებითი საქმიანობის საკითხებს ეხება. ის 1937 წლის რეპრესიების მსხვერპლი აღმოჩნდა და ცხოვრების დიდი ნაწილი თურქეთში გაატარა. საზოგადოებისა და სამეცნიერო წრეებისათვის კარგადაა ცნობილი მისი მთარგმნელობითი საქმიანობა. ის თარგმნიდა ქართულიდან თურქულ ენაზე და პირიქით. თუმცა როგორც მწერალი, ის უცნობია. ჩვენს ხელთაა მისი არქივი. სწორედ, არქივმა შემოგვინახა მისი ხელნაწერი, ავტობიოგრაფიული ხასიათის ნაწარმოები - „ჩემი ბედი ტრადიკული“. კვლევის მიზანი ამ სხვადასხვა კუთხით საინტერესო ნაწარმოების შესწავლაა და იმავდროულად, იბრაიმ გორაძის, როგორც საოცრად ემოციური ხელწერის ავტორის გაცნობა, შესწავლა და წარმოჩენა. შესაბამისად, კვლევა აქტუალური და სიახლის შემცველია. ნაწარმოები იბრაიმის ცხოვრება-მოღვაწეობისა და შემოქმედებითი საქმიანობის საინტერესო დეტალებს გვაცნობს.

ბიოგრაფიული შტრიხების გაცნობით კი სრულყოფილი პორტრეტი იხატება ავტორისა. ამასთანავე, ყოველგვარი შელამაზების გარეშე, თამამად გვაცნობს იმდროინდელ ეპოქას, იმ უმძიმეს ვითარებას, რაც ქვეყანაში და მის სოფელშია. გვაცნობს ეპოქის ავბედითობის, რეპრესიების მსხვერპლი როგორ აღმოჩნდა მისი სოფელიცა და თავად ავტორიც. განსაკუთრებული გულისტკივილით გვესაუბრება გაღარიბებული ადამიანური ურთიერთობების შესახებ. დეტალურად გვიხატავს ამ პატარა სოფლის ადამიანები როგორ აღმოჩნდებიან ეპოქის სიავის ნაწილნი და შემდეგ როგორ სწირავენ მათ ერთად აღზრდილ მეზობლებს. მათი კეთილდღეობის გამო, „კარგი“ მეგობრების ხელით როგორ აუბედურებენ ადამიანებს, იმ ადამიანებს, ერთად რომ გაიზარდნენ სოფელში და ერთად გაუტარებიათ ბავშვობის წლები. სწორედ ასეთთა ხვედრის შედეგია იბრაიმის „ბედი ტრაგიკული“. ყოველივე ამას მხატვრულ-გამომსახველობითი ხერხების გარეშე აღწერს ავტორი და ამით უფრო მეტადაა ხაზგასმული ტკივილის სიმძაფრე. შესაბამისად, წერის სტილი სადაა, თუმცა ამ სისადავით, მარტივი თხრობით, სიღრმისეულად გვიხატავს მისი ცხოვრების ყოველდღიურობას, ეპოქის სუსხს და გვახედებს მისი სულის დამძიმებულ, აფორიაქებულ სამყაროში.

საკვანძო სიტყვები: ლიტერატურა; მწერალი; მთარგმნელი; ავტობიოგრაფიულ-მემუარული.

შესავალი: იბრაიმ გორაძე იმ ადამიანთა რიცხვს მიეკუთვნება, რომელთა ცხოვრება ოდენ ერთი კაცის კუთვნილება არაა, ის ხალხისაა, მისი საბუდარი ხალხის გულშია, რამეთუ მის ყოველდღიურობას დაჰყვება ფიქრი სამშობლოზე, ფიქრი მშობელ ხალხზე. ტრაგიკული პიროვნება იყო ის. ჩვენი ქვეყნის ისტორიულმა წარსულმა მასაც დაატოვებინა სამშობლო და ცხოვრებისეული წლების ნაწილი თურქეთში გაატარა. თუმცა გულისყურით სამშობლოზეა მიყურადებული. მშობელი მიწის ძახილი, სისხლის ყივილი მოსვენებას აკარგვინებს და სწორედ ეს ძახილი აბრუნებს ისევ სამშობლოში.

იბრაიმ გორაძის ცხოვრება-მოღვაწეობა მრავალმხრივაა საინტერესო და იმავდროულად შეუსწავლელია. მისი არქივი ინახავს მისსავე მემუარულ-ავტობიოგრაფიული ხასიათის ნაწარმოებს-„ჩემი ბედი ტრაგიკული“. ნაწარმოები მისივე ხელნაწერთაა ჩვენამდე მოღწეული. ამ სრულიად უცნობი მასალის საშუალებით ჩვენ ვეცნობით იბრაიმ გორაძის ბიოგრაფიის საინტერესო დეტალებს და უპირველესად კი, თუკი ის ცნობილია როგორც მთარგმნელი, ასევე, ის საოცარი ხელწერის ავტორიც აღმოჩნდა.

მეთოდები: სტატიაში გამოყენებულია ემპირიული მასალის დამუშავების, ანალიზის, სინთეზის, აღწერითი, კომპლექსურ-ინტენსიური კვლევის მეთოდები.

მსჯელობა/შედეგები: როგორც აღვნიშნეთ, ნაწარმოების სიუჟეტური ქარგა არაერთ საინტერესო ამბავსა თუ ფაქტს გვაცნობს, თუმცა ავტობიოგრაფიული ჟანრის თავისებურებიდან გამომდინარე, მწერლის გარშემო ტრიალებს. წერის სტილი მარტივია, თხრობა სადაა, უშუალო. მხატვრულ-გამომსახველობითი ხერხების გარეშე გვესაუბრება მის ცხოვრებაზე, ღრმად გვახედებს მის შინაგან სამყაროში. ლამის გული სამზეოდ დაგვიდო. ისე აგვიღწერს თავს გადახდენილ ამბებს, თითქოს ხმიანდება მთხრობელის ხმა. იქმნება წარმოსახვა, რომ ნაწერს კი არ ვკითხულობთ, თითქოს გვესაუბრება და უშუალო დიალოგი იმართება მწერალსა და მკითხველს შორის, გულდია დიალოგი. თხრობის ეს ხერხი შემთხვევითი არაა. ამით უშუალოდ გვიყვება და უფრო შთამბეჭდავად, გულშიჩამწვდომად გვაცნობს მის ცხოვრებას. თხრობას არც სჭირდება მხატვრული ხერხები. მხატვრული ხერხები ის ტკივილია, სამანს გადასული სამშობლოს მონატრების გრძნობა რომ ჰქვია.

მთლიანობაში „ჩემი ბედი ტრადიკული“ საოცრად ემოციური მხატვრული ტილოა. ბუნებრივია, ესთეტიკური ზეგავლენის მომხდენიც. კითხულობ ნაწერს და ემოციურ, მტკივნეულ რკალში გახვევს და გაფიქრებს ნაამბობი. მხატვრული წარმოსახვა გიმძაფრდება და თვითნებურად უამრავი კითხვა იბადება. უფრო მეტიც, ზოგიერთი ცალკე აღებული დეტალიც კი მხატვრული სახეა. ნაწარმოები შინაარსობრივი მრავალფეროვნებით ხასიათდება. ნაწარმოების შინაარსის აღსაქმელად რამდენიმე მონაკვეთი შეიძლება გამოვყოთ: პიროვნული შტრიხების შემცველი დეტალები, მშობლიური სამოსახლო, მძიმე, სისხლიანი ეპოქა, გადასახლება და იქაური ცხოვრება, მიმოსვლა ქართველებით დასახლებულ ადგილებში, ფიქრი სამშობლოში დაბრუნებაზე, სუბიშვილებთან ურთიერთობის ეპიზოდები, ჭაბუა ამირეჯიბთან შეხვედრა, ახმედ მელაშვილის გაცნობა, მასთან ურთიერთობა და სხვა არაერთი საინტერესო ეპიზოდი, რომელთაც ლაიტმოტივად გასდევს ძახილი სამშობლოსაკენ!

ნაწარმოებიდან ვგებულობთ, რომ იბრაიმი სოფელ ხერთვისში, 1916 წელს დაიბადა. საზღვრის მიღმა დარჩენილი ძირძველი ქართული მიწების ბედი გაიზიარა მისმა სოფელმაც, მხოლოდ სამი ოჯახი დარჩა საქართველოში. მათ შორის იბრაიმისა. ის დიდი სიყვარულით გვესაუბრება მის ოჯახზე. იგონებს მამას, ბაბუას და განსაკუთრებით ბაბუას ადამიანობას უმადლის. ჩვენი კუთხის ავბედითი გამოძახილის ორომტრიალში მოექცა იბრაიმიც. რვა წლისა მედრესეში მიიყვანეს სასწავლებლად. სამი წელი დაყო აქ. 1926 წელს სოფელ გორგაძეთში გაიხსნა ქართული სკოლა და ამ სკოლაში აგრძელებს სწავლას. ასე გადიოდა წლები. დაოჯახდა, სოფლის ცხოვრებაში

ჩაება, კოლმეურნეობაში მოლარედ მუშაობდა, უმაღლესი განათლება არ ჰქონდა. და დადგა 1937 წელი - მისი ცხოვრების მძიმე ლაქა - ხალხის დაჭერა, დახვრეტა. ვერც მისი ოჯახი გადაურჩა ამ საშინელებას. ბაბუა, მამა და მისი ბიძა(იუსუფი) სიცოცხლის შენარჩუნების მიზნით გადაიხვეწნენ თურქეთში. იბრაიმ გორაძე იგონებს, რომ ამის შემდეგ არც მას ჰქონდა თავისუფალი ცხოვრება. ჩეკაში დაბარებები თავს აბეზრებდა. როგორ არ იცდილეს, მაგრამ ვერ შეძლეს მისი გატეხა. ისევ მამის დახმარებით იბრაიმ გორაძე ტოვებს სამშობლოს-დედის, ცოლის, ორი წლის ვაჟის ხასანისა და სამი თვის გოგონას ზეჟიეს ერთად: „ღამით, როდესაც ვეცლებოდი ჩვენს სახლ-კარს, დედას და ჩემს მეუღლეს თვალთაგან ცრემლები სდიოდათ და უხმოდ მოსთქვამდნენ. ძნელი ყოფილა დაშორდე შენს სახლ-კარს, სადაც დაიბადე და გაიზარდე, სადაც ფუსფუსებდნენ შენი დედა, შენი ცოლი. ყველას გული დარდით და მწუხარებით გვქონდა სავსე. რა დავაშავეთ?! რისთვის გვარგუნეს ეს მწარე ხვედრი და ბედი?! ადამიანმა რატომ ვერ უნდა იცოცხლოს უშიშრად თავის სამშობლოში? ბოლოს, რატომ სადღაც უცხოეთში უნდა მიეზაროს მიწას და არა თავის მამულ-დედულში? ვინ არის ამ ბოროტების მქმნელი? რატომ არ ეცოდებათ ალაღმართალი ადამიანი?“ ვკითხულობთ ამონარიდს და მასთან ერთად ჩვენც გვზარავს რიტორიკული შეკითხვა - რა დავაშავეთ? ადამიანმა რატომ ვერ უნდა იცოცხლოს უშიშრად თავის სამშობლოში?

დიახ, „სად წაიყვან სადაურსა“ და ასე წაიყვანა განგებამ იბრაიმ გორაძე მუშში საცხოვრებლად. იძულებული იყო დაეტოვებინა მშობლიური სოფელი, ეზო-კარი, სადაც დაიბადა, გაიზარდა, დაოჯახდა. ის ხომ სიყვარულით ასაზრდოებდა ოჯახს, შრომით, გარჯით შოულობდა სარჩო-საბადებელს, მაგრამ მის ცხოვრებაშიც გამოჩნდა ე. წ. „კარგი“ მეგობარი. ასე იხსენებს მას იბრაიმი. ასეთების ხელებით ხდებოდა ხოლმე ოჯახების აწიოკება 37-იან წლებში. ეპოქის მსხვერპლი ასე აღმოჩნდა იბრაიმიც.

იბრაიმ გორაძის ცხოვრების მძიმე წელი - 1939 წლის 8 სექტემბერი, საღამოხანი, როცა ოჯახმა დატოვა სოფელი. შეუძლებელია ემოციის გარეშე წაიკითხო მწერლის გულისამონაკვნესი: „ 1939 წლის 8 სექტემბერი იყო, საღამოხანი იყო ჩვენი მწუხარებისა და დარდი-ვარამის შავი ჟამი. ვისაც არ განუცდია თავისი მშობლიური შემოგარენის მიტოვების ძნელი წუთები, ის ვერ გაიგებს ჩვენს გასაჭირს, ჩვენს მწუხარებას“.

ბუნებრივია, ჩვენც გვაფორიაქებს მისი გულიდან ამოკვნესილი მოთქმა. შეუძლებელია ცრემლის გარეშე წაიკითხო მშობლიურ გარემოსთან გამოთხოვების ეპიზოდები. კიდევ ერთი ტკივილიანი, ცრემლიანი გამოთხოვების მოწმე ვხვდებით ამდენი წლის შემდეგ: „სახლის ახლოს, ჩემი ხელით გაკეთებულ ღელის წისქვილთან რომ მივედი, გული ისე ამიძგერდა, მეგონა მკერდს გამოგლეჯდა. ავტირდი. თითქოს მეგონა სული ამომდიოდა. თითქოს ფეხები მებორკებოდა და ნაბიჯის გადადგმა მიჭირდა.“

ჩემო თავო, ვამბობდი ჩემთვის, გიჭირს რომ მოშორდე შენს დელეს, შენს წისქვილს, შენს ჭალას, მერე რაღა დაგემართება, როცა ვეღარ იხილავ შენს მშობლიურ მთებს?!”

ახლა მისი ცხოვრების გზას ჩვენც გავყვით მუშუმი. ერთმანეთს ჰგავს ყოფითი საზრუნავით დატვირთული დღეები, წლები. ადვილი არ იყო დამკვიდრება მუშუმი, მოახერხა წეში გამართულიყო, დურგლობას იწყებს. მაგრამ მის ცნობიერებას არ ასვენებს სამშობლოზე ფიქრი. სამშობლოს მძაფრი მონატრების გრძნობას ანელებს თურქეთის სხვადასხვა რაიონში, ქალაქსა თუ სოფელში მცხოვრები ქართველების მოძებნა-მონახულება და მათი ტკივილისა თუ სიხარულის გაზიარება. ნაწარმოებიდან ჩანს, რომ, როცა გაიგებს ქართველებით დასახლებულ ადგილს და თუნდაც სხვა საქმეზე გასული, სპონტანურად, იმწამსვე ანებებს თავს და ალაღბედად მიდის მათ სანახავად, მიდის სატვირთო მანქანით, ზოგჯერ ფეხითაც უწევს სიარული. ეს ფიზიკური დატვირთვა მისთვის არაფერია, სულის მალამოს დაეძებს უცხო მიწას შეხიზნული. ეს იყო მისი სულის საგზალი, ეს აძლებინებდა. დადის ბევრს, მის სისხლსა და ხორცს ეძებს. აკვირდება ქართველთა ზნე-ჩვეულებებს. ერთგან წერს: „ქართული ენა იმ სოფელშია შემორჩენილი, სადაც ნაკლები მისვლა-მოსვლა იყო, ძნელი მისასვლელი იყო“.

ასე ფიქრსა და სამშობლოს მონატრების გამანადგურებელ-დამთრგუნველ განცდებში გადიოდა წლები. აი, რას გვეუბნება ის: „ამ დროის განმავლობაში არ ყოფილა შემთხვევა, რომ ერთი დღე რა არის, ერთი დღეც არ მეფიქროს ჩემს ნამდვილ სამშობლოზე - საქართველოზე. სევდა ჩემს სამშობლოზე გამუდმებით თან მდევდა და ვერ ვიშორებდი“.

ნაწარმოებიდან არაერთი საინტერესო ბიოგრაფიული შტრიხი იკვეთება. 1957 წლამდე იბრაიმ გორაძეს არავითარი ურთიერთობა არ ჰქონია საქართველოსთან. გაუსადღისია ეს წლები მისთვის. რასაც არ უნდა აკეთებდეს, სამშობლოში დაბრუნების ფიქრი არ ასვენებს. გადაწყვიტა წერილი გამოეგზავნა საქართველოში. ის დიდი მადლიერების გრძნობით იხსენებს ბახრი ბეის-ფოსტის თურქ თანამშრომელს. სწორედ მისი დახმარებით შეძლებს წერილის გამოგზავნას მამიდასთან. ორი თვის თავზე პასუხიც მიიღო. ასე დაიწყო ნელ-ნელა დაბრუნება სამშობლოში. წერილებს უკვე სისტემატურად წერდა: „ასე მეგონა, რომ ჩემს მშობლიურ საქართველოში ვიყავი, მის ჰაერს ვსუნთქავდი, მის წყალს ვსვამდი და მის ბუნებას შევხაროდი“- წერს იბრაიმი.

იბრაიმს იმედი ჩაესახა, რომ ამდენი წლის ტანჯვას ბოლო მოეღებოდა. რწმუნდებოდა, რომ სამშობლოს ძახილი აქ, საქართველოში ჩამოიყვანდა. ამ წლებში მისი სულის საღბუნნი გაზეთი „სამშობლო“ იყო. მისი ყოველი ახალი ნომრის გამოსვლა ნამდვილი დღესასწაული იყო მისთვის. აი, რას იგონებს ის: გაზეთის ყოველი ახალი ნომრის გამოსვლისას, მასთან

მოიყრიდნენ მეზობლები თავს და ყოველ ახალ ნომერს უკითხავდა. „ისე გაფაციცებული, მთელი გულისყურით მიგდებდნენ ყურს, ცდილობდნენ არცერთი სიტყვა არ გამორჩენოდათ“.

მისი ცხოვრების განთიადი, ახალი გათენებაა შეხვედრა ილიკო სუხიშვილთან, რომლის დახმარებით შეძლო ჯერ ტურისტად ჩამოსვლა და მერე კი, საბოლოოდ დაბრუნება სამშობლოში. ის გაზეთ „ჭურიეთში“ წააწყდა ცნობას, რომ 1966 წლის 28 თებერვალს, სტამბოლში კონცერტებს იწყებდა საქართველოს სიმღერისა და ცეკვის ანსამბლი. იმ წამსვე ანკარისკენ გამოემართება. ხასან კურტანიძის ოჯახია მისი მასპინძელი. კონცერტის ბილეთები არ იშოვება. ბილეთი ხასანის უმცროსმა ძმამ, იუსუფმა, დაუთმო. მისი გული საგულეს აღარაა, როცა კონცერტს უყურებს. ყველაზე მეტად კონცერტზე ტაშს მე ვუკრავდიო-იგონებს იბრაიმი. ერთგან ვეღარ მოუთმენია და მთელი დარბაზის გასაგონად ხმამაღლა დაიძახა: გაუმარჯოს ქართველობას! სწორედ ამ ოვაციის დროს გაიცნო კინორეჟისორი გიორგი ასათიანი, რომელიც სუხიშვილებს ახლდა იქაური ქართველების მოსანახულებლად და გადასაღებად. გიორგი ასათიანის დახმარებით გაიცნო ილიკო სუხიშვილი. რა დროითაც ანსამბლი იქ დარჩა, იბრაიმი ყველგან დაყვებოდა მათ.

იბრაიმ გორამე ილიკო სუხიშვილის დახმარებით, 1966 წელს ტურისტად ჩამოდის საქართველოში. მანვე გააცნო ბათუმის საზოგადოებას იბრაიმი, ბათუმში, მათივე კონცერტების დროს. ამ კონცერტზე ილიკომ თქვა: ის თბილი დახვედრები, იმდენი ქართველი, რაც თურქეთშია, არსად მინახავსო. ერთი მათგანი დღეს ჩვენს კონცერტს ესწრება. ილიკოს წამოდგომა უთხოვია იბრაიმისათვის. ყველა მას რომ უცქეროდა, უხერხულ მდგომარეობაში აღმოჩენილა.

ნაწარმოები გვაცნობს მისი და ახმედ მელაშვილის ურთიერთობის შთამბეჭდავ ეპიზოდებსაც. ახმედი ხასან კურტანიძის მემკვიდრით გაიცნო. იბრაიმი დიდი სიყვარულით, კრძალვით იხსენებს პირველ შეხვედრას ახმედთან. აი, ეს ამონარიდიც: „ჩვენ უსიტყვოდ მივუახლოვდით ერთმანეთს, უსიტყვოდ გადავხვიეთ და გადავკოცნეთ ერთმანეთი. მერე კარგა ხანს ასე უსიტყვოდ გაღიმებული შევცქეროდით ერთმანეთს თვალებში, არ ვლაპარაკობდით, მაგრამ ასე, ჩუმად, უთქმელად, ერთმანეთის ცქერასა და ჭკრეტაში ბევრი რამ ვუთხარით ერთმანეთს“. სწორედ ახმედთან შეხვედრამ უზიძგა იბრაიმს, რომ დაეწყო მთარგმნელობითი საქმიანობა. იბრაიმი უმაღლის ახმედს და მის დარიგებას: თარგმნე ისტორიული რომანები, აქაური ქართველებისათვის ეს უფრო საჭიროაო.

და მართლაც, თარგმნა „ჩაუმქრალი კერა“, იუსუფ ფაღავას „წინაპართა აჩრდილები“, ს. ქვარიანის „დიდი მოურავი“, „გიორგი სააკაძე“, უიარაღოს „მამელუქი“, აკაკის „ბაში-აჩუკი“, მ. ჯავახიშვილის რამდენიმე მოთხრობა.

თურქულიდან ქართულად თარგმნა: ფაქირ ბაიქურთის მოთხრობების კრებული „ჭორფლიანი ქალი“, მისივე „გველების შურისძიება“, იაშარ ქემალის „ინჯე მემედი“, ორხან ქემალის „უცნობი ქალი“, „ქალბატონის მამული“. ის აჭარის მწერალთა კავშირის წევრადაც აირჩიეს.

მის მთარგმნელობით საქმიანობასთან დაკავშირებულია ერთი საინტერესო ეპიზოდი. ახმედ მელაშილი დაპირდა, რომ თუ თარგმნიდა ჭაბუა ამირეჯიბის „დათა თუთაშხიას“, აუცილებლად დაუბეჭდავდა. ამ მიზნით ის ჩამოდის თბილისში, შეხვდება მწერალს, რომ ნება აელო თარგმნაზე. ჭაბუა ამირეჯიბი თანხმდება, ოღონდ თხოვნაა, სიტყვასიტყვით ეთარგმნა, არ შეემცირებინა. მწერალთან განშორების შემდეგ, იბრაიმი გაივლის უცხოეთში მცხოვრებ ქართველებთან კულტურული ურთიერთობის განყოფილებაში და იქ გაიგებს ახმედ მელაშილის მკვლელობის ამბავს. მან ვეღარ შეძლო „დათა თუთაშხიას“ თარგმნა.

ნაწარმოების მძიმე ეპიზოდებს ენაცვლება იმედიანი განწყობა. იბრაიმმა საქართველოში დაბრუნების ნებართვა მიიღო. 1976 წლის პირველ იანვარს ის სამშობლოში ბრუნდება. სოფელში ცხოვრების ნება არ დართეს და ჯავახიშვილის ქუჩაზე გამოუყეს ბინა. აქ ცხოვრობდა ცოლთან, ემინე ქავთარაძესთან და სამ შვილთან ერთად. 1996 წელს, 90 წლის ასაკში გარდაიცვალა, დასაფლავებულია ქვედა ჩხუტუნეთში.

მთელი მისი ცხოვრება მუშში იყო ფიქრი სამშობლოში დაბრუნებაზე. ფიზიკურად იყო იქ, სული აქ, მშობლიურ სამოსახლოში დატოვა. საკუთარი მიწა-წყალი ემახდა. ვერ ისვენებდა და არ შეეძლო უცხო ცისათვის ეცქირა. ცდილობდა დაბრუნებულიყო საქართველოში. იბრაიმმა გერმანიაში, შვილთან ყოფნის დროს მიიღო თანხმობა სამშობლოში დაბრუნების შესახებ. წამოსვლის წინა ღამეს გაუმჟღავნებს იბრაიმი შვილს ამ ამბავს. შვილი თხოვს დარჩენას, გაგიჭირდება იქ წასვლაო. საოცარი და შთამბეჭდავი, ემოციურია იბრაიმის პასუხი: „სამშობლოს სიყვარული გამიჭირდა“. აი, სამშობლოს მონატრების ამ უკიდევანო, ზღვარდაუდებელი მონატრების გრძნობამ, მშობლიური სამოსახლოს, ეზო-კარის სიყვარულმა დააბრუნა იბრაიმი სამშობლოში და მშობლიურმა მიწამ შეუკრა არტახები.

დიახ, ისევ სამშობლოს მონატრების გრძნობამ, მამისეული სამოსახლოს სიყვარულმა 1977 წელს ჩამოიყვანა გერმანიიდან იბრაიმის შვილი ალი იავუზ გორაძე. ემოციური და ცრემლების მომგვრელია მისი წერილი - „ჩემი საყვარელი საქართველო“, რომელიც გაზეთ „სამშობლოში“ დაიბეჭდა: „ძვირფასო ჩემო ქვეყანავ! ძვირფასო ჩემო ნათესავებო! მე თქვენ სიცოცხლეს მირჩევნიხართ, სიცოცხლეს.

...ახლა იქ, უცხოეთის კარგიც კი ჩემს თვალში გაუფერულდა, ანდა რა არის სამშობლოსთანა?! ჩემი სხეულის ყველა უჯრედმა გაიღვიძა, თითქოს სული ჩამედგა, მაგრამ დარდი გამიჩნდა-მალე ისევ დავტოვებ ჩემს

სამშობლოს და უცხოეთის გზას გავუდგები, მაგრამ იმ გზაზე მე ჩემს სამშობლოზე, ჩემს თბილისზე, ჩემს ბათუმზე ვიფიქრებ.

საქართველო ვინახულე და კიდევ უფრო შევიყვარე. ეს სიყვარული კიდევ უფრო მომიზიდავს აქეთ, არ მომცემს მოსვენებას და იდუმალად ჩამძახებს: არ დაგავიწყდეს შენი ქვეყანა, არ დაგავიწყდეს შენი ხალხი. გახსოვდეს შენი თბილისი, შენი ბათუმი! გახსოვდეს შენი მტკვარი, შენი ჭოროხი. მე ვუპასუხებ ამ ხმას: მახსოვს და მათკენ მელტვის უცხოეთში დაღლილი სული!

ნახვამდის ჩემო საქართველოვ! კვლავ შეხვედრამდე.“

ალი იავუზ გორამე

კიდევ არაერთ საინტერესო პიროვნულ-ბიოგრაფიულ დეტალებს ვეცნობით იბრაიმ გორამის ავტობიოგრაფიული ნაწარმოებით - „ჩემი ბედი ტრალიკული“. ნაწერი ღრმად გვახედებს მის სულიერ სამყაროში. თვალწინ ცოცხლდება აფორიაქებული, სხვაგან გულდაუდებელი, სამშობლოში დაბრუნების ფიქრით ჩაფიქრიანებულ-დადარდიანებული კაცის ყოველდღიურობა. კითხვისას კინოკადრით გაიელვებს მისი ცხოვრება სამშობლოს დატოვების მიმე წუთებიდან დაბრუნების სიხარულით გამოწვეულ ემოციურ წუთებამდე.

ამრიგად, „ჩემი ბედი ტრალიკული“ ემოციითა და ტრაგიზმით დატვირთული ნაწარმოებია, რომელიც ავტორის ბიოგრაფიის არაერთ უცნობ დეტალსა თუ პიროვნულ შტრიხს გვაცნობს. ნათლად ჩანს, რომ იბრაიმ გორამის მთელი ცხოვრება, მისი ყოველდღიურობის წუთები სამშობლოს უსაზღვრო მონატრების ტკივილითაა დამძიმებული და მშობლიურ სამოსახლოში დაბრუნების ფიქრი აძლებინებს უცხოეთის ცის ქვეშ.

ასე რომ, ასეთი ადამიანების ღვაწლი დიდია, განსაკუთრებით კი უცხოეთში მცხოვრებ ქართველებში ეროვნული ცნობიერების ამაღლების მიზნით. შეიძლება თამამად ითქვას, რომ მისი მოგზაურობა თურქეთში ქართველებით დასახლებულ ადგილებში მოლოცვის ტოლფასია. საკუთარ ხალხზე, ცნობიერებაზე, ენაზე ზრუნვაც ხომ გმირობაა. და საერთოდ, დიდია იბრაიმ გორამის წვლილი ქართულ-თურქული ლიტერატურული და საერთოდ, კულტურული ურთიერთობის განვითარებაში.

გამოყენებული ლიტერატურა:

გორამე, 19: – გორამე იბრაიმი, ჩემი ბედი ტრალიკული (ხელნაწერი).

გორამე, 1977: – გორამე ალი იავუზ, ჩემი საყვარელი საქართველო, გაზეთი „სამშობლო“, 1977. ოქტომბერი. N 21.

The Boulevard Chronicle of Kutaisi Boulevard of the Nineteenth Century

მეცხრამეტე საუკუნის ქუთაისის ბულვარის
ბულვარული ქრონიკა

Tamar Sharabidze

PhD in Philology, Professor at Ivane Javakhishvili Tbilisi
State University, senior research at the Shota
Rustaveli Institute of Georgian Literature, member of the
Georgian Comparative Literature Association (GCLA)

e-mail: shagno12@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-5900-9082>

Abstract: "BOULEVARD" by Elguja Tavberidze is a boulevard chronicle of the 19th century Kutaisi Boulevard, it is a literary work reflecting the public life of the 19th century, and its artistic peculiarity (in terms of style) is that the writer showed us the spirit of the entire era by almost documenting the history of one boulevard and its existence. It seems that Elguja Tavberidze is describing only documentary footage, but in fact, in this description, Giorgi Tsereteli expresses his heartache. The main reason for the heartache is the quenching of the patriotic spirit of the university-graduate youth, the longing for officialdom and after the so-called struggle of "Fathers and Sons", an appearance on the public arena of the new youth is required to open the eyes to the society.

These chronicles have kept as memories the wit of the 19th century classics, the methods of teaching in the gymnasium, the spirit of the police and, most importantly, the style of the boulevard. This is the garden in which rank inequality does not exist, here everyone is equal to each other and right here the marriage of both the men and women, amount of the dowry are decided as well as selection of the host for that day dinner, along with bigger issues - for example, the fate of the Kutaisi elections and important world issue, both the lies and rumors are invented here, even duels are held here, etc.

Elguja Tavberidze tells us the history of the boulevard in detail, uses the records of historians, journalism, archival materials, but never turns the narrative into providing dry information. His comments, based on the principle of "how would it have been really (when contradictory facts collide)", are highly artistic. The knowledge of historical facts is combined with them, the spirit of the era is captured, the ability of scientific argumentation is visible, and the style of the author is highly sophisticated, in which artistry is not lost at any moment. The

author discusses the name of the garden - the French word for boulevard, for which the people of Kutaisi used the word "Gulvardi" (heart of roses). "This folk name was so popular that it even reached the last decades."

There are many "romantic episodes" included in the work, one of which is outstanding - the romance between Prince Konstantine Petrovich Oldenburg, the colonel of the grenadier regiment, and his already married Agrafina Japaridze. These romantic episodes are, of course, connected to the boulevard.

Elguja Tavberidze introduces us to many important people of our country, presents their thoughts, relationships, and attitudes, which we cannot even list in a brief overview. The work is a chronicle of the entire nineteenth century, it is large-scale, and that makes it significant. The writer's words are rich in logical, scientific argumentation along with artistry. The words characteristic of the western dialect naturally makes it clear that the events typical of the whole of Georgia in the 19th century are taking place in the west of our country, in Kutaisi, the "Gulwardi" of Georgia.

Key words: Kutaisi, boulevard, chronic, 19th century, history

თამარ შარაბიძე

ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი, შოთა რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტის უფროსი მეცნიერ-თანამშრომელი, ქართული შედარებითი ლიტერატურის ასოციაციის (GCLA) წევრი
ელ-ფოსტა: shagno12@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-5900-9082>

აბსტრაქტი: ელგუჯა თავბერიძის „BOULEVARD“ მეცხრამეტე საუკუნის ქუთაისის ბულვარის ბულვარული ქრონიკაა, მე-19 საუკუნის საზოგადოებრივი ყოფის ამსახველი ლიტერატურული ნაწარმოებია და მისი მხატვრული თავისებურება იმაშიცაა (თუგინდ სტილური), რომ მწერალმა ერთი ბულვარის ისტორიისა და მისი ყოფის თითქმის დოკუმენტალური დახატვით მთელი ეპოქის სულისკვეთება დაგვანახა. თითქოს მხოლოდ დოკუმენტურ კადრებს აღწერს ელგუჯა თავბერიძე, სინამდვილეში ამ აღწერაში გიორგი წერეთელივით თავის გულისტკივილს ატევს. გულისტკივილის მთავარი მიზეზი კი უნივერსიტეტ დამთავრებული ახალგაზრდობის პატრიოტულ სულისკვეთების ჩაქრობაა, ჩინოვნიკობისაკენ ლტოლვა და ე.წ. „მამათა და შვილთა“ ბრძოლის შემდგომ კიდევ ახალი ახალგაზრდობის გამოსვლაა საჭირო საზოგადოებრივ ასპარეზზე ამავე საზოგადოებისთვის თვალის ასახელად.

ამ ქრონიკებს, მოგონებების სახით, XIX საუკუნის კლასიკოსთა მახვილგონიერებანიც შემოუნახავს, გიმნაზიაში სწავლების მეთოდები, პოლიციელთა სულისკვეთებაც და, რაც მთავარია, ბულვარის სტილი. ეს ის ბაღია, რომელშიაც წოდებრივი უთანასწორობა არ არსებობს, აქ ყველა ერთმანეთის ტოლი და სწორია, აქ წყდება როგორც ქალის გათხოვების, ცოლ-ის შერთვის, მზითვის ოდენობის, იმდღევანდელი სადილისათვის მასპინძლის შერჩევის, ასევე უფრო მასშტაბური საკითხებიც - მაგ. ქუთაისის არჩევნების ბედი, და მსოფლიოს მნიშვნელოვანი საკითხებიც აქვე მუშავდება, აქვე ითხოვება ტყუილიცა და ჭორიც, აქვე იმართება დუელები და ა.შ.

ელგუჯა თავბერიძე დაწვრილებით მოგვითხრობს ბულვარის ისტორიას, მოხერხებულად იმარჯვებს ისტორიკოსთა ჩანაწერებს, პუბლიცისტიკას, საარქივო მასალებს, მაგრამ არასდროს გადაჰყავს თხრობა მშრალი ინფორმაციის მოწოდებაში. მისი კომენტარები, რომლე-ბიც აგებულია პრინციპზე - სინამდვილეში როგორ იქნებოდა (როცა ურთიერთ გამომრიცხავი ფაქტები ერთმანეთს ეჯახება) - უაღრესად მხატვრულია. მათში შერწყმულია ისტორიული ფაქტების ცოდნა, დაჭერილია ეპოქის სულისკვეთება, თვალსაჩინოა მეცნიერული არგუმენტაციის უნარი და უაღრესად დახვეწილი ავტორის სტილი, რომელშიც მხატვრულობა არც ერთ მომენტში არ იკარგება. ავტორი მსჯელობს ბაღის სახელზე - ფრანგულ სიტყვა ბულვარზე, რომლის შესატყვისად და სააღერსოდ ქუთაისლებმა „გულვარდი“ იხმარეს. „ეს ხალხური სახელწოდება იმდენად პოპულარული იყო, რომ ბოლო ათწლეულებამდეც კი მოაღწია“.

ნაწარმოებში უხვადაა ჩართული „რომანული ეპიზოდები“, რომელთაგან ერთ-ერთი გამორჩეულია - გრენადერთა პოლკის პოლკოვნიკის პრინც კონსტანტინე პეტრეს ძე ოლდენბურგის უკვე ქმრიან აგრაფინა ჯაფარიძესთან რომანი. ეს რომანული ეპიზოდები, რა თქმა უნდა, ბულვართანაა დაკავშირებული.

ჩვენი ქვეყნისათვის მნიშვნელოვან მრავალ ადამიანს გვაცნობს ელგუჯა თავბერიძე, წარმოგვიდგენს მათ აზრებს, ურთიერთობებს, დამოკიდებულებებს, რომელთაც მოკლე მიმოხილვაში ვერც კი ჩამოვთვლით. ნაწარმოები მთელი მეცხრამეტე საუკუნის ქრონიკაა, მასშტაბურია და სწორედ ამაშია მისი მნიშვნელობა. მწერლის სიტყვა მხატვრულობასთან ერთად ლოგიკური, მეცნიერული არგუმენტაციითაა მდიდარი. დასავლური დიალექტისათვის დამახასიათებელი სიტყვები ბუნებრივად ნათელს ხდის, რომ მე-19 საუკუნის მთელი საქართველოსათვის დამახასიათებელი მოვლენები სწორედ ჩვენი ქვეყნის დასავლეთში, საქართველოს „გულვარდ“ ქუთაისში მიმდინარეობს.

საკვანძო სიტყვები: ქუთაისი, ბულვარი, ქრონიკა, XIX საუკუნე, ისტორია

შესავალი: პირველი, რაც ელგუჯა თავბერიძის „ბულვარის“ წაკითხვის შემდეგ, მომინდა, ქუთაისის ბულვარის ნახვაა, ბულვარისა, რომელზედაც საოცარ ამბებს (კარგსაც და ცუდსაც) საოცრად გვიამბობს მწერალი. მომინდა, ჩემი თვალთ მენახა, როგორ შეიცვალა გიორგი წერეთლის, აკაკის, შალვა დადიანის, მამია გურიელის, კოწია ერისთავის, ნიკო ნიკოლაძისა და ზოგადად, ქუთაისის მთელი საზოგადოებისათვის ასეთი ახლობელი, ასეთი აუცილებელი და ასეთი განუშორებელი ბაღი. მომინდა, მივმხვდარიყავი, საზოგადოების რომელ ჯგუფს რომელი ადგილი უნდა დაეკავებინა ბულვარში, ან გამომეცნო, სად უყვარდა ჯდომა აკაკის, ჩემი თვალთ მენახა, ისევ თუ ყიდიდნენ ზელტცერის წყალს, თუ ის რაიმე სხვა სასმელით შეიცვალა. იქნებ, იქ, ბულვარში მჯდომს, უფრო თვალნათლივ წარმომედგინა სომბრეროქუდიანი აკაკისა და პოლიციელის ჩხუბი, ქუდი რატომ გახურავსო, ან კირილე ლორთქიფანიძე დამენახა განუყრელი შავი ქოლგით, ან დავით ხელთუფლიშვილი მეცნო თავისი წვრილი ჯოხითა და შავი ქუდით, ან ცხვირზე პენსნეჩამოვარდნილი მამია გურიელი და კიდევ ბევრი სხვაც. ასეთი განწყობა მკითხველისა არ მოაქვს ჩვეულებრივ ქრონიკას, წარსულისა თუ ახალი ამბების გადმოცემას (თუნდაც ნახევრად მხატვრულად), ეს უპირველესად მხატვრული ტექსტის თვისებაა.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: ელგუჯა თავბერიძის „ბულვარი“ მე-19 საუკუნის საზოგადოებრივი ყოფის ამსახველი ლიტერატურული ნაწარმოებია და მისი მხატვრული თავისებურება იმაშიცაა (თუგინდ სტილური), რომ მწერალმა ერთი ბულვარის ისტორიისა და მისი ყოფის თითქმის დოკუმენტალური დახატვით მთელი ეპოქის სულისკვეთება დაგვანახა.

ეპოქაა, სხვა არაფერი, ევროპულად მორთული „ბარიშნა“, „ზავედენიაგასრულებული“, ნასწავლებლებში რომ მოაქვს თავი, ქართულ-რუსულ-ფრანციცულად რომ ტიტინებს, ევროპული „ტანცაობაც“ იცის და მინიმუმ ორი კავალერი მაინც მიაცილებს, გააჩნია მზითევეს, „კაიმზითვიანს“ - სამიც და ოთხიც. ტიპურია კავალრების ჩაცმულობაც - ფეხებზე იმ დროის ახალი მოდის „ლაფჩინი“, ტანზე - ჩერქესკა, წელზე - ხანჯალი, ერთი სიტყვით - ქართულ-რუსული. მწერლის კომენტარით, „ასე იმიტომ იცვამდნენ, რომ ნახევრად პატრიოტობდნენ“ (გვ. 26). რა თქმა უნდა, სწორია, მთლად უგულობას ქართველობისადმი ვერ დავაბრალებთ, მოდის გავლენაც დიდია, მაგრამ „ნახევრად პატრიოტობა“ მაინც გულს გვიკლავს, ასევე ის ფაქტიც, რომ კავალრებიდან ზოგს უნივერსიტეტიც ჰქონია გასრულებული და ჩინოვნიკობაც დათრეული. თითქოს მხოლოდ აღწერს ელგუჯა თავბერიძე, სინამდვილეში გიორგი წერეთელივით მასაც გული სტკივა, რომ უნივერსიტეტდამთავრებული ახალგაზრდობის პატრიოტულ

სულისკვეთებას ჩინოვნიკობა ასამარებს და ე. წ. „მამათა და შვილთა“ ბრძოლის შემდგომ კიდევ ახალი ახალგაზრდობის გამოსვლაა საჭირო საზოგადოებრივ ასპარეზზე.

ვის აღარ ნახავდით ბულვარში?! მწერალი „ბარიშნებისა“ და მათი „კავალრების“, პაემნებისა და ბულვარში შემდგარი სატრფიალო ურთიერთობების შემდგომ თავადებს წარმოაჩენს (ახალგაზრდებსაც და ხნიერებსაც), წოდებით გადიდგულეებულებს, ამპარტავნებს, თით-ქოს მთელი აღმოსავლეთის ბედი იმათ ზურგზე რომ ჰკდია, სინამდვილეში დიდკაცებთან დაახლოების მოსურნეებს ერთადერთი მიზნით - „კუჭის ამოყორვის“ სურვილით; მათ ჩინოვნიკობა მოსდევს, ადვოკატი კვიმატიძე და და მისი კლიენტი საწყალიძე. ბულვარში გასაგები ხდება, რომ „კაი ვეჟილობა კვიმატობის, სინიდისის მომეტებული გაქრობით იზომება“ (თავბერიძე 2021: 34). რა თქმა უნდა, აქ ვაჭრების ბირჟაცაა. „აღებ-მიცემობაში დაოსტატებუ-ლი ებრაელი ყოველდღე იჭერდა ქამანდით თავადიშვილებს, ისეთ სარმას გამოკრავდა, იმოდენა ვალებში გახვანჯავდა, ცხრა მოდგმას რომ გადაწვდებოდა“ (თავბერიძე 2021: 36), - წერს ავტორი. არაჩვეულებრივია შედარება: „ბულვარი, ცუდკარგი შვილების დედასავით, იმათაც ჭირისუფლობდა, ვინც ტყავდებოდა, იმათაც, ვინც ატყავებდა“.

აკაკის ამბავი, კოწია ერისთავის მიერ მახვილგონივრულად ნათქვამი, სამუდამოდ დაამახსოვრდება მკითხველს. ებრაელს უცხოელები მოუტყუებია და მოქსოვილი ქიცა (ქალების თავსაკრავი) კავკასიურ გალსტუკად გაუსაღებია. უცხოელებს ბევრი შეუძენიათ. აკაკის ებრაელი უხმია, დილისთვის სასტუმროში დაუბარებია და უცხოელების მოტყუებისთვის ხუთი მანეთის ჩუქებას დაჰირებია. კოწია ერისთავს კი აკაკი დაუბარებია მეორე დილისთვის და თუმანს შეჰპირებია (შალვა დადიანის ვარიანტით - სადილს) იმ ებრაელის მოტყუებისთვის.

ბულვარში გიმნაზიელთა ამბებსა და მათი სწავლების მეთოდებზეც შეიტყობთ, რადგან იქვეა წმ. ნინოს ქალთა სასწავლებელი და ვაჟთა გიმნაზიაც. დიდი შესვენების დროს მოწაფეები სწორედ ბულვარში იყრიდნენ თავს. მათი საუბრიდან ვიგებთ მასწავლებელთა არაკეთილსინდისიერების შესახებ. რევიზიის შიშით მგელი მასწავლებლები ცხვრებს ემსგავსებიან. არ უსწორებენ მოსწავლეს შეცდომებს იმ მიზნით, რომ რევიზიამ მათი საქმიანობა დადებითად შეაფასოს; ამიტომ მოწაფეებიც სულ რევიზიას ნატრობენ. ცხადია, რევიზორადაც ისეთი მოდის, რომელიც საგანში ვერ ერკვევა.

ყველაზე ბევრი რამ ბულვარში მოდარაჯე პოლიციელებმა იციან, თუ არ ჩავთვლით ხეებსა და ბუჩქებს, რომლებიც დაბადებიდან სიკვდილამდე ისმენენ და უცქერენ იმას, რაც ბულვარში ხდებოდა. პოლიციელები ჩინისა და ჯამაგირის მომატების მიზნით ბუჩქებშიც კი იმალებიან, იქნებ რაიმე ისეთს მოვკრათ ყური, სახელმწიფო საიდუმლოებას რომ შეიცავსო.

პოლიციაში არიან მექალთანეებიც და თავზეხელაღებულებიც. ერთ-ერთ მათგანს გლეხი იმისთვის გაუმათრახებია, რატომ ვახშამი არ მომიძხადე და მუქთად არ მაჭამეო (თავბერიძე 2021: 50).

ბულვარში დასეირნობენ დიდკაცი ჩინოვნიკებიც: დიდი „ზავედენისი ლავანი პრავიწელი“ და კოლოტივით დამრგვალებული „გლავნი გრაჟდანიცი“, დაბანდალობენ დაბერებული პაჟარნი დარჩუა და მისი ძმობილი საქულა. ინტილიგენტთა ერთი ნაწილი კენტად დაიარება, აქაოდა ჩემი ტოლი დუნიაზე არ მეგულებო. იმათში ერთი ისეთი ლიტერატორიცაა, რუსები რომ „ნეუდაჩნიკს“ ემახიან, მაგრამ, მწერლის აზრით, სულ ოპოზიციონერობა აუტანელია და ეს ნეუდაჩნიკიც ერთ კაცთან მისულა, იმას ერთი სიტყვა უთქვამს და მას შემდეგ იმ კაცის წინაშე საჯაროდ სულ ოთურმას თამაშობს, ბულვარის აკადემია კი ტაშს უკრავს. აი, ასეთი გავლენა აქვს დიდკაცს, ამპარტავნებასაც უმაღლეს აქარწყლებს, თუმცა მწერალი არ გვიძახებს, ვის გულისხმობს ამ „ნეუდაჩნიკში“ და ზოგადად მიგვითითებს, რომ ბულვარი „ნეუდაჩნიკების“ ბირჟაცაა, ფართო ალბომიცემობის ადგილიცაა, რადგან აქ ფართლელს ან სხვა რამეს კი არ ყიდიან, არამედ ხმებს (არჩევნებისას), რომელშიც ზოგი ნაღდს თხოულობს, ზოგი ზუთხს ჯერდება. ბულვარს გარეთ, ქვაფენილზე თავს იყრიან ქუთათური ჩოხოსნები – ლხინიკო უქმაძეები და „ჯიბედაჭლექიანებულები“ იმის ფიქრში არიან, დღეს სად ვისადილებ, ვინ დამპატიყებსო. ქუთაისელთა ბუნებაზე მეტყველებს მათი ერთი ჩვეულებაც, რომელსაც ავტორი შემდეგნაირად გამოიტყვის: „აქაურებს დაპატიყება უყვარდათ, საქვეყნო ვალის გადახდასა და სტუმრის გამასპინძლებაში ტოლობის ნიშანს სვამდნენ“ (თავბერიძე 2021:143); სამსონ ფირცხალავას სიტყვებით, „ქუთათურები სიკოხტავეში აქ ეჯიბრებოდნენ ერთმანეთს, ტანსაცმელს აქ ფენდნენ, ცოდნასა თუ უცოდინრობას ბულვარის ქვაფენილზე აბრეხებდნენ...“ (თავბერიძე 2021: 145). ბულვარში ხდებოდა მაჭანკლობაც, მომავალი სარძლოს ან სასიძოს შეთვალეირება, მათი ნათესავების გაცნობა, უცნობების გამოკითხვაც მომავალი ოჯახის წევრის ხასიათზე, საქმიანობაზე, მზითევის ოდენობასა და ა. შ. აქვე იკრიბებოდა თანხა ვინმეს დასახმარებლად. ხანდახან ხალხის მოტყუებასაც ჰქონდა ადგილი; მაგალითად, ჰაეროსტატით კაცის ცაში გაფრენის მაგივრად ქალაქის ბუშტი აუშვიათ ზევით და ქუთაისელები განაწყენებულნი დარჩენილან. ავტორი იმასაც აღნიშნავს, რომ ცულლუტების წარმოდგენებს უფრო ესწრებოდა საზოგადოება, ვიდრე ქართულ სპექტაკლებს, რომელიც სულიერ საზრდოს აწვდიდა. ბულვარი ჭორების სამჭედლოც ყოფილა. „ყველა ჭორი ბულვარში იბადებოდა და მანამ ცოცხლობდა, სანამ ახალი არ გაჩნდებოდა“ (თავბერიძე 2021: 163). ავტორი იმასაც აღნიშნავს, რომ მამულში მომხდარზე მეტად ცხრა მთის იქითა ამბები აინტერესებდათ ქუთათურებს. ბულვარში

დუელიც მომხდარა. დავით მიქელაძე და ალექსანდრე წულუკიძე დატაკებიან ერთმანეთს.

მეთოდოლოგია: ავტორი დაწვრილებით გვიამბობს ამბავს. მოიშველიებს მაშინდელ პრესას, მასალის შესახებ არსებულ ყველა წერილს, ამბავში მონაწილეთა შესახებ კრიბავს ცნობებს საარქივო მასალებში, მოპოვებულ მასალებს ერთმანეთს უდარებს და ცდილობს წარმოგვიდგინოს, რეალობაში რა მოხდა; მაგალითად, ის გვაცნობს ზოგადად დუელის წესებს და გვიხსნის იმასაც, რით განსხვავდება ქართული დუელი ნამდვილისაგან; დაწვრილებით გვიყვება ბულვარში გამართულ სერთუკოსანთა საშინელ ჩხუბზეც 1881 წლის 27 მაისს და საბოლოოდ გამოაქვს დასკვნა, რომ „ჩხუბში მტყუნს და მართალს ძნელად გაარჩევ, ერთს მეორე ჰგონია დამნაშავე, მეორეს პირველი... ასეთია ჩხუბი, აჯაფსანდალივით არეული“ და 1881 წლის „ბულვარის დაკადაკაც არ ყოფილა განსხვავებული“ (თავბერიძე 2021: 276).

დისკუსია/შედეგები: ელგუჯა თავბერიძე დაწვრილებით მოგვითხრობს ბულვარის ისტორიას, მოხერხებულად იმარჯვებს ისტორიკოსთა ჩანაწერებს, პუბლიცისტიკას, საარქივო მასალებს, მაგრამ არასდროს გადაჰყავს თხრობა მშრალი ინფორმაციის მოწოდებაში, მისი კომენტარები, რომლებიც აგებულია პრინციპზე - სინამდვილეში როგორ იქნებოდა (როცა ურთიერთგამომრიცხავი ფაქტები ერთმანეთს ეჯახება) - უაღრესად მხატვრულია. მათში შერწყმულია ისტორიული ფაქტების ცოდნა, დაჭერილია ეპოქის სულისკვეთება, თვალსაჩინოა მეცნიერული არგუმენტაციის უნარი და უაღრესად დახვეწილია ავტორის სტილი, რომელშიც მხატვრობა არც ერთ მომენტში არ იკარგება. ავტორი მსჯელობს ბადის სახელზე - ფრანგულ სიტყვა ბულვარზე, რომლის შესატყვისად და საალერსოდ ქუთაისლებმა „გულ-ვარდი“ იხმარეს. „ეს ხალხური სახელწოდება იმდენად პოპულარული იყო, რომ ბოლო ათწლეულებამდეც კი მოაღწია“, - გვეუბნება ავტორი (თავბერიძე 2021: 83). ის უფრო ღრმად იკვლევს ამ მოფერებითი სიტყვის წარმოშობის მიზეზს და ხვდება, რომ ქართველებმა ფრანგული სახელწოდება, როგორც იწერება, ისე წაიკითხეს - „ბულვარდი“ და ქართული „გულვარდი“ მიურითმეს. „გულვარდი“, ფრანგულის გაუგებრობასთან ერთად, სიყვარულით მოფიქრებული, თანაც უცხოურს მიკეთილხმოვანებული სიტყვაა“ (თავბერიძე 2021: 84), - წერს ელგუჯა თავბერიძე. **„მი კეთილ ხმოვანებული“**, - ასეთ სიტყვებსა და გააზრებებში ჩანს მწერლის ოსტატობაც.

ნაწარმოებში უხვადაა ჩართული „რომანული ეპიზოდები“, რომელთაგან ერთ-ერთი გამორჩეულია - გრენადერთა პოლკის პოლკოვნიკის პრინც კონსტანტინე პეტრეს ძე ოლდენბურგის უკვე ქმრიან აგრაფინა ჯაფარიძესთან რომანი. კომიკურად, მაგრამ სიმართლით არის ასახული ქუთათელი ქალის მოხერხებულობა - „ყველასათვის სანეტარო

სასიძომ, კონსტანტინე ოლდენბურგმა, გათხოვილ აგრაფინა ჯაფარიძეზე იფსკვნა ჯვარი... ცოლმა, რომელიც აგრაფინა ზარნეკაუ გახდა, მოარჯულა ავარა ქმარი“. ეს სატრფიალო ეპიზოდი, გარდა იმისა, რომ მკითხველის ინტერესს იწვევს, ნაწარმოებში ჩართულია სულ სხვა მიზნით. ცოლ-ქმარმა ბალახვანში შეიძინა მამული და ნოტარიუსით დამტკიცებისას პრინცმა გადაიხადა დიდი ბაჟი ქალაქის სასარგებლოდ. სწორედ ამ თანხით შემოღობეს ბულვარი რკინის მოაჯირით.

ელგუჯა თავბერიძე ბულვარის ისტორიის გადმოცემისას გვერდს არ უვლის მასში პავილიონის - როტონდას - ჩადგმას და მასთან დაკავშირებულ ამბებს. ის საგანგებოდ არ მსჯელობს რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობაზე, პოლიტიკაზე ზოგადად, მაგრამ თავის სათქმელს მოხდენილად აქსოვს სხვადასხვა ამბის გადმოცემაში. აი, მაგალითად, „რასაკვირველია, ნებისმიერი შენობა, მათ შორის როტონდაც, ბულვარს დაამახინჯებდა, მაგრამ იმპერატორის სიამოვნებისათვის (იმპერატორი ალექსანდრე მესამე ჩამოდიოდა იმ დროს ქუთაისში. 1888) რაიმეს დაუშნობაზე ვინ იტყოდა რამეს, მთავარია, საჭეთმპყრობელს მოწონებოდა. მოწონებია კიდევ. უკითხავს, ვინაა ხუროთმოძღვარი და ლენჩევსკი (არქიტექტორი) ათასი მანეთის საღირალი ოქროს ბეჭდით დაუჯილდოებია“ (თავბერიძე 2021: 110). მოგვიანებით პავილიონი კოტე მესხსა და ნიკო გამრეკელს სათეატროდ გადაუკეთებიათ, მაგრამ ორ წელიწადში შენობა გადამწვარა.

პოეტურია თავი - „თავის თავს გაექცესო...“ ავტორი საინტერესოდ გადმოგვიშლის აკაკის მიერ ქუთაისის აღქმას, ქალაქისა, რომელიც უჩვეულოდ იქცევა, დარდების განსაქარვებლად ცის მაგივრად ზღვისკენ იხედება, თითქოს იქ სურს მათი ჩანთქმა, მაგრამ ჯერჯერობით მხოლოდ იყურება და დარდების ჩაქვესკნელება ვერ მოუხერხებია. აკაკი ქუთაისს ვეებერთელა მთებით შემოსაზღვრულად წარმოგვიდგენს. ელგუჯა თავბერიძე, რეალობის აღქმა რომ არ დაირღვეს, კომენტარს უკეთებს მგოსნის სიტყვებს - „აკაკი ყოველივე აქაურს გრანდიოზულად წარმოსახავდა, კენჭს ლოდად გვაჩვენებდაო“ (თავბერიძე 2021: 119); აკაკის ერთ ფრაზას კი ქუთაისის ისტორიის გასაღებად მიიჩნევს - „ერთი შეხედვით, კაცი იფიქრებს, ამ ქალაქს სურსო, თავის თავს გაექცეს, მაგრამ, ტალახიდან ვეღარ ამომძვრალა და ის აკავებსო“ (იქვე). ასე ხატავს მწერალი აკაკის სიტყვებით ქუთაისს ტალახში ამოსვრილ ქალაქად, რომლის გულიც ბულვარია, მოსეირნეთაგან ადგილის ტკეპნით მისუსტებული. ეს მეტაფორული ნათქვამი კიდევ უფრო დაკონკრეტებულია ქუთაისელთა თავკუდმოგლეჯილი სირბილით, რაც უცხოელის გაკვირვებას იწვევს. ის ეკითხება აკაკის, თუ სად გარბიან ქუთაისელები, ცეცხლი ხომ არსად გაჩენილა?! „სასამართლოებსა და ნოტარიუსებში“, - პასუხობს მგოსანი.

„სახლები ხომ არ ექცევათ?“ - ამ მორიგ კითხვაზე პასუხი კიდევ უფრო მძაფრია: „არა, ბატონო, მხოლოდ ერთმანეთის დაქცევას ეშურებიან.“

ელგუჯა თავბერიძე მოგვითხრობს ქუთაისის ბულვარში გაჩენილი ხანძრის ამბავს და მას კვლავ აკაკის მონათხრობს უკავშირებს. ხანძრის შემდეგ ბულვარს სახე უცვლია, „პირდაღებულ“ ქუთაისელებს საქმე გასჩენიათ, თუ ადრე მგლის ლუკმა იყვნენ, ახლა თავად ნადირობდნენ მგელზე. „აქ ერთი უცხო სტუმარი სცხოვრობს“, - წერს აკაკი, - „რომელიც ისეთი მონადირეა თურმე, რომ თოფს არ დააცდენს, რასაც დაუმიზნებს“. აკაკიმ თავის პუბლიცისტურ წერილში „ქუთაისი“ მგელზე მონადირეები საზოგადოებისთვისაც ინატრა - „*ნეტავი ვინმე მისთანაც გვესტუმრებოდეს, რომ მგელ-კაცებზედაც ინადირებდეს*“ (წერეთელი 1990: ტ. 4, 319). პუბლიცისტმა ნართაულად საუკეთესოდ დაახასიათა ამგვარი ადამიანები: „*კრუტუნობენ კატასავით, ჰყეფენ ძაღლივით (ვითომც ერთგულებით რაღა). და ქვეყანას კი იკლებენ მგელივით*“ (იქვე). მან მგელ-კაცების ნიშნებიც გამოყო: „*დიდი პირი აქვთ, თავი პატარა, თვალები გამოპრაწული, მუცელი გაუმძღარი, მადა სვავისა, ენა გამოგდებული და კუდი გრძელი და ერთი მეორისაზე გადაბმული. გაძლებიან - იღრინებიან და თუ შიათ საცოდავად ზუვიან. მათი არც ხორცი ვარგა და არც ტყავი. ტვინი სულ არა აქვთ. ერთის სიტყვით ყოვლად უსარგებლო და მყრალი მავნე პირუტყვები არიან*“ (წერეთელი, 1990 : ტ. 4, 319). სატირაში სრულყოფილად არის ასახული იმ „მგელ-კაცთა“ ბუნება, რომლებიც ხალხს მძიმე ტვირთად აწევს. ელგუჯა თავბერიძის აზრით, უცხო სტუმარში, რომელსაც მგლებზე ნადირობით გამოუჩენია თავი, კონსტანტინე ოლდენბურგი იგულისხმება, რომლის გარეშეც იმ დროს ქუთაისში არაფერი წყდებოდა, მგლებში - თავადაზნაურობა, მგლებზე ნადირობად კი - თავადაზნაურთა „მგელკაცებად“ ქცევა, ხოლო მგელკაცებში - პრინციის შემწეობით გაყოფილ თავადაზნაურთა ნაწილი (თავბერიძე 2021: 125). აქედან გამომდინარე, მგელკაცებზე ნადირობა მათ განადგურებად კი აღარ უნდა აღვიქვათ, რაც აკაკის ოცნებაა, არამედ მათ კიდევ უფრო გაცხოველებად, რაშიც არ ვეთანხმებით ავტორს.

ელგუჯა თავბერიძე აკაკის გაზეთ „შრომაში“ დაბეჭდილ „ნაკუდალასაც“ იხსენებს და წერილის ალეგორიულ სატირასაც განმარტავს: „საშინელი მწყერობაა ამჟამად ჩვენს ქუთაისში“, - წერს აკაკი. თავბერიძის აზრით, მგოსანი მწყერებში იმ თავადებსა და აზნაურებს გულისხმობს, წინამძღოლის ან ბანკის არჩევნების დროს რაიმე სარგებლისათვის ხან ერთ, ხან მეორე ჯგუფს რომ მიემხრობოდნენ“ (თავბერიძე 2021: 125). ავტორის აზრით, სწორედ ამიტომაც სურდა ქუთაისის თავის თავს გაქცეოდა და ზღვის სიღრმეში ჩაეფლო დარდები, მას ხომ გული - ბულვარი - მისუსტებოდა. არაჩვეულებრივი აღქმაა გულის კვდომით ქვეყნის კვდომა და გულად

მიჩნეული ქუთაისის ბულვარისათვის კიდევ უფრო დიდი, აკაკისთვის ჩვეული გრანდიოზული მნიშვნელობის მინიჭება.

და კვლავ აკაკის ხატება ჩნდება მკითხველის წინაშე გარიბალდის წითელი ქუდით და ავტორის ამაღლებელი განმარტება: „მეტი ლოზუნგი რა საჭიროა, ყველაზე ხალხმრავალ ადგილას, უამრავი ადამიანის თვალწინ თავზე თავისუფლების სიმბოლოთი დადიოდა, ხალხს გარიბალდს ახსენებდა, რაც, თავისთავად, მამულის იმპერიის მონობიდან გამოხსნაზე ოცნებას ნიშნავდა“ (გვ. 130),

საგულისხმოა, რომ სწორედ ბულვარზე დაიარებოდა აკაკი გარიბალდის ქუდით, რადგან ბულვარი მისივე სიტყვებით უბრალო ბაღი, სასეირნო ადგილი არ იყო. ავტორს მკითხველი თანდათან მიჰყავს ბულვარის ჭემმარიტი, მისი „გრანდიოზული“ მნიშვნელობის აღქმამდე: „ეს არის სალაცხო ანუ პარლამენტი, თავადაზნაურობის ყრილობის დროს აქ წყდე-ბოდა ბედი და უბედობა. იმ დროს ამ ასპარეზზე ყველა თანასწორია. თავადი გლეხსა ჰხვევს ხელსა და ეჩურჩულება, გენერალი - ურიას, დეკანოზი და წმინდა მამა - როსკიპს, ავაზაკი - მსაჯულს და სხვა. ერთი სიტყვით, იმ დროს ამერიკის ამერიკაა“. აკაკის ამ ჩვეული, „გრანდიოზული“ განმარტების შემდეგ ავტორი თავს უფლებას აძლევს, მგონის სიტყვები ბულ-ვარში ქუთათურთა ადგილის ტკეპნასა და ტყუილ ფაციფუცზე ქუთათურთა ჩვევად წარმოგვიდგინოს და არა სატირად „კაცია-ადამიანის“ მსგავსად, რადგან ბულვარის მნიშვნელობა აღემატება უბრალო სეირნობას. „გასეირნებაცაა და გასეირნებაც, გაზეთის დაარსებამდე ბულვარი იქცა ამბის გავრცელების მთავარ ალაგად. გაზეთი რომ დაარსდა, იქ დაბეჭდილი, გამ-ხელილ გამჟღავნებული ბულვარის მეშვეობით ეფინებოდა სოფელ-ქვეყანასო“ (თავბერიძე 2021: 137). ავტორი ხშირად იმეორებს ფრაზას, რომ „ქუთათურებს ის დღე დაკარგულად მიაჩნდათ, ბულვარში თუ არ გაისეირნებდნენო“.

აკაკის სიტყვებს - „ამერიკის ამერიკა“ - ავტორი მეტი დამაჯერებლობის მისაცემად ზურაბიშვილისეულ გამონათქვამებს ამატებს: „ესპანელებს მოედნისათვის პუერტა-დე-სოლ - მზის კარი, შთამბეჭდავი სახელი დაურქმევიათ, ქუთათურებმა ბულვარი - ხეივანებით შემოზღუდული ფართო ქუჩა უწოდეს, მაგრამ იმთავითვე ურეგლამენტო, თავისუფალი კლუბის ფუნქცია დააკისრეს. ათენის აგორას, ხანძთის აკადემიას, პერიპატეტიკ ფილოსოფოსების სააზპარეზო სივრცეს დაამგვანეს“ (თავბერიძე 2021: 141). სამსომ ფირცხალავას სიტყვებიც იმავეს მოწმობს: „ბულვარში გლეხი არისტოკრატს ჰგავდა და პირიქით, არისტოკრატი - გლეხს, ყველა ყველას თანასწორობით ქმნიდა იმ გამორჩეულობას, რისთვისაც დიდ-პატარები მოილტვოდნენ აქეთ“. ე. ი. საყოველთაო თანასწორობა ასაკითაც არ ყოფილა შეზღუდ-ული. სერგეი მესხი ქუთაისის ბულვარს პარიზის ყავახანებსა და კლუბებს ადარებს,

რომლებშიც იკრიბებოდნენ არა მარტო განსასაჯელად, არამედ გადაწყვეტილების გამოსატანად.

ნიკო ნიკოლაძე ქუთაისის ახირებულ ქალაქს უწოდებს და აკვირვებს აქაურთა თხოვნა, უკვე დაგებულ რკინიგზა გადააკეთონ და ქუთაისის გავლით გაიყვანონ. ნიკოს აზრით, „ჩრდილოეთის არცერთ ხალხში არ მოხერხდებოდა ისეთი საზოგადო ცხოვრება, საქვეყნოდ საქმეების იმდაგვარად საყოველთაო განხილვა, მით უფრო - მართვა, როგორც ჩვენში“ (თავბერიძე 2021: 189). აღსანიშნავია, რომ ელგუჯა თავბერიძე ყოველთვის აფასებს იმ საზოგადო მოღვაწეთა გამონათქვამებს, რომლებიც ნაწარმოებში მოჰყავს, აფასებს ნიკო ნიკოლაძესაც, რომელიც კარგად ერკვევა მსოფლიოს ხალხთა ყოფა-ცხოვრებაში. ინგლისს ნიკო ნიკოლაძე თავისუფლების ორანჟერეას უწოდებს, სადაც საზოგადო ცხოვრება ისეთ პირობებში ღვივდება, როგორც პეტერბურგში ნესვი და ანანასი. ჩრდილოეთისგან განსხვავებით, სამხრეთში მცენარეები ღია ცის ქვეშ ხარობს, რაც განსაზღვრავს ადამიანთა ცხოვრების წესსაც. იტალი-ელეები საზოგადო საქმეებს ღია ცის ქვეშ არჩევენ, ფრანგები ყავახანების წინ. ნიკოლაძის აზრით, ჩვენი იტალიელებსა და ფრანგებს ვგავართ - „ჩვენი ძველები ცაცხვების ჩრდილში არიგებდნენ საქმეებს. აქ გადაწყვეტილს კიკანონის ძალა გააჩნდა. ნიკოს თქმით, ცაცხვების ჩრდილი მე-19 საუკუნეში ბულვარმა შეცვალაო“, - წერს ელგუჯა თავბერიძე, რითაც ნიკოლაძის ნააზრევს ქუთაისის ბულვარის თავისებურებას უკავშირებს.

ნაწარმოების ავტორი აკაკის სიტყვებს, ბულვარი „ამერიკის ამერიკააო“, ნიკო ნიკოლაძის სიტყვებს უპირისპირებს, „მაინცდამაინც ამერიკის გამართვას ნუ მოვთხოვთ ქუთაისსო“ და განსხვავებული თქმის საფუძველს შემოქმედთა ბუნებასა და საკითხის სხვადასხვა კუთხიდან დანახვაში ხედავს. თავბერიძის თქმით, აკაკი „რეალისტური შტრიხებით ცდილობდა ბულვარის გამორჩეულობა დაენახვებინა“ მკითხველისათვის, ნიკოლაძე კი „ირონიულ ელ-ფერს ამჯობინებდაო“ (თავბერიძე 2021: 200).

კიდევ მრავალ, ჩვენი ქვეყნისათვის მნიშვნელოვან, ადამიანებს წარმოგვიდგენს ელ-გუჯა თავბერიძე, მათ აზრებს, ურთიერთობებს, დამოკიდებულებებს და, რა თქმა უნდა, არა მარტო ბულვარისა და მისი მკვიდრებისადმი, იქ მომხდარი ამბებისადმი, რომელთაც მოკლე მიმოხილვაში ვერც კი ჩამოვთვლით. ნაწარმოები მთელი მეცხრამეტე საუკუნის ქრონიკაა, მასშტაბურია და სწორედ ამაშია მისი მნიშვნელობა. მწერლის სიტყვა მხატვრობასთან ერთად ლოგიკური, მეცნიერული არგუმენტაციითაა მდიდარი. დასავლური დიალექტისათვის დამახასიათებელი სიტყვები, რომელთა მცირე რაოდენობა ამოვიწერეთ - „გახვანჯავდა“, „გაიშტრიმა“, „უჯლიქვა“, „მიჭყავა“, „რაწკარუწკი“, „შეუკვრიხინებია“, „ჩაგულისყურებოდნენ“ - ბუნებრივად ნათელს ხდის, რომ მე-19 საუკუნის მთელი საქართველოსათვის დამახასიათებელი

მოვლენები სწორედ ჩვენი ქვეყნის დასავლეთში, საქართველოს „გულვარდ“ ქუთაისში მიმდინარეობს.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. **თავბერიძე, 2021:** – თავბერიძე, ე., „BOULVERD“ მეცხრამეტე საუკუნის ქუთაისის ბულვარის ბულვარული ქრონიკა“, „საგამომცემლო ცენტრი“, ქუთაისი, 2021;
2. **წერეთელი, 1990:** – წერეთელი ა., „რჩეული ნაწარმოებები ხუთ ტომად“, ტ. IV, პუბლიცისტური და კრიტიკული წერილები, გამომცემლობა „საქართველო“, თბილისი, 1990.

A Story about a Young Man Seeking the Hand of King Tamar in Taoian Folklore
თქმულეზა თამარ მეფის ხელის მაძიებელ ჭაბუკზე ტაოურ ფოლკლორში

Tina Shioshvili

PhD in Philology, Professor at Batumi

Shota Rustaveli State University

E-mail: shioshvili.tina@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4745-9260>

Abstract: In one of the most ancient regions of Georgia, Tao, the memory of one of the most beloved Georgian kings, King Tamar, has survived until recently. The oral tradition of the Taoel Georgians is rich with narratives about the reign of King Tamar. Among these legends is the story of the tragic death of a young man who was separated from Tamar, and it is spread in many versions across the folklore of almost all corners of Georgia.

The Taoist legend, which includes the story of the young man's tragic death separated from King Tamar, along with other narratives related to Tamar, serves as additional evidence that the folkloric creativity of the Taoist Georgians is an integral part of the unified Georgian cultural space.

Key words: Tao, Legend, King Tamar, Parkhali, Gorisjvari, Folklore.

თინა შიოშვილი

ფილოლოგიის დოქტორი,

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო

უნივერსიტეტის პროფესორი

ელ-ფოსტა: shioshvili.tina@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4745-9260>

აბსტრაქტი: საქართველოს ერთ-ერთ უძველეს მხარეში ტაოში ბოლო დრომდე შემორჩა ერთ-ერთი უსაყვარლესი ქართველი მეფის, თამარ მეფის ხსოვნა. ტაოელ ქართველთა ზეპირი ტრადიცია მდიდარია თამარ მეფის მეფობის შესახებ თქმულებებით. ამ ლეგენდებს შორის არის თამართან განშორებული ჭაბუკის ტრაგიკული სიკვდილის ამბავი და იგი მრავალი ვერსიით არის გავრცელებული საქართველოს თითქმის ყველა კუთხის ფოლკლორში.

ტაოური ლეგენდა, რომელიც თამარ მეფისგან განშორებული ჭაბუკის ტრაგიკული სიკვდილის ისტორიას თამართან დაკავშირებულ სხვა გადმოცემებთან ერთად მოიცავს დამატებით მტკიცებულებას იმისა, რომ

ტაოელი ქართველების ფოლკლორული შემოქმედება ერთიანი ქართული კულტურული სივრცის განუყოფელი ნაწილია.

საკვანძო სიტყვები: ტაო, ლეგენდა, თამარ მეფე, პარხალი, გორისჯვარი, ფოლკლორი.

ტაოში, როგორც სხვა ისტორიულ ქართულ რეგიონებში - შავშეთსა და კლარჯეთში - ბოლო დრომდეა შემორჩენილი ქართველთა უსაყვარლესი მეფის - თამარის ხსოვნა.

ცნობილი ქართველი პუბლიცისტი და საზოგადო მოღვაწე, ისტორიული სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს წარსულის მოამაგე და მკვლევარი სოლომონ ასლანიშვილი-ბავრელი წერილში “მაჰმადიანთ საქართველოდამ” წერს: “როგორც მაჰმადიანთა საქართველოს სხვა ნაწილებში, ისე ართვინისა და არდანიშვილის მაზრების მაჰმადიანებს ახსოვთ უკვდავი სახელი თამარ დედოფლისა” (ასლანიშვილი-ბავრელი, 2008: 170).

ტაოურ ზეპირსიტყვიერებაში უხვად შემორჩა თამარ მეფის მიერ ეკლესია-მონასტრების მშენებლობის თემატიკის შემცველი ნარატივები; ისტორიული საქართველოს ამ ვრცელი რეგიონის მოსახლეობის მეხსიერებაში ბოლო დრომდე ძვირფასია ხსოვნა დედოფლისა, რომელმაც, მათი შეხედულებით, აღაშენა იშხანი, ოშკი, ოთხთა ეკლესია და პარხალი.

თამარ მეფის ციკლის ტაოური საისტორიო ზეპირსიტყვიერება მდიდარია, აგრეთვე, ლეგენდებით, თქმულებებითა და გადმოცემებით, რომლებიც მოგვითხრობენ ქვეყნის დიდებული მმართველის მიერ წარმოებულ სარწყავი არხების მშენებლობებზე (თაყაიშვილი, 1991: 220-221; ცინცაძე, 2017: 223). ეროვნული ზეპირსიტყვიერების ამ ნიმუშებით თამარ მეფე წარმოგვიდგება ეკლესია-მონასტრების, ქალაქების, ციხე-სიმაგრეების მშენებლობათა სულისჩამდგმელად და ხშირად - უშუალო მონაწილედაც (შიოშვილი, 2014: 16).

გარდა სამშენებლო თემატიკისა, ტაოელ ქართველთა ისტორიულმა მეხსიერებამ მწირად, მაგრამ მაინც, შემოინახა ქართულ ზეპირსიტყვიერებაში მრავალ ვარიანტად დაფიქსირებული თამარზე გამიჯნურებული ჭაბუკის თავგანწირვასა და მდინარეში დახრჩობასთან დაკავშირებული ლეგენდის ვარიანტიც.

სოფელ ელიასხეველი მთქმელის - 65 წლის პენსიონერი პედაგოგისაგან - შევქი თოფჩუსაგან 2017 წლის 27 ივლისს ჩვენ მიერ ჩაწერილი ნაამბობის თანახმად, რომელსაც ლეგენდის ელფერი უკვე აღარ შერჩენია და თქმულების სახე მიუღია, “თამარა დოდოფალი ერთ კაცს შეჰყვარებია. თამარა პარხალში ჩასულა. ამ დროს მდინარე პარხალი ადიდებული ყოფილა. თამარას უთქმია:

- თუ გადაცურავ, შენი ვიქნებიო”.

მთქმელის დასკვნით, “წასულა ი კაცი და ვერ გადაცურა, დამჩვალა”.

ქართულ ფოლკლორში ეს ტრაგიკული სიუჟეტის შემცველი ნარატივი გორის ჯვრის//გორის ციხის აშენებას უკავშირდება. ერთ-ერთი ვარიანტი, რომელიც ზეპირსიტყვიერების ცნობილმა მოამაგემ - ხალხოსანმა პოეტმა იოსებ დავითაშვილმა ჩაიწერა 1977 წელს (ქ. ხ. ს. ს., 1961: 97), მოგვითხრობს:

ერთხელ გორში მყოფ თამარ მეფეს საყვარელი ქორი გაუფრინდა და იმ ადგილას დაჯდა, სადაც ახლა გორიჯვარის ეკლესიაა აშენებული. მდინარე მტკვარი ადიდებული ყოფილა და ქორის გამოყვანა ძალზე საეჭვო გამხდარა. თამარს უბრძანებია:

“ - ვინც ჩემ ქორს გამომგვრის, რასაც მთხოვს, იმას მივცემო”.

თამარზე გამიჯნურებული ყმაწვილი კაცი დაუფიქრებლად შეცურებულა აბობოქრებულ მდინარეში. თავგანწირული ვაჟკაცის შემხედვარე თამარს შეშინებია, ვაითუ ისეთი რამ მომთხოვოს, რისი გაცემაც არ შეიძლებაო, პირჯვარი გადაუწერია და უთქვამს:

“ - ღმერთო, თუ ეს განზრახვა ჰქონდეს იმ ყმაწვილ კაცს, ცოცხალს ნუ გამოიყვანო!”

მართლაც, ჭაბუკი მტკვარში დამხრჩვალა.

თამარი ძალიან დაღონებულა და მისთვის თავშეწირული ჭაბუკის ხსოვნის პატივისცემის ნიშნად უბრძანებია:

“ - ის კაცი იქ დამარხეთ, სადაც ქორი იყო და ჯვარი დაუდგით, რომ იმ ადგილს მივაგნო; მე მსურს, ზედ ეკლესია დავადგა და თქვენც იცოდეთ, ამ ეკლესიას “ქორის ჯვარი” ერქმევაო”.

იმ ადგილას ერთ კვირაში აუგიათ ეკლესია, რომელსაც ახლა “ქორის ჯვარს” ეძახიან (შიოშვილი, 2014: 76).

ლეგენდის იმერული ვარიანტითაც (ხ. ს., 1964: 233), გორის ციხე თამარმა ააგო მასზე შეყვარებული ჭაბუკის ხსოვნის ნიშნად, რომელიც მისი შევარდენის გამოსაყვანად გადაეშვა ტბაში და დაიღრჩო მას შემდეგ, რაც უხერხული დაპირებით შეცბუნებულმა თამარმა ღმერთს შესთხოვა, ჭაბუკი ტბის ტალღებში დაღუპულიყო (შიოშვილი, 2014: 76).

ლეგენდა “დაიღუპოს, თუ ცუდი განზრახვით მოდის” (ხ. ს., 1964: 234-235) გორის ციხის აგებას უკავშირებს იდენტურ სიუჟეტს, ოღონდაც აქ თამარზე შეყვარებულ ჭაბუკს მეფის მიმინო ჰყავს გადასარჩენი. მეფე ქალის ხელის მაძიებელი ვაჟკაცი აქაც იღუპება თამარის ჩანაფიქრის გამოისობით, მაგრამ, როგორც სხვა ვარიანტებშიც ვხვდებით, “ინანა თამარმა და ცოდვის მოსახდელად ეს კეთილი საქმე ჰქმნა: ტბა-მორევი, რომელიც ყოველწლივ რამდენიმე კაცს ახრჩობდა, ჩაუშვა მტკვრის კალაპოტში და დასწრიტა, თვით ბორცვზედ ააგო მაგარი გორის ციხე” (შიოშვილი, 2014: 77).

მსგავსი ვარიანტი გამოაქვეყნა მოსე ჯანაშვილმა “მასალათა კრებულში” 1904 წელს. ლეგენდა ახლავს გორის გეოგრაფიულ-ისტორიულ აღწერილობას; იგი მოგვითხრობს:

მტკვრისა და ლიახვის შესართავთან იდგა ტბა, შიგ ბორცვი იყო ამოწეული კუნძულივით. ერთხელ თამარ მეფე მახლობელ ტყეში ნადირობდა. მისი შევარდენი გაფრინდა და იმ კუნძულის ბორცვზე ჩამოჯდა. მეფემ ბრძანა:

“ - ვინც გამოიყვანს, რასაც მთხოვს, იმას მივცემო”.

ერთმა ჭაბუკმა გაბედა და ტბაში გადაეშვა. თამარს შეეშინდა, ხელი არ მთხოვოსო და მისი დახრჩობა ინატრა; მართლაც, ვაჟკაცი დაიხრჩო. შეწუხებულმა თამარ მეფემ არხი გაუჭრა ტბას, დაწრიტა და იმ ადგილას, გორაკზე, გორის ციხე ააშენა (შიომშვილი, 2014: 77).

თქმულების ერთ-ერთი იმერული ვარიანტით (“თამარი და მიმინო”), თამარის საყვარელი მიმინოს გამომყვან ვაჟკაცს გულში მეფობის სურვილი გააჩნია და ამის გამო იღუპება: შუამდე იყო მიღწეული ვაჟი, რომელსაც მკლავზე მეფის საყვარელი მიმინო ეჯდა, როცა ნაპირზე დაიწყეს ლაპარაკი:

“ - აბა, რას იტყვისო, რას ინდომებსო?

- რას იტყვის და ნეფობას იტყვის, თქმა რათ უნდა მაგასო?!

თამარმა ყური ათხოვა ამ ლაპარაკს, შეხედა წყალში ამ ბიჭს და სთქვა:

- თუ მაგ გაქვს გულში, გაგწყვეტია მიწაო!

ის თქვა და წაიღო წყალმა ის ვაჟკაცი და მიმინოც” (შიომშვილი, 2014: 78).

1882 წელს “მასალათა კრებულში” დაბეჭდილი თქმულების ქართლური ვარიანტის თანახმად, ის ადგილი, სადაც ახლა გორის ციხეა აგებული, დაფარული იყო ტბით; შუაში კი პატარა კუნძული იყო. ერთხელ ამ მიდამოში თამარ მეფე მიბრძანებულა სანადიროდ, თან ჰყოლია თავისი საყვარელი გაწვრთნილი შევარდენი. ნადირობისას შევარდენი გადაფრინდა ტბაზე და კუნძულზე ჩამოჯდა. თამარმა მიმართა თავის ამაღას:

“ - ვინც შავარდენს გადამირჩენს, ჩემს ნახევარ სამეფოს მივართმევო”.

ერთი მამაცი ვაჟკაცი გადაეშვა ცხენით ტბაში, მიცურდა და გამოჰყავდა შავარდენი, მაგრამ უკან დაბრუნებისას შავარდენიანად და ცხენიანად ტბის ტალღებმა შთანთქა. თამარი ძალიან შეწუხებულა, უბრძანებია, ტბის წყალი მტკვრისათვის შეეერთებინათ, ტბა დაეცალათ და გორაკზე ციხე აეშენებინათ” (ქ. ხ. ს. ს., 1961: 235).

თქმულების ზოგადქართული ვარიანტების მსგავსად, ტაოური თქმულების ჭაბუკიც მდინარეში იხრჩობა, რაკი თამარი დაპირდა, რომ თუ ადიდებულ პარხლისწყალს გადაცურავდა,“ მისი გახდებოდა“. ტაოურ, ძალზე მოკლე, ვარიანტში არ იკვეთება, თუ რატომ , რა მიზნით უნდა გადაეცურა თამარის ხელის მამიებელ ვაჟკაცს აზობოქრებული მდინარე; ამის გარკვევაში გვეხმარება სხვადასხვა დროს ქართლში ჩაწერილი მრავალრიცხოვანი ვარიანტები, რომელთა თანახმადაც დგინდება, რომ ადიდებული მტკვრის გაღმა ნაპირზე დარჩენილა თამარის საყვარელი ქორი და მისი აქეთა ნაპირზე გამოყვანა იყო საჭირო; სწორედაც, ამ მცდელობას

ემსხვერპლა ქართული ჭაბუკი და მის პატივსაცემად და მოსაგონებლად ააგო თამარმა გორის ჯვრის (ქორის ჯვრის) ეკლესია.

მოხმობილი ნარატივებიდან კარგად ჩანს, რომ ტაოური თქმულება თამარზე შეყვარებული ვაჟის ადიდებულ მდინარე პარხალში დახრჩობისა ძირძველი ქართული თქმულების ვარიანტია და სავსებით შესაძლებელია, რომ მისი გენეზისი პარხლის ტაძრის აგებასთანაც იყოს დაკავშირებული, მით უფრო, რომ ტაოელებს დღესაც სჯერათ, რომ პარხლის ტაძარი თამარმა ააშენა.

ამრიგად, მიუხედავად ჟამთა სიავისა და ისტორიული ძნელებდობისა, ტაოელთა ისტორიულმა მეხსიერებამ ბოლო დრომდე შემოინახა საქართველოს ისტორიაში “ოქროს ხანად” წოდებული ეპოქის დიდებული შემოქმედის - თამარ მეფის უკვდავი სახის შუქ-ჩრდილები; საქართველოს სხვა რეგიონების ისტორიულ მეხსიერებაში შემორჩენილი მეფე ქალზე გამიჯნურებული ჭაბუკის ტრაგიკული დაღუპვის შემცველი ნარატივი ტაოელებსაც შემორჩათ, რითაც კიდევ ერთხელ ხდება საცნაური, რომ არც თამარ მეფე იყო დაზღვეული ადამიანური ცთომილებებისაგან, თუმცა, მონანიებაც შეეძლო, რაც მის მიერ დიდებული ეკლესია-მონასტრების აგებით გამოიხატა.

თამარ მეფეზე გამიჯნურებული ჭაბუკის ტრაგიკული სიკვდილის სიუჟეტის შემცველი ტაოური თქმულება, თამარის თემატიკის სხვა ნარატივებთან ერთად, კიდევ ერთი დასტურია იმისა, რომ ტაოელ ქართველთა ფოლკლორული შემოქმედება ბოლომდე ერთიანი ქართული კულტუროლოგიური სივრცის ნაწილია.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ასლანიშვილი-ბავრელი, 2008 – სოლომონ ასლანიშვილი-ბავრელი, “წერილები ოსმალთა საქართველოზე”, თბილისი;
2. თაყაიშვილი, 1991 – ექვთიმე თაყაიშვილი, “სამუსლიმანო საქართველო”. - კრებულში “დაბრუნება”, ტ. I, თბილისი;
3. ქ. ხ. ს. ს., 1961 – “ქართული ხალხური საისტორიო სიტყვიერება”, ტ. I, თბილისი;
4. შიომვილი, 2014 – თინა შიომვილი, “თამარ მეფე ქართულ ფოლკლორში”, თბილისი;
5. შიომვილი, 2022 – თინა შიომვილი, “ტაოური ფოლკლორი”, ბათუმი;
6. ცინცაძე, 2017 – მერი ცინცაძე, მამია ფალავა, მათა ბარამიძე, “ტაოური ტექსტები” - ბსუ ქართველოლოგიის ცენტრის კრებული”, ტ. XI, ბათუმი;
7. ხ. ს., 1964 – “ხალხური სიბრძნე”, ტ. III, თბილისი.

Original Works of the Nonfiction Genre "Nonfiction" ჟანრის ორიგინალური ნიმუში

Shorena Makhachadze

Candidate of Philological Sciences,
Professor at Batumi Shota Rustaveli State University
e-mail: shorena.makhachadze@bsu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-5655-0462>

Abstract: Nino Nizharadze's work, *Sad Monologues*, stands as an exemplary piece within the contemporary nonfiction genre. This collection encapsulates all the defining characteristics of nonfiction, including the subjective analysis of biographical moments presented in an engaging manner, the illumination of real facts, events, and personal histories from the narrator's perspective, as well as elements of self-analysis and retrospection. The genre's eclectic nature is evident in the inclusion of various forms such as diary entries, essay sketches, miniatures, and even poetry. In nonfiction literature, the author's subjective and emotional engagement with the events is paramount.

Nizharadze's authentic narrative style and refined expression facilitate a profound understanding and perception of her perspective, outlook, and emotional state by the reader. *Sad Monologues* distinguishes itself through the objective presentation of facts combined with the author's emphasized subjective stance and emotional connection to the events and individuals depicted. Additionally, Nizharadze's meticulous attention to detail and her skill in creating vivid portraits of diverse characters contribute to the work's originality and appeal. The harmonious blend of these techniques results in an innovative and captivating example of artistic-documentary prose within the nonfiction genre.

Keywords: Non-Fiction Genre; History; Reality; Epoch.

შორენა მახაჩაძე

ფილოლოგიის მეცნიერებათა კანდიდატი,
ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის პროფესორი
ელ-ფოსტა: shorena.makhachadze@bsu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-5655-0462>

აბსტრაქტი: სტატიაში გაანალიზებულია ბათუმელი მხატვრის ნინო ნიჟარაძის Non-Fiction ჟანრის წიგნი „სევდიანი მონოლოგები“, რომელმაც

დაგვარწმუნა, რომ ნინო ნიჟარაძეს თანაბრად ეხერხება კალმით და ფუნჯით ხატვა. ხელოვანი ბავშვობიდანვე დედის ნაჩუქარ ბლოკნოტში იწერდა შთაბეჭდილებებს, ჩანახატებს, პორტრეტებს, რეფლექსიებს, რაც მთავარია, ყველა ეს ჩანაწერი იყო გულწრფელი, მხოლოდ ავტორის თვალისთვის განკუთვნილი. მრავალფეროვანი, ექსპრესიული და ფერადოვანია ეს ჩანაწერები, მათში კარგადაა შერწყმული ერთმანეთთან ღიმილი და ცრემლი, მსუბუქი ირონია და ზოგჯერ - თვითირონიაც. ეს ტექსტი ერთი ოჯახის ცხოვრების მაგალითზე ნათლად გვიჩვენებს ეპოქის სურათს, მასში, ასევე, ოსტატურად იხატება მწერლის თანამედროვეთა პორტრეტებიც.

ნინო ნიჟარაძის „სევდიანი მონოლოგები“ „ხედვის ახალი რაკურსით, ახალი პერსპექტივით“ აჩვენებს მკითხველს ულამაზესი, საკუთარი სტილის მქონე, ელეგანტური ბათუმელი მხატვრის, პედაგოგის, საზოგადო მოღვაწის პიროვნებას, ხელოვანის მემამბოხე და ნატიფ სულს, ქართული ოჯახის ღირსეულ დედასა და ერთგულ მეუღლეს, სტუმართმოყვარე დიასახლისსა და თავმდაბალ შემოქმედს, რომელიც ყველაზე რთულ, მძიმე ცხოვრებისეულ სიტუაციებშიც არ კარგავს ღირსებას, იუმორის გრძნობას, ჭირსა შიგან გამაგრების უნარს და, რაც მთავარია, ყველგან და ყოველთვის რჩება ქართულისა და საქართველოს ერთგულ მეხოტბედ.

საკვანძო სიტყვები: Non-Fiction ჟანრი; ისტორია; რეალობა; ეპოქა.

„რასაც ვერ დავხატავ... დავწერ, და პირიქით, თუ ვერ დავწერ, იქნებ დავხატო...“ - ეს სიტყვები უნიჭიერესი ბათუმელი ხელოვანის ნინო ნიჟარაძის მოგონებათა წიგნიდანაა - „სევდიანი მონოლოგები“ რომ ჰქვია. ეს წიგნი თანამედროვე მწერლობის ერთ-ერთი პოპულარული "Nonfiction" ჟანრის ორიგინალური ნიმუშია. მასში ყველაფერია, რაც ამ ჟანრს ახასიათებს: ბიოგრაფიული მომენტების სუბიექტური ანალიზი და მათი შეძლებისდაგვარად საინტერესო ფორმით გადმოცემა, რეალური ფაქტების, მოვლენების, ადამიანების ისტორიების მთხრობელის პოზიციიდან გაშუქება, თვითანალიზი და რეტროსპექცია, ჟანრობრივი ეკლექტიზმი და ა.შ. ლიტერატურული არა-გამონაგონი, არამხატვრული ლიტერატურა გვიყვება სხვადასხვა ამბავს, რა თქმა უნდა, თხრობა მიმდინარეობს ავტორის პოზიციიდან, ჩვენ საგნებსა და მოვლენებს, პიროვნებებს აღვიქვამთ მისი პერსპექტივიდან, თუმცა აქ უმთავრესია, რომ ნებისმიერი ფაქტი, საგანი თუ ადამიანი, ვის შესახებაც ეს ისტორია მოგვითხრობს, უნდა იყოს რეალური, არა-გამონაგონი. სწორედ ასეთი ტექსტია „სევდიანი მონოლოგები“, რომლის მთავარი პერსონაჟი თავად ავტორია. ჩვენ ვეცნობით ტიპური საბჭოთა ინტელიგენტების, პროფესორების, ბათუმის პედაგოგიკის რექტორის - ნადიმ ნიჟარაძისა და, ასევე, ბპი-ს პროფესორ ნადია ჯიბუტის ნაბოლარა,

ნებიერა ქალიშვილს, რომელსაც ლადი ბავშვობიდან გამოყვა ადამიანების რწმენა და სიყვარული, ბუნების აღქმისა და სამყაროსთან თანაზიარობის გასაოცარი უნარი, მთხრობელი-პერსონაჟი ჩვენს თვალწინ იზრდება და ყალიბდება შესანიშნავ მხატვრად, პედაგოგად, ხელმძღვანელად, ამასთან ის ყველა სფეროში უზადო პროფესიონალია და, რაც მთავარია, ცხოვრებისეული წინააღმდეგობების მიუხედავად, ბოლომდე რჩება დახვეწილ, იმავდროულად, პრინციპულ ინტელიგენტად.

„სევდიანი მონოლოგები“ (ს.ს. „გამომცემლობა აჭარა“, ბათუმი, 2023; შემდგომში ციტატებს მოვიყვანთ ამ წიგნიდან, მიუთითებთ მხოლოდ გვერდებს) ახალი ნიუანსებით ამდიდრებს, სულ სხვა რაკურსით გვიჩვენებს ყველასათვის ცნობილი ბათუმელი ხელოვანის სახე. უპირველეს ყოვლისა, დაგარწმუნებთ, რომ ნინო ნიჟარაძეს ბუნების, ადამიანებისა თუ გრძნობების მხოლოდ მხატვრის ფუნჯითა და ფერებით გადმოცემა კი არა, სიტყვიერად ხატვაც ეხერხება. მის მიერ დახატული პეიზაჟები, პორტრეტები, გრძნობები უაღრესად დამაჯერებელია, რეალისტურია. როცა „ფუნჯი ყველა თემას ვერ იმორჩილებს“, ის მოიშველიებს სიტყვების მაგიას, ქართული ენით ხომ სამყაროში არსებული ყველა ფერის, ყველა გრძნობის, ყველა აზრის გამოხატვა შეიძლება. ეს ქართველმა სიტყვის დიდოსტატებმა: რუსთაველმა, ვაჟამ, გალაკტიონმა, გამსახურდიამ და სხვებმა და სხვებმა დაამტკიცეს. სხვათა შორის, ლადო გუდიაშვილი წერდა ამ უკანასკნელის შესახებ: ეს კაცი მარტო მწერალი კი არა ნამდვილი მხატვარია, მისმა ნაწერებმა უამრავი ტილოს შექმნა შთამაგონესო; ან, რად ღირს „ვეფხისტყაოსნის“ ფერთამეტყველება, ვიქტორ ნოზაძის მიერ ენციკლოპედიურად შესწავლილი, გალაკტიონის მიერ მხატვრული სახის, მელოდიისა და ფერების უჩვეულო სინთეზით მიღწეული ღვთაებრივი ჰარმონია, ვაჟას მიერ ჯადოსნურად ამეტყველებული, სულჩადგმული ბუნება, რომელი ერთი გავიხსენოთ და ეს ყველაფერი უმდიდრესი და ულამაზესი ქართული ენის დამსახურებაცაა. ამაზე ასე დაწვრილებით იმიტომ ვსაუბრობ, რომ, ჩემი აზრით, მხატვრული სახის, ფერისა და მელოდიის ორგანული ერთიანობა ხელოვნების საუკეთესო ნიმუშების თანმხლებია, რომელ ჟანრსაც არ უნდა მიეკუთვნებოდეს ის.

ნინო ნიჟარაძე მშობლიური ენის, ქართული ანბანის თაყვანისმცემელია. ამის დასტურია მისი ნამუშევრების ალბომში შესული ქართული კალიგრაფიის ბრწყინვალე ნიმუშები, ასევე, მემუარებში დახვეწილი სტილით, მსუყე ლექსიკით, ლამაზი ქართულით მოთხრობილი ამბები ახლო თუ შორეული წარსულისა. გავიხსენოთ, როგორ გადმოგვცემს ავტორი ქართული შრიფტის გრაფიკული გამოსახულების დანახვაზე უცხოელების რეაქციას: „რა მშვენიერებაა, რა სიფაქიზე... რა შრიფტია ასეთი?“ - მსგავსი შემახილებით აღსავსე არაერთ ეპიზოდს ნახავთ წიგნში და ისინი მკითხველშიც სიამაყის განცდას აღძრავენ.

ნინო ნიჟარაძეც ოსტატურად იყენებს ქართული ენის უმდიდრეს შესაძლებლობებს, რათა გულწრფელად, ხატოვნად და ემოციურად გაგვიზიაროს თავისი ცხოვრების მღელვარე ისტორიის ფრაგმენტები, გვიჩვენოს, ვინ თუ რამ მოახდინა მისი, როგორც პიროვნების, მოქალაქისა და ხელოვანის ფორმირებაზე განსაკუთრებული ზეგავლენა, რა შთაბეჭდილებები გამოიყვანა და რატომ.

მოხდენილად შეაფასა ეს წიგნი თავადაც უნიჭიერესმა ბათუმელმა ხელოვანმა, პოეტმა ვახტანგ ღლონტმა, როცა თქვა: ავტორი „ფერებით წერს და სიტყვებით ხატავს“ (3).

ნინო ნიჟარაძეს გაუმართლა: როგორც ზემოთაც ვთქვით, ის საქართველოში ცნობილი მეცნიერების ოჯახში დაიბადა და გაიზარდა, საუკეთესო ინტელექტუალებისა და ხელოვნების თავყვანისმცემელთა გარემოცვაში, ბავშვობა გაატარა ბათუმის უმშვენიერეს ბულვარში, ზღვის პირას, ლაღად, თავისუფლად, ცხოვრების გზაზე შეხვდა და ურთიერთობდა გამორჩეულ ადამიანებთან, ცხოვრების თანამგზავრად კი ბედმა სულითა და ხორცით მისი ჯუფთი „საყვარელი მხატვარი“ მოუვლინა - შესანიშნავი ფერმწერის, ვახტანგ ბესელიას სახით, ორი მშვენიერი ვაჟიც აჩუქა უფალმა, სხვა რაღა უნდა ინატროს ადამიანმა? მაგრამ მხატვარი-ქალის სიტყვიერი მონოლოგები მაინც სევდანარევია, რადგან ეს ყველაფერი წუთისოფელში ხდება, რომელიც „თაფლში ურევს მწარე ნაღველს, მტრისას მისი გამოცანა“, ყველაზე საყვარელ ადამიანებს ართმევს, ათას განსაცდელს მოუვლენს...

ჩვენ თავიდანვე აღვნიშნეთ, რომ ნინო ნიჟარაძის „სევდიანი მონოლოგები“ არაა ტიპური მემუარისტული ტექსტი, ესაა მასში ძირითადი აქცენტი გადატანილია არა ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით პიროვნების ცხოვრების ან ქვეყნის ისტორიის გარკვეული მომენტების გადმოცემაზე, არამედ გამოკვეთილია ის უმნიშვნელოვანესი ფაქტორები, რომლებმაც საბჭოთა იმპერიის განაპირა კუთხეში, აკაკი ბაქრაძეს თუ დავესესხებით, „ხელოვნების მოთვინიერების ეპოქაში“, ელიტურ მეცნიერთა და საზოგადო მოღვაწეთა ოჯახში აღზრდილი, განებივრებული, ნაბოლარა ფერიასავით გოგონასაგან ჩამოაყალიბა თვითმყოფადი, არაორდინალური ხელოვანი. სწორედ ამ თვითდაკვირვების, თვითანალიზის საინტერესო პროცესის ჩვენებაა ეს ტექსტი და, ვფიქრობ, ამ ინტროსპექციითაა ის განსაკუთრებით ძვირფასი და საინტერესო. თუ შეიძლება ასე ითქვას, ამ წიგნში თქვენ ნახავთ იმპრესიონისტულ ჩანახატებს ექსპრესიული რემარკებით. ასე ვეცნობით პატარა ასაკიდანვე ფიქრისა და განსჯისაკენ მიდრეკილ, მოსმენისა და აღქმის ნიჭით დაჯილდოებულ, იმავდროულად, მდიდარი ფანტაზიისა და წარმოსახვის მქონე გოგონას, რომელსაც, მართალია, სუსხიანი საბჭოთა რეალობა ხშირად აფხიზლებს, შეახსენებს თავს, ილუზიებსაც უფანტავს, თუმცა ვერ ახერხებს მისი თავისუფლებისმოყვარე, ამაყი, დამოუკიდებელი, თან მეოცნებე, ჰუმანური ბუნების შეცვლას.

მკითხველი თვალნათლივ ხედავს, რომ ნინო ნიჟარაძის ასეთ პიროვნებად და ხელოვანად ჩამოყალიბებაში უდიდესი როლი ითამაშა ბათუმმა, რომლის ულამაზესი ბულვარი, ფაქტობრივად, მისი ეზო იყო, საიდანაც მაგნოლიების მათრობელა სურნელი ფანჯრებში იღვრებოდა, ზღვამ, რომლის ტალღების შრიალში იძინებდა, ფანტასტიკური მშვენიერების აის-დაისებმა, საცხოვრებელი სახლის იდუმალი ისტორიებითა და სიძველის სურნელით გაჯერებულმა კედლებმა, იქ მცხოვრებმა კოლორიტულმა ადამიანებმა, მშობლების უახლოესმა გარემოცვამ, პიროვნული ხიბლით, ინტელექტით, ტალანტითა და იუმორით სავსე ინტელიგენციის საუკეთესო წარმომადგენლებმა (მარტო ლადო გუდიაშვილის, თენგიზ აბულაძის, ჭაბუა ამირეჯიბის გახსენება რად ღირს!) - ყველამ თავისი წილი შეიტანა ნიჟიერი, ცნობისმოყვარე გოგონასაგან თვითმყოფადი, სხვებისგან განსხვავებული ხელოვანის ჩამოყალიბებაში.

ფაქიზი და დასამახსოვრებელი შტრიხებით იხატება „ბათუმი, ენგელსის ქ. №1 XX საუკუნის 50-იანი წლები...“ (21); აქ მდებარეობდა არქიტექტურული სისადავით გამორჩეული თავად მიხეილ ნაკაშიძის აგურით ნაშენი მოოქროსფრო ევროპული სტილის ორსართულიანი სახლი მანსარდით, სადაც ზაფხულობით გამოქვაბულის სიგრილე, ხოლო ზამთრობით - თბილი სიმყუდროვე სუფევდა. ნინო ნიჟარაძე დიდი სიყვარულითა და ტაქტით აცოცხლებს ამ მშვენიერი სახლისა და მისი, არანაკლებ მომხიბლავი, მკვიდრი თუ „მუდმივი მდგმურების“ ცხოვრებისა და ურთიერთობის ეპიზოდებს.

ნინო ნიჟარაძე სიყვარულით გვიხატავს დედის - სრულიად ახალგაზრდა ნიჟიერი მეცნიერის, ენერგიული და ორგანიზატორული უნარით დაჯილდოებული ნადია ჯიბუტის სახეს, რომელიც მშვენივრად უთავსებდა ერთმანეთს მკვლევრის, საზოგადო მოღვაწისა და შვილების მეგობრის, მრჩევლის, მკურნალის მოვალეობებს, რომლის „ფრთის ქვეშ“ (6) მთელი ბავშვობა თავს უსაფრთხოდ, მყუდროდ და კომფორტულად გრძნობდა. ადამიანური ურთიერთობის მაღალი კულტურით გამორჩეული ქალბატონი ნადიას დამსახურებაც იყო, რომ სხვადასხვა პროფესიისა თუ ეროვნების სტუმრები თავს შინაურულად და ბედნიერად გრძნობდნენ ნიჟარაძეების „ღირსებითა და იუმორით“ (13) გამორჩეულ ოჯახში. ქალბატონი ნადია იყო „ყველა გარემოებაში, შინ თუ გარეთ, ღირსეული, გონიერი, სიახლეების მიმღები და ყოველთვის - ქალი“ (88), ამიტომაც ცხოვრების გზაზე თან დაჰყვება შემოქმედს დედის, როგორც მისი ყველა მნიშვნელოვანი ნაბიჯის განმსჯელ-დამფასებლის, ხატება.

აქვე იხატება მამის - ნადიმ ნიჟარაძის „ერთი შეხედვით ძლიერი, სულიერად მომწიფებული და ამავე დროს ბავშვურად მიამიტური სახე-პორტრეტი, რომლის გამომეტყველებაში იკითხება ერთდროულად

პრინციპულობა, ინტელექტი, იუმორი, სევდა და... სიმორცხვე“ (8), რომლის ყველაზე დიდი სიმდიდრე მისი შვილები იყო.

ნინო ნიჟარაძეს აქვს უნარი, თითქოს უმნიშვნელო დეტალით გვიჩვენოს ადამიანური ურთიერთობების ხასიათი, გრძნობათა სიღრმე და სიფაქიზე: თეატრში წასასვლელად ვარდისფერ ბლუზაში გამოწყობილ ქალბატონ ნადიას, მისი მშვენიერებით დაბნეული ბატონი ნადიმი ასეთი სიტყვებით ამკობს - „ატმის ყვავილს ჰგავხარ... ქალბატონო... ნადია!“ (13) - ამას ენის ბორძიკით ამბობს და ეს ერთი სიტყვა ფსიქოლოგიურად ზუსტად ახასიათებს მისი ემოციის გულწრფელობას და დამოკიდებულებას სათაყვანო მეუღლის მიმართ.

ოჯახური ღირებულებები უმთავრესია მოგონებათა ავტორისთვის და ამიტომაც ასე კარგად გვიხატავს ევროპული ქალაქ ბათუმის მკვიდრი ტრადიციული და პროგრესული ოჯახის ქართულ-ევროპულ კულტურასა და ესთეტიკას. უმშვენიერეს გარემოსა და ოჯახში ლაღად იზრდებოდა გოგონა, რომელსაც, ქალაქად თუ გურიის სოფელში მყოფს, ზრუნვა და ალერსი არ მოკლებია, სილამაზის შეგრძნების უნარი და თავისუფლების მათრობელა გრძნობა ბავშვობიდან მოყვებოდა. ღვთით ბოძებულ ნიჭთან ერთად, ალბათ, ამანაც განაპირობა ქვეყნად ყველაზე თავისუფლებისმოყვარე, მემბოხე და ბოჰემური პროფესიის - მხატვრობის არჩევა, რისთვისაც არაერთხელ მადლობა შეუწირავს უზენაესისთვის: „ბედნიერი ვარ, რომ ღმერთმა მომანიჭა უფლება პროფესიად მხატვრობა ამერჩია, რაც მუდამ თავისუფლებასთან ასოცირდება“ (211). ხელოვნებაში ყველა ახალი მიმდინარეობის საწყისებთან ხომ მხატვრები დგანან: იმპრესიონიზმი, ექსპრესიონიზმი, თუნდაც პოსტმოდერნიზმი, მეტამოდერნიზმი და ბევრი სხვა, რომლებიც მხატვრობიდან ხელოვნების სხვა სფეროებში, მათ შორის, ლიტერატურაშიც წარმატებით დამკვიდრდნენ.

ნინო ნიჟარაძის გამოცდილი ოსტატ-პორტრეტისტის კალმით იხატებიან კარის მეზობლები, ძმადნაფიცი ნუკრია, თავისი დობილის მცველი რაინდი, თავად მიხეილ ნაკაშიძის თხემით ტერფამდე არისტოკრატი, სორბონის უნივერსიტეტდამთავრებული, პარიზის სილამაზის კონკურსის პრიზიორი, ერთადერთი ღვთისმორწმუნე ქალბატონი სამეზობლოში - თამარ ნაკაშიძე, რომელმაც პატარა ფანტაზიორი და ცნობისმოყვარე გოგონა მესაიდუმლედ აირჩია. იხატებიან „თამარის ამირეჯიბები“, რომელთა შორის, რა თქმა უნდა, გამოირჩეოდა მისი დისშვილი - გენიალური ჭაბუა ამირეჯიბი - თავისი „ჩახრინწული ხმის ტემბრითა და თხრობის განსაკუთრებული მანერით“ (78).

არანაკლები ხელოვნებით ხატავს ნინო ნიჟარაძე მცირე თუ უფრო ხანგრძლივი დროით შემოსტუმრებული მრავალეროვანი ოჯახების წარმომადგენლებს, რუს „დომკომს“ თუ ამერიკელ სტუმარს და, რაც მთავარია, თითოეული მათგანისთვის პოულობს დასამახსოვრებელ შტრიხს,

გარეგნობისა თუ ხასიათის განუმეორებელ დეტალს, რაც მკითხველს თვალწინ ცოცხლად წარმოუდგენს კოლორიტულ სახეს ამა თუ იმ ადამიანისა და არა მარტო: რად ღირს თუნდაც „მონოლოგი როიალი“: ინსტრუმენტი „შემოაბრძანეს“ დიდ დარბაზში და მას შემდეგ „მუსიკა განეფინებოდა გულსა და გონებაში“, ამრავალფეროვნებად მომავალი ფერმწერის შთაბეჭდილებებს, უვითარებდა არა მარტო ყურთასმენას, არამედ „გულთასმენასა და სულთასმენას“ (53).

დაუვიწყარია და უფროსი თაობის ბათუმელებში ნოსტალგიურ გრძნობებს აღვიძებს გასული საუკუნის ბათუმის სიტყვიერ-ფერწერული სურათი. ავტორის თქმით, „იმ პერიოდში ბათუმი საქართველოში ყველაზე ევროპულ ქალაქად ითვლებოდა. პორტში თითქმის ყოველდღიურად შემოდის საკრუიზო გემები აღმოსავლეთ ევროპიდან და „ევროპულად“ ჩაცმული უცხოელები მთელს ქალაქში დასეირნობდნენ...“ (59).

ბათუმში 1962 წელს ამერიკული ჯაზის ერთ-ერთი ვარსკვლავი ერლ ჰაინსიცი უკრავდა, ბათუმელი სამოციანელი გოგო-ბიჭებიც მსჯელობდნენ ჯაზზე, ერნსტ ჰემინგუეიზე, მოდის უახლეს ტენდენციებზე, თანამედროვე ფილმებზე, ასე რომ, „60-იანი წლების ახალგაზრდობა ჩაცმულობით, იერით და ინტერესებით - ევროპელები იყვნენ“ (73).

ჩვენს თვალწინ წამოიმართება გასულ საუკუნეში ბათუმის სტუმრებისთვის გამორჩეულად საყვარელი სასტუმრო „ინტურისტი“, მისი კაფე „კოფე“, განსაკუთრებულად არომატული „ბათუმური“ ყავის დავიწყებულ ნელსურნელებასაც შევიგრძნობთ, რომელსაც „ახლავს ზღვის, მაგნოლიის, თამბაქოსა და წვიმით განბანილი ჩვენი ქალაქის ტკბილი სურნელი“ (143).

მხატვარს რომ პეიზაჟების ხატვა სიტყვებითაც ეხერხება, არაა უჩვეულო, მაგრამ, სამწუხაროდ, არაიშვიათად ხვდება ხელოვანს „მხატვრის თვალისათვის მომაკვდინებელი, უღიმღამო... უსახური გარემოც“ (154), ამიტომაც განსაკუთრებულ ბედნიერებას ანიჭებს ფერადოვანი პეიზაჟები, ციტრუსების ბაღის ოქროსფერი ელვარება თუ ვარდისფრად აკიაფებული კავკასიონი და ახერხებს მათი მშვენიერება ჩვენც შეგვავგრძნობინოს: „რა სანახაობა, რა თბილი ნათება, თითქოს ნარინჯისფრად მოკაშკაშე ბაღი მზეს ჩაუდგა ჯიბრში, მისმა თბილმა ფერადოვნებამ უფერულ და „შემცივებულ“ მზესაც მიანიჭა ფერი - ნარინჯისფერი“ (153).

„ვარდისფრად მანათობელი თოვლიანი მთის მასივი უნაზესი მოხაზულობით შემოჭრილა გავარდისფერებულ ზღვაში“ (155).

ნინო ნიჭარაძე ძალდაუტანებლად გვაგრძნობინებს საბჭოთა ეპოქის სუსხსა და სიავეს, თუნდაც თავად მიხილ ნაკაშიძის სახლის „ნაციონალიზებით“, თამარ ნაკაშიძის მეუღლის, გეოგრაფიის პედაგოგ ნიკოლოზ ლორთქიფანიძის, უსაყვარლესი ტკბილი მეზობლის - მიშა ჩხეიძის - საბჭოთა რეპრესიებს შეწირული ადამიანების ბედის ჩვენებით;

კინოფილმ „მონანიების“ გადაღების ეპიზოდშიც თვალნათლივ გვიჩვენებს, რომ 1937 წლის შემდეგ წითელ იმპერიაში ბევრი არაფერი შეცვლილა.

თავისი მოღვაწეობიდან ხელოვანი განსაკუთრებით გამოყოფს თოჯინების თეატრში მთავარ მხატვრად მუშაობას, სტუდია „მთიების“ დაარსებას (რომელსაც ერთმა მშობელმა „სიხარულის სახლი“ დაარქვა), და ხელოვნების მუზეუმის დირექტორის რანგში საქმიანობას.

ნინო ნიჟარაძე დაწვრილებით გვესაუბრება სწავლების თავისი მეთოდოლოგიის შესახებ: გვიხსნის, როგორ ასწავლიდა პატარებს „მხატვრის თვალით“ აღქმის თავისებურებებს, „მხატვრის თვალი“ ხომ ზეგრძნობიერებისაკენ მიისწრაფვის, იმას ხედავს, რასაც სხვა ვერ ამჩნევს“ (157), გვიჩვენებს, როგორ შეჰყავდა სტუდიელები ხელოვნების სხვადასხვა სფეროს - მხატვრობის, მუსიკის, თეატრის სამყაროში, როგორ ეხმარებოდა ესთეტიკური მშვენიერების შეგრძნების უნარის ჩამოყალიბებასა და გემოვნების დახვეწაში, რადგან უპირობოდ სწამდა: „გემოვნებაზე დაობენ“ (201).

საინტერესოა ნინო ნიჟარაძის მიერ ხელოვნების მუზეუმში, რომელსაც ის ტაძარს უწოდებს, თავისი 20-წლიანი მოღვაწეობის შესახებ თხრობა. ეს იყო გუნდური, ერთობლივი მუშაობის წლები, შემოქმედებითი აღმაფრენითა და უდიდესი პასუხისმგებლობით, ახალი იდეებით სავსე. ასე განხორციელდა უამრავი ინოვაციური პროექტი, რომლებიც, იმავდროულად, ნაციონალური კულტურისა და ხელოვნების ჩვენებას ისახავდნენ მიზნად.

მუზეუმის სტუმრების აღფრთოვანებას იწვევდა იქვე არსებულ გალერეაში ბუნება-მუსიკა-მხატვრობის სინთეზირებით შექმნილი სეზონური კომპოზიციები, თემატური გამოფენები, მაგალითად, „ბავშვთა სახეები მხატვრობაში“, „პიკასო საქართველოში“, „შეხვედრა ფიროსმანთან“ და ა.შ., ამიტომაც იმსახურებდა სპეციალისტთა უმაღლეს შეფასებას ხელოვნების მუზეუმი, რომელშიც ნამდვილი პროფესიონალები, ამასთან ერთად, „ფაქიზი სულის ადამიანები მუშაობდნენ“ (209).

სამწუხაროდ, ეს შემოქმედებითი დუღილი შეეწირა სამუზეუმო გაერთიანებების მორიგ რეფორმას, რომელიც „არა სისტემის გარდაქმნას,“ არამედ მის „ნიველირებას“ (209), მასობრივი კულტურის მდინარესთან შერთებას, მის კომერციალიზაციას ისახავდა მიზნად. ბუნებრივია, ასეთ პირობებში მმართველად არ გამოდგებოდა ხელოვანი, ვისთვისაც შემოქმედება, თავისუფლება და ეროვნული კულტურა უპირველესი მცნებებია. სწორედ ასეთი ბიუროკრატიების ხატვისას შეეპარება ხოლმე თხრობის სტილს ირონია და სარკაზმი, თუმცა, ძირითადად, ავტორისეული ღიმილი და იუმორი და შემწყნარებლურია, ალაც - სევდიან-ცრემლიანიც ან თვითირონიულიც. ნინო ნიჟარაძის წერის სტილი და მანერაც დახვეწილი, ნატიფი და ინტელიგენტურია.

ნინო ნიჟარაძეს რომ თანაბრად ეხერხება კალმით და ფუნჯით ხატვა, მისი „სევდიანი მონოლოგებიც“ დაგარწმუნებთ. ეს არცაა გასაკვირი, ხელოვანი ხომ ბავშვობიდანვე დედის ნაჩუქარ ბლოკნოტში იწერდა შთაბეჭდილებებს, ჩანახატებს, პორტრეტებს, რეფლექსიებს, რაც მთავარია, ყველა ეს ჩანაწერი იყო გულწრფელი, მხოლოდ ავტორის თვალისთვის განკუთვნილი. იმდენად მრავალფეროვანი, ექსპრესიული და ფერადოვანია ეს ჩანაწერები, ისე კარგადაა შერწყმული ერთმანეთთან ღიმილი და ცრემლი, ისე ენაცვლებიან ისინი ერთმანეთს, ისე ნატიფადაა დამუშავებული ყველა დეტალი, რომ თითოეულ მათგანზე შეიძლება დაწვრილებით საუბარი, მაგრამ ეს შორს წაგვიყვანს.

ერთი შეგვიძლია ვთქვათ, „სევდიანი მონოლოგები“, როგორც „Nonfiction“ ჟანრის ტექსტი მისწრაფვის ისეთი ცხოვრებისეული კავშირების ჩვენებისაკენ, რომლებიც არაა გაშუალებული ფაბულური გამონაგონით (გინზბურგი, 2020:). ავტორი იღებს მზა მოვლენებს, ფაქტებს, რომლებშიც მან უნდა გამოავლინოს ისტორიულ, ფილოსოფიურ, ფსიქოლოგიურ განზოგადებათა ფარული ენერგია, რათა ისინი ამ განზოგადების ნიშნებად აქციოს. ეს არის გზა ფაქტიდან მის მნიშვნელობამდე. შემდეგ კი ფაქტში იღვიძებს ესთეტიკური ცხოვრება; ის ხდება იდეის წარმომადგენელი ფორმა, სახე (მესტერგაზი, 2007:).

ნინო ნიჟარაძის „სევდიანი მონოლოგები“, თუ მასვე დავესესხები, „ხედვის ახალი რაკურსით, ახალი პერსპექტივით“ (212) დაგანახებთ ულამაზესი, საკუთარი სტილის მქონე, ელეგანტური ბათუმელი მხატვრის, პედაგოგის, საზოგადო მოღვაწის პიროვნებას, ხელოვანის მემბოხე და ნატიფ სულს, ქართული ოჯახის ღირსეულ დედასა და ერთგულ მეუღლეს, სტუმართმოყვარე დიასახლისსა და თავმდაბალ შემოქმედს, რომელიც ყველაზე რთულ, მძიმე ცხოვრებისეულ სიტუაციებშიც არ კარგავს ღირსებას, იუმორის გრძნობას, ჭირსა შიგან გამაგრების უნარს და, რაც მთავარია, ყველგან და ყოველთვის რჩება ქართულისა და საქართველოს ერთგულ მეხოტბედ.

ამრიგად, ნინო ნიჟარაძის „სევდიანი მონოლოგები“ "Nonfiction" ჟანრის ორიგინალური ნიმუშია. ის მოგვითხრობს რეალურ ისტორიებს რეალურ ადამიანებზე და, მიუხედავად იმისა, რომ „არა-გამონაგონია“, დიდ ემოციურ ზემოქმედებას ახდენს მკითხველზე. ჟანრობრივადაც ეკლექტიკურია: მასში შეხვედებით დღიურის ფორმის ჩანაწერს, ესეისტურ ჩანახატს, მინიატურას და ლექსებსაც კი.

"Nonfiction" ჟანრის ტექსტში მთავარია მოვლენის მიმართ ავტორის სუბიექტურ-ემოციური დამოკიდებულება, მისეული ხედვა, ის გრძნობები, რომლებსაც რეალურად მომხდარი ამბავი იწვევს მასში. ამდენად, თხრობის ის გულწრფელი მანერა, რაფინირებული მეტყველება, რომელიც ასე დამახასიათებელია ნინო ნიჟარაძის სტილისთვის, ხელს უწყობს

მკითხველის მიერ ავტორისეული პოზიციის, მსოფლხედვის, განწყობის სწორად აღქმასა და გაგებას.

ასე რომ, „სევდიან მონოლოგებს“, როგორც "Nonfiction" ჟანრის ტექსტს, გამოარჩევს ფაქტის ობიექტურობა პლუს ხაზგასმული სუბიექტური პოზიცია ავტორისა, მისი ემოციური დამოკიდებულება მოვლენებისა თუ კონკრეტული პირების მიმართ; ამას ემატება ავტორის განსაკუთრებული ყურადღება დეტალებისადმი და სხვადასხვა პირების პორტრეტების შექმნის ხელოვნებაც - ყველა ამ ხერხის ერთობლიობით შეიქმნა მხატვრულ-დოკუმენტური პროზის ორიგინალური და საინტერესო ნიმუში.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. გინზბურგი, 1970: – გინზბურგი ლ.ა., დოკუმენტური ლიტერატურისა და ხასიათის აგების პრინციპების შესახებ, იხ. ჟ. „ვოპროსი ლიტერატური“, №7, გვ. 62-65. (ბმული: <https://voplit.ru/article/o-dokumentalnoj-literature-i-printsipah-postroeniya-haraktera/>)

2. Л.Я. Гинзбург (1970): – Гинзбург Л.Я., О документальной литературе и принципах построения характера, ж. Вопросы литературы №7, с.62-65.

<https://voplit.ru/article/o-dokumentalnoj-literature-i-printsipah-postroeniya-haraktera/>

3. მესტერგაზი, 2007: – მესტერგაზი ე.გ., მხატვრული სახეობრიობის სპეციფიკა „დოკუმენტურ ლიტერატურაში“, ჟ. ფილოლოგიური მეცნიერებები №1, გვ.3.

4. Местергази, 2007: – Местергази Е.Г. Специфика художественной образности в «документальной литературе», ж. Филологические науки №1, с. 3. <https://cyberleninka.ru/article/n/o-terminе-dokumentalnaya-literatura/viewer>.

5. ნიჟარაძე, 2023: – ნიჟარაძე ნინო, „სევდიანი მონოლოგები“, ს.ს. „გამომცემლობა აჭარა“, ბათუმი.

**A Magical Fairy Tale Containing the Story of a Stepchild and
a Stepmother in Laz Folklore**

**გერ-დედინაცვლის სიუჟეტის შემცველი ჯადოსნური
ზღაპარი ლაზურ ფოლკლორში**

Tsiala Narakidze

Researcher at the Department of Folklore, Dialectology
and Emigrant Literature of Niko Berdzenishvili Institute
of Batumi Shota Rustaveli State University,
e-mail: tsiala.narakidze@bsu.edu.ge

Abstract. The article deals with the discussion of magical fairy tales containing the story of a stepchild and a stepmother.

The work is noteworthy to the extent that fairy tales recorded from the Laz people living in the village of Sarpi in the Republic of Turkey, are used as research material, which allows us to fully analyze the Laz fairy tale epic coming from the depths of centuries (in particular, the magical tales that talk about the relationship between a stepchild and a stepmother) and draw appropriate conclusions.

It should be noted that in Laz fairy tale epic, the relationship between the hero and the anti-hero is related to the problem of good and evil, which ultimately ends with the victory of the hero of the tale and the defeat of the anti-hero. i.e. Good triumphs over evil.

A wicked stepmother and her spoiled daughter are duly punished by God. Kind and hardworking stepdaughter overcomes all hardships with dignity and becomes the wife.

Key words: Lazian, fairy tale, folklore, verbal folklore, stepchild, stepmother, hero, anti-hero.

ციალა ნარაკიძე

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის ფოლკლორის,
დიალექტოლოგიისა და ემიგრანტული ლიტერატურის
კვლევის განყოფილების მეცნიერი თანამშრომელი,
ელ-ფოსტა: tsiala.narakidze@bsu.edu.ge

აბსტრაქტი: სტატია ეხება გერ-დედინაცვლის სიუჟეტის შემცველი ჯადოსნური ზღაპრების განხილვას.

ნაშრომი ყურადსაღებია იმდენად, რამდენადაც საკვლევ მასალად გამოყენებულია გაღმა ანუ თურქეთის რესპუბლიკაში შემავალ სოფელ სარფში მცხოვრები ლაზებისაგან ჩაწერილი ზღაპრები, რაც საშუალებს გვაძლევს სრულყოფილად გავაანალიზოთ საუკუნეთა სიღრმიდან მომდინარე ლაზური საზღაპრო ეპოსი (კერძოდ, ის ჯადოსნური ზღაპრები, სადაც საუბარია გერ-დედინაცვლის ურთიერთობაზე) და გამოვიტანოთ სათანადო დასკვნები.

აღსანიშნავია, რომ ლაზურ საზღაპრო ეპოსში სიკეთე-ბოროტების პრობლემას უკავშირდება გმირისა და ანტიგმირის ურთიერთობა, რაც საბოლოოდ ზღაპრის გმირის გამარჯვებითა და ანტიგმირის დამარცხებით მთავრდება ე. ი. სიკეთე იმარჯვებს ბოროტებაზე.

ბოროტ დედინაცვალსა და მის განებივრებულ გოგოს ღმერთი სათანადოდ სჯის. კეთილი და შრომისმოყვარე გერი ყველა გაჭირვებას ღირსეულად გადალახავს და უფლისწულის მეუღლე ხდება.

საკვანძო სიტყვები: ლაზური, ზღაპარი, ზეპირსიტყვიერება, გერი, დედინაცვალი, გმირი, ანტიგმირი.

შესავალი: ზღაპარი ეპოსის ერთ-ერთი უძველესი და წამყვანი ჟანრია. საქართველოს ყველა კუთხე მდიდარია საზღაპრო ეპოსის ღირებული ნიმუშებით, რომლებმაც ქართველურ ტომთა არქაული ეპოქიდან ბოლო დრომდე ჩვენი ერის კულტურული მემკვიდრეობის მრავალმობაიკურ სპექტრი შექმნეს.

ლაზური ხალხური საზღაპრო ეპოსიც ძალზე მდიდარი და მრავალფეროვანია; ამ უძველესმა ქართველურმა ტომმა შექმნა და შემოგვინახა ზღაპრის ყველა სახეობა, თუმცა, ამჯერად განვიხილავთ იმ ლაზურ ჯადოსნურ ზღაპრებს, რომელშიც ნათლად არის გამოკვეთილი გერ-დედინაცვლის ურთიერთობის ამსახველი ამბები.

საანალიზოდ წარმოდგენილი ზღაპრები სავლემ მუშაობის დროსაა მოძიებული და მნიშვნელოვანია როგორც ფოლკლორული, ისე ეთნოგრაფიული თვალსაზრისითაც.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: ლაზურ ხალხურ სიტყვიერებაში ზღაპარს წამყვანი ადგილი უკავია; თუმცა იგი სპეციალური შესწავლის საგნად ჯერ არ გამხდარა.

ლაზური ზღაპრების რამდენიმე ნიმუში სხვადასხვა დროს ჩაიწერეს და გამოაქვეყნეს ი. ყიფშიძემ, ა. ჩიქობავამ, ს. ჯიქიამ, ს. ჟღენტმა, გ. კარტოზიამ.

ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორმა ზურაბ თანდილაგამ გამოსცა ლაზური ზღაპრების კრებული ქართულ ენაზე – სადაც შეტანილია ამ მეცნიერთა მიერ მოძიებული რამდენიმე ზღაპარი. აგრეთვე, მის მიერ

სოფელ სარფში ჩაწერილი ზღაპრები და ნათელს გვიქმნის ამ სოფლის მკვიდრთა ტრადიციულ დამოკიდებულებაზე საზღაპრო ეპოსის მიმართ.

1967 წელს, პარიზში, ფრანგმა ქართველოლოგმა ჟ. დიუმეზელმა გამოაქვეყნა ლაზური ფოლკლორული მასალები. მასში წარმოდგენილია ძირითადად ზღაპრები და გადმოცემები. ეს ტექსტები დიდ ყურადღებას იმსახურებს არა მარტო ენათმეცნიერული თვალსაზრისით, არამედ ფოლკლორული თვალსაზრისითაც და გარკვეული წვლილი შეაქვს ლაზური ზეპირსიტყვიერების შესწავლაში.

მეთოდოლოგია: აღნიშნული კვლევიდან გამომდინარე გამოვიყენეთ ყველა ემპირიული მასალის მოპოვებისათვის ფოლკლორში ნაცადი ყველა ხერხი, ასევე ანალიზისა და შედარების მეთოდი.

შედეგები/დისკუსია: გერ-დედინაცვლის ურთიერთობაზე აგებული სიუჟეტი ერთ-ერთი წამყვანია არამარტო ქართული, არამედ მსოფლიოს ყველა უძველეს ხალხთა საზღაპრო ეპოსისათვის; ამგვარ დომინანტურ ურთიერთობას კი, ბუნებრივია, განაპირობებს ზოგადად ზეპირსიტყვიერების, კონკრეტულად კი ხალხური ზღაპრის უმთავრესი ფუნქცია – იზრუნოს სოციუმის გაკეთილშობილებაზე, ადამიანებს უქადაგოს ჯანსაღი მოქალაქეობრივი იდეალები, რათა ამ ზნეობრივ სათნოებაზე აღიზარდოს მომავალი თაობა.

ბუნებრივია, ოდითგან ამგვარი ზოგადკაცობრიული იდეალების სამსახურშია ლაზური ფოლკლორული შემოქმედებაც და მისი ერთ-ერთი გამორჩეული ჟანრი – ზღაპარი.

ლაზური ხალხური საზღაპრო ეპოსი ნათელი დასტურია იმისა, რომ ჩვენი წინაპრების მსოფლმეგობრება და მასზე დაფუძნებული ზეპირსიტყვიერება ერთი, მთლიანი, განუყოფელია ყოველი ქართველური ტომისათვის და მათი იდენტობის ერთ-ერთი დასტურიცაა (ნარაკიძე, შიოშვილი, 2015:439).

ლაზური ხალხური ზღაპრის პერსონაჟები, როგორც ლაზური ფოლკლორის მკვლევარი-ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი ზურაბ თანდილავა მიუთითებს, ძირითადად ლაზურ ყოფასთან დაკავშირებული ტრადიციული წეს-ჩვეულებების, ეროვნული ხასიათის მატარებლები არიან (თანდილავა, 1970:5).

როგორც საქართველოს ყველა ეთნოგრაფიული რეგიონი, ლაზეთიც მდიდარია ჯადოსნური საზღაპრო ეპოსით, რომლებსაც ცოცხალი კავშირი აქვთ ხალხის ისტორიასთან, მის ყოფასთან.

ლაზურ ჯადოსნურ ზღაპრებში ნათლად გამოიხატება ჩვენი კოლხი წინაპრების მსოფლმხედველობა, სწრაფვა უკეთესი მომავლისადმი, მათი ფიქრები, ოცნებები და, რაც მთავარია ქართული მოდემის მუდმივი თანმდევი ოპტიმიზმი – რწმენა ბოროტების დამარცხებისა და სიკეთის გამარჯვებისა.

ლაზურ ჯადოსნურ ზღაპრებში გვხვდება, ზოგადქართული და მსოფლიოს მრავალი ხალხის ზეპირსიტყვიერებაში კარგად ცნობილი გერდედინაცვლის სიუჟეტის შემცველი საზღაპრო ნარატივები, რომლებიც ხშირად ქართული ხალხური ეპოსის – „ეთერიანის“ სიუჟეტის ნაწილადაც გვევლინება.

ჩვენ მიერ 2014 წელს გაღმა სარფში (თურქეთის რესპუბლიკა) ჩაწერილ ზღაპარში „პროლონი“ („გერი“) ამ ტიპის ზღაპართა ტრადიციის თანახმად, ბოროტი დედინაცვალი ჩაგრავს გერს, საკუთარ ქალიშვილს კი ათამამებს: შუა ზამთარში, ძალიან რომ გათოვდა, დედინაცვლის ქალიშვილმა გერს კალათი შეაჩეჩა ხელში და უბრძანა:

– „მარწყვს სანამ არ მოიტან, არ მოხვიდეო“.

საბრალო გოგო ტირილ-ტირილით გაუდგა გზას და ერთი დედაბრის სახლს მიადგა. კეთილმა გოგონამ დედაბერი გაასუფთავა, სახლი დაულაგა და ამ სიკეთის საფასურად სიკეთითვე დაჯილდოვდა: ჯადოქარი დედაბრისა და მისი შვილების (რომლებსაც, ასევე, სიამოვნებით მოეხმარა) წყალობით, გერი გოგონა გალამაზდა, გაცინებისას გოგონას ლოყებზე ყვავილები გადაეშლებოდა, ტირილისას ლეღვები ჩამოეკიდებოდა, ხოლო ყოველი თავის დაბანაზე ოქროები სცვიოდა.

მადლიერმა დედაბერმა და მისმა შვილებმა მარწყვით სავსე კალათიც გაატანეს გოგონას და გაისტუმრეს.

ბოროტმა და შურიანმა დედინაცვალმა, რაკი გერი გალამაზებული და დაჯილდოებული დაინახა, თავისი ქალიშვილიც მარწყვზე გაგზავნა იმ იმედით, რომ მისი ქალიშვილიც ისეთი ლამაზი გახდებოდა, როგორც გერი.

დედინაცვლის ქალიშვილიც დედასავით ბოროტი იყო, დედაბერსა და მის ვაჟიშვილებს უპატივცემულოდ მოექცა, შეურაცხყოფა მიაყენა და ის დაიმსახურა, რომ ტირილის დროს თვალებზე მორიელები ეკიდებოდნენ, გაცინებისას ლოყებიდან მატლები სცვიოდა, ხოლო მარწყვის ნაცვლად კალათიდან გველები გადმოუცვივდნენ.

სახლში დაბრუნებულმა გოგონამ დედამისი რომ დაინახა, ლოყებიდან მატლები ჩამოუცვივდა; ამის დანახვაზე ატირდა და თვალებზე მორიელები ჩამოეკიდა. დედა მორიელებს მივარდა, მათ კი დედა-შვილი დაგესლეს და ორივენი დაიხოცნენ. ზღაპრის ბოლოს მთქმელი დასძენს: „სახლკარიც გერს დარჩა და როგორც უნდოდა, ისე დასახლდა“ (ნარაკიძე, შიომშვილი, 2015:452).

ამავე სიუჟეტის ზღაპარი ჩაუწერია ცნობილ ფრანგ ენათმეცნიერ-კავკასიოლოგს, ფოლკლორისა და შედარებითი მითოლოგიის გამოჩენილ მკვლევარს ჟორჟ დიუმეზილს თურქეთში სათაურით „თხოზინერი პროლონი“ („დევნილი გერი“) (დიუმეზილი, 2009:172).

ლაზური ზღაპრის ეს სიუჟეტი მნიშვნელოვან მსგავსებას იჩენს რუსულ ზეპირსიტყვიერებაში ცნობილ ზღაპართან „თორმეტი თვე“.

ცხოვრების უმარტივესი ფორმიდან ურთულესისაკენ ლტოლვის გზაზე დედამიწის სხვადასხვა ნაწილში მცხოვრებ ხალხებს საკმაო შეხვედრის ნიუანსები ჰქონდათ. ამიტომაც, ეპიკური ზღაპრული სიუჟეტების დიდი ნაწილი საერთაშორისო ხასიათისაა; ამდენად, ყოველი ხალხის ნაციონალური ეპოსი მუდამ შეიცავს ამ საერთო ფონდის გარკვეულ ნაწილს.

ქართველური ტომები ოდითგან კულტურულ-ეკონომიკურ ურთიერთობაში იყვნენ აღმოსავლეთის მაკმადიანურ და დასავლეთის ქრისტიანულ ქვეყნებთან, რამაც, ბუნებრივია, სათანაო ასახვა ჰპოვა ზეპირსიტყვიერ მემკვიდრეობაზე.

თავისი მნიშვნელობით ლაზური ზღაპრები „მჭითა პაპუწი“ („წითელი ქოში“) რომელიც ჩაიწერა ფრანგმა მკვლევარმა დიუმევილმა და პროფ. გ. კარტოზიას მიერ ჩაწერილი ზღაპარი „ფადიმე კადუნი“ (კარტოზია, 1972:57), რომელიც, აგრეთვე, შეიცავს გერ-დედინაცვლის ტრადიციული სიუჟეტის ელემენტებს, სცილდება ქართული ფოლკლორის ფარგლებს.

გოგონა კეთილი, მწვანე ტანსაცმლიანი ფერიის დახმარებით მოხვდება მეჯლისში, სადაც ფადიშახის შვილი ირჩევს საცოლეს. ამ გოგონათი მოხიბლული ფადიშახის ძე სულ მასთან ცეკვავს. გოგონა ასრულებს კეთილი ფერიას დანაბარებს და გათენებამდე რომ დარჩება ერთი საათი, სახლში გარბის. მას წითელი ქოში გასძვრება და, მეფის ვაჟის ბრძანებით, მოიძებნება ქოშის პატრონი გოგონა, რომელსაც მეფის ვაჟი ცოლად შეირთავს (დიუმევილი, 2009:168).

ამავე შინაარსისაა პროფ. გ. კარტოზიას მიერ ჩაწერილი ზღაპრის „ფადიმე კადუნის“ სამივე ვარიანტი, რომელთა ძირითადი სიუჟეტური ქარგა ამგვარია: დედინაცვალი თავისი ქალიშვილებით მიდის სამეფო მეჯლისზე: ფადიმე კადუნს – ათვალისწინებულ გერს, კი რთულ დავალებას ამღევს: ერთმანეთში აურევს სიმინდისა და ხორბლის მარცვლებს და მის გარჩევას დაავალებს. ნამტირალევ გოგონას ქათმები დაეხმარებიან და გაარჩევენ არეულ მარცვლებს. დედისეული ძროხის დახმარებით, მდიდრულად გამოწყობილი ფადიმე კადუნიც მიდის მეჯლისში. ფადიშახის შვილს მოეწონება გერი გოგონა და არ სცილდება მას. ფადიმე კადუნი მეჯლისიდან მალე გარბის სახლში, რადგან თუ არ დახვდება დედინაცვალს, იცის, რომ დაისჯება. წვეულებიდან გამოქცევის დროს მას გასძვრება ოქროს ფეხსაცმელი. ვეზირები ფადიშახის შვილის ბრძანებით იწყებენ ოქროს ფეხსაცმლის პატრონის ძებნას.

დედინაცვალი ცდილობს, როგორმე ფეხსაცმელი თავის ქალიშვილებს მოარგოს, მაგრამ სიმართლე მალევე გამომჟღავნდება და გერი გოგონა ფადიშახის შვილი მეუღლე ხდება.

ეს ორივე ზღაპარი გერმანული ზღაპრის გრიმებისეული ვერსიის „ნაცარგოგონა“-სა და ფრანგი მეზღაპრის შარლ პერის ზღაპრის „კონკია“-ს სიუჟეტებთან მნიშვნელოვან მსგავსებას ამჟღავნებს.

როგორც მსოფლიოს ხალხთა საზღაპრო ეპოსში, ისე ზოგადქართულ და კონკრეტულად ლაზურ ხალხურ ზღაპრებში დედინაცვალი, როგორც უარყოფითი პერსონაჟი, შურიანი და ეგოისტია, მისი ქალიშვილი კი – გონჯი და ზარმაცი. ბოროტი და შურიანი დედინაცვალი გერის დამცირების ხარჯზე ცდილობს საკუთარი შვილის გამოსწორებას, მაგრამ მიზანს ვერ აღწევს.

ლაზურ ზღაპარში „კანჩაშენ კანჩაშა“ („კაუჭიდან კაუჭზე), რომელიც ჩაიწერა დიუმეზილმა კარგად გამოჩნდა შურიანობა და გაუმაძღრობა დედინაცვლისა. იგი გერს ძალიან ცუდად ექცეოდა, თავის ასულს კი ანებივრებდა. ყველა საქმეს გერს ავალეზდა. ერთ დღეს დედინაცვალმა გერ გოგონას ძროხა სამოვარზე წააყვანინა და კანაფის ძაფის დართვაც დაავალა, ქალიშვილი ტირილ-ტირილით წავიდა, ნერვიულობდა, მოასწრებდა თუ არა ძაფის დართვას, მაგრამ ძროხის დახმარებით დართული კანაფის ძაფის გორგალი მოიტანა და დედინაცვალს ჩააბარა. დედინაცვალი გაოცდა, ამდენი საქმე როგორ გააკეთაო, და, გაბოროტებული უფრო ცუდად მოიქცა – ორი თუნუქი სიმინდი მისცა დასაფეკვავად და სიბნელეში წისქვილში გაუშვა.

წისქვილი ღამით ჭინკების თავშესაფარი იყო, რაც კარგად იცოდა გოგონამ; ამიტომ ტირილით და შიშით წავიდა; რომ არ წასულიყო, დედინაცვალი დასჯიდა. წისქვილში მისულს ჭინკებმა სთხოვეს, მათთან ეცეკვა. გონიერმა გოგონამ კარგად იცოდა, ამას რაც მოყვებოდა, და გადაწყვიტა, დრო გაეწელა გათენებამდე. ამიტომ, სანამ ცეკვას დაიწყებდა თანდათან ითხოვდა, მოეტანათ ფეხსაცმელი, წინდები, კაბა, თავსაფარი, სარკე, მოსასხამი, გოგონას ამგვარად დრო გაჰყავდა. ყველა ნივთი თითო-თითოდ მოატანინა; ამასობაში, გოგონა საცეკვაოდ რომ ააყენეს, მამალმაც იყივლა. გათენდაო და ჭინკებიც გაიქცნენ.

გოგონა თავისი ნივთებითა და დაფეკვეული სიმინდით უვნებელი დაბრუნდა სახლში; შურიანმა დედინაცვალმა მეორე საღამოს თავისი ქალიშვილი გაუშვა წისქვილში, თან დააბარა, უფრო კარგი და მეტი ნივთები მოეთხოვა. ასეც მოიქცა დედინაცვლის ხარბი გოგო და ყველაფერი ერთდროულად მოითხოვა. ყველაფერი მიიღო, მაგრამ სიცოცხლე ცუდად დაასრულა. ჭინკებმა აცეკვეს, ცეკვა-ცეკვით დაგლიჯეს და კაუჭებზე დაკიდეს.

დედა შემფოთდა და შვილს წისქვილში მიაკითხა. დაინახა დაგლეჯილი შვილი და ყვირილი მორთო. ჭინკებმა დედაც დაგლიჯეს და კაუჭებზე დაკიდეს. ამრიგად, შურიანსა და ბოროტ დედა-შვილს საშინელი სიკვდილი ერგოთ.

ჯადოსნური ზღაპარი „ნანაშანტეში დო აჩეში მაწინდი“ („დედინაცვალი და აჩეს ბეჭედი“), რომელიც ჩავიწერეთ 2014 წელს გაღმა სარფში, გერ-დედინაცვლის ტრადიციულ სიუჟეტზეა აგებული, რომელსაც კარგად იცნობს ზოგადქართული საზღაპრო ეპოსი.

სიკვდილის წინ დედამ ხუთი წლის ქალიშვილს ბაბუამისის ნაჩუქარი ბეჭედი დაუტოვა და გააფრთხილა, მხოლოდ კეთილი სურვილების შესასრულებლად გამოეყენებინა და ეს ამბავი არავისათვის გაენდო.

მალე მამაც გარდაიცვალა და დედინაცვალმა გერის შევიწროება დაიწყო. გერს, როგორც ამ ზღაპრის სხვა ზოგადქართული ვარიანტებისათვის არის დამახასიათებელი, ოჯახის ძალი და კატა თანაურგძმობდნენ. მათი მეგობრობა ამარცხებს ბოროტი დედინაცვლის ათასგვარ ხრიკს, დაიბრუნებენ დედინაცვლის მიერ მიტაცებულ ჯადოსნურ ბეჭედს და, როგორც ზღაპრის ბოლო მოგვითხრობს, მანათობელი მზის ქვეშ ჩიტებთან ერთად ჭიკჭიკებდნენ და მღეროდნენ.

აღსანიშნავია, რომ საანალიზო ლაზური ზღაპრის მთავარი პერსონაჟი – გერი გოგონა საკუთარი სახელით (აჩე) არის წარმოდგენილი, რაც იშვიათია საზღაპრო ეპოსისათვის. ზღაპრის დასასრულს კი ვეცნობით ლექს-სიმღერებს, რომლებითაც ერთმანეთს ესიყვარულებიან მეგობრები: აჩე, კატა და ძალი.

დედინაცვალი რაც უნდა კარგი იყოს, მაინც დედინაცვალიაო. ამ ფრაზას ეხმიანება პროფ. გურამ კარტოზიას მიერ ჩაწერილი ლაზური ზღაპარი „ნანაშანტეში“ („დედინაცვალი“): ქალი გაჰყვა ქვრივ კაცს, ოჯახში დახვდა გერი, მასაც გაუჩნდა ვაჟი. ქალი ცუდად არ ექცეოდა გერს, მაგრამ მაინც ანსხვავებდა, ყველაფერი საუკეთესო მისი შვილისთვის უნდოდა, მაინც შვილისკენ იხრებოდა.

ერთ საღამოს ძალიან უცნაური სიზმარი ნახა: შვილს მუცელში დიდი ხე ამოსვლოდა; შეშინებულმა დედინაცვალმა სიზმარი გერს მიაკუთვნა და სიზმრის ასახსნელად ხოჯასთან წავიდა. სასულიერო პირმა სიზმარი აუხსნა და თან უთხრა:

– „ამ სიზმარზე კარგი სიზმარი არ იქნებაო, ეს ბიჭი დიდი ცნობილი სახელმწიფო მოღვაწე გახდებაო“. დედინაცვალი შეწუხდა და ხოჯას სინანულით აცნობა: – „სიზმარი ჩემი ბიჭისა იყო, მაგრამ გერისთვის ვთქვიო“.

ხოჯამ უთხრა: „მე სიზმარი გერს მივაკუთნეო და აწი ის უნდა გახდეს დიდი კაციო“ (კარტოზია, 1972:130).

ამ ჯადოსნურ ზღაპრებში დედინაცვალი ტრადიციულად, უარყოფითი პიროვნებაა, იგი შურიანი, ეგოისტი და ბოროტი ადამიანია. ათვალისწინებულ გერს უდიერად ეპყრობა: აშიმშილებს, დღე და ღამ ჯაფაში ჰყავს. მიუხედავად ამისა, მშიერ-მწყურვალ, ჩაუცმელ-დაუხურავ

გერს ბოლო მაინც უმართლებს – მეფის შვილის მეუღლე ხდება, ბოროტსა და შურიან დედაშვილს კი საშინელი სიკვდილი ხვდათ წილად.

ამრიგად, გერ-დედინაცვლის სიუჟეტის შემცვლელი ლაზური საზღაპრო ეპოსი, ზოგადქართულისა და მსოფლიოს სხვა უძველეს ხალხთა ნარატივების მსგავსად, სიკეთე-ბოროტების ჭრილში განიხილება: ბოროტი დედინაცვალი და მისი უსაქმური შვილი ისჯებიან, შრომისმოყვარე და კეთილშობილ გერს კი აუცილებლად ჰყავს დამსაჩუქრებლები, რომელთა დახმარებითაც იგი მუდამ გამარჯვებულია.

საყურადღებოა, რომ დღეს თურქეთის რესპუბლიკის შემადგენლობაში მყოფი სარფელი ლაზების ზეპირსიტყვიერებაში გერ-დედინაცვლის სიუჟეტი კვლავაც ტრადიციულ სიუჟეტურ ქარგას მიჰყვება, რაც ლაზური ფოლკლორის სხვა ტრადიციულ ჟანრებთან ერთად, აშკარას ხდის, რომ გაღმა სარფელთა ისტორიულმა მეხსიერებამ ბოლო დრომდე შემონახა ტრადიციული, ზოგადქართული საზღაპრო სიუჟეტები იდენტური ფუნქციით.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. დიუმეზელი, 2009: – ჟორჟ დიუმეზილი, „ლაზური ზღაპრები“, თბილისი, 2009.
2. თანდილავა, 1970: – ზურაბ თანდილავა, „ლაზური ზღაპრები“, თბილისი, 1970.
3. კარტოზია, 1972: – გურამ კარტოზია, „ლაზური ტექსტები“, თბილისი, 1972.
4. ნარაკიძე, შიომშვილი, 2015: – ციალა ნარაკიძე, თინა შიომშვილი, „სარფი“, ბათუმი, 2015.

ენათმეცნიერება / Linguistics

Some Phonetic Features of the Speech of the Inhabitants of Merisi Gorge მერისის ხეობის მეტყველების ზოგიერთი ფონეტიკური თავისებურება

Tsisnami beridze

PhD Student, Researcher of Department of Folklore,
Dialectology and Emigrant Literature Research,
Niko Berdzenishvili Institute,
e-mail: tsisnam.beridze@bsu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-8200-1668>

Abstract: The Adjarian dialect is one of the most significant and ancient varieties of upper Adjara; it is the speech of the people of Adjara. It has played a specific role in the development of the literary language. Its linguistic study is important and relevant.

Many works and studies have been dedicated to the exploration of the Adjarian dialect; however, it has not yet been fully studied. A comprehensive analysis of the Adjarian dialect requires a localized study, focusing on specific valleys and villages. Thus, the recorded material will reveal more analytical forms. In this regard, the study is naturally relevant and innovative, allowing us to study the dialect in a more specific, detailed, and in-depth manner. For this purpose, we have chosen one of the historical valleys of upper Adjara—Merisi—for our study.

The paper "Some phonetic features of the speech of the inhabitants of Merisi Valley" discusses certain phonetic characteristics of the speech in Merisi, one of the historically prominent valleys of upper Adjara. It primarily focuses on the sound system, exploring the features of sound loss, sound emergence, assimilation, and dissimilation.

Keywords: phonetic feature, upper Ajara, Merisi Valley, southern dialect.

ცისნამი ბერიძე

დოქტორანტი, ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის
ფოლკლორის დიალექტოლოგიისა და ემიგრანტული ლიტერატურის
კვლევის განყოფილების მეცნიერ-თანამშრომელი
ელ. ფოსტა: tsisnam.beridze@bsu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-8200-1668>

აბსტრაქტი: აჭარული დიალექტი ზემო აჭარის ერთ-ერთი უაღრესად მნიშვნელოვანი და უძველესი კილოა, იგი აჭარის მკვიდრთა მეტყველებაა. მან გარკვეული როლი შესრულა სამწერლებო ენის მშენებლობაში. მისი ენათმეცნიერული შესწავლა მნიშვნელოვანი და აქტუალურია.

აჭარული დიალექტის შესასწავლას ბევრი შრომა თუ კვლევა მიეძღვნა, მაგრამ დიალექტი სრულყოფილად მაინც არ არის შესწავლილი. აჭარული დიალექტის სრულყოფილი ანალიზისთვის აუცილებელია მისი შესწავლა ლოკალურად, ხეობებისა თუ სოფლების მიხედვით. ამგვარად ჩაწერილი მასალა უფრო მეტ საანალიზო ფორმას გამოავლენს. ამ მიმართებით კვლევა ბუნებრივია, აქტუალური, საშური და სიახლის შემცველია, რაც საშუალებას მოგვცემს დიალექტი შევისწავლოთ უფრო კონკრეტულად, დეტალურად და სიღრმისეულად. ამ მიზნით საკვლევად ავიღეთ ზემო აჭარის ერთ-ერთი ისტორიული ხეობა - მერისი.

ნაშრომში, „მერისის ხეობის ზოგიერთი ფონეტიკური თავისებურება“, საუბარია ზემო აჭარის ერთ-ერთ ისტორიულად გამორჩეული ხეობის - მერისის მეტყველების ზოგიერთ ფონეტიკურ თავისებურებაზე. ძირითადად განხილულია ბგერის დაყრუების, ბგერის დაკარგვის, ბგერის გაჩენის, სრულხმოვნობის, ასიმილაციის, დისიმილაციის თავისებურებები.

საკვანძო სიტყვები: ფონეტიკური თავისებურება, ზემო აჭარული, მერისის ხეობა, სამხრული კილო.

შესავალი: აჭარული დიალექტი ზემო აჭარის ერთ-ერთი უაღრესად მნიშვნელოვანი და უძველესი კილოა, იგი აჭარის მკვიდრთა მეტყველებაა. მან გარკვეული როლი შესრულა სამწერლებო ენის მშენებლობაში. მისი ენათმეცნიერული შესწავლა მნიშვნელოვანი და აქტუალურია.

აჭარული დიალექტის შესასწავლას ბევრი შრომა თუ კვლევა მიეძღვნა, მაგრამ დიალექტი სრულყოფილად მაინც არ არის შესწავლილი. აჭარული დიალექტის სრულყოფილი ანალიზისთვის აუცილებელია მისი შესწავლა ლოკალურად, ხეობებისა თუ სოფლების მიხედვით. ამგვარად ჩაწერილი მასალა უფრო მეტ საანალიზო ფორმას გამოავლენს. ამ მიმართებით კვლევა ბუნებრივია, აქტუალური, საშური და სიახლის შემცველია, რაც საშუალებას მოგვცემს დიალექტი შევისწავლოთ უფრო კონკრეტულად, დეტალურად და სიღრმისეულად. ამ მიზნით საკვლევად ავიღეთ ზემო აჭარის ერთ-ერთი ისტორიული ხეობა - მერისი.

მერისის ხეობა მდებარეობს ზემო აჭარაში, მდინარე მერისის მარჯვენა ნაპირზე, ზღვის დონიდან 700 მეტრ სიმაღლეზე. მოიცავს შემდეგ სოფლებს: გარეტყე, გუნდაური, ინაშარიძეები, ნამონასტრევი, სიხალიძეები, სილიბაური. მერისის ხეობის ქართული მთელი რიგი ენობრივი

თავისებურებებით ხასიათდება. თავისებურია ფონეტიკური მხარეც. სტატიის შედგენისას ვეყრდნობით ჩვენ მიერ ჩაწერილ მასალას. ცოცხალ მეტყველებაზე დაკვირვებამ ცხადყო, რომ თავისებურება გვხვდება ბგერითი სისტემაში, აგრეთვე ბევრია ბგერის დაკარგვის, ბგერის გაჩენის, ასიმილაციის, დისიმილაციის თავისებურებები.

წყარობის/ლიტერატურის მიმოხილვა. კვლევა ეყრდნობა ახალ ემპირიულ მასალას, რომელიც ჩვენ მიერაა ჩაწერილი მერისის ხეობის სოფლებში. გამოვიყენეთ სამხრულ მეტყველებაზე დაკვირვებების შედეგად შექმნილი შრომები და კვლევები, როგორც ძველი, ისე თანამედროვე მეცნიერ-მკვლევარების. აღსანიშნავია, რომ ბევრი მოვლენა გადაისინჯა თანამედროვე მეცნიერების მიერ, რომელმაც უფრო სრულყოფილად წარმოადგინეს სამხრული კილოების თავისებურებები.

მეთოდოლოგია. სტატიის შექმნისას გამოვიყენეთ ემპირიული მასალის დამუშავების, ისტორიულ-შედარებითი, აღწერის, ანალიზის, სინთეზის და შეპირისპირების მეთოდები.

მსჯელობა/შედეგები. სამხრული კილოების მსგავსად ზემო აჭარულში და რა თქმა უნდა, მერისის ხეობის მკვიდრთა ცოცხალ მეტყველებაშიც გვხვდება სხვადასხვა ფონეტიკური თავისებურება.

ასიმილაცია: ჩვენ მიერ ჩაწერილი ტექსტები გვიჩვენებს, რომ მერისის ხეობის მკვიდრთა მეტყველებაშიც საკმაოდ გავრცელებულია **ასიმილაციის** შემთხვევები, როგორც ხმოვანთა, ისე თანხმოვანთა. განსაკუთრებით ხშირია **ხმოვანთა რეგრესული, სრული ასიმილაცია.**

მაასიმილირებელ ძალას იჩენს უ' ხმოვანი, რომელიც სრულად იმსგავსებს ა', ე', ო', ი' ხმოვნებს. მაგ.:

აუ>უუ: დუუბმავდეს (დაუბრმავდეს) მისი თვალები; აწიოს და იმანაც გუუშვას (გაუშვას) მისი ძალი; დუუბიქსეს (დაუბიქსეს) კარები; ფიცრები ჩუუწყიან (ჩაუწყიათ) ჩილფივინ; დუუნგრიე (დაუნგრიე) იმ ქალ ოჯახი...

ოუ>უუ: მუუკიდებდა (მოუკიდებდა) ცეცხლ და დაწვავდა; ქალი ბაბამ გამუურჩია (გამოურჩია); ადრე სახლი მუუწყობელი (მოუწყობელი) მქონდა; წუუსვამდა რაცხა ბალახის მახს და იარა მუურჩებოდა (მოურჩებოდა); ამფერი შეცდომა მუუვდენ (მოუვიდათ)...

ეუ>უუ: კაი ჩასაცმელი შუურჩიე (შეურჩიე); მერე სახელი შუუცვალა (შეუცვალა); იმ ბაღნისთვინ ფული შუუგროვებია (შეუგროვებია); ბაღანას საჭმელინა შუურჩიო (შეურჩიო); ყანაში ტურებს სიმინდი შუუჭამიან (შეუჭამიან); გრიპი ისევ შუუბრუნდა (შეუბრუნდა); დედამთილი შუუწუხდა (შეუწუხდა)...

იუ>უუ: დედაბერს ვეფხვისტყაოსანი მზითევში მუუტანეს (მიუტანეს); კატას მუუალერსა (მიუალერსა); სტუმრებისთვინ კაი

ყურადღება **მიუქცევია** (მიუქცევია); **მიუახლოვდენ** (მიუახლოვდენ); ამასობაში ავადმყოფობამ **მიუსწრო** (მიუსწრო) და მოკდა და სხვა.

ადგილი აქვს დისტანციურ ასიმილაციასაც. მაგ.:

იმდენი მეშოკი **იმიტანა** (ამიტანა); ცული ეზოდან **იმიწია** (ამიწია); თვალეზზე ნისლი **იმიფარეს** (ამიფარეს); ახორი ბაბუმ **იმიშენა** (ამიშენა); ოლეგას ბიჭებმა **იგვიშენეს** (ავგიშენეს); თვალი მაშინ **იმიხილეს** (ამიხილეს); კად დამცველი **გიმიხტა** (გამიხდა); ლემსი არასდროს **გიმიკეთებია** (გამიკეთებია); მეტი აღარ **გიმიგზანია** (გამიგზანია); ბალანა არ **გიგიცივდეს** (გაგიცივდეს); რომ მომიყვანა, მაშინ დიმიანახა (**დამინახა**); ერთი კაი ლექსი **დიმიწერე** (დამიწერე); შენ მაი **დიმიმტკიცე** (დამიმტკიცე); იმ ღამე არ **დიმიძინია** (დამიძინია); იმდენი ნობათი **ჩიმიწყეს** (ჩამიწყეს); არ ვიცი, შით არ **ჩიმიხედია** (ჩამიხედავს); ბევრი არ **ჩიმიყარო** (ჩამიყარო); ფული ხელში **ჩიმითვალეს** (ჩამითვალეს); **ჩიმივარდა** (ჩამივარდა) კოვზი ნაცარში; სუნკაში უჩუმარაი **ჩიმიდვა** (ჩამიდვა); ბაბაი **ჩიმიყვანდა** (ჩამიყვანდა) - ამომიყვანდა და ამფრათ ვიცი შინავრები; ყველაფერი **ჩიმიმწარდა** (ჩამიმწარდა); თურქეთში მისი ხარჯებით **წიმიყვანა** (წამიყვანა)...

თანხმოვანთა ასიმილაცია: მერისის ხეობის მეტყველებაში შევხვდებით თანხმოვანთათა ასიმილაციასაც, თუმცა არა იმ სიხშირით, რა სიხშირითაც არის ხოვანთა ასიმილაცია. ეს მოვლენა დამახასიათებელია მთლიანად აჭარული დიალექტისთვის:

ბ>ფ: **შაფათ** (საბათ) იყო მისი ქორწილი; **სამშაფათ** (სამშაბათ) კაია ძის და ყველის გატანება; **ორშაფათი** (ორშაბათი) მძიმე დღეა; **ორშაფათ** (ორშაბათ) არ წეისლება ჰადმე...

ფ>პ: გვეყო, **დევპანტოთ** (დევფანტოთ) ახლა; სიძის მოტანილი **კამპეტები** (კანფეტები) გემრიელია; ვერცლის **ცეფი** (ცეპი) მაჩუქა... ფშვინვიერი **ფ'** ბგერა **ტ'**-სთან მეზობლობაში იქცევა მკვეთრ ბგერად და გვამღვეს **პ'**-ს.

ს>შ: აბა, **შიშორავე** (სიშორავე) ამფერია; **შამშობლო** მე ზალვან მიყვარს... „შიშინა შ' ზოგჯერ იმგავსებს იმავე არტიკულაციის წინამავალ სპირატს (ს); მაგ.: შამშობლო...“ (ნიჟარაძე, 1975:81). „რა შჭირს (სჭირს) მაგას, გამიგე ერთი“ (ფალავა, ცეცხლაძე, 2017:42).

დ>ტ: **ავატყოფი** (ავადმყოფი) კი იყო, მარა მაიც გაწერეს **სავატყოფოდან** (სავადმყოფო); ჩვენ დიდვანი **დავბტით** (დავბვდით); ნენეი კაიმაღს **გამოხტიდა** (გამოხდიდა).

თანხმოვანთა ასიმილაციის მაგალითებიც უხვადაა სხვა სამხრულ კილოებში (ფალავა, ბარამიძე, 2021:72; ფალავა... 2022:22; ფარტენაძე, 2022:27-29).

დისიმილაცია: საილუსტრაციოდ მოვიყვანთ მერისის ხეობის მკვიდრთა მეტყველებაში დადასტურებულ ხმოვანთა დისიმილაციის მაგალითებს:

ძროხას **გიეწყვიტა** (გაეწყვიტა) ჟენჯირი; ჩემზე რომ **დიეჯერებია** (დაეჯერებია) ამფერი არ **დიემართებოდა** (დაემართებოდა); **დიეწიონა** (დაეწიო) და წელინა მოტეხო; ვითო ისე ავწიე, მარა მაინც **დიეტყო** (დაეტყო)...

დისიმილაციას ადგილი აქვს მაშინაც, როცა მრავლობითი რიცხვის **ებ'** ნიშნის **ე'** და ფუძის ბოლოკიდური **ე'** თავს იყრიან ერთად:

დეიწყო საშინელი **სიცხიები** (სიცხეები); გაჩინდა **სიმსივნეები** (სიმსივნეები); ამ **კიბიებზე** (კიბეებზე) მიჭირს სიარული; ბევრი **საქმიები** (საქმეები) მქონდა; ნელ-ნელა დაბერდა **კილდიებიც** (კლდე); გეიზარდა **დღიები** (დღეები)...

დასტურდება, აგრეთვე, ზოგიერთ **ა'** ხმოვანფუძიან და თანხმოვანფუძიან სახელებზე **ებ'** ნიშნის დართვისას:

აგერ, თურმანიძეებში ხის **უსტიებმა** (უსტა) კოტეჯები დააწუწვეს; ადრე იყვენ **აღიები** (აღა)...

ბგერის დაყრუება: მერისის ხეობის მკვიდრთა მეტყველებაში შეიმჩნევა ბგერის დაყრუების მაგალითებიც, ძალიან ხშირად „ბ“ ბგერა ყრუვდება და წარმოსთქვამენ როგორც „ფ“-ს:

იწვალეფ, იწვალეფ (იწვალეფ) და გეძხედავ ფეხითითებში; **იმუშავეფ** (იმუშავეფ) და ვინმე არაა დამნახველი; **უყურეფ** (უყურეფ) და იქნები, ვერც შეჭამ და ვერც შესვამ; **იტირეფ** (იტირეფ) და რას **მეიგეფ** (მეიგეფ); უწინ შევაბამდით **ხარეფს** (ხარეფს) და სხვა.

ბგერის დაკარგვა: ქართულ დიალექტებში ერთ-ერთი გავრცელებული ფონეტიკური პროცესია **ბგერის დაკარგვა**, ამ მხრივ არც აჭარული დიალექტია გამონაკლისი. მერისის ხეობის მკვიდრთა მეტყველებაშიც ბგერის დაკარგვა თვალშისაცემადია.

თანხმოვანთა დაკარგვა: განსაკუთრებით ეს შეეხება „რ“ ბგერის დაკარგვას. მერისის ხეობის მეტყველებაში, იქ, სადაც „რ“ ბგერა მოსალოდნელია, საერთოდ არ ისმის. **რ'** ბგერა შეიძლება დაიკარგოს როგორც სიტყვის თავში, ისე სიტყვის ფუძეში.

საენათმეცნიერო ლიტერატურიდან ცნობილია, რომ რ'-ს დაკარგვის მოვლენები შინაგან კავშირშია თვით ამ ბგერის ბუნებასთან, ისტორიულად არ იყო იგი მყარი ფონემა ქართველურ ენებში. „რ“ ხშირად განიცდიდა პალატალიზაციას და იკარგებოდა როგორც ხმოვნებს შორის, ისე თანხმოვნებთანაც“ (ქავთარაძე, 1964:134; იმნაიშვილი, 1974:202).

რ' ბგერა იკარგება სიტყვის თავში: **კინასავინ** (რკინასავით) კაცი იყო; ძალი (**რძალი**) კაი მყავს, მარტო ის მარხულობს; ამ **თველზე** (რთველზე) წევბარგებით ჩვენც ჰვებეთ; ყველი **ბილინა** (რბილი უნდა) იყოს; ძროხა **მეს** (რმეს) აღარ მამღვეს; ძროხა მოვდა, ქა (რქა) ქონდა მოტეხილი...

რ' ბგერა იკარგება სიტყვის ფუძეში: **ეთი** (ერთი) **ფემკთალი** (ფერმკრთალი) ციცაი იყო; ჩემი და-ძმები ბებიათა **გაზაადა** (გაზარდა); უწინ

ყველაფერს (ყველაფერს) ვგავდით (ვრგავდით); წამობძანდი (წამობრძანდი), სახში შემობძანდი (შემობრძანდი); გაგძელდა (გაგრძელდა) ცხოვრობა; ჭადი ყველაფერს (ყველაფერს) მიიჩვენია (მირჩვენია); პიიველ (პირველ) საათულზე (სართულზე) ახორი იყო, მიერეზე სახლი; სიჯამთელეს კლარ(სიჯანმრთელეს) რამე არ ჯობია...

რ' ბგერა იკარგება რჩ' ძირის მქონე ზმნებში. მაგალითად: ჩვედოდი, ბათუმ დავჩებოდი (დავრჩებოდი), ქალ დავტევიდო მარტო; ქვეყანახან შევჩი (შევრჩი); ერთ ღამე დამაწვინეს სავანტყოფოში, მალე მოვჩი (მოვრჩი); ჰად იყო მაშინ ღამიგასათევი, ვერ ვჩებოდი (ვრჩებოდი); ყიშლაში მარტვაი ვჩებოდი (ვრჩებოდი); ერთი კამპეტი მომე, ჟავე ვჭამე და კარქათ ვერ დავჩი (დავრჩი); ტელეფონი არ დავჩეს (დავრჩეს)...

რ' იკარგება უარყოფით ნაცვალსახელებში, სადაც ფერ' კომპონენტია გამოყენებული. მაგალითად: ააფერი (არაფერი) არ არი მად; ყიშლაში მარტვაი ვჩებოდი, აფრის (არაფრის) არ შეგეშინდეს; ამ ქვეყნის ვეფერი ვერ (ვერაფერი) მივხტი...

მერისის ხეობის მკვიდრთა მეტყველებაში შევხვდებით ისეთ მოვლენასაც, სადაც რ' ბგერა იკარგება თანხმოვანსა და ხმოვანს შორის. მაგალითად: დიდი, ტიალი (ტრიალი) მინდორია ჩვენი სახლი წინ; ამ სურათს ხომ ხედავ, ეს იმაზე უმფო (<უმფრო<უფრო) დიდი... შევნიშნავთ, რომ ამ მოვლენით მერისის მეტყველება და ზოგადად აჭარული დიალექტი მიჰყვება გურულ დიალექტს, კახურს, ქართლურს (ნიჟარძე, 1961:20).

რ' ბგერა იკარგება რბ' ძირის შემცველ ზმნებშიც: ახლა რომ მანქანამ ეიბინა (ეირბინა), ის იმ კოტეჯების პატრონი იყო; გაიბენ-გამეიბენ (გაირბენ-გამოირბენ) და არ შამოხვალ...

პროფ. მამია ფალავა შენიშნავს, რომ: „სპეციალურ ლიტერატურაში გამოითქვა მოსაზრება, რომ დიალექტებში რ'ს დაკარგვის ზოგიერთი შემთხვევა შეიძლება უცხო ენობრივი გარემოს გავლენის შედეგი იყოს (იმნაიშვილი, 2001:63). ვერ გავიზიარებთ აღნიშნულ მოსაზრებას, რამდენადაც სამხრულ კილოებში რ'ს დაკარგვის შემთხვევებს პარალელი ეძებნება ძველსა და საშუალ ქართულში. ჩანს მოვლენა ისტორიულად იყო დამახასიათებელი ქართული ენისთვის“ (ფალავა..., 2002:196-197). „რ' იკარგება არა მხოლოდ სამხრულ კილოებში, არამედ სხვა დიალექტებსა და სამწერლობო ქართულშიც. რ' შეიძლება ითქვას, სხვადასხვა პოზიციაში რ' დაკარგვა საერთოქართველური მოვლენაა“ (ტაო, 2020:689)

აჭარულ დიალექტში იკარგება მ' ბგერაც. ამ მხრივ, არც მერისის ხეობის მკვიდრთა მეტყველებაა გამონაკლისი. მ' ბგერა შეიძლება დაიკარგოს სიტყვის თავში: „ანლაუტში მ'-ანის დაკარგვა, როგორც ცნობილია ძირითადად თანხმოვანთა ჯგუფების გამარტივების ტენდენციით აიხსნება“ (ნიჟარძე, 1975:107).

საილუსტრაციოდ მოვიყვანთ რამდენიმე მაგალითს:

ჭადი (მჭადი) ყველაფერს მიიჩვენია; ეს **კლავი** (მკლავი) ძალიან მტკივა; **თაზე** (მთაზე) წველ; **თაში** (მთაში) ვიყავ; **წიფე-წიფე** (მწიფე) ჩამუწყვით; სიმღერა იცი, **ტრედი** (მტრედი) სიკდილიხან მღერის; ახალი **თვარეა** (მთვარეა) და დარგვა ჯერ არ შეილება; მაგ **ჭახე** (მჭახე) ვაშლ რა გაჭმევს, ბაბუ; ნენეს ქარვის **ძივი** (მძივი) ქონდა და ვინცხამ მოპარა; ბევრი **სხალი** (მსხალი) გვაქ; ბორან გავაკეთებ, შიერი (მშიერი) იქნებით; მე არ მომწონს, ბაბუ, ისრაელის ამბები, **შვიდობა** (მშვიდობა) აღარ აქ ხალხს; **წარე** (მწარე) გამომივდა ფხალობიო; შვილი **შობლის** (მშობლის) ახ ვერ მეიხდის; წელს კიტრი **ჟავე** (მჟავე) კაი არ დიმიჩა...

მერისის ხეობის მკვიდრთა მეტყველებაში გვხვდება ვ' ბგერის დაკარგვის შემთხვევებიც: სტუმრის **მოსლას** (მოსვლას) რა გაჩივლებს, **წასლას** (წასვლას) მიხტებოდეს; წელი არ აქ, ვერ ხედავ, შარვალი **ძრება** (ძვრება); ახლა **მომღელეზია** (მომვლელეზი) მოდაში შემოსული; მე იქ არ ვარ **ჩამსლელი** (ჩამსვლელი); სიცილით **მოგვდით** (მოგვვდით); ევროკავშიში **შესლა** (შესვლა) უნდათ; აწი, მე ყველთვინ **სიკდილს** (სიკვდილს) ველოდები; ცოტა აღმაა **ასასლელი** (ასასვლელი); აგერ ქედაში მუკლია კაცს ქალი და **მკვლელი** (მკვლელი) ჯერ არ დუუჭერიან...

ვ' იკარგება არა მარტო ქართულ დიალექტებში, არამედ ზოგადად ქართულ ენაში (ტაო, 2020:690; კლარჯეთი, 2016:533; ფაღავა..., 2022:29).

ვ'-ს დაკარგვის მიზეზად ივ. ქავთარაძემ მიიჩნია სუსტი არტიკულაცია და ნაკლები მჟერადობა (ქავთარაძე, 1964:114).

მერისულშიც გვხვდება ს' ბგერის დაკარგვის შემთხვევებიც, პროფ. მამია ფაღავა აღნიშნავს: „რომ ს'ს დაკარგვა უპირატესად წინაენისმიერ სამეულელებთან გავრცელებული მოვლენაა ქართული ენის დიალექტებში“ (ტაო, 2020:691; კლარჯეთი, 2016:533; ფაღავა..., 2022:25)

ივ. ქავთარაძე ს'ს დაკარგვასთან დაკავშირებით აღნიშნავს, რომ საერთოქარველური მოვლენაა. იგი იმოწმებს მაგალითებს გვიანი პერიოდის ლიტერატურული ძეგლებიდან: გაგწორდებით, დავიწარი, დავწრებივართ (ქავთარაძე, 1964:140). შდრ. მიწასთან გააწორა და მოკლა (ყარ.566) (ფაღავა..., 2022:19)

მერისის ხეობის მკვიდრთა მეტყველებაში ს' იკარგება, როცა სახელი მიცემით ბრუნვაში დგას:

ვარჩევ **სიმინდ** (სიმინდს); **ქალ** (ქალს) საქმე დააკლდება; **თაფლ** (თაფლს) ვურევ ცოტას; ძროხი **ხორც** (ხორცს) ოც ლარში ყიდიან; საჭმელინა მუუტანო **ბაღნებ** (ბაღნებს); მაიც **წყალ** (წყალს) მუუტანს და დააღვეიებს. **სიმინდ** (სიმინდს) ვგავდით; ადრე **თუთუნ** (თუთუნს) ვგავდით; **საჭმელ** (საჭმელს) გუუკეთებდი და წევდოდი; **კარაქ** (კარაქს) და **ყველ** (ყველს) მუაგროვებდი; **წყალ** (წყალს) ავავსობდი; **სებებ** (სებებს) გუუხდებოდი და გენეხე, მერე; **კამფეტებ** (კანფეტებს) მეიტანდა და კალთაში ჩიმიყრიდა...

მერისის ხეობის მკვიდრთა მეტყველებაში **ს'** ბგერა იკარგება ნათესაობით ბრუნვის ფორმაშიც:

ოთახი (ოთახის) კარები გავაღე და ფაროსანები სასვსა; წინდებს **წინდი** (წინდის) ჩხირით ვქსოვდი, ახლა ჰაზირს ყიდულობენ; **ქოხი** (ქოხის) **კარები** (კარები) დასაკეტათ ევდენ; მამლი (მამლის) ყვილმა გამაღვიძა; ჩალი (ჩალის) ზვინ ვყიდი, ჰაღაღაა ძროხები...

ს' ბგერის დაკარგვის შემთხვევები გვხვდება სალიტერატურო ქართულში (ძიძიშვილი, 1960:107). **ს'** ბგერის დაკარგვასთან დაკავშირებით პროფესორი მამია ფაღავა აღნიშნავს: **ს'ს** დაკარგვის საფუძველი ქართულ წარმოთქმაში უნდა ვეძიოთ“ (კლარჯეთი, 2016:533).

ხმოვანთა დაკარგვა: ზემო აჭარულისთვის სპეციფიკურია **ი'ს** დაკარგვა, კერძოდ, **ი'** თავსართთან, ეს იქნება ქცევის (**ი'**) ნიშანი თუ ვნებითის („ი“) ნიშანი, პრევერბისეული ხმოვნის დამსგავსების შემდეგ **ი'ს** გაქრობა ზმნის პირველი პირის ფორმებში. მერისის ხეობაც მიჰყვება ამ მოვლენას. საილუსტრაციოდ მოვიყვანთ რამდენიმე მაგალითს:

ახლობაში ბევრი ცოდვა **ჩევდინე** (ჩავიდინე), მარა ღმერთმა იცის, მისთვის გავაკეთე; იმ ზამთარ სული ძვილაი **გევტაით** (გავიტანეთ); გარეთ **გევტაი** (გავიტანე) და გავაგდე; ხმაური იყო, **გევხედავდი** (გავიხედავდი), ვინმე არ ჩანდა; **მევკიდავდი** (მოვიკიდავდი) და **წევლებდი** (წავილებდი) წისქვილში; ქოოწილში **დევნახე** (დავინახე) ჩემი ცოლი...

ისევე, როგორც ზოგადად, **აჭარულ** დიალექტში, მერისის ხეობის მეტყველებაშიც **ი'** იკარგება **ვიდ'** ფუძიან ზმნებში. მაგალითად:

წევდა (წავიდა) იმ ქვეყანას და დამტია; ჰელბეთ, კაია, რომ **წევდა** (წავიდა); **შამოვდა** (შემოვიდა) გულგახეთქილი; ერთი რაფრერ **მივდა** (მივიდა) და მიეფერა; ზაფხულობით მერისის თაზე **ევდოდით** (ავიდიდით) და ექს თვეში **ჩამოვდოდით** (ჩამოვიდოდით); სამშობლოში **წევდოდა** (წავიდოდა) და გუუხდებოდა ბაღანა ავათ...

ბგერის ჩართვა (ბგერის განვითარება): ზემო აჭარულ დიალექტში, ისე როგორც სხვა ქართულ დიალექტებში ხშირია ბგერის განვითარების შემთხვევები. ძირითადად ის ბგერები ვითარდება, რომლებიც სხვა შემთხვევაში იკარგება. ძირითადად ვითარდება **მ', ნ', რ', ლ', გ', ბ'** ბგერები.

მ' ბგერის განვითარება: **უმფროს-უმცროსობა** (უფროს-უმცროსობა) აღარ იცინა; **ყველამფერი ყველამფერია** (ყველაფერი ყველაფერია), მარა დედაბერი ცოდვაა მარტვაჲ; ის **იმფო** (უფრო) კაი'ნა იყოს; ეს ჩემი **უმფოსი** (უფროსი) ძმაა. წევდოდით, დავანთვალიერებდით (დავათვალიერებდით); **თხა-მცხარიც** (თხა-ცხვარი) მყავდა ადრე, ახლა ძროხაც აღარ უნდებინა; ამფერ **მწვალებაში** (წვალებაში) იყო; **მემრე** (მერე) სხვასთან გედევდოდით; **უმფოსო** (უფროსო), შენ ჰიდავრი ხარ?

ნ' ბგერის განვითარება: **ისვენ** (ისევ) მოხვალთ; **მემრენ** (მერე) წეყვანა; **ჩინჩახვში** (ჩიჩახვში) სიმინდის ნასახი აქ ქონდა; **მილინცია-**

პოლონცია (მილიცია-პოლიცია) მეფყარენ, **ზათინ** (ზათი) გევდა ზამთარი; კინთადთ **ქსოვნა** (ქსოვა) ვერ ვისწავლე მარტო.

მ', ნ' ბგერების გავითარებას მეგრულ-ჭანურშიც ადასტურებს გ. ახვლედიანიც (ახვლედიანი, 1965:61-65).

ვ' ბგერის განვითარება: საცოდვათ (საცოდავად) მოკდა, საწყალი; რა **საჩუქარი** (საჩუქარი) მოგიტანეს გენილებმა?; **მაშინ** (მაშინ) ვისადილოთ და მერე ვილაპარაკოთ; **ძალვან** (ძალიან) კაი ოჯახი მაქ; ამ ბაღისმა დერდმა გამაფრინვა (გამაფრენინა); ერთი ჩვენც **გვანახვე** (გვანახეა); **მეიშორვე** (მეიშორე) **მოშორვება** (მოშორება) ჯობია...

ბ' ბგერის განვითარება: ხალხი ძალვან გამბრავლდა და სიკდილიანობაც იმიტომ ბევრია.

რ', ლ', პ', გ', კ' ბგერის განვითარება: მერისის ხეობის მეტყველებაში დადასტურებულია **რ', ლ', პ', გ', კ'** თანხმოვნების განვითარების თითოთოროლა შემთხვევა: სიმინდს ჭყინტლისთვინ (ჭყინტვისთვის) ვგავთ; დამწიფებული გასკდა და **თხამპლი** (თხრამლი) გადამასხა; მაგ ბაღვ **გარგანი** (არგანი) უნდა ზრუგზე; ზამთარში კუკუნეთი (უკუნეთი) ღამიებია; ვინცხაი ურცხო (უცხო) კაცები ეხლენ...

ბგერის ჩართვის მაგალითები სხვა სამხრული კილოებისთვისაცაა დამახასიათებელი (ტაო, 2020:694-696; კლარჯეთი, 2016:537-538; ფათავა..., 2022:31-32).

სრულხმოვნობა: სრულხმოვნობა გვხვდება მერისის ხეობის მეტყველებაშიც. დავასახელებთ რამდენიმე მაგალითს:

ჰა მაქ **კიბილები** (კბილები); რამდენი **კიბილი** (კბილი) ამუფდა; **თიბილი** (თბილი) ამინდება, ზაფხული გეგონება; სახლ ზედან **კილდეა** (კლდეა); დუუთვალა **კიბილები** (კბილები); ბაირამზე **ფილავს** (ფლავს) ვაკეთებთ, ახალ წელზეც პირველად **ფილავს** (ფლავს) ვაკეთებთ და სხვა.

როგორც აღვნიშნეთ, სრულხმოვნობა ქართული ენის სხვა დიალექტებისთვისაცაა დამახასიათებელი. ბ. ჯორბენაძე აღმოსავლეთ საქართველოს მთის დიალექტების განხილვისას აღნიშნავს, რომ „აღმოსავლეთ საქართველოს მთის დიალექტებში სონანტის შემცველ თანხმოვანთკომპლექსში ჩართულია ხმოვანი: ჩირდილი „ჩრდილი“, ფირჩხილი „ფრჩხილი, ღირძილი „ღრძილი“... (ჯორბენაძე, 1989:223).

პროფ. მამია ფაღავა აღნიშნავს რომ: „მ. ნიჟარაძე აჭარულში დადასტურებულ სრულხმოვნობის შემთხვევებს სამ ჯგუფად ყოფს: პირველ ჯგუფში აერთიანებს კიბილი, კილდე, ხბო... რომელთაც ქართველურ ენებში სრულხმოვნის ფორმები შეესატყვისება, მეორეში აშიქარე, ფილავი... რომელთა ფუძეებში ხმოვანთა არსებობა (sic) თურქულ-სპარსულ ენათა (საიდანაც ნასესხებია ეს სიტყვები) გავლენას უნდა მიეწეროს, მესამე ჯგუფში კი, გაერთიანდება წიგინი, ხეჭკპო... რომელშიც ი, ე ხმოვნები თანხმოვანთგასაყარია (ნიჟარაძე, 1975:114). მოყვანილი დაკვირვება შეიძლება

გავრცელდეს სხვა სამხრულ კილოებზეც - შავშურზე, კლარჯულსა და ტაოურზეც, თუმცა შეიძლება კიდევ ერთი დაშვებაც: სამხრულ კილოებში გამოვლენილი სრულხმოვნობის შემთხვევები ხომ არ მივიჩნით ქართველურ ენათა უძველესი ვითარების გადმონაშთად...“ (ტაო, 2020:696).

დასკვნა: დასკვნის სახით შეიძლება ვთქვათ, რომ მერისის ხეობის მეტყველება ფონეტიკური თავისებურებებით მიჰყვება აჭარულ დიალექტს, აჭარული დიალექტი კი - სამხრულ მეტყველებას. შესაბამისად, აჭარული დიალექტის სრულყოფილად შესწავლა წარმოდგენას შეგვიქმნის სამხრულ კილოების თავისებურებებზე.

გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები:

იმნაიშვილი, 2006 - იმნაიშვილი გრიგოლ, „გურული დიალექტი“, თბილისი, 2006;

კლარჯეთი, 2016 - ფაღავა მამია, ცინცაძე მერი, ბარამიძე მათა, ჩოხარაძე, მალხაზ, შიოშვილი თინა, მამულაძე შოთა, ხალვაში რამაზ, მგელაძე ნუგზარ, შაშიკაძე ზაზა, კარალიძე ჯემალ, „კლარჯეთი“, ბათუმი, 2016;

კუზიბაშვილი, 2001 - რ'ს დაკარგვის შემთხვევები აჭარულში“, XXI რესპუბლიკური დიალექტლოგიური სესიის მასალები, თბილისი, 2001;

ნიჟარაძე, 1961 - ნიჟარაძე შოთა, „ქართული ენის ზემოაჭარული დიალექტი“, ბათუმი, 1961;

ნიჟარაძე, 1975 - ნიჟარაძე შოთა, „აჭარული დიალექტი“, ბათუმი, 1975;

ტაო, 2020 - ფაღავა მამია, ცინცაძე მერი, ბარამიძე მათა, ჩოხარაძე მალხაზ, შიოშვილი თინა, ხალვაში რამაზ, მგელაძე ნუგზარ, შაშიკაძე ზაზა, ხალვაში მერაბ, ჩხვიმიანი ჯიმშერ, კარალიძე ჯემალ, „ტაო“, ბათუმი, 2020;

ფარტენაძე, 2022 - ფარტენაძე ნათელა, „ფონეტიკური თავისებურებანი მარადიდულ კლარჯულში, ფილოლოგიური მაცნე VI, თბილისი 2022;

ფაღავა, ... 2022 - ფაღავა მამია, ცინცაძე მერი, ბარამიძე მათა „ქართული ენის შავშური დიალექტი“, ბათუმი, 2022;

ფაღავა, ... 2023 - ფაღავა მამია, ცინცაძე მერი, ბარამიძე მათა „ქართული ენის კლარჯული დიალექტი, ბათუმი, 2023;

ფაღავა, 2002 - ფაღავა მამია, რ'ს დაკარგვა სამხრულ კილოებში, ბსუ, კრებული III, ბათუმი, 2002;

ფაღავა, ბარამიძე, 2021 – ფაღავა მამია, ბარამიძე მათა, „ასიმილაცია შავშურ დიალექტში“, სამეცნიერო შრომების კრებული, I, თბილისი, 2021;

ფაღავა, ცეცხლაძე, 2017 - ფაღავა მამია, ცეცხლაძე ნანა, „სამხრული კილოები - ბრუნებისა და უღლების ძირითადი პარადიგმები“, თბილისი, 2017;

ქავთარაძე, 1964 - ქავთარაძე ივანე, „ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიისთვის (XII-XVIII სს) – I“, თბილისი, 1964;

ჯორბენაძე, 1989 - ჯორბენაძე ბესარიონ, „ქართული დიალექტოლოგია - I“, თბილისი 1989.

Hydronym of Yusufeli District იუსუფელის რაიონის ჰიდრონიმია

Neriman Yilmaz

PhD in Philology, Assistant Professor at Recep
Tayip Erdogan University,

e-mail: neriman.yilmaz@erdogan.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-4125-3249>

Abstract: The Yusufeli district in Artvin is abundant in water resources, with over 150 rivers and lakes. The primary river of Yusufeli is the Chorokhi, also known as Çoruh in Turkish. All rivers and streams in the district are part of the Chorokhi basin. The tale originated in St. Near Baiburti - Mta Mesjid, which is 3239 meters above sea level. The river has a depth of 3,225 meters and a total length of 466 kilometers. Artvini district encompasses 150 kilometers of the area. Parkhlistska, also known as Barhal çayı in Turkish, is the second largest and most significant river in the Yusufeli region, behind the Chorokhi River.

Unlike toponyms, the ancient names of hydronyms are seldom preserved today; the Turkish community and local residents, regardless of Turkish descent, commonly use the present official or Turkish names. Yusufel does not have any rivers suitable for navigation, and the local population's traditional lifestyle is less connected to water or rivers compared to their adjacent Lazes.

The naming of Yusufeli district is intriguing from historical and linguistic-cultural perspectives. In the Georgian-speaking villages of Yusufeli, there are two names for the same place: one is the official Turkish name, and the other is the traditional or so-called name. Folk music may have origins in Georgian, Turkish, Armenian, or unknown etymology.

Georgian-origin hydronyms include Utaikhev(i), Dadabera, Tspintskaro, Vani's khevi, Eliathkhevi's Khevi...Turkish: Bal Su, parmaklar Deresi, Kışla Deresi...Georgian-Turkish mixed rivers: Chanchakh Su, Didgole Deres, Zemovan Deres.

We analyzed the data collected in the villages of Yusufeli district and from the Ottoman archives, which provide valuable information.

Keywords: Turkish-Georgian language relations; Yusufeli district hydronyms; Georgian hydronyms in Tao.

ნერიმან ილმაზი

ფილოლოგიის დოქტორი, ასისტენტ-პროფესორი
რეჯეფ ტაიფ ერდოღანის სახელობის უნივერსიტეტში,
ელ-ფოსტა: neriman.yilmaz@erdogan.edu.tr
ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-4125-3249>

აბსტრაქტი: ართვინის ოლქის იუსუფელის რაიონი მდიდარია წყლის რესურსებით – აქ სულ 150-მდე მდინარე და ღელეა. იუსუფელის ძირითადი მდინარე ჭოროხია (თურქ. Çoruh). რაიონის ყველა მდინარე და ღელე ჭოროხის აუზს ეკუთვნის. ჭოროხს სათავე აქვს ქ. ბაიბურთის ახლოს - მთა მესჯიდთან (ზღვის დონიდან 3239 მ.). მდინარის სიღრმეა 3.225 მ., საერთო სიგრძე - 466 კმ. აქედან 150 კმ ართვინის ოლქის ტერიტორიაზეა. იუსუფელის რაიონში ჭოროხის შემდეგ სიდიდით და მნიშვნელობით მეორე მდინარეს წარმოადგენს პარხლისწყალი (თურქ. Barhal çayı). მას სათავე აქვს პონტოს მთებში. მისი საერთო სიგრძეა 40 კმ.

ტოპონიმებისგან განსხვავებით, ჰიდრონიმთა ძველი სახელწოდებები არაიშვიათად აღარც არის შემორჩენილი: თურქული, ისე ადგილობრივი - არათურქული წარმომავლობის მოსახლეობა ფართოდ იყენებს ამჟამინდელ ოფიციალურ, ანუ თურქულ სახელწოდებებს. იუსუფელში არ არის სანაოსნო მდინარეები და ადგილობრივ მოსახლეობის ტრადიციული ყოფა-ცხოვრებაც წყალთან/მდინარესთან უფრო ნაკლებადაა დაკავშირებული, ვიდრე მაგ., მათივე მეზობელი ლაზებისა.

იუსუფელის რაიონის ჰიდრონიმია საინტერესოა როგორც ისტორიული, ისე ენობრივ-კულტურული თვალსაზრისით. იუსუფელის ქართულენოვან სოფლებში დასტურდება პარალელური სახელწოდებანი: ერთი ოფიციალური (თურქული), მეორე კი ძველი ანუ ე.წ. ხალხური, რომელიც წარმომავლობით შესაძლოა იყოს როგორც ქართული, ისე თურქული, სომხური ან ბუნდოვანი ეტიმოლოგიისა.

ქართული წარმომავლობის ჰიდრონიმებია: უტაიჯევ(ი), დადაბერა, წპინწყარო, ვანის ჯევი, ელიათჯევის ჯევი...

თურქული: პალ სუფ, ფარმაქლარ დერესი, ყიშლა დერესი...

შერეული (ქართულ-თურქული): ჭანჭახ სუფ, დიდგოლე დერესი, ზემოვან დერესი..

კვლევისას დავამუშავეთ ჩვენ მიერ იუსუფელის რაიონის სოფლებში ჩაწერილი მასალა, აგრეთვე ოსმალური არქივები, სადაც მნიშვნელოვანი ცნობებია დაცული.

საკვანძო სიტყვები: თურქულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობები; იუსუფელის რაიონის ჰიდრონიმია; ქართული ჰიდრონიმები იუსუფელში.

შესავალი. იუსუფელის ჰიდრონიმია ძირითადად იმავე სახის თავისებურებებით ხასიათდება, როგორც ტოპონიმია/მიკროტოპონიმია. კერძოდ, გვაქვს პარალელური სახელწოდებანი: ერთი – ოფიციალური (თურქული), მეორე კი – ძველი, ანუ ე.წ. ხალხური, რომელიც წარმომავლობით შესაძლოა იყოს როგორც ქართული, ისე თურქული, სომხური ან ბუნდოვანი ეტიმოლოგიისა.

აქვე უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ტოპონიმთაგან / მიკროტოპონიმთაგან განსხვავებით, ჰიდრონიმთა ძველი სახელწოდებები იშვიათად არის შემორჩენილი: მოსახლეობა ფართოდ იყენებს ამჟამინდელ ოფიციალურ, ანუ თურქულ სახელწოდებებს. ამის მიზეზი, ჩვენი ვარაუდით, შეიძლება იმით აიხსნას, რომ იუსუფელში არ არის საწარმოო მდინარეები და ადგილობრივი მოსახლეობის ტრადიციული ყოფა-ცხოვრებაც წყალთან/მდინარესთან უფრო ნაკლებადაა დაკავშირებული, ვიდრე, მაგალითად მათივე მეზობელი ლაზებისა. ამის გამო ოფიციალური ჰიდრონიმები, როგორც ითქვა, ამჟამად უკვე ფართოდაა დამკვიდრებული როგორც თურქული, ისე ადგილობრივი არათურქული წარმომავლობის მოსახლეობის მეტყველებაშიც.

სტატიაში ვრცლად წარმოვადგენთ იუსუფელის რაიონის ჰიდრონიმებს, როგორც მოსახლეობაში გავრცელებულ ხალხურ ვარიანტებს, ისე ოფიციალურ დასახელებებს, როგორც არის მიღებული თურქეთის რესპუბლიკაში.

მეთოდოლოგია. კვლევისას გამოვიყენეთ სხვადასხვა მეთოდი; ველზე მუშაობის მეთოდის საშუალებით იუსუფელის რაიონის სოფლებში უშუალოდ ჩავიწერეთ და შევაგროვეთ იქ არსებული ჰიდრონიმები; შედარებითი მეთოდის მიხედვით ჩვენ მიერ სოფლებში მოპოვებული მასალა შევუდარეთ ოფიციალურ მონაცემებს. ჩვენ სპეციალურად განცხადებით მივმართეთ თურქეთის რესპუბლიკის ართვინის ოლქის წყლის დეპარტამენტს და ვთხოვეთ, გადმოეცა იუსუფელის რაიონში არსებული მდინარეებისა თუ ღელეების დასახელებათა სრული სია. დეპარტამენტმა ჩვენი მოთხოვნა დააკმაყოფილა. ანალიზის მეთოდის გამოყენებით იუსუფელის მცხოვრებთა მეტყველებაში არსებული ჰიდრონიმთა ხალხური და ოფიციალური სახელწოდებები გავანალიზეთ წარმომავლობის, შედგენილობისა და სემანტიკური თვალსაზრისით.

მსჯელობა / შედეგები. იუსუფელის ძირითადი მდინარე, როგორც საყოველთაოდ ცნობილია, არის **ჭოროხი**, რომლის თურქული სახელია **Çoruh**. სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმული თვალსაზრისის მიხედვით, ჭოროხი ბუნდოვანი ეტიმოლოგიისაა (ბედომვილი, 2002: 7).

ვფიქრობთ, ლოგიკურია ვარაუდი, რომ **ჭოროხ-** ფუძე ქართველური წარმომავლობის სიტყვაა და უკავშირდება წყალს: **ჭორ-** წყალი (ჩიქობავა, 1938) ა. თანდილაგას ლაზური ლექსიკონის მიხედვით (თანდილაგა, 2013): **ჭოროხა** “მღვრიე წყალს“ ნიშნავს ლაზურ მეტყველებაში. **ჭორ-ოფ-ა** – “ავდრიანობა”, “წვიმიანობა” (მეგრული). **ჭორ-ო-ხ-** ფუძეში **ხ-** კრებითობის გამომხატველი სუფიქსია (ფუტკარაძე, 1988); მთლიანობაში კი ფუძე ნიშნავს წყალუხვს: **ჭოროხი** - წყალუხვი მდინარე. სულხან-საბას ლექსიკონში **ჭოროხი** ნიშნავს “მდინარისაგან შეყრილ ქვიშას” (ორბელიანი, 1993). ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონის (დლონტი, 1984: 728) მიხედვით, **ჭოროხი** არის „ადიდებული მდინარის ან ნიაღვრის მოტანილი ნარიყი, ღორღი, ქვიშა და ლამი“. მ. ლაბაძის ზეპირი ცნობის მიხედვით **ჭოროხ-** ფუძე ამავე მნიშვნელობით დასტურდება თანამედროვე ლაზურშიც. ლაზურ კილოებში ასევე არსებობს ზმნა **ამიჭოროხენ** (საწყისი: ამაჭოროხუ), რომელიც იმავე ძირს შეიცავს, რასაც ჰიდრონიმი **ჭოროხი** და ნიშნავს „[მდინარის კალაპოტი] ლამით ან სილით ივსება“. მდინარე **ჭოროხი** მართლაც იმითაა ცნობილი, რომ ზემო დინებიდან ბევრი ლამი და ნაშალი ჩამოაქვს შესართავისაკენ. **ჭოროხის** ჩამოტანილი მასალითაა შექმნილი ქალაქ ბათუმის სამხრეთით მდებარე კახაბერ-გონიოს ვაკეც.

ართვინის ოლქის იუსუფელის რაიონი გამოირჩევა წყლის მდიდარი რესურსებით –აქ სულ 150-მდე მდინარე და ღელეა. ქვემოთ განვიხილავთ მათ ხეობათა მიხედვით.

1. **ჭოროხის ხეობის ჰიდრონიმია**

ჭოროხს სათავე აქვს ქ. ბაიბურთის ახლოს – მთა მესჯიდთან (ზღვის დონიდან 3239 მ.). მდინარის სიღრმეა 3.225 მ., საერთო სიგრძე – 466 კმ და აქედან 150 კმ – ართვინის ოლქის ტერიტორიაზეა. **ჭოროხი** მსოფლიოს ერთ-ერთი ყველაზე ჩქარ მდინარედ მიიჩნევა (თურქეთის ტერიტორიაზე). მას ორივე მხრიდან უერთდება უამრავი მომცრო მდინარე თუ ღელე. **ჭოროხის** აუზი მოიცავს დღევანდელი ართვინის ოლქის თითქმის მთელ ტერიტორიას.

სელანთი (Güngörmez) – სოფელ ოთხთას მთავარი მდინარეა. მას აგრეთვე ეწოდება **ოთხთის წყალი** და **გუნგორმაზი**. აქედან მეორე სახელწოდება წარმოადგენს ოფიციალური, თურქული სახელწოდების ერთ-ერთ ვარიანტს. სახელწოდება ოთხთის წყალი, ანუ თურქულად Dörtkilise suyu უკავშირდება ცნობილ ქართულ ისტორიულ ძეგლს – ოთხთას. რაც შეეხება უფრო ძველ, ქართულ სახელწოდებას – **სელანთი**, იგი მომდინარეობს იალაღის სახელიდან: იქ, **დიდი ტპა**’დან (თურქ. Büyük göl) სათავე აქვს ამ მდინარეს, რომელიც საზაფხულო სამყოფ ბოლუქბაშგილში ჯერ იერთებს ღელე საგულეს, მერე კი - სოფლის ცენტრში, უბან ბასილეთში მდინარე **ჭოროხს** უერთდება.

დიდი ტბა (Büyük göl) – ტბა სოფელ ოთხთას სელანთის იალაღზე. აქედან იღებს სათავეს მდ. სელანთი. ტბის ქართული და თურქული სახელწოდებები სემანტიკურად ერთი და იგივეა.

ბოდიქ დერე (Büyük dere) – ჰიდრონიმი თურქულია და ნიშნავს „დიდ მდინარეს“. ჩამოდის სოფ. ოთხთას სიახლოვეს. სათავე აქვს იალაღებზე.

დეგირმან დერე – პატარა არხია სოფ. ოთხთაში. ზედ წისქვილი ყოფილა და აქედან გამომდინარე, სახელწოდებაც ადგილობრივ თურქულ დიალექტზე ნიშნავს „წისქვილის დელეს“.

ჰარხ ბაში – დეგირმან დერესა და ჭოროხის ხერთვისის სახელწოდებაა და სიტყვასიტყვით ნიშნავს „არხის თავს“.

შორახ დერე – ოთხთას უბან მოლლემერგილის დელეა. სათავეს იღებს წითელმიწანიადაგიანი ადგილიდან. წყალი ცოტათი მჟავა და სასმელად არ იყენებენ. კომპოზიტური ჰიდრონიმი: პირველი ნაწილის ეტიმოლოგია ნათელი არ არის, ხოლო მეორე ნაწილი, რა თქმა უნდა, თურქული სიტყვაა და „დელეს“ ნიშნავს.

ბოქიან დერე – ესეც სოფ. ოთხთას ერთ-ერთი პატარა დელეა, რომელიც სოფლის ფარგლებშივე ერთვის მდინარე ჭოროხს. ჰიდრონიმი, ჩვენი ვარაუდით, ქართული და თურქული სამეტყველო კოდების შერევით უნდა იყოს წარმოქმნილი: სიტყვა **ბოქი**-ი დავით ჩუბინაშვილის მიხედვით ნიშნავს „აბრეშუმის ჭიის გარსს“ (кокона, скорлупа, в которой лежит шелковой червь – ჩუბინაშვილი, 1984), აქედან ნაწარმოებია ჯერ მიკროტოპონიმი **ბოქიან-ი**, ანუ ადგილი, სადაც ჭიის ბევრი „ბოქია“, ხოლო შემდეგ – კომპოზიტური ჰიდრონიმიც, რომლის მეორე ნაწილი თურქულია – დერე „დელე“.

გივნარლი დერე – ოთხთას უბან გივნარის მთავარი დელეა. აქაც, რა თქმა უნდა, დასტურდება ქართულ-თურქულ სამეტყველო კოდთა შერევა; ფორმა **გივნარლი** ადგილობრივ თურქულ დიალექტზე „გივნარულს“ ნიშნავს და ის ნაწარმოებია აშკარად ქართული მიკროტოპონიმისაგან **გივნარი**, ხოლო სიტყვა **დერე**, როგორც უკვე აღინიშნა, თურქულია და „დელეს“ ნიშნავს.]

მარან დერე – ესეც სოფელ ოთხთას ერთ-ერთი პატარა დელეა, რომელიც მდ. ჭოროხს ერთვის. ჰიდრონიმი აშკარად ქართულ-თურქულ სამეტყველო კოდთა შერევითაა წარმოქმნილი: ქართულია მარანი, დერე კი – თურქული.

საგულე – ოთხთაში, საზაფხულო სამყოფ ბოლუქბაშიგის მთავარი დელეა, რომელიც სათავეს იღებს საგულეს იალაღიდან და ერთვის სოფლის მთავარ მდინარე სელანთს. ჰიდრონიმი აშკარად ქართული წარმომავლობისაა და ნათელი ეტიმოლოგიისაა.

ჯენნეთ დერესი – პატარა მდინარეა, ერთვის ჭოროხს. ჰიდრონიმი აშკარად თურქული წარმომავლობისაა და სიტყვასიტყვით ნიშნავს „სამოთხის ღელეს“.

ჩაქილლი დერე – პატარა მდინარეა და ერთვის ჭოროხს. ჰიდრონიმი აშკარად თურქული წარმომავლობისაა და სიტყვასიტყვით ნიშნავს „ხრეშიან ღელეს“.

ამაჩუსთუ დერესი (yamaçüstü deresi) – სოფელ ამაჩუსთუს მთავარი ღელეა და ერთვის ჭოროხს. თურქულად სიტყვასიტყვით ნიშნავს „ფერდობის ზედა მხრის ღელეს“. ასეთი დასახელება გამომდინარეობს იქიდან, რომ ღელე სათავეს იღებს წაფერდებული მთის ძირში.

ჯეჰენემ დერესი – ესეც ჭოროხის ხეობის ერთ-ერთი პატარა ღელეა. მისი სახელწოდება თურქულია და ნიშნავს „ჯოჯოხეთის ღელეს“. ადგილობრივთა გადმოცემით, ამგვარი სახელი დარქმევია იმის გამო, რომ საკმაოდ ღრმა და კბოდეებიან კანიონს ქმნის, სადაც ჩავარდნა სახიფათოა.

ჰუნგამექ დერესი – ჭოროხის ხეობის სოფელ ჰუნგამექის მთავარი ღელეა და ერთვის მდ. ჭოროხს. ჩვენი დაკვირვებით, სამეტყველო კოდთა შერევით წარმოქმნილი ჰიდრონიმი უნდა იყოს: **ჰუნგამან** სპარსულად ნიშნავს „ხმაურს, აურზაურს“. ეს ფორმა შესულია სომხურ მეტყველებაში, როგორც პატრონიმი: **ჰუნგამენქ** „ჰუნგამანი“, ამ უკანასკნელი ფორმიდან იწარმოება ტოპონიმი, ხოლო ჰიდრონიმი, თავის მხრივ, შეიცავს ტოპონიმსა და თურქულ სიტყვას **დერე** „ღელე“.

ჰაფისორ დერესი – ჭოროხის ხეობაში მდებარე სოფელ ჰაფისორის ღელე გახლავთ. ჩვენეული ვარაუდით, ტოპონიმი სომხურია: ჰაბუი ზორ სომხურად ნიშნავს „ჰაბოს (მამაკაცის სახელია) ხევს“. ჰაფი ზორ დასავლურ-სომხურია. დერე თურქულად, როგორც აღინიშნა, „ღელეს“ ნიშნავს.

ქილიჩქაა დერესი – სოფელ ქილიჩქაას (თურქ. Kılıçkaya „ხანჯალივით კლდე“) მთავარი მდინარეა, რომელიც ერთვის მდინარე ჭოროხს. ჰიდრონიმი იწარმოება ტოპონიმისაგან **დერე** „ღელე“ ელემენტის მიმატებით.

ჯიჭალა დერესი – სოფელ ოთხთაში, საზაფხულო სამყოფ ჯიჭალას მთავარი ღელეა. ჰიდრონიმი ნაწარმოებია მიკროტოპონიმ **ჯიჭალა**საგან (ანუ *ჭილ-ჭალა'საგან) თურქული სიტყვა **დერე**ს („ღელეს“) მიმატებით. როგორც ვხედავთ, ისევე როგორც ტაოში დადასტურებული არაერთი სხვა ტოპონიმი ან ჰიდრონიმი, **ჯიჭალა დერესი**ც ქართულ-თურქული სამეტყველო კოდების შერევითაა წარმოქმნილი: პირველი სიტყვა ქართულია, მეორე – თურქული.

2. პარხლისწყლის ხეობის ჰიდრონიმია

მდინარე **პარხლისწყალი** (თურქ. Barhal çayı) იუსუფელის რაიონში ჭოროხის შემდეგ სიდიდით და მნიშვნელობით მეორე მდინარეს

წარმოადგენს. სათავე აქვს პონტოს მთებში. მისი საერთო სიგრძეა 40 კმ. სახელწოდება უკავშირდება სოფლის სახელს. ამ სოფელშია ცნობილი ქართული ისტორიული ძეგლი – პარხლის ტაძარი (აშენდა 973 წელს). ამჟამად ადგილობრივი ქართველები მდინარეს კვლავ პარხლისწყალს ემახიან, ხოლო გათურქებულთა მეტყველებაში ჰიდრონიმი ჟღერს, როგორც **პარხალ ჩაი** და ამ უკანასკნელი ფორმიდანვე მომდინარეობს თანამედროვე თურქული (ოფიციალური) დასახელება. მნიშვნელოვანი შენაკადებია: უტაიკევი, ღომელთ დერესი და ა.შ. პარხლისწყალს Altıparmak çayı ანუ „ექვსთითა წყალიც“ ჰქვია.

უტაიკევი(ი) [დერესი] – პარხლისწყლის ხეობაში მდებარე სოფელ უტავის მთავარი მდინარეა. სათავე აქვს იალღებზე. ჰიდრონიმი დასტურდება ორი ფორმით: 1. **უტაიკევი(ი)**, რომელიც წმინდა ქართულია და „უტავის ხევს“ ნიშნავს და 2. **უტაიკევი დერესი**, რომელიც წარმოდგება პირველი ვარიანტისაგან და იმითღა სხვაობს, რომ ერთვის ჰიდრონიმთა მაწარმოებელი ელემენტი **დერე**, რაც თურქულად „ღელეს“ ნიშნავს.

ხახვეთუნ დერე – სოფელ უტავის ერთ-ერთი ღელეა. თურქულ-ქართულ სამეტყველო კოდთა შერევის შედეგად წარმოქმნილი ჰიდრონიმია: ქართული მიკროპონიმი **ხახვეთ-ი**, რომლის ეტიმოლოგიაც ნათელია და თურქული **დერე** „ღელე“. ჰიდრონიმში ასევე წარმოდგენილია თურქული დიალექტური ნათესაობითი ბრუნვის სუფიქსი **-უნ**.

სანზურე დერე – ესეც სოფელ უტავის ერთ-ერთი ღელეა. როგორც ჩანს, ეს ჰიდრონიმიც სამეტყველო კოდების შერევის შედეგადაა წარმოქმნილი, მაგრამ პირველი ნაწილის – **სანზურე**’ს მნიშვნელობა ბუნდოვანია. მის ქართულობას მხოლოდ **სა-** -ე კონფიქსის გამო ვვარაუდობთ. **დერე** თურქულია.

ბაქთუნ დერესი – ესეც სოფელ უტავის ერთ-ერთი ღელეა. როგორც ჩანს, ჰიდრონიმი სამეტყველო კოდთა შერევის შედეგადაა მიღებული: **ბაქთუნ** ელემენტი იგივეა, რაც ***ბაგეთ-უნ** ანუ „ბაგეთისა“. აქ **-უნ** თურქული ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანია. **დერე** თურქულია და ნიშნავს „ღელეს“.

ღომელთუნ დერე – სოფელ უტავის ღომელთის უბნის მთავარი ღელეა. სათავეც ამავე უბანში აქვს. ერთვის მდინარე პარხლისწყალს სოფელ ბალხიბარის ქვემოთ. ჰიდრონიმი ქართულ-თურქულ სამეტყველო კოდთა შერევიანაა ნაწარმოები: **ღომელთი** ანუ ***ღომელათი** მიკროტოპონიმი. აქედან მომდინარეობს ჰიდრონიმი **ღომელთუნ დერე** ანუ ღომელთის ღელე.

პალ სუი – სოფელ გოჯექის მთავარი ღელეა. ჰიდრონიმი თურქულია და ნიშნავს „ტკბილ (თაფლის) წყალს“. მასში აისახება ადგილობრივი თურქული დიალექტური წარმოთქმა (პ მკვეთრით), ხოლო თანამედროვე სამწიგნობრო თურქულადაა Bal suyu.

გუდასკევი დერესი – პარხლისწყლის ხეობის ერთ-ერთი მდინარეა. ეს ჰიდრონიმი შედგება ორი ნაწილისაგან, რომლის პირველი კომპონენტი

გუდასკვე ქართველური წარმოშობისაა: მისი სემანტიკა გამჭვირვალეა: **გუდა** ქართულში თავისი სემანტიკით უკავშირდება „ღრმას“. ეს არის ტყავის ჭურჭელი, რომელიც მზადდება ცხვრის ან ხბოს ტყავისაგან. ხოლო **დერესი** თურქული წარმოშობისაა. თვითონ ადგილი, რომელსაც ეწოდება **გუდასკვე დერესი**, ჩაღრმავებული ადგილი, ხევია, რომელშიც მიედინება პატარა მდინარე, ღელე. ტოპონიმის თურქული ნაწილი **დერესი** „ღელეს“ ნიშნავს.

ოგდემ დერესი – სოფელ ოგდემის მთავარი მდინარეა. ტოპონიმიდანვეა წარმოშობილი ჰიდრონიმიც, რომელიც სემანტიკურად ნიშნავს „[სოფელ] ოგდემის ღელეს“. აქ აღწერთი წარმოება გვაქვს.

დიდგოლე დერესი – პარხლისწყლის ხეობის ერთ-ერთი ღელეა. სათავე აქვს პარხლის ტაძრის ზემოთ, იალაღებზე, რომელთა დასახელებიდან (დიდი გოლა [ლაზ.] „დიდი იალაღი“) მომდინარეობს ჰიდრონიმიც. ცხადია, რომ აქ გვაქვს ქართულ-თურქული სამეტყველო კოდების შერევა; **დერე** ელემენტი, როგორც უკვე არაერთხელ აღინიშნა, თურქულია და „ღელეს“ ნიშნავს. აქვე უნდა აღვნიშნოთ ისიც, რომ იალაღის სახელად **დიდი გოლა** აღარ შემორჩა.

ზემოვან დერესი – პარხლისწყლის ერთ-ერთი შენაკადია სოფელ უტავის უბან ზემოვანში. ჰიდრონიმი კომპოზიტურია; პირველი ელემენტი აშკარად ქართულია, ხოლო მეორე – თურქული. შესაბამისად, აქაც ქართულ-თურქული სამეტყველო კოდების შერევა დასტურდება.

დუბეთ დერესი – ესეც პარხლისწყლის ერთ-ერთი შენაკადია. ჩამოუდის სოფელ უტავის უბან დუბეთს. როგორც ცნობილია, ამ უკანასკნელ ტოპონიმს საფუძვლად უდევს სიტყვა **დუბე** „ჩავარდნილი ადგილი“. ჰიდრონიმი კი უკვე ქართულ-თურქული სამეტყველო კოდების შერევისათაა წარმოქმნილი: **დუბეთ დერესი** სიტყვასიტყვით „დუბეთის ღელე“, ოღონდ მისი პირველი ელემენტი ქართულია, მეორე კი – თურქული.

ფარმაქლარ დერესი – პარხლისწყლის ერთ-ერთი შენაკადია. ჰიდრონიმი წმინდა თურქულია და სიტყვასიტყვით ნიშნავს „თითების ღელეს“. ამგვარი სახელი, ადგილობრივთა განმარტებით, ღელეს დაერქვა იმიტომ, რომ სათავეს იღებს რამდენიმე წვრილი, უსახელო ნაკადულის შერთებით. ეს ნაკადულები კი, თავის მხრივ, თითების ასოციაციას იწვევს.

ყიშლა დერესი – პარხლისწყლის ერთ-ერთი შენაკადია. სათავეს იღებს იალაღებიდან, საიდანაც მომდინარეობს მისი სახელწოდებაც; თურქულად ის სიტყვასიტყვით ნიშნავს „იალაღის ღელეს“, წმინდა თურქული, კომპოზიტური ჰიდრონიმი.

კვეისკარის წყალი/ღელე – ესეც პარხლისწყლის ხეობაშია. ჰიდრონიმი კომპოზიტურია და წმინდა ქართული სახით შემორჩენილია დღემდე. ტაოელ ქართველებს მის სათავესთან აქვთ იალაღები და საზაფხულო სამყოფი. რაც შეეხება ეტიმოლოგიას, ის ნათელია: **კვეისკარი** ანუ ხეობაში შესასვლელი და **წყალი/ღელე**.

ჭანჭახ სუფი – პარხლისწყლის ხეობაში. სათავეს იღებს ჭანჭახის იალღზე და აქედან გამომდინარეა დასახელებაც, რომლის პირველი ელემენტიც, რა თქმა უნდა, ქართულია: **ჭანჭახი** „თხელი ტალახი“ (ქეგლ); (ხევს., ზ.აჭარ.) – ჭაობი (ჭინჭარაული, 225); ჭაობიანი, წყლიანი ადგილი, სახნავ-სათესად უვარგისი მიწა (ლლონტი, 1984); **ჭანჭახაი** ჭალის სახელად დასტურდება იმნიეთში (იმერხევი) (მიქაუტაძე., 2006: 196). მეორე ელემენტი – **სუ** თურქულია და ნიშნავს „წყალს“.

ყარანლუხ დერე – პარხლისწყლის ხეობაში ერთ-ერთი დეღეა. სახელი წმინდა თურქულია: *karanlık deresi* „ბნელი დეღე“; ჰიდრონიმი ასახულია ადგილობრივი დიალექტური წარმოთქმა და უიზაფეთო წყობა.

ჩამურლუ დერე – პარხლისწყლის ხეობაში პატარა დეღეა. სათავეს იღებს ჭაობიანი ადგილიდან. აქედან მომდინარეობს მისი სახელწოდება. თურქულ ენაზე *Çamurlu dere* „ტალახიანი დეღე“.

გუმათვევ დერე – პარხლისწყლის ხეობაშია. ჰიდრონიმი კომპოზიტურია და წარმოქმნილია ქართულ-თურქულ სამეტყველო კოდთა შერევის შედეგად: **გუმათვევ**- ელემენტში **გუმათ** შეიძლება „გუმბათი“ იყოს. ამ ხეობაში ძველი ეკლესია უნდა ყოფილიყო. სხვა ვერსიით, შდრ.: ლაზური **გუმა** „ღომის ცეხვის დრო“ და **-ათ** სუფიქსი (**-ეთ** სუფიქსის ვარიანტი); **ვევ**-, ცხადია, „ხევია“, მეორე ელემენტი **დერე** თურქულია და ნიშნავს „დეღეს“.

ერმენჯევ(ი)//არმენჯევ(ი) – პარხლისწყლის ერთ-ერთი შენაკადია. ჩამოუდის სოფ. კევეგ-ი-ერმენ'ს, რომლის ქართული სახელია **ერმენჯევ(ი)**. საგულისხმოა, რომ ეს წმინდა ქართული წარმოშობის ჰიდრონიმია. ქართულისთვის უფრო ბუნებრივი **სომეხ**- ლექსემის ნაცვლად ტოპონიმშიც და ჰიდრონიმშიც წარმოდგენილია დღეს თურქულ და ევროპულ ენებში პოვნირი **ერმენ-** // **არმენ-** ფუძე. საფიქრებელია, რომ ტაოელები ასხვავებდნენ სომეხებსა და არმენებს – უკანასკნელი დასახელებით ისინი ალბათ დასავლელ სომეხებს (ხემშილებს, ერზინკელებს...) იხსენიებდნენ. სემანტიკურად **არმენჯევ(ი)** ნიშნავს „სომხურ ხევს“. ტ. ფუტკარაძის აზრით, რამდენადაც ამავე სახელით ცნობილი სოფლის (ერმენჯევი) მიკროტოპონიმია ქართულია, სოფელს ეს სახელი შეიძლება დაერქვა იმიტომ, რომ ამ სოფელში ცხოვრობდნენ გრიგორიანელი ქართველები.

ვანისჯევი(ი) (*küplüce deresi*) – პარხლისწყლის ერთ-ერთი შენაკადია. სათავე აქვს იალღებზე. ჩამოუდის სოფელ ვანისჯევის ქართულ უბან მახათეს. მისი სახელწოდება წმინდა ქართულია: **ვანის ჯევი** ნიშნავს „მოსასვენებელ ხეობას“; თურქული სახელწოდება კი (რომელიც დღეისთვის ოფიციალურად იხმარება) ითარგმნება, როგორც „პატარა ქვევრის დეღე“. ადგილობრივთა თქმით, ასე უწოდეს იმიტომ, რომ მდინარის მიმდებარე ტერიტორიაზე უწინ ხშირად პოულობდნენ ხოლმე პატარა ქვევრებს.

დადაბერა – პატარა დეღეა ვანისჯევის უბან მახათეთში. ჩვენი აზრით, ჰიდრონიმი ქართულია: ამოსავალი უნდა ყოფილიყო **დედაბერა**. შდრ.,

ასევე, ანალოგიური სემანტიკის მქონე მიკროტოპონიმი **ხჩინგელალურელი** ანუ „დედაბერდამკვდარი“ სოფელი სარფის სიახლოვეს, საქართველო-თურქეთის საზღვარზე. ტაოს ჰიდრონიმი მიღებული უნდა იყოს მიკროტოპონიმისგან, რომელიც, თავის მხრივ, დაკარგული ჩანს.

ფიქალლარ დერესი – ესეც მახათეთის უბნის ღელეა. ჰიდრონიმი აშკარად ქართულ-თურქული სამეტყველო კოდების შერევის შედეგადაა წარმოქმნილი; მისი პირველი ნაწილი **ფიქალ**- აშკარად ქართულია. ეს ფუძე ხშირად იჩენს თავს ტოპონიმთა წარმოქმნის დროს მესხეთში. მაგალითად, ე.წ. ქვეშა მთაზე არის საზაფხული საძოვარი, რომელსაც **ფიქლური** („ფიქალ-ფიქალ ნაგები მთა“) ჰქვია. **-ლარ** სუფიქსი თურქულია, ისევე, როგორც მეორე ნაწილი **დერე**, რომელიც „ღელეს“ ნიშნავს. ამდენად, **ფიქალლარ დერესი** სემანტიკურად ნიშნავს „ფიქლებს ღელეს“.

ოდათ – სოფელ ვანისჯევის ერთ-ერთი პატარა ღელეა. ჰიდრონიმი, ჩვენი აზრით, ქართულია, თუმცა მისი ეტიმოლოგია ჩვენთვის გაურკვეველია.

ტაბაღაწყარო – უბან მახათეთის მთავარი წყაროა. ჰიდრონიმი აშკარად ქართულია: **ტაბაღა** იგივეა, რაც **ტაბაკა** ანუ „სართული“. მართლაც, ამ წყაროს წყალი ჩანჩქერივით, სართულ-სართულ გადმოდის.

წპინწყარო – ესეც იმავე უბნის წყაროა. ჰიდრონიმი აშკარად ქართულია და ჩვენი ვარაუდით, წარმოქმნილი უნდა იყოს ასე: *წიფლის წყარო > *წიფლი წყარო > *წვილი წყარო > წპილ წყარო > წპინწყარო.

ფუნღარგოზე – ესეც მახათეთის წყაროა და ჩვენეული ვარაუდით, ძალზე საინტერესო წყობა აქვს: **ფუნღარ-ი გორზე** ანუ გორაკზე მდებარე წყარო. მისი პირველი ნაწილი **ფუნღარ-ი** თურქულია. ქართულ მეტყველებაში ეს სიტყვა შეთვისებულია ადგილობრივი თურქული დიალექტიდან, სამწიგნობრო თურქულში კი გვაქვს ფორმა **pınar**. მართალია, **-ზე** რთული ბრუნვის ნიშნის (ზოგი მეცნიერის კლასიფიკაციით – თანდებულის) ტოპონიმებში პოვნისებზე ტაო-კლარჯეთისთვის ცოტათი უჩვეულოა, მაგრამ ქართულ ონომასტიკაში ასეთი შემთხვევები დასტურდება. **ფუნღარგოზე** ჰიდრონიმში დაკარგულია **-გორზე** ელემენტის რ თანხმოვანი.

მურწუქ დერესი – ღელეა სოფელ ვანისჯევის. ჰიდრონიმი კომპოზიტიური აგებულებისაა: მისი მეორე ნაწილი აშკარად თურქულია და „ღელეს“ აღნიშნავს, თუმცადა ჩვენთვის გაუგებარია, რას უნდა ნიშნავდეს პირველი ნაწილი **მურწუქ**. შესაძლებელია, ის იგივე იყოს, რაც **მურწუკ**-ი და სემანტიკურად ეს სახელწოდება „მურწუკის [მოსარჩენ] ღელეს“ გულისხმობდეს.

ქოშათ დერესი – ესეც სოფელ ვანისჯევის ერთ-ერთი ღელეა. ჰიდრონიმი კომპოზიტიურია: მისი პირველი ნაწილი უდავოდ წარმოებულია

ქართული მიკროანთროპონიმისაგან **ქომა**, მეორე ნაწილი – **დერე** თურქულია. უწინ ალბათ **ქოშათ ჯევი** ან **ქოშათ ღელე** იქნებოდა.

ჭანნახ დერესი – ღელეა სოფ. ვანისჯევის იმავე დასახელების ადგილზე. ელემენტი **ჭანნახ**, ჩვენი აზრით, უნდა უკავშირდებოდეს **ჭანჭახ**’ს ანუ „ჭაობიან ადგილს“, ხოლო მეორე ელემენტი – **დერე** თურქულია.

ვანის ჯევი – ღელეა ვანისჯევის უბან ჭილათში. ეტიმოლოგია ნათელია და ჰიდრონიმის ქართულობაც ეჭვქვეშ არ დგება.

მეზერლული ჯევი – ესეც ჭილათის უბნის ერთ-ერთი ღელეა. ჰიდრონიმი წარმოქმნილია ქართულ-თურქული სამეტყველო კოდების შერევის შედეგად: თურქული დიალექტური ლექსემა **მეზერლუხ**, რომელიც მესხურ და ლაზურ კილოებში **მეზერლული/მეზარლული** ფორმითაა შესული, „სასაფლავს“ ნიშნავს (მისი ძირი – **მეზერ** „საფლავი“ არაბულია), **ჯევი**-ი კი ქართულია.

ეონწოლოთ ჯევი – ესეც ჭილათის უბნის ერთ-ერთი ღელეა. ჰიდრონიმი აშკარად ქართული ეტიმოლოგიისაა: **ეიონწულა** ლაზურად „დასაკიდებელს“ ნიშნავს. ამ ლექსემას ერთვის -**ეთ** სუფიქსის ვარიანტი -**ოთ**. სემანტიკურად კი ამ ჰიდრონიმის მნიშვნელობა იქნება: „დასაკიდებლიანთ ხეობა“; უნდა ითქვას ისიც, რომ ჰიდრონიმის ფუძედ უნდა მივიჩნიოთ აწ უკვე გამქრალი, ძველი მიკროტოპონიმი **ეონწოლოთი**.

ელიათჯევის ჯევი – სოფელ ვანისჯევის უბან ელიათჯევის მთავარი ღელე. ჰიდრონიმი ნათელი ეტიმოლოგიისაა და წმინდა ქართულია.

3. თორთუმისწყლის ხეობის ჰიდრონიმია

მდინარე **თორთუმისწყალი (Tortum çayı)** მდ. ჭოროხის ერთ-ერთი შენაკადია, რომელსაც სათავე აქვს ერზურუმის ოლქის ტერიტორიაზე, ქარგაფაზარის მთებში. მისი ქვემო დინების აუზი სოფელ აშბიშედიდან შესართავამდე იუსუფელის რაიონში შემოდის. ხეობის მცხოვრებნი ენობრივად უკვე გათურქებულები არიან. მათ სოფლებში სულ აღარ გვხვდება ქართულენოვანი ჰიდრონიმები. ამისდა მიუხედავად, ჩვენ წარმოვიდგინეთ იმ ჰიდრონიმებს, რომლებიც საინტერესოდ გვეჩვენა:

ხანუმუნ დერესი (hanımın deresi) – ღელეა. სახელწოდება თურქულია და ითარგმნება როგორც „ქალბატონის ღელე“. ადგილობრივთა გადმოცემით, აქ იყო მეფე თამარის სადგომი და ღელესაც იმიტომ ეწოდა ამგვარი სახელი.

გაულლუ დერე (Güllü dere) – ღელეა. მისი სახელწოდებაც თურქულია და ითარგმნება, როგორც „ვარდებიანი ღელე“. ადგილობრივების გადმოცემით, ეს ადგილი თამარ მეფეს დაულოცავს და მას შემდეგ აქ სულ ვარდები ხარობს.

დასკვნა. იუსუფელის რაიონის ჰიდრონიმია თურქულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობის თვალსაზრისით საინტერესო სურათს გვიჩვენებს; მდინარეების, ღელეების აღსანიშნავად ძირითადად პარალელური

სახელწოდებები იხმარება: ერთი ოფიციალური (თურქული) სახელია, მეორე კი – ძველი, ხალხური, რომელიც წარმომავლობით შესაძლოა იყოს როგორც ქართული, ისე თურქული, სომხური. ზოგი ჰიდრონიმის ეტიმოლოგია ბუნდოვანია. ამჟამად ფართოდაა დამკვიდრებული ოფიციალური, თურქული სახელწოდებები როგორც თურქული, ისე ადგილობრივი, არათურქული წარმომავლობის მოსახლეობის მეტყველებაშიც. ჰიდრონიმთა ძველი სახელწოდებები იშვიათად გვხვდება.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ბედოშვილი, 2002: – ბედოშვილი გურამ, ქართულ ტოპონიმთა განმარტებით-ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, I. ბაკურ სულაკაურის გამომცემლობა, თბილისი, 2002.
2. თანდილავა 2013: – თანდილავა ალი, ლაზური ლექსიკონი. გამომც. „საარი“, თბილისი, 2013.
3. მიქაუტაძე., 2006: – მიქაუტაძე მაია, ფუტკარაძე ტარიელ, იმნიეთის (შავშეთის) მიკროტოპონიმია. ქართველური მემკვიდრეობა, X, 2006, გვ. 190-196. “ქუთაისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა“.
4. ორბელიანი, 1993: – ორბელიანი სულხან-საბა, ლექსიკონი ქართული. გამომც. „მერანი“, თბილისი, 1993.
5. ფუტკარაძე, 1988: – ფუტკარაძე ტარიელ, დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესიის მუშაობის გეგმა და თეზისები. თბილისი, 1988. გვ. 64-65.
6. ქეგლ: – ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი <https://www.ice.ge/liv/liv/ganmartebiti.php> დამოწმება: 20.08.2023.
7. ლლონტი, 1984: – ლლონტი ალექსანდრე, ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა. გამომც. „განათლება“, თბილისი, 1984.
8. ჩუბინაშვილი, 1984: – ჩუბინაშვილი დავით, Грузино-Русский словарь. მეორე გამოცემა. გამომც. „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1984.
9. ჩიქობავა, 1938: – ჩიქობავა არნოლდ, ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, თბილისი, 1938.
10. ნერიმან ალბაირაქი, (2018), იუსუფელის მხარის ჰიდრონიმია და ტოპონიმია.

Vocabulary Denoting Kinship in the Fereydani Dialect
ნათესაობის აღმნიშვნელი ლექსიკა ფერეიდანულ
დიალექტში

Giorgi Muliani

PhD student at Akaki Tsereteli State University

e-mail: mulianisaid2@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-8652-1006>

Abstract: The speech of the Georgians who emigrated to Iran in the 17th century in Fereydan province was formed into the Fereydani dialect. As a result of four centuries of non-contact with homeland Georgia and the strong influence of the Persian language and culture, the speech of the Georgians living in Fereydan underwent certain changes. Nevertheless, the Fereydani dialect, cut off from its native environment, still exists as a language island in Iran and is a remarkable example of linguistic self-immunization.

The Fereydani dialect attracts attention in many ways. In the presented article, we will discuss vocabulary denoting kinship.

The research is mainly based on the new dialectal material we recorded in the Georgian villages of Fereydan in Iran (Chughruti, Martghopi, Vashlovani, Akhcha, torel...), we also processed the published Fereydanian texts, explanatory and dialect dictionaries, scientific literature related to the issue.

According to the analyzed material, it can be said that the Georgian vocabulary denoting kinship is quite well preserved in Fereidani dialecte. Some of the Georgian word forms (sidze/son-in-law, zali/daughter in law, mazli/brother-in-law, muli/sister-in-law, dedamtili/mother-in-law, mamamtili/father-in-law...) are still actively used today, while some are used in parallel with Persian (or Arabic, Turkish, introduced through Persian) lexical units (brother/dashya, sister/baji). In addition, some Georgian words (shvilishvili, shviltashvili, bitzola...) were replaced by corresponding foreign words (nava, natija, zanamua). In a bilingual environment, where Persian is the state language and functions in all spheres, and Georgian is the home language code for the Georgians, the process of restricting and harassing the Kartsia language facts is a natural and, unfortunately, irreversible process.

Key words: Georgian-Persian language relations; Fereydani dialect of the Georgian language; Georgian dialect vocabulary; vocabulary denoting kinship in Fereydani dialect.

გიორგი მულიანი
აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
დოქტორანტი,
ელ-ფოსტა: mulianisaid2@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-8652-1006>

აბსტრაქტი: ირანში, ფერეიდნის პროვინციაში XVII საუკუნეში გადასახლებულ ქართველთა მეტყველება ფერეიდნული დიალექტის სახით ჩამოყალიბდა. დედასაქართველოსთან ოთხსაუკუნოვანი უკონტაქტობისა და სპარსული ენისა და კულტურის ძლიერი გავლენის შედეგად ფერეიდანში მცხოვრებ ქართველთა მეტყველებამ გარკვეული ცვლილებები განიცადა. მიუხედავად ამისა, მშობლიურ გარემოს მოწყვეტილი ფერეიდნული დიალექტი ირანში კუნძულის სახით დღემდე არსებობს და ენობრივი თვითიმუნიზაციის საოცარ ნიმუშს წარმოადგენს.

ფერეიდნული დიალექტი მრავალმხრივ იქცევის ყურადღებას. წარმოდგენილ სტატიაში განვიხილავთ ნათესაური ურთიერთობის აღმნიშვნელ ლექსიკას.

კვლევა ძირითადად ეყრდნობა ფერეიდნის ქართულ სოფლებში (ჩულრუთი, მარტყოფი, ვაშლოვანი, ახჩა, თორელი, ნაჯაჭაბადი...) ჩვენ მიერ ჩაწერილ ახალ დიალექტურ მასალას, ასევე დავამუშავეთ გამოქვეყნებული ფერეიდნული ტექსტები, განმარტებითი და დიალექტური ლექსიკონები, საკითხთან დაკავშირებული სამეცნიერო ლიტერატურა.

განალიზებული მასალის მიხედვით შეიძლება ითქვას, რომ ფერეიდნულში საკმაოდ კარგადაა დაცული ნათესაობის აღმნიშვნელი ქართული ლექსიკა. ქართულ სიტყვაფორმათა ნაწილი (სიმე, ზალი, მაზლი, მული, დედამთილი, მამამთილი...) დღესაც აქტიურად გამოიყენება, ნაწილი კი სპარსული (ან სპარსულის გზით შემოსული არაბული, თურქული) ლექსიკური ერთეულების პარალელურად იხმარება (მმა/დაშია, და/ზაჯი). ამასთან, ზოგი ქართული სიტყვა (შვილიშვილი, შვილთაშვილი, ბიცოლა...) შესაბამისმა უცხოურმა მასალამ (ნავა, ნათიჯა, ზანამუა) ჩაანაცვლა. ბილინგვურ გარემოში, სადაც სპარსული სახელმწიფო ენაა და ყველა სფეროში ფუნქციონირებს, ხოლო ქართული ფერეიდნელ ქართველთათვის საშინაო სამეტყველო კოდს წარმოადგენს, ქართული ენობრივი ფაქტების შეზღუდვა-შევიწროების პროცესი ბუნებრივი და, სამწუხაროდ, შეუქცევადი პროცესია.

საკვანძო სიტყვები: ქართულ-სპარსული ენობრივი ურთიერთობები; ქართული ენის ფერეიდნული დიალექტი; ქართული დიალექტური ლექსიკა; ნათესაობის აღმნიშვნელი ლექსიკა ფერეიდნულში.

შესავალი. საქართველო თავისი ადგილმდებარეობიდან, ბუნებრივი და ადამიანური რესურსებიდან გამომდინარე ყოველთვის წარმოადგენდა ცივილიზაციათა გზაჯვარედინს, დიდი იმპერიების შეხვედრისა და დაპირისპირების ადგილს. მიუხედავად იმისა, რომ საქართველოსა და ირანს შორის არ არსებობს უშუალო საზღვარი, ორივე ქვეყანა ისტორიულად მეზობლები იყვნენ, შესაბამისად, მათ შორის არსებობდა ინტენსიური ურთიერთობები.

ირანის პოლიტიკა საქართველოში უძველეს დროიდან ძირითადად ტერიტორიულ გაფართოებას, ოკუპაციას, მარცვას, მკვლელობასა და გადასახლებას ეფუძნებოდა. ქართველთა მასობრივი გადასახლება ირანში სეფიანთა დინასტიის ზეობის დროს მოხდა. ირანში ქართველები სხვადასხვა ადგილებში, უმეტესად ხორასანში, ფარსში, მაზანდარანსა და ხუზისტანში დაასახლეს. ყველა ზემოხსენებულ რაიონში ქართველებმა დაკარგეს თავიანთი ენა, რამაც გამოიწვია ეროვნული თვითშეგნების დაკარგვაც.

დარჩა მხოლოდ ფერეიდნის მხარე, სადაც მე-17 საუკუნეში კახეთიდან დიდი რაოდენობით ქართველი ჩაასახლეს.

ფერეიდანის მდებარეობს ირანის ცენტრალურ პროვინციაში – ისპაჰანში, ქალაქ ისპაჰანიდან დაშორებულია 200 კმ-ით. იგი არის მაღალმთიანი რაიონი, სადაც ქართველების გარდა ცხოვრობენ: სომხები, სპარსები, თურქები, ბახტიარები.

ფერეიდნის მხარე ერთადერთია დღევანდელ ირანში, სადაც შენახულია ქართული ენა, ქართული გვარები, დასახლებების ქართული სახელწოდებები და ადათ-წესები.

სპარსული წყაროებისა და ევროპელი მწერლების თხზულებების მიხედვით, ფერეიდნელმა ქართველებმა წინაპართა სარწმუნოება ფერეიდანში გადასახლების შემდეგ დიდი ხნის განმავლობაში შეინარჩუნეს, თუმცა სხვადასხვა მიზეზის გამო იძულებულნი გახდნენ მიეღოთ მაჰმადიანობა (მუნში, 1972: 960).

სარწმუნოებისგან განსხვავებით, ფერეიდნელებმა შეინარჩუნეს ქართული ენა. ირანის სხვადასხვა ადგილას მცხოვრები ქართველების ქართულად საუბრის შესახებ ცნობები მოიპოვება წყაროებში. ზ. ჭიჭინაძის გადმოცემით, სომეხი მწერალი ფერეიდნელებთან შეხვედრის შემდეგ გაკვირვებით წერს: „უნდა მოგახსენოთ, რომ ყველა ამათ მტკიცეთ შეუნახავთ ქართული ენა და ხასიათები, ყველგან ესენი ქართველად იწოდებიან, ტანსაცმელსაც ქართულად იცმენ, მე ძალიან მიკვირს, რომ ასე დაშორებულს მხარეში, ამდენი ხნის განმავლობაში ქართველებს ქართული ენა არ დაუკარგიათ“ (ჭიჭინაძე, 1990: 83).

ბუნებრივია, მე-17 საუკუნიდან მოყოლებული ფერეიდანში ჩასახლებულ ქართველთა მეტყველებამ გარკვეული ცვლილება განიცადა სხვადასხვა მიზეზის გამო. მათ შორის უმთავრესია: ოთხსაუკონოვანი

უკონტაქტობა საქართველოსთან, სალიტერატურო ქართულთან და სპარსული ენისა და კულტურის ძლიერი გავლენა. ენობრივი ცვლილება განსაკუთრებით ლექსიკის სფეროს შეეხო. არაერთი ქართული ლექსიკური ერთეული დაიკარგა ან იშვიათად გამოიყენება.

მიუხედავად ამისა, მშობლიურ გარემოს მოწყვეტილ ფერეიდნელ ქართველთა მეტყველება – ფერეიდნული დიალექტი ირანში კუნძულის სახით დღემდე არსებობს და ენობრივი თვითიმუნიზაციის საოცარ ნიმუშს წარმოადგენს.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა. კვლევა ეყრდნობა ახალ დიალექტურ მასალას, რომელიც ჩვენ მიერ არის ჩაწერილი ფერეიდნის ქართულ სოფლებში (ჩულრუთი, მარტყოფი, ვაშლოვანი, დაშქესანა, ახჩა, თორელი...). ასევე, დავამუშავეთ ქართულ დიალექტურ კორპუსში (corpora.co) წარმოდგენილი ფერეიდნული ტექსტები. ფერეიდნული ტექსტები სხვადასხვა დროს ჩაიწერეს და გამოსცეს: მ. თოდუამ, მ. მაჭავარიანმა, დ. ჩხუბიანიშვილმა, თ. უთურგაიძემ, ჯ. გიუნაშვილმა, მ. ბერიძემ, ლ. ბაკურაძემ...

ფერეიდნული მეტყველების შესახებ არსებობს საინტერესო ისტორიული ცნობები, ენათმეცნიერული კვლევები. პირველი მეცნიერული კვლევა ფერეიდნული დიალექტის შესახებ არნოლდ ჩიქობავას ეკუთვნის. მეცნიერმა 1922 წელს საქართველოში ჩამოსული ფერეიდნელი ქართველისგან - სეიფოლაჰ ხან იოსელიანისგან ჩაიწერა ტექსტები, რომელზე დაყრდნობითაც გამოაქვეყნა ნაშრომები: ვინის რეფლექსები ფერეიდნულში (1923), -ყე ნაწილაკი ფერეიდნულში და მისი მნიშვნელობა გრამატიკა-ლოლიკის ურთიერთობის თვალსაზრისით (1923-1924), ფერეიდნულის მთავარი თავისებურებანი (1927). არნ. ჩიქობავა ფერეიდნული ქართულის შესახებ წერს: „უცხო ტომთა შორის მოქცეული, ქართული კილოებს მოწყვეტილი და მათთან ურთიერთობას მოკლებული, სამწერლობო ქართულის ზეგავლენიდან სრულიად განთავისუფლებული ფერეიდნული პრინციპულად უნიკუმს წარმოადგენს ქართულ კილოთა შორის“ (ჩიქობავა, 1927: 197).

გამოქვეყნებულია მნიშვნელოვანი სამეცნიერო ნაშრომები; დ. ჩხუბიანიშვილის სამეცნიერო წერილებში (2012) შესულია ავტორის კვლევები ფერეიდნული დიალექტის თავისებურებების შესახებ, ასევე, ფერეიდნული ტექსტები; 2020 წელს გამოიცა მ. ბერიძისა და ლ. ბაკურაძის მონოგრაფია „ქართული ენის ფერეიდნული დიალექტი“, რომელიც მრავალი ასპექტით არის მნიშვნელოვანი; წიგნში გაშუქებულია ფერეიდნული დიალექტის ენობრივი მახასიათებლები, წარმოდგენილია ფერეიდნული მეტყველების ნიმუშები.

ნათესაობასთან დაკავშირებული ლექსიკა ფერეიდნულში სპეციალური კვლევის საგანი არ ყოფილა. ვფიქრობთ, ჩვენი კვლევა

საინტერესოა დიალექტში არსებული ლექსიკური ფონდის შესწავლის კუთხით, ასევე ეთნოკულტურული თვალსაზრისით.

მეთოდოლოგია. საკითხის სპეციფიკიდან გამომდინარე, კვლევისას გამოვიყენეთ სხვადასხვა მეთოდი: ა) აღწერითი მეთოდი, რომლის საშუალებითაც აღვწერეთ და გარკვეული პრინციპით დავაჯგუფეთ ფერეიდნულ ქართველთა მეტყველებაში არსებული ნათესაობის გამომხატველი ლექსიკური ერთეულები, შესიტყვებები, ბ) შედარებითი მეთოდის გამოყენებით სხვადასხვა წყაროდან (ახალი დიალექტური მასალა, გამოქვეყნებულ ტექსტები, სამეცნიერო ნაშრომები) მოძიებული და სისტემატიზებული ფერეიდნული ლექსიკური ერთეულები შევუდარეთ ქართული ენის განმარტებით, ეტიმოლოგიურ და დიალექტურ ლექსიკონებს, ვაჩვენეთ ფერეიდნულის მიმართება ქართულ სალიტერატურო ენასა და დიალექტებთან, გ) შეპირისპირებითი მეთოდის მიხედვით გამოვავლინეთ ფერეიდნულ ქართველთა მეტყველებაში სპარსული ან სპარსულის გზით შემოსული ნათესაობის აღმნიშვნელი ლექსიკური ერთეულები, დავაზუსტეთ მათი ფორმოზოგ-სემანტიკური ასპექტები, დ) ანალიზისა და სინთეზის მეთოდებით გავანალიზეთ ფერეიდნული დიალექტის ლექსიკური თავისებურებები, ბილინგვურ (ქართულ-სპარსულ) გარემოში ფერეიდნულში მიმდინარე ენობრივი (ლექსიკური) ცვლილებების ზოგადი ტენდენციები.

მსჯელობა/შედეგები. ფერეიდნული დიალექტი მრავალმხრივ იქცევს ყურადღებას. სტატიაში განვიხილავთ ნათესაური ურთიერთობის გამომხატველ სიტყვებს, რომლებიც ენის/დიალექტის ლექსიკური ფონდის ერთ-ერთ აქტიურ ნაწილს წარმოადგენს.

ნებისმიერი საზოგადოების სოციალური სტრუქტურის შესასწავლად მნიშვნელოვანია ნათესაობის სისტემის ანალიზი. ნათესაობის სისტემის რაობის შესახებ ეთნოგრაფიულ ლიტერატურაში აზრთა სხვადასხვაობა არსებობს. სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ ნათესაობის ტერმინი არის სიტყვა ან სიტყვათა ჯგუფი, რომლებიც აღნიშნავენ ნათესაურ ურთიერთობას და ამ ურთიერთობის წინამორბედ, ან ერთდროულად წინამორბედ და მომდევნო წევრებს (სოსელია, 1979: 61). ნათესაურ ტერმინებს ახასიათებს გარკვეული თავისებურება.

ნათესაობის ტერმინები იყოფა **აღნიშვნისა** და **მიმართვის** ტერმინებად. პირველი რიგის ტერმინოლოგია გამოიყენება ნათესავის აღსანიშნავად, მეორე რიგისა კი – ამ ნათესავისადმი მიმართვისას.

ზემოთქმულის გათვალისწინებით, ნათესაობის ტერმინი „ესაა სიტყვა, ან სიტყვათა ჯგუფი, რომელიც გამოხატავს ერთ ან რამდენიმე ნათესაურ ურთიერთობას, გამოიყენება აღნიშვნისას ან მიმართვისას და მორფოლოგიური თვალსაზრისით არის მარტივი (ელემენტარული), შედგენილი ან აღწერილობითი“ (გოგინაშვილი, 1991: 4).

განასხვავებენ ნათესაობის ორ ძირითად კატეგორიას: 1. **სისხლით ნათესაობა** და 2. **მოკეთეობრივი (სოციალური) ნათესაობა**. გარდა ამისა, გამოიყოფა ისეთი ნათესაობაც, რომელიც არცერთ ხსენებულ კატეგორიას არ მიეკუთვნება. ზოგი მეცნიერი მას **ხელოვნურ ნათესაობას** უწოდებს (იქვე: 6).

განვიხილოთ ცალ-ცალკე ფერეიდნელ ქართველთა მეტყველებაში გამოყენებული ნათესაობის გამომხატველი სხვადასხვა სახის ლექსიკა.

I. სისხლით ნათესაობის აღმნიშვნელი ტერმინები ფერეიდნულში

ფერეიდნულში საერთო ეთნიკური და გვაროვნული წარმომავლობის აღსანიშნავად გამოიყენება სხვადასხვა ტერმინი; აქტიურია ქართული ტერმინები: **ჩონებური** (<ჩვენებური); **ძოლი** (<ძვალი „სისხლით ნათესავი“; **ოჯახი, სახლი; პაპანი** („დედულეთი“); **დიდი, დიდები** („წინაპარი“); **ნათესავი, გვარი** (ახალი შემოსულია ფერეიდნულში). პარალელურად იხმარება არაქართული წარმომავლობის სიტყვებიც, როგორცაა: **ხიში** خويش, **ხიშოყომი** قوم و خويش (სპარს. „ნათესავი“); **ჰამჯენსი** هم جنس , **ჰამნეადი** همزاد (სპარს. „ერთი ჯიშის“), **ჰამილი** حاملي („გვარი“).

დასახელებული ტერმინებიდან განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს სომატური სახელი **ძოლი** (<ძვალი). სოფლიველ (მარტყოფელი) ნაჯაძყულანი ჩონ **ძოლები** არიან (ჩულრუთი).

ხშირად გამოიყენება საქართველოდან ფერეიდანში ჩამოსული ქართველების მიმართ: ქენ ჩონ **ძოლები** ხართ (ჩულრუთი).

ძვალი ნათესაობის აღსანიშნავად გვხვდება ძველ ქართულში **ხორც** სიტყვასთან ერთად (ძვალი და ხორცი = სისხლი და ხორცი): **„ძუალთა ჩემთაგანი და ჭლრცთა ჩემთაგანი ხარ მენ“** O, დაბ. 29,14 (აბულაძე, 1973).

ძვალი (**გვართან** კომპოზიციაში) ნათესაობის სემანტიკით დასტურდება ხევსურულ დიალექტში: **ძვალ-გვარი** – შთამომავლობა, მოდგმა; **გვარ-ძვალი** – გვარი, გვარის წარსული (ჭინჭარაული, 2005).

შდრ. ქეგლ: **ძვალ-გვარი** – კუთხ. (ხევს.) ბუნებრივი გზით განვითარებული (უცხოთა შეურეველი) გვარი (<https://www.ice.ge/liv/liv/ganmartebiti.php>).

ძვალი გვხვდება სხვა სომატურ სახელებთან კომბინაციაში: **ძვალ-რბილი,** **ძვალ-სისხლი,** **ძვალ-სახსარი** (<https://www.ice.ge/liv/liv/ganmartebiti.php>).

ძვალი, როგორც სხეულის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ნაწილი და საყრდენის, ბურჯის სიმბოლო – ფერეიდნულში განზოგადდა და სისხლით ნათესაობის აღმნიშვნელ ტერმინად იქცა. ქართულ სალიტერატურო ენასა და დიალექტებში ნათესაობის სემანტიკით ცნობილია სხვადასხვა სომატური ლექსემები (გული, ღვიძლი, სისხლი, ხორცი, თესლი...).

სისხლით ნათესაობის გამომხატველი ტერმინები განსხვავებულია თაობების მიხედვით. გამოიყოფა მეორე, პირველი და ნულოვანი თაობის

აღმნიშვნელი ტერმინები. განირჩევა აგრეთვე აღმავალი და დაღმავალი ნათესაობა.

1. აღმავალი ნათესაობა

ა) მეორე თაობის აღმნიშვნელი ტერმინები

პაპის/ბაბუის შესატყვისად ფერეიდნულში გამოიყენება **დიდალა**. შედგება ორი კომპონენტისგან: პირველი ნაწილი – **დიდ** ქართულია, მეორე კი – **ალა** (آلا) მონღოლურ-თურქული წარმომავლობისაა, რომელიც გავრცელებულია სპარსულში. „ალა“ მამაკაცთა სახელებს წინ ან ბოლოს ერთვის პატივისცემის ნიშნად და იხმარება შემდეგი მნიშვნელობებით: „უფროსი, დიდი, ბატონი, პატრონი, მამა“. ტერმინი მორფოლოგიურად აღწერილობითია; **დიდალა** სიტყვასიტყვით აღნიშნავს „დიდ მამას“. აღნიშვნისა და მიმართვის ფორმა ერთია.

ჩემ ალა ბაიტა რო ყოფილა, ჩემ **დიდალა** გასულა და დაკარგულა; სოფელჩი რო ვიყავ, ჩემ **დიდალას** პირიტყს ვამოებდი (ჩულრუთი).

ფერეიდნულში გვხვდება **პაპანი** (პაპა სიტყვის ნარიანი მრავლობითის ფორმა), რომლის მნიშვნელობაც სახეცვლილია: აღნიშნავს მხოლოდ დედის მხრიდან ნათესავეებს, დედულეთს.

ბებიას ფერეიდნულში შეესაბამება **დიდედა**. ტერმინი ქართულია და მიღებულია **დიდი** და **დედა** სიტყვების კომბინაციით. ფონეტიკური ცვლილების შედეგად **დიდი დედა** > **დიდედა**. მიმართვის შემთხვევაშიც იგივე ფორმა – **დიდედა** გამოიყენება.

ბაიტა რო ვიყავ, **დიდედამ** მატყლის საბუჯარი და წინდა შამიქნისყე, რო ზამთარჩი ჯელ-ფეკი არ დამძრეს (მარტყოფი); ჩემ **დიდედას** თავის ყმაწილები მარტო გოზრდია (ჩულრუთი).

„ბებიას“ სემანტიკით დასტურდება აგრეთვე ქართული სიტყვაფორმა **დიდიდა**.

შდრ. **დიდია / დიდია** (მესხ.) – დიდედა, ბებია (ღლონტი, 1984).

ბ) პირველი თაობის აღმნიშვნელი ტერმინები

მამა ფერეიდნულ დიალექტში გავრცელებული სიტყვაა. ამასთანავე, მამის მნიშვნელობით სპარსული ენის გავლენით მკვიდრდება უცხოური ტერმინები: **ბაბა** (სპარს. بابا /baba), **ალა** (მონღოლურ-თურქული), **ადა** (თურქული).

შეიძლება ითქვას, რომ ფერეიდნულში **ბაბა**-ს გავრცელება ბოლო ორი ათწლეულის განმავლობაში მოხდა. **ბაბა** სალიტერატურო სპარსულსა და დიალექტებში მიმართვის დროს იხმარება და მოფერებით ნიუანსს ატარებს. ეს სიტყვაფორმა ბევრ ენაში არსებობს (კიკვიძე, 1991: 19). **ალა** ნიშნავს „დიდს, უფროსს“ და გამოიყენება პატივისცემის გამოხატვისას. ერთნაირად გამოიყენება როგორც აღნიშვნისას, ისე მიმართვისას.

მომუდარ ბიჭი **მამას** არ დოუყურებს (მარტყოფი); ჩემ **ადა** ცხონდა, ანს ძრიალ ბევრს მუშაობდა (ვაშლოვანი).

შდრ. **ბაბა** (იმერხ. აჭარ., გურ...) – მამა (ღლონტი, 1984).

ადა გავრცელებულია დაშქესანასა და თორელში. სადაც ძლიერია თურქული ენის გავლენა. სიტყვა მომდინარეობს თურქული სიტყვიდან ata „მამა, პაპა, წინაპარი“. ჩემ **ადა** მაშინს უწყებოდა და ცხო მაშინმა ძკრა და მოკლა (დაშქესანა).

დედა უძველესი დროიდან ერთდროულად დედისა და მდედრობითი სქესის აღმნიშვნელი სიტყვა იყო. ფერეიდნულში ძირითადად აღნიშვნისას იხმარება.

ჩემ **დედამ** ცომი მოზილისყე და თორნეჩი პური დაკრისყე (ვაშლოვანი).

დედა ხშირად გვხვდება წყევლა-ლანძღვის გამომხატველ გამოთქმებში: **დედა** კი მოგიკდეს (ჩულრუთი); შე უდედმამოვ! (მარტყოფი).

ხატოვან გამოთქმებში: თავის **დედას** ძუძუს მაძჭრის; მუტრუკი რო **დედასაყე** დაწინავრდა, გელი გაახევეს.

ფერეიდნულში, განსაკუთრებით ახალი თაობის მეტყველებაში, მიმართვისას ხშირად გვხვდება **მამან** (مامان), რომელიც სპარსული წარმოშობისაა. ტერმინი მიმართვის დროს იხმარება და მოფერებით ნიუანსს ატარებს დღევანდელ ირანში. მისი აქტიურად გამოყენება შესამჩნევია ბოლო ორი ათწლეულის განმავლობაში. „დედას“ მნიშვნელობით იშვიათად დასტურდება აგრეთვე სპარსული ტერმინი **ნანა** (نان).

ბიძა – 1. დედის ან მამის ძმა, 2. მიმართვა მამის ხნის უცხო კაცისადმი (ქეგლ). **ბიძა** ფერეიდნულში იშვიათად გამოიყენება. აქ „დედის ძმა“ და „მამის ძმა“ სხვადასხვა ტერმინებით გადმოიცემა. „დედის ძმის“ აღსანიშნავად გვხვდება ორი სიტყვაფორმა: **აღადია** და **დადა** (სპარს. dayi „დედის ძმა, ბიძა“). **აღადია** კომპოზიტიური აგებულებისაა: **აღა** + **დია**. პირველი ნაწილი მონღოლურ-თურქულია (آغا) და გამოიყენება პატივისცემის გამოხატვისას, ხოლო მეორე – სპარსული, რომელიც „დედის ძმას“ აღნიშნავს. სპარსული ტერმინია **დადა** (دای) „დედის ძმა“.

ჩემ დედაკაცი ჩემ **აღადიას** ყორია; მოლიანნი ჩონ **დადანი** არიან. შდრ. **ტაია** (აჭარ.) – ბიძა, დედის ძმა (ღლონტი, 1984), **ტაია-ი** (ფუტკარაძე, 1993).

„მამის ძმას“ აღნიშნავს ტერმინი: **ამუა** (امو) / **ამი** (امع), რომელიც სპარსულში არაბულიდან არის შემოსული.

ერთ **ამუა** მყვანდა, ოქროს დაიძახოდეს (ახჩა); ჩემ **ამიამ** თონდეჩი კოჭობა ჩადგისყე (ახჩა).

შდრ. ტაოური, იმერხ. **ემიანი/ემიო/ემიჯაი** (emmi დიალ. ბიძა) – მამის ძმა, ბიძა (ფუტკარაძე, 1993).

პირველი აღმავალი თაობის სხვა ტერმინებია: **დედია** / **დედიდა**, **ამა**.

„დედის დის“ სემანტიკით გავრცელებულია **დედია** / **დედიდა** ფორმები. **დედიდა** შედგება ორი ნაწილისაგან: **დედის(ს)** + **და**. პირველი კომპონენტის ბოლოკიდურად ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნისეული **ს**

თანხმოვანი დაკარგულია. **დედია** მიღებულია **დედიდა** სიტყვის შემდგომი ფონეტიკური ცვლილებით (დ თანხმოვნის დაკარგვით): **დედის და > დედიდა > დედია**.

დედას მოუგია და დედია დასუსტებულა (ჩულრუთი).

შდრ. ქართ.: **დედის და > დეიდა** (იკარგება **დედ-** ძირისეული დ თანხმოვანი და ნათესაობითი. ბრუნვის ნიშნისეული **ს** თანხმოვანი).

დედიდა – დედის დაჲ (ორბელიანი, 1991).

„მამის დას“ ფერეიდნულში გამოხატავს სპარსულში არაბულიდან შემოსული ტერმინი **ამა**. ქორწილში ჩემ დედია და ამა ძრიალ შუმპრობდეს (ჩულრუთი).

გ) ნულოვანი თაობის აღმნიშვნელი ტერმინები

ნულოვანი თაობის ტერმინებიდან ფერეიდნულში უცვლელადაა შემონახული ქართული ლექსიკური ერთეულები: **და, ძმა**, რომლებიც ჩვეულებრივ გამოიყენება აღწერისას. მიმართვისას კი მათ სხვა სიტყვები ენაცვლება. ამ შემთხვევაში მნიშვნელობა აქვს ადრესატის ასაკს. მაგალითად, უფროსი დის მიმართ იხმარება თურქულიდან შემოსული ტერმინი **ბაჯი** (თურქ. **حاجی** hajji), ხოლო უფროს ძმას მიმართავენ სპარსული სიტყვებით **ქაქა** (كاکا) და **დაში** (دش) < დადაში „უფროსი ძმა“. თანატოლები ერთმანეთს, ჩვეულებრივ, სახელით მიმართავენ.

ჩონ ცხრა და-ძმანი ვართ; ექსი ძმანი ვართ და სამიც და ყოვ; დაშია ათ წელი ჩემყე დიდია; ქაქამ ერთ ჳელ ბევრი მცა (ჩულრუთი).

შდრ. ჩვენებურების მეტყველებაში დასტურდება **ბაჯიაი / ბაჯოი** – უფროსი და (საერთოდ, უფროსი ქალისადმი მიმართვის ფორმა პატივისცემის გამოსახატავად) (ფუტკარაძე, 1993).

2. დაღმავალი ნათესაობის ტერმინები

ა) **პირველი თაობის დაღმავალი** ნათესაობის ტერმინებიდან ფერეიდნულში საინტერესოა „შვილის“ შესატყვისი სიტყვა **ყმაწილი** (< ყმაწვილი).

ყმაწილები აკვანჩი ჩავაწვინითყე და კალოზე გადდითყე (ჩულრუთი); მე რუა ყმაწილი მყავ, ხუთი ბიჭი და სამი ყორი (ვაშლოვანი).

შდრ. ქართ. **ყმაწვილი** – 1. იგივეა, რაც ბავშვი, 2. ახალგაზრდა, მოწიფული (ვაჟი ან ქალი, 3. ახალგაზრდა ვაჟი, – ჭაბუკი (ქეგლ <https://www.ice.ge/liv/liv/ganmartebiti.php>).

ფერეიდნულ ქართველთა მეხსიერებაში სიტყვა **შვილი** ჯერ კიდევ ცოცხალია, მისი მნიშვნელობა იციან, თუმცა მას მეტყველებაში აქტიურად აღარ იყენებენ.

„**ვაჟიშვილის**“ აღსანიშნავად **ბიჭი**, ხოლო „ქალიშვილის“ მნიშვნელობით გავრცელებულია **ყორი**.

ბიჭები დამიქორწილებია და ყორები გამითხოვებია (ვაშლოვანი); ყორო, შენ გებნები, ძალო, შენ გააგე (მარტყოფი).

ყორი ქართული წარმომავლობის სიტყვა ჩანს. მასთან ფორმოზრივ და სემანტიკურ სიახლოვეს გვიჩვენებს მეგრული **ქორი** „ნეზვი, მდედრი“ (ქობალია, 2010).

საინტერესოა კომპოზიტური სიტყვაფორმები: **გერბიჭი** და **გერყორი**. თუ კაცი ან ქალი მეორედ დაქორწინდა, ერთის შვილები წინა ქორწინებიდან მეორისთვის გერბიჭი ან გერყორი იქნება.

ბ) მეორე თაობის დაღმავალი ნათესაობის ტერმინია **ნავა** نوا, რომელიც სპარსული სიტყვაა და „შვილიშვილს“ აღნიშნავს. „შვილთაშვილის“ აღსანიშნავად ასევე სპარსული ტერმინი **ნათიჯა** ناتیجا გამოიყენება.

შვილიშვილს, შვილთაშვილს, ჩვეულებრივ, სახელით მიმართავენ.

ფერეიდნელ ქართველთა მეტყველებაში „შთამომავლობის“ მნიშვნელობით გამოიყენება **გასადევარი**. ეს იუსელიანები ყასიანთ **გასადევარნი** არიან (ჩულდრუთი).

ტერმინი დასტურდება ქდკ-ში განთავსებულ ფერეიდნულ ტექსტებში: ქუჩიანი, თუხანი, თუხანი მე მგონია, რო ჯუგაშვილის **გასადევარი** იყენ; ალაქუჩიქიანთ დაძმახიანყე და ალაქუჩიქიანი ურუჯყურბეგის **გასადევარნია** (<http://www.corpora.co/#/corpus>).

გასადევარი ქართული სიტყვაა ძირით და გაფორმებით. **დევ-** ძირს ძველსა და თანამედროვე ქართულში ძირითადად ერთი მნიშვნელობა აქვს:

დევა / დევნება – გადევნება, მიდევნება (ი.ა.); **დევნა** – „წარქცევა“, მიდევნა, მიყოლა, შედგომა, „მიდევარ-ყოფნა“, „დევნის-ყოფა“. **დევნულება** (ი.ა.)

(<http://www.nplg.gov.ge/saskolo/index.php?a=term&d=44&t=6989>).

ს-დევ-ს – 1. უკან მიჰყვება დასაწევად - მისდევს, დასდევს, 2. დაჰყვება, დასდევს, (სულ) თან ახლავს (<https://www.ice.ge/liv/liv/ganmartebiti.php>).

გასადევარი ქეგლ-ში განმარტებულია როგორც: 1. ბალახიანი ადგილი, სადაც საქონელს გადენიან, - სამოვრები, 2. რაც რაიმეს გასწვრივ მდებარეობს, - გაყოლება. (<https://www.ice.ge/liv/liv/ganmartebiti.php>).

გასადევარი გვხვდება ქართული ენის კილოებშიც (ხევსურული, თუშური, ფშაური) და აღნიშნავს: საქონელს, ცხვარ-ძროხას, სამწყემსოს; საქონლის სამოვარ ადგილს (<https://www.ice.ge/liv/liv/xevs.php>; <https://www.ice.ge/liv/liv/tushur.php>; <https://www.ice.ge/liv/liv/fshauri.php>).

დევ- ძირის შემცველი სიტყვაფორმების ამოსავალი მნიშვნელობა არის: გადევნება, გაყოლა, გაგრძელება... ფერეიდნულში მოხდა სიტყვის სემანტიკური გადაწევა; **დევ-** ძირი გამოყენებულ იქნა „შთამომავლობის“, როგორც გვარის მიმდევარის, გამყოლის, გამგრძელებლის, აღმნიშვნელი სიტყვის საწარმოებლად. **გასადევარი სა-** – -არ კონფიქსით გაფორმებულ მიმდებარე ფორმას წარმოადგენს.

გ) ნულოვანი თაობის ტერმინები – **ბიძაშვილი**, **მამიდაშვილი**, **დეიდაშვილი** ფერეიდნულშიც აღწერთია: „ბიძის“, „დეიდისა“ და

„მამიდის“ აღმნიშვნელ ტერმინთა ნათესაობითი ბრუნვის ფორმას ემატება „ბიჭი“ და „ყორი“. მაგალითად: **დედიდას ბიჭი** („დეიდაშვილი ბიჭი“), **დედიას ყორი** („დეიდაშვილი გოგონა“), **ალადიას ბიჭი** („ბიძაშვილი ბიჭი“), **ალადიას ყორი** („ბიძაშვილი გოგონა“), **ამუას ბიჭი** („მამიდაშვილი ბიჭი“), **ამუას ყორი** („მამიდაშვილი გოგონა“). მიმართვის ფორმები განსხვავებულია ასაკისა და სქესის მიხედვით. თუ ადრესატი მამრობითი სქესის უფროსი დეიდაშვილი, მამიდაშვილი ან დეიდაშვილია, მიმართვისას მის სახელს პატივისცემის ნიშნად დაურთავენ **დაშ**-ს, ხოლო თუ ადრესატი ქალბატონია, მას **ბაჯი** სიტყვით მიმართავენ. უფროსები უმცროსებს საკუთარი სახელით მიმართავენ.

II. მოკეთეობრივი (სოციალური) ნათესაობის გამომხატველი ტერმინები

1. აღმავალი თაობის აღმნიშვნელი ლექსიკა

ა) ფერეიდნულმა დიალექტმა დღემდე უცვლელად შემოინახა **მეორე აღმავალი თაობის** მოკეთეობის აღმნიშვნელი ტერმინები: **მამამთილი, დედამთილი, სიმამრი და სიდედრი**.

ქორწილში ახანძალს რო მაყვანენ, დედამთილმა უნდა გეგებოს (მარტყოფი); ემ გოლს დედამთილის ენა ქიან. ჩონ დროს ერთ რასმი იყო, რო დამძრახებას დაძაოდეს, ახანძალმა როსაც დედამთილი და მამამთილი იყნეს, არ უნდოდა იბნას; ჩემ სიდედრი და სიმამრი ძრიალ ნამაჲ ხალლი არიან (ჩუღრუთი).

დედამთილს და მამამთილს ნათესაური კავშირის ან ქმრის მიმართვის მიხედვით მიმართავენ. სიმამრს და სიდედრს ასევე ნათესაური კავშირის მიხედვით ან **ამუ**, **ალადი** სიტყვებით მიმართავენ.

დედინაცვალი და **მამინაცვალი** ფერეიდნულში არ არის შემორჩენილი. „დედინაცვლის“ მნიშვნელობით გამოიყენება სპარსული ლექსიკური ერთეული **ზანაღა** (آن زن). კომპოზიტური აგებულებისაა: **ზან** (زن) ნიშნავს „ქალს/ცოლს“, **ალა** (آ) კი – „კაცს/მამას“. ნასესხები სიტყვაფორმების პარალელურად გვხვდება ქართული ტერმინები: **გერდედა** „დედინაცვალი“ და **გერმამა** „მამინაცვალი“, რომელთა სტრუქტურაც შედგენილია: **გერ + დედა / მამა**.

ბ) **პირველი აღმავალი თაობის** მოკეთეები – **დეიდისა** და **მამიდის ქმარი** ფერეიდნულში სპეციალური ტერმინით არ აღინიშნება. მიმართვისას გამოიყენება **ამუ** ან **ალადი**. ზოგჯერ ადრესატის საკუთარ სახელს წინ **დაშ**-ს უმატებენ. მაგალითად: **დაშ-ჰამიდ...** **დაშ** (شاه) სპარსული სიტყვაა, წარმოადგენს **დადაში** شاهنشاهی სიტყვაფორმის შემოკლებულ ვარიანტს და პატივსაცემი პირისადმი მიმართვისას გამოიყენება.

„ბიცოლას“ აღსანიშნავად გამოიყენება სპარსული ტერმინები: **ზანამუ** (زن عمو), **მამუა** „მამის ძმის ცოლი“, **ზანდაი** (زن دایی), „დედის ძმის ცოლი“.

ტერმინები შედგება **ზან** („ცოლი/ქალი“) + **ამუ/დაი** („ბიძა“) კომპონენტებისაგან.

ჩემ **ზანამუა** ჩემ დედაც არი (ჩულრუთი); ჩონ ექ **ზანამუას მამუას** ვეტყით (თორელი).

გ) **ნულოვანი თაობის** მეუღლეობის აღმნიშვნელი ტერმინებიდან უცვლელადაა შემონახული ქართული სიტყვა **ქმარი**, ამავე მნიშვნელობით დასტურდება ასევე **კაცი**. „ცოლის“ აღსანიშნავად გამოიყენება ქართული სიტყვაფორმა **დედაკაცი** (**ცოლი** სიტყვა ფერეიდნულში არ გვხვდება). **დედაკაცი** „ცოლი“, **კაცი** „ქმარი“ ქართულში გავრცელებული სიტყვებია.

ჩემ **ქმარს** აზიზილა ჰქიან (ჩულრუთი); **დედაკაცი** რო მოყვანე, ბაბუა ვიყავ; **დედაკაცს** ვებნები, რო ზალმა გადგოსო (ვაშლოვანი).

საინტერესოა ის ფაქტი, რომ ფერეიდნულში **ქალი**, როგორც მდებრობითი სქესის აღმნიშვნელი სიტყვა, აღარ გამოიყენება, თუმცა ეს ტერმინი ერთმა ისტორიულმა მოვლენამ და მასთან დაკავშირებულმა ადგილის (გამოქვაბულის) სახელმა შემოინახა. „ავღანელებმა რო მოდდეს სოფელჩი, კაცებმა დედაკაცები **ქალების ქობჩი** (გამოქვაბულში) წაყვანეს“ (ჩულრუთი).

2. დაღმავალი თაობის ლექსიკა

ა) **პირველი დაღმავალი** თაობის ტერმინები – **სიძე**, **(რ)ძალი** ფერეიდნულში აქტიურად გამოიყენება: ჩემ **სიძე** ჩემ ძმას ბიჭია, ჩულრუთს ჩონ სახლჩი ცოცხლობს.

რძალი გვხვდება ფონეტიკური ვარიანტებით: **ძალი/ზალი**:

სამი **ზალი** მყავ, სამივე ჩემ გულჩი არიან (ჩულრუთი).

ზალი ფერეიდნულში, ჩვეულებრივ, აღნიშნავს „ვაჟიშვილის მეუღლეს“ და „ქმრის ძმის ცოლს“. „ძმის ცოლის“ მნიშვნელობით იხმარება სპარსული ტერმინი **ზანდაში** (زن داسی)

აქტიურია ქართული სიტყვაფორმები: **ნეფე** („სიძე“), **ახანძალი** (<ახალი რძალი „პატარძალი“).

ნეფემ ახანძალს თავზე ფული გადაყარისყე (ჩულრუთი).

საინტერესოა **მეუღლეების ნათესავების** გამომხატველი ლექსიკა. ქმრის ნათესავებს გამოხატავს ქართული ტერმინები: **მული** („ქმრის და“) და **მაზლი** („ქმრის ძმა“).

მე სამი **მული** და ოთხი **მაზლი** მყავ (ვაშლოვანი).

ცოლის ნათესავების აღსანიშნავად გამოიყენება: **ყავმი** „ცოლისძმა“, რომელიც არაბულიდან არის სპარსულში შემოსული და „ახლობელს“ აღნიშნავს.

„ცოლისდის“ სემანტიკას გადმოსცემს სპარსულიდან შემოსული თურქული ტერმინი **ბაჯანალი** (باجناق/bacanak). ფერეიდნულში ნასესხები სიტყვის სემანტიკა შეცვლილია. შდრ. სპარსულში **ბაჯანალი** – „ცოლის დის ქმარი“.

მდრ. **ბაჯანალი** (მესხ., აჭარ., ჩვენებ. მეტყვ.) – ქვისლი (ღლონტი, 1984; ფუტკარაძე, 1993);

ფერეიდნულში გვხვდება ქართული სიტყვა **ქვისლი** ფონეტიკური სახესხვაობით – **ქუსლი**: მე **ქუსლი** არა მყავ, ჩემ დედაკაცი მარტუკა ყორია (მარტყოფი).

ქუსლის პარალელურად იხმარება სპარსული ტერმინი **ჰამრიშ** (همريش).

საინტერესოა ქართული ტერმინი **ფეჯი**, რომელიც ფერეიდნულ დიალექტში სრულიად განსხვავებული სემანტიკით, კერძოდ, „მეორე ცოლის“ აღსანიშნავად გამოიყენება.

მე ყმაწილი არ მყვანდა და ჩემ ქმარმა ფეჯდ მამიყვანა (ჩულრუთი).

სარწმუნეობის მიხედვით, ირანში მრავალცოლიანობა დაშვებულია, თუმცა მსგავსი ფაქტები დღესდღეობით ძალიან იშვიათად დასტურდება.

კახურში (ქიზიყურში) ანალოგიური მნიშვნელობით დასტურდება **ფეჯი** – ქმრის წინანდელი ცოლი მეორე ცოლისათვის და ცოლის წინანდელი ქმარი მეორე ქმრისათვის (ს.მენტეშ.) (ღლონტი, 1984).

დასკვნა. გაანალიზებული მასალის საფუძველზე შეიძლება ითქვას, რომ ფერეიდნულში, ქართული ენობრივი სამყაროსგან ოთხსაუკუნოვანი იზოლირებისა და სპარსული ენის ძლიერი გავლენის პირობებში, საკმაოდ კარგადაა დაცული ნათესაური ურთიერთობის ამსახველი ქართული ლექსიკა. ქართულ სიტყვაფორმათა ნაწილი (სიძე, ზალი, მაზლი, მული, დედამთილი, მამამთილი...) დღემდე აქტიურად გამოიყენება, ნაწილი კი სპარსული (ან სპარსულის გზით შემოსული არაბული, თურქული) ლექსიკური ერთეულების პარალელურად იხმარება (ძმა/დაშია, და/ბაჯი). გვხვდება დიალექტისთვის სპეციფიკური ტერმინებიც (ძოლი, გასადევარი, ყორი, გერბიჭი, გერყორი, ფეჯი). ამასთან, ზოგი ქართული სიტყვა (შვილიშვილი, შვილთაშვილი, ბიცოლა...) შესაბამისმა უცხოურმა მასალამ (ნავა, ნათიჯა, ზანამუა...) სრულად ჩაანაცვლა. ბილინგვურ გარემოში, სადაც სპარსული სახელმწიფო ენაა და ყველა სფეროში ფუნქციონირებს, ხოლო ქართული ენა ფერეიდნულ ქართველთათვის საშინაო სამეტყველო კოდს წარმოადგენს, ქართული ენობრივი ფაქტების შეზღუდვა-შევიწროების პროცესი ბუნებრივია, რაც საფრთხეს უქმნის დიალექტის თვითმყოფადობას.

გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები:

აბულაძე, 1973: – აბულაძე ილია, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, გამომც. „მეცნიერება“, თბილისი, 1973.

ბერიძე... 2020: – ბერიძე მარინა, ბაკურაძე ლია, ქართული ენის ფერეიდნული დიალექტი, გამომც. „მერიდიანი“, თბილისი, 2020.

გოგინაშვილი, 1991: – გოგინაშვილი იოსებ, ნათესაობის სისტემა აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში, გამომც. „მეცნიერება“, 1991.

კიკვიძე, 1991: – კიკვიძე ქეთევან, ნათესაური ურთიერთობის აღმნიშვნელი ტერმინები სპარსულ ენაში, სადისერტაციო ნაშრომი, თბილისი, 1991.

<https://digitallibrary.tsu.ge/book/2023/June/Dissertations/kikvidze-natesauri-disertacia.pdf>

ორბელიანი, 1991: – ორბელიანი სულხან-საბა, ლექსიკონი ქართული, გამომც. „მერანი“, თბილისი, 1991.

სოსელია, 1979: – სოსელია ეთერ, ნათესაობის ტერმინთა ანალიზი, გამომც. „მეცნიერება“, თბილისი, 1979.

უთურგაიძე..., 1985: – უთურგაიძე თედო, ჩხუბიანიშვილი დარეჯან, გიუნაშვილი ჯემშიდ, ფერეიდნული ტექსტები, იკე, ტ. XXIII, თსუ-ს გამომც., თბილისი, 1985.

ფერეიდნული დიალექტური ტექსტები (პირადი არქივი).

ფუტკარაძე, 1993: – ფუტკარაძე შუშანა, ჩვენებურების ქართული, წიგნი პირველი, აჭარის ჟურნალ-გაზეთების გამომცემლობა, ბათუმი, 1993.

ქეგლ: – ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი <https://www.ice.ge/liv/liv/ganmartebiti.php> დამოწმება: 14.10.2023.

ღლონტი, 1984: – ღლონტი ალექსანდრე, ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა, გამომც. „განათლება“, თბილისი, 1984.

ქღვ: – ქართული დიალექტური კორპუსი. <http://corpora.co/#/corpus>. 22.10.2023.

ქობალია, 2010: – ქობალია ალიო, მეგრული ლექსიკონი, გამომც. „არტანუჯი“, თბილისი, 2010.

ჩიქობავა, 2010 (1927): – ჩიქობავა არნოლდ, ფერეიდნულის მთავარი თავისებურებანი, შრომები, 1, გამომც. „მერიდიანი“, თბილისი, 2010. ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე, №7, ტფილისი. 1927.

ჭინჭარაული, 2005: – ჭინჭარაული ალექსი, ხევსურული ლექსიკონი, გამომც. „ქართული ენა“, თბილისი, 2005.

ჭიჭინაძე, 1990: – ჭიჭინაძე ზაქარია, ქართველები სპარსეთში, გამომც. „მერანი“, თბილისი, 1990.

ამიდ, 1993: – ამიდ ჰასან: ამიდის ლექსიკონი, გამომც. ამირქაბირ, თეირანი, 1993 (1371. فرهنگ عمید, انتشارات امیرکبیر, تهران).

მუნში, 1972: – მუნში ისქანდერ, ალამ არაფ აბას, თეირანი, 1972 (ترکمان, اسکندر (1350. بیک. عالم آرای عباسی, انتشارات امیرکبیر, تهران).

ეთნოლოგია / Ethnology

Modern Aspects of Ajarian Handiwork (Knitting, Embroidering and Coloring)

აჭარული ხელსაქმის თანამედროვე ასპექტები
(ღებვა, ქსოვა, ორნამენტი)

Lia Lursmanashvili

Doctor of Technical Sciences,
Technical University of Georgia, professor,
E-mail: l.lursmanashvili@yahoo
Tel: +995 593 61 93 76

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9453-5820>

Nino Khabeishvili

Doctor of Technical Sciences,
Faculty of Architecture, Urbanism and Design
Head of risk assurance service, professor,
E-mail: n.khabeishvili@gtu.ge
Tel: +995 599 23 36 11

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0044-4221>

Gulnara Kvantidze

Senior Curator of the National Museum of Georgia
Academic doctor
Email: gegulikovkantidze@yahoo.com
Tel: +995 577 57 03 47

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5582-0693>

Nato Pailodze

Academic Doctor of Engineering Sciences,
Akaki Tsereteli State University Assistant Professor,
e-mail: nato.pailodze@atsu.edu.ge
Tel: ++995 577 62 53 71

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7298-6281>

Nanuli Abesadze

Academic Doctor of Engineering Sciences,
Akaki Tsereteli State University guest teacher,
e-mail: Nanuli.abesadze@atsu.edu.ge
Tel: +995 568 383 709

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-5191-544X>

Abstract: Inevitable globalization makes it essential for small countries to maintain their national identity in order to manifest themselves in the modern world. Proper care of own cultural heritage is nation's pivotal priority, the cornerstone of society's prosperity. Georgian culture is continuously rejuvenating national treasure that is a unique blend of traditions and modernity. Cultural heritage is a fathomless source of country's continuous development, society's self-awareness, aestheticism, spirituality, intellectual development and the mainspring for the harmonious society.

Close cooperation with tourism, one of the highly prioritized industries in modern Georgian economy, will help all other industries in their revival. Growing needs of tourists can be met by the local resources if economic activity will be increased in the respective industries. Based on tourists needs, different types of products must be created that will simultaneously showcase both, our aesthetic tastes in arts and experience in using modern technologies.

This study is focused on the Adjarian handiwork, specifically modern aspects of weaving, coloring, embroidering and ornamentation.

Goal of the study is to inform scientific society about the similarity levels of fabric types, weaving, embroidering, and coloring techniques between historical ornaments and modern, XXI century, Adjarian knitting and embroidering art products (clothing accessories, home décor etc.)

For the study of historical ornaments finished products, photo, audio (interviews with locals) and video evidences were gathered by the group of scientists that traveled various mountainous regions of Adjara in 2023. Parallel study of the authentic modern knitting and embroidering products were conducted using the items stored in private (family) collections all around Adjarian region.

The research was carried out with the funding of Shota Rustaveli National Science Foundation (№ FR-21-19932) of Georgia.

Key words: Georgian ornament, dyeing, knitting, Adjarian handiwork, tradition.

ლია ლურსმანაშვილი
ტექნიკის მეცნიერებათა დოქტორი,
საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის პროფესორი,
ელ.ფოსტა: l.lursmanashvili@yahoo
ტელ: +995 593 61 93 76
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9453-5820>

ნინო ხაბეიშვილი

ტექნიკის მეცნიერებათა დოქტორი,
საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის პროფესორი

ელ.ფოსტა: n.khabeishvili@gtu.ge

ტელ: +995 599 23 36 11

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0044-4221>

გულნარა კვანტიძე

ისტორიის აკადემიური დოქტორი

საქართველოს ეროვნული მუზეუმის უფროსი კურატორი

ელ.ფოსტა: gegulikokvantidze@yahoo.com

ტელ: +995 577 57 03 47

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5582-0693>

ნატო ფაილოძე

საინჟინრო მეცნიერებების აკადემიური დოქტორი,

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასისტენტ პროფესორი,

ელ.ფოსტა: nato.pailodze@atsu.edu.ge

ტელ: +995 577 62 53 71

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7298-6281>

ნანული აბესაძე

საინჟინრო მეცნიერებების აკადემიური დოქტორი,

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის მოწვეული პედაგოგი,

ელ-ფოსტა: Nanuli.abesadze@atsu.edu.ge

ტელ: +995 568 383 709

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-5191-544X>

აბსტრაქტი: გლობალური გამოწვევების ფონზე, მცირერიცხოვანი ერის კულტურის თვითმყოფადობის შენარჩუნებისა და მისი თანამედროვე სამყაროში დამკვიდრებისთვის, კულტურული მემკვიდრეობის მოვლა-პატრონობა და სისტემატური განვითარება ქვეყნის უმნიშვნელოვანესი პრიორიტეტი და საზოგადოების კეთილდღეობის წინაპირობაა. საქართველოს კულტურა უნიკალური ეროვნული საგანძურია, რომელშიც ტრადიცია და თანამედროვეობა ორგანულადაა შერწყმული, ხოლო თვითგანახლების უნარი უწყვეტი პროცესია. კულტურული მემკვიდრეობა საზოგადოების ცნობიერების ამაღლების, განათლების, აზროვნებისა და ესთეტიზაციის, ინტელექტის, სულიერების, ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების წყარო და ჰარმონიული საზოგადოების ფორმირების საწინდარია.

საქართველოში მრეწველობის აღორძინებას მნიშვნელოვნად შეუწყობს ხელს ტურიზმი. ტურისტთა გაზრდილი მოთხოვნების დაკმაყოფილება სავსებით შესაძლებელია ადგილობრივი რესურსებისა და პოტენციალის ბაზაზე ამა თუ იმ სფეროში სამეურნეო საქმიანობის განვითარებით. უნდა შეიქმნას პროდუქციის ისეთი სახეობები, რომელიც ტურისტთა მოთხოვნების ნუსხაში აღმოჩნდება და ამავე დროს, უფრო მეტად წარმოაჩენენ ჩვენს მხატვრულ ესთეტიკურ გემოვნებას, სამეწარმეო ტექნოლოგიურ ცოდნასა და გამოცდილებას.

ნაშრომში წარმოდგენილია აჭარული ხელსაქმის, კერძოდ ქსოვის, ღებვის, ქარგვისა და ორნამენტის თანამედროვე ასპექტების კვლევა.

კვლევის მიზანია, სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოტანილ იქნას ინფორმაცია XXI საუკუნის ეთნოგრაფიულ ყოფაში დამზადებული აჭარული ნაქსოვი ნაწარმისა და მხატვრული ნაქარგობის (სამოსის აქსესუარები, დეკორატიული ნივთები და სხვ.), მასალის რაობის, ქსოვისა და ქარგვის ტექნიკის, ფერის მიღებისა და დეკორის ტრადიციულ ორნამენტთან მსგავსების ხარისხის შესახებ.

საკვლევ ობიექტებს, რომელიც ნივთიერის გარდა მოიცავს ფოტო, აუდიო (ინტერვიუები კულტურული მემკვიდრეობის მატარებლებთან) და ვიდეო მასალას, მეცნიერთა ჯგუფმა თავი მოუყარა 2023 წელს მაღალმთიანი აჭარის სხვადასხვა რეგიონში განხორციელებული ექსპედიციის დროს. თანამედროვე ნაქსოვი და ნაქარგი პროდუქციის კვლევის თვალსაზრისით პარალელურ მასალად გამოყენებულია აჭარის რეგიონულ, კერძო მუზეუმებში დაცული და ყოფაში (ოჯახებში) შემორჩენილი ავთენტური ნივთიერი მასალა⁸².

კვლევა განხორციელდა შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის (№ FR-21-19932) დაფინანსებით.

საკვანძო სიტყვები: ქართული ორნამენტი, ღებვა, ქსოვა, აჭარული ხელსაქმე, ტრადიცია.

შესავალი. მცირერიცხოვანი ერის კულტურის თვითმყოფადობის შენარჩუნებისა და მისი თანამედროვე სამყაროში დამკვიდრებისთვის, კულტურული მემკვიდრეობის მოვლა-პატრონობა, დაცვა და სისტემატური განვითარება ქვეყნის უმნიშვნელოვანესი პრიორიტეტი და საზოგადოების კეთილდღეობის წინაპირობაა.

საქართველოს კულტურა უნიკალური ეროვნული საგანძურია, რომელშიც ტრადიცია და თანამედროვეობა ორგანულადაა შერწყმული,

ხოლო თვითგანახლების უნარი უწყვეტი პროცესია. კულტურული მემკვიდრეობა საზოგადოების ცნობიერების ამაღლების, განათლების, აზროვნებისა და ესთეტიზაციის, ინტელექტის, სულიერების, ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების წყარო და ჰარმონიული საზოგადოების ფორმირების საწინდარია. საქართველოში მრეწველობის აღორძინებას მნიშვნელოვნად შეუწყობს ხელს თანამშრომლობა ქვეყნის პრიორიტეტულ ნუსხაში მოქცეულ სფეროსთან-ტურიზმთან. ტურისტთა გაზრდილი მოთხოვნების დაკმაყოფილება სავსებით შესაძლებელია ადგილობრივი რესურსებისა და პოტენციალის ბაზაზე ამა თუ იმ სფეროში სამეურნეო საქმიანობის განვითარებით. უნდა შეიქმნას პროდუქციის ისეთი სახეობები, რომელიც ტურისტთა მოთხოვნების ნუსხაში აღმოჩნდება და ამავე დროს უფრო მეტად წარმოაჩენენ ჩვენს მხატვრულ ესთეტიკურ გემოვნებას, სამეწარმეო ტექნოლოგიურ ცოდნასა და გამოცდილებას.

ქართული მატერიალური კულტურული მემკვიდრეობის ტრადიციული დარგები ტურიზმის ინტერესთა სფეროშია მოქცეული. აქედან გამომდინარე, ასეთი ტექნოლოგიის დამუშავება და დახვეწა ხელს შეუწყობს მაღალი ხარისხისა და გაუმჯობესებული სამომხმარებლო თვისებების ნაწარმის დამზადებას.

უაღრესად საყურადღებოა ნატურალური ნედლეულის გამოყენების, ნარჩენების მინიმალიზაციისა და ღებვის ეკოლოგიური უსაფრთხოების საკითხები, რაც ეკონომიკურადაც მიზანშეწონილია.

ნაშრომში წარმოდგენილია აჭარული ხელსაქმის, კერძოდ ქსოვის, ღებვის, ქარგვისა და ორნამენტის თანამედროვე ასპექტების კვლევა.

საზოგადოდ, აჭარული ხელსაქმის თანამედროვე ასპექტებს აქტიურად სწავლობენ ქართველი მკვლევარები და შესაბამისად პუბლიკაციებში განიხილავენ სხვადასხვა ნიმუშებზე (ნაქსოვი ნაწარმი, ქვის რელიეფები, ჭედურობა, სამკაულები, და ა. შ.) გამოსახული ორნამენტების კვლევლებს. ბოლოდროინდელი ქართული პუბლიკაციებიდან აღსანიშნავია ნ. რაზმაძის „ქსოვილის ორნამენტი აჭარიდან“ (თბილისი, 2021), ლ. ლურსმანაშვილის „Color Harmonization in Georgian Ornaments“ (თბილისი, 2022), გ. კვანტიძის „Modern Aspects of Tushetian Handicraft (Coloring, Knitting, Decor)“ (გორი, 2023), ნ. ქარციძის „Glazed ceramic vessel with the image of a bird from the Kutaisi Historical Museum“ (Liverpool, United Kingdom, 2024) და სხვა მკვლევართა ნაშრომები.

მეთოდები: კვლევის მიზანია, სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოტანილ იქნას ინფორმაცია XXI-ე საუკუნის ეთნოგრაფიულ ყოფაში დამზადებული აჭარული ნაქსოვი ნაწარმისა და მხატვრული ნაქარგობის (სამოსის აქსესუარები, დეკორატიული ნივთები და სხვ.) მასალის რაობის, ქსოვისა და ქარგვის ტექნიკის, ფერის მიღებისა და დეკორის ტრადიციულ ორნამენტთან მსგავსების ხარისხის შესახებ.

საკვლევ ობიექტებს, რომელიც ნივთიერის გარდა მოიცავს ფოტო, აუდიო (ინტერვიუები კულტურული მემკვიდრეობის მატარებლებთან) და ვიდეო მასალას, მეცნიერთა ჯგუფმა თავი მოუყარა 2023 წელს მაღალმთიანი აჭარის სხვადასხვა რეგიონში განხორციელებული ექსპედიციის დროს. თანამედროვე ნაქსოვი და ნაქარგი პროდუქციის კვლევის თვალსაზრისით პარალელურ მასალად გამოყენებულია აჭარის რეგიონულ, კერძო მუზეუმებში დაცული და ყოფაში (ოჯახებში) შემორჩენილი ავთენტური ნივთიერი მასალა.

კვლევის ამ ეტაპზე გამოვლინდა გარკვეული სახის უზუსტობები და დარღვევები როგორც ფერების, ასევე ორნამენტის თვალსაზრისით. ამავდროულად დაფიქსირდა ტრადიციული მეთოდებით ქსოვისა და ქარგვის ტექნიკის გამოყენება და სხვ.

მსჯელობა: რთვა და ქსოვა ისტორიულად შორეულ წარსულში, ჯერ კიდევ ნეოლითური ეპოქის ხანაში ჩაისახა, რისი დასტურიცაა არქეოლოგიურ მასალაში აღმოჩენილი ქსოვილის ნაშთები, ძაფის დასამზადებელი ხელსაწყოები და საქსოვი იარაღები. მარყუჟულ ქსოვილებს ადამიანი ძველთაგანვე აწარმოებდა. მისი საწყისი ფორმები მარყუჟული წვნის წესიდან მომდინარეობს.

ქართული ხალხური ტრადიციული ქსოვის წესების შესწავლა მრავალმხრივ საინტერესოა, როგორც ტექნიკის ისტორიის, ისე მატერიალური კულტურის ისტორიის თვალსაზრისით. დღეისათვის ის აქტუალურ საკითხს წარმოადგენს, როგორც გამოყენებითი ხელოვნების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი დარგი, რომელიც ტექსტილური ინდუსტრიის კვალდაკვალ ინარჩუნებს ცხოველმყოფელობას.

ხალხური ქსოვის ერთ-ერთი სახეობაა – ჩხირებით „წინდურად ქსოვა“. იგი ფართოდ იყო და არის გავრცელებული საქართველოს, კავკასიის, ევროპისა და აზიის ხალხთა ყოფაში. ჩხირებით ნაქსოვის მსოფლიოში ყველაზე უძველესი ნიმუში მოპოვებულ იქნა საქართველოს არქეოლოგიურ ძეგლზე, სტეფანწმინდაში, „ყაზბეგის განძთან“ ერთად (ძვ.წ. VII-VI სს.).

ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით, საქართველოში ჩხირებით იქსოვებოდა ძირითადად სამოსის ელემენტები: ფეხსამოსი – წინდა-პაიჭი, ფეხსაცმელი – თათები, ძირგამოკერებული თათი, თათმანი, ჩარუხი, ფაჩუჩი, მესი, ქალამანი (კახეთი, ქართლი, იმერეთი, მესხეთი, აჭარა), ხელთათმანი, ქუდი, თავშალი, მხრის შალი, შარვალი, პალტო, კერესი, ხალათი, ჩიხორა (ქვედატანი), ქისა და სხვ.

ნაქსოვი წარმოადგენს მარყუჟული თვლების რიგს, რომელიც წარმოქმნილია ერთი უწყვეტი ძაფისაგან. ყოველი მომდევნო რიგი მარყუჟების საშუალებით უკავშირდება წინა რიგს. თვლები ერთმანეთთან გარკვეული კანონზომიერებითაა გადახლართული, რითაც შექმნილია თვლების რიგი, როგორც ჰორიზონტალურად, ისე ვერტიკალურად.

ჩხირებით ქსოვის დროს საქსოვ მასალად ძრითადად მატყლი იყო გამოყენებული. იყენებდნენ აბრეშუმსა და ბამბასაც. ნაქსოვზე სახეების გამოყვანის მიზნით ზოგჯერ ოქროსა და ვერცხლის ძაფსაც ხმარობდნენ. საბა ძაფის შესახებ შემდეგნაირ განმარტებას იძლევა: „ძაფი არს წვრილად დართული აბრეშუმი, ყაჭი, სელი და მისთანანი; შითი წვრილი მატყლის ძაფი და ღაზლი-სხვილი; აშვი-რკინისა და სპილენძის ძაფი და ოქროსთმა-ოქროსა და ვერცხლის ძაფი. წვრილი ნასთი და წმინდა ნასთი წვრილი. მატყლის ნართით (აჭარაში „ღაზლი“) ქსოვდნენ როგორც დაბალყელიან, ისე მაღალყელიან წინდებს, პაჭიჭებს, ფეხსაცმელებს-თათებს, ქუდებს, შარვალს, ზედატანს, მხრის შალებს, თავშელებსა და სხვ. ხოლო აბრეშუმის, ყაჭისა და ბამბის ძაფისაგან მაღალყელიანი წინდები, პაიჭები, ხელთათმანები, ქისა და თავსაფარი იქსოვებოდა. საქსოვ ძაფს ძირითადად სახლში ამზადებდნენ. მატყლს რეცხავდნენ, ჩეჩავდნენ, ართავდნენ თითისტარზე ან ჯარაზე. ნართის ხარისხს დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ნაქსოვის იერსახისათვის. ამიტომ, მის დამუშავებას განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობდნენ და იცავდნენ შემდეგ პირობებს:

1. ნართი თანაბრად უნდა ყოფილიყო დართული, რადგან არათანაბარი სისქის ნართიდან ქსოვილიც არათანაბარი გამოდიოდა.

2. ნართი არ უნდა ყოფილიყო ზედმეტად შეგრებილი. იგი რომ ზედმეტად არ დაგრებილიყო, საჭირო იყო ზომიერების დაცვა როგორც რთვის, ასევე ძაფის დროს. ზომაზე მეტად დაგრებილი ნართი ჩხირებით ქსოვისას იგრიხებოდა და ქსოვილიც უხეში, „ხმელი“ გამოდიოდა. ამიტომ, ნართი რომ რბილი გამოსულიყო, სპეციალურად რბილ მატყლს არჩევდნენ. ამ მხრივ საუკეთესო იყო ბატკნის მატყლი. თუ ასეთი ნართისათვის ზრდადამთავრებული ცხვრის მატყლს იყენებდნენ, მაშინ ჩეჩვისას გრძელ ბეწვებს მოაშორებდნენ. ძაფის სისწორისა და სისუფთავის მიზნით ნართს სპეციალური ჩხირით, რომელსაც სახვეწს უწოდებდნენ ასუფთავებდნენ. სახვეწი ლითონის წვრილ ჩხირს წარმოადგენდა და მის ნაცვლად ზოგჯერ წინდის ჩხირსაც იყენებდნენ. ზოგიერთი ნაწარმის (მხრის შალები, თავშელები, ზოგჯერ წინდაც). მოსაქსოვად დაუმახავ ნართსაც იყენებდნენ. დუნედ დართული ძაფისაგან მოქსოვილი ნივთები საპონწყალში გარეცხვის დროს კარგად ითელებოდა.

დართულ-დამახულ ნართს, რა მასალისაგანაც არ უნდა ყოფილიყო დამზადებული, ხშირად წინასწარ ღებავდნენ სხვადასხვა ფერად. ამისათვის იყენებდნენ ბუნებრივ მცენარეულ საღებარებს. მცენარეული წარმოშობის საღებარი უფრო მყარია, გამძლე და უხუნადი. შესაღებად გამოიყენებოდა: ნარინჯბალახი, კანაფი, თრიმლი, ენდრო, თხმელა, რკო, წყავი, ვაშლის ხის ქერქი, კაკლის ნაჭუჭები (ღეჭებო), ხახვის ფურცელი, ჭიაფერა, ნიგვზის ფოთლები, თუთის ფოთლები, დამწვარი შინდის წვენი, ნაცარწმენდილი, მუხის ქერქი (ნედლი). დიდი გამოყენება ჰქონდა ბალახეულს: წალიკას,

ლეფანს, კანაფურას, დვალურას, ჭინჭარს, მაკაფია ბალახსა და სხვ. კარჭლის წებერა ლებავს წაბლისფრად, ლეფანი – ყავისფრად, წალიკა – ყვითლად, ნარინჯბალახი – ნარინჯისფრად, ენდრო – წითლად, მაკაფია ბალახი – ყავისფრად, ჭინჭარი – მწვანედ, კანაფი, დვალურა, მუხისა და ვაშლის ქერეჭი – ყვითლად და სხვ. მცენარეულ საღებავებში ურევდნენ შაბს, მარილს, ნაცრის-ძალს/ნაცრის ტუტას. ასე შემზადებული საღებავი ძლიერად ეკიდება ნართს.

აჭარაში ძირითად ფერებად ითვლება: წითელი (ყირმიზი), ყვითელი, ვარდისფერი (ფემბერეგი), მწვანე (იემილი), ყავისფერი (ყეფერენგი), ინისფერი, კვერცხის გულის ფერი, ნარინჯისფერი, ჟანგისფერი, ჭიაფერასფერი, ხახვის ფურცლისფერი ფერი.

„წინდური“ წესით ქსოვისას იყენებდნენ 2 ან 5 ჩხირს. საქსოვი ჩხირები ორნაირი იყო: ა. „წინდის ჩხირები“ – დაახლოებით 1 მტკაველი სიგრძის ლითონის ჩხირია, რომლის წვერები გლუვია, სიგლუვე ხელს უწყობს, რომ ქსოვის დროს ნართი არ გაიძენდოს. ბ. „შალის ჩხირები“ – წინდის ჩხირებზე თითქმის ორჯერ გრძელია და უფრო სქელი. მას ლითონის, შინდის ხის ან ბამბუკისაგან ამზადებდნენ. შალის ჩხირის ერთი ბოლო, საქსოვი თავი, გლუვი წვერით თავდება, მეორე ბოლო მოკაულია ან გამსხვილებული. წინდის ჩხირებით ქსოვისას ხუთ ჩხირს იყენებდნენ, ხოლო შალის ჩხირებით ქსოვისას – ორს. აღსანიშნავია, რომ საქართველოში წინდის საქსოვად ხის ჩხირებსაც იყენებდნენ, რომელსაც შინდის, თხილისა და ურთხმელის ხისაგან ამზადებდნენ. ქსოვის დაწყების წინ, გათვალისწინებული უნდა ყოფილიყო ძაფის სიმსხოდან გამომდინარე ჩხირების ზომა. ამიტომ, აბრეშუმისა და ბამბის ძაფით ქსოვისას წმინდა ჩხირებს ხმარობდნენ, ხოლო მატყლის ნართისათვის შედარებით მსხვილ ჩხირებს ხმარობდნენ. ჩხირებით ქსოვისას საჭიროა ქსოვილის ყველა თვალი თანაბარი ზომისა იყოს. მქსოველს ძაფი მარცხენა ხელის საჩვენებელ თითზე აქვს გადახვეული და ძაფიც თავისუფლად უჭირავს. ძაფი არ უნდა უჭერდეს, რომ თვალი თანაბარი ზომის გამოვიდეს. ზომაზე დიდთვლებიანი ქსოვილი თხელი, არამტკიცე გამოდის „გაწლაწული“, ასეთ ქსოვილს გამძლეობაც ნაკლები აქვს. იმ შემთხვევაში, თუ თვლები ზომაზე ნაკლებია, ქსოვილი ხმელი, მოუხეშავი გამოდის. ელასტიურობაც ზომაზე ნაკლები აქვს. ქსოვა 2 ჩხირით წარმოებს თუ 5-ით, თვლები გამოკრეფა – ქსოვა 2 ჩხირით ხდება, დანარჩენი ჩხირები რიგრიგობით იღებს მონაწილეობას. ერთი ჩხირი მარცხენა ხელში უჭირავთ, მეორე კი მარჯვენაში. ჩხირი ძირითადად 3 თითს უჭირავს – ცერს, საჩვენებელსა და შუა თითს. საქსოვი ძაფის ნაწილი მარცხენა ხელის საჩვენებელ თითზეა გადახვეული. ქსოვა უმთავრესად მარჯვენა ჩხირით წარმოებს, რადგან ქსოვის მიმართულებაც მარჯვნიდან მარცხნივ მიმდინარეობს. მარცხენა ჩხირი ქსოვის პროცესში შედარებით პასიურ მდგომარეობაშია. მხოლოდ ქსოვის

დამთავრებისას, ე.წ. პირის გადაქნისას მარცხენა ჩხირიც თანაბრად მონაწილეობს.

ქსოვა იწყება თვლების ჩაწყობით, რაც ერთი ან ორად მოკეცილი ძაფით სრულდება 2 ან 3 ჩხირზე. 2 ჩხირით ქსოვისას თვლებს 2 ჩხირზე ჩააწყობენ, ხოლო 5 ჩხირით ქსოვისას 2-ზე ან 3-ზე. განსაზღვრული რაოდენობს თვლების ჩაწყობის შემდეგ ერთ ჩხირს გამოაცლიან რომ ჩაწყობილი თვლები მოდუნდეს და ჩხირს ადვილად შეეძლოს ქსოვისას ახალი თვლების გამოღება-გამოკრეფა. ჩაწყობილი თვლების გამოკრეფა ხდება ცალმხრივ და ორმხრივ. „წინდას მოვქსოვთ ჭალებით, 5 ჭაღით დევწყებთ წინდის ქსოვას. ჯერ ნამატს ვქსოვთ. ნამატის მერე ვქსოვთ სწორეთ. მერე ფარცხს. ქუსლთან მისლამდე ფარცხია, ქუსლის შემდეგ – ყელი. ყელის ზეიდან პრუნჭულას გაკეთებთ და მერე გუდ, ქნით ყელს, გაკეთებთ წინდი ყელს ძაფს იდაყვზე მოახოვდით.“ შევლებევდით. იქნებოდა: იემლი (მწვანე), კვეიფერაი, ნარინჯი, ყირმიზი, მორი (ლურჯი), ყვითელი, შავი” (ნოლაიდელი, 2017: 176). „გვქონდა ხუთი წინდის ჩხირი. ვიწყებთ ქსოვას. დეიწყოვ შვიდ თვალ. გადმუაცვამ, გადმუაცვამ, ეი და, მერე უმატებ თან ქენერებში (კიდებზე). დიდი გინდა, ბევრ თვალ გახდი, პაწაი გინდა, დატევ. ჯერ მოქსოვ ტუჩს. მერე ახვალ საქუსარზე. მერე წახვალ – ზედას, ყელს, გუუკეთებ, მერე პრუნჭიას მოქსოვ, მერე უკვეთავ და წინდიყელს დუუტიებ” (ნოლაიდელი, 2017: 92), “წინდის ქსოვის დროს ჯერ ნამატინა ავათაო, მერე თათი ავათაონა, ქუსლი გამუაზა. მერე ყელს მოქსოვ და გადაქნი. წინდა ვიცი ჭრელი, საია, პრუნჭულაი, წკენტიანი; ჯივანყაშიც ვიცი. ჭრელი წინდა ფერადი ძაფებითა მოქსოვილი, ნაწილ-ნაწილაა ფერადი; საია – სადეთ მოქსოვნილია, პრუნჭულაი – რეზინიანი რომაა; ჯივანყაშიც ფერად-ფერადია. ჭრელი კიდევ სხვანაირია“ (ნოლაიდელი, 2017: 168).

როგორც არქეოლოგიური, ისე ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით ცხადად ჩანს, რომ საქართველოში გავრცელებული ყოფილა ორი ტიპის საქსოვი მოწყობილობა: ვერტიკალური საქსოვი დაზგა ანუ ბეჭსაშუვრიანი საქსოვი ყდები და ჰორიზონტალური ანუ დგიმსავარცხლიანი საქსოვი მოწყობილობა. ჰორიზონტალურ საქსოვ დაზგებზე მხოლოდ ტანსაცმლისათვის განკუთვნილი ქსოვილები იქსოვებოდა. ვერტიკალურ დაზგებზე კი ქსოვდნენ როგორც შალს, ისე ხალიჩებს, ფარდაგეს, ჯეჯიმებს, ხურჯინსაფენებს, ხაკს და სხვ. საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში სხვადასხვანაირი საქსოვი დაზგები იყო გავრცელებული. თუმცა, ზოგიერთ კუთხეში, ორივე ტიპის საქსოვი დაზგა თანაარსებობდა. საქართველოს მთიანეთში ძირითადად ვერტიკალური საქსოვი დაზგა გამოიყენებოდა. ბარში კი ჰორიზონტალური. ეს ორი დაზგა კონსტრუქციით მკვეთრად განსხვავდებოდა ერთმანეთსაგან.

დგიმ-სავარცხლიანი საქსოვი დაზგა ფართოდ იყო გავრცელებული საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში. ამ ტიპის დაზგას კახეთში „საფეიქრო“-ს

უწოდებდნენ, გურიაში „სამექსლოზო“-ს, სამეგრელოში – „ომუალე“-ს, სვანეთში – „ლაჯმარ“-ს, ზემო რაჭაში – „ქსელს“, აჭარაში – „ქსელს“ და „საფრექო“-ს. ამ დაზგაზე იქსოვებოდა არამარტო შალის, არამედ აბრეშუმის, სელის და ბამბის ქსოვილებიც. განსხვავდებოდა მხოლოდ ამ ქსოვილებისათვის განკუთვნილი სავარცხლის სახეები. ყველაზე წმინდა სავარცხელი აბრეშუმის ქსოვილის მოსაქსოვად იხმარებოდა. ჰორიზონტალური საქსოვი დაზგა საქართველოში მიჩნეულია საქსოვი დაზგის უძველეს ტიპად. საქსოვი დაზგა წარმოადგენს 4 ბოძზე გაწყობილ საქსელს. აქედან წინა 2 დაბალია, ხოლო უკანა 2 მაღალი. ბოძებში გაყრილია ერთმანეთის პარალელურად წყვილი დირეები. საქსელის უკანა მხარეს დირეს დასობილი აქვს 19 ხის კბილი ძაფის განლაგებისათვის. უკანა ბოძებს თავი შეკრული აქვს ოთხკუთხედად სათავის ჯოხით. წინისაკენ გამოშვებულია 2 ოდნავ მოხრილი მკლავი, რომელზედაც დაგებულია ქსლის ჩამოსაკიდებელი ულუ 2 ტაბაკით.

საფრექო დიღია – ორ მეტრომდე სიგრძე და მეტრნახევრამდე სიგანე აქვს. „საფრექო ძირშია გადგმული“; აქვს ოთხი ყდა. აქვს, ასევე: დგიმი, სავარცხალი, მაქოქი/მაქვა, მაქვაში მასრა (მასურა), საფერხულები, ლილვი (ლივრი, რვილი, ლეირი, ლული, ლური). ლილვის გარგანი/ჯიხვი, დაშნები, ჩიტები/ თოკები/ჭიკჭიკები. საქსოვი დაზგის/ქსელი/საფრექო/ სამექსლო კეთდება წიფლის, ნამვის ან თელისაგან; სავარცხლის ყდა ხისაა, კბილები კი – ლერწმის კანის ან ბამბუკის, დგიმს ბამბის ძაფისაგან ამზადებენ. ვქსოვდით შალს საფრექოზე. ჯერ ძაფს დაქსელავდენ დოლაბზე, მემრე დგიმ-სავარცხალში გეიტანდენ, მერე საფრექოზე გადაადებდენ. ჩაქდებოდა ქალი შით და ქსოვდა. „საფრიქოს აქ საფერხულები, რომლებიც შეერთებული იყო დგამთან ბაწრებით. მოქსოვდი, ყდას მუუჯახებდი. მაქოქში მასრა იყო. მასრაზე იყო ძაფი-მისაქსველი. მისაქსველად ნაგულას იხმარდენ. სათვალავი იყო. სიფართე უნდა ყოფილიყო ასე, 20 სმ. სიგრძე, ზათი (კიდევ), რამდენიც გინდა, მოქსოვ – ხუთი, შვიდი, ათი ადლი“ (ნოღაიდელი, 2017: 92).

ჩვენი ქვეყნის საყოფაცხოვრებო და სამეურნეო ყოფის ვრცელი სპექტრიდან განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს საუკუნეების განმავლობაში ჩამოყალიბებული და განვითარებული მატერიალური კულტურული მემკვიდრეობის უმნიშვნელოვანესი ძეგლი - ქართული ორნამენტი.

ორნამენტი ქართულ ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში მრავალფეროვნადაა წარმოდგენილი საერო-საეკლესიო სამოსში, ფეხსაცმელში, ხალიჩურ ნაწარმში, იარაღში, სამკაულში, ქვითხურობაში, ხითხურობაში, მეთუნეობაში და სხვ. ფერთა უხვი პალიტრითაა გადმოცემული ორნამენტი ფერწერულ იკონოგრაფიაში, ხელნაწერ წიგნებსა და მინიატიურებში. ორნამენტი, როგორც ქართული კულტურული

მემკვიდრეობის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ძეგლი, ეროვნული იდენტობისა და თვითმყოფადობის მატარებელია.

ქართულ სამეცნიერო სივრცეში ორნამენტი შესწავლილია როგორც მხატვრული, ასევე სიმბოლური თვალსაზრისით.

მიუხედავად საკითხის კვლევის არსებული მდგომარეობისა, ჯერ კიდევ არ მომხდარა ქართული ორნამენტის სისტემატიზაცია, ფორმისა და სიმბოლური მახასიათებლების მიხედვით და მათი რაციონალური გამოყენება საფეიქრო ტექნოლოგიებში, ორიგინალური ფორმისა და ფერის შენარჩუნებითა და დაცვით. ქართულ მეცნიერებაში ორნამენტის სიმბოლიკის კვლევის საკითხები სათავეს იღებს მეოცე საუკუნის დასაწყისიდან. თავდაპირველად, შესწავლის ობიექტი ორნამენტის ფორმის ანალიზი და სტილთა ისტორიული მონაცვლეობა იყო, რასაც შემდეგ დაემატა სემანტიკური საკითხების კვლევა. განუზომელია: ნიკო მარის, ივანე ჯავახიშვილის, სიმონ ჯანაშიას, გიორგი ჩუბინაშვილისა და სხვათა შრომები წინარე და შემდგომი ქრისტიანული კულტურის ობიექტების შესწავლაში.

ორნამენტული სიმბოლიკის კვლევას საქართველოში საფუძველი ჩაუყარა პროფესორმა გიორგი ჩიტაიამ თავის 1925 წელს გამოცემულ ნაშრომში, რომელიც ეძღვნებოდა სვანურ საკურცხილს, მან დაამუშავა სიცოცხლის ხის მოტივი ქართულ ორნამენტში, სადაც გამოყო 2 ტიპი: „ბარული“ ანუ ლაზური, რომელიც ძირითადად მცენარეულ და ცხოველურ მოტივებს შეიცავს და „მთისა“ – გეომეტრიული ორნამენტი.

სამწუხაროდ, დროის მსვლელობასთან თუ ისტორიულ კატაკლიზმებთან ერთად დღითიდღე იცვლება, კვდება და იკარგება აჭარული ხელსაქმე. იქაური ადამიანის სრულიად განსხვავებულ და შეცვლილ ბუნებრივ პირობებთან შეგუების უნარის, ტექნიკური პროგრესის თუ დროის მსახვრალი ხელის წყალობით თანდათან მივიწყების ბურუსით იმოსება აჭარული ხელოსნობისა და შინამრეწველობის ამსახველი მასალა, შესრულების ავთენტური ხერხები და ადათ-წესები, აჭარულ-ლაზური სამოსისა და აქსესუარების დეკორისა და კოსტიუმში გამოყენებული ძირითადი ფერების შესწავლის მიზნით, კვლევის ობიექტად ავირჩიეთ საქართველოს მუზეუმებში დაცული აჭარული და ლაზური ტრადიციული სამოსი და აქსესუარები, რომლებიც XIX-XX სს. განეკუთვნება. ასევე ველზე მოპოვებული მასალა. შესწავლილია დეკორის მასალა და შესრულების ტექნიკა. სიღრმისეული კვლევისათვის გამოყენებულია სამკაულზე, ხალიჩურ ნაწარმზე, ავეჯზე, სახლის ინტერირზე, ლითნისა და კერამიკულ საყოფაცხოვრებო დანიშნულების ნივთებზე დატანილი ორნამენტის სახეები.

კვლევის მიხედვით დადგინდა, რომ აღნიშნულ რეგიონში სამოსის შესამკობად ძირითადად იყენებდნენ აბრეშუმის ფერად ძაფებს, ვხვდებით ოქრომკედ-ვერცხლმკედით შესრულებულ ნაქარგობებსა, შესამკობად

გამოყენებული ჩანს ვიწრო და განიერი ბუზმენტები, არშიები, ყაისნალითა და ფირფიტებით ნაქსოვი ზონრები, თავსაბურავებ ამკობდნენ ლითონის სხვადასხვა ფორმისა და ზომის სამკაულებით და ფირფიტებით. სამოსის ერთ-ერთ ძირითად შესამკობელს ვერცხლის სარტყელები წარმოადგენს.

აღნიშნულ სამოსში გამოყენებული ორნამენტის სახეებიდან გეომეტრიული მოტივი პირვანდელია და მცენარეულ, ანთროპომორფულ და ზომომორფულთან შედარებით ძველია. რაც შეეხება ფერთა შეხამებას, აქ საქმე გვაქვს მეზობელი თურქეთის კულტურის ზეგავლენასთან, რომელიც მყვირალა ფერებით ხასიათდება. თუმცა გასათვალისწინებელია ის, რომ აჭარულ-ლაზურ კოსტიუმში მრავალრიცხოვანი ფერთა გამის ქართლი გემოვნებით ხდებოდა შეხამება.

ჩვენს ხელთ არსებული მასალის მიხედვით, აჭარულ-ლაზურ სამოსში დომინანტი ფერებია: ჟოლოსფერი, ყვითელი, ლურჯი, წითელი, მწვანე და შინდისფერი. დეკორი გეომეტრიულია. არც თუ იშვიათად ვხვდებით დახრილი ჯვრის კომპოზიციებს.

აჭარული ორნამენტის სახეები მეტად ღირებული და მნიშვნელოვანია, როგორც ტერმინოლოგიურად, ასევე შინაარსითაც. თუ დავაკვირდებით აჭარული კოსტუმის ორნამენტს, თვალნათლივ დავინახავთ, რომ განსაკუთრებით მდიდრულად იგი ქალის სიხმაზეა წარმოდგენილი. „ახალგაზრდა ქალები ერთმანეთს ეჯიბრებოდნენ სიხმის შემადგენელი ნაწილების შემკობაში, რაც ნაირნაირი სახეებითა და დახვეწილი ქარგულობით ხასიათდებოდა. შესამკობ მასალად იყენებდნენ სხვადასხვა ფერის აბრეშუმის ყაინთებს, ფერად ძაფებს და ღილებს. ფერთა შეხამებასაც ყურადღება ექცეოდა. ერთმანეთთან იყო შეხამებული წითელი და შავი, ყვითელი და მწვანე, შავი და მწვანე. სახეთა მრავალფეროვნებით გამოირჩევა სიხმაზე გამოყვანილი ორნამენტი. აქ ვხვდებით, როგორც გეომეტრიულ და მცენარეულ, ასევე ზომომორფულ მოტივებს. სიხმაზე გამოყენებული მცენარეული ორნამენტების ხალხური სახელწოდებებია: სამყურა, ნამვიტოტა, ზვინა, კუკულები, ვარდი და ა.შ აქვეა სამეურეო იარაღების სტილიზებული გამოსახულებანი, კერძოდ ხერხიკბილა, ნამგალი და კავები. გეომეტრიული ორნამენტიდან გვხვდება სამკუთხედები, ოთხკუთხედები, ტეხილი ხაზები. მნიშვნელოვანია მზის სიმბოლოსა და ჯვრის შენიღბული გამოსახულებანი. ეს სახეები ისე არიან ურთიერთმერწყმულნი და ზომიერად განფენილნი, რომ საბოლოო ჯამში სიხმას მდიდრულ ელფერს აძლევდა“ (სამსონია, 2005: 65).

ზემო აჭარულ ქალთა სამოსში ჭარბადაა გამოყენებული ყვითელი ფერი. აჭარული სამოსის კაშკაშა ფერთა სიუხვე (წითელი, ჟოლოსფერი, მწვანე, ხაკისფერი, შინდისფერი, ლურჯი) სავარაუდოდ, თურქულ სამყაროსთან მჭიდრო იძულებითი კონტაქტის შედეგი უნდა იყოს. ლაზურ სამოსში აჭარულთან შედარებით ნაკლები ფერებია გამოყენებული. აქაც,

აჭარულის მსგავსად, სამოსის ძირითად ფერებად შერჩეულია არა რომელიმე ერთი და ორი ფერი, არამედ რამოდენიმე, როგორცაა – იისფერი, შინდისფერი, ლურჯი და მწვანე. მეორეულ ფერებად კი დომინანტ ფერთა ტონებს ეძიებდნენ., ნაცრისფერი, ყავისფერი, წითელი თუ სხვ. ქალის სამოსზე ტიპოლოგიურად წარმოდგენილია როგორც ერთსახოვანი – გეომეტრიული, მცენარეული, ანთროპომორფული და ზოომორფული სახეები, ასევე შერეულსახა – გეომეტრიულ-მცენარეული, მცენარეულ-ანთროპომორფული, გეომეტრიულ-ანთროპომორფული, მცენარეულ-ზოომორფული და გეომეტრიულ-ზოომორფული მოტივები. ხშირია მცენარეთა სტილიზებული დეკორები. მცენარეული მოტივები ქართულ სამოსზე გაცილებით ხშირადაა წარმოდგენილი, ვიდრე სხვა დანარჩენი. ჭარბობს ასევე სტილიზებული მცენარეული ორნამენტი. ხაზოვან ფიგურათა შესამკობლად გამოყენება ნაწილობრივ აჭარულ სამოსშიც აღინიშნება. აჭარული სამოსი, გურულის მსგავსად, ხერხისპირულის ორნამენტიც იმკობოდა. ასევე გამოიყენებდნენ რომბებს, კვადრატებს, წრეებს, სწორ, ზიგზაგ და ტეხილ ხაზებს. ირიბი, ორი პარალელური დახრილი ხაზისგან შემდგარი ჯვრის გამოსახვა აჭარელთა ეთნოგრაფიულ ყოფაშიცაა დადასტურებული. ამგვარ ჯვარს აჭარლები შენიღბულ ჯვარს უწოდებენ. თურქეთთან არსებული პოლიტიკური ვითარების გამო, ისინი იძულებულნი იყვნენ ჯვარი დაემალათ. სამოსის გარდა, შენიღბულ ჯვარს გამოსახავდნენ სახლის ქერსა და ჯამეს შიგა ინტერიერში. ფარულად ჯვრის გამოსახვის გარდა, აჭარულ ეთნოგრაფიულ ყოფაში დაფიქსირებულია მკვეთრად გამოსახული ჯვრებიც, რომლებიც თან ახლავს ციურ სხეულებს.

ბორჯღალი გეომეტრიული ხაზებისაგან შემდგარი მარტივი არქაული ორნამენტი, რომელიც მზის, მცხუნვარების, სიცოცხლის, მარადიულობის, ბედნიერებისა და ჯანმრთელობის მნიშვნელობითაა ცნობილი ცივილიზებული ხალხების უძველეს კულტურებში. ბორჯღალს ქართულ ენაში რამდენიმე შესატყვისი აქვს. ესენია: ბორჯღალა, მეგრული ბარჩხალი და აჭარული ბორჩხალი. ბორჯღალი საქართველოში მასობრივად გავრცელებული ორნამენტი. განსაკუთრებული სიხშირითა და ვარიაციებით იგი გამოსახულია ხითხურობაზე. ამ ორნამენტით საქართველოს ყველა კუთხეში ამკობდნენ კიდობნებს, სკივრებს, სახლის შიგა და გარე ინტერიერს, ავეჯსა და სხვ. ბორჯღალის ორნამენტი ასევე ფართოდ იყო გავრცელებული ოქრომჭედლობაში, ხალიჩურ ნაწარმზე და ა.შ.

ქართულ ორნამენტიკაში მარადიულობის აღმნიშვნელი გეომეტრიული ელემენტი – სპირალური ფიგურა, აღმოსავლეთ საქართველოს მთისა და ზემო აჭარულ ჩაცმულობაში ფიგურირებს. გეომეტრიულ სიმბოლოებში მცენარეულის შერევა შედარებით გვიანდელ პერიოდს – XX საუკუნის დასაწყისს ემთხვევა. ერთმა მეორის ჩანაცვლება

სრულად ვერ მოახერხა და საბოლოოდ შერეულ ტიპად დარჩა. ასევე არის ისეთი შემთხვევები, როცა ზოომორფული გამოსახულება გეომეტრიული მოხაზულობებითაა გამოსახული. მაგალითისთვის ავიღოთ ხარი, ცხვარი და ირემი. ხარის გამოსახულება ხევსურულ ორნამენტში რქის სახითაა მოცემული, ირმის გამოსახულება სტილიზებული ირმის რქის მოხაზულობით მოხეური ტანსაცმლის დეკორში იკითხება, ხოლო ცხვარი წარმოდგენილია ფშაურსა და აჭარულში სპირალური, ხვიარა ორნამენტის სახელწოდებით.

მცენარულ მოტივებს იყენებდნენ მოსაქარგ ქსოვილზეც. საქარგავ სახედ იყენებდნენ ლობიოს, მაცვლისა და ჯონჯოლის ყვავილებს, გაშლილ და გაუშლელ ვარდებს, ოთხ, ხუთ, ექვს და რვაფურცლა ყვავილებს, სამყურა ბალახს; დეკორს ქმნიდნენ მუხისა და მარწყვის ფოთლებით, ხან რტოებითა და ტოტებით. ქართული ნაქარგობისთვის სახასიათოა მანების, ხორბლის თავთავების, სიმინდის ღეროების (მხოლოდ აჭარაში), ნუშის გულებისა და ვაზის ორნამენტი.

ვაზის გამოსახულებას იყენებდნენ ხეზე კვეთილობაზეც. ამკობდნენ სახლის ფასადებს, აივნებს, შიგა ინტერიერს აჭარაში, დეკორატიულ ნივთებს, ლითონის ჭურჭელს, იარაღს, სამკაულს, სამოსის ელემენტებს.

მანის ორნამენტი საქართველოში სავარაუდოდ, სპარსეთიდან გავრცელდა. მანის ორნამენტი ხშირადაა წარმოდგენილი არა მარტო ქართული სამოსის დეკორზე, ასევე ოქრომჭედლობაში, ხითხურობაში, ხალიჩურ ნაწარმზე, მეთუნეობაში და ა.შ. გამორჩეული სიხშირით იგი აჭარულ ხითხურობაშია დადასტურებული. მანის დეკორითაა შემკული აჭარული სახლის შიდა და გარე ფასადები, საყოფაცხოვრებო დანიშნულების საგნები და ა.შ.

ორნამენტებით მდიდარია ხალიჩები – ჯეჯიმები, რომელსაც მაღალმთიან აჭარაში ხმარობდნენ იატაკზე დასაფენად, საწოლებზე – „სექვებზე“ გადასაფარებლად, აგრეთვე კედელზე გასაკრავად. „ხალები“ – როგორც ადგილობრივად ეძახიან იქსოვება მატყლის მისაქსელით და გამოირჩევიან თავისებური ხალიჩური ორნამენტის სტილით. სურათის კომპოზიციაში მოცემულია უმეტესად გეომეტრიული ორნამენტები: რომბები, კვადრატები, სამკუთხედები, მცენარეული კომპოზიციები კი თითქმის არ გვხვდება.

და ბოლოს, ჩვენს მიზანს შეადგენს ასევე, აჭარის ტრადიციული ყოფისა და კულტურის ამსახველი ეთნოგრაფიულ-ფოლკლორული მასალებით ჩაფწვდეთ და პრაქტიკულად ავითვისოთ აჭარული ქსოვის, ღებვის, ქარგვის, ორნამენტული ხელოვნების, ფარდაგების, ჯეჯიმების და სხვათა შექმნის ხელოვნების საიდუმლო. მოხსენებაში მხოლოდ მცირე ნაწილია წარმოდგენილი, სამეცნიერო პროექტით დაგეგმილი შესასრულებელი ამოცანებისა. თქვენს წინაშე პრეზენტაციის სახით

წარმოდგენილი ფოტომასალა კი მაგალითია იმისა, თუ რა გამოწვლილვითაა მოძიებული მუზეუმებში დაცული და ველზე მოპოვებული მასალები. რომელიც წარმოადგენს ტრადიციული ქართული ყოფა-ცხოვრებისა და თანადროულობის სინთეზს.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ნოღაიდელი, 2017: – ნოღაიდელი ნ., „ვეიქრობის ტრადიცია და ლექსიკა (აჭარა)“, გამომცემლობა ბათუმის შოთა რუსთაველის სახ. უნივერსიტეტი, ბათუმი, 2017, გვ. 227.
2. რაზმაძე, 2021: – რაზმაძე ნ., „ქსოვილის ორნამენტი აჭარიდან“, თბილისი, 2021, გვ. 144
3. სამსონია 2005: – სამსონია ი., „ხალხური ტანსაცმელი აჭარაში“, ისტორიულ-ეთნოლოგიური გამოკვლევა. გამომცემლობა „აჭარა“, ბათუმი, 2005, 187გვ.
4. Kartsidze, 2024: – Kartsidze N., Ugrekheldze I., Sarava N., Sulaberidze D., Glazed ceramic vessel with the image of a bird from the Kutaisi Historical Museum. *Global Science: Prospects and Innovations. Proceedings of VII International Scientific and Practical Conference* , Liverpool, United Kingdom.: Cognum Publishing House. Retrieved from, 2024, pp. 412-420.
5. <https://sci-conf.com.ua/vii-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-modern-research-in-science-and-education-7-9-03-2024-chikago-ssha-arhiv/>
6. Kvantidze, 2023: – Kvantidze, G., Lursmanashvili, L., Pailodze, N. and Abesadze, N., Modern Aspects of Tushetian Handicraft (Coloring, Knitting, Decor). *History, Archaeology, Ethnology* [Online], 2023, no. IX, pp. 230-241. <http://www.sciencejournals.ge/index.php/HAE/article/view/361>. Date accessed: 18 may 2024. (In Georgian)
7. Lursmanashvili, 2022: – Lursmanashvili L., Kvantidze G. and Failodze N., Color Harmonization in Georgian Ornaments. *Georgian Scientists* 2022, Vol. 4, no. 5, pp. 369-382. doi.org/10.52340/g.s.2022.04.05.41 (In Georgian)

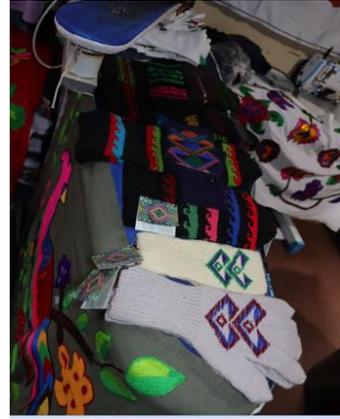
ილუსტრაციები

1. მზევინარ ირემაძე მქარგველ ქალბატონებთან ერთად. მზევინარ ირემაძის სახელოსნო. სოფ. ღორჯომი.
2. მზევინარ ირემაძის სახელოსნოში შესრულებული ნაქარგი და ნაქსოვი ნივთიერი მასალა. სოფელი ღორჯომი
3. ნაქარგობა. ავტორი ლამარა ირემაძე. სოფ. ღორჯომი
4. აჭარული შალის წინდები. ავტორი სედა ირემაძე. სოფ. ღორჯომი

5. აჭარული შალის პაჭიჭები. ჭვანას ეთნოგრაფიული მუზეუმი. დამარსებული და ხელმძღვანელი ტარიელ ბოლქვაძე
6. სატანსაცმლე სკივრის ფრაგმენტი, თუნუქის ფურცლებით გალამაზებული. XX ს. I ნახ. რამინი დანიძის ოჯახის კერძო საკუთრება. სოფ. მირვათი
7. აჭარული ფარდაგის ფრაგმენტი. ნუშიე ცინცაძის ოჯახის კერძო საკუთრება. XX ს. I ნახ. სოფ. კირნათი
8. აჭარული ჯამეს ჭერის მოხატულობა. სოფელი მარადიდი.

სურ. 1.

სურ. 2.

სურ. 3.

სურ. 4.

სურ. 5.

სურ. 6.

სურ. 7.

სურ. 8.

დიდ მადლობას მოვახსენებთ ბატონ აკაკი ბერიძეს ექსპედიციის სწორი და საინტერესო მიმართლებით წარმართვისათვის. იმ წვლილისათვის, რაც შეიტანა აჭარის ორნამენტის კვლევის საქმეში.

Georgian Traditional Clothing Silhouette and Its Coding
ქართული ტრადიციული სამოსის სილუეტი და
მისი კოდირება

Nino Dolidze

Candidate of technical sciences,
Professor at Akaki Tsereteli State University
e-mail: nino.dolidze@atsu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0142-7463>

Khatuna Darsavelidze

PhD in Engineering Sciences,
Akaki Tsereteli State University
e-mail.: khatuna.darsavelidze@atsu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-2754-9448>

Abstract: Creation of modern clothing collections using ethnic elements requires a detailed knowledge of traditional clothing as a primary source from the designer. Over time, museum samples of national costume will become more unique and valuable, and access to them will be even more limited. One of the approaches to solving the mentioned problem is the creation of a database and search information program in a single digital format by systematizing clothing elements.

Based on the above, the preservation of Georgian traditional clothes in an innovative way (in digital form), contactless virtual access and use as needed is a current direction of scientific research. In order to solve the set task, it is important to conduct an analysis of the constructive-compositional characteristics, among which the silhouette shape of the garment is an important indicator. It has been assigned the first level in the classification of elements of traditional clothing.

In order to determine the silhouette, the museum exhibits were studied in the regional and national museums, in particular, the dress forms included in the ethnosamos complexes, the quality of their clothing on the body.

The analysis of the ethnoforms of the Georgian dress revealed that three types of silhouettes are common: extended, straight and extended. The frequency of meetings of the mentioned forms according to the regions and accordingly the percentage ratio of the meeting from the total number was determined. Based on the number of meetings of silhouette forms, their coding was carried out using the methods of mathematical statistics.

The results of the conducted research showed that among the silhouette forms of

the dress, the drawn silhouette is the most often found, the extended silhouette is less common, and the straight silhouette is relatively rare, although the difference between the number of meeting the mentioned silhouettes is not significant.

Thus, the results obtained from the conducted research will be used during the formation of the electronic bank of traditional clothing characteristics, based on which a program will be developed, through which it will be possible to obtain comprehensive information about museum samples without direct contact with them.

Key words: (traditional clothes), (constructive features), (silhouette), (coding), (electronic bank).

ნინო დოლიძე

ტექნიკის მეცნიერებათა კანდიდატი,
აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
პროფესორი

ელ-ფოსტა: nino.dolidze@atsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0142-7463>

ხათუნა დარსაველიძე

საინჟინრო მეცნიერებათა
აკადემიური დოქტორი,
აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ელ-ფოსტა: khatuna.darsavelidze@atsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-2754-9448>

აბსტრაქტი: ეთნოელემენტების გამოყენებით თანამედროვე ტანსაცმლის კოლექციების შექმნა დიზაინერისაგან მოითხოვს ტრადიციული სამოსის, როგორც პირველწყაროს, ზედმიწევნით ცოდნას. დროთა განმავლობაში ეროვნული კოსტიუმის სამუზეუმო ნიმუშები გახდება უფრო უნიკალური და ფასეული, მათთან წვდომა კი კიდევ მეტად შეიზღუდება. აღნიშნული პრობლემის გადაჭრის ერთ-ერთ მიდგომას წარმოადგენს ერთიან ციფრულ ფორმატში მონაცემთა ბაზისა და სამიუზეო-საინფორმაციო პროგრამის შექმნა სამოსის ელემენტების სისტემატიზაციით.

ზემოაღნიშნულიდან გამომდინარე, ქართული ტრადიციული სამოსის ინოვაციური მეთოდით (ციფრული სახით) შენახვა, კონტაქტის გარეშე ვირტუალური წვდომა და საჭიროებისამებრ გამოყენება სამეცნიერო კვლევის აქტუალური მიმართულებაა.

დასახული ამოცანის გადაწყვეტისათვის მნიშვნელოვანია კონსტრუქტორულ-კომპოზიციური მახასიათებლების ანალიზის ჩატარება, მათ შორის

მნიშვნელოვანი მაჩვენებელია სამოსის სილუეტური ფორმა. მას ტრადიციული სამოსის ელემენტების კლასიფიკაციაში პირველი საფეხური აქვს გამოყოფილი.

სილუეტის დადგენის მიზნით რეგიონალურ და ეროვნულ მუზეუმებში შესწავლულ იქნა სამუზეუმო ექსპონატები, კერძოდ ეთნოსამოსის კომპლექსების შემადგენლობაში შემავალი კაბის ფორმები, მათი ტანზე გამოწყობილობის ხარისხი.

ქართული კაბის ეთნოფორმების ანალიზმა გამოავლინა, რომ ძირითადად გავრცელებულია სილუეტის სამი სახე: გამოყვანილი, სწორი და გაფართოებული. განსაზღვრულ იქნა აღნიშნული ფორმების შეხვედრათა სიხშირე რეგიონების მიხედვით და შესაბამისად შეხვედრის პროცენტული თანაფარდობა საერთო რაოდენობიდან. სილუეტური ფორმების შეხვედრათა რაოდენობიდან გამომდინარე, მათემატიკური სტატისტიკის მეთოდების გამოყენებით, განხორციელდა მათი კოდირება.

ჩატარებული კვლევების შედეგებმა აჩვენა, რომ კაბის სილუეტურ ფორმებს შორის ყველაზე ხშირად გამოყვანილი სილუეტი გვხვდება, უფრო ნაკლებად გაფართოებული, ხოლო შედარებით იშვიათად სწორი სილუეტი, თუმცა აღნიშნული სილუეტების შეხვედრის რაოდენობათა შორის სხვაობა არცთუ მნიშვნელოვანია.

ამრიგად, ჩატარებული კვლევებით მიღებული შედეგები გამოყენებული იქნება ტრადიციული სამოსის მახასიათებლების ელექტრონული ბანკის ფორმირების დროს, რის საფუძველზე დამუშავებული იქნება პროგრამა, რომლის საშუალებით შესაძლებელი იქნება სამუზეუმო ნიმუშების შესახებ ამომწურავი ინფორმაციის მიღება მათთან უშუალო კონტაქტის გარეშე.

საკვანძო სიტყვები: ტრადიციული სამოსი, კონსტრუქტორული მახასიათებლები, სილუეტი, კოდირება, ელექტრონული ბანკი.

შესავალი: ქართული ტრადიციული სამოსი ერის მატერიალური კულტურის და ჩვენი ისტორიული ფასეულობების თვალსაჩინოებაა. ასწლეულების განმავლობაში ის თაობებისათვის გახლდათ მათი იდენტობის, ღირებულებების და მსოფლმხედველობის განივთებული ცნება. (ნ. დოლიძე...2017: 380, Dolidze, N...2024:243-247) ეროვნული სამოსისადმი ინტერესი კიდევ უფრო იზრდება და პოპულარული ხდება ტანამედროვე კოლექციების დაგეგმარება თანამედროვე ქართული ეროვნული სამოსის ელემენტების გამოყენებით. (Долидзе Н...2018) გლობალიზაციის და საერთო კოსმოპოლიტური სივრცის პირობებში პატარა ერებისათვის ძალზედ მნიშვნელოვანია მატერიალური კულტურის ძეგლების, ჩვენს შემთხვევაში კი ქართული ტრადიციული სამოსის ახალ

თაობებამდე მათი ავთენტურობის სრული დაცვით გაცნობა და მოტანა. ქართული ტრადიციული სამოსის ყოველმხრივ შესწავლა შეუძლებელია სამუზეუმო ორიგინალებთან უშუალო კავშირის გარეშე, რაც გარკვეულ სირთულეს წარმოადგენს, მუზეუმის შესაბამის ფონდებთან შეზღუდული წვდომის გამო. გამოფენათა ექსპოზიციები და ილუსტრირებული ალბომ-კატალოგები კი არ იძლევა სრულ, ამომწურავ წარმოდგენას ფონდებში დაცული კოლექციების შესახებ.

აღნიშნული პრობლემის გადაჭრის ერთ-ერთ მიდგომას წარმოადგენს ერთიან ციფრულ ფორმატში მონაცემთა ბაზისა და საძიებო-საინფორმაციო პროგრამის შექმნა სამოსის ელემენტების სისტემატიზაციით.(*И. Угрехелидзе...2019: 368-371*)

ზემოაღნიშნულიდან გამომდინარე, ქართული ტრადიციული სამოსის ინოვაციური მეთოდით (ციფრული სახით) შენახვა, კონტაქტის გარეშე ვირტუალური წვდომა და საჭიროებისამებრ გამოყენება სამეცნიერო კვლევის აქტუალური მიმართულებაა.

ასეთი ამოცანის გადაჭრა საჭიროებს შესაბამისი მონაცემთა ბაზის ფორმირებას, რომელიც სისტემატიზებულს გახდის ინფორმაციას ტრადიციული სამოსის შესახებ.

სამეცნიერო სტატიაში განხილულია ქართული ტრადიციული სამოსის კონსტრუქტორული მახასიათებლების ანალიზი და ელექტრონული ბანკის ფორმირების საკითხები ერთერთი მნიშვნელოვანი მახასიათებლის სილუეტის ფორმის მაგალითზე.

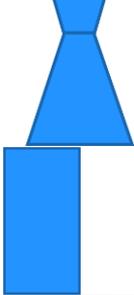
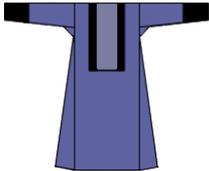
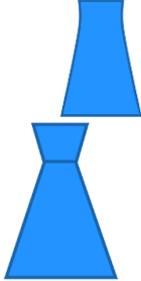
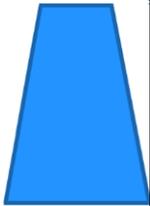
კონსტრუქტორულ-კომპოზიციური მახასიათებლების ანალიზის ჩატარებისას მნიშვნელოვანი მაჩვენებელია სამოსის სილუეტური ფორმა.

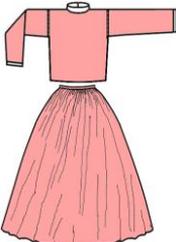
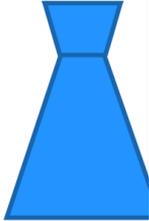
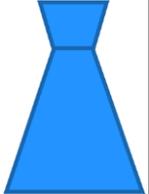
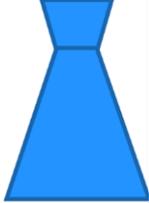
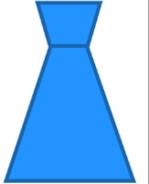
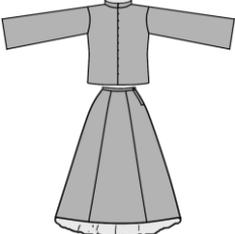
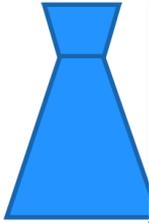
სილუეტის დადგენის მიზნით რეგიონალურ და ეროვნულ მუზეუმებში შესწავლილ იქნა სამუზეუმო ექსპონატები, კერძოდ ეთნოსამოსის კომპლექსების შემადგენლობაში შემავალი ელემენტის -კაბის ფორმები და მათი ტანზე გამოწყობილობის ხარისხი.

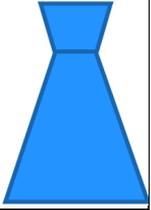
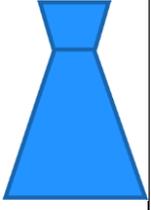
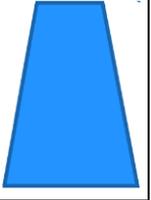
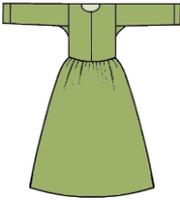
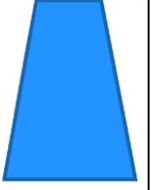
ქართული ტრადიციული კაბის სილუეტის საფუძველს გეომეტრიული ფორმები (მართკუთხედი, ტრაპეცია) (ცხრ. 1) წარმოადგენენ. კვლევის შედეგად დადგენილ იქნა გავრცელებული სილუეტური ფორმების შეხვედრათა სიხშირე და განხორციელდა სილუეტური ფორმებისათვის კოდირება, შეხვედრათა სიხშირის მნიშვნელოვნების გათვალისწინებით – კლებადობის პრინციპით.

კაბის სილუეტის გეომეტრიული ფორმა

ცხრილი 1.

	გავრცელების რეგიონი	სამოსის ესკიზი	სილუეტური ფორმა	გეომეტრიული ფორმა
	ქართლი, კახეთი, იმერეთი		გამოყვანილი სწორი	
	თუშეთი		სწორი გაფართოებული	
	ფშავი		გამოყვანილი	
	ხევსურეთი		სწორი გაფართოებული	

	მთიულეთი		გამოყვანილი	
	ხევი		გამოყვანილი	
	ლეჩხუმი		გამოყვანილი	
	რაჭა		გამოყვანილი	
	სვანეთი		სწორი გაფართოებული	
0	სამეგრელო		გამოყვანილი	

1	აფხა- ზეთი		გამოყვან- ილი	
2	გურია		გამოყვან- ილი	
3	აჭარა		სწორი გაფართოებუ- ლი	
4	მეს- ხეთ-ჯავახე- თი		გაფარ- თოებული	

როგორც ცხრილიდან ჩანს, ქართული კაბის ეთნოფორმების ანალიზმა გამოავლინა, რომ ძირითადად გავრცელებულია სილუეტის სამი სახე: გამოყვანილი (გამოყვანილობის სხვადასხვა ხარისხით), სწორი და გაფართოებული. განსაზღვრულ იქნა აღნიშნული ფორმების შეხვედრათა სიხშირე რეგიონების მიხედვით და შესაბამისად შეხვედრის პროცენტული თანაფარდობა საერთო რაოდენობიდან (ცხრ.2).

კაბის სილუეტის შეხვედრათა სიხშირე

ცხრილი 2.

რეგიონი	სილუეტი	შეხვედრათა რაოდენობა	შეხვედრის %
ქართლი-კახეთი, იმერეთი,	გამოყვანილი	36	37,1 %

	ფშავი, მთიულეთი, ხევი, ლეჩხუმი, რაჭა, სამეგრელო, აფხაზეთი, მეს. ჯავახ.			
	თუშეთი, ფშავი, ხევსურეთი, ხევი, ლეჩხუმი, აჭარა, მესხ-ჯავახ.	გაფართოებული	31	31,9 7%
	თუშეთი, ფშავი, ხევსურეთი, ხევი, რაჭა, სვანეთი, აჭარა	სწორი	30	30,9 3%
	სულ		97	

როგორც ცხრილის მონაცემები გვიჩვენებს კაბის სილუეტურ ფორმებს შორის ყველაზე ხშირად გამოყვანილი სილუეტი გვხვდება, უფრო ნაკლებად გაფართოებული სილუეტი, ხოლო შედარებით იშვიათად სწორი სილუეტი, თუმცა აღნიშნული სილუეტების შეხვედრის რაოდენობათა შორის სხვაობა არცთუ მნიშვნელოვანია.

სილუეტური ფორმების შეხვედრათა რაოდენობიდან გამომდინარე, მათემატიკური სტატისტიკის მეთოდების გამოყენებით, განხორციელდა მათი კოდირება. კოდის პირველი ციფრი – 1 მიენიჭა ყველაზე ხშირად შემხვედრ ფორმას, ხოლო დანარჩენი, შესაბამისად, კლებადობის მიხედვით. (ცხრ. 3).

კაბის სილუეტური ფორმების კოდირება

ცხრილი 3.

კოდის ციფრი	სილუეტი
1	გამოყვანილი
2	გაფართოებული
3	სწორი

ზემოაღნიშნული კვლევის შედეგები გათვალისწინებული იქნება ქართული ტრადიციული სამოსის კონსტრუქციულ-კომპოზიციური მახასიათებლების ელექტრონული ბანკის ფორმირების პროცესში, რომელშიდაც მოცემულია იქნება ტრადიციული სამოსის არამხოლოდ ეთნოგრაფიული დახასიათება (სამოსის ფოტო, გარეგნული აღწერა) და კონსტრუქციული ანალიზი (სამოსის ტექნიკური ესკიზი, კონსტრუქციოლი ელემენტები, სამოსის განფენა, სილუეტი, გამოჭრილი დეტალების რაოდენობა), არამედ კომპოზი-

ციური ანალიზიც (მასალა, მისი გარეგნული სახე, ფერი, ფაქტურა, დეკორატიული გაფორმება, დეკორის ფერი).

ტრადიციული სამოსის კონსტრუქციულ-კომპოზიციური მახასიათებლების ელექტრონული ბანკის მიხედვით შედგენილი იქნება პროგრამა, რომლის საშუალებით დაინტერესებულ პირს შესაძლებლობა ექნება მოიძიოს საჭირო ინფორმაცია–საქართველოს სხვადასხვა რეგიონის ტრადიციული სამოსის შესახებ. აღნიშნული პროგრამის გამოყენება კოსტიუმის დიზაინერს საშუალებას მისცემს სწრაფად იქნას ორიენტირებული შემოქმედებით საქმიანობაში.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ნ. დოლიძე, მ. დათუაშვილი, ი. უგრეხელიძე, ი. ჩარკვიანი, ქ. ჩირგაძე, ლ. ლურსმანაშვილი, გ. კვანტიძე „ქართული ეროვნული სამოსის ილუსტრირებული ცნობარი“ აწსუ გამომცემლობა ქუთაისი, 2017. 380 გვ.

2. И.Угрехелидзе, Н. Долидзе, Х.Дарсавелидзе Формирование информационной базы грузинской национальной одежды. International scientific jurnal Theoretical and Applied Science 09(77) 2019 Pages: 368-371

3. Долидзе Н., Дарсавелидзе Х. 2018. Проектирование современной одежды на основе грузинского национального костюма. Международная научно-практическая конференция «Актуальные проблемы современного дизайна». Украина

4. Dolidze, N., & Darsavelidze, Kh. „Research on awareness of traditional Georgian clothing“ Philadelphia, USA ISJ Theoretical & Applied Science 02(130) 2024 Pages: 243-247

Ethnolinguistic Aspects of Games
თამაშობათა ეთნოლინგვისტური ასპექტები

Tamila Lomtadze

PhD in History, Chief scientific researcher,
Niko Berdzenishvili Institute, Batumi Shota Rustaveli State University,
e-mail: Tamila.lomtadze@bsu.edu.ge
Tel: +995 593 37 13 94
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6163-5876>

Nanuli Nogaideli

MA in Philology, Researcher at the Department of Folklore, Dialectology and Immigrant
Literature Studies, Niko Berdzenishvili Institute, Batumi Shota Rustaveli State University;
e-mail: Nanuli.nogaideli@bsu.edu.ge
Tel: +995 595 919 800
ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-7688-4844>

Abstract: The game is one of the most important and ancient spheres of human activity. Modern cultural studies consider the game as a culture-forming factor. In this sense, the game is older than culture, precedes it and creates it. Culture is created in the form of a game. Among the many functions of the game, one of the most important is the representation of the mythical, sacred past. Our article is devoted to games with such a function. The main act of cosmogony in the imagination of people was the creation of the cosmos, that is, an ordered world, from formless chaos. Human has always had a desire to "return" to this mythical past, which he managed to do, including through play. Through play, Human periodically "revived" the sacred past and repeated the act of creating the world. Such games include the games of Tckvedobila//Gaglezhila//Nishkha, Nishkha, Barbaluka, Tsetsktobia, Almobia and others, preserved in the ethnographic life of Adjara. In mythology, chaos and disorder are represented by demons, dragons. Order is established in the world through the victory of good deities over dragons. It is this mythological motif that found its embodiment in the game Tckvedobila//Gaglezhila//Nishkha, Nishkha, Barbaluka, which depicts the confrontation and struggle between the Goddess-Barbaluka, personifying the Sun, and Nishkha, personified in the form of a dragon. The game embodies the motif of the dragon stealing the sun, which is widespread in the ethnographic life and folklore of the Georgian people. In other games (Fire, Almobia), the sun is replaced by its earthly symbols - fire and flag. Thus, these games repeat the mythical story of the victory of good and light over chaos and dark forces. At the same time, the games provide additional ethnographic material for the restoration of ancient forms

of customs, explanation of their functional purpose and cult content. In this regard, the linguistic material preserved by these games is invaluable. This material helps us to explain their genesis and transformation. Just like, for example, the games of Mokuchalieba, Bugobia, Etsrobia, which preserved elements of the traditional holiday "Bosloba" and the name of the deity Bosla, phonetically transformed into "Bola". Thus, the games over time lost their original practical meaning, but retained their sacred content, the closest connection with the myth and remain the most important source for the study of human consciousness in archaic thinking.

Keywords: Game, culture, myth, ritual

თამილა ლომთათიძე

ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის მთავარი მეცნიერი თანამშრომელი, ელ-ფოსტა: Tamila.lomtadze@bsu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6163-5876>

ნანული ნოღაიდელი

ფილოლოგიის მაგისტრი
ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის ფოლკლორის, დიალექტოლოგიისა და ემიგრანტული ლიტერატურის კვლევის განყოფილების მეცნიერი თანამშრომელი
ელ-ფოსტა: Nanuli.noghaideli@bsu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-7688-4844>

აბსტრაქტი: თამაში ადამიანის მოღვაწეობის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი და უძველესი სფეროა. თანამედროვე კულტუროლოგიური კვლევები თამაშს კულტურის შემქმნელ ფაქტორად განიხილავს. კულტურა სწორედ თამაშის ფორმით იქმნება. ამ თვალსაზრისით, თამაში კულტურაზე უფროსია, წინ უსწრებს და ქმნის მას. თამაშის უამრავ ფუნქციას შორის ერთ-ერთია მითოსური, საკრალურ მნიშვნელობის მქონე წარსულის რეპრეზენტაცია. ამ ფუნქციის მქონე თამაშებს ეძღვნება ჩვენი სტატია. ადამიანების წარმოდგენაში კოსმოგონიის მთავარი აქტი უფორმო ქაოსისაგან კოსმოსის, ანუ მოწესრიგებული სამყაროს შექმნა იყო. ადამიანს მუდამ ქონდა ამ მითოსურ წარსულში „დაბრუნებისკენ“ სწრაფვა, რასაც, სხვა ქმედებებთან ერთად, თამაშის საშუალებით ახერხებდა. თამაშის მეშვეობით ადამიანი პერიოდულად „აცოცხლებდა“ საკრალურ ხანას და სამყაროს შექმნის აქტს იმეორებდა. ასეთ თამაშებს განეკუთვნებოდა აჭარის ეთნოგრაფიულ ყოფაში შემორჩენილი თამაშები წყვედობილა//გაგლეჯილა//ნიშხა, ნიშხა, ბარბალუკა, ცეცხლობია,

ალმობია და სხვ. მითოლოგიაში ქაოსს, უწყესრიგობას დემონები, დრაკონები, გველეშაპები განასახიერებენ. სამყაროში წესრიგის დამყარება ხდება კეთილი ღვთაების დრაკონებზე გამარჯვებით. სწორედ ეს მითოლოგიური მოტივია განსახიერებული თამაშში წყვედობილა//გაგლეჯილა//ნიშხა, ნიშხა, ბარბალუკა, სადაც გადმოცემულია მზის განმასახიერებელი პერსონაჟის - ქალ-ბარბალუკასა და ბოროტი ძალების განმასახიერებელი, გველეშაპის სახით პერსონიფიცირებული ნიშხას დაპირისპირება და ჭიდილი. თამაშში განასახიერებს ქართველი ხალხის ეთნოგრაფიულ ყოფასა და ფოლკლორში ფართოდ გავრცელებულ გველეშაპის მიერ მზის მოტაცების მოტივს. სხვა თამაშებში (ცეცხლობია, ალმობია) მზე ჩანაცვლებულია მისი მიწიერი სიმბოლოებით - ცეცხლითა და დროშით//ალმით. ამგვარად, ეს თამაშები იმეორებს ქაოსის, ბნელი ძალების დამარცხების, სიკეთისა და სინათლის გამარჯვების მითოსურ ისტორიას. ამავე დროს, თამაშები დამატებით ეთნოგრაფიულ მასალას იძლევა წეს-ჩვეულებათა უძველესი ფორმების აღსადგენად და მათი ფუნქციონალური დანიშნულებისა და საკულტო შინაარსის ასახსნელად. ამ მხრივ ფასდაუდებელია ის ლინგვისტური მასალა, რაც ამ თამაშებმა შემოგვინახა და რაც მათი პირველსაზრისის ახსნაში გვეხმარება. ისე, როგორც, მაგალითად, თამაშები მოკუჭალიება, ბუღობია, ეწრობია, რომლებმაც შემოინახეს დღეობა „ბოსლობის“ ელემენტებიცა და ღვთაება ბოსლას ფონეტიკური სახეცვლილება „ბოლა“.

ამდენად, მართალია, თამაშებმა დროსთან ერთად პირვანდელი პრაქტიკული საზრისი დაკარგეს, მაგრამ საკრალური შინაარსის მატარებელი, სარიტუალო დანიშნულების მქონე ეს თამაშები, ინარჩუნებენ უმჭიდროვეს კავშირს მითთან და არქაული ხანის ადამიანის ცნობიერების შესწავლის უმნიშვნელოვანეს წყაროდ რჩებიან.

საკვანძო სიტყვები: თამაში, კულტურა, მითოსი, რიტუალი

შესავალი: თამაში არის ადამიანის აქტივობის ერთ-ერთი ძირითადი სახეობა, რომელსაც დიდი ადგილი უჭირავს მრავალფეროვან ტრადიციულ სოციო-კულტურულ პრაქტიკაში. თამაშის, როგორც კულტურის ფენომენის თეორიული გააზრება იწვევს როგორც ანთროპოლოგების, ასევე, ფილოსოფოსების, სოციოლოგების, კულტუროლოგების, პედაგოგების, მედიკოსების და სხვ. ინტერესს. მისი მნიშვნელობის განსაზღვრის მრავალი ასპექტიც არსებობს, რომლებშიც თამაში სხვადასხვა რაკურსით, სხვადასხვა აზრობრივ კონტექსტში განიხილება. ეს მრავალფეროვნება განპირობებულია იმითაც, რომ თამაშს, როგორც კულტურის მოვლენას მრავალი ფუნქცია აქვს (სოციალიზაციის, აღმზრდელითი, განმავითარებელი, ფიზიოლოგიური, გასართობი, კომუნიკაციური, თვითრეალიზაციის, თერაპიული, მოდელირების.....) და თითოეულ დისკურსში თამაშის სხვადასხვა

ინტერპრეტაცია ექცევა. მათში თამაშს განიხილავენ, როგორც მეტაფორულ, სოციალურ, ფსიქოლოგიურ, ესთეტიკურ, კულტუროლოგიურ, ფილოსოფიურ, ანთროპოლოგიურ კატეგორიას. დღეს თამაშს აკავშირებენ მხოლოდ ბავშვების სამყაროსთან. იგი ბავშვების გასართობ საშუალებადაა მიჩნეული, მაგრამ სინამდვილეში თამაში ცხოვრების ერთგვარ სიმბოლურ ფორმას წარმოადგენს და დაკავშირებულია ისეთ სფეროებთან, როგორცაა, მაგია, საკულტო ქმედებები, რწმენა-წარმოდგენები..... თამაში, როგორც გარკვეული საზრისის მქონე ადამიანური აქტივობა, მაღლდება ხელოვნებისა და კულტურის დონემდე. თამაშს არ აქვს არანაირი მატერიალური საფუძველი, არაა განსაზღვრული რაიმე მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად. მასში შერწყმულია წარმოსახვა და სინამდვილე. იგი რეალობის ერთგვარი ალტერნატივაა, გასვლაა ყოველდღიური რუტინიდან, ეს არის სხვა სამყაროში გამავალი ერთგვარი „ფანჯარა“, ზებუნებრივ ძალებთან კავშირის დამყარების ერთგვარი საშუალება. კაცობრიობას დავიწყებული აქვს თამაშის საკრალური, რიტუალური ბუნება და თამაში ძალზე პროფანირებულია, მაგრამ რეალურად ყველა ტრადიციული თამაში კავშირშია საკულტო პრაქტიკასთან და თავის თავში ინახავს დაფარულ, საკრალურ აზრს. ამ თვალსაზრისით თამაშები ინახავენ გასული ეპოქების და უკვე მივიწყებული მაგიურ-რელიგიური პრაქტიკის, არქაული მსოფლმხედველობის კვალს.

მეთოდოლოგია: თამაშობების მიმართ სხვადასხვა თეორიული მიდგომები არსებობს. ჩვენი კვლევა ეყრდნობა თამაშების თეორიის ანთროპოლოგიურ ასპექტს, რომელიც თამაშს აღიარებს ადამიანის თავისუფალი თვითგამოხატვის ფორმად. თამაშის ფენომენი ჯერ კიდევ მე-19 საუკუნიდან იყო სხვადასხვა სფეროს მეცნიერთა ინტერესის საგანი. თამაშების თეორიის ჩამოყალიბება სათავეს იღებს ისეთი მოაზროვნეების ნაშრომებში, როგორც იყო ფ.შილერი, გ.სპენსერი, ვ.ვუნდტი. ისინი ხაზს უსვამდნენ თამაშის ესთეტიკურ ღირებულებას და განიხილავდნენ მას, როგორც დრამატურგის, თეატრალური წარმოდგენების, სანახაობების, დღესასწაულების, კარნავალების საფუძველს. მე-20 საუკუნეში თამაშების თეორია განავითარა ნიდერლანდელმა ისტორიკოსმა და კულტუროლოგმა იოჰანეს ჰაიზინგამ თავის ფუნდამენტურ ნაშრომში „Homo ludens“ („კაცი მოთამაშე“). ჰაიზინგა თამაშს განიხილავდა, როგორ ადამიანური კულტურის შემქმნელ, მაფორმირებელ ფაქტორს, როგორც კულტურის მაცოცხლებელ სულს, რომლის გარეშეც ვერ იარსებებს კულტურა, რადგან იგი თავდაპირველად თამაშდებოდა. კულტურის წარმოქმნის თამაშისეული კონცეფცია შემდგომში განავითარეს ი.გასეტმა, ე.ფინკმა, ჰ.ჰესემ, ჰ-გ.გადამერიმ.... სწორედ თამაშის შესახებ არსებული თანამედროვე კულტუროლოგიური თვალსაზრისი უდევს საფუძველად მოცემულ კვლევას.

მსჯელობა: ანთროპოლოგიაში კარგად ცნობილი შეხედულებით (დიურკჰეიმი, ელიადე...), უძველესი ადამიანები სამყაროს, დროს ყოფდნენ პროფანულ და საკრალურ დროდ ანუ დროდ, რომელიც ხმარდება შრომით საქმიანობას, არსებობაზე ზრუნვას და დროდ, როცა ადამიანები ზრუნავენ სულიერებაზე, კულტებს ემსახურებიან, დღესასწაულებს მართავენ. ასეთ საკრალურ დროს ასახავს სწორედ ზოგიერთი თამაში, რომელიც ძალიან ხშირად ინსცენირებული მითოსია.

თამაშის თეორიის თანახმად, „პირველყოფილი საზოგადოება თავის საღმრთო მოქმედებას, რომელმაც ქვეყნის ხსნა უნდა უზრუნველყოს – ზიარებას, მსხვერპლშეწირვას, მისტერიას ასრულებს წმინდა თამაშში. მითოსსა და კულტში კი სათავეს იღებს კულტურული ცხოვრების უდიდესი მამოძრავებელი ძალები: სამართალი და წესრიგი, ვაჭრობა, რეწვა, ხელოსნობა და ხელოვნება, პოეზია, სიბრძნე და მეცნიერება. მაშასადამე, ყველა ესენი თამაშობრივი ქცევის ნიადაგში არიან ჩაფესვებულნი. ამდენად, წმინდა თამაში თავისთავად არის კულტურის ერთ-ერთი საფუძველი და მისი მონაწილე“ (ჰაიზინგა, 2004:15-16). სტატიაში ჩვენ გვინდა განვიხილოთ თამაშის ერთ-ერთი ისეთი უმნიშვნელოვანესი ფუნქცია, როგორცაა დაბრუნება ადამიანის საკრალურ, მითოსურ წარსულში. სხვა ფუნქციებთან ერთად კულტუროლოგები გამოყოფენ თამაშებს, რომლებითაც ადამიანი სამყაროს შექმნის კოსმოგონიური აქტის ხელახლა გათამაშებას ცდილობს. ასეთი თამაშები მრავლად შემოგვინახა, როგორც მსოფლიოს სახვადასხვა ხალხის, ასევე, საქართველოს სხვადასხვა კუთხის, მათ შორის აჭარის ეთნოკულტურამაც. ასეთ თამაშობათა რიცხვს განეკუთვნება აჭარაში გავრცელებული “წყვედობილა//გაგლეჯილა”//, ”ნიშხა-ნიშხა ბარბალუკა”, რომელიც საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში გავრცელებული თამაშის „ჭუპან-ჭუპანობას”, „დედამთილობას”, „გაგლეჯილას”, „ხელჩამბულას” იდენტურია. ამ უძველეს თამაშს საფუძვლად უდევს ქაოსისა და კოსმოსის, შავბნელი და ნათელი ძალების შერკინება და ამ ჭიდილში სიკეთის გამარჯვება და კოსმიური წესრიგის დამყარება. „ქაოსის დამარცხება კოსმოსის ანუ წესრიგის გამარჯვება, სიკვდილისაგან ახალი სიცოცხლის აღორძინება, სიკეთისა და სინათლის დამკვიდრება მხოლოდ ბრძოლით შეიძლებოდა. ამიტომ, მითოსურ ცნობიერებაში ბრძოლა ერთ-ერთ უმთავრეს რიტუალად გაიაზრებოდა“ (ხიდაშელი, 2001:32). თამაშის დროს ბარბალუკას და ნიშხა-ნიშხას ორ თანაბარ ჯგუფად გაყოფილი მოთამაშეები ხელიხელჩაკიდებულნი ერთმანეთის პირისპირ მწკრივდებიან. ნიშხა-ნიშხას მწკრივიდან ერთი მოთამაშე გაიქცევა, დაემგერება ბარბალუკას მწკრივს და ცდილობს მის გაწყვეტას. თუ ეს შეძლო, მაშინ მწკრივის ერთი მონაწილე თან მიყავს ტყვედ, ხოლო თუ ვერ მოახერხა, თვითონ ხდება ტყვე და იქვე ებმება მწკრივში. ეს თამაში ასახავს ქართველთა უძველეს წარმოდგენას მზისა და შავბნელი ძალის – გველემპის ბრძოლისა. თამაშის მთავარი

პერსონაჟი ბარბალუკა (ქალ-ბარბალუკა) ქართველი ხალხის სათაყვანებელი მზის ქალ-ღვთაების სახელია და ნათელი მზის განსახიერებაა, ხოლო ნიშნა გველეშაპის სახით პერსონიფიცირებულ შავბნელ ძალას უნდა წარმოადგენდეს. სწორედ ამ ორი – ნათელი და ბნელი ძალების ჭიდილი და დაპირისპირება წარმოადგენს ამ თამაშის საფუძველს. აჭარის ეთნოგრაფიულ ყოფასა და ფოლკლორში ფართოდაა ცნობილი გველეშაპის მიერ მზისა და მთვარის მოტაცების მოტივი. გველეშაპისაგან მნათობთა გადასარჩენად ხალხი სხვადასხვა მაგიურ ხერხს მიმართავდა. მაგალითად, მზის დაბნელების დროს ასტეხდნენ ხმაურს, თოფის სროლას, რადგან სწამდათ, რომ მზეს გველეშაპი უპირებდა გადაყლაპვას და ამ მოქმედებებით გველეშაპს „მზეს პირიდან გააგდებინებდნენ“ (ლომთათიძე, 2014:191). მსგავსი წარმართულ წარმართულ-მითოლოგიური სიუჟეტები და სათამაშო წყობა (მოთამაშეთა გაყოფა ორ ჯგუფად და თითოეულ მწყობრში საკუთარი მთქმელის ყოლა) დამახასიათებელია სხვა ქართული საწესო სანახაობებისა და მისტერიებისთვისაც (ჯანელიძე, 1983:49-51), რაც კიდევ ერთი დასტურია იმისა, რომ ეს „წმინდა თამაშები“ უდებენ საფუძველს უძველეს წარმოდგენებს, რომლებშიც მითოსური სიუჟეტებია განსახიერებული.

ამგვარად, ქართული საბავშვო თამაშობა „ნიშნა-ნიშნა“ ასახავს ნათელი და შავ-ბნელი, კეთილი და ავი ძალების ჭიდილის კოსმიურ-მითოლოგიურ სიუჟეტს (ბარდაველიძე, 2006:121). მართალია, დღეს ამ თამაშს გამოცლილი აქვს მითოლოგიური არსი, მაგრამ ამჟამად, რომ წარსულში ამ თამაშით ერთგვარად იმეორებდნენ სამყაროს შესაქმნის მითოსურ აქტს, ბრუნდებოდნენ საკრალურ წარსულში, განასახიერებდნენ ქაოსზე წესრიგის გამარჯვების, სიკვდილისაგან ახალი სიცოცხლის აღორძინების, სიკეთისა და სინათლის დამკვიდრების მითოსურ ისტორიას.

„ნიშნა-ნიშნასთან“ გარკვეულ მსგავსებას ავლენს აჭარაში შემონახული „ცეცხლობია“ ანუ „ათეშოინი“/„ართოშანი“. ამ თამაშის დროს გამყოფი ხაზის ორივე მხარეს მოთავსებულია ხაზიდან თანაბარი მანძილით დაშორებული ორი „ცეცხლი“, რომლებსაც იცავს ორი გუნდი. ორივე გუნდის მონაწილეები ცდილობენ ერთმანეთს მოტაცონ „ცეცხლი“. რომელი გუნდის წარმომადგენელიც შეძლებს „ცეცხლის“ მოტაცებას და „საზღვარზე“ გადატანას, ის ითვლება გამარჯვებულად

თამაშის ამოსავალი წერტილია ცეცხლის დაცვა. მისი უპატრონოდ დატოვება არ შეიძლება. ერთი მოთამაშე მას გამუდმებით იცავს. თუ მოწინააღმდეგე მხარე მას დაეპატრონა, თამაში წაგებულია. ცეცხლობიაში ჩანს ცეცხლის გაღმერთებისა და მასზე განსაკუთრებული ზრუნვისა და დაცვის კვალი, რაც უძველესი ადამიანის ცხოვრებაში ცეცხლის როლითა და სასიცოცხლო მნიშვნელობით იყო განპირობებული. „ცეცხლობია“ მიჩნეულია ამირანის მიერ ღმერთებისათვის ცეცხლის მიტაცების მითოლოგიური სიუჟეტის განსახიერებად. იგი გატაცებული ცეცხლისათვის

თავგამეტებული ბრძოლის ერთგვარ ინსცენირებას უნდა წარმოადგენდეს (ნოღაიდელი, 1986:83).

ცეცხლი მზის მიწიერ სიმბოლოდ აღიქმება. იგივე დამოკიდებულება ჩანს თამაშის ერთ-ერთ სახეობაში, რომელსაც „ალმობია“ ანუ „დროშობია“ ეწოდება. თამაში იმავე შინაარსისაა, ოღონდ მისი მთავარი ატრიბუტი არის დროშა//ალამი. მოთამაშეები ამ შემთხვევაში ცეცხლის ნაცვლად დროშის მოტაცებას ცდილობენ. გამარჯვებულად ის გუნდი ითვლება, რომელიც დროშას დაისაკუთრებს. თამაშში იკვეთება დროშისადმი, როგორც საკულტო ატრიბუტისადმი, მოწიწებისა და მისი გაფრთხილების უძველესი ჩვეულების ნაშთი.

ქართულ ეთნოგრაფიაში დადასტურებულია კავშირი დროშასა და მზის კულტს შორის. მიჩნეულია, რომ მზის კულტმსახურებაში ერთ-ერთი ცენტრალური ადგილი სიცოცხლის ხის სახესხვაობად მიჩნეულ წმინდა დროშას ანუ „ალვისტანს“ უკავია. დროშა წმიდათაწმიდაა სათემო და სატომო სალოცავებში. მასზე ხელის შეხება მხოლოდ ხუცესს ან მკადრეს შეუძლია. იგი ინახებოდა მთავარ საკულტო ნაგებობაში და ხატობის დროს გადმოაბრძანებდნენ სპეციალურად მისთვის განკუთვნილ დროშათსაბრძან კოშკში. მასთან ახლოს ტარდებოდა მსხვერპლშეწირვა და, საერთოდ, ქართველები ყველა მთავარ მოვლენას დროშას უკავშირებდნენ და თავდადებით იცავდნენ მას. აღმოსავლეთ საქართველოს მთიელთა ყოფაში დროშა არის არა მხოლოდ ღვთაების სიმბოლო, არამედ მისი განსახიერება (ბარდაველიძე, 1939:58-65). აჭარაში არ ჩანს დროშის საკულტო დანიშნულებით გამოყენების ჩვეულება, მაგრამ დროშისადმი განსაკუთრებული თავყვანისცემის კვალი დროშობიას ანუ ალმობიას თამაშშია შემონახული. ამ შემთხვევაში თამაში ინახავს ქართველთა უძველესი რელიგიური წარმოდგენის კვალს, რწმენას დროშის საკულტო დანიშნულების შესახებ, რომელიც აჭარელთა კოლექტიური მეხსიერებიდან გამქრალია და მხოლოდ თამაში გვევლინება დამხმარე ეთნოგრაფიულ მასალად ამ რწმენა-წარმოდგენების აღსადგენად და არქაულ ყოფაში ამ კულტის არსებობის დამადასტურებლად.

გარდა უძველესი რწმენების აღდგენის საშუალებისა, თამაშები ძალზე საინტერესოა ლინგვისტური თვალსაზრისითაც. შინაარსობრივად განსხვავდება ცნებები „თამაში“ და „თამაშობანი“. „თამაშის“ ქვეშ იგულისხმება საბავშვო თამაშები, რომლებშიც შეიძლება მონაწილეობდეს ერთი ან რამდენიმე ადამიანი, მაშინ, როცა „თამაშობანი“ არის სწორედ იმ სანახაობა-გასართობთა სახელწოდება, რომელიც უკავშირდება თამაშის, როგორც კულტურის ელემენტის წარმოშობის საწყისებს. მასში მონაწილეობს ადამიანთა დიდი რაოდენობა, ის გულისხმობს გარკვეულ საწესო ქმედებებსაც.

თამაშებს ახლავს მაგიური სიტყვიერება, ტექსტუალური მასალა, რომელშიც აისახება უძველესი „მიტოსური აზროვნება“ ანუ სიტყვიერ სიმბოლოებად გარდაქმნილი გარესამყარო (ჯორბენაძე, 1997:46) თამაშების ლექსიკა ქართველთა უძველესი რწმენა-წარმოდგენების მრავალ ანარეკლს ინახავს და როგორც დამატებითი ეთნოგრაფიული მასალა, გვერდითი, დამხმარე ფაქტორი ხშირად საინტერესო მასალას იძლევა საუკუნეების სიღრმეში წარმოშობილი წეს-ჩვეულებების არქეტიპების აღსადგენად და ამა თუ იმ კულტის არსებობის დამადასტურებლად. თამაშის ეს ფუნქცია კარგად ჩანს მესაქონლეობასთან დაკავშირებული უძველესი რიტუალის - ბოსლობის გენეზისის შესწავლისას. ბოსლობა დღესასწაულის სახით აჭარაში არ შემონახულა, მისი არსებობა აჭარაში საბავშვო თამაშის „მოკუჭალიების“ ანალიზის მეშვეობით დასტურდება, რადგან სწორედ ამ თამაშში შემონახა მესაქონლეობის მფარველი ღვთაების ბოსლას სახელი.

ბოსლობა მესაქონლეობასთან დაკავშირებული აგრარულ-რელიგიური დღესასწაულია, რომელიც ახალი წლის ხალხურ დღესასწაულთა ციკლშია მოქცეული და საქონელ-ფრინველის სიმრავლისთვისა და სიჯანსაღისათვის არის განკუთვნილი. მსგავსი რიტუალები შემონახულია რაჭაში, სვანეთსა და საქართველოს სხვა კუთხეებში. აჭარის ეთნოგრაფიულმა ყოფამ ის მხოლოდ მცირედი ფრაგმენტის სახით შემოგვინახა, საიდანაც კარგად ჩანს, რომ რიტუალი საქონლის ნაყოფირების მიზნით სრულდებოდა, თუმცა აჭარაში ბოსლობის დღესასწაულის სახელწოდება არ დასტურდება. „ბოსლას“, როგორც მესაქონლეობის ღვთაების სახელი შემონახულია მხოლოდ აჭარაში გავრცელებული თამაშში მოკაჭულიება. თამაში განასახიერებს ბოსლობის რიტუალურ მხარეს: ქალი ზურგზე მოიკიდებს ბავშვს და ნელი რხევით შემოატარებს კერის ირგვლივ. ამ მოქმედებას ახლავს ტექსტიც: „კუჭა შენა, კიდობანა, კუჭა, კუჭა, ბოლა, ბოლა ბუუ!“. თამაშში განსახიერებულია სქესობრივი აქტის სიმულაცია, რაც ბოსლობის რიტუალის მთავარი ნაწილია, ხოლო თანმხლებ ლექსში ნათლად ჩანს ტერმინ „ბოსლა“-ს ფონეტიკურად სახენაცვალი ფორმა „ბოლა“ (-ს ბგერა დაკარგულია). ამგვარად, მოკუჭალიება აჭარაში საბავშვო თამაშის სახით შემორჩენილი ბოსლობის ფრაგმენტია, რომლის ლექსიკური მასალა ადასტურებს აჭარაში მესაქონლეობის მფარველი ღვთაების არსებობას (ლომთათიძე, ნოლაიძელი, 2014:90).

ლინგვისტური თვალსაზრისით საინტერესო მასალას იძლევა როგორც თამაშების თანმხლები ტექსტუალური მასალა (გათვლები, გართიმული და გაურთიმავი საკრალური ტექსტები, კითხვა-პასუხები, გამოცანები...), ასევე, ე.წ. „სიტყვიერი თამაშები“ - შაირობა, კავია, ზოგჯერ სკაბრეზული გამონათქვამები ან ანეგდოტები, შეჯიბრება მახვილსიტყვაობაში, იმპროვიზირებული ლექსები, რაც აჭარაში ყველა სახალხო დღესასწაულის თუ საწესო რიტუალის შემადგენელი ნაწილია (შუამთობა, ფადიკო...),

აგრეთვე, კითხვა-პასუხის სახით შემორჩენილ თამაშები („ამის პატრონმა რა ქნას“, „სად დააჯენ“, „ჩემი სტუმარია“, „დათვობია“, „მელაკუტკუტობანა“ და სხვ.). ეს ტექსტები ინახავენ ბევრ არქაულ, ძველქართულ ტერმინს და საშუალებას იძლევიან ღრმად ჩავიხედოთ თამაშობათა გენეზისის საკითხებში.

დასკვნა: ამგვარად, თამაშთან, როგორც კულტურის ფენომენთან, გადაჯაჭვულია ადამიანის მოღვაწეობის პირვანდელი და უმნიშვნელოვანესი სახეობები. ეს თამაშები კაცობრიობის გარიჟრაჟს, მითიურ ეპოქას უკავშირდება, ამიტომაც მათში ასახული და შენახულია უძველესი შეხედულებები გარესამყაროზე, არქაული რწმენა-წარმოდგენების კვალი. თამაშები ძალიან ხშირად ინსცენირებული მითოსია. ისინი გარკვეულ მითოსურ შინაარსს განასახიერებენ. ასეთი თამაშები არის არა მხოლოდ უძველესი რიტუალების სახენაცვალი, ტრანსფორმირებული ფორმა, არამედ ამ რიტუალების პირველსახე.

აჭარის ეთნოგრაფიულ ყოფაში მრავალი უძველესი რწმენა-წარმოდგენის კვალი სწორედ საბავშვო თამაშებშია შემონახული. ზოგი თამაში თავის დროზე რიტუალურ ქმედებას წარმოადგენდა და დღეს გასართობადაა ქცეული. მართალია, ამ ტრანსფორმაციის ერთ-ერთი მიზეზი აჭარაში ისტორიული ვითარებაა, მაგრამ უპირველესად ეს გამოწვეულია იმით, რომ თამაშს სოციალურ-კულტურული ფუნქციებიდან ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ფუნქციაა არქაული ჩვეულებებისა და ღირებულებების შენარჩუნება და კვლავწარმოება. ამიტომაც, მიუხედავად იმისა, რომ თამაშებმა დროსთან ერთად პირვანდელი საზრისი დაკარგეს, მათი შესწავლა საშუალებას იძლევა დავადასტუროთ აჭარაში ამა თუ იმ წეს-ჩვეულების არსებობა ან დანიშნულება.

გართობა-თამაშობანი მნიშვნელოვანია ლინგვისტური თვალსაზრისით და ერთგვარ დამხმარე მასალას წარმოადგენს არა მხოლოდ თავად თამაშების პირველსაზრისის ასახსნელად, არამედ აჭარაში ამა თუ იმ რიტუალის ან წეს-ჩვეულების საკულტო შინაარსის გასააზრებლად. ამდენად, თამაშებმა დროსთან ერთად პირვანდელი პრაქტიკული საზრისი დაკარგეს, მაგრამ საკრალური შინაარსის მატარებელი, სარიტუალო დანიშნულების მქონე ეს თამაშები, ინარჩუნებენ უმჭიდროვეს კავშირს მითთან და არქაული ხანის ადამიანის ცნობიერების შესწავლის უმნიშვნელოვანეს წყაროდ რჩებიან.

გამოყენებული ლიტერატურა:

ბარდაველიძე, 2006: - ბარდაველიძე ვერა, „ქართველთა უძველესი სარწმუნოების ისტორიიდან (ღვთაება ბარბარ-ბაბარ)“, გამომც. „კავკასიური სახლი“, თბილისი, 2006

ლომთათიძე, ნოლაიდელი, 2014: - ლომთათიძე თამილა, ნოლაიდელი ნანული, „საბავშვო გართობა-თამაშობათა ხალხური საწყისები და ლექსიკა აჭარაში“, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის შრომები, X, გამომც. „ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“, ბათუმი, 2014

ლომთათიძე, 2014: - ლომთათიძე თამილა, „ხალხური აგრარული კალენდარული წეს-ჩვეულებები აჭარაში“, გამომც. „ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“, ბათუმი, 2014

ნოლაიდელი, 1986: - ნოლაიდელი ნანული, „ხალხური საბავშვო თამაშობანი აჭარაში (მასალები)“, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზეპირსიტყვიერება, VIII, გამომც. „მეცნიერება“, თბილისი, 1986

ჯანელიძე, 1983: - ჯანელიძე დიმიტრი, „ქართული თეატრის ისტორია“, წიგნი I, გამომც. „განათლება“, თბილისი, 1983

ჯორბენაძე, 1997: - ჯორბენაძე ბესარიონ, „ენა და კულტურა“, გამომც. „ქართული ენა“, თბილისი, 1997

ხიდაშელი, 2001: - ხიდაშელი მანანა, სამყაროს სურათი არქაულ საქართველოში, გამომც. „ნეკერი“, თბილისი, 2001

ჰაიზინგა, 2004: - ჰაიზინგა იოჰან, „Homo ludens“ („კაცი მოთამაშე“) კულტურის თამაშში წარმოშობის შესახებ“, გერმანულიდან თარგმნა გია ნოდიაშვილი, გამომც. „მშვიდობის, დემოკრატიის და განვითარების კავკასიის ინსტიტუტი“, თბილისი, 2004

Viticulture in Historical Meskheta according to Old Turkish Defters
მევენახეობა ისტორიულ მესხეთში ოსმალური
დავთრების მიხედვით

Dali Nikolaishvili

PhD in geography, Professor, Ivane Javakhishvili
Tbilisi State University, National member of International
Cartographic Association (ICA)
e-mail: dali.nikolaishvili@tsu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6540-3682>

Avtandil Ujmajuridze

PhD in History,
Ivane Javakhishvili Center
e-mail: ujmajuridzeavto@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8571-0455>

Davit Sartania

PhD in history, TSU Museum, Vice-director,
Head of Ivane Javakhishvili Center
e-mail: davit.sartania@tsu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5248-2801>

Abstract: Ottoman defters of the 16th century contain rich socio-economic data of a certain region of Meskheta, a part of Georgia conquered by the Ottomans. This makes it possible to uncover Georgian traditional forms of natural resource use and the level of Georgian substratum against the background of centuries-long Ottoman domination. This time, the subject of our study is the Ottoman defters of 1574 and 1595 (registers of Gurdjistan Vilayet). One of the areas of research is to determine the dynamics of change in the way of life of Georgians, which is currently represented by us as the branch of viticulture.

The Battle of Sokhoista in the year 1545 was the main milestone of the victory of the Ottoman expansion, following which the Georgians gradually surrendered their positions. This is why these defters are important, as they were written in 1574 and 1595, about 20 years apart. Thus, they allow us to study the dynamics of various issues, although fail to present a complete picture, since the administrative-territorial unit of the same name (Gurdjistan Vilayet) occupied different areas in 1574 and 1595. Only the territory of Didi Artaan Liva was the same according to the defter of 1574, which corresponds to the total area of Didi Artaan and Panak Livs in 1595.

The research has shown that viticulture was one of the most important areas in the Gurjistan Vilayet. This is evidenced by the tax on vineyards, which was levied on almost all settlements. As well as the syrup tax (sweet juice mainly made from grapes). In 1595, in comparison with 1574, the tax on vineyard and syrup in Didi Artaan Liva decreased (in Didi Artaan and Panak Livas), although their share against the background of agricultural taxes did not change and amounted to 1.7%. Against the background of many agricultural taxes, this figure is not small at all what is clear evidence that the traditional economic structure of the population of Georgia has not changed from this point of view.

Key words: Ottoman defters, Georgian substrate, Gurjistan Vilayet, Viticulture, XVI century.

დალი ნიკოლაიშვილი

გეოგრაფიის დოქტორი, პროფესორი, თსუ
გეომორფოლოგია-კარტოგრაფიის კათედრის გამგე,
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საერთაშორისო
კარტოგრაფიული ასოციაციის (ICA) ეროვნული
წარმომადგენელი

ელ-ფოსტა: dali.nikolaishvili@tsu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6540-3682>

ავთანდილ უჯმაჯურიძე

ისტორიის დოქტორი,
ივანე ჯავახიშვილის ცენტრი.

ელ-ფოსტა: ujmajuridzeavto@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8571-0455>

დავით სართანია

ისტორიის დოქტორი, თსუ გეოგრაფიის
მუზეუმი, დირექტორის მოადგილე, ივანე
ჯავახიშვილის ცენტრის ხელმძღვანელი,

ელ-ფოსტა: davit.sartania@tsu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5248-2801>

აბსტრაქტი: XVI საუკუნის ოსმალური დავთრები შეიცავს მდიდარ ინფორმაციას ოსმალების მიერ საქართველოს დაპყრობილი ნაწილის – მესხეთის გარკვეული ტერიტორიის სოციალურ-ეკონომიკური ვითარების შესახებ. ეს შესაძლებლობას იძლევა გამოვლინდეს ქართული ტრადიციული ბუნებათსარგებლობის ფორმები და ქართული სუბსტრატის დონე ოსმალთა მრავალსაუკუნოვანი ბატონობის ფონზე. ამჟამად ჩვენი კვლევის საგანია

1574 და 1595 წლების ოსმალური დავთრები (გურჯისტანის ვილაიეთის დავთრები). კვლევის ერთ-ერთი მიმართულებაა ქართული ცხოვრების წესის ცვლილებების დინამიკის დადგენა, რომელსაც ამჟამად მევენახეობის დარგით წარმოვადგენთ.

ოსმალური ექსპანსიის გამარჯვების მთავარი ნიშნული იყო 1545 წ. სოხოისტას ომი, რომლის შემდეგაც ქართველები თანდათანობით თმობენ პოზიციას. სწორედ ამიტომაც მნიშვნელოვანი აღნიშნული დავთრები, რადგანაც ისინი 1574 და 1595 წლებშია დაახლოებით ერთმანეთისაგან 20-წლიანი დაშორებით შედგენილი. ამიტომ ისინი სხვადასხვა საკითხის დინამიკაში შესწავლის საშუალებას იძლევა, თუმცა სრული სურათის წარმოჩენა მაინც შეუძლებელია, ვინაიდან ერთი და იგივე სახელწოდების ადმინისტრაციულ-ტერიტორიულ ერთეულს (გურჯისტანის ვილაიეთს) 1574 და 1595 წლებში ერთნაირი ტერიტორიული მომცველობა არ ჰქონდა. ერთადერთი ტერიტორიული თანხვედრაა 1574 წლის დავთრისეული დიდი არტაანის ლივა, რომელიც შეესაბამება 1595 წლის დავთრის დიდი არტაანისა და ფანაკის ლივებს ერთად.

კვლევამ აჩვენა, რომ მევენახეობა ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი დარგი ყოფილა გურჯისტანის ვილაიეთში. ამაზე მიუთითებს ვენახზე გადასახადი, რომელიც გაწერილია თითქმის ყველა დასახლებაზე. ასევეა გადასახადი შირაზე (ტკბილი წვენი, რომელიც უმთავრესად მზადდებოდა ყურძნისაგან). 1595 წელს, 1574 წელთან შედარებით, დიდი არტაანის ლივაში გადასახადი ვენახსა და შირაზე შემცირდა (დიდი არტაანისა და ფანაკის ლივებში), თუმცა მათი წილი სამეურნეო გადასახადების ფონზე არ შეცვლილა და შეადგენს 1,7 %-ს. იმ უამრავ სამეურნეო გადასახადის ფონზე ეს მაჩვენებელი მცირე სულაც არაა. ეს კი თვალნათლივ აჩვენებს იმას, რომ ქართული მოსახლეობის ტრადიციული სამეურნეო სტრუქტურა, ამ თვალსაზრისით, არ შეცვლილა.

საკვანძო სიტყვები: ოსმალური დავთრები, ქართული სუბსტრატი, მევენახეობა, გურჯისტანის ვილაიეთი, XVI საუკუნე.

შესავალი: XVI საუკუნის ოსმალური დავთრები შეიცავს მდიდარ ინფორმაციას ოსმალების მიერ საქართველოს დაპყრობილი ნაწილის – მესხეთის გარკვეული ტერიტორიის სოციალურ-ეკონომიკური ვითარების შესახებ. ეს შესაძლებლობას იძლევა გამოვლინდეს ქართული ტრადიციული ბუნებათსარგებლობის ფორმები და ქართული სუბსტრატის დონე ოსმალთა მრავალსაუკუნოვანი ბატონობის ფონზე. ქართული სუბსტრატის გამოვლენის შესაძლებლობას, პირდაპირი თუ ირიბი გზით, გვაძლევს არაერთი მონაცემი, რომლებიც ამ დავთრებშია შესული. ესენია: 1) ქართული ტრადიციული სამეურნეო საქმიანობა (მევენახეობა, მეღორეობა), რომლებიც

ნაკლებად იყო დამახასიათებელია ოსმალურ სამეურნეო კულტურაში; 2) ქართული ტოპონიმია და 3) ქართველებისათვის / ქრისტიანებისათვის დამახასიათებელი ანთროპონიმია.

ჩვენი კვლევის სფეროში ამჯერად ექცევა მხოლოდ ერთი საკითხი – მევენახეობა.

არაერთი არქეოლოგიური მონაპოვართა და ისტორიული დოკუმენტით დასტურდება, რომ ვაზს და საერთოდ, მევენახეობა-მელვინეობას ხანგრძლივი ტრადიცია აქვს ქართველი ხალხის სამეურნეო კულტურაში და რომ საქართველო მევენახეობისა და მელვინეობის ერთ-ერთი მთავარი კერაა მთელს მსოფლიოში. ამ თემაზე უამრავი ნაშრომი არსებობს [ბოხოჩაძე, 1963; კეცხოველი, რამიშვილი, ტაბიძე, 1960; კიკვიძე, 1976; ფრუიძე, 1974; ჯავახიშვილი, 1986]. შემთხვევითი არაა, რომ ლონდონის ღვინის მუზეუმში № 1 პავილიონი საქართველოს აქვს დათმობილი.

ივანე ჯავახიშვილმა კარგად წარმოაჩინა მევენახეობა-მელვინეობის სოციალურ-ეკონომიკური მნიშვნელობა ქართველი ერის ყოფა-ცხოვრებაში და წერდა, რომ „ამ დარგის უაღრესობა ქართველი ერის ყოფაცხოვრებისა და ქონებრივი კეთილდღეობისათვის იმ საგულისხმო გარემოებითაგანც ჩანს, რომ მიწაწყლის ორ მთავარ გეოგრაფიულ და ბოტანიკურ-აგრონომიულ ნაწილად, მთად და ბარად, გაყოფა ... სწორედ მევენახეობის გავრცელების თვალსაზრისზე იყო დამყარებული: სანამდისაც მევენახეობა შესაძლებელი იყო, იქამდის ქვეყანა ბარად ითვლებოდა, საითგანაც ვაზის მოყვანა უკვე შეუძლებელი იყო, იმ ხაზითგან მოყოლებული უკვე მთად იყო მიჩნეული“ [ჯავახიშვილი, 1986, გვ. 303]. იგი ამასთანავე საუბრობდა იმაზე, რომ მევენახეობა-მელვინეობას საქართველოს ეკონომიკური კეთილდღეობისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა ძველი საქართველოს დამპყრობლებსაც კარგად ესმოდათ და სწორედ ამიტომ რომ თემურ-ლენგმა და შაჰ-აბაზმა ქვეყნის ეკონომიურად დასაუძლურებლად თავიანთ ლაშქარს საქართველოში ვენახების გაკაფვა-ამოგდება უბრძანეს [ჯავახიშვილი, 1986, ტ. 5, გვ. 618]. ეს გზა გამოიყენებს ოსმალებმაც.

კვლევა დაეფუძნა 2 ისტორიულ წყაროს:

▪ 1574 წლის დავთარი – ოსმალური ტექსტი ქართული თარგმანით, შესავლით, შენიშვნებითა და ფაქსიმილიებით გამოსაცემად მოამზადა ნოდარ შენგელიამ, 2016 წ.;

▪ 1595 წლის დავთარი – თურქული ტექსტი გამოსცა, თარგმანი, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო სერგი ჯიქიამ, 1941; 1947 წწ.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: 1941 წელს ს. ჯიქიამ გამოაქვეყნა საქართველოს ისტორიისათვის ფრიად მნიშვნელოვანი დოკუმენტი „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი“, რომელიც ოსმალეთის მიერ XVI საუკუნეში დაპყრობილი ქართული სამთავროს –

სამცხე-საათაბაგოს მოსახლეობის აღწერის დავთრის ქართული თარგმანია [ჯიქია, 1941]. იგი შესრულებულია არაბული გრაფიკით (სიაკათი) და ჩაწერილია თურქულად. მას მოჰყვა დადგენილი დედნის გამოცემაც [ჯიქია, 1947], ხოლო შემდგომ დავთარს სპეციალური გამოკვლევაც მიუძღვნა [ჯიქია, 1958]. ამ გამოცემებით მკვიდრი ნიადაგი შეიქმნა არაერთი ოსმალური ძეგლის თარგმნისა და სპეციალური გამოკვლევებისათვ რეგორიცაა 1574 წლის „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი“, თარგმნილი თურქულიდან ქართულად ნოდარ შენგელიას მიერ [2016]; 1694-1732 წლების „ჩილდირის ვილაიეთის ჯაბა დავთარი“, თარგმნილი თურქულიდან ქართულად ცისანა აბულაძის მიერ, გამოიცა [1979]; „აჭარის ლივის ვრცელი და მოკლე დავთრები“ – თარგმნილი თურქულიდან ქართულად ზაზა შაშიკაძისა და მირიან მახარაძის მიერ [2011 წელს]; „ჩილდირის ვილაიეთის მოკლე (იჯმალ) დავთარი“, თარგმნილი თურქულიდან ქართულად მირიან მახარაძისა და ნოდარ შენგელიას მიერ [2008] და სხვ.

მეთოდოლოგია: კვლევის პროცესში უპირველესად განხორციელდა „ძველ დავთრებში“ არსებული მონაცემების იდენტიფიკაცია, სისტემატიზაცია-კლასიფიკაცია, გის-ის მონაცემთა ბაზის შექმნა, შესაბამისი პირობითი აღნიშვნების შემუშავება და თემატურ რუკათა სერიის შედგენა. ამ მიზნით მოხდა რუკაზე მოცემული ობიექტების სხვა წყაროებთან ურთიერთშეჯერება, რისთვისაც გამოყენებული იქნება კვლევის შედარებითი, სემანტიკური, რექტორსპექტიული კარტოგრაფირებისა და სხვა მეთოდები. განხორციელდება „ძველ დავთრებში“ შესული ობიექტების გეოგრაფიულ-კარტომეტრიული ანალიზი. კვლევის პროცესში მოეწყო აგრეთვე რამდენიმე ექსპედიცია თურქეთსა (ართვინისა და არტანის პროვინციები) და საქართველოში (აჭარა, სამცხე-ჯავახეთი). ადგილზე მოხდა ცნობების შეგროვება წინასწარ შედგენილი სტანდარტული კითხვარის მიხედვით.

დისკუსია/შედეგები: როგორც დავთრებიდან ირკვევა, გადასახადი ვენახზე გაწერილი იყო ცალკე და სხვა აგროკულტურასთან კომბინაციითაც. კერძოდ, ეს გადასახადები შემდეგი ფორმებითაა მოხსენიებული: „ვენახი“, „ვენახი და ბაღი“, „ვენახი და ბოსტანი“, „ვენახი და ბამბის ნაკვეთი“, „ვენახი და წისქვილი“, „ვენახი, ბაღი, საყანე მიწა და სახლი“, „ვენახი, ბაღი და საყანე მიწა“, „ვენახი, ბაღი, საკალოე მიწა და ყანა“ და მრავალი სხვა. ეს ვარიაციები არ გვაძლევს შესაძლებლობას დავადგინოთ ზუსტად რამდენი იყო გადასახადი მხოლოდ ცალკე ვენახზე.

1574 წლის დავთრის მიხედვით, გადასახადები ხილზე, შირასა ვენახზე და მასთან კომბინაციაში სხვა აგროკულტურებთან ჯამურად შეადგენდა 221 142 ახჩას (სამეურნეო გადასახადების თითქმის 7 %), ხოლო 1595 წლის დავთრის მიხედვით – 187 685 ახჩა (12 %-ზე მეტს) (ცხრ. 1). ერთი შეხედვით შეიძლება ვიფიქროთ, რომ 1574 წლის დავთრის მიხედვით მევენახეობის

წილი უფრო დაბალი იყო, ვიდრე 1595 წლის დავთარშია. მაგრამ ეს არ იქნებოდა სწორი დასკვნა, ვინაიდან 1574 წლის დავთარი გაცილებით მეტი სიზუსტით ასახავს ვენახზე გაწერილ გადასახადს, ვიდრე 1595 წლის დავთარი. რა არის ამის მიზეზი? უპირველესად ის, რომ პირველ შემთხვევაში ვენახზე გადასახადი გაწერილია მხოლოდ 3 (ვენახი; ვენახი და ბამბის ნაკვეთი; ვენახი და ბაღი), ხოლო მეორე შემთხვევაში – 24 (ვენახი; ვენახი და ბაღი; ვენახი და ბოსტანი; და სხვ.) კომბინაციაში. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ 1595 წლის დავთარში გაწერილი გადასახადი ვენახზე გავრდილად წარმოჩინდება მაღალგადასახადიან აგროკულტურებთან კომბინაციაში როგორცაა მაგალითად, ხილი და ბოსტანი. თუმცა აღნიშნული მონაცემებიდან ნამდვილად შეიძლება ერთი დასკვნის გაკეთება, რომ ორივე დავთრის მიხედვით, მევენახეობა დაწინაურებულ დარგად წარმოჩინდება, თუმცა სახეზეა მისი არათანაბარი ტერიტორიული განაწილება.

ცხრ. 1. ვენახზე გაწერილი გადასახადები (ახჩა)

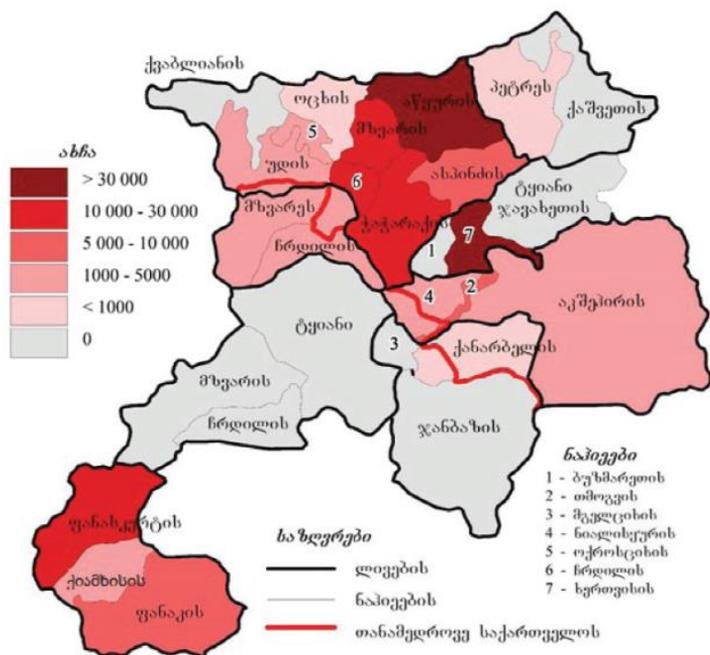
გადასახადის ტიპი	1574	1595	ზრდა	შემცირება
ვენახი	2889	1951	938	
ვენახი და სხვა	442	6194		5752
შირა (უშირი)	217 311	179 540		37 331
ამ სამის ჯამი	221 142	187 685		33 457
სამეურნეო	2 072 287	1 525 118		547 169
გადასახადთა საერთო ჯამი	3 403 614	9 391 732	5 988 118	

1574 წლის დავთრის მიხედვით, გადასახადი ვენახზე (კომბინაციებით) გაწერილია ყველა (ოთხივე) ლივაში, ხოლო 1595 წლის დავთრის მიხედვით – 8 ლივიდან 5-ში (დიდი არტანის, პეტრესა და ჩრდილის ლივების გარდა). მათ შორის მაქსიმალური გადასახადი მოდიოდა თორთომისა და ახალქალაქის ლივებზე (შესაბამისად დავთრებისა: 1050 და 5186 ახჩა). მევენახეობის ტერიტორიული განაწილების თვალსაზრისით, გარკვეული განსხვავებაა თანამედროვე ვითარებასთან შედარებით, მაგალითად, 1595 წლის დავთრის მიხედვით, გადასახადი ვენახზე ახალქალაქის ლივაში 7-ჯერ და მეტად აღემატებოდა ახალციხის შესაბამის მაჩვენებელს. ამჟამად კი ახალქალაქის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე, რომელიც თითქმის მთლიანად ემთხვევა ახალქალაქის ლივას, ვაზი დღეს თითქმის აღარ გვხვდება.

ვენახებზე გაწერილ გადასახადს თუ 1 კომლზე გაანგარიშებით გავაანალიზებთ, კიდევ ერთ თავისებურებას დავინახავთ, კერძოდ, განსხვავებაა 1 კომლზე გადასახადი როგორც დავთრების, ისე თვით ერთი

ახჩა). სამივე ეს ლივა ქმნიდა ვენახზე გადასახადის 95 %-ს [ნიკოლაიშვილი, სართანია, უჯმაჯურიძე და სხვ., 2021].

შირა ტკბილი წვენია, რომელსაც უმთავრესად ყურძნისაგან, თუმცა სხვადასხვა ხილისაგანაც ამზადებდნენ. გ. ტივაძე ფიქრობს, რომ ოსმალები „შირას“ ყურძენზე დაწესებულ გადასახადს უწოდებდნენ [ტივაძე, 1946, გვ. 158]. იგი ასევე მიუთითებს, რომ ოსმალური დამპყრობლები ვაზის გასანადგურებლად (ვინაიდან დაკავშირებული იყო მეღვინეობასთან) სხვადასხვა ღონისძიებას მიმართავდნენ. ქართულმა მოსახლეობამ ეს, უპირველეს ყოვლისა, ყურძენზე მძიმე გადასახადების დაწესებით შეიგრძნო. გადასახადები იმდენად დიდი იყო, რომ მისი გადახდის შემდეგ მევენახეს ყურძნის შემოსავლიდან თითქმის აღარაფერი რჩებოდა. მიუხედავად ამისა, მევენახეობაზე მთლად ხელის აღება ქართული მოსახლეობისათვის შეუძლებელი აღმოჩნდა.

ნახ. 2. ჯამური გადასახადი ვენახზე სხვა აგროკულტურებთან კომბინაციაში (1595 წლის დავთარი)

საერთო რაოდენობის თითქმის 1/2-ია. ამასთან სოფლების 1/4-ზე მეტი (347-დან 96 სოფელი) იხდიდა გადასახადს შირაზე. ყველაზე მაღალ გადასახადს (5000 ახჩაზე მეტს) იხდიდა 11 სოფელი. მათ შორის განსაკუთრებით გამორჩეული იყო სოფ. არსისი, რომელიც შირაზე იხდიდა 20 000 ახჩას.

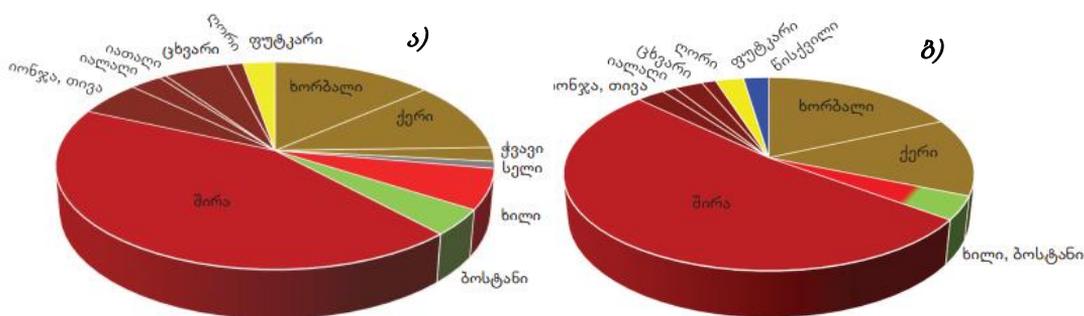
1595 წლის დავთრის მიხედვით, სამიწათმოქმედო გადასახადებს შორის (მემარცვლეობის გამოკლებით) ყველაზე დიდი ადგილი ეკავა

1574 წლის დავთრის მიხედვით, გადასახადი შირაზე გაწერილია ყველა (ოთხივე) ლივაში, ხოლო 1595 წლის დავთრის მიხედვით – 8 ლივიდან 7-ში (დიდი არტაანის ლივის გარდა).

1574 წლის დავთრის მიხედვით, შირაზე გადასახადის სიდიდით განსაკუთრებით გამორჩეული იყო დიდი არტაანის ლივა. ჯამურად აქ მასზე იხდიდნენ 35 067 ახჩას, რაც ვილაიეთში შირაზე გადასახადის

მევენახეობა-მეხილეობაზე გაწერილ გადასახადებს და შირაზე მოდიოდა თითქმის 1/2. ვენახზე გაწერილის მსგავსად, ყველაზე მაღალ გადასახადს (90 440 ახჩა) აქაც იხდიდა ახლაქალაქის ლივა. მასზე მოდიოდა მთელს ვილაი-ეთში შირაზე გაწერილი გადასახადის 1/2-ზე მეტი. შემდეგ ადგილზე იდგა ხერთვისის ლივა (45 200 ახჩა).

შირაზე გადასახადის მიხედვით დიდი განსხვავებაა სოფლების მიხედვითაც. არის სოფლები, სადაც საერთოდ არ არის გადასახადი, თუმცა ზოგიერთი სოფელი სპეციალიზებულია მასზე, მაგალითად, სოფ. ჭაჭკარი (ახალქალაქი ლივის თმოგვის ნაპიე). 1574 წლის დავთრის მიხედვით, აქ შირაზე გადასახადი შეადგენდა სამეურნეო გადასახადების საერთო ჯამის მნიშვნელოვან ნაწილს და აღემატებოდა მემარცვლეობაზე გაწერილსაც კი. ანალოგიური ვითარებაა სოფ. ჰამარდალში (თორთომის ლივის ფერთეგრექის ნაპიე), სადაც 1595 წლის დავთრის მიხედვით, შირაზე გაწერილი გადასახადი აღემატება სამეურნეოს (ნახ. 3).

ნახ. 3. სოფლების – ჭაჭკარისა (ა) და ჰამარდალის (ბ) სამეურნეო გადასახადები (ახჩა)

ამდენად, ორი დავთრის შედარებამ დაგვანახა, რომ მევენახეობა საკმაოდ დაწინაურებული დარგი იყო და 20-წლიან პერიოდში რაიმე მნიშვნელოვანი ცვლილება არ მომხდარა. თუმცა სრული სურათის წარმოჩენა მაინც შეუძლებელია, ვინაიდან ერთი და იგივე სახელწოდების ადმინისტრაციულ-ტერიტორიულ ერთეულს (გურჯისტანის ვილაიეთს) 1574 და 1595 წლებში ერთნაირი ტერიტორიული მომცველობა არ ჰქონდა. ერთადერთი ტერიტორიული თანხვედრაა 1574 წლის დავთრისეული დიდი არტაანის ლივა, რომელიც შეესაბამება 1595 წლის დავთრის დიდი არტაანისა და ფანაკის ლივებს ერთად.

დასკვნები

❖ მევენახეობა ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი დარგი იყო გურჯისტანის ვილაიეთში. ამაზე მიუთითებს ვენახზე გადასახადი, რომელიც გაწერილია თითქმის ყველა დასახლებაზე. ამაზევე მიგვანიშნებს გადასახადი შირაზე.

❖ 1595 წელს, 1574 წელთან შედარებით, დიდი არტანის ლივაში გადასახადი ვენახსა და შირაზე შემცირდა (დიდი არტანისა და ფანაკის ლივებში), თუმცა მათი წილი სამეურნეო გადასახადების ფონზე არ შეცვლილა და შეადგენს 1,7 %-ს. იმ უამრავ სამეურნეო გადასახადის ფონზე ეს მაჩვენებელი მცირე სულაც არაა.

❖ ასევე გაზრდილია გადასახადი მევენახეობაზე (კომლების მიხედვით).

მხარდაჭერა

სტატია მომზადდა შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მხარდაჭერით განხორციელებული პროექტის ფარგლებში: „სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ქართული კულტურული მემკვიდრეობის გეოინფორმაციული კარტოგრაფირება-ანალიზი ძველი თურქული დავთრების მიხედვით“ (HE-18-448).

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. აჭარის ლივის ვრცელი და მოკლე დავთრები, 2011: თარგმნილი თურქულიდან ქართულად ზაზა შაშიკაძისა და მირიან მახარაძის მიერ, 2011.

2. ბოხოჩაძე ა., 1963: – მევენახეობა-მელვინეობა ძველ საქართველოში არქეოლოგიური მასალების მიხედვით. თბ.: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, 1963.

3. გუგუშვილი პ., 1953: – მევენახეობა საქართველოსა და ამიერკავკასიაში 1801-1920 წწ. // საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის, ეკონომიკის ინსტიტუტის შრომები, თ. V, 1951, გვ. 281-351.

4. გურჯისტანის ვილაიეთის., 1941: - „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი“ / თურქული ტექსტი გამოსცა, თარგმანი, გამოკვლევა, კომენტარები და წინასიტყვაობა ქართულ-რუსულ ენებზე დაურთო სერგი ჯიქიამ; საქართველოს სსრ. მეცნიერებათა აკადემიის გამომც., თბილისი, 1941.

5. გურჯისტანის ვილაიეთის., 1958: - „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი“ / თურქული ტექსტი გამოსცა, თარგმანი, გამოკვლევა, კომენტარები და წინასიტყვაობა ქართულ-რუსულ ენებზე დაურთო სერგი ჯიქიამ; საქართველოს სსრ. მეცნიერებათა აკადემია, ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტი, წ. 3. გამოკვლევა. ხელნაწერის აღწერილობა, შენიშვნები ტექსტის გეოგრაფიისა და ტოპონიმიკისათვის / ს. ჯიქია. – საქართველოს სსრ. მეცნიერებათა აკადემიის გამომც., თბილისი, 1958.

6. კეცხოველი ნ., რამიშვილი ნ., ტაბიძე დ., 1960: – საქართველოს ამპელოგრაფია. თბ.: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია, 1960.

7. კიკვიძე ი., 1976 – მიწათმოქმედება და სამიწათმოქმედო კულტი ძველ საქართველოში (არქეოლოგიური მასალების მიხედვით), თბ., 1976.

8. ნიკოლაიშვილი., 2021: - ნიკოლაიშვილი დ., სართანია დ., უჯმაჯურიძე ა., კირთაძე დ., კვეტენაძე მ. „მესხეთი ოსმალური დავთრების მიხედვით“, ცნობარი, თბილისი, 2021.

9. ფრუიძე ლ. 1974: – მევენახეობა და მეღვინეობა საქართველოში. ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით. წგნ. 1.,რაჭა. თბ., 1974.

10. ჯავახიშვილი ივ., 1986: – ქართველი ერის ისტორია. // თხზ. 12 ტომად, ტ. V. თბ., 1986.

11. ჩილდირის ვილაიეთის მოკლე (იჯმალ) დავთარი: 2008: თარგმნილი თურქულიდან ქართულად მირიან მახარაძისა და ნოდარ შენგელიას მიერ.

12. ჩილდირის ვილაიეთის ჯაბა დავთარი (1694-1732 წწ): 1979 – თარგმნილი თურქულიდან ქართულად ცისანა აბულაძის მიერ.

13. ჯიქია ს. – 1958: გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი. გამოკვლევა. ხელნაწერის აღწერილობა, შენიშვნები ტექსტის გეოგრაფიისა და ტოპონიმიკისათვის. „საქ. სსრ მეცნ. აკად. გამ-ბა“ დასტ.

რელიგიის ისტორია / History of Religion

The issue of Restoration of Autocephaly of the Georgian Orthodox Church
(The Commission for the Agreement on Georgian-Russian Church Interests, 1917)

საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენის საკითხისათვის
(რუს-ქართველთა საეკლესიო ინტერესების შემთანხმებელი კომისია, 1917 წ.)

Irina Arabidze

PhD in History, Research Scientist of the
Department of Modern and Contemporary
History Ivane Javakhishvili Institute of
History and Ethnology, TSU
e-mail: irina.arabidze@tsu.ge
ORCID: 0009-0009-7030-9330

Abstract: After the declaration of restoration of the independence of the Church of Georgia (March 12 (25), 1917), the Church had to struggle for the full implementation of its autocephalous rights in Revolutionary Russia. The latter contradicted with the goals of the Petrograd Provisional Government and Russian Church.

The Government appointed Professor Vladimir Beneshevich by Petrograd University as its trustee for the affairs of the Church of Georgia. Together with the Autocephalists, he was to develop „the basic Provisions of the legal status of the Church of Georgia within the Russian State“. He was to head the Commission for the Agreement on Russian-Georgian Church Interests. The Commission was established by the Decree of the Provisional Government and operated in Tbilisi from April 21 to June 3, 1917.

The need for its formation arose from the claims of the representatives of the Russian Church on the property of the former Exarchate of Georgia, which originally belonged to the old Iberian Catholicosate or the Georgian clergy. After the restoration of autocephaly, this property should have remained under the ownership of the Georgian Church.

It was evident from the title that the commission's task was to divide the churches, monasteries, and other property of the Georgian Church along national lines. This approach contradicted the spirit of the laws of both the Ecumenical and local church councils.

The appointment of the scholar known as the best canonist and a good-thinking person was met with joy by the Georgian society, but Beneshevich disappointed their expectations.

The Commission sessions discussed the issues of belonging to the churches and monasteries, Church institutions and buildings located at the territory of the former Catholicate of Iveria. The details of the Commission's work have not been discussed in the scholarly literature.

The goal of the article is to fill the history of Georgia and of its Church with the details and facts mentioned in the Protocols of the Agreement Commission sessions. The main source of the article is these minutes.

Georgian side does not highly assess the Protocols in terms of fully reflecting the real situation at the Commission sessions, but the criteria and arguments presented by the Georgian and Russian sides to prove the ownership of churches and monasteries are interesting. At the same time, they are also important for the history of the Controversial churches and monasteries;

The Protocols confirm the facts of distortion by Russian monks of the appearance of churches and frescoes. This was mentioned not only by Georgian but also by Russian members of the commission. This is one of the pieces of evidence that the claim by Russian church authorities, asserting that the purpose of settling Russian monks in Georgian monasteries was also to protect the monuments there, does not correspond to reality.

The Protocols reflect the unfair and tendentious approach of the Chairman of the Agreed Commission, Vladimir Beneshevich, on the issue of Autocephaly of the Church of Georgia;

The Protocols, although indirectly, confirm the opinion of the Autocephalists, according to which Commissioner Beneshevich is evaluated as a biased judge; materials from the Protocols also

More or less, give us an idea of the tense environment in which the defenders of the independence of the Church of Georgia had to work.

Keywords: Autocephaly of the Church of Georgia; Agreement on Russian–Georgian Church Interests; Agreement Commission; Vladimir Beneshevich; Controversial church-monasteries.

ირინა არაბიძე

ისტორიის დოქტორი, თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ივანე ჯავახიშვილის
სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის
ინსტიტუტის ახალი და უახლესი ისტორიის
განყოფილების მეცნიერი თანამშრომელი
ელ-ფოსტა: irina.arabidze@tsu.ge
ORCID: 0009-0009-7030-9330

აბსტრაქტი: დამოუკიდებლობის აღდგენილად გამოცხადების (1917 წლის 12 (25) მარტი) შემდეგ საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალურ უფლებათა სრულად განხორციელება პეტროგრადის დროებითი მთავრობისა და რუსეთის ეკლესიის მიზნებს ეწინააღმდეგებოდა.

ახალ პირობებში საქართველოს ეკლესიის მოწყობის მიზნით მთავრობამ თბილისში თავის რწმუნებულად პეტროგრადის უნივერსიტეტის პროფესორი ვლადიმერ ბენეშევიჩი გამოგზავნა. მას ქართულ მხარესთან ერთად უნდა შეემუშავებინა „რუსეთის სახელმწიფოში საქართველოს ეკლესიის უფლებრივი მდგომარეობის ძირითადი დებულებები“. ბენეშევიჩს დაევალა ასევე რუს-ქართველთა საეკლესიო ინტერესების შემთანხმებელი/რუს-ქართველთა საეკლესიო ინტერესების გამმიჯვნელი კომისიის ხელმძღვანელობა. აღნიშნული კომისიის შექმნის საჭიროება, განაპირობა რუსეთის ეკლესიის წარმომადგენელთა პრეტენზიებმა საქართველოს ყოფილი საეგზარქოსოს ქონების იმ ნაწილზე, რომელიც ივერიის ძველი საკათოლიკოსოს ან ქართველი სამღვდელოების საკუთრება იყო და ავტოკეფალიის აღდგენილად გამოცხადების შემდეგ საქართველოს ეკლესიას უნდა დარჩენოდა.

დასახელებიდანაც ჩანდა, რომ კომისიის ამოცანას საქართველოს ეკლესიაში ეკლესია-მონასტრებისა და სხვა საკუთრების ეროვნული ნიშნით გაყოფა წარმოადგენდა. ეს კი მსოფლიო და ადგილობრივ საეკლესიო კრებათა კანონების სულისკვეთებას ეწინააღმდეგებოდა.

კომისია თბილისში 1917 წლის აპრილის ბოლო დეკადიდან ივნისის დასაწყისამდე მოქმედებდა. „საუკეთესო კანონისტად და კარგი მიმართულების ადამიანად“ ცნობილ მეცნიერთან მუშაობის პერსპექტივას ქართველი საზოგადოება სიხარულით შეხვდა (ჭურნალები, 2016: 143), მაგრამ საბოლოოდ ბენეშევიჩმა მათი იმედები არ გაამართლა.

რუს-ქართველთა საეკლესიო ინტერესების გამმიჯვნელი კომისიის შემადგენლობა, მისი მუშაობის მსვლელობა და შედეგები სამეცნიერო ლიტერატურაში დეტალურად განხილული არ ყოფილა. სტატიის მიზანია კომისიის სხდომის ოქმებში დაფიქსირებული ფაქტებით საქართველოსა და

მისი ეკლესიის ისტორიის შევსება; ძირითად წყაროს სწორედ აღნიშნული ოქმები წარმოადგენს.

ქართული მხარე სხდომებზე არსებული ვითარების სრულად ასახვის კუთხით ოქმებს მაღალ შეფასებას არ აძლევდა. მიუხედავად ამისა მნიშვნელოვანია ამა თუ იმ დაწესებულებისა და შენობა-ნაგებობის მესაკუთრეობის დასამტკიცებლად ქართული და რუსული მხარეების მიერ წარმოდგენილი კრიტერიუმებისა და არგუმენტების გაანალიზება.

ოქმებით დასტურდება რუსი ბერების მიერ ფრესკებისა და ეკლესიების გარეგნული იერსახის დამახინჯების, მათი ნაშთების განადგურების ფაქტები. ამის შესახებ აღნიშნული აქვთ შემთანხმებელი კომისიის არა მარტო ქართველ, არამედ რუს წევრებსაც, რაც ერთ-ერთი მოწმობაა იმისა, რომ სინამდვილეს არ შეესაბამება რუსული საეკლესიო ხელისუფლების მტკიცება, თითქოს ქართულ მონასტრებში რუსი ბერების ჩასახლების მიზანი იქ არსებული ძეგლების დაცვა-პატრონობაც იყო.

ზოგიერთი ოქმის დამატებაში ქართული მხარის მიერ ასახულია საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის საკითხისადმი შემთანხმებელი კომისიის თავმჯდომარის, ვლადიმერ ბენეშევიჩის უსამართლო, ტენდენციური მიდგომა;

ოქმები, თუმცა ზოგჯერ არაპირდაპირ, გვიდასტურებს ავტოკეფალისტთა აზრის ჭეშმარიტებას, რომლის მიხედვითაც დროებითი მთავრობის რწმუნებული ბენეშევიჩი არაობიექტურ მსაჯულადაა შეფასებული;

მასალა მეტ-ნაკლებად გვიქმნის წარმოდგენას იმ დაძაბულ გარემოზე, რომელშიც საქართველოს ეკლესიის დამოუკიდებლობის დამცველებს უხდებოდათ მუშაობა.

საკვანძო ფრაზები: საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალია; რუს-ქართველთა საეკლესიო ინტერესების შემთანხმებელი კომისია; გამმიჯვნელი კომისია; ვლადიმერ ბენეშევიჩი; სადავო ეკლესია-მონასტრები.

შესავალი: 1917 წლის 12 (25) მარტს ავტოკეფალიის აღდგენილად გამოცხადება უმნიშვნელოვანესი მოვლენა იყო რუსეთის ბატონობის ქვეშ მოქცეული საქართველოს ეკლესიისა და ქართველი ერის ცხოვრებაში. დღის წესრიგში დადგა ბრძოლა რევოლუციურ რუსეთში საქართველოს ეკლესიის უფლებათა განხორციელებისათვის, რასაც პეტროგრადის დროებითი მთავრობა და რუსეთის ეკლესია ეწინააღმდეგებოდნენ.

მთავრობამ თავის რწმუნებულად საქართველოს ეკლესიის საქმეთათვის პეტროგრადის უნივერსიტეტის პროფესორი ვლადიმერ ბენეშევიჩი დანიშნა

და ავტოკეფალისტებთან ერთად „რუსეთის სახელმწიფოში საქართველოს ეკლესიის უფლებრივი მდგომარეობის ძირითადი დებულებების“ შემუშავება დაავალა. მასვე უნდა ეხელმძღვანელა რუს-ქართველთა საეკლესიო ინტერესების შემთანხმებელი/რუს-ქართველთა საეკლესიო ინტერესების გამმიჯვნელი კომისიის მუშაობისთვის. აღნიშნული კომისია პეტროგრადის დროებითი მთავრობის განკარგულებით დაარსდა და თბილისში 1917 წლის 21 აპრილიდან 3 ივნისის ჩათვლით მოქმედებდა.

მისი შექმნის საჭიროება განაპირობა რუსეთის ეკლესიის წარმომადგენელთა პრეტენზიებმა საქართველოს ყოფილი საეგზარქოსოს ქონების იმ ნაწილზე, რომელიც ივერიის ძველი საკათოლიკოსოს ან ქართველი სამღვდელოების საკუთრება იყო და დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ, სამართლიანობის მოთხოვნათა გათვალისწინებით, ადგილობრივი ეკლესიის დაქვემდებარებაში უნდა დარჩენილიყო.

მთავრობის რწმუნებულად ბენეშევიჩის დანიშვნას ავტოკეფალისტები სიხარულით შეხვდნენ. პეტროგრადელი ქართველებისაგან მას საუკეთესო კანონისტად და, ზოგადად, კარგი მიმართულების ადამიანად იცნობდნენ. ქართული მხარე ეკლესიის უფლებათა ცხოვრებაში განხორციელების წარმატების იმედს შემთანხმებელი კომისიის მუშაობის შედეგებზე ამყარებდა, მაგრამ პროფესორმა მათი იმედების გაცრუება თბილისში ჩამოსვლიდანვე დაიწყო (ჟურნალები, 2016: 102).

ბენეშევიჩის კომისიის სხდომებზე ქართულ და რუსულ მხარეებს შორის ეკლესია-მონასტრების, საეკლესიო დაწესებულებებისა და ცალკეულ შენობათა კუთვნილების – მატერიალური და სულიერი ინტერესების გამიჯვნის საკითხების განხილვას საქართველოს ეკლესიის უფლებების სრულად აღდგენისთვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. კომისიის მუშაობის დეტალები სამეცნიერო ლიტერატურაში განხილვის საგანი არ ყოფილა. მის შესახებ ზოგადი ინფორმაცია გადმოვეცი 2008 წ. საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენის საკითხთან მიმართებაში დროებითი მთავრობის რწმუნებულ ბენეშევიჩის საქმიანობის შესახებ დაწერილ სტატიაში. სტატიის გადამუშავებული ვარიანტი სათაურით: „ვლადიმერ ბენეშევიჩის საქმიანობა საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალურ უფლებათა აღდგენის პროცესში (1917 წ.)“ დაიბეჭდა 2023 და 2024 (განმეორებით) წლებში კრებულში „საქართველოს სამოციქულო მართლმადიდებელი ეკლესიის ავტოკეფალიის საკითხები“, რომელშიც შესულია 2004-2023 წლებში ჩემ მიერ გამოქვეყნებული თუ კონფერენციებზე წაკითხული სტატიებისა და მოხსენებების გადამუშავებული ვერსიები. მ. შ. ბენეშევიჩის საქმიანობის შესახებ სტატიის ნაწილად შემოკლებული სახითაა წარმოდგენილი 2023 წელს კონფერენციაზე – „შავიზღვისპირეთი ცივილიზაციათა

გზაჯვარედინზე II“ – წაკითხული და კონფერენციის მასალებში გამოსაქვეყნებლად მომზადებული წინამდებარე სტატია.

ამჟამად ჩემი მიზანია რუს-ქართველთა საეკლესიო ინტერესების შემთანხმებელი კომისიის მუშაობის დეტალურად განხილვა. კომისიის სხდომის ოქმებში დაფიქსირებული ფაქტებით საქართველოსა და მისი ეკლესიის ისტორიის შევსება. მკითხველისათვის იმ ეკლესიებისა და მონასტრების ჩამონათვალის გაცნობა, რომელთა შესახებაც იმსჯელა კომისიამ, ე. ი. რომელთა კუთვნილებას საქართველოს ეკლესიისადმი რუსული მხარე (მის შემადგენლობაში ბერძენი და ოსი მართლმადიდებლების წარმომადგენლები) სადავოდ მიიჩნევდა.

სტატიის ძირითადი წყარო არის შემთანხმებელი კომისიის სხდომის ოქმები (საქართველოს საპატრიარქოს არქივი, აღწ. 1, საქმე 323). ასევე ვიმოწმებთ საქართველოს ეკლესიის დროებითი მმართველობის სხდომის ჟურნალებსა (1917 წ.) და აღნიშნული კომისიის ცალკეული წევრების პირად არქივებში დაცულ ინფორმაციებს.

ძირითადი წყარო რუსულ ენაზეა. მისი თარგმანი განვახორციელე სიტყვების ლექსიკური მნიშვნელობისა და კონტექსტის გათვალისწინებით. საკითხის კვლევა კი წყაროების კრიტიკულ ანალიზთან ერთად ისტორიულ-შედარებითი მეთოდით ვაწარმოე.

დისკუსია/შედეგები: პეტროგრადის დროებითი მთავრობის რწმუნებულის, პროფესორ ვლადიმერ ბენეშევიჩის თავმჯდომარეობით რუს-ქართველთა საეკლესიო ინტერესების შემთანხმებელი კომისია 1917 წლის აპრილში თბილისში შედგა. დასახელების მიუხედავად თავმჯდომარე აღნიშნავდა, რომ კომისიას ინფორმაციის შემკრები, სათათბირო ფუნქცია ჰქონდა (საპატრ. არქ. აღწ. 1, ს. 323, ფურც. 45, 84).

საქართველოს ეკლესიის დროებითი მმართველობიდან ბენეშევიჩთან ავტოკეფალიის საკითხებზე მოსალაპარაკებლად 7 აპრილს (ჯერ კიდევ თბილისში მის ჩამოსვლამდე) არჩეული იყვნენ: გორის ეპისკოპოსი ანტონი (გიორგაძე), დეკანოზები: კორნელი კეკელიძე, ნიკიტა თალაქვაძე, კალისტრატე ცინცაძე და საერო პირი სერგი გორგაძე (ჟურნალები, 2016: 52-53).

მთავრობის რწმუნებულმა, თავის მხრივ, 17 აპრილს ორივე მხარისაგან მოითხოვა, შემდგარიყო სამ-სამკაციანი კომისია ამდენივე კანდიდატით. ასე, რომ ბენეშევიჩთან მუშაობისთვის კომისიის წევრები რამდენჯერმე იყვნენ არჩეული და ქართულ მხარეს დასახელებულთა გარდა წარმოადგენდნენ: დეკანოზი გიორგი გამრეკელი, მღვდლები: ქრისტეფორე ციცქიშვილი, ალექსი მიქელაძე, ერისკაცები: ექვთიმე თაყაიშვილი, იპოლიტე ვართაგავა, სხდომის მდივნები – სოფრომ მგალობლიშვილი, დავით ნახუცრიშვილი. სხვადასხვა სხდომაზე გამოძახებული იყვნენ ან ქვეკომისიაში

მონაწილეობდნენ: არქიმანდრიტი ნაზარი (ლეჟავა), დეკანოზი ანტონ თოთიბაძე, მოსე ჯანაშვილი, პეტრე კიზირია, ანტონ ნატროშვილი და სხვ. (ჟურნალები, 2016: 75-76, 90, 92, 132; საპატრ. არქ. აღწ. 1, ს. 323, ფურც. 5, 66).

რუსთაგან შემთანხმებული კომისიის წევრები იყვნენ დეკანოზები: იოსებ ორეხოვი, ალექსანდრე რაზუმოვსკი, მღვდლები: ალექსი ნოგატირევი, ალექსანდრე ნოვიკოვი, საეროთაგან – მიხეილ ვინოგრადოვი, ვიქტორ ტიხვინსკი, პეტრე ბეკლემიშევი, მდივნები: ალექსანდრე დავიდოვი, ალექსი ორნატსკი, მიხეილ ბელიაევი, იაკობ მარშაკი. სხვადასხვა სხდომაში რუსეთის მხარეს აქტიურად მონაწილეობდნენ: ყოფილი მეფისნაცვლის საბჭოს კანცელარიის საქმეთა მმართველად ნამსახური ვლადიმერ ოსეცკი, როგორც ა/კავკასიის საეკლესიო ცხოვრების მცოდნე; ასევე ბერძენ და ოს მართლმადიდებელთა წარმომადგენლები: ხარლამპ სინგარევისი, კონსტანტინე ნალპანისი, დეკანოზები: ნიკოლოზ პოლიტოვი, ქრისტეფორე ჯიოევი, მღვდლები: თევდორე სანაკოევი, ალექსანდრე ბეგიზოვი, მასწავლებელი გ. სანაკოევი (საპატრ. არქ. აღწ. 1, ს. 323, ფურც. 5, 6, 22, 29, 30, 48, 54, 61, 66, 69, 76; „Кавказский календарь“, 1916: 323, 758, 759, 762). ისინიც ქართველებს ზოგიერთი ეკლესიისა თუ მონასტრის საკუთრებაში ეცილებოდნენ.

კომისიის რუსი წევრები რუსი სამღვდლოებისა და საეროთა აღმასკომიდან იყვნენ არჩეულნი. ამ უკანასკნელის მიერ 1917 წლის 25 მაისს ამიერკავკასიის რუსული საეკლესიო კრებისათვის თავის უფლებამოსილებათა გადაბარების შემდეგ აღნიშნულმა კრებამ შემთანხმებული კომისიის წევრები ხელახლა აირჩია და რწმუნებით აღჭურვა (საპატრ. არქ. აღწ. 1, ს. 323, ფურც. 76).

შემთანხმებული კომისიის სხდომები თბილისში, სინოდის კანტორის შენობაში მიმდინარეობდა. კომისიის წევრთა წინასწარ განსაზღვრული თანაბარი რაოდენობის პრინციპი ბენეშევიჩმა თავიდანვე დაარღვია. 21 აპრილის სხდომას (№1 ოქმი) რუს წევრებთან ერთად თავმჯდომარის მიწვევით ესწრებოდნენ სინოდის კანტორის პროკურორი მიტროფანე პოპოვი, ეგზარქოსის კანცელარიის მმართველი ნიკოლოზ დობროვოლსკი, სინოდის კანტორისა და ეგზარქოსის კანცელარიის ოთხი მოხელე. სწორედ ეს უკანასკნელნი იყვნენ კომისიის მდივნებად დასახელებულნი, რის შესახებაც ზემოთაა აღნიშნული (საპატრ. არქ. აღწ. 1, ს. 323, ფურც. 6, 8-9; იქვე, აღწ. 1, ს. 6489, ფურც. 24).

რუსული მხარის წარმომადგენელთა რიცხვის ასეთი ზრდის მიუხედავად კომისიის ქართველ წევრთა რაოდენობის მატების საჭიროება ბენეშევიჩმა ვერ დაინახა. მან აღნიშნა, რომ საკითხები ხმათა უმრავლესობით არ გადაწყდებოდა, კომისიის წევრთა უსაზღვრო ზრდა შეუძლებელი იყო (საპატრ. არქ. აღწ. 1, ს. 323, ფურც. 8-9).

შემთანხმებელი კომისიის სხდომაზე საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის აშკარა მტრის, მ. პოპოვის დასწრებას ქართველთა მხრიდან პროტესტი მოჰყვა. კომისიის თავმჯდომარის პასუხი იყო, რომ იგი მიიწვია არა როგორც სინოდის კანტორის პროკურორი ან კომისიის წევრი, არამედ როგორც „მისთვის სასარგებლო პირი“, კომისიისთვის სხვადასხვა ცნობის მიმწოდებელი.

ქართველებმა მოითხოვეს, ოქმში დაეფიქსირებინათ თავმჯდომარის აღნიშნული განცხადება და ბენეშევიჩს პოპოვის შესახებ თავისი პასუხი საქართველოს ეკლესიის მმართველი ორგანოსთვის წერილობით ეცნობებინა. დეკანოზმა ნიკიტა თალაქვაძემ პოპოვის დასწრების შემთხვევაში ოქმების ხელმოწერაზე უარი განაცხადა. ქართული მხარის ასეთი დამოკიდებულების მიუხედავად პოპოვი კომისიის თითქმის ყოველ სხდომას ესწრებოდა (საპატრ. არქ. აღწ. 1, ს. 323, ფურც. 8, 12, 18, 22 28, 32, 56, 58, 68, 84, 87).

ბენეშევიჩის თავმჯდომარეობით მოქმედმა კომისიამ სულ 19 სხდომა გამართა. საქმეში დაცულია 17 ოქმის ასლი. ისინი შედგენილია სინოდის კანტორის მდივან ალექსანდრე ალექსანდრეს ძე დავიდოვის (დავითაშვილი) მიერ. მდივანს აღნიშნული აქვს ორი ოქმის ნაკლებობის მიზეზი: 17 მაისის №13 ოქმზე კომისიის წევრებს ხელი არ მოუწერიათ და ამის გამო არც ასლი გაცემულა; 2 ივნისის მე-18 სხდომას დავიდოვი არ ესწრებოდა, მდივანი იყო ბელიაევი და ოქმი არ შეუდგენია (საპატრ. არქ., აღწ. 1, ს. 323, ფურც. 67-68, 86-87).

დავიდოვის განცხადებით, საქართველოს ეკლესიის მხრიდან შემთანხმებელი კომისიის მდივნებად დასახელებული პირები ოქმების წარმოებას შეუძლებლად თვლიდნენ. არადა, თუნდაც უნებლიე გაუგებრობათა თავიდან ასაცილებლად აუცილებელი იყო, ოქმები მათაც შეედგინათ (საპატრ. არქ., აღწ. 1, ს. 323, ფურც. 22, 28, 32, 56, 76, 82, 87, 88).

შემთანხმებელი კომისიის სხდომის ოქმებთან დაკავშირებით ავტოკეფალისტები აღნიშნავდნენ, რომ მათში არ იყო ასახული საეკლესიო ინტერესების გამიჯვნისთვის დიდი მნიშვნელობის მქონე ბევრი ფაქტი და დეტალი, რომელიც სხდომებზე განიხილებოდა (ჟურნალები, 2016: 137). ასეთი ნაკლოვანების დროს ქართული მხარე ოქმის კითხვისას, ხელმოწერამდე, წარადგენდა დამატებას, განსაკუთრებულ აზრს ან იქვე აღნიშნავდა მიზეზებს, რის გამოც ოქმს ხელს არ აწერდა (საპატრ. არქ., აღწ. 1, ს. 323, ფურც. 5-6, 89). აქედან გამომდინარე, ოქმების დამატებებში ყურადღება მახვილდებოდა ზოგიერთ უსამართლობაზე, რაც სხდომის დროს გამოიკვეთა, მაგრამ მდივანმა არ დააფიქსირა. მაგ.: 26 აპრილის ოქმის კითხვისას მღვდელმა ქრისტეფორე ციცქიშვილმა მოითხოვა დამატების სახით აღენიშნათ სხდომაზე პროფ. ბენეშევიჩის განაცხადი, რომ შერეულ და

სადავო საქმეთა გადაწყვეტის ერთადერთი შესაძლებლობა სინოდის კანტორის განახლება-შევსება იყო (საპატრ. არქ., აღწ. 1, ს. 323, ფურც. 5-6).

იქვე დეკანოზ კალისტრატეს მოთხოვნით დაფიქსირდა კიდევ ერთი ფაქტი, რომელიც ოქმში გამოტოვებული იყო. ამ შემთხვევაშიც საქმე ბენეშევიჩის მოსაზრებას ეხებოდა. მას სხდომაზე განუცხადებია, რომ ანჩისხატის ტაძარში მღვდლის შეცვლა ან ქართული ეპარქიისთვის სასულიერო პირის კურთხევა მთავარეპისკოპოს პლატონს (როჟდესტვენსკი) უნდა შეესრულებინა, რომელსაც დროებითი მთავრობა ჯერ კიდევ საქართველოს ეგზარქოსად იხსენიებდა. ეპისკოპოს ლეონიდს კი ყოველივე ამისთვის ყოფილი ეგზარქოსის ნებართვა სჭირდებოდა. დეკანოზ კალისტრატეს შეკითხვისთვის – მაშინ საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის აღიარება დროებითი მთავრობის მიერ (1917 წლის 27 მარტი) რაშილა გამოიხატებო – ბენეშევიჩს პასუხი არ გაუცია (საპატრ. არქ., აღწ. 1, ს. 323, ფურც. 5-6).

კომისიის თავმჯდომარის ხსენებული აზრები საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის იგნორირებას ნიშნავდა. პროტესტის გამოხატვა აუცილებელი იყო. ქართულ მხარეს იმედი არ ჰქონდა, რომ ამას შედეგი მოჰყვებოდა, მაგრამ პეტროგრადის მთავრობის რწმუნებულის მიკერძოებულობა მაინც უნდა დაფიქსირებულიყო. ბენეშევიჩის ზოგიერთი ტენდენციურობისა და უსამართლო ქმედების შესახებ ჩვენთვის სწორედ ამ გზით გახდა ცნობილი.

ქართველთაგან ოქმების შედგენაზე უარი რუსულად წერის აუცილებლობით შეიძლება ყოფილიყო გამოწვეული, რაც საქართველოს ეკლესიის უფლებებს შელახავდა. აქვე ალბათ გასათვალისწინებელია კომისიის მდივნების შეთანხმების უპერსპექტივობაც. კომისიის თავმჯდომარე მათგან ოქმების სწორედ რუსულად და ურთიერთშეთანხმებით წერას მოითხოვდა (საპატრ. არქ., აღწ. 1, ს. 323, ფურც. 9).

შეთანხმებულ კომისიაში ა. დავიდოვის მდივნობა თვითონ ბენეშევიჩმა ურთულეს შრომად შეაფასა და მას დიდი მადლობა გადაუხადა (საპატრ. არქ., აღწ. 1, ს. 323, ფურც. 88-89).

მუშაობის დასაწყისში ბენეშევიჩმა კომისიას მიზნად დაუსახა ღონისძიებათა ნუსხის შემუშავება, რომელთაგან ნაწილს თვითონ ადგილზე გადაწყვეტდა, ნაწილს – დროებითი მთავრობა და უწმ. სინოდი. საბოლოო შედეგი კი უნდა ყოფილიყო „ძირითად დებულებათა“ ცხოვრებაში გატარება.

ბენეშევიჩის თავმჯდომარეობით კომისიამ ითათბირა „ქართული“ და „არაქართული“ ეკლესიებისა და მონასტრების გამიჯვნის, სანთლის ქარხნის, თბილისის სასულიერო სემინარიის კუთვნილების, ა/კავკასიაში მართლმადიდებელი ეკლესიის მართვა-გამგეობის მოწყობის საკითხებზე.

ქართული მხარის სურვილის მიუხედავად საქართველოს ეკლესიისთვის უმნიშვნელოვანესი მრავალი საკითხი საერთოდ განუხილველი დარჩა: კათოლიკოს-პატრიარქის მოსაყდრის საცხოვრებლით უზრუნველყოფა, უმაღლესი სასწავლებლის დაარსება და სხვ.

ეკლესია-მონასტრების სია, რომლებზეც შემთანხმებულ კომისიაში მსჯელობა უნდა წარმართულიყო, თავიდანვე ცნობილი არ იყო. ბენეშევიჩმა იგი მხარეებს დაგვიანებით, 3 ივნისს წარუდგინა და, როგორც სხდომის ოქმშია აღნიშნული, მასში შეიტანეს კომისიის მუშაობის შედეგები (ინფორმაცია ეკლესია-მონასტრების მიკუთვნების შესახებ). სია საქმეში დაცული არ არის, ამიტომ საჭიროდ ჩავთვალე, კომისიის სხდომის ოქმებიდან შეძლებისდაგვარად სრულად ამომეკრობა დასახელებები იმ ეკლესია-მონასტრებისა, რომელთა შესახებაც იმსჯელა კომისიამ. ცალკე გთავაზობთ ეკლესიათა ჩამონათვალს, რომლებიც მხოლოდ წარდგენილი იყო სადავოდ, განხილვა კი მასალის შეკრებისა და კომპეტენტურ პირთა მოსმენის შემდეგ იგეგმებოდა.

ეკლესია-მონასტრთა სიას კუთვნილების შესახებ ინფორმაციის გარეშე გთავაზობთ, რადგან კომისიის მუშაობა ცნობების შემგროვებელ ხასიათს ატარებდა და მან გადაწყვეტილებები, ისიც არა საბოლოო, მხოლოდ რამდენიმე ეკლესიის შესახებ მიიღო.

თბილისის ტერიტორიაზე არსებულთაგან განიხილეს: იერუსალიმის ჯვართამაღლების, სიონის ტაძრის და მასზე მიწერილი ალექსანდრეს ბაღში არსებული ეკლესია-სამლოცველოს, დიდუბის ღვთისმშობლის, კუკიის წმ. ნინოს, ყოველთა წმინდათა და ალექსანდრე ნეველის, ავლაბრის მიქაელ მთავარანგელოზისა და სასაფლაოს პეტრე-პავლეს, ვერის იოანე ღვთისმეტყველისა და წმ. ნიკოლოზის, სოლოლაკის ამაღლების, ხარფუხის წმ. ნიკოლოზის, „ნახალოვკის“ (ნაძალადევის) ივერიის ღვთისმშობლის, საბურთალოს წმ. გიორგის, წმ. თომას (აისორებისად წოდებული) ეკლესიების კუთვნილების საკითხი.

ქალაქ თბილისის გარეთ არსებულთაგან მოისმინეს მხარეთა მოსაზრებანი წინწყაროს მიძინების, პატარა ირაგის წმ. ელიას (წმ. ილიას), რეხას მთავარანგელოზის, ხანდისის ჯვართამაღლების, ბიჭვინთისა და სოხუმის სასაფლაოს ეკლესიათა კუთვნილების შესახებ.

სადავოდ იყო მიჩნეული ასევე: თბილისის რკინიგზის აღდგომის, თბილისის მაზრის III „საბლაღჩინო“ (ქართულად – სამთავარხუცესო) ოლქის დასახლება ახალ გეორგიევსკის ეკლესია, იმავე თბილისის მაზრის V ოლქიდან კვირაცხოვლის ეკლესიის, ძველი მანგლისის, ზორჯომის იოანე ნათლისმცემლისა და წმ. ოლღას, ბაკურიანის, ბესტავანთსოფლის, ყორნისის, ხურვალეთის, ზახორის, წოლდის, ისროლისხევის, სასირეთის, გომის, ხეთის, ცხინვალის, იმერხევის, ქარელის, სანებელის, ავნევის, ვაკის, ოქონის, აძვის, ბობნევის, ჭვარების, ხცისის, წრომის, აწრისხევის, ვანათის,

დისევის, მერეთის, ჭარბის, გუჯარეთის, დუშეთის, მღეთის, ფასანაურის, ახალგორის, კუცხოეთის, კობის, აბანოს, მჭადიჯვრის, ხანდისის ჯვართამაღლების, გუმბათის კვირაცხოვლის (წმ. თომას), წინწყაროს, ოფრეთის, იმირის, ედიქილისას (2010 წლიდან სოფ. საყდრიონი), ბაქოს ფერისცვალების ეკლესიათა კუთვნილება.

ოქმები გვაწვდის მონაცემებს განხილულ ტაძართა მშენებლობის ინიციატორების, დაფინანსების წყაროებისა და მრევლის ეროვნული შემადგენლობის შესახებ. ქართულმა მხარემ რამდენჯერმე აღნიშნა მრევლის ეროვნულ შემადგენლობაზე რუსიფიკაციის პოლიტიკის გავლენის ან ამავე პოლიტიკის სასარგებლოდ მონაცემთა გაყალბების შემთხვევები (საპატრ. არქ., აღწ. 1, ს. 323, ფურც. 20, 32-33).

კომისიის სხდომის №6 ოქმში მითითებულია, რომ დეკანოზ ალექსანდრე რაზუმოვსკის განსაკუთრებული აზრი ივერიის ღვთისმშობლის ეკლესიის კუთვნილების შესახებ პოზიციის გამოსახატავად დეკანოზ კალისტრატე ცინცაძეს გადაეცა (საპატრ. არქ., აღწ. 1, ს. 323, ფურც. 25). აქვე აღვნიშნავ, რომ კომისიის საქმეში დაცული არ არის ამ და არც სხვა შემთხვევებში (№5 და №8 ოქმები) რუსთა მიერ გამოთქმული განსაკუთრებული აზრები და ქართველთა პასუხები (საპატრ. არქ., აღწ. 1, ს. 323, ფურც. 21, 33). შესაძლოა, ისინი სხდომის ოქმების დედნებთან ერთად კომისიის თავმჯდომარემ პეტროგრაღში ასლების გადაღების გარეშე წაიღო.

კომისიამ დაადგინა იმერეთის, გურია-სამეგრელოს, აფხაზეთის ეკლესიათა კუთვნილების შესახებ ცნობები ეპისკოპოსებისაგან მოეთხოვა (საპატრ. არქ., აღწ. 1, ს. 323, ფურც. 30). თუმცა აფხაზეთის ზოგიერთი ეკლესიისა და მონასტრის საკითხის განხილვა მხარეებმა კიდევ მოასწრეს.

იმ სიწმინდეთა თუ სხვა ქონების შესახებ, რომელთა კუთვნილებაზე შეთანხმება ვერ მოხერხდა, საჭიროდ ჩაითვალა დამატებითი ცნობების მოძიება. შედეგი კომისიის საქმეში დაცული არ არის.

ეკლესიათა კუთვნილებასთან დაკავშირებით მსჯელობის მაგალითად თვალი გავადევნოთ დიდუბის ტაძრის შესახებ გამოთქმულ მოსაზრებებს. დეკანოზმა ალექსანდრე რაზუმოვსკიმ ტაძარი სადავოდ მიიჩნია, რადგან მრევლი რუს-ქართველთაგან შედგებოდა, ღვთისმსახურება ორივე ენაზე მიმდინარეობდა, გალავანში ორივე ეროვნების წარმომადგენელნი იმარხებოდნენ და სკოლაც ორივე ეროვნების ბავშვებისთვის არსებობდა.

მისივე თქმით 5-6 წლის წინ სინოდის კანტორის ბრძანებაც კი არსებობდა დიდუბის შერეულ სამრევლოდ გამოცხადების შესახებ. იყო საუბარი დიდუბელი რუსებისთვის ახალი ტაძრის აშენებაზეც. კომისიის სხდომაზე დამსწრე მ. პოპოვმა განმარტა, რომ ბრძანება მართლაც იყო და საქმეში ჩაკრულია მრევლის სია, რომელთაგან უმეტესობა რუსები არიან.

ქართული მხარის წარმომადგენელთა ნაწილმა განაცხადა, რომ რუსი მრევლის რაოდენობის გაზრდა გამოიწვია გორის მაზრის სადგურ

მიხაილოვოდან (დღევანდელი ხაშური) ა/კავკასიის რკინიგზის საამქროების თბილისში გადმოტანამ. კუკიის წმ. ნიკოლოზის ტაძრიდან (დღევანდელი ჩუღურეთის წმ. ნიკოლოზის ტაძარი) დიდუბის ტაძრამდე მართლმადიდებელი ეკლესია არ იყო და ქართველებმა რუსები თავის ეკლესიაში სტუმართმოყვარულად მიიღეს. თუ სტუმრების რაოდენობა მეტად გაიზარდა, ვიდრე მასპინძლებისა, არ შეიძლება მასპინძლებმა დატოვონ ეს სახლი. მითითებულ გარემოებათა გამო ტაძრის ჩათვლა სადავოდ უსაფუძვლო იყო.

დეკანოზმა ნიკიტა თალაკვაძემ, როგორც ტაძრის ყოფილმა წინამძღვარმა (1903-1912), 1911 წლისათვის მრევლის ეროვნული შემადგენლობის შესახებ კომისიას უფრო დაწვრილებითი ინფორმაცია მიაწოდა: რუსულ ოჯახთა რაოდენობა, რომლებიც მრევლის სიაში პოლიციის მიერ ჩატარებული აღწერის შედეგად მოხვდნენ, იყო 432 ოჯახი; ქართველთა რაოდენობა უშუალოდ ტაძრის გარშემო – 286 ოჯახი, 208 ოჯახი კი დიდუბის მიდამოებიდან. აქედან გამომდინარე, ქართული ოჯახი იყო 494, რუსული – 432. სიები დამოწმებული იყო სინოდის საქართველო-იმერეთის კანტორის მიერ და მრევლი ორჯერ იყო მოწვეული ტაძრის მნათესა და სამზრუნველოს ასარჩევად. რუსთა მხრიდან არჩევნებზე მოვიდა მხოლოდ 21 კაცი, ქართველთაგან – თითქმის ყველა. რუსები არ გამოცხადდნენ, რადგან სინამდვილეში იყვნენ ყაზანის ღვთისმშობლის (სამისიონერო II), იოანე ნათლისმცემლის (სამისიონერო III), რკინიგზის აღდგომის ეკლესიების მრევლი. არჩევნები რუსთა გამოუცხადებლობის გამო ჩაშლილად გამოცხადდა. მეორე არჩევნებზეც მსგავსი ვითარება დაფიქსირდა. ეგზარქოსმა ინოკენტიმ (1909-1913), რომელიც დიდუბის ტაძრის შერეულ სამრევლოდ ცნობისთვის თავის ძალასა და გავლენას იყენებდა, უწმ. სინოდი შეცდომაში შეიყვანა. მან არჩევნების შედეგები არ დაამტკიცა. მას შემდეგ, 1917 წლისთვისაც კი, დიდუბის ტაძარში მნათე დანიშნული იყო და სამზრუნველო არ არსებობდა (საპატრ. არქივი, აღწ. 1, ს. 323, ფურც. 10-11, 32-33).

თავმჯდომარემ კომისიას შესთავაზა, ტაძარი ეცნოთ ქართულად და, რამდენადაც შესაძლებელი იყო, დაეკმაყოფილებინათ რუსთა მატერიალური და სულიერი მოთხოვნები. ქართველები ამ შეთავაზებას დათანხმდნენ (საპატრ. არქ., აღწ. 1, ს. 323, ფურც. 11).

დიდუბის ეკლესიის შესახებ შემთანხმებელ კომისიაში გამართული მსჯელობა მაგალითია, თუ როგორ ცდილობდნენ მრევლის ეროვნული შემადგენლობის შეცვლას თვითმპყრობელი ხელისუფლების ერთგული რუსი სასულიერო პირები.

შემთანხმებელ კომისიაში განხილული სადაო მონასტრები შემდეგია: მარტყოფის წმ. ანტონის და მასზე მიწერილი წმ. სამებისა და წმ. ნინოს (იგივე ფერიცვალების) სავანეები, საფარის, ზარზმის, ტიმოთესუბნის,

ბოდბის, კაბენის, მამკოდის, მცხეთის წმ. ოლღას, გერის, ახტალის, ჰუჯაბის, სოხუმის ეპარქიიდან: დრანდის, ვასილისკო-ოქროპირის, მოქვის მონასტრები.

მნიშვნელოვანია მხარეთა მიერ მონასტრების მესაკუთრეობის დასამტკიცებლად წარმოდგენილი არგუმენტები. ქართველები მსჯელობდნენ ადგილობრივი ეკლესიისათვის ამა თუ იმ სიწმინდის რელიგიურ, საგანმანათლებლო და კულტურულ მნიშვნელობაზე ისტორიული და არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით. მოჰქონდათ ცნობები მათი მშენებლობის ინიციატორთა, ქტიტორთა, სატაძრო მიწის მფლობელთა, მრევლის ეროვნული შემადგენლობისა და საეკლესიო ჩანაწერთა წარმოების ენის შესახებ. ასევე მიუთითებდნენ, რომ მონასტრებში არსებული ვითარება ირგვლივ მცხოვრები მოსახლეობის ეროვნული მისწრაფებების შესაბამისი უნდა ყოფილიყო.

კომისიის რუს წევრებს მოჰქონდათ მონაცემები ეკლესიის მრევლისა თუ მონასტრების მკვიდრთა ეროვნულ შემადგენლობაზე, რუსთა მხრიდან გაღებულ მატერიალურ დანახარჯებსა და ტაძრის არქიტექტურულ ტიპზე. ამ უკანასკნელ არგუმენტს ქართული მხარე იმთავითვე უარყოფდა. მისი მითითებით, საეგზარქოსოს არსებობის პერიოდში საქართველოში ტაძრები, ქართველთა სურვილის გაუთვალისწინებლად, რუსული სტილით ახლდებოდა – ეს ფაქტი კუთვნილების საფუძვლად ვერ გამოდგებოდა. რუსულ მხარესთან ერთად კომისიის თავმჯდომარეც საკითხისათვის ისტორიული ხასიათის ცნობების მნიშვნელობას არ აღიარებდა, უპირატესობას თანადროულ ვითარებას ანიჭებდა (საპატრ. არქ., აღწ. 1, ს. 323, ფურც. 16, 65, 67).

შემთანხმებელი კომისიის სხდომაზე ექვთიმე თაყაიშვილის მიერ გამოთქმული აზრის მიხედვით, ავტოკეფალიის აღდგენილად გამოცხადებასთან ერთად ყველა ქართული სიწმინდე საეგზარქოსოს გამგებლობიდან საქართველოს ეკლესიას უნდა დაბრუნებოდა. ეს იქნებოდა გათვალისწინება სიძველეთა ისტორიულ-არქეოლოგიური მნიშვნელობისა. წინააღმდეგ შემთხვევაში საქართველოს ეკლესიას არც ერთი მონასტერი არ დაუბრუნდებოდა. მსჯელობის საგანი შეიძლება გამხდარიყო მეორე მხარის მატერიალური ინტერესების დაკმაყოფილება (საპატრ. არქ., აღწ. 1, ს. 323, ფურც. 34, 36, 40, 41-43).

რუსთა მხარის ინტერესების დამცველი ვლადიმერ ოსეცკი აღნიშნავდა, რომ შემთანხმებელ კომისიას უნდა გაეთვალისწინებინა მონასტერთა თანადროული რელიგიურ-საგანმანათლებლო მიზნები და არა მათი ისტორიულ-არქეოლოგიური მნიშვნელობა მეცნიერებისათვის; ყურადღება უნდა მიექციათ არა იმისთვის, თუ რა მნიშვნელობა ჰქონდა გადარჩენილ შენობასა ან ნანგრევს საქართველოს ეკლესიისათვის, არამედ იმისთვის, თუ ვინ რა მიზნით იყენებდა მას.

რუსეთის ბატონობის პირობებში მონასტერთა დანიშნულებას, მიზნებს რუსი საერო და სასულიერო ხელისუფალნი განსაზღვრავდნენ. აქ მომრავლებული რუსი ბერ-მონაზვნები, რა თქმა უნდა, თვითმპყრობელი ხელისუფლების განმტკიცებას ემსახურებოდნენ.

შემთანხმებელი კომისიის 1917 წლის 5 მაისის №8 ოქმის მიხედვით ოსეცი ალიარებდა, რომ მონასტრებში უმეტესობა ტაძრებისა ძველი – ქართული იყო. მიუხედავად ამისა, იგი სვამდა კითხვას, თუ მიტოვებულ ნანგრევებზე მონასტერი დაარსებული იყო რუსების მიერ, ყველა მისი ბინადარი ხომ არ უნდა წასულიყო თავისი სამყოფლიდან? (საპატრ. არქ., აღწ. 1, ს. 323, ფურც. 34).

ოსეცი ქართველებს სთავაზობდა, ბოდბის მონასტრის შესახებ ცალკე ემსჯელათ, რადგან იქ მონასტერი სრულად დაცული ეკლესიის გარშემო ჩამოყალიბდა. ამავე დროს იგი მხარს უჭერდა ამავე მონასტრის ილუმენია ანასტასიას (ვისოცკაია) უსამართლო ხელისუფლების შენარჩუნებას (საპატრ. არქ., აღწ. 1, ს. 323, ფურც. 34; ჟურნალები, 2016: 163; თალაქვაძე, 2013: 40).

კომისიის ქართველმა წევრებმა პროტესტი გამოთქვეს ბოდბეში მონასტრის რუსთაგან დაარსებასთან დაკავშირებით. კერძოდ, მოსე ჯანაშვილმა მიუთითა, რომ იქ მონასტერი რუსეთის იმპერატორ ალექსანდრე III-ის მიერ მონახულებამდეც (1888 წ.) არსებობდა. ეკლესია და წმ. ნინოს საფლავი განახლდა მიხეილ-გობრონ საბინინის ინიციატივითა და შეგროვებული თანხებით. სერგი გორგაძისა და არქიმანდრიტ ნაზარის აზრით კი ბოდბის მონასტრის რუსთაგან დაარსების მტკიცებისათვის არგუმენტად არ გამოდგებოდა სინოდის საქართველო-იმერეთის კანტორის მიერ შედგენილი ე. წ. რუსული მონასტრების ნუსხა. ბოდბე მონასტრად იწოდებოდა, მიუხედავად იმისა, რომ იქ მხოლოდ ერთი ბერი ცხოვრობდა (საპატრ. არქ., აღწ. 1, ს. 323, ფურც. 43, 45). შედეგად თავმჯდომარე დაეთანხმა ინფორმაციას მონასტრის ქართველების მიერ დაარსების შესახებ.

დეკანოზმა კალისტრატე ცინცაძემ ძველ მონასტერთა მიმართ ქართველების დამოკიდებულების ასახსნელად აღნიშნა, რომ რუსები გულგრილად ვერ შეხვდებოდნენ თავიანთი რომელიმე სიწმინდის განახლებას და იქ არარუსის ჩასახლებას, თუნდაც ის ნანგრევების სახით ყოფილიყო შემორჩენილი. თუ ქართველებმა რუსები მონასტრებში მშობის გამო შეუშვეს, ეს არ იძლევა ფლობის ხანდაზმულობაზე ლაპარაკის უფლებას. მისივე აზრით, რუსებს მონასტრებზე თავიანთი უფლებები არ უნდა განეცხადებინათ, მხოლოდ მატერიალური ინტერესების დაკმაყოფილება შეიძლებოდა მოეთხოვათ (საპატრ. არქ. აღწ. 1, ს. 323, ფურც. 44).

დეკანოზმა ალექსანდრე რაზუმოვსკიმ მოინდომა მონასტრები თუ მათი ნანგრევები საქართველოს ეკლესიისთვის მნიშვნელოვან და უმნიშვნელო კატეგორიებად დაეყო. ქართველთა ისტორიული სიძველეების რუსთა მიერ

ფლობასთან დაკავშირებით მანვე აღნიშნა, რომ ეს უკანასკნელი იცავდნენ მათ და ქართველებს ამ სიწმინდეებით სარგებლობაში სიძნელებს არ უქმნიდნენ; თავიანთი შრომით მოიყვანეს მონასტრები არსებულ მდგომარეობამდე. არ შეიძლება ითქვას, რომ რუსები თვითნებურად ფლობენ ამ მონასტრებს. მიტაცებას ადგილი არ ჰქონია. ამ მოვლენას აკონტროლებდა უმაღლესი სასულიერო ხელისუფლება – უწმ. სინოდი და სინოდის საქართველოში მოქმედი დაწესებულება. ქართველები აქამდე არ აპროტესტებდნენ მონასტრების ფლობას რუსების მიერ. დეკანოზ ალექსანდრეს დასკვნით, ნანგრევებიდან აღდგენილი მონასტრები, რომლებსაც არ ჰქონდათ არანაირი რელიგიური და ისტორიული მნიშვნელობა, რუსულად უნდა ჩათვლილიყო (საპატრ. არქ. აღწ. 1, ს. 323, ფურც. 34, 41-42).

კომისიის ქართველი წევრები არ დაეთანხმნენ ამ აზრს და აღნიშნეს, რომ საქართველოს ეკლესიისთვის ყველა ნანგრევს ჰქონდა მნიშვნელობა. მათი მდგომარეობა დამძიმდა, რადგან რუსთა ბატონობის ხანაში ქართველებს თავიანთი სიწმინდეების განკარგვის უფლება არ ჰქონდათ. რუსების მხრიდან თუნდაც დაცვა ქართული სიწმინდეებისა არ უნდა გამხდარიყო კრიტიკიუმი საქართველოს ეკლესიის ნანგრევებისა თუ ქვების მიკუთვნების საკითხის გადასაწყვეტად (საპატრ. არქ. აღწ. 1, ს. 323, ფურც. 34, 43).

შემთანხმებელი კომისიის სხდომაზე დასახელდა ერთადერთი ფაქტი, როცა საქართველოს ეგზარქოსმა ნიკონმა (1906-1908, სოფისკი) მცხეთის ჯვრის მონასტრის რუსი ბერებისაგან განახლების დაწყების საკითხი სინოდის საქართველო-იმერეთის კანტორის სხდომაზე დასვა. უარის მიღების შემდეგ კი რესტავრაცია მართლაც აღარ უწარმოებიათ. დეკანოზმა რაზუმოვსკიმ ეს შემთხვევა იმის სამტკიცებლად გამოიყენა, რომ ქართველების სურვილი გაითვალისწინეს (საპატრ. არქ. აღწ. 1, ს. 323, ფურც. 41).

დეკანოზმა კალისტრატემ და იპოლიტე ვართაგავამ ყურადღება გაამახვილეს, რომ სხვა დროს მსგავსი ფაქტი არ ყოფილა და ქართველებს არ შეეძლოთ ძლევამოსილი ეგზარქოსებისთვის წინააღმდეგობის გაწევა. ახლა ეკლესია „გაბედულად აცხადებს თავისი თვითგამორკვევისა და თვითმყოფადობის უფლებებს... ითხოვს თავისი საკუთრების დაბრუნებას, რომლითაც აქამდე მის დაუკითხავად სარგებლობდა რუსული საეკლესიო ხელისუფლება,... რომელმაც მიითვისა საქართველოს ეკლესიაზე საკუთრების უფლება და თავისი ინტერესების, შეხედულებების მიხედვით სცემდა განკარგულებებს. ის გარემოება, რომ რუსები სახლდებოდნენ დაცარიელებულ ქართულ მონასტრებში, არ გამოდგება სამართლიანობისა და ამ მონასტრებზე რუსთა უფლებების დამადასტურებლად“ (საპატრ. არქ. აღწ. 1, ს. 323, ფურც. 42).

ექვთიმე თაყაიშვილმა აღნიშნა, რომ ქართველებს აღარ შეეძლოთ ზრუნვა თავიანთი მონასტრების აღდგენაზე მას შემდეგ, რაც ეკლესიის კუთვნილი მამულები რუსეთის მფლობელობაში გადავიდა. რუსეთის ხელისუფლების ვალდებულებას ქართველების, როგორც თავისი მოქალაქეების მიმართ, მონასტრების აღდგენაც წარმოადგენდა. ქართველებს ჰქონდათ უფლება, მიეღოთ საშუალებები მონასტრების განსახლებლად. რუსები მხოლოდ აახლებდნენ, არ აშენებდნენ ახალ, დამოუკიდებელ მონასტრებს. მონასტრებთან დაკავშირებით კი სიმბიძის ცენტრს სწორედ წმინდა ადგილი წარმოადგენდა (საპატრ. არქ., აღწ. 1, ს. 323, ფურც. 43).

შემთანხმებელი კომისიის რუსმა წევრებმა საკითხის გადასაწყვეტად სამოქალაქო კანონების გამოყენების აზრიც კი წამოაყენეს, მოინდომეს, მონასტერთა მფლობელობა ხანდაზმულობის გათვალისწინებით მაინც შეენარჩუნებინათ (საპატრ. არქ., აღწ. 1, ს. 323, ფურც. 43).

სიწმინდეების განკარგვის ხანდაზმულობაზე საუბარი დეკანოზებმა კორნელიმ და კალისტრატემ შეუძლებლად მიიჩნიეს, რადგან რუსეთი საქართველოს უკვე საუკუნეზე მეტი ხნის განმავლობაში ფლობდა. სხვადასხვა მიზეზთა გამო მიტოვებულ მონასტრებთან ქართველებს კავშირი გაწყვეტილი არ ჰქონდათ, რუსებისთვის იქ ლოცვა არ დაუშლიათ, მაგრამ მათი განახლების უფლება არ მიუციათ. მით უმეტეს, რომ რუსი ბერების მიერ განხორციელებული სამუშაოების შედეგად იყო იმ დრომდე შემონახული მონასტრების გარეგნული სახის დამახინჯებისა ფრესკების განადგურების მაგალითები. ქართველებმა რუსი ბერების მხრიდან ვანდალიზმის ფაქტის დამადასტურებლად გამოიყენეს 6 წლის წინ საფარის ტაძრისა და ფრესკებისთვის გადაღებული სურათები, რომლებიც ისტორიული და ეთნოგრაფიული საზოგადოების მუზეუმში ინახებოდა. მეტიც, ოსეცკიმ თავად წაიკითხა რუსეთის საიმპერატორო გეოგრაფიული საზოგადოების ნამდვილი წევრისა და ამავე საზოგადოების კავკასიის განყოფილების საქმეთა მმართველ ლეონიდ ზაგურსკის ცნობები საფარის მონასტრის შესახებ. რუსებმა ვერ უარყვეს, რომ საფარის მონასტრის ეკლესია 1872 წლისთვის ძველ ეკლესიათა შორის ყველაზე უკეთ იყო დაცული. დეკანოზმა ალექსანდრე რაზუმოვსკიმ ამასთან დაკავშირებით აღნიშნა, რომ საჭირო გახდა ტაძრის სახურავის რესტავრაცია, ფრესკებს კი რუსი ბერ-მონაზვნები რუსულ მონასტრებშიც აზიანებდნენ (საპატრ. არქ., აღწ. 1, ს. 323, ფურც. 38, 44).

მონასტერთა კუთვნილების საკითხის განხილვისას რუსი ბერების დანაშაულის ფაქტები კაბენის მონასტრთან დაკავშირებითაც გამოიკვეთა. თავმჯდომარემ კომისიის 1917 წლის 5 მაისის სხდომაზე (ოქმი №8) წაიკითხა

1903 წ. მონასტრის დაარსების, წინამძღვრად რუსი არქიმანდრიტის, დავითის (მუხრანოვი)⁸³ დანიშვნის მასშტაბები.

ექვთიმე თაყაიშვილმა კომისიას მოახსენა, რომ კაბენის მონასტერში რუსი ბერების ჩასახლებისა და მათ მიერ იქ არსებული ისტორიულ-არქეოლოგიური ნაშთების განადგურების განზრახვას დაუპირისპირდა მოსკოვის არქეოლოგიური საზოგადოების კავკასიის განყოფილება. მან შუამდგომლობით მიმართა სინოდის აქაურ კანტორას, აეკრძალათ ბერებისთვის ნანგრევების ხელის ხლება. ბერებმა ითხოვეს, ეჩვენებინათ, თუ რის გამოყენებით შეიძლებოდა მშენებლობა. არქეოლოგიური საზოგადოების წარმომადგენლებმა მისცეს ბერებს აუცილებელი მითითებანი, წაუყენეს უპირობო მოთხოვნა, რომ ნანგრევები დარჩენილიყო ხელუხლებელი. ბერებმა მიცემული სიტყვა დაარღვიეს – მთავარი ტაძრის ნანგრევები მთლიანად გაანადგურეს, რამაც არქეოლოგიური საზოგადოების წევრების აღშფოთება გამოიწვია. სინოდის კანტორამ დაადასტურა ბერების საქციელი. მონასტრის წინამძღვარს მოსთხოვეს მთავარი ტაძარი შემონახული ფოტოების მიხედვით აღედგინა, მაგრამ მდგომარეობა დღემდე უცვლელია. რუსი ბერების მისვლამდე შემორჩენილი ნანგრევები კი ნამდვილად თამარ მეფის მიერ აშენებულ ეკლესიას ეკუთვნოდა (საპატრ. არქ., აღწ. 1, ს. 323, 35; თალაქვაძე, 2013: 27).

დეკანოზმა კალისტრატემ აღნიშნა, რომ 1896 წ. ამ მონასტრის მონახულებისას აღმოსავლეთ ფასადი მთლიანად იყო შემონახული და ფრესკებში ზოგიერთი სახე ნათლად განირჩეოდა. სოფელ ბორბალოს მცხოვრებნი ხშირად მიდიოდნენ იქ სალოცავად. ექვთიმე თაყაიშვილის თქმით, იქვე ლოცულობდნენ კიკეთელებიც.

ოსეცკიმ განაცხადა, რომ გაგონილი აქვს აღნიშნული ნაშთის მიწისძვრისაგან დაზიანების შესახებ, იმ დონეზე, რომ ბერებმა საჭიროდ ჩათვალეს ადგილის გასუფთავება. მწელი დასაშვებია, რომ ბერებს შეძლებოდათ წმინდანების სახის განადგურება. თუ ეს მოხდა, ამაში უფრო მეტად დამნაშავე არიან ქართველი არქეოლოგები, რომლებიც ასე გაუფრთხილებლად მოექცნენ ნანგრევებს საერთოდ და, კერძოდ, კაბენის მონასტრისას.

ექვთიმე თაყაიშვილმა მას უპასუხა, რომ არქეოლოგები უძლურნი იყვნენ, მაშინ, როცა კავკასიის მთავარმართებელ თავად გრიგოლ გოლიცინის (1896-1905) მცდელობამაც, დაეცვა ნანგრევები, შედეგი კი ვერ გამოიღო.

შემთანხმებულ კომისიაში ექვთიმე თაყაიშვილის მიერ წარდგენილი ფოტოები ნათელყოფდა ტაძრის ნაშთების არსებობას და მათი გადამღები, I

⁸³. მისი გვარის შესახებ ინფორმაციის მოწოდებისთვის მადლობას ვუხდით მღვდელ გიორგი მაჩუროშვილს.

კლასიკური გიმნაზიის დირექტორის მეუღლე იყო ცოცხალი თვითმხილველი ბერების მხრიდან ჩადენილი ვანდალიზმისა. მას კიდევაც უთხოვია ბერებისთვის არ დაენგრიათ ნაშთები. ექვთიმე თაყაიშვილმა შემთანხმებელ კომისიაში ასევე მიიტანა სინოდის კანტორის მიმართვა არქეოლოგიური საზოგადოებისადმი (1909 წლის 30 მაისი), ზემონახსენებ არქიმანდრიტ დავითის წინამძღვრობის პერიოდში კაზენის მონასტრის კედლის თვითნებური დამუშავების შესახებ (საპატრ. არქ., აღწ. 1, ს. 323, ფურც. 36, 40).

არქიმანდრიტმა ნაზარმა (ლექავა) განაცხადა, რომ მისთვის ცნობილია ამ ნანგრევების განადგურების მოტივი: ის იდგა მონასტრის ნაგებობათა შორის და თვალეში ეჩხირებოდა ბერებს.

თავმჯდომარემ მონასტრის გახსნის შესახებ სინოდის კანტორის თანხმობიდან წაიკითხა ის ადგილი, სადაც ბერებს უფლება ეძლეოდათ, აეღოთ ქვები ნანგრევების ბოლო რიგებიდან, რადგან ისინი საშიში იყო იქ მყოფთათვის.

დეკანოზმა ნიკიტა თალაქვამემ გაახმოვანა ბორბალოს საზოგადოების აღმასკომის განცხადება, რომ მიღებულია ზომები მონასტრისთვის იმ მიწის ჩამოსართმევად, რომელიც მას იჯარით აქვს გაცემული. ეს ნიშნავს, რომ ირგვლივ მოსახლენი მონასტრისადმი კეთილგანწყობილნი არ არიან. რუსულმა საეკლესიო ხელისუფლებამ არ გაამართლა ის მიზნები, რისთვისაც ქართულ მონასტრებში რუსი ბერები ჩასახლან. მათ არა მარტო ვერ შეინარჩუნეს ძველი ძეგლები, არამედ გაანადგურეს ისინი (საპატრ. არქ., აღწ. 1, ს. 323, ფურც. 36).

კომისიის წევრთა მსჯელობის შედეგად ბენეშევიჩმა ასეთი დასკვნა გამოიტანა: იურიდიულად რუსები აღდგენილი მონასტრების სრულუფლებიანი მესაკუთრენი არიან. მათი მოქმედების კანონიერება უწმ. სინოდის ბრძანებებითაა განპირობებული. აქედან გამომდინარე, რაც აშენებულია რუსების მიერ, იურიდიულად ეკუთვნით რუსებს, მაგრამ ამგვარი მიდგომა გადამწყვეტი ვერ იქნება. მონასტრებს, როგორც ძველ სიწმინდეებს, ისტორიულ-არქეოლოგიურ მნიშვნელობასთან ერთად აქვთ რელიგიური მნიშვნელობა, რაც განსაკუთრებით ფასეულია ქართველებისთვის. ქართველი ხალხის მიერ შექმნილი რელიგიური სიწმინდეები და რელიგიური ცხოვრების ცენტრები – მონასტრები – უნდა ეკუთვნოდეს ქართველებს. ეს ძირითადი პრინციპია. სხვა გარემოებანი (შემონახულია თუ არა ნანგრევები, როდის და ვის მიერაა აღდგენილი) კარგავენ მნიშვნელობას. თუ მოსახლეობას ახსოვს სიწმინდე, ის მისი რელიგიური ცხოვრების ცენტრია. ე. ი. ყველა სიწმინდე – როგორც ქართველთა მიერ ჩამოყალიბებული, ქართველებით დასახლებული ადგილების რელიგიური ცენტრი – პრინციპულად ქართველების საკუთრებას წარმოადგენს და გადავა საქართველოს ავტოკეფალური

ეკლესიის საკუთრებაში, მაგრამ ნაგებობები, რომლებიც აშენებულია რუსების მიერ, შეადგენს რუსთა საკუთრებას და იქნება მათ გამგებლობაში (საპატრ. არქ., აღწ. 1, ს. 323, ფურც. 44-45).

აქვე აღვნიშნავ, რომ შემთანხმებელი კომისიის სხდომის ოქმებში განხილულ სადავო ეკლესია-მონასტერთა შორის არ გვხვდება საქართველოში რუსების მიერ ახალ ადგილზე დაფუძნებული სიწმინდეები.

საკითხზე მსჯელობისას გამოვლინდა საქართველოში ბენეშევიჩის თითქმის ორთვიანი (1917 წლის 11 აპრილი-3 ივნისი) საქმიანობისთვის დამახასიათებელი ორმაგი სტანდარტი. ის გადაწყვეტილებებს რუსეთის სახელმწიფოსა და ეკლესიის დიდმპყრობელური ინტერესებიდან გამომდინარე იღებდა, ამავე დროს ქართველი საზოგადოებისაგან თავისი მოქმედებების სამართლიანად მიჩნევას მოითხოვდა. იგი არ ითვალისწინებდა, რომ ძველი რელიგიური ცენტრების მშენებლობა-განახლებისთვის სახელმწიფო ხაზინიდან გაღებული თანხები საქართველოს საერო თუ საეკლესიო ქონებით იყო უზრუნველყოფილი. საიდან გამომდინარეც, რუსულ მხარეს მხოლოდ თავის კერძო შეწირულობებზე შეიძლებოდა განეცხადებინა მატერიალური ინტერესების დაკმაყოფილების პრეტენზია. მღვდელ ქრისტეფორე ციცქიშვილის მითითებას – ხაზინის თანხა და ტაძრების მშენებლობისთვის გამოყოფილი მიწა რუსული არ არისო – კომისიის თავმჯდომარემ უპასუხა, რომ ამას მნიშვნელობა ექნებოდა ქართველთა ინტერესების განხილვისას (საპატრ. არქ. აღწ. 1, ს. 323, ფურც. 24). ე. ი. ეს გარემოება გათვალისწინებული იქნებოდა ამა თუ იმ ეკლესია-მონასტრის რუსთა მფლობელობაში გადასვლის შემდეგ ქართველთა მატერიალური და სულიერი ინტერესების დაკმაყოფილებაზე მსჯელობისას.

ეკლესია-მონასტრების ასეთი განაწილება წარმოადგენდა დარღვევას მსოფლიო საეკლესიო კანონების სულისკვეთებისა და წმ. მამათა სწავლებისა, რომელთა მიხედვითაც ეკლესია ტომობრივად არ უნდა დაყოფილიყო. კერძოდ, საქართველოს ეკლესიის შემადგენლობაში მის ტერიტორიაზე მცხოვრები ყველა მართლმადიდებელი უნდა ყოფილიყო გაერთიანებული. აღნიშნული დარღვევა პეტროგრადის დროებითი მთავრობის 1917 წლის 27 მარტის დადგენილებით იყო განპირობებული, საქართველოს ეკლესიამ იგი არაერთხელ გააკრიტიკა. ეკლესიის დროებითი მმართველობის მიერ შემუშავებულ „ძირითად დებულებებში“ ისიც იყო განაცხადებული, რომ ამ „ანტოკანონიკურის პრინციპის შემოტანისათვის“ საქართველოს ეკლესია პასუხისმგებლობას იხსნიდა, მთავრობის გადაწყვეტილებას იძულებით ემორჩილებოდა (ქურნალები, 2016: 79).

ბენეშევიჩის განმარტებით, საეკლესიო ინტერესების გამიჯვნასთან დაკავშირებით კომისიის მიერ შესრულებული სამუშაო შუალედური იყო.

იგი მხარეებს მოთხოვნილი დამატებითი ინფორმაციით უნდა შეეცხოთ. საბოლოოდ კი უმაღლესი ხელისუფალნი გადაწყვეტილებათა მიღებისას გამოიყენებდნენ. ეკლესია-მონასტერთა და საეკლესიო დაწესებულებათა კუთვნილების საკითხის გადაწყვეტამდე კი მათ მართვა-გამგეობაში არაფერი უნდა შეცვლილიყო.

მეტეც შემთანხმებული კომისიის თავმჯდომარე ისევ ამიერკავკასიის მართლმადიდებელი ეკლესიის შესახებ საუბრობდა და ავტოკეფალისტებს ეკლესიის მმართველ ორგანოთა სინოდის საქართველო-იმერეთის კანტორაში გაერთიანების პროექტს სთავაზობდა (საპატრ. არქივი, აღწ. 1, ს. 323, ფურც. 46, 56). რასაც საქართველოს დამოუკიდებელ ეკლესიაში ადგილი აღარ უნდა ჰქონოდა.

რუსულ-ქართული საეკლესიო ინტერესების გაყოფასთან დაკავშირებული მუშაობა ქართველებისთვის ძალიან მძიმე პირობებში მიმდინარეობდა. ისინი აღნიშნავდნენ, რომ თავმჯდომარე მათ აზრის თავისუფლად გამოთქმის საშუალებას არ აძლევდა, უყვიროდა, როცა მის შეხედულებას ეწინააღმდეგებოდნენ; არ ერიდებოდა წერილობით მუქარასაც, რომ მათ კომისიის სხდომებზე დასწრების უფლებას მოუსპობდა და სხვ. (საპატრ. არქ., აღწ. 1, ს. 6489, ფურც. 26).

ძლიერი მორალური ზეწოლის მიუხედავად, საეკლესიო ცხოვრებაში ერთგვარი წესრიგის დასამყარებლად, ქართული მხარე კომისიის მუშაობაში ბოლომდე მონაწილეობდა.

1 ივნისის სხდომაზე ბენეშევიჩმა თავის გამგზავრებასთან დაკავშირებით კომისიის მომავალი საქმიანობა დაგეგმა. მისი აზრით, მუშაობა დროებით შეწყდებოდა; ორივე მხარე განიხილავდა ერთობლივად შესრულებულ სამუშაოს; შემდეგ დაიწყებდა მასალის შეგროვებასა და საერთო კრებების რეგულარულად გამართვას (საპატრ. არქ., აღწ. 1, ს. 323, ფურც. 84-86).

№19 ოქტომბრის თავმჯდომარის მიმართ კომისიის წევრების გამოსამშვიდობებელი მიმართვები. რუსთა სახელით დეკანოზმა იოსებ ორეხოვმა ბენეშევიჩს საქმის ობიექტურად და ყურადღებით წარმოებისთვის დიდი მადლობა გადაუხადა.

საქართველოს ეკლესიის დროებითი მმართველობის წარმომადგენლებმა მთავრობის რწმუნებულის მუშაობით იმედგაცრუება ამ შემთხვევაშიც არ დაფარეს და აღნიშნეს, რომ მან ვერ გაამართლა ქართველი ხალხის იმედები, რომ მისი თავმჯდომარეობით კომისიის მუშაობას საქმე წინ არ წაუწევია, რომ „ძირითად დებულებათა“ დამტკიცებისთვის ბენეშევიჩმა თავისი დიდი უფლებამოსილება არ გამოიყენა. ქართველებმა მას მშვიდობიანი მგზავრობა უსურვეს და საქმის წარმატებით გაგრძელების იმედი გამოთქვეს (საპატრ. არქ., აღწ. 1, ს. 323, ფურც. 89).

ბენეშევიჩმა უპასუხა, რომ ის დარჩა ისეთად, როგორც იყო და ვინმეს ნდობის დამსახურება მიზნად არ ჰქონია. მას შეუძლია იმოქმედოს იმ ნდობის საფუძველზე, რომელიც დაიმსახურა, როგორც მეცნიერმა. მთავრობის რწმუნებულმა არც მუშაობის ნელი ტემპი აღიარა; ყველაფრის გათვალისწინება რომ ვერ მოხერხდა, მისთვის პეტროგრადში უფლებამოსილების სწრაფი მინიჭებით ახსნა; „ძირითად დებულებათა“ დამტკიცება კი საკუთარ უფლებებზე აღმატებულად გამოაცხადა.

ამ უკანასკნელი განმარტების სიცრუე იმავე, 1917 წლის ივნისში დადასტურდა. პეტროგრადში ჩასული საქართველოს ეკლესიის დელეგაციისთვის (მის შემადგენლობაში შედიოდნენ: ეპისკოპოსი ანტონი (გიორგამე), არქიმანდრიტი ამბროსი (ხელაია), დეკანოზი კალისტრატე ცინცაძე) ცნობილი გახდა, რომ აღნიშნულ „დებულებათა“ დამტკიცების შეყოვნებაში წვლილი ბენეშევიჩსაც მიუძღოდა. მას პეტროგრადის მთავრობისთვის დეპეშით უთხოვია, საქართველოს ეკლესიის უფლებები მის ჩასვლამდე არ დაედმტკიცებინათ. ეს მაშინ, როცა თბილისში ავტოკეფალისტებს არწმუნებდა, „დებულებათა“ დამტკიცების დაჩქარება ხელისუფალთ სამჯერ მაინც შევახსენეო (საპატრ. არქ., აღწ. 1, ს. 6465, ფურც. 3-4).

3 ივნისის სხდომაზე გამოსამშვიდობებელ სიტყვაში ბენეშევიჩმა ყურადღება გაამახვილა გაზეთებში მის წინააღმდეგ მიმართულ გამოსვლებზე და საქართველოს ეკლესიის საკითხში საკუთარი საქმიანობის უარყოფითად შეფასება უსამართლობად მიიჩნია: „თავდასხმების მიუხედავად, ვიყავი ობიექტური და მიუკერძოებელი, არაფერს შეეძლო სწორი გზიდან ჩემი გადახვევა... როგორც მეცნიერი ვარ საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის დამცველი და ასეთადვე დავრჩები“ (საპატრ. არქ., აღწ. 1, ს. 323, ფურც. 89). რეალურად კი ის საქართველოს ეკლესიის დამოუკიდებლობის საკითხს რუსეთის სახელმწიფო ხელისუფლების ინტერესებიდან გამომდინარე განიხილავდა და ამის შესახებ ქართული მხარისთვის განცხადებულები ჰქონდა (ყურნალები, 2016: 66).

საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის დამცველად ბენეშევიჩის ჩათვლა ნამდვილად შეუძლებელი იყო, თუმცა მოგვიანებით ვლინდებოდა მისი, როგორც მეცნიერის თანაგრძნობა ქართველებისადმი (ხელნაწ. ეროვნ. ცენტ., ივანე ჯავახიშვილის ფ., ს. 1626, ფურც. 1; იქვე, ს. 1630, ფურც. 1; იქვე, ს. 1628, ფურც. 1).

ავტოკეფალისტებს სჯეროდათ, რომ მთავრობის რწმუნებულს გაცილებით ფართო უფლებამოსილება ჰქონდა, ვიდრე თვითონ აცხადებდა. ამ მიმართულებით ეჭვი პროფესორმა ნიკო მარმაც გააძლიერა. მან 1917 წლის 5 ივნისს, ავტოკეფალიის საკითხებთან დაკავშირებით ეკლესიის დროებითი მმართველობის მოსაზრებათა მოსმენის შემდეგ აღნიშნა, რომ

საქართველოში ბენეშევიჩი თითქოს სხვა პიროვნებად ქცეულა – ორი თვის განმავლობაში არაფერი გაუკეთებია მაშინ, როცა ქართული, ეროვნული უმაღლესი სასწავლებლის დაარსებაც შეეძლო. იგი საქართველოდან ისე წავიდა, ერთი საკითხიც ბოლომდე არ გადაუწყვეტია (ჟურნალები, 2016: 143).

ავტოკეფალისტები ნიკო მარის მოსაზრებათა მოსმენის შემდეგ კიდევ ერთხელ დარწმუნდნენ საქმის დასაჩქარებლად პეტროგრადში დელეგაციის გაგზავნის საჭიროებაში (ჟურნალები, 2016: 143).

საქართველოს ეკლესიის წარმომადგენლები პეტროგრადში 1917 წლის 14 ივნისს ჩავიდნენ და ყოველ ღონეს ხმარობდნენ „ძირითად დებულებათა“ დამტკიცების დასაჩქარებლად, მაგრამ პროცესი მაინც გაჭიანურდა. ბენეშევიჩის მოხსენების საფუძველზე მთავრობამ 25 ივლისს საქართველოს ეკლესიის უფლებები შეკვეცილი სახით დაამტკიცა, შეინარჩუნა 1917 წლის 27 მარტის აქტით ეკლესიის ეროვნული ნიშნით დაყოფა, მთავრობის მხრიდან ეკლესიის კონტროლი, საქართველოს ეკლესიის ტერიტორიული საზღვრების უგულებელყოფა. დადგენილების სიახლეს წარმოადგენდა ეკლესიის საჭეთმპყრობლისთვის მცხეთის მთავარეპისკოპოსისა და სრულიად ქართველთა კათოლიკოს-პატრიარქის წოდების მინიჭება. თუმცა ამის შესახებ ინფორმაცია არაოფიციალური გზებით წინასწარ იყო გავრცელებული და მის თავიდან ასაცილებლად ქართველები პირადი ურთიერთობების გამოყენებასაც შეეცადნენ.

25 ივლისის დადგენილებაში პატრიარქის წოდების ფორმულირება ქართულმა დელეგაციამ და ეკლესიის მმართველმა უმაღლესმა ორგანომ გააპროტესტეს, მაგრამ უშედეგოდ.

ავტოკეფალისტებმა, ეკლესიის საჭეთმპყრობლის ახლად დამტკიცებული წოდებიდან გამომდინარე, თბილისში რუსი მღვდელმთავრის დასმისთვის ხელის შესაშლელად 1917 წ. 13 აგვისტოს თბილისის სამიტროპოლიტო კათედრა აღადგინეს. კათოლიკოს-პატრიარქის მოსაყდრე ეპისკოპოსი ლეონიდი (ოქროპირიძე) ტფილელად აკურთხეს (გაზ. „საქართველო“, №179: 1).

იმავე 1917 წლის ოქტომბერში რუსეთში მომხდარმა გადატრიალებამ, რუსეთისა და საქართველოს ეკლესიებს შორის ლოცვით-ეკვარისტული კავშირის გაწყვეტამ ხელი შეუშალა რუს-ქართველთა შემთანხმებელი კომისიის მუშაობის შედეგების საქართველოს ეკლესიის ცხოვრებაში რეალიზაციას – საქართველოს ეკლესიის ეროვნული ნიშნით დაყოფის კიდევ უფრო გაღრმავებას.

კომისიის სხდომის ოქმები, მიუხედავად იმისა, რომ მას ქართული მხარე სხდომებზე არსებული ვითარების სრულად ასახვის თვალსაზრისით მაღალ შეფასებას არ აძლევდა, გვაწვდის ინფორმაციას საქართველოს ეკლესიისა და ქვეყნის ისტორიის ფურცლების შესავსებად. საქმეში დაცული მასალა

მნიშვნელოვანია იმდენად, რამდენადაც კომისიაში წარმოებული მუშაობა საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალურ უფლებათა ცხოვრებაში გახორციელებისთვის ბრძოლის ერთ-ერთ ასპარეზს წარმოადგენდა. ამავე დროს ის პეტროგრადში, ხელისუფლების მაღალ ინსტანციებში საქართველოს ეკლესიის საკითხებზე მსჯელობისთვის იყო განკუთვნილი.

კომისიის სხდომებზე ქართველი მდივნების მიერ ოქმების რუსულად წერაზე უარის თქმა (თუმცა მათ ეს მიზეზი პირდაპირ არ განუცხადებიათ) საქართველოს ეკლესიის უფლებათა დაცვის ერთ-ერთ დასტურად მიმაჩნია.

ოქმებში ტადართა თუ მონასტერთა მესაკუთრეობის დასამტკიცებლად ქართული და რუსული მხარეების მიერ წარმოდგენილი კრიტერიუმები და არგუმენტები გარდა იმისა, რომ თავისთავად საინტერესოა, მნიშვნელოვანია სადავო ეკლესია-მონასტრების ისტორიის თვალსაზრისითაც;

ოქმებით დასტურდება რუსი ბერების მიერ ეკლესიების გარეგნული იერსახისა და ფრესკების დამახინჯება-განადგურების ფაქტები. ამის შესახებ შემთანხმებული კომისიის ქართველი წევრების მიერ გამოთქმულ აზრებს რუსებიც ვერ უარყოფდნენ. ეს კი ერთ-ერთი დადასტურებაა, რომ სინამდვილეს არ შეესაბამება რუსული საეკლესიო ხელისუფლების მტკიცება, თითქოს ქართულ მონასტრებში რუსი ბერების ჩასახლების მიზანი იქ არსებული ძეგლების დაცვა-პატრონობაც იყო.

კომისიის ქართველი წევრების მიერ ოქმებში შეტანილმა დამატებებმა ასახა და ისტორიას შემოუნახა საქართველოს ეკლესიის დამოუკიდებლობის საკითხისადმი შემთანხმებული კომისიის თავმჯდომარის ტენდენციური, უსამართლო მიდგომის ზოგიერთი ფაქტი.

მასალა გვიდასტურებს ავტოკეფალისტთა აზრის ჭეშმარიტებას, რომლის მიხედვითაც პროფ. ბენეშევიჩი დროებითი მთავრობის ინტერესების გამტარებლად და არაობიექტურ მსაჯულადაა შეფასებული.

კომისიის სხდომის ოქმები ასევე მეტ-ნაკლებად გვიქმნის წარმოდგენას იმ დაძაბულ გარემოზე, რომელშიც საქართველოს ეკლესიის დამოუკიდებლობის დამცველებს უხდებოდათ მუშაობა.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. გაზ. „საქართველო“, №179 – გაზეთი „საქართველო“, 14.08.1917, №179.
2. თალაქვაძე, 2013 – ნიკიტა თალაქვაძე, მოქალაქე-მღვდლის დღიურიდან, თბილისი, 2013.
3. ჟურნალები, 2016 – საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის დროებითი მმართველობის სხდომის ჟურნალები (1917 წლის 13 მარტი-14 სექტემბერი), გამოსაცემად მოამზადეს, წინასიტყვაობა, კომენტარები და ბიოგრაფიული ცნობები დაურთეს ისტორიის დოქტორებმა ნინო შიოლაშვილმა და ირინა არაბიძემ, 2016.

4. საპატრ. არქ., აღწ. 1, ს. 323 – საქართველოს საპატრიარქოს არქივი, აღწ. 1, საქმე 323.
5. საპატრ. არქ., აღწ. 1, ს. 6465 – საქართველოს საპატრიარქოს არქივი, აღწ. 1, საქმე 6465.
6. საპატრ. არქ., ს. 6489 – საქართველოს საპატრიარქოს არქივი, აღწ. 1, საქმე 6489.
7. ხელნაწ. ეროვნ. ცენტ., ივანე ჯავახიშვილის ფ., ს. 1626 – კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, ივანე ჯავახიშვილის ფონდი, საქმე 1626.
8. ხელნაწ. ეროვნ. ცენტ., ივანე ჯავახიშვილის ფ., ს. 1628 – კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, ივანე ჯავახიშვილის ფონდი, საქმე 1628.
9. ხელნაწ. ეროვნ. ცენტ., ივანე ჯავახიშვილის ფ., ს. 1630 – კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, ივანე ჯავახიშვილის ფონდი, საქმე 1630.
10. „Кавказский календарь“, 1916 – „Кавказский календарь“ на 1917 г., Тифлисъ, 1916.

The Unwritten Custom about Christian Women
„უწერელი ჩუეულება“ ქრისტიანი ქალების შესახებ“⁸⁴

Nino Gagoshashvili

Researcher at the Shota Rustaveli

Institute of Georgian Literature,

Tbilisi Ivane Javakhishvili State University

e-mail: ngagochac@yahoo.fr

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-8048-6324>

Abstract: In the official Canonical tradition, the laws passed by world and local Church Assemblies enjoy unwavering authority. Excerpts from Epistles or other works by the Holy and Blessed Fathers of the Church, which are approved as tradition and cannot be changed or denied by anyone; are also approved by the V-VI Church Assemblies.

As for the first three centuries, during this period the Church life is directly connected with the Apostolic tradition, custom; examples of which can be found in *Didache* (75-85), in the Epistle of Clement of Rome *To the Corinthians* (ca. 95 AD), in Justin's *Apology* (middle of the 2nd century), in the Synodal Acts of the local Churches (2nd and 3rd centuries), in the Decrees by the Apostles and others.

This so-called Customary Law has become a source of eternal inspiration for the Canonical tradition. This is confirmed by Canon 6 of the First World Church Assembly and Canon 2 of the Second World Church Assembly. In the same vein, the letter of Basil the Great To Amphilochius *On the Holy Spirit*, which shows the special importance of the old rule in spreading the faith of the Apostles and in the Holy tradition of the Church, is the basis of many other rules developed at world and local Church Assemblies. It says: "Numerous righteous and enlightening teachings preserved in the Church were handed down to us in writing, and some of them, which come from the tradition of the Apostles, were kept secret from us. ... If

⁸⁴სტატია მომზადდა შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ დაფინანსებული პროექტის – „ქალთა ქრისტიანულ-ასკეტური და მონაზვნური ცხოვრების ტრადიცია და მისი გამოვლენა ძველ ქართულ საისტორიო მწერლობაში (IV-XIII ს-ის დასაწყისი)“ (PHDF-22-3795) – ფარგლებში.

The article was prepared in the framework of the project – "The tradition of women's Christian-ascetic and monastic life and its revelation in ancient Georgian historical writing (beginning of IV-XIII centuries)" (PHDF-22-3795) funded by Shota Rustaveli National Science Foundation.

we try to change these "unwritten rules" as not having much power ... our preaching will become just empty words."

This "unwritten rule" or the "custom", which is equal in force to the Law, allows us to reconsider the existing Laws about the place and role of women in the Church of Christ, collected from the Christian Canonical Collection *The Law of the Great Faith*. The Laws mostly concern the place of women in the family, marriage, Church; there are rules that the Law of Faith attributes to "custom" and does not specify, etc. These issues are particularly relevant due to the growing interest to the gender studies.

Key words: Custom; woman; The Great Faith Canon; Old and New Testament; Epistle.

ნინო გაგოშაშვილი

თბილისის ივანე ჯავახიშვილის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის შოთა რუსთაველი ქართული
ლიტერატურის ინსტიტუტის
მეცნიერი თანამშრომელი
ელ-ფოსტა: ngagochac@yahoo.fr
ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-8048-6324>

აბსტრაქტი: ოფიციალურ კანონიკურ ტრადიციაში შეურყეველი ავტორიტეტით სარგებლობს მსოფლიო და ადგილობრივ საეკლესიო კრებებზე მიღებული კანონები. V-VI მსოფლიო საეკლესიო კრების მიერ ასევე აპრობირებულია ეკლესიის წმინდა მამების ნაშრომთა ამონარიდები, რომლებიც აღიარებულია, როგორც ჩვეულება/ტრადიცია და დაცული უნდა იყოს.

სწორედ ჩვეულებას უკავშირდება ქრისტიანობის პირველი სამი საუკუნის ეკლესიის ცხოვრება. ამის მაგალითებს ვპოულობთ „დიდაქეში“ (75-85), კლიმენტი რომაელის ეპისტოლეში „კორინთელთა მიმართ“ (დაახლ. 95 წ.), იუსტინეს „აპოლოგიაში“ (II ს. შუახანები), ადგილობრივი ეკლესიების სინოდალურ აქტებში (II და III საუკუნეები), „მოციქულთა განწესებანში“ და სხვ.

შემდეგ ეს ე. წ. ჩვეულებითი სამართალი ქრისტიანული კანონიკური ტრადიციისათვის მარადიული შთაგონების წყარო გახდა. ამას ამტკიცებს I მსოფლიო საეკლესიო კრების მე-6 კანონი („ძუელნივე წესნი იპყრობოდედ...“) და II მსოფლიო საეკლესიო კრების მე-2 კანონი („...ბარბაროზებრთა წარმართთა შორის მყოფთა ეკლესიათა ღმრთისათა განგებაი ჯერ-არს მამათა მიერ დამტკიცებულსაებრ ჩუეულებისა“). ამავე სულითაა აღსავსე ბასილი დიდის წერილი „ამფილოქეს მიმართ სულისა

წმიდისათვის“, რომელიც წარმოაჩენს ძველი წესის განსაკუთრებულ მნიშვნელობას მოციქულთა რწმენის გავრცელებისა და ეკლესიის წმინდა ტრადიციაში, არის საფუძველი მსოფლიო და ადგილობრივ საეკლესიო კრებებზე შემუშავებული სხვა მრავალი წესისა. მასში ნათქვამია: „სჯული და ეკლესიაში დაცული არაერთი განმანათლებელი სწავლება წერილობით გადმოგვეცა, ზოგიერთი კი, რომლებიც მოციქულთა ტრადიციიდან მომდინარეობს, საიდუმლოდ გვებოძა. ... თუ ვცდებით, ხელვეყთ ეს „უწერელი წესნი“, როგორც არცთუ ისე დიდი ძალის მქონე ... ჩვენი ქადაგება მხოლოდ ლიტონი სიტყვა გახდება“.

სწორედ ეს „უწერელი წესი“, იგივე „ჩუელება“, რომელიც ძალით კანონის თანასწორია, იძლევა საშუალებას, ახლებურად გავიაზროთ ქრისტეს ეკლესიაში ქალის ადგილისა და როლის შესახებ არსებული ზოგიერთი კანონი, ამოკრებილი ქრისტიანული კანონიკური კრებულიდან „დიდი სჯულისკანონი“. კანონები უმეტესად ეხება ქალის ადგილს ოჯახში, ქორწინებაში, ეკლესიაში, გვხვდება წესები, რომლებსაც სჯულის კანონი ტრადიციას მიაწერს და არ განმარტავს და ა. შ. ეს საკითხები მეტად აქტუალურია გენდერული კვლევების მიმართ მზარდი ინტერესიდან გამომდინარე.

საკვანძო სიტყვები: ჩუელება; ქალი; დიდი სჯულისკანონი; ძველი და ახალი აღთქმა; ეპისტოლე.

შესავალი: საეკლესიო სამართლის ფუნდამენტურ წყაროს წარმოადგენს წმინდა მამათა მიერ შემუშავებული და საეკლესიო კრებებზე დადგენილი კანონები, რომლებშიც ასახულია ამა თუ იმ ეპოქაში წარმოშობილი საეკლესიო პრობლემები და მათი გადაჭრის ფორმები. საუკუნეთა განმავლობაში ამ კანონთა საშუალებით განაცხადებს ეკლესია „უტყუელ“ ქრისტიანულ რწმენას.

ტერმინი „კანონი“ გამოხატავს ყოველივე იმას, რაც ეკლესიის მიერ კანონიკურად, ანუ სულიწმინდის უშუალო მონაწილეობით მიიღეს ეკლესიის დიდმა მამებმა. ამა თუ იმ დროში შექმნილი კანონი განუყრელად უკავშირდება უმთავრეს რელიგიურ პრინციპს - ქრისტეს განცხადების საიდუმლოს. გარდა ამისა, ის უზრუნველყოფს როგორც ეკლესიის მისტერიული არსის უცვალეობას, ასევე მორწმუნეთა მიერ ქრისტეს მაცხოვრებელი მოძღვრების შეურყენელად დაცვასა და განმტკიცებას.

ოფიციალურ კანონიკურ ტრადიციაში შეურყვეველი ავტორიტეტით სარგებლობს მოციქულთა განწესებანი, შვიდ მსოფლიო საეკლესიო კრებასა და ადგილობრივ კრებებზე მიღებული კანონები, ასევე ამონარიდები ეკლესიის წმინდა და ნეტარი მამების ეპისტოლეებიდან და შრომებიდან და აქვთ იგივე ძალმოსილება, როგორც ადგილობრივ საეკლესიო კრებებზე მიღებულ კანონებს (აპრობირებულს V-VI მსოფლიო საეკლესიო კრებაზე);

ეპისტოლეების ფრაგმენტები ეკუთვნით მთავარეპისკოპოს დიონისე ალექსანდრიელს, პეტრე ალექსანდრიელს, გრიგოლ საკვირველთმოქმედს, ბასილი დიდს, გრიგორი ღვთისმეტყველს, ამფილოკე იკონიელს, ტიმოთე ალექსანდრიის მთავარეპისკოპოსსა და სხვებს. თითოეული მათგანი არის წყარო მართლმადიდებელი ეკლესიის კანონიკური სამართლისა, გაერთიანებულია კანონიკურ კრებულში „დიდი სჯულის კანონი“ და წარმოადგენს ბიზანტიურ-ბერძნული წარმოშობის საკანონმდებლო ძეგლის – „ნომოკანონის“ – ქართულ რედაქციას. მასში შესულია XII საუკუნის ქართული საეკლესიო სამართლის უმნიშვნელოვანესი ძეგლიც „რუის-ურბნისის კრების ძეგლისწერა“.

ყველა ადგილობრივი ეკლესია და, თავისთავად, ქართულიც, ვალდებულია ისარგებლოს მართლმადიდებელი ეკლესიის მიერ შემუშავებული ამ საკანონმდებლო ძეგლებით. აქედან გამომდინარე, „ქართული საეკლესიო სამართალი, ერთი მხრივ, მსოფლიო ეკლესიის კანონმდებლობას ემყარება და მისი საეკლესიო კანონმდებლობის სათავეს მსოფლიო კრებები შეადგენს, მეორე მხრივ კი ასეთს წარმოადგენს საქართველოს ადგილობრივი კრებები, როგორც ივანე ჯავახიშვილი უწოდებდა – „ადგილობრივი კრებანი“ (ჯავახიშვილი, 2010: 6).

საეკლესიო კანონები იყოფა დოგმატურ (სწავლამომდგრებით) და პრაქტიკულ (საეკლესიო წესრიგის მკაცრად განმსაზღვრელ) კანონებად, მათი მთავარი თემებია: კანონიკური საიდუმლო ხელდასხმები, ადგილობრივი ეკლესიების ადმინისტრაციული საკითხები, მსჯავრი ერესებისა და სქიზმისათვის, კანონები იერარქიისა და მორწმუნე მრევლის ღვთივსათნო ცხოვრებისა და ზნეობის დაცვის აუცილებლობის შესახებ, საეკლესიო სამართლით წესრიგდება საოჯახო და საქორწინო სამართლის საკითხები და სხვ. მათ შორისაა კანონები ქალთა შესახებ, რომლებიც აჩვენებს, თუ რამდენად განუყოფელია ქრისტიანი ქალის იდეალი ეპოქის სოციალურ-პოლიტიკური კონტექსტისგან; რამდენად შეცვალა ქრისტიანობამ ქალისადმი დამოკიდებულება ქრისტიანულ სამყაროში; რა სოციალური, ყოფითი, იურიდიული ნორმები განსაზღვრავდა ქალთა ცხოვრების წესს; რა კულტურული სტერეოტიპები იჩენდა თავს ქალთა საზოგადოებრივი და საეკლესიო ცხოვრების ამა თუ იმ სფეროში, მაგ. ქორწინებისას, სულიერ გზაზე შედგომისას და ა. შ.

ამჯერად ყურადღება გამახვილდება „დიდი სჯულისკანონიდან“ ამოკრებილ იმ რამდენიმე კანონზე, რომლებიც უკავშირდება უშუალოდ საადათო/ჩვეულებით სამართალს, იგივე „უწერელ ჩუეულებას/წესს“ და მიემართება ქრისტიან ქალებს.

ამ ტიპის კვლევის აქტუალობას განაპირობებს თანამედროვე ისტორიოგრაფიაში გენდერული კვლევების მიმართ გაჩენილი ინტერესი, რაც ითხოვს ისტორიულ პროცესებში ქალის ადგილისა და როლის უფრო

სრულყოფილად წარმოჩენას. აქედან გამომდინარე, ქალთა ქრისტიანული ცხოვრების ტრადიციის ფორმირებისა და გამოვლენის თავისებურებანი არაერთი მიმართულებით შეისწავლება. სწორედ ამ თავისებურებათა გამომწვევი მიზეზების გაანალიზება - საეკლესიო სამართლის ნორმების შესწავლითა და წმინდა მამათა სწავლებებზე დაყრდნობით - კიდევ უფრო ნათლად აჩვენებს ქრისტეს ეკლესიაში ქალისადმი დამოკიდებულებას.

მსჯელობა/შედეგები: „დიდი სჯულის კანონში“ მოძიებულია ასამდე კანონი, რომლებშიც საუბარია ქალთა უფლება-მოვალეობებზე, აქედან დაახლოებით ორმოცდაათი კანონი უკავშირდება უშუალოდ ქალებს, დანარჩენი კი თანაბრად ეხება ორივე სქესის წარმომადგენლებს. მათგან უმეტესობა ზნეობრივ-პრაქტიკული ხასიათისაა, ანუ მიუთითებს ქალის როლის შესახებ ქრისტეს ეკლესიაში, ოჯახში, საზოგადოებაში, განსაზღვრავს მისი ქცევის ნორმას, ადგილს ღვთისმსახურებაში, ასწავლის ზნეობის დაცვის აუცილებლობას საეკლესიო ცხოვრებაში და ა. შ.

ქრისტიანული საეკლესიო სამართლის ნორმები შთაგონებულია წმინდა წერილით და საეკლესიო სამართლის უმნიშვნელოვანეს წყაროს წარმოადგენს; ეს განპირობებულია ახალ აღთქმასა და ეკლესიის წმინდა ტრადიციაში ძველი აღთქმის ქრისტოცენტრულობით, რომლის მიხედვითაც ძველი აღთქმა დაწერილია სულიწმინდის კარნახით და მოიცავს საღვთო ჭეშმარიტებანს.

ამასთან დაკავშირებით წმინდა იოანე ოქროპირი ამბობს: „ეკლესიის რწმენა ეთანხმება იმთავითვე შეუვალ ერთობას ძველ და ახალ აღთქმას შორის. ამის გამოა, რომ ეკლესია იყენებს ძველ აღთქმას თავის სწავლებებში, ისევე როგორც ლიტურგიკაში და, ზოგადად, სულიერ ცხოვრებაში“. ეს ნიშნავს, რომ ძველი აღთქმის მცნებანი და სწავლებანი სულაც არ არის უცხო ახალი ჭეშმარიტების შესაცნობად და ის ქრისტიანული ეკლესიისთვის, მისი კანონიკისათვის, უფრო მეტიც, წმინდა ტრადიციისათვის (მაგ. ათი მცნება, ქორწინებისა და ღვთისმსახურების ხელისშემშლელი პირობები, სამართლის კრიტერიუმები და სხვ.) - მეტად ღირებულია (იხ.: Phidas, 1998: 42).

ცხადია, უმთავრესი წყარო და საფუძველი მთელი ქრისტიანული კანონიკური ტრადიციისა არის ახალი აღთქმა, რომელიც მოიცავს სწავლებას ქრისტეს გამომხსნელი ღვაწლის შესახებ, მოციქულთა საქმეებს, მათ როლს ეკლესიის დაფუძნების პროცესში და ა.შ. ქრისტიანობის პირველი სამი საუკუნის განმავლობაში ეკლესიის საღვთისმსახურო გამოცდილება სწორედ **მოციქულთა ტრადიციას** უკავშირდებოდა. ამის მაგალითებს მეტ-ნაკლებად ვპოულობთ *დიდაქეში* (75-85 წწ.), კლიმენტი რომაელის ეპისტოლეში კორინთელთა მიმართ (დაახლ. 95 წ.), ეგნატე ანტიოქიელის ეპისტოლეებში (II ს.), იუსტინეს *აპოლოგიაში* (II ს-ის შუახანები), ირინეოს ლიონელის შრომებში (I ს-ის. დასასრული), ადგილობრივი ეკლესიების

სინოდალურ აქტებში (II და III საუკუნეები), *მოციქულთა განწესებანში* (IV ს. შუახანები) და სხვ.

გარდა წერილობითი კანონებისა, ქრისტიანული ეკლესიაში არსებული ეს „ჩუეულება“, „უწერელი წესი“ (აუცილებლად აღსასრულებელი დაუწერელი წესი, კანონი), კანონიკური ტრადიციისათვის მარადიული შთაგონების წყარო გახდა. ამას ამტკიცებს ბასილი დიდის ეპისტოლე „სულისა წმიდისათვის ნეტარისა ამფილოქეს მიმართ“. ამ წერილში წმინდა მამა ძველ წესს მსოფლიო და ადგილობრივ საეკლესიო კრებებზე შემუშავებული მრავალი კანონის საფუძვლად მიიჩნევს და წინ წამოსწევს მის განსაკუთრებულობას. ბასილი დიდის თანახმად, „რჯული და ეკლესიაში დაცული არაერთი განმანათლებლური სწავლება წერილობით გადმოგვეცა, დანარჩენი კი მოციქულთა ტრადიციიდან მომდინარეობს და საიდუმლოდაა მონიჭებული. თუმცა ერთსაც და მეორესაც თანაბარი მნიშვნელობა აქვს რწმენის გავრცელებისა და განმტკიცების პროცესში და არავის აქვს უფლება მათი დაკნინებისა. ...მაგრამ თუ ვეცდებით ხელვყოთ ეს „უწერელი წესნი“, როგორც არცთუ ისე დიდი ძალის მქონე, მოგვეზღვება თვით უფლის სახარებიდან და, უფრო მეტიც, ჩვენი ქადაგება ლიტონი სიტყვა გახდება“ (დიდი სჯულისკანონი, 1975:506).

ბასილი დიდი ამ „ჩუეულების“ პრაქტიკაში გამოყენების შესახებ საუბრობს ასევე თავის კანონიკურ ეპისტოლეში დიოდორე ტარსელის მიმართ. წმინდა მამა ამბობს: „აწ ძალად გუაქუს მოცემული ჩუენდა უწერელი ჩუეულებაი, რომელი ძალითა სწორ არს სჯულისა, ამისთვის რამეთუ წმიდათა კაცთა მიერ მოცემულ არიან ჩუენდა ეგევითარისა მის ჩუეულებისა წესნი“ (დიდი სჯულისკანონი 1975: 498). ეს სიტყვები კიდევ ერთი დამოწმებაა იმისა, რომ „უწერელი ჩუეულება“ თავისი ძალით კანონის თანასწორია, რადგან წმინდა კაცთა მიერ არის დადგენილი.

ამასვე ამტკიცებს ტრულის საეკლესიო კრების მე-2 კანონი (დიდი სჯულისკანონი, 1975, 371-373), რომელშიც საუბარია მსოფლიო და ადგილობრივ საეკლესიო კრებებსა და ეკლესიის მამებზე, რომელთა მიერ შემუშავებულ კანონებს ქრისტიანული ეკლესია კანონიკურად აცხადებს. მათ შორის მოხსენიებულია წმინდა კვიპრიანე კართაგენელისა (+258) და მასთან ერთად შეკრებილი მამების მიერ მიღებული კანონებიც, რომელთა განწესებაც, როგორც **ჩვეულება/ტრადიცია**, მხოლოდ წმინდა მღვდელმთავრისადმი დაქვემდებარებულ განსაზღვრულ ადგილებში იყო შენარჩუნებული და სხვა ეკლესიებზე არ ვრცელდებოდა. მიუხედავად ამ კანონების ლოკალურობისა, კრებამ ისინი (ზემოხსენებულ კანონებთან ერთად) ნორმად მიიჩნია და დაადგინა: *არავის აქვს ნება ხელყოს ეს კანონები, უარყოს ან შეცვალოს. თუკი ვინმე მას დაარღვევს ან შეურაცხყოფს, დაისჯება ამავე კანონების განჩინებით, ხოლო თუ ვინმე ღირსი გახდება*

შენდობისა, იმ კანონებითვე მიიღებს კურნებას, რომელთა წინაშეც სცოდა (შდრ.: დიდი სჯულისკანონი 1975,373).

საეკლესიო სამართალში გვხვდება არაერთი კანონი, რომლებიც ქალის ადგილს ეკლესიაში სწორედ ამ ჩვეულებითი სამართლიდან⁸⁵ გამომდინარე განსაზღვრავს. მაგალითად, ამ მხრივ საყურადღებოა მე-6 მსოფლიო საეკლესიო კრების 70-ე კანონი (ასევე ლაოდიკიის კრების 44-ე კანონი), რომელშიც ნათქვამია: „არა უხმს დედათა უბნობაი ჟამსა წმიდისა ჟამისწირვისასა, არამედ, ხმისაებრ მოციქულისა პავლესსა, დუმილით მდგომარეობაი, რამეთუ არა ბრძანებულ არს მათდა სიტყუად, არამედ დამორჩილებად, ვითარცა შჯულიცა იტყვის. ხოლო უკუეთუ სწავლის რაიმე უნდეს, სახლსა შინა თვისთა ქმართა ჰკითხედ მათ...“ (I კორ. 14: 34-35)⁸⁶.

თავად ეს კანონი არაფერს განმარტავს, იგი ქალებს ღვთისმსახურებისას მხოლოდ დუმილისკენ მოუწოდებს, წმინდა იოანე ოქროპირი (+407) კი წერს, რომ მე-6 მსოფლიო საეკლესიო კრების აღნიშნული კანონი შესაბამისობაშია ძველ აღთქმასთან, კერძოდ, „დაბადების“ შემდეგ მუხლთან: „ქმრისა შენისა მიმართ იყოს მიქცევაჲ შენი და იგი გეუფლებოდეს შენ“ (3:16). წმინდანის აზრით, პავლე მოციქული ზემოხსენებული სიტყვებით ბრძნულად მოუწოდებს ქალებს არა მარტო ეკლესიაში დადუმებისკენ, არამედ მორჩილებისკენ. ამ უპირველესი ქრისტიანული სათნოებით (მორჩილებით) უნდა გამოირჩეოდნენ ისინი ქრისტეს ეკლესიაში, ქმრებთან თუ მოძღვრებთან ურთიერთობისას; მაგრამ,

⁸⁵ საეკლესიო სამართალი ასევე განსაკუთრებული მნიშვნელობას ანიჭებს ბუნებით სჯულს, რომელიც, შეიძლება ითქვას, ზემოდან (ღვთისგან გამოცხადებით მოცემულ რჯულამდე), ბუნებითად არის ჩანერგილი ადამიანის გულში, რაც მას შესაძლებლობას აძლევს, საკუთარი ადგილი დაიკავოს საზოგადოებაში. ბუნებითი სამართალი სისტემურადაა გავრცობილი პლატონთან, არისტოტელესთან, განსაკუთრებით კი სტოიკოსებთან და დიდი გავლენა იქონია რომაულ სამართალზე. ამ საკითხთან დაკავშირებით გამორჩეულად საინტერესოა ციცერონის ერთი ციტატა: „ეს (ბუნებითი სჯული) არის ჭეშმარიტი კანონი, მართალი სამართალი, ბუნებასთან შესაბამისობაში, განფენილი ყოველ კაცში, უზენაესი ჭეშმარიტება, რომელიც მოგვიწოდებს, ყოველივე ადვასრულოთ წესისა და რიგის თანახმად, რაც ბოროტს აგვაშორებს, დაგვიფარავს, მას ვერ შეცვლის ვერც სხვა კანონები და ვერც ბოროტის მანქანება!“ (ციცერონი: III, 22, 33).

⁸⁶ ამერიკელი მეცნიერის, რობინ სქროგის, მტკიცებით, მოციქულის ეს მოსაზრება შეუსაბამოა იმასთან, რასაც პავლე ზოგადად ქალებზე წერდა. კორინთელთა მიმართ პირველი ეპისტოლის ეს მუხლი კი მის მიერაა ჩამატებული, ვინც დევტეროპავლიები (Δευτεροπαύλειες) და სამოძღვრო ეპისტოლეები (Ποιμαντικέ επιστολέ) შეადგინა და ისინი შეცდომით პავლე მოციქულს მიაწერა (Rodney Stark, 2011: 118-136).

როგორც წმინდა მამა ამბობს, „თუ მათ არც ლაპარაკი შეუძლიათ და არც შეკითხვის დასმა, მაშ, რატომ უნდა ესწრებოდნენ ლიტურგიას? – რათა მოუსმინონ იმას, რაც საჭიროა და შინ, ქმრებთან გაარკვიონ, თუ რამ გაუგებარია... პავლე მოციქულმა ცოლებს მასწავლებლად ქმრები დაუნიშნა, ეს კი ორივესთვის სარგებლის მომტანია: ცოლები მოკრძალებას სწავლობენ, ხოლო ქმრები ყურადღებიანი ხდებიან“ (<https://bible.by/fater/53/14/34/>).

ფსევდოკლიმენტი ამ ტიპის საკითხთან დაკავშირებით *მოციქულთა განწესებანის* მე-3 წიგნში განმარტავს, რომ ქალებს არ აქვთ უფლება ასწავლონ ეკლესიაში, მათ მხოლოდ უნდა ილოცონ და მოძღვრებს მოუსმინონ. „თავად მაცხოვარს ქალები არასოდეს გაუგზავნია საქადაგებლად! ეს რომ საჭირო ყოფილიყო, უპირველესად, თავად უფალი მოუწოდებდა მათ ამისკენ... ხოლო თუ ცოლის თავი ქმარია, მაშინ უსამართლოა სხეულის დანარჩენი ნაწილების თავზე ბატონობა!“ (<https://predanie.ru/book/69474>).

როგორც ვხედავთ, არც იოანე ოქროპირი და არც ფსევდოკლიმენტი არ ავრცობენ საკითხს, ქალის მიმართ ამგვარი დამოკიდებულების მიზეზად მხოლოდ ძველი სჯულიდან მომდინარე ტრადიციას (იქვე მიუთითებს კიდევ ძველი აღთქმის წიგნის თავსა და მუხლს) და ახალ აღთქმას ასახელებენ.

კანონიკურ სამართალში არის არაერთი კანონი, რომლებიც სხვაგვარად მოქმედებს ქალებისთვის და სხვაგვარად – მამაკაცებისთვის. სამაგალითოდ მოვიხმობთ წმინდა ბასილი დიდის რამდენიმე კანონს, რომლებიც შესულია ეპისტოლეში „ამფილოქეს მიმართ იკონიელ ეპისკოპოსისა“ (დიდი სჯულისკანონი, 1975, 472).

აღნიშნულ ეპისტოლეში წმინდა მამის მე-9 კანონი აცხადებს უფლის განჩინებას, რომლის მიხედვითაც ქორწინება „სიძვის მიზეზის გარეშე“ არ უნდა დაირღვეს: „ყოველმან, რომელმან განუტეოს ცოლი თვისი თვინიერ სიტყვისა სიძვისა, მან ამრუშა იგი; და რომელმან განტევებული შეირთოს, მანცა იმრუშა“ (მათ. 5,32); ეს წესი, ამბობს მოძღვარი, თანაბრად ეხება როგორც მამაკაცებს, ასევე ქალებს, თუმცა სხვას გვიჩვენებს ჩვეულება (**„ხოლო ჩუეულებასა არა ესრეთ აქუს ესე“**), რომლის მიხედვითაც, ქალებს უფრო მკაცრად მოეკითხებათ აღნიშნული ცოდვისთვის.

ამ კანონის მიხედვით, ჩვეულება ქალებს უბრძანებს, არ გაშორდნენ მრუმ და სიძვის ჩამდენ მეუღლეებს. მაგრამ თუ ქალი მაინც წავა ქმრისგან, ჯერ უნდა გაირკვეს, რა მიზეზით დაარღვია მან ქორწინება. აქ ეკლესიის მოძღვარი გამოყოფს სამ შემთხვევას და სამივეჯერ დათმობისაკენ ქალს მოუწოდებს: 1. „უკუეთუ [ცოლი] იცემებოდა მეუღლისაგან თვისისა და ვერ თავს ისხმიდა წყლულებათა, მოთმინებაი უხმდა უფროის, ვიდრე განშორებაი“. 2. „უკუეთუ სახმართაგან ზღვეულებაი შეემთხვეოდა და ვერ თავს-იდებდა, არცა ესე მიზეზ არს ღირსი სიტყვისაი“ 3. „ხოლო უკუეთუ

სიძვასა შინა ცხოვრობდა თანაცხედრეული და ამისთვის დაუტევა, არა მოგვიღებთ ესე კრძალულებათა ჩუეულებასა შინა საეკლესიოსა“ (დიდი სჯულისკანონი, 75:479). მაშასადამე, ქალს უნდა დაეთმინა ცემა, აეტანა სილატაკეში ცხოვრება, ქმრის უქონლობა, შეგუებოდა თანამეცხედრის სიძვას, რადგან მამაკაცისთვის ამ ცოდვის აკრძალვის შესახებ არაფერს ამბობს საეკლესიო ჩვეულება და, ამასთან, არც ურწმუნო ქმარი უნდა მიეტოვებინა, რადგან, როგორც პავლე მოციქული ამბობს: „რაი იცი, დედაკაცო, აცხოვნო თუ ქმარი შენი?“ (I კორ. 7:16).

ამ წესს განამტკიცებს და სხვა ელფერს სძენს ბასილი დიდის 21-ე კანონი, რომლის მიხედვითაც, თუ დაქორწინებული მამაკაცი ცოლქმრულ სარეცელს შებღალავდა, ისეთ სასჯელს მიიღებდა, როგორსაც „მსიძავი“, რადგან არ არსებობდა კანონი, რომელიც „მრუშობის ბრალს წაუყენებდა მას“. ცხადია, ასეთ შემთხვევაში მამაკაცი უნდა დასჯილიყო როგორც მრუში, ვინაიდან დაქორწინებულმა შესცოდა, მაგრამ მრუში მამაკაცის დასასჯელად კანონის არარსებობის გამო მისთვის მოქმედებდა კანონი „მსიძავებისთვის“ (დაუქორწინებელთათვის).

ამავე კანონის მიხედვით, სიძვის ჩამდენ მამაკაცს ცოლთან ცხოვრება არ ეკრძალებოდა, მრუში ქალი კი ვერასდროს დაბრუნდება ქმართან საცხოვრებლად, რადგან „შეგინებულ“ იყო. ე.ი. ქალს უნდა შეეწყნარებინა სიძვისგან „მოქცეული“ ქმარი, ხოლო მამაკაცს „შეგინებული დედაკაცი“ სახლიდან უნდა გაეგდო, მიუხედავად იმისა, რომ ორივემ ერთნაირად დაარღვია ქორწინების საიდუმლო.

მნიშვნელოვანია, რომ ბასილი დიდის 48-ე კანონი აღიარებს მამაკაცის ბრალს, თუკი იგი ცოლს სიძვის მიზეზის გარეშე გამორდებოდა; თუმცა იქვე აცხადებს, რომ ქმრისაგან მიტოვებული ქალი, ნებისმიერ შემთხვევაში, უქორწინებელი უნდა დარჩეს, ვინაიდან მახარებელმა მას „მემრუშე“ (თუნდაც პოტენციური) უწოდა და, ამგვარად, სხვასთან შეუღლება აუკრძალა. წმინდა მამის აზრით, შეუძლებელია ქმარს ბრალი დავდოთ ცოლის მრუშად ქცევისათვის, ცოლი კი სხვა მამაკაცთან შეუღლების გამო არ დაისაჯოს, მით უფრო, თუ ქალი ამ შემთხვევაში უფლისაგან არის „მემრუშედ სახელდებული“ (იხ. მათ. 5, 32).

ამ შემთხვევასაც, ისევე როგორც მე-9 კანონში აღწერილ ვითარებას, ბასილი დიდი ჩვეულებასთან აკავშირებს და ამბობს, რომ ყოველივე იმის ახსნა, რასაც კანონი გვაგვალდებულებს, ადვილი არ არის, მაგრამ, ჩვეულება ამას გვიბრძანებს“ (**„ესე ვიდრემე სიტყუად არა ადვილ არს, ხოლო ჩუეულებასა ესრეთ უპყრიეს“** (დიდი სჯულისკანონი, 1975: 485)). თავის სიტყვას დიდი მოძღვარი კვლავ ძველი აღთქმის ციტირებით განამტკიცებს: „თუ ქმრის ცოლი სხვა ქმარს შეუერთდება, აღარ უნდა მიუბრუნდეს თავის ქმარს, არამედ იგი შეგინებულია“ (იერემ. 3,1); „ვისაც ჰყავს მრუში დედაკაცი,

ის უგუნურია და უღმრთო" (იგავ. 18,23)" (იხ. დიდი სჯულისკანონი, 1975: 479).

ჩვეულებითი სამართლის ამ და სხვა დანარჩენი კანონების დაცვას რომ უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭებოდა ქრისტეს ეკლესიაში, ეს კარგად ჩანს ბასილი დიდის ეპისტოლეში „სულისა წმიდისათვის“, რომელშიც ჩვეულების დასაცავად მოიხმობს ქრისტიანული ტრადიციისათვის ისეთ ცნობილ მაგალითებს, რომლებსაც ყოველი მორწმუნე ქრისტიანი აღასრულებს: „იმისათვის, რომ მორწმუნეებს ჯვრის სახედ გამოგვესახა ჩვენი რწმენა იესო ქრისტეს მიმართ, ვინ დაგვიწერა? ლოცვის ჟამს აღმოსავლეთით მიბრუნება რომელმა წიგნმა გვასწავლა? სულიწმინდის მოწვევის დროს წარმოსათქმელი სიტყვები რომელმა წმინდანმა დაგვიტოვა წერილობით?...“ მას მიაჩნია, რომ სარწმუნოებითი სჯულის საიდუმლო ადამიანის გონებისთვის ადვილად „ხელთსაგდებელი“ არ არის და სწორედ ამის შეცნობაში გვეხმარება „უწერელი წესის“ არსებობა ქრისტეს ეკლესიაში (იხ. დიდი სჯულისკანონი, 1975: 506-507).

ბასილი დიდის მოხმობილი სიტყვები მიგვანიშნებს, რომ არის ჩვეულებები, რომლებიც ყოველგვარი განსჯის გარეშე უნდა ვალიართ და ეს არ აკნინებს ქრისტიანობის მაცხოვრებელ არსს. თუმცა, ბუნებრივია, არსებობს ისეთი ძველი წეს-ჩვეულებებიც, რომლებიც ქრისტიანობას არ გაუთავისებია. ასეთი ძალიან ბევრია. ბასილი დიდი ერთ-ერთ „ცდომაზე“ საუბრისას ახსენებს „ჩუეულების წესს“, დაკავშირებულს მის ეპოქაში არსებულ ტრადიციასთან, რომლის მიხედვითაც მამაკაცს უფლება ჰქონდა დებთან დაქორწინებულიყო, ხოლო ქალს – ძმებთან. ძველი აღთქმის მიხედვით, მამაკაცს ცოლისდის შერთვა მხოლოდ ცოლის გარდაცვალების შემდეგ შეეძლო (ლევიტ. 18, 18), ქრისტიანობა კი ამ წესს არ იზიარებს. წმინდა მამა განმარტავს, რომ ამგვარი წესები მხოლოდ მათ უნდა აღასრულონ, „რომელნი სჯულსა ქუეშე არიან“ (რომ. 3, 19), რადგან თუ ვინმე ძველ რჯულს სრულად დაემორჩილება, მაშინ მან, იუდეველთა მსგავსად, უნდა წინადაიცივითოს, შაბათიც დაიცვას და აკრძალული საქმლისგანაც თავი შეიკავოს; ქრისტიანები კი, ბუნებრივია, ამ ვალდებულებებისგან თავისუფალი არიან და ძველი აღთქმიდან იღებენ მხოლოდ იმას, რასაც ახალი რჯულისთვის სასარგებლოდ მიიჩნევენ (დიდი სჯულისკანონი, 1975: 499).

მამასადამე, „უწერელი“ ჩვეულება და, უშუალოდ, ქალთა შესახებ არსებული ჩვეულებითი სამართლის ზემოთ მოხმობილი კანონები (ისევე როგორ არაერთი სხვა), ქრისტიანული ეკლესიის მიერ მიღებულია რწმენის განსამტკიცებლად, ზნეობის დასაცავად და „წინაგანსაწყობელ ძალად“ ბოროტების წინააღმდეგ. ის ძალმოსილებით კანონის თანასწორია და მხოლოდ გარკვეულ საკითხებთან დაკავშირებით გამოიყენება. ამავდროულად, სამართლის ეს ნორმები ეფუძნება ქრისტიანული ეკლესიის

ისტორიის კანონიკურ წყაროებს, გამომდინარეობს თავად ეკლესიის ცხოვრებიდან და განაცხადებს ახალი აღთქმის ეკლესიის ნებასა და სულს.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ბიბლია, 1989: – „ბიბლია“, საქართველოს საპატრიარქო, თბილისი, 1989 (ძველი და ახლი აღთქმის ციტატები მოხმობილია ამ წიგნიდან)
2. დიდი სჯულისკანონი, 1975: – „დიდი სჯულის კანონი“, გამოსაცემად მოამზადეს ე.გაბიძაშვილმა, ე. გიუნაშვილმა, მ. დოლაქიძემ, გ. ნინუამ, გამომცემლობა მეცნიერება, თბილისი, 1975.
3. ჯაფარიძე, 2010: – მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე, „საქართველოს საეკლესიო კანონების კრებული“ (საქართველოს საეკლესიო კრებების სამართალი, კანონები და დადგენილებები), მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე, საგამომცემლო სახლი „ტექნიკური უნივერსიტეტი“, თბილისი, 2010, გვ. 6.
4. Phidas, 1998: – Phidas Vlassios, „Droit Canone“, Centre orthodoxe du patriarcat oecumenique, Chambezy, Geneve, 1998
5. Stark, 2011: – Rodney Stark, „The Triumph of Christianity“, Pub. HarperOne, Australia, 2011, გვ. 118-136. თარგმნა გურამ პაპავამ).
6. ციცერონი, „სახელმწიფოს შესახებ“: – <https://www.scribd.com/document/516040173/%E1%83%AA%E1%83%98%E1%83%AA%E1%83%94%E1%83%A0%E1%83%9D%E1%83%9C%E1%83%98>

The Problematic Events of 1997 in the Georgian Orthodox Church – Exit from the World Council of Churches

1997 წლის პრობლემური მოვლენები საქართველოს მართლმადიდებელ ეკლესიაში – ეკლესიათა მსოფლიო საბჭოდან გამოსვლა

Lasha Deisadze-Sharvashidze

Phd in History, Invited Lecturer at

Akaki Tsereteli State University

e-mail: lasha.deisadze1@atsu.edu.ge

Tel: +995 555 98 03 69

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-3268-6491>

Abstract: The Apostolic Autocephalous Orthodox Church of Georgia, in its centuries-long history of existence, repeatedly faced internal and external challenges.

One of the acute ones was the complexly problematic issue raised in the Georgian Church in 1997, when there was an active demand that the Georgian Orthodox Church leave the international religious organization "World Council of Churches". This request was voiced by the members of many monasteries, various clergy and part of the parish. They published official letters in which they announced that they were severing the Eucharistic connection with the Catholicos-Patriarch of All Georgia and Patriarchate of Georgia. The mentioned letters were printed in the contemporary press.

The situation was very serious and at the same time connected with acute threats, since there was a danger of schism (split) in the Orthodox Church of Georgia. At the same time, the Church of Georgia found itself in the danger of self-isolation in the international arena, however, the situation demanded urgent and reasonable decisions to be made in order for the Church of Georgia to avoid schism.

On May 20, 1997, the meeting of the Holy Synod of the Apostolic Autocephalous Orthodox Church of Georgia took place, which made a decision on the withdrawal of the Georgian Church from the World Council of Churches. At the same time, impose canonical punishments on those persons who broke the Eucharistic unity with the Catholicos-Patriarch of All Georgia and the Patriarchate of Georgia.

Keywords: Church of Georgia, World Council of Churches, Ecumenism, schism.

ლაშა დეისაძე-შარვაშიძე

ისტორიის დოქტორი, აკაკი წერეთლის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის მოწვეული ლექტორი
ელ-ფოსტა: lasha.deisadze1@atsu.edu.ge

ტელ: +995 555 98 03 69

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-3268-6491>

აბსტრაქტი: საქართველოს სამოციქულო ავტოკეფალური მართლმადიდებელი ეკლესია თავისი არსებობის მრავალსაუკუნოვან ისტორიაში არაერთხელ აღმოჩნდა შიდა თუ გარე გამოწვევების პირისპირ, რომელთა შორის ერთ-ერთი მწვავე იყო 1997 წელს საქართველოს ეკლესიაში წამოჭრილი კომპლექსურად პრობლემური საკითხი, როდესაც აქტიურად წარმოიშვა მოთხოვნა, რომ საქართველოს მართლმადიდებელ ეკლესიას დაეტოვებინა საერთაშორისო რელიგიური ორგანიზაცია „ეკლესიათა მსოფლიო საბჭო“. აღნიშნულ მოთხოვნას ახმოვანებდა არაერთი მონასტრის შემადგენლობა, სხვადასხვა სასულიერო პირი და მრევლის ნაწილი. ისინი ოფიციალურ წერილებს აქვეყნებდნენ, რომელშიც იუწყებოდნენ, რომ წყვეტდნენ ექვარისტიულ კავშირს სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქსა და საქართველოს საპატრიარქოსთან. ხსენებული წერილები იბეჭდებოდა იმჟამინდელ პრესაში.

ვითარება მეტად სერიოზული და ამავდროულად მწვავე საფრთხეებთან იყო დაკავშირებული, ვინაიდან წარმოიშვა სქიზმის (განხეთქილება) წარმოქმნის საშიშროება საქართველოს მართლმადიდებელ ეკლესიაში. ამასთანავე, საქართველოს ეკლესიას დაემუქრა საერთაშორისო იზოლაციაში აღმოჩენის საფრთხე. სიტუაცია ითხოვდა გადაუდებელი და გონივრული გადაწყვეტილებების მიღებას, რადგან აუცილებელი იყო საქართველოს ეკლესიას, პირველ რიგში, მოსალოდნელი სქიზმა აეცილებინა.

1997 წლის 20 მაისს გაიმართა საქართველოს სამოციქულო ავტოკეფალური მართლმადიდებელი ეკლესიის წმიდა სინოდის სხდომა, რომელმაც მიიღო გადაწყვეტილება ეკლესია-ათა მსოფლიო საბჭოდან საქართველოს ეკლესიის გამოსვლის შესახებ. ამავდროულად კანონიკური სასჯელები დაედოთ იმ პირებს, რომლებმაც ექვარისტიული ერთობა გაწყვიტეს სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქსა და საქართველოს საპატრიარქოსთან.

საკვანძო სიტყვები: საქართველოს ეკლესია, ეკლესიათა მსოფლიო საბჭო, ეკუმენიზმი, სქიზმა.

შესავალი: 1917 წელს აღდგა საქართველოს სამოციქულო ავტოკეფალური მართლმადიდებელი ეკლესიის უძველესი ავტოკეფალია, რომელიც ას ექვსი წლის მანძილზე რუსეთის იმპერიის მიერ უკანონოდ იყო გაუქმებული. 1917 წლის ხსენებული მოვლენის შემდგომ საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის ურთიერთობები მართლმადიდებელ თუ სხვა ეკლესიებთან ძირითადად მხოლოდ წერილობითი სახით შემოიფარგლებოდა. 1948 წელს ეკლესიათა მსოფლიო საბჭოდან საქართველოს ეკლესიაში გამოიგზავნა წერილი, რომელშიც გამოთქმული იყო სურვილი, რომ საქართველოს ეკლესია გამხდარიყო ხსენებული საერთაშორისო რელიგიური ორგანიზაციის წევრი (დეისაძე-შარვაშიძე, 2019: 178).

1962 წლის 4 მაისს, უწმიდესისა და უნეტარესის სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის ეფრემ მეორის მამამთავრობისას, საქართველოს სამოციქულო მართლმადიდებელი ეკლესიიდან ეკლესიათა მსოფლიო საბჭოში გაიგზავნა წერილი, რომელშიც ვკითხულობთ, რომ საქართველოს ეკლესიამ ოფიციალურად განაცხადა თანხმობა აღნიშნულ ორგანიზაციაში გაწევრიანების შესახებ (დეისაძე-შარვაშიძე, 2019: 178). იმავე წელს კათოლიკოს-პატრიარქი ეფრემ მეორე მოხსენებით წარდგა ეკლესიათა მსოფლიო საბჭოს კონფერენციაზე, სადაც ვრცლად მიმოიხილა საქართველოს მრავალსაუკუნოვანი ისტორია და საქართველოს სამოციქულო მართლმადიდებელი ეკლესიის ისტორიული ავტოკეფალიის შესახებაც ისაუბრა.

აღსანიშნავია, რომ ეკლესიათა მსოფლიო საბჭოში საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის გაწევრიანებით, საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირში მყოფი დამოუკიდებლობაწართმეული საქართველო პირველად და ოფიციალურად გავიდა მსოფლიო არენაზე, როგორც დამოუკიდებელი სუბიექტი თავისი ავტოკეფალური მართლმადიდებელი ეკლესიის სახით, რაც მაშინ უდავოდ მნიშვნელოვანი მოვლენა იყო.

საქართველოს ეკლესიის წევრობა ეკლესიათა მსოფლიო საბჭოში აქტიურად გაგრძელდა უწმიდესისა და უნეტარესის სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის დავით მეხუთის მამამთავრობისას. 1977 წლის 25 დეკემბერს კი საქართველოს ეკლესიის საპატრიარქო ტახტზე აღსაყდრდა უწმიდესი და უნეტარესი სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი ილია მეორე, რომელიც 1978-1983 წლებში გახლდათ ეკლესიათა მსოფლიო საბჭოს ერთ-ერთი პრეზიდენტი. ხსენებულ პერიოდში კიდევ უფრო გააქტიურდა და ახალ ფაზაში გადავიდა საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის წევრობა ეკლესიათა მსოფლიო საბჭოში. ეწყობოდა ვიზიტები საქართველოში უცხოეთიდან და პირიქით. ერთ-ერთი ასეთი სტუმრობა შედგა 1980 წლის 26-29 სექტემბერს, როდესაც

საქართველოს არაოფიციალური ვიზიტით ეწვია ავსტრიის ეპისკოპოსთა კონფერენციის პრეზიდენტი, ქალაქ ვენისა და სამეფო სასახლის მთავარეპისკოპოსი, ფრანც კიონიგი, რომელმაც საქართველოში სტუმრობისას განაცხადა: „ამ სამი დღის განმავლობაში, რომელიც საქართველოში უნდა გავატაროთ, შესაძლებლობა გვქეძება უფრო კარგად გავიცნოთ სიცოცხლით სავსე თანამედროვეობაცა და სახელოვანი წარსულიც ქართველი ხალხისა და მისი ეკლესიისა“, – აღნიშნა კარდინალმა („ჯვარი ვაზისა“, №2, 1980: 47).

აღნიშნული ვითარება სხვადასხვა ფორმით გაგრძელდა 1997 წლამდე, ვიდრე მწვავედ არ წამოიჭრა საკითხი ეკლესიათა მსოფლიო საბჭოდან საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის გამოსვლის შესახებ.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: საქართველოს სამოციქულო მართლმადიდებელი ეკლესიაში 1997 წელს განვითარებული პრობლემური მოვლენების შესახებ საკმაოდ მოცულობითი მასალები არსებობს, როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაში, ასევე პერიოდიკასა და საქართველოს საპატრიარქოს მიერ იმჟამად ხსენებული საკითხის თაობაზე გამოცემულ საინფორმაციო ბიულეტენებში.

„მეამბოხეთა“ წერილები 1997 წელს ძირითად იბეჭდებოდა გაზეთ „დილის გაზეთში“, რომელმაც მნიშვნელოვანი მასალები შემოგვინახა აღნიშნული უკვე ისტორიის ნაწილად ქცეული მოვლენების შესახებ. ასევე, საქართველოს საპატრიარქოს მიერ გამოცემული საინფორმაციო ბიულეტენები მნიშვნელოვან ცნობებს შეიცავენ ამ პრობლემური ვითარების ირგვლივ საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის ოფიციალური პოზიციის შესახებ. ასევე ამ მხრივ საინტერესოა დეკანოზ ბასილ კობახიძის ავტორობით გამოცემული ნაშრომი „საქართველოს მართლმადიდებელ ეკლესიაში განხეთქილების შემოტანის მცდელობის შესახებ“ (თბილისი, 1997 წელი).

ჩვენს მიერ განსახილველად გამოტანილი საკითხი მიმოხილულია პროფესორ სერგი ვარდოსანიძის მონოგრაფიაში “XX საუკუნის საქართველოს მართლმადიდებელი სამოციქულო ეკლესიის საჭეთმპყრობელნი და მათი ოპონენტები“ (თბილისი, 2011 წ.).

1997 წელს საქართველოს მართლმადიდებელ ეკლესიაში განვითარებული ხსენებული პრობლემური პროცესები განხილულია ჩვენს მიერ შესრულებულ სადოქტორო დისერტაციაში „საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესია და თანამედროვე გამოწვევები (XX საუკუნის 80-იანი წლებიდან დღემდე)“ (თბილისი, საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტი, 2019 წ.).

მეთოდოლოგია: საკვლევია საკითხის შესახებ ჩვენს ხელთ არსებული მასალების შინაარსის შესწავლისას და გააზრებისას გამოვიყენეთ წყაროების

კრიტიკული ანალიზის, მათი ერთმანეთთან შედარებისა და შეჯერების მეთოდები. სტატიის შექმნის პროცესში შესაბამისი მუშაობისას ასევე ვიხელმძღვანელებთ აღწერილობით-ნარატიული, ანალიზისა და სინთეზის მეთოდებით.

დისკუსია/შედეგები: 1997 წელს საქართველოს სამოციქულო მართლმადიდებელი ეკლესიის წიაღში დაიწყო რთული და მეტად პრობლემური პროცესები. საქართველოს ეკლესიის ეკლესიათა მსოფლიო საბჭოს წევრობის გამო, ეკუმენიზმში მონაწილეობის ბრალდებით საქართველოს საპატრიარქოსადმი, მონასტრების უმრავლესობამ, მათ წინამძღვრებმა და წევრებმა მასობრივად დაიწყეს საპროტესტო წერილების გამოქვეყნება პრესაში, სადაც დაუმორჩილებლობას უცხადებდნენ საქართველოს საპატრიარქოს და წყვეტდნენ ექვარისტიულ ერთობას სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქთან. „შიომღვიმის მონასტერი წყვეტს ექვარისტიულ კავშირს საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქ ილია მეორესთან, ეკუმენისტური მწვალებლობის გამო... ბეთანიის მონასტერი წყვეტს ექვარისტიულ კავშირს საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქ ილია მეორესთან ეკუმენისტურ მწვალებლობაში მონაწილეობის გამო ...დავითგარეჯის ლავრის წინამძღვარმა, არქიმანდრიტმა გრიგოლმა გაწყვიტა ექვარისტიული კავშირი საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქ ილია მეორესთან ეკუმენისტური მწვალებლობის გამო და გადადგა წინამძღვრობიდან („დილის გაზეთი“, №94, 1997: 14). ამბოხებულებმა გამოაქვეყნეს „ღია წერილი პატრიარქს“, რომელშიც თექვსმეტ პუნქტად გადმოსცეს თავიანთი მოთხოვნები.

დაუმორჩილებლობის გამომცხადებლებმა ასევე გამოაქვეყნეს „ღია წერილი საქართველოს პრეზიდენტს და პარლამენტს“, სადაც წერდნენ: „ჩვენ კარგად ვგრძნობთ იმ დამაბულ სოციალურ-პოლიტიკურ მდგომარეობას, რომელიც დღეს საქართველოშია, რის გამოც ყოველმხრივ ვცდილობთ, მხოლოდ რელიგიური მოტივით ნაკარნახევი ჩვენი ქმედება ვერავინ შეძლოს რაიმე ანტისახელმწიფოებრივი თუ ანტისაზოგადოებრივი მიზნებისათვის გამოიყენოს. ამიტომ საჭიროდ მიგვაჩნია საპარლამენტო მცირე დროებითი კომისიის ჩამოყალიბება, რომლის მეშვეობითაც ხელისუფლებას შეეძლება ჩვენი ნებისმიერი ნაბიჯის გაკონტროლება. ამასთან, მზად ვართ გულწრფელი და ამომწურავი პასუხი გავცეთ ხელისუფლების ნებისმიერ კითხვას... აგრეთვე მართლმადიდებლური შემწყნარებლობიდან გამომდინარე, არ ვაპირებთ ვინმეს მოვუწოდოთ სხვა კონფესიის მაღიარებელ კონკრეტულ პირთა წინააღმდეგ...

უშუალოდ ბატონ პრეზიდენტს ვთხოვთ! გამოიყენოს თავისი ავტორიტეტი, რათა საპატრიარქოს მიერ ჩვენს მიმართ გამოყენებული ზომები თანხმობაში იყოს, როგორც საზოგადოებაში დამკვიდრებულ სამართლებრივ ნორმებთან, ასევე ქრისტიანულ ზნეობრივ პრინციპებთან.

რიცხოვრივი თვალსაზრისით, ვართ რა უმცირესობაში, ჩვენი ადამიანური უფლებების დაცვა ხელს შეუწყობს სახელმწიფოს მიერ დეკლარირებული დემოკრატიის ავტორიტეტის ზრდას...

დასასრულს დავსძენთ, რომ ჩვენი მოკრძალებული თხოვნაა – დაგვეხმარეთ შევინარჩუნოთ მონასტრის მართლმადიდებლური სული და ამქვეყნად უხმაუროდ გავიაროთ ბერული ასპარეზი.

შიომღვიმის მონასტერი: მონასტრის წინამძღვარი, არქიმანდრიტი გიორგი, არქიმანდრიტი იოანე, მღვდელი ნიკოლოზი, ბერი კირიონი, მორჩილი ბესარიონი, მორჩილი გურამი, მონასტრის მრევლთან ერთად.

ბეთანიის მონასტერი: მონასტრის წინამძღვარი, მღვდელმონაზონი ანდრია, ბერი ევტიქი, ბერი გაბრიელი.

დავითგარეჯის ლავრა: ლავრის წინამძღვარი, არქიმანდრიტი გრიგოლი, მორჩილი ზურაბი“ („დილის გაზეთი“, № 94, 1997: 14).

აღნიშნული წერილები გვამღვეს შესაძლებლობას, ვივარაუდოთ, რომ „მეამბოხენი“ გარკვეული დროის მანძილზე საფუძვლიანად ემზადებოდნენ ხსენებული პროცესების წამოწყებისა და წარმართვის მიზნით. მათ თადარიგიც კი დაიჭირეს და უშუალოდ საქართველოს პრეზიდენტსა და ქვეყნის უმაღლეს საკანონმდებლო ორგანოსაც კი მიმართეს, რათა სახელმწიფოებრივ-სამოქალაქო დონეზე დაეცვათ საკუთარი უფლებები. ეს გარემოება ცხადს ჰყოფდა, რომ აღნიშნული მეტად არასახარბიელო პროცესი არ დარჩა მხოლოდ საეკლესიო გარემოში და ის გარკვეულწილად შემხებლობაში იყო ქართულ საქვეყნო-სახელმწიფოებრივ სივრცესთანაც. დაუმორჩილებლობის გამომცხადებელთა ღია წერილის საპასუხოდ საქართველოს პრეზიდენტმა ედუარდ შევარდნაძემ განაცხადა: „მე, როგორც ჭეშმარიტ მორწმუნეს, მჯერა, რომ ეკლესიაში გათიშვა არ მოხდება და საქართველოს პატრიარქი მიიღებს ბრძნულ გადაწყვეტილებას“ („დილის გაზეთი“, № 95, 1997: 1).

შექმნილი ვითარება დროულ მოქმედებასა და ადეკვატური გადაწყვეტილების მიღებას ითხოვდა, რათა საქართველოს ეკლესიაში არ მომხდარიყო მისი არსებობის თითქმის ორი-ათასწლოვანი ისტორიის მანძილზე ჯერ არმომხდარი ფაქტი – განხეთქილება. სულ მალე ცნობილი გახდა, რომ უწმიდესისა და უნეტარესის სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის ილია მეორის მოწვევით 1997 წლის 20 მაისისთვის ჩაინიშნა საქართველოს სამოციქულო მართლმადიდებელი ეკლესიის წმიდა სინოდის სხდომა, რომელსაც უნდა ემსჯელა შექმნილ სიტუაციაზე და სათანადო განჩინება მიეღო. წმიდა სინოდის სხდომის ჩანიშვნის შესახებ საქართველოს საპატრიარქოს პრესცენტრის სახელით გაკეთდა განცხადება, რომელშიც ასევე ვკითხულობთ: „ევქარისტიული კავშირის გაწყვეტა მართლმადიდებელ ეკლესიასთან ნიშნავს განხეთქილების ჩადენას. განხეთქილების მოქმედი განემორება ღვთის მადლსა და ეკლესიას.

საქართველოს საპატრიარქო გამოთქვამს მწუხარებას მომხდარი ფაქტის გამო და მოუწოდებს მათ სინანულისაკენ“ („დილის გაზეთი“, №95, 1997: 3).

ასევე, პრესაში გამოქვეყნდა წერილი შემოქმედის (გურია) ეპარქიის შემოქმედის მონასტრის წინამძღვრის, არქიმანდრიტ ნიკოლოზისა და ჯიხეთის მონასტრის წინამძღვრის, არქიმანდრიტ ანდრიას სახელით, სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქისა და საქართველოს ეკლესიის წმიდა სინოდისადმი, რომელშიც აღნიშნული იყო, რომ ეს ხსენებული არქიმანდრიტებიც უერთდებოდნენ მოთხოვნას საქართველოს ეკლესიის მსოფლიო ეკლესიათა საბჭოდან გამოსვლის შესახებ და ამ მოთხოვნის დაუკმაყოფილებლობის შემთხვევაში ისინიც გაწყვეტდნენ ექვარისტიულ კავშირს საქართველოს საპატრიარქოსთან („დილის გაზეთი“, № 96, 1997: 3). ამ წერილის შესახებ კი საქართველოს საპატრიარქოს პრესცენტრი იტყობინებოდა: „ერთ-ერთ ცილისმწამებლურ განცხადებაში ფიგურირებს ჯიხეთის მონასტრის წინამძღვრის, არქიმანდრიტ ანდრიას სახელი. აღსანიშნავია, რომ ამ განცხადებაზე მას ხელი არ მოუწერია და მისი სახელი მისივე ნებართვის გარეშე იქნა გამოყენებული“ (კობახიძე, 1997:20).

საქართველოს უახლეს ისტორიაში მრავალი მიმართულებით ერთ-ერთი ყველაზე რთული იყო მეოცე საუკუნის ოთხმოცდაათიანი წლები. ქვეყანაში ახალი ჩავლილი იყო სამხედრო გადატრიალების გზით ლეგიტიმური ხელისუფლების დამხობა, ხოლო მისი თანმდევი ურთულესი სამოქალაქო, პოლიტიკური, სოციალურ-ეკონომიკური ვითარება სამწუხაროდ, კვლავ მძლავრი იყო. იმ ეტაპზე ჯერ კიდევ არ იყო ჩამცხრალი ქვეყანაში სამოქალაქო დაპირისპირება... აღნიშნულ ვითარებაში საქართველოს ეკლესიის წმიდა სინოდის გადაწყვეტილება სრულიად მართებული და გონივრული გახლდათ, რომ ეკლესიაში შექმნილი, ფაქტობრივად კრიზისული ვითარების შესახებ ემსჯელა. წმიდა სინოდი წარმოადგენს უმაღლეს მმართველობით ორგანოს ეკლესიაში და სწორედ მის მიერ მიღებულ განჩინებაზე იქნებოდა დამოკიდებული საქართველოს ეკლესიის შემდგომი მდგომარეობა, რაც უთუოდ საკმაოდ მკვეთრად აისახებოდა ქვეყანაში არსებულ სამოქალაქო-საზოგადოებრივ ვითარებაზეც.

იმჟამად „მეამბოხე“ მღვდელმსახურთა მხრიდან ვრცელდებოდა ინფორმაცია, რომ თითქოს მათ მხარდაჭერა ჰქონდათ ათონის წმიდა მთაზე მოღვაწე სასულიერო პირებისგან, რის შესახებაც, ოდნავ მოგვიანებით, 1997 წლის 18 ივნისს, ათონის წმიდა მთის განმგებლობამ წერილით მიმართა სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქს და კატეგორიულად უარყო ინფორმაცია მათი მხრიდან ზემოხსენებულ მღვდელმსახურთა რაიმე ფორმით მხარდაჭერის შესახებ (კობახიძე, 1997: 23-24). ათონის წმიდა მთიდან მოსული ამ წერილით ცხადია, რომ სამწუხაროდ, „მეამბოხენი“ ზოგიერთ შემთხვევაში ავრცელებდნენ ყალბ ინფორმაციასაც...

1997 წლის 20 მაისს სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქ ილია მეორის თავმჯდომარეობით გაიმართა საქართველოს სამოციქულო მართლმადიდებელი ეკლესიის წმიდა სინოდის სხდომა, რომელიც დაახლოებით ხუთი საათის მანძილზე მიმდინარეობდა. სხდომის მდივანი გახლდათ ფოთის ეპისკოპოსი (ამჟამად ფოთისა და ხობის მიტროპოლიტი) გრიგოლი (ბერბიჭაშვილი). თავად სხდომის მიმდინარეობის დროითი ხანგრძლივობაც კი ცხადს ჰყოფს, რაოდენ უმნიშვნელოვანესი და ძლიერ საჭირობოტო საკითხი განიხილებოდა საქართველოს სამოციქულო ეკლესიისა და სრულიად საქართველოსთვის...

კრების დასრულების შემდგომ განცხადება გააკეთა სხდომის მდივანმა, რომელმაც განაცხადა: „უკანასკნელ ხანს ეკლესიათა მსოფლიო საბჭო ცდილობს, მიანიჭოს ეკლესიოლოგიური ხასიათი თავად ეკლესიათა მსოფლიო საბჭოს, რაც ეწინააღმდეგება მართლმადიდებლური ეკლესიის მრწამსს. ამ ეკუმენისტურ ორგანიზაციაში ნაკლებად არის გათვალისწინებული მართლმადიდებლური ეკლესიის ინტერესები, ამიტომ 1995 წლის სექტემბერში, საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის გაფართოებულ კრებაზე გამოითქვა აზრი ეკუმენისტური მოძრაობიდან საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის შესაძლო გამოსვლის შესახებ. წმიდა სინოდმა გაითვალისწინა ყოველივე ზემოთქმული და საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის ინტერესებიდან გამომდინარე განაჩინა: „საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესია უარს ამბობს ეკუმენისტურ მოძრაობაში მონაწილეობაზე და გამოდის ეკლესიათა მსოფლიო საბჭოდან და ევროპის ეკლესიათა კონფერენციიდან“ (ვარდოსანიძე, 2011: 167).

საქართველოს ეკლესიის წმიდა სინოდმა 1997 წლის 20 მაისის სხდომაზე ასევე იმსჯელა იმ სასულიერო პირთა შესახებ, რომლებმაც ეკუმენიზმში მონაწილეობის ბრალდებით ევქარისტიული კავშირი გაწყვიტეს საქართველოს ეკლესიასთან და ისინი გაათავისუფლა მონასტრების წინამძღვართა პოზიციებიდან (ვინც იკავებდა აღნიშნულ პოზიციას) და აუკრძალა მღვდელმოქმედება, ხოლო იგივე ქმედების ჩამდენ ბერებსა და მორჩილებს აეკრძალათ წმიდა ზიარების მიღება. მიუხედავად დასჯისა, ხსენებულმა სასულიერო პირებმა მადლობა გადაუხადეს სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქს, რომელიც პრესაში გამოქვეყნდა თეიმურაზ დედაბრიშვილის წერილით „მართლმადიდებლობის ზეიმი“, სადაც კათოლიკოს-პატრიარქისადმი სამადლობელთან ერთად ასევე აღნიშნული იყო: „ამ საკითხის დადებითად გადაწყვეტას სათანადო კეთილისმყოფელი ფონი ბატონი პრეზიდენტის ოფიციალურმა განცხადებამაც შეუქმნა...“ („დილის გაზეთი“, № 96, 1997: 3).

1997 წლის ივლისში, სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის ლოცვა-კურთხევით, საქართველოს საპატრიარქოში შეიქმნა საღმრთისმეტყველო კომისია, რომელსაც დაევალა საქართველოს

ეკლესიიდან 1997 წლის მაისიდან განდგომილ სასულიერო და საერო პირთა მხრიდან წამოყენებული ბრალდებების განხილვა. ხსენებული კომისია იუწყებოდა: „საქართველოს ეკლესია დღემდე იჩენს სულგრძელებას და ელის ცდუნებული შვილების დაბრუნებას... ეკლესია კვლავ ცდილობს დიალოგი აწარმოოს განდგომილებთან.

საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის ასეთმა სულგრძელმა პოზიციამ ის შედეგი გამოიღო, რომ იმ განდგომილ პირთაგან, რომლებიც, მართალია, ჩამოშორდნენ დედაეკლესიას, მაგრამ არ შეერთებიათ სხვა სქიზმატურ დაჯგუფებებს, რამდენიმე პიროვნება უკვე დაუბრუნდა დედაეკლესიას, ხოლო ამ ჯგუფის მნიშვნელოვანი ნაწილი, როგორც ჩანს, ახლო მომავალში დაუბრუნდება მას“ (საინფორმაციო ბიულეტენი № 1, 1998: 1,3).

საქართველოს ეკლესიის წმიდა სინოდის 1997 წლის 20 მაისის სხდომის განჩინებით საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესია ნამდვილად გადაურჩა სქიზმასა და განხეთქილებას. დღესდღეობით, აღნიშნული მოვლენების შემდგომ, საქართველოში რჩება მხოლოდ მცირერიცხოვანი ჯგუფი, რომელიც, სამწუხაროდ, კვლავ არ იმყოფება საქართველოს მართლმადიდებელ ეკლესიათან ევქარისტიულ ერთობაში, თუმცა, სქიზმის საფრთხე საქართველოს ეკლესიაში იყო გაცილებით მრავლის მომცველი. ასევე, შესაძლოა ითქვას, რომ 1997 წლის 20 მაისის სინოდური გადაწყვეტილებით საქართველოში თავიდან იქნა აცილებული უცხოური სქიზმატური დაჯგუფებების მასობრივი თარეში, რომლებიც გამოიყენებდნენ შექმნილ სიტუაციას და საქართველოში ფართო მასშტაბებით შემოიჭრებოდნენ.

მეორე მხრივ კი უნდა აღინიშნოს, რომ, სამწუხაროდ, ხსენებული განჩინებით საქართველოს ეკლესია საერთაშორისო არენაზე, ფაქტობრივად, აღმოჩნდა იზოლაციურ გარემოში და შესაბამისი ოფიციალური საერთაშორისო რელიგიური ტრიბუნიდან, შეხვედრებსა და თუ სხვა ფორმატის სამუშაო სივრცეში აღარ გაისმის საქართველოს უძველესი სამოციქულო მართლმადიდებელი ეკლესიის ოფიციალური ხმა, თუმცა, საქართველოს ეკლესია 1997 წლის 20 მაისის სინოდურმა განჩინებამ იხსნა სქიზმისა და განყოფისაგან, რაც შექმნილი ურთულესი სიტუაციიდან ერთადერთი მართებული და შედარებით უვნებელი გამოსავალი იყო.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. დეისაძე-შარვაშიძე, 2019: – დეისაძე-შარვაშიძე ლ., „საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესია და თანამედროვე გამოწვევები (XX საუკუნის 80-იანი წლებიდან დღემდე)“ (სადოქტორო დისერტაცია,

საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტი), თბილისი, 2019.

2. ვარდოსანიძე, 2011: – ვარდოსანიძე ს., „XX საუკუნის საქართველოს მართლმადიდებელი სამოციქულო ეკლესიის საჭეთმპყრობელნი და მათი ოპონენტები“, თბილისი, 2011.
3. კობახიძე, 1997: – დეკანოზი ბასილი (კობახიძე), „საქართველოს მართლმადიდებელ ეკლესიაში განხეთქილების შემოტანის მცდელობის შესახებ“, თბილისი, 1997.
4. საინფორმაციო ბიულეტენი № 1, 1998: – საქართველოს საპატრიარქო, საღვთისმეტყველო კომისია, „საინფორმაციო ბიულეტენი № 1“, თბილისი, 1998.
5. გაზეთი „დილის გაზეთი“, № 94, 1997.
6. გაზეთი „დილის გაზეთი“, №95, 1997.
7. გაზეთი „დილის გაზეთი“, № 96, 1997.
8. ჟურნალი „ჯვარი ვაზისა“, №2, 1980.

**Tomis, „Prima Sedis Episcopalis” of the Church of Scythia Minor.
Historical and Legal Testimonies about the Juridical Status of its Primate**
ტომის მცირე სკვითის ეკლესიის „Prima Sedis Episcopalis“
ისტორიული და სამართლებრივი მოწმობები მისი წინამძღოლების
სამართლებრივი სტატუსის შესახებ

Nicolae V. Dură

PhD in Canon Law, Academician, Ovidius University
of Constanta; Academy of Romanian Scientists;
Georgian National Academy of Sciences
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1175-5551>

Abstract: About the status of the Primate of a local autocephalous Church, constituted within an ethnic and geographical framework - as it was the case with the Church of the Roman province "Scythia Minor" - we have reliable evidence both from historical and legal sources (State and Church).

In order to write the pages of this study, with an interdisciplinary content (historical and juridical), we have resorted to first-hand sources, i.e. to the testimonies provided by the historical sources, the State and Church legislation of the first millennium and the text of the "Episcopal Lists" (Notitiae Episcopatum), which has been of real use to us both in terms of knowledge of the history of the ancient legal institutions of the Church in the Danubian-Pontic area, i.e. in the geographical area of Romanian territory between the Lower Danube and the Black Sea, namely of the province Dobrudja, and, ipso facto, of the evolutionary process of the constitution of the legal status of its Primate, i.e. of archbishop of the metropolis of Tomis and metropolitan of the Roman province of Scythia Minor.

Key words: the Bishops of Tomis, episcopal See, eparchial autonomy, Roman province

ნიკოლაი დურა

კანონიკური სამართლის დოქტორი; აკადემიკოსი;
კონსტანცას ოვიდიუსის უნივერსიტეტი; რუმინეთის
მეცნიერებათა აკადემია; საქართველოს მეცნიერებათა
ეროვნული აკადემია, რუმინეთი

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1175-5551>

აბსტრაქტი: ადგილობრივი ავტოკეფალური ეკლესიის წინამძღვრის სტატუსთან დაკავშირებით, რომელიც ეთნიკურ და გეოგრაფიულ სივრცეში ჩამოყალიბდა – როგორც ეს მოხდა რომის პროვინცია „მცირე სკვითიის“ ეკლესიის შემთხვევაში – გვაქვს სანდო მტკიცებულებები როგორც ისტორიული, ასევე სამართლებრივი წყაროებიდან (სახელმწიფო და ეკლესია).

ამ კვლევის, რომელიც ისტორიულ და სამართლებრივ ასპექტებს აერთიანებს, შექმნის მიზნით, გამოვიყენეთ პირველწყაროები, კერძოდ, ისტორიული დოკუმენტების მოწმობები, სახელმწიფოსა და ეკლესიის კანონმდებლობა პირველი ათასწლეულის განმავლობაში, ასევე „ეპისკოპოსთა სიები“ (*Notitiae Episcopatum*), რომლებიც ჩვენთვის მნიშვნელოვანი იყო როგორც დუნაი-შავი ზღვისპირეთის ეკლესიის უძველესი სამართლებრივი ინსტიტუტების ისტორიის შესწავლის თვალსაზრისით, ისე იმ ევოლუციური პროცესის გასაანალიზებლად, რომელიც განსაზღვრავდა ტომის მიტროპოლიის მთავარეპისკოპოსისა და რომის პროვინცია მცირე სკვითიის მიტროპოლიტის სამართლებრივი სტატუსის ჩამოყალიბებას.

საკვანძო სიტყვები: ტომის ეპისკოპოსები, ეპისკოპოსთა კათედრა, ეპარქიული ავტონომია, რომის პროვინცია

Proimion. Towards the end of the Neolithic period, "about 2000 years before Christ"⁸⁷, on the western shore of the Black Sea (Dobrogea/Dobrudja) and "in the Carpatho-Danube regions" arrived the northern tribes of the Thracians, among them the "Getae"⁸⁸, ones of our forefathers, who, according to the testimony of Herodotus, "were the bravest and most righteous of the Thracians" (*Historia*, IV, 93), whose "tribes bear many names each according to the land in which they live, but all have similar customs in all" (*Historia*, lb. V)⁸⁹.

Also, on the western shores of the Black Sea, in the 7th century (BC) arrived the "Iranian-speaking Scythians (Cithyranians)"⁹⁰, who - in time - were assimilated by the native Thracian tribes, and in particular by the "Getae" (Getae), of whom the

⁸⁷ M. Eliade, *Români. Scurtă istorie* (Romanians. A Brief History), Ed. Teșu, Bucharest, 2021, p. 11.

⁸⁸ G. Kvesitadze, N. V. Dură, *The Roots of the Georgian and Romanian Science and Culture*, Ed. Academiei Oamenilor de Știință din România, București, 2017, p. 71.

⁸⁹ Apud Herodot, *Cele mai frumoase Istorii (The most beautiful Histories)*, trad. A. Piatkowski and F. Vanț-Ștef, Ed. Humanitas, București, 2018, p. 237.

⁹⁰ M. Eliade, *Romanians ...*, p. 13.

Latin poet Ovid († 17), who lived the last years of his life in Tomis as relegated, wrote a "libellum" of poems in their language⁹¹, i.e. in the Getae-Dacian language.

In one of his Epistles, St. Apostol Paul makes mention about the „Scythians” (Colos. 3: 11)⁹², that is about the inhabitants of Scythia Minor, whose territory was located between Danube and Black Sea. Therefore, it is not excluded that the Apostle of Gentiles also preached the Gospel of Christ to the „Getae”, our ancestors who lived in the same geographical area, that is in Romanian Dobrudja.

According to the testimony handed down by the Christian historiography of the ancient Church (Martyrologies, works of Greek and Latin Christian writers (Origen, Tertullian etc.), Saint Andrew the Apostle ordained a bishop not only at the western Black Sea coast, that is at Tomis (Constanta of today), but also to south of the Danube, bishop Amplie at Odysos⁹³ (Varna / Bulgaria), a site of an ancient Thracian-Getae-Dacian city. This bishop is celebrated by the Orthodox Church on 31 October.

In the Roman province of Scythia Minor, the Bishop of Tomis occupied the "first place (τὸ προστάσιων)" among his colleagues in the episcopate, since he was ordained bishop by St. Andrew the Apostle, who also brought to Christ his brother, St. Peter the Apostle (John 1: 35-42), and preached the "Gospel of God" (Εὐαγγέλιον Θεοῦ) (Rom. 1:1) in "Asia Minor, Thrace, Macedonia, on the shores of the Danube River and along the Black Sea coast"⁹⁴, i.e. at Tomis on the shores of the "Pontus Euxin" of the Getae (ancestors of the Romanians), at Kobuleti on the Georgian shores of the Black Sea in the Adjara region etc.

The primacy of the bishop of Tomis was also due to the political-administrative importance of the city in which this one had his episcopal See, that is in the metropolis (capital) of the Roman province of Scythia Minor, i.e. in the city of Tomis, hence the double legitimacy of its primacy (apostolic and legal), that made that the tomitan bishop of the Church of Getae-Dacians of the Roman province of Scythia Minor to have the status of "πρῶτον" or „primas” (*primate*), that is of „first

⁹¹ On Ovid's relegation to Tomis, and his book of poems written in the Getic language, see N. V. Dură, *About "Publius Ovidius Naso" († 17 p. Chr. n.) and His Poems Written in the "Getae" Language*, in *Diversity in Coastal Marine Sciences*, ed. by C. Finkl, C. Makowski, Springer 2018, p. 67-78.

⁹² *The Bible or the Holy Scripture*, Ed. IMBOR, București, 2001, p. 1690.

⁹³ In the Byzantine Sinaxary, we meet the locality Diopolis. See *Holy Apostles Stakhys, Apelles, Amplias, Urban, and Narcissus of the 70*, <https://www.oca.org/saints/lives/2023/10/31/103132-holy-apostles-stakhys-appelles-amplias-urban-and-narcissus-of-the>

⁹⁴ *Apostle Andrew, the Holy and All-Praised First-Called*, <https://www.oca.org/saints/lives/2023/11/30/103450-apostle-andrew-the-holy-and-all-praised-first-called>

bishop”, and for this reason „the protos” (cf. can. 34 ap.; 9 Antioch and 39 Constantinople) rejoiced of „primacy ... over the other bishops who had dominion over their diocese”, that is their „παροκίας”, but they could "nothing more significant to do without him" (can. 9 Antioch)⁹⁵.

In the ecclesiastical language, the bishops of those dioceses (episcopates) were led by their protos, who had usually his episcopal See in the metropole (capital) of the respective territory. In fact, even the byzantine canonists make reference, in their comments, to the principle dispositions of the 34 apostolical canon⁹⁶, which were confirmed both by the Fathers of the First Ecumenical Council (cf. can. 4), and by Fathers of the Council of Antioch (341).

I. About the primacy of the Bishop of Tomis. Historical and legal testimonies

According to the provisions of apostolic canon 34 - drafted in the second half of the third century - "the bishops of every nation (τοὺς ἐπισκόπους ἐκάστου ἔθνους) should know the first among them (τὸν ἐν αὐτοῖς πρῶτον), and to count him chief (ὡς κεφαλὴν), and to do nothing else without his consent; ... but neither let him (the first) ... do anything without the assent of all" (apostolic can. 34)⁹⁷.

Among the fundamental canonical principles of the administrative-territorial organization of the Church, the first principle enunciated by the text of this canon is the ethnic principle, followed by other principles, like the principle of autocephaly, synodality and eparchial autonomy.

At that time, the word "ἐπαρχίας" (eparchy) not only had the meaning of a province, that is an administrative-territorial unit of the Roman Empire, but also designated a local church constituted in a well-defined geographical area, primarily taking into account the ethnic criterion, as was the case of the Church of Scythia Minor in *illo tempore*.

In their commentaries on apostolic canon 34, the Byzantine canonists of the 12th-13th centuries stated that the primates of each eparchy were "the hierarchs of the metropolis (τοὺς τῶν μητροπόλεων ἀρχιερεῖς)"⁹⁸, that is of each city which was the capital of the respective province. But it should not be ignored or concealed the fact that the organization of the metropolitan type and the title of metropolitan of an

⁹⁵ Rhali, G. A.; Potli, M, *Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων (Syntagma of the Divine and Holy Canons) (Athenian Syntagma)*, vol. III, Athens, 1853, p. 140.

⁹⁶ Ibidem, p. 141.

⁹⁷ Ibidem, vol. II, Athens, 1852, p. 45.

⁹⁸ I. Zonara, *Comentariu al can. 34 ap.*, in *Athenian Syntagma*, vol. II, p. 45.

eparchy were officially adopted in the year 325 by the Ecumenical Church, namely by the Fathers of the First Ecumenical Council.

Concerning the hierarchs whom apostolic canon 34 calls "the first bishops of every nation", Theodore Balsamon stated that the bishops that were "πρῶτοι" (the first) were "those who ordained" other hierarchs, but that they were not allowed to do anything of "the most significant" without the consent of the other bishops⁹⁹. But, in accordance with the provision of apostolic canon 34, "neither may the protos (ὁ πρῶτος) do anything without the consent of the others, for only thus will the judgment of good understanding (ὁ τῆς ὁμονοίας ὅρος) be guarded"¹⁰⁰.

If we consider that the bishop „protos” is the forerunner of the archbishop, we could better understand the testimony given by the patriarch Photius, who used the title of archbishop (ἀρχιεπίσκοπος) for two bishops of Alexandria¹⁰¹ of the third century, namely Dionysius archbishop of Alexandria (248-265) and Petros archbishop of Alexandria (300-311). Indeed, the first bishops of the „great city of Alexandrinoaus (Ἀλεξανδρέων)” (can. 30 Syn. IV ec.) bore the title of archbishop from the second half of the third century. This title of archbishop also has been assigned to St. Athanasius (Apologia contra Arianos, 71).

In his work "Against Heresies", written between 374 and 377, Epiphanius of Salamis also gives that title both to him and to Meletius, bishop of Lycopolis¹⁰² (Epiphanius 69, 1, 3); the Council of Ephesus (431) assigned this title to Pope Celestin and Cyril of Alexandria (Mansi, IV, 1124, 1145); the Council of Constantinople of 449 assigned this title to bishop Flavian of Constantinople and the emperor Theodosius the II applied this title to the exarch of Caesarea in Cappadocia (Mansi, VI, 599)¹⁰³ etc.

According to the opinion of some historians of the ancient juridical-canonical institutions, from the text of an imperial constitution promulgated in 535, concerning the establishment of the archbishopric of Justiniana Prima, it appears that Emperor Justinian uses the word „archbishop in its old sense, as practically equivalent to patriarch; as when he orders that the bishop of Justiniana Prima (non solum metropolitanus, sed etiam archiepiscopus fiat)” (Novel XI)¹⁰⁴, but, in reality, the byzantine emperor speaks clearly not only about „de privilegiis archiepiscopi

⁹⁹ T. Baslamon, Comentarium la can. 34 ap., in *Athenian Syntagma*, vol. II, p. 46-47.

¹⁰⁰ A. Aristen, Comentarium la can. 34 ap., in *Athenian Syntagma*, vol. II, p. 47.

¹⁰¹ *Athenian Syntagma*, vol. I, Athens, 1852, p. 10.

¹⁰² Epiphanius of Salamis, *Against Heresies*, 69, 1, 3.

¹⁰³ J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, Florentius et Venetianus editores 1758 – 1798.

¹⁰⁴ W. Bright, *Notes on the canons of the First Four general Councils*, Oxford, 1882, p. 196.

Primae Justinianae” (the privileges of the Archbishopric of Justiniana Prima), but also about the fact that the "πρῶτον" (primate) of that eparchy would be „non solum metropolitanus (not only a metropolitan), but also to be archbishop (sed etiam arhiepiscopus fiat)” (Novel XI, Praefatio)¹⁰⁵.

In other words, for the emperor Justinian (527-565) the title of „archbishop” was superior to that of the metropolitan, but it was not equivalent to the title of exarch (exarchus/ἐξάρχος), and, therefore, much less than the title of Patriarch, even though certain eparchies (ἐπαρχία / provinciae), like Dacia Mediterranea, Dacia Ripensis, First Moesia, Dardania, Praevalitana and Pannonia Secunda (Novel XI, 2)¹⁰⁶ were placed under the jurisdiction of this new Archdiocese.

In this way, all those eparchies were placed under „eius auctoritate” (its authority) (Novel XI, Praefatio), that is under the jurisdiction of the Archbishopric of Justiniana Prima, merely by an imperial decision, against which neither the See of „Old Rome”, nor the See of the „New Rome”, had no objection.

From the text of this imperial Constitution – promulgate by the emperor Justinian on 14 April 535 – we find out that, in his time, „both banks of the Danube are now populated with our cities (utraque ripa Danubii iam nostris civitatibus frequentaretur), our realm has grown larger, ...”. And the cities Viminacium, the capital of Moesia Superior (today near Kostolac in Serbia), Recidiva (Recidava / Romula) (ancient city of Dacians, today District Olt in Romania) and Litterata (Lederata) (today city Ram in Serbia), were located „on the far side of the Danube (trans Danubium)”¹⁰⁷ (Novel XI, 2), and all were placed under „eius auctoritate” (Novel XI, Praefatio), that is under the jurisdiction of the Archbishopric Justiniana Prima.

From the text of this imperial Constitution of 535, we have therefore to retain the fact that those cities „... have been once again made subject to our rule” (Novel XI, 2), that is it were passed under the byzantine realm, and that the two of the predecessors of emperor Justinian, namely Constantin the Great (306-337) and Anastasius I (491-518), „had made a concerted effort to restore control over the empire's Danubian frontier, which had been lost in the fourth century by virtue of both Gothic and then Hunnic and associated invasions”¹⁰⁸.

¹⁰⁵ *Corpus Juris Civilis*, III Novellae, Reprint of 1895 Berlin ed. Krueger, Mommsen, Schoell & Kroll, New Jersey, 2010, p. 94.

¹⁰⁶ *Ibidem*.

¹⁰⁷ *Ibidem*.

¹⁰⁸ *The Novels of Justinian. A Completed Annotated English Translation* (2018) ed. D. J. D. Miller and P. Sarris, vol. I, Cambridge University Press, p. 164, n. 5.

Concerning the title of „Μητροπολις (metropolitanus)”, the historical and juridical sources (State and Church) attest the fact that, later on, within the Eastern Church of Greek speaking language the title of „metropolitan” arrived to be „merely honorary”¹⁰⁹. On the contrary, within the countries of Slavonic language speaking the title of metropolitan would become superior to that of archbishop. In Romanian country will find the same reality only starting from the fourteenth century, when our Churches where to be led by the clerics of Greek origin.

Among other things, from the text of canon 4 of the First Ecumenical Council - which is the canonical basis of the metropolitan type of organization - we can retain the following testimonies, namely:

a) that the adaptation of the form of church organization to the administrative-territorial division of the Roman Empire into provinces meant that the bishop who had his See in the capital of that province became chief bishop of that province, id est metropolitan. But the bishop who had his episcopal See in the capital of a „dioeceses” (exarchatus), which included may provinces, was called „exarchus / ἑξαρχος”, that is exarch of a „dioeceses”¹¹⁰, and he "had a presidency over all its provincial churches"¹¹¹.

This ecclesiastical reality was consecrated by the Second Ecumenical Council in its second canon, which makes special reference about five „dioeceses (διοικήσεως)”, namely that of Egypt, Orient, Asia, Pont, and Tracy¹¹².

b) According to the provisions of canon 4 of the First Ecumenical Council, the bishops of each eparchy must make decisions "collegialiter" and "synodaliter"¹¹³, but their confirmation is made *de jure* and *de facto* by the "metropolitan" (τῷ μητροπολίτῃ) (can. 4 of the First Ecumenical Council)¹¹⁴.

The canonical legislation of the Churches of the "Pars Occidentis" of the Roman Empire of that time bears witness both about the pre-metropolitan form of organization, and the metropolitan one. For example, according to canon 20 of the First Council of Arles (Gaul) held in 314, for the ordination of a bishop, in addition to the "metropolitan (mitropolitus)", at least "three bishops" were required, and then, at the Second Council of Arles in 353, it was stipulated that "anyone who

¹⁰⁹ W. Bright, *Notes ...*, p. 196.

¹¹⁰ R. Naz, *Dictionnaire de droit canonique*, vol. V, Paris, 1953, p. 604.

¹¹¹ W. Bright, *Notes ...*, p. 88-89.

¹¹² *Athenian Syntagma*, vol. II, p. 169-170.

¹¹³ N. V. Dură, *Le Régime de la synodalité selon la législation canonique, conciliaire, oecuménique, du Ier millénaire*, Ed. Ametist 92, București, 1999, p. 107-257; 531-573; 802-806; 963-966.

¹¹⁴ *Athenian Syntagma*, vol. II, p. 122.

consecrates a bishop without the metropolitan's knowledge ought to be treated as no bishop"¹¹⁵.

Therefore, the canons of the Church of Gaul make express reference both to the pre-metropolitan and to the metropolitan type of organization and attests the fact that the administrative-territorial reform undertaken by the emperor Diocletian (284-305), namely the division of the Roman territory into administrative-territorial units called provinces (*provinciae*), was also fully accepted and adopted by the Western Church.

The tomitan bishop, who from the second half of the 3rd century has borne the title of Archbishop, from the First Ecumenical Council (cf. can. 4 and 6 Syn. I ec.), he associated to him the title of the Metropolitan of the eparchy (province) of Scythia Minor, but both titles, that is of archbishop and metropolitan, expressed the juridical-canonical status of „*primas Sedis episcopalis*” of the Church of Scythia Minor and of its primates.

With this legal status, that is the first place among other episcopal Sees in this eparchy (province), the bishop of Tomis become „*πρόεδρος*” (the president) of the metropolitan Synod, and, therefore, by the position of his metropolitan See of Tomis, he got the primacy (*προεδρεία*), according to which „in every province the ratification of what is done should be left to the metropolitan” (can. 4 Syn. I ec.)¹¹⁶.

The tomitan hierarch was to bear both the title of archbishop of Tomis and of metropolitan of the province (eparchy) of Scythia Minor until the 12th-13th centuries, when, with the emergence of the first Romanian state formation in the Danubian-Pontic-Carpathian geographical area, where there were other ancient episcopal centers, the bishop who had his See in the metropole of this territorial space took over the leadership of ecclesiastical life for the entire Danubian-Pontic-Carpathian area, i.e. of Romania.

1. Marcus, Archbishop of Tomis, the first Metropolitan of the eparchy of "Scythia Minor"

According to the testimony of the „Episcopal Lists” (*Notitiae Episcopatum*) of the First Ecumenical Council – preserved only in a Syriac version – a tomitan hierarch named Marcus, who, like all the other hierarchs participating in the First Ecumenical Council, signed those "Notitiae Episcopatum" (Episcopal Lists) with the title "bishop" (*ἐπίσκοπος/episcopus*), that is of Tomis, even though, in that

¹¹⁵ J. D. Mansi, *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio*, vol. VII, 879.

¹¹⁶ H. R. Percival, *The Seven Ecumenical Councils of the Undivided Church, Their Canons and Dogmatic Decrees, Together with the Canons of All the Local Synods which have received Ecumenical acceptance*, New York, 1900, p. 11.

time, he had only the status of archbishop, that is the „πρῶτος” (primate) of the Church of Scythia Minor.

In the Lists (Notitiae Episcopatum) of the First Ecumenical Council - a Syriac version¹¹⁷ of the second half of the 5th century, which later on it was reproduced in the new Greek and Latin Lists, since the ancient one were lost, - we also find mention "Marcus Tomeon", i.e. the bishop Mark of Tomis, the city in which he had his episcopal See (Sede episcopalis) as primate¹¹⁸ of the province of Scythia Minor.

Mark of Tomis, participant on the first Ecumenical Council, signed the Episcopal Lists (Notitiae Episcopatum) with the title of bishop, like all other hierarchs participating to this Council, even though in that time he had the canonical status of archbishop of his Church (Scythia Minor), since the title of „metropolitan” was consecrated only after the decisions of the Council have been endorsed by every local Church. So, every bishop participant, including bishop Mark of Tomis, was not yet justified to bearer the title of metropolitan granted by the decision of an Ecumenical Council.

That the bishop of Tomis bore this title, decided by the Fathers of the First Ecumenical Council, is also confirmed by his fellow countryman, Dionysius Exiguus¹¹⁹ († 545), in some of his works (manuscripts) from the early 6th century, in which he called him "Marcus (the bishop of Tomis) metropolitanus"¹²⁰.

Taking into consideration the fact that Bishop Mark of Tomis could not have signed as "metropolitan bishop" the Acts of the Council of Nicaea (325) until the dogmatical and canonical decisions of this ecumenical council were accepted and applied by every local Church, including by his Church of Tomis, we are justified to assert that the association of bishop Mark of Tomis with the title of metropolitan before the First Ecumenical Council does not serve neither the cause of the historical truth, nor does it serve the tomitan Church, it is therefore advisable that such thing doesn't happen neither among the historians, nor among the theologians, Christian jurists etc.

That the first tomitan hierarch who - at the Council of Nicaea (325) - acquired like all the other hierarchs who participated to the First Ecumenical Council the title of

¹¹⁷ *The Ecumenical Councils: History and Decrees*, ed. G. Alberigo, tom. I, Ed. de Cerf, Paris, 1994, p. 29.

¹¹⁸ N. V. Dură, *Întâistătătorul în Biserica Ortodoxă. Studiu canonic (The Primate in the Orthodox Church. Canonical study)*, in *Studii Teologice*, XL (1988), nr. 1, p. 15-50.

¹¹⁹ N. V. Dură, *Dionysius Exiguus and the Popes of Rome*, in *Biserica Ortodoxă Română*, CXXI (2003), no. 7-12, p. 459-468.

¹²⁰ *Tezaurul Mitropoliei Tomisului (The Treasury of the Metropolitanate of Tomis)*, Torini, Mundus Edizioni, 2023, p. 42-44.

metropolitan, and represented an autocephalous Church, was bishop Mark, can also be seen from a hermeneutical analysis of some canonical texts (can. 4 Syn. I ec.; 3 Syn. II ec.; 28 Syn. IV ec.), which prove à l'évidence this reality. And, among other bishops participants to the works of this Council, it was also present the bishop Domnus of Pannonia, namely from town Sirmium, currently the town Sremska Mitrovica, located 55 km from Belgrade, not far away of the Romanian territory of our days.

From the hermeneutical analysis of the text of the ecumenical canonical legislation also results the fact that the Second Ecumenical Council (381/382) decreed that „the bishops are not to go beyond their dioceses (exarchates) to churches lying outside their bonds” and „the Synod of every eparchy will administer the affairs of a particular province as it was decreed by the canons of Nicaea” (can. 2 Syn II ec.)¹²¹.

The same ecumenical Council decreed that „the bishop of Asian Dioecese (exarchate) administer the Asian affair only; and the Pontic bishop only Pontic matters; and the Thracian bishop only Thracian affair”. And, finally, it was decreed that „the Churches of God in heathen nations must be governed according to the custom which has prevailed from the times of the Fathers” (can. 2 Syn. II ec.)¹²².

However, by canon 28 of the Fourth Ecumenical Council was decided that the metropolitans of the dioceses of Pontus, Asia and Thrace should be ordained by „the archbishop of Constantinople” and should be subject to him (can. 28 Syn. IV ec.)¹²³, and thus „the bishop of Constantinople acquires a vast jurisdiction, the independent authority of three exarchs being annulled in order to make him a patriarch. Previously – remarked the western canonists – he (the archbishop of Constantinople, n.n.) had προέδρία: now he gains προστασία¹²⁴, that is the jurisdictional primacy. And, as an immediate consequence, many local Churches have unfortunately lost their ancient status of autocephaly.

This reality made even the byzantine canonists to notice that „if you find other churches which are autocephalous ..., you need not be astonished”¹²⁵. Among those autocephalous Churches was not only the Church of Cyprus (cf. can 8 Syn. III ec.; 39 Syn. VI ec.), but also the Archbishopric „Justiniana Prima”, established by emperor Justinian in his native place in the year 535 (cf. Novel XI)¹²⁶ and the

¹²¹ *Athenian Syntagma*, vol. II, Athens, 1852, p. 169-170.

¹²² H. R. Percival, *The Seven Ecumenical ...*, p. 176-177.

¹²³ *Ibidem*, p. 287.

¹²⁴ W. Bright, *Notes ...*, p. 195.

¹²⁵ T. Balsamon, in *Athenian Syntagma*, vol. II, Athens, 1852, p. 171.

¹²⁶ Justinianus, *Corpus iuris civilis*, ed. stereotipa, vol. Testium. Novellae, R. Schoell, W. Kroll, New York, 2010, p. 94.

Church of Iberia (Ιβηρία), that is Georgia of our days, and about which it is known that a Synod of the Church Antioch decided to renounce of its uncanonical pretensions of jurisdiction over this apostolic Church, and thus „the honor was regranted to the bishop of Iberia”¹²⁷.

Concerning the Church of Iberia, the byzantine canonists of 12th century also recognized that the patriarch Petrus of Antioch decreed by a synodal decision that „the church of Iberia, which in that time was under the jurisdiction of Antiochian Patriarchate, to be free (ἐλευθέραν)”¹²⁸, that is to be recognized as autocephalous. In other words, the Church of Iberia regained its ancient state of autocephaly, of which it rejoiced in fact from the apostolic age.

Taking therefore into consideration this historical and legal reality, proved by the List of autocephalous Churches made in Constantinople, by the testimonies of the canonical ecumenical legislation and by the comments of the reputed byzantine jurists, we are entitled to state that both the Church of Iberia, and the Church of Scythia Minor, could not have been under the canonical jurisdiction of the Archbishop of Constantinople, for the following major reasons, namely:

a) The imperial city of „New Rome” arose in the year 330, and until then the jurisdiction of the bishop of the ancient city of Byzantium extended only to city of Constantinople and some of its neighboring territories, and therefore by no means to other local Churches, not even to those of Asia Minor.

b) According to the ancient canonical custom, the bishop of Byzantium city continued to be ordained and enthroned by the metropolitan of Heraclea (Thrace), to which the Ecumenical Patriarchate of Constantinople granted the title of "πρόεδρος (president) of the most honorable and ἐξάρχος (exarkhos) of all Thrace (Θράκης) and Macedonia"¹²⁹.

This ancient canonical practice is in force to this day, and, in his quality of „proedros” (praesidens in Latin language), the bishop of Heraclea in Trachis, as the church leader of his dioceses (exarchate), had the „προεδρεία” (preasidatus), that is „the leadership”, over all bishops of the dioceses „Θράκη” (Thrace). And, in his quality of „exarch” (exarchus in Latin), the bishop of Heraclea was therefore the chief of all metropolitans’ bishops of that region, including the episcopal See of the new city of Constantinople, built by the emperor Constantin the Great, which from the year 330 this city become the capital of the Eastern Roman Empire, and thus

¹²⁷ *Athenian Syntagma*, vol. II ..., p. 172.

¹²⁸ *Ibidem*.

¹²⁹ Metropolitanate of Heraclea, D. Kiminas, *The Ecumenical Patriarchate: A History of Its Metropolitanates with Annotated Hierarch Catalogs*, vol. I, Wildside Press LLC, USA, 2009, p. 58.

„New Rome” (cf. can. 3 Syn. II ec.; 28 Syn. IV ec.), for which reason the bishop of Constantinople obtained „the precedence of honor (πρεσβεία τῆς τιμῆς) after the bishop of Rome, since this city was the New Rome” (can. 3 Syn. II ec.)¹³⁰.

From year 381 the See of Constantinople became the second in the enumerative order of the main Episcopal Sees of the Christian world at that time only due to political reasons, and both the bishop of Rome, and the bishop of Constantinople, had only a precedence of honor, and not one of jurisdictional nature.

2. The Archbishop Terentius (Gerontius) of Tomis, the second Metropolitan of Scythia Minor

In the same episcopal Lists, among the signatories of the Acts of the Second Ecumenical Council (Constantinople, 381/382) we also find "Τερέντιος πόλεως Τομέων"¹³¹, i.e. "Terentius / Gerontius", the bishop of the city of Tomis.

From the title of this tomitan hierarch, it follows that his episcopal See was in the city of Tomis, the metropolis of the province (eparchy) of Scythia Minor, and that, as a primate, he represented the tomitan Church at the works of the Second Ecumenical Council in his capacity as archbishop of Tomis and metropolitan of Scythia Minor, and not only as bishop or archbishop of Tomis Terentius / Gerontius signed the Acts of the Second Ecumenical Council (381/382). Certainly, in this double quality, as archbishop and metropolitan, he also brought in his Church the dogmatic and canonical decisions of this Ecumenical Council, which enhanced the dogmatic and canonical treasury of the Ecumenical Church of that time.

That after the epoch of the Council of Nicaea (325) the form of organization and leadership of the metropolitan type (cf. can. 4, 6 Syn. I ec.) had become an ecclesiological reality proper to all the local Churches of the Eastern Roman Empire is also confirmed by the Dionysian Collection compiled by Dionysius Exiguus († 545)¹³² for the Church of Rome, which - in the Latin text of Canon 4 of the first Ecumenical Council - makes express reference to the 'provincia episcopis' (eparchial bishops) and to the 'confirmatio' (confirmation) which was to be given 'in qua provincia ... metropolitano' (in every eparchy by the metropolitan) whenever an ordination to the episcopate was made 'ab omnibus qui sunt in provincia episcopis ordinari' (by all the bishops of the eparchy) (can. 4 Syn. I ec.)¹³³.

¹³⁰ *Athenian Syntagma*, vol. II, Athens, 1852, p. 173.

¹³¹ Apud E. Honigmann, *Recherches sur les listes des Pères de Nicée et de Constantinople*, in *Byzantium*, XI (1936), 446.

¹³² N. V. Dură, *Denis Exiguus (Le Petit) (465-545). Précisions et correctifs concernant sa vie et son oeuvre*, în *Revista Española de Derecho Canonico*, L (1993), p. 279-290.

¹³³ Apud *Codex canonum Dionysii Exigui. Canons of the Council of Nicaea (325)*, in J. D. Migne, *Latin Patrology*, vol. 67.

At the second Ecumenical Council (Constantinople, 381/382) a new form of organization and government was adopted, namely that of an exarchal type (cf. can. 2, 6 Syn II ec.), about which also the Father of Western canon law, namely Dionysius, "ex natione scita" (of Scythian nation) (cf. Cassiodorus), i.e. the Daco-Roman of Scythia Minor, makes reference in her Collection (Dionysianae), but the Greek words "τοὺς ὑπερ διοίκησιν" (bishops who are instituted over an exarchate) – from the text of canon 2 of the Second Ecumenical Council – were translated by Dionysius in Latin by "qui sunt super dioecesim episcopi", that is the exarchs.

Therefore, the exarchs were called by the canonist Dionysius, the father of the Western Canon Law, "dioeceseos episcopi"¹³⁴ (bishops who are the heads of the dioeceses), since they were the heads of the administrative-territorial units which included several eparchies (dioeceses).

Hence the duty of the historians to make a clear distinction between the two notions, namely between „diocese” (eparchy) and „dioeceses” (exarchates), as both the Fathers of the Fourth Ecumenical Synod (Chalcedon 451) and St. Dionysius Exiguus did when they spoke about the "metropolitans of the dioeceses (metropolitan of exarchates) of Pontus, Asia and Thrace"¹³⁵ (can. 2 Syn. II ec. and 28. Syn. IV ec.).

The list of hierarchs participating in the third Ecumenical Council¹³⁶ (Ephesus, 431) shows that these Synod Fathers also continued to sign the Acts of this Ecumenical Council - except for some of them - with the same traditional term, namely "bishop of a city", although they had the canonical status of archbishops, metropolitans and exarchs.

By way of example, we recall the fact that the first bishop to sign the letter of St. Cyril of Alexandria, the President of the Third Ecumenical Council (Ephesus 431), was "Tranquillinus", Bishop of Antioch of Pisidia¹³⁷, who, in fact, was Archbishop of Antioch in the province of Pisidia and Metropolitan of the Diocese of Pisidia. Also, the two delegates of the Metropolitan of Heraclea also signed with the same title of "bishop", namely, "Phritillas, Bishop of Heraclea, Europe"¹³⁸, and "Euprepius, Bishop of Bizya"¹³⁹. The two bishops signed as lieutenants of the metropolitan of the

¹³⁴ Canon 2 of the Second Ecumenical Council, apud *Codex canonum ecclesiasticorum. Auctores varii. Saeculo V. This is one of the versions of the Collection of Canons compiled by Dionysius Exiguus, which Pope Adrian sent to Emperor Charles the Great.* (See J.D. Migne, *Latin Patrology*, vol. 67).

¹³⁵ *Athenian Syntagma*, vol. II, ..., p. 281.

¹³⁶ Apud *Acta conciliorum oecumenicorum*, ed. E. Schwartz, tom I, vol. IV, p. 28 -30.

¹³⁷ *Ibidem*, p. 28.

¹³⁸ *Ibidem*.

¹³⁹ *Ibidem*, p. 29.

„dioeceses Europae” (diocese/ exarchate of Europe), i.e. the metropolitan of the See of Heraclea, who also had the attributions of „exarchos” (exarch).

In the case of the province of Heraclea in Thrace - a province which at that time was known as Europa - the title of "Metropolitan of the dioeceses of Europa" provides us with valuable documentary evidence of the existence of an archiepiscopal and metropolitan See in an European area once inhabited by the Thracians¹⁴⁰, ones of the forefathers of the Romanians, and who were the first to call themselves "Europeans", a fact which until now has remained unnoticed not only by Romanian historiography, but also by the european historiography.

The Church between the Lower Danube and Black Sea, called today „Dobrudja/Dobrogea”¹⁴¹, also had relations of fraternal communion of faith, worship, organization etc. with the Thracian Church in the land of the province of Heraclea, since its natives inhabitants (Getae) were in fact a branch of the Thracians of ancient Thracia. Certainly, these this kinship relations also had a real impact on the subsequent relations that the Church of the northern Thracians, i.e. the Getae-Dacians of the south and north of the Danube, had with the Church of „Europe dioeceses”, led by its bishop of Heraclea, who had the title of metropolitan and exarch.

Since on the basis of canon 28 of the Fourth Ecumenical Council, the Church of Constantinople, led by an Archbishop, issued hegemonic claims of a jurisdictional nature over all Asian dioceses, although the canon 2 of the second Ecumenical Council (Constantinople, 381) categorically forbade the bishops of Asia Minor, headed by their exarchs, that is the bishop of Ephesus, the bishop of Caesarea Cappadocia and the bishop of Heraclea, to „pass over their dioeceses for ordination or other ecclesiastical governance” (can. 2, Syn. II ec.)¹⁴².

As it is known, until the fourth Ecumenical Council (Chalcedon, 451) was no possibility for the exarchs of the dioeceses, or for the Archbishop of Constantinople, to claim any canonical jurisdiction over other autocephalous local Churches (cf. can. 8 Syn. III ec.). Therefore, these is not any basis for the statements of some theologians, canonists and historians (Greeks, Romanians etc.) that the Church of Scythia Minor was put it under the jurisdiction of the Church of Constantinople. On the contrary, the official recognition of its status of autocephaly

¹⁴⁰ On the Thracians and their material and spiritual culture, see G. Kvesitadze, N. V. Dură, *The Roots ...*, p. 62-167.

¹⁴¹ N. V. Dură, C. Mititelu, *Romanian Dobrogea, a European Model of Interethnic and Interreligious Cohabitation avant la letter*, in *Batumi past and present, XII*, Proceedings, Batumi 2022, p. 110-123.

¹⁴² *Athenian Syntagma*, vol. II, p. 169-170.

by the famous Lists of the autocephalous Churches issued in Constantinople throughout the first millennium remains an incontestable testimony of the ancient status of autocephaly of the Church of Getae-Dacian from the ancient Romanian land.

About this reality, even the Patriarchs of Constantinople of the 2nd millennium had to admit that the Church of the Romanians had enjoyed the state of autocephaly "from ancient times", "from time immemorial", and therefore they had "to honor its protohierarch, namely the Metropolitan of Ungrovlahia, - who was in fact the successor of the Metropolitan of Tomis - to be mentioned at Holy Masses with the title of "Exarh al Plaiurilor (Exarch of the Lands)"¹⁴³, that is of the entire Romanian area existing beyond the Carpathians.

3. The Archbishop Timotheus Ith of Tomis, the third Metropolitan of the Church of Scythia Minor

In the Episcopal List of the third Ecumenical Council, we also find mentioned the name of the head of the eparchy of Scythia Minor, namely "Timotheus episcopus provinciae Scythiae"¹⁴⁴ (Timotheus, bishop of the eparchy of Scythia), that is an „episcopus metropolitanus” (μήτροπολιτης).

Timotheus Ith of Tomis signed indeed the Acts of the Third Ecumenical Synod with the title "bishop of the eparchy of Scythia", i.e. as metropolitan of the Church of Scythia Minor, which shows that the eparchial (metropolitan) organization, expressed through the signatures of the all Primates of the local Churches participating in this Ecumenical Synods, it was a peremptory reality *in illo tempore*.

As we mentioned, the hierarchs of "Scythia Minor", participating in the first two Ecumenical Synods, namely Marcus at the first Ecumenical Council, and Terentius (Gerontius) at the second Ecumenical Council, signed their Acts with the title of "Bishop of Tomis", i.e. of the metropolitan city of the province of Scythia Minor. But, Timotheus, participating in the Third Ecumenical Council (Ephesus 431), signed its Acts as "bishop of the eparchy of Scythia", i.e. as metropolitan bishop.

Certainly, by this title - already used frequently in the ecclesiastical language of the time - the tomitan hierarch affirmed his legal status of metropolitan. Being the "head" (primate) of the Church in the eparchy of Scythia, called by the Latin

¹⁴³ I. Dumitraşcu, *Scurt istoric al Titlului de Loctiitor al Tronului Cezareei Capadociei* (A brief history of the Title of Lieutenant of the Throne of Caesarea Cappadocia), <https://basilica.ro/factbox-scurt-istoric-al-titlului-de-loctiitor-al-tronului-cezareei-capadociei/>

¹⁴⁴ *Ephesus and Chalcedon. Acts of the Councils*, trans. A. J. Festugière, Paris, Beauchesne, 1982, p. 253.

'episcopus metropolitanus', and by Greeks 'μητροπολίτης' (metropolitan), the metropolitan of this local Church, id est the Church of Scythia Minor, has been in fact its „protos” or an „antistis”¹⁴⁵ (from the verb ἀνθίστημι = to place someone in front).

All these testimonies prove therefore à l'evidence that not bishop Paternus (498-520) was the first hierarch who signed with the title of metropolitan, as is still stated in the works of some church historians, but Bishop Timotheus, who participated in the third Ecumenical Council in his quality of „bishop of the eparchy of Scythia”, that is in his quality of metropolitan, as the Acts of the third Ecumenical Council peremptorily attested. In fact, even a Latin manuscript from the "775-800s"¹⁴⁶ attests that the primate of the tomitan Church who attended the third Ecumenical Council was called „Τιμόθεος” (Timotheus) and had the title of metropolitan, even though he signed only as a „episcopus provinciae Scythia / Τιμόθεος ἐπίσκοπος ἐπαρχίας Σκυθῶν”¹⁴⁷, i.e. bishop Timotheus of the eparchy of Scythia, as all the other hierarchs participates to this Ecumenical Council did it.

The two signatures (in Greek and Latin) of the tomitan hierarch Timotheus Ith in the Acts of the Council of Ephesus in 431 - transmitted by a Latin manuscript from the late 8th century - prove therefore that the primate of the Church of Scythia Minor was archbishop of Tomis and metropolitan of the Church of Scythia Minor.

We have to remember and to underline the fact that in the year 431, even the primate of the Roman Church, that is the Roman Pontiff, signed the same Acts of the Third Ecumenical Council (Ephesus 431) with the same title of "bishop", as well as others of his colleagues, archbishops and metropolitans did, among which was present also the archbishop Timotheus / Timothy of Tomis, metropolitan of Scythia.

In the list of signatories of the Letter of Protest addressed to St. Cyril of Alexandria at the third Ecumenical Council on 21 June 431 - which numbered 68 names - we also find 47 bishops as signatories, which is another telling testimony that, "in illo tempore", hierarchs still called themselves bishops, and rarely archbishops or metropolitans and not yet exarchs or patriarchs. Therefore, the presence of the three categories of hierarchs (bishops, archbishops and metropolitans) both at the ecumenical and at the local synods held in the capital of the Eastern Roman Empire, Constantinople, in the 4th-5th centuries, also shows that both the

¹⁴⁵ N. V. Dură, *The Protos in the Romanian Orthodox Church According to its Modern Legislation*, in Kanon, vol. IX, 1989, p. 139-161.

¹⁴⁶ National Library of France, Latin Ms. 1572, apud *Tezaurul Mitropoliei Tomisului (Thesaurus of the Metropolitanate of Tomis)*, Torini, Mundus Edizioni, 2023, p. 48.

¹⁴⁷ J. D. Mansi, *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio*, Florentiae, 1716, vol. V, col. 765-776.

archiepiscopal type of organization, and the metropolitan one, were widespread in the early 5th century throughout the Ecumenical Church, including in the eparchy (province) of Scythia Minor, whose proto-hierarch had his archiepiscopal and metropolitan See in the metropolis of that Roman province, i.e. in Tomis.

4. The Archbishop Alexander of Tomis, the fourth Metropolitan of the Eparchy of Scythia

At the Constantinopolitan Synod (endemeussa) of 449, presided over by Archbishop Flavian of Constantinople, among the seven metropolitans we also find mentioned "Ἀλεξανδρου τοῦ εὐλαβεστάτου ἐπισκόπου τῆς Τομέων πόλεως ἐπαρχίας Σκυδίας"¹⁴⁸, i.e., "Alexander, the pious bishop of the city of the tomitans in the eparchy of Scythia", who was archbishop of Tomis and metropolitan or Primate of the Church of Scythia Minor (between 448-452), but who – without knowing the cause – couldn't to participate in the work of the Fourth Ecumenical Council¹⁴⁹. But, since in the List of Bishops participating in the Fourth Ecumenical Council, we find mentioned the bishop Timotheus / Timothy of Tomis, it can be assumed that in the year 450/451 the bishop Alexander was dead.

In that time, in the year 449, the Church of Scythia Minor had - by virtue of the Decisions taken by the First Ecumenical Council (cf. can. 4 and 6) - an ecclesiastical eparchial organization, adopted as a result of the accommodation of its form of organization to the administrative-territorial organizational structure of the Roman State in provinces¹⁵⁰, established by the administrative reform of the emperor Diocletian of 284/285, about which the historical and juridical-canonical sources, as well as the Acts of the Synods of the time, such as, for example, the Acts of the Constantinopolitan Synod of 449, attest us peremptorily that the roman province 'Scythia Minor' was also one of those Roman provinces in which its ecclesiastical Primate was archbishop and metropolitan.

The List of participants in the April 13 session of the Constantinopolitan Synod of 449 - presided over by the "Nectarius, the bishop of Constantinople"¹⁵¹, "New

¹⁴⁸ Ibidem, vol. VI, col. 750-759.

¹⁴⁹ But despite this reality, some scholarly works still state – without any reference to a documentary testimony – that the tomitan hierarch, Alexander, also attended the Ecumenical Council of Chalcedon (451), where he is said to have signed the Acts of the Council (sic). But, in reality, this one didn't participate to this Council. Instead, the tomitan hierarch participated to the Constantinopolitan Synod of 449, where he also signed its Acts.

¹⁵⁰ C. Mititelu, *About the Right to the Freedom of Religion*, in vol. Rethinking Social Action. Core Values, coord. A. Sandu et al., Bologna (Italia), 2015, p. 833-838.

¹⁵¹ *Council of Constantinople under Nectarius of Constantinople and Theophilus of Alexandria*, in G. Beveregius, *Synodikon sive Pandectae canonum SS. Apostolorum, et Conciliorum ab Ecclesia Graeca receptorum*, tom I, Oxonii, 1672, p. 678.

Rome", capital of the Eastern Roman Empire, - also confirms the fact that at that time the primates of the local Churches were their archbishops and metropolitans¹⁵², even though the hierarchs signed the Acts of the Synod merely with the title of "bishop".

That, at that time, even the primate of the Church of Constantinople still bore the title of „bishop” is also attested by the Tome of „papae Leonis” (the pope Leon) sent to the „Flavianum episcopum Constantinopolitanum”¹⁵³ (bishop Flavian of Constantinople).

This was also the reality for the "most Reverend Bishop Alexander", the primate of the diocese of Scythia Minor. And yet some church historians - either unaware or unwilling to know this reality - have endeavored to substantiate the claim that the first metropolitan of the Church of Scythia Minor was none other than Paternus (519/520), i.e. almost two centuries after the First Ecumenical Council, at which the tomitan bishop participating in that Council, namely Marcus, had already the title of archbishop, i.e. the first bishop of the Roman province of 'Scythia Minor', and, on the basis of the decisions of the Council of Nicaea (325) (cf. can. 4, 6 Syn. I ec.), he also acquired the title of metropolitan.

5. The Archbishop Theotimos the Second, the fifth Metropolitan of Scythia Minor

In the List of Bishops participating in the fourth Ecumenical Council, at number 65 we find mentioned "Teotimo reverentissimo episcopo Tomitano"¹⁵⁴, i.e. "the most Reverend Theotimos, Bishop of Tomis". The head of the Church of Scythia Minor, that is „the most honorable Bishop Theotimos of Tomis”, was nominated with the same title by the emperor Marcian, which he also used for the first two bishops of the Christian world at that time, namely the bishop of "Old Rome" and the bishop of "New Rome" (cf. can. 3, Syn. II ec.), accompanied by the same substantial adjective, honorable.

In the same Episcopal List - largely reconstructed from the imperial letter addressed to Pope Leo I - after the name of the tomitan hierarch we find a text in which it is specified that the imperial letter was addressed "et ceterius episcopis metropolitanis" (and to the other metropolitan bishops), i.e. also to the other metropolitans who participated to the fourth Ecumenical Church.

¹⁵² C. Mititelu, *The Council of Metropolitan See and Its Canonical Basis. An Orthodox Approach*, in *Ecumeny and Law*, vol. 7, 1, 2019, p. 53-76.

¹⁵³ Tomus Leonis a. 449, in *Les conciles oecuméniques*, t. II, *Les décrets*, vol. 1, *Nicée à Latran V*, ed. G. Alberigo et. all., Paris, Ed. du Cerf, 1994, p. 180.

¹⁵⁴ *Ibidem*.

That the Theotimos the Second of Tomis, participant to the works of the Fourth Ecumenical Council (Chalcedon, 451), had the title of „episcopus metropolitanus” (metropolitan), it is also attested by some documents of the imperial Chancellery. One of these documents is the letter of the emperor Leon Ith addressed „ab universos metropolitanos episcopos totius *Orientis* et Occidentis”¹⁵⁵ (to all the metropolitan bishops from East and West), i.e. the primates of those local Churches.

Therefore, Theotimos the Second, the Primate of the tomitan Church, was invited to participate to the Fourth Ecumenical Council in his capacity as Archbishop of Tomis and Metropolitan of the eparchy of Scythia Minor, and this is happened long before Paternus, the tomitan hierarch who signed the Acts of the Constantinopolitan (endemeussa/permanent) Council of 520 with the title "episcopus metropolitanus" (metropolitan).

It is also worthy to be mentioned the fact that Timotheus of Tomis was invoked and nominated as the undisputed authority on the Ecumenical Church's confession of the Orthodox faith by the Fathers of the Fourth Ecumenical Council (Chalcedon, 451)¹⁵⁶.

6. The Archbishop Paternus of Tomis, the sixth Metropolitan of the eparchy of Scythia

In the same epistle addressed to Pope Hormisdas, dated 9 July 520, among the bishops participating in that Constantinopolitan Synod has been also nominated "Paternus misericordia Dei episcopus provinciae Scythiae metropolitanus"¹⁵⁷, i.e. "Paternus by the mercy of God metropolitan bishop of the eparchy of Scythia".

In the late 5th and early 6th centuries the notion of "metropolita/ae" (metropolitan bishop) was frequently used in Latin ecclesiastical language with the meaning of "antistes" (ἀντιστήτης), that is of „primate”, as it is attested by the text of an epistle of

¹⁵⁵ Apud N. V. Dură, *Actele și Canoanele Sinoadelor ecumenice, mărturii indubitabile privind statutul canonic-juridic al Întâistătătorului Bisericii din eparhia "Scythia Minor". "In Honorem": Înaltpreasfinției Sale, Teodosie, Arhiepiscopul Tomisului, cu prilejul împlinirii a două decenii de rodnică lucrare pastorală (The Acts and Canons of the Ecumenical Synods, unquestionable testimonies regarding the canonical-juridical status of the Primate of the Church of the Eparchy of "Scythia Minor". "In Honorem": To His All-Honorable Theodosius, Archbishop of Tomis, on the occasion of his two decades of fruitful pastoral work)*, in vol. Arhiepiscopul Teodosie, părintele nostru: 20 de ani de arhierie la Tomis, Ed. Arhiepiscopiei Tomisului, Constanța, 2021, p. 151.

¹⁵⁶ I. Dură, *Sfântul Teotim I, episcopul Tomisului, drept autoritate a dreptei credințe în cadrul lucrărilor Sinodului IV ecumenic* (St. Theotimus I, bishop of Tomis, as an authority of the right faith in the works of the Fourth Ecumenical Council), in *Biserica Ortodoxă Română*, CVI, 1988, nr. 5-6, p. 92-96.

¹⁵⁷ *Acta conciliorum oecumenicorum*, ..., vol. III, p. 126.

Pope Hormisdas (transmitted by the Latin Codex no. 387 in the Vatican Library), in which the hierarch Paternus of Tomis appears both as 'reverentissimus episcopus' (the reverend bishop) and as 'tomitanae civitas antistes'¹⁵⁸ (the head of the city of Tomis), i.e. the primate of the Church of Tomis.

In other words, for pope Hormisdas (514-523), the bishop Paternus was above all – like all the other heads of a local Church – a „protos (πρωτον / primas) of the Church of Tomis, even though he bore two titles, that is, that of archbishop of Tomis and metropolitan of the Church of Scythia Minor.

The pope Hormisdas had the possibility to have the informations of the first hand – about the church of Scythia Minor and its Primate – first from Dionysius Exiguus „ex natione scythe”, who translated the canons from Greek in Latin, at his request, and from the other Scythian monks who arrived in Rome, headed by the well-known theologian John Maxentius, who promulgated in 519 the formula theopaschite¹⁵⁹ just in the papal city.

For their purpose, the Scythia monks also received a real support on behalf of the Carthaginiesi deacon Fulgentius Ferrandus, who drew up a „*Breviatio canonum ecclesiasticorum*” (P. L. LXVII).

Paternus was followed - in the Metropolitan See of Scythia Minor - by other metropolitans, among whom - from the 6th century - Christian historiography has retained the names of the two metropolitans, namely Valentinian and Stephen.

7. The Archbishop Valentinian of Tomis, the Metropolitan of the Church of Scythia

About the archbishop Valentinian, the metropolitan of Scythia Minor, we find a peremptory testimony in a letter of pope Vigilius († 555) sent it to „dilectissimo fratri Valentiniano episcopo de Tomis provinciae Scythiae”¹⁶⁰ (our beloved brother Valentinian the Bishop of Tomis, Scythia eparchy).

This letter shows clearly that the Church of Scythia Minor had also brotherly relations with the bishop of „Old Rome” (cf. can. 3 Syn. II ec.; 28 Syn. IV ec.), not only with the bishop of „New Rome”, alias Constantinople, or with the other Churches from the Roman empire of East, such as the Sees of Jerusalem, Alexandria, Antioch, Asia Minor, and, not in the last, with the metropolitan Sees of

¹⁵⁸ *Epistle to Pope Hormisdas*, in *Collectio Avellana*, ed. O. Günther, in *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*, Vol. 35, pars.2, Pragae/Vindobonae/Lipsiae, 1898, no. 217.

¹⁵⁹ *Documents Illustrative of the History of the Church*, ed. B. J. Kidd, vol III, London 1941, p. 15 sq.

¹⁶⁰ M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române* (History of the Romanian Orthodox Church), vol. I, Ed. Trinitas, Iași, 2004, p. 133.

the South of Danube¹⁶¹, which have been disputed between the See of Rome and the See of Constantinople.

8. The Archbishop Stephan of Tomis the Metropolitan Church of Scythia

About this primate of the Church of Scythia, we do not find any mention in the Lists of the bishops participating to different Councils (local or ecumenical), but we had the chance to find mentioned his name inscribed on a piece of wood of a cross. The Latin inscription reads: 'Hic facta est oratio episcoporum Stephani ...'. (here prayers were made in the name of the bishops Stephen ...)¹⁶², i.e. of a number of bishops beginning with Stephen.

Unfortunately, from the fragment of this cross, with Latin inscription, discovered by some Romanian archaeologists in Mangalia (Romania), we can identify only the name of the bishop Stephen, who might be the successor of Bishop Valentinian of Tomis. Certainly, if archaeologists had had the chance to discover the wood of the entire cross - and if it had not been destroyed by the bad weather - we would have been able to mention the names of other bishops of the Church of Tomis, and, ipso facto, the primates of the Church of Scythia Minor.

The fact that the names of these hierarchs - from Callatis or Tomis - were written in Latin remains a precious clue and indisputable proof that at that time, in the 6th century, the population of the province of Scythia Minor was Latin-speaking, and not Geto-Dacian (i.e. the language of the natives of those lands), which was spoken on the arrival of their Christianizer, St. Andrew the Apostle, and in which the famous Latin poet Ovid († 17) had written his famous poems.

This reality also confirms peremptorily that in the process of formation of the Romanian people, at that time, two constituent ethnic elements (the Latin ones and the Traco-Geto-Dacians) had already reached the stage of being able to express themselves only in Latin even in the religious cult of their (Orthodox) Church, which, in the words of our national poet, Mihai Eminescu, is the 'Mother of the Romanian nation'. Moreover, it was this Latin language, used in Christian worship, which was the one that also boosted and contributed to the transition to the formative phase of the Romanian language, i.e. the language of the 'old church sermons (cazani)' (A. Mateevici).

¹⁶¹ N. V. Dură, *Biserica „Vlahilor” (Românilor) din Nordul Dunării și relațiile ei canonice cu principalele Scaune episcopale din Sudul Dunării (sec. IV-XIV) (The Church of the "Vlahilors" (Romanians) in the North of the Danube and its canonical relations with the main Episcopal sees in the South of the Danube (4th-14th centuries))*, in *Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă, Universitatea București*, 2002, p.353-367.

¹⁶² M. Păcurariu, *Istoria ...* p. 134.

After the victory of the Vlachs (Romanians from Wallachia) at Posada in 1330 against the Hungarian invaders, also remarked by the Byzantines, Greek and the Slavonic script still were present in a Churches. However, the final „victory” of Romanian language in the written texts was going to happen in the 16th century (P. P. Panaitescu).

About these bishops of Scythia Minor - existing in more than 20 episcopal Sees identified in the area of the former Roman province of Scythia Minor - Romanian historiography has also revealed that the bishop of Tomis, in his capacity as archbishop of Tomis and metropolitan of Scythia Minor, exercised his canonical jurisdiction not only over the territory of today's Dobrogea (former Scythia Minor), but also over the territories found to the left of the Danube, namely in eastern Wallachia and southern Moldavia, as is also clear from the text of the martyric Act of St. Sava¹⁶³ (martyred in 372 in the Buzău River in Wallachia).

Instead of Conclusions, we could therefore to underline the fact that from the first Ecumenical Council (325) to the end of the 6th century, we have been able to identify - based on testimonies provided by the Acts and Episcopal Lists of some Ecumenical and Constantinopolitan Synods, as well of some archeological discoveries, - a number of eight metropolitans of the Church of Scythia Minor. These were the followings: 1. Mark (325); 2. Gerontius (Terentius) (381); 3. Timotheus (431); 4. Alexander (448-452); 5. Theotimos II; 6. Paternus (498-520); 7. Valentinian; 8. Stephan.

In the eparchy of Scythia Minor in the 4th-6th centuries we have therefore eight metropolitans attested by the first-rate documentary sources, but it is not excluded that other historical testimonies (literary, epigraphic, archaeological, etc.) may reveal other names of tomitan hierarchs who were the primates of the Church of Scythia Minor.

That the invasions of the migratory nations in Scythia Minor - produced from 6th - 7th centuries until the end of the first millennium (Slavs, Bulgarians, Avars, Pechenegs, etc.) - did not succeed in abolishing the Archdiocese of Tomis, as attested even by the testimonies of Patriarch Photius (858-867; 877-886) in the canonical Syntagma of 883, known as the *Nomocanon of Photius*¹⁶⁴, which became the basic Collection of the Eastern Orthodox Church, the text of which was commented by the reputed Byzantine canonist Theodore Balsamon (12th century).

¹⁶³ Ibidem, p. 135.

¹⁶⁴ Fotie, patriarhul Constantinopolului, *Nomocanon însojit de comentariile lui Balsamon* (Photius, Patriarch of Constantinople, *Nomocanon* accompanied by the commentaries of Balsamon), in *Athenian Syntagma*, vol. I, Athens, 1852, p. 1-335.

For example, in one of his commentaries, the Patriarch Photius expressly referred to the "bishop of Tomis", who "administers all the other Churches of Scythia (τῶν λοιπῶν ἐκκλησιῶν Σκυθίας πρνοει)"¹⁶⁵. The same erudite patriarch also referred to the text of Novel introduced in the Basilika, i.e., the Collection of the Byzantine emperors Basil I the Macedonian (867-886) and his son Leo VI the Wise (886-912), published in the beginning of the 10th century, which makes special reference to the Church of Scythia Minor, namely to "τας Σκυθία ἐπαρχίας" (the eparchy of Scythia)¹⁶⁶.

II. Tomitan Primates, distinctive landmarks of the ecumenical Orthodox faith community

Among these primates of the Archiepiscopal and Metropolitan See of Tomis of the first millennium, there were also some hierarchs who were taken as distinctive landmarks of the ecumenical Orthodox faith community, such as Bretanion, Terentius, Theotimos, Timotheus, Valentinian etc., who were not only learned theologians, but also devoted confessors of the apostolic faith formulated by the Councils of the Fathers of the Ecumenical Church. In fact, all these primates¹⁶⁷ also excelled in the field of their pastoral-canonical activity, where they made a meritorious contribution to affirming and defending the dogmatic, canonical and cultic unity of the Catholic (Universal/Ecumenical) Orthodox Church of their time.

Documentary evidence from the 4th and 6th centuries also attests to the fact that, in the Christian world of *illo tempore*, the tomitan hierarchs were perceived and held as authentic confessors and devoted defenders of the Nicene doctrine, as confirmed by the edicts of Emperors Gratian, Valentinian and Theodosius of 28 February 380 addressed to the population of Constantinople (cf. *Codex Theodosianus*, lb. XVI, 1, 2), as well as by the edict of the same emperors addressed to the proconsul of Asia Minor, Auxonius, of 30 July 381 (*Codex Theodosianus*, lb. XVI, 1, 3)¹⁶⁸.

In the imperial Edict of 30 July 381, the romans emperors commanded „that all Churches shall immediately be surrounded to those bishops who ... affirm the

¹⁶⁵ Fotie, *Syntagma canonum*, Titl. A-I, ed. E. Meretakis, Tesalonic, 2001, p. 114.

¹⁶⁶ Ibidem, Tit. XI-XIV, Tesalonic, 2005, p. 258.

¹⁶⁷ See N. V. Dură, *The Church from "Scythia Minor" and Her "First standing Hierarchs" of Tomis*, in vol. *Telling Stories of Hope - Reconciliation in South East Europe Compared to World-Wide Experienc*, Festschrift in Honour of Rev. Dieter Brandes to his 65th Birthday, ed. V. Grăjdian, O. Lukács, Evangelische Verlagsanstalt GMBH Leipzig, 2010, p. 242-287.

¹⁶⁸ *The Theodosian Code and Novels, and the Sirmondian Constitutions*, C. Pharr, T. Sherrer Davidson, M. Brown Pharr, New Jersey. 2001, p. 440.

concept of the Trinity by the assertion of three Persons and the unity of the Divinity”, and „who appear to have been associated in communion of Nectarius, Bishop of the Church of Constantinople, and of Timotheus, Bishop of the city of Alexandria in Egypt ..., and with Terennius, Bishop of Scythia (episcopo Scythiae) ... Those bishops who are of the communion and fellowship of such acceptable sacerdotes (sacerdotes) must be permitted to obtain the Catholic (Orthodox) Churches” (*Codex Theodosianus*, lb. XVI, 1, 3)¹⁶⁹.

From the text of *Codex Theodosianus*, we could first of all retain the fact that – for the Roman emperors – the primates of all the Churches of *illo tempore* were called „bishops” (episcopi) or „sacerdotes”, and not archbishops, metropolitans or exarchs, as in fact the bishops themselves signed the Acts of the ecumenical and local Councils, even though they were the primates of their local autocephaly Churches. Anyhow, the fact that name of Terentius / Gerontius, the bishop of Tomis, was mentioned in the List of Orthodox bishops who starts with the bishop of Constantinople shows in an incontestable manner the fact that his Church was not subordinated to the imperial See of New Rome, since the Church of Scythia was an autocephaly one, and it rejoiced of this status from the apostolic age until the beginning of the second millennium.

From the last edict (30 July 381), among the venerable bishops of the Christian world at that time - whom the Roman emperors regarded as undisputed ecumenical landmarks and authorities in matters of Orthodox faith and doctrine - we find listed the tomitan hierarch of the Church of Scythia Minor, namely Terentius (Gerontius), whose name has been mentioned - along with other prestigious proto-hierarchs of the Roman Empire - both as a confessor and defender of the true faith and as a landmark of ecumenical Orthodox communion of faith.

Hence the fact that these emperors imposed on all the bishops of the "orbis terrarum Romanorum" to be unconditionally in "communio in sacris"¹⁷⁰ with them, so that they too could declare and prove the orthodoxy of their faith and of the members of their Church. Consequently, only the bishops in communion of faith with the bishops denominated by these emperors in their Edicts in the years 380 and 381 could have the right to administrate the patrimony of their Churches¹⁷¹.

¹⁶⁹ Ibidem.

¹⁷⁰ On the dogmatic and canonical theology of this kind of "communio", see N. V. Dură, *Intercomuniune sau comuniune sacramentală? Identitatea eclezială și unitatea în credință* (*Intercommunion or sacramental communion? Ecclesial Identity and Unity in Faith*), in *Ortodoxia*, XL (1988), no. 4, pp. 15-58.

¹⁷¹ H. I. Marrou, *L'Eglise de l'Antiquité tardive (303-604)*, Paris, 1985, p. 36-55; N. V. Dură, C. Mititelu, *The Juridical-Canonical Basis of the Management of Movable and Immovable*

The fact that among the hierarchs of these local autocephalous Churches - expressly cited by the edicts of Emperors Gratian, Valentinian and Theodosius in the years 380 and 381 as models to be followed in terms of the confession of the right (Orthodox) faith formulated by the Fathers of the First Ecumenical Council - was also "Terennius, episcopo Scythiae", i.e. bishop Terentius (Gerontius) of Scythia Minor, one of the erudite "Scythian" hierarch-monk¹⁷², who held and honored the first See of the Church of the province (eparchy) of Scythia Minor in his quality of Archbishop of Tomis and Metropolitan of the eparchy of Scythia, prove à l'évidence not only his spiritual and doctrinal authority, but also the status of the autocephaly of his Church among the other local Churches of the Ecumenical (Catholic/Universal) Church of that epoch.

Among these bishops of Tomis was also Saint Theotimos, Metropolitan of Scythia Minor (cca. 390-410), a writer and friend of St. John Chrysostom, whom he visited him many times in Constantinople. He succeeded Saint Gerontius as bishop of Tomis. His name is also mentioned by Sf. Jerome in his book „On illustrious men”, describing him as a great theologian, educated also in philosophy, hence the fact that the ancient historians referred to him as „the Philosopher”. About Saint Theotimos, the Christian historiography also mentions that he has been teacher of Saint John Cassian († 435)¹⁷³.

Instead of conclusions

From the examination of the text of the Acts of some Councils of the first millennium, of the legislation of the Eastern Church, of some Episcopal Lists (Notitiae Episcopatum) and of some archeological discoveries came out that the hierarchs with episcopal See on Tomis, the metropolis of the Roman province of Scythia Minor, bore the title of "archbishop", and after the year 325 the Archbishop of Tomis associated to him the title of "metropolitan" of Scythia Minor.

Ecclesiastical Property, in "Ovidius" University Annals, Economic Sciences Series, vol. XXIII, nr. 1, 2023, p. 344-351.

¹⁷² C. Mititelu, *Dacian-Roman Cultural Personalities from Scythia Minor (4 -6th Centuries) and their Contribution to the Affirmation and Promotion of a Humanistic-Christian Culture at European Level*, in **3rd Central & Eastern European LUMEN - New Approaches in Social and Humanistic Sciences**, Chisinau, 2017, 2018, ed. V. Manolachi, C. Rus, S. Rusnac, ed. Lumen, p. 316-331.

¹⁷³ C. Mititelu, *Saint John Cassian The Founder of Occidental Monasticism*, in *Christian Researches*, VI, 2011, p. 32-49; C. Mititelu, *Mărturii ale Tradiției hagiografice, răsăritene, despre Sfântul Ioan Casian (Testimonies of the Eastern hagiographical tradition about St. John Cassian)*, in *Revista de Teologie Sfântul Apostol Andrei*, Anul XVIII, nr. 1 / 2014, p. 155-165.

Indeed, from 325 until the 11th century, when the last Metropolitan Anicetus of Tomis (10th-11th century) and "Metropolitan Basil of Tomis" (11th century) were identified, they were entitled as archbishops of Tomis and metropolitans of Scythia Minor.

The legal status of the Church primates of the Roman province (eparchy) of Scythia Minor has both a solid historical and legal basis, being attested not only by different historical sources and the text of the State and Church legislation of the first millennium, but also by the Acts of some ecumenical and local synods of that period, in which we also find – in their „Notitiae Episcopatum” – the signatures of the tomitan hierarchs, both as bishops, archbishops and metropolitans, that is as „primates” of an apostolic and autocephaly Church.

The tomitan hierarchs preserved the titles as primates of this autocephaly Church at least until the 10th – 11th century, when Byzantium's presence on the Danube to regain the frontiers lost during the great Slavic invasion south of this river in the first half of the 7th century, would lead to the disappearance of the autocephaly of some ancient local Churches, since they were passed under the jurisdiction of the Patriarch of Constantinople.

From the same period (10th-11th century), we also have the first written mentions about the South Danubian Vlachs (Romanians), found even "in the heart of the Balkan Peninsula"¹⁷⁴, and in this period the two branches of the Vlachs, North Danubian and South Danubian, struggled not only for their ethnic identity, but also for their political independence vis-à-vis of Byzantine military power.

With the military victories of the Byzantines in 971, the South Danube area returned to Byzantine rule, which lasted until the beginning of the 13th century. During this period, some archbishoprics subordinated to the Patriarchal See of Ohrid came under the jurisdiction of the Patriarchate of Constantinople, as was the case with the archbishopric of Dorostolon (Bulgaria) in 1020, located in Dobrudja province of south of Danube.

In the same century (11th century), the Byzantines established more greek bishoprics on the Danube, and other ancient episcopal Sees, like that of Dristra, southern Dobrudja, which was elevated to the rank of metropolitan See, but it was placed under the canonical jurisdiction of the Patriarchate of Constantinople. At the north of the Danube, the Byzantines established the metropolitan See of

¹⁷⁴ G. Zbucea, *Revenirea Imperiului bizantin la Dunărea de Jos (The return of the Byzantine Empire to the Lower Danube)*, in *Istoria Românilor*, vol. III, ed. a II-a, Ed. Enciclopedică, București, 2010, p. 319-320.

Axiopolis (Cernavoda/Romania), which they also placed it under the jurisdiction of the Patriarchate of Constantinople.

In fact, from this century onwards, the Byzantines reactivated not only their policy of hellenization of the autochthonous element of the local Churches of north and south of the Danube, but also their policy to put them under direct obedience of the Patriarchate of Constantinople, thus abolishing the ancient state of autocephaly of these Churches.

It was precisely in this historical context that the See of Tomis disappeared from the landscape of ecclesiastical life, whose Primates were either called to the center, i.e. to Constantinople, or transferred to other ecclesiastical centers¹⁷⁵, such as those of the Lower Danube and the Black Sea, or at the north of Danube, as it happened with the Greek hierarch Hyacinth of "Vicina", the ancient Romanian territory at the mouth of the Danube, which came under Byzantine rule, and then under the Tartars and Genoveses.

The bishop Hyacinth of Vicina had however the chance to be transferred in 1324 - at the request of the Voivode of Wallachia, Alexander Basarab, - to the Princely Court of Arges, where there was an old Romanian archiepiscopal and metropolitan See. But, by this transfer, made with the consent of the Byzantine Court of Constantinople, i.e. of the Emperor and the Patriarch, the two chieftains who exercised supreme power in the Byzantine state, the Church of the Vlachs of north of the Danube was placed, volens-nolens, under the jurisdiction See of Constantinopolitan Patriarchate¹⁷⁶.

Despite this reality, the Church of North of Danube managed to affirm its ancient status of autocephaly¹⁷⁷ through various acts that reflect this ecclesiastical reality, such as the Consecration of the Holy and Great Myrrh (Μῆρρον)¹⁷⁸ in Romanian soil, the canonization of the local Saints etc.

¹⁷⁵ R. Theodorescu, *Civilizația din spațiul carpato-dunăreano-pontic. Structurile eclesiastice (Civilization from the Carpatho-Danube-Pontic space. Ecclesiastical structures)*, în *Istoria Românilor*, vol. III, ..., p. 501 sq.

¹⁷⁶ I. Dură, *Recherches sur l'histoire des Pays roumains et leur Eglise (XVIe - XIXe s.)*, Bruxelles, 1985, p. 1-129.

¹⁷⁷ N. V. Dură, *Forme și stări de manifestare ale autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române. Mărturii istorice, eclesiologice și canonice (Forms and states of manifestation of the autocephaly of the Romanian Orthodox Church. Historical, ecclesiological and canonical testimonies)*, in vol. *Autocefalia, libertate și demnitate*, Ed. IBMBOR, București, 2010, p. 113-155.

¹⁷⁸ I. Dură, *Sfînțirea Sfântului și Marelui Mir în Biserica Ortodoxă Română (sec. XVI-XIX) (The Sacrament of the Holy and Great Myrrh in the Romanian Orthodox Church (16th-19th centuries))*, in *Biserica Ortodoxă Română*, CIII (1985), nr. 7-8, p. 549-561.

In the same situation were also other Orthodox Churches, which in the last years finally regained their autocephaly from the Patriarchate of Constantinople, including their right to consecrate the Holy and Great Myrrh, that is by their own bishops under the leadership of their Primates, as it was also happened – in the first millennium – in Church of Scythia Minor, where its Primates, the Archbishops of Tomis, together with all the other bishops, managed to preserve the ancient status of autocephaly of their apostolic Church by all these inherent acts accomplished by every local autocephaly Church according the „ancient customs” (cf. can. 6 Syn. I ec.).

References:

1. *Acta conciliorum oecumenicorum*, ed. E. Schwartz, tom I, vol. IV.
2. *Apostle Andrew, the Holy and All-Praised First-Called*, <https://www.oca.org/saints/lives/2023/11/30/103450-apostle-andrew-the-holy-and-all-praised-first-called>.
3. *Beveregius, G., Synodikon sive Pandectae canonum SS. Apostolorum, et Conciliorum ab Ecclesia Graeca receptorum*, tom I, Oxonii, 1672, p. 678.
4. Bright, W., *Notes on the canons of the First Four general Councils*, Oxford, 1882.
5. *Corpus Juris Civilis*, III Novellae, Reprint of 1895 Berlin ed. Krueger, Mommsen, Schoell & Kroll, New Jersey, 2010.
6. *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*, Vol. 35, pars.2, Pragae/Vindobonae/Lipsiae, 1898, no. 217.
7. *Documents Illustrative of the History of the Church*, ed. B. J. Kidd, vol III, London 1941.
8. Dumitrașcu, I., *Scurt istoric al Titlului de Locțiitor al Tronului Cezareei Capadociei* (A brief history of the Title of Lieutenant of the Throne of Caesarea Cappadocia), <https://basilica.ro/factbox-scurt-istoric-al-titlului-de-loctiitor-al-tronului-cezareei-capadociei/>.
9. Dură, I., *Recherches sur l'histoire des Pays roumains et leur Eglise (XVIe - XIXe s.)*, Bruxelles, 1985.
10. Dură, I., *Sfântul Teotim I, episcopul Tomisului, drept autoritate a dreptei credințe în cadrul lucrărilor Sinodului IV ecumenic* (St. Theotimus I, bishop of Tomis, as an authority of the right faith in the works of the Fourth Ecumenical Council), in *Biserica Ortodoxă Română*, CVI, 1988, nr. 5-6, p. 92-96.
11. Dură, I., *Sfințirea Sfântului și Marelui Mir în Biserica Ortodoxă Română (sec. XVI-XIX)* (The Sacrament of the Holy and Great Myrrh in the

- Romanian Orthodox Church (16th-19th centuries)), in *Biserica Ortodoxă Română*, CIII (1985), nr. 7-8, p. 549-561.
12. Dură, N. V., *About "Publius Ovidius Naso" († 17 p. Chr. n.) and His Poems Written in the "Getae" Language*, in *Diversity in Coastal Marine Sciences*, ed. by C. Finkl, C. Makowski, Springer 2018, p. 67-78.
 13. Dură, N. V., *Actele și Canoanele Sinoadelor ecumenice, mărturii indubitabile privind statutul canonic-juridic al Întâistătorului Bisericii din eparhia "Scythia Minor". "In Honorem": Înaltpreasfinției Sale, Teodosie, Arhiepiscopul Tomisului, cu prilejul împlinirii a două decenii de rodnică lucrare pastorală (The Acts and Canons of the Ecumenical Synods, unquestionable testimonies regarding the canonical-juridical status of the Primate of the Church of the Eparchy of "Scythia Minor". "In Honorem": To His All-Honorable Theodosius, Archbishop of Tomis, on the occasion of his two decades of fruitful pastoral work)*, in vol. *Arhiepiscopul Teodosie, părintele nostru: 20 de ani de arhierie la Tomis*, Ed. Arhiepiscopiei Tomisului, Constanța, 2021, p. 144-215.
 14. Dură, N. V., *Biserica „Vlahilor” (Românilor) din Nordul Dunării și relațiile ei canonice cu principalele Scaune episcopale din Sudul Dunării (sec. IV-XIV) (The Church of the "Vlahilors" (Romanians) in the North of the Danube and its canonical relations with the main Episcopal sees in the South of the Danube (4th-14th centuries))*, in *Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă, Universitatea București*, 2002, p.353-367.
 15. Dură, N. V., *Denis Exiguus (Le Petit) (465-545). Précisions et correctifs concernant sa vie et son oeuvre*, in *Revista Española de Derecho Canonico*, L (1993), p. 279-290.
 16. Dură, N. V., *Dionysius Exiguus and the Popes of Rome*, in *Biserica Ortodoxă Română*, CXXI (2003), no. 7-12, p. 459-468.
 17. Dură, N. V., *Forme și stări de manifestare ale autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române. Mărturii istorice, ecleziologice și canonice (Forms and states of manifestation of the autocephaly of the Romanian Orthodox Church. Historical, ecclesiological and canonical testimonies)*, in vol. *Autocefalia, libertate și demnitate*, Ed. IBMBOR, București, 2010, p. 113-155.
 18. Dură, N. V., *Intercomuniune sau comuniune sacramentală? Identitatea eclezială și unitatea în credință (Intercommunion or sacramental communion? Ecclesial Identity and Unity in Faith)*, in *Ortodoxia*, XL (1988), no. 4, pp. 15-58.
 19. Dură, N. V., *Întâistătorul în Biserica Ortodoxă. Studiu canonic (The Primate in the Orthodox Church. Canonical study)*, in *Studii Teologice*, XL (1988), nr. 1, p. 15-50.

20. Dură, N. V., *Le Régime de la synodalité selon la législation canonique, conciliaire, oecuménique, du Ier millénaire*, Ed. Ametist 92, București, 1999.
21. Dură, N. V., *The Church from "Scythia Minor" and Her "First standing Hierarchs" of Tomis*, in vol. *Telling Stories of Hope - Reconciliation in South East Europe Compared to World-Wide Experienc*, Festschrift in Honour of Rev. Dieter Brandes to his 65th Birthday, ed. V. Grăjdian, O. Lukács, Evangelische Verlagsanstalt GMBH Leipzig, 2010, p. 242-287.
22. Dură, N. V., *The Protos in the Romanian Orthodox Church According to its Modern Legislation*, in *Kanon*, vol. IX, 1989, p. 139-161.
23. Dură, N. V., Mititelu, C., *Romanian Dobrogea, a European Model of Interethnic and Interreligious Cohabitation avant la letter*, in *Batumi past and present, XII*, Proceedings, Batumi 2022, p. 110-123.
24. Dură, N. V., C. Mititelu, *The Juridical-Canonical Basis of the Management of Movable and Immovable Ecclesiastical Property*, in "Ovidius" University Annals, Economic Sciences Series, vol. XXIII, nr. 1, 2023, p. 344-351.
25. Eliade, M., *Românii. Scurtă istorie* (Romanians. A Brief History), Ed. Teșu, Bucharest, 2021.
26. *Ephesus and Chalcedon. Acts of the Councils*, trans. A. J. Festugière, Paris, Beauchesne, 1982.
27. Herodot, *Cele mai frumoase Istorii (The most beautiful Histories)*, trad. A. Piatkowski and F. Vanț-Ștef, Ed. Humanitas, București, 2018.
28. *Holy Apostles Stakhys, Apelles, Amplias, Urban, and Narcissus of the 70*, <https://www.oca.org/saints/lives/2023/10/31/103132-holy-apostles-stakhys-apelles-amplias-urban-and-narcissus-of-the>.
29. *Istoria Românilor*, vol. III, ed. a II-a, Ed. Enciclopedică, București, 2010.
30. Justinianus, *Corpus iuris civilis*, ed. stereotipa, vol. Testium. Novellae, R. Schoell, W. Kroll, New York, 2010.
31. Kiminas, D., *The Ecumenical Patriarchate: A History of Its Metropolitanates with Annotated Hierarchy Catalogs*, vol. I, Wildside Press LLC, USA, 2009.
32. Kvesitadze, G.; Dură, N. V., *The Roots of the Georgian and Romanian Science and Culture*, Ed. Academiei Oamenilor de Știință din România, București, 2017.
33. *Les conciles oecuméniques*, t. II, *Les décrets*, vol. 1, *Nicée à Latran V*, ed. G. Alberigo et. all., Paris, Ed. du Cerf, 1994.
34. Mansi, J. D., *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, Florentius et Venetianus editores 1758 – 1798.
35. Marrou, H. I., *L'Eglise de l'Antiquité tardive (303-604)*, Paris, 1985.
36. Migne, J. D., *Latin Patrology*, vol. 67.

37. Mititelu, C., *About the Right to the Freedom of Religion*, in vol. *Rethinking Social Action. Core Values*, coord. A. Sandu et al., Bologna (Italia), 2015, p. 833-838.
38. Mititelu, C., *Dacian-Roman Cultural Personalities from Scythia Minor (4 - 6th Centuries) and their Contribution to the Affirmation and Promotion of a Humanistic-Christian Culture at European Level*, in **3rd Central & Eastern European LUMEN - New Approaches in Social and Humanistic Sciences**, Chisinau, 2017, 2018, ed. V. Manolachi, C. Rus, S. Rusnac, ed. Lumen, p. 316-331.
39. Mititelu, C., *Mărturii ale Tradiției hagiografice, răsăritene, despre Sfântul Ioan Casian (Testimonies of the Eastern hagiographical tradition about St. John Cassian)*, in *Revista de Teologie Sfântul Apostol Andrei*, Anul XVIII, nr. 1 / 2014, p. 155-165.
40. Mititelu, C., *Saint John Casian The Founder of Occidental Monasticism*, in *Christian Researches*, VI, 2011, p. 32-49.
41. Mititelu, C., *The Council of Metropolitan See and Its Canonical Basis. An Orthodox Approach*, in *Ecumeny and Law*, vol. 7, 1, 2019, p. 53-76.
42. Naz, R., *Dictionnaire de droit canonique*, vol. V, Paris, 1953.
43. Păcurariu, M., *Istoria Bisericii Ortodoxe Române (History of the Romanian Orthodox Church)*, vol. I, Ed. Trinitas, Iași, 2004.
44. Percival, H. R., *The Seven Ecumenical Councils of the Undivided Church, Their Canons and Dogmatic Decrees, Together with the Canons of All the Local Synods which have received Ecumenical acceptance*, New York, 1900.
45. Rhali, G. A.; Potli, M., *Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων (Syntagma of the Divine and Holy Canons) (Athenian Syntagma)*, vol. II-III, Athens, 1852-1853.
46. *Tezaurul Mitropoliei Tomisului (The Treasury of the Metropolitanate of Tomis)*, Torini, Mundus Edizioni, 2023.
47. *The Bible or the Holy Scripture*, Ed. IMBOR, București, 2001.
48. *The Ecumenical Councils: History and Decrees*, ed. G. Alberigo, tom. I, Ed. de Cerf, Paris, 1994.
49. *The Novels of Justinian. A Completed Annotated English Translation (2018)* ed. D. J. D. Miller and P. Sarris, vol. I, Cambridge University Press.
50. *The Theodosian Code and Novels, and the Sirmondian Constitutions*, C. Pharr, T. Sherrer Davidson, M. Brown Pharr, New Jersey. 200.

The Epoch of Matthew Basarab and Its Significance in the South-East European Context

მათეუს ბასარაბის ეპოქა და მისი მნიშვნელობა სამხრეთ-აღმოსავლეთ ევროპის კონტექსტში

Alin Căţoiu

PhD student at Ovidius University
of Constanta, Romania

ORCID: //orcid.org/0009-0003-5577-541X

Abstract: This study presents the most important cultural-religious achievements produced during the reign of Matei Basarab, who reigned in Wallachia between 1632 and 1654. The long reign of Matei Basarab was an era of religious fervour and cultural development. It was he who made a major contribution to replacing the Slavonic language with Romanian in official, religious and civil life. He introduced the first written legislation: the *Pravila* (printed at the Govora Monastery, 1640), as well as the *Pravila Îndreptarea legii* (Târgovişte, 1652). Matthias Basarab also built dozens of churches from the ground up, as well as rebuilding many others, both in the country and outside – on Mount Athos (in 1645, he paid the taxes for the entire Holy Mountain), and on the territory of present-day Bulgaria, in Vidin and Şistov. The last part of the study therefore examines his role as a protector of south-eastern European culture and as a supporter of Orthodoxy, who was an assiduous advocate of both the unaltered preservation of Orthodox tradition and the promotion of a Christian European civilisation. In this way, the era of Matei Basarab exemplifies historian Nicolae Iorga’s paradigm of “Byzantium after Byzantium”.

Key words: Matei Basarab, Romanian Orthodox Church, Byzantium after Byzantium

ალინ კატოიუ

კონსტანცას ოვიდიუსის უნივერსიტეტის
დოქტორანტი, რუმინეთი

ORCID: //orcid.org/0009-0003-5577-541X

აბსტრაქტი: ნაშრომში მიმოხილულია ყველაზე მნიშვნელოვან კულტურულ-რელიგიურ მიღწევები, რომლებიც განხორციელდა მათეუს ბასარაბის მმართველობის პერიოდში. ის ვლახეთს 1632-1654 წლებში მართავდა. მათეუს ბასარაბის ხანგრძლივი მმართველობა იყო რელიგიური აღორძინებისა და კულტურული განვითარების ეპოქა. სწორედ მისი მეშვეობით მოხდა სლავური ენის ჩანაცვლება რუმინულით ოფიციალურ,

რელიგიურ და სამოქალაქო ცხოვრებაში. მან შემოიღო პირველი წერილობითი კანონმდებლობა: *Pravila* (დაბეჭდილი გოგორას მონასტერში, 1640) და *Pravila Îndreptarea legii* (ტირგოვიშტე, 1652). მათეუს ბასარაბმა აგრეთვე ააშენა ათეულობით ახალი ეკლესია და მრავალი სხვა აღადგინა როგორც ქვეყნის შიგნით, ასევე მის ფარგლებს გარეთ – ათონის მთაზე (1645 წელს გადაიხადა მთლიანი წმინდა მთის გადასახადები) და თანამედროვე ბულგარეთის ტერიტორიაზე, ვიდინსა და შისტოვში. შესაბამისად, კვლევის ბოლო ნაწილი ანალიზებს მის როლს სამხრეთ-აღმოსავლეთ ევროპის კულტურის დამცველად და მართლმადიდებლობის მხარდამჭერად, რომელიც აქტიურად იცავდა როგორც მართლმადიდებლური ტრადიციის უცვლელად შენარჩუნებას, ასევე ქრისტიანული ევროპული ცივილიზაციის განვითარებასაც უწყობდა ხელს. ამგვარად, მათეუს ბასარაბის ეპოქა სრულად გამოხატავს ისტორიკოს ნიკოლაე იორგას მიერ ჩამოყალიბებულ კონცეფციას – „ბიზანტია ბიზანტიის შემდეგ“.

საკვანძო სიტყვები: მათეუს ბასარაბი, რუმინეთის მართლმადიდებელი ეკლესია, ბიზანტია ბიზანტიის შემდეგ

Introduction. Taking into consideration that words can take us closer and at the same time farther from the essence of words, Lucian Boia pointed to the fact that even the word *history* can be confusing. It presents the “curious trait of having the same name as its object of study” (Boia 2022: 11). In other words, history has the mission of rebuilding history. That way, *image* gets confused with *reality*. As a consequence, the past means legitimacy and justification, without it we cannot be sure of anything; on the other hand, history presents to us an illusion, because it is too massive to be confined between the walls of a library, it cannot fit between the covers of a book. Then, how can history be revived? In which manner can it be brought to the present? Only through a selection process, the author assures us. Still, it is a thoroughly selective process because “we select, of course, but not anything and anyhow. We choose the important elements, the most representative and meaningful. The history that we produce is a lot smaller than real history, but they are very much alike. It is the big history reduced to scale, its synthetic replica” (Boia 2022: 12).

The present study is this type of a selection process. The premise of this analysis is that the era of Matei Basarab, who reigned in Țara Românească between 1632-1656, exemplifies historian Nicolae Iorga's paradigm of "Byzantium after Byzantium" (Iorga 2002: 5). His theory was that the Romanian culture and civilisation are profoundly influenced by the Byzantium civilisation. For Iorga, Byzantium represents a continuity of the late, ancient world and its survival in the modern world, even after the fall of Constantinopol (1453). This way, there is a real

Byzantium (330- 1453) and an ideal Byzantium that expands until the beginning of the 19th century. The Byzantine continuity can be observed from three points of view: politics, civilisation and human.

On the other hand, other historians underlined the fact that the Romanian countries were part of the Byzantium Commonwealth that Dimitri Obolensky once talked about, stressing the interest of both parties (Obolensky 2002: 5). That way, once they were free from the Hungarian domination – Valahia in 1330, Moldova in 1365 –, Romanian rulers got enough power, ambition, independence and wealth that made them want to grow their prestige in the country and their status with the exterior by cementing their relations with the Empire: “they were not allowed to take example in the past Eastern European rulers’ behaviour in order to know that the first step towards the wanted path was getting a Church organisation subordinated to Byzantium” (Obolensky 2002: 284). On the other hand, there are at least three main reasons why the Byzantines were interested in the Romanian countries: 1) commerce; 2) the ambition of the Patriarch to consolidate and expand the hegemony in Eastern Europe; and most of all, 3) military, taking into account the wish to stop the Turkish threat- and Valahia, and in a small measure, Moldova, through their relations with the neighbouring country, Transilvania, were able to take an active role in the Buda crusades (Obolensky 2002: 285).

Synthesizing, the long reign of Matei Basarab was an era of religious fervour and cultural development. He had a major contribution in replacing Slavonic language with Romanian language in the official, religious and civil life. He introduced the first written law *Pravila* (printed at Govora monastery in 1640) (Dură, 1990: 58-79; Mititelu, 2012: 23-56), and also *Îndreptarea legii* (Târgoviște, 1652) (Dură, 2011: 25-48; Mititelu 2014: 56-89). Furthermore, Matei Basarab built a few dozens of churches, rebuild some other, in the country but also on the Athos Mountain (in 1645, he paid the taxes for the entire Holy Mountain), and present Bulgaria, in Vidin and Șistov.

In the following, we will present Matei Basarab’s role as protector of South- East European culture and defender of Orthodoxy, who fought assiduously to keep the Orthodox tradition unaltered and to promote a Cristian European civilization.

Matei Basarab- founder of churches and promoter of religious culture

It is said that Matei Basarab is the biggest founder of churches of the Romanians (Panaitescu 1976: 167-168; Costache 2010: 75). His accomplishments were in part due to the gentry that supported him, as they saw him as *a man of the country*. The

chronicler, Miron Costin, pointed to this aspect when he made an ampler characterization of the ruler, saying that he is the “happy man that rules over all the people in that country” (Costin 1958: 97). The same chronicler said that he is “a good ruler”. His qualities are a good judgement, perseverance, he was appreciated by the gentry, paying the tribute and fulfilling the Ottomans orders, mediating between the Ottomans and the Christian world, his persistence in reducing the tribute and taking care of the country, his opposition towards the Ottoman abuse, his lack of greed, maintaining peace (even for short periods of time). Therefore, a “good ruler” was one that had all “things settled”, being a good manager, ensuring the wealth of the country. He was also a founder, he was faithful, a good soldier, defender of the gentry, kind and wise. (It is the synthesis based upon the aspirations of Miron Costin, the chronicler) (Manea 2005).

His ruling, of over two decades, is remembered as an era of peace and internal stability for Țara Românească. Of course, this status was achieved through the payment of a big tribute, this being the result of his diplomatic affairs. Anyhow, even in the beginning of his reign, he exempted monasteries from paying taxes. That way, he made sure that he would have the support of the Church in his future endeavours, support that was going to double the civil authority.

The list of churches, monasteries that Matei Basarab rebuilt, restaured and built in Țara Românească is long. Some researchers talk about 43 churches and monasteries in the cities and the villages of the country (Stoicescu 1982: 57). Nicolae Stoicescu affirmed: “there is almost no old foundation that has not been repaired or rebuilt, depending on the case, and we can firmly say that the entire country is like a massive building site in which all of the old monuments were given new clothing” (Stoicescu 1988: 223; Teodorescu 2012).

Still, the ruler did not forget about the Romanians that inhabited other countries. He built a church at Porcești, in Sibiu, Soveja monastery in Moldova, and three other places of worship on Bulgarian soil, next to the Danube, like the ones in Vidin and Svištov.

We also have to remember that some of his foundations were real citadels, with fortifications (especially those along the Danube, those from Moldova and the ones near București).

At the same time, there are also important his foundations at the Athos Mountain. With the help of his donations, were restaured and embellished the following monasteries: Xenofon, Dionisiu, Hilandar, Simonopetra, Pantocrator, Russikon, etc.

A very important subject for the ruler was the legislative sistem. With this in mind, it was published in 1652 the manuscript *Îndreptarea legii*, which settled a great deal

of legal aspects. Even the submission of some of the big monasteries towards Athos did not escape his attention: starting with 1639, Matei Basarab prohibited this; the interdiction sanctioned 22 monasteries (until 1641, their number will grow to 39). The consequence of this act was a better management of the riches in the country, which were better stipulated than before.

The European importance of Matei Basarab's era – research study, his diplomatic affairs

The beginning of the 17th century marked the ending of the *warrior rulers* and the start of the diplomatic period, of political, marital and personal negotiations with the political leaders of the time (Bădulescu 2017: 125-132). The Romanian countries were at the crossing of the interests of three empires (Ottoman, Habsburgic and Czarist), based on heterogeneous and antagonical religious structures and the reason why Romanian leaders tried to preserve their faith through skillful relationing (military, diplomatic and religious) with them. Concerning the mission of the Romanian Orthodoxy, it can be observed that, internally it was an “era of cultural enrichment, triumph of the national language, and affirmation of some cultural personalities” (Sîrbu 1992: 7). Mihai Eminescu defined this century as “the most patriotic epoch of our history” (Eminescu 1941: 295).

The content of four letters written by Pope Inocentius the 10th and directed to Vasile Lupu of Moldova and Matei Basarab of Țara Românească, attest to the fact that besides the external political collaboration between the two countries and the Papal State there were also some positive religious rapports. In Traian Diaconescu's opinion, the external mission of the Romanian Orthodoxy of the 17th century meets some progress between the two “heralds of ecumenism” and anticipates “our European integration” (Diaconescu 2007: 113).

The historian Ioan Sîrbu appreciated the fact that Matei Basarab “managed to reestablish the prestige of Țara Românească since the time of Neagoe Basarab, as a spiritual and political ruling force of Orthodox Christianity” (Sîrbu 1992: 7). The correspondence of Pope Inocentius the 10th and Matei Basarab reflects much more cordial and close relations than the ones that he had with Vasile Lupu; this demonstrates the constant efforts of the Orthodox Church from Țara Românească in getting closer to the Roman- Catholic Church. It should be noted that Neagoe Basarab had asked the Pope a few decades earlier to initiate the union of the two Churches.

In the *Epistle of Pope Inocentius, the 10th to Matei Basarab* (May 20th, 1646) “it is revealed, in a laudable way, the favor and good faith “of the Wallachian leader “towards the orders of the religious men” from the Orders Saint Francis Minorits and Saint Bernard Minorits. He had accepted “the judgement of all controversies about the tasks of the bishops, the established norms of the” Pope “following the law indication, following the given decree” in the interior conflicts of the monks’ orders (Diaconescu 2007: 116). In the following letter, (May 16th, 1647) the Pontiff sovereign asks the ruler to peacefully apply the “established agreement” through “our authority from Fide Propaganda” and to assign the Târgoviște monastery to the “order of conventual minorits”. The Protectionism and the Romanian political interventions in applying the decisions of a super- nationalistic Church were considered “services” to which the Pope responded with “affection and adjustment, given the circumstances” (Diaconescu 2007: 117). Pope Inocentius the 10th will leave both factions of minorits monks in the care of the Romanian ruler’s judgement: “because you help and take care of them, they have all been allotted to you, so they can be more tranquil in the spiritual care of Latin Catholics” (Diaconescu 2007: 118).

Matei Basarab created a “diplomatic apparatus” (Sîrbu 1992: 9) consisting of educated men, whose external political mission which superposed the missionary objectives of the Romanian Orthodoxy. As a part of the fight to free the Orthodox people from the Balkans, Matei Basarab will take advantage of the weakness of the Ottoman Empire involved in the war with Persia and will lead peace talks with the Christian powers: the German Empire, the Polish Kingdom, the Venetian Republic and the Russian Empire, hoping to make alliances that will help him. The Orthodox Church from Țara Românească will take part in an active way at the diplomatic efforts of the ruler through correspondence, church translators, symbolic donations of holy relics and bookish efforts, and research of theological orthodox sources.

Matei Basarab’s relationship with Transilvania gets better with the help of the Orthodox Church, which will organize a punctilious visit. The Habsburgic Imperial Court writes to the Wallachian ruler and the Ipek patriarch to recruit mercenaries in order to fight against the Turks (Sîrbu 1992: 47). Prince Rackozy receives “The Transalpine Archbishop”, escorted by the highlander noblemen, at Alba Iulia on May 7th, 1636. The peace talks materialized in a “strong alliance” in which the princes “promised to protect and support each other against Lupu and the Turks’ attacks (Sîrbu 1992: 93). The relations between Moldova, Țara Românească and Transilvania were constantly strained by the territorial ambitions of Vasile Lupu (who demanded Țara Românească and Transilvania) and the lack of trust that the prince of Transilvania showed to the ruler of Țara Românească, which, in a report

commissioned by the Roman-Catholic archbishop of Gran, was considered „heretical” (Sîrbu 1992: 106-108).

The external mission of the Church was often intermediated by laic orthodox diplomats. A very good example is the return of Petru Deodat, friend of Matei Basarab, from the diplomatic mission to the Pontiff sovereign, in January 1652. The bishop of Prizren, Francisc Soimirovič, accompanied him, on the road home, through Germany, Hungary and Transilvania; “Matei Basarab used him in political missions”, and he brought “the news from the Pope about the imminent coalition against the heathens.” Upon the arrival, the ruler receives the bishop with “the highest honors, accepting the gifts and relics sent by the Sacred Congregation..., laying them out in a church as a true Christian, for them to be worshipped.” The respect shown to the Roman Pontiff, as seen in the correspondence, did not lack “hidden political thoughts”.

The ruler’s ardour for Orthodoxy is also reflected in his efforts to rediscover written sources of the orthodox faith at the urge and under the guidance of the metropolitan bishop Ștefan. Their collaboration led to the search of the patristic, liturgical and dogmatic manuscripts in the Holy Land. His abhorrence towards the moral and dogmatic laxity of the orthodox patriarch of Constantinopol, Chiril Lukaris, who relied either on the Protestants or on the Catholics”, determined them to ask for the blessing of the patriarch of Jerusalem in order to start the translation (Sîrbu 1992: 154).

Conclusions. Within the country, Matei Basarab supported the Romanian Orthodoxy mission by expanding the network of monasteries and churches (built or restored), the printing activity (he founded printing presses and a “paper mill” in Râmnicu Vâlcea) and translating church literature (canonical, liturgical and spiritual) from Slavic, Greek and Latin into Romanian. The literary Romanian language, cristalized in the Middle Ages was enriched by the new word creations (poetical and liturgical) inspired from the ancient language, the true “stylistic matrix” of the Romanian spiritual values (Blaga 1969: 105-117; Stăniloae 1997: 7-15).

“The main feature of Matei Basarab’s political thinking – Ion Sîrbu wrote – was a reach to history, to the country’s tradition. ... Another person that will do this, brilliantly, will be Constantin Brâncoveanu ... If Neagoe Basarab has been his model in culture development, Mihai Viteazul served as an elevating example in defending freedom ... Matei Vodă Basarab was granted the title *of master and ruler of these Dacian countries*” (Sîrbu 1992: 9). The unionist political ambitions of Matei Basarab were doubled by the wish to unite Romanians into one religious structure,

under the guidance of the Metropolitan Bishop of Țara Românească. At the same time, he was concerned with the consolidation of interorthodox relations, in order to manifest a unique consciousness regarding the Church that is, “one, holy, ecumenical and apostolical”.

Bibliography:

1. Bădulescu M., 2017. *Ortodoxia românească – punte între Orient și Occident* [Romanian Orthodoxy – bridge between the Orient and the Occident], Sibiu, Agnos Publishing House.
2. Blaga L., 1969. *Trilogia culturii. Orizont și stil* [The culture Trilogy. Horizont and style], Foreword by Dumitru Ghișe, Bucharest, Editura pentru Literatură Universală,.
3. Boia L., 2022. *O privire teoretică asupra istoriei* [A theoretical look at history], Bucharest, Humanitas Publishing House.
4. Costache M., 2010. ”The clerical foundations of Matei Basarab and Vasile Lupu”, in *Analele Buzăului* II, Buzău, pp. 75-83.
5. Costin M. 1958. *Opere* [Works], Bucharest, ESPLA Publishing House.
6. Diaconescu T., 2007. ”Latin diplomatic letters”, in *Buletin istoric*, Roman-Catholic Episcopal Iași, The Departament of historical research, No. 8, Presa Bună, Iași, pp. 113-117.
7. Dură N.V., 1990. *350 de ani de la tipărirea Pravilei de la Govora. Contribuții privind identificarea izvoarelor sale* [350 years since the printing of the Govora Rule. Contributions regarding the identification of its sources]. în *Altarul Banatului*, I, 3-4, pp. 58-79.
8. Dură N.V., 2011. *The Byzantine Nomocanons, fundamental sources of old Romanian Law*, in Proceedings “Exploration, Education and Progress in the third Millennium”, Galați University Press, Galați, I, 3, pp. 25-48.
9. Eminescu M., 1941. *Opera politică (1880-1883)* [Political works (1880-1883)], ed. I. Crețu, Bucharest.
10. Iorga N., 2002. *Bizanț după Bizanț* [Byzantium after Byzantium], translated by Liliana Iorga-Pippidi, Bucharest, Gramar Publishing House.
11. Manea N., 2005. ”Political terminology and legitimacy in Miron Costin – the reign of Matei Basarab”, <http://C:/Users/Ciprian.Toroczka/Downloads/17.18-Valachica-Studii-si-cercetari-de-istorie-si-istoria-culturii-2005-Manea.pdf>.
12. Mititelu C., 2012. *Pravilele românești, tipărite, din secolul al XVII-lea. Infrațiuni și pedepse* [Romanian printed laws from the 17th century. Crimes and punishments], București, Ed. Didactică și Pedagogică RA.
13. Mititelu C., 2014. *Vechi instituții europene prevăzute de legislația nomocanonică din secolul al XVII-lea (Pravila de la Iași și Pravila de la*

- Târgoviște*) [Old European institutions provided for by nomocanonical legislation from the 17th century (Iași Pravila and Târgoviște Pravila)], Ed. Universitară, București.
14. Obolensky D., 2002. *Un commonwealth medieval: Bizanțul* [A medieval Commonwealth: Byzantium], translated by Claudia Dumitriu, Bucharest, Corint Publishing House.
 15. Panaitescu P.P., 1976. "Matei Basarab, the greatest founder of our nation's churches", in *Prinos Î.P.S.S. Nicodim, Patriarhul României* [*Prinos Î.P.S.S. Nicodim, Romania's Patriarch*], Bucharest.
 16. Sîrbu I., 1992. *Relațiile externe ale lui Matei Basarab 1632-1654 (cu privire la istoria Orientului European)* [Foreign relations of Matei Basarab 1632-1654 (in regard to the history of the European Orient)], Translated by Rudolf Gräf, Preface by Ștefan Ștefănescu, Timișoara, Editura de Vest.
 17. Stăniloae D., 1997. *Poziția Domnului Lucian Blaga față de Creștinism și Ortodoxie* [Mister Lucian Blaga's position towards Cristianity and Orthodoxy], Bucharest, Paideia Publishing House.
 18. Stoicescu N., 1982. "Culture and art during the reign of Matei Basarab", in *RMM* series MIA, 13, no. 2, pp. 51-60.
 19. Stoicescu N., 1988. *Matei Basarab* [Matthew Basarab], Bucharest, Academy Publishing House R.S.R..
 20. Teodorescu V., 2012. "The founder Matei Basarab, maker of some revaluations in the defence of some territories of Țara Românească by adapting some of the old clerical settlements to which he added his own achievements", http://bmim.muzeulbucurestiului.ro/fisiere/26-Bucuresti-Materiale-de-Istorie-si-Muzeografie-XXVI-2012_028.pdf.

Romanian Culture and Spirituality in the Phanariot Era
რუმინული კულტურა და სულიერება ფანარიოტთა ეპოქაში

Tudor Cosmin

PhD in Theology,

Ovidius University of Constanta, Romania

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-3577-9886>

Abstract: Regardless of the field it refers to, the history of the Romanian nation cannot be presented, analyzed and commented separately from the past and the bimillennial experience of Romanian Christianity. In art, the Church is present through its places of worship and iconography; in literature, the bibliographical roots from which today's Romanian language has developed were planted with much hard work, faith and diligence by hierarchs and writers of the Church; in education, the hallway of the churches still remains a point of reference for the evocations of many consecrated Romanian writers; in the sphere of social assistance, the Church has been present, in one form or another, since the beginning of its spread in Romania; in the field of thought and ideas, teachings, exhortations and doctrines on life and society belonging to prominent hierarchs and theologians of the Church; even in politics and administration, at least until the beginning of the modern period, many of the Orthodox hierarchs who have pastored over the centuries have been the protagonists of events and initiatives about which chroniclers have written significant pages of history. Such testimonies are evidence of the fact that history cannot make an initial distinction between Christianity and Romanianism, because there is an organic fusion between Orthodoxy and the Romanian soul. We appear in history simply as a Romanian people.

Consequently, in the Phanariot era (1716-1821), we can say that the culture and spirituality of the Romanians people have the same common denominator: the confession of the Orthodox faith by deed and word.

Keywords: Romanian culture, spirituality, Phanariot era, Orthodox Church, Romanian identity, Christianity, Ottoman Empire, western culture, influences of secularisation.

ტიუდორ კოსმინი

თეოლოგიის დოქტორი,

კონსტანცას ოვიდიუსის უნივერსიტეტი, რუმინეთი

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-3577-9886>

აბსტრაქტი: მიუხედავად იმისა, თუ რომელ სფეროს ეხება, რუმინული ერის ისტორია ვერ იქნება წარმოდგენილი, გაანალიზებული და განხილული ცალკე, რუმინული ქრისტიანობის ორიათასწლოვანი გამოცდილებისა და წარსულის გარეშე. ხელოვნებაში ეკლესია წარმოდგენილია თავისი სალოცავი ადგილებით და ხატწერით; ლიტერატურაში – ბიბლიოგრაფიული ფესვებით, რომლებითაც დღევანდელი რუმინული ენა განვითარდა, რისთვისაც დიდი შრომა, რწმენა და გულმოდგინება ჩადეს ეკლესიის იერარქებმა და მწერლებმა; განათლებაში – ეკლესიების გალერეა კვლავ რჩება საკვანძო ობიექტად მრავალი გამოჩენილი რუმინელი მწერლის ხსოვნაში; სოციალური დახმარების სფეროში ეკლესია ერთგვარი ფორმით წარმოდგენილია თავისი გავრცელების დასაწყისიდანვე რუმინეთში; აზრისა და იდეების სფეროში კი – ცხოვრების და საზოგადოების შესახებ ეკლესიის ცნობილი იერარქებისა და თეოლოგების მოძღვრებებით, შეგონებებითა და დოქტრინებით; თუნდაც პოლიტიკასა და ადმინისტრაციაში, სულ მცირე, თანამედროვე ეპოქის დასაწყისამდე, მრავალი მართლმადიდებელი იერარქი, რომლებიც საუკუნეების განმავლობაში მწყემსავდა ხალხს, მნიშვნელოვანი მოვლენებისა და ინიციატივების მთავარი მოქმედი პირები იყვნენ, რომელთა შესახებაც მემატაიანეებიც გვამცნობენ. მსგავსი ცნობები ცხადყოფს, რომ თითქმის არ არსებობს განსხვავება ქრისტიანობასა და რუმინულობას შორის, რადგან მართლმადიდებლობასა და რუმინულ სულს შორის ძალიან დიდი ორგანული კავშირია. ისტორიაში ჩვენ ვჩანვართ, როგორც ერთი მთლიანობა – რუმინელი ხალხი.

შესაბამისად, ფანარიოტთა ეპოქაში (1716-1821), შეგვიძლია ვთქვათ, რომ რუმინელი ხალხის კულტურასა და სულიერებას ერთი საერთო მრიცხველი აქვს: მართლმადიდებლური რწმენის აღსარება როგორც საქმით, ისე სიტყვით.

საკვანძო სიტყვები: რუმინული კულტურა, სულიერება, ფანარიოტთა ეპოქა, მართლმადიდებელი ეკლესია, რუმინული იდენტობა, ქრისტიანობა, ოსმალთა იმპერია, დასავლური კულტურა, სეკულარიზაციის გავლენები.

Introduction. Etymologically, the term *culture* originates in Latin, where the noun *cultus*, *-us* has a variety of meanings, including those of cultivating, educating, caring for, or honouring the gods[1]. The Romans used this term in its original sense of *cultivating the land*. Of the Latin writers, Horace and Cicero used the term *cultus*, *-us* also in the sense of cultivation of the spirit. In Cicero we find a parallel between *cultura agrorum* and *cultura animi*, by the latter expression he means an effort of education, of training, whose main purpose is the fruition of the intellect,

which is not limited to instruction, to the accumulation of knowledge, but includes education in the broad sense, obtained through education and through the personal experience of the individual.

Many centuries later, humanist thought highlighted the role of *culture* as a form of human education and intellectual development. At the beginning of the 20th century, the Irish writer William Butler Yeats (1865-1939) said that culture is the sanctity of the intellect. In the work entitled *Encyclopedia Concisa Britannica*, culture is defined as "the totality of human knowledge, beliefs and behaviour which is both the result and a component of the human capacity to study and pass on knowledge to succeeding generations. Thus, culture consists of language, ideas, beliefs, customs, taboos, codes, institutions, tools, technologies, works of art, rituals, ceremonies and symbols. It has played a crucial role in human evolution, enabling human beings to adapt the environment to their own purposes, rather than depending solely on natural selection. Every human society has its own culture or socio-cultural system. Differences between cultures are attributed to factors such as: different physical habitats and resources; the range of possibilities inherent in areas such as language, ritual and social organisation; historical phenomena such as the development of links with other cultures. Individual attitudes, values, ideals and beliefs are largely influenced by the culture (or cultures) in which the person lives. Cultural change occurs as a result of ecological, socio-economic, political, religious and other fundamental changes affecting a society"[2]. From the contents of the definition, it is noted that religion or religious beliefs and the symbols, ceremonies and rituals inspired by them are an integral part of a people's culture. The link between Christian religion and culture is also highlighted in the *Dictionnaire encyclopédique d'éthique chrétienne*, which states that "religion has always occupied a special place in cultural analysis. Religious practice is closely linked to the cultural sphere as a whole and contributes, through artistic, literary and architectural creations that enrich the culture of an entire society, even in the eyes of those who do not adhere to a religious tradition. The symbolic richness of Christianity has made possible a vocabulary and styles that cannot be ignored if we are to understand the forms and content of the cultural heritage"[3].

The close connection between culture and faith in God is a particular note in the history of the Romanian people. The great theologian, Dumitru Stăniloae, notes this specificity of Romanian culture, which developed on the shoal of faith, and mentions that "our Latin character is not foreign to the antiquity of our being as Thracians, who never moved from this middle space between the West and the East, but also from the combination in it of the Latin character and Orthodox Christianity"[4]. The national poet Mihai Eminescu also notes the communion and the luminous fruitfulness of the faith and culture of the Romanian people, when he

says that the Orthodox Church is "the spiritual mother of the Romanian nation, who gave birth to the unity of the language and the ethnic unity of the people"[5]. Also, for the philosopher Emil Cioran, if "we did not have Orthodoxy, we would be tabula rasa. Orthodoxy has never been dynamic; instead, it has never ceased to be national. It has done nothing but shut us up within ourselves and watch over our silence or our mourning"[6].

During the Phanariot period, which lasted throughout the 18th century, the culture of the Romanian area retained this particularity of resonating with the spirituality of the Romanian people. There is a very close relationship between culture and spirituality, each expressing itself through the other. On the other hand, it must be said that in the context of political and social changes, a strong influence of Western humanism was also noticeable in this period, to which was added the presence of elements from the Ottoman and Greek traditions.

1. Romanian cultural identity and spirituality until the invasion of the Phanariots

Father Dumitru Stăniloae speaks of Orthodoxy as "a particular way of living and expressing Christianity, which has helped man to find answers to the passing questions of the ages"[7]. For almost two thousand years, the Romanian people have lived this authentic Orthodoxy, transposing it throughout its history: in thought, in deeds, in ethnography, in folklore, in customs, in behaviour, in laws, etc. Where appropriate, Orthodox values and principles have also influenced Romanian culture and socio-legal specificities. The pravilnic tradition that developed in Romanian countries in the second half of the second millennium is a good and pragmatic example of this. In the 18th century, "Romanian culture was still maintained in the firm and with the characteristics of a feudal culture, with the predominance of literature and ecclesiastical spirit, with the control of lords and boyars over schools and printing houses"[8].

An important testimony proving the symbiosis between culture and religion can be found in the legal history of Romania. In Romanian countries, written law or *ius positivum* included canonical norms and Byzantine *nomocanonical* legislation, developed along Slavic lines. "In the Romanian Orthodox Church, until the middle of the 17th century, *nomocanons* circulated in the original, written in the *Paleo-slavonic language*" [9] and less frequently in Greek. Gradually, because the Greek and Slavonic languages were understood only by Slavs and Greeks, the *pravile* were translated into Romanian. Thus, in the period before the Phanariot era, the *pravilnik* tradition flourished both in Wallachia and in Moldavia. Representing written law, "established through the collaboration of the Byzantine state with the Church, the *nomocanons* had a certain official use in countries where the Orthodox

Church formed the ideological and political support of feudal society. In such countries, the nomocanons were not considered a right brought in from outside, since they constituted, by their canonical content, the very written law of the Church, whose hierarchs had judicial and disciplinary powers recognized by the Patriarchate of Constantinople"[10].

Thus, pravileas were the main forms of legal culture until the great initiatives of codification of Romanian law, which began with the second part of the Phanariot era. "Pravila was not a foreign law, because of its link with the church, with the empire, because of its universalist character (*ius gentius, nomoi ethnilcoi*), its content and because of the final ideological reference to its source. Also, the Pravila was not a right of occupation, which was installed in place of Romanian law, banishing it. Pravila was an element of the legal pluralism indispensable to the state and feudal society. We should also add feudal culture. It was applied alongside local law, sometimes being identical to it, or in cases where there was no local law, the replacement of local law by pravila was exceptional, but for superior interests or class interests, or individual interests, preference could be given to pravila solutions"[11]. However, it should not be forgotten that pravile were also forms of cultivation and development of the Romanian language over time, as well as references according to which the arts or social life or many of the Romanian socio-legal institutions and principles were developed.

Analyzing and talking about the presence of the idea of law and justice in Romania, historians of ancient Romanian law have concluded that, before it can be researched in pravile, hrisoave, zapise, court decisions, etc., it must be sought in "the treasury of Roman folklore: fairy tales, proverbs, folk poems, for in them the life of the people is better reflected"[12]. It should not be understood that, in Romania, culture is limited to the legal element. What should be emphasised is that any form of concretisation of culture, including in the legal sphere, was founded on a solid Christian foundation. Among the Romanians, Roman law was characterised by a co-growth and development with the Orthodox faith. For this reason, in both customary and pravilnic law, law "is related to moral values, to which the Roman jurists - in their definitions - expressly referred, that is, to Goodness, Truth and Equity"[12]. The association of law with the religious element and its development in the ecclesial space encouraged the development of nomocanonical culture. The old Romanian law was original, elastic and receptive, at the same time it was resistant and durable. With the advent of the pravile, the notion of written law also appeared and developed. The Moldavian lord himself, Dimitrie Cantemir, in his work, *Descriptio Moldaviae*, states that two kinds of judgment were applied in the divan of the lords: *ius non scriptum*, that is, an unwritten law, and *ius scriptum*, a written law, which had its roots in Greek (rather Byzantine) laws and in the

canonical ecclesiastical tradition.

Another defining aspect of the legal culture prior to the establishment of the Fanariote reigns is that the legislator did not impose a separation between the secular and the ecclesiastical. Until the great reforms of the 19th century, Romanian legal culture was characterised by a clear influence of the religious element. The Church and the culture of Byzantium have been dominant in Wallachia and in Moldavia since the first political organisations of this principality. The presence of the Church and, therefore, of the religious element in Romanian legal life and culture cannot be disputed. "Among the Romanians, the authentically Romanian law implies first of all the observance and application of the Christian-moral law, as it was laid down in the New Testament Revelation. In the past, in the Romanian countries, the rulers had only God and the law, that is to say, the Godly (religious-Christian) law, and the human, nomocanonical (State and ecclesiastical) law, both of them, however, from a synergistic (divine-human) will" [13]. The ruler Caragea noted this fact, namely that "the Romanian Country had from ancient times canons (i.e. laws) for the rights of its inhabitants" [14]. This perspective was most probably due to the fact that, in a Romanian society that was predominantly rural and less receptive to non-native elements, the moral law preached by the Church set behaviours that the community could not go beyond, as it risked undermining sacred values. "What is the State without the Church? A natural power, confined within the time and space conditions of earthly life. The Church, on the other hand, prepares man for the other order of existence" [15].

Referring to the impact that the religious element has had in the legal sphere and in the development of Romanian legislation, some scholars have noted that "for Romanians, religion served not only as a garment, but, above all, as an important organ, as the most important organ of life: as the heart, which spreads healthy blood throughout the body and sustains life. More than 80% of the acts of public life have the seal, approval or disapproval of the Church, in a past which for the eternity of history is not too much"[16].

It was remarked at one point that "the spiritual life of a people is reflected in its writing and in its printing"[17]. On the background of this statement, we would also add that Romanian legal culture and, why not, Romanian culture in general, until its modernisation, reflects the presence of the religious element. With regard to this influence of the religious element, it should be recalled that in the culture of the Middle Ages, religious literature, as far as it was present, was the norm for the spiritual formation of scholars and even of the other manifestations of feudal cultural creation: history, pravile, plastic arts were influenced by the theological conception. Religious literature in Slavonic, which circulated in manuscripts in the

Romanian countries, was read by a small number of connoisseurs, but not so small as to be limited to monks and priests. In this Slavic language the first pravile appeared in Romanian countries. The Slavic language was the cultured language of the ruling class and religious writings formed the spiritual food of this class; they were not only copied for the closed circle of the clergy, but were also addressed to large and small nobles, rulers, wealthy townspeople who were interested in learning Slavic.

Undoubtedly, when it comes to the religious characteristic of the old Romanian law, the pravile plays a determining role. The idea of fate played an overwhelming role in the thinking and daily life of medieval man; "life in its flow has good aspects and difficult moments, but all are trials from God. Man's whole life was observed and organised around a central axis represented by Almighty God, according to whom everything has a role. He is the absolute judge, good and evil are, both individually and collectively, manifestations of the divine will. Such attitudes, which are attested to have been found first in the collective mind, were later fixed in the writings of the 16th century and in the Romanian pravils of the following century. Pravileas (or nomocanons) - which originated in the geographical area of the Byzantine Empire - were also regarded as laws of divine will, like the old Roman laws. These Byzantine laws - which circulated in Greek under the title of nomocanon and in Slavonic as pravile - laid down the principles of a law with a pronounced humanist character, of Christian origin, and expressed the monotheistic faith, namely that of a God in Three Ipostases'[10]. If we are allowed to make a comparison, then we note that the Christian humanism present in Wallachia differed radically from Western humanism precisely in the way society was observed, as well as in the difference in emphasis and values: in the first case, the centre and axis of the law was God, in whom man believed; in the second case, the centre and measure of all things was man. This peculiarity has had a strong influence on culture.

Obviously, the presence of the religious element and influence in ancient Romanian law was also due to the fact that the main cultural pole of medieval Romanian society was the Church. It was in the Church that education, arts, printing and culture developed. It was also in the Church that the first collections of laws were published. Nicolae Iorga, speaking of a Romanian literary tradition, noted the role that the Church played in the formation of a religious language, which was also transmitted to the legislative sphere: "I have spoken of the religious character of the language, in which the service of the Church has left such deep traces, even if it is a question of some words taken from elsewhere for notions we did not have and which, with all their sometimes unpleasant character, despite our efforts to harmonize them, have remained to this day like a ballast added from elsewhere, which all the efforts of the

United Church of Transylvania and of the Orthodox reformers here could not remove. But we find the same religious element in the origins of that tradition, that historical element that nothing can remove and nothing can make it forget, which is the second normative element for Romanian writing" [18]. This religious element, which seems to be inherent to the Romanian people, was, until the modern period, a determining factor for any form of cultural manifestation, including in the sphere of culture and legislative tradition.

Until the arrival of the Phanariots, the pravilnic legal culture did not separate the social sphere from the Church. In the 17th century, the sphere of ecclesiastical translations of popular books belonging to the heritage of Byzantine-Slavic literature was considerably enlarged, without, however, leaving the religious sphere altogether. The translations, most of which were made in church printing works and undertaken by clerics, the only ones with the necessary erudition, were increasingly addressed to the popular masses, with a twofold purpose: firstly to educate them morally, and secondly to instruct them. The popular book is intended, as the philosopher Engels said, to help the peasant and the peasantry in particular, along with the Bible, to clear their moral sense, to make them aware of their power, their rights, their freedom, to awaken their courage and patriotism.

In conclusion, in Romanian countries, culture in general and legal culture in particular can be characterized as being permeated by the presence of the religious element. This reality should not be seen as contrary to modern thinking. For the Byzantines, humanism was centred on the idea of God. On the contrary, the presence of the religious element reveals important aspects of the Romanian legal tradition and, moreover, of the Romanian creed. The Romanian people instinctively went towards the Church, like the plant towards the sunlight. Therefore, religious influence is not a new element in the field of culture. In other words, until the Phanariots' reigns and, as we shall see later, even during the Phanariots' period, culture is dependent on spirituality, it draws its sap from the religious domain, the very identity of Romanian culture is given by the spiritual element, by the Romanian creed. Gradually, in the Phanariot century, this Romanian culture with a profoundly religious specificity will meet with a series of influences coming from several directions.

2. Western influences in Romanian culture in the Phanariot Age

At the beginning of the 18th century, the West was fighting for progress, for freedom and tolerance, for social equality and freedom from all forms of constraint. The English Revolution at the end of the 17th century (1640-1688) was the major event that marked and determined the beginning of the modernisation of society. "The

history of individual liberty began, in the modern age, with the example of England"[19], the philosopher Hayek recalled. The American Revolution (1763-1791) followed the English example, which was embodied in the American War of Independence or American Revolutionary War (1775-1783). In Europe at the end of the 18th century, the high point was the French Revolution (1789-1799), emblematic (over the centuries) in its dictum: "Liberté, égalité, fraternité", but also because it became the symbol of modern society and modern thought.

If we follow the same line of legal culture, we note that in the 17th-18th centuries, humanist culture was particularly strong in the liberalist doctrine of the frenchman Montesquieu (1689-1755) and the italian Beccaria (1738-1794). For example, inspired by Beccaria's criminal doctrine, the Phanariot ruler Mihai Șuțu organized the Criminal Department of the two Romanian countries, requesting the elaboration of files with evidence for each trial[20]. To the two thinkers mentioned above were added philosophers such as Denis Diderot, David Hume, Comte de Buffon, Claude-Adrian Helvétius, who developed the subject of the importance of man in society and cultivated a secularist philosophy.

During the Phanariot period, this cultural trend of humanist origin penetrated the Romanian space, especially through the Phanariot rulers and through the children of the Romanian nobles who studied abroad. Most of the jurists who were responsible for drafting the main codes of law in the Romanian provinces also played an important role in this direction: Toma Cara, translator of Armenopulos' Hexabibl (1804) and author of the Pandectelor (law of persons), Andronache Donici, author of the Legal Manual (1814), Christian Flechtenmacher, who was part of the group of jurists who drafted the Calimach Code (1817)[21]. The Phanariot rulers, who were educated in the important university centres of the time, particularly in Italy, in Bologna, came into contact with the ideas of the humanist philosophers and, in one way or another, tried to apply these bold ideas to the Romanian Country. Thus, in an unfavourable political context, Constantin Mavrocordat decided to liberate the peasants from the rumination, bringing the rights and freedoms of the individual to the fore. Later, rulers such as Alexandru Ipsilanti or Ioniță Caragea promulgated laws containing principles of the humanist doctrine, such as the separation of powers in the state, the elimination of social differences, the affirmation and guarantee of individual rights, the prevention of discrimination, social and economic emancipation by regulating the status of the legal person, the transparency and autonomy of the courts, etc.

An important role in the presence of humanist ideas in Romania was also played by French and Italian works or books, which reached Romanian countries through the royal libraries. Ideas about man, society and the state are spread in a wide variety of

writings, from political texts proper, such as the reform projects, to literary, legal, historical and theological texts, where political allusions are very numerous. For example, in the early part of the Phanariot era, the Library of the Mavrocordians played a fundamental role in the cultivation of Western humanism. Towards the end of the 18th century, French influence led not only to the progressive ideas of the rationalist philosophers, but also to the adoption of French as a noble language by the aristocratic class, in a desire to distinguish themselves from the people. One can speak of a rivalry between the French-speaking element and the Greek-speaking element, which developed along the lines of the Phanariots, but also of a development of capitalist thinking to the detriment of the feudal reality, which was beginning to lose more and more ground. The historian Nicolae Iorga reminds us about the Phanariot rulers that "there is nothing national about them. Politically, they are Ottomans; culturally, coming from the Italianism of Padua, they are philosophers of French fashion, creators of settlements and desirous of Parisian acclaim"[22].

Under the leadership of such people, the French influence in Romanian society (in the 18th century) was a reality and not just a challenge. This fact is also confirmed historically. Although, at the beginning of the Phanariot era, French literary and social influence had not penetrated the two principalities, nevertheless, by the middle of the Phanariot century, it was possible to speak of diplomatic relations between the principalities and France, made possible by the Greek rulers of the Phanariot of Constantinople. Nicolae Mavrocordat, the first of the Phanariots, was known at the French embassy for his constant inclination towards the French-speaking world. He frequently received crates of books from Paris for his famous library. Historical accounts also recall that the Phanariot rulers made a habit of using French secretaries for all dealings with foreigners. In addition, Italian had ceased to be the usual language of French correspondence for the Orient and the Levantines themselves, half-Greek Genoese, had to submit to the newly emerging necessity of learning French if they wished to play any role or hold any post in Ottoman diplomacy. The influence of the French spirit was also felt in literature. After 1770, in particular, there is mention of the "revival of contact with the West"[23]. What was now sought in the West was that "French spirit, or, as it was called a little later, the French spirit, which reigned even in Constantinople, and in us, and everywhere, up to the court of Catherine. The period of philosophical gentleness will be followed by that of revolutionary achievements; and the Marseillaise and Carmagnola will be sung here too, or the Hymn of Rhigas, who stayed for a while in Bucharest in the house of the nobleman Brâncoveanu... what they were looking for above all was criticism, negation, satire of Voltaire, which the Greeks in particular were looking for and imitated [...] the Greeks, much more

fond of new things than the Romanians, immediately caught in the air the new current that we caught later"[23].

The field that was most influenced by the humanist current coming from the West was the legal one. Under the influence of the humanist current, the legal culture of the Phanariot era was influenced by ideas and guidelines of French origin, and there were numerous initiatives to codify custom and old Romanian law. In the Phanariot era, without overturning the legal tradition that had existed until then, humanism brought about a cultural renaissance in Romania and, only towards the end, a development and renewal of ideas about law and its social function. In any case, it can be said that the Phanariots contributed to the modernisation of legal life in the Romanian provinces, even if this renewal of the law was only just beginning. All the more so after the French Revolution, the forerunner of the Declaration of the Rights of Man and of the Citizen, one can speak of a reform of Romanian legal culture, first through the Caragea Law (in Wallachia) and the Calimach Code (in Moldavia), then through the Organic Regulations and, finally, through the Constitution and the codes of Alexandru Ioan Cuza, who was remembered as having, "in his thirst to break with the past and to give the United Principalities civilised laws, translated from French the Romanian codicils, which had contributed so much to pushing Romania along the path of progress. Therefore, the idea of modern Romanian law must also be sought in France, for it was borrowed from there, as the laws were borrowed"[14].

Another element that should be mentioned is the fact that, starting with the rulers Constantin Brâncoveanu and Dimitrie Cantemir, i.e. from the end of the 17th century and the beginning of the 18th century, more and more links with the West were developed, especially since many scholars were sent from Wallachia and Moldavia to Western countries, particularly Italy[24]. Even more so, such relations were developed in the times of the Phanariots, for whom the West, with its ideological charms, was not an enigma. The intertwining of these cultures led to a broadening of the horizon on which legal studies would later spring. This discovery of Western legal doctrine was overlapped (temporally) by the great Phanariot legal reforms. That humanist legislation and doctrine were (to a certain extent) a source of inspiration for the Romanian legislator is also attested to by the fact that specialist works published in the West, either in France or in Italy, were brought to and translated in Wallachia. Some historical sources mention Amfilohie Hotiniul (1735-1800), former bishop of Hotin, who visited and revisited Italy, during which time he purchased books from Rome, effectively contributing to the secularisation and modernisation of Romanian education at the end of the 18th century. In the same context, it should also be noted that, towards the end of the 18th century, various works published in the West were translated into Romanian. One example

is the first translation from English literature, which belonged to Ioan Cantacuzino (1757-1828), who in 1807 translated into Romanian the work of the Enlightenment scholar A. Pope: *An Essay on Man*. Ioan Cantacuzino also translated some of the works of the philosophers Montesquieu and J.J. Rousseau. Iordache Golescu (1776-1848) also turned to the legal philosophy of the French Montesquieu, who translated the work *Persian Letters*, at a time when the activity of Romanian jurists was flourishing.

Thus, it can be seen that the humanist influence in Romanian countries did not suddenly take the form of a legislative reform, but first had an impact at a cultural level, after which it began to impose itself in various branches of culture, the legislative field being, as we have seen, the most vulnerable. The interest of the Romanian rulers in modernising the legal culture of Romanian countries was also reflected in the fact that many noblemen who held important positions at court were sent abroad to observe trends in legislation. This was the case of Dinicu Constantin Golescu (1777-1830), who was in turn ispravnic, vel agă, hatman and, from 1821, grand logofat of the Low Countries. At the beginning of the 19th century, he was sent to Paris as an observer on a mission of the nobleman Nicolae Dudescu to Napoleon Bonaparte.

As I mentioned before, the influence of Western humanist culture in Romania was also made possible by the libraries of the time. Among these libraries, a determining role was played by the Mavrocordats Library, which was the source of many revolutionary works and ideas of the time. In the first half of the 18th century, the Mavrocordats Library possessed a number of Western prints, including Armenopol's Exabiblu. The nomocanonical codes in their Byzantine form and the humanist doctrine of the time are two such sources that the Mavrocordatilor Library placed at the disposal of the legislator in Wallachia. The Mavrocordats Library is known to have been the result of the efforts of three people: Alexandru, Nicolae and Constantin Mavrocordat (father, son and grandson). The collection has been admired in the West. It was housed in two places: in Constantinople, in a specially designed building, and in Wallachia, in Bucharest, in the building of the Văcărești monastery[25].

Historical sources provide more information about the size, wealth and fame of this library, which was owned by the Mavrocordats family in the 18th century. For example, it is mentioned that the so-called Mavrocordats Library was so large and valuable that requests were received in Wallachia from the West (from countries such as France and Italy) for copies of manuscripts from the library's collection. The historian Nicolae Iorga mentions, in his works, about a certain "Bignon, who recommended to Sevin, another researcher of rare works, to see the Lord, to search

the catalogue of his library, to find out if they are not duplicated and what could be given, to ask at least for permission to take copies of the most interesting and rare writings; the Lord could be asked if he did not want to print one of his manuscripts. Let him be shown how much better it would suit him if he gave some of them to the Royal Library, a much safer repository than his poor country, which is constantly threatened by the greatest dangers"[26]. The same Nicolae Iorga recalled that the works that the Mavrocordats Library contained were written in Greek, Latin, French or Italian and were grouped by subject. These fields included medicine, philology, geography, history, philosophy, morality, politics, law, rhetoric, grammar, theology, economics, etc. This was the cultural impact of such a library in a predominantly Christian cultural area.

The role of the Mavrocordats Library in the modernization of Romanian culture, in the Phanariot era, is also proved by the fact that, in Wallachia, the state libraries, including that of Nicolae Mavrocordat at Văcărești, famous throughout Europe, were also based on classical, humanistic education; they contained mostly writings of the ancient classics, in Greek and Latin, as well as writings of the church fathers, in addition to which some foreign chronicles or histories were also included. This impressive collection of books therefore had the (historical) role of mediating and bringing to the Romanian area the sources and resources needed for the later reforms. This aspect is all the more evident as, in his library, Nicolae Mavrocordat succeeded in synthesising the concepts of Greco-Latin antiquity with the modern views drawn from the works of Rochefoucauld, Francis Bacon, Machiavelli, John Locke, Montesquieu, all thinkers whose works were present in his library. In his writings there is, for the most part, a theoretical representation of this political system which he succeeded in putting into practice to a lesser extent than his son Constantine. Through the holdings of the Mavrocordats Library, Western culture and thought, interwoven with Byzantine thought, reached Wallachia, where, in the midst of the Phanariot era, it contributed to shaping the existing culture by cultivating Renaissance ideas in medieval Romanian society.

Returning to the legal culture of the Phanariot period, we cannot fail to notice that the humanist influence was embodied, at the beginning of the 19th century, in the text of the two codes of law, the Caragea Code and the Calimach Code. In one of his works, Iorga states that "the great revolutionary movement started in France in 1789 did not have an immediate and serious influence on the inhabitants of the Principalities [...] the main reason was that in the Danube countries there was no middle class, as in the West, that could have proclaimed the new principles and fought to ensure their victory [...] the influence of the French Revolution was to be felt in law and in law later, with the adoption of the French Civil Code"[27].

It is a fact that the ideas and doctrine of the Renaissance penetrated the Romanian area later. The reasons for this delay were, on the one hand, the strong national consciousness combined with a feudalism well anchored in Romanian reality and thinking, and, on the other hand, the Ottoman policy and sovereignty, which deliberately avoided any form of modernization of Romanian culture and society precisely because such a reform would have inevitably led to an amplification of the ideas of national liberation and autonomy.

In spite of such realities, on the cultural level we can speak of a pre-Enlightenment since the beginning of the 18th century, whose protagonist was the philosopher of Moldavia, Dimitrie Cantemir. Over time, with the reign of the Phanariots, the Enlightenment culture also took root in Romanian society and mentality, and, in terms of legislation, at the beginning of the 19th century, with the adoption of the civil codes that were representative in Europe, many of the principles found in such normative acts were taken up by Romanian jurists educated abroad and included in the draft codes that formed the basis of the main Romanian legislative reforms of that period.

The French Civil Code and the Austrian Civil Code influenced the legislative reforms in the Romanian principalities after 1810. In 1818, the Caragea Legislation, the first code of laws of the Romanian Country, and, in 1817, the Calimach Code, the civil code of Moldavia, included in their text a number of aspects that are also found in the French and Austrian codes. The French Civil Code in particular contributed to the shaping and development of modern civil law, in which private property and personal freedom were legal institutions that played a decisive role. The influence of the two foreign codes, and especially of the two schools of law (French and German), which at that time enjoyed a special prestige in the West, should not seem an exaggeration in the Romanian context. I say this because, at the beginning of the 19th century, the legal culture in Wallachia was quite pronounced, and many noblemen and children of noblemen had been educated at the prestigious law schools in the West. During this period the nobles began to send their children to study in Western schools. In an anaphora dated 22 July 1774, the Romanian landed gentry and the Metropolitan of Wallachia presented to Alexandru Ipsilanti a request to allow the children of the landed gentry to go "to other countries for learning"[28]. Therefore, the people of culture in Romania were aware of the European legal culture, which is why they also preferred to apply modern legal principles and to regulate legal institutions as in countries such as France or Austria. About the legal culture existing in the Romanian Country, during the period of the elaboration of the Caragea Law, we have the following account: "at the beginning of the 19th century [...] law began to be taught not only in the noble houses, but also in public schools. Young people were sent abroad to

learn law, some to Italy, then to France, and in the third decade a real school of law was founded at St. Sava, which almost functioned continuously. The two pravás, Caragea's and Calimach's, had been drawn up, but, under the influence of the Apusian culture, even from the second decade of application, there was talk of modifying them to bring them closer to the new European codes. Both in Wallachia and in Moldavia, commissions were appointed to work on transforming Romanian laws in line with the ideas of the Apus, without losing their Romanian character. In the reign of Știrbei and Grigore Ghica, the influence of the West, especially of France, in the legal field became very strong"[29].

About the influence of the French element in Romanian law, the reputed Romanian jurist Ion Peretz recalls that it was "the last and the newest foreign influence exerted on our law"[14]. The French influence in written Romanian law increased since the reign of Cuza, when the French code was translated into Romanian.

Therefore, the main normative acts elaborated during the Fanario era, which took over particularities of the French and Austrian civil codes, were the Caragea Law and the Calimach Code. Until these two drafts, Fanario legislation only reflected ideas of the Enlightenment doctrine. At the same time, it is necessary to point out that the influence of the two codes should not be understood in a pejorative sense, i.e. that these foreign laws were translated and imposed on the Romanian society, cancelling the legal tradition of that time. Caragea had borrowed various solutions from French law, but had not gone so far as to abandon the old Byzantine law, which also represented written reason for the Romanian principalities. In Moldavia, Calimach had turned to the Austrian code, itself derived from Roman law, and to the Basilicas. The French and Austrian codes served as an inspiration for Romanian jurists, particularly as regards the codification of law, which, in the midst of legal reform and modernisation, was a *sine qua non* for the consolidation of legislation. Only in a secondary way, the two civil codes served as a model for the development of civil institutions and other aspects of law, such as the affirmation and guarantee of rights and freedoms, the development of the institution of the family, the development of court procedure and the assurance of legislative transparency. The fact that the Caragea Legislation and the Calimach Code were only a stage in the development of Romanian law and legislation and not a faithful copy of French or Austrian legislation is also proven by the fact that the two Romanian codifications of the early 19th century were not generalised, but, shortly afterwards, they were replaced by the Organic Regulations, which testifies to the fact that the process of modernisation of Romanian written law was still in progress and consolidation, and that the codes adopted by the Phanariot rulers were steps towards the shaping of a modern Romanian legislation.

From what has been mentioned so far, it can be noted that, in the Phanariot period, from a cultural point of view, the Romanian area was influenced by humanist culture, which was particularly evident in the legal field. The latest legislative reforms of the Phanariot era reflected the legal culture and reality existing in France and the Austrian Empire. We are only talking about an influence in this sense, more precisely about a model of approach that Romanian jurists borrowed. However, this influence did not cancel out the originality of Romanian legal thought. Once again, we emphasise that, in Romanian countries, the modernism brought about by the Phanariot reforms should not be understood in an absolute sense, but as a long process (the 18th century is only one stage in this process), which did not entirely cancel out the specific Romanian legal character. In this regard, the erudite Professor Nicolae V. Dură observes the following: 'during the Phanariot era, codes of law continued to appear on the Byzantine model, as attested by the Hrisov of Constantin Racoviță (1754), concerning foreigners, which prohibited marriages between foreigners and citizens of the country. Likewise, the drafts of the general code drawn up by Mihail Fotino (1765-1777), which served as legal or law manuals, all have a pravilnic or nomocanonical structure and content. In their contents, we find not only excerpts from the Vasilicals or their Synopses, from Justinian's Novelele, but also the original scolias"[21]. Therefore, the legislative culture of the Romanian provinces, despite the current of renewal, continues to preserve its specific originality. In our country, against the background of the specific historical heritage - characterized by political and economic instability, instability caused by successive foreign invasions and/or domination and causing serious institutional shortcomings and delays - we have moved directly to codifications that were developed in other ways and generated by other pre-eminent causes than Western ones. The shortcomings concerned not scientific skills and scholarly effort, but two other matters: the necessary respite of historical tranquillity and, perhaps, experience in orienting ourselves as much as possible in our own interests in the given situation. In the end, by consulting the two legislative codes, Romanian society responded to Western challenges, more specifically to those ideas popularised by philosophers and applied at the end of the 18th century by the revolutionaries in America. We support the idea that what led to the westernisation of Romanian law, at the confluence of the 17th and 19th centuries, was, first and foremost, the culturalisation of the Romanian space. Many Romanian jurists and politicians came into contact with the Enlightenment and humanist ideas of the West, having studied in France, Germany and Austria. Thus, they consulted and familiarized themselves with the ideas of modern law and with the Western European legal doctrine of that time, including the ideas of the school of natural law, and, back in the country, they put those ideas into practice, opting for an increasingly comprehensive reform of Romanian law and for its renewal.

However, once these humanist ideas and theories had penetrated Romanian space and thought, they were to influence not only Romanian legal culture, but Romanian culture in general.

3. Cultural influences from the Ottoman and Greek traditions

In addition to the humanist influence, during the Phanariot period there was also an Ottoman influence and, at the same time, a Greek one, which left their mark on Romanian culture. And since we have so far referred mainly to legal culture, in what follows I will follow the same line, because it seems to me to be the most suggestive in the context of the subject we are dealing with.

An important fact is that the period between 1660 and 1821 was characterised, in Europe, by a fervent expansionism and a rapid territorial and political rise of the Ottoman Empire. Historically, the Turks were not a new presence. Their conquest of Constantinople in 1453 propelled them to the pinnacle of history and established their fame as conquerors. However, in the 17th-18th centuries, as well as increasing the influence of the Ottoman Empire in south-eastern Europe, the presence of the Turks significantly influenced the evolution of international relations and the social transformation of some European states. Scholars have called this Ottoman deployment of forces the "Oriental renaissance"[30]. This imperialist expansion of the Turks also had (political-administrative) repercussions on the extra-Carpathian Romanian provinces: Wallachia and Moldavia, which, according to historical testimonies, were familiar with such expansionist intentions and claims as early as the beginning of the 15th century. The capitulations are testimony to this.

Following complex political conflicts over Ottoman authority in the extra-Carpathian Romanian regions, from 1716 in Wallachia and 1711 in Moldavia, the Ottoman Porte appointed rulers from among the Greek *dregarii* who were part of the Sultan's administrative apparatus. These were those who held the office of *dragomani*, i.e. officials who were responsible for the maintenance of international diplomatic relations between the Ottoman Empire and other states at that time. Since these *dragomani* were residents of the Phanar district, a region of Constantinople, they were called Phanariots, and the period during which they reigned in the Romanian countries has been remembered by historians as the Phanariot era.

The Phanariot era spanned a generous period of over a century. More precisely, 105 years. However, what is more important to note is not the Ottoman domination itself, with which, unfortunately, the Romanian provinces interacted long before, but the fact that the presence of the Phanariots in Wallachia and Moldova

overlapped with a period of transformation in Europe. Referring to the Phanariot era, Nicole Iorga sees the Phanariots as a form of new synthesis, of which we in this south-eastern part of Europe were not without. Throughout the 18th century, this synthesis was translated, among other things, into a process of reform of thought and culture and, why not, of Romanian society as a whole. It goes without saying that, under Ottoman rule and authority, Romanian legal culture also acquired certain features of Turkish legal culture. The literature speaks of Ottoman influences on the Romanians in the Principalities, but historians unanimously agree that the Phanariot century left only a Levantine imprint on Romanian society and legal thought. This view can be easily proved by the fact that during the great Phanariot legal reforms, the Turkish language was either unknown or not used by Romanian jurists. Also, in the context of a growing desire for political autonomy and national liberation in the Romanian provinces, the taking over of Ottoman elements was merely a matter of circumstance and less of an intention to achieve an ideal. It is relevant to state that "la pensée politique dans les Principautés tendait essentiellement à se dissocier des valeurs turco-phanariotes. Il en résulta jusqu'en 1821 un regrettable manque de collaboration politique entre les mouvements nationaux des deux peuples, quoiqu'il y ait eu des formes d'entente sur d'autres plans, notamment sur le plan culturel"[31].

In the period 1711-1821, in the Romanian provinces, the rulers were chosen from among the friends of the sultan or among the employees of the Ottoman court. This is a testimony to the fact that in the Phanariot era, indirectly, there was an awareness (at least at the level of central state institutions) that the sultan's authority had to be accepted (including legally). The Phanariot rulers belonged to that category of people who formed the *âyân* (*âyânlik*) group and who constituted a special social category in the Ottoman capital. Therefore, enjoying this privileged position, they could not deceive the Sultan's expectations regarding the policy of governing the Romanian provinces, otherwise they would be punished either by execution or death.

The general conclusion is that, in the Phanariot era, the Ottoman influences on Romanian written law were exclusively administrative, especially through the appointment of Phanariot rulers and the careful monitoring of politics in the principalities (through Ottoman commissioners). The *hatserifs* granted by the Ottoman emperors to the voivodships of the Romanian countries contained relations of suzerainty and vassalage that were quite light compared to the Polish and Hungarian claims and guaranteed the integrity of the Romanian territory against the fierce ambitions of the Christian kings. It is possible to speak of the preservation of an autonomy, admittedly more restricted, which the Romanian countries enjoyed under Ottoman authority. No mosques were built in our

countries, which is the greatest sign of the worthy and the slovenly. Most probably this autonomy contributed decisively against the Turco-racism and the Turkification of Romanian culture in general. Historians mention a long patience of the Romanian people, which can be spoken of in the 15th-19th centuries, a patience fuelled by two major coordinates: the preservation of faith in God in the face of all foreign expansionist challenges, and resignation in the face of Turkish occupation, towards which the idea of bravery and honour developed.

It can be said, however, that a touch of Orientalism was preserved in the Romanian provinces, particularly in the cultural sphere. Many words and terms of Turkish origin were preserved, describing the presence of the Ottoman element in Romanian society: the *shalvarii*, *ciacșirii*, *ilicele* and *anteriile*, *ișlicele* or *papucii* indicated the snobbery of the Romanian nobles who tried to copy the clothing of the Sultan's court; the feasts, the *ziafetele*, the *ciorba* and the *pilaful* were also testimonies of the way the Turks carried out their daily activities, and the examples could go on. In the field of law, the Turkish influence was particularly evident in the administrative and fiscal field. New rulers such as *aga*, *caimacan* and *binbaşaua* appeared. In the fiscal sphere, various duties were paid, including *havaet*. In the context of corruption in Turkish society, the tip expanded its sphere of influence. As I mentioned, all these aspects specific to the Phanariot era were conjunctural, which is why, immediately after the weakening of Turkish influence (particularly after the Kuciuck-Kainardji moment in 1774), their presence in Romanian society either perverted or weakened, to the benefit of national cultural emancipation.

Alongside the Turkish influence, there was also a Greek influence during the Phanariot period. Nicolae Iorga, who noted that "the Fanariote reigns, once established, brought about a revival of Byzantine influence (not only scripturally), but also through politics and ideas"[32]. The main form through which the Byzantine element made its presence felt in the legal culture of the Romanian area was the *pravila* or *nomocanon*. If until the Phanariots, Byzantine influences penetrated through the Slavic route, with the arrival of the Phanariots to the rule, Byzantine law became, once again, a source for the legislation of Wallachia, this time, however, along Greek lines. Thus, "as the Slavic culture weakened, the Greek culture strengthened, so the current for laws developed, because the Greek language allowed access to the legal monuments of Byzantium"[33]. Regarding the Byzantine influence on culture and, therefore, on legal thought in Wallachia (as far as one can speak of legal thought in the Middle Ages), it should also be mentioned that the lords sent their children to Byzantium, a great cultural centre, for education [...] also, the monks sent to administer the monasteries' wealth brought with them Greek books and manuscripts, which were then translated into the local language. A Byzantine legal culture also led to an organisation of Romanian society

according to Byzantine principles.

Perhaps more than the Ottoman coordination, the society and legislative culture of the Romanian provinces were influenced in the Phanariot era by Greek thought and elements. Historians recall a real and profound Greekization of the Romanian space, prior to the Phanariot period, which left its mark even in the administrative organization of the state, as well as in the relationship between state and church. Iorga recalls that "the Greeks came to us as merchants as early as the 14th century. Also, after the conquest of Constantinople, the Greeks arrived in the Romanian countries, all and all entered the Romanian order from us and we collected from them all that they could give us. However, what Iorga himself points out, and what I consider to be the most important aspect of the presence of Greek influence in Romanian Phanariot society, is that it was the Phanariot Greeks who buried Slavonicism, an aspect which, at least from a cultural point of view, is extremely important.

With the arrival of the Phanariots, the influence of Ottoman rule was also doubled by a genuine Byzantine influence. This is not to say that the Romanian countries were not familiar with Byzantinism. The existing pravilnic tradition in Wallachia and Moldavia is by far the most important testimony to the fact that the two extra-Carpathian provinces were familiar with Byzantine thought and culture, including in legislative terms. However, unlike Constantinople, the homeland of the Byzantines, and later the Phanar district, the last Byzantine stronghold, the Romanians retained an element of originality alongside the Byzantine influence. The customary or customary legal culture, which was applied together with the pravilinear or nomocanonical rules, indicated the maturity and experience of the Romanians, who, over time, had the discernment to carve out their own perspective on law, social life, administration, religion and other aspects of human life.

As the Ottoman authority increasingly reduced the autonomy of the Romanian provinces, the Phanariot era, in that it brought to Romanian territories rulers brought up in Byzantine culture, also led to a grecianisation of Romanian culture and institutions. This Greekisation was also helped by the fact that, along with the Greek rulers appointed by the Sultan, whole families of nobles arrived in Wallachia and Moldavia, to whom the Phanariot rulers were indebted and who, on account of this debt, brokered their occupation of important offices and positions in Romanian society. In this way, a Hellenization of all fields of activity was produced: education, administration, legislation. For example, Greek schools were opened in the major cities of Wallachia; the legislative reform carried out by some rulers resulted in the adoption of laws written exclusively in Greek. In the monasteries too, the Phanariot era

led to a Greekisation of monasticism. The jurist Ion Peretz also mentions the Greek influence, insisting that "with the enthronement of the Phanariots, a new series of Greek nomocanons, syntagms and prochyrons began, replacing the old Slavonic prayers"[14]. The statement of the reputed professor of the history of Romanian law confirms that the Phanariot rulers brought pure Byzantine legal culture to the Romanian countries, which they did not delay in using in an area which, at least historically, was familiar to them.

Under this influence of Greek thought, a change, as important as it was interesting, took place in Romanian society in the 18th century, which was materialized in the fact that, in the full feudal mentality, the leadership of the country was no longer taken over by the leading landowners, recognized by name, by wealth or by influence, but, through the Phanariot rulers, a period of scholars, of Greek culture, began. This led, of course, to the diversification of Romanian culture in the extra-Carpathian area, to the promotion of new social, moral and religious works, which required the spirit of the chancellery, of the office. The Greekisation of the Romanian Country began with Mavrocordat, the son of a famous physician-philosopher, the Sultan's first dragoman, who is said to have been appointed precisely because, for the Sultan, the guarantee of a loyal reign of the Porte was the family of the ruler, which was in Constantinople and which, if need be, could easily be used to persuade the ruler. "With this Mavrocordat, son of the Phanar, this class of men of condescension, who, with all their contribution, so important, to our culture, had hitherto played no part in our public life, also arose among us"[34].

Concluding what has been mentioned so far, we can say that, in the Fanariot era, more than in any century before, the Romanian countries in general, and the Romanian Country in particular, experienced and faced an important wave of influences from abroad. In one way or another, each of these influences left their mark on Romanian culture and society and, implicitly, on the formation of Romanian law and legal thought, contributing to what, very beautifully and comprehensively, the jurist Ion Peretz concluded: "Romanian law developed from Roman law adopted en bloc by the indigenous population of the province, received Slavic grafting and Byzantine coating. In time, it experienced small, temporary and marginal influences and the new overwhelming influence, brought by French law and thought, which almost drowned Romanian law"[14].

Conclusions

From the issues we have outlined and developed above, the following general conclusions emerge:

1. Until the Phanariot period and even after the Phanariot period, the Romanian culture, regardless of its field of manifestation, is distinguished by the fact that it is Orthodox. This Orthodox creed played a significant role in affirming and preserving Romanian identity and even in establishing a specific national identity. It has been stated that "in the Eastern Church, faith cannot be learned through intellectual study, but only through living, and this is not found in the science of theology, but in the divine services, in the monk's cell, in the prayer of an ordinary woman [...] in short, in everything that lives"[35]. Although it has interacted with various forms of government, political ideologies, and even foreign cultural forms, Romanian culture, supported and developed primarily by the Church, has preserved its fundamental values and principles, accommodating itself, each time, to historical gaps and modernist challenges.

What is even more important to note is that, at least at its origins, Romanian culture cannot be separated from the spirituality of the Romanian people. It is a form of witnessing to the Orthodox creed, a form of cultivating the beauty of Christian life. There is a close, complementary, even confusing, link between culture and spirituality, because Christian life [36, 37], in its complexity and beauty, is a form of culture, of valuing and cultivating the sublime, eternity and salvation. That is why, at least until the Phanariot era, culture in Romania was identified with spirituality, in that it was built on the foundation of faith and authentic Christian values.

2. In the history of Romanian law, the Phanariot era plays a significant role. Historians have called it the period of reforms, stressing that, through their policies, the Phanariot rulers encouraged the penetration of foreign cultural influences which led to a modernisation of Romanian thought and the establishment of a period of Romanian Enlightenment with its own characteristics. All these foreign influences, although they imposed themselves in the legal sphere, did not succeed in changing the cultural specificity of the Romanians. Romanian culture has retained this religious element of identification; it arose through the combination of Dacian vitalism with the Roman need for clarity, a conjunction of ethos and logos. What influenced the development of this culture was, for the most part, the spirituality of Christianity. Romanian customary law sprouted and developed on this Orthodox religious vein, which had been planted in Romanian territory since the apostolic age. Numerous Christian precepts were an integral part of this customary law, a true Gospel of traditional Romanian justice, which was reflected, over time, in many important Christian aspects, on which the basic institutions of society were founded: the preservation of monogamy and the affirmation of the importance of the family, the devilish property at the level of the community, the court procedure with its system of evidence, the role of the Church in the

enthronement of the ruler and, after that, the State-Church symphony. Despite the vicissitudes of the time, all this reality had a unified character, both in Wallachia and in Moldavia.

Although they have not yet changed the religious background of Romanian culture, all these influences, whether we are talking about the humanist, the Ottoman or the Greek ones, have at least a statistical value, contributing in time to what has been called the modernization of Romanian culture.

3. However, one can also speak of a renewal of Romanian culture during the Phanariot period. And this renewal can be observed mainly in the legal sphere. In the Romanian countries, the legislation of the Phanariot period is notable for its originality. This originality is due to the context in which the Fanario regulations were drawn up, the training of the jurists who drafted them, and the humanist legal culture that permeated them in one form or another. This originality should not be seen as being in contradiction either with the old Romanian law or with the modernism of the Fanariote style that specialists in the history of Romanian law refer to. The originality of Fanariote legislation comes from the fact that it creates a balance between the Romanian legal tradition of the time and the innovative legal currents coming from the West. In other words, the legislation of the Fanariots, drawing on canonical, pravillian and state law sources, offers modern, i.e. up-to-date, regulations useful to the context of the time. The modernity of these regulations stems from the skill and interest of the Phanariot jurists in finding solutions to contemporary problems: rumination, the literacy of priests, the establishment of court procedures, the establishment of clear competences for public officials, the establishment of clear competences in administrative matters for the lower and higher clergy, etc. Modernisation is not achieved by changing canons or nomocanons, but by using these resources in such a way that they meet the needs of the time. This is the originality of the Phanariot legislation, in that it manages to harmonise tradition with the elements of innovation without changing the substance and, above all, ensuring continuity.

This renewal, which characterises the legislation of the Phanariots and which does not take the form of a change in the substance but rather of an enhancement of the substance in the light of the challenges of the time, is intended to place the canonical and legal institutions of the Church in a new, more favourable light. Thus, without annulling the canonical foundations of the Church's organisation, the Phanariot legislator advocates improving the work of the Church, in particular through a series of reforms that are absolutely necessary for the smooth running of the Church. Since, however, the life of the Church was closely linked to culture, these reforms also made their mark in this area. All these reforms not only affirm

the quality of canonical, nomocanonical and state legislation as sources for the Phanariote regulations, but also affirm the importance of the Church in Romanian society. In this first stage of the modernization of Romanian law, the canonical-legal institutions of the Church are highlighted and, along with them, the role of the Church in the cultural space is also highlighted.

At the same time, it is not an exaggeration to mention that, apart from the political perspective, the legislative reforms carried out during the Phanariot era were important for the maturation, development and modernization of Romanian legal culture, and were a primary stage in this regard. With these reforms, new rules emerged, targeting the major areas of society: property, which now acquired a contractual character; legal persons, called *tovărășii* in the main codes of Wallachia or moral persons in the Calimah Code; obligations arising from law and *tocmeli* (contracts), as well as from delicts. The area of contracts also acquires new regulations, of particular importance in the context of the growing importance of trade in goods and money at that time. Many of the institutions regulated by the Phanariot legislation can be found in Romanian law today, whether in the civil or criminal field. This is a clear indication of the fact that, during the Phanariot period, Romanian culture basically retained its own originality in the face of external influences. This originality contributed to the transmission and cultivation of the old Romanian ethos, which is indispensable to Romanian thought and work.

REFERENCES

- [1] Guțu, Gh. (2003). *Dicționarul latin-român*. 2nd revised and added edition. Ed. Humanitas, București, pp. 315-316.
- [2] *Enciclopedia Concisă Britanica* (2009). Ed. Litera, București, p. 614.
- [3] *Dictionnaire encyclopédique d'éthique chrétienne* (2013). Les Éditions du Cerf, Paris, p. 529.
- [4] Stăniloae, D. (1992). *Reflecții despre spiritualitatea poporului român*. Ed. Scrisul Românesc, Craiova, p. 14.
- [5] Eminescu, M. (1989). *Timpul*, 14 august 1882, in *Opere*. Ed. Academiei Române, București, vol. 13, pp. 168-169.
- [6] Cioran, E. (1990). *Schimbarea la față a României*. Ed. Humanitas, București, p. 20.
- [7] Stăniloae, D. (1985). *Câteva trăsături caracteristice ale Ortodoxiei*, in *Mitropolia Olteniei*. nr. 7-8, pp. 730-731.
- [8] *Academia Română* (1964). *Istoria literaturii române*. vol. I, Ed. Academiei, București, pp. 527-528.
- [9] Popovici, C. (1886). *Fântânile și codicii dreptului bisericesc ortodox*. Cernăuți, pp. 15-17.

- [10] Mititelu, C. (2005). Aspecte privind persoanele în Pravila lui Vasile Lupu și în Îndreptarea legii, in *Analele Universității Ovidius*. nr. 3, Constanța, pp. 235-236.
- [11] Georgescu, V. Al. (1980). Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul secolului al XVIII-lea. Ed. Academiei, București, p. 120.
- [12] Dură, N.V., Mititelu, C. (2014). Istoria dreptului românesc. Contribuții și evaluări cu conținut istorico-juridico-canonice. Ed. Universitară, București, p. 10.
- [13] Dură, N.V. (2003). Dreptul și Religia. Normele juridice și normele religios-morale, in *Analele Universității Ovidius*. vol. I, Ovidius University Press, Constanța, p. 22.
- [14] Peretz, I. (1940-1941). Curs de istoria dreptului românesc. vol. I, București, p. 47 & pp. 656-657.
- [15] Crainic, N. (1997). Ortodoxie și etnocrație. Ed. Albatros, București, pp. 2-3.
- [16] Stănescu, D. (1906). Viața religioasă la români și influența ei asupra vieții publice. Tipografia Cărților Bisericești, București, p. 327.
- [17] Ștrempel, G. (1996). Preface to the book *Bibliografia românească modernă (1831-1918)*. vol. I, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, p. V.
- [18] Iorga, N. (1937). Există o tradiție literară românească?, in *Academia Română Memoriile secțiunii istorice*. seria III, tomul XIX, București, p. 103.
- [19] Hayek, F.A. (1998). *Constituția libertății*. trad. L.D. Dirdala, Institutul European, Iași, p. 181.
- [20] Ștefan, B. (2006). Istoria și reforma închisorilor românești, in *Revista românească de sociologie*. anul XVII, nr. 5-6, București, p. 493.
- [21] Dură, N.V. (2003). Procesul de modernizare a dreptului românesc din epoca fanariotă până în vremea lui Cuza Vodă, in *Revista de Teologie Sfântul Apostol Andrei*. anul VII, nr. 1, Constanța, pp. 16-17 & p. 20.
- [22] Iorga, N. (1937). Au fost Moldova și Țara Românească provincii supuse fanarioților?, in *Academia Română, Memoriile secțiunii istorice*. seria a III-a, tomul XVIII, București, p. 354.
- [23] Iorga, N. (1998). *Istoria literaturii românești*. Ed. Litera, Chișinău, p. 135 & pp. 139-140.
- [24] Hașdeu, B.P. (1864-1865). Unde învățau Românii vechi, in *Anuarul Instituțiilor Publice*, p. XVI.
- [25] Mihordea, V. (1940). *Biblioteca domnească a Mavrocordaților*. București, p. 1.
- [26] Iorga, N. (1927). Știri noi despre Biblioteca Mavrocordaților și despre viața muntenească în timpul lui Constantin Vodă-Mavrocordat, in *Academia Română, Memoriile secțiunii istorice*. seria a III-a, tomul VI, București, p. 138.
- [27] Iorga, N. (1995). *Istoria relațiilor române*. Antologie. trad. A. Verjinschi, Ed. Semne, București, p. 41.
- [28] Bucur, B. (2008). *Devălmășia valahă: 1716-1828*. O istorie anarhică a

spațiului românesc. Ed. Paralela 45, Pitești, p. 17.

[29] Rădulescu, A. (1927). Șaizeci de ani de Cod civil, in Academia Română, Memoriile secțiunii istorice. seria a III-a, tomul VI, București, pp. 88-89.

[30] Philliou, C. (2009). Communities on the Verge: unraveling the phanariot ascendancy in Ottoman Governance”, in Comparative Studies în society and history. vol. 51, n° 1, pp. 151-181.

[31] Georgescu, V. (1976). Idees politiques et conscience nationale (1730-1830), in Armand Colin, Les pays roumains à l'âge des Lumières (1730-1830). (col. Annales historiques de la Révolution française, 48e Anée, no 225), p. 432.

[32] Iorga, N. (1972). Bizanț după Bizanț. Ed. Enciclopedică, București, p. 11.

[33] Rădulescu, A. (1913). Cercetări asupra învățământului dreptului în Țara Românească până la anul 1865. București, p. 4.

[34] Iorga, N. (1934-1935). Știri despre Axinte Uricariul, in Academia Română. Memoriile secțiunii istorice. seria III, tomul XVI, București, p. 25.

[35] Colliander, F.T. (2002). Credința și trăirea Ortodoxiei. trad. D. Bădulescu, București, p. 5.

[36] Mititelu, C. (2024). Alexandros Ypsilanti's Code of Laws (Pravilniceasca Condică). From the Dowry “Ante Nuptias” and “Post Nuptias” to the “Sheet of Dowry” of the Old Romanian Law, in Codrul Cosminului, XXX, no. 1, p. 7–34.

[37] Mititelu, C. (2019). *Logodna și Căsătoria în “Pravila” lui Andronachi Donici*, în Revista Națională de Drept, nr. 10-12, p. 110-118.

Two ancient institutions of mankind, „Engagement” and „Marriage”, in the light of the biblical and legal texts. Some considerations and assessments
კაცობრიობის ორი უძველესი ინსტიტუტი, „ნიშნობა“ და „ქორწინება“, ბიბლიური და სამართლებრივი ტექსტების მიხედვით. განხილვა და შეფასებები

Cătălina Mititelu

PhD in Theology, Associate Professor
at Ovidius University of Constanta, Romania
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6489-9252>

Abstract: A hermeneutical examination to both biblical text (Old and New Testament) and of the legal texts, has enabled us to ascertain that the institution of marriage - preceded by betrothal – have their primary legal basis in *jus divinum* (divine law) and *jus naturale* (natural law), or better said in the natural-moral law, and then in *jus scriptum*.

We have also remarked that the provisions of principle laid down in divine law and natural law, concerning engagement and marriage, have been taken up and affirmed both in the *jus gentium*, and in Roman law ('vetus' (old) and 'novum' (new), alias Byzantine law), and through them in international and national matrimonial law.

Hence, therefore, the duty of any research (jurist and historian of the legal institutions), who wants to speak about the two ancient institutions of mankind, id est Engagement and Marriage, to resort both to the biblical text of the Old and New Testament, that is with Bible, and to the legal texts (from Antiquity until our days).

Key words: Roman law, Mosaic law, New Testament Law, Byzantine law, betrothal and marriage

კატალინა მიტიტელუ

თეოლოგიის დოქტორი, კონსტანცას ოვიდიუსის
უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი, რუმინეთი
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6489-9252>

აბსტრაქტი: ბიბლიური (ძველი და ახალი აღთქმა) და სამართლებრივი ტექსტების ჰერმენეუტიკური შესწავლა საშუალებას

გვამღევს, რომ დავასკვნათ, რომ ქორწინების ინსტიტუტი – რომელიც იწყება დანიშვნით – თავის საწყის სამართლებრივ საფუძველს წარმოადგენს *jus divinum* (ღმერთის კანონი) და *jus naturale* (ბუნებრივი კანონი), ან კიდევ უფრო ზუსტად - ბუნებრივ-მორალურ კანონში, და შემდეგ *jus scriptum*-ში.

გავამახვილეთ ყურადღება, რომ ღვთის და ბუნებრივი სამართლის პრინციპული დებულებები, რომლებიც დაკავშირებულია ნიშნობასა და ქორწინებასთან, აისახა როგორც *jus gentium*-ში, ასევე რომაულ სამართალში („*vetus*” (ძველი) და „*novum*” (ახალი), იგივე ბიზანტიური სამართალი). ასევე განვიხილეთ მათი გავლენა როგორც საერთაშორისო, ისე ეროვნული ქორწინების კანონებზე.

ამრიგად, ნებისმიერი კვლევის მოვალეობა (სამართლებრივი ინსტიტუტების მკვლევარ სამართალმცოდნისა და ისტორიკოსებისა), ვინც განიხილავს კაცობრიობის ამ ორ უძველეს ინსტიტუტებს – ნიშნობასა და ქორწინებას, უნდა იხელმძღვანელოს როგორც ძველი და ახალი აღთქმის ბიბლიური ტექსტებით, ასევე სამართლებრივი მასალებით (ანტიკური დროიდან დღემდე).

საკვანძო სიტყვები: რომაული სამართალი, მოსეს კანონი, ახალი აღთქმის კანონი, ბიზანტიური სამართალი, ნიშნობა და ქორწინება

Introduction. In order to approach and clear up the theme of our study - with an interdisciplinary content (biblical, legal (State and Church) and historical) - we called upon both to the biblical text (Old and New Testament), and to the legal texts.

By referring both to Mosaic Law and to „New Law” brought by Jesus Christ, we wanted to offer the reader of our study the opportunity to become acquainted first of all with the text of the divine law, which - since the creation of man by God - has been and remains for mankind the "lex primordialis et fundamentalis" (primordial and fundamental law) also with regard to the two ancient institutions, that is betrothal (sponsalia) and marriage (matrimonium).

According to the definition left to us by Roman jurists from the classical epoch of 'jus romanum antiquum' (ancient Roman law), the Engagement was „mentio et repromissio nuptiarum futurarum”, that is "the mutual announcement and promise of future marriage" (Florentinus, *Institutiones*, lb. III)¹⁷⁹, and which "consensus

¹⁷⁹ Justiniani Digestae, lb. XXIII, 1, 1, in Corpus Juris Civilis, ed. P. Krueger, T. Mommsen, R. Schöll, W. Kroll, New Jersey, 2010, vol. I, p. 294.

eorum exigendus est", that is, presuppose "the consent (consensus) of both parties, as in marriage (matrimonium)" (Paul, *Edict*, lb. XXXV)¹⁸⁰.

According to the same famous roman jurists of the classical epoch of the Roman law (2-3 centuries) the marriage (matrimonium) is „*coniunctio maris et feminae et consortium omnis vitae, divini et humani iuris communicatio*” (Modestinus in *Digestae*, lb. XXIII, II, I)¹⁸¹, that is „a union of male and female and a partnership of all life, a sharing of divine and human law”.

In other words, the partnership of a man and a woman is programmed for „all life”, and it involve „divine and human law”, hence our duty to resort both to the divine and natural law, which provisions will find in the text of the Holy Bible, and to the written human law, such as Roman law (Vetus and Novum) and international law.

The same roman jurists wrote that „*Nuptiae consistere non possunt nisi consentiant omnes, id est qui coeunt quorumque in potestate sunt*” (Paulus libro trigesimo quinto ad edictum)¹⁸² (Marriage cannot take place unless everyone involved consents, that is, those who are being united and those in whose power they are).

In our paper, to these special references to the Roman law we also added some references to the texts of the Christian legislation, such as canon 87 of the Six Ecumenical Council and the imperial Constitution of the emperor Justinian (Novel 134), which give as the possibility to make some considerations and assessment about the two ancient institution of mankind, id est Engagement and Marriage, that will help the reader to understand better their evolutionary process.

I. Engagement and Marriage in the Old Testament

As it is known, "Torah is the Jewish people's Book of the Testimony of the Revelation at Sinai, the moment of 'encounter' between God and the Jews"¹⁸³, and according to Jewish tradition, "Torah was created by God even before the creation of the world". Moreover, the same Jewish biblical scholars assert that "without Torah, the connection between the Divine and the human is in distress. Without Torah, the purpose of Creation cannot be achieved"¹⁸⁴.

¹⁸⁰ Ibidem, lb. XXIII, I, 1, 7, in *Corpus Juris Civilis* ..., I, p. 294.

¹⁸¹ Ibidem, I, p. 295.

¹⁸² Ibidem, I, p. 295.

¹⁸³ *Tora și Haftarot* (Torah and Haftarat), transl. and annotations by Ș. S. Rosen, Bucharest, 2022, p. XI.

¹⁸⁴ Ibidem.

Both Jewish and Christian traditions attest that "Moses" is the "author" of the Torah, and "the Orthodox Church, in full accordance with rabbinic tradition and its schools, has approved this attestation since the apostolic age. It is based above all on the fact that the Saviour Jesus Christ Himself presents Moses as the author of the Law"¹⁸⁵. Indeed, it was just the Lord Christ who that "Moses gave them the law" (Jn. 7:19), that is the written law of the Old Testament, written on "tablets of stone" (Exodus 24:12).

According to the testimony of the Old Testament text, Yahweh gave Moses "a law and commandments ... that ... teach them" (Exodus 24:12). And, this Old Testament law, called by the Apostle of the Gentiles - the former Rabbi Saul of Tarsus Cilicia - "law to God" (I Cor. 9:20-21), was followed - according to the same Apostle - by "the Gospel of God" (Rom. 1:1).

Therefore, the law of Moses was only a "Way" or a "schoolmaster to bring us unto Christ" (Gal. 3:24)¹⁸⁶, because "for Christ is the end of the law for righteousness" (Rom. 10:4). And, according to the teaching of the Holy Apostles, "The Gospel of God" is the "Law of Christ" (Gal. 6:2; I Cor. 9:21) and the "Law of grace" (Jn. 1:17; Rom. 5:20; 6:14).

The Book of Genesis tells us that God created man "in the image of God" and in "our likeness" (Gen. 1:26). And in accordance with the statement of the orthodox biblists, the phrase after "our likeness" is in fact "the first scriptural revelation of the persons of the Holy Trinity"¹⁸⁷. The same biblical text says explicitly that God made Man (Adam) "male and female" (Gen. 1:27) and "God blessed them" (Gen. 1:28) and commanded them to "replenish the earth" (Gen. 1: 28). And, according to the Jewish sources of the biblical text, "man was originally created as a two-part being, a human being who was then separated by God into two distinct entities: male and female"¹⁸⁸.

It is about this testimony that both the text of the Hebrew Bible - which is in fact "a unique work of philosophy in narrative form"¹⁸⁹ - and the Septuagint, tell us about "Man" (Adam), whom the Greeks called "ἄνθρωπος" (who looks up to His

¹⁸⁵ B. V. Anania, *Introducere la Pentateuh* (Introduction to the Pentateuch), in *Biblia sau Sfânta Scriptură. Ediție jubiliară a Sfântului Sinod* (The Bible or Holy Scripture. Jubilee Edition of the Holy Synod), version diortosed after the Septuagint, Edited and diortosed by Bartolomeu Valeriu Anania, Archbishop of Cluj, Ed. IBMBOR, Bucharest, 2001, p. 19.

¹⁸⁶ Bible, King James Version, <https://www.biblegateway.com/versions/King-James-Version-KJV-Bible/>

¹⁸⁷ B. V. Anania, *Introducere la Pentateuh*, p. 23 n.f.

¹⁸⁸ *Torah and Haftarat ...*, p. 8 n.h.

¹⁸⁹ *Ibidem*, p. 3.

Creator), and the Latins called him "homo / minis", from "humus", i.e. earth, because Adam was created from "dust of the ground" ("adama" in Hebrew) (cf. Gen. 2, 7). "Adam" is indeed the first creature on earth, and without him and his wife, Eve, both complementary parts of the same human being, can be neither engagement and marriage, nor family. Hence, the apodictic rabbinic saying, "a celibate is not truly human"¹⁹⁰.

Our Saviour Jesus Christ also testifies to this reality, reminding his fellow Christians that it is written in the law that God "... at the beginning made them male and female" (Mt. 19:4), and, being "one flesh", they "are no more twain", and "what therefore God hath joined together, let not man put asunder" (Mt. 19:6).

These provisions of the Mosaic law included also the institution of betrothal, as we see from the Fifth Book of Moses, from which we retain that "a man" who was "betrothed to a woman" and did not "take her", i.e. did not marry, could go to war against his enemies, but "let him go and return unto his house, lest he die in the battle, and another man take her" (Deut. 20:7). From this biblical testimony we see therefore that the provisions of the Mosaic law also applied to betrothal, not only to marriage.

Some commentators on the Jewish biblical text also make express reference to the text of Exodus 22:16, where there is no reference to betrothal, but to the man who "... entice a maid that is not betrothed, and lie with her", and who was obliged "to give her a contract of marriage as his wife"¹⁹¹. The text in verse 16 of Exodus chapter 22, refers therefore to "an unmarried girl", but "seducing a girl" was and it is considered "adultery" by the Law of Moses¹⁹².

According to the same commentators on the Jewish text, the term betrothal - in the text of Deuteronomy 20:7 - "does not actually refer to betrothal, but to the period between the first and second stages of Jewish marriage"¹⁹³, i.e., to the two stages of Jewish marriage, namely "erusin and nesuin", the first consecrating the marriage and the second allowing for intimate relations between the spouses¹⁹⁴.

From the same Old Testament text, we must also note that "... two young men were considered to be married only after the man "took to himself" his wife (Deut.

¹⁹⁰ Cf. C. Mihoc, *Taina căsătoriei și familia creștină în învățăturile marilor Părinți ai Bisericii din secolul al IV-lea* (The Mystery of Marriage and the Christian Family in the Teachings of the Great Fathers of the Church in the 4th Century), Ed. Oastea Domnului, Sibiu, 2020, p. 29.

¹⁹¹ *Torah and Haftarat ...*, p. 306.

¹⁹² *Ibidem*, n. b.

¹⁹³ *Ibidem*, p. 794, n.e.

¹⁹⁴ *Ibidem*, p. 306, n. b.

20:7)"¹⁹⁵. Therefore, only "this *"taking"*, in the sense of *"taking possession"*, in Hebrew *hakhnachah*, meant the actual marriage"¹⁹⁶.

This reality is also confirmed by the text of the Gospel of Matthew, according to which the angel "appeared" to Joseph, to whom Mary, the mother of Jesus Christ, was betrothed, and said to him, "Joseph, thou son of David, fear not to take unto thee Mary thy wife: for that which is conceived in her is of the Holy Ghost" (Mt. 1:20)¹⁹⁷.

As far as the rights and duties of the betrothed, and particularly of the women betrothed, are concerned, it can be seen from the Old Testament text that they were "almost identical to those of the married"¹⁹⁸. For example, if the betrothed was guilty of adultery, she was stoned to death, as was the adulterous wife. The betrothed could also only be repudiated by a "bill of divorcement" (cf. Deut. 24:1; Jer. 3:1; Mt. 5:31 and 19:7). Moreover, even if "the betrothed died, she (the betrothed, ed.) was counted as a widow. And the child conceived during the betrothal period was considered legitimate"¹⁹⁹.

Concerning the dowry, it can be seen that, in accordance with what is stated in the text of the Book of Genesis, it was not the girl's father who gave the dowry, but the betrothed or groom who was to provide the dowry, regardless of the "dowry and gift" required by her father (Gen. 34:12). And, in the case of Abraham's son's marriage to Rebekah in Mesopotamia, the Book of Genesis also shows that Isaac took with him "all the goods" (Gen. 24:10) to give to his future wife, Rebekah, and her family.

The same biblical text tells us that Abraham's son - having arrived in Mesopotamia - gave Rebekah "a golden earring of half a shekel weight, and two bracelets for her hands of ten shekels weight of gold" (Gen. 24:22). In her parents' house, he "brought forth jewels of silver, and jewels of gold, and raiment, and gave them to Rebekah: he gave also to her brother and to her mother precious things" (Gen. 24:53).

From the same Old Testament text, we can see that the betrothed or bride did not leave her parents' home without first having received the "blessing" of her parents, as was the case with "Rebekah" (cf. Gen. 24:60), and that "a bridegroom decketh

¹⁹⁵ C. Mihoc, *The Mystery of Marriage* ..., p. 33.

¹⁹⁶ Ibidem.

¹⁹⁷ Apud, *Bible or Holy Scripture* ..., p. 1461.

¹⁹⁸ C. Mihoc, *The Mystery of Marriage* ..., p. 33.

¹⁹⁹ Ibidem, p. 33.

himself with ornaments", and "the bride" was "adorneth herself with her jewels" (Is. 61-10)²⁰⁰.

These provisions of the Mosaic law, which become part of the heritage of the customary law of the chosen people, were usually taxed as the "customs of our fathers" (cf. 2 Mac. 7: 24). And, among these "customs of our fathers", i.e., of the Jewish people, were also those concerning these two ancient institutions of mankind, namely betrothal and marriage.

Regarding the father's rights over his children, it can be seen from the Old Testament text that there are also some similarities with the realities of ancient Roman law, in which the *pater familias* (head of the family) held and exercised full power over his offspring. For example, in the Book of Genesis, we also find that it was the *pater familias* who decided when and to whom the sons and daughters of the chosen people should marry (cf. Gen. 28:1; 29: 28; Exodus 21:7-10; Judges 11:30-40; I Kings 1, 24-28 et. al.).

Therefore, just as with other nations (Thracians, Romans, Greeks, etc.), the young people could not become engaged or marry without the consent of the "pater familias" (head of the family) and "parents (parentum)", "under whose power they are (quonim in poteste sunt)" (*Justiniani Institutiones*, lb. I, X, Praefatio).

Evidence of the customs and traditions of the "Chosen People" concerning the betrothal and wedding ceremonies can also be found in some of the New Testament texts, beginning with the text about the Wedding at Cana of Galilee (cf. Jn. 2:1-12). For example, from the Gospel text of John we also note - among other things - that "he that hath the bride is the bridegroom: but the friend of the bridegroom, which standeth and heareth him, rejoiceth greatly because of the bridegroom's voice" (Jn. 3:29).

In the Gospel text of Matthew, we find another testimony about the tradition of married life in the Old Testament epoch, according to which the "bridegroom" was welcomed to the house of his bride-to-be by her friends, who were also to be "virgins" (οἱ παρθένοι) and with "their lamps" (Mt. 25:1-7).

This New Testament text has its source in the Old Testament texts, and more specifically in the text of the Song of Songs, a text to which "... the Jewish rabbi ... gave the credit of an inspired book", and which was transmitted "... from generation to generation, and has been taken over by Christianity on the authority of ten centuries of existence", hence the obligation for this book to be "read and

²⁰⁰ Apud, *Bible or Holy Scripture...*, p. 959.

interpreted allegorically: the hierogamic relationship between Yahweh and His chosen people"²⁰¹.

The same well known consecrated writer and theologian, the late Archbishop Bartholomew Valerius Anania († 2011), also noted that in the Song of Songs the "bridegroom" and the "bride" "... run through the whole poem in the most disparate poses, ..., as in the pre-nuptial games of the earthly pairs"²⁰². This is why it has been said that this book, Song of Songs, "remains a hymn to the perfect love between man and woman, whose corollary is fulfilment, marriage"²⁰³.

From the same book, the Song of Songs, we also can see that, after imploring his future wife, with the words, "Come with me from Lebanon, my spouse, with me from Lebanon" (Song of Songs 4:8), words which the priest still utters today at the wedding Mass, the bridegroom speaks of his "bride" in whom "there is no spot in thee" (*Song of Songs* 4:7).

Applying an allegorical interpretation to the words, "there is no spot in thee", i.e. the spotless "Bride", the Fathers of the Eastern Church identified her with the Church of Christ, founded by His Sacrifice, and which is indeed undefiled, hence her privilege to preserve and transmit the truth of Christ's teaching, by which they would be blessed "all the nations of the earth" (Gen. 22:18).

The Mosaic law forbade marriage between persons who were related by blood, as attested by the text in the Book of Leviticus (the Third Book of Moses), which states that "none of you shall approach to any that is near of kin to him, to uncover their nakedness" (Lev. 18:6). Indeed, it was forbidden for a man to accompany or unite with his mother, his father's wives, his sister or half-sister, his aunt or niece, his daughter-in-law and sister-in-law, (except in the case of levirate), two sisters (cf. Lev. 18:7-18; Deut. 27: 20-23 et. al.).

In accordance with the Mosaic law, anyone who violated these prohibitions was punished by death (cf. Lev. 20: 11-12, 14). However, in some Old Testament texts we also find exceptional cases in which marriage was also permitted in degrees of physical kinship. For example, Isaac's son of Abraham, "... commanded" his son Jacob not to take "a wife of the daughters of Canaan", but to go "to Padanaram (Mesopotamia), to the house of Bethuel thy mother's father", and from "there" to take "a wife from thence of the daughters of Laban thy mother's brother" (Gen. 28:1-2).

²⁰¹ B. V. Anania, Archbishop of Cluj, *Introducere la Cântarea Cântărilor* (Introduction to the Song of Songs), in *The Bible or Holy Scripture...*, p. 868.

²⁰² Ibidem.

²⁰³ Ibidem, p. 871.

The Mosaic law also forbade any kind of sexual intercourse with half-brothers (cf. Lev. 18:9, 17), with daughters in law (Lev. 18:15) and with "your wife's sister" (Lev. 18:18), i.e., with your sister-in-law, because such acts were considered "wickedness" (Lev. 18:17).

The same Mosaic law forbade in the clearest possible terms any sexual intercourse "with thy neighbour's wife" (Lev. 18:20), or to "lie with mankind, as with womankind: it is - the Old Testament law provided - abomination. Neither shalt thou lie with any beast to defile thyself therewith: neither shall any woman stand before a beast to lie down thereto: it is confusion", Yahweh commanded by his prophet, the great Moses, "defile not ye yourselves in any of these things, ... and the land is defiled" (Lev. 18: 22-25)²⁰⁴. Hence God's command to the Jews to keep His "ordinance" and to do nothing "of these abominable customs" (Lev. 18:30)²⁰⁵, for God has stopped "these abominations" (cf. Lev. 18:1-30).

As for levirate marriage (cf. Deut. 25:5-10), the Mosaic Law provided that if a man of the chosen tribe died "and have no child" the "wife of the dead" man "shall not marry without unto a stranger", but "her husband's brother shall go in unto her, and take her to him to wife ... and ... that the firstborn which she beareth shall succeed in the name of his brother which is dead, that his name be not put out of Israel" (Deut. 25:5-6). But, as some biblical theologians have noted, "... the practical application of the law of levirate was by no means simple; hence, in the Talmud, its codification occupies almost an entire treatise (the treatise Yebamoth)"²⁰⁶.

The name "levirate marriage" derives from the Hebrew word "yaham", which translates as "brother-in-law"²⁰⁷. In Latin, the Hebrew noun "yaham" (brother-in-law) was translated as "levir-viri" (brother-in-law, brother of the husband)²⁰⁸, hence the phrase "levirate marriage".

That the practice of "levirate marriage" was still in use among the Jews in the time of our Saviour Jesus Christ is also attested by the fact that, "... in one of His discussions with the Sadducees, they invoked as a reason for their unbelief in the resurrection of the dead the case of a woman who had seven brothers as her husband's one by one" (Mt. 22:24-27)²⁰⁹.

²⁰⁴ Ibidem, p. 143.

²⁰⁵ Ibidem, p.144.

²⁰⁶ C. Mihoc, *The Mystery of Marriage* ..., p. 32.

²⁰⁷ Ibidem.

²⁰⁸ G. Guțu, *Dicționar latin-român* (Latin-Roman Dictionary), Ed. Științifică și Enciclopedică, Bucharest, 1983, p. 696.

²⁰⁹ C. Mihoc, *The Mystery of Marriage* ..., p. 32.

Although the seventh commandment of the Decalogue resolutely forbade not only the adultery and fornication of the woman but also of the man (cf. Ex. 20:14), nevertheless, among the Jews, the wife was considered "inferior" to her husband, and her unfaithfulness was punished by stoning, a punishment which was also in force in the time of our Lord Jesus Christ (cf. In. 8:5).

As for divorce, which materialized by the repudiation of the woman by "parting card", it required that the procedure of separation of the spouses be justified by "a serious reason"²¹⁰, otherwise "the man lost the dowry he had given to his father-in-law; then, he had to provide the repudiated wife with an allowance (kethuba); ..."²¹¹.

II. Engagement and Marriage in the New Testament Law

Our Lord Jesus Christ reminded the Sadducees that God made "male and female" (Mt. 19:4), and that "what God has joined to man, let him not separate (*Ὁ ὄν ὁ Θεὸς συνέζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω*)" (Mt. 19, 6)²¹², because "from the beginning (*ἀπ' ἀρχῆς*) it was not so" (Mt. 19, 8), or, according to St. Jerome's version, "ab initio autem non fuit sic"²¹³.

In order to better understand the meaning of the Lord's words concerning divorce, we will reprint - in translation - the text of the Gospel of Matthew from the Bible translated into Latin by Saint Jerome (342-420) - born in Stridon, a town on the borders of Dalmatia and Pannonia - from which we note that, "... from Galilee", Jesus "came to the borders of Judea beyond the Jordan", where he was tempted by "certain Pharisees", who said to him: "Is it lawful for a man to leave his wife for any cause?" He answered and said to them: "Have you not read that he who made them (men) from the beginning made them male and female? And he said: Therefore, shall a man leave his father (his) and his mother (his), and shall cleave to his wife, and they shall be two in one body, so that they are no more two, but one body. Therefore, what God has joined together, let not man put asunder!" They said to him: "Then why did Moses command that a parting book should be given to him, and that he should leave her?" He said to them: "Because of the hardness of your heart Moses permitted you to leave your wives, but from the beginning it was not so. And I say to you that whoever leaves his wife, and does not leave her because of

²¹⁰ Ibidem, p. 269.

²¹¹ Ibidem, p. 270.

²¹² *Noul Testament (text grec și român)* (New Testament (Greek and Romanian text)), Vatoped Monastery, Mount Athos, 2022, p. 57.

²¹³ *Apud Biblia Sacra Vulgata*, bilingual edition, vol. VII, trans. W. Tauwinkl et. al, ed. University Al. I. Cuza, Iași, 2015, p. 136.

fornication, and marries another, commits adultery, and whoever marries the one left commits adultery"²¹⁴.

According to modern-day biblical theologians, "the Pharisees' question reflects one of the topics of debate in the rabbinical schools of the time, concerning the reasons that may justify a divorce", which they relate to the text of Deuteronomy 24:1-4. But the Pharisees interpreted the text of Deuteronomy 24:1 "... as a positive commandment, while Jesus considered it only a concession"²¹⁵.

From what Jesus said to his fellow countrymen it is clear that, according to the teaching of our Lord Jesus Christ, marriage is eminently monogamous and indissoluble, and whoever divorces his wife, except in the case of fornication, and marries another, "commits adultery" (Mt. 19:9).

After the "New Law" - given by Jesus Christ - there is, however, another state of adultery, because "whosoever looketh on a woman to lust after her hath committed adultery with her already in his heart" (πάς ο βλέπων γυναίκα πρὸς τὸ ἐπιθυμήσαι αὐτῆς ἤδη ἐμοίχευσεν αὐτήν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ) (Mt. 5:28), and, therefore, from the text of the chapter 19 of Matthew's Gospel Jesus' disciples understood this state of adultery as an impact of the interdiction of separation, hence why they said to him: "if the case of the man be so with his wife, it is not good to marry" (Mt. 19, 10)²¹⁶.

According to the interpretation of some modern-day biblical scholars, the words of Jesus' disciples "... might imply that they valued marriage according to the possibility of divorce; ..."217. Now, the Saviour told his disciples that "all men cannot receive this saying, save they to whom it is given" (Mt. 19:11)²¹⁸, because, in addition to this way of life, i.e., that of marriage, Jesus recommended both "voluntary virginity" and "perpetual abstinence for those who want to devote themselves entirely to the spiritual life"²¹⁹.

However, from the words of the Saviour we cannot conclude that He recommended the life of celibacy, or that "this verse", that is, verse 12 of chapter 19 of Matthew's Gospel, would be "an argument in favour of the conformity of celibacy to the priesthood", as it is affirmed "in the Latin Church"²²⁰.

²¹⁴ Ibidem, p. 137.

²¹⁵ Ibidem, p. 136, chap. 19-3.

²¹⁶ *The Bible or Holy Scripture...*, p. 1483.

²¹⁷ *Biblia Sacra Vulgata*, vol. VII, ..., p. 137, n. 10.

²¹⁸ *The Bible or Holy Scripture...*, p. 1483.

²¹⁹ Ibidem, p. 1483.

²²⁰ *Biblia Sacra Vulgata*, vol. VII, ..., p. 138, n. 12.

III. From the biblical text, to the principles expressed in the text of Byzantine Law (Church and State) about Marriage

Those who faithfully followed and preached the teaching of the biblical text on marriage (cf. Mt. 5:31-32; Lk. 16:18), taught both the monogamous principle and the indissolubility of marriage, and thus naturally also vehemently condemned divorce.

Due to these principles proclaimed by our Lord, Jesus Christ, the "New Law" has proved its decisive complementary role with regard to the divine-human institution of marriage, about which also made special reference both the greatest Fathers of the Ecumenical Church in their canons, that is in the text of Christian legislation, and the great law-givers, like the last Roman emperor and the first Christian emperor, that is Justinian in his imperial Constitutions (Novels).

For example, St. Basil the Great – who was one of law-gives of the Church – whenever he referred to divorce, referred to the biblical texts of the Old and New Testaments (cf. Mt. 5:27; I Cor. 6:16; Jer. 3:1 etc.), and on the basis of these biblical texts this ecumenical Father concluded that according to "the Lord's decree, ... no one is forgiven for divorcing from marriage except for the reason of adultery (Mt. 5:32)". However, he also made it clear that, "following the meaning of the Lord's words", the divine command "... is equally applicable to both men and women" (can. 9, St. Basil the Great)²²¹.

This canon of St. Basil the Great was expressly referred to by the Fathers of the Sixth Ecumenical Council (Second Session)²²², also known as the Trullan Council (691/692), in canon 87, according to which „she who has left her husband (τὸν ἄνδρα) is an adulteress (μίχλις) if she has come to another, according the holy and divine Basil”. And „he who leaves his wife lawfully (νομίμως) given him and shall take another is guilty of adultery” (can. 87 Syn. VI ec.)²²³. In fact,

according to the orthodox canonical doctrine, a "divorce without cause is assimilated to adultery, if the one who has the initiative marries or cohabits with a stranger"²²⁴.

²²¹ *Canoanele Bisericii Ortodoxe. Note și Comentarii* (Canons of the Orthodox Church. Notes and Commentaries), ed. I. N. Floca, Sibiu, 1991, p. 326.

²²² N. V. Dură, *The Ecumenicity of the Council in Trullo: Witnesses of the Canonical Tradition in the East and the West*, în *The Council in Trullo Revisited*, coord. G. Nedungatt, M. Featherstone, Roma, 1995, p. 229-262.

²²³ Rhali, G. A.; Potli, M, *Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων* (*Syntagma of the Divine and Holy Canons*) (*Athenian Syntagma*), vol. II, Athens, 1852, p. 505-506.

²²⁴ I. Floca, *Canoanele Bisericii Ortodoxe ...*, p. 145.

It is also noteworthy, however, that the text of Canon 87 of the Sixth Ecumenical Council not only made reference to the texts of Sacred Scripture, but also partly reproduced them ad litteram, as for example in the case of the texts of Jeremiah 3:1 and Proverbs 18:23, hence the Synod's ruling that "the woman who leaves her husband and goes after another is an adulteress", and that "the man who leaves his lawfully taken wife and brings another, according to the commandment of the Lord he is subject to the penalty of adultery" (can. 87 Syn VI ec.)²²⁵.

In their commentary on this canon, the famous Byzantine canonists of the 12th century made it clear that "among Christians there are limited causes for which a marriage can be dissolved ..., apart from the cause of fornication (ἐκτὸς λόγου πορνείας) ..." (can. 87 Syn. VI ec.)²²⁶.

The new Roman law, alias the Byzantine law, make express reference not only to that "repudium" of Roman law, or to the "libellus repudii" (book of separation), which spouses could hand to or send to each other, but also to the principles laid down in the Old Testament and New Testament texts on marriage.

These principles are indeed found expressed in the text of Church law²²⁷ and Byzantine law²²⁸, that is in the Christian law of the Eastern Roman Empire, which begins with the age of the emperor Justinian (527-565) and ends with the fall of Constantinople in 1453.

For example, in his imperial Constitution – promulgated in 1st May 536 – the emperor Justinian foresee that, „if ever a charge of adultery should be clearly proven, ... to be inflicted on the guilty are those determined by Constantine of pious destiny” (Novel 134, 10)²²⁹, that is the death penalty for adultery. But the

²²⁵ *Athenian Syntagma*, vol. II, p. 505-506.

²²⁶ *Ibidem*, p. 506.

²²⁷ N. V. Dură, P. Kroczek, C. Mititelu, *Marriage from the Roman Catholic and Orthodox points of view*, Ed. Scriptum, Krakow, 2017, p. 136-193; N. V. Dură, *Impedimentele la Căsătorie în lumina hotărârilor celei de a II-a Conferințe Panortodoxe Presinodale (3-12 septembrie 1982) (Impediments to Marriage in the Light of the Decisions of the Second Pre-Synodal Pan-Orthodox Conference (September 3-12, 1982))*, în *Mitropolia Banatului*, XXXIV (1984), nr. 7-8, p. 404-416.

²²⁸ N. V. Dură, *The Byzantine Nomocanons, fundamental sources of old Romanian Law*, în vol. Proceedings "Exploration, Education and Progress in the third Millennium", vol. I, no. 3, Galați University Press, Galați, 2011, p. 25-48; N. V. Dură, *Legislația nomocanonică, bizantină, și receptarea ei în Principatele Române (The nomocanonical, Byzantine legislation and its implementation in the Romanian Principalities)*, în *Revista de Teologie Sfântul Apostol Andrei*, Anul XIX-XX, nr. 1 / 2015-2016, p. 42-63; C. Mititelu, *The Byzantine Law and its Reception in the Romanian Principalities*, in *Philosophical-Theological Review*, nr. 4, 2014, p. 33-43.

²²⁹ *The Novels of Justinian. A Completed Annotated English Translation (2018)* ed. D. J. D. Miller and P. Sarris, vol. II, Cambridge University Press, p. 897.

same Constitution suggest that under Justinian the standard punishments were death or confiscation of property with imprisonment²³⁰.

According to the provisions of the same Constitution, „should the adulterer have a wife, her dowry and the gift before marriage – or the share under our law, if the marriage was not accompanied by dowry-settlements – are to be reserved intact for her out of his property, while the rest of his property is to be taken by descendants or ascendants as far as the third degree ..., if not, we command that it is to accrue to our fiscus” (Novel 134, 10)²³¹.

In our opinion, the main innovation contained in this imperial Constitution would appear to be the defense of the women, which we are not meet before the laws enacted by the emperor Justinian, as it is also proved by the text of other of his imperial Constitutions²³².

Instead of Conclusions

From the Old and New Testament texts, we could therefore to retain that the institution of Marriage, preceded by the Engagement, has been monogamous and indissoluble since the creation of man by God²³³ (cf. Gen. 2:24; Mt. 19, 3-6), and that the prophet Moses allowed the Israelites to separate from their wives in view of "the hardness of (their) hearts" (τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν) (*duritiam cordis vestri*) (Mt. 19:8), because they did not obey God's will (cf. Mt. 19:7-8), hence the legalization of polygamy (cf. Deut. 21: 15-17) and levirate marriages (Deut. 25: 5-6).

From this perspective of the biblical text, both Old and New Testament, we see only as an exception the fact that Moses allowed the Jews to separate from their wives, and he had to accept the divorce only an indulgence for the weaknesses of human nature, which had led however to the violation of both divine and natural law by some of his countrymen.

Some biblical texts of New Testament allow a woman to ask for a divorce when her husband is guilty of fornication (cf. Mk. 10:11-12). But, from the point of view of the teaching of the New Law, the dissolution of marriage is accepted only in the

²³⁰ Ibidem, p. 897.

²³¹ Ibidem, p. 899.

²³² C. Mititelu, *Emperor Justinian's Novel 74 and its Importance for European Marriage Law*, in *Teologia*, 2019, nr. 4 (81), pp. 26-37.

²³³ N. V. Dură, *The "Man" and His Creation in the Perception of "Creationism" and "Evolutionism". Contributions of "Christian Philosophy"*, in *Philosophical-Theological Review*, no. 4, 2014, p. 9-27; N. V. Dură, *Man in the view of some Christian Theologians with Philosophical Background*, in *Annals of the Academy of Romanian Scientists, Series on Philosophy, Psychology, Theology and Journalism*, vol. 5, nr. 1-2, 2013, p. 75-97.

case of adultery (cf. I Cor. 7:2-7), and not in the case of fornication, although this one is perceived and defined as a sin opposed to holiness, and is harshly condemned (cf. I Cor. 6:15-19), hence the obligation of the spouses to keep their vow of fidelity, because after marriage "the wife hath not power of her own body, but the husband: and likewise also the husband hath not power of his own body, but the wife" (cf. I Cor. 7:4).

By this special relationship, the spouses are therefore obliged to keep their marriage bed undefiled (cf. Heb. 13:4), since our Savior Jesus Christ raised the institution of marriage "from the order of nature", that is of natural law, "to the order of grace"²³⁴.

Undoubtedly, from these brief considerations and evaluations of the Biblical text, both Old and New Testament, it also could be seen that according to provisions of the "Old Law" and the "New Law", called "New Testament" (Lk. 22:20; 1 Cor, 11, 25) or "New covenant" (Heb. 8, 8), the two ancient institutions of mankind, i.e., betrothal and marriage, have their original basis in the "jus divinum" (divine law) and in the "jus naturale" (natural law), or in other words, in the "natural moral law"²³⁵.

The foundations given to the two institutions, betrothal and marriage, by divine and natural law, are to be found - in the form of provisions of principle - not only in *jus canonicum* and in *jus romanum novum* (Byzantine law), but also in the law of other peoples of the world, even in the law of our times.

The provisions of principle laid down by divine law and natural law, as well as by the Roman law²³⁶ and canon law²³⁷, concerning the Engagement and Marriage²³⁸, were affirmed in the legal norms of each people, i.e., in *jus civile* of every nation²³⁹,

²³⁴ D. Stăniloae, *Teologie dogmatică ortodoxe* (Orthodox Dogmatic Theology), vol. III, Ed. IBM, Bucharest, 1978, p. 183.

²³⁵ N. V. Dură, *Loi morale, naturelle, source du Droit naturel et de la Morale chrétienne*, in vol. *La morale au crible des religions*, coord. M. Th. Urvoy, Éditions de Paris, 2013, p. 213-233; N. V. Dură, *Law and Morals. Prolegomena (I)*, în *Acta Universitatis Danubius. Juridica*, nr. 2/2011, p. 158-173; N. V. Dură, *Law and Morals. Prolegomena (II)*, în *Acta Universitatis Danubius. Juridica*, nr. 3/2011, p. 72-84.

²³⁶ C. Mititelu, *Matrimonium (Marriage) in Roman Law. The Impact of the Provisions of "Jus Romanum" on International and National Matrimonial Law*, în *Bulletin of the Georgian National Academy of Sciences*, vol. 14, no. 4, 2020, p. 120-130.

²³⁷ N. Dură, Mititelu C., *Legislația canonică și instituțiile juridico-canonice europene, din primul mileniu*, Ed. Universitară (*European canon law and canonical legal institutions in the first millennium*), București, 2014, p. 93-124.

²³⁸ C. Mititelu, *About Engagement ("Sponsalia"). From "Jus Romanum" to "Jus Civile" of Romania*, in *Technium Social Sciences Journal*, vol. 29 (2022), p. 672-682.

²³⁹ C. Mititelu, *Reglementări ale Noului Cod civil român privind logodna (Regulations of the New Romanian Civil Code regarding engagement)*, în *Revista Națională de Drept*, nr. 7-9, 2018, p. 59-62.

from which some of them were also adopted in text of the international law²⁴⁰, known in Gentile times as "jus gentium" (Gentile law) (cf. Gaius, *Institutiones*, lb. I, 1).

Hence, therefore, the imperious duty of those who wish to pronounce knowingly on the two ancient institutions of mankind, i.e., Engagement and Marriage, which have their institutional basis in *Jus divinum* and in *Jus naturale*, to resort both to the biblical texts of the Old and New Testaments, i.e., to the Bible, the "Book" which is a source of knowledge in many areas of human life, and to the text of the Roman law, Byzantine law (State and Church), international and national law.

References:

1. *Biblia sau Sfânta Scriptură. Ediție jubiliară a Sfântului Sinod* (The Bible or Holy Scripture. Jubilee Edition of the Holy Synod), version diortosed after the Septuagint, Edited and diortosed by Bartolomeu Valeriu Anania, Archbishop of Cluj, Ed. IBMBOR, Bucharest, 2001.
2. *Biblia Sacra Vulgata*, bilingual edition, vol. VII, trans. W. Tauwinkl et. al, ed. University Al. I. Cuza, Iași, 2015.
3. *Canoanele Bisericii Ortodoxe. Note și Comentarii* (Canons of the Orthodox Church. Notes and Commentaries), ed. I. N. Floca, Sibiu, 1991.
4. *Corpus Juris Civilis*, ed. P. Krueger, T. Mommsen, R. Schöll, W. Kroll, New Jersey, 2010, vol. I.
5. Dură, N. V., *Impedimentele la Căsătorie în lumina hotărârilor celei de a II-a Conferințe Panortodoxe Presinodale (3-12 septembrie 1982) (Impediments to Marriage in the Light of the Decisions of the Second Pre-Synodal Pan-Orthodox Conference (September 3-12, 1982))*, în *Mitropolia Banatului*, XXXIV (1984), nr. 7-8, p. 404-416.
6. Dură, N. V., *Legislația nomocanonică, bizantină, și receptarea ei în Principatele Române (The nomocanonical, Byzantine legislation and its implementation in the Romanian Principalities)*, în *Revista de Teologie Sfântul Apostol Andrei*, Anul XIX-XX, nr. 1 / 2015-2016, p. 42-63.

²⁴⁰ C. Mititelu, *Reglementări ale dreptului roman, privind instituția căsătoriei, exprimate și comentate în "Decretum Gratiani" (Regulations of Roman Law, on the Institution of Marriage, expressed and commented in "Decretum Gratiani")*, în *Jurnalul juridic național: teorie și practică*, nr. 2 (36) 2019, p. 32-35; N. V. Dură, *Despre caracterul prioritar al normelor dreptului internațional, privind drepturile și libertățile fundamentale ale omului, în raport cu cele ale dreptului național (On the priority nature of international law norms, regarding fundamental human rights and freedoms, in relation to those of national law)*, în *Revista Națională de Drept*, nr. 7-9, 2018, p. 54-58.

7. Dură, N. V., *The Byzantine Nomocanons, fundamental sources of old Romanian Law*, in vol. Proceedings "Exploration, Education and Progress in the third Millennium", vol. I, no. 3, Galati University Press, Galați, 2011, p. 25-48.
8. Dură, N. V., *The Ecumenicity of the Council in Trullo: Witnesses of the Canonical Tradition in the East and the West*, în *The Council in Trullo Revisited*, coord. G. Nedungatt, M. Featherstone, Roma, 1995, p. 229-262.
9. Dură, N. V., *Despre caracterul prioritar al normelor dreptului internațional, privind drepturile și libertățile fundamentale ale omului, în raport cu cele ale dreptului național (On the priority nature of international law norms, regarding fundamental human rights and freedoms, in relation to those of national law)*, în *Revista Națională de Drept*, nr. 7-9, 2018, p. 54-58.
10. Dură, N. V., *Law and Morals. Prolegomena (I)*, în *Acta Universitatis Danubius. Juridica*, nr. 2/2011, p. 158-173.
11. Dură, N. V., *Law and Morals. Prolegomena (II)*, în *Acta Universitatis Danubius. Juridica*, nr. 3/2011, p. 72-84.
12. Dură, N. V., *Loi morale, naturelle, source du Droit naturel et de la Morale chrétienne*, in vol. *La morale au crible des religions*, coord. M. Th. Urvoy, Éditions de Paris, 2013, p. 213-233.
13. Dură, N. V., *Man in the view of some Christian Theologians with Philosophical Background*, in *Annals of the Academy of Romanian Scientists, Series on Philosophy, Psychology, Theology and Journalism*, vol. 5, nr. 1-2, 2013, p. 75-97.
14. Dură, N. V., *The "Man" and His Creation in the Perception of "Creationism" and "Evolutionism". Contributions of "Christian Philosophy"*, in *Philosophical-Theological Review*, no. 4, 2014, p. 9-27.
15. Dură, N. V.; Mititelu, C., *Legislația canonică și instituțiile juridico-canonic europene, din primul mileniu*, Ed. Universitară (*European canon law and canonical legal institutions in the first millennium*), București, 2014.
16. Dură, N. V.; Kroczek, P.; Mititelu, C.; *Marriage from the Roman Catholic and Orthodox points of view*, Ed. Scriptum, Krakow, 2017.
17. Guțu, G., *Dicționar latin-român (Latin-Roman Dictionary)*, Ed. Științifică și Enciclopedică, Bucharest, 1983.
18. Mihoc, C., *Taina căsătoriei și familia creștină în învățăturile marilor Părinți ai Bisericii din secolul al IV-lea (The Mystery of Marriage and the Christian Family in the Teachings of the Great Fathers of the Church in the 4th Century)*, Ed. Oastea Domnului, Sibiu, 2020.
19. Mititelu, C., *The Byzantine Law and its Reception in the Romanian Principalities*, in *Philosophical-Theological Review*, nr. 4, 2014, p. 33-43.
20. Mititelu, C., *About Engagement ("Sponsalia"). From "Jus Romanum" to "Jus Civile" of Romania*, in *Technium Social Sciences Journal*, vol. 29 (2022), p. 672-682.

21. Mititelu, C., *Emperor Justinian's Novel 74 and its Importance for European Marriage Law*, in *Teologia*, 2019, nr. 4 (81), pp. 26-37.
22. Mititelu, C., *Matrimonium (Marriage) in Roman Law. The Impact of the Provisions of "Jus Romanum" on International and National Matrimonial Law*, în *Bulletin of the Georgian National Academy of Sciences*, vol. 14, no. 4, 2020, p. 120-130.
23. Mititelu, C., *Reglementări ale dreptului roman, privind instituția căsătoriei, exprimate și comentate în "Decretum Gratiani" (Regulations of Roman Law, on the Institution of Marriage, expressed and commented in "Decretum Gratiani")*, în *Jurnalul juridic național: teorie și practică*, nr. 2 (36) 2019, p. 32-35.
24. Mititelu, C., *Reglementări ale Noului Cod civil român privind logodna (Regulations of the New Romanian Civil Code regarding engagement)*, în *Revista Națională de Drept*, nr. 7-9, 2018, p. 59-62.
25. *Noul Testament (text grec și român) (New Testament (Greek and Romanian text))*, Vatoped Monastery, Mount Athos, 2022.
26. Rhali, G. A.; Potli, M., *Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων (Syntagma of the Divine and Holy Canons) (Athenian Syntagma)*, vol. II, Athens, 1852.
27. *The Novels of Justinian. A Completed Annotated English Translation (2018)* ed. D. J. D. Miller and P. Sarris, vol. II, Cambridge University Press.
28. *Tora și Haftarot (Torah and Haftarot)*, transl. and annotations by Ș. S. Rosen, Bucharest, 2022.
29. Stăniloae, D., *Teologie dogmatică ortodoxe (Orthodox Dogmatic Theology)*, vol. III, Ed. IBM, Bucharest, 1978.

Relevant Aspects of the Fundamental Problems of Hellenism and Its Influence

ელინიზმის ძირითად პრობლემებთან დაკავშირებული შესაბამისი
ასპექტები და მისი გავლენა

Ioan-Gheorghe ROTARU

Emeritus Professor, Timotheus
Brethren Theological Institute of Bucharest;
Associate member - Academy of Romanian Scientists,
ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-8252-295X>

Abstract: Apart from the elements of Hellenism, it is difficult to truly understand the culture in which Christianity was born and to which Jesus Christ was addressed, because Hellenism has left its mark on thought, including that of the Jewish people, creating a discrepancy between biblical teaching and the spirit in which it was interpreted.

The history of Hellenism is an important study for those who want to understand the influence that Greek culture has had on the history of thought and the synthesis of the history of Christianity, through its double influence: that on Jewish culture and then on Christian thought. Although the Hellenistic empire of Alexander and then the Hellenistic states that succeeded it lasted only three centuries, the influence of Hellenism has a wide range and time horizon.

The Hellenistic era saw the birth of scientific, philosophical, ethical and religious ideas that dominated the world for centuries. Important advances were also made in the economic sphere, in the forms of political life, in social consciousness and in culture.

However historically assessed, the changes that took place then cannot be overlooked, because they constitute an essential historical process.

Key words: culture, civilization, Hellenism, Christianity, influence, ideas, changes, progress.

იოან-გეორგ როტარუ

ემერიტუსი პროფესორი, ბუქარესტის ძმები
ტიმოთეუსების თეოლოგიური ინსტიტუტი;
რუმინეთის მეცნიერებათა აკადემიის
ასოცირებული წევრი, რუმინეთი
ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-8252-295X>

ანოტაცია: ელინიზმის ელემენტების გარეშე რთულია ცხადად გაიგო კულტურა, რომელშიც ქრისტიანობა დაიბადა და რომლისკენაც იესო ქრისტე იყო მიმართული, რადგან ელინიზმმა თავისი კვალი დატოვა აზროვნებაზე, მათ შორის ებრაელებზე, ბიბლიური სწავლებისა და იმ სულის რწმენას შორის შეუსაბამობა, რომელშიც იგი ინტერპრეტირდა.

ელინიზმის ისტორია მნიშვნელოვანი კვლევაა იმათთვის, ვისაც სურს გააგებინონ ბერძნული კულტურის გავლენა აზროვნების ისტორიაზე და ქრისტიანობის ისტორიის სინთეზზე, თავისი ორმაგი გავლენით: ჯერ ებრაულ კულტურაზე, შემდეგ კი ქრისტიანულ აზროვნებაზე. მიუხედავად იმისა, რომ ალექსანდრეს ელინისტური იმპერია და მას შემდეგ მისი მემკვიდრე ელინისტური სახელმწიფოები მხოლოდ სამი საუკუნე გაგრძელდა, ელინისტურის გავლენა ფართო დიაპაზონით და დროში იწევს.

ელინისტურმა ეპოქამ იპოვა მეცნიერული, ფილოსოფიური, ეთიკური და რელიგიური იდეების დაბადება, რომლებიც საუკუნეებით მართავდნენ მსოფლიოს. მნიშვნელოვანი პროგრესი მოხდა ეკონომიკურ სფეროში, პოლიტიკური ცხოვრების ფორმებში, სოციალურ ცნობიერებასა და კულტურაში. თუმცა ისტორიულად შეფასებული ცვლილებები მაშინ, არ შეიძლება უყურადღებოდ დარჩეს, რადგან ისინი წარმოადგენენ არსებით ისტორიულ პროცესს.

საკვანძო სიტყვები: კულტურა, ცივილიზაცია, ელინიზმი, ქრისტიანობა, გავლენა, იდეები, ცვლილებები, პროგრესი.

Introduction. The world's Hellenization²⁴¹ was one of the important elements that contributed to the timing of the coming of the Messiah. At least the Koine Greek language (common Greek language) ²⁴², which became the lingua franca of the Roman Empire²⁴³, allowed communication between people of different ethnic groups and thus the transmission of the Gospel throughout the Roman Empire.

²⁴¹ [William Woodthorpe Tarn](#), *Hellenistic Civilisation*, third edition, revised by Author and G.T.Griffith, Cleveland, Ohio, The World Publishing' Company, 1964; Abram Borisovič Ranovič, *Elenismul și rolul său istoric (Hellenism and its historical role)*, București, Editura de stat pentru literatură științifică, 1953.

²⁴² Allen, W. Sidney, *Vox Graeca: a guide to the pronunciation of classical Greek – 3rd ed.*, Cambridge, Cambridge University Press, 1987; Smyth, Herbert Weir, *Greek Grammar*, Harvard University Press, 1956.

²⁴³ *Viața în alte locuri din Imperiul Roman (Life elsewhere in the Roman Empire)*. <https://povestiriadevarate.ro/istorice/cum-arata-o-zi-obisnuita-in-imperiul-roman/> ; Accesed June 13, 2024.

For some, Hellenism²⁴⁴ means a new culture composed of Greek and Oriental elements; for others it means the extension of Greek culture to the Orientals, and for others the continuation of the pure line of the old Greek civilization.²⁴⁵

Hellenism and its successes. The successes of Hellenism²⁴⁶, especially in the East, were not so great if we look at things numerically. Many Greeks and Macedonians rushed to migrate to the East, but even if we count with them the Hellenized representatives of the subject classes of the local populations, they were a minority. In Egypt²⁴⁷, out of a population of over 7 million at the end of the Hellenistic era, there were about 1 million Hellenists and Hellenized, with the largest concentration in Alexandria.²⁴⁸ In the Seleucid Kingdom²⁴⁹, the Hellenes lived almost exclusively in cities. Both Alexander²⁵⁰ and his successors founded many new towns or reorganised various old towns on the model of Greek cities. Reaching into the farthest corners of the Hellenistic world, these polis broke down the ancient forms of social organisation and brought with them not only a different, higher culture but also different types of economic relations. The successes

²⁴⁴ Adelina Piatkowski, *Istoria epocii elenistice (History of the Hellenistic Age)*, București, Editura Albatros, 1996, 336p.

²⁴⁵ [William Woodthorpe Tarn](#), *Hellenistic Civilisation*, third edition, revised by Author and G.T.Grtiffit, Cleveland, Ohio, The World Publishing' Company, 1964, pp.1-2; François Chamoux, *Civilizația greacă*. Ed. Meridiane, București, 1985; David Salariya, James Evelyn Ford, *Miturile Greciei Antice*, Editura Curtea Veche, 2008; Adelina Piatkowski, *O istorie a Greciei antice (A History of Ancient Greece)*, București, Editura Albatros, 1988, 320p.

²⁴⁶ Abram Borisovič Ranovič, *Elenismul și rolul său istoric (Hellenism and its historical role)*, București, Editura de stat pentru literatură științifică, 1953.

²⁴⁷ Lewis, Naphtali. "Greco-Roman Egypt": Fact or Fiction?" *On Government and Law in Roman Egypt*, ed. Ann Ellis Hanson, Atlanta: Scholars Press, 1995, pp. 138-149.

²⁴⁸ Bowman, Alan K. and Dominic Rathbone. "Cities and Administration in Roman Egypt." *The Journal of Roman Studies* 82 (1992), pp.107-127.

²⁴⁹ Rein Taagepera. „Size and Duration of Empires: Growth-Decline Curves, 600 B.C. to 600 A.D.”. *Social Science History* [Vol. 3 \(1979\) No. 3/4](#), pp. 115-138; Department of Ancient Near Eastern Art. "The Seleucid Empire (323–64 B.C.)." In *Heilbrunn Timeline of Art History*. New York, The Metropolitan Museum of Art, 2000–. http://www.metmuseum.org/toah/hd/sleu/hd_sleu.htm (October 2004). See also: Yarshater, Ehsan, ed. *The Cambridge History of Iran Volume 3: The Seleucid, Parthian and Sasanian Periods*. 2 vols. Cambridge, Cambridge University Press, 1983; [William Woodthorpe Tarn](#), *Hellenistic Civilisation*, third edition, revised by Author and G.T.Grtiffit, Cleveland, Ohio, The World Publishing' Company, 1964, pp.126-176.

²⁵⁰ Dumitru Popa, *Daniel*, vol. I, București, 1991, pp.34-36; Jacques B. Doukhan, *Enigmele Bibliei. Daniel și Apocalips (The riddles of the Bible. Daniel and Revelation)*, Pantelimon, Editura Viață și Sănătate, 2013, p.41; *Alexandria* (Titlu complet: *Istoria a Alexandrului celui Mare din Machedonia și a lui Dariu din Persida Împăraților*). (Full title: *History of Alexander the Great of Macedon and Darius of Persida of the Emperors*), Edited edition, with a preface, glossary and notes by Dan Simionescu, 2nd revised edition, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, Biblioteca pentru toți, 1958.

achieved by Hellenism in the economic world become evident only by examining the Hellenistic world as a whole. The unity of the Hellenistic world clearly shows us that the old divisions were no longer of any value and that the old economic centres had lost their significance.

Hellenism²⁵¹ meant a development on a higher stage of slave relations, but appearing as a result of the slave crisis in Greece and the East, it did not and could not solve the situation. It could only cause a short-lived upsurge, particularly in the Eastern regions, without creating sufficient conditions to bring about a just society in place of slave relations, which is why Hellenism also entered a crisis, which was only partially resolved by the Roman conquest and a repetition of the process on another stage. The Roman conquest was the inevitable result of the crisis of the Hellenistic economy, which had begun as early as the beginning of the 3rd century BC. It should be noted that in the 1st century AD the idea of equality between people was born within Christianity, but not on the basis of social and economic relations, but by virtue of the teaching of Christendom, losing this feature with the gaining of the status of state religion, when the Church became a large landowner. The idea of equality between people would not, however, disappear as a desideratum, being expressed by the precursors of the Reformers and the Reformers. For example, the lollards²⁵² of John Wycliffe's²⁵³ time said that when father Adam ploughed and mother Eve sewed, the noble where bad ?

The conservatism of the technical base, this shortcoming of slavery, could not be removed as long as work was considered to be the sole prerogative of slaves, and no one was interested in making their work easier. The unity forged in the Hellenistic era was not organic and durable enough to overcome regionalism and to break the individual from the limited collectivity to which he was bound by age-old habits. Instead of the Oriental despotisms and the Greek state-state²⁵⁴, Hellenism introduced other forms of state, but the Hellenistic monarchies of the Orient the Macedonian coalition and the Achaic and Aeolian leagues of the Balkan Peninsula had not yet liquidated the Greek state-state with its narrow interests; the Hellenization of the regions of the Orient itself was achieved through the

²⁵¹ Abram Borisovič Ranovič. *Elenismul și rolul său istoric (Hellenism and its historical role)*. București, Editura de stat pentru literatură științifică, 1953.

²⁵² Ellen G.White. *Tragedia veacurilor (The Great Controversy)*. Pantelimon, Editura Viață și Sănătate, 2020, pp.80-81.

²⁵³ Andrew Larsen. *John Wyclif c. 1331-1384*, in Ian Christopher Levy (ed.), *A Companion to John Wyclif. Late Medieval Theologian*. Leiden. Brill, 2006, pp. 1-61; Lacey Baldwin Smith. *This Realm of England: 1399 to 1688*, 3rd ed. 1976, p. 41; Emily Michael. "John Wyclif on body and mind". *Journal of the History of Ideas* (2003) p. 343.

²⁵⁴ Georges Lescuyer. *Histoire des idées politiques*. Paris, Ed. Dalloz, 2001, p. 29.

organization of polis. However, these were not independent city-states, but merely cities that enjoyed greater or lesser autonomy, and the citizens were still tied to the old city institutions, which still nurtured local patriotism despite the lack of a real social life. Even in the new towns and in the Greek-Macedonian colonies, new Greek settlers had long maintained links with the homeland, setting up associations of people from the same region of the homeland, religious associations and the like.

The process of levelling and liquidating the old barriers between tribes, nations and cities is visible in the Hellenistic era and was not a decisive success. Even in the field of culture, where Hellenism marked a radical turning point, things did not go all the way, because on the one hand Eastern cultures were not assimilated, and on the other hand the Hellenic culture of the classical period was not forgotten. Many fragments of classical Greek literature have been preserved in the newer papyri, but there are no fragments of Hellenistic-Roman literature, for example from Strabo²⁵⁵, Diodorus²⁵⁶, Plutarch²⁵⁷, Lucian²⁵⁸, Clement²⁵⁹, Origen²⁶⁰ or Plotinus²⁶¹.

²⁵⁵ H.L. Jones (Ed.). „[The Geography of Strabo](#)” (html). LacusCurtius. Bill Thayer. pp. Books 1-9, 15-17, 1924. H.L. Jones (Ed.). „[The Geography of Strabo](#)” (html). The Perseus Digital Library. Tufts University. pp. Books 6-14, 1924; H.C. Hamilton & W. Falconer (Eds.). „[Strabo. Geography](#)” (html). The Perseus Project. Tufts University, 1903; Meineke A. (Ed.). „[Geographica](#)” (html). The Perseus Project. Tufts University. pp. Books 6–14, 1952.

²⁵⁶ Braithwaite-Westoby, Kara. "Diodorus and the Alleged Revolts of 374–373 BCE". *Classical Philology* 115, no. 2 (April 2020), pp. 265–270; Clarke, Katherine. "Universal perspectives in Historiography." In *The Limits of Historiography: Genre and Narrative in Ancient Historical Texts*. Edited by Christina Shuttleworth Kraus, Mnemosyne. Supplementum 191. Leiden, The Netherlands: Brill, 1999, pp.249–279; Hammond, Nicholas G. L. "Portents, Prophecies, and Dreams in Diodorus' Books 14–17." *Greek, Roman and Byzantine Studies* 39 (1998), 4, pp. 407–428; Hau, Lisa Irene, Alexander Meeus, and Brian Sheridan (eds.). *Diodoros of Sicily: Historiographical Theory and Practice in the Bibliothek*. Peeters: Leuven, 2018; McQueen, Earl I. *Diodorus Siculus. The Reign of Philip II: The Greek and Macedonian Narrative from Book XVI. A Companion*. London: Bristol Classical Press, 1995; Muntz, Charles E. *Diodorus Siculus and the World of the Late Roman Republic*. New York: Oxford Univ. Press, 2017; Pfuntner, Laura. "Reading Diodorus through Photius: The Case of the Sicilian Slave Revolts." *Greek, Roman and Byzantine Studies* 55. (2015)1, pp. 256–272; Rubincam, Catherine. "The Organization and Composition of Diodorus' Bibliothek." *Échos du monde classique (= Classical views)* 31 (1987), pp. 313–328; Sacks, Kenneth S. *Diodorus Siculus and the First Century*. Princeton, NJ: Princeton Univ. Press, 1990; Sinclair, Robert K. "Diodorus Siculus and the Writing of History." *Proceedings of the African Classical Association* 6 (1963), pp. 36–45; Stronk, Jan P. *Semiramis' Legacy. The History of Persia According to Diodorus of Sicily*. Edinburgh: Edinburgh Univ. Press, 2017; Sulimani, Iris. "Diodorus' Source-Citations: A Turn in the Attitude of Ancient Authors Towards their Predecessors?". *Athenaeum* 96 (2008), 2, pp. 535–567.

²⁵⁷ Russell, Donald. "Plutarch". In Hornblower, Simon; Spawforth, Antony; Eidinow, Esther (eds.). *The Oxford Classical Dictionary* (4th ed.). Oxford, UK: Oxford University Press, 2012, pp.1165–1166; Honigmann, E.A.J. "Shakespeare's Plutarch". *Shakespeare Quarterly* 10 (1959),1, pp. 25–33; Stadter, Philip A. "Plutarch and Rome". In Beck, Mark

(ed.). *A Companion to Plutarch*. Blackwell Companions to the Ancient World. Wiley Blackwell, 2014, pp. 13–31; Beck, Mark. "Anecdote and the representation of Plutarch's ethos" (1996). In van der Stockt, Luc (ed.). *Rhetorical theory and praxis in Plutarch. The IVth International Congress of the International Plutarch Society. Collection d'Études Classiques. Vol. 11*. Leuven, Belgium, Peeters, published 2000, pp. 15–32; Georgiadou, Aristoula (1992). "Idealistic and realistic portraiture in the Lives of Plutarch". In Haase, Wolfgang (ed.). *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt: Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung. Sprache und Literatur: Allgemeines zur Literatur des 2. Jahrhunderts und einzelne Autoren der trajanischen und frühhadrianischen Zeit. Vol. 2.33.6*. Berlin, DE / New York, NY, Walter de Gruyter. pp. 4616–4623; Gill, Christopher. "The question of character-development: Plutarch and Tacitus". *Classical Quarterly* 33 (1983), 2, pp. 469–487; McInerney, Jeremy. "Plutarch's manly women". In Rosen, Ralph M.; Sluiter, Ineke (eds.). *Andreia: Studies in manliness and courage in classical Athens. Mnemosyne, Bibliotheca Classica Batava, Supplementum. Vol. 238*. Leiden, NL / Boston, MA, Brill, 2003, pp. 319–344; Mossman, Judith. "Dressed for success? Clothing in Plutarch's Demetrius". In Ash, Rhiannon; Mossman, Judith; Titchener, Frances B. (eds.). *Fame and infamy: Essays for Christopher Pelling on characterization and Roman biography and historiography*. Oxford, UK, Oxford University Press, 2015, pp. 149–160; Stadter, Philip. "Anecdotes and the thematic structure of Plutarchean biography". Written at Salamanca, ES, 26–28 May 1994. In Fernández Delgado, José Antonio; Pordomingo Pardo, Francisca (eds.). *Estudios sobre Plutarco: Aspectos formales. IV Simposio español sobre Plutarco*. Madrid, ES, Ediciones Clásicas (published 1996), pp. 291–303; Stadter, Philip A. "*The rhetoric of virtue in Plutarch's Lives*". *Plutarch and his Roman Readers*. Oxford, UK, Oxford University Press, 2015, pp. 231–245; Wardman, Alan E. "Description of personal appearance in Plutarch and Suetonius: The use of statues as evidence". *Classical Quarterly* 17 (1967), 2, pp. 414–420; Zadorojnyi, Alexei V. "Mimesis and the (plu)past in Plutarch's Lives". In Grethlein, Jonas; Krebs, Christopher B. (eds.). *Time and Narrative in Ancient Historiography: The "plupast" from Herodotus to Appian*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2012, pp. 175–198.

²⁵⁸ Turner, Paul. "Lucian of Samosata". In Edwards, Paul (ed.), *The Encyclopedia of Philosophy*, vol. 5, New York City, New York, The MacMillan Company & The Free Press, 1967, pp. 98–99; Mesis, Charis. "The Fortune of Lucian in Byzantium". In Marciniak, Przemysław; Nilsson, Ingela (eds.). *Satire in the Middle Byzantine Period: The Golden Age of Laughter?*. Leiden, Brill, 2021, pp. 13–38; Marsh, David. "Lucian". In Grafton, Anthony; Most, Glenn W.; Settis, Salvatore (eds.), *The Classical Tradition*, Cambridge, Massachusetts and London, England: The Belknap Press of Harvard University Press, 2010, pp. 544–546; Marciniak, Przemysław. "Reinventing Lucian in Byzantium", *Dumbarton Oaks Papers*, 70 (2016), pp. 209–224; Anderson, Graham. *Lucian: Theme and Variation in the Second Sophistic*, Leiden, The Netherlands: Brill, 1976; Branham, Bracht. "Satire". In Grafton, Anthony; Most, Glenn W.; Settis, Salvatore (eds.), *The Classical Tradition*, Cambridge, Massachusetts and London, England, The Belknap Press of Harvard University Press, 2010, pp. 862–865.

²⁵⁹ Ashwin-Siejkowski, Piotr. *Clement of Alexandria on trial: the evidence of "heresy" from Photius' Bibliotheca*. Leiden, Brill, 2010; Ferguson, John. *Clement of Alexandria*. New York, Ardent Media, 1974; Berger, Teresa. *Gender Differences and the Making of Liturgical History: Lifting a Veil on Liturgy's Past*. Teresa Berger. London: Ashgate Publishing, 2011; Osborn, Eric. *Clement of Alexandria*. Cambridge, Cambridge University Press, 2008; Bucur, Bogdan G. „The Other Clement of Alexandria: Cosmic Hierarchy and Interiorized Apocalypticism”. *Vigiliae Christianae* 60 (2006), 3, pp. 251–268; Outler, Albert C. „The "Platonism" of Clement of Alexandria”. *The Journal of Religion* 20 (1940), 3, pp. 217–240;

In conclusion, Hellenism²⁶² can be seen as a step forward in the history of antiquity, although the process is uneven. In the beginning some new forms of economic, political and spiritual life were created, which made it possible for the slave society to reach a stage when it became a social-economic form superior to the pre-Hellenistic one, but the changes that took place in all areas of life in the Hellenistic period were not deep enough. The causes that lay at the root of the crisis of the Hellenic states were not eliminated, and Hellenism itself soon enough ended in a crisis. The Roman conquest meant a way out of this situation and a shift to a new stage.

Rome's conquest²⁶³ of the Orient was not, therefore, the manifestation of a special spirit peculiar only to the Romans, so that Roman expansion in the East was the most brutal and ruthless manifestation that occurs when one state is weakened by internal crises and conquered by a stronger one. The causes of the Romans' successes in the Orient must be sought primarily, not in their military virtues, not in their diplomatic skill or military training, though all these must be taken into account, but primarily in the fact that the Hellenistic world was rapidly expanding and its inclusion within the new world state had become a possibility. The Hellenistic states resisted Rome, but the collapse not only militarily but politically of Mithridates VI²⁶⁴ proved that the defeat of the Orient was inevitable.

Osborn, Eric. „Arguments for Faith in Clement of Alexandria”. *Vigiliae Christianae* 48 (1994), 1, pp. 1–24.

²⁶⁰ Origene. *Scrieri Alese, Vol. III : Despre Principii. Convorbiri cu Heraclide. Exortatie la martiriu (Writings, Vol. III : On Principles. Conversations with Heraclides. Exhortation to Martyrdom)*. Translations by T. Bodogae, N. Neaga, Zorica Lațcu, C. Galeriu, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă al Bisericii Ortodoxe Române, 1984; John Meyendorff. *Teologia bizantină (Byzantine theology)*. Translations by Alexandru I. Stan, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă al Bisericii Ortodoxe Române, 1996; Jean Daniélou. *Origène*. Paris, 1948, rééd. Les Éditions du Cerf, 2012.

²⁶¹ Erik Emilsson. *Plotinus*. New York, Routledge, 2017; Lloyd P. Gerson. *Plotinus*. New York, Routledge, 1994; Kevin Corrigan. *Reading Plotinus. A Practical Introduction to Neoplatonism*, Purdue University Press, 1995; Lloyd P. Gerson (ed.), *The Cambridge Companion to Plotinus*, Cambridge, 1996; Émile Bréhier. *Plotin: Ennéades* (with French translation). Collection Budé, 1924–1938; Dominic J. O'Meara. *Plotinus. An Introduction to the Enneads*. Oxford, Clarendon Press, 1993. (Reprinted 2005); John M. Rist. *Plotinus. The Road to Reality*. Cambridge, Cambridge University Press, 1967.

²⁶² Piérart Marcel. Edouard Will, Claude Mossé, Paul Goukowski. *Le monde grec et l'Orient. II. Le IVe siècle et l'époque hellénistique*. In *L'antiquité classique*, Tome 47, fasc. 2, 1978. pp. 683-684.

²⁶³ Adelina Piatkovski. *Istoria epocii elenistice*. București, Editura Albatros, 1996, p. 208.

²⁶⁴ **Alexandru Avram, Octavian Bounegru.** “[Mithridates al VI-lea Eupator și coasta de vest a Pontului Euxin. În jurul unui decret inedit de la Histria](#)” (Mithridates VI Eupator and the west coast of the Pontus Euxinus. Around an unpublished decree of Histria). *Pontica* 30 (1997), pp.155-165.

If this was perhaps not very clear in the consciousness of the contemporaries, they were vaguely aware of it, and with the beginning of the 2nd century, both in Greece and in the Orient, pro-Roman political moods and currents appeared, and small cities and states sought the so-called protection of Rome. The Hellenistic world was absorbed by Rome, with the exception of a few remote lands in the Orient, which found sufficient strength to defend their independence and, by appropriating many elements of Hellenistic culture, independently built up their later social and economic life, but by submitting to Rome and merging with it into a single political and economic whole, Hellenism retained the fundamental elements of its culture and even developed them further. The changes in the economy and social relations of the Hellenistic world, and not only of Greece but also of the Orient, led to radical changes in the cultural field. Links with Greek culture had existed in the Orient even before Alexander, but it was not until the Hellenistic period that Greek culture became widely interwoven in all the countries of the Orient that came within the political and economic sphere of influence of the Hellenistic states, in other words, a penetration so strong that it left indelible traces. At that time, if you spoke Koine Greek, you could travel from one end to the other of the entire world inhabited and known by the Greeks at that time, which also made it possible, in the first Christian century, to spread the Gospel from one end of the Roman Empire to the other.

Apart from the elements of Hellenism, it is difficult to truly understand the culture in which Christianity was born and to which Jesus Christ was addressed, because Hellenism has left its mark on thought, including that of the Jewish people, creating a discrepancy between biblical teaching and the spirit in which it was interpreted.

The history of Hellenism is an important study for those who want to understand the influence of Greek culture in the history of thought and in the synthesis of the history of Christianity, through its double influence: on Jewish culture and then on Christian thought. Although the Hellenistic empire of Alexander and then the Hellenistic states that succeeded it lasted only three centuries, the influence of Hellenism has a wide range and time horizon.

Despite this reality, the history of Hellenism has attracted little scholarly attention, so that until the mid-19th century its study was not studied in depth. In the course of the study we will present some major aspects of Hellenism and its influence.

After the great achievements of the culture of Athenian democracy in the 5th century, a culture which created the wonderful works of art that captivate us to this day and which produced brilliant philosophers, eminent statesmen and renowned masters of the art of the word, the entire subsequent history of Greece

appeared faded, poor in content, undeserving of any attention. From the charming classical Greece, historians have preferred to pass directly to republican Rome, in whose traditions we find, as an instructive example of civic virtue and military art, dealing only in passing with the history of Hellenism. The one Alexander Macedon²⁶⁵, the great conqueror, who astonished not only his contemporaries but also subsequent generations, occupies in the works of the history of antiquity the place which is his due. But in studying Alexander's reign, historians are content to note that after his death the great edifice he built collapsed.

Besides, the insufficiency of the sources, the difficulty of interpreting and coordinating them, and the extremely complicated political history of Hellenism frightened scholars, who considered the task of unravelling such a tangled source too onerous, just for the sake of clarifying an uninteresting period of history, namely the period of the decline of the creative forces of the Greek people.

But nevertheless Hellenism constitutes an entire epoch in the history of antiquity, spanning three centuries, from 336 BC, the date of Alexander's accession to the throne, to 30 BC, the year of the Roman conquest of Egypt²⁶⁶, the last great Hellenistic state²⁶⁷. It encompassed almost the entire civilised world of the time²⁶⁸, from Sicily to India, from Nubia to the Bosphoran (Bosphoran) Kingdom, i.e. the Cimmerian Kingdom of the Bosphorus²⁶⁹ and Scythia. Its influence penetrated as far

²⁶⁵ Pierre Briant.1985. *Alexandru cel Mare (Alexander the Great)*, București, Editura Corint, 2001; Hans Joachim Gehrke. 2014. *Alexandru cel Mare (Alexander the Great)*. București, Editura All; Francois Chamoux.1985. *Civilizația elenistică (Hellenistic Civilization)*. București, Editura Meridiane; Debra Skelton, Pamela Dell, *Empire of Alexander the Great*. New York, Chelsea House Publishers, 2009; Jacob Abbott. *Alexander the Great Makers of History*, Project Gutenberg Online, 2009; Ernest A. Wallis Budge. *The History of Alexander the Great*. Cambridge: Cambridge University Press, 1889; A. B. Bosworth.*Conquest and Empire: The Reign of Alexander the Great*. New York, Cambridge University Press, 1988; Peter Green. *Alexander the Great and the Hellenistic Age*. London, Phoenix, 2007.

²⁶⁶ Peacock, David. "The Roman Period (30 BC–AD 311)". In *The Oxford History of Ancient Egypt*, edited by Ian Shaw. Oxford and New York, Oxford University Press, 2000, pp. 422–445; Chauveau, Michel, *Egypt in the Age of Cleopatra: History and Society under the Ptolemies*, Translated by David Lorton, Ithaca, Cornell University Press, 2000.

²⁶⁷ E.G. Turner. "Oxyrhynchus and Rome." *Harvard Studies in Classical Philology* 79 (1975), p. 3.

²⁶⁸ Bowman, Alan Keir. *Egypt After the Pharaohs: 332 BC–AD 642; From Alexander to the Arab Conquest*, 2nd ed. Berkeley, University of [California](#) Press, 1996.

²⁶⁹ Diodorus Siculus, *Bibliotheca historica*, cartea a XII-a, capitolul 31; Hatto H. Schmitt, Ernst Vogt, *Lexikon des Hellenismus*, Otto Harrassowitz GmbH & Co, Wiesbaden, 2005, « Bosphoranisches Reich 4 », p.206.

west as Italy²⁷⁰ and Spain, and as far east as China. One might even say that the history of Hellenism was the universal history of those times.

In the Hellenistic era, scientific, philosophical, ethical and religious ideas were born and have dominated the world for centuries. Important advances were also made in the economy, in the forms of political life, in social consciousness and in culture. However historically assessed, the changes that took place then cannot be overlooked, because they constitute an essential historical process.

The terms *Hellenism* and *Hellenistic* were introduced into historiographical terminology by the German historian Johann Gustav Droysen²⁷¹ in the mid-19th century. Since then this important period in human history has been increasingly studied. His study has been aided by the ever-increasing number of archaeological finds. It was at first rather difficult for historiography to create a unified and harmonious system of the history of Hellenism, to work out a single conception of its historical essence and role, and to arrive at a unity of views in determining its geographical and chronological limits.

Thus Droysen went on to expound the history of Hellenism, especially the political history, and from this only the politico-military one, up to 222 BC. In the third volume of his *History of Greece*, published in the early years of the 20th century, the German historian Karl Julius Beloch²⁷² considers 217 BC to be the watershed of Hellenism, the date on which the Romans first entered the Balkan Peninsula, specifically Illyria, and the beginning of the Roman period of ancient history. Most historians of the time, however, have placed the end of Hellenism either in 146 BC or 31 BC. Subsequently, serious studies have been written on various Hellenistic countries and on various problems of Hellenistic history, but no major work has appeared on Hellenism as a whole. The only exception is the book by the English historian Sir William Woodthorpe Tarn²⁷³, with his *Hellenistic Civilisation*, first published in 1927, which is of undoubted interest. Tarn was seriously concerned with the Hellenistic world, especially the Empire of Alexander the Great and its successor states.

²⁷⁰ Ellis, Simon P. *Graeco-Roman Egypt. Shire Egyptology 17*, ser. ed. Barbara G. Adams. Aylesbury, Shire Publications Ltd. 1992.

²⁷¹ Johann Gustav Droysen (n. [6 iulie 1808](#) – d. [19 iunie 1884](#)) was a German historian. His "History of Alexander the Great" was the first work to represent a new school of historical thought, which idealized the (historical) power of the so-called "great" men. Johann Gustav Droysen, *Alexander der Große. Die Biographie*. Insel-Verlag, Frankfurt/M. 2004.

²⁷² Karl Julius Beloch (21 January 1854 in Nieder-Petschkendorf – 1 February 1929 in Rome).

²⁷³ Sir William Woodthorpe Tarn (26 February 1869 – 7 November 1957). [William Woodthorpe Tarn](#), *Hellenistic Civilisation*, third edition, revised by Author and G.T.Grtiffit, Cleveland, Ohio, The World Publishing' Company, 1964.

Historiography had not yet arrived at a generally accepted view as to the definition of the essence of Hellenism, nor had it at least found a way to arrive at a satisfactory understanding of that essence. The question launched by Sir William Woodthorpe Tarn, namely: what is Hellenism? For some, Hellenism means a new form of civilisation, made up of Greek and Oriental elements. For others Hellenism means the penetration and spread of Greek culture in the Orient. For others Hellenism means the continuation of the pure line of ancient Greek civilisation. For others, Hellenism means the same civilization, but modified according to new conditions. Sir William Woodthorpe Tarn agrees that all these definitions contain some truth, but not the whole truth, because these views regard Hellenism only as a phenomenon of culture, which is insufficient, especially as this culture is required to be explained by the material conditions of life. Tarn confined himself to a formal definition, formulated thus: Hellenism is the conventional name for the civilization of the three centuries during which Greek culture shone far beyond the borders of the homeland.

It is true that immediately after this, establishing the two stages of Hellenism, Tarn gives them a more comprehensive characterization. The first stage is a period of creation, in which something new is achieved in philosophy, in science, in literature, in politics and in forms of state organization, and in which we have an independent Greco-Macedonian world spreading its civilization to the East. The second stage is characterised by the unleashing of creative forces, by the spiritual and material influence of the East on the West, with the Greek-Macedonians finding themselves between this Eastern influence and Rome. Tarn, however, leaves it to the reader to make the definitive judgement on the essence of Hellenism. Other historians, however, have sought the roots of Hellenism and the causes of its decline in the peculiar characteristics of the Greek spirit and in the domination of certain ideas.

Tarn believes that the radical difference between Hellenism and the capitalist world lies in the fact that the Hellenistic world was devoid of machines of production but full of slaves, saying that to see Hellenistic society as it really was we must never lose sight of its slave substrate.

The publication of epigraphic and papyrological sources, which provide a wealth of material on social and economic relations in the Hellenistic period, has made it possible to produce a whole series of specialist works, many of which focus on social, political and economic aspects. What is important for us is that these documents enable us to understand how the Greek world, which had been divided

into city-states, came to encompass, through Alexander the Great²⁷⁴, a huge area and a multitude of peoples who were heterogeneous in every respect.

From an economic point of view, studies highlight the greatest degree of removal from the natural economy. Politically, they highlight the highest form that antiquity had known, namely democracy, and socially²⁷⁵, the emphasis was on slave labour relations, namely the exploitation of slave labour in its purest form.

In the 5th century, Athens reached the peak of its economic and political power, giving the world great achievements in the field of culture, but as it reached this peak, its continuous decline began and the beginning of the crisis took place. Slave labour was an obstacle to the growth of labour productivity and the development of the social division of labour. This is why technical progress was minimal. Slave labour could not stimulate technical thinking because of the unlimited possibilities of procuring slaves and the forced nature of slave labour. One of the purposes of the wars was to procure slaves. The attitude towards work as a slave-worthy occupation and the contempt for labour were serious obstacles to development. Even though in literature the farmer's work was idealised, it came to be seen as less than honourable, which also led to changes in the meaning of terms. Thus in Latin the term *rusticus*, which meant peasant, came to mean coarse and ignorant man. This mentality that work is a worthy occupation only for slaves had the effect of perpetuating a crude technique in all areas of production. Only the military and fine arts have seen technical progress. The great Greek thinkers never raised the question of perfecting the tools of the trade. Slave labour made it not only pointless but also unworthy of their attention, which is why production generally stuck to traditional methods, and this was to bring ancient Greece to a commercial crisis.

The philosophical thinking of the time launched the notions of inner man and outer man. The inner man thinks and the outer man does. The thought or soul, which controls knowledge through the senses and intuition is the inner man, while the man controlled by the world and technology is the outer man, the Greeks said. Socrates, based on this conception, said that the outer man strangles the inner man. From here reasoning went further and a distinction was made between animals, which are without reason, and man, who carries within him a divine spark through the power of his intelligence and reason. As a result, the mastery of creation is for Greek thinkers not merely an intellectual deduction, but belongs to the order of the world view. In sec. In the 1st century A.D. he spoke of the superiority of man in his

²⁷⁴ [William Woodthorpe Tarn](#). "Alexander and the Ganges." *Journal of Hellenic Studies* 43 (1923), pp. 93-101.

²⁷⁵ Richard Alston. "Philo's In Flaccum: Ethnicity and Social Space in Roman Alexandria." *Greece and Rome, Second Series* 44 (1997), 2, p.166.

work On the Creation of the World. Extrapolating this conception to the social level, as long as the slave was regarded as a talkative animal, his status of total subordination to his master forced him to work, without anyone being interested in making it easier for him, on the basis of the invention of perfected tools. Hence Philo's conception of slaves as beasts of burden. He writes: Animals, whose strength and power are so great, being very well armed, for they are naturally endowed with means of defence, come like slaves before their master to kneel before man and do what he commands. Later, these philosophical speculations led Aristotle²⁷⁶ to ask the question Who am I, which starts from the relationship between the inner and the outer man, but carries as the basis of his conception the biblical affirmation of the creation of man in the image and likeness of God, understood by him as the purpose of man and not as a given reality. Such a conception carried within it the seeds of a social revolution, because it undermined the concept of slave-like social subordination.

In Greece a certain crisis was already manifest in the 5th century, after the Peloponnesian War (431-404 BC).²⁷⁷ In the 4th century BC, the city-state was no longer economically or politically in line with the conditions that had given it life and given it sufficient stability and strength. The political crisis of the city-state was the first to make itself felt. At first it was reflected only in the ideas of philosophers and in works intended for a small circle of the top of the slave-owning class. In a speech to Olympias, the sophist Gorgias²⁷⁸ urged the Greeks to unite their views and unite against the common enemy - the Persians.

Aristotle, who regarded the city-state as a natural and just form of political organization, nevertheless remarked in his work, *Politics*, that the Greeks could have ruled the world if they had succeeded in achieving a single state organization, and Isocrates²⁷⁹, the founder of the School of Rhetoric of Athens, in a speech to King Philip of Macedon, urged him to become the arbiter of all Greek affairs, and

²⁷⁶ [William Woodthorpe Tarn](#). *Hellenistic Civilisation*, third edition, revised by Author and G.T.Griffitt, Cleveland, Ohio: The World Publishing' Company,1964, pp.103,122,269,282,295,302-307,325-326,328.

²⁷⁷ Thucydides. *The History of the Peloponnesian War*, transl. Richard [Crawley, 2004](#) [eBook #7142]

²⁷⁸ [William Woodthorpe Tarn](#). *Hellenistic Civilisation*, third edition, revised by Author and G.T.Griffitt..., p.216.

²⁷⁹ Isocrate (Isokrates) (436-338 î. Hr.). Athenian writer and orator. He fought for the unity of the Greek city-states under Athenian rule against Persia. Supporter of King Philip of Macedon. Famous speeches: "*The Panegyric of Athens*", "*About the Pantene Evenings*", "*To Filip*". Founder of a renowned school of rhetoric in Athens. <https://dexonline.ro/definitie/isocrate/725271>: [William Woodthorpe Tarn](#).1964. *Hellenistic Civilisation*, third edition, revised by Author and G.T.Griffitt..., pp.15,80,281.

in the Stoic philosopher Zeno²⁸⁰ the idea of the unity not only of the Greeks but of all mankind took on the character of a social utopia. According to Plutarch, the much admired work on the state by the founder of the Stoic school is reduced simply to the idea that we as men should not live organized in cities and demons, each of which differs with its own special laws, and that all men should consider themselves demons, that is, inhabitants of a dem and citizens, so that there should be only one way of life and one order, just as a herd uses, according to well-known rules, the pasture in common.

The tendency to go beyond the boundaries of the city was especially felt in the new conception of Greek culture. Thus Isocrates²⁸¹, in his Panegyric, written in 380 BC, spoke of the fact that, due to Hellenic culture, the name Hellene no longer indicates origin but a certain cultural, spiritual formation, making the observation that Hellenes are those who have shared in Hellenic culture.

Later both Alexander the Great and his descendants began to be credited with a conscious programme of uniting the east with the west in order to create a single world culture. According to Diodorus of Sicily, Alexander is said to have practised city synoecism, i.e. the amalgamation of several cities and their inhabitants and the transfer of people from Asia to Europe and vice versa from Europe to Asia, so that through marriage and other relationships he could bring the two continents to a unity of thought and close friendship. The formation of Hellenistic cities through synoecism, i.e. the merging of localities with different populations had a major impact. Their existence in the Middle Eastern world was the ferment that reshaped thinking, including religious beliefs. In the confrontation of ideas, Judaism itself accumulated Hellenistic elements that we see in the Gospels and that are not found in the Old Testament.

Plutarch²⁸² writes that Alexander: did not follow Aristotle's advice to behave towards the Hellenes as a ruler and towards the barbarians as a despot, towards the former as if he were dealing with friends and relatives, and to treat the latter as if they were animals or plants.

Greek society in the 4th century BC had reached the extreme limit of its development possibilities and had entered a period of economic and political crisis,

²⁸⁰ [William Woodthorpe Tarn.1964.](#) *Hellenistic Civilisation*, third edition, revised by Author and G.T.Grtiffit..., pp. 16, 79-80. 122-3. 326-328, 330-331, 333, 347, 360.

²⁸¹ *Ibid.*, pp. 15,80,281.

²⁸² Plutarh. *Vieti paralele: Alexandru si Cezar (Parallel lives: Alexander and Caesar)*. București, Editura Științifică, 1957; Plutarh. *Vieți Paralele (Parallel lives)*, translation, introductory note, introductory notes and notes by prof. N.I.Barbu, București, Editura Științifică, 1960-1971.

which could no longer be resolved within the existing forms of society. A way out of this situation was impossible, because the social mentality of the time could not change it. Slaves could not overthrow the slave order of their world, and history shows that there were very few slave revolts. The germs of a new way of thinking had not yet been born, and in the end there could be no other solution than the reproduction of the old social process, because the existing social organisation was taken for granted. The crisis that the Greek world had reached found its solution through conquest by other stronger societies, so Greece was conquered by Macedonia and later by Rome, and the clearest biblical example is the declining Babylonian society that was conquered by the Medo-Persians. When the Medo-Persian empire was also in decline it was conquered by Alexander Macedon²⁸³, and when the Hellenistic states, resulting from Alexander's empire, also reached the critical point of decline they were conquered by Rome.

We could say, then, that Greek culture was preserved and spread through the process of Hellenization of the world conquered by Alexander, after he conquered the Greeks first. On the other hand we can say that Alexander's conquest of the Orient was not only in the interest of Greece and Macedonia²⁸⁴, but also in the interest of the ruling class in the most developed regions of the Orient. It is true that here slavery did not play as important a role as in Greece. The maintenance of village communities led to a stagnation of society and development was slow, while decadence on all levels was taking its toll. This explains the relatively easy conquest of Babylon by Cyrus, who met with almost no resistance. Although Alexander's state was also a haphazard conglomeration of loosely-knit peoples united only artificially by force of arms, as was the state of the Achaemenids, Alexander's conquest of Persia meant a step up in development, which meant that the cities of the East, and primarily the wealthy sections of the population, quickly became Hellenised and became supporters of the conquerors.

The Impact of Hellenism on Judaism. Few episodes in ancient history have had more profound and lasting implications than the encounter between Judaism and Hellenism. The spread of Greek culture to the East was the first great encounter

²⁸³ „Alexandru cel Mare”. *Enciclopedia Personalităților* ("Alexander the Great". *Encyclopedia of Personalities*), București, Romprint, nr. 4, 2002; Dumitru Tudor. *Alexandru Macedon (Alexander the Great)*. București, Editura Științifică, 1968; Will Cuppy. *Biografii necenzurate ale unor oameni celebri (Uncensored biographies of famous people)*, București, Editura Litera, 2008; Adelina Piatkowski. *O istorie a Greciei antice (A History of Ancient Greece)*. București, Editura Albatros, 1988.

²⁸⁴ [William Woodthorpe Tarn](#). 1964. *Hellenistic Civilisation*, third edition, revised by Author and G.T.Grtiffit..., pp. 32, 37, 47-8, 51-2, 57-8,60-63, 65, 67-70. 76-77, 98, 102,113,121, 124, 132 n.5, 175, 181, 219, 250,262-263, 257-258, 263, 266, 284-286, 340, 342, 344, 356 n.3.

between East and West, a clash of civilisations that has been repeated in various forms to the present day. Few people of antiquity could have anticipated that the Jews would be the most enduring representatives of ancient culture in the Near East. It certainly did not occur to Alexander the Great that he would have such a far-reaching impact over such a long period of time.

The importance of Judaism on the world stage is due on the one hand to the extraordinarily distinctive self-consciousness of the Jewish people and on the other to its historical link with the Christian religion, which has dominated world history for so long. But for the Christian connection the remarkable body of literature produced by Greek-speaking Jews might have been lost, as might the literature of other peoples of the Near East. Be that as it may, the Jews are the only Eastern people of the Hellenistic world to have left behind a substantial literature. Only in the case of Judaism do we have the material to assess the response of an Eastern people to Hellenism and to see how a tradition oriented in the light of the different and dominant culture of the Greeks was adopted.

The encounter between Judaism and Hellenism took place on two levels: In Judea the majority of the population continued to speak a Semitic language, Aramaic or Hebrew. The initial attempt to turn Jerusalem into a Hellenistic polis met with violent rejection for religious rather than wider cultural reasons. But Hellenistic culture continued to have a profound impact on Judea in the centuries that followed, reaching a climax during the reign of Herod the Great. The dynamics in Judea differed from those in the Diaspora, where Greek had become the language of Jews and Gentiles alike.

In Judea, according to precise evidence, the so-called Hellenists, i.e. supporters of the conquerors, were precisely the aristocrats of Jerusalem, along with the upper clergy. Of course, it is only on the basis of such isolated facts that it is risky to make generalizations about the social spirit found by Alexander and his followers in the East. As far as Judea is concerned, Hellenism crept into the country at a slow pace over two centuries²⁸⁵.

Few episodes in ancient history have had episodes with deeper and more lasting implications than the encounter between Judaism and Hellenism. The spread of Greek culture to the East was the first great encounter between East and West, a clash of civilisations that has been repeated in various forms to the present day. Few people of antiquity could have anticipated that the Jews would be the most enduring representatives of ancient culture in the Near East. It certainly never

²⁸⁵ Ibid., pp.210-238.

occurred to Alexander the Great that he would make an impact with such far-reaching consequences over such a long period of time.

The importance of Judaism on the world stage is due on the one hand to the extraordinarily distinctive self-consciousness of the Jewish people and on the other to the historical link with the Christian religion that has so long dominated world history, but for the Christian link, the remarkable body of literature produced by Greek-speaking Jews could have been lost, as could the literature of other peoples of the Near East. Be that as it may, the Jews are the only Eastern people of the Hellenistic world to have left behind a substantial literature. Only in the case of Judaism do we have the material to assess the response of an Eastern people to Hellenism and to see how an Eastern tradition was adopted in the light of the different and dominant culture of the Greeks. The encounter between Judaism and Hellenism occurred on two levels: in Judea the majority of the population continued to speak a Semitic language, Aramaic or Hebrew. The initial attempt to turn Jerusalem into a Hellenistic polis met with violent rejection for religious rather than wider cultural reasons, but Hellenistic culture and even Hellenistic pagan religion continued to have a profound impact on Judea in the centuries that followed, reaching a climax during the reign of Herod the Great. The dynamics in Judea, however, were different from those in the Diaspora, where Greek had become the language of Jews and Gentiles alike.

What concerns us is the particular nature of this merging of horizons. Initially Hellenism manifested itself in the imitation of Greek ways of life and customs by changing names, attending gymnasiums, participating in Greek parties, a process which gradually led to a change in the mores, mentality, beliefs and outlook on life of a part of the Jewish population, particularly the wealthy. Thus, luxury, parties, the arts, refined taste, which had spread throughout the Hellenistic world, gradually penetrated Israel.

The philosophical doctrine of Epicurus²⁸⁶, which preached pleasure, spread to the Hellenized world, especially to the nobility of Alexandria²⁸⁷, from where the Hellenic spirit also penetrated Jerusalem. The fact that the Greek language became indispensable for communicating with the Greek authorities and in commercial activity, favoured the penetration of Hellenic culture into Judea, especially in the high places of Jewish society. This process led to a division of Jewish society into parties, including the Hellenists.

²⁸⁶ Ibid., pp. 99, 231, 308, 325-330, 348.

²⁸⁷ Bell, Idris H. "Hellenic Culture in Egypt". *The Journal of Egyptian Archaeology*, Vol. 8, (Oct., 1922), 3/4, pp. 139-155; Delia, Diana. *Alexandrian Citizenship During the Roman Principate*. Atlanta, Scholars Press, 1991.

The impact of Hellenism on the Oriental world. From a social point of view, Hellenism played a progressive role in the sense that by mixing the Hellenes among themselves and by mixing with the Eastern peoples, the ethnic barriers that were based on natural tribal and ethnic relations, which still continued to exist, were broken down, which resulted in the formation of a language common to all Greeks called Koine Greek. The only Greek papyrus dating from the time of Alexander that has survived is written mostly in the Ionic dialect. Many of the Greek papyri that have come down to us are written in Koine, sharing Greek culture and also contributing to Hellenistic culture. Many old and new cities like Alexandria, Pergamum, Antioch, Seleucia, Tyre and others became Greek centres. Hellenism is no longer confined to Ellada, but even in Greece there is a shift of political, economic and social centres. Athens cedes its primacy to Corinth, and instead of the Athenian and Peloponnesian leagues, the Aetolian and Achaean²⁸⁸ leagues appear, bringing the most backward regions of Greece into the sphere of an active political life. The process of levelling which took place in this way introduced an intense city life where it had previously been barely perceptible and thereby contributed to a certain revival of economic life in Greece in the early Hellenistic period. On the other hand Hellenism was an indispensable condition for the preparation of the transition to a more advanced social-economic formation.

Thus Hellenistic civilisation represented a fusion of Greek and Middle Eastern culture, that the main cultural centres spread from mainland Greece to Pergamum, Rhodes, Antioch and Alexandria. Studying history, we find that the Hellenistic period begins with Alexander Macedon in 323 BC. Alexander's armies conquered the eastern Mediterranean, Egypt, Mesopotamia and the Iranian Plain, central Asia and parts of India and gave birth to a vast empire, but after his death there was a struggle for succession, known as the War of the Diadochs (i.e. the War of the Successors). The conflict ended in 281 BC with the establishment of four main states: the Ptolemaic Dynasty in Egypt, with its capital at Alexandria; the Seleucid Dynasty in Syria and Mesopotamia, with its capital at Antioch; the Antigonid Dynasty in Macedonia and central Greece, with its capital at Athens; and the Attalid Dynasty in Anatolia, with its capital at Pergamum. Alexander's successors ruled the territories west of the Tigris for a long time and controlled the eastern Mediterranean until the Roman Republic took control of the region. Most of the Orient was eventually occupied by the Parthians, but Hellenistic culture survived in far-flung places such as the Greco-Bactrian kingdom of Bactria or the Indo-Greek kingdom of northern India or the Cimmerian Bosphorus. Hellenistic culture

²⁸⁸ Bell, Idris H. "Hellenic Culture in Egypt". *The Journal of Egyptian Archaeology*, Vol. 8, (Oct., 1922), 3/4, pp. 139–155; Delia, Diana. *Alexandrian Citizenship During the Roman Principate*. Atlanta, Scholars Press, 1991.

remained dominant in the eastern part of the Roman Empire until its Christianization and transition to the Byzantine Empire. The end of the Hellenistic period is thought to be 31 BC, when the kingdom of Ptolemaic Egypt was defeated by the Romans at the Battle of Actium. As a result, the last monarch of Egypt, Cleopatra, committed suicide and her kingdom was annexed by Octavian.

Thus, the Hellenization of the world was one of the important elements that contributed to the timing of the coming of the Messiah.

Although the influence of Greek culture had been manifest in the Eastern world even before Alexander's great conquest, it was not until the Hellenistic period that Greek culture spread and penetrated widely throughout the countries of the East, which came under the political and economic influence of the Hellenistic states. This penetration was so strong that it obviously left indelible traces. If you spoke Koine Greek, you could traverse the entire inhabited world known to the Greeks at that time. Greek art, literature and philosophy had become common property to millions of people, and even in its period of decline Hellenism was still able to pass on its culture to Rome. Greek culture, however, was no longer the same, because Hellenistic culture continued the characteristics of the classical period as it also preserved the Greek language and the entire Hellenic heritage, but presented an absolutely new element, which would have been impossible in the classical period of Hellas.

As well as the political centres, the cultural centres also moved, not Athens, but Alexandria, Pergamum, Antioch, Syracuse, along with other cities which are now creating scientific, philosophical and literary, legal centres and schools, and the men of culture are often originally from the Orient (Zeno from Citium (Kition)²⁸⁹, i.e. from Cyprus, Hrispos from Soloi, Poseidonius from Apamea²⁹⁰, Syria, Philodemos from Gadara²⁹¹) and many Hellenized men from the Orient will play a

²⁸⁹ Baird, F. E. *Philosophic Classics: Ancient Philosophy, Volume I*. Prentice Hall College Div, 2008; Diogenes Laertius. *The Lives and Opinions of Eminent Philosophers*. Harvard University Press, 1925; Mautner, T. *The Penguin Dictionary of Philosophy*. Penguin (Non-Classics), 2005; Plutarch. *Plutarch Lives, I, Theseus and Romulus. Lycurgus and Numa. Solon and Publicola (Loeb Classical*. Harvard University Press, 1914; Seddon, K. & Yonge, C. D. *A Summary of Stoic Philosophy*. Keith Seddon, 2008.

²⁹⁰ [Chisholm, Hugh](#) (ed.). "Posidonius", *Encyclopædia Britannica*. Vol. 22 (11th ed.). Cambridge University Press, 1911, p. 172.

²⁹¹ Daniel Delattre. *Philodème de Gadara. Sur la Mort*, book IV. Paris, Les Belles Lettres, 2022, pp. clxiii, 192; Percy, Lee T., "Does Dying Hurt?: Philodemos of Gadara, De Morte and Asclepiades of Bithynia". *Classical Quarterly* 62 (2012), 1, pp. 211-222; Tsakiropoulou-Summers, Anastasia, "Horace, Philodemos and the Epicureans at Herculaneum." *Mnemosyne* 51 (1998), 1, pp. 20-29; Tsouna, Voula, "Philodemos, Seneca, and

leading role in the creation of the new culture. This is not only a result of the spread of Hellenistic culture in the Orient, but also an indication of the influence of the Orient on Greece. From the mutual Greek and Oriental influence the Orient gained first and foremost. Literature was almost exclusively religious, and religion was severe and demanded blind obedience to the priests of the multiple deities. Art was crushing in the grandeur of palaces, temples and statues, in the faces of gods and demons. Yet Hellenistic culture contributed to the liberation of the individual, even if it concerned only the upper strata of society. Greek philosophy, in its vulgarised form, exerted an influence on Judaism, which was now taking on its definitive aspect and which in turn had an influence on the Hellenistic religions. Tragedy, games, Greek celebrations and Greek art brought with them new elements and love of life into the ideology so bleak in the Orient. The bright patterns of Greek plasticity and architecture softened the harsh lines of Oriental art.

The human being, his thoughts, his states of mind, his interests and concerns, acquire a certain right to existence. In some respects this process reminds us of the age of the Renaissance, which was made fruitful by the achievements of Hellenistic culture. The spiritual life of the Eastern peoples, who had not fallen under the yoke of Rome and had set out on the path of independent development, would continue quietly and later take on the astonishing impetus expressed by the Arab culture of the Middle Ages. In its turn the Orient also adapted much Hellenism. The existence of such close relations with the peoples of the Orient not only widened the horizon which opened up to the Hellenes and extended the boundaries of the known world, but also showed them an original and in some respects even superior and in some cases older culture. The notion of unity of opinion, *homonymy*, which arose on Greek soil because of the crisis of the city-state, found real support in the Orient. World powers had existed here from ancient times and therefore the basis for political superstructures was not so narrow as in the polis of Greece. In the Orient, the Greeks found highly developed beings, such as astronomy, mathematics, medicine or new methods and tools for agricultural work, as well as improved means of transport and communication. The original and unintelligible literature of the Orient now became accessible to the Greeks, as the Greek language became the language of the educated people of the Orient.

It is also worth noting that the Jews translated the Bible into Greek, which today we know as the *Septuagint*²⁹², the translation of the *Pentateuch* and the other books

Plutarch on Anger." In *Epicurus and the Epicurean Tradition*, edited by Jeffery Fish. Cambridge, New York, Cambridge University Press, 2011, pp. 183-210.

²⁹² Meer, Michaël N. van der. "[The Greek and Aramaic Versions of Joshua 3–4](#)". *Septuagint, Targum and Beyond: Comparing Aramaic and Greek Versions from Jewish Antiquity*. Leiden-Boston, Brill, 2020, pp. 58–100; Mihăilă, Alexandru. "[The Septuagint and](#)

of the *Old Testament* from Hebrew into Greek. In addition to translating the *Bible* into Greek, the Jews also wrote new books in Greek.

Conclusions. In the process of merging cultures, Greece was not only the giver but also the receiver. Just as in the economic and political spheres, in the sphere of intellectual life Hellenism did not fully implement the principles that had been outlined in the wake of Alexander's conquests. On the one hand, Greek culture had enough stability not only to withstand Eastern culture, but also to survive under Roman rule and form the basis of Byzantine culture. On the other hand, the countries of the East, Syria, Palestine, Arabia, Parthia, Armenia and even Egypt, were not completely swallowed up by Hellenism, but retained their original features, languages, religions and historical traditions. These countries defended their political independence and appropriated the heritage of Hellenism to create and develop their own culture. However, Hellenism's successes in the field of culture were not uniform and did not have the same historical importance in the different countries of Hellenism and at different times.

As far as the East is concerned, Hellenism was an indisputable boom. In Greece, too, Hellenism has meant a superior type of cultural development. In the Hellenistic era philosophy broke away from its natural scientific basis, which led to an impoverishment of philosophy, but at the same time enriched science. The separation of science from philosophy and its specialisation was imposed by the increasingly felt need to know the world and master the forces of nature. The sciences were raised to a high level, a fact demonstrated by names such as Archimedes, Euclid²⁹³, Eratosthenes²⁹⁴, Polybius, Aristotle of Samos, Aristotle of

[the Masoretic Text in the Orthodox Church\(es\)](#)". *Review of Ecumenical Studies Sibiu*. 10 (2018), pp. 30–60; Timothy Michael Law. *When God Spoke Greek*. Oxford University Press, 2013; Stefon, Matt. [Judaism: History, Belief, and Practice](#). The Rosen Publishing Group, Inc., 2011, p. 45; Beckwith, Roger T. *The Old Testament Canon of the New Testament Church: and its Background in Early Judaism*. Eugene, Oregon: Wipf and Stock, 2008, pp. 382, 383; Dines, Jennifer M. [Knibb, Michael A.](#) (ed.). *The Septuagint*. Understanding the Bible and Its World (1st ed.). London: T&T Clark, 2004; Ziva, Shavitsky. *The Mystery of the Ten Lost Tribes: A Critical Survey of Historical and Archaeological Records relating to the People of Israel in Exile in Syria, Mesopotamia and Persia up to ca. 300 BCE*. Cambridge, England: Cambridge Scholars Publishing, 2012; Siegfried Kreuzer (ed.). *Introduction to the Septuagint*. Waco, TX, Baylor University Press; 2019, 671p.; [Tov, Emanuel](#). "The Septuagint". In Mulder, Martin Jan; Sysling, Harry (eds.). *Mikra: text, translation, reading, and interpretation of the Hebrew Bible in ancient Judaism and early Christianity*. Philadelphia, Fortress Press, 1988, pp. 161–162.

²⁹³ E. Rusu. *De la Thales la Einstein - Gîndirea matematică în perspectivă istorică (From Thales to Einstein - Mathematical thinking in historical perspective)*. București, Editura Albatros, 1967, pp. 66-70.

Samothrace²⁹⁵, Hipparchus²⁹⁶, not to mention Aristotle's closest disciples and above all Theophrastus²⁹⁷. Science ceases to be the privilege of a narrow circle of the elect. A sudden turning point has also occurred in religion. With the fall of the polis, their gods also collapsed. Gods confined to the national framework also shared the fate of their peoples. The religious sentiment of yesteryear, which was more of a formal character and was linked to institutions and political conceptions, is now in altered conditions.

At his own expense, the individual now yearns for a closer communication with the divinity, from whom he no longer expects either the prosperity of his homeland or the victory of the armies of his native city, but only personal salvation. The encounter with the Mosaic religion brings great changes in the individual's

²⁹⁴ O'Neill, Melissa E. "[The Genuine Sieve of Eratosthenes](#)". *Journal of Functional Programming*, Published online by Cambridge University Press 9 octombrie, 2008; Pritchard, Paul. "Linear prime-number sieves: a family tree". *Sci. Comput. Programming* 9 (1987) 1, pp. 17–35.

²⁹⁵ Danțiș, Gabriela. *Scrittori străini (Foreign writers)*. București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981.

²⁹⁶ Clerke, Agnes Mary. "Hipparchus". *Encyclopædia Britannica*. Vol. 13 (11th ed.), 1911, p. 516; Shcheglov, Dmitry A. "Hipparchus' Table of Climata and Ptolemy's Geography". *Orbis Terrarum* 9 (2007), pp.159–192;

Jones, Alexander. "Ancient Rejection and Adoption of Ptolemy's Frame of Reference for Longitudes". In Jones, Alexander (ed.). *Ptolemy in Perspective*. Archimedes. Vol. 23. Springer, 2010, p. 36; Swerdlow, N. M. "The Enigma of Ptolemy's Catalogue of Stars". *Journal for the History of Astronomy* 23 (1992), 3, pp. 173–183; [Toomer, Gerald J.](#) "Hipparchus' Empirical Basis for his Lunar Mean Motions". *Centaurus* 24 (1980), 1, pp. 97–109; Klintberg, Bo C. "[Hipparchus's 3600'-Based Chord Table and Its Place in the History of Ancient Greek and Indian Trigonometry](#)". *Indian Journal of History of Science* 40 (2005), 2, pp.169–203.

[Toomer, Gerald J.](#) 1988. "Hipparchus and Babylonian Astronomy". In Leichty, Erle; Ellis, Maria deJ. (eds.). *A Scientific Humanist: studies in memory of Abraham Sachs*. Philadelphia, Samuel Noah Kramer Fund, Univ. Museum. pp. 353–362.

Linton, C. M. *From Eudoxus to Einstein: a history of mathematical astronomy*. Cambridge, Cambridge University Press, 2004, p. 52.

²⁹⁷ Earle R. Caley and John F.C. Richards.1956. *Theophrastus: On Stones*. Columbus, Ohio, Ohio State University, 110; Van Raalte, M. *Theophrastus' Metaphysics*. Leiden, The Netherlands: E.J. Brill; Pertsinidis, S. 2018. *Theophrastus' Characters: A new introduction*. London, Routledge,1993; [Wöhrlé, G.](#) 2019. *Theophrast von Eresos. Universalwissenschaftler im Kreis des Aristoteles und Begründer der wissenschaftlichen Botanik. Eine Einführung*. Trier, Wissenschaftlicher Verlag Trier; Mejer, J."A Life in Fragments: The Vita Theophrasti." In *Theophrastus: Reappraising the Sources*. Edited by J. van Ophuijsen and M. van Raalte, 1–28. Rutgers University Studies in Classical Humanities 8. New Brunswick, NJ, and London, Transaction Books, 1998; Baltussen, H. *The Peripatetics: Aristotle's Heirs 322 BCE–200 CE*. London: Routledge, 2016.; Fortenbaugh, W. W., and D. Gutas (eds.). *Theophrastus: His Psychological, Doxographical and Scientific Writings*. Rutgers University Studies in Classical Humanities 5. New Brunswick, NJ, and London, Transaction Books, 1992.

religious feeling. As Hellenism is also a period of religious experimentation, the tendency towards monotheism is clearly apparent at this time, and the hope of the coming of a Soter, at least 200 years before the birth of Christ, is assumed. Of course Hellenism does not come close to biblical thinking, especially as Mosaism is not missionary. This syncretism leads to the fact that the old gods are attributed the character of universal gods, and the deities are given new attributes, especially social ones, and new epithets, which are no longer related to the elements of nature, but to their attitude towards man, and the cult turns more and more into mysteries. These new elements which manifested themselves in Hellenistic religion did not, however, develop all the way to the end, but they were sufficient to form a framework in which Christianity later manifested itself.

One thing is certain and that is that apart from the elements of Hellenism, it is difficult to truly understand the culture in which Christianity was born and to which Christ Jesus addressed himself, because Hellenism has left its mark on thought, including that of the Jewish people, which has created a discrepancy between biblical teaching and the spirit in which it was interpreted. The history of Hellenism is an important study for those who want to understand the influence that Greek culture had on the history of thought and the synthesis of the history of Christianity through its double influence, that on Jewish culture and then on Christian thought. Although the Hellenistic empire of Alexander and then the Hellenistic states that succeeded it lasted only three centuries, the influence of Hellenism has a wide range and time horizon. Despite this reality, the history of Hellenism has attracted little scholarly attention, so that it was not until the early 19th century that it was studied in depth. The Hellenization of the world was one of the important elements that contributed to the timing of the coming of the Messiah. At least the Koine Greek language, which became the lingua franca of the Roman Empire, allowed communication between people of different ethnicities and thus the transmission of information, including the Gospel throughout the Roman Empire.

Hellenistic civilization represented a fusion of Greek and Middle Eastern culture, that the main trading centres spread from mainland Greece to Pergamum, Rhodos, Antioch and Alexandria. The Hellenistic period really begins with the death of Alexander Macedon in 323 BC. His armies conquered vast territories, but after his death there was a succession struggle between his generals (the Diadochian War). Hellenistic culture remained dominant in the eastern part of the Roman Empire until its Christianisation and transition to the Byzantine Empire.

Bibliography:

1. Abbott, Jacob. *Alexander the Great Makers of History*. Project Gutenberg Online, 2009.
2. Alston, Richard. "Philo's In Flaccum: Ethnicity and Social Space in Roman Alexandria". *Greece and Rome. Second Series*. Vol. 44. (Oct. 1997), 2, p. 166.
3. Anderson, Graham. *Lucian: Theme and Variation in the Second Sophistic*. Leiden, The Netherlands, Brill, 1976.
4. Angold, Michael. *Byzantium : the bridge from antiquity to the Middle Ages*. 1st US Edition. New York, St. Martin's Press, 2001.
5. Ascherson, Neal, *Black Sea*. New Edition, New York. Hill And Wang, A Division Of Farrar, Straus And Giroux, 1996.
6. Ashwin-Siejkowski, Piotr. *Clement of Alexandria on trial: the evidence of "heresy" from Photius' Bibliotheca*. Leiden, Brill, 2010.
7. Baird, F. E. *Philosophic Classics: Ancient Philosophy, Volume I*. Prentice Hall College Div, 2008.
8. Baltussen, H. *The Peripatetics: Aristotle's Heirs 322 BCE–200 CE*. London, Routledge, 2016.
9. Beck, Mark. "Anecdote and the representation of Plutarch's ethos" (1996). In van der Stockt, Luc (ed.). *Rhetorical theory and praxis in Plutarch. The IVt International Congress of the International Plutarch Society. Collection d'Études Classiques. Vol. 11*. Leuven, Belgium, Peeters, published 2000, pp. 15–32.
10. Beckwith, Roger T. *The Old Testament Canon of the New Testament Church: and its Background in Early Judaism*. Eugene, Oregon, Wipf and Stock, 2008, pp. 382, 383.
11. Bell, Idris H. "Hellenic Culture in Egypt." *The Journal of Egyptian Archaeology*, Vol. 8, No. 3 / 4 (Oct., 1922), pp. 139–155.
12. Berger, Teresa. *Gender Differences and the Making of Liturgical History: Lifting a Veil on Liturgy's Past*. Teresa Berger. London, Ashgate Publishing, 2011.
13. Bosworth, A. B. *Conquest and Empire: The Reign of Alexander the Great*. Cambridge University Press, New York, 1988.
14. Bowman, Alan K. and Dominic Rathbone. "Cities and Administration in Roman Egypt." *The Journal of Roman Studies* 82 (1992), pp. 107-127.
15. Bowman, Alan Keir. *Egypt After the Pharaohs: 332 BC–AD 642; From Alexander to the Arab Conquest*. 2nd ed. Berkeley, University of California Press, 1996.
16. Braithwaite-Westoby, Kara. "Diodorus and the Alleged Revolts of 374–373 BCE". *Classical Philology* 115, no. 2 (April 2020), pp. 265–270.

17. Branham, Bracht. "Satire". In Grafton, Anthony; Most, Glenn W.; Settis, Salvatore (eds.). *The Classical Tradition*, Cambridge, Massachusetts and London, England, The Belknap Press of Harvard University Press, 2010, pp. 862–865.
18. Briant, Pierre. *Alexandru cel Mare (Alexander the Great)*, București, Editura Corint, 2001
19. Bucur, Bogdan G. „The Other Clement of Alexandria: Cosmic Hierarchy and Interiorized Apocalypticism”. *Vigiliae Christianae* 60 (2006),3, pp. 251–268.
20. Chamoux, Francois. *Civilizația elenistică (Hellenistic Civilisation)*, București, Editura Meridiane, 1985
21. Chauveau, Michel. *Egypt in the Age of Cleopatra: History and Society under the Ptolemies*. Translated by David Lorton. Ithaca, Cornell University Press, 2000.
22. Chisholm, Hugh (ed.). "Posidonius", *Encyclopædia Britannica*. Vol. 22 (11th ed.), Cambridge University Press, 1911, p. 172.
23. Chisholm, Hugh (ed.). "Chisholm, Hugh". *Encyclopædia Britannica*. Vol. 30 (12th ed.). London & New York, The Encyclopædia Britannica Company, 1922, p. 669.
24. Clarke, Katherine. "Universal perspectives in Historiography." In *The Limits of Historiography: Genre and Narrative in Ancient Historical Texts*. Edited by Christina Shuttleworth Kraus, Mnemosyne. Supplementum 191. Leiden, The Netherlands, Brill, 1999, pp.249–279.
25. Clerke, Agnes Mary. "Hipparchus" . *Encyclopædia Britannica*. Vol. 13 (11th ed.), 1911, p. 516.
26. Daniélou, Jean. *Origène*. Paris, 1948, rééd. Les Éditions du Cerf, 2012.
27. Delattre, Daniel. *Philodème de Gadara. Sur la Mort*, book IV, Paris, Les Belles Lettres, 2022.
28. Delia, Diana. "Alexandrian Citizenship During the Roman Principate." Atlanta: Scholars Press, 1991.
29. Dines, Jennifer M. Knibb, Michael A. (ed.). *The Septuagint*. Understanding the Bible and Its World (1st ed.). London, T&T Clark, 2004.
30. Diogenes Laertius. *The Lives and Opinions of Eminent Philosophers*. Harvard University Press, 1925.
31. Dominic J. O'Meara. *Plotinus. An Introduction to the Enneads*. Oxford, Clarendon Press, 1993. (Reprinted 2005)
32. Earle, R. Caley and John F.C. Richards. *Theophrastus: On Stones*. Columbus, Ohio: Ohio State University, 1956.
33. El-Abbadi, M.A.H. "The Gerousia in Roman Egypt." *The Journal of Egyptian Archaeology* 50 (Dec., 1964), pp. 164-169.
34. Ellis, Simon P. *Graeco-Roman Egypt. Shire Egyptology 17, ser. ed. Barbara G. Adams*. Aylesbury: Shire Publications Ltd, 1992.

35. Émile Bréhier. *Plotin: Ennéades* (with French translation). Collection Budé, 1924–1938.
36. Erik Emilsson. *Plotinus*. New York, Routledge, 2017.
37. Ernest A. Wallis Budge. *The History of Alexander the Great*. Cambridge, Cambridge University Press, 1889
38. Ferguson, John. *Clement of Alexandria*. New York, Ardent Media, 1974.
39. Fortenbaugh, W. W., and D. Gutas (eds.). *Theophrastus: His Psychological, Doxographical and Scientific Writings*. Rutgers University Studies in Classical Humanities 5. New Brunswick, NJ, and London: Transaction Books, 1992.
40. Gehrke, Hans Joachim. *Alexandru cel Mare (Alexander the Great)*. București, Editura All, 2014
41. Georgiadou, Aristoula. "Idealistic and realistic portraiture in the Lives of Plutarch". In Haase, Wolfgang (ed.). *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt: Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung. Sprache und Literatur: Allgemeines zur Literatur des 2. Jahrhunderts und einzelne Autoren der trajanischen und frühhadrianischen Zeit. Vol. 2.33.6*. Berlin, DE / New York, NY, Walter de Gruyter, 1992, pp. 4616–4623.
42. Gill, Christopher. "The question of character-development: Plutarch and Tacitus". *Classical Quarterly* 33 (1983), 2, pp. 469–487.
43. Green, Peter. *Alexander the Great and the Hellenistic Age*. Phoenix, London, 2007/
44. Hamilton, H.C. & W. Falconer (Eds). „*Strabo, Geography*” (html). *The Perseus Project. Tufts University, 1903*.
45. Hammond, Nicholas G. L. "Portents, Prophecies, and Dreams in Diodorus' Books 14–17." *Greek, Roman and Byzantine Studies* 39 (1998), 4, pp. 407–428.
46. Hau, Lisa Irene, Alexander Meeus, and Brian Sheridan (eds.). *Diodoros of Sicily: Historiographical Theory and Practice in the Bibliotheca*. Peeters: Leuven, 2018.
47. Hill, John E. *Annotated Translation of the Chapter on the Western Regions according to the Hou Hanshu*, 2nd Draft Edition, 2003.
48. Hill, John E. *The Peoples of the West from the Weilue, by Yu Huan: A Third Century Chinese Account Composed between 239 and 265 CE* Draft annotated English translation, 2004.
49. Hölbl, Günther. *A History of the Ptolemaic Empire*. Translated by Tina Saavedra, London: [Routledge Ltd.](#), 2001.
50. Honigmann, E.A.J. "Shakespeare's Plutarch". *Shakespeare Quarterly* 10 (1959), 1, pp. 25–33;
51. Jones, Alexander. "Ancient Rejection and Adoption of Ptolemy's Frame of Reference for Longitudes". In Jones, Alexander (ed.). *Ptolemy in Perspective*. Archimedes, Vol. 23. Springer, 2010, p. 36.

52. Jones, H.L. (Ed.). „The Geography of Strabo” (html). *LacusCurtius*. Bill Thayer. pp. Books 1-9, 15-17, 1924.
53. Jones, H.L. (Ed.). „The Geography of Strabo” (html). *The Perseus Digital Library*. Tufts University. pp. Books 6-14, 1924.
54. Kevin Corrigan. *Reading Plotinus. A Practical Introduction to Neoplatonism*. Purdue University Press, 1995.
55. Kidd, I. G., *Posidonius. II. The Commentary*, Cambridge University Press, 1988.
56. Kidd, I. G., *Posidonius. III. The Translation of the Fragments*. Cambridge, Cambridge University Press, 1999.
57. Kidd, I. G.; Edelstein, Ludwig, *Posidonius. I. The Fragments*. Cambridge, Cambridge University Press, 1972.
58. Klintberg, Bo C. "Hipparchus's 3600'-Based Chord Table and Its Place in the History of Ancient Greek and Indian Trigonometry". *Indian Journal of History of Science* 40 (2005), 2, pp. 169–203.
59. Larsen, Andrew. *John Wyclif c. 1331–1384*. In Ian Christopher Levy (ed.), *A Companion to John Wyclif. Late Medieval Theologian*, Leiden, Brill, 2006, pp. 1–61.
60. Lewis, Naphtali. “Greco-Roman Egypt”: Fact or Fiction?”. In *On Government and Law in Roman Egypt*, ed. Ann Ellis Hanson, Atlanta, Scholars Press, 1995, pp. 138-149.
61. Linton, C. M. *From Eudoxus to Einstein: a history of mathematical astronomy*. Cambridge University Press, 2004.
62. Lloyd P. Gerson (ed.). *The Cambridge Companion to Plotinus*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996.
63. Lloyd P. Gerson. *Plotinus*. New York, Routledge, 1994.
64. Lloyd, Alan Brian. "The Ptolemaic Period (332–30 BC)". In *The Oxford History of Ancient Egypt*, edited by Ian Shaw. Oxford and New York, Oxford University Press, 2000, pp. 395–421.
65. Marciniak, Przemysław. "Reinventing Lucian in Byzantium", *Dumbarton Oaks Paper* 70 (2016), pp. 209–224.
66. Marsh, David. "Lucian". In Grafton, Anthony; Most, Glenn W.; Settis, Salvatore (eds.), *The Classical Tradition*, Cambridge, Massachusetts and London, England: The Belknap Press of Harvard University Press, 2010, pp. 544–546.
67. Mautner, T. *The Penguin Dictionary of Philosophy*. Penguin (Non-Classics), 2005.
68. McInerney, Jeremy. "Plutarch's manly women". In Rosen, Ralph M.; Sluiter, Ineke (eds.). *Andreia: Studies in manliness and courage in classical Athens. Mnemosyne, Bibliotheca Classica Batava, Supplementum. Vol. 238*. Leiden, NL / Boston, MA, Brill, 2003, pp. 319–344.

69. McQueen, Earl I. *Diodorus Siculus. The Reign of Philip II: The Greek and Macedonian Narrative from Book XVI. A Companion*. London: Bristol Classical Press, 1995.
70. Meer, Michaël N. van der. "The Greek and Aramaic Versions of Joshua 3–4". *Septuagint, Targum and Beyond: Comparing Aramaic and Greek Versions from Jewish Antiquity*. Leiden-Boston: Brill, 2020, pp. 58–100.
71. Meineke A. (Ed.), „Geographica” (html). *The Perseus Project. Tufts University, pp. Books 6–14, 1952*.
72. Mejer, J. "A Life in Fragments: The Vita Theophrasti." In *Theophrastus: Reappraising the Sources*. Edited by J. van Ophuijsen and M. van Raalte, Rutgers University Studies in Classical Humanities 8. New Brunswick, NJ, and London, Transaction Books, 1998, pp. 1–28.
73. Messis, Charis. "The Fortune of Lucian in Byzantium". In Marciniak, Przemysław; Nilsson, Ingela (eds.). *Satire in the Middle Byzantine Period: The Golden Age of Laughter?*. Leiden, Brill, 2021, pp. 13–38
74. Meyendorff, John. *Teologia bizantină (Byzantine theology)*. Translations by Alexandru I. Stan, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă al Bisericii Ortodoxe Române, 1996.
75. Michael, Emily, "John Wyclif on body and mind", *Journal of the History of Ideas* (2003) p. 343.
76. Mihăilă, Alexandru. "The Septuagint and the Masoretic Text in the Orthodox Church(es)". *Review of Ecumenical Studies Sibiu* 10 (2018), pp. 30–60.
77. Mossman, Judith. "Dressed for success? Clothing in Plutarch's Demetrius". In Ash, Rhiannon; Mossman, Judith; Titchener, Frances B. (eds.). *Fame and infamy: Essays for Christopher Pelling on characterization and Roman biography and historiography*. Oxford, UK, Oxford University Press, 2015, pp. 149–160.
78. Muntz, Charles E. *Diodorus Siculus and the World of the Late Roman Republic*. New York, Oxford Univ. Press, 2017.
79. O'Neill, Melissa E. "The Genuine Sieve of Eratosthenes". *Journal of Functional Programming*, Published online by Cambridge University Press, 2008.
80. Origene. *Scrieri Alese, Vol. III: Despre Principii. Convorbiri cu Heraclide. Exortăție la martiriu (Writings, Vol. III : On Principles. Conversations with Heraclides. Exhortation to Martyrdom)*. Translations by T. Bodogae, N. Neaga, Zorica Lațcu, C. Galeriu, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă al Bisericii Ortodoxe Române, 1984.
81. Osborn, Eric. „Arguments for Faith in Clement of Alexandria”. *Vigiliae Christianae* 48 (1994), 1, pp. 1–24.
82. Osborn, Eric. *Clement of Alexandria*. Cambridge, Cambridge University Press, 2008.

83. Outler, Albert C. „The "Platonism" of Clement of Alexandria". *The Journal of Religion* 20 (1940), 3, pp. 217–240.
84. Peacock, David. "The Roman Period (30 BC–AD 311)". In *The Oxford History of Ancient Egypt*, edited by Ian Shaw. Oxford and New York: Oxford University Press, 2000, pp. 422–445.
85. Percy, Lee T., "Does Dying Hurt?: Philodemus of Gadara, De Morte and Asclepiades of Bithynia". *Classical Quarterly* 62 (2012), 1, pp.211-222.
86. Pertsinidis, S. *Theophrastus' Characters: A new introduction*. London: Routledge, 2018.
87. Pfuntner, Laura. "Reading Diodorus through Photius: The Case of the Sicilian Slave Revolts." *Greek, Roman and Byzantine Studies* 55. (2015), 1, pp. 256–272.
88. Piatkowski, Adelina. *Istoria epocii elenistice (History of the Hellenistic Age)*. București, Editura Albatros, 1996.
89. Piatkowski, Adelina. *O istorie a Greciei antice (A History of Ancient Greece)*. București, Editura Albatros, 1988, 320p.
90. Plutarch. *Plutarch Lives, I, Theseus and Romulus. Lycurgus and Numa. Solon and Publicola (Loeb Classical)*. Harvard University Press, 1914.
91. Polibios. *Istории (Histories)*. Translated by N. Barbu, București, 1984, XVI, pp.34. 2.
92. Pritchard, Paul. "Linear prime-number sieves: a family tree". *Sci. Comput. Programming* 9, (1987),1, pp. 17–35.
93. Ranović, Abram Borisovič. *Elenismul și rolul său istoric*. București: Editura de stat pentru literatură științifică, 1953.
94. Rist, John M. *Plotinus. The Road to Reality*. Cambridge, Cambridge University Press, 1967.
95. Rostovtzeff, Michel, *Pontus, Bithynia and the Bosphorus*, Annual of the British School at Athens, 22, 1916-1918.
96. Rubincam, Catherine. "The Organization and Composition of Diodorus' Bibliotheke." *Échos du monde classique (= Classical views)* 31 (1987), pp. 313–328.
97. Russell, Donald. "Plutarch". In Hornblower, Simon; Spawforth, Antony; Eidinow, Esther (eds.). *The Oxford Classical Dictionary* (4th ed.). Oxford, UK, Oxford University Press, 2012, pp. 1165–1166.
98. Rusu. E. *De la Thales la Einstein - Gîndirea matematică în perspectivă istorică (From Thales to Einstein - Mathematical thinking in historical perspective)*, București, Editura Albatros, 1967, pp. 66-70.
99. Sacks, Kenneth S. *Diodorus Siculus and the First Century*. Princeton, NJ, Princeton Univ. Press, 1990.
100. Salariya, David; James Evelyn Ford. *Miturile Greciei Antice (Myths of Ancient Greece)*. București, Editura Curtea Veche, 2008.

101. Seddon, K. & Yonge, C. D. *A Summary of Stoic Philosophy*. Keith Seddon, 2008.
102. Shcheglov, Dmitry A. 2007. "Hipparchus' Table of Climata and Ptolemy's Geography". *Orbis Terrarum* 9, pp. 159–192.
103. Sherwin-White, A.N. "The Roman Citizenship." Oxford, Clarendon Press, 1973. p. 391.
104. Siegfried Kreuzer (ed.). *Introduction to the Septuagint*. Waco, TX, Baylor University Press, 2019, 671 p.
105. Sinclair, Robert K. "Diodorus Siculus and the Writing of History." *Proceedings of the African Classical Association* 6 (1963), pp. 36–45.
106. Skelton, Debra Pamela Dell. *Empire of Alexander the Great*. New York, Chelsea House Publishers, 2009.
107. Smith, Lacey Baldwin. *This Realm of England: 1399 to 1688* (3rd ed. 1976), p. 41.
108. Stadter, Philip A. "Plutarch and Rome". In Beck, Mark (ed.). *A Companion to Plutarch*. Blackwell Companions to the Ancient World. Wiley Blackwell, 2014, pp. 13–31.
109. Stadter, Philip A. "*The rhetoric of virtue in Plutarch's Lives*". *Plutarch and his Roman Readers*. Oxford, UK, Oxford University Press, 2015, pp. 231–245.
110. Stadter, Philip. "Anecdotes and the thematic structure of Plutarchean biography". Written at Salamanca, ES, 26–28 May 1994. In Fernández Delgado, José Antonio; Pordomingo Pardo, Francisca (eds.). *Estudios sobre Plutarco: Aspectos formales. IV Simposio español sobre Plutarco*. Madrid, ES, Ediciones Clásicas (published 1996), pp. 291–303.
111. Stefon, Matt. *Judaism: History, Belief, and Practice*. The Rosen Publishing Group, Inc., 2011, p. 45.
112. Stronk, Jan P. *Semiramis' Legacy. The History of Persia According to Diodorus of Sicily*. Edinburgh, Edinburgh Univ. Press, 2017.
113. Sulimani, Iris. "Diodorus' Source-Citations: A Turn in the Attitude of Ancient Authors Towards their Predecessors?". *Athenaeum* 96 (2008), 2, pp. 535–567.
114. Swerdlow, N. M. "The Enigma of Ptolemy's Catalogue of Stars". *Journal for the History of Astronomy*. 23 (1992) 3, pp. 173–183.
115. Taagepera, Rein. „Size and Duration of Empires: Growth–Decline Curves, 600 B.C. to 600 A.D.”. *Social Science History* Vol. 3, No. 3/4 (1979), pp. 115–138.
116. Tarn, Sir William Woodthorpe. *Hellenistic Civilisation*. London, Edward Arnold & Co., 1927. (2nd, rev. ed., 1930. 3rd ed., with G.T. Griffith, 1952).
117. Thucydides. *The History of the Peloponnesian War*. Translated by Richard Crawley, 2004.
118. Timothy Michael Law. *When God Spoke Greek*. Oxford University Press, 2013.
119. Toomer, Gerald J. "Hipparchus' Empirical Basis for his Lunar Mean Motions". *Centaurus* 24 (1980), 1, pp. 97–109.

120. Toomer, Gerald J. "Hipparchus and Babylonian Astronomy". In Leichty, Erle; Ellis, Maria deJ (eds.). *A Scientific Humanist: studies in memory of Abraham Sachs*. Philadelphia, Samuel Noah Kramer Fund, Univ. Museum, 1988, pp. 353–362.
121. Tov, Emanuel. "The Septuagint". In Mulder, Martin Jan; Sysling, Harry (eds.). *Mikra: text, translation, reading, and interpretation of the Hebrew Bible in ancient Judaism and early Christianity*. Philadelphia, Fortress Press, 1988, pp. 161–162.
122. Tsakiropoulou-Summers, Anastasia. "Horace, Philodemus and the Epicureans at Herculaneum." *Mnemosyne* 51 (1998), 1: 20-29.
123. Tsouna, Voula. "Philodemus, Seneca, and Plutarch on Anger." In *Epicurus and the Epicurean Tradition*. Edited by Jeffery Fish, Cambridge; New York, Cambridge University Press, 2011, pp. 183-210.
124. Turner, E.G. "Oxyrhynchus and Rome." *Harvard Studies in Classical Philology* 79 (1975), pp. 1-24.
125. Turner, Paul. "Lucian of Samosata". In Edwards, Paul (ed.), *The Encyclopedia of Philosophy*, vol. 5, New York City, New York, The MacMillan Company & The Free Press, 1967, pp. 98–99
126. Wardman, Alan E. (1967). "Description of personal appearance in Plutarch and Suetonius: The use of statues as evidence". *Classical Quarterly* 17 (1967), 2, pp. 414–420.
127. Will, E. *Le monde grec et l'Orient*. Paris, PUF, 1975.
128. Wöhrle, G. *Theophrast von Eresos. Universalwissenschaftler im Kreis des Aristoteles und Begründer der wissenschaftlichen Botanik. Eine Einführung*. Trier, Wissenschaftlicher Verlag Trier, 2019.
129. Yarshater, Ehsan (ed.). *The Cambridge History of Iran Volume 3: The Seleucid, Parthian and Sasanian Periods*. 2 vols. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
130. Zadorojnyi, Alexei V. "Mimesis and the (plu)past in Plutarch's Lives". In Grethlein, Jonas; Krebs, Christopher B. (eds.). *Time and Narrative in Ancient Historiography: The "plupast" from Herodotus to Appian*. Cambridge, UK, Cambridge University Press, 2012, pp. 175–198.
131. Ziva, Shavitsky. *The Mystery of the Ten Lost Tribes: A Critical Survey of Historical and Archaeological Records relating to the People of Israel in Exile in Syria, Mesopotamia and Persia up to ca. 300 BCE*. Cambridge, England, Cambridge Scholars Publishing, 2012.

**The Evolution and Importance of the Law of the Sea in the Contemporary
Multidisciplinary World**

საზღვაო სამართლის ევოლუცია და მნიშვნელობა თანამედროვე
მრავალდარგიან სამყაროში

Cristina Elena Popa Tache

PhD in International Law, Associate Professor at University
of Economic Studies in Bucharest; International Center for
Transdisciplinary Research (CIRET) Paris, France
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1508-7658>

Motto: "Nothing is agreed until everything is agreed."²⁹⁸

Abstract: The law of the sea is a branch of international law that is highly interdisciplinary, incorporating elements of maritime law, environmental law and international relations. As such, it is an area of research that is particularly suited to multi- and trans-disciplinary inquiry, by which we mean that particular intersection between the civilization of multiple disciplines. Recent years have seen increased concern for the protection of the marine environment and sustainable resource management, with a move towards new regulations on pollution, fisheries management and other human activities that may affect this environment. Recognition of the importance of fisheries and aquaculture to food security is conferred by the fact that they are important sources of food for billions of people around the world. Added to this are other concerns about the increasing numbers of migrants and people being trafficked via sea routes and the fight against piracy and other illegal activities. By incorporating transdisciplinary perspectives, the law of the sea can be better equipped to address the interconnected nature of marine issues such as marine pollution, climate change and ocean governance. In an ever-changing world, society has increasingly moved towards shaping international rules, creativity and transdisciplinarity as a tool for regulating all the issues arising from them. Through these variations of contemporary reality, we see how multi- and transdisciplinarity has become an important and necessary tool even for 'conservative' international law. One of the mutations has been the shift from the statocentric to the cosmopolitan view, through the recognition that not only states

²⁹⁸ The statement "Nothing is agreed until everything is agreed" can be found in various international documents and treaties. It is also sometimes referred to as "principle", "mantra", "golden rule" or "legal principle". In the Geneva Agreements it has been called the "standard principle".

but also other entities, such as non-governmental organizations and individuals, play an important role in a global system of governance. The arguments and conclusions of this paper are intended to highlight the importance of understanding the finding and establishing another, more comprehensive research method in its adaptation to the new dynamics of society, going through the appropriate meta-analysis filtered through the ethos of the researcher. The elaboration of this article is based on the method of specific scientific introspection correlated with the transdisciplinary method. The sources used were specific primary and secondary sources from scientific journals, books, documents, expert opinions and other publications.

Keywords: law of the sea, society, transition, international law, transdisciplinarity.

კრისტინა ელენა პოპა ტაჩე

საერთაშორისო სამართლის დოქტორი,
ბუქარესტის ეკონომიკის უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი;
საერთაშორისო ტრანსდისციპლინარული კვლევების
ცენტრი (CIRET), საფრანგეთი
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1508-7658>

დევიზი: "არაფერი არის შეთანხმებული, სანამ ყველაფერი არ არის შეთანხმებული."

აბსტრაქტი: საზღვაო სამართალი არის საერთაშორისო სამართლის მიმართულება, რომელიც მაღალი დონით არის ინტერდისციპლინარული და მოიცავს საზღვაო სამართლის, გარემოს დაცვის სამართლის და საერთაშორისო ურთიერთობების ელემენტებს. შესაბამისად, ეს არის კვლევის სფერო, რომელიც განსაკუთრებულად კარგადაა განკუთვნილი მულტიდისციპლინარული კვლევისთვის, რომელიც გულისხმობს სხვადასხვა დარგის ცივილიზაციების გადაკვეთას. ბოლო წლებმა გაზარდა ყურადღება საზღვაო გარემოს დაცვისა და მდგრადი რესურსების მართვის საკითხებზე, ახალი რეგულაციების დანერგვით, რომლებიც ეხება დაბინძურებას, თევზსაჭერების მართვას და სხვა ადამიანურ საქმიანობებს, რომლებსაც შეიძლება გავლენა ჰქონდეთ ამ გარემოზე. თევზჭერისა და აკვაკულტურის მნიშვნელობის აღიარება საკვები უსაფრთხოებისთვის არის ნაჩვენები იმით, რომ ისინი ამა თუ იმ მილიარდობით ადამიანისთვის განკუთვნილი საკვების მთავარ წყაროს წარმოადგენს. ამასთანავე, გაზრდილი რაოდენობის მიგრანტები და ზღვის გზებით ტრეფიკინგი, მეკობრეობისა და სხვა უკანონო აქტივობების წინააღმდეგ ბრძოლაც

მნიშვნელოვან საკითხებად რჩება. ინტერდისციპლინური პერსპექტივების ჩართვით, საზღვაო სამართალი უკეთ მომზადებული იქნება იმისთვის, რომ გაუმკლავდეს საზღვაო პრობლემების ურთიერთდაკავშირებულ ბუნებას, როგორცაა ზღვის დაბინძურება, კლიმატის ცვლილება და ოკეანის მმართველობა. მუდმივ ცვლად მსოფლიოში საზოგადოება სულ უფრო მეტად მიდის საერთაშორისო წესების ფორმირებისკენ, კრეატიული მიდგომებისა და ინტერდისციპლინურობის გამოყენებით, რათა დაარეგულიროს ყველა პრობლემა, რომელიც მასთან არის დაკავშირებული. ამ თანამედროვე რეალობის ვარიანტების გავლით, ვხედავთ, როგორ გახდა ინტერდისციპლინურობა მნიშვნელოვანი და საჭირო ინსტრუმენტი, თუნდაც „კონსერვატიული“ საერთაშორისო სამართლისთვის. ამ მხრივ, ერთ-ერთი გარდატეხა იყო სტატოცენტრიული ხედვიდან კოსმოპოლიტური ხედვისკენ გადასვლა, რაც აღიარებს, რომ არა მხოლოდ სახელმწიფოები, არამედ სხვა სუბიექტებიც, როგორცაა არასამთავრობო ორგანიზაციები და ინდივიდები, მნიშვნელოვან როლს ასრულებენ გლობალური მმართველობის სისტემაში. ამ ნაშრომის არგუმენტები და დასკვნები მიმართულია იმ ფაქტის გაუსწორებლად წარმოჩენაზე, რომ საჭიროა სხვა, უფრო ყოვლისმომცველი კვლევის მეთოდის აღმოცენება, რომელიც ადაპტირდება საზოგადოების ახალ დინამიკასთან, შესაბამისი ჭარბი ანალიზის გავლით, რომელიც ფილტრავს მკვლევარის ეთოსს. ნაშრომი ძირითადად ეფუძნება სპეციფიკური მეცნიერული თვითშეფასების მეთოდს, რომელიც კორელაციაშია ინტერდისციპლინურ მეთოდებთან. გამოყენებულია წყაროები, როგორც სპეციფიკური პირველადი და მეორადი, ისე, მეცნიერული ჟურნალებიდან, წიგნებიდან, დოკუმენტებიდან, ექსპერტების მოსაზრებებიდან და სხვა გამოცემებიდან.

საკვანძო სიტყვები: საზღვაო სამართალი, საზოგადოება, ტრანსფორმაცია, საერთაშორისო სამართალი, ინტერდისციპლინურობა

1. **Introduction.** This article presents a new application of transdisciplinary methodology by applying it to the law of the sea, approached from the angle of the multiple mutations of our societies. It can be said that transdisciplinarity and universality support each other in the destiny of international law. The analysis allows the scope of teaching and research to be broadened to include the entire international legal system, with a broad vision that explores its links with the political, economic, social, historical, anthropological and cultural fields. As I argue in all my recent works, the trans-methodological approach cannot be understood or used to deprive certain branches of law of autonomy, its purpose being to highlight

the strength and value of its (its) regulatory function by identifying the gaps and limitations of the current legal system and to formulate numerous proposals for reform aimed at filling them. These issues have divided the academic world into two parts, and it is necessary to identify ways to enable the transdisciplinary exercise first, in order to measure its effectiveness later.

The positive aspect that emerges from this is the effort of specialists to analyse and restore the limits through appropriate regulations²⁹⁹. Transdisciplinarity, in addition to its attribute as a research method, is a sought-after practice in recent times, being considered both necessary for achieving the United Nations (UN) Sustainable Development Goals (SDGs) and indispensable for the success of the UN Decade of Ocean Sciences for Sustainable Development, which began in 2021 and sets out visions for developing and sustaining "the science we need for the ocean we want" to ensure we develop "transformative" solutions to achieve the 2030 Agenda and "connect ocean science with the needs of society"³⁰⁰. The role of transdisciplinarity is identical to that of a foundation because, as the Transdisciplinarity Charter states, transdisciplinarity is complementary to the disciplinary approach; from the confrontation between disciplines, it brings new results and new bridges between them; it gives us a new vision of Nature and Reality. Transdisciplinarity does not seek to develop a super-discipline encompassing all disciplines, but to open all disciplines to what they have in common and to what lies beyond their boundaries (art. 3)³⁰¹. The Charter was adopted in consideration of the following guidelines: "1) believing that only an intelligence capable of understanding the planetary dimension of today's conflicts could face the complexity of our world and the contemporary danger of the material and spiritual self-destruction of our species; 2) believing that life is seriously threatened by a triumphant technoscience that only obeys the frightening logic of efficiency in the service of efficiency; 3) believing that the contemporary rupture between an increasingly rich knowledge and an increasingly poor inner being is leading to the emergence of a new obscurantism whose consequences on

²⁹⁹ Mia Strand and others, *Transdisciplinarity in transformative ocean governance research-reflections of early career researchers*, ICES Journal of Marine Science, Volume 79, Issue 8, October 2022, pp. 2163-2177, <https://doi.org/10.1093/icesjms/fsac165>.

³⁰⁰ See Moallemi E. A., Malekpour S., Hadjidakou M., Raven R., Szetey K., Ningrum D., Dhialuhaq A. et al., *Achieving the sustainable development goals requires transdisciplinary innovation at the local scale*, *One Earth*, 3:2020, pp. 300-313; or UNESCO, *The science we need for the ocean we want. The United Nations Decade of Ocean Science for Sustainable Development (2021-2030)*, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, New York, NY, 2020.

³⁰¹ The Charter of Transdisciplinarity, adopted at the First World Congress on Transdisciplinarity, Convento da Arrábida, Portugal, 2-6 November 1994, paved the way for numerous studies that have made a huge contribution to the evolution of scientific research worldwide.

the individual and social level are incalculable; 4) considering that the accumulation of knowledge, unprecedented in history, accentuates the inequality between those who possess it and those who do not, thus provoking inequality within nations and between nations on our planet; and 5) considering, at the same time, that all these dangers also have a positive counterpart, as the extraordinary growth of knowledge may eventually lead to a mutation comparable to that of the transformation of primates into homo sapiens³⁰² .

Proponents of legal post-modernism have pointed to the inadequacy of the legal norm, of law in general. In these circumstances, in which the question is whether legal globalisation will be achieved, there is a need to accept other, extra-static or supra-static formulas of regulation that go beyond the classical positivist conception. "Law crosses borders as an export product. Increasingly, the rules that organise our lives will have been devised elsewhere, and those that have been devised here will be used to construct laws in foreign countries. Modest engineers, rather than great architects, trade with each other across borders, exchange arguments, decisions, ideas... This new international judicial sociability is disrupting the ways in which law is produced and reproduced in relation to the sensitive issues of life"³⁰³ .

International law plays a leading role in finding the most effective solutions. Still referring to transdisciplinarity, when we look at the human being (the natural person) through the prism of his dignity and nationality, it can indeed be said that "the recognition by international law of this double belonging - to a nation and to the Earth - is one of the aims of transdisciplinary research³⁰⁴ ". As we have said, there are some reservations expressed by the academic world both in terms of the complexity of the concept of transdisciplinarity, the lack of knowledge of its scope of operation, the lack of trans practice, and its attribute as a tool or vehicle in research³⁰⁵ . In the remainder of this study, I will focus on the practical usefulness of this new avenue.

As I said in the summary, the law of the sea is very suitable for pluri- and transdisciplinary inquiry, and is in fact their creation. Modern concepts such as

³⁰² Ibid. See the preamble to the Charter.

³⁰³ J. Allard, A. Garapon, *Les Juges dans la mondialisation: La nouvelle révolution du droit*, Editions du Seuil and La République des idées, 2005, pp. 1-19.

³⁰⁴ Article 8 of the Charter.

³⁰⁵ Jahn S., Newig J., Lang D. J., Kahle J., Bergmann M., *Demarcating transdisciplinary research in sustainability science-five clusters of research modes based on evidence from 59 research projects*, Sustainable Development, 30: 1-15, 2021; and Heinzmann J., Simonson D. A., Kenyon D. B., *A transdisciplinary approach is essential to community-based research with American Indian populations*, American Indian and Alaska Native Mental Health Research, 26: 15-41, 2019.

biodiversity (as we will see in the case study of this article), underwater cities, new technologies and the content of new treaties, etc., reinforce my claim that the law of the sea is a fruit of pluri- and transdisciplinarity.

Over the years, we have seen how the law of the sea has been and continues to be a source of inspiration. For example, the legal status of outer space and celestial bodies is still dominated by the rule of freedom of use taken from the law of the sea, as the doctrine has noted, and which confirms use for exclusively peaceful purposes, the principle of cooperation, and the international responsibility of states³⁰⁶.

A contemporary definition of the law of the sea is that the law of the sea means a body of international law regulating the rights and duties of states in maritime environments³⁰⁷; the concept can refer to matters such as navigation rights, marine mineral claims and jurisdiction over coastal waters; is drawn from a range of international customs, treaties and agreements; and the modern law of the sea derives largely from the United Nations Convention on the Law of the Sea (UNCLOS), in force since 1994, which is generally accepted as a codification of customary international rules of the law of the sea and is sometimes regarded as "the constitution of the oceans".

As a branch of public international law, the law of the sea has been defined as "the body of rules of law determining the powers of States in the marine environment, and the obligations imposed on them in the exercise of those powers"³⁰⁸. The sea is considered to be all areas of salt water, provided that they communicate freely with each other³⁰⁹.

2. The evolution and importance of the law of the sea in pluri and transdisciplinary context. According to the historical record so far, among the earliest examples of codes of law relating to maritime affairs is the Byzantine *Lex Rhodia*, enacted between 600 and 800 AD to govern trade and navigation in the Mediterranean. Maritime law codes were also created during the European Middle Ages, such as the *Rolls of Oléron*, which was drawn from the *Lex Rhodia*, and the *Laws of Wisby*, adopted among the trading city-states of the Hanseatic League. It is

³⁰⁶ R. Miga Beșteliu, "Public International Law. Curs universitar", Ed. C.H. Beck, 2015, p. 233; and Walter D. Gaveni, Kola O. Odeku, *An Analysis of Salient Provisions of International Law Instruments for Holding Perpetrators Liable for Breach of the Duty of Care to the Environment*, Perspectives of Law and Public Administration Volume 11, Issue 3, October 2022, 353-360.

³⁰⁷ J. Harrison, *Making the Law of the Sea: A Study in the Development of International Law*, ed. Cambridge University Press, 2011, p. 1.

³⁰⁸ J. Basdevant, *Dictionnaire de la terminologie du droit international*, Ed. Sirey, Paris, 1960.

³⁰⁹ R. Miga-Beșteliu, op. cit.

considered, however, that the earliest known formulation of the public international law of the sea was given by 17th century Europe, which experienced unprecedented navigation, exploration and trade across the world's oceans. Portugal and Spain led this trend, claiming both the land and sea routes they discovered. Spain considered the Pacific Ocean *a mare clausum* - literally a "closed sea" off-limits to other naval powers - in part to protect its possessions in Asia³¹⁰ .

Similarly, as the only known entrance from the Atlantic, the Strait of Magellan was periodically patrolled by Spanish fleets to prevent the entry of foreign ships. *Romanus Pontifex* (1455) recognised Portugal's exclusive right to sail, trade and fish in the seas near the discovered lands and, on this basis, the Portuguese claimed a monopoly on trade with East India, provoking opposition and conflict from other European naval powers. Against the background of increasing competition for maritime trade, the Dutch jurist and philosopher Hugo Grotius - considered the father of international law in general (as mentioned at the beginning of the course) - wrote *Mare Liberum* (*Freedom of the Seas*), published in 1609, in which he stated the principle that the sea was international territory and that all nations were thus free to use it for trade. He based this argument on the idea that "every nation is free to travel to and trade with any other nation" .³¹¹

Thus, there is a right of *innocent passage* on land and a similar right at sea³¹² . Grotius observed that, unlike land, over which sovereigns could delimit their

³¹⁰ See W.L. Schurz, *The Spanish Lake*, *The Hispanic American Historical Review*, 5(2), 1922, pp. 181-194.

³¹¹ H. Grotius, *Mare Liberum*, Lodewijk Elzevir, 1609, p. 7.

³¹² Innocent passage is a law of the sea concept that allows a ship to pass through the archipelagic and territorial waters of another state, with certain restrictions. Article 19 of the United Nations Convention on the Law of the Sea defines innocent passage as follows: "Passage is innocent so long as it does not prejudice the peace, good order or security of the coastal State. Such passage shall take place in accordance with this Convention and other rules of international law. The passage of a foreign vessel shall be considered to be prejudicial to the peace, good order or security of the coastal State if it engages in any of the following activities in the territorial sea: (a) any threat or use of force against the sovereignty, territorial integrity or political independence of the coastal State, or in any other manner in violation of the principles of international law embodied in the Charter of the United Nations; (b) any exercise or practice with weapons of any kind; (c) any act aimed at collecting information prejudicial to the defence or security of the coastal State; (d) any act of propaganda intended to prejudice the defence or security of the coastal State; (e) the launching, landing or taking on board of any aircraft; (f) the launching, landing or taking on board of any military device; (g) the loading or unloading of any cargo, currency or persons contrary to the customs, fiscal, immigration or sanitary laws and regulations of the Coastal State; (h) any act of wilful and serious pollution contrary to this Convention; (i) any fishing activity; (j) the conduct of research or survey activities; (k) any act intended to interfere with any communication systems or any other installations or facilities of the Coastal State; (l) any other activity not directly related to the passage. Innocent passage or

jurisdiction, the sea was akin to air, a common property of all: "Air belongs to this class of things for two reasons. In the first place, it is not susceptible of occupation; and in the second its common use is intended for all men. For the same reasons the sea is common to all, because it is so unlimited that it can become the possession of no one, and because it is adapted for the use of all, whether we regard it as such from the point of view of navigation or fishing"³¹³ .

Writing in response to Grotius, the English jurist John Selden argued in *Mare Clausum* that "the sea was as capable of appropriation by sovereign powers as terrestrial territory"³¹⁴ . Thus rejecting Grotius' premise, Selden argued that there was no historical basis for the sea to be treated differently from land, nor was there anything inherent in the nature of the sea that prevented states from exercising dominion over parts of it³¹⁵ . In essence, according to him, international law could evolve to accommodate the emerging framework of national jurisdiction over the sea.

2.2. "*Mare clausum*" in the European Age of Discovery

According to the common historical evidence inherently and uniformly marked throughout the doctrine and, by implication, in all encyclopedias of international law, as an increasing number of nations began to expand their naval presence around the world, conflicting claims to the open sea increased. This has caused maritime states to moderate their stance and limit the extent of their jurisdiction over the sea from land. This was propelled by the compromise position put forward by the Dutch legal theorist Cornelius Bynkershoek, who in *De dominio maris* (1702), established the principle that maritime dominion was limited to the distance that cannon could effectively protect it.

innocent transit admits the coastal state's territorial claim to the sea, as opposed to freedom of navigation, which directly challenges it.

³¹³ H. Grotius, op. cit. p. 28.

³¹⁴ See D. Rothwell, A. Oude Elferink, K. Scott, T. Stephens (eds.), *The Oxford Handbook of the Law of the Sea*, Oxford University Press, 2015.

³¹⁵ See Marchamont Nedham translation of 1652, *Of the Dominion, or, Ownership of the Sea*, pp. 3-5, 8-11, 168-179. *Of the Dominion or Ownership of the Sea* comprises two books: in the first it is shown that the sea, by nature or nations, is not common to all men, but is capable of private dominion or ownership, as well as land; in the second book it is proved that the dominion of the British sea, or what comprises the island of Great Britain, is and was a part or appendage of the empire of that island, a book written at first in Latin and entitled *Mare. clausum, seu, De dominio maris*, by J.S. Esquire; translated into English, and presented with some additional proofs and discourses, by Marchamont Nedham. Selden, John, 1584-1654, Nedham, Marchamont, 1620-1678, London, printed by William DuGard, 1652.

Grotius' concept of "freedom of the seas" became virtually universal by the 20th century, as a result of the global dominance of European naval powers. National rights and jurisdiction over the seas were limited to a specified belt of water extending from a nation's coastline, usually three nautical miles (5.6 km), according to Bynkershoek's "cannon shot" rule³¹⁶. The very finding of this delimitation was a fruit of transdisciplinarity.

According to the principle of *mare liberum*, all waters beyond national boundaries have been considered free international waters for all nations but belonging to none³¹⁷.

3. **Coding attempts.** At the beginning of the 20th century, some nations expressed their intention to extend their national maritime claims, namely to exploit mineral resources, protect fish stocks and enforce pollution control. To this end, the League of Nations convened a conference in The Hague in 1930, but no agreement was reached³¹⁸.

By the middle of the 20th century, technological improvements in fishing and oil exploration expanded the nautical range in which states could detect and exploit natural resources.

The Convention on the Law of the Sea followed the following attempts:

1) First and second Law of the Sea Conference

³¹⁶ See K. Akashi, *Cornelius Van Bynkershoek: His Role in the History of International Law*, ed. Martinus Nijhoff Publishers, 1998, p. 150.

³¹⁷ H. Grotius, *The Freedom of the Seas* (Latin and English version, Magoffin trans., 1608, Online Library of Liberty, Ed. Oxford University Press), manuscript available at (<https://oll.libertyfund.org/title/scott-the-freedom-of-the-seas-latin-and-english-version-magoffin-trans>), accessed 17.08.2022.

³¹⁸ See Chapter 1: International Law, Adoption of the Law of the Sea Convention - Law of the Sea, Law of the Sea: A Policy Primer, Customary International Law and the Adoption of the Law of the Sea Convention, The Fletcher School of Law and Diplomacy at Tufts University. As this material points out, no agreement was possible from the efforts of the League of Nations in the early 1930s to decide the extension of state sovereignty claims over adjacent waters. In 1945, President Harry S. Truman extended US control over all natural resources on the continental shelf, in accordance with the principle of customary international law that a nation has the right to protect its natural resources. Chile, Peru and Ecuador followed suit, extending their claim to 200 nautical miles to include their fishing grounds. Most countries have extended their territorial waters to 12 nautical miles. In the following years, various attempts were made to create a wide-ranging law of the sea regime which eventually culminated in the creation of the present Convention.

The first offshore oil rig started producing in 1947 and there was a slow growth of offshore operations until the 1950s. The 1960s saw a boom in activity and technology; rigs began drilling thousands of feet below the surface and could be located further and further offshore. At the same time, advances were made in fishing. Vessels increased in size and could travel further out of port and stay out longer. Nations began to exploit distant waters for fishing without restraint. Issues of geopolitics and nationalism, in addition to interest in ocean resources, amplified the desire of states to assert sovereign rights over increasingly large areas of the ocean. All these trends have increased the pressure to adapt the principles of customary law of the sea to a changing global environment.

In 1956, the UN convened its first Conference on the Law of the Sea. It ended in 1958, and the outcome of the first Conference consisted of four treaties: a) *the Convention on the Territorial Sea and Contiguous Zone*; b) *the Convention on the Continental Shelf*; c) *the Convention on the High Seas*; and d) *the Convention on Fishing and Conservation of the Living Resources of Great Britain. High Seas*. These treaties entered into force between 1962 and 1966. Although the Conference was heralded as a success, it failed to address some key issues, including the question of the breadth of territorial waters over which coastal states³¹⁹ could assert broad sovereign rights. The UN held a second conference in 1960, but it lasted only six weeks and no new agreements resulted.

2) *Third Law of the Sea Conference*

The unanswered problem of territorial waters needed to be solved. In 1966, President Lyndon B. Johnson referred to the depth of the sea and the seabed as the legacy of all people. The following year, Malta's ambassador to the UN, Arvid Pardo, presented a proposal to the UN General Assembly declaring that the seabed should be part of the common heritage of mankind. In 1973, the Third Conference on the Law of the Sea was held in New York. For nine years, states negotiated on the parameters of the law of the sea until the Convention was finalised in 1982. The US strongly supported the initiative of the Third Conference and played a leading role in its negotiations during the Nixon, Ford and Carter administrations. US negotiators focused on preserving the principles of freedom of navigation and other vital security concerns, as well as protecting the US right to conserve and exploit

³¹⁹ "Coastal State" means a State from whose coastline or baselines the breadth of the territorial sea is measured, those baselines being determined in accordance with Articles 5-7, 9-10 and 47 of UNCLOS. Throughout this course, it can be seen how the treaties use coastal state and riparian state as similar terms. Riverine means situated on the bank of a water or traversed by a flowing water.

the resources of the continental shelf and the 200-mile exclusive economic zone. American negotiators have been successful in these efforts.

Objections to US ratification of the LOSC (acronym for Law of the Sea Conference), as originally negotiated, have largely focused on Part XI of the LOSC, which governs deep seabed management and provides for mandatory dispute settlement through the Seabed Disputes Chamber³²⁰. Following the US lead, many other developed states have refused to ratify the Convention. To address concerns preventing the US and other states from joining the LOSC, in 1994, the UN General Assembly (under the acronym UNGA) negotiated what became known as the Agreement relating to the Implementation of Part XI of the United Nations Law of the Sea (hereafter referred to as the Agreement, which is the source of the related exposures). The Agreement is intended to be interpreted in conjunction with Part XI of the Convention and addresses concerns that developed nations have had about deep seabed exploitation and management. In the event of any conflict or contradiction between the texts or their interpretations, the text of the Agreement shall prevail. Any State that ratifies the Convention after implementation of the Agreement is also bound by the Agreement. States that ratified the Convention before the Agreement may accede to the Agreement separately.

Billed as the "Constitution of the Sea", the Convention entered into force in 1994 and in June 2016, 168 Parties acceded to the Convention. The US is a signatory, but the Senate has not ratified the Convention. The LOSC defines the rights and responsibilities of nations and their use of the planet's oceans. It sets guidelines for business, the environment and the management of marine natural resources. Several developed nations with significant naval and maritime assets, the U.S. and the U.K., for example, strongly support the Convention. Since its entry into force in 1994, the LOSC has increasingly become an important part of the international legal order. Followed by the vast majority of the world's states, the LOSC provides the only framework in international law for resolving contentious issues such as freedom of navigation, fishing rights and the proper scope and limits of maritime zones.

Constitutions, such as that of the US or other countries in the world, are documents that outline the fundamental rights and protections of a group, as well as a certain way of governing. The Convention was consciously written as a comprehensive articulation of the rights and responsibilities of states in relation to, among other things, navigation, resource exploitation and exploration of the world's oceans. In addition, the Convention covers governance over the sea and related disputes. From

³²⁰ United Nations Convention on the Law of the Sea, Part XI, Section 5, Dec. 10, 1982, 1833 U.N.T.S. 397 [hereinafter LOSC].

the outset, states have worked together to achieve a "package" of mutually supportive agreements, rather than a single treaty with limited scope. They have sought to create a "comprehensive regime" to deal with all issues related to the law of the sea. The LOSC was the embodiment of this desire and was to "establish true universality in the effort to achieve a 'just and equitable international economic order' governing ocean space"³²¹ .

The United Nations Convention on the Law of the Sea, signed in Montego Bay in 1982, codifies and regulates concepts such as the delimitation of marine areas between neighbouring States, the rights of coastal States over the exclusive economic zone, the exploitation of the international zone of submarine territories, the fight against pollution, scientific research and the creation of two new international bodies: the International Seabed Authority and the International Tribunal for the Law of the Sea.

This convention was reached by consensus and prohibited the formulation of reservations, in order to strengthen the uniformity and unity of the established regimes. Shore baselines are the basis for the delimitation of marine areas, and the Convention established two methods of calculation, as follows: 1) for straight shorelines without deep indentations, the baselines coincide with the shoreline or the line of highest tide for seas affected by this phenomenon - the shoreline; and 2) for deeply indented shorelines, the baselines are obtained by joining the most seaward points of such relief - straight baselines. In addition, the way baselines are calculated is generated by military, economic, mathematical or social considerations.

Currently, the most important regulation, considered historic, is the Marine Biodiversity Treaty, signed by consensus in June 2023. The treaty is a demonstration of the fact that it is now possible to draw up and see enter into force multilateral treaties, although such initiatives have proved almost impossible in other areas such as international investment³²². Achieving a multilateral treaty has always been difficult. Treaties often depend on how specific steps are organised and on the resources of the parties³²³ . So is the modification of multilateral treaties,

³²¹ See LOSC, Parts XI and XV; T. Koh, *A Constitution for the Oceans*, Remarks of the President of the Third United Nations Conference on the Law of the Sea at the Conference at Montego Bay (December 1982), and B. Zuleta, *Introduction in The Law of the Sea*, The United Nations, New York, 1983, pp. xix-xxvii.

³²² Cristina Elena Popa Tache, *The EU-China road to the Comprehensive Agreement on Investment*, „Juridical Tribune - Tribuna Juridică”, volume 12, issue 4, December 2022, pp. 476-494.

³²³ On the Biodiversity Treaty, I cite the example of the representative of Samoa, who, speaking movingly on behalf of Pacific small island developing states, explained the vital importance of the negotiation process for his delegation. The Pacific islands had come in good faith from far

from revising or creating new rights and obligations to establishing new institutional arrangements³²⁴ .

Transdisciplinarity in ocean research is in fact the driving force behind the signing of this treaty. The characteristics of the oceans have made this particular type of research required because, first and foremost, for future solutions there will be foundations such as equity, history, rights and transformation³²⁵ . According to the European Commission, on 19 June 2023 the Treaty of the High Seas was adopted by consensus during the United Nations meeting in New York. This Treaty is key to protect the ocean, promote equity and fairness, tackle environmental degradation, fight climate change, and prevent biodiversity loss in the high seas³²⁶ .

4. The most multidisciplinary modern approach. According to the High Seas Alliance³²⁷ , on 24 December 2017, the UN General Assembly adopted by consensus Resolution 72/249 to convene an intergovernmental conference and undertake formal negotiations for a new legally binding international instrument under the UN Convention on the Law of the Sea (UNCLOS) for the conservation and sustainable development of marine biological diversity in areas beyond national jurisdiction . The European Union is a party to the negotiations for all Member States. The conference opened to draft the first treaty on ocean biological diversity. Resolution 72/249, with 141 government co-sponsors, sends a resounding message of support for the need to protect this neglected half of our planet. The enthusiasm for this initiative is not without its pitfalls.

and wide, spending \$260,000 to bring 24 people. He explained how this represented a significant investment, arguing that these funds were not spent on roads, medicines or schools at home, but on travel to come "here", i.e. to the negotiations to seek and obtain a treaty of great importance to the marine environment.

³²⁴ See for details Buga, Irina, "Modification of Treaties by Subsequent Practice", Oxford, 2018, introductory chapter.

³²⁵ Mia Strand, Kelly Ortega-Cisneros, Holly J Niner, Michel Wahome, James Bell, Jock C Currie, Hashali Hamukuaya, Giulia La Bianca, Alana M S N Lancaster, Ntemesha Maseka, Lisa McDonald, Kirsty McQuaid, Marly M Samuel, Alexander Winkler, op cit, p 2164.

³²⁶ Material posted on the official website of the European Commission, *Oceans and Fisheries, Protecting the ocean, time for action*

High Ambition Coalition on Biodiversity Beyond National Jurisdiction, available here: https://oceans-and-fisheries.ec.europa.eu/ocean/international-ocean-governance/protecting-ocean-time-action_en, accessed 29.06.2023.

³²⁷ Since its founding in 2011, the High Seas Alliance (HSA), with its more than 40 non-governmental members and the International Union for Conservation of Nature, has worked to protect the 50% of the planet that is the high seas. As a region of the global ocean that lies beyond national jurisdiction, the high seas include some of the most biologically important, least protected and most threatened ecosystems in the world.

What is recent in terms of the high seas is an attempt at mediated codification. On 15 August 2022 an article was published announcing that: " UN member states will gather in New York to conclude a long-awaited treaty that, if agreed, will govern the planet's last lawless wilderness: the high seas."

Two hundred nautical miles beyond the territorial waters and jurisdiction of nations, the high seas have been treated "recklessly", according to environmental groups.

At the time, it was said that the outcome of the talks would determine the fate of the ocean for generations, and world leaders were urged to agree to an ambitious, legally binding treaty to protect marine life and reverse biodiversity loss.

"The high seas symbolise the tragedy of the commons," said Marco Lambertini Director General of WWF International. "Because it belongs to no one, it has been treated with recklessness and impunity. We need a common governance mechanism for our oceans to ensure that nobody's waters become everybody's waters - and everybody's responsibility."³²⁸

This attempt comes against the background that only 1% of the open sea can be said to be protected. The media also highlights the fact that 100 nations have pledged to protect 30% of the planet's land and seas by 2030. But without an agreement, these commitments will have no legal basis in the high seas.

In general, the intention of the parties to any treaty is to establish a particular legal regime appropriate to the subject matter of that treaty. Let us bear in mind that certain characteristics underpin all such instruments: treaties vary in terms of obligations (the extent to which states are bound by rules), precision (the extent to which rules are unambiguous) and delegation (the extent to which third parties have the authority to interpret, apply and formulate rules)³²⁹ .

Treaties serve as the primary sources of international law and have codified or established most international legal principles since the early 20th century, hence the growing importance of treaties as a source of international law and as a means of developing peaceful cooperation between nations, regardless of their constitutional and social systems³³⁰ . In view of all this, the expectations of

³²⁸ See The Guardian of 15.08.2022, article entitled: "UN member states meet in New York to hammer out high seas treaty" and details here: <https://press.un.org/en/oceans-and-law-sea> , accessed 19.08.2022.

³²⁹ See Simmons, Beth , "Treaty Compliance and Violation", in Annual Review of Political Science. 13 (1): 2010, pp. 273-296; and Abbott, Kenneth W.; Keohane, Robert O.; Moravcsik, Andrew; Slaughter, Anne-Marie; Snidal, Duncan, "The Concept of Legalization", in International Organization. 54 (3), 2000, pp. 401-419.

³³⁰ Vienna Convention on the Law of Treaties signed in Vienna on 23 May 1969.

international society from the biodiversity treaty are commensurate, the aim being to establish a comprehensive and unequivocal legal regime for the protection of marine biodiversity³³¹.

In essence, as the preamble to the treaty makes clear, the most important issue is how the signatories will act as stewards of the oceans in areas beyond national jurisdiction on behalf of present and future generations. Any act of administration requires the resources to carry it out³³².

How will the act of administration be carried out? How will it be enforced under this agreement? Several questions can be raised, but they will not find their way into this article, given our focus on multi- and trans-disciplinary issues. We only recall, for an overview, the following provisions of the treaty text contained in Part II of the document, which come to regulate the issue of marine genetic resources, including benefit-sharing issues, setting as precise objectives: "(a) to promote the fair and equitable sharing of the benefits arising from marine genetic resources in areas beyond national jurisdiction; (b) to strengthen and develop the capacity of developing States Parties, in particular the least developed among them, landlocked developing States, geographically disadvantaged States, small island developing States, coastal African States and middle-income developing States, to collect *in situ*, access *ex situ*, including digital sequence information, and utilize marine genetic resources in areas beyond national jurisdiction; (c) promote the generation of knowledge and technological innovation, including by promoting and facilitating the development and conduct of marine scientific research in areas beyond national jurisdiction in accordance with the Convention; (d) promote the development and transfer of marine technology, with due regard to all legitimate interests, including, inter alia, the rights and obligations of holders, providers and recipients of marine technology. The provisions of this Part shall not apply to the use of fish and other living resources as commodities or to fishing or fishing activities regulated under relevant rules of international law."

These targets were launched amid the urgency highlighted by Greenpeace, which recalled that the oceans have lost 70% of sharks in the last 50 years, while over 100

³³¹ This desire is included in the preamble to the draft treaty itself, as follows: "Emphasizing the need for the comprehensive global regime to better address the conservation and sustainable use of marine biological diversity beyond areas of national jurisdiction".

³³² „Where the aforementioned powers are exercised exclusively by an administrative authority, decisions shall be reasoned in all cases.” Rodica Diana Apan, *Outlook of the European Court of Justice Regarding Comparative Advertising*, in *International Investment Law Journal* Volume 2, Issue 2, July 2022, p. 163. See for some specific details, Cătălin-Silviu Săraru, *Competence determined strictly by the law and the discretionary power of public administration*, *Tribuna Juridică/Juridical Tribune*, Volume 6, Issue 2, December 2016, pp. 247-251.

marine species continue to be seriously threatened. International organisations with a role in this area have called for agreement on a text by the end of 2022³³³ when the 27th Conference of the Parties to the United Nations Framework Convention on Climate Change (COP27) will also take place.

Article 41a of the Treaty text on biodiversity contains guidelines to be developed by the scientific and technical body created for this purpose.

4.1. Meaning of some terms

Biodiversity means, in a broad sense, the existence on Earth of a multitude of ecosystems with distinct characters, the maintenance of which guarantees life on Earth itself.

Biodiversity, a concept created in 1985, covers the genetic diversity of species and the diversity of ecosystems, and is seen as the living fabric through which we are both actors and dependent³³⁴. It covers all natural environments and living organisms (plants, animals, fungi, bacteria, etc.) and all relationships and interactions between living organisms and between these organisms and their living environments. Biodiversity is essential to the functioning of ecosystems, forests, waters, coral reefs, soils and even the atmosphere, ensuring life on Earth. These ecosystems provide us with countless vital services for agriculture and soil regeneration, climate regulation and coastal protection, air and water quality, pollination, medicines extracted from nature, food, medicines and clothing, etc. Under pressure from human activity, natural environments and the species that inhabit them are in unprecedented dramatic decline. "Humans have caused the sixth major extinction crisis by massively accelerating the process of species extinction, the previous one being that of the dinosaurs 65 million years ago." These findings, along with the five major causes of biodiversity damage are identified and detailed in the latest IPBES (Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services) report published in 2019 :

- Destruction, degradation and fragmentation of natural environments linked in particular to increasing urbanisation, tourism development, expansion of agricultural land and development of transport, fishing, mining and logging infrastructure;

³³³ The call is also made by the International Union for Conservation of Nature and Natural Resources, the High Seas Alliance and the Deep Sea Conservation Coalition.

³³⁴ „Also, the rich biodiversity of the maritime spaces with special valences for the pharmaceutical industry is an additional argument for increasing the European Union's interest in maritime issues.” Laura Magdalena Trocan, *The Interest of the European Union in the Exploration*, in *International Investment Law Journal* Volume 3, Issue 1, February 2023, p. 18.

- Overexploitation of wild plant, timber or animal species and their products (overfishing and overhunting, deforestation, etc.) for local or international trade which encourages illegal trade in them;
- Pollution of water, land and air from industrial, agricultural or domestic sources;
- Introduction of invasive alien species;
- Climate change which, among other causes, negatively amplifies by changing the living conditions of species, forcing them to migrate or adapt their way of life, and some are unable to do so³³⁵ .

These definitions have occupied a particularly important place in the interpretation of international law.

It tries to establish the meaning of terms such as: "*ex situ* access, including in the form of digital sequential information³³⁶ "; "activity under the jurisdiction or control of a State³³⁷ "; "area-based management tool³³⁸ "; "areas beyond national jurisdiction" (means high seas and area); "biotechnology³³⁹ "; "*in situ* collection³⁴⁰ "; "cumulative impacts³⁴¹ "; "derived"; "environmental impact assessment³⁴² "; "marine genetic

³³⁵ IPBES Report - Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services , published in 2019 can be found here: https://ipbes.net/sites/default/files/downloads/spm_unedited_advance_for_posting_htn.pdf, accessed 20.09.2022.

³³⁶ Which can mean access to samples, data and information, including digital sequence information.

³³⁷ It means an activity over which a state has effective control or exercises jurisdiction.

³³⁸ Terms on which there is still debate. May mean an instrument, including a marine protected instrument, for a geographically defined area whereby one or more sectors or activities are managed to achieve specific conservation and sustainable use objectives in accordance with this Agreement, or shall mean an instrument, including a marine protected instrument, for a geographically defined area whereby one or more sectors or activities are managed to achieve, in accordance with this Agreement: (a) In the case of marine protected areas, conservation objectives; (b) In the case of other area-based management instruments, conservation and sustainable use objectives.

³³⁹ Means any technological application that uses biology, biological systems, living organisms or derivatives thereof to make or modify products or processes for a specific use.

³⁴⁰ With regard to marine genetic resources, it means the collection or sampling of marine genetic resources in areas beyond national jurisdiction.

³⁴¹ Means the incremental effects of a proposed activity under the jurisdiction and control of a Party, when added to the effects of past, present and reasonably foreseeable activities, or from the recurrence of similar activities, including climate change, ocean acidification and possible transboundary impacts, whether or not the Party exercises jurisdiction or control over these other activities; or could mean impacts on the same ecosystems resulting from different activities, including past, present or reasonably foreseeable past, present or reasonably foreseeable past, or from the recurrence over time of similar activities, including climate change, climate change, ocean acidification and related impacts.

resources"; "marine protected area" (means a geographically defined marine area that is designated and managed to achieve specific long-term conservation of biodiversity and sustainable use); "marine technology" (we render the meaning in the text due to its importance: means information and data, provided in a user-friendly form on marine science and related marine operations and services; manuals, guidelines, criteria, standards, reference materials; sampling and methodology, sampling and sampling equipment; observation facilities and equipment for *in situ* and laboratory observations, laboratory observations, analyses and experiments; computers and software, including models and modelling techniques; and expertise, knowledge, skills, technical, scientific and legal knowledge and analytical methods related to marine scientific research and observation); "strategic environmental assessment"³⁴³ "; "sustainable use" (means using the components of biological diversity in a way and at a rate that does not lead to a long-term decline in biological diversity, thereby maintaining its potential to meet the needs and aspirations of present and future generations); "transfer of marine technology" (means the transfer of tools, equipment, expertise, vessels, processes and methodologies necessary for the development and use of knowledge to improve the study and understanding of marine nature and resources); or "utilisation of marine genetic resources" (means the conduct of research into the development of the genetic and/or biochemical composition of marine genetic resources, including through the application of biotechnology).

5. **Specific debates.** The ocean plays a critical role in protecting the world from the climate crisis by absorbing carbon dioxide and 90% of the heat caused by

³⁴² Means a process of assessing the potential environmental impacts, including cumulative impacts, of an activity with an effect on areas within or beyond national jurisdiction, taking into account, inter alia, interrelated social and economic, cultural and human health impacts, both beneficial and adverse, or could mean a process of identifying, predicting and assessing the potential effects that an activity may have on the marine environment in the short, medium and long term, to take the necessary measures, including mitigation, to address the consequences of such an activity before it commences.

³⁴³ Means a higher level assessment of assessment process that can be used in three main ways: (a) to prepare a development or resource use strategy for a defined area of land and/or ocean; (b) to examine potential environmental effects that may arise from or may impact the environmental plan, implementation of government policies, plans and programs; and (c) to evaluate different classes or types of development projects so as to produce an overall picture of environmental management policy or design guidelines for classes or types of development. development. It may also mean the evaluation of likely environmental effects, including health effects, which includes determining the scope of an environmental report and preparing it, conducting public participation and consultation studies, and considering the environmental report and the results of public participation and consultation in a plan or program.

warming. But sea levels, ocean warming, acidification and greenhouse gas concentrations all reached record levels last year (2021), according to the World Meteorological Organisation's Global Climate Report, hampering the ocean's ability to absorb carbon.

The international area, or as it is more simply called: the zone, consists of the seabed and ocean floor and subsoil beyond the limits of national jurisdiction.

Among the general principles of the activities in the "Zone", we list: 1) the Area and its resources are inalienable and are the common heritage of mankind, and activities in the Area shall be carried out for the benefit of all mankind; 2) no State may claim sovereignty or sovereign rights over any part of the Area or its resources; 3) the use of the Area must be for exclusively peaceful purposes and remain open to peaceful use by all States without discrimination; and 4) States Parties to UNCLOS must ensure that entrepreneurs possessing their nationality or nationality, or controlled by them, strictly abide by the rules of the Convention concerning the exploitation of the resources of the Area³⁴⁴.

Today, in addition to the problems of delimitation, exploration and exploitation, the possibility of living underwater is being discussed. We all remember the great explorer Jacques-Yves Cousteau. His nephew Fabien Cousteau has a new vision of how people can live and work in the ocean. He imagines that staying underwater for the long term could be made possible by building underwater habitats that look like homes, as opposed to sealed, submarine-like bubbles, which can raise new and specific issues of international law. According to recent press reports (March 2022), the project, called Proteus, would be a marine analogue of the International Space Station and would primarily house aquanauts, the equivalent of an astronaut in the ocean. Proteus Ocean Group, a private company that will operate and manage Proteus, recently signed an engineering, procurement and construction (EPC) contract with a firm that has experience creating hyperbaric and pressure vessels in the ocean environment. Much of what Proteus does in terms of the technology it explores is similar to space technology. Therefore, the rules of international law could apply through assimilation or through the intervention of new regulatory treaties.³⁴⁵ This remains a research topic for future international law specialists.

³⁴⁴ R. Miga Beșteliu, *op. cit.* p. 227.

³⁴⁵ The article was published in *Popular Science* in March 2022. See: <https://www.popsci.com/technology/fabien-cousteau-proteus-underwater-international-space-station/>, accessed 19.08.2022. The article reports that the first unit will be installed off Curaçao, an island north of Venezuela, in a marine protected area about 60 feet deep. The team is seeking additional locations in Europe and the US for future stations - their goal is to create a network of them. They have already completed 3D mapping of the seabed around the general area where Proteus will be located.

As an institutional structure for exploiting the area's resources, we note: International Submarine Territories Authority (with a role in administration), the Enterprise (the operational entity for the management and exploitation of the area) and the Chamber for the Settlement of Disputes concerning Submarine Territories (with a dispute settlement role, part of the structure of the International Tribunal for the Law of the Sea)³⁴⁶ .

The continuous emergence of new actors in the legal relations of the law of the sea will lead this field towards multi- and transdisciplinary research methodologies.

6. **Closing Remarks.** We can easily see that in order to adapt today to the conditions of diversity, complexity, dynamics and scale issues of the oceans, a different way of thinking is needed such as the theory of "interactive governance " understanding interactions both within and between systems, i.e. the governing system and the natural and social systems that are governed, by identifying opportunities, fostering creativity or a different understanding³⁴⁷ . Because one of the criticisms of transdisciplinarity is that it is about existing institutional capacity, the focus is also to be on creating new, more permeable institutional frameworks capable of developing and successfully using new methods for the benefit of all humanity.

This article is a demonstration of the fact that transdisciplinarity has been and continues to be present in international law, particularly in the law of the sea. Although the concept is used and experimented with in many other fields such as new technologies, biology, ecoengineering or geology, the law has encountered several reservations that today seem not so unresolved, especially against the background of the recognition of citizen science. The interaction between humans and nature finds a more appropriate development through the adapted development of transdisciplinary methodology. Over time, in the literature the concepts of inter, multi or transdisciplinarity have been intertwined and analysed in common, especially in marine research³⁴⁸ .

³⁴⁶ See Cristina Popa Tache, "Public International Law. University course", Ed. C.H. Beck 2022.

³⁴⁷ V.A. Brown et al., *Towards a Just and Sustainable Future*, in *Tackling Wicked Problems: Through the Transdisciplinary Imagination* (eds.), V.A. Brown, J.A. Harris and J.Y. Russell (London & Washington, DC, Earthscan, 2010), pp. 3-15. See also generally Chuenpagdee, R., *Transdisciplinary Perspectives on Ocean Governance*, In *The Future of Ocean Governance and Capacity Development*. Leiden, The Netherlands: Brill | Nijhoff, 2019, doi: https://doi.org/10.1163/9789004380271_006.

³⁴⁸ Grünhagen, Caroline and Schwermer, Heike and Wagner-Ahlf, Christian and Voss, Rudi and Gross, Felix and Riekhof, Marie-Catherine, *The Multifaceted Picture of Transdisciplinarity*

These methods are a link between specialists and all stakeholders in the field and bridge the knowledge gap. All this will in the future facilitate coherent and sustainable decision-making and policy development processes³⁴⁹. We can also conclude for these debates that transdisciplinarity is that emission of disciplines capable of generating other phenomena, standards and principles for the benefit of universal research.

Bibliography:

Agnew S, Kopke K, Power O-P, Troya MDC and Dozier A, *Transdisciplinary Research: Can Citizen Science Support Effective Decision-Making for Coastal Infrastructure Management?* Front. Mar. Sci. 9:809284, 2022, doi: 10.3389/fmars.2022.809284.

1. Article published in Popular Science in March 2022. See: <https://www.popsci.com/technology/fabien-cousteau-proteus-underwater-international-space-station/>, accessed 19.08.2022.
2. Buga, Irina, *Modification of Treaties by Subsequent Practice*, Oxford, 2018.
3. *Charter of Transdisciplinarity*, adopted at the First World Congress on Transdisciplinarity, Convento da Arrábida, Portugal, 2-6 November 1994.
4. Chapter 1: International Law, Adoption of the Law of the Sea Convention - Law of the Sea, Law of the Sea: A Policy Primer, Customary International Law and the Adoption of the Law of the Sea Convention, The Fletcher School of Law and Diplomacy at Tufts University.
5. Chuenpagdee, R., *Transdisciplinary Perspectives on Ocean Governance*, In The Future of Ocean Governance and Capacity Development. Leiden, The Netherlands: Brill | Nijhoff, 2019, doi: https://doi.org/10.1163/9789004380271_006.
6. *Vienna Convention on the Law of Treaties* signed in Vienna on 23 May 1969.
7. Cristina Popa Tache, *Public International Law. University course*, Ed. C.H. Beck 2022.

in *Marine Research* (June 6, 2022). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4132482> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4132482>.

³⁴⁹ Agnew S, Kopke K, Power O-P, Troya MDC and Dozier A, *Transdisciplinary Research: Can Citizen Science Support Effective Decision-Making for Coastal Infrastructure Management?* Front. Mar. Sci. 9:809284, 2022, doi: 10.3389/fmars.2022.809284.

8. Cristina Elena Popa Tache, *The EU-China road to the Comprehensive Agreement on Investment*, „Juridical Tribune - Tribuna Juridică”, volume 12, issue 4, December 2022.
9. Cătălin-Silviu Săraru, *Competence determined strictly by the law and the discretionary power of public administration*, Tribuna Juridică/Juridical Tribune, Volume 6, Issue 2, December 2016.
10. D. Rothwell, A. Oude Elferink, K. Scott, T. Stephens (eds.), *The Oxford Handbook of the Law of the Sea*, Oxford University Press, 2015.
11. Grünhagen, Caroline and Schwermer, Heike and Wagner-Ahlf, Christian and Voss, Rudi and Gross, Felix and Riekhof, Marie-Catherine, *The Multifaceted Picture of Transdisciplinarity in Marine Research* (June 6, 2022). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4132482> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4132482>.
12. H. Grotius, *The Freedom of the Seas* (Latin and English version, Magoffin trans., 1608, Online Library of Liberty, Ed. Oxford University Press), manuscript available at (<https://oll.libertyfund.org/title/scott-the-freedom-of-the-seas-latin-and-english-version-magoffin-trans>), accessed 17.08.2022.
13. Heinzmann J., Simonson D. A., Kenyon D. B., *A transdisciplinary approach is essential to community-based research with American Indian populations*, American Indian and Alaska Native Mental Health Research, 26: 15-41, 2019.
14. *High Ambition Coalition on Biodiversity Beyond National Jurisdiction*, available here: https://oceans-and-fisheries.ec.europa.eu/ocean/international-ocean-governance/protecting-ocean-time-action_en, accessed 29.06.2023.
15. J. Allard, A. Garapon, *Les Juges dans la mondialisation: La nouvelle révolution du droit*, Editions du Seuil and La République des idées, 2005.
16. J. Basdevant, *Dictionnaire de la terminologie du droit international*, Ed. Sirey, Paris, 1960.
17. J. Harrison, *Making the Law of the Sea: A Study in the Development of International Law*, ed. Cambridge University Press, 2011.
18. Jahn S., Newig J., Lang D. J., Kahle J., Bergmann M., *Demarcating transdisciplinary research in sustainability science-five clusters of*

- research modes based on evidence from 59 research projects Sustainable Development*, 30: 1-15, 2021.
19. K. Akashi, *Cornelius Van Bynkershoek: His Role in the History of International Law*, ed. Martinus Nijhoff Publishers, 1998, p. 150.
 20. Laura Magdalena Trocan, *The Interest of the European Union in the Exploration*, in *International Investment Law Journal* Volume 3, Issue 1, February 2023.
 21. LOSC, Parts XI and XV; T. Koh, *A Constitution for the Oceans*, Remarks of the President of the Third United Nations Conference on the Law of the Sea at the Conference at Montego Bay (December 1982), and B. Zuleta, *Introduction in The Law of the Sea*, The United Nations, New York, 1983, pp. xix-xxvii.
 22. Marchamont Nedham translation of 1652, *Of the Dominion, or, Ownership of the Sea*.
 23. Mia Strand and others, *Transdisciplinarity in transformative ocean governance research-reflections of early career researchers*, *ICES Journal of Marine Science*, Volume 79, Issue 8, October 2022, pp. 2163-2177, <https://doi.org/10.1093/icesjms/fsac165>.
 24. Moallemi E. A., Malekpour S., Hadjidakou M., Raven R., Szetey K., Ningrum D., Dhiaulhaq A. et al., *Achieving the sustainable development goals requires transdisciplinary innovation at the local scale*, *One Earth*, 3:2020.
 25. Official website of the European Commission, *Oceans and Fisheries, Protecting the ocean, time for action*
 26. R. Miga Beșteliu, "Public International Law. Curs universitar", Ed. C.H. Beck, 2015.
 27. Rodica Diana Apan, *Outlook of the European Court of Justice Regarding Comparative Advertising*, in *International Investment Law Journal* Volume 2, Issue 2, July 2022.
 28. The IPBES - Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services report, published in 2019 can be found here: https://ipbes.net/sites/default/files/downloads/spm_unedited_advance_for_posting_htn.pdf, accessed on 20.09.2022.
 29. Simmons, Beth , *Treaty Compliance and Violation*, in *Annual Review of Political Science*. 13 (1): 2010, pp. 273-296; and Abbott, Kenneth W.; Keohane, Robert O.; Moravcsik, Andrew; Slaughter, Anne-Marie;

- Snidal, Duncan, 'The Concept of Legalization', in *International Organization*. 54 (3), 2000.
30. The Guardian of 15.08.2022, article entitled: "UN member states meet in New York to hammer out high seas treaty" and details here: <https://press.un.org/en/oceans-and-law-sea> , accessed 19.08.2022.
 31. UNESCO, *The science we need for the ocean we want. The United Nations Decade of Ocean Science for Sustainable Development (2021-2030)*, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, New York, NY, 2020.
 32. United Nations Convention on the Law of the Sea, Part XI, Section 5, Dec. 10, 1982, 1833 U.N.T.S. 397 [hereinafter LOSC].
 33. V.A. Brown et al., *Towards a Just and Sustainable Future*, in *Tackling Wicked Problems: Through the Transdisciplinary Imagination* (eds.), V.A. Brown, J.A. Harris and J.Y. Russell (London & Washington, DC, Earthscan, 2010).
 34. Walter D. Gaveni, Kola O. Odeku, *An Analysis of Salient Provisions of Internatinal Law Instruments for Holding Perpetrators Liabile for Breach of the Duty of Care to the Environment*, *Perspectives of Law and Public Administration* Volume 11, Issue 3, October 2022.
 35. W.L. Schurz, *The Spanish Lake*, *The Hispanic American Historical Review*, 5(2), 1922. H. Grotius, *Mare Liberum*, Lodewijk Elzevir, 1609.

The Law of Saint Calinic and its importance for the Diocese of Râmnic
წმინდა კალინიკის კანონი და მისი მნიშვნელობა რუმნიკის ეპარქიისთვის

Florin Tudorescu

PhD student at Ovidius University of
Constanta, Romania

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-0203-5852>

Abstract: The present study presents an important aspect of the pastoral-canonical activity of Saint Hierarch Calinic, Bishop of Râmnic (1850 – 1868), namely the way in which he exercised the teaching power of the Church, during a difficult period of the Episcopate of Râmnic.

In the first part of the study, the personality of Hierarch Calinic, bishop of Râmnic, is highlighted. Saint Hierarch Calinic, a good connoisseur of the canons of the Orthodox Church, wanted to know and apply them throughout the territory of the Diocese of Râmnic, which is why he printed in 1862 the book entitled Manual of Church Laws. Although he is not the author of this book, Saint Calinic prints the Manual of Laws and introduces certain teachings into it, thus proving a careful involvement in the organization of church life within the Episcopate of Râmnic, in accordance with the canons of the Orthodox Church.

The largest part of the study carried out is an analysis of the Law manual printed by the Holy Hierarch Calinic and has the role of highlighting not only the decisions and canonical norms that it contained, but also the way in which they were adapted to concrete needs of the Romanian Orthodox clergy and faithful people.

Keywords: Holy Hierarch Calinic, Manual of Church Law, Episcopate of Râmnic.

ფლორინ ტიუდორესკუ

კონსტანცას ოვიდიუსის უნივერსიტეტის
დოქტორანტი, რუმინეთი

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-0203-5852>

აბსტრაქტი: წარმოდგენილი კვლევა ასახავს წმინდა იერარქ კალინიკის, რუმნიკუს ეპისკოპოსის (1850-1868), საეკლესიო-სამწყსო და კანონიკური საქმიანობის მნიშვნელოვან ასპექტს, კერძოდ, იმ გზას, რომლითაც მან განახორციელა ეკლესიის ძალაუფლების მიმართვა საგანმანათლებლო მიმართულებით რუმნიკუს ეპარქიისათვის საკმაოდ რთულ პერიოდში.

კვლევის პირველ ნაწილში წარმოდგენილია იერარქ კალინიკის, რუმნიკუს ეპისკოპოსის, პიროვნება. წმინდა იერარქი კალინიკი, როგორც

მართლმადიდებელი ეკლესიის კანონთა ღრმა მცოდნე, თუ როგორ ცდილობდა მათ სრულად გაცნობასა და დანერგვას რუმინკუს ეპარქიის ტერიტორიაზე. სწორედ ამიტომ, 1862 წელს მისი თაოსნობით დაიბეჭდა წიგნი, სახელწოდებით „საეკლესიო კანონების სახელმძღვანელო“. მიუხედავად იმისა, რომ ის არ არის ამ წიგნის უშუალო ავტორი, წმინდა კალინიკმა მასში გარკვეული სწავლების ელემენტები დაამატა და დაბეჭდა, რითაც დიდი სულისკვეთება გამოავლინა რუმინკუს ეპარქიის საეკლესიო ცხოვრების პროცესში, მართლმადიდებელი ეკლესიის კანონიკის შესაბამისად.

კვლევის ძირითადი ნაწილი წარმოადგენს წმინდა იერარქ კალინიკის მიერ დაბეჭდილი „კანონების სახელმძღვანელოს“ ანალიზს. ამ კვლევის მიზანია, წარმოაჩინოს არა მხოლოდ ის კანონიკური გადაწყვეტილებები და ნორმები, რომლებიც სახელმძღვანელოშია მოცემული, არამედ ისინიც, თუ როგორ იყო ეს კანონები ადაპტირებული რუმინელი მართლმადიდებელი სამღვდელთა და მორწმუნე საზოგადოების კონკრეტულ საჭიროებებზე.

საკვანძო სიტყვები: წმინდა იერარქი კალინიკი, საეკლესიო კანონების სახელმძღვანელო, რუმინკუს ეპარქია.

Introduction. The "small" or "Prăvilioare" laws that appeared in the Romanian area in the 17th-19th centuries primarily „reflect the pastoral-canonical concerns of some worthy hierarchs of our Church” (Dură, 1984: 217; Dură, 2011: 25-48) among which - in this regard - the Law of the Holy Hierarch Calinic, bishop of Râmnic, remains exemplary, which, although it is not his work, nevertheless through some additions and clarifications brought to the text prove that this great hierarch also knew the canonical legislation and doctrine of the Eastern Church (Dură, Mititelu, 2014: 45-79) and was concerned with making it known and applying it in the territory of his diocese.

Among the hierarchs of the Bishopric of Râmnic from the 19th century, the most important image is that of the Holy Hierarch Calinic from Cernica, one of the brightest faces of Romanian hierarchs. It is an undisputed fact that Saint Calinic was the most brilliant figure of the Oltean episcopate in the 19th century, who through his tireless pastoral zeal, through his kindness, charity, wonderful deeds and above all through the holiness of his life, won the soul of his people, who saw him as a saint from his lifetime.

In his testament published in 1860, „the Holy Hierarch Calinic presents the difficult situation in which the Episcopate of Râmnic was” (Lungulescu, 1930: 70). In

addition to the pitiful situation at the center of the Episcopate and the disorder in which the priesthood was, Saint Calinic also faced the problems of the seminary in Râmnic, which had lost its mission to train future priests and had become a center for the degradation of church ordinances.

With a lot of patience, Saint Calinic wanted to solve all the problems of church life in Oltenia one by one. For this purpose, he needed a proper guide to print and make available to priests and seminarians. He wanted to publish a book that would include canonical norms and at the same time be as clear as possible and correspond to the needs of the clergy at that time.

Following the searches, Saint Calinic found that the Rules of Metropolitan Nifon which had appeared in two editions until then in 1852 and 1854, in Bucharest, corresponded to his searches. Thus, he took over the second edition of Metropolitan Nifon's Rule and republished it in 1861, with few changes, in the printing house established by him in Râmnic, calling it Manual of Church Rule, Râmnicul Vâlci.

Description of the Manual of Church Rule

The book includes 112 pages of text preceded by four other pages on which, on one of them, the title of the book is printed, and on another (the third) appears the word addressed by Saint Calinic to the readers.

The title page shows the full title of the book and has the following text: Manual of Church Law or collection from the canons of the Holy Apostles and of the Holy Councils and from those contained in the old Church Law.

The 112 pages of text of the Rule of Saint Calinic are divided into three parts.

The first part, entitled On the priestly hierarchy, has two chapters: 1. On priests and monks and 2. The judicial part.

The second part has no title, but its content is structured in four chapters: chapter I - Canons for marriages; chapter II - About separations; chapter III - Follow-up to the reasons for separation; chapter IV - Mixing of blood.

The third part of the book is entitled Instructions for all priests of the Church.

The text of the first two parts is taken, with some modifications and adaptations, from the Great Law and from the Pidalion, and the third part includes the decisions given by the Wallachian Metropolitanate regarding the various works performed by priests, decisions and norms included in the Church's canons. Also, in the third part, there are also instructions regarding the relationship between the Church and the State.

The rule of Saint Calinic, therefore, includes a series of guidelines and norms that give it a special importance.

Analyzing its content, we can extract the following important aspects:

- Norms regarding the inter-Orthodox position of our Church;
- Norms regarding the Church hierarchy;
- Norms, canons regarding monks;
- The judicial power of the Church expressed by canonical norms;
- Canons regarding the administration of the Sacred Mysteries.

Rules of the law, presented in the light of the canons of the Church

With regard to the inter-Orthodox position of our Church from that period, it is noted that throughout the contents of the Rule there is no dependence of it towards any other Orthodox Church. The only specification is that the Ecumenical Patriarch be mentioned at the Holy Services, knowing that our Church was still in formal subordination to the Patriarchate of Constantinople.

„Both the old historical testimonies and those of the Rules of the Country, as well as the current legislation, prove to us the fact that the Romanian Orthodox Church, which is the Church of the Romanian nation, is a Church of apostolic origin and is according to its historical tradition, autocephalous”(Mititelu, 2016: 145).

The independence of our Church in that century can be seen from the content of the third part of the Law, from the Instructions, which are nothing but own laws, adapted to the concrete needs of the Romanian Orthodox clergy and believers, legislation that did not need any approval from outside the country. Also, the right of the Synod of our Church to judge as the Supreme Court all Church issues, including those concerning the Bishops, is noted. Here appears the provision that if a clear decision is not reached, the metropolitan can request anyone from outside his diocese to judge together with his people, the problem that has arisen, so that there is no doubt. There is also the specification that the Synod should meet twice a year, in spring and autumn, according to Canon 19 of Chalcedon. We therefore note that both the hierarchy and the rights of the Synod of our Church are presented as being in accordance with the provisions of Canon 34 Apostolic, a fact mentioned in the Law, which clearly emphasizes the full right of autocephaly of our Church.

Regarding the clergy, it should be mentioned that the Law provides, according to the old order, that the faithful also participate in the election of priests. With

regard to ordination in the rank of hierarch, the age of 50 years or over 30 years must be respected, and at this rank, according to Chapter 11 of the Great Law, married priests can also be called, the condition being that they separate from their wives, with their consent: „Which priest will have a wife and become a priest, let him divorce her. When he wants to be ordained a bishop, let it be with the will of his wife” (Manual of Church Law, 1861: 6).

An important aspect that needs to be mentioned is the fact that bishops are given the right to grant dispensation even for the marriage of some orthodox with heretics. We note here that the question of mixed marriages between Orthodox and heretics, stopped by the canons of our Holy Church: „24, 45, 65, Apostolic; 14 The IV Ecumenical Synod; 6, 72, Trulan; 31 Laodicea; 21 of Carthage” (Floca, 1991: 138) and there is the question of the dispensation granted only by the bishop, because they can only be allowed if the non-Orthodox part converts to Orthodoxy, according to Canon 31 of Laodicea. Given the problems encountered, it was necessary for these marriages to be managed strictly by the bishop. The rule provides the bishops with the exclusive right to pronounce church divorce, which, according to its text, does not only mean the simple separation of spouses, but even the annulment of the Sacrament of Marriage.

Regarding the protopopes, the Law informs us that at that time they were of two categories, each with different attributions both in terms of matrimonial issues arising among the faithful, and in terms of ecclesiastical judgment.

For priests and deacons, the Law contains many ordinances. Regarding the age of ordination, although the canons provide for the age of 30 for priestly ordination and 25 for deacon ordination, the Law shows that due to the lack of priests, in our country priestly ordinations are made even under the age for 30 years.

From the content of the Law, it can be seen that priests are assured the power to apply the penalty of excommunication or excommunication in certain cases; it also presents numerous duties that priests have, many of which are still relevant today. For example, there is the duty to call the local bishop to the holy services, or the obligation to keep the church clean. It is stated that the burial of the believers should take place on the basis of the „ticket (document) of the local commission” (Manual of Church Law, 1861: 109). Another important aspect in the ministry of priests is the special attention they must pay in the administration of the Holy Sacrament of Confession.

Another important admonition that concerns priests is the duty to keep the registers of civil status, which are specified in the preface of the Rule as having been modified according to the instructions given by the Holy Bishop Calinic. In the Rule of Metropolitan Nifon it is specified that the priests were obliged to send

reports every two months with all the cases of civil status that they registered. Saint Hierarch Calinic establishes, according to the Rule, that these reports should be sent every three months, this being in fact the only difference between the Church Rule Manual printed by Saint Calinic and the original text of Metropolitan Nifon's Law.

Regarding the monks, the Rule shows that they must stay in monasteries secluded from the world in order to get closer to God and not leave there, being absolutely forbidden to „walk through villages and towns” (Manual of Church Law, 1861: 105). The rule specifies that the personal property of the monks must remain in the monastery after their death and the administration of the monastery property can only be done with the approval of the local bishop and the local authorities.

About the judicial power of the Church, the Law shows what were the church courts at that time and what were the crimes severely punished, as well as the punishments applied. Thus there were four instances: „the deacons, the deacon consistory, the metropolitan or bishops and the Synod, which was called the high council made up of the bishop and the metropolitan” (Manual of Church Law, 1861: 13).

The protopol court had both the powers of an investigative body and a court with the protopol as the only judge, who had the duty to reconcile those in question. The archbishop could also issue certain punishments in the case of minor mistakes, and in the case of the most serious ones, he established that the judgment should be made by the higher courts.

The second instance, called the deacon consistory, was made up of the county dean as president and two other elected priests. This court was actually a consistory that functioned at the level of the deanery.

The third instance was the eparchial one made up of the metropolitan or bishop as president and 3-5 clerics. This court made decisions on the basis of the documents received from the Arch-Pope consistories or could act on its own.

The fourth instance, the synodal, met twice a year and had the purpose of solving problems that were not solved by the other instances. Within it, all those who brought complaints were requested to appear.

In addition to these four courts, the Rule also mentions an extraordinary court called the seat of the kingdom, whose purpose was to analyze cases in which the metropolitan could be involved.

The law of Saint Calinic also brings into discussion a series of crimes that he specifies and for which he finds solutions and punishments. Among these are: „false

witness, bigamy and blood mixing up to incest, but also the plot against the bishops and against the council” (Stan, 1962: 217).

The penalties provided by the Law are numerous. Among these we can specify: excommunication, being sent to the monastery, stopping for a certain period of time from the priesthood and lastly catechism.

Due to the fact that during that period there were many problems related to family life, the Law dealt with all aspects of the Sacred Sacrament of Marriage. First, it specifies the conditions required for the conclusion of marriage, then it presents the impediments to marriage and specifies the nature of church divorce, showing the causes for which it is permitted and highlights the possibility of remarriage for divorced spouses.

For the performance of the Sacrament of Marriage (Dură, 2023: 29-60; Mititelu, 2013: 122-140), the Law seeks to observe the right faith, first of all, and then specifies the age that the spouses must be: „at least 14 years for the female part and at least 20 years for the male part” (Manual of Church Law, 1861: 93). The necessity of the physical and moral, mental health of those who wish to marry is highlighted, and it is specified that the age difference between the spouses must not be greater than the third part of the years of the oldest. The church also dealt with the legal side of marriage, since the announcement of the man and woman who wanted to marry had to be made public in the church, the purpose being to discover the problems that would prevent the wedding from taking place. Dispensation can be obtained for some problems and not for others. In order to avoid the mixing of blood, incest, bigamy and other sins, the Law insisted on the detailed investigation of the situation in which those who were going to marry were and divided the impediments to marriage into three broad categories: religious impediments, physical impediments and moral impediments .

With regard to religious impediments, the following are listed: heresy, monastic and clerical status, third marriage and religious kinship as a result of godfather relationships. The physical impediments that the Law listed insisted on age and physical kinship. Blood kinship, on the direct line, implies stopping marriage indefinitely, and on the collateral line up to and including the 7th degree. Incest between two families implies an impediment up to the 5th degree in all cases, and incest between three families constitutes an impediment to marriage up to the 3rd degree inclusive.

Regarding moral impediments, the Law insists on the kinship that arises as a result of adoption.

In order to officiate the marriage, the Law specifies all the stages that had to be completed. The man and the woman who were going to get married addressed a written request to the bishop. Based on this request, the publications were made in the churches that were close to those in question. After their conclusion, the protopope investigated in detail whether the conditions for the wedding were met, and then issued the written approval for the conclusion of the marriage.

The law of Saint Calinic specifies the reasons for which the dissolution of the marriage can be requested. These include: disappearance of one of the spouses for at least three years, dementia, imprisonment of one of the spouses.

The reasons indicated in the Law the following are permitted for the annulment of the marriage: the fourth marriage as well as the ungodly relations between the spouses. In the event of the death of one of the spouses, the other surviving spouse may enter into a new marriage, as the marriage is considered terminated.

From the clarifications of the Rule, it is found that following the divorce, the Sacrament of Marriage that took place between the two spouses is dissolved, which means that in the case of their reconciliation, the Holy Sacrament of the Wedding must be performed again.

Conclusions. The printing of the manual of Church Law in 1861 is the result of the constant concerns of the Holy Hierarch Calinic to solve the problems of the Episcopate of Râmnic.

From the content of the Law, it can be seen how special attention is paid to canonical norms and fundamental teachings, both regarding the church hierarchy and the performance of the Holy Mysteries.

Although the Law is not an original work of Saint Calinic, but in fact a reproduction of the Law compiled and printed by Metropolitan Nifon of Wallachia, with some small additions, this fact diminishes in no way the merit of the Holy Hierarch Calinic for printing it, because it shows the involvement and desire of Saint Hierarch Calinic to put in good order and organize church life within the Episcopate of Râmnicului Noului Severin.

The printing of the Law in Râmnic is an act by which the Holy Hierarch Calinic extends, by promulgation, also within his diocese, the power of ecclesiastical law of the Law of Metropolitan Nifon.

Seen in the respective historical and social context, the Law of Saint Calinic therefore represents the work of this Saint Hierarch to preserve the true faith and

good rule order of our Church, as well as his ability to properly place church works in the conditions offered by those times.

Bibliography:

1. *Manual of Church Law*, (1861) [Manual de Pravilă Bisericească], Râmnicu Vâlcea.
2. Dură N. V. (2023). *About the Religious Marriage. From the Marriage by Confarreatio to the Marriage as Sacrament (μυστήριον/sacramentum)*, in *Ecumeny and Law*, vol. 11 (2), p. 29-60.
3. Dură, N. V. (1984). Canonical concerns of the hierarchs of the Romanian Orthodox Church, throughout the 17th-19th centuries, in the light of the small "Laws", in the Romanian Orthodox Church, [Preocupări canonice ale ierarhilor Bisericii Ortodoxe Române, de-a lungul secolelor XVII-XIX, în lumina „Pravilelor” mici (Pravilioarelor), în Biserica Ortodoxă Română], CII, no. 3-4, 217 – 232.
4. Dură N.V. (2011). *The Byzantine Nomocanons, fundamental sources of old Romanian Law*, in Proceedings “Exploration, Education and Progress in the third Millennium”, Galati University Press, Galați, I, 3, pp. 25-48.
5. Dură N.V.; Mititelu C. (2014). *Legislația canonică și instituțiile juridico-canonice, europene, din primul mileniu* [Canonical legislation and European legal-canonical institutions of the first millennium], Ed. Universitară, București.
6. Floca I.(1991), *Canons of the Orthodox Church*, [Canoanele Bisericii Ortodoxe], Sibiu.
7. Lungulescu, D. (1930). *Life and miracles of the Holy Bishop Calinic, 1850-1868*, [Viața și minunile Episcopului Calinic cel Sfânt, 1850-1868], Craiova.
8. Mititelu C. (2013). *Rudenia în „Pravila cea Mare” (Târgoviște, 1652). Studiu juridico-canonic* [Kinship in the "Great Pravila" (Târgoviște, 1652). Legal-canonical study], in *Studii juridice universitare*, nr. 3-4, VI, p. 122-140.
9. Mititelu, C. (2016). *The Status of Organization and Functioning of the Romanian Orthodox Church. Ecclesiological and canonical-judicial considerations*, in vol. “The current Statutes for the organisation and functioning of the Romanian Orthodox Church. Tradition and Innovation”, Ed. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, p. 144-166.
10. Stan, L. (1962), *The Law of Saint Calinic. A century since its appearance, Metropolis of Oltenia*, [Pravila Sfântului Calinic. Un veac de la apariția ei, în *Mitropolia Olteniei*], nr. 3 – 4, Craiova, 206 – 232.

კულტურა და ხელოვნება / Culture and Art

Constructivism in 1920s Architecture in Batumi

(on the Example of Residential Houses)

კონსტრუქტივიზმი XX საუკუნის 20-იანი წლების ბათუმის

არქიტექტურაში

(საცხოვრებელი სახლების მაგალითზე)

Maia Tchitchileishvili

PhD in Art History and Theory, Senior Researcher at
Niko Berdzenishvili Institute, Batumi Shota Rustaveli
State University; Professor at Batumi Art State University

e-mail: maia.chichileishvili@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-2030-9948>

Abstract: From the 1920s, the formation of Georgian Soviet architecture was connected to the ideological, political, socio-economic, cultural processes taking place in the new type of state. The goals and objectives of the architecture became part of the "monumental propaganda" program of the Communist Party. Constructivism in Soviet Russia was associated with the symbol of communist construction, the expression of building a new country.

In the architecture of Batumi, mass housing construction produced at the turn of the 1920s and 1930s was marked by large-scale constructivist-style dwellings. The widespread establishment of constructivist principles in the architecture of residential houses in Batumi in the 1920s may have been due to the official government's attitude towards Batumi as a modern industrial city. For this period, Batumi represented a workers' city, whose townscape was mainly created by the new modernist architecture with its complex settlements and residential houses with a new visual appearance. On the example of the presented samples, in the architecture of Batumi, preference is given to the flow of constructivism, in which the synthesis of national and modernist trends is less visible. The constructivist trends of the "international" direction, which are based on the dynamics of simple, concise, geometric, vertical-horizontal volumes and forms, are predominantly characteristic of Batumi buildings. Residential houses in Batumi are distinguished by the appearance of a complex or urban quarter development and play a great role in the creation of a spatial structure of urban planning. The tallest buildings defining the scale of the whole quarter are also designed with the principles of this style, which is the value of "Batumi Constructivism". These buildings, as well as

samples of Tbilisi and other cities of Georgia (Abastumani, Tskaltubo, Borjomi, etc.), are an integral part of the interesting historical stage of Georgian culture with their artistic and architectural values.

Key words: Batumi, Soviet architecture, residential houses, constructivism, modernism.

მაია ჩიჩილეიშვილი

ხელოვნებათმცოდნეობის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის უფროსი მეცნიერი თანამშრომელი; ბათუმის ხელოვნების სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის პროფესორი
ელ-ფოსტა: maia.chichileishvili@bsu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-2030-9948>

აბსტრაქტი: XX საუკუნის 20-იანი წლებიდან, ქართული საბჭოთა არქიტექტურის ჩამოყალიბება ახალი ტიპის სახელმწიფოში მიმდინარე იდეოლოგიურ, პოლიტიკურ, სოციალურ-ეკონომიკურ, კულტურულ პროცესებს დაუკავშირდა. არქიტექტურის მიზნები და ამოცანები კომუნისტური პარტიის „მონუმენტური პროპაგანდის“ პროგრამის ნაწილად იქცა. კონსტრუქტივიზმი საბჭოთა რუსეთში კომუნისტური მშენებლობის სიმბოლოსთან, ახალი ქვეყნის კონსტრუირების გამოხატვასთან ასოცირდებოდა.

ბათუმის არქიტექტურაში 1920-1930-იანი წლების მიჯნაზე წარმოებული მასობრივი საბინაო მშენებლობა კონსტრუქტივისტული სტილის მსხვილმასშტაბიანი საცხოვრებლებით აღინიშნა. 1920-იანი წლების ბათუმის საცხოვრებელი სახლების არქიტექტურაში კონსტრუქტივისტული პრინციპების ფართოდ დამკვიდრება შესაძლოა ბათუმისადმი, როგორც თანამედროვე სამრეწველო ქალაქისადმი ოფიციალური ხელისუფლების დამოკიდებულებით იყო განპირობებული. ბათუმი ამ პერიოდისათვის წარმოადგენდა მუშათა ქალაქს, რომლის იერსახეს, ძირითადად, ქმნიდა ახალი მოდერნისტული არქიტექტურა თავისი კომპლექსური დასახლებებითა და ახლებური ვიზუალის მქონე საცხოვრებელი სახლებით. წარმოდგენილი ნიმუშების მაგალითზე ბათუმის არქიტექტურაში უპირატესობა ენიჭება კონსტრუქტივიზმის იმ ნაკადს, რომელშიც ნაკლებად ჩანს ეროვნული და მოდერნისტული ტენდენციების სინთეზი. ბათუმის მშენებებისათვის უპირატესად დამახასიათებლებელია „ინტერნაციონალური“ მიმართულების კონსტრუქტივისტული ტენდენციები, რომელიც ემყარება სადა, ლაკონური, გეომეტრიული, ვერტიკალურ-ჰორიზონტალური

მოცულობებისა და ფორმების დინამიკას. ბათუმის საცხოვრებელი სახლები გამოირჩევა კომპლექსური ან ურბანული კვატალური განაშენიანების თვალსაზრისით და დიდ როლს თამაშობს ქალაქგეგმარებითი სივრცითი სტრუქტურის შექმნაში. მთელი კვარტლის მასშტაბის განმსაზღვრელი ყველაზე მაღალსართულიანი შენობებიც ამ სტილის პრინციპებითაა გადაწყვეტილი, რაც „ბათუმური კონსტრუქტივიზმის“ ფასეულობას წარმოადგენს. ეს ნაგებობი, ისევე როგორც თბილისის და საქართველოს სხვა ქალაქების (აბასთუმანი, წყალტუბო, ბორჯომი და სხვ.) ნიმუშები თავისი მხატვრულ-არქიტექტურული ღირებულებებით ქართული კულტურის საინტერესო ისტორიული ეტაპის განუყოფელი ნაწილია.

საკვანძო სიტყვები: ბათუმი, საბჭოთა არქიტექტურა, საცხოვრებელი სახლები, კონსტრუქტივიზმი, მოდერნიზმი.

შესავალი. XIX საუკუნის 80-იანი წლებიდან ისტორიული ბათუმის ურბანული განვითარება რეგულირებული გეგმარებისა და რეგლამენტაციის ნორმებს დაეფუძნა. საპორტო-სამრეწველო ქალაქის ფუნქციონალური და სოციალური ფაქტორებით განპირობებული სივრცული გარემო ჩამოყალიბდა ზომიერი მასშტაბის მქონე, მეტ-ნაკლებად თანაბარი მნიშვნელობის არქიტექტურული ელემენტებით, რომლებშიც დომინანტის როლი მხატვრული სახით განსხვავებულ საკულტო, საეკლესიო ნაგებობებს ენიჭებოდა. საქართველოს სხვა ქალაქების მსგავსად, ბათუმის არქიტექტურას ახასიათებს სტილთა მრავალფეროვნება და ეკლექტიზმი, რომელიც წარმოდგენილია ფსევდო სტილების (კლასიციზტური, ბაროკული, რენესანსული, რუსული, გოთური, ისლამური, მავრული და სხვ.) ელემენტების ნაზავით, რასაც მოგვიანებით ენაცვლება რომანტიზმის, მოდერნისა და კონსტრუქტივიზმის პრინციპებით შთაგონებული ნიმუშები.

XX საუკუნეების დასაწყისის საქართველოს არქიტექტურულ სახეს, კოსმოპოლიტურ ეკლექტიზმთან ერთად, მნიშვნელოვნად განსაზღვრავს ქართული ეროვნული ხუროთმოძღვრების ტრადიციებიდან მომდინარე ფორმები და მოტივები (ბერიძე, 1955:61-64). XX საუკუნის 20-იანი წლებიდან, ქართული საბჭოთა არქიტექტურის ჩამოყალიბება ახალი ტიპის სახელმწიფოში მიმდინარე იდეოლოგიურ, პოლიტიკურ, სოციალურ-ეკონომიკურ, კულტურულ პროცესებს დაუკავშირდა. არქიტექტურის ამოცანები კომუნისტური პარტიის „მონუმენტური პროპაგანდის“ პროგრამის ნაწილად და, ხელოვნების სხვა დარგების პარალელურად, სოციალისტური იდეოლოგიის, ახალი ცხოვრების, ადამიანთა „თანასწორობის“ იდეის გამოხატვის საშუალებად იქცა (ჯანბერიძე, 1971:14).

საბჭოთა არქიტექტურის პრინციპები საბჭოთა იდეოლოგიას, პარტიული მითითებებსა და განკარგულებებს დაეფუძნა.

კონსტრუქტივიზმი საბჭოთა რუსეთში კომუნისტური მშენებლობის სიმბოლოსთან, ახალი ქვეყნის კონსტრუირების გამოხატვასთან ასოცირდებოდა. ოქტომბრის რევოლუციის შემდეგ არქიტექტურაში, სახვით ხელოვნებაში, ფოტოგრაფიასა და დეკორატიულ ხელოვნებაში წარმოშობილი ეს მიმართულება წარმოადგენდა ავანგარდულ ხაზს, რომელიც პროლეტარული ხელოვნების ახალი ფორმების ძიებებით უპირისპირდებოდა წინარე პერიოდის „ესთეტიკურ“ პრინციპებს. კონსტრუქტივიზმის პრინციპები არქიტექტურაში ა.ვესნინისა და მ.გინზბურგის თეორიულ გამოსვლებში წარმოჩინდა. 1926 წელს შეიქმნა კონსტრუქტივისტების ოფიციალური შემოქმედებითი ორგანიზაცია - თანამედროვე არქიტექტორთა ასოციაცია (OCA), რომლის საფუძვლზე შემუშავდა ფუნქციონალური დიზაინის მეთოდები, განიხილებოდა მხატვრული და უტილიტარულ-პრაქტიკული პრობლემები, რაციონალურ-მოცულობითი დაგეგმვისა და სტრუქტურის საკითხები და სხვ. კონსტრუქტივიზმი უარყოფდა სხვადასხვა ისტორიული სტილების დეკორატიულობასა და შემკობისკენ სწრაფვას, ეფუძნებოდა არქიტექტურულ ფორმათა ლაკონიზმს, ფუნქციურობასა და ახალი მასალების შესაძლებლობებს, კომპოზიციის აგების საბაზისო ფორმალურ ელემენტებს (ხაზი, სპირალი, მრუდი ფორმებს და სხვ.), წესრიგს, მწყობრ აგებას, სიმკვეთრესა და დისციპლინას. მოგვიანებით, საბჭოთა იდეოლოგიის მიერ თავდაპირველად მოწონებული ეს სტილი, ბურჟუაზიულ, ფორმალისტურ მოვლენად იქნა მიჩნეული და აიკრძალა (გენგიური, 2011:207-226).

ქართული საბჭოთა არქიტექტურის I პერიოდი (1921–1932) 20-იანი წლები ხასიათდებოდა როგორც კონსტრუქტივისტული პრინციპების გავრცელებით, ასევე, ეროვნული არქიტექტურული ფორმების დამკვიდრებით. ისტორიზმი საბჭოთა არქიტექტურაში წარმოაჩენდა წინარე ეტაპიდან (XX საუკუნის დასაწყისი) მომდინარე ტენდენციებს, ხოლო კონსტრუქტივიზმი ახალი იდეოლოგიური ხელოვნების დანერგვის, არქიტექტურის მხატვრულ-ფუნქციური ამოცანების, შესაბამისი ფორმის ძიებების პროცესს, რომლის მეტ-ნაკლებად სრული სურათი ჯერ კიდევ არ არის ნათელი. საბჭოთა ხელოვნების შესწავლა შეუძლებელია სხვადასხვა პერიოდის პოლიტიკური, იდეოლოგიური, სოციალური ფაქტორების გათვალისწინების გარეშე. ქართველ მეცნიერთა მიერ (გ.ჩუბინაშვილი, ვ.ბერიძე, ნ.სევეროვი, ირ.ციციშვილი, ნ.ჯანბერიძე, თ.კვიციანი, ნ.ჯაში და სხვ.) საბჭოთა პერიოდში ჩატარებული მთელი რიგი მნიშვნელოვანი კვლევების მიუხედავად, სახელმწიფო კონტროლს დაქვემდებარებული საბჭოთა არქიტექტურის სიღრმისეული შესწავლა კვლავ აქტუალური

საკითხია და საკმაოდ რთულ ამოცანას წარმოადგენს შეფასების ჯერ კიდევ დაუდგენელი კრიტერიუმების გამო (თუმანიშვილი, 2014:5-20).

საქართველოში გავრცელებული კონსტრუქტივიზმის შეფასება სამეცნიერო ლიტერატურაში არაერთგვაროვანია. საბჭოთა პერიოდის კვლევებში იგი, ძირითადად, მიჩნეულია ხელოვნურად გადმონერგილ, ორიგინალობასა და სიახლეებს მოკლებულ მიმართულებად, რომლის აქტიური მიმდევრები იყვნენ ფუნქციონალიზმისა და კონსტრუქტივიზმის იდეების გამზიარებელი ახალგაზრდა არქიტექტორები (ბერიძე, 1955:92-94). საბჭოთა სახელმწიფოს ლიბერალიზაციის პერიოდში გამოთქმული მოსაზრებებითაც, კონსტრუქტივიზმი გააზრებულია, როგორც გადმონერგილი, მზამზარეული მიმართულება თანამოაზრეთა და თეორეტიკოსთა გარეშე, რომელიც ვერ გასცდა გარეგნული „კონსტრუქტივისტული სტილის“ მნიშვნელობას. აღინიშნება, რომ საბჭოთა არქიტექტურის პირველ ეტაპზე ერთმანეთის გვერდით განვითარდა ურთიერთგამომრიცხავი ტენდენციები: ერთი მხრივ - კონსტრუქტივიზმი თუ რაციონალიზმი, რომელმაც რუსეთისაგან განსხვავებით, საქართველოში ვერ მიაღწია დამოუკიდებელ განვითარებას და მეორე მხრივ - ქართული არქიტექტურული მემკვიდრეობის ხაზი, რომელსაც სახელმწიფოს მხრიდან ენიჭებოდა პრიორიტეტული მნიშვნელობა (ბერიძე, 1955:88; ჯანბერიძე, 1971:105-106).

თანამედროვე, პოსტსაბჭოთა პერიოდის მკვლევართა შეფასებით, 1920-1930-იანი წლების თბილისსა და საქართველოს სხვა ქალაქებში შექმნილი მხატვრულ-არქიტექტურული ღირებულების მქონე მემკვიდრეობა საუკუნეების განმავლობაში ჩამოყალიბებული ერთიანი მხატვრული მთელის, თავისთავადობითა და სტილისტური მრავალფეროვნებით გამორჩეული ფასეულობის ნაწილია.

დ.თუმანიშვილი აღნიშნავს, რომ საბჭოთა „არქიტექტურასთან მიმართებაში მხედველობაში უნდა მივიღოთ იმდროინდელი „საარქიტექტურო პოლიტიკის“ პარადოქსი: ერთი მხრივ, 1920-იანი წლებში, უპირატესად, „ახალი“ ფუნქციონალისტურ-კონსტრუქტივისტული მიმართულება ბატონობდა, საბჭოთა კავშირშიც ისეთივე კოლექტივისტურ-ფსევდოოპტიმისტური, როგორც სხვაგან (გერმანიაში, საფრანგეთში...) და, სხვათა შორის, როგორც მისი მონაცვლე „სტალინური ამპირი“ (თუმანიშვილი, 2019:22).

კონსტრუქტივიზმის გავრცელების პერიოდი, ძირითადად, შემოიფარგლება 1926-1932 წლებით. თავდაპირველად რევოლუციურ მიმდინარეობად შერაცხული კონსტრუქტივიზი, უმთავრესად, იდეური და მხატვრული სიცარიელის, მასებისათვის გაუგებარი „ასკეტიზმის“, ფაქტურის სიღარიბის, ფორმათა სიმარტივის, დეკორის ნიველირების, სიბრტყეთა სიმშვიდის გამო იქნა უგულვებელყოფილი. ახალი

პროლეტარული, „ინტერნაციონალური“ არქიტექტურის მასობრივად გავრცელების ხანმოკლე პერიოდი, 1932 წელს ცენტრალური კომიტეტის პოლიტსაბჭოს დადგენილებით (23.04.1932 წელი), სტილის აკრძალვით დასრულდა, რაც, ძირითადად, პოლიტიკური ვითარების, საბჭოთა სახელმწიფოს მიზნების ცვლილებებით, კონსტრუქტივისტული ხელოვნების ავანგარდული ხასიათითა და აღქმის პრობლემებით იყო განპირობებული (ამაშუკელი, 2019:182). 1930-იანი წლების დასაწყისიდან, საბჭოთა კავშირში მიმდინარე მხატვრული პროცესების კვალად, საქართველოშიც თავს იჩენს შუალედური სტილი - პოსტკონსტრუქტივიზმი (1932-1941 წწ.), რომლის გამორჩეული ნიმუშებია თბილისის „იმელი“-სა და ბათუმის „ინტურისტი“-ს შენობები (მანია, 2013:318-333).

ბათუმის არქიტექტურაში 1920-1930-იანი წლების მიჯნაზე წარმოებული მასობრივი საბინაო მშენებლობა კონსტრუქტივისტული სტილის მსხვილმასშტაბიანი საცხოვრებლებით აღინიშნა, რაც ბათუმს, არქიტექტურული თვალსაზრისით, საყურადღებო მოვლენად აქცევს (მანია, 2013:318). საბჭოთა პერიოდის ბათუმის არქიტექტურის საკითხების შესწავლისათვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ნ.ჯანბერიძის ნაშრომი “ქართული საბჭოთა არქიტექტურა - განვითარების გზა”, რომელიც შეიცავს ფაქტობრივ ცნობებს ბათუმის გამორჩეული არქიტექტურული, მათ შორის, კონსტრუქტივისტული ნიმუშების შესახებ. წინამდებარე კვლევა, საცხოვრებელი სახლების მაგალითზე 1920-იანი წლების ბათუმის არქიტექტურაში შემორჩენილი კონსტრუქტივისტული მიმართულების მხატვრულ თავისებურებების წარმოჩენის მცდელობაა.

მეთოდოლოგია. კვლევის მეთოდოლოგია კომპლექსურია და მოიცავს საარქივო და სამეცნიერო მონაცემების შესწავლას, მხატვრული ფორმის ხელოვნებამცოდნეობითი ანალიზის, წერილობითი და ვიზუალური წყაროების კრიტიკული ანალიზის მეთოდებს. აღნიშნული საკითხის შესწავლის სირთულეს, თავის მხრივ, განსაზღვრავს ის, რომ ნაგებობათა გარკვეული ნაწილი გადაკეთებული და რეკონსტრუირებულია, როგორც შიდა სივრცის, ასევე, ფასადების გადაწყვეტის თვალსაზრისით. აჭარის არ საარქივო სამმართველოს ფონდებში მწირია აღნიშნული პერიოდის საარქივო მასალები, სამშენებლო პროექტები ან მასთან დაკავშირებული დოკუმენტური ცნობები. აქედან გამომდინარე დიდი მნიშვნელობა ენიჭება სამეცნიერო ლიტერატურაში დაცულ თოთოეულ წყაროს, ფოტო მასალას, ძეგლის მდგომარეობას, ნაგებობის ვიზუალურ დათვალიერებას, აღწერას, ფიქსაციას, ავთენტური და რეკონსტრუირებული სამშენებლო ფენების გამოიკვანას, განაშენიანებისა და შენობის კონტექსტების, მხატვრულ-ისტორიული ღირებულებების წარმოჩენას. საკვლევი თემის შესწავლის აქტუალობას განაპირობებს ქალაქის თანამედროვე განაშენიანების მზარდი პროცესები, რაც არ გამორიცხავს საბჭოთა პერიოდის შენობების

მსხვილმასშტაბიანი ნაგებობებით ჩანაცვლების ტენდენციას. გამომდინარე აქედან, გასული საუკუნის 20-იანი წლების მოდერნისტული ისტორიულ-არქიტექტურული მემკვიდრეობის შესწავლასა და შენარჩუნებას დიდი მნიშვნელობა აქვს საბჭოთა პერიოდის ქართული არქიტექტურის მეტ-ნაკლებად სრული სურათის წარმოჩენის თვალსაზრისით.

დისკუსია/შედეგები. ქართული საბჭოთა არქიტექტურის საწყისი პერიოდი - 1921-1932 წლები - ქალაქთა კეთილმოწყობის, ძველი ქალაქების რეკონსტრუქციის, ახალი ქალაქების დაპროექტების პრობლემების გადაჭრისაკენ არის მიმართული. იგი ხასიათდება თანამედროვე არქიტექტურული თემების განვითარებით - ახალი ტიპის საცხოვრებელი სახლების, სკოლების, საზოგადოებრივი, ადმინისტრაციული და ინდუსტრიული ნაგებობების მშენებლობებით, კომუნალური მეურნეობის, კეთილმოწყობის პრობლემების (კანალიზაცია, წყალსადენი, ელექტროენერჯით მომარაგება და სხვ.) გადაჭრის მცდელობებით. მშრომელთა საბინაო პირობების გაუმჯობესება იდეოლოგიურ და საკანონდებლო დონეზე იყო გამყარებული, რასაც უზრუნველყოფდა მთელი რიგი ღონისძიებები (მიწაზე კერძო საკუთრების გაუქმება, ყიდვა-გაყიდვის აკრძალვა, მრეწველობისა და საცხოვრებელი სახლების ნაციონალიზაცია და მოსახლეობის შესახლება და სხვ.). საწყის ეტაპზე განხორციელებული კერძო საკუთრების ნაციონალიზაცია და მესაკუთრეთა საცხოვრებელი სახლების ბინებში მოსახლეობის მასიური შესახლება არ იყო საკმარისი მზარდი მოსახლეობის საბინაო პირობების დაკმაყოფილებისათვის (ბერიძე, 1955:67; ჯანბერიძე, 1971:11-12). მუშათა კლასის საბინაო უზრუნველყოფა სახელმწიფოსთვის მნიშვნელოვან პრობლემას წარმოადგენდა. ამ მიზნით ჩამოყალიბდა საბინაო-სამშენებლო კოოპერატივები, ამხანაგოები, რომლებიც აწარმოებდნენ სახლების მშენებლობას გრძელვადიანი სესხების, შეღავათების დაშვებით. პარტიული დადგენილებები განსაზღვრავდა იაფი საცხოვრებლის ტიპის შემუშავებას მუშათა მინიმალური მოთხოვნების და, ასევე, ადგილობრივი თავისებურებებისა და სამშენებლო მასალების გათვალისწინებით (ჯანბერიძე, 1971:42). 1925-1927 წლების გეგმებით დადგინდა ქალაქ ბათუმის ახალი საზღვრები. დაისვა ახალი რაიონებისა და ძველი კვარტლების გადანაწილების, მოსახლეობის განსახლების, ტრანსპორტის, სამრეწველო და საცხოვრებელი ზონების ორგანიზაციის, ქალაქის სანიტარულ-ტექნიკური პირობების გაუმჯობესების საკითხები. ქალაქის განვითარება წარიმართა სამხრეთ-დასავლეთის მიმართულებით, ქუჩებისა და ტერიტორიების დაყოფის პრინციპით (ჯანბერიძე, 1971:33-34).

გასული საუკუნის 20-იანი წლების ბათუმის არქიტექტურაში, ჯერ კიდევ წინარე ეტაპის ინერციით, თავს იჩენს მოდერნისა და ფსევდო სტილების მხატვრული ელემენტებით შემკული შენობები. საბჭოთა

პერიოდთან დაკავშირებული ერთ-ერთი ადრეული ნაგებობა ზუბალაშვილის ქუჩა №39-ში მდებარე სატრანსპორტო უწყების, საზღვაო-სარკინიგზო ცენტრის მუშაკებისათვის აგებული ორსართულიანი სახლია, რომელიც, პარაპეტებზე დატანილი თარიღებითა და საუწყებო ემბლემის (ნაჯახი და ღუზა) თანახმად, აგებულია 1921-1925 წლებში. მაღალ ცოკოლზე აღმართული, წაგრძელებული, სწორკუთხა ფორმის შენობის ქუჩის ფასადი, მაღალი პარაპეტით დაგვირგვინებული, თაღოვან ნიშებში ჩასმული სადარბაზოებითა და რიტმულად ფენესტრირებული ფანჯრებითაა წარმოდგენილი. შენობის მთელ ფრონტზე გავლებული, სართულთა გამყოფი პროფილირებული სარტყელები, თაღოვანი და სწორკუთხა ფანჯრების რიტმი ხაზს უსვამს ვერტიკალური და ჰორიზონტალური აქცენტებით დაბალანსებული ფასადის მკაფიო სტრუქტურას. მეტ-ნაკლებად ზომიერი დეკორი, განიერი ღიობების საპირეების სწორკუთხა იმპოსტები და სამმაგი საჭეჭი ქვის მოტივები, პილასტრთა ხორკლიანი და გლუვზედაპირიანი დეკორატიული ელემენტები, სადარბაზოს უჯრედის ერთ ღერძზე ასხმული სწორკუთხა და ოვალური ფორმის ღიობები, პარაპეტის დეკორი გვიანი მოდერნის მხატვრულ ნიშნებს ავლენს. ეზოს ფასადი ხის ბოძებისა და მოაჯირების მქონე აივნებით იხსნება და მსგავსებას XIX-XX საუკუნეების მიჯნის საცხოვრებელი სახლების ტრადიციებთან იჩენს და ზომიერი მასშტაბით, ფორმათა სიცხადით, თავშეკავებული შემკულობებითა და კამერულობით ჰარმონიულად ერწყმის ისტორიულ განაშენიანებას. სტილისტური თვალსაზრისით, იგი გარდამავალი პერიოდის (XX საუკუნის დასაწყისისა და 20-იანი წლების) გვიანი მოდერნის სტილის ნიმუშია.

საბჭოთა საქართველოს საწყის ეტაპზე მუშათა კომუნალური პირობების გაუმჯობესება წინარე პერიოდის არქიტექტურაში გამოხატული, დაბალი და მაღალ სოციალური ფენების დასახლებებს შორის არსებული დიფერენცირების „გამოსწორებასა და გათანაბრებას“ ისახავდა მიზნად. კონსტრუქტივიზმის მომხრეები წარსულის მემკვიდრეობას განიხილავდნენ რადიკალურად, ეპატაჟურად, უარყოფდნენ ინდივიდუალური გემოვნების გამომხატველ ფორმებსა და დიზაინს. საბჭოთა იდეოლოგიის მიმდევრები არქიტექტურას მიიჩნევდნენ თანამედროვე ადამიანის ჩამოყალიბების მარგანიზებელ საშუალებად. კონსტრუქტივიზმის ერთ-ერთი ლიდერის მ.გინზბურგის შეხედულება იმის შესახებ, რომ არქიტექტორი თავს უნდა გრძნობდეს არა ცხოვრების დეკორატორად, არამედ მის ორგანიზატორად, გამოხატავდა ამ მიმართულების პროგრამულ ამოცანებს (Хан-Магомедов, 2007:21). არქიტექტურა, ახდენდა რა მშრომელთა ყოფა-ცხოვრების ორგანიზებას, მიზნად ისახავდა კომპაქტური დასახლებების შექმნას ერთიანი დაგეგმვითა და რეგულარული განაშენიანების პრინციპებით, შიდაკვარტალური კეთილმოწყობის ელემენტებით. საქართველოში არ

ჩამოყალიბდა ე.წ. კომუნა სახლები, მაგრამ წარმოიშვა მუშათა კომპაქტური საცხოვრებელი დასახლებები, რომლებსაც ახასიათებდა რეგულარული დაგეგმარება, სექციური საცხოვრებელი კორპუსები კვარტალური კეთილმოწყობის ელემენტებით. მუშათა ასეთი კომპაქტური დასახლებები შეიქმნა თბილისში მ.ტელმანისა და მ.პლახანოვის (დღევანდელი გ.ცაბაძის და დავით აღმაშენებლის პროსპექტი) კვეთაზე განხორციელებული ტრამვაის მუშათა კვარტლის (არქიტექტორი დ.ჩისლიევი, 1926 წ.), ლენინის სახელობის ზემო-ავჭალის ჰიდროელექტრო სადგურის (ზაჰესი) კომპლექსის და მასთან არსებული მუშათა კვარტლის (არქიტ. ა.კალგინი, მ.მაჭავარიანი, კ.ლეონტიევი, 1923-1927 წწ.), დიდუბეში მაუდის ფაბრიკის მუშების დასახლებისა და თბილისის სტუდენტთა ქალაქის (არქიტ. ნ.სევეროვი, 1929-1930 წწ.) სახით (ამაშუკელი, 2019:55-57).

1920-იან წლების ბათუმში შეიქმნა რამდენიმე კომპაქტური საცხოვრებელი კვარტალი, რომლებიც დღესაც შემორჩენილია მეტ-ნაკლებად ავთენტური ან რეკონსტრუირებული სახით. ასეთია, ბათუმის ნავთობგადამამუშავებელი ქარხნის მუშათა დასახლება (არქ. გაუზნერი, 1930 წ.), წმინდა სევერიანე აჭარელის (ყოფილი მაიაკოვსკის) ქუჩაზე წარმოდგენილი მთავარნავთობმომარაგებელი სამმართველოს მშრომელთა დასახლება (1927 წ.) და სხვ. მუშათა დასახლებები შეიცავდა ცალკე მდგომ საცხოვრებელ კორპუსებს, პირველადი მოხმარების, საყოფაცხოვრებო და კულტურულ-გამაჯანსაღებელ ობიექტებს, ასევე, დასახლების, ეზოს შემომსაზღვრელ, ბეტონის ან ლითონის ცხაურებიან ღობეს (ამაშუკელი, 2019:58, ილ.7-8).

1927 წელს, წმინდა სევერიანე აჭარელის (ყოფილი მაიაკოვსკის) ქუჩაზე აგებული ბათუმის მთავარნავთობმომარაგების ტრესტისათვის განკუთვნილი საცხოვრებელი კვარტლის კორპუსების გადაწყვეტა სხვადასხვა მხატვრულ ხერხებს ემყარება და კონსტრუქტივიზმის ნაგებობებისათვის დამახასიათებელი ელემენტებითაა შთაგონებული.

წმინდა სევერიანე აჭარელის ქ. N55 მდებარე ორსართულიანი სახლს ზედმეტად “ნაწვალეები” ფასადი აქვს (ჯანბერიძე, 1971: გვ.51). სამი სექციისგან შედგენილი შენობების კიბის უჯრედის წინ წამოწეული ფრონტი აქცენტირებულია მის ორივე მხარეს მდებარე ხის გადახურული აივნებით.³⁵⁰ ღიობთა ვერტიკალური სტრუქტურის მქონე სადარბაზოს შვერილი ბლოკები, თავისი შეისრულთაღოვანი ლუნეტებით, ვიწრო, მაღალი, შეწყვილებული სარკმლებით, თარიღითა და საუწყებო ემბლემით (ჩაქუჩი და ურო), აღნიშნული მომადლო პარაპეტით ვერტიკალურ აქცენტს

³⁵⁰ ამჟამად ფასადის ავთენტურობა დარღვეულია. თავდაპირველი აივნები ბეტონის კედლებით ან შუშბანდებითაა ამოშენებული. ნიშანდობლივია ის, რომ ეზოს ქვის ფასადზე, აივნების ნაცვლად, ხის ლოჯიები იქნებოდა წარმოდგენილი.

ქმნის და აწონასწორებს ჰორიზონტალურად განვითარებულ ფასადის ერთფეროვანი ღიობების რიტმს. სიგრძივი ფასადის დეკორი წარმოდგენილია აივნების არქიტრავისა და სადარბაზო ბლოკების ღიობთა შეისრული ფორმებით, სწორკუთხა ფანჯრებს ზემოთ განთავსებული ნახევარპილასტრებიდან ამოზრდილი შეისრულთაღოვანი თავსართებით. ანალოგიური შეისრულთაღოვანი ფორმები - ნიშები, ფანჯრის ღიობები და მათი შემომსაზღვრელი თაღედები მეორდება ეზოს ფასადზეც, სადაც მკვეთრად მახვილი, მუზარადისებური ფორმის შეისრული თაღებით იქნება ისტორიული ბათუმისათვის რამდენადმე არაორგანული, მკაცრ, სწორხაზოვან სტრუქტურასთან შეუსაბამო ბუტაფორიული გაფორმება (ჯანბერიძე, 1971:51-52). აღნიშნული სახლი, ამ პერიოდის ბათუმის არქიტექტურაში, თითქმის ერთადერთი ნიმუშია, რომელშიც თაღოვანი ანტაბლემენტის მქონე ხის აივნებია გამოყენებული. ხის აივნების მოტივს ვხვდებით თბილისის ამავე პერიოდის საცხოვრებელი სახლების არქიტექტურაში, სადაც დაყრდნობილი კუბური მოცულობებით წარმოდგენილი აივნები ძველითბილისური საცხოვრებელი სახლების ეზოსპირა აივნების კონსტრუქტივისტული გააზრების მაგალითს გვიჩვენებს (მანია, 2013:244-245). ბათუმის საცხოვრებელ სახლზე კი, ხის მოაჯირებით, ბოძებითა და ისრულთაღოვანი აქიტრავით გადახურული აივნები სადარბაზო რგოლის მძლავრად შვერილი კუბური მოცულობის შემადგენელ ნაწილად აღიქმება და არ გააჩნია დამოუკიდებელი სივრცულ-პლასტიკური ელემენტის მნიშვნელობა. ქუჩის ფასადზე არსებული დეტალები მეორდება ეზოს მხარესაც, სადაც მთელი ფასადი ქვისაა (ჯანბერიძე, 1971:52). გვიანდელი მიშენებებისა და რეკონსტრუქციის შედეგად, ეზოს ფასადის ავთენტური სახის დადგენა რთულია, თუმცა, შემორჩენილი ფრაგმენტების მიხედვით, შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ეზოსპირა ფასადის ძირითად დეკორს შეადგენდა პილასტრებით დაყოფილი სეგმენტების შეისრულ ნიშებში ჩასმული სწორკუთხა და ისრულთაღოვანი განიერი ფანჯრები, ასევე, ხის ლოჯიებით ფლანკირებული, მცირედ შვერილი სადარბაზოს რიხალიტები კარისა და ვიწრო მაღალი ისრულთაღოვანი სარკმლის ღიობებით. დეკორის ელემენტებისა და მცირედ შეტეხილი ფორმების მიუხედავად, ფასადის მთელი ფრონტი ხასიათდება კედლის ზედაპირის სიბრტყობრივი გააზრებით. მძლავრად შვერილი სახურავის კარნიზები, შეისრული ფორმები განსაზღვრავს ნაგებობის სპეციფიკურ, ქართული ხუროთმოძღვრებისა და ბათუმის არქიტექტურისათვის რამდენადმე არაორგანულ „აღმოსავლურ“ იერს.

ანალოგიური კომპოზიციური გადაწყვეტითა და მხატვრული ელემენტებით ხასიათდება ამავე კვარტალში, შ.დადიანის ქუჩაზე მდებარე სამსართულიანი საცხოვრებელი სახლის ფასადი. შენობის კიდურა მონაკვეთებში განთავსებული სადარბაზოების ვერტიკალური, მძლავრად

შვერილი, ღიობებით დაცხრილული რიზალიტები გვერდითი მხრიდან ფლანკირებულია ლითონის მოაჯირებიანი ღია აივნებით. სწორკუთხა ფანჯრების რიგით შემოსაზღვრული ცენტრალური სადარბაზოს განიერი რიზალიტი ხაზგასმულია სამსაფეხუროვანი ფრონტონით, რომლის მაღალ პარაპეტზე, დიაგონალური სარტყლით გაყოფილი სიბრტყის მარცხენა და მარჯვენა კუთხეში გამოსახულია სახელმწიფოსა და უწყების სიმბოლოები - ნამგალისა და უროს, უროსა და ჩაქუჩის გამოსახულებები, ფრონტონის ქვედა ზოლზე დატანილია შენობის აგების თარიღი „-1930-“. ფრონტონის გვერდითა საფეხურებს, ასევე, კიდის სადარბაზოების პარაპეტის სიბრტყეებს ამკობს ლესვით შედგენილი რელიეფური „თაღნარების“ ზოლი. ფასადის კომპოზიციას მკვეთრად შვერილი რიზალიტებისა და სიღრმეში შეტეხილი შენობის აბრისი განსაზღვრავს. სწორკუთხა ფანჯრებით ფენესტრირებული, ჰორიზონტალურად განვითარებული ფასადის სიმეტრიულ სტრუქტურას ხაზს უსვამს ფასადის ცენტრის მკაფიო აქცენტირება და ვიწრო, მაღალი, შეწყვილებული ღიობებით დაცხრილული სადარბაზოების ვერტიკალური მოცულობები.

სიმეტრიული კომპოზიციური აგება, ლაკონური საფასადო დეკორი, ვიწრო, მაღალი, სწორკუთხა და შეისრული, განიერი და ფართო სარკმლების მონაცვლეობის რიტმი, სადა, შელესილი კედლის ზედაპირი განსაზღვრავს ნაგებობის მკაცრ, მონუმენტურ ხასიათს. გარკვეული შემკულობა გააჩნია ეზოს ფასადს, თუმცა აქ თითქმის სრულიად უარყოფილია აივნების სისტემა და წარმოდგენილია მხოლოდ მეორე-მესამე სართულის ცენტრალური სადარბაზოს ბლოკთან დაკავშირებული, საერთო სარგებლობის ლითონის მოაჯირიანი მცირე აივნები. ეზოსპირა ფასადის გაფორმებას ქმნის ცენტრალური სადარბაზოს ბლოკის შეტეხილი მაღალი პარაპეტი, ფასადის ვერტიკალურ სეგმენტებად დამანაწევრებელი ბრტყელზედაპირიანი, სამივე სართულის ამყობი პილასტრები, სწორკუთხა და ისრულთაღოვანი განიერი ფანჯრები, ასევე, შენობის შვერილი სახურავი. მესამე სართულის შეისრული ფანჯრის ფორმები რამდენადმე წინააღმდეგობაშია სწორხაზოვანი ღიობებით ფენესტრირებული ფასადის სტრუქტურასთან. ქართული არქიტექტურისათვის ტრადიციულ მოტივს, უმთავრესად, ნახევარწრიული თალი წარმოადგენს, თუმცა 1920-1930-იანი წლების დასაწყისის კონსტრუქტივისტული მიმართულების ნიმუშებში უპირატესობა შეისრულ თაღოვან ფორმებს ენიჭება. იგი ვერტიკალური აქცენტების გასაძლიერებლად ან, უმთავრესად, ადგილობრივი იერსახის მისანიჭებლად გამოიყენება უმეტესად იმ შენობებში, რომლებიც ავანგარდული ტენდენციებისა და „ქართული სტილის“ სინთეზის მცდელობის მაგალითებს გვიჩვენებენ: ტუბერკულიოზის ინსტიტუტი (1930 წ.), თბილისის კანის სნეულებათა ინსტიტუტი (1930 წ.), საცხოვრებელი სახლები წერეთლის პროსპექტისა და ევდოშვილის ქუჩების გადაკვეთაზე,

პ.მელიქიშვილისა და მ.კოსტავას ქუჩების გადაკვეთაზე, „ზარია ვოსტოკა“-ს რედაქციის შენობა (1930 წ.) და სხვ. (მანია, 2013:244; ამაშუკელი, 2019:197). თუმცა ბათუმის ამ ექსპერიმენტულ შენობებში, ადგილობრივი იერის მისანიჭებლად გამოყენებული ღიობთა მკვეთრად შეისრული, მახვილწვერიანი, თითქოს „აღმოსავლური“ ყაიდის თაღოვანი ფორმები საფასადო დეკორის არაორგანულ, მექანიკურად ჩანერგილ „უცხო“ ელემენტად აღიქმება და ვერ უზრუნველყოფს ფასადის მხატვრული მთლიანობის შეგრძნებას.

ამდენად, ზემოთ განხილულ საცხოვრებელ ნაგებობს გამოარჩევს საერთო ნიშნები - კიბის უჯრედთა რიზალიტების ვერტიკალის ხაზგასმა, შენობის შეტეხილი აბრისი, ფასადის ღიობების მკაფიო რიტმული სტრუქტურა, სარკმელთა შეისრული ფორმების გამოყენება და ქართული სახლთმშენებლობის ტრადიციული ელემენტის - აივნების უგულვებელყოფა.

წმინდა სევერიანე აჭარელის ქ.N63, 65, 67-ში (მაიაკოვსკის N55/6; 55/8) 1927 წელს, მთავარნავთობმომმარაგებელი სამმართველოს საცხოვრებელი კვარტლისთვის აშენებული სახლები გამოირჩევა განსხვავებული საფასადო გადაწყვეტით. სწორკუთხა გეგმარების ნაგებობებს გამოარჩევს ფასადთა სიმეტრიული სტრუქტურა, სადარბაზო ბლოკების ცენტრალურ ღერძზე განთავსება, ბრტყელზედაპირიანი პილასტრებით დაყოფილი ვერტიკალური სეგმენტების ფენესტრირება ფართო სწორკუთხა ღიობებითა და შუშაბანდებით. ფასადის სტანდარტულ, ერთფეროვან დეკორს ქმნის სწორხაზოვანი ღიობები, სარკმლის ქვედა მართკუთხა პანელები, პილასტრთა დამაკავშირებელი ჰორიზონტალური თავსართები, საუწყებო სიმბოლოებითა და აგების თარიღით აღნიშნული თაღოვანი ფრონტონი პარაპეტის ცენტრში. ნაგებობის ოთხივე ფასადი სიმეტრიულია, ქუჩისპირა, ეზოსა და გვერდითი ფასადები ერთმანეთის იდენტურია. არც ერთ მათგანს არ გააჩნია ლოჯია-აივნები. სივრცესთან კონტაქტის თვალსაზრისით დიდი როლი უჯრედებად დაყოფილი ფრამუგების მქონე ფართო ფანჯრებსა და შუშაბანდებს ენიჭება. თვალსაჩინოა შენობების სტანდარტული კომპოზიციური გადაწყვეტა, ღიობების სიმრავლე, ერთფეროვანი რიტმული სეგმენტაცია, დეკორის სისადავე და ავანგარდული კუნსტრუქტივისტული მიმართულებისათვის დამახასიათებელი ფართო ღიობებით კედლის სიბრტყეთა შემსუბუქების ტენდენცია. ასეთი გადაწყვეტის შედეგად აღნიშნული საცხოვრებელი სახლები, ისევე როგორც კონსტრუქტივიზმის გამოძახილით აგებული სხვა შენობები, ძალიან მალე მოექცა კრიტიკის ქვეშ. გასული საუკუნის 30-იან წლების ერთ-ერთ პუბლიკაციაში აღნიშნავდნენ, რომ „ცხოვრებამ არ გაამართლა არც ასკეტურ-კონსტრუქტივისტული სტილი, სახლი-კოლოფები, ყოველგვარი მორთულობის გარეშე, ეს იყო მომჭირნეობის ეკონომიის ცუდად გაგების

შედეგი. ერთხანს არქიტექტორები გაიტაცა მინების ზედმეტად გამოყენებამ. ნავთობვაჭრობის ბათომის განყოფილებების მუშათა სახლებს იმოდენა ფანჯრები აქვთ, რომ კედელი აღარც მოჩანს და მდგმურებს საწოლის ან შკაფის დასადგმელი ადგილი ვერ უნახავთ“ (ინგა: 1936: გაზეთი „მუშა“, 12.02. 1936).

მიუხედავად ასეთი კრიტიკული შეფასებებისა, აღნიშნული ნაგებობები შეიძლება მივიჩნიოთ ავანგარული ტენდენციების გამოვლენის ერთგვარ ექსპერიმენტულ ნიმუშებად, როგორც კომპლექსური განაშენიანების შექმნის, ასევე, ფასადების კონსტრუქტივისტული გადაწყვეტისა და ტიპობრივი სექციების გამოყენების თვალსაზრისით.

ამავე პერიოდის ბათუმში განხორციელებული საბინაო სამშენებლო პროექტებიდან, კომპლექსური განაშენიანებისა და ტიპობრივი სექციების განვითარების თვალსაზრისით, საყურადღებოა რკინიგზის მუშათა საცხოვრებელი კვარტალი ა.პუშკინის, 26 მაისისა და ვაჟა ფშაველას ქუჩებზე (პუშკინის №59, 61, ვაჟა ფშაველას ქ. №80 და 26 მაისის ქ. №65).

1927 წელს აგებული, გარკვეული ინტერვალით განთავსებული ოთხი ორსართულიანი საცხოვრებელი სახლი განლაგებულია შიდა ეზოს გარშემო. ორი კორპუსის მდებარეობს ა.პუშკინის, ხოლო თითო ვაჟა-ფშაველასა და 26 მაისი ქუჩების მხარეს. შენობების ფასადსა და ქუჩის პერიმეტრის ხაზზე გავლებულ ღობეს შორის მცირე გამწვანებული კურდონერებია მოწყობილი. კვარტალი წარმოადგენდა ღობითა და შენობებით ფლანკირებულ შიდა ეზოს, რომელშიც მოხვედრა სადარბაზოებისა და ქუჩის კუთხეში გახსნილი კარიბჭეებიდან იყო შესაძლებელი. ოთხივე ნაგებობას ახასიათებს წაგრძელებული გეგმარება, ტეხილი საფასადო სტურქურა, ცენტრალური სადარბაზო ბლოკის აქცენტირება, შეწყვილებული ფანჯრების ფენესტრაცია ფასადის მთელ ჰორიზონტალზე, თავშეკავებული დეკორატიული შემკულობა. ასევე, საერთო ნიშანია კიბის უჯრედის მომნიშვნელი ვერტიკალის ხაზგასმა დამაგვირგვინებელი, თარიღისა და საბჭოთა სიმბოლოების აღმნიშვნელი სამსაფეხურიანი ფრონტონით. მთავარი ფასადის ძირითად დეკორს შეადგენს ფართო სწორკუთხა ღიობების პროფილირებული ძირები და თავსართები, ხორკლიან ზედაპირიანი იმპოსტების მქონე ნახევარსაპირეები და მათი გამაერთიანებელი ჰორიზონტალური სარტყელი. ანალოგიური დეტალებითაა შემკული შენობის გვერდითი ფასადებიც. ეროვნული არქიტექტურით შთაგონებული მოტივია ლილვოვანი პილასტრებით, იმპოსტებით, ნახევარწრიული თალებით მოჩარჩოებული და რკალურ ტიხრებიანი ფრამუგებით დამშვენებული სადარბაზოს ვიწრო და მაღალი სარკმლები. ეზოს ფასადის გამომსახველი დეტალია ლითონის

მოაჯირებიანი ლოჯია-აივნები,³⁵¹ წრიული ბოძებით დაბოლოებული დაბალი კიბის რკალური მოაჯირები. შენობის დამახასიათებელი ნიშანია ბინების სექციური განთავსება სადარბაზოს უჯრედის ორივე მხარეს, ასევე მოზაიკური ზედაპირის მქონე კიბის საფეხურები სადა, მოქლონიანი შეერთების რკინის მოაჯირებით. ამდენად, ქალაქის აღნიშნულ ქუჩებზე, იდენტური გეგმარებისა და ვიზუალური იერსახის მქონე საცხოვრებელი სახლებიც კომპაქტური მუშათა დასახლების მაგალითს გვიჩვენებს.

1930 წელს ნავთობგადამამუშავებელი ქარხნის (ბნქ) ტერიტორიაზე განხორციელებული პროექტები, საცხოვრებელი სახლების გარდა, შეიცავდა კულტურულ-საყოფაცხოვრებო მომსახურების დაწესებულებებს, რომელთაც ახასიათებდა საცხოვრებელი სახლების ქუჩის გასწვრივ და კვარტლის შიგნით თავისუფალი განთავსების პრინციპი (არქიტექტორი გაუზნერი). სამსართულიანი, წაგრძელებული მოცულობის ნაგებობათა ფასადებს ახასიათებს უკიდურესი სისადავე. ერთფეროვნების გასაწინააღმდეგოდ ზოგიერთი შენობის კუთხის ნაწილები ოთხსართულადაა გადაწყვეტილი. ფასადის ჰორიზონტალური დანაწევრება გამოხატულია სწორკუთხა შეწყვილებული კარ-ფანჯრების რიტმითა და ფანჯრის ქვედა და ზედა ხაზთან გავლებული მარტივი პროფილის სარტყელთა დინებით. ფასადის გამომსახველობას განსაზღვრავდა მინიმალისტური დეკორი, ღიობებისა და სიბრტყის ზედაპირების რიტმული მონაცვლეობა, აივნებისაგან წარმოქმნილი დაცემული ჩრდილების დინამიკა (ჯანბერიძე, 1971: 51).³⁵² დღეს ეს შთაბეჭდილება და ავტორისეული ჩანაფიქრი (არქიტექტორი: გაუზნერი) მთლიანად დაკარგულია უსახური მიშენებების შედეგად.

გარდა, აღნიშნული, ლოკალურად ჩამოყალიბებული საცხოვრებელი კომპლექსებისა, ძველი ქალაქის უბნებში აშენდა კონსტრუქტივიზმის პრინციპებს დაქვემდებარებული ნაგებობები, რომლებიც ზომიერი მასშტაბებითა და მოკრძალებული დეკორით ორგანულად შეერწყა ისტორიულ ურბანულ ქსოვილს. ქუჩების გადაკვეთაზე შენობის განთავსების შემთხვევაში აპრობირებულ მეთოდს წარმოადგენდა ჩამოკვეთილი წახნაგოვანი კუთხის აქცენტირება დამაგვირგვინებელი ლავგარდანით, ხშირ შემთხვევაში სამსაფეხურიანი სადა პარაპეტით,

³⁵¹ კიბის უჯრედთან მდებარე ანალოგიური, საერთო სარგებლობის აივანი, ასევე კიბის ანალოგიური ფორმები გვხვდება ამავე პერიოდის ბათუმის სხვა საცხოვრებელ სახლებშიც. ზოგჯერ აივნების ფართობი იმდენად მცირეა, რომ შეუძლებელია მისი გამოყენება. (მაგ. საცხოვრებელი სახლი წერეთლის ქ. N 2. არქ. დ. კლიმენჩენკო. 1929).

³⁵² საცხოვრებელ კორპუსები შედგება ორი და სამ ოთახიანი რიგითი და გვერდითი ბინების სექციებისგან საშუალო ფართობით 45 კვ.მ; 55 კვ.მ). ბინებს არ გააჩნდა აბაზანები, ლოჯიები და სამეურნეო-ყოფითი მომსახურების ვერანდები.

რომელზეც წარმოდგენილი იყო საბჭოთა სიმბოლოები და აგების თარიღი (საცხოვრებელი სახლები ნ.ბარათაშვილისა და სტ.ზუბალაშვილის ქუჩების კუთხეში - 1929წ., პ.მელიქიშვილისა და მ.აბაშიძის ქუჩების კუთხეში, წერეთლის ქუჩაზე - 1929 წ., არქიტ. დ.კლიმენჩენკო, ლ.ასათიანისა და ფარნავაზ მეფის ქუჩების გადაკვეთაზე - 1935 წ.). შენობების კომპოზიციურ გადაწყვეტას ახასიათებს ტეხილი, ზოგჯერ საფეხურებრივი აბრისი, ღიობების რიტმს დაქვემდებარებული სადა საფასადო სიბრტყეები, მარტივი ფორმის ლითონის ან შელესილი მოაჯირების მქონე აივნები, კიბისა და სადარბაზოს ვერტიკალური შემინული უჯრედი, ფასადის ფენესტრირება განიერი სწორკუთხა ფანჯრებით. ზოგიერთ მათგანს გამოარჩევს მოცულობებისა და ფანჯრის ღიობების ჰარმონიული პროპორციული თანაფარდობა, ნათელი რიტმული სტრუქტურა და კომპოზიციური გადაწყვეტის სიცხადე.

კონსტრუქტივიზმის პრინციპებით აგებულ შენობებს შორის გეომეტრიული მოცულობების ცვალებადობით, საფეხურისებრი სტრუქტურითა და კუთხის ნაწილის ორიგინალური გადაწყვეტით გამოირჩეოდა კ.გამსახურდიასა და ვ.გორგასლის (ლენინისა და ცხაკაიას) ქუჩების კუთხეში მდებარე, ინჟინერ ცუკანოვის პროექტით 1929 წელს აგებული ორსართულიანი საცხოვრებელი სახლი. შენობის გეგმარება და აბრისი კუთხის გამოვლენას ემსახურება, რომელიც ტერასით დასრულებული პირველი სართულის შეტეხილი კუთხით, გვერდითი ფრთების შეერთების ადგილითა და მათი შემკვერელი მაღალი სწორკუთხა მოცულობითაა აღნიშნული. კიბის უჯრედი გამოყოფილია ვერტიკალური შემინული ღიობებით. შენობის რაფინირებული პროპორციები, სხვადასხვა მოცულობისა და სიმაღლის სეგმენტთა შეტეხვის პრინციპი ხაზს უსვამს ფასადის დინამიკურ სტრუქტურას. მინიმალისტური საფასადო დეკორი, ლითონის სადა, მარტივცხაურებიანი აივნები, სწორკუთხა ღიობები, ვერტიკალური ბლოკების ზედა ნაწილში განთავსებული წაგრძელებული მართკუთხა ფორმის ღრმა პანელები ხაზს უსვამს ნაგებობის ტექტონიკურობას და სრულ ჰარმონიაშია გეომეტრიული მოცულობებით წარმოდგენილი ფასადის გადაწყვეტასთან. შენობის დღევანდელ სახეს აკნინებს არაპროფესიულად განხორციელებული რეკონსტრუქციები (გვიანდელი დაშენებებითა და კომერციული მიზნით გაჭრილი უსისტემო ღიობები). ნაგებობა, თავისი ზომიერი სიმაღლით, მწყობრი მოცულობით ორგანულად ერწყმის ისტორიულ ურბანულ ქსოვილს და განსაზღვრავს ქუჩის ამ მონაკვეთის მასშტაბს. მიუხედავად ვიზუალური მიმზიდველობისა, შენობის გეგმარება ვერ ქმნიდა კომფორტულ საცხოვრებელ პირობებს, რაც, ძირითადად, განპირობებული იყო სექციაში შემავალი ბინების დიფერენცირებული გეგმარებით, ბინათა ქსელში

დამხმარე სადგომების პრიმიტიული ჩაჭედვით და სამეურნეო ყოფითი აივნებისა და ვერანდების უგულვებელყოფით (ჯანბერიძე, 1971:54).

კონსტრუქცივისტული მიმართულების ნიმუშია 1930 წელს, არქიტექტორ დ.კლიმენჩენკოს პროექტით აგებული სამსართულიანი საცხოვრებელი სახლი ვაჟა-ფშაველას (მარქსის) და სტეფანე ზუბალაშვილის (კალინინის) ქუჩების გადაკვეთაზე (N50/N32). ნაგებობას გამოარჩევს ზომიერ პროპორციები, სრულიად სადა კედლის სიბრტყეები, ღიობებით დაყოფილი და მცირედ შეტეხილი ფასადების ვერტიკალური სეგმენტები, შენობის კუთხის ნაწილის მოცულობითი გადაწყვეტა - კიბის უჯრედის მაღალი, ვიწრო შემინული ღიობები, მსუბუქი, ლითონის მოაჯირებიანი აივნები და დამაგვირგვინებელი პარაპეტი, რომელზეც გამოსახულია აგების თარიღი და საბჭოთა სიმბოლოები. ნაგებობის კუთხის ნაწილის აქცენტირება, კიბის შეტეხილი უჯრედის ვერტიკალური ღიობებით წარმოდგენა, სწორკუთა რიზალიტებითა და ტეხილი ფორმებით განვითარებული ფასადის დინამიკური სტრუქტურა ამ ტიპის საცხოვრებელი სახლების დამახასიათებელი ნიშანია (ჯანბერიძე, 1971:54).

ანალოგიური გადაწყვეტა ახასიათებს ზ.გორგილამის, 26 მაისისა და პ.მელიქიშვილის ქუჩების გადაკვეთაში მდებარე, 1931-1932 წლებში აშენებულ ოთხსართულიან საცხოვრებელ სახლს, რომლიც თითქმის მთელ კვარტალს მოიცავს. 1920-1930-იანი წლების ბათუმის განაშენიანებაში აღნიშნული საცხოვრებელი სახლი ყველაზე მაღალ, მასშტაბურ შენობას წარმოადგენდა. დ.კლიმენჩენკოს პროექტით აგებული ოთხმოცბინიანი სახლის განუწყვეტელი ფრონტი სამი მხრიდან ერტყმის კვატალს. სრულიად სადა ფასადების ერთფეროვნების დასაძლევად, არქიტექტორი ვერტიკალური სეგმენტების ტრადიციული „შეტეხვის“ პრინციპს მიმართავს. შეტეხილი ფორმების ცვალებადობა, ღიობებისა და აივნების რიტმი, კიბის უჯრედის ვერტიკალური შემინული მოცულობები განსაზღვრავს ფასადების დინამიკურ სტრუქტურას. ზ.გორგილამის ქუჩისკენ მიმართული მთავარი ფასადის ცენტრი აღნიშნულია ღრმა, მაღალი ნიშითა და განიერი კიბეებით. ნაგებობას მნიშვნელოვანი როლი ენიჭება განაშენიანების ხასიათისა და ქუჩის ამ მონაკვეთის მასშტაბის განსაზღვრაში. ამ სახლის არქიტექტურაში თითქმის მთლიანად გამოიხატა მაშინდელი ბათუმის საცხოვრებელი სახლის დამახასიათებელი ნიშნები: ოთახების ორმხრივი განლაგება, ყოველი ოთახისათვის დერეფანში ცალკე გამოსასვლელის მოწყობა (სხვადასხვა ოჯახების შესახლებისათვის), სანკვანძის პრიმიტიულობა (აბაზანა ჯერ იშვიათადაა), აივნები მხოლოდ ქუჩის მხარეს, სამეურნეო-ყოფითი ვერანდების უქონლობა. დეკორაციული მორთულობის გარეშე წარმოდგენილი ფასადების სადა არქიტექტურაში გამონაკლისია პარაპეტის შემკულობა დამატარილებელი წარწერითა და ნამგალისა და უროს გამოსახულებებით. გეომეტრიული მოცულობების

საშუალებით შენობის კუთხის აქცენტირება, კიბის უჯრედის ლენტის გამოვლენა ნაგებობის წამყვანი, მაგრამ უპრეტენზიო კონსტრუქტივისტული ელემენტია, რომელიც არა მარტო კონსტრუქტივიზმის, არამედ 1930-იანი წლების შუა ხანების პოსტკონსტრუქტივიზმის სტილის შენებობებშიც გვხვდება (ჯანბერიძე, 1971:55-56.).

ბათუმის გარეუბნებში აიგო კიდევ უფრო სადა და მარტივი “კონსტრუქციული” ფორმებით წარმოდგენილი შენობები (ძმები ნობელების ქ. N43), რომელთა მთავარი ფასადების შემკულობა ეფუძნება სადარბაზოს რიზალიტების ვერტიკალური და გადახურული აივნებითა და ფართო სწორკუთხა ფანჯრებით ფენესტრირებული ჰორიზონტალური სიბრტყეების მონაცვლეობას. სრულიად სადა ფასადების მინიმალისტურ დეკორს სართულებშორისი ბრტყელზედაპირიანი სარტყელები, ასეთივე კარნიზი, ფანჯრის ვიწრო პროფილირებული ძირები შეადგენს. რიზალიტების პარაპეტის მონაკვეთი სავარაუდოდ არ შეიცავდა საბჭოთა სიმბოლიკის გამოსახულებებს. ნიშანდობლივია ის, რომ ნაგებობათა „ეზოსკენ“ მიმართულ გრძივ ფასადზე უარყოფილია რიზალიტები და შეტეხილი აბრისები, აივნების სისტემა, ფასადის მთელ ფორნტს კი გასდევს პროფილირებული სარტყელი და სწორკუთხა ფანჯრების რიგი. ფასადების ასეთი ლაკონური, მინიმალისტური გადაწყვეტა შენობის ფუნქციური მხარის გამოვლენას ემსახურება.

1930–იანი წლების შუა ხანებიდან, სტილის აკრძალვის შემდეგ, კონსტრუქტივიზმის პრინციპები თანდათან ადგილს უთმობს პოსტკონსტრუქტივიზმისა და საბჭოთა კლასიციზმის ტენდენციებს. ჯერ კიდევ კონსტრუქტივიზმისათვის აპრობირებული ფორმების გამოყენებით ნაგები საცხოვრებელი სახლების ფასადებზე ჩნდება დეკორატიული ელემენტები ფანჯრის ჰორიზონტალური თავსართები, გეომეტრიულ მოტივებიანი და გოფირებული პანელები. ასეთია 1935 წელს აგებული საცხოვრებელი სახლი ვ.გორგასლის, ლ.ასათიანისა და ფარნავაზ მეფის ქუჩების გადაკვეთაში. სამ ქუჩაზე მდებარე შენობის ფრონტი კონსტრუქტივიზმის აპრობირებული ფორმებითაა განვითარებული. არქიტექტორი მიმართავს კუთხის წახნაგისა და სადარბაზოს ბლოკების ვერტიკალურ აქცენტირებას, ფასადების სეგმენტების „შეტეხვის“, ღიობებისა და აივნების რიტმული განთავსების ხერხებს. ფასადის ერთგვაროვან, რამდენადმე მონოტონურ სტრუქტურას გარკვეული დინამიკას მატებს დეკორატიული ელემენტები, კუთხის საფეხურებიანი პარაპეტი საბჭოთა სიმბოლიკითა და აგების თარიღით.

ამავე პერიოდის ბათუმის არქიტექტურულ იერსახეს ქმნიდა ინტერნაციონალური ხასიათის მეტ-ნაკლებად ტიპური, კონსტრუქტივიზმის სტანდარტული მხატვრული ხერხებით გადაწყვეტილი ურბანული უბნები, რომელთა შორის აღსანიშნავი იყო ი.გოგებაშვილის

ქუჩის აწ უკვე სრულიად რეკონსტრუირებული განაშენიანება (1930 წელი), საცხოვრებელი სახლი ა.პუშკინის ქუჩაზე და სხვ., რომლებიც მსგავსებას იჩენს საბჭოთა კავშირის ქალაქების მსგავს კონსტრუქტივისტულ შენობებთან.

დასკვნა. საბჭოთა სახელმწიფოს ჩამოყალიბების პირველ ეტაპზე ხელოვნების მიზნებსა და ამოცანებს იდეოლოგიურ მოთხოვნებზე მორგებული ინტერნაციონალური კულტურის შექმნის სურვილი განაპირობებდა, რაც სხვადასხვა ტრადიციებზე აღმოცენებული მრავალეროვანი სახელმწიფოსთვის დიდ სირთულეს წარმოადგენდა. არქიტექტურაში ახლებური გემოვნების სტილის მოთხოვნებთან ერთად, სახეზეა წინარე ეტაპიდან მომდინარე რომანტიზირებული, ეროვნული იდენტობის გამომხატველი ტენდენცია, რომელიც ახალ ფუნქციონალურ მიმართულებასთან - „კონსტრუქტუვიზთან“ შედარებით, უფრო ხანგრძლივ პერიოდში განვითარებადი აღმოჩნდა. თბილისის არქიტექტურაში XX საუკუნის მოდერნისტულ მოვლენებთან (ბაუჰაუზი, ინტერნაციონალური სტილი) თანაზიარი და რუსული ფენომენის გამოძახილი კონსტრუქტივიზმი, გავრცელების ხანმოკლე პერიოდის მიუხედავად, საყურადღებო შენობების შექმნით წარმოჩნდა (მანია, 2013:238).

1920-1930-იანი წლების მოდერნისტულ არქიტექტურაში გამოირჩევა მსხვილი მასშტაბის, მდიდარი სამკაულის და მკაფიო ინდივიდუალური სახის მქონე, შუა საუკუნეობრივი დეკორით შთაგონებული საზოგადოებრივი შენობები (საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მთავარი კორპუსი, არქიტ. ნ.სევეროვი, 1929; კინოსტუდიის მთავარი შენობა, არქიტ. მ.ბუზოლლი, 1927 წ.) და წმინდა კონსტრუქტივისტული ნაგებობი, რომელთაც ახასიათებთ მასათა დინამიკური ურთიერთმიმართება, მსხვილი მასშტაბი, გაზრდილი პროპორციები, ვერტიკალური და ჰორიზონტალური ფორმების კონსტრასტი: თბილისის ელექტროქვესადგური, არქიტ. ა.კალგინი, მ.მაჭავარიანი, 1924 წ.; პურის ქარხანა, არქიტ. ი.ნესტეროვი, 1928 წ.; „ზარია ვოსტოკა“-ს რედაქციის შენობა, არქიტ. დ.ჩისლიევი, 1929 წ.; დღეს აღარ არსებული კავშირგაბმულობის სახლი, არქიტ. კ.სოლომონოვი, 1932 წ. და სხვ. (მანია, 2013:238).

1920-1930-იანი წლების „ქართული სტილის“ კონსტრუქტივისტული ნიმუშები, ფუნქციონალური არქიტექტურისათვის დამახასიათებელ სადა, მკაცრ ფორმებთან ერთად, შეიცავენ ისტორიული არქიტექტურის ადგილობრივი სივრცითი აზროვნებით განპირობებულ ელემენტებსა და ფორმებს (კოშკის მოტივი, ციხე-სიმაგრეებისათვის დამახასიათებელი ქონგურები, სადა ნახატის მქონე შეკიდული აივნები, სხვადასხვა ფორმის თალები და სხვ. (მანია, 2013:245-248; ამაშუკელი, 2019:187-198). ქართული ტრადიციული არქიტექტურისა და კონსტრუქტივიზმის ელემენტების სინთეზის ნიმუშია ე.წ. ტრამვაის მუშათა საცხოვრებელი სახლები (დავით

აღმაშენებლის და გ.ცაბაძის ქუჩების გადაკვეთა, არქიტ. დ.ჩისლიევი, 1926) (მანია 2013: 237-251). ამასთანავე, 1920-1930-იანი წლების მიჯნაზე აშენებული, მხატვრული თვალსაზრისით კონსტრუქტივიზმთან ახლოს მდგომი, დიდი საცხოვრებელი სახლების ჯგუფი (ბანკის მუშაკთა საცხოვრებელი სახლი დ.ჭონქაძის ქუჩაზე, არქიტ. გ. ტერ-მიქელოვი, 1929 წ.; საცხოვრებელი სახლი ქიაჩელის ქუჩაზე, არქიტ. ნ.სევეროვი, 1931 წ.) სიახლოვეს პოულობს ამავე პერიოდის რუსული, უკრაინული თუ ბელორუსული საცხოვრებლების არქიტექტურასთან. თბილისის ე.წ. „სპეციალისტების“ სახლის კომპლექსის შემადგენელი შენობების (არქიტ. ა.ნიკოლაიშვილი და მ.შავიშვილი, 1932-1935) არქიტექტურული მორთულობა გამოძახილს პოვებს 1920-1930-იანი წლების საბჭოთა ავანგარდის არქიტექტურასთან. ამდენად, თბილისური კონსტრუქტივისტული შენობები გამოირჩევა მრვალფეროვნებით, ისინი შეიცავენ როგორც ტრადიციული არქიტექტურის, ასევე Art Deco-ს, ექსპრესიონიზმის და სხვა სტილისტურ ელემენტებს (მანია 2013: 247-248).

1920-იანი წლების ბათუმის საცხოვრებელი სახლების არქიტექტურაში კონსტრუქტივისტული პრინციპების ფართოდ დამკვიდრება შესაძლოა ბათუმისადმი, როგორც თანამედროვე სამრეწველო ქალაქისადმი ოფიციალური ხელისუფლების დამოკიდებულებით იყო განპირობებული. ცხადია, რომ ამ პერიოდის ბათუმში მოღვაწე არქიტექტორების (გაუზნერი, დ. კლიმენჩენკო, ცუკანოვი და სხვ.) მიზანს არ წარმოადგენდა ეროვნული მემკვიდრეობის შემოქმედებითი ათვისება და მოდერნიზაცია, რადგან ბათუმი ამ პერიოდისათვის წარმოადგენდა მუშათა ქალაქს, რომლის იერსახეს, ძირითადად, ქმნიდა ახალი მოდერნისტული არქიტექტურა თავისი კომპლექსური დასახლებებითა და ახლებური ვიზუალის მქონე საცხოვრებელი სახლებით.

წარმოდგენილი ნიმუშების მაგალითზე ბათუმის არქიტექტურაში უპირატესობა ენიჭება კონსტრუქტივიზმის იმ ნაკადს, რომელშიც ნაკლებად ჩანს ეროვნული და მოდერნისტული ტენდენციების სინთეზი. ბათუმის კონსტრუქტივისტულ შენობებში რომანტიზირებული ელემენტები (ნახევარწრიული და ისრულთაღოვანი ღიობები, დაყრდნობილი ხის აივნები) მხოლოდ ერთეულ ნიმუშებში (საცხოვრებელი სახლი წმ.სევერიანე აჭარელის, ა.პუშკინის ქუჩებზე) გვხვდება. ეროვნული მოტივების მოკრძალებულად გამოყენების მიუხედავად, ეს ნაგებობები ეროვნული და კონსტრუქტივისტული ფორმების შერწყმის ექსპერიმენტული ქმნილებებია. ბათუმის შენობებისათვის უპირატესად დამახასიათებლებელია „ინტერნაციონალური“ მიმართულების კონსტრუქტივისტული ტენდენციები, რომელიც ემყარება სადა, ლაკონური, გეომეტრიული, ვერტიკალურ-ჰორიზონტალური მოცულობებისა და ფორმების დინამიკას.

ქალაქის განაშენიანების ჩამოყალიბებული კამერული მასშტაბის გათვალისწინებით, ბათუმის არქიტექტურულ ნიმუშებს გამოარჩევს მეტ-ნაკლებად ზომიერი მასშტაბი, სიმკაცრე, სისადავე, გეომეტრიულობა, ლაკონურობა, ფასადის ტეხილი აბრისებისა და გეომეტრიული სეგმენტების დინამიკური სტრუქტურა, კედლის სადა, გლუვი სიბრტყეების ფენესტრაცია სწორკუთხა, თაღოვანი და ისრული ფორმის ღიობებით, სადარბაზოსა და კიბის უჯრედთა მომნიშვნელი ვერტიკალური ღერძის აქცენტირება, აივნების მოქლონიანი შეერთების რკინის სადა ნახატის ან შელესილზედპირიანი მოაჯირები. თითქმის ყველა მათგანის სახასიათო დეტალია ფასადის კომპოზიციური ღერძის აღნიშვნა საბჭოთა სიმბოლოებით (საუწყებო ემბლემები, ხუთქიმიანი ვარსკვლავი, ნამგალი, ურო).

ბათუმის ნიმუშებისაგან განსხვავებით, თბილისის კონსტრუქტივისტულ არქიტექტურაში ადგილობრივი ტრადიციების გავლენა, ასევე, გამოხატულებას ჰპოვებს, ძველთბილისური საცხოვრებელი სახლის ფორმებით ნასაზრდოები, ეზოსპირა ხის აივნების კონსტრუქტივისტულ გააზრებაში (მანია:2013:245). ბათუმის საცხოვრებელი ნაგებობებში კი თითქმის უარყოფილია ეზოსპირა აივნებიანი ფასადების ტრადიცია. საცხოვრებელი სახლების ფასადებზე შედარებით იშვიათია ტერაზიტული ლესვის გამოყენების მაგალითები.

ბათუმის საცხოვრებელი სახლები გამოირჩევა კომპლექსური ან ურბანული კვატალური განაშენიანების თვალსაზრისით და დიდ როლს თამაშობს ქალაქგეგმარებითი სივრცითი სტრუქტურის შექმნაში. მთელი კვარტლის მასშტაბის განმსაზღვრელი ყველაზე მაღალსართულიანი შენობებიც ამ სტილის პრინციპებითაა გადაწყვეტილი, რაც „ბათუმური კონსტრუქტივიზმის“ ფასეულობას წარმოადგენს. ეს ნაგებობები, ისევე, როგორც თბილისის და საქართველოს სხვა ქალაქების (აბასთუმანი, წყალტუბო, ბორჯომი და სხვ.) ნიმუშები, თავისი მხატვრულ-არქიტექტურული ღირებულებებით, ქართული კულტურის მეტად საინტერესო ისტორიული ეტაპის განუყოფელი ნაწილია.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. ამაშუკელი, 2019: - ამაშუკელი თ., არქიტექტურის პოლიტიკური კონტექსტი (1921-1956 წლების თბილისის არქიტექტურის მაგალითზე), სადოქტორო ნაშრომი, აპოლონ ქუთათელაძის სახელობის თბილისის სახელმწიფო სამხატვრო აკადემია, თბილისი, 2019.
2. ბერიძე, 1955: - ბერიძე ვ., ქართული საბჭოთა არქიტექტურის ისტორია, „ქართული ხელოვნება“, ტ. 4, საქართველოს სსრ მეცნიერებთა აკადემიის გამომცემლობა, თბილისი, 1955, გვ. 61-100.

3. გენგიური, 2011: - გენგიური ნ., კონსტრუქტივიზმი და 1920-იანი წლების ქართული არქიტექტურა, კრებული „სახელოვნებო პროცესები 1900-1930“, შოთა რუსთაველის თეატრისა და კინოს სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა „კენტავრი“, თბილისი, 2011, გვ. 207-226.

4. თუმანიშვილი, 2014: - თუმანიშვილი დ., კვლავ „უხერხული მემკვიდრეობის“ გამო, ჟურნალი „აკადემია“, № 3, აპოლონ ქუთათელაძის სახელობის თბილისის სახელმწიფო სამხატვრო აკადემია, თბილისი, 2014, გვ. 5-20.

5. თუმანიშვილი, 2019: - თუმანიშვილი დ., საბჭოური არქიტექტურის გაგებისათვის, ჟურნალი „აკადემია“, № 7, აპოლონ ქუთათელაძის სახელობის თბილისის სახელმწიფო სამხატვრო აკადემია, თბილისი, 2019, გვ. 16- 28.

6. ინგა, 1936: - ინგა, ვაშენოთ ჩქარა, ლამაზად და იაფად, გაზეთი „მუშა“, 12. 02. 1936.

7. მანია, 2013: - მანია მ., მოდერნიზმი თბილისის არქიტექტურაში, „საქართველოს სიძველენი“, N16, გ. ჩუბინაშვილის სახელობის ქართული ხელოვნების ისტორიისა და ძეგლთა დაცვის კვლევის ეროვნული ცენტრი, თბილისი, 2013, გვ. 237-259.

8. მანია, 2013: - მანია მ., ბათუმის ინტურისტი-პოსტკონსტრუქტივიზმის გამორჩეული ნიმუში, „ბათუმი. წარსული და თანამედროვეობა“, IV, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ბათუმი, 2013. გვ.318-333.

9. ჯანზერძე, 1971: - ჯანზერძე ნ. “ქართული საბჭოთა არქიტექტურა - განვითარების გზა”, თბილისი, გამომცემლობა “ხელოვნება” 1971.

10. Хан-Магомедов, 1996:- Хан-Магомедов С., Архитектура советского авангарда.Книга первая . Проблемы формообразования.Москва: Стройиздат. 1996.

11. Хан-Магомедов, 2007:- Хан-Магомедов С., Моисей Гинзбург, Москва, изд. Фонд "Русский авангард", 2007

12. Гинзбург, 1928 : - Гинзбург М., Конструктивизм в архитектуре, Первая конференция общества современных архитекторов, 1928. <https://tehne.com/event/arhivsyachina/arhiv-sa-konstruktivizm-v-arhitecture-doklad-m-ya-ginzburga-1928>

ილუსტრაციები

სურ. 1-2. საცხოვრებელი სახლი. ზუბალაშვილის ქუჩა № 39

სურ. 3-4-5 . საცხოვრებელი სახლი. წმინდა სევერიანე აჭარელის ქუჩა № 55

სურ. 6-7. საცხოვრებელი სახლი შ. დადიანის ქუჩაზე

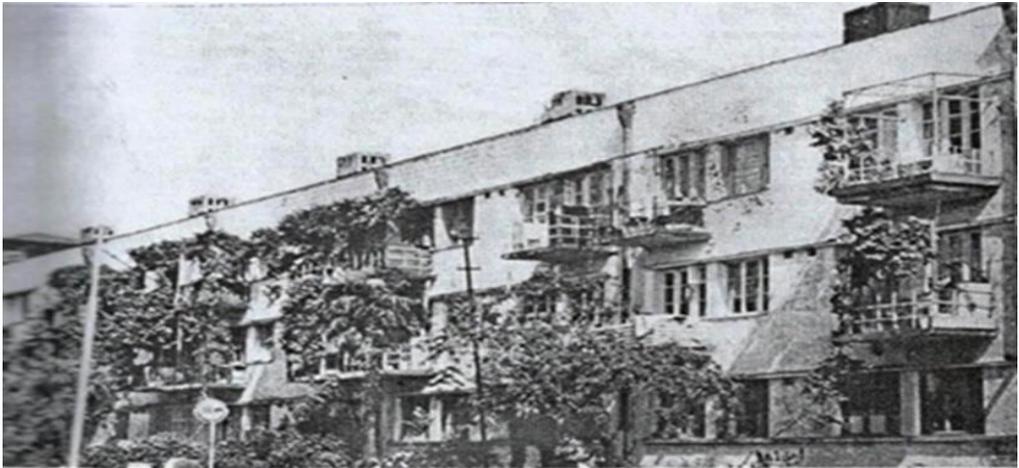

სურ. 8-9-10. საცხოვრებელი სახლები წმინდა სევერიანე აჭარელის ქუჩაზე (№№ 63, 65, 67)

სურ. 11. საცხოვრებელი სახლი. ა. პუმკინის ქუჩა № 61

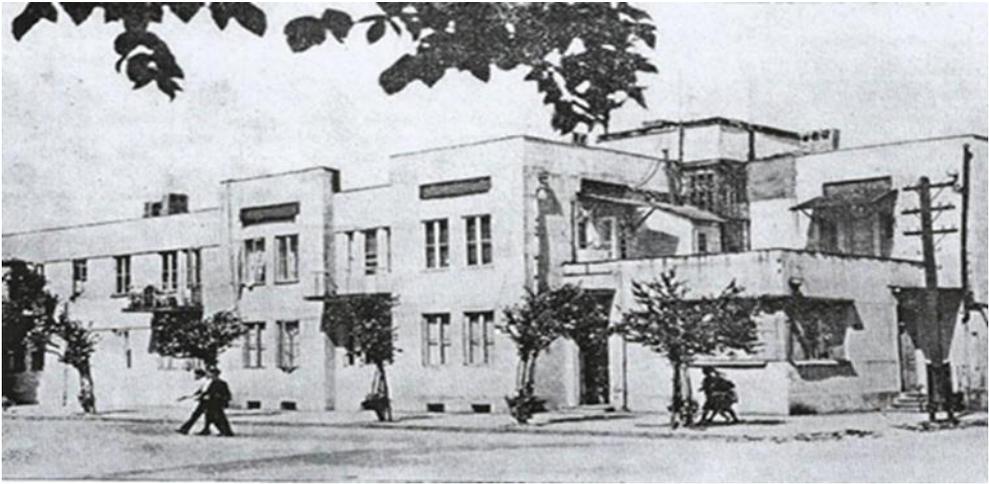
სურ. 12. ბათუმის ნავთობგადამამუშავებელი ქარხნის დასახლება

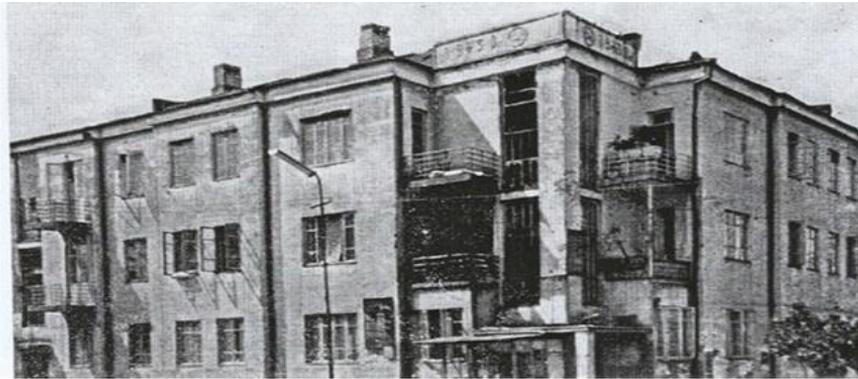
სურ. 13. საცხოვრებელი სახლი პ. მელიქიშვილისა და მ. აბაშიძის ქუჩების კვეთაში

სურ. 14. საცხოვრებელი სახლი ა. წერეთლის ქუჩაზე

სურ. 15. საცხოვრებელი სახლი კ. გამსახურდიასა და ვ. გორგასლის ქუჩების კუთხეში

სურ. 16. საცხოვრებელი სახლი ვაჟა-ფშაველასა და სტ. ზუბალაშვილის ქუჩების კვეთაში.

სურ. 17. საცხოვრებელი სახლი ზ. გორგილაძის, 26 მაისისა და პ. მელიქიშვილის ქუჩებზე

სურ. 18. საცხოვრებელი სახლი ვ. გორგასლის, ფარნავაზ მეფისა და ლუკა ასათიანის ქუჩებზე

განათლება / Education

Considering the Finnish Approach to the Issue of Establishing Tolerance towards Cultural Diversity in the Georgian Educational System

კულტურული მრავალფეროვნების მიმართ ტოლერანტობის დამკვიდრების საკითხისათვის ქართულ საგანმანათლებლო სივრცეში ფინური მიდგომის გათვალისწინებით

Naile Mikeladze

PhD in Philology, Senior Researcher
at Niko Berdzenishvili Institute,
Batumi Shota Rustaveli State University;
e-mail: naile.mikeladze@bsu.edu.ge
<https://orcid.org/0009-0008-7225-1067>

Abstract: In the paper, attention will be focused on the innovative methods and approaches applied by the world's leading countries. Globalization, technology development has put the world in front of the biggest challenges. The modern vision has somewhat changed the attitude of society and teenagers towards a number of issues. Each country is doing its best, trying to meet new challenges.

It is widely known that today, in the conditions of globalization and technological development, one of the fields that has faced a great challenge is education. The mission, purpose and priorities of education itself have changed. Accordingly, there was a need for transformation of education. In this regard, the Ministry of Education of Georgia is doing its best, but a number of issues still remain unsolved problems.

This and a number of other issues are discussed in the work presented, the analysis of which will help students to better manage the learning process and have goal-oriented results.

We think that the mentioned material will not lack interest, both for school and higher educational centers.

Key words: innovative approaches, Finnish educational system, literature, teaching and learning.

ნაილე მიქელაძე

ფილოლოგიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის
ინსტიტუტის მთავარი მეცნიერ-თანამშრომელი;

ელ-ფოსტა: naile.mikeladze@bsu.edu.ge

<https://orcid.org/0009-0008-7225-1067>

აბსტრაქტი: წარმოდგენილ მოხსენებაში ყურადღება გამახვილებული იქნება ინოვაციურ ხერხებსა და მიდგომებზე, რომელთაც მსოფლიოს წამყვანი ქვეყნები მიმართავენ. გლობალიზაციამ, ტექნიკის განვითარებამ მსოფლიო უდიდესი გამოწვევების წინაშე დააყენა. თანამედროვე ხედვამ გარკვეულწილად შეცვალა სოციუმის, მოზარდის დამოკიდებულება რიგი საკითხებისადმი. თითოეული ქვეყანა მაქსიმუმს აკეთებს, ცდილობს ფეხი აუწყოს ახალ გამოწვევებს.

საყოველთაოდაა ცნობილი, რომ დღესდღეობით გლობალიზაციისა და ტექნოლოგიური განვითარების პირობებში ერთ-ერთი სფერო, რომელიც დიდი გამოწვევის წინაშე დადგა – განათლებაა. შეიცვალა თავად განათლების მისია, მიზანი და პრიორიტეტები. შესაბამისად, გაჩნდა განათლების ტრანსფორმაციის საჭიროება. ამ მხრივ საქართველოს განათლების სამინისტრო მაქსიმუმს აკეთებს, თუმცა რიგი საკითხები, მაინც რჩება გადაუჭრელ პრობლემად.

ამდენად წარმოდგენილ ნაშრომში საუბარია ამ და სხვა რიგ საკითხებზე, რომელთა ანალიზი მსმენელებს დაეხმარება უკეთ მართონ საგაკვეთილო პროცესი და მიზანზე ორიენტირებული შედეგები ჰქონდეთ.

აღნიშნული მასალა ვფიქრობთ, ინტერესმოკლებული არ იქნება, როგორც სასკოლო ასევე უმაღლეს საგანმანათლებლო ცენტრებისათვის.

საკვანძო სიტყვები: ინოვაციური მიდგომები, ფინური საგანმანათლებლო სისტემა, ლიტერატურა, სწავლა-სწავლება.

ოდითგანვე მსოფლიოში საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობა, ხელოვნება, ლიტერატურა ჩვენი ქვეყნის, ერის, ისტორიულ წარსულს ასურათხატებდა და მსოფლიო ცივილიზაციათა ჭრილში ივანებდა. საგულისხმოა ისიც, რომ „კულტურა ჩვენ სახეს ქმნის და გავლენას ახდენს ჩვენს იდენტობასა და ქცევაზე. კულტურა ჩვენი არსებობის ფორმაა“ (ქამუშაძე, 2019: 3).

გლობალიზაციამ, ტექნიკის განვითარებამ მსოფლიო უდიდესი გამოწვევების წინაშე დააყენა. თითოეული ქვეყანა მაქსიმუმს აკეთებს, ცდილობს ფეხი აუწყოს ახალ გამოწვევებს, გამოცდებს, რომელიც

ტექნოლოგიათა ბუმმა გამოიწვია. დღესდღეობით „გლობალიზაციისა და ტექნოლოგიური განვითარების პირობებში ერთ-ერთი სფერო, რომელიც დიდი გამოწვევის წინაშე დადგა – განათლებაა. შეიცვალა თავად განათლების მისია, მიზანი და პრიორიტეტები. შესაბამისად, გაჩნდა განათლების სისტემების ტრანსფორმაციის საჭიროება“ ნინო იმნაიშვილი, <https://at.ge/2021/04/02/ganatileba-2> . დღეს, ამ მხრივ საქართველოში ბევრი რამ კეთდება. განათლების სამინისტრო მაქსიმუმს აკეთებს, თუმცა რიგი საკითხები, მაინც რჩება გადაუჭრელ პრობლემად.

მოზარდის მსოფლმედველობრივი აღზრდის ინტერესები გარდაუვლად მოითხოვს სწავლა-სწავლების ახალ მიდგომებს, ინოვაციებს. ის ითვალისწინებს მხატვრული ლიტერატურის არა მხოლოდ ცალკეულ ფაქტებში, ცალკეულ ნაწარმოებებში გარკვევას, არამედ ლიტერატურის სწავლება მიზნად ისახავს ლიტერატურის ცალკეულ ფაქტებსა და მოვლენებს შორის ლოგიკური კავშირის დამყარებას. მწერლის ცხოვრებისა და შემოქმედების მთლიანობაში გააზრებას. პედაგოგებმა თითოეული ნაწარმოები უნდა განიხილონ ისტორიზმის და სხვათა პრინციპით (სხვადასხვა ქვეყანათა მსგავს ისტორიასთან შედარება-შეპირისპირების გზით).

მდიდარი ლიტერატურის საფუძვლიანი შესწავლა მოგვცემს მეცნიერულ-თეორიული შეხედულებების ფორმირების, წარსულის მდიდარი კულტურული მემკვიდრეობის სიღრმეში წვდომის, მისი საერთო ტენდენციების, ჩასახვისა და განვითარების გრძელ ისტორიული პროცესის შესწავლის გზას. ცხადია, დამეთანხმებით, საკითხს თუ ასე მივუდგებით მათი, ბავშვების, ინტერესი უფრო მეტად გაიზრდება.

ქართული ლიტერატურის თვისობრივად ახალი, ღრმა იდეურ შინაარსი. მისი ნოვატორული ბუნება როდი აიხსნება მხოლოდ სინამდვილის განსაკუთრებული ხასითით. ამ საქმეში გარკვეულად დიდი როლს თამაშობს, კლასიკური, მდიდარი, მრავალსაუკუნოვანი ტრადიციები, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია და სხვ. ცხადია, ლიტერატურის ისტორიის სასკოლო პროგრამა, მისი სწავლება აღრმავებს და აფართოებს მოსწავლეთა წარმოდგენებს დღევანდელი მსოფლიოზე. ხელს უწყობს მათში ნაციონალური, ეროვნული სიამაყის გრძნობის აღზრდას, ქართული ლიტერატურის ისტორიის განვითარების კანონზომიერებათა კონკრეტულ-ისტორიული მდგომარეობით მათი განპირობებულობის დიალექტიკურ-მატერიალისტურ გაგებას.

ახალი ინოვაციური სწავლების მიზანი განაპირობებს ისტორიულ-ლიტერატურულ სწავლებაში ისტორიზმის ჰეგემონიურ, გაბატონებულ მდგომარეობას. პროგრამებში მასალათა მხოლოდ ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით დალაგების, მიმოხილვითი და მონოგრაფიული თემების შესწავლისას ლიტერატურული პარალელების ხერხისა და სასკოლო-

ლექციური როლის გაფართოება-გადღიერების აუცილებლობას. ახალი საზოგადოების აშენება შეუძლებელია დაბრკოლებებისა და სიძნელების გადალახვის გარეშე. ხოლო სიძნელებთან ბრძოლის პირველი წრთობა სწორედ სკოლამ უნდა გამოუმუშავოს მოსწავლეს. პედაგოგიკის კლასიკოსი უშინსკი სწავლებას ყოველთვის განიხილავდა ნებისყოფისა და მოვალეობის გრძნობის აღზრდის უმნიშვნელოვანეს საშუალებას. „მარტო ინტერესზე დაფუძნებული სწავლება, – წერდა იგი, – არ იძლევა მოსწავლის თავდაჭერისა და ნებისყოფის განმტკიცების შესაძლებლობას, ვინაიდან სწავლებაში ყველაფერი საინტერესო როდია. საჭიროა ბევრი რამ ნებისყოფის ძალით შევითვისოთ“. და ისინიც დავაინტერესოთ.

სკოლაში ერთ-ერთ სირთულეს, ლიტერატურის სწავლებისას ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიის კურსი წარმოადგენს. ყველა პერიოდი ითვალისწინებს მთელ რიგ მიმოხილვით თემებს. ეს მიმოხილვები უმთავრესად შეეხება ამა თუ იმ ეპოქის ისტორიულ -ლიტერატურულ-პოლიტიკურ-ეკონომიკურ კულტურული მდგომარეობის ამა თუ იმ ლიტერატურული მიმართულების ზოგად დახასიათებას. ის მეტწილად სცილდება ხელოვნების სათავეებს, მსჯელობებისა და არგუმენტაციასა ლოგიკულად იღებს შედარებით აბსტრაქტულ მეცნიერულ ხასიათს.

ქართული ლიტერატურის სწავლების მეთოდიკა ლიტერატურის სწავლების კონკრეტული საკითხის გადაწყვეტისას ემყარება მონათესავე დამოუკიდებელი მეცნიერული დისციპლინების: ფილოსოფიის, ლიტერატურისმცოდნეობის, ენთმეცნიერების, ისტორიის, პედაგოგიკისა და ფსიქოლოგიის მონაცემებს. განვიხილოთ ამ კავშირის ხასიათი და მიმართება.

ისე როგორც ცხოვრებაში ასახვას საფუძვლად უდევს „ცოცხალი ჭკრეტა“. ცხოვრებისეული მოვლენების შესწავლა და შეგრძნება, ლიტერატურის სწავლებაშიც პირველ რიგში ემყარება მოსწავლის მიერ ტექსტის უშუალო აღქმას, მის მიერ ნაწარმოების შინაარსის შეგრძნებას, მასზე დაკვირვებას. ნაწარმოების იდეურ-მხატვრული ანალიზის პროცესში მოსწავლე მასწავლებლის დახმარებით და ხელმძღვანელობით ახდენს ნაწარმოებიდან მიღებული შთაბეჭდილებების გააზრებას, ნაწარმოების იდეური შინაარსის აბსტრაქტიზებას, იმსჭვალება სიმპათიით ან ანტიპათიით ამა თუ იმ ლიტერატურული პერსონაჟისადმი, შეგნებულად ითვისებს ნაწარმოებში გამოსახულ მოწინავე საზოგადოებრივ იდეალებს და იყენებს ამ გზით მიღებულ ცოდნას ცხოვრებაში, პრაქტიკაში. მაშასადამე, „არცოდნიდან ცოდნისაკენ“ მიმავალი გზა ეს არის სწავლების პროცესში შემეცნების დიდაქტიკური გზა მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ ამ შემთხვევაში მოსწავლის შემეცნებას საფუძვლად უდევს არა ბუნებაში ჯერ კიდევ შეუცნობელის შეცნობა, არამედ მეცნიერებაში უკვე დადგენილი და ხელოვნებაში გადმოტანილი ჭეშმარიტების ათვისება.

„დღეს სკოლების მთავარი ამოცანაა მოსწავლეების მომზადება იმ ყოველდღიურ გამოწვევებთან გასამკლავებლად, რასაც მათ თანამედროვე ცხოვრების სტილი სთავაზობს. სწორედ ამ უნარებს გამოავლენს მოსწავლეთა შეფასების საერთაშორისო პროგრამაც (PISA), რომელიც 15 წლის მოზარდების ცოდნას სამი მიმართულებით ამოწმებს. ესენია წიგნიერება, მათემატიკა და საბუნებისმეტყველო მეცნიერებები. კვლევა ყოველ 3 წელიწადში ერთხელ ტარდება და მასში 70-ზე მეტი ქვეყანა მონაწილეობს ავტორი: ნინო იმნაიშვილი, <https://at.ge/2021/04/02/ganatileba-2>.

ეროვნული სასწავლო გეგმის ერთერთ მუხლში (მუხლი 18. სკოლის საერთო კულტურა) გარკვევით წერია: „1. სკოლამ საგნების სწავლა-სწავლების, სასკოლო პროექტების, სპორტული, სახელოვნებო და საკლუბო აქტივობების (მოსწავლეების, მასწავლებლების, მშობლების ჩართულობით), წარმოდგენილ მუხლში, ყურადსაღებია, ერთ-ერთი პუნქტი: ე) კულტურული მრავალფეროვნების მიმართ პოზიტიური დამოკიდებულებისა და ტოლერანტობის დამკვიდრება –, შემწყნარებლობა (ტოლერანტობა) გულისხმობს ქვეყანასა თუ მსოფლიოში არსებული მრავალფეროვნების მიმღებლობასა და პატივისცემას, რაც ადამიანთა მშვიდობიანი თანაცხოვრების ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს პირობას წარმოადგენს. სკოლის საერთო კულტურამ ხელი უნდა შეუწყოს მოზარდს იმის გააზრებაში, რომ ყოველი ადამიანი წარმოადგენს გარკვეული ენის, კულტურის, ტრადიციის მატარებელ ინდივიდს, რომელსაც თავისი უნიკალური წვლილის შეტანა შეუძლია ქვეყნისა თუ საზოგადოების წინსვლაში. ეს სტიმულს მისცემს მოზარდის სრულფასოვან განვითარებას და დაეხმარება მას კულტურათმორისი დიალოგის წარმართვაში, როგორც ქვეყნის შიგნით, ისე მის ფარგლებს გარეთ“;

ისტორიულად საქართველო მსოფლიოში იმ ქვეყანათა ჯგუფს მიეკუთვნებოდა, რომელიც გამოირჩეოდა ეთნოკულტურათა შორის განსაკუთრებული ურთიერთობებით. ტოლერანტობა და საქართველო ურთიერთგამომრიცხავი ფრაზა კი არა, სისლხორცეულად გააზრებული ცნება იყო, რომელიც ლამისაა მათი ცხოვრების წესად ქცეულიყო. საქართველოში ცხოვრობდნენ და ცხოვრობენ უცხო ეროვნების ადამიანები: ებრაელები, სომხები, რუსები... ოდითგანვე შოვინიზმი ქართველისთვის მიუღებელ ცნებად რჩებოდა (ქართველი და ცუდი დამოკიდებულება სხვადასხვა ერებისადმი არ არსებობს). არც დღესაა ეს საკითხი დღის წესრიგში. უბრალოდ თანამედროვე გამოწვევების ზღვარმა მეტად უნდა განავითაროს ის ისტორიული ერი, რომელიც მკვლევართა, ისტორიკოსთა, მოგზაურთა ნაწერებში(ჟან მურიე, შარდენი, სტრაბონი, მარი ბროსე და სხვ.) გამორჩეულ ადგილს იკავებს. საქართველოს ისტორიული წარსულმა გარკვეულწილად დალი დაასვა ჩვენს ცხოვრებას. გამუდმებულმა ომებმა,

თავდასხმებმა, დამოუკიდებლობის დაკარგვამ და სხვა გარემოებებმა ჩვენს ქვეყანაში განათლება დეგრადაციისაკენ წაიყვანა.

შესაბამისად, დამოუკიდებლობა დაბრუნებული ქვეყანა ცდილობს ისევ დადგეს ევროპის იმ ქვეყანათა შორის, რომელ ქვეყნებთანაც საგანმანათლებლო კავშირები ჯერ კიდევ წინარე საუკუნეებიდან ჰქონდა.

დღეს, მსოფლიოში, აპრობირებული, ყველაზე წარმატებული მოწესრიგებული განათლების სისტემა, მაღალრეიტუნგული სასწავლო პროექტები აქვს ფინეთის სახელმწიფოს. მათი განათლების სისტემა მთელ მსოფლიოშია აღიარებული. დღეს უამრავი ქვეყანა ცდილობს, ის მეთოდები თუ მოდელები გამოიყენოს და დანერგოს თავის ქვეყანაში, რასაც ამ ქვეყანაში წლებია წარმატებულად ახორციელებენ. კვლევებმა არაერთხელ ცხადყო, რომ „ფინეთი ერთ-ერთი უმდიდრესი ქვეყანაა მთელ ევროპაში. მისი სახელმწიფო სისტემა ისეა აწყობილი, რომ სისტემა მართავს ქვეყანას და აკონტროლებს ყველას და ყველაფერს და არა ინდივიდები. ვინც არ უნდა მოვიდეს სათავეში, სისტემა მას არ მისცემს იმის საშუალებას, რომ გადაუხვიოს ამ სისტემის პრინციპებს. ასეა ყველა სფეროში, მათ შორის, განათლების სისტემაში, ჯანდაცვაში და ა.შ. ყოველთვის მაინტერესებდა, როგორ მოახერხა ფინეთმა ამ გაყინულ მიწაზე, სადაც არც ნავთობია, არც ოქრო, არც ბრილიანტები, არც მზე, არც წელიწადის ოთხი სეზონი (ძირითადად, ზამთრიდან ზაფხულში ვხდებით და ზაფხულიდან ისევ ზამთარში), სადაც ზამთარში არ თენდება და ზაფხულში არ ღამდება, ასეთი ძლიერი, გამართული, მდიდარი და ჰუმანური სახელმწიფოს შექმნა. პასუხი ერთია: ამ ქვეყანაში ყველაზე მნიშვნელოვანი, ყველაზე მთავარი არის ამ ქვეყნის მოქალაქე და ყველა კანონი, ყველა ინსტიტუცია ამ მოქალაქის კეთილდღეობის უზრუნველსაყოფად ფუნქციონირებს.

<https://www.mshoblebi.ge/article/22485-ra-aris-pinuri-skolebis-mtavari-upiratesoba-da-rogor-miagcies-pinelebma-am-shedegebs-ekskluziuri-interviu-pinuri-skolis-kartvel-ped>

აქედან გამომდინარე, საქართველო ის ქვეყანაა, რომელსაც უდიდესი ბუნებრივი რესურსები გააჩნია. ჩვენი ქვეყნისთვის პრიორიტეტი სწავლა-განათლება უნდა იყოს და არა სხვა იდეალები. ერს, რომელსაც უდიდესი წარსული, კულტურული მემკვიდრეობა და სულიერი საგანძური გააჩნია მსოფლიო ბაზარზე განათლების დონით არ უნდა გამოირჩეოდეს. ტოლერანტობის რიგი საკითხები იკვეთება ჯერ კიდევ მეთორმეტე საუკუნეში შექმნილ „ვეფხისტყაოსანში, სადაც რაინდული იდეალები უმაღლეს ზღვარს აღწევს.

მსოფლიოში მულტკულტურალიზმი ოდითგანვე აღიარებდა ქვეყანათა შორის კულტურის აღიარებას, განსხვავებულის პატივისცემას, მის დაფასებასა და მხარდაჭერას. ბუნებრივია, „კულტურული მრავალფეროვნების მნიშვნელობის აღიარება და მისი შენარჩუნების

აუცილებლობა თანამედროვე სამყაროსათვის გამოწვევაა. დღეს, ტექნიკის სწრაფი განვითარებისა და გლობალიზაციის გამო, აუცილებელია კულტურული მრავალფეროვნების შენარჩუნებაზე ზრუნვა. მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ იუნესკომ მსოფლიო მრავალფეროვნებისა და კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის მიზნით შექმნა სპეციალური ნუსხა. 2001 წ. კი მიიღო უნივერსალური კულტურული მრავალფეროვნების დეკლარაცია. 2002 წელს გაერომ 21 მაისი კულტურული მრავალფეროვნების დღედ გამოაცხადა. მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყანა ამ დღეს განსხვავებულად, თუმცა ერთნაირი პათოსით აღნიშნავს“ (ქამუშაძე, ჭუმბურიძე, CCIIR), Tbilisi, 2019: 3).

ქართული საზოგადოების კონსოლიდაცია და განსხვავებული ჯგუფების, ერთიან სახელმწიფო ორგანიზმში მოითხოვს, რომ სახელმწიფო ორგანიზმში ინტეგრაცია მოითხოვოს, რომ სახელმწიფოს ეთნიკური პოლიტიკა კარგად გააზრებული და მეცნიერულად დასაბუთებულ პროგრამას ეყრდნობოდეს. მნიშვნელოვანი ნაბიჯი გადაიდგა ამ მიმართულებით, როდესაც ხელისუფლებამ ქვეყნის განვითარების სტრატეგიულ გეზად აღიარა არა ეთნიკური, არამედ სამოქალაქო იდენტიფიკაცია იდენტიფიკაცია(ჯანიაშვილი, 2008:1) ცხადია, მოზარდმა უნდა იცოდეს, რომ საქართველოში მცხოვრები სხვადასხვა ერისა და რასის ადამიანს პატივისცემით უნდა მოექცეს.

ყურადსაღებია, ფინეთის საგანმანათლებლო კანონები, მიდგომები და სასკოლო გარემო, პირობები, რომლებიც გარკვეულ როლს თამაშობს მოზარდის ჩამოყალიბებაში. ისმება კითხვა, ფინეთში სკოლა რა ცოდნასა და უნარებს აძლევს მოსწავლეს? „ფინეთში სკოლა არ არის ის ადგილი, სადაც ბავშვი მხოლოდ საგნებს სწავლობს. სკოლაში ბავშვი პირველ რიგში ყალიბდება თავისუფალ პიროვნებად და თავისუფალ მოქალაქედ. ბავშვები არიან ამ ქვეყნის მომავალი. მათ უნდა მართონ ეს ქვეყანა და მათ უნდა უზრუნველყონ სახელმწიფოს წარმატებულად ფუნქციონირება მომავალში. ისინი უნდა იყვნენ ამ ქვეყნის სრულყოფილი მოქალაქეები, ამიტომ უმნიშვნელოვანესია, რომ ბავშვებს ამ უნარებს პატარაობიდანვე უვითარებენ და ასწავლიან <https://www.mshoblebi.ge/article/22485-ra-aris-pinuri-skolebis-mtavari-upiratesoba-da-rogor-miagcies-pinelebma-am-shedegebs-ekskluziuri-interviu-pinuri-skolis-kartvel-ped>

შესაბამისად, მსოფლიოში ერთ-ერთი ყველაზე ცნობილი და საუკეთესოდ მიჩნეული განათლების მოდელი ფინეთს აქვს და ის უკვე წლებია არც კარგავს პოპულარობას „პიზას“ რეიტინგის პირველ ათეულში. ფინურ განათლების სისტემაში მთავარი და ყველაზე მნიშვნელოვანი სიტყვაა „თანასწორობა“. ყველაფერი 1963 წელს დაიწყო, როცა ფინეთის პარლამენტმა მიიღო თამამი გადაწყვეტილება და ახალი ეკონომიკის აშენების გზაზე პრიორიტეტად სახელმწიფო განათლება აირჩია. მანამდე

ფინეთის საჯარო სკოლების მოსწავლეების უმეტესობა 6 კლასის შემდეგ ტოვებდა სკოლას. დანარჩენები კერძო სკოლებში სწავლობდნენ. მხოლოდ პრივილეგიურებულ ფენას ჰქონდა ხარისხიანი განათლების მიღების შესაძლებლობა. ამიტომ ფინური განათლების სისტემის რეფორმის პირველი პრინციპი სწორედ თანასწორობა გახდა. „ეს იყო უბრალოდ იდეა, რომ ყველა ბავშვს უნდა ესწავლა ძალიან კარგ საჯარო სკოლაში. თუ ჩვენ გვინდა, რომ ვიყოთ კონკურენტუნარიანი, პირველ რიგში, გვჭირდება, რომ განათლება მივცეთ განურჩევლად ყველას“, – პროფესორი პასი სალბერგი, წიგნის „ფინური გაკვეთილები“ ავტორი.

ამ ქვეყანაში, დღეს, ყველა ფინელი მოსწავლისთვის უფასოა განათლება, სასკოლო კვება და ჯანდაცვა. ფინეთის ყველა სკოლას აქვს საერთო ეროვნული მიზნები. შედეგად, ყველა მოზარდი იღებს ერთსა და იმავე ხარისხის განათლებას, მიუხედავად იმისა, ის ცხოვრობს რეგიონსა თუ საუნივერსიტეტო ქალაქში. განსხვავება ქვეყნის ყველაზე ძლიერ და ყველაზე სუსტ მოსწავლეს შორის კი ყველაზე მცირეა მთელი მსოფლიოს მასშტაბით. რასაც ვერ ვიტყვით ჩვენს ქვეყანაში არსებულ საგანმანათლებლო სისტემაზე.

2023 წლის ერთ-ერთი შეხვედრის დროს(საერთაშორისო კონფერენცია), პირად საუბრებში გამოიკვეთა აზრი გვეთანამშრომლა (ჩვენ უნივერსიტეტსა და ჰელსინგის უნივერსიტეტს) ჩვენი მიზანია, დავნერგოთ სიახლეები, მოვაწყოთ ინტერაქტიური ჩართვები, განვახორციელოთ პროექტები ამ ორ ქვეყანას შორის, რათა სამომავლოდ დავნერგოთ რიგი ღონისძიებები, რომლებიც ხელს შეუწყობს განათლების დონის ამაღლებას ჩვენს ქვეყანაში ვფიქრობთ, გავაცნოთ ფინეთის სკოლების მოდელი და მათი საინტერესო მიდგომები და რესურსები დავნერგოთ ჩვენს საგანმანათლებლო სივრცეებში. აღნიშნული კი მისასაღმებელი იქნება არა მარტო სკოლაში, არამედ უმაღლეს სასწავლებლებში. რამეთუ ეროვნული, მულტიკულტურალიზმული ცნობიერების ამაღლება აუცილებელია ამ საფეხურზეც.

ფინეთის სახელმწიფოს არაერთი განსხვავებული მოდელი აქვთ. „მათი რეფორმის წარმატება პირველად 2000 წელს დამტკიცდა, როცა „პიზას“ ტესტებში ფინეთმა პირველი ადგილი დაიკავა წიგნიერებაში. სამი წლის შემდეგ ფინელები დაწინაურდნენ მათემატიკაში, 2006 წელს კი საბუნებისმეტყველო საგნებში. თუმცა ფინეთში ამბობენ, რომ „პიზას“ შედეგები მათთვის პრიორიტეტი არ არის, რადგან უპირველესი, რასაც მათი განათლების მოდელი ეწინააღმდეგება – ეს შეჯიბრებითობა, სტანდარტიზებული ტესტები, ქულები და რეიტინგებია. „ჩვენ ვასწავლით მოსწავლეებს იმას, თუ როგორ ისწავლონ და არა იმას, თუ როგორ ჩააბარონ გამოცდა“, – ამბობს ფინეთის სკოლის მასწავლებელი. მათ სკოლებში განსაკუთრებული ადგილი სულიერება, თვითშემეცნებას ენიჭება. ისინი

პატივს სცემენ წინაპართა წეს-ჩვეულებებს. ყოველივეს, რაც მათი ქვეყანის ისტორიულ წარსულს აერთიანებს. ასევე ყურადსადება, ისიც რომ „ფინელი მოსწავლე სკოლაში 7 წლის ასაკში შედის. მანამდე არის თავისუფალი ბავშვობის წლები, რომელიც ფინელების აზრით, არ უნდა იყოს დაკავშირებული სავალდებულო განათლებასთან. ფინეთში ამბობენ, რომ ეს უბრალოდ არის გზა იმისა, რომ აცადო ბავშვს, იყოს ბავშვი. სკოლაში სავალდებულო მხოლოდ პირველი 9 წელია. ყველაფერი ამ 9 წლის შემდეგ, ანუ 16 წლის ასაკში, არის არჩევითი“ . მათ საგაკვეთილო პროცესები ისე აქვთ გადანაწილებული, რომ ბავშვს ნაკლები დავალებები აქვს დასაწერი. სკოლაში მხოლოდ ხუთ საათს ჩერდებიან. ფინელ მოსწავლეებს მსოფლიოში ყველაზე ნაკლები საშინაო დავალება აქვთ. ეს შეიძლება იყოს მხოლოდ ნახევარი საათი დღეში, თანაც იმდენად საინტერესო გარემოში, რომ ბავშვები ვერც კი გრძნობენ დროს. მათ აქვთ რამდენიმე შუალედი კვებისათვის, რეკრეაციული აქტივობებისა და უბრალოდ დასვენებისთვის. ასევე სასწავლო მოდელი გამოირჩევა ეროვნული სტანდარტიზებული გამოცდების არქონით. ფინეთში მოსწავლეების სწავლის ხარისხი ფასდება არა ტესტებით, არამედ სხვადასხვა მეთოდით, რომელიც აქცენტს აკეთებს მოსწავლის ზოგად განვითარებაზე, გამომუშავებულ უნარებზე და არა დამახსოვრებასა და რაოდენობრივ ქულებზე.

ამდენად, ზემოთ აღნიშნულიდან გამომდინარე, ის მთავარი მიდგომა, რაც ფინეთს აქვს სკოლებში, ესაა თავისუფალი სივრცე, სადაც ბავშვები ნაკლებად იტრესებიან და აქვთ მეტი მზრუნველობა სოციუმისაგან.

რაც მთავარია, იგივე გარემოა შექმნილი მასწავლებლებისთვის. პედაგოგებისთვის სათანადო პირობების შექმნაც ამავე მოდელის ნაწილია იმისთვის, რომ ისინი იყვნენ პროდუქტიულები და ბავშვებთან გამოავლინონ თავიანთი შესაძლებლობების მაქსიმუმი. გარდა ამისა, მასწავლებელი ფინურ სკოლაში არის თვითმმართველი. მათ აქვთ თავისუფლება, რომ თვითონვე დაგეგმონ თავიანთი სასწავლო პროცესი. თავად პედაგოგის განათლების დიდი ნაწილი კი ეთმობა იმის სწავლას, თუ როგორ უნდა მოარგონ სწავლების პროცესი სხვადასხვა ტიპის მოსწავლეს <https://at.ge/2021/04/02/ganatileba-2/>.

დაბოლოს, საგანმანათლებლო დაწესებულებებში, სწავლა-სწავლების მიდგომებმა მათში უნდა აამაღლოს შემეცნებითი ცოდნა ისტორიული წარსულის შესახებ, დიდაქტიკურ-აღმზრდელობითი(ბავშვმა განასხვავოს ერთმანისაგან კარგი და ცუდი).ეთნოკულტურული აზროვნება, რომელიც გააძლიერებს მათში ტოლერანტობის მნიშვნელობასა და დანიშნულებას ჩვენს ქვეყანაში_ყოველივე ზემოაღნიშნული კი გააძლიერებს მენტალურ კავშირს წინაპრებსა და ტრადიციულ კულტურასთან და რაც მთავარია, მსოფლალქმითი, ანუ თითოეული მოქალაქის, ჯგუფის, და საერთოდ,

კაცობრიობის თვითშემეცნებისათვის მიიღოს ის საზრდო, რომელიც მისცემს საშუალებას ცხოვრებაში დამკვიდრებისა და არსებობისა.

ამდენად, თაობა თუ ამ იდეებით იქნება შთაგონებული, მაშინ საქართველოს მომავალი წარმატებული იქნება და დაიჭერს ადგილს წამყვან ქვეყანათა შორის.

ამდენად, ქართული ენისა და ლიტერატურის მასწავლებლის თეორიულ მეცნიერული მომზადებულობის არე და მასშტაბი უნდა განსხვავდებოდეს ჩვეულებრივად სხვა საგნის მასწავლებლის ცოდნის მასშტაბებისაგან. მას მოეთხოვება ფართო, ყოველმხრივი და სრულყოფილი ცოდნა საზოგადოებრივ მეცნიერებათა, ზუსტმეცნიერებათა და სხვათა ზოგადი ცოდნა, რათა მისი გაკვეთილები იყოს საინტერესო და ნაყოფიერი, მით უმეტეს დღეს, როცა ტექნოლოგიებმა გადაფარა ყველა ინტერესთა წყარო.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. თეა ქამუშაძე, რუსუდან ჭუმბურიძე, „მრავალფეროვნება და ტოლერანტობა“, გამომც. „სამოქალაქო ინტეგრაციისა და ეროვნებატაშორისი ურთიერთობების ცენტრი“(CCIIR), Tbilisi, 2019 წ.
2. ნინო იმნაიშვილი, <https://at.ge/2021/04/02/ganatileba-2> .
3. <https://www.mshoblebi.ge/article/22485-ra-aris-pinuri-skolebis-mtavari-upiratesoba-da-rogor-miagcies-pinelebma-am-shedegebs-ekskluziuri-interviu-pinuri-skolis-kartvel-ped>

სოციოლოგია / Sociology

Gender Issue in the Middle East according to the Publications Published in Georgian Press of the Beginning of XX Century

გენდერული საკითხი მახლობელ აღმოსავლეთში XX ს. დასაწყისის ქართულ პრესაში გამოქვეყნებული შავიზღვისპირული კორესპონდენციების მიხედვით

Sopio Makhatchashvili

Assistant professor at Rize Recep

Tayyip Erdogan University

e-mail: sophio.makhatchashvili@erdogan.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1083-9865>

Abstract: Since the 70s of the 19th century, the Georgian press has actively focused on the events taking place in the Middle East, the interest in which has not slowed down even at the beginning of the twentieth century. On the contrary, the dynamic development of political processes in this region aroused and deepened the interest of the Georgian society even more, as evidenced by the frequency and diversity of published publications. Among the many interesting issues that are presented in these correspondences, the gender problem has an important place.

20th century In the Georgian press of the beginning, the tendency to bring "women's issues" to the forefront and to actively discuss them is clearly visible. Naturally, when discussing the good and bad of the Middle East, focusing on the mentioned issues would not be less interesting for the Georgian society at that time. It is thanks to this interest that we will get important information, through which it is possible to study the situation in the region in terms of gender in the mentioned period. Our present article aims to present this situation in a clear way.

We think that the collage of viewpoints on gender issues by different authors: Yase Rachveli, Arthur Laist, Davit Chikovani, Gerasime Nadareishvili and others, seen from different perspectives and presented in correspondences, will attract the attention of both specialists working on gender issues and the general public interested in the Georgian press of that time.

Key words: gender issue, Middle East, Black Sea correspondences, Georgian press.

სოფიო მახაჭაშვილი
რიზეს რეჯევ ტეიფ ერდოღანის
უნივერსიტეტის ასისტენტ პროფესორი
ელ-ფოსტა: sophio.makhatchasvili@erdogan.edu.tr
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1083-9865>

აბსტრაქტი: XIX ს. 70-იანი წლებიდან მოყოლებული, ქართული პრესის ფოკუსში აქტიურად იყო მოქცეული მახლობელ აღმოსავლეთში მიმდინარე მოვლენები, რომელთა მიმართაც ინტერესი XX საუკუნის დასაწყისშიც არ განელეზულა. პირიქით, ამ რეგიონში პოლიტიკური პროცესების დინამიურმა განვითარებამ ქართული საზოგადოების ცნობისწადილი კიდევ უფრო გააღვივა და გააღრმავა, რაზედაც გამოქვეყნებული შავიზღვისპირული კორესპონდენციების სიხშირე და მრავალფეროვნება მეტყველებს. იმ მრავალმხრივ საინტერესო საკითხთა შორის, რომლებიც ამ კორესპონდენციებშია წარმოდგენილი, მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია გენდერულ პრობლემატიკას.

XX ს. დასაწყისის ქართულ პრესაში აშკარად იკვეთება „ქალთა საკითხების“ წინა პლანზე წამოწევისა და მათზე აქტიური მსჯელობის ტენდენცია. ბუნებრივია, მახლობელი აღმოსავლეთის ავ-კარგის განხილვისას, აღნიშნულ საკითხებზე ყურადღების გამახვილებაც არ იქნებოდა ინტერესმოკლებული იმდროინდელი ქართული საზოგადოებისთვის. სწორედ ამ ინტერესს უნდა ვუმაღლოდეთ იმ მნიშვნელოვანი ინფორმაციების სიუხვეს, რომლითაც შესაძლებელია აღნიშნულ პერიოდში რეგიონში გენდერული თვალსაზრისით არსებული მდგომარეობის შესწავლა. ჩვენი წინამდებარე სტატია სწორედ ამ მდგომარეობის თვალნათლივ წარმოჩენას ისახავს მიზნად.

ვფიქრობთ, გენდერულ საკითხებზე სხვადასხვა ავტორების: იასე რაჭველის, არტურ ლაისტის, დავით ჩიქოვანის, გერასიმე ნადარეიშვილის და სხვათა მიერ განსხვავებული პერსპექტივებიდან დანახული და კორესპონდენციებში წარმოდგენილი თვალსაზრისების კოლაჟი, როგორც გენდერულ საკითხებზე მომუშავე სპეციალისტების, ასევე იმდროინდელი ქართული პრესით დაინტერესებული ფართო საზოგადოების ყურადღებასაც მიიქცევს.

საკვანძო სიტყვები: გენდერული საკითხი, ახლო აღმოსავლეთი, შავიზღვისპირული კორესპონდენციები, ქართული პრესა.

გენდერული პრობლემატიკა, რომელიც თანამედროვე მსოფლიოში ერთ-ერთი აქტუალური თემაა და XX ს. მეორე ნახევრიდან მოყოლებული, დისკუსიისა თუ პოლემიკის საგნად არაერთხელ ქცეულა მსოფლიო

საზოგადოებრივ თუ სამეცნიერო სივრცეში, არანაკლებ აქტიურად განიხილებოდა ჯერ კიდევ XIX ს. 70-იანი წლებიდან მოწინავე ქართულ საზოგადოებაში, თუმცა არა ამ ტერმინით, რასაკვირველია.

სიტყვა „გენდერი“ (ინგლ. gender; ლათ. Genus – გვარი) – როგორც სოციალური სქესის აღმნიშვნელი ცნება-ტერმინი XX ს. 70-იანი წლებიდან შემოვიდა და დამკვიდრდა სამეცნიერო ლიტერატურაში.¹

ტერმინი „გენდერი“ სოციალურ მეცნიერებებში ადამიანის სქესობრივი კუთვნილების სოციო-კულტურული ასპექტის აღსანიშნად გამოიყენება. ანუ, ესაა განსხვავება კაცსა და ქალს შორის, რომელიც განპირობებულია არა ბიოლოგიური, არამედ სოციალური მოცემულობით. ასეთია ამ ტერმინის ძირითადი ფორმულირება (თუმცა სპეციალისტები მას არაერთგვაროვნად განმარტავენ¹). ამ ტერმინის მიღმა მოიაზრებენ ქალებისა და მამაკაცების სოციალურად კონსტრუირებულ როლებს, რომელიც მიეწერებათ მათ სქესობრივი ნიშნის მიხედვით. გენდერული როლები განსხვავდება თითოეული კულტურის ფარგლებში და კულტურებს შორის (ბრანდერი, 2004). იგი არ ფოკუსირდება მარტო ქალებზე, არამედ კაცებზეც, არა მხოლოდ იმიტომ, რომ მათი მდგომარეობის ქალების მდგომარეობისთვის შედარების ხარჯზე მოხდეს ქალების დისკრიმინაციის დემონსტრირება, არამედ თვით მამაკაცურობის, როგორც სოციალურ-კულტურული ფენომენის შესასწავლადაც.

„გენდერი არის სოციალური კატეგორია, რომელიც ისტორიულად არსებობს და ეპოქებისა და კონტექსტის გათვალისწინებით მუდმივ ცვლილებას განიცდის“ (საბედაშვილი, 2006: 112). აქედან გამომდინარე, გენდერი არის ქცევის კულტუროლოგიური მახასიათებელი, რომელიც დადგენილია საზოგადოებაში და შეესატყვისება მოცემულ სქესს კონკრეტულ კულტურულ დროსა და სივრცეში (ანთელავა, 2002).

ის პრობლემატიკა, რასაც თანამედროვე გენდეროლოგები ამ ცნების მიღმა მოიაზრებენ, არახალია და მას თითქმის ყოველთვის აღიარებდნენ და განიხილავდნენ კაცობრიობის აზროვნების ისტორიაში მეტ-ნაკლები დოზით (კიკვაძე, 2010: 34). მათ შორის ქართული აზროვნების ისტორიაშიც არაერთი ნიმუშის გახსენებაა შესაძლებელი, თანამედროვე გენდეროლოგიის მიერ ჩამოყალიბებული დებულებების (გენდერის, როგორც სოციო-კულტურული ფენომენის შესახებ) ისტორიულ ჭრილში გააზრებაში რომ დაგვეხმარება. ამის დასტურია ქართული სიტყვაკაზმული მწერლობის ჩვენამდე მოღწეული პირველივე ტექსტი „შუშანიკის წამება“, რომელიც ჯერ კიდევ V საუკუნეში სწორედ ამ პრობლემატიკის აღიარებად შეიძლება მივიჩნიოთ. ამასვე მოწმობს შოთა რუსთაველის გენიალური „ვეფხისტყაოსნის“ ერთ ფრაზაში ჩატეული მთელი თანამედროვე გენდეროლოგიური თეორია „ლეკვი ლომისა სწორია, ძუ იყოს თუნდა

ხვადია“, რომელიც ექოდ გასდევს მთელს ნაწარმოებს და იმ ეპოქის გამოძახილს წარმოადგენს...

XIX ს. მეორე ნახევრიდან ამ საკითხის აქტუალობა თვალსაჩინო და საგრძნობია იმჟამინდელ ქართულ პერიოდულ გამოცემათა ფურცლებზე გაბნეულ პუბლიკაციებში, რომლებშიც „დედათა საქმის“ ანუ ქალთა უფლებრივი მდგომარეობის თვალსაზრისით არსებული პრობლემატიკა სამსჯავროდაა გამოტანილი ფართო საზოგადოების წინაშე და მწვავე პოლემიკის საგნადაც ქვეულა არაერთგზის.

ამ მხრივ საყურადღებოა გაზეთ „ივერიის“ ფურცლებზე გამოქვეყნებული სტატიები: „ქალების არჩევანის უფლება და ინგლისის პარლამენტი“(1877 წ. №16); „ისტორიული სურათები“ (1882 წ. № 4, 5, 6); „ქართველი ქალის“ წერილი „საყურადღებოდ“ (1889 წ. 4 მარტი); ილია ჭავჭავაძის გამოხმაურება აღნიშნულ წერილზე: „დედათა საქმის გამო“ (1889, 6 მარტი); „სოფლის მეურნეობის ქალთა სასწავლებელი წოდებრიობის წინააღმდეგ განათლების საქმეში“ (1893 წ. 31 დეკემბერი) და სხვ.

ამ სტატიებში წარმოდგენილი პრობლემატიკა დაწვრილებით აქვს გაანალიზებული ენობრივ-გენდერული რაკურსით ეროვნული იდენტობის გენდერული მარკერების ძიებისას ზ. კიკვაძეს ნაშრომში „ენა, გენდერი და ნაციონალიზმი“ (გამომც. „უნივერსალი“, 2010 წ.), რომელიც მომზადდა 2010 წ. შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ დაფინანსებული პროექტის – ბექდური მედია და ქართული ნაციონალური იდენტობის წრთობის პროცესი: ილიას „ივერია“ – ფარგლებში. როგორც კვლევის ავტორი შენიშნავს, გენდერული პრობლემატიკის შემცველ სტატიებში, განსაკუთრებით საყურადღებოა აღნიშნული საკითხების განხილვისას გამოკვეთილი პრობლემისადმი ილია ჭავჭავაძის სოციალურ-კულტურული და პოლიტიკური მიდგომა, რაც უაღრესად დიდ იმვიათობას წარმოადგენდა იმ დროში. კონცეპტუალურად საკითხის ამ რანგში დაყენება ილიასეულ მსჯელობას ღირებულებას უნარჩუნებს გენდერული კვლევების დღევანდელი მდგომარეობის თვალსაზრისითაც (კიკვაძე, 2010).

გასათვალისწინებელია ისიც, რომ აღნიშნული პრობლემატიკის მიმართ იმ დროს არ იყო ცალსახა დამოკიდებულება ქართულ საზოგადოებაში. ილიას მიერ აქტიური პოზიციის დაკავებამ ამ საკითხთა მიმართ, მათი სოციალურ-კულტურულ და პოლიტიკურ ჭრილში წარმოჩენამ, გარკვეული გავლენა მოახდინა საზოგადოებრივი აზრის ფორმირებაზე, რაც შემდგომ პერიოდში აისახა კიდევ გენდერული თანასწორობის თვალსაზრისით განხორციელებულ ქმედებებში, კერძოდ, ქალთა განათლების მიმართულებით მნიშვნელოვანი ნაბიჯების გადადგმაში; ქალთათვის ფართოდ დეკლარირებულ საარჩევნო უფლებების მინიჭებაში; საზოგადოებრივ საქმიანობაში ქალთა აქტიურ ჩართულობაში,

რაც დაგვირგვინდა კიდეც დამფუძნებელი კრების შემადგენლობაში 5 ქალი დეპუტატის არჩევით და სხვა.

საზოგადოებრივი აზრის მომწიფება და მზაობა ამგვარი ცვლილებებისათვის, გარკვეულწილად, იმ პუბლიკაციათა დამსახურებადაც შეიძლება მივიჩნიოთ, რომელიც XIX საუკუნის ბოლოს ქართულ პერიოდულ გამოცემათა ფურცლებზე მნიშვნელოვან ადგილს იკავებდა და აქტუალობა და ინტერესი არც XX საუკუნის დასაწყისში დაუკარგავს; რომელთათვისაც ნიშნულია, ფაქტობრივად, XX ს. მეორე ნახევრის გენდეროლოგიური დისკურსისათვის დამახასიათებელი სტილით საუბარი; დღეისთვისაც მნიშვნელოვანი ასპექტების გამოკვეთა; რომელთა შინაარსიცა და პათოსიც საოცარი სიზუსტით მეორდება თანამედროვე გენდერულ გამოკვლევებში წარმოდგენილი საპროგრამო დებულებების რანგში (კიკვაძე, 2010).

არანაკლებ საყურადღებოა ისეთი პუბლიკაციები, რომლებიც უშუალოდ არ ასახავს საქართველოში მიმდინარე მოვლენებს; განიხილება მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყანაში არსებული ვითარება, რომელიც თემატურად ეხმიანება ქართული საზოგადოების ინტერესებს. აშკარაა, რომ ამგვარი პუბლიკაციები საზოგადოებრივი აზრის ჩამოყალიბებისთვისაა გამიზნული და ამა თუ იმ გამოცემის სარედაქციო პოლიტიკაზე მიგვანიშნებს. სტატიის ავტორის დამოკიდებულება განსახილველი საკითხის მიმართ, ავტორისეული კომენტარები და საკითხის წარმოჩენის პერსპექტივა მკაფიოს ხდის რედაქციის არჩევანს.

ამგვარ სტატიათა რიგს მიეკუთვნება XX ს. საუკუნის დასაწყისის ქართულ პრესაში გამოქვეყნებული ოსმალეთის იმპერიის რეგიონებიდან მოწოდებული კორესპონდენციები, რომლებიც გვაწვდიან იმ დროისთვის მახლობელ აღმოსავლეთში გენდერული თვალსაზრისით არსებული ვითარების შესახებ მნიშვნელოვან ინფორმაციებს. ჩვენი სტატიის მიზანი სწორედ მათი გაანალიზება და იმ შტრიხების გამოწვლილვაა, რედაქციის პოზიციას რომ წარმოაჩენს. გარკვევა იმისა, თუ რამდენად ეხმიანება აღნიშნული პუბლიკაციები „დედათა საქმის“ ნაციონალურ განზომილებებს.

ვინაიდან პუბლიკაციები ოსმალეთის იმპერიის სხვადასხვა ლოკაციიდან, ძირითადად, შავიზღვისპირეთის რეგიონებიდანაა მოწოდებული და ამ რეგიონში არსებულ ვითარებას ასახავს, პირობითად შავიზღვისპირულ კორესპონდენციებად მოვიხსენიებთ.

რამდენადაც იმჟამად გამომავალი ყველა პერიოდული გამოცემისთვის თვალის მიდევნება და მათში თავმოყრილი ინფორმაციების გაანალიზება შეუძლებელია ერთი სტატიის ფარგლებში, მასალის მოცულობიდან გამომდინარე, არჩევანი რამდენიმე მათგანზე შევაჩერეთ: „ივერია“, „კვალი“, „ცნობის ფურცელი“ და „სახალხო გაზეთი“. ეს ის გამოცემებია, რომლებიც მეტ-ნაკლებად სრულად ასახავდნენ საქართველოში იმხანად მიმდინარე

საზოგადოებრივ პროცესებს და ქართული საზოგადოებრივი აზრის ფორმირებისათვის თვალის მიდევნების საშუალებასაც იძლევა.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ტერმინი „გენდერი“ სოციალურ მეცნიერებებში ადამიანის სქესობრივი კუთვნილების სოციო-კულტურული ასპექტის აღსანიშნად გამოიყენება. ამ ტერმინის მიღმა მოიაზრებენ ქალებისა და მამაკაცების სოციალურად კონსტრუირებულ როლებს, რომელიც მიეწერებათ მათ სქესობრივი ნიშნის მიხედვით. გენდერული როლები განსხვავდება თითოეული კულტურის ფარგლებში და კულტურებს შორის (ბრანდერი, 2004). გენდერი არის ქცევის კულტუროლოგიური მახასიათებელი, რომელიც დადგენილია საზოგადოებაში და შეესატყვისება მოცემულ სქესს კონკრეტულ კულტურულ დროსა და სივრცეში (ანთელავა, 2002).

როგორი იყო სოციალურად კონსტრუირებული გენდერული როლები XX ს. დასაწყისის ოსმალეთში? ამის შესახებ წარმოდგენა რომ შეგვექმნას, საკმარისია თვალი გადავავლოთ გაზეთ „ივერიის“ 1909 წ. №40 დაბეჭდილ იასე რაჭველის პუბლიკაციას „მგზავრის შენიშვნები“. მასში ავტორი საკუთარი თვალთ ნანახსა და განცდილ ამბებს გადმოგვცემს. ლაზებით, ანუ ჭანებით მჭიდროდ დასახლებულ სოფელ არხავში გავლისას პუბლიცისტის ყურადღება სწორედ ქალების მდგომარეობას მიუქცევია. ნანახს იმდენად ძლიერი შთაბეჭდილება მოუხდენია მასზე, რომ მკითხველისთვის მაისი გაზიარება გადაუწყვეტია.

„გზაში რამოდენიმე ქალი და კაცი შეგვხვდა, კაცს დაუკავებია ხელში თოფი, შეიარაღებულიყო თავიდან ფეხებამდის, თოფით, ლივერვერით, ხანჯლით, დანით და კოხტა მოკლე ჩაქურა ტანისამოსში მიუძღვის პირუტყვივით დიდი ტომრით დატვირთულს თავის „მვირფასს ნახევარს“ და მედიდურად მიდის წინ, უკან საბრალო ქალი მისდევს ნახევრად წელში მოღუნული და მიყვება ქმარს სახლისკენ. ან კიდევ ყაძახს დაუკავებია თოფი ხელში, თავიდან ფეხებამდის შეიარაღებულა, ჩაუცვამს მშვენიერი ჩაქურა ტანისამოსი და ყანის ჭიშკართან ან ღობესთან დგას; ქალს კი დაუკავებია ხელში ნამგალი, სჭრის სიმინდს, კონავს და შემდეგ კარგა დიდ შეკვრას იგდებს ზურგზე და მიაქვს სახლში, ქმარი კი წინ მიუძღვის თავმომწონეთ.“

ამ მონაკვეთში პუბლიკაციის ავტორი ნათლად აღწერს ქალისა და მამაკაცის სოციალურად კონსტრუირებულ გენდერულ როლებს მახლობელ ლაზისტანში, სადაც „ქმრები სრულიად არაფერს ფიზიკურად სახლში არ აკეთებენ. ყანას, ბაღებს, ძროხას, ქათამს და აგრეთვე სრულიად ოჯახსაც ქალი უვლის. კაცი მხოლოდ ბატონია ცოლის და იცავს ვითომ ცოლშილსა და ოჯახს გარეშე მტრისაგან.“ თვალშისაცემია მამაკაცთა უფლებრივი მდგომარეობა, რომლებიც მათ მიერ დამკვიდრებული ნორმებით ცხოვრებას აიძულებდა ქალებს. ავტორი აქვე შენიშნავს, რომ ასეთი მდგომარეობა მხოლოდ ამ რეგიონისთვის არაა დამახასიათებელი. რომ „ქალის

მდგომარეობა, საზოგადოდ ოსმალეთში საშინელებაა, მეტადრე მდაბიო ხალხის ქალებისა, მაგრამ ქალაქებში ბევრად უარესი.“ ავტორი არ აკონკრეტებს, რას გულისხმობს ქალაქელ ქალთა მდგომარეობის უარესობაში. თუმცა ყურადღებას ამახვილებს თავად ქალების განწყობასა და მორჩილ დამოკიდებულებაზე საკუთარი „როლის“ მიმართ; რომლებიც უდრტვინველად იტანენ „ამ ისტორიულის უკანონო და უსვინდისო მოქმედებას,“ და იმდენად არიან შეგუებულნი თავის მდგომარეობას თუ დარწმუნებულნი ცხოვრების ამგვარი წესის სისწორეში, რომ „თვითონ ქმრებზე რომ უთხრათ, ეს ასე არ უნდა იყოსო, არაფრის გულისათვის არ დაგიჯერებენ.“

ი. რაჭველი აღმოფოთებას ვერ მალავს ლაზისტანელი ქალების საშინელი მდგომარეობის გამო და ამავდროულად გაკვირვებულია მათი ბედისადმი მონური მორჩილებით. „ზოგსა ჰგონია, ოსმალეთის ახალმა მთავრობამ ქალებს უფრო თავისუფლება მიანიჭაო, მაგრამ ეს მართალი არ არის“ – აღნიშნავს იგი გულდაწყვეტით. სტატის გამოქვეყნების თარიღს და კონტექსტს თუ გავითვალისწინებთ, როცა ქალთა მოძრაობა მთელს ევროპაში აქტიურ ფაზაშია შესული და საქართველოშიც საკუთარი უფლებების დასაცავად სულ უფრო მეტი ქალი ჩნდება საზოგადოებრივ ასპარეზზე, პუბლიცისტის გაკვირვება გასაგებია. თუმცა, თუ იმასაც გავიხსენებთ, რომ მან, ვინც მანამდე თითქმის 20 წელი ოსმალეთში, კერძოდ სტამბოლში, გაატარა და კარგად იცნობდა იქაურ ყოფას, ისიც მშვენივრად უწყოდა, რომ მთავრობის მიერ გამოცემული ბრძანებები არაა საკმარისი საზოგადოების ცხოვრების წესის შესაცვლელად, განსაკუთრებით დედაქალაქიდან მოშორებულ პროვინციებში. ადგილზე არსებულმა სოციუმმა თუ არ გააცნობიერა ცვლილებების აუცილებლობა და შეგნებულად არ მოახდინა გენდერული როლების კონსტრუირება, ქალისა და მამაკაცის სოციალურ-კულტურული ფენომენის შეცვლა და ფორმირება მთავრობის მიერ შემუშავებულ კანონებსა თუ ბრძანებულებებს ადვილად არ ექვემდებარება. ამისათვის წლებია საჭირო და შესაძლოა ათწლეულებიც.

ქალის უფლებრივი მდგომარეობის თვალსაზრისით ოსმალეთში არსებული ვითარება ისტორიულ, სოციალურ, ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ჭრილში საფუძვლიანადაა შესწავლილი და საინტერესოდ წარმოდგენილი მათა ბუქურის სამეცნიერო ნაშრომში „ქალი თურქეთში“ (2012). ავტორი ისტორიული წყაროებისა და საარქივო მასალების გამოყენებით მეტ-ნაკლებად სრულ ინფორმაციას გვაწვდის მუსლიმურ აღმოსავლეთში ქალის სოციალური და უფლებრივი მდგომარეობისა და საზოგადოებრივი ცხოვრების სხვადასხვა სფეროში მისი როლის შესახებ, როგორც ოსმალეთის იმპერიის, ისე თურქეთის რესპუბლიკის პერიოდში.

როგორც უკვე ვთქვით, ი. რაჭველი ზემოხსენებულ პუბლიკაციაში აღნიშნავს, რომ „ქალაქებში ბევრად უარეს“ ყოფაში არიან ქალები, თუმცა

მეტს არაფერს ამბობს ამი შესახებ, არ აკონკრეტებს, რას გულისხმობს „უარეს ყოფაში“. XX საუკუნის ქართულ პრესას თუ გადავავლებთ თვალს, ამოვიკითხავთ, რომ ახალმა საუკუნემ დასაწყისიდანვე ოსმალელ ქალთა ცხოვრებაშიც შემოიტანა სიახლე.

გაზეთი „ივერია“ 1901 წ. მეთხუთმეტე ნომრის ფურცლებიდან იუწყებოდა: „ოსმალეთის სულთანის არამხანის ქალები ეს რამდენიმე კვირაა დიდ სიხარულში არიან თურმე: სულთანმა ნება მისცა ერთ ფოტოგრაფს, ამ ქალების სურათები გადაიღოს. ეს ახალი საქმეა ოსმალელ ლამაზებისათვის და სულთანმა ფოტოგრაფს მანამდე არ მისცა სურათის გადაღების ნება, ვიდრე მან მაჰმადიანობა არ მიიღო. ფოტოგრაფს დიდძალი სურათები გადაუღია თურმე და პარიჟში გაუგზავნია, სადაც გამოფენის გამართვას აპირებს.“

გაზეთ „ივერიაში“ 1905 წ. №178 დაბეჭდილია არტურ ლაისტის პუბლიკაცია „პარასკევ დღეს სტამბოლში (ჩემი მოგონებანი)“, რომელშიც ტრადიციული პარასკევი დღის აღწერის ფონზე სტამბოლელ ქალთა ცხოვრების საინტერესო ეპიზოდებზე ამახვილებს ყურადღებას. მწერლის ცნობისმოყვარე და მახვილ მზერას არაერთი მომენტი დაუფიქსირებია ახალგაზრდა ბანოვანთა თავისუფალი ქმედებისა, რომელიც „საშინელ მდგომარეობად“ სრულიადაც არ აღიქმება; მორიდების ზღუდეები რომ გადაულახავთ და თუ „რომელიმე ბებერმა ხელი არ შეუშალა“, სიცილითა და ოხუნჯობით რომ აგებებენ „თავის ტურფა თვალების ისრებს“ ეგზოტიკის მამიებელთა ცნობისმოყვარე მზერას.

დროის გასატარებლად და საჭიროად ერთად შეკრებილი რამდენიმე ცნობილი კაცის ოჯახის ქალები ხალიჩებზე სხედან, შარბათს, ტკბილეულობასა და ხილს მიირთმევენ და საუბრობენ. იქვე მათი სუფთად და კოხტად ჩაცმული ბავშვები მშვიდად თამაშობენ. ასეთი ლამაზი ბავშვები და მოსიყვარულე დედები სხვაგან არსად მინახავსო, – დასძენს ავტორი ამ იდილიური სურათის აღწერისას.

„იქ, სადაც ახალგაზრდა ქალები ან რომელიმე მდიდრის ჰარამხანის ქალებია, დროს უფრო მხიარულად ატარებენ: მღერიან, თარს უკრავენ, პაპიროსს ეწევიან და, იმისდა მიუხედავად, რომ თავზე შავი ყორანივით დასტრიალებს ზედამხედველი, – საჭურისი-არაბი, – გამველ-გამომველ მამაკაცებს თავს აწონებენ, ეარშიყებიან.“

ცხენზე კოხტად გამოჭიმულ ოფიცრებთან მოკეკლუცე ახალგაზრდა ქალების დაუფარავ არშიყს კარგად ამჩნევს ქალთა მფარველი – ეშმაკი საჭურისი, მაგრამ ძველებურ სისასტიკეს აღარ მიჰმართავენო, შენიშნავს ავტორი და ამას თავისუფლების მოსაპოვებლად ოსმალელ ქალთა ბრძოლის შედეგად მიიჩნევს: „დიდი ხანია ოსმალელი ქალი თავის უფლების მოსაპოვებლად იბრძვის და ევროპიელი ქალები, რომლებიც კი ოსმალეთის

სახლებში დაიარებიან, ერთხმად ამტკიცებენ, რომ ოსმალელმა ბანოვანებმა კარგა ხანია ქმრებს ხმა ჩააწყვეტინესო.“

ოსმალელი ქალების საყვარელ საპარასკევო გასართობთა შორის მნიშვნელოვანი ადგილი თეატრს ეკავა, რომლის სცენებზე იდგმებოდა „ვითომ ოსმალური“, მაგრამ ხშირად ევროპის ცხოვრებიდან აღებული შინაარსის წარმოდგენები, რომლებშიც ხშირად ფარდას ხდიდნენ ხოლმე ჰარამხანის ცხოვრებასაც. ქალებს განსაკუთრებით „კამედიები“ მოსწონდათ. ამ წარმოდგენებზე მთელი თეატრი ქალებითაა ხოლმე სავსეო, შენიშნავს ოსმალთა მეტისმეტი გულკეთილობით, გულწრფელობით, თავაზიანობით და სტუმართ მოყვარეობით მოხიბლული პუბლიცისტი.

როგორც აღვნიშნეთ, ამ პუბლიკაციის ავტორი გახლავთ ცნობილი გერმანელი პოეტი და საზოგადო მოღვაწე, ილია ჭავჭავაძის მეგობარი და თანამოაზრე, არტურ ლაისტი და იგი 1905 წ. დაიბეჭდა გაზეთ „ივერიაში“ (№178). მის მონათხრობში ნამდვილად იგრძნობა ოსმალეთის ახალი მთავრობის მიერ ქალებისათვის უფრო მეტი თავისუფლების მინიჭების შედეგი, რაც იასე რაჭველმა 1909 წელს დაბეჭდილ ზემოთ მოხსენიებულ პუბლიკაციაში არ თუ ვერ შენიშნა, მიუხედავად იმისა, რომ ამავე პუბლიკაციაში თავადვე აღნიშნავდა: „ქალები საზოგადოდ ხელუხლებელია ოსმალეთშიო.“ იასე რაჭველს ნამდვილად ვერ დავაბრალებთ რეალობის აღქმის უუნარობას ან ტენდენციურობას. მან მანამდეც და შემდგომ წლებშიც არაერთი პუბლიკაცია მიუძღვნა და მნიშვნელოვანი ცნობა მიაწოდა ქართულ საზოგადოებას ოსმალეთში მიმდინარე საზოგადოებრივი თუ პოლიტიკური პროცესების შესახებ მისი იქ ცხოვრების პერიოდში. ალბათ, უფრო იმის ხაზგასმას ცდილობდა, თუ რამდენად აფერხებს ცივილიზაციას სიახლის მიმართ კონსერვატული დამოკიდებულება, რომელიც მკაფიოდ იკვეთება პროვინციული სოფლის ყოფის ფონზე, სადაც უდრტვინველად აგრძელებენ „ისტორიულის უკანონო და უსვინდისო მოქმედებით“ დამტკამპულ ცხოვრებას; საგანგებოდ უსვამს ხაზს პროვინციულ ქალთა ჩაცმულობასაც.

„...აქაურობაზე არა თუ ქმრიანი ქალები და გასათხოვარნი, თვით ათი-თორმეტი წლის ბავშვებიც კი თავიდან ფეხებამდის ჩადრში გამოხვეული დადის. სამი დღეა, რაც აქ სოფლიდან სოფელში, ქალაქიდან ქალაქში დავდივართ და არც ერთი ქალის, ახალგაზრდა არც მოხუცებულის სახე არ დაგვინახავს,“ – წერს ავტორი და აქვე განმარტავს, რომ ამგვარი ჩაცმულობა სულთან ჰამიდის ბრძანების გამო არაა, პირიქით, ახსენებს სულთნის სრულიად საწინააღმდეგო ბრძანებას. მას ეშინოდა ჩადრში გამოხვეული ქალებისა, რადგან საფრთხეს ხედავდა მათში: შესაძლებლად თვლიდა, ჩადრში კაციც გახვეულიყო და შეუმჩნევლად მოეკლა სულთანი.

განსხვავებულად აღწერს ზემოხსენებულ პუბლიკაციაში სტამბოლელი ქალების ჩაცმულობას არტურ ლაისტი. „სახე სრულიად დაბურული მარტო

იმათა აქვთ, ვისაც დასანახი და საჩვენებელი არა მოეპოვებათ რა, ე.ი. ბებერ ქალებს – წერს იგი. ახალგაზრდები კი ნიკაპამდე ჩამოფარებულ თეთრ, თხელ პირბადეს ატარებენ, რომელიც სახის ნაკვეთებს ვერ ფარავს და მათი კოპწია ტუჩები და თეთრი კბილებიც კი შეუმჩნეველი არ რჩება ავტორისთვის. არც ოსმალელი ქალების სადღესასწაულო მორთულობის ევროპული შტრიხები გამორჩენია მის მახვილ თვალს: აბრეშუმის ჩადრის ქვეშ მჩენი პარიზის უკანასკნელ მოდაზე შეკერილი კაბა, ხელთათმანები და ძვირფასი ბათინკები. „ამ ქალებს დიდი ხანია უარ უყვიათ ძველებური, ოსმალური „მოდა“ და უკვე „გალიბერალებულან“ – ასკვნის ავტორი (ა. ლაისტი).

ამგვარი „გალიბერალების“ ნიშნები შედარებით პატარა ქალაქების მაცხოვრებლების, განსაკუთრებით ახალგაზრდების ჩაცმულობასაც დაეტყო, რასაც კონსერვატულად მოაზროვნე უფროსი თაობის მამაკაცები აღშფოთებით შეხვდნენ. მეტადრე სკვერში სასეირნოდ გამოსული შლაპიანი ქალების გამოჩენა აღიზიანებდათ და ღიად გამოთქვამდნენ უკმაყოფილებას: წინად ტრაპიზონში შლაპიანს ვერ ჰნახავდით, ახლა კი 30 შლაპიანი კაცი და 20 ქალია. აბა რა ქალის საქმეა ბაღში მოსვლა და სკამზე ჯდომა, ისინი სახლში უნდა იყვნენ და ჭილოფზე ფეხმოკეცილნი ისხდნენო – შეუჩივლია იასე რაჭველისთვის ერთ „თათარს გულნატკენად“ („ცნობის ფურცელი“, 1904 წ., №2566). მსგავსი აზრისა და დამოკიდებულების საჯაროდ გაცხადების მიღმა ადვილია ქალთა რეალური ყოფის სირთულისა და უფლებრივი მდგომარეობის წარმოდგენა ამგვარ კონსერვატულ საზოგადოებაში. როგორც ჩანს, ეს დამოკიდებულება ქალაქის ქუჩების შეთვალთვლებისას უცხო თვალისთვისაც კი ადვილად შესამჩნევი იყო.

„...ესეთი განკერძოება, დედაკაცის დამონავება და დამცირება. აქ ყოველი სახლი ერთგვარი სატუსალოა, რომელშიაც ისლამის მიმდევართ დაუმწყვდევიანთ თავიანთი დედები და დები“ – ვკითხულობთ 1911 წ. (№232) „სახალხო გაზეთში“ „ნამის“ ფსევდონიმით (სავარაუდოდ სურგულაძე პეტრე როსტომის ძე (1873 – 1931)) დაბეჭდილ პუბლიკაციაში „წერილი საზღვარ-გარეთიდან (ტრაპიზონი)“. აშკარაა, იმდენად აღუშფოთებია ამგვარი სურათის ხილვას პუბლიცისტი, რომ არც ცდილობს მის დამალვას ან შელამაზებას. თუმცა ამავე წერილში გვაცნობს ტრაპიზონში მცხოვრები განათლებული ლაზი (ჭანი) კაცის აზრს, რომელიც სოფელ ათინიდან ყოფილა ჩამოსული და სასამართლოში მუშაობდა გამომძიებლად. იგი ქალს ოჯახის ბურჯად და მშობლიური ენის (ლაზურის) საიმედო მცველად აღიარებს. აქვე ერთ საინტერესო ინფორმაციასაც გვაწვდის. ამ პატივცემულ ჭანს ზეპირად წაუკითხავს კორესპონდენტისთვის ერთი ახალგაზრდა ქალის მიერ ლაზურ ენაზე შეთხზული პოემა. სამწუხაროდ, არც ამ „პატივცემული ჭანის“, არც პოემისა და არც მისი ავტორის ვინაობას არ ასახელებს: „ეს პოემა პატივცემულ ჭანს ჩაწერილი ჰქონია, მაგრამ ჩემდა

სამწუხაროდ, თავის სოფელ ათინაში დაუტოვებია“ – წერს გულდაწყვეტით პუბლიცისტი. თუმცა ქალის ნიჭის აღიარებისა და პატივისცემის დასტურად ნამდვილად გამოდგება მის მიერ შეთხზული პოემის ზეპირად დასწავლა ამ „პატივცემული ჭანის“ მხრიდან.

თავშეკავებულია და დელიკატურად უვლის გვერდს აღნიშნულ საკითხზე საუბარს პუბლიცისტი დ. ჩიქოვანი, რომელმაც 1912 წ. ოსმალეთში გადასახლებულ ქართველ მაჰმადიანთა სოფლები შემოიარა და რამდენიმე პუბლიკაციაც მიუძღვნა ამ ვოიაჟს სათაურით „ოსმალეთის ქართველ მაჰმადიანთა სოფლებში“, რომლებიც „სახალხო გაზეთში“ დაიბეჭდა 1912 წელს (№612). „თვით ქალების მდგომარეობაზე ვერას ვიტყვი, რადგან საშუალება არ არის შრომობენ, როგორც ოჯახში, ისე ტყესა და ყანებში. რასაც მოგახსენებთ ყოველივე უცბად ნახული ან გაგონილია. დიდხანს რომ ვინმემ იცხოვროს მათ შორის - მრავალ საყურადღებო ცნობებს შეაგროვებს“ – წერს იგი. რისი შემჩნევა იყო შესაძლებელი „საზოგადოდ მაჰმადიანებში“ დ. ჩიქოვანი არ აკონკრეტებს.

ქალისა და მამაკაცის უფლებრივი თანასწორობის რელიგიურ ასპექტებზე საუბარს არ გაუბრბის იგივე „ნამის“ ფსევდონიმით 1912 წ. გამოქვეყნებული პუბლიცისტური წერილის – „ალბანეთის“ ავტორი. იგი ქრისტიანული რწმენის, რომელიც დედაკაცში ისეთსავე ადამიანურ პიროვნებას სცნობს, როგორც მამაკაცში, ჩანაცვლებას მუსულმანობით, კულტურულ უკანდახევად მიიჩნევს. მისი გაგებით, ეს „ხალხის ერთი ნახევრის უპიროვნო მონად ქცევაა, რაც მეტად ამცირებს მთელი ხალხის კულტურულ ღონეს. მაჰმადიან ალბანელებში აუცილებლივ ქალის მდგომარეობა ფრიად დაბალ საფეხურზეა“ – დაასკვნის იგი ალბანელთა ყოფა-ცხოვრების გაცნობის შემდეგ („სახალხო გაზეთი“, № 624, 1912)

XX ს. დასაწყისში მიმდინარე მწვავე პოლიტიკური პროცესები ალბანეთსა და ბალკანეთის სხვა ქვეყნებში, ოსმალეთის იმპერიიდან რომ ცდილობდნენ თავის დაღწევას და ბალკანეთის ომის სახელითაა შესული ისტორიაში, აქტიურად შუქდებოდა იმჟამინდელ ქართულ პრესაში, ერთადერთ მასობრივ მედიასაშუალებაში. ქართული საზოგადოების გაცხოველებული ინტერესი აღნიშნული მოვლენებისადმი გასაგებიც იყო: ქვეყანა, რომელიც თავად განიცდიდა იმპერიის ბრჭყალების სიმწვავეს და მისგან დახსნის გზებისა და საშუალებების ძიებაში იყო, სხვა ქვეყნებში მიმდინარე ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის მიმართ გამოჩენილი ყურადღება და თანაგრძნობა ეროვნული იდეოლოგიის გატარების ერთადერთ საშუალებად რჩებოდა მკაცრი საცენზურო პირობების გამო, განსაკუთრებით იმ სასტიკ რეაქციულ პერიოდში XX ს. დასაწყისში რომ სუფევდა საქართველოში. ამით აიხსნება ის ფაქტი, რომ თითქმის ყოველდღიურად იბეჭდებოდა სხვადასხვა ქვეყნის საინფორმაციო სააგენტოებიდან მოწოდებული ცნობები ფრონტის წინა ხაზზე, სხვადასხვა

ქვეყნის, მათ შორის ოსმალეთის პოლიტიკურ წრეებსა თუ კულუარებში განვითარებული მოვლენების შესახებ. უყურადღებოდ არ რჩებოდა რედაქციისთვის ხელმისაწვდომი ნებისმიერი ინფორმაცია, თუნდაც მცირეოდენი, ერთი შეხედვით უმნიშვნელო დეტალიც კი. იბეჭდებოდა სპეციალურად მივლინებული კორესპონდენტების მიერ მომზადებული მიმოხილვითი ხასიათის ვრცელი პუბლიკაციებიც.

ამ კორესპონდენციებიდან რამდენიმე მათგანი ომის პირობებში ქალთა ყოფისა თუ საზოგადოებრივ ცხოვრებაში მათი როლის გააქტიურების შესახებ გვაწვდის მეტად ღირებულ ინფორმაციებს. ნიმუშად გამოდგება „სახალხო გაზეთის“ 1912 წ. №244-ში გამოქვეყნებული პუბლიკაცია, რომელიც იტყობინება მაკედონიაში მიმდინარე საომარ მოქმედებების გამო გამოქცეული, ნახევრად შიშველ-ტიტველი და მშიერ-მწყურვალი ბავშვებისა და ქალების საშინელი მდგომარეობის შესახებ, რომელთა უბედურებას რილის მთებში გადმოსვლისას დიდთოვლობა დაემატა და საშინელ დღეში აღმოაჩინა. მათ დახმარება ესაჭიროებოდათ, მაგრამ მანამ მათ მისაშველებლად ადგილობრივი ხელისუფლება და სლავიანთა საქველმოქმედო საზოგადოება რამეს მოიმოქმედებდა, ეს უკანასკნელნი შიმშილითა და სიცივით იხოცებოდნენ. ბულგარეთში მცხოვრებმა ინგლისელმა ქალებმა ვერ აიტანეს მათი საცოდაობის გულგრილად ყურება და პირველები დაეხმარნენ ამ გაჭირვებულებს. ამავე ქალებმა დააარსეს სოფიაში უფასო სასადილო და სამკერვალო, სადაც ამზადდებდნენ ზამთრის ტანსაცმელს მაკედონიიდან გამოქცეული ქალებისა და ბავშვებისათვის; გამოუნახეს თავშესაფრები და სასმელ-საჭმელსაც მუქთად ურიგებდნენ. ამ გვარად, საბრალო ქალებმა და ბავშვებმა პირველი დახმარება ინგლისელი ქალებისაგან მიიღეს – ვიგებთ საინფორმაციო ტექსტიდან. ეს წერილი ერთ-ერთია ევროპელ ქალთა საზოგადოებრივი აქტივობისა და სოლიდარობის მაგალითების წარმომჩენი პუბლიკაციებიდან, ქართველ ქალთა წახალისებასა და ქვეყნისათვის სასიკეთო საქმისათვის მათი ენერჯის მომართვას რომ ისახავდა მიზნად. ქართულ პრესაში აქტიურად შუქდებოდა 1910 წლიდან ევროპაში ფართოდ გაშლილი ქალთა მოძრაობა, რადგან იგი სრულად შეესაბამებოდა „ქალთა საკითხის“ ნაციონალურ განზომილებებს, XIX საუკუნის ბოლოდან რომ იღებდა სათავეს და ილიასეული გზის გაგრძელებას წარმოადგენდა.

და არა მარტო ევროპაში, მახლობელ აღმოსავლეთშიც შეინიშნება ქალთა მოძრაობის ორგანიზება, რაც უყურადღებოდ არ დარჩენია ქართულ პრესას. „სახალხო გაზეთის“ 1912 წლის №81-ში დაიბეჭდა „ბერლინერ თავებლატისთვის“ სტამბოლელი კორესპონდენტის მიერ მიწოდებული ინფორმაცია. „ოსმალელ ქალთა მიტინგი სტამბოლში“ – ასეა დასათაურებული სარედაქციო წერილი, რომლიდანაც ვგებულობთ ოსმალელ ქალთა გააქტიურების შესახებ, რომელთაც სტამბოლში მიტინგი

გაუმართავთ. წერილში აღწერილია ვისი ორგანიზებით მოეწყო მიტინგი და რა მიზანს ემსახურებოდა იგი.

კრების ორგანიზება პრინცესა ნიმუტ-ხანუმისა და მაჰმუდ-მუხტარ-ფაშის მეუღლის ინიციატივით მომხდარა. პირველად ილაპარაკა ფახმი-ალიხ-ხანუმმა, ოსმალელი ისტორიკოსის, ჯევატ-ფაშის ქალმა. მოლაპარაკე გატაცებით ამტკიცებდა ბრძოლის გაგრძელების საჭიროებას. იგი ამბობდა: ოსმალეთმა მსხვერპლი უნდა შესწიროს სამშობლოს დასაცავადო და მოუწოდებდა ოსმალელ ქალებს, ყოველ მხრივ დახმარებოდნენ ოსმალეთის ჯარს. შემდეგმა გამომსვლელმა ფეიმე-ნესტეხ-ხანუმმა, მგრძნობიარე და ლამაზი სიტყვით დაასურათა ბალკანეთის ომის მიმდინარეობა, აღინიშნა მოკავშირე სახელმწიფოების სისასტიკე და სიმკაცრე. ოსმალელმა მოსწავლე ქალებმა წაიკითხეს ლექსები. ილაპარაკა ცნობილმა მწერალმა ქალმა ხალიდე-ხანუმმა, რომელსაც კრება აღტაცებით მიეგება. მან მოაგონა კრებას ოსმალთა სახელმწიფოს დიადი წარსული და მოწოდებაც შესაბამისი გააჟღერა: რითაც კი ძალა შეგწევთ, ჯარს დაეხმარეთ ოსმალეთის მტრებთან საბრძოლველადო.

ამ ემოციური გამოსვლების პათოსს შეესაბამება კრების დადგენილება: „ოსმალეთის ჯარს გამამხნევებელი დეპეშა გაეგზავნოს და სთხოვოს, იბრძოლოს დედათა, ცოლთა და დათა პატივისა და ღირსების დასაცავად. გადაწყდა, დეპეშები გაეგზავნათ ასევე ევროპის გვირგვინოსანი ქალებისთვის და ეთხოვათ, „დაეცვათ ოსმალეთი მოკავშირე სახელმწიფოთა სიმხეცისაგან.“ კრების ბოლოს ყველამ თვისი ძვირფასი სამკაული მოიხსნა და ძვირფას სამშობლოს დასაცავ თანხას შესწირა“ – იტყობინება სტამბოლელი კორესპონდენტის მიერ მოწოდებულ ინფორმაციაზე დაყრდნობით „სახალხო გაზეთის“ რედაქცია.

წერილში აშკარად იგრძნობა სტამბოლელ ქალთა პათოსით აღფრთოვანება, რაც რედაქციის პოზიციას ამჟღავნებს: გაერთიანება და ეროვნული ენერჯის მიმართვა ყველაზე ძვირფასის, სამშობლოს დასაცავად, რაშიც ქალებს მამაკაცებთან ერთად უდავოდ დიდი წვლილის შეტანა შეუძლიათ. ეს უნდა იყოს სტამბოლელ ქალთა პათოსით რედაქციის აღფრთოვანების რეალური მიზეზი. ეს ერთგვარი მოწოდება იყო კონსოლიდაციისა და საერთო მიზნისათვის ერთიანი ძალით ბრძოლისაკენ, რაც ასე სჭირდებოდა იმჟამინდელ ქართულ საზოგადოებას.

მეორე მხრივ კი, დასტურდება ოსმალელი ქალების მამაკაცთა ჩრდილიდან გამოსვლისა და საზოგადოებრივ საქმიანობაში ჩართვისთვის მზაობა XX ს. 10-იანი წლებიდან; შეიმჩნევა ქალთა მასობრივი მოძრაობის ორგანიზებისკენ სწრაფვის ტენდენცია. აქაც უკვე მართლდება ილია ჭავჭავაძის მიერ ჯერ კიდევ 1889 წელს გამოთქმული ცნობილი წინასწარმეტყველური ვარაუდი: „შორს არ არის ის დრო, როდესაც დედათა საქმე თავისას გაიტანს და ეს მთელი ნახევარი სქესი კაცობრიობისა

მოწვეულ იქნება წუთისოფლის სუფრაზედ თავისი კუთვნილის ადგილის დასაჭერად“.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ანთელავა ლ., „კულტურა და გენდერი (გენდერული პრობლემატიკა საქართველოში)“, ქალთა განათლებისა და ინფორმაციის საერთაშორისო ცენტრი, თბილისი, 2002.

2. ბოსტაშვილი ნ., „იასე რაჭველი (მეხუზლა) წერილები თურქეთიდან“, „მეცნიერება“, თბილისი, 1991.

3. ბრანდერი ვ., „კომპასი“ (სახელმძღვ. ადამიანის უფლებათა განათლ. სფეროში ახალგაზრდების მონაწილეობით), თბილისი, 2004.

4. ბუქური მ., „ქალი თურქეთში“, თბილისი, 2012.

5. კიკვაძე ზ., „ენა, გენდერი და ნაციონალიზმი“, გამომც. „უნივერსალი“, თბილისი, 2010 .

6. საბედაშვილი თ., „ქალთა უფლებების ისტორიული ასპექტები“(სალექციო კურსი სოც. მეცნ. მაგისტრატურისათვის), თბილისი, 2006 .

7. „ცნობის ფურცელი“, 1904 წ., №2566

8. „ცნობის ფურცელი“, 1904 წ., №2579

9. „ივერია“, 1897 წ. , № 164

10. „ივერია“, 1898 წ. , №131

11. „ივერია“, 1901 წ. , № 15

12. „ივერია“, 1901 წ. , № 75

13. „ივერია“, 1901 წ. , № 98

14. „ივერია“, 1901 წ. , № 198

15. „ივერია“, 1905 წ., №178,

16. „ივერია“, 1905 წ., №244

17. „ივერია“, 1909 წ. , № 40

18. „სახალხო გაზეთი“, 1911 წ., №203

19. „სახალხო გაზეთი“, 1911 წ., №232

20. „სახალხო გაზეთი“, 1911 წ., № 421

21. „სახალხო გაზეთი“, 1911წ., №470,

22. „სახალხო გაზეთი“, 1912 წ., №81

23. „სახალხო გაზეთი“, 1912წ., №587,

24. „სახალხო გაზეთი“, 1912 წ., №612

25. „სახალხო გაზეთი“, 1912წ., № 624-625

Some Aspects of the Activities of the Creative Intelligentsia of Batumi
(A sociological analysis)

ქ.ბათუმის შემოქმედებითი ინტელიგენციის საქმიანობის ზოგიერთი
ასპექტი (სოციოლოგიური ანალიზი)

Nugzar Chkhaidze

Doctor of philosophy, sociologist
Batumi Shota Rustaveli State University
Niko Berdzenishvili Institute's Ethnology
and Sociological Research Department
Senior researcher

e-mail: nugzar.chkhaidze@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-2795-791X>

Abstract: In the present paper, we discuss various aspects of work and life of creative intelligentsia living in Batumi. First of all, the content of the concept of "intelligentsia" itself is clarified and the emphasis is placed on the variety of its scientific definitions, which in turn is due to the wide range of social groups considered under the intelligentsia. As for sociology, following characteristics are direct subject of study in a certain sociological research: professional affiliation of the respondents; their specific field of activity; amount of income; dynamics of the financial situation over the last five years; Promotion of creative activity by governmental and private structures (including aspects of material well-being); the possibility of implementing a private commercial project by creative intelligentsia,; existence of contacts with foreign colleagues; Willingness to work abroad in a creative direction; involvement in artistic projects implemented by the government; Assessing the state of Georgian culture in general and comparing it with European culture; National culture development prospects; Recommendations on how to increase the role of creative intelligence in public life; presentation of the main hindering factors that prevent creative intelligence in professional activity; Particular attention was paid to determining the relationship between the concepts of "intelligentsia" and "intellectual", including their similarities and differences, as well as the specifics of the use of these terms in scientific literature. A very important place in this article is devoted to finding out what the so-called "the red intelligentsia" represented actually, whether they were a group artificially created by the Soviet communist government, or they were sincere eulogists of a classless, communist society. A certain place in the article is devoted to clarifying the internal structure of the intelligentsia, their types - creative, technical, scientific, administrative, pedagogical intelligentsia, etc., their role in the spiritual life of the country. In the end, this work, St. Based on the results of a sociological survey of Batumi's creative

intelligentsia, it allows to identify the main problems that hinder their professional activities.

Key words: intelligenction, intellectual, creative intelligentsia, culture, artist.

ნუგზარ ჩხაიძე

ფილოსოფიის დოქტორი, სოციოლოგი,
ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის ეთნოლოგიისა და
სოციოლოგიური კვლევი სგანყოფილების
უფროსი მეცნიერი თანამშრომელი
e-mail: nugzar.chkhaidze@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-2795-791X>

აბსტრაქტი: წინამდებარე ნაშრომში, განხილულია, ქ. ბათუმში მცხოვრები შემოქმედებითი ინტელიგენციის მოღვაწეობის და ყოფაცხოვრების სხვადასხვა ასპექტი. უპირველეს ყოვლისა ზუსტდება თვით ცნება „ინტელიგენციის“ შინაარსი და აქცენტი კეთდება მისი მეცნიერული განმარტების მრავალგვარობაზე, რაც თავის მხრივ, განპირობებულია ინტელიგენციის ქვეშ მოაზრებულ სოციალური ჯგუფების ფართო სპექტრით. უშუალოდ კონკრეტული სოციოლოგიური კვლევის შესწავლის საგანს კი წარმოადგენენ შემდეგი სახის მახასიათებლები: რესპონდენტთა პროფესიული კუთვნილება; მათი კონკრეტული საქმიანობის სფერო; შემოსავლის ოდენობა; მატერიალური მდგომარეობის დინამიკა ბოლო ხუთი წლის განმავლობაში; სახელისუფლებო და კერძო სტრუქტურების მხრიდან შემოქმედებით საქმიანობაში ხელშეწყობა (მათ შორის მატერიალური სახის); შემოქმედებითი ინტელიგენციის მიერ, კერძო კომერციული პროექტების განხორციელების შესაძლებლობა; შემოქმედებითი კონტაქტების არსებობა უცხოელ კოლეგებთან; საზღვარგარეთ პროფესიით მუშაობის სურვილი; ხელისუფლების მიერ განხორციელებულ სახელოვნებო პროექტებში ჩართულობა; ზოგადად ქართული კულტურის დღევანდელი მდგომარეობის შეფასება და მისი ევროპულ კულტურასთან შედარება; ეროვნული კულტურის განვითარების პერსპექტივები; რეკომენდაციები იმის თაობაზე, თუ როგორ შეიძლება გაიზარდოს შემოქმედები ინტელიგენციის როლი საზოგადოებრივ ცხოვრებაში; იმ ძირითადი ხელშემშლელი ფაქტორების წარმოჩენა, რომლებიც ხელს უშლიან შემოქმედებით ინტელიგენციას პროფესიულ საქმიანობაში.

ყურადღება გამახვილდა ცნებების „ინტელიგენცია“ და „ინტელექტუალი“-ს ურთიერთმიმართების, მათ შორის მსგავსების და განსხვავების დადგენას, ასევე ამ ტერმინების გამოყენების სპეციფიკას სამეცნიერო ლიტერატურაში. ძალიან მნიშვნელოვანი ადგილი აღნიშნულ სტატიაში ეთმობა იმის გარკვევას, თუ რას წარმოადგენდა რეალურად ე.წ.

წითელი ინტელიგენცია, იყო ის საბჭოთა კომუნისტური ხელისუფლების მიერ ხელოვნურად შექმნილი ჯგუფი, თუ ისინი იყვნენ უკლასო, კომუნისტური საზოგადოების გულწრფელი მეხოტბეები.

გარკვეული ადგილი სტატიაში ეთმობა ინტელიგენციის შიდა სტრუქტურის გარკვევას, მათ სახეობებს – შემოქმედებით, ტექნიკურ, სამეცნიერო, ადმინისტრაციულ, პედაგოგიურ და ა.შ. ინტელიგენციას, მათ როლს ქვეყნის სულიერი ცხოვრების საქმეში. საბოლოო ჯამში, ეს ნაშრომი, ქ. ბათუმის შემოქმედებითი ინტელიგენციის სოციოლოგიური გამოკითხვის შედეგებზე დაყრდნობით, იძლევა იმის საშუალებას, რომ იდენტიფიცირებული იქნას ის ძირითადი პრობლემები, რომლებიც აფერხებენ მათ პროფესიულ საქმიანობას.

საკვანძო სიტყვები: ინტელიგენცია, ინტელექტუალი, შემოქმედებითი ინტელიგენცია, კულტურა, ხელოვანი.

შესავალი: ჩვენი საზოგადოების მნიშვნელოვანი სეგმენტია შემოქმედებითი ინტელიგენცია, რომელსაც ქვეყნის განვითარების საქმეში დიდი წვლილი შეაქვს. ის არის საქართველოს სულიერების ბალავარი. თავისი საქმიანობით შემოქმედებითი ინტელიგენცია ქმნის, ინახავს და საზოგადოებაში ავრცელებს კულტურულ-სამეცნიერო ფასეულობებს. შემოქმედებითი ინტელიგენცია შეიძლება ზოგადად განვიხილოთ ისეთ სოციალურ ჯგუფად, რომლის პროფესიული საქმიანობის საფუძველია მაღალი საგანმანათლებლო დონე და შემოქმედებითი ხასიათის გონებრივი შრომა. მას განსაკუთრებული როლი აკისრია საქართველოს ისტორიაში-უპირატესად, მხოლოდ შემოქმედებით ინტელიგენციას ძალუმს, მოახდინოს ჩვენი ერის არსებობის მანძილზე შექმნილი კულტურული ფასეულობების აკუმულირება, შესწავლა, მისი განვითარების პერსპექტივების დასახვა და მთლიანობაში კი მთელი საზოგადოების სულიერი ცხოვრების წარმართვა.

თემის აქტუალობა ჩვენი აზრით განპირობებულია იმით, რომ პოსტსაბჭოთა, დამოუკიდებელ საქართველოში, შემოქმედებითი ინტელიგენციის პრობლემატიკის კომპლექსური სოციოლოგიური შესწავლა სათანადოდ ჯერ არ განხორციელებულა. აღნიშნული კვლევით ჩვენ შევეცადეთ გამოგვესწორებინა ეს ხარვეზი.

დღემდე, სამწუხაროდ, არ არის შემუშავებული „ინტელიგენციის“ საყოველთაოდ მიღებული, უნიფიცირებული განმარტება რაც შეეხება თვით ტერმინ „ინტელიგენციას“ ის ლათინური წარმოშობის სიტყვაა და ცოდნას, გონიერებას და განათლებულობას ნიშნავს. ტერმინი „ინტელიგენცია“ პირველმა გამოიყენა ნაკლებადცნობილმა რუსმა მწერალმა პეტრე ბობორიკინმა მეცხრამეტე საუკუნის სამოციან წლებში. მან ეს სიტყვა „ისესხა“ გერმანული ენიდან. შემდეგ ეს ტერმინი გავრცელდა კონტინენტის

სხვა ენებშიც ანუ „დაუბრუნდა“ ევროპას. პ. ბობორიკინმა ამ ტერმინის შემოტანით იმ პირების გამოცალკავება და კატეგორიზაცია სცადა, რომლებსაც აერთიანებდა გონებრივი შრომა. თავიდანვე გარკვეულ სიძნელეს წარმოადგენდა იმ სოციალური ჯგუფების დადგენა, რომლებიც შეიძლება მიკუთვნებული ყოფილიყვნენ ინტელიგენციას. ინტელიგენციის საქმიანობის სპექტრი იმდენად მრავალფეროვანია, რომ მისი ცალმხრივად განმარტება გაძნელებულია. მაგ. არსებობს შეხედულება, რომ ინტელიგენციად, მხოლოდ შემოქმედებითი ინტელიგენცია (მეცნიერები, მწერლები, მუსიკოსები, მხატვრები და ა. შ.) უნდა ჩაითვალოს. ამ საკითხთან დაკავშირებით არსებობს შემდეგი თვალსაზრისიც, რომლის მიხედვითაც, ინტელიგენციის შემადგენლობაში შედის გონებრივი შრომით დაკავებული ყველა პირი: ტექნიკურ-საინჟინრო, საგანმანათლებლო, ადმინისტრაციული, სამართლებრივი ორგანოების და ა. შ. პერსონალი.

ინტელიგენციის რაობის თაობაზე არსებობს თვალსაზრისი, რომ ინტელიგენციის წარმომადგენლებად, შეიძლება მივიჩნიოთ ისინიც კი, ვინც სპეციფიკური ხასიათის ინტელექტუალურ-პრაქტიკული ხასიათის საქმიანობას ახორციელებს (დიზაინერი, მოდელიორი, დეკორატორი, ოქრომჭედელი და ა. შ.). გვხვდება ინტელიგენციის ცნების ისეთი უცნაური ინტერპრეტაციაც, რომლის მიხედვითაც ინტელიგენციას შეიძლება მიეკუთვნებოდეს მხოლოდ ის პირები, რომელთა საქმიანობის ძირითადი ვექტორია ხელისუფლების კრიტიკა. ინტელიგენციის ცნების დეფინიციისას, არსებობს ისეთი უკიდურესი წარმოდგენებიც, რომელთა მიხედვითაც საინჟინრო-ტექნიკური ინტელიგენცია საერთოდ არ მიეკუთვნება ინტელიგენციას. ასეთად კი მხოლოდ შემოქმედი ინტელიგენცია შეიძლება ჩაითვალოს. ერთ-ერთი განმარტებით კი ინტელიგენტობა საერთოდ არ ნიშნავს რაიმე სახის შემოქმედებითი პროდუქციის შექმნას, საკმარისია პიროვნება იყოს განათლებული, კულტურული და მაღალი ზნეობის მატარებელი.

ზოგადად უნდა ითქვას,, რომ „ინტელიგენციის“ ცნება, უნდა განვიხილოთ, როგორც ისტორიულად განვითარებადი კატეგორია. რაც შეეხება ჩვენ დამოკიდებულებას ამ ტერმინთან, ჩვენ ვემხრობით იმ მოსაზრებას, რომ ინტელიგენციას ფართო გაგებით შეიძლება მიკუთვნებული იქნას ყველა ის პირი, ვინც უპირატესად დაკავებულია გონებრივი, არაფიზიკური შრომით.

ძალიან საყურადღებოა ტერმინ „ინტელექტუალის“ დამკვიდრება ჩვენთან. ის საბჭოთა კავშირში თითქმის არ გამოიყენებოდა (ძირითადად დასავლეთის ქვეყნებში იყო გავრცელებული). არსებობს მოსაზრება, რომ ამ ორ მსგავს ტერმინს „ინტელიგენცია“ და „ინტელექტუალი“ შორის არ უნდა დაისვას ტოლობის ნიშანი, რადგან შეიძლება მიეკუთვნებოდეს ინტელიგენციას და არ იყო ინტელექტუალი. დასავლეთში დამკვიდრდა

შეხედულება, რომ ინტელექტუალები შეიძლება ეწოდოს მხოლოდ გონებრივი შრომით დაკავებულ იმ პროფესიონალებს, რომლებიც ქმნიან მაღალი დონის ინტელექტუალურ პროდუქციას და გამოირჩევიან შემოქმედებითი (კრეატიული) აზროვნებით.

არსებობს ასევე მოსაზრება, რომ ცნება „ინტელიგენცია“ წარსულს ჩაბარდა და მისი გამოყენება არქაიზმია - ჩვენ არ შევუდგებით ამ პოსტულატის სიღრმისეულ განხილვას, უბრალოდ გამოვთქვამთ მოსაზრებას ამ საკითხთან დაკავშირებით. ჩვენ მიგვაჩნია რომ „ინტელიგენცია“ და „ინტელექტუალი“ ფაქტობრივად იდენტური, ერთი შინაარსის ცნებებია, რომელთაც აერთიანებს ის პარადიგმა, რომ მასში მოიაზრებიან გონებრივი, არაფიზიკური შრომით დაკავებული ადამიანები. ამ ტერმინების გამოყენების სპეციფიკა კი იმაში მდგომარეობს, რომ ტერმინი „ინტელექტუალი“ ხმარებაში დამკვიდრდა უპირატესად დასავლეთში, ხოლო ტერმინი „ინტელიგენცია“ კი ძირითადად საბჭოთა კავშირში და პოსტსაბჭოთა სივრცეში („ინტელიგენცია“ რომ ხმარებადი ტერმინია, ჩანს იქედანაც, რომ ის ხშირად გამოიყენება გაეროს ოფიციალურ დოკუმენტებში).

ინტელიგენციაზე საუბრისას გვერდს ვერ ავუვლით, ისეთ მნიშვნელოვან საკითხს, რომელიც ეხება ინტელიგენციის ადგილს საზოგადოების სოციალურ სტრუქტურაში. საბჭოთა კავშირში, მარქსისტული იდეოლოგიიდან გამომდინარე „არსებობდა“ ორი კლასი (მუშათა კლასი და კოლმეურნე გლეხობა) და ინტელიგენცია, როგორც სოციალური ფენა და არა კლასი ანუ სხვადასხვა სოციალური ჯგუფი მოქცეული იყო ამ ორ კლასსა და ინტელიგენციაში. ამის შედეგად მივიღეთ აბსურდული სიტუაცია. მაგ. უმაღლესი კლასის პილოტი მიეკუთვნებოდა მუშათა კლასს, ხოლო ფოსტის რომელიღაც რიგითი კლერკი კი, ითვლებოდა მოსამსახურედ. სოფლად უფრო უცნაური სიტუაცია იყო. მაგალითად ცნობილია რომ საბჭოთა მეურნეობებში და კოლმეურნეობებში დასაქმებულები ძირითადად სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციას აწარმოებდნენ, ე. ი. მათი შრომის ხასიათი იდენტური იყო, მაგრამ მათ სხვადასხვა კლასს – მუშათა კლასს და კოლმეურნე გლეხობას მიაკუთვნებდნენ, საკუთრების ფორმებთან კავშირის გამო – საბჭოთა მეურნეობებში მიწა და წარმოების საშუალებები სახელმწიფო საკუთრებას წარმოადგენდა, ხოლო კოლმეურნეობებში კოოპერაციულს. საბჭოთა მეურნეობებში დასაქმებულებს სახელიც კი გამოუძებნეს – მუშათა კლასის აგრარული რაზმი.

საბჭოთა საზოგადოების სოციალურ სტრუქტურასთან დაკავშირებით ერთ საინტერესო გარემოებას გვინდა გავუსვათ ხაზი: 1960-იანი წლებიდან საბჭოთა კავშირში შეიმჩნეოდა უმაღლესდამთავრებულთა (განსაკუთრებით პედაგოგთა) სიჭარბე, ამის გამო ბევრი მათგანი ვერ საქმდებოდა პროფესიის

მიხედვით. ასეთი ვითარების გამო, ინტელიგენციის ნაწილი იძულებული გახდა დასაქმებულიყო ფიზიკური შრომით (ქარხნებში, ფაბრიკებში, ტაქსისტებად და ა. შ.). ასეთი კატეგორიის ხალხს ოფიციალურმა საბჭოთა დოქტრინამ „მიანიჭა“ შემდეგი სტატუსი – „მუშა-ინტელიგენტი“. ეს ყველაფერი აიხსნებოდა იმით, რომ ასეთი ქმედებით საბჭოთა ინტელიგენციამ „აჩვენა“, ვითომდა თავისი მაღალი ზნეობრივი სახე, რადგან ისინი „ნებაყოფლობით“ დაეუფლენ მუშათა პროფესიებს, რითაც „აამაღლეს“ ამ სფეროში დასაქმებულთა პრესტიჟი (ამ ქმედებით, მათი აზრით, „ინტელექტუალური“ ხასიათი შესძინეს მუშათა პროფესიებს). სინამდვილეში, როგორც აღვნიშნეთ ასეთი ვითარების მიზეზი იყო თავისი პროფესიით ინტელიგენციის დაუსაქმებლობა.

მთელი ეს უაზრობა გამოწვეული იყო იმით, რომ საბჭოთა იდეოლოგიას არ სურდა მარქსისტული კლასობრივი თეორიის მიღმა გასვლა და სურდა მთელი საზოგადოება რადიკალიზებული, ორ კლასსა და ერთ სოციალურ ფენაში მოექცია. ზოგიერთი ფუნდამენტალისტი კომუნისტი უფრო შორს მიდიოდა და სოციალისტური იდეოლოგიიდან გამომდინარე, სადაც „ნაწინასწარმეტყველები“ იყო განსხვავებების წაშლა ქალაქსა და სოფელს, გონებრივ და ფიზიკურ შრომას შორის, დარწმუნებულები იყვნენ რომ მალე კლასები საერთოდ გაქრებოდა და შეიქმნებოდა უკლასო საზოგადოება. აღსანიშნავია, რომ ამავდროულად იბლოკებოდა, დასავლეთში, საზოგადოების სოციალური სტრუქტურის აღსაწერად გამოიყენებული სტრატეგიკაციის მოდელი, რომელიც საზოგადოებას დიფერენცირებულად, უფრო გაშლილად, სტრატეგების (ნიშნავს შრეს) მიხედვით ახარისხებდა (გამოყოფილია დაახლოებით 400 სტრატა). მაგალითად, ისმის კითხვა, რომელ კლასს შეიძლება მივაკუთვნოთ გამოჩენილი სპორტსმენი, რომლის წლიური შემოსავალი მილიონობით დოლარს შეადგენს? – ის არც მუშაა, არც გლეხი და არც ინტელიგენტი. სტრატეგიკაციის თეორიის მიხედვით მისი ადგილი საზოგადოებაში თავისი პროფესიით და შემოსავლებითაა განპირობებული. ამ ფაქტის წარმოჩენაც კი საკმარისია იმის დასამტკიცებლად რომ მარქსისტულმა კლასობრივმა თეორიამ და მისმა პრიმიტიულმა საბჭოთა მოდელმა სრული კრაზი განიცადა. დღეს მისი ადგილი საზოგადოების სტრატეგიკაციულმა დაყოფამ დაიკავა. შეიცვალა ტერმინოლოგიაც, მაგ. თითქმის აღარ იხმარება ტერმინი პროლეტარი, სამაგიეროდ ფართოდ გამოიყენება ახალი სოციალური სინამდვილის აღმნიშვნელი სიტყვა საშუალო კლასი, რომლის ძირითადი მახასიათებელია მატერიალური შემოსავლის ოდენობა და არა სხვა რაიმე პარამეტრები.

ძალიან საინტერესოა ინტელიგენციის გარკვეული ნაწილის შინაარსობრივი ტრანსფორმირება საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ. კომუნისტებმა კარგად იცოდნენ, რომ ინტელიგენციას,

განსაკუთრებით მწერლებს შეეძლოთ დიდი ზეგავლენა მოეხდინათ ხალხთა მასებზე და დაიწყეს ახალი ტიპის, „წითელი“, „მუშურ-გლეხური“ ინტელიგენციის შექმნა. მათ ძირითად მოვალეობად დაუსახეს „გავლენის აგენტის“ ფუნქციის შესრულება, რომელთა მთავარი ამოცანა იყო კაპიტალისტურ სამყაროსთან დაპირისპირება და უკლასო, კომუნისტური მომავლის პროპაგანდა. სამწუხაროდ ქართული ინტელიგენციის საკმაოდ დიდი ნაწილი, მმართველი კომუნისტური პარტიის ფასადი და იდეოლოგიური საყრდენი გახდა.

აღსანიშნავია, რომ საბჭოთა ინტელიგენციად „გადაკეთებული“ პირები ისე შეეზარდნენ სახელისუფლებო სტრუქტურებს, რომ მოკლე დროში საბჭოთა სახელმწიფოს პრივილეგირებული პერსონები გახდნენ, რაც გამოიხატებოდა საბჭოთა ხელისუფლების მიერ მათი ბინებით, აგარაკებით, ფულადი ჯილდოებით და სხვა სიკეთეებით უზრუნველყოფაში ამასთან ერთად. ე. წ. ელიტური ინტელიგენციის გადაბირების სხვა მეთოდებიც გამოიყენებოდა, მაგ. „მაღალრეიტინგიან“ ინტელიგენტებს იწვევდნენ სხვადასხვა პარტიულ თუ სახელისუფლებო თათბირებზე, შეყავდათ საზღვარგარეთ მიმავალ დელეგაციებში. საინტერესო ინტელიგენციის გადაბირების ერთ-ერთი სახე იყო ე.წ. სპეცგამანაწილებლები, სადაც „დამჯერე“ ინტელიგენტები, პარტიულ ნომენკლატურასთან თანაბრად, მიზერულ ფასებში, იძენდნენ დეფიციტურ საქონელს.

საბჭოთა სახელმწიფოს ამგვარი პოლიტიკის შედეგად, საქართველოში ჩამოყალიბდა ინტელიგენციის განსაკუთრებული ფენა, ე. წ. წითელი ინტელიგენცია, რომელიც პარტიულ-სახელისუფლებო ელიტასთან იყო შეზრდილი და ფაქტიურად იმდროინდელი საზოგადოების ზედაფენას, საბჭოთა ნომენკლატურის განუყოფელ ნაწილს წარმოადგენდა. მისი ძირითადი მისია იყო კომუნისტური პარტიის ინტერესების გატარება ცხოვრების ყველა სფეროში. საბჭოთა პოლიტიკური დოქტრინის მიხედვით, ინტელიგენციას, რადგან ის ფენაა და არა კლასი, არ შეეძლო ეთამაშა დამოუკიდებელი პოლიტიკური როლი საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. მისი მთავარი ფუნქცია იყო, ხალხის „სამსახურში“ ყოფნა, „დიადი“ ამოცანის – უკლასო საზოგადოების აშენების საქმეში. ამასთან ერთად ინტელიგენციას არ უნდა ჰქონოდა თვითკმარი იდეოლოგიური კრედოც – ის მთლიანად უნდა ყოფილიყო დამოკიდებული პროლეტარიატის მსოფლმხედველობაზე.

საბჭოთა ხელისუფლებამ, ინტელიგენციის „მოთვინიერების“ უფრო კარგად წარსამართავად, მისი კომუნისტური იდეოლოგიის ჩარჩოებში უფრო „მყარად“ მოქცევის მიზნით, კულტურის სფეროში დააწესა შემოქმედებითი სტანდარტი – სოციალისტური რეალიზმი. ყველა შემოქმედი ინტელიგენტი ვალდებული იყო ემოღვაწა ამ სტანდარტის ფარგლებში. ვინც არ იმუშავებდა ამ „თარგით“, ის სხვადასხვა ფორმით

ისჯებოდა (მაგ. არ აქვეყნებდნენ საბჭოთა იდეოლოგიისთვის „მიუღებელი“ ამა თუ იმ მწერლის ნაწარმოებს).

საბჭოთა პერიოდის ინტელიგენციის დაყოფა პირობითად შეიძლება ორ ძირითად სტატუსურ ჯგუფად – ერთს წარმოადგენდა პრივილეგირებული ინტელიგენცია, რომელთა „ელიტურობა“ განისაზღვრებოდა არა იმდენად შემოქმედებითი მიღწევებით, არამედ სახელისუფლებო სტრუქტურებთან სიახლოვით და იდეოლოგიურ კონიუნქტურაზე „მორგებით“ (მაგ.რა დაბალი დონის არ უნდა ყოფილიყო შემოქმედებითი პროდუქცია(თეატრი, კონო, მწერლობა, მუსიკალური ნაწარმოები და ა.შ.), თუ იქ ხოტბა იქნებოდა შესხმული საბჭოთა კავშირისადმი, ლენინისადმი, კომპარტიისადმი და სხვა, ხელისუფლებისათვის მისაღები თემებისადმი, მათი ავტორები ძალიან ხშირად იღებდნენ სხვადასხვა სახის ჯილდოებს და პრემიებს. მეორე ჯგუფში კი შედიოდა შემოქმედი ინტელიგენციის ის ნაწილი, რომლებიც მიუხედავად უკიდურესი გაჭირვებისა, ემიჯნებოდნენ კომუნისტურ კულტურულ პოსტულატებს და ქმნიდნენ არაიდეოლოგიზირებულ, ხშირად ანტისაბჭოთა ნაწარმოებებს.

ინტელიგენციის იმ თვალსაჩინო წარმომადგენლების ნაწილი, რომლებმაც ვერ „აუწყვეს დროს ფეხი“, რეპრესირებული იქნენ. ზოგიერთები დახვრიტეს (მ. ჯავახიშვილი, ტ. ტაბიძე, პ. იაშვილი), ზოგიერთები თავიანთი შემოქმედების გამო ციხეში იხდიდნენ სასჯელს (მაგალითად, ზვიად გამსახურდია). მათი ძირითადი ბრალი ანტიკომუნისტური, ბურჟუაზიული, საზოგადოებისათვის „მავნე“ კულტურის გავრცელება იყო.

ინტელიგენციაზე საუბრისას, გვინდა შევეხოთ „წითელი“ ინტელიგენციის „ფსევდოდისიდენტურ“ ნაწილს. ამ ხელოვანებს ორმაგი სახე ჰქონდათ. მათი საქმიანობის თავისებურება გამოიხატებოდა იმაში, რომ ერთი მხრივ ისინი ქმნიდნენ შინაასრით არასაბჭოთა ხასიათის ნაწარმოებებს, იღებდნენ „არასწორ“, „ბურჟუაზიული“ იდეოლოგიით „გაჯერებულ“ ფილმებს, ხოლო მეორე მხრივ, მიუხედავად შემოქმედებითი „ოპოზიციონერობისა“, ისინი, საკმაოდ იყვნენ „შეზრდილი“ სახელისუფლებო სტრუქტურებთან და მათდამი ლოიალობას გამოხატავდნენ. მაგ. რომელიმე მწერალს შეიძლება დაეწერა „დისიდენტური“ რომანი, რომელშიც მკაცრად გააკრიტიკებდა (ქარაგმულად) საბჭოთა წყობას, კომუნისტურ იდეოლოგიას, მაგრამ ამავე დროს მათ პარტიულ ხელმძღვანელობასთან მეგობრული დამოკიდებულება ჰქონდათ. ამ „უცნაურობის“ ახსნა შემდეგნაირად შეიძლება – საქართველოში მართველ ძალას (კომპარტია) ინტელიგენციის იდეური მრწამსი ნაკლებად აინტერესებდა, მთავარი იყო ის, რომ „ელიტური“ ინტელიგენცია ხელისუფლებისადმი მტრულად არ ყოფილიყო განწყობილი.

ქართული „წითელი“, ვითომდა დისიდენტური ინტელიგენციის სახე, ნათლად გამოჩნდა 1991-1992 დეკემბერ-იანვრის სახელმწიფო გადატრიალების დროს, როცა ბევრი ე.წ. ხელოვანი მოგვევლინა სამხედრო-კრიმინალური პუტჩის იდეოლოგიად და გვერდში დაუდგნენ ამ „რევოლუციის“ მთავარ შემომქმედს, საქართველოში კრემლიდან მოვლენილ „სისხლიან სატრაპს“ ე. შევარდნაძეს, რითაც ნილაბი ჩამოიხსნეს და აჩვენეს თავიანთი ნამდვილი, ანტიქართული სახე.

ქართულ ინტელიგენციაზე მსჯელობისას, უპრიანი იქნება მოკლედ შევაფასოდ მისი ეროვნული ფრთა, რომელსაც დიდი ღვაწლი მიუძღვის ქართულ, პატრიოტული იდეოლოგიის ფორმირებაში. მას შეიძლება ჰქმმარიტი, ეროვნული ინტელიგენცია ვუწოდოთ.

ასეთ დეფინიციას არსებობის უფლება აქვს და მასში უნდა მოიაზრებოდნენ პატრიოტი, თავისუფალი საქართველოსათვის მებრძოლი ინტელიგენტები (ი. ჭავჭავაძე, ა. წერეთელი, ი. გოგებაშვილი, დიმ. ყიფიანი, მ. მაჭავარიანი, ზ. გამსახურდია და სხვანი). ჰქმმარიტ, ეროვნულ ინტელიგენტებად არ შეიძლება მოიაზრებოდნენ ის შემოქმედი პირები, რომლებიც წარმატებულნი იყვნენ თავიანთ შემოქმედებაში, მაგრამ არ ადარდებდათ ქართველი ერის ბედი. ნამდვილი, ჰქმმარიტი ინტელიგენცია კი, ჩვენი ისტორიის კრიტიკულ მომენტებში ერის სულიერ წინამძღოლობას კისრულობდა. იბრძოდა ქვეყნის დამოუკიდებლობისთვის, ქართველი ერის თვითმყოფადობის და მისი კულტურის გადარჩენისთვის.

სამწუხაროდ, დღეისათვის, ინტელიგენციამ დაკარგა ის სტატუსი, მიმზიდველობა და ხიბლი, რაც მას ადრე ჰქონდა. დღეს პრესტიჟის მხრივ, მოწინავე პოზიციებზე გავიდნენ სხვა სოციალური ჯგუფების წარმომადგენლები, მაგ. ბიზნესმენები.

მეთოდოლოგია: საკვლევი პრობლემატიკიდან გამომდინარე, ჩვენი სოციოლოგიური კვლევის ობიექტად ანუ სამიზნე ჯგუფად შერჩეულნი იქნენ, ქ. ბათუმის ადმინისტრაციული ტერიტორიის ფარგლებში მცხოვრები შემოქმედებითი ინტელიგენციის (მეცნიერები, მწერლები, მხატვრები, მუსიკოსები, მსახიობები და ა.შ.) ის წარმომადგენლები, რომლებსაც გარკვეული წვლილი აქვთ შეტანილი ქალაქის კულტურულ ცხოვრებაში.

ჩვენი კვლევის ძირითად მიზანს წარმოადგენდა, რესპონდენტების სოციოლოგიური გამოკითხვის საფუძველზე, იმ ძირითადი ფაქტორების გამოვლენა რომლებიც ამუხრუჭებენ ან პირიქით ხელს უწყობენ ქ. ბათუმის შემოქმედებით ინტელიგენციას თავიანთ საქმიანობაში.

გამოკითხვის დაწყებამდე, რესპოდენტთა ნაწილმა შეკითხვები დაგვისვა სოციოლოგიური კვლევის კონფიდენციალურობის თაობაზე. მათთან ამ საკითხის ირგვლივ გასაუბრების შემდეგ, ისინი დარწმუნდნენ რა აღნიშნული სოციოლოგიური კვლევის სრულ ანონიმურობაში, აქტიურად,

ენტუზიაზმით, ჩაებნენ გამოკითხვის პროცესში, რამაც მათ პასუხებს მეტი გულწრფელობა და სანდოობა შესძინა.

სოციოლოგიური კვლევა ჩატარდა ანკეტური გამოკითხვის წესით. მათ პასუხი გასცეს დახურულ, ნახევრად ღია და ღია კითხვებზე. ღია კითხვები ძირითადად დასმული იყო იმ საკითხების ირგვლივ, რომელთა პრობლემატიკა რთული და მრავალფეროვანია, ამიტომ ასეთი ტიპის კითხვებზე, გაშლილი, დეტალიზებული ფორმით გაცემული პასუხების მეშვეობით, რესპონდენტებიდან უფრო სრული ინფორმაციის მიღება გახდა შესაძლებელი ამა თუ იმ საჭირობოროტო საკითხის შესახებ.

სულ გამოკითხული იქნა ბათუმის შემოქმედებითი ინტელიგენციის 100 წარმომადგენელი.

წყაროები/ლიტერატურის მიმოხილვა – იმასთან დაკავშირებით, რომ ჩვენი სოციოლოგიური კვლევა ემპირიული ხასიათისაა, მისი სპეციფიკიდან გამომდინარე გაგვიძნელდა ამ საკითხთან დაკავშირებული კონკრეტული სოციოლოგიური პუბლიკაციების მოძიება. გამომდინარე აქედან, ჩვენ დავეყრდენით ზოგიერთ იმ წყაროს, რომლებშიც ძირითადად ზოგადი სახითა განხილული ინტელიგენციასთან დაკავშირებული საკითხები.

სოციოლოგიური კვლევის შედეგები. ჩვენ მიერ ჩატარებულ ემპირიულ სოციოლოგიურ კვლევაში მონაწილეობა მიიღო 100 რესპონდენტმა. გამოკითხულთა პასუხები საკმაოდ საყურადღებო ინფორმაციას იძლევა მათი ყოფა-ცხოვრების და შემოქმედების ზოგიერთი საკითხის თაობაზე.

კვლევის დასაწყისში, მასში მონაწილე ბათუმელი შემოქმედებითი ინტელიგენციის პროფესიული კუთვნილება იქნა დადგენილი. ის საკმაოდ მრავალფეროვანია, რასაც ადასტურებს მათი ჩამონათვალიც – ხელოვნებათმცოდნე, სხვადასხვა საგნის პედაგოგი, მხატვარი, მუსიკოსი, არქიტექტორი, დიზაინერი, თეატრის რეჟისორი, თეატრის მსახიობი, კულტურის სფეროს მენეჯერი, ლექტორი, მეცნიერი, ქორეოგრაფი, თეატრმცოდნე, მწერალი, პოეტი, ხელოვნების თეორიის და ისტორიის სპეციალისტი, ხის და ლითონის დეკორაციაზე მომუშავე, სცენის გაფორმების (ინტერიერი, ექსტერიერი) სპეციალისტი, ბალეტის ქორეოგრაფი, მოქანდაკე, ჟურნალისტი, თეატრის მენეჯერი, ოპერის მომღერალი, თოჯინების თეატრის რეჟისორი, საბავშვო სტუდიის თანამშრომელი, ეთნოლოგი, ესტრადის მომღერალი და ა.შ.

ძალიან მნიშვნელოვნად გვეჩვენება ის გარემოება, რომ ყველა გამოკითხული პირი კმაყოფილია არჩეული პროფესიით, რაც გვაძლევს იმის თქმის საშუალებას, რომ ამ ადამიანებმა შემოქმედებითი პროფესიები აირჩიეს თავიანთი სურვილის და მიდრეკილებების და არა სხვა ფაქტორების გამო.

რესპონდენტთა პასუხებიდან ჩვენ ვიგებთ, რომ სამსახური არასდროს არ გამოუცვლია მათ 35,4%; 10,4% გამოიცვალა ერთი სამსახური; 6,3% ორი,

ხოლო 47,9% იმუშავა სამსა და მეტ სამსახურში. როგორც ვხედავთ ჯამურად იმ ხალხის რაოდენობა ვისაც გამოცვლილი აქვს სამსახური, საკმაოდ ჭარბობს იმ შემოქმედი ინტელიგენციის ოდენობას, რომლებსაც სამსახური არ გამოუცვლიათ.

გამოკითხულთა 67,1% მიაჩნია, რომ აქვს სტაბილური შემოსავალი (ძირითადად ხელფასის სახით), ხოლო 32,9% შემოსავალი არასტაბილური (ანუ არარეგულარული) სახისაა. ამასთან დაკავშირებით საინტერესო შეხედულებას გამოთქვამს ერთ-ერთი რესპონდენტი – „სტაბილური ხელფასი არ არის საკმარისი ღირსეული არსებობისათვის. მიუხედავად იმისა, რომ ვარ კულტურის დამსახურებული მუშაკი, ჩემი შრომა არ ფასდება, რაც ძირითადად გამოიხატება იმაში, რომ მაქვს მცირე ხელფასი“. ამ პასუხის ინტერპრეტირება ცალსახად შეიძლება – სტაბილური ხელფასი მართლაც არ არის კეთილდღეობის გარანტია. მთავარია შემოსავლის მცირე ოდენობა, რომლის თაობაზეც პრეტენზია აქვს რესპონდენტს.

ზემოთაღნიშნული საკითხის ერთგვარ გაგრძელებად შეიძლება მივიჩნიოთ იმის გარკვევა, თუ როგორ შეიცვალა გამოკითხულთა მატერიალური მდგომარეობა უკანასკნელი 5 წლის განმავლობაში. აღმოჩნდა, რომ აღნიშნული პერიოდში მნიშვნელოვნად გაიუმჯობესა თავისი მატერიალური მდგომარეობა რესპოდენტთა 8,1%; უმნიშვნელოდ – 37,5%, იგივე დარჩა 33,2%; უმნიშვნელოდ გაუარესდა – 6,4%; ძალიან გაუარესდა – 8,5%; პასუხის გაცემა უჭირს 6,3%. როგორც ვხედავთ, ბოლო ხუთი წლის განმავლობაში ჯამურად გამოკითხულთა უმეტესობისთვის მატერიალური მდგომარეობა ან იგივე დარჩა ან სხვადასხვა დონით გაუარესდა კიდევაც.

რესპოდენტთა პროფესიულ საქმიანობასთან დაკავშირებით, ჩვენ მათ პასუხებზე დაყრდნობით გავარკვეით, რომ სახელისუფლებო და ბიზნესსტრუქტურები სხვადასხვა სახის კულტურული ღონისძიების (პროექტების) განხორციელებისას ნაკლებად რთავენ ამ საქმეში ბათუმელ ხელოვანებს. ამ საკითხთან დაკავშირებით თითქმის ყველა გამოკითხულის შეფასება იდენტურია და ერთ-ერთი რესპოდენტის პასუხს ესადაგება შინაარსობრივად. ის ამბობს: „ვის რაში სჭირდება ადგილობრივი ხელოვანების აზრი. მერია, ჩვენ, არასდროს არაფერს გვეკითხება. ძირითადად აკეთებენ იმას, რასაც თბილისიდან ჩამოყვანილი „კონსულტანტები“ ჩასძახებენ. ჩვენ აზრს იშვიათად, დაბალი დონის რაღაც კულტურული ღონისძიების ჩატარების დროს გვეკითხებიან, ისიც ზერელედ. ამასთან ერთად ძალიან უმნიშვნელო თანხით ანაზღაურებენ ჩვენს მიერ გაწეულ შრომას“.

კითხვაზე – „გაქვთ თუ არა კერძო პრაქტიკა?“, გამოკითხულთა 27,4% აცხადებს, რომ აქვს ასეთი პრაქტიკა, ხოლო 72,6% არა. ხაზგასასმელია ის გარემოება, რომ არც ერთი რესპოდენტი არ ასახელებს, თუ რა სახის კერძო

საქმიანობას ეწევა. ეტყობა მათი კერძო პრაქტიკა უფრო მეტად „არალეგალური“ ხასიათისაა და ამიტომაც ისინი არ არიან დაინტერესებულები ამ ინფორმაციის გამჟღავნებით.

კითხვაზე „გაქვთ თუ არა კონტაქტები თქვენ საზღვარგარეთელ კოლეგებთან?“ პასუხები ასეთია – რესპონდენტთა 7,4% თანამშრომლობს უცხოელ კოლეგებთან, 11,3% მათთან აქვს სუსტი, უმნიშვნელო კონტაქტები; ხოლო 81,3% მათთან არავითარი კომუნიკაცია არ აქვს. როგორც ვხედავთ, ბათუმელ ხელოვანთა უმეტესობას არ აქვს არავითარი საშუალება თავისი შემოქმედება უშუალოდ გააცნოს უცხოელ კოლეგებს.

კითხვაზე – „თქვენი ოჯახის წევრებიც შემოქმედებითი ინტელიგენციის წარმომადგენლები არიან?“ პასუხები შემდეგნაირია: აღმოჩნდა, რომ რესპოდენტთა ოჯახების 63,7% სრული შემადგენლობით (რასაკვირველია ბავშვების გამოკლებით) შემოქმედი ინტელიგენციის წარმომადგენლები არიან, ხოლო ოჯახების 36,3% კი, სხვადასხვა პროფესიული ჯგუფის წარმომადგენლებისაგან შედგება.

ქართული კულტურის სფეროში არსებული მდგომარეობის თაობაზე რესპოდენტებს დავუსვით ღია კითხვა – „თქვენი აზრით, ზოგადად, რა მდგომარეობაშია დღეს ქართული კულტურა, მისი რომელი სფეროა აღმავლობის გზაზე და რომელი განიცდის კრიზისს?“ ამ საკითხთან დაკავშირებით შემდეგი თვალსაზრისებია გამოთქმული: „დღეს ქართული კულტურის ყველა სფერო კრიზისშია, განსაკუთრებით კი მწერლობა“; „ხალხური შემოქმედება და საოპერო ხელოვნება აღმავლობის გზაზეა, ხოლო კინოინდუსტრია და თეატრი რეგრესს განიცდის“; „ბევრი შემოქმედებითი კოლექტივი ენთუზიაზმზე მუშაობს, რადგან ძალიან მცირე დაფინანსება აქვთ. წარმატება აქვთ მხოლოდ იმ სახელოვნებო ჯგუფებს, რომლებსაც ბ. ივანიშვილი აფინანსებს. ასეც არ შეიძლება“; „ყველა შემოქმედებითი კოლექტივი „მსუყედ“ უნდა ფინანსდებოდეს სახელმწიფო ბიუჯეტის ხარჯზე, რადგან თუ რამეს შეუძლია საქართველოს წარმოჩენა მსოფლიოში, ეს ქართული ხელოვნებაა“; „ქართული კულტურა ყოველთვის იდგა მოწოდების სიმაღლეზე, უბრალოდ მას მეტი პოპულარიზაცია სჭირდება; „წარმატება მხოლოდ ცალკეულ შემოქმედებით კოლექტივებს (მაგ. „ერისიონი“) აქვთ, ხოლო მთლიანად ქართული კულტურა არც თუ ისე სახარბიელო მდგომარეობაშია“; „ზოგადად, როგორ დღეშია ქართული კულტურა ძნელი შესაფასებელია. „კარგად“ კი არიან ის ცალკეული საემისრულებლო კოლექტივები, რომელთა ხელმძღვანელობა ახლოსაა ხელისუფლებასთან“; „ნებისმიერი სახელოვნებო ჯგუფის „წარმატება“ დამოკიდებულია ქ. ბათუმის მერიის კულტურის სფეროს მესვეურების კეთილგანწყობაზე“; „ქართული კულტურა საგანგაშო მდგომარეობაშია, იმიტომ, რომ ამ სფეროში დასაქმებულებს თითქმის არ აქვთ ხელშეწყობა სახელმწიფოსგან. მოაზროვნე შემოქმედი ადამიანები „გარბიან“ დასაქმების

უფრო შემოსავლიან სფეროში“; „ქართული კულტურა პოსტსაბჭოთა სივრციდან გამოსვლის გარდამავალ ეტაპზე“; „ქართული კულტურა კარგ მდგომარეობაშია, რასაც მოწმობს ის წარმატებები, რასაც აღწევენ ჩვენი ხელოვანები საზღვარგარეთ“.

დღეს საზოგადოებაში დისკუსიის საგანი ხდება საკითხი იმის თაობაზე, თუ რამდენად ემუქრება ქართული კულტურის თვითმყოფადობას უცხოური „მასკულტურის“ ფართო „შემობიჯება“ საქართველოში. ამ საკითხის თაობაზე კითხვა შემდეგნაირად იყო ფორმულირებული – „როგორ ფიქრობთ, ზოგადად, დღევანდელი ქართული კულტურა მთლიანობაში ეროვნულ ფესვებზე დგას, თუ მასში შეიმჩნევა კოსმოროლიტური (არაეროვნული) კულტურის გავლენა?“. გამოკითხულთა ცალკეული პასუხების შინაარსი, შემდეგი სახითაა ჩამოყალიბებული – „ქართველებს უდიდესი კულტურა გვაქვს, მაგრამ უცხოური „ლიბერალური“ კულტურის ექსპანსია საქართველოში ამუხრუჭებს და ბოჭავს მის განვითარებას“; „ქართული კულტურის „ევროპეიზაცია“ ანადგურებს მის ეროვნულ ფესვებს და უზღუდავს განვითარების პერსპექტივებს“; „ქართული კულტურა დეგრადირების გზაზეა, რაც უცხოური, მდარე ხარისხის კულტურის ჩვენს ქვეყანაში ინტენსიურ შემოჭრას მოჰყვას“ „უცხოური კლასიკური კულტურის ჩვენს ქვეყანაში შემოსავალს მივესალმები, კოსმოპოლიტურის (არაეროვნულის) – არა“; „სამწუხაროდ, დღეისათვის ეროვნული კულტურის განვითარებას ჩვენში ნაკლები ყურადღება ეთმობა. აქცენტი გადატანილია უცხოური კულტურის ჩვენთან დანერგვაზე, ქართულის შეზღუდვის ხარჯზე“; „ჯერჯერობით ქართული კულტურა ეროვნულ ნიადაგზე დგას, მაგრამ მასში, თანდათანობით სულ უფრო იჭრება კოსმოპოლიტური ელემენტები“; „უფროსი თაობა ქართული ტრადიციული კულტურის მიმდევარია, ხოლო ახალგაზრდობა უფრო კოსმოპოლიტური, არაეროვნული კულტურისკენ იხრება“; „სხვა ერების კულტურიდან, რაღაცეების გადმოღება დასაძრახი არაა“; „ნამდვილი დასავლური კულტურა ჩვენთვის მისაღებია, ჩვენთვის მიუღებელია სულიერებისგან დაცლილი ფსევდოდასავლური კულტურა“; „საქართველოში ბოლო დროს ერთ ცუდ ტენდენციას აქვს ადგილი – უცხოური კულტურა უფრო ფასდება და მეტი ასპარეზი აქვს, ვიდრე ქართულს“; „საქართველოში აშკარად იკიდებს ფეხს კოსმოპოლიტური კულტურა. მაგ. ისმენ „თანამედროვე“ ქართველი კომპოზიტორის ნაწარმოებს, მაგრამ მასში ქართულს ვერაფერს აღმოაჩენ“; „ჩვენი ქართული კულტურული იდენტობა თანდათან იკარგება. ეს ყველაფერი გლობალიზაციის ბრალია, როცა უპირატესობა ქართულთან შედარებით ენიჭება უცხოურს (თუგინდ დაბალი დონის)“; „ხდება ჩვენი კულტურის „გადაკეთება“ უცხოურ ყაიდაზე, რაც ზოგიერთს ქართული კულტურის „გათანამედროვეებად“ მიაჩნია“; „რთული საკითხია, ვფიქრობ, რომ არსებობს ნაღდი ქართული კულტურა მინარევების გარეშე და ასევე

შეჯერებული უცხოურთან“; „ჩვენ ჩაკეტილი სამყარო არ ვართ, ამიტომ ვერსად გავექცევით უცხოური კულტურების გარკვეულ ზეგავლენას“; „სამწუხაროდ ე.წ. ლიბერალების მიერ ინერგება მოსაზრება, რომ კოსმოპოლიტური, ეროვნულობისგან დაცლილი კულტურა პროგრესულია, ხოლო ქართული ჩამორჩენილი, რეტროგრადული“; „კოსმოპოლიტური არ ნიშნავს დასავლურ კულტურას, მათ შორის ტოლობის ნიშნის დასმა არ შეიძლება. კოსმოპოლიტურს ეროვნული სახე არ აქვს, ხოლო ნებისმიერ დასავლურ კულტურას ეროვნულობის ბაზაზეა წარმოქმნილი (მაგ. იტალიური ოპერა, ფრანგული კინო, ესპანური მხატვრობა და ა.შ.)“; „ქართული კულტურა ძირითადად ქრისტიანულ ფესვებზე დგას, ხოლო კოსმოპოლიტიკური კულტურა ანტიქრისტიანულია და თავისთავად ანტიქართული“; „ქვეყნის ბედი თუ გადარდება, როგორ შეიძლება ქართულ კულტურას პატივს არ სცემდე“; „კოსმოპოლიტური კულტურა სინამდვილეში კონტრკულტურაა და მიუღებელია ჩვენი ხალხისთვის“; „ე.წ. კოსმოპოლიტური (ფსევდოდასავლური, არატრადიციული) კულტურა იმათ აწყობთ, ვისთვისაც სამშობლო, ტრადიცია, და მშობლიური ენა მეორეხარისხოვანია. გამომდინარე აქედან, ჩვენ, ქართველები ყველანაირად უნდა ვეწინააღმდეგებოდეთ ასეთი კულტურის საქართველოში დამკვიდრებას“; „ქართული კულტურა არ გამოიჭრება ევრო-ამერიკული კულტურის თარგზე, ამიტომ ჩვენთან პრიორიტეტი ეროვნულ კულტურულ ფასეულებს უნდა მიენიჭოს“; „ევროპაში უნდოდან კულტურაში დაენერგათ მულტიკულტურალიზმი, მაგრამ მან კრაზი განიცადა“; „არ შეიძლება სხვადასხვა ერების კულტურების ერთმანეთთან შედარება და მათი მოწინავე და ჩამორჩენილ კულტურებად დაყოფა. ყველა ეროვნული კულტურა დასაფასებელია, ისინი ქმნიან კულტურათა მრავალფეროვნებას. ერთი რომელიმე ხალხის კულტურა, როგორ აღმატებულადაც არ უნდა წარმოგვიდგინონ ის, ვერ ჩაანაცვლებს სხვა ერების კულტურას“; „ზოგადი საკაცობრიო კულტურა მითია და მეტი არაფერი. ევროპაში ეროვნული კულტურები დომინირებენ და არა ეროვნულობისგან შორის მყოფი, რაღაც ზოგადი, უსახო, აღრეული, კოსმოპოლიტური კულტურები“; „სხვადასხვა ერების კულტურებს შორის უნდა არსებობდეს მჭიდრო კავშირურთიერთობები და არა ქიშპობა. არ არსებობს დიდი და პატარა ერების კულტურები. ყველა ერის კულტურა მნიშვნელოვანია მისი ორიგინალობით (მაგ. რამდენი კარგი იტალიური სიმღერა არ უნდა არსებობდეს, ისინი თავისთავადობით და ესთეტიკური დონით ვერ იქნება ქართულ ხალხურ სიმღერების საპირწონე)“.

საკვლევი თემის ირგვლივ სრული სურათის შესაქმნელად, ჩვენ გავარკვეით ისიც, თუ როგორი აზრი აქვთ რესპოდენტებს, ქართულ და ევროპულ კულტურების დამოკიდებულების მიმართ. გამოკითხულთაგან არც ერთი პირი არ ფიქრობს, რომ დღევანდელი ქართული კულტურა

ევროპულს ძალიან ჩამორჩება; 2,6% აზრით ქართული კულტურა ევროპულთან შედარებით ცოტათი ჩამორჩენილია; რესპოდენტთა 75,3% თვალსაზრისით ქართული და ევროპული კულტურები ერთი დონისაა; 3,7% მიიჩნევს, რომ ქართული კულტურა უფრო მნიშვნელოვანია, ვიდრე ევროპული“; ამ კითხვაზე პასუხის გაცემა კი უჭირს გამოკითხულთა 18,4%. გამოდის, რომ ჩვენი შემოქმედებითი ინტელიგენციის უმეტესობას ქართულ და ევროპულ კულტურებს თანაბარძალოვან მნიშვნელობას ანიჭებს.

ამ საკითხთან დაკავშირებით, ზოგიერთი რესპოდენტის მოსაზრება შემდეგნაირია – „კულტურების შედარება უხერხულია. ყველა ერის კულტურა თვითმყოფადობით ფასდება. უკეთესი და უარესი კულტურები არ არსებობს. ჩვენთვის მთავარია პატივი ვცეთ ქართულ კულტურას“; „კულტურა სპორტი არაა, სადაც უპირატესობა რაოდენობრივი მაჩვენებლებით ფიქსირდება“; „კულტურათა დაპირისპირება არაკორექტულია. ჩვენთვის მთავარია ვიამაყოთ დიდი ქართული კულტურით“; „არის კულტურის სფეროები სადაც ჩვენ ვჯობივართ ევროპას (ფოლკლორი), ზოგიერთ სფეროში ისინი უფრო წინ არიან (სიმფონიური მუსიკა). საბოლოო ჯამში ეს კულტურები ერთმანეთს ავსებენ“; „სხვადასხვა ერების კულტურების შედარება არაკორექტულია, მაგრამ აქ ერთ გარემოებას უნდა გაესვას ხაზი–ქართულმა კულტურამ უმნიშვნელოვანესი როლი ითამაშა ჩვენი ერის თვითმყოფადობის შენარჩუნების საქმეში“.

აღნიშნულ კითხვაზე პასუხებმა აჩვენა, რომ რესპოდენტების აბსოლუტური უმეტესობა ქართულ და ევროპულ კულტურებს თანაბარძალოვან მნიშვნელობას ანიჭებს. ეს ფაქტი იმაზეც მიანიშნებს, რომ ამ საკითხისადმი სუბიექტური, მიკერძოებული მიდგომა უმნიშვნელოა.

ჩვენთვის მნიშვნელოვანი იყო გაგვეგო თუ რას ფიქრობს ქ. ბათუმის შემოქმედებითი ინტელიგენცია ქართული კულტურის მომავალზე. ამის გაგებას ჩვენ შევეცადეთ შემდეგი კითხვის მეშვეობით – „ზოგადათ, როგორ აფასებთ, ქართული კულტურის განვითარების პერსპექტივებს?“ რესპოდენტთა ზოგიერთი წინადადება ამ საკითხის ირგვლივ ასეთია: „ქართული კულტურის განვითარება დიდათაა დამოკიდებული იმაზე, თუ როგორ კულტურულ პოლიტიკას გაატარებს ჩვენი სახელმწიფო, როგორ სპონსორობას გაუწევს ბიზნესი ჩვენი ქვეყნის ინტელიგენციას“ ; „ჩვენი შემოქმედებითი ინტელიგენცია სხვადასხვა საკანონმდებლო აქტებით უნდა იყოს დაცული“; „ქართული კულტურა დინამიურად განვითარდება მხოლოდ ევროკავშირში გაწევრიანების შემთხვევაში, სხვა ალტერნატივა არაა, თორემ ქართული კულტურა გადაგვარდება რესტორნების და სახინკლეების კულტურად“. „ქართული კულტურა რომ განვითარდეს, ის მუდმივად უნდა ითვისებდეს რაიმე უცხოურ კულტურულ ფასეულობებს. ევროპა-აზიის გზაგასაყარზე მდებარე საქართველო, მთელი თავისი ისტორიის მანძილზე, ითვისებდა გარკვეულ კულტურულ კომპონენტებს,

როგორც ევროპიდან, ასევე აზიიდან. აღსანიშნავია, რომ არაქართული წარმოშობის კულტურულ-ცივილიზაციური ფასეულობების ქართულ „ყაიდაზე“ გადმოყვანის შემდეგ, მათ ქართული სახე ეძლეოდათ. აქედან გამომდინარე, შეიძლება ითქვას, რომ ქართული კულტურის განვითარებას პერსპექტივა აქვს, მხოლოდ სხვა ქვეყნების კულტურებთან მჭიდრო კავშირის შემთხვევაში“; „ქართული კულტურის მომავალი მხოლოდ ტრადიციულის და ნოვაციურის ჰარმონიულ სინთეზში უნდა ვეძებოთ“; „თუ ქვეყნის სათავეში ეროვნული ხელისუფლება არ იქნება ქართული კულტურა ვერ განვითარდება. ეროვნული კულტურის პატრონობა მხოლოდ პატრიოტებს შეუძლიათ“; „ჩვენ კულტურას განვითარების პერსპექტივები ექნება მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ჯეროვანი ყურადღება მიექცევა ეროვნულ პოზიციებზე მდგომ კულტურის მუშაკებს(მწერლებს, მეცნიერებს, მუსიკოსებს და ა.შ.)“; „თუ ქართულ კულტურას ხელისუფლებიდან ხელშეწყობა არ ექნა, მის განვითარებაზე ლაპარაკი ზედმეტია, მას მომავალი აქვს მხოლოდ სახელმწიფოს მხრიდან კარგი დაფინანსების პირობებში“; „კულტურა ვერ განვითარდება, თუ არ შეიქმნა კულტურული ობიექტების (კულტურის სახელები, მუზეუმები, მხატვართა საგამოფენო დარბაზები, მუზეუმები და ა.შ.). ფართო ქსელი“. „კულტურის განვითარებისთვის საჭიროა ტალანტების მოძებნა და მათი მხარდაჭერა“; „კულტურის სფეროს ზედა ეშელონებში მაღალი რანგის პროფესიონალების დანიშვნის გარეშე, ქართული კულტურა ვერ განვითარდება. უვიცი „ჩინოვნიკი“ ქართული კულტურის განვითარებას შეაფერხებს“; „თუ სახელმწიფოს მიერ დაფინანსებული, ბავშვთა ახალი სახელოვნებო სტუდია-სასწავლებლები არ გაიხსნება, არსებული ინტელიგენციის შემდეგ, მათი საქმის ღირსეული გამგრძელებლები აღარ გვეყოლება და ჩვენი კულტურის განვითარებაც შეფერხდება“;

ინტელიგენციის შემოქმედებაზე დიდი გავლენა აქვს მისი ცხოვრების და შრომის პირობებს. ამ საკითხის გასარკვევად, რესპონდენტებს მოუწიათ პასუხის გაცემა შემდეგ კითხვაზე – „თქვენი აზრით, რა უნდა გაკეთდეს იმისთვის, რომ გაუმჯობესდეს პირადად თქვენი და მთლიანად საქართველოს შემოქმედებითი ინტელიგენციის ყოფა-ცხოვრების და შრომის პირობები?“. ზოგიერთი პასუხი შემდეგი შინაარსისაა: „მშვიერი ინტელიგენტი ვერაფერ მნიშვნელოვანს ვერ შექმნის. ამიტომ საჭიროა ადამიანთა ამ ჯგუფს მკვეთრად გაეზარდოს ხელფასი, რათა მათ ხარისხიანი შემოქმედებითი პროდუქცია შექმნან. არ შეიძლება ინტელიგენტი ყოველდღე თავის რჩენაზე ფიქრობდეს“; „უნდა გაუმჯობესდეს ინტელიგენციის ცხოვრების მატერიალური პირობები. ინტელიგენტი ძირითადად უნდა ფიქრობდეს მხოლოდ თავის პროფესიულ კარიერაზე და არა ყოველდღიურად თავისი სოციალური პრობლემების მოგვარებაზე“; „შემოქმედ ინტელიგენციაზე ხელფასთან ერთად, გარკვეული

პერიოდულობით უნდა გაიცეს პრემიები. ეს დამატებით სტიმულს მისცემს მათ საქმიანობას“; „ახალგაზრდა, დამწყებ შემოქმედ პირებს, ბინები უსასყიდლოდ უნდა გადაეცეთ“; „აუცილებელია შრომით კანონმდებლობაში ისეთი მუხლების შეტანა, რომლებიც უზრუნველყოფენ ინტელიგენციის მაღალ მატერიალურ კეთილდღეობას“; „სახელმწიფომ შემოქმედებით შრომით დასაქმებულ ადამიანებზე უნდა გასცეს ყოველთვიური სახელფასო დანამატი“. „თუ ქვეყანაში ეკონომიკური მდგომარეობა არ შეიცვალა, შემოქმედებითი შრომით დაკავებული მოქალაქეების მდგომარეობა არ გაუმჯობესდება“ „მდიდარი ადამიანები გვერდში თუ არ დაუდგნენ ხელოვანებს, მათი მატერიალური მდგომარეობის გაუმჯობესების პერსპექტივა ძალიან დაბალია. სახელმწიფოს უამრავი პრობლემა აქვს გადასაჭრელი (მათ შორის საგარეო ვალები), ამიტომ იმის მცირე შანსია, რომ ხელისუფლებამ ინტელიგენციისთვის მოიცალოს“;

ჩვენი სოციოლოგიური გამოკითხვის ბოლო, შეკითხვა ეხებოდა იმ ხელშემშლელი ფაქტორების ფიქსირებას, რომლებსაც აწყდება თავიანთ საქმიანობაში ქ. ბათუმის შემოქმედებითი ინტელიგენცია. ქვემოთ გთავაზობთ ზოგიერთი რესპონდენტის პასუხს ამ ღია კითხვაზე – „ძალიან ბევრი დილექტანტია შემოქმედებით სფეროში. ისინი ცდილობენ ნამდვილ, მაღალი დონის პროფესიონალ სპეციალისტებს ხელი შეუშალონ მუშაობაში“; „ხელშეკრულების გამო, იძულებული ვარ ვიღაცას მოვუხატო აბაზანა, აგარაკზე საქეიფო ადგილას გავუკეთო დეკორი და ა.შ. ანუ უსახსრობის გამო ხელოვანი გავხდი ხელოსანი. ე. ი. ხდება ჩემი სრული დეკვალიფიკაცია“; „ჩემი შემოქმედებითი საქმიანობისთვის მთავარი ხელშემშლელი ფაქტორია ჩემი შრომის მწირი დაფინანსება“; „კულტურის სფეროს ბიუროკრატია, შემოქმედებითი ინტელიგენციის ნაღვალს სუბიექტურად, მიკერძოებულად აფასებს. ამ ბიუროკრატიასთან დაკავშირებული პირები, მათთან საქმის „ჩაწყობის“ გზით, სხვადასხვა სახის კონკურსებში დაუმსახურებლად იმარჯვებენ და იღებენ საკმაოდ დიდ ფინანსურ სარგებელს. ჩვენ კი – პატიოსანი მუშაკები ვრჩებით „ხახამშრალი“. გამომდინარე აქედან, ნეპოტიზმი და პრივილეგიები შემოქმედებით სფეროში ძირფესვიანად უნდა ამოიძირკვოს და ხელისუფლებასთან დაკავშირებული ხელოვანთა „კასტა“ უნდა საბოლოოდ აილაგმოს“. „ხელშემშლელი პირობაა ხელოვანების ქალაქის მერიასთან ჰორიზონტალური ურთიერთობების არქონა“; „სახელმწიფო თითქმის არ აფინანსებს სამეცნიერო და სხვა სახის ნაშრომების გამოცემას, ხოლო მე ამის სახსრები არ მაქვს“; „კულტურის სფეროს მესვეურები, ნაკლებად გვისმენენ დარგის სპეციალისტებს. მათთან, ამა თუ იმ საჭირობოროტო საკითხზე საუბარი საუბრად რჩება ანუ როგორც იტყვიან „ხმა მღალადებლისა უდაბნოსა შინა“. ჩვენ სამართლიან პრეტენზიებს, ხელმძღვანელობა აინუნშიც არ აგდებს, რაც ძალიან აფერხებს შემოქმედებითი ინტელიგენციის

საქმიანობას“; „მთავარი ხელშემშლელი ფაქტორია ხელმძღვანელობის „უკიდევანო“ დილექტანტიზმი“; „ბათუმელ მხატვართა საქმიანობაში, მთავარი შემაფერხებელი ფაქტორია, ფერწერული ტილოების რეალიზაციის დაბალი დონე, გამოსავალს ვხედავ მხატვრების ნამუშევრების გამოფენა-გაყიდვის მოწყობაში. მნელად რეალიზებადი ფერწერული ტილოები, სასურველია, შეიძინოს სახელმწიფომ (კულტურის სამინისტრომ) და საჩუქრად გადასცეს სხვადასხვა ორგანიზაციებს. ასეთი გზით შესაძლებელი იქნება მხატვრების მატერიალური მდგომარეობის გაუმჯობესება“. „არ არის დაცული საავტორო უფლებები“; „ძირითადი ხელშემშლელი ფაქტორი ჩემ საქმიანობაში არის ის გარემოება, რომ კულტურის სფეროს ზოგიერთი „ვაიჩინოვნიკი“ უხეზად ერევა ჩემ საქმიანობაში და მაიძულებს მისი „კულტურული პრინციპების“ მიხედვით ვიმოღვაწეო“; „ჩემი შემოქმედებითი საქმიანობა იზღუდება სხვადასხვა სახის უაზრო რეგულაციებით“; „ჩემი პროფესიისთვის, მთავარი ხელშემშლელი ფაქტორია საკონცერტო დარბაზების სიმცირე“; „საქმე ფერხდება იმიტომ, რომ კულტურის სფერო გაივსო არაპროფესიონალებით“; „ადგილი აქვს ხელოვანთა შეზღუდვას პარტიულ-პოლიტიკური ნიშნით“; „ფინანსები არასწორად განიკარგება ხელმძღვანელობის მხრიდან“; „ვარ მხატვარი, მაგრამ არ მაქვს საკუთარი სახელოსნო“; „ჩემი საქმიანობის მთავარი ხელშემშლელი ფაქტორია ის, გარემოება, რომ ბათუმში არის მაღალი დონის მომღერლებით დაკომპლექტებული საოპერო დასი, მაგრამ არ არის ოპერის თეატრი. ამიტომ ჩვენს ქალაქში აღზრდილი, ოპერის მომღერლების ნაწილი, საზღვარგარეთ მოღვაწეობს. ოპერის თეატრის დაარსება, დაამშვენებს ჩვენს ქალაქს და გადააქცევს მას, საოპერო ხელოვნების ერთ-ერთ ცენტრად შავიზღვისპირეთში“.

დასკვნა. საკვლევ თემასთან დაკავშირებით, სოციოლოგიურ ანკეტაში დასმულ შეკითხვებზე, რესპონდენტებმა საკმაოდ კვალიფიციური პასუხები გასცეს. მათი ანალიზის საფუძველზე კი გარკვეული დასკვნების გაკეთება შეიძლება. აღმოჩნდა, რომ მრავალ საკითხთა შორის, ქ. ბათუმის შემოქმედებითი ინტელიგენციის მთავარი პრობლემაა, მათი შრომის დაბალი ანაზღაურება. დამოუკიდებელ საქართველოში, საბჭოთა პერიოდისაგან განსხვავებით შემოქმედებითი ინტელიგენცია გათავისუფლდა კომუნისტური იდეოლოგიური „მარწუხებისგან“, მაგრამ დაბალი შემოსავლების გამო, მათი ნაწილი, მატერიალური კეთილდღეობის გაუმჯობესების მიზნით იძულებული იყო „მორგებულიყო“ სახელისუფლებო სტრუქტურების ნებას, რადგან სხვა გზით, თავიანთი პროფესიების „დაბალბიუჯეტურობის“ გამო, ვერ იუმჯობესებდნენ თავიანთ მატერიალურ მდგომარეობას. გამომდინარე ასეთი ვითარებიდან, საჭიროა, შემოქმედებითი ინტელიგენციის უკლებლივ ყველა წარმომადგენელს, მათი კვალიფიკაციის გათვალისწინებით, დაენიშნოს შესაფერისი ანაზღაურება,

რომელიც უნდა გაიცემოდეს მათზე მაშინაც კი, როდესაც ისინი, გარკვეული მიზეზების გამო, ვერ ქმნიან შემოქმედებით პროდუქციას ანუ იმყოფებიან „შემოქმედებითი პაუზის“ მდგომარეობაში. მატერიალური ხელმოკლეობა აბრკოლებს თანამედროვე ქართული შემოქმედებითი ინტელიგენციის განვითარების პროცესს, რაც უარყოფითად აისახება მთლიანად საქართველოს კულტურულ ცხოვრებაზე.

ასეთი სიტუაციის გადალახვის გზად, ჩვენ გვესახება შემოქმედებითი ინტელიგენციის დახმარების ფონდის შექმნა, რომლის საშუალებითაც შესაძლებელი გახდება ამ სოციალური ჯგუფის ფინანსური მხარდაჭერა. ჩვენი აზრით, ამ წამოწყების რეალიზაციის მიზნით, კარგი იქნება თუ კულტურის სამინისტრო „შეაწყობს“ ქართული საზოგადოების მდიდარ ფენას (მხოლოდ პარლამენტში 51 მილიონერი დეპუტატია), რათა მათ, დროგამოშვებით მაინც დააფინანსონ, შემოქმედი, პატრიოტი ხელოვანი ადამიანები, თორემ რა გამოდის, დღეს, მაგალითად, „პოლიტიკოს – მილიონერის“ მ. ხაზარაძის ფონდის „საბას“ ძირითადი ნომინანტები ერთი და იგივე, არაქართული მენტალიტეტის ვაიმწერლებია. საზღვარგარეთიდან გამოგზავნილი გრანტებიც უმეტესწილად ასეთ არაეროვნული, კოსმოპოლიტური, ულტრალიბერალური შეხედულებების მატარებელ „შემოქმედებით“ ინტელიგენციაზე ნაწილდება. ზოგადად კი შეიძლება ითქვას, რომ ქ. ბათუმის შემოქმედებითი ინტელიგენციას მრავალი პრობლემა აწუხებს, რომელთა სრულყოფილად გადაჭრა შეუძლებელია სახელმწიფოს დახმარების გარეშე. ამავე დროს ამ საქმეში დიდი როლი შეიძლება ითამაშონ ბიზნესმენებმაც.

საბოლოო ჯამში, შეიძლება ითქვას, რომ ქ. ბათუმის შემოქმედებითი ინტელიგენცია, ყოველთვის მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა და ასრულებს ქალაქის კულტურულ ცხოვრებაში. ქ. ბათუმის შემოქმედებითი ინტელიგენციის მძლავრი ინტელექტუალური, ზნეობრივი და ჰუმანისტური პოტენციალის გათვალისწინებით. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ჩვენ ქალაქს აქვს ყველა შანსი, უახლოეს მომავალში გახდეს შავიზღვისპირეთის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი კულტურული ცენტრი.

გამოყენებული ლიტერატურა:

სამოქალაქო საზოგადოების განვითარება საქართველოში: მიღწევები და გამოწვევები – სტრატეგიის განაცხადი. თბილისი, 2005

ქართველი ინტელიგენცია საბჭოთა პერიოდში. ინფორმაცია მოპოვებულია საიტიდან [http:// sites.google.com/a/iliauni.edu.ge/1921- sakartvelo/kartveli-intelligentsia-sabchota-periodis/](http://sites.google.com/a/iliauni.edu.ge/1921-sakartvelo/kartveli-intelligentsia-sabchota-periodis/)

ეკოლოგია / Ecology

Black Sea Submarine Power Cable Project: Georgia's New Transit Perspective შავი ზღვის წყალქვეშა ელექტროკაბელის პროექტი: საქართველოს ახალი სატრანზიტო პერსპექტივა

Giuli Giguashvili

PhD in Economics, Professor at
Gori State University

e-mail: giuligiguashvili@gu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5657-7544>

Abstract: In the modern world, along with the growth of the population and the production process, the demand for energy increases, which consequently causes a shortage of energy resources and exacerbates the problems related to climate change. In order to solve the problem of exhaustible resources, the world began to use renewable energies: wave, wind, biomass, solar, geothermal, and hydropower. Sustainable energy development implies a synergy of energy efficiency, renewable energies, and policy development, which in turn requires the availability of resources, significant investments, strong political will, and cooperation between different regions and countries.

The Black Sea underwater electric cable project provides a new opportunity for the development of the energy sector of Georgia. The project implementation initiative that belongs to Georgia is already a reality today. On December 17, 2022, the "Project of the Century" was signed, which ensures the export of green energy to the European Union through the Black Sea. The project aims to connect the South Caucasus region with South-Eastern Europe. It will contribute to the strengthening of energy security, the development of the renewable energy sector, and the increase of transit opportunities between the mentioned regions.

The Black Sea submarine electric cable project will connect the electrical systems of Georgia, Azerbaijan, Romania, and Hungary. The project is significant for all parties involved in it. However, there are relevant questions, in particular, what economic benefits the project can bring to Georgia and what should be done to get the maximum benefits. It is important that Georgia is represented in the project not only as a transitor but also as an exporter.

The article evaluates the transit potential of the Black Sea submarine electric cable project and the stimulating role of the project on participating countries' energy

security and green energy production. Opinions are expressed about the challenges and economic benefits related to the implementation of the project.

Key words: energy security, renewable energy, Black Sea energy cable, transit potential of Georgia.

გიული გიგუაშვილი

ეკონომიკის დოქტორი, გორის სახელმწიფო

უნივერსიტეტის პროფესორი

ელ-ფოსტა: giuligiguashvili@gu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5657-7544>

აბსტრაქტი: თანამედროვე სამყაროში, მოსახლეობის რაოდენობის და წარმოების პროცესის ზრდასთან ერთად, იზრდება ენერჯიაზე მოთხოვნა, რაც შესაბამისად იწვევს ენერგორესურსების დეფიციტს და ამწვავებს კლიმატის ცვლილებებთან დაკავშირებულ პრობლემებს. ამოწურვადი რესურსების პრობლემის მოგვარების მიზნით, მსოფლიომ დაიწყო განახლებადი ენერჯიების: ტალღების, ქარის, ბიომასის, მზის, გეოთერმული, წყლის ენერჯიების გამოყენება. ენერჯიის მდგრადი განვითარება გულისხმობს ენერგოეფექტიანობის, განახლებადი ენერჯიებისა და პოლიტიკის შემუშავების სინერჯიას, რომელიც თავის მხრივ, მოითხოვს რესურსების ხელმისაწვდომობას, მნიშვნელოვან ინვესტიციებს, ძლიერ პოლიტიკურ ნებასა და თანამშრომლობას სხვადასხვა რეგიონებსა და ქვეყნებს შორის.

საქართველოს ენერჯეტიკის სექტორის განვითარების ახალ შესაძლებლობას იძლევა შავი ზღვის წყალქვეშა ელექტროკაბელის პროექტი. პროექტის განხორციელების ინიციატივა, რომელიც საქართველოს ეკუთვნის, დღეს უკვე რეალობას წარმოადგენს. 2022 წლის 17 დეკემბერს ხელი მოეწერა „საუკუნის პროექტს“, რომელიც ევროკავშირში, შავი ზღვის მეშვეობით, მწვანე ენერჯიის ექსპორტს უზრუნველყოფს. პროექტი მიზნად ისახავს სამხრეთ კავკასიის რეგიონის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ევროპასთან დაკავშირებას. იგი ხელს შეუწყობს ენერჯეტიკული უსაფრთხოების განმტკიცებას, განახლებადი ენერჯიის სექტორის განვითარებას და გაზრდის სატრანზიტო შესაძლებლობებს აღნიშნულ რეგიონებს შორის.

შავი ზღვის წყალქვეშა ელექტროკაბელის პროექტი საქართველოს, აზერბაიჯანის, რუმინეთისა და უნგრეთის ელექტროსისტემებს დააკავშირებს. პროექტი მნიშვნელოვანია მასში მონაწილე ყველა მხარისთვის, თუმცა აქტუალურია კითხვები, კერძოდ რა ეკონომიკური სარგებელი შეიძლება მოუტანოს საქართველოს პროექტმა და რა უნდა გაკეთდეს მაქსიმალური სარგებლის მისაღებად. მნიშვნელოვანია, რომ

საქართველო პროექტში არა მხოლოდ ტრანზიტორის, არამედ ექსპორტიორის სტატუსითაც იყოს წარმოდგენილი.

სტატიაში შეფასებულია შავი ზღვის წყალქვეშა ელექტროკაბელის პროექტის სატრანზიტო პოტენციალი, პროექტის მასტიმულირებელი როლი მონაწილე ქვეყნების ენერგოუსაფრთხოებასა და მწვანე ენერჯის წარმოებაზე; გამოთქმულია მოსაზრებები პროექტის განხორციელებასთან დაკავშირებული გამოწვევების და ეკონომიკური სარგებლიანობის შესახებ.

საკვანძო სიტყვები: ენერგოუსაფრთხოება, განახლებადი ენერჯია, შავი ზღვის ენერგოკაბელი, საქართველოს სატრანზიტო პოტენციალი.

მსოფლიო გლობალური რისკების გამწვავების ეპოქაში, როცა თითქმის ყოველდღიურად ვიღებთ შემამფოთებელ ინფორმაციას ბუნებრივი კატაკლიზმების: მიწისძვრების, ცუნამების, ზვავების, წყალდიდობების, ტყის მასიური ხანძრების და სხვ. შესახებ, კიდევ უფრო იზრდება გარემოს დაცვის და ბუნებრივი რესურსების რაციონალურად გამოყენების აუცილებლობა. მდგრადი ეკონომიკური განვითარების ძირითადი მიზნები (SDGs), სიღარიბის, უთანასწორობის, კეთილდღეობის, მშვიდობისა და სამართლიანობის საკითხებთან ერთად, აქტიურად განიხილავს, კლიმატურ და ეკოლოგიურ გამოწვევებს, და ძირითადად ორიენტირებულია მწვანე ეკონომიკის განვითარებაზე (Giguashvili, 2022: 573-580).

მწვანე ეკონომიკის განვითარების ხელშეწყობის საკითხი მნიშვნელოვან ადგილს იკავებს ევროკავშირთან საქართველოს ასოცირების შეთანხმების დოკუმენტში. ასოცირების შეთანხმების 301-ე პარაგრაფის თანახმად, მხარეებმა თავიანთი ურთიერთობები უნდა ააგონ მდგრადი განვითარებისა და მწვანე ეკონომიკის გრძელვადიანი მიზნების გათვალისწინებით (ასოცირების შესახებ შეთანხმება., 2021: 426). მდგრადი განვითარების პრინციპების უპირატესობები და მწვანე ეკონომიკის განვითარების ხელშეწყობის აუცილებლობა ასახულია „ხედვა 2030 - საქართველოს განვითარების სტრატეგია“-ში (ხედვა 2030., 2022). სტრატეგიაში (ამოცანა 14.1) გათვალისწინებულია კლიმატის ცვლილებით გამოწვეული კატასტროფების მიმართ მოსახლეობის მოწყვლადობის შემცირება (ხედვა 2030., 2022: 168), რაც ითვალისწინებს მრავალმხრივი საფრთხეების ადრეული შეტყობინების სისტემის შექმნას, რომელიც გაძლიერდება აუცილებელი კომპონენტებით: საქართველოს ძირითადი მდინარეების აუზში ჰიდრომეტეოროლოგიური საფრთხეების (წყალდიდობა-წყალმოვარდნა, გვალვა, ძლიერი ქარი, მეწყერი, ღვარცოფი და სხვა) გამოვლენა, ავტომატური ჰიდრომეტეოროლოგიური სადამკვირვებლო ქსელისა და სადამკვირვებლო პუნქტების გაფართოება; ამინდისა და ჰიდროლოგიური პროგნოსტიკული მოდელების დანერგვა.

ამოცანის შესრულება მინიმუმამდე დაიყვანს კლიმატური კატასტროფებით გამოწვეულ ეკონომიკურ ზარალს და რაც ყველაზე მთავარია, შექმნის ბუნებრივი კატასტროფებით გამოწვეული ადამიანური მსხვერპლის მაქსიმალურად თავიდან აცილების ერთ-ერთ აუცილებელ წინაპირობას, რომლის აუცილებლობაზე კიდევ ერთხელ დაგვაფიქრა 2023 წლის 3 აგვისტოს შოვში დატრიალებულმა ტრაგედიამ, როცა მეწყერმა 33 ადამიანის სიცოცხლე შეიწირა.

ექსპერტთა ნაწილი ხშირ შემთხვევაში მსგავს არასასურველ მოვლენებს გარემოსადმი უდიერ დამოკიდებულებას (ტყეების გაჩეხვას, ჰიდროელექტროსადგურების მშენებლობას და სხვა) უკავშირებს. არადა, 21-ე საუკუნეში, ენერჯიაზე გაზრდილი მოთხოვნის პირობებში, განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ქვეყნის ენერგოუზრუნველყოფას და საკუთარი რესურსების მაქსიმალურად ათვისებას. საქართველოში ელექტროენერჯის გენერაციის 80% ჰიდროელექტროსადგურებზე მოდის. ქვეყანაში 26 ათასზე მეტი მდინარე გვაქვს, თუმცა არსებული მდინარეებიდან ელექტროენერჯის გამომუშავების ეკონომიკურად მიზანშეწონილი პოტენციალის მხოლოდ 20%-მდეა ათვისებული (Giguashvili, 2022a).

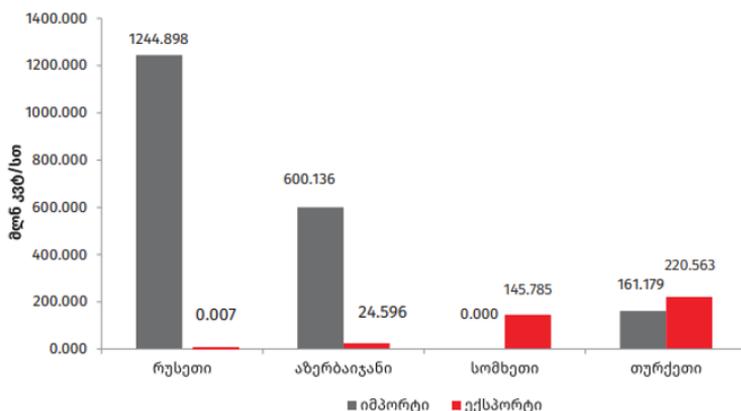
არსებული ჰიდრორესურსების მაქსიმალური ათვისება სახელმწიფოს ერთ-ერთი პრიორიტეტია, თუმცა ბოლო პერიოდში საქართველოში იმდენად გამწვავდა ნეგატიური განწყობა ჰიდროელექტროსადგურების მიმართ, რომ მუდმივად გვჭირდება იმის დასაბუთება, რამდენად სარგებლიანია ახალი ჰიდროელექტროსადგურების მშენებლობა იმ ზიანის საპირწონედ, რასაც ისინი აყენებენ გარემოს და ადამიანებს; დარგის ექსპერტები ცდილობენ დააზუსტონ: სიმართლეა თუ არა, რომ ჰესების მშენებლობა მდგრადი განვითარების პრინციპებთან მოდის წინააღმდეგობაში. კვლევებით დასტურდება, რომ ხშირ შემთხვევაში, ჰესების აშენება მართლაც იწვევს სასოფლო-სამეურნეო მიწების და ტყეების დატბორვას; ნეგატიურად ზემოქმედებს მიკროკლიმატზე, ზრდის ტენიანობას, ცვლის ლანდშაფტს, იზრდება მეწყერული პროცესების გააქტიურების საშიშროება. ამდენად, ჰესების მშენებლობისას გათვალისწინებული უნდა იქნას ყველა მოსალოდნელი რისკი, რათა შესაძლებელი იყოს მათი მინიმალიზაცია; განსაკუთრებულ დატვირთვას იძენს ქვეყნის ჰიდრორესურსის გონივრული და გამართლებული ათვისება.

კვლევები ადასტურებს, რომ საშუალოდ, 1 მგვტ სიმძლავრის ჰესის მშენებლობის ეფექტი მშპ-ზე 10 წლიან პერიოდში 2.16 მლნ აშშ დოლარს შეადგენს, მაშინ, როცა მისი არ აშენების შემთხვევაში ეს ეფექტი თითქმის 3.5-ჯერ ნაკლებია, თითქმის - 0.62 მლნ აშშ დოლარს შეადგენს. ამასთან, დამატებით, ჰესები გრძელვადიან პერიოდში უზრუნველყოფენ ქვეყნის

უსაფრთხოებისა და ელექტროენერჯის მიწოდების გაცილებით მაღალ დონეს (ადგილობრივი., 2020).

ელექტროენერჯის მოხმარების ზრდა ახასიათებს მზარდი ეკონომიკის მქონე ყველა ქვეყანას და გამონაკლისი არც საქართველოა. საქართველოს სახელმწიფო ელექტროსისტემის ინფორმაციით, ბოლო სამი წლის განმავლობაში მოთხოვნა წელიწადში საშუალოდ 6.7%-ით იზრდებოდა, ხოლო გენერაცია ამავე პერიოდში - საშუალოდ 3.9%-ით. შესაბამისად იზრდება ენერგოდამოკიდებულება მეზობელ ქვეყნებთან (წლიური ანგარიში, 2021). ცალკე პრობლემაა საქართველოში კრიპტოვალუტის წარმოების მაღალი ტემპი, რაც დიდი ოდენობით ენერჯიას მოიხმარს.

დიაგრამა 1
ელექტროენერჯის ექსპორტ-იმპორტი ქვეყნების მიხედვით 2021 წელს

წყარო: <https://www.gse.com.ge/>

აღსანიშნავია, რომ უკანასკნელ წლებში, საქართველოს მთავრობა ენერგოდამოუკიდებლობის და ენერგოუსაფრთხოების უზრუნველსაყოფად, განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობს განახლებადი ენერჯიების წარმოებას. ჩვენი ქვეყანა მდიდარია განახლებადი ენერჯიის ისეთი წყაროებით, როგორცაა ქარის ენერჯია, მზის ენერჯია, გეოთერმული ენერჯია და ბიომასა. თუმცა, ბოლო წლებში განსაკუთრებით გაიზარდა ქარისა და მზის ელექტროსადგურების მშენებლობისადმი ინტერესი. სულ უფრო და უფრო მცირდება ქარის ტურბინების და მზის პანელების თვითღირებულება, რის გამოც ქარის და მზის ენერჯიის ათვისება სულ უფრო მიმზიდველი ხდება. მათი ელექტროსადგურების მშენებლობას ბევრად ნაკლები დრო სჭირდება ვიდრე ჰესებს. ასევე მინიმალურია მათზე ე.წ. საოპერაციო ხარჯები. საქართველოს გადამცემი ქსელის განვითარების ათწლიანი გეგმის მიხედვით, 2025 წლისთვის შესაძლებელია დაახლოებით 500 მგვტ ქარის და 250 მგვტ მზის სადგურების ინტეგრაცია (ათწლიანი გეგმა, 2023: 292). საპროგნოზო მაჩვენებლებით, 2024 წლისათვის ქვეყნის განახლებად

ენერჯიებზე მომუშავე ელექტროსადგურების ჯამური დადგმული სიმძლავრე 4067 მგვტ-ს, ხოლო 2030 წლისათვის 6265 მგვტ-ს მიაღწევს (ხედვა 2030., 139).

ქვეყნის მასშტაბით ელექტროენერჯიის მოხმარების ზრდის მაღალი დონე და ელსადგურების შესაბამისი სიმძლავრით უზრუნველყოფა აუცილებელს ხდის გადაცემის ინფრასტრუქტურაში ინვესტირებას. 2022 წელს პირდაპირ უცხოურ ინვესტიციებში მისმა წილმა 7,5% შეადგინა, 2023 წლის დასაწყისითვის კი უკვე 7,9%-ია (geostat.ge, 2023). მნიშვნელოვანი მიღწევები ფიქსირდება მსოფლიო მასშტაბით, 2022 წელს, UNCTAD-ის მიერ მონიტორინგის ქვეშ მყოფმა 100-მა საპენსიო ფონდმა გააუმჯობესა ინვესტიციები განახლება ენერჯიებში და მოახერხა წიაღისეული საწვავისგან განთავისუფლება. საანგარიშო ფონდების ორმა მესამედმა აიღო ვალდებულება, რომ მათ საინვესტიციო პორტფელებში 2050 წლისთვის წიაღისეული საწვავი აღარ შეგვხვდება (Giguashvili., 2023).

საქართველოს ენერგოსექტორში ახალი მოთხოვნების დასაკმაყოფილებლად და საიმედოობის უფრო მაღალი სტანდარტების მისაღწევად საქართველოს სახელმწიფო ელექტროსისტემამ (სსე), როგორც გადაცემის სისტემის ოპერატორმა, შეიმუშავა გადამცემი ქსელის განვითარების ათწლიანი გეგმა 2030 წლამდე პერიოდისათვის. აღნიშნული გეგმა დამტკიცებული იქნა საქართველოს ეკონომიკისა და მდგრადი განვითარების მინისტრის 2022 წლის 9 აგვისტოს № 1-1/343 ბრძანებით (წლიური ანგარიში, 2021: 48). საქართველოს გადამცემი ქსელის განვითარების ათწლიანი გეგმა შესასრულებლად სავალდებულო აქტია. გეგმა გათვლილია პერიოდზე 2023 წლიდან 2033 წლის ჩათვლით (ათწლიანი გეგმა, 2023).

ხელსაყრელი გეოგრაფიული მდებარეობიდან გამომდინარე, საქართველოს გადამცემ ქსელს აქვს პოტენციალი შეასრულოს რეგიონული ენერჯეტიკული ჰაბის ფუნქცია და შეიძინოს სტრატეგიული მნიშვნელობა კავკასიის და შავი ზღვის აუზის ქვეყნების ენერჯეტიკული ინტეგრაციის ამოცანათა გადაჭრაში, რაც გულისხმობს მეზობელი ქვეყნების სიმძლავრის შეკრება-განაწილებას და მათ შორის ელექტროენერჯიის მიმოცვლას და ვაჭრობას, საქართველოს გადამცემი ქსელის გავლით. საქართველოს გადამცემი ქსელის განვითარების ათწლიან გეგმაში გათვალისწინებული ელსადგურების ჯამური სიმძლავრე მნიშვნელოვნად აღემატება საქართველოს ენერგოსისტემის დაგეგმილ ჯამურ მოხმარებას 2023-24 წლებში, ამიტომ ამ სიმძლავრის გატანა უნდა მოხდეს მეზობელ ქვეყნებში, რომელთაც აქვთ საქართველოდან ელექტროენერჯიის მიღების ინტერესი. ქართველი და მეზობელი ქვეყნების (მაგალითად, საქართველო-თურქეთი, საქართველო-სომხეთი) სპეციალისტების ერთობლივი მუშაობის და ჩატარებული გაანგარიშებების საფუძველზე, გამოვლენილი იქნა

საქართველოს ტრანსსასაზღვრო ინფრასტრუქტურის გაძლიერების აუცილებლობა, კერძოდ:

- თურქეთთან ახალი 350 მგვტ სიმძლავრის მუდმივი დენის ჩანართის ბლოკი და ახალციხეში, შესაბამისი 400 კვ ტრანსსასაზღვრო ელექტრო გადამცემი ხაზი ახალციხე-თორთუმი;

- რუსეთთან ახალი 500 კვ ელექტრო გადამცემი ხაზი ქსანი-სტეფანწმინდა-მოზდოკი;

- სომხეთთან ახალი 500 კვ ელექტრო გადამცემი ხაზი მარნეული-აირუმი;

- აზერბაიჯანთან კავშირის ხაზების შემდგომი გაძლიერების კუთხით უკვე დასრულებულია 330 კვ ელექტრო გადამცემი ხაზი „გარდაბანის“ გაორჯაჭვიანება, რომლის გამტარუნარიანობა 263 აღწევს 500 კვ ელექტრო გადამცემი ხაზი „მუხრანის ველის“ გამტარუნარიანობას და შეუძლია სრულად დაარეზერვოს ის.

ელექტროენერჯის მიმოცვლა ხორციელდება: საქართველოდან რუსეთში, თურქეთში, აზერბაიჯანში, სომხეთში და პირიქით; ასევე რუსეთიდან თურქეთში, აზერბაიჯანიდან თურქეთში; ამ ამოცანათა შესრულებას ემსახურება საქართველოს ელექტროსისტემის სატრანზიტო გადამცემი ხაზები, თუმცა მათი გამტარუნარიანობა შეზღუდულია ქვეყნის ენერგოსისტემის მუშაობის დასაშვები სარეჟიმო პარამეტრებიდან გამომდინარე (ათწლიანი გეგმა, 2023: 215).

საქართველოს გადამცემი ქსელის რუკა 2023

წყარო: https://www.gse.com.ge/sw/static/file/TYNDP_GE-2023-2033_GEO.pdf

ენერგეტიკის სექტორის საიმედოობისა და მდგრადობის უზრუნველსაყოფად, გრძელდება გადამცემი ინფრასტრუქტურის, როგორც ელექტროენერჯის, ასევე ბუნებრივი გაზის ინფრასტრუქტურის რეაბილიტაცია-მშენებლობა. დღეისათვის საქართველოში ხორციელდება

გადამცემი ქსელის სისტემათაშორისი და სასისტემო მნიშვნელობის 16 პროექტი, რომელთა განხორციელება არსებული და სამომავლო გამოწვევების დაძლევის კარგი შესაძლებლობაა. ამ პროექტებში გაერთიანებულია გადამცემი ქსელის ინფრასტრუქტურის ელემენტები. პროექტები რამდენიმე ქვეპროექტისგან და/ან ნომინალური ძაბვის ერთი ან რამდენიმე საფეხურის ხაზებისა და ქვესადგურებისაგან შედგება. 15 მათგანი ცვლადი დენის ელექტროგადამცემი ხაზი, ქვესადგური ან ავტოტრანსფორმატორია, ხოლო 1 წარმოადგენს მუდმივი დენის ჩანართს და ცვლადი დენის ხაზს ერთად (ათწლიანი გეგმა, 2023).

ათწლიანი გეგმის თანახმად, 2023-2025 წლებში ექსპლუატაციაში შევა პროექტების 61%. აღნიშნული პერიოდი მიეკუთვნება „მოკლევადიანი დაგეგმვის“ პერიოდს. 2026-2027 წლებში გეგმის მიხედვით, ექსპლუატაციაში უნდა შევიდეს პროექტების 23%. აღნიშნული პერიოდი მიეკუთვნება „საშუალოვადიანი დაგეგმვის“ პერიოდს. გამოვლენილია ამ პროექტების ძირითადი მახასიათებლები და სავარაუდო ტექნიკური და ეკონომიკური მონაცემები. 2028-2033 წლებში ექსპლუატაციაში შევა - პროექტების 17 %. აღნიშნული პერიოდი მიეკუთვნება „გრძელვადიანი დაგეგმვის“ პერიოდს. 2023-2033 წლებში ახალი, რეაბილიტირებული ან გაორჯაჭვიანებული გადამცემი ხაზების ჯამური სიგრძე (ტრასის სიგრძე) დაახლოებით 1400 კმ-ია, ხოლო ქვესადგურების ჯამური სიმძლავრე - 5000 მგვა-ს აღწევს. აღსანიშნავია, რომ 4 პროექტი ემსახურება სისტემათაშორისი კავშირების გაძლიერებას, მათ შორის 1 - თურქეთთან მუდმივი დენის ჩანართით, 1 - სომხეთთან, 1 - რუსეთთან და ერთი აზერბაიჯანთან. 6 პროექტი ემსახურება შიდა სასისტემო გამტარუნარიანობის გაზრდას და საიმედოობის ამაღლებას (ათწლიანი გეგმა, 2023).

პროექტების ექსპლუატაციაში შესვლის მოსალოდნელი თარიღები

წყარო : https://www.gse.com.ge/sw/static/file/TYNDP_GE-2023-2033_GEO.pdf

საქართველო მიზნად ისახავს განავითაროს ტრანსსასაზღვრო ელექტროენერგიით ვაჭრობა გადამცემი ინფრასტრუქტურის გაძლიერებით. ამ მხრივ, აღსანიშნავია საქართველოსა და რუმინეთს შორის შავ ზღვაში წყალქვეშა გადამცემი ხაზის მშენებლობის პროექტი, რომელიც წყალქვეშა მაღალი ძაბვის გადამცემი ქსელის მოწყობას ითვალისწინებს. წყალქვეშა

ელექტროგადამცემი კაბელის მთლიანი სიგრძე დაახლოებით 1195 კმ. (95 კმ. სახმელეთო და 1100 კმ. წყალქვეშა ნაწილი) იქნება, ხოლო სიმძლავრე - 1000 მგვტ. წყალქვეშა ელექტროგადამცემი კაბელი ასევე აღჭურვილი იქნება ციფრული კავშირით, რომელიც უზრუნველყოფს მაღალი ხარისხის ტელეკომუნიკაციას რუმინეთსა და საქართველოს შორის.

2020 წლის ივნისში მსოფლიო ბანკმა შეისწავლა და წინასწარი ეკონომიკური ანალიზის საფუძველზე დაადასტურა საქართველოსა და რუმინეთს შორის შავი ზღვის წყალქვეშა კაბელის ეკონომიკური მიზანშეწონილობა. შავი ზღვის დასავლეთ და აღმოსავლეთ სანაპიროების დაკავშირება წყალქვეშა გადამცემ ხაზთან პოტენციურად შეიძლება ჩაითვალოს საერთო ინტერესის პროექტად და შეიძლება თანადაფინანსებული იყოს შესაბამისი ევროპული ფონდების და ასევე ბალკანეთის/სამხრეთ კავკასიის რეგიონის დაინტერესებული ქვეყნების მიერ. პროექტის სრული მიზანშეწონილობის შესწავლის მიზნით სსე-მ 2022 წლის 26 აპრილს გამოაცხადა მოთხოვნა ინტერესის გამოხატვის შესახებ (საკონსულტაციო მომსახურება - ფირმების შერჩევა). კვლევის ჩასატარებლად შეირჩა იტალიური კომპანია CESI. კვლევა 6 თემატურ ეტაპად, საქართველოს, რუმინეთის, აზერბაიჯანისა და სომხეთის ენერგეტიკული კომპანიების ჩართულობით ჩატარდება. მასში მსოფლიო ბანკი 2,5 მილიონ ევროს იხდის. კვლევა 2022 წლის 11 მაისს დაიწყო და 18 თვეში უნდა დასრულდეს. სამომავლოდ, პროექტის ფარგლებში ასევე ჩატარდება გარემოზე და სოციალურ ზემოქმედების შეფასებისა და შავი ზღვის ფსკერის გეოფიზიკური და გეოტექნიკური კვლევები. მათი მეშვეობით დადგინდება პროექტის პრაქტიკული განხორციელების შესაძლებლობები და საუკეთესო გზები (წლიური ანგარიში, 2021: 45).

შავი ზღვის წყალქვეშა ელექტროკაბელის პროექტი იძლევა საქართველოს ენერგეტიკის სექტორის განვითარების ახალ შესაძლებლობას. პროექტის განხორციელების ინიციატივა, რომელიც საქართველოს ეკუთვნის, დღეს უკვე რეალობას წარმოადგენს. 2022 წლის 17 დეკემბერს ხელი მოეწერა „საუკუნის პროექტს“, რომელიც ევროკავშირში, შავი ზღვის მეშვეობით, მწვანე ენერჯის ექსპორტს უზრუნველყოფს. პროექტი მიზნად ისახავს სამხრეთ კავკასიის რეგიონის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ევროპასთან დაკავშირებას. იგი ხელს შეუწყობს ენერგეტიკული უსაფრთხოების განმტკიცებას, განახლებადი ენერჯის სექტორის განვითარებასა და გაზრდის სატრანზიტო შესაძლებლობებს აღნიშნულ რეგიონებს შორის.

ევროკომისიის პრეზიდენტის, ურსულა ფონ დერ ლაიენის განცხადებით, 2022 წლის 17 დეკემბერს რუმინეთის დედაქალაქში, ბუქარესტში, ოთხმხრივი ხელშეკრულების ხელმოწერის ღონისძიებაზე სიტყვით გამოსვლისას, ევროკავშირი მზადაა, ფინანსური მხარდაჭერა გაუწიოს შავ ზღვაში ელექტროენერჯის გადამცემი წყალქვეშა კაბელის

გაყვანის პროექტს. მისი აზრით, ეს შეთანხმება ევროკავშირს სამხრეთ კავკასიელ პარტნიორებთან დაახლოებს და ორივე რეგიონს განახლებად ენერგიაზე გადასვლაში დაეხმარება. „რუსეთის ომის დაწყების შემდეგ ჩვენ გადავწყვიტეთ, უარი გვეთქვა რუსულ წიაღისეულ საწვავზე და დავყრდნობოდით მეტად სანდო პარტნიორებს — ისეთებს, როგორებიც ამ მაგიდის გარშემო სხედან“, — განაცხადა ევროკომისიის პრეზიდენტმა. მან დასძინა, რომ ეს ინიციატივა გააძლიერებს ენერგოსაფრთხოებას ევროპაში, ხოლო საქართველოს, მოლდოვას და უკრაინას ახალ შესაძლებლობებს მისცემს: „ეს პროექტი უდიდეს სარგებელს მოუტანს საქართველოს, ევროპული მისწრაფების მქონე ქვეყანას. მას შეუძლია, საქართველო ელექტროენერჯის ჰაბად აქციოს და ევროკავშირის შიდა ენერგობაზარს შეუერთოს. ამასთან, შავი ზღვის წყალქვეშა ელექტროენერჯის კაბელს შეუძლია, ელექტროენერჯის მიღებაში დაეხმაროს ჩვენს მეზობლებს მოლდოვასა და დასავლეთ ბალკანეთში, ხოლო უკრაინას ენერგოსისტემის აღდგენის დაწყება გაუადვილოს“ (<https://euneighbourseast.eu/>, 2022).

წყარო: მსოფლიო ბანკი

შავი ზღვის წყალქვეშა ელექტროკაბელის პროექტი საქართველოს, აზერბაიჯანის, რუმინეთისა და უნგრეთის ელექტროსისტემებს დააკავშირებს. პროექტი მნიშვნელოვანია მასში მონაწილე ყველა მხარისთვის, თუმცა კვლავ აქტუალურია კითხვები, კერძოდ რა ეკონომიკური სარგებელი შეიძლება მოუტანოს საქართველოს პროექტმა და რა უნდა გაკეთდეს მაქსიმალური სარგებლის მისაღებად.

დასკვნა და რეკომენდაციები: ამრიგად, საბოლოოდ, დასკვნის სახით შეიძლება აღვნიშნოთ, რომ მიუხედავად იმისა, რომ კვლევები ჯერ არ დასრულებულა, პოლიტიკის დოკუმენტებში, სტრატეგიებსა და აკადემიურ ლიტერატურაში წარმოდგენილი კვლევების ანალიტიკური დამუშავების საფუძველზე, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ შავი ზღვის წყალქვეშა ელექტროკაბელის პროექტი შესაძლებელია რეალობად იქცეს 3-4 წელში. ის მართლაც ახალი სატრანზიტო შესაძლებლობაა საქართველოსთვის. რუსეთის უკრაინაში შეჭრის შემდეგ, ევროპის ბევრმა ქვეყანამ მტკიცედ

გადაწყვიტა რუსულ ენერჯიაზე უარის თქმა. ხოლო ამ პროექტით შესაძლებელი გახდება აზერბაიჯანის მწვანე ენერჯია ევროპას მიეწოდოს შავი ზღვის წყალქვეშა კაბელის მეშვეობით. ერთი მხრივ, მდგრადი მიზნების შესაბამისად, ხელი შეეწყობა განახლებადი ენერჯის წარმოებას და მეორე მხრივ, შემცირდება ევროპის რუსეთზე ენორგოდამოკიდებულება, ხოლო საქართველო, როგორც სატრანზიტო ქვეყანა, მიიღებს ეკონომიკურ სარგებელს. თუმცა, მნიშვნელოვანია, რომ საქართველო პროექტში არამხოლოდ ტრანზიტორის, არამედ ექსპორტიორის სტატუსითაც იყოს წარმოდგენილი. ამისათვის კი აუცილებელია საქართველოს განახლებადი ენერჯის წყაროების ათვისება, განსაკუთრებით, ქარისა და მზის ენერჯის წარმოების განვითარება, ხოლო მისი ტრანზიტისთვის პირველ რიგში საჭიროა მდგრადი, საიმედო, ეკონომიკური და ეფექტური ელექტროგადამცემი ქსელის შექმნა, რომელიც თავის მხრივ, უზრუნველყოფს: მიწოდების უსაფრთხოებას, ქსელის საიმედოობას, ელექტროენერჯის ხარისხს; საკმარის გამტარუნარიანობას, განახლებადი ენერჯის წყაროების ქსელში ინტეგრაციას და ევროპის ქვეყნებში ელექტროენერჯის ექსპორტს.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ასოცირების შესახებ შეთანხმება..., 2014: - ასოცირების შესახებ შეთანხმება ერთის მხრივ, ევროკავშირს და ევროპის ატომური ენერჯის გაერთიანებას და მათ წევრ სახელმწიფოებსა და მეორეს მხრივ, საქართველოს შორის, 2014: გვ. 426. https://old.infocenter.gov.ge/uploads/files/2016-08/1472219609_asocirebis-shesakheb-shethankhmeba.pdf
2. ხედვა 2030., 2022: - ხედვა 2030 - საქართველოს განვითარების სტრატეგია. <https://www.gov.ge/wp-content/uploads/2022/11/khedva-2030-saqarthvelos-ganvitharebis-strategia-1.pdf>
3. ადგილობრივი..., 2020: - ადგილობრივი განახლებადი ენერგეტიკული რესურსების განვითარების ეკონომიკური გავლენის ანალიზი და მისი როლი ენერგეტიკულ უსაფრთხოებაში (2020), https://gegroupp.org/assets/project_presentation/Final_Report.pdf
4. წლიური ანგარიში, 2021: - საქართველოს სახელმწიფო ელექტროსისტემა, წლიური ანგარიში 2021|2022. https://www.gse.com.ge/sw/static/file/ANNUAL_REPORT_2021-22_GEO_1.pdf
5. ათწლიანი გეგმა, 2023: - საქართველოს გადამცემი ქსელის განვითარების ათწლიანი გეგმა 2023-2033. გვ. 292. https://www.gse.com.ge/sw/static/file/TYNDP_GE-2023-2033_GEO.pdf

6. geostat.ge, 2023: - საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური, პირდაპირი უცხოური ინვესტიციები. <https://www.geostat.ge/ka/modules/categories/191/pirdapiri-utskhouri-investitsiebi>
7. <https://euneighbourseast.eu/>, 2022: - ევროკავშირი შავ ზღვაში წყალქვეშა ელექტროკაბელის გაყვანის ინიციატივას მიესალმება. დეკემბერი 20, 2022. <https://euneighbourseast.eu/ka/news/latest-news/evrokavshiri-shav-zghvashi-cqhalkhvesha-elekhtrokabelis-gaqhvanis-initsiativas-miesalmeba/>
8. Giguashvili, 2022: - Giguashvili, G., Azmaiparashvili, M., Makasarashvili, T., & Khorguashvili, T., Aspects of sustainable economic development in post-pandemic Georgia. *ISJ Theoretical & Applied Science*, 02 (106), 573-580. Doi: <https://dx.doi.org/10.15863/TAS>
9. Giguashvili, 2022a: - Giguashvili G. (2022). THE MAIN CHALLENGES OF ENERGY INDEPENDENCE OF GEORGIA. *Grail of Science*, (21), 19–24. <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.28.10.2022.001>
10. Giguashvili., 2023: - Giguashvili, G. ., Makasarashvili, T. ., Khorguashvili, T. ., & Orjonikidze, N. . (2023). DYNAMICS OF FOREIGN DIRECT INVESTMENTS IN POST-PANDEMIC GEORGIA. *Grail of Science*, (30), 23–31. <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.04.08.2023.001>
11. The World Bank (2020). Economic Analysis of Georgia – Romania Interconnection. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/442791598001931856/pdf/Methodology-Note.pdf>

The Ruderal Flora, Structure and Bioecological Features of the City of Batumi
ქალაქ ბათუმის რუდერალური ფლორა, სტრუქტურა და
ბიოეკოლოგიური თავისებურებანი

Irakli Mikeladze

PhD in Biology, Institute of Phytopathology and Biodiversity,
Shota Rustaveli State University of Batumi
e-mail: irakli.mikeladze@bsu.edu.ge
<https://orcid.org/0000-0003-1200-6787>

Lamzira Zoidze

Master in Biology,
Biology teacher at Public School №8 in Batumi
e-mail: lamzozoidze@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-9941-9269>

Abstract: The anthropogenic transformation of vegetation began from time immemorial and continues today. An example of anthropogenic transformation is urbanization, and its accompanying spatial changes and events, - urban flora and ruderal plants, an integral part of urban flora.

Urban processes are taking place in Georgia, among them in Batumi. The paper presents research materials conducted in ruderal areas. A total of 271 species of plants have been recorded in the study area, which belong to 59 families and 178 genera.

The families distinguished by the abundance of species are: *Compositae*, *Leguminosae*, *Poaceae*, *Lamiaceae*, *Brassicaceae*, *Amaranthaceae*, *Polygonaceae* and *Rosaceae* which include 153 species, which is 47% of the described species, and the remaining 51 families include 118 species.

The following genera lead with three or more species: *Amaranthus*, *Artemisia*, *Cyperus*, *Vicia*, *Erigeron*, *Euphorbi*, *Galium*, *Geranium*, *Juncus*, *Medicago*, *Persicaria*, *Poa*, *Polygonum*, *Rubus*, *Ranunculus*, *Rumex*, *Solanum*, *Trifolium*, *Senecio*, *Sisymbrium*, *Stellaria*, *Veronica* and *Xanthium*.

According to the simple classification of life forms, annuals are represented by 131 species, and perennials - grasses, trees, shrubs and lianas are represented by 140 species.

In the study area, the plants of the ruderal ecological group are in first place with 141 species, which is 52% of the described species.

As for the origin of the described species, out of 271 species, 88 species are local and 183 species are of foreign origin.

Alien species are distributed as follows: East Asian 52 species, Mediterranean 43 species, European 39 species, North American 28, South American 13 species, Australian 1 and 7 species are cosmopolitan, the place of origin of which is not finally specified. They are spread almost all over the world.

Key words: Flora; Species; Invasion; Ruderal plant; Batumi

ირაკლი მიქელაძე

ბიოლოგიის დოქტორი,

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის,
ფიტოპათოლოგიისა და ბიომრავალფეროვნების ინსტიტუტის,
უფროსი მეცნიერ-თანამშრომელი

ელ-ფოსტა: irakli.mikeladze@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1200-6787>

ლამზირა ზოიძე

ბიოლოგიის მაგისტრი,

ბათუმის №8 საჯარო სკოლის ბიოლოგიის მასწავლებელი
ელ-ფოსტა: lamzozoidze@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-9941-9269>

აბსტრაქტი: მცენარეული საფარის ანთროპოგენური ტრანსფორმაცია უხსოვარი დროიდან დაიწყო და დღესაც გრძელდება. ანთროპოგენური ტრანსფორმაციის მაგალითია ურბანიზაცია, მისი თანმხლები სივრცობრივი ცვლილებები და მოვლენები, - ურბანული ფლორა და ურბანული ფლორის განუყოფელი ნაწილი რუდერალური მცენარეები.

საქართველოში ურბანული პროცესები განსაკუთრებით ინტენსიურად მიმდინარეობს ქალაქ ბათუმში. ნაშრომში წარმოდგენილია რუდერალურ ადგილებში ჩატარებული კვლევის მასალები. საკვლევ არეალში სულ დაფიქსირებულია 271 სახეობის მცენარე, რომლებიც ერთიანდება 59 ოჯახსა და 178 გვარში.

სახეობათა სიმრავლით გამორჩეული ოჯახებია: *Compositae*, *Leguminosae*, *Poaceae*, *Lamiaceae*, *Brassicaceae*, *Amaranthaceae*, *Polygonacea* და *Rosaceae* რომლებზეც მოდის 153 სახეობა, რაც აღწერილ სახეობათა 47 %-ია. ხოლო დანარჩენ 51 ოჯახში გაერთიანებულია 118 სახეობა.

სამი და მეტი სახეობით ლიდერობს შემდეგი გვარები: *Amaranthus*, *Artemisia*, *Cyperus*, *Vicia*, *Erigeron*, *Euphorbi*, *Galium*, *Geranium*, *Juncus*,

Medicago, Persicaria, Poa, Polygonum, Rubus, Ranunculus, Rumex, Solanum, Trifolium, Senecio, Sisymbrium, Stellaria, Veronica და *Xanthium*.

სასიცოცხლო ფორმათა მარტივი კლასიფიკაციის მიხედვით ერთწლოვანები წარმოდგენილია 131 სახეობით, ხოლო მრავალწლოვანი ბალახები, ხეები, ბუჩქები და ლიანები წარმოდგენილია 140 სახეობით.

საკვლევ არეალში პირველ ადგილზეა რუდერალური ეკოლოგიური ჯგუფის მცენარეები 141 სახეობით, რაც აღწერილ სახეობათა 52 %-ია.

რაც შეეხება აღწერილ სახეობათა წარმოშობას, 271 სახეობიდან 88 სახეობა ადგილობრივი, ხოლო 183 სახეობა უცხო წარმოშობისა.

უცხო წარმოშობის სახეობები რაოდენობების მიხედვით შემდეგნაირად ნაწილდება: აღმოსავლეთ აზიურია 52 სახეობა, ხმელთაშუაზღვისპირეთის 43 სახეობა, ევროპული 39 სახეობა, ჩრდილოეთ ამერიკის 28, სამხრეთ ამერიკულია 13 სახეობა, ავსტრალიის 1 და 7 სახეობა კოსმოპოლიტია, რომელთა წარმოშობის ადგილი საბოლოოდ არ არის დაზუსტებული. ისინი გავრცელებული არიან თითქმის მთელს მსოფლიოში.

საკვანძო სიტყვები: ფლორა; სახეობა; ინვაზია; რუდერალური მცენარე; ბათუმი.

შესავალი. ნეოლითური რევოლუცია, რომელიც ძვ. წ. X-IV ათასწლეულებით თარიღდება კაცობრიობა - მონადირეობიდან, მეთევზეობიდან და ველურ მცენარეთა ნაყოფების შეგროვებიდან მიწათმოქმედებასა და მესაქონლეობაზე გადავიდა მცენარეული საფარის ანთროპოგენური ტრანსფორმაცია გამოიწვია (Ebeling, 1976: 21). დღეისათვის მრავალი ქვეყნის ბუნებრივი მცენარეულობა ნაწილობრივ ან მთლიანად შეცვლილია ანთროპოგენური მოღვაწეობის შედეგად.

მცენარეული საფარის ანთროპოგენური ტრანსფორმაცია განსაკუთრებით შესამჩნევია ურბანულ ტერიტორიებზე. ურბანიზაციის პროცესები კი დღეისათვის გიგანტურ მასშტაბებსა და ტემპებს იძენს. XIX ს-ის შუა წლებში თუ მსოფლიო მოსახლეობის 3% ცხოვრობდა ქალაქებში, XX ს-ის შუა პერიოდში 34%-ს მიაღწია. 2018 წლის მონაცემების მიხედვით კი მსოფლიოს ქალაქებში მცხოვრებთა რაოდენობა 55% ზე მეტია და არის ვარაუდი, რომ 2050 წლისათვის 68%-ს მიაღწევს.

ბოლო მონაცემებით ყველაზე მაღალ ურბანიზებულ რეგიონებს მოიცავს ჩრდილოეთ ამერიკა. მისი მოსახლეობის 82% ზე მეტი ცხოვრობს ქალაქის ტერიტორიებზე. ლათინურ ამერიკაში ეს მაჩვენებელი 81%-ია, ევროპაში 74%, ოკეანეთში (ავსტრალია, ახალი ზელანდია, ახალი გვინეა და სხვა კუნძულები) დაახლოებით 68%. აზიაში ურბანიზაციის საშუალო დონე დაახლოებით 50%-ს შეადგენს. საპირისპირო მონაცემები გვაქვს აფრიკაში,

სადაც მოსახლეობა ძირითადად სოფლად ცხოვრობს, მხოლოდ 43% ცხოვრობს ურბანულ არეებში. აფრიკასა და აზიაში ცხოვრობს მსოფლიოს სოფლის მოსახლეობის 90%. ინდოეთს გააჩნია ყველაზე მრავალრიცხოვანი სოფლის მოსახლეობა (893 მილიონი), მას მოყვება ჩინეთი 578 მილიონით (World Urbanization...2018). საქართველოში ურბანიზაციის დონე შეადგენს 53%-ს. სწრაფი ურბანული ზრდით ხასიათდება ქალაქი ბათუმი.

XX ს-ის შუა პერიოდში ბათუმის მოსახლეობა რეგისტრირებული მონაცემების მიხედვით 82 ათასზე მეტი იყო, XXI ს-ის დასაწყისში 120 ათასი შეადგინა, ხოლო 2018 წლის მონაცემებით 163 ათასზე მეტია (არაოფიციალური მონაცემების მიხედვით მოსახლეობის რაოდენობა კი უფრო მეტია). მოსახლეობის ზრდასთან ერთად იზრდება ქალაქის ტერიტორია. ტერიტორიების გაზრდა ხდება დაუსახლებელი ტერიტორიების ათვისებით, ურბანული დაგეგმარებითა და სხვადასხვა დასახლებული უბნების შემოერთებით.

XXI ს-ის დასაწყისიდან განსაკუთრებული ტემპით დაიწყო სხვადასხვა მშენებლობები, ახალი ტერიტორიების ათვისება, რასაც თან ახლდა პარკების, სკვერების, დასასვენებელი ობიექტების მშენებლობა. სასტუმროების, საცხოვრებელი კორპუსების, ნაპირსამაგრი სამუშაოების, ინფრასტრუქტურული პროექტების, მწვანე ობიექტების მშენებლობის პროცესში, მასალების ტრანსპორტირება ხდება, როგორც ქალაქის ერთი უბნიდან მეორეში, ასევე მასალების შემოტანა ხდება უცხოეთიდან. უცხოეთიდან შემოდის თითქმის ყველა დეკორატიული მცენარე, თესლი თუ სხვა სარგავი საშუალებები, რომელთაც ახლავს უცხო წარმოშობის, პოტენციურად ინვაზიური სახეობები. ყოველივე ამას ემატება მოყვარულებისა და მეწარმეების მიერ მცენარეთა უამრავი ფორმებისა და სახეობების შემოტანა დეკორატიული თუ სამრეწველო დანიშნულებით და შემდეგ გავრცელება ბუნებაში, დასახლებულ პუნქტებში, მიტოვებულ სამშენებლო ობიექტებზე, გზისა და არხების პირებზე და ა.შ. (Mikeladze, 2015: 10-14). ყოველივე აღნიშნული ხელს უწყობს უცხო მცენარეთა ნებით თუ უნებლიეთ გავრცელებას ქალაქის ტერიტორიაზე, სადაც ყალიბდება თავისებური სტრუქტურისა და ხასიათის ფლორა, რომელშიც მნიშვნელოვან ადგილს იჭერს რუდერალური მცენარეები.

ბათუმის ტერიტორიაზე გავრცელებული მცენარეების შესახებ მწირი მასალები მოგვეპოვება. ფლორის შესახებ ინფორმაციები გვხვდება XIX ის მეორე ნახევრიდან, რაც დაკავშირებულია კავკასიის, კოლხეთისა და ზოგადად საქართველოს ფლორისა და მცენარეულობის შესწავლასთან და პარკების და გამწვანებული ობიექტების ინვენტარიზაციის მასალებთან, სადაც ძირითადად დეკორატიულ და მერქიან მცენარეთა აღწერა ხდებოდა. შესაბამისად ქ. ბათუმის მცენარეული საფარის ფუნდამენტური კვლევების შესახებ ლიტერატურული მასალები არ მოგვეპოვება.

რუდერალურ მცენარეთა კვლევების შესახებ სპეციფიური ლიტერატურული მასალები არ მოგვეპოვება. მისი შესწავლა აჭარის ფლორისტულ რაიონში ხდებოდა ადგილობრივ და უცხო წარმოშობის მცენარეთა კვლევების ფარგლებში (გაბრიჩიძე, 1976: 5-43; დავითაძე, 2001: 199; დავითაძე, 2002: 215; Дмитриева, 1967:58-65, Дмитриева, 1990: 327; Дмитриева, 1990: 278;). მცირე გამონაკლის წარმოადგენს ბათუმის ნაგავსაყრელზე განხორციელებული აღწერები (Mikeladze..., 2020: 428-433).

ყოველივე აღნიშნულიდან გამომდინარე მნიშვნელოვანია ქ. ბათუმის ურბანული ტერიტორიების რუდერალური ფლორი სახეობრივი შემადგენლობის დადგენა, ბოტანიკურ - გეოგრაფიული ანალიზი და გავრცელების თავისებურებების შესწავლა.

მეთოდოლოგია: კვლევის ობიექტს წარმოადგენს ქ. ბათუმის ურბანული ტერიტორიების რუდერალური ადგილები. ტრადიციული მარშრუტული ექსპედიციები და საველე/ბოტანიკური კვლევები ტარდებოდა 2019-2023 წლებში შემდეგ ეკოტოპებზე: სამშენებლო ობიექტები და მიმდინარე ტერიტორიები, დროებით გაჩერებული მშენებლობების სასაწყობო ტერიტორიები, გზისპირები, რუდერალიზებული გაზონები, ეზოები, სათამაშო და სავარჯიშო მოედნები, დანაგვიანებული ადგილები, მდინარის და არხის პირები (სურ.1, სურ.2).

სურათი 1. კვლევის ობიექტი - დროებით გაჩერებული სამშენებლო ტერიტორია

სურათი 2. კვლევის ობიექტი-სამშენებლო მოედნის მიმდინარე ტერიტორია

აღებული მასალების ლაბორატორიული დამუშავება და იდენტიფიკაცია მიმდინარეობდა ბათუმის შ. რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის, ფიტოპათოლოგიისა და ბიომრავალფეროვნების ინსტიტუტში.

სახეობათა იდენტიფიკაციისა და წარმოშობის ადგილების დაზუსტებისათვის გამოიყენებოდა სხვადასხვა სარკვევები, მონაცემთა ბაზები და ლექსიკონები (დავითაძე, 2002; 215; მაცაშვილი, 1991: 244; Kikodze..., 2010: 36; POWO, 2020; WFO, 2020; Дмитриева, 1990: 327; Дмитриева, 1990: 278). მცენარეთა სასიცოცხლო ფორმათა სტრუქტურა წარმოდგენილია რაუნკიერის კლასიფიკაციის მიხედვით (Raunkiaer, 1934: 632).

დისკუსია/შედეგები: როგორც აღვნიშნეთ ქ. ბათუმის ფლორის შესახებ ინფორმაციები არ მოიპოვება. აღნიშნული კვლევა არის პირველი მცდელობა, რასაც პრაქტიკულ მნიშვნელობასთან ერთად ზოგად ბიოლოგიური მნიშვნელობაც გააჩნია. კვლევის მასალები საშუალებას გვაძლევს დავაფიქსიროთ არა მხოლოდ აღწერილი სახეობების მიერ შექმნილი ცენოტიკური კავშირები, არამედ შევიმუშავოთ მომავალში უცხო წარმოშობის მცენარეთა გავრცელების მოდელი და ბრძოლის სტრატეგია.

ჩატარებული კვლევებისა და აღწერების შედეგად, ქალაქ ბათუმის ტერიტორიაზე დაფიქსირდა 271 სახეობის მცენარე: *Abutilon theophrasti* Medik., *Acacia dealbata* Link., *Acalypha australis* L., *Acer negundo* L., *Ailanthus altissima* (Mill.) Swingle., *Aira elegans* Willd., *Ajuga reptans* L., *Alnus glutinosa*

subsp. *barbata* (C.A.Mey.) Yalt., *Alocasia macrorrhizos* (L.) G.Don., *Amaranthus albus* L., *A. caudatus* L., *A. cruentus* L., *A. deflexus* L., *A. lividus* L., *A. retroflexus* L., *Ambrosia artemisiifolia* L., *Ammi visnaga* L., *Amorpha fruticosa* L., *Anthemis cotula* L., *Arabis nova* Vill., *Arrhenatherum elatius* (L.) P.Beauv. ex J.Presl & C.Presl., *Arctium lappa* L., *Artemisia absinthium* L., *A. annua* L., *A. vulgaris* L., *Arthraxon hispidus* (Thunb.) Mak., *Atriplex tatarica* L., *Bidens cernua* L., *B. tripartita* L., *Bifora radians* Bieb., *Bothriochloa ischaemum* (L.) Keng, *Buddleja davidii* Franch., *Calla palustris* L., *Calystegia sepium* (L.) R. Br., *C. soldanella* (L.) R. Br., *Capsella bursa-pastoris* (L.) Medik., *Cardamine hirsuta* L., *C. parviflora* L., *Catalpa speciosa* Warder., *Carpesium abrotanoides* L., *Carex divulsa* Stokes., *C. pendula* Huds., *Carum carvi* L., *Centaurea oxylepis* (Wimm. & Grab.) Hayek., *Centaureum tenuiflorum* (Hoffmanns. & Link) Fritsch., *Cerastium glomeratum* Thuill., *Chelidonium majus* L., *Chenopodium album* L., *C. urbicum* L., *Chondrilla juncea* L., *Cichorium intybus* L., *Cinnamomum glanduliferum* Meissn., *Cirsium arvense* (L.) Scop., *Cirsium vulgare* (Savi) Ten., *Commelina communis* L., *Coreopsis tinctoria* Nutt., *Crassocephalum crepidioides* (Benth.) S.Moore., *Crepis setosa* Haller f., *C. foetida* L., *Cuscuta australis* R.Br., *Cymbalaria muralis* P.Gaertn., B.Mey. & Scherb., *Cynoglossum creticum* Mill., *Cyperus badius* Poir., *Cyperus glomeratus* L., *Cyperus esculentus* L., *Datura stramonium* L., *Daucus carota* L., *Descurainia sophia* (L.) Webb ex Prantl., *Deutzia scabra* Thunb., *Digitaria violascens* Link., *Duchesnea indica* (Jacks.) Focke., *Chenopodium ambrosioides* L., *Eleusine indica* (L.) Gaertn., *Elsholtzia ciliata* (Thunb.) Hyl., *Epilobium palustre* L., *Equisetum arvense* L., *E. ramosissimum* Desf., *Erigeron annuus* (L.) Pers., *E. bonariensis* L., *E. Canadensis* L., *Eriobotrya japonica* (Thunb.) Lindl., *Euphorbia falcata* L., *E. peplus* L., *E. ricta* L., *Ficus carica* L., *Filago arvensis* L., *F. gallica* L., *Fragaria vesca* L., *Frangula alnus* Mill., *Galinsoga ciliata* (Raf.), *G. parviflora* Cav., *Galega officinalis* L., *Galium humifusum* Bieb., *G. palustre* L., *G. tricornutum* Dandy., *Geranium dissectum* L., *G. robertianum* L., *G. sibiricum* L., *Glechoma hederacea* L., *Gleditschia triacanthos* L., *Hemerocallis fulva* (L.) L., *Hibiscus syriacus* L., *Hordeum vulgare* L., *Houttuynia cordata* Thunb., *Hydrangea macrophylla* (Thunb.) Ser., *Hydrocotyle ramiflora* Maxim., *H. vulgaris* L., *Hyoscyamus niger* L., *Hypericum androsaemum* L., *H. tetrapterum* Fr., *Hypochaeris radiata* Falk., *Impatiens balsamina* L., *Iris pseudacorus* L., *Juglans ailanthifolia* Carrière., *Juglans cordiformis* Wangenth., *Juncus bufonius* L., *J. effuses* L., *J. tenuis* Willd., *Kummerowia striata* (Thunb.), *Kyllinga gracillima* Miq., *Lactuca serriola* L., *Lamium purpur* Dicm L., *Laphangium affine* (D.Don) Tzvelev/*Gnaphalium affine* D. Don), *Laphangium luteoalbum* (L.) Tzvelev/*Gnaphalium luteoalbum* L., *Lathyrus aphaca* L., *L. hirsutus* L., *Leontodon hispidus* subsp. *hastilis* (L.) Corb., *Lepidium campestre* (L.) R.BR., *L. coronopus* (L.) Al-Shehbaz./*Coronopus squamatus* (Forssk.) Asch.), *Lolium perenne* L., *L. rigidum* Gaudin., *Lonicera japonica* Thunb., *Lotus tenuis* Waldst. & Kit., *Ludwigia palustris* (L.) Elliott., *Luzula forsteri* (Sm.) DC., *Lycopus europaeicus* L., *Lysimachia japonica* Thunb., *Lythrum salicaria* L., *Malva neglecta* Wallr., *M. sylvestris* L., *Matricaria chamomilla* L., *Marrubium vulgare* L., *Medicago lupulina* L., *M. sativa* L., *M. orbicularis* (L.) Bartal., *Melilotus albus* Medik., *M. officinalis* (L) Dsr., *Mentha aquatica* L., *M. pulegium* L., *Microstegium imberbe* (Ness) Zvel., *M. japonicum* (Miq.) Koidz., *Mirabilis jalapa* L., *Miscanthus sinensis*

Andersson., *Morus alba* L., *Myosotis palustris* (L.) Nathh./*Myosotis scorpioides* L., *Oenothera bienis* L., *Oplismenus burmanni* (Retz.) P.Beauv., *Orobanche minor* Sm., *Oxalis corniculata* L., *O. violacea* L., *Papaver rhoeas* L./ *P. commutatum* Fisch., C.A.Mey. & Trauty., *Parentucellia latifolia* Caruel., *Parietaria judaica* L., *Paspalum distichum* L./*Paspalum paspalodes* (Michx.) Scribn.), *P. thunbergii* Kunth ex Steud., *Perila nankinensis* (Lour.) Decne/*Plectranthus scutellarioides* (L.) R.Br., *Persicaria hydropiper* (L.) Delarbre/*Polygonum hydropiper* L., *P. maculosa* Gray/*Polygonum persicaria* L.), *P. orientalis* (L.) Spach./*Polygonum orientale* L., *P. perfoliatum* (L.)/*Polygonum perfoliatum* L., *Physalis ixocarpa* Brot. ex Hornem., *Phytolacca americana* L., *Plantago major* L., *P. lanceolata* L., *Platanus occidentalis* L., *Poa annua* L., *Poa compressa* L., *P. pratensis* L., *Polycarpon tetraphyllum* (L.), *Polygonum aviculare* L., *P. posumbu* Buch. -Ham. ex D. Don., *P. thunbergii* Siebold & Zucc., *Portulaca oleracea* L., *Prunella vulgaris* L., *Pteridium tauricum* V.I. Krecz., *Pueraria montana* var. *lobata* (Willd.) Sanjappa & Pradeep/*Pueraria hirsuta* (Thunb) C.K. Schneid., *Quercus myrsinifolia* Blume., *Ranunculus arvensis* L., *R. muricatus* L., *R. sceleratus* L., *Rapistrum rugosum* (L.) All., *Rhus javanica* L./*Brucea javanica* (L.) Merr., *Robinia pseudoacacia* L., *Rosa multiflora* Thunb., *Rubus anatolicus* Focke., *R. caesius* L., *R. proietus* A.Beek/*Rhirtus* auct., *R. serpens* Weihe ex Lej. & Courtois., *Rudbeckia hirta* L., *Rumex acetosella* L., *R. acetosella* subsp. *acetoselloides* (Balansa) Den Nijs/*R. acetoselloides* Balansa., *R. pulcher* L., *Salix babylonica* L., *S. caprea* L., *Sambucus ebulus* L., *S. nigra* L., *Saxifraga stolonifera* Curtis., *Scrophularia nodosa* L., *Senecio sylvaticus* L., *S. vernalis* Waldst. & Kit., *S. vulgaris* L., *Setaria faberi* R.A.W. Herrm., *S. intermedia* Roem. et Schult., *Sherardia arvensis* L., *Sigesbeckia orientalis* L., *Sisymbrium altissimum* L., *S. loeselii* L., *S. officinale* (L.) Scop., *Sisyrinchium septentrio-nale* E.P.Bicknell., *Solanum carolinense* L., *S. decipiens* Opiz., *S. luteum* Mill., *S. nigrum* L./*Solanum americanum* Mill., *S. pseudocapsicum* L., *Solidago canadensis* L., *Sonchus oleraceus* (L.) L., *S. asper* (L.) Hill., *Sorghum halepense* (L.) pers., *Spiraea japonica* L.f., *Sporobolus fertilis* (Steud.) Clayton., *Stachys annua* L., *S. recta* L., *Stellaria graminea* L., *S. holostea* L., *S. media* (L.) Vill., *Symphotrichum gramine-folium* (Spreng.) G.L. Nesom/*Conyzanthus graminifolius* (Spreng.) Tamamsch., *Tagetes minuta* L., *Taraxacum officinale* Wigg., *Torilis arvensis* (Huds.) Link., *T. japonica* (Houtt.) DC., *Tradescantia fluminensis* Vell., *Trifolium campestre* Schreb., *T. diffusum* Ehrh., *T. echinatum* Bieb., *T. fragiferum* L., *T. micranthum* Viv., *Trigonella procumbens* (Besser) Rchb., *Tussilago farfara* L., *Typha angustifolia* L., *T. latifolia* L., *Urtica dioica* L., *Verbascum blattaria* L., *Verbascum gnaphalodes* M.Bieb., *Verbena brasiliensis* Vell., *Verbena officinalis* L., *Veronica persica* Poir., *V. anagallis-aquatica* L., *V. beccabunga* L., *V. chamaedrys* L., *Vicia lathyroides* L., *V. narbonensis* L., *V. sativa* subsp. *cordata* (Hoppe) Asch. & Graebn., *V. sativa* subsp. *nigra* (L.) Ehrh./*V. angustifolia* L., *V. tetrasperma* (L.) Schreb., *V. villosa* subsp. *varia* (Host) Corb./*V. dasycarpa* Ten., *Viola prionantha* Bunge., *V. reichenbachiana* Jord. ex Boreau., *Vulpia bromoides* (L.) Gray., *Xanthium orientale* subsp. *californicum* (Greene) Greuter., *X. spinosum* L., *X. strumarium* L.

აღწერილი სახეობები ერთიანდება 59 ოჯახსა და 178 გვარში (ცხრილი 1).

სახეობათა რაოდენობა ოჯახების მიხედვით

	ოჯახი	სახ. რაოდ	#	ოჯახი	სახ. რაოდ
	<i>Compositae</i>	48	1	<i>Iridaceae</i>	2
	<i>Leguminosae</i>	27	2	<i>Juglandaceae</i>	2
	<i>Poaceae</i>	23	3	<i>Moraceae</i>	2
	<i>Lamiaceae</i>	14	4	<i>Orobanchaceae</i>	2
	<i>Brassicaceae</i>	11	5	<i>Papaveraceae</i>	2
	<i>Amaranthaceae</i>	10	6	<i>Salicaceae</i>	2
	<i>Polygonaceae</i>	10	7	<i>Simaroubaceae</i>	2
	<i>Rosaceae</i>	10	8	<i>Typhaceae</i>	2
	<i>Solanaceae</i>	8	9	<i>Urticaceae</i>	2
0	<i>Plantaginaceae</i>	7	0	<i>Verbenaceae</i>	2
1	<i>Cyperaceae</i>	6	1	<i>Violaceae</i>	2
2	<i>e</i> <i>Caryophyllaceae</i>	5	2	<i>Balsaminaceae</i>	1
3	<i>Apiaceae</i>	4	3	<i>Betulaceae</i>	1
4	<i>Euphorbiaceae</i>	4	4	<i>Bignoniaceae</i>	1
5	<i>Juncaceae</i>	4	5	<i>Caprifoliaceae</i>	1
6	<i>Malvaceae</i>	4	6	<i>e</i> <i>Dennstaedtiaceae</i>	1
7	<i>Rubiaceae</i>	4	7	<i>Fagaceae</i>	1
8	<i>e</i> <i>Scrophulariaceae</i>	4	8	<i>Gentianaceae</i>	1
9	<i>Convolvulaceae</i>	3	9	<i>Lauraceae</i>	1
0	<i>Geraniaceae</i>	3	0	<i>Lythraceae</i>	1

1	<i>Onagraceae</i>	3	1	5	<i>Nyctaginaceae</i>	1
2	<i>Ranunculaceae</i>	3	2	5	<i>Phytolaccaceae</i>	1
3	<i>Adoxaceae</i>	2	3	5	<i>Platanaceae</i>	1
4	<i>Araceae</i>	2	4	5	<i>Portulacaceae</i>	1
5	<i>Araliaceae</i>	2	5	5	<i>Primulaceae</i>	1
6	<i>Boraginaceae</i>	2	6	5	<i>Sapindaceae</i>	1
7	<i>Commelinaceae</i>	2	7	5	<i>Saururaceae</i>	1
8	<i>Equisetaceae</i>	2	8	5	<i>Saxifragaceae</i>	1
9	<i>Hydrangeaceae</i>	2	9	5	<i>Xanthorrhoeaceae</i>	1
0	<i>Hypericaceae</i>	2	სულ - 59 ოჯახი			

სახეობათა სიმრავლით გამორჩეული ოჯახებია რთულყვავილოვნები/*Compositae* - 48 სახეობა, პარკოსნები/*Leguminosae* - 27 სახეობა, მარცვლოვნები/*Poaceae* - 23 სახეობა, ტუჩოსნები/*Lamiaceae*-14 სახეობა, ჯვაროსნები/*Brassicaceae* - 11 სახეობა, ჯიჯლყვავილოვნები/*Amaranthaceae* - 10 სახეობა, მათიტელასებრნი/*Polygonaceae* - 10 სახეობა, ვარდისბრთა/*Rosaceae* -10 სახეობა. აღნიშნულ 8 ოჯახზე მოდის სახეობათა ნახევარზე მეტი- 153 სახეობა, რაც აღწერილ სახეობათა 47%-ია. ხოლო დანარჩენ 51 ოჯახში გაერთიანებულია 118 სახეობა (43%) ცხრილი 1.

სახეობათა რაოდენობა გვარების მიხედვით შემდეგნაირად ნაწილდება: *Amaranthus* და *Vicia* -6-6 სახეობა; *Solanum* და *Trifolium*-5-5 სახეობა; *Persicaria*, *Rubus*, *Veronica* -4-4 სახეობა; *Artemisia*, *Cyperus*, *Erigeron*, *Euphorbi*, *Galium*, *Geranium*, *Juncus*, *Medicago*, *Poa*, *Polygonum*, *Ranunculus*, *Rumex*, *Senecio*, *Sisymbrium* , *Stellaria*, *Xanthium* 3-3 სახეობა; *Bidens*, *Calystegia*, *Cardamin*, *Carex*, *Chenopodium* ,*Cirsium*, *Crepis*, *Equisetum*, *Filago*, *Galinsoga*, *Hydrocotyle*, *Hypericum*, *Juglans*, *Laphangium*, *Lathyrus*, *Lepidium*, *Lolium*, *Malva*, *Melilotus*, *Mentha*,*Microstegium*, *Oxalis*, *Paspalum*, *Plantago*, *Salix*, *Sambucus*, *Setaria*, *Sonchus*, *Stachys*, *Torilis*, *Typha*, *Verbascum*, *Verbena*,*Viola*-2-2 სახეობა; *Abutilon*, *Acacia*, *Acalypha*, *Acer*, *Ailanthus*, *Aira*, *Ajuga*, *Alnus*, *Alocasia*, *Ambrosia*, *Ammi*, *Amorpha*, *Anthemis*, *Arabis*, *Arctium*, *Arrhenatherum*, *Arthraxon*, *Atriplex*, *Bifora*, *Bothriochloa*, *Buddleja*, *Calla*, *Capsella*, *Carpesium*, *Carum*, *Catalpa*, *Centaurea*, *Centaurium*, *Cerastium*, *Chelidonium*, *Chondrilla*,

Cichorium, Cinnamomum, Commelina, Coreopsis, Crassocephalum, Cuscuta, Cymbalaria, Cynoglossum, Datura, Daucus, Descurainia, Deutzia, Digitara, Duchesnea, Dysphania, Eleusine, Elsholtzia, Epilobium, Eriobotrya, Ficus, Fragaria, Frangula, Galega, Glechoma, Gleditschia, Hemerocallis, Hibiscus, Hordeum, Houttuynia, Hydrangea, Hyoscyamus, Hypochaeris, Impatiens, Iris, Kummerowia, Kyllinga, Lactuca, Lamium, Leontodon, Lonicera, Lotus, Ludwigia, Luzula, Lycopus, Lysimachia, Lythrum, Marrubium, Matricaria, Mirabilis, Miscanthus, Morus, Myosotis, Oenothera, Oplismenus, Orobanche, Papaver, Parentucellia, Parietaria, Perila, Physalis, Phytolacca, Platanus, Polycarpon, Portulaca, Prunella, Pteridium, Pueraria, Quercus, Rapistrum, Rhus, Robinia, Rosa, Rudbeckia, Saxifraga, Scrophularia, Sherardia, Sigesbeckia, Sisyrinchium, Solidago, Sorghum, Spiraea, Sporobolus, Symphyotrichum, Tagetes, Taraxacum, Tradescantia, Trigonella, Tussilago, Urtica, Vulpia -1-1 სახეობა.

აღწერილ სახეობათა 82% ორლებნიანია (222 სახეობა), 15% ერთლებნიანია (46 სახეობა) და 1% (3 სახეობა) სპოროვანი მცენარეებია.

მცენარეთა სასიცოცხლო ფორმები რაუნკიერის კლასიფიკაციის მიხედვით შემდეგ ძირითად ჯგუფებში ერთიანდება (ცხრილი 2).

ცხრილი 2

სახეობათა რაოდენობა სასიცოცხლო ფორმების მიხედვით

	სასიცოცხლო ფორმა	აღწერილ სახეობათა რაოდენობა
	Th - ტეროფიტი	131
	Ph-ფანეროფიტი	33
	Ch - ხამეფიტი	18
	He - ჰემიკრიპტოფიტი	66
	Cr - კრიპტოფიტი	23

როგორც მონაცემები გვიჩვენებს ხეები და ბუჩქები წარმოდგენილია 33 სახეობით, რაც სახეობათა საერთო რაოდენობის 12%-ია. ბალახოვანი მცენარეები მრავალფეროვანია, როგორც სასიცოცხლო ციკლისა და განახლების კვირტების მდებარეობის, ისე სახეობათა რაოდენობის მიხედვით.

პირველ ადგილზეა ტეროფიტები (ერთწლოვანი მცენარეები) 131 სახეობით, რომლებიც სასიცოცხლო ციკლს ამთავრებენ ერთ სავეგეტაციო პერიოდში ნაყოფისა და თესლის წარმოქმნით. ტეროფიტების %-ული მაჩვენებელი უდრის 48-ს. მეორე ადგილზეა ჰემიკრიპტოფიტები (მრავალწლოვანი ბალახოვნები) 66 სახეობით, რომელთა განახლების კვირტები ნიადაგის ზედაპირთან ახლოსაა. კრიპტოფიტები

წარმოდგენილია 23 (9%) სახეობით, რომელთა განახლების კვირტები დამალულია ნიადაგში. ხამეფიტები (მრავალწლოვანი მცენარეები) კი წარმოდგენილია 18 სახეობით (7%), რომელთა განახლების კვირტები მიწის ზედაპირიდან 20-30 სმ სიმაღლეზეა.

საბოლოოდ შეიძლება ითქვას, რომ ერთწლოვანები წარმოდგენილია 131 სახეობით, ხოლო მრავალწლოვანი ბალახები, ხეები, ბუჩქები და ლიანები წარმოდგენილია 140 სახეობით.

საკვლევ არეალში (რუდერალურ ადგილებზე) აღწერილი სახეობები ეკოლოგიური ჯგუფების მიხედვით მიეკუთვნება: რუდერალურ (R), ტყისა და ტყისპირის (F), დაბლობის (P) (ზღვისპირა ქვიშნარების და ა.შ), მდელოს, ბუჩქნარისა და კლდის (G), მთის (M) და ჭარბტენიანი ტერიტორიის (H) ან ტენიანი მდელოს მცენარეთა ჯგუფს. სახეობათა რაოდენობის მიხედვით პირველ ადგილზეა რუდერალური ადგილსამყოფელების მცენარეულობა, რომელიც წარმოდგენილია 141 სახეობით, რაც აღწერილ სახეობათა 52%-ია, დანარჩენ 6 ჯგუფში კი 130 სახეობაა გაერთიანებული. რუდერალურ სახეობათა რაოდენობა პირდაპირ კავშირშია კვლევის ჰაბიტატებთან. რუდერალურ ჰაბიტატებზე პიონერ მცენარეებად სწორედ რუდერალური ადგილსამყოფელის სახეობები გვევლინებიან (სურ.3).

რაც შეეხება აღწერილ სახეობათა წარმოშობას, 271 სახეობიდან 88 სახეობა ადგილობრივი, ხოლო 183 სახეობა უცხო წარმოშობისა.

სურათი 3. სამშენებლო ობიექტის სასაწყობე ტერიტორია – რუდერალურ -პიონერ მცენარეთა გავრცელების კერა

უცხო წარმოშობის სახეობები რაოდენობების მიხედვით შემდეგნაირად ნაწილდება: აღმოსავლეთ აზიურია 52 სახეობა, ხმელთაშუაზღვისპირეთის 43 სახეობა, ევროპული 39 სახეობა, ჩრდილოეთ ამერიკის 28, სამხრეთ ამერიკულია 13 სახეობა, ავსტრალიის 1 და 7 სახეობა კოსმოპოლიტია, რომელთა წარმოშობის ადგილი საბოლოოდ არ არის დაზუსტებული. ისინი გავრცელებული არიან თითქმის მთელს მსოფლიოში.

როგორც ჩატარებული კვლევები გვიჩვენებს ქ. ბათუმის მცენარეულობა მთლიანად შეცვლილია ადამიანის მოღვაწეობის შედეგად, რომელიც შორეულ წარსულში დაიწყო, დღესაც გრძელდება და სავსებით აშკარაა, რომ თეორიულადაც კი შეუძლებელია მისი შეჩერება. შესაბამისად, მომავალში ანთროპოგენური ტრანსფორმირებული მცენარეული საფარით დაკავებული ადგილები უფრო და უფრო დიდ ადგილს დაიჭერს, რასაც მიმდინარე ურბანიზაცია განაპირობებს.

რუდერალურ მცენარეთა გავრცელება კი თავის მხრივ პირდაპირ კავშირშია ურბანიზაციის ხანგრძლივ დინამიურ პროცესთან, რომელზეც ბუნებრივ კლიმატურ პირობებთან ერთად ზეგავლენას ახდენს: ურბანული სტილი, ტენდენციები, მშენებლობები; სამშენებლო მასალების ტრანსპორტირება; ურბანული ლანდშაფტების ფორმირება; ახალი გზების, ქუჩებისა და სხვა ინფრასტრუქტურულ სამუშაოებთან დაკავშირებული პროცესები.

აღწერილ სახეობებში ჭარბობს უცხო წარმოშობის მცენარეები, მნიშვნელოვან ადგილს იკავებს რუდერალური სახეობებიც, რომელთა ფორმირებადი ფლორა ხანგრძლივ და მუდმივ შესწავლას საჭიროებს.

აღნიშნული კვლევა წარმოადგენს პირველ მცდელობას. ამიტომ მნიშვნელოვანია მონიტორინგი, კვლევების გაგრძელება და გრძელვადიან პერსპექტივაში ბრძოლის სტრატეგიის შემუშავება.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. გაბრიჩიძე, 1976: - გაბრიჩიძე გ. ბათუმის მწვანე სამოსი. ბათუმი, 1976. გვ. 5-43.
2. დავითაძე, 2001: - დავითაძე მ. აჭარის ადვენტური ფლორა, ბათუმი 2001. 199 გვ.
3. დავითაძე, 2002: - დავითაძე მ. „აჭარის ადვენტური ფლორის ბიომორფოლოგიური ანალიზი“, გამ. „ბათუმის უნივერსიტეტი“, ბათუმი, 2002. 215გვ.
4. მაცაშვილი, 1991: - მაცაშვილი ა. ბოტანიკური ლექსიკონი-მცენარეთა სახელწოდებანი. გ-ბა მეცნიერება, თბილისი, 1991. 244 გვ.
5. Ebeling, 1976: - Ebeling F. Research on boreal forest ecosystems - a necessity for wise and sustained use// Man and boreal forest: Ecol. Bull. 1976. 21.

6. Kikodze..., 2010: - Kikodze D, Memiadze N, Kharazishvili D, Manvelidze Z, Mueller-Shaerer H (2010) The alien flora of Georgia. 2nd ed. Joint SNSF SCOPES and FOEN publication
7. Mikeladze..., 2020: - Mikeladze I, A. Sharabidze. The flora of the Batumi landfill (Adjara, Georgia). Ukrainian Botanical Journal. Ukr. Bot. J. 2020, 77(6): 428–433.. <https://doi.org/10.15407/ukrbotj77.06.428>
8. Mikeladze, 2015: - Mikeladze I. “Biological Invasion Threats of Biodiversity. //Integrated Journal of British. vol.2. Issue 4 July-August. Ijbritish. 10-15. ISSN : 2349-9419.2015.
9. Raunkier, 1934: - Raunkier C. The Life Forma of Planta and Statistical Plant Geography. Clarendon Press. Oxfopd. 1934. 632 p.
10. World Urbanization...,2018: - World Urbanization Prospects: The 2018 Revision. (Economics & Social Affairs) Unaited Nations.
11. Дмитриева, 1990: - Дмитриева А.А. Определитель Растении Аджарии. т.1. «Мецниереба», Тбилиси 1990. стр. 325
12. Дмитриева, 1990: - Дмитриева А. Определитель Растении Аджарии. т.2.«Мецниереба»,Тбилиси 1990.стр.278.
13. Дмитриева А.А. К вапросу заносных и дичающих растениях Батумского побережья. Изв. Батумского бот.сада. Тб. 1967, №14. с.58-65.
14. POWO. 2020–onward. Plants of the World Online. Facilitated by the Royal Botanic Gardens, Kew. Available at: <http://www.plantsoftheworldonline.org>.
15. WFO. 2020–onward. World Flora Online. Available at: <http://www.worldfloraonline.org>.

Winter-flowering Decorative Plants of Adjara Coast
აჭარის ზღვისპირა სანაპიროს ზამთარმოყვავილე
დეკორატიული მცენარეები

Dali Kamadadze

PhD in Biology, Scientist, Head of Department of
Biodiversity Monitoring and Conservation, Phytopathology and
Biodiversity Institute, Batumi Shota Rustaveli State University

e-mail: kamadadze.d@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0032-7658>

Avtandil Meskhidze

PhD in Biology, Chief Researcher,
Head of Department of Biodiversity Monitoring,

e-mail: meskhidze.a@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1743-8079>

Ramaz Chagalidze

PhD in Agriculture, Scientist, Researcher, Head
of Department of Biodiversity Monitoring and
Conservation, Phytopathology and Biodiversity Institute,

Batumi Shota Rustaveli State University,

e-mail: tchagalidze.r@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-2100-4237>

Abstract: The coast of Adjara is distinguished by a variety of introduced, exotic flora, for most of this region has even become a second home, many of them, together with our traditional crops, have already become leading crops in agriculture, ornamental gardening, and landscape design in general, but it should be noted here that on the other hand On the other hand, there are also some disadvantages, in particular, species that bloom in autumn, winter and early spring are rarely found, and therefore the available range is scarce, but tourism and infrastructure are already considered one of the main priorities of the Georgian government, the main goal is to improve the aesthetic and environmental condition environment, for which ornamental plants are grown, which depend on the climatic conditions of the Black Sea coast. The article presents the results of research conducted on the Black Sea coast of Adjara, which describes introduced plant species that have high decorative value and corresponding bioecological features. Among these plants, the Camellia genus deserves special attention, which is represented in our region by 4 species and more than 150 varieties. Their various types and varieties bloom from September to June.

Key words: Camellia japonica, Camellia sasanqua, Introduced, Varieties.

დალი ქამადაძე

ბიოლოგიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფიტომრავალფეროვნებისა და ბიომრავალფეროვნების ინსტიტუტის, ბიომრავალფეროვნებისა და კონსერვაციის განყოფილების მეცნიერ თანამშრომელი,
ელ-ფოსტა: kamadadze.d@bsu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0032-7658>

ავთანდილ მესხიძე

ბიოლოგიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფიტომრავალფეროვნებისა და ბიომრავალფეროვნების ინსტიტუტის, ბიომრავალფეროვნებისა და კონსერვაციის განყოფილების უფროსი/მთავარი მეცნიერი თანამშრომელი,
ელ-ფოსტა: meskhidze.a@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1743-8079>

რამაზ ჭაღალიძე

სოფლის მეურნეობის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფიტომრავალფეროვნებისა და ბიომრავალფეროვნების ინსტიტუტის, ბიომრავალფეროვნებისა და კონსერვაციის განყოფილების მეცნიერ თანამშრომელი,
ელ-ფოსტა: tchagalidze.r@bsu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-2100-4237>

აბსტრაქტი: აჭარის ზღვისპირა სანაპირო, გამოირჩევა ინტროდუცირებული, ეგზოტიკური ფლორის მრავალფეროვნებით, უმეტესი მათგანისთვის ეს რეგიონი მეორე სამშობლოდაც კი იქცა, ბევრი მათგანი ჩვენს ტრადიციულ კულტურებთან ერთად უკვე სოფლის მეურნეობის, დეკორატიული მებაღეობის, გამწვანების, ზოგადად ლანდშაფტური დიზაინის წამყვან კულტურად ჩამოყალიბდა, თუმცა, აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ამ უკანასკნელის მხრივ, არის ზოგიერთი ნაკლოვანება, კერძოდ, ნაკლებად მოიძებნება შემოდგომით, ზამთარსა და ადრე გაზაფხულზე მოყვავილე სახეობები, ამ მხრივ არსებული ასორტიმენტი მწირია, არადა საქართველოს მთავრობის ერთ-ერთ მთავარ პრიორიტეტად უკვე ტურიზმი და ინფრასტრუქტურა ითვლება, უმთავრესი მიზანია გარემოს ესთეტიკური და ეკოლოგიური მდგომარეობის გაუმჯობესება, რისთვისაც ამრავლებს დეკორატიულ მცენარეებს, რომელზეც დიდ გავლენას ახდენს გარემო პირობები, შავი ზღვის სანაპირო. ნაშრომში წარმოდგენილია აჭარის შავი ზღვის სანაპიროზე ჩატარებული

კვლევის შედეგები სადაც აღწერილია ინტროდუქცირებული მაღალდეკორატიული ღირებულების, სათანადო ბიოეკოლოგიური თავისებურებების მქონე მცენარეთა სახეობები. ამ მცენარეებიდან განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს გვარი კამელია, რომელიც ჩვენში წარმოდგენილია 4 სახეობათა და 150-ზე მეტი ჯიშ-ფორმებით. მათი სხვადასხვა სახეობები და ჯიშები ყვავილობენ სექტემბრიდან ივნისის ჩათვლით.

საკვანძო სიტყვები: იაპონური კამელია, კამელია სასანქუა, ინტროდუქცირებული, ჯიშები.

შესავალი: კამელიებს, ყვავილის განსაკუთრებული ფორმისა და შეფერილობის გამო, თვალსაჩინო ადგილი უჭირავს ბუნებრივ და კულტურულ ლანდშაფტებში. ასევე მათ გამორჩეულ დეკორატიულ ღირსებას მატებს ზამთარმოყვავილეობა და ყვავილობის საკმაოდ დიდი ხანგრძლივობა.

კამელიის გვარის სახეობები ბუნებრივად იზრდება სუბტროპიკული და ტროპიკული კლიმატის პირობებში, ძირითადად, აღმოსავლეთ ჰიმალაიში, აღმოსავლეთ აზიაში (იაპონია, კორეა, ჩინეთი და სხვა) სამხრეთ მაღალიზიამდე, მთის ფერდობებზე, ხეობებში, მდინარეებისა და ტბების სანაპიროზე, მარადმწვანე ქვეტყეში, ფოთლოვან და შერეულ ტყეებში, ბამბუკების რაყაში. კამელიის თითქმის ყველა სახეობა კარგად ეგუება წითელმიწა, გაეწრებულ წითელმიწა, თიხნარ და მუყავე-თიხნარ ნიადაგებს. ტროპიკებში გავრცელებული სახეობები ვერ უძლებენ ყინვას, სუბტროპიკებში შედარებით დაბალი ტემპერატურის პირობებშიც (16-180°C) კი ნორმალური ზრდა-განვითარებით ხასიათდებიან. კამელია ტენის მოყვარული მცენარეა, ამდენად, იგი კარგად ხარობს და ვითარდება დაჩრდილულ ადგილებში.

მსოფლიოს მრავალ ქვეყანაში (ინგლისი, ახალი ზელანდია, იტალია, ჩრდილოეთი და სამხრეთი ამერიკა, საფრანგეთი და სხვა) შექმნილია კამელიის მოყვარულთა საზოგადოებები. ლამაზი, მრავალფერებიანი ყვავილი და უაღრესად დეკორატიული, მარადმწვანე ჰაბიტუსი კამელიას განსაკუთრებულ ელფერს მატებს და სხვა ყვავილოვანი დეკორატიული მცენარეებისგან გამოარჩევს. იგი ადვილად ექვემდებარება გასხვლა-ფორმირებას. ლანდშაფტურ პრაქტიკაში კამელიების ნარგავებით შეიძლება შეიქმნას ლამაზი არშიები, მწკრივები, მრავალგვარი მხატვრული კომპოზიციები, ხეივნები, ხოლო სხვადასხვა შეფერილობის ყვავილებისგან მომზადდეს თაიგულები. კამელიას დეკორატიულ ღირსებას ლამაზ და მრავალფეროვან ყვავილებთან ერთად, ისიც მატებს, რომ ის ყვავილობს

ზამთარში და ადრე გაზაფხულზე, მაშინ, როდესაც ჩვენს პირობებში სხვა მცენარეები იშვიათად ყვავილობენ.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: შავი ზღვის სანაპიროზე კამელიის პირველი ინტროდუქცია განხორციელდა 1814 წელს, ყირიმში, ნიკიტის ბოტანიკურ ბაღში, სადაც დაირგო ორანჟერიის პირობებში, ხოლო 1832 წელს გადატანილი იქნა ღია გრუნტში, თუმცა, 2-3 წელიწადში ყველა მათგანი დაიღუპა.

კამელიის განმეორებითი ინტროდუქცია ნიკიტის ბოტანიკურ ბაღში უკავშირდება 1839 წელს. ამ პერიოდისათვის აქ შეტანილი იქნა კამელიის 6 სახეობა, მრავალი ჯიში და ფორმა.

ზოგიერთმა მცენარემ პირველივე წელს დაიწყო ნაყოფმსხმოიარობა, თუმცა, შემდგომში ისინიც დაიღუპნენ. კამელიის ინტროდუქცია გაგრძელდა შემდგომ წლებშიც (1841-1905 წწ). 1867-1874 წლებში სოხუმის ბოტანიკურ ბაღში ინტროდუცირებული იქნა 26 სახეობის ეგზოტი, მათ შორის იაპონური კამელიაც.

კამელიის, როგორც ოთახის კულტურის, გავრცელების პერიოდად, შეიძლება ჩაითვალოს XIX -საუკუნის 30-იანი წლები. ამ პერიოდისთვის კამელიები გამოჰყავდათ ყირიმში, საიდანაც ვრცელდებოდა კიევში, თბილისსა და გროზნოში.

მოგვიანებით XIX -საუკუნის მე-2 ნახევარში, შავი ზღვის სანაპიროზე, კამელიის ღია გრუნტის პირობებში კულტივირებაში დიდი წვლილი მიუძღვით ა. ვედენსკის (1873), მ. დალფონსს (1882-1890), პ. თათარინოვს (1885-1907) და სხვებს. ისინი კამელიის ინტროდუქციას ახორციელებდნენ სამხრეთ და ცენტრალურ ევროპის ქვეყნებიდან. 1912-1914 წლებში ა. კრასნოვმა ბათუმის ბოტანიკური ბაღის ტერიტორიაზე, სხვა სახეობებთან ერთად, კამელიებიც დარგო.

ჰინკულის მონაცემებით, 1939 წლის იანვარში, ბათუმის ბოტანიკურ ბაღში იაპონიიდან და ჩინეთიდან ინტროდუცირებული იქნა მცენარეთა 1302 სახეობა და ჯიში, მათ შორის იაპონური კამელიაც. ბათუმის ბოტანიკური ბაღის ქვედა პარკში შემოტანილი იქნა იაპონური კამელიის 30-მდე ჯიშის კალამი. ბაღის კოლექციაში ამ დროისთვის არსებობდა კამელიის შემდეგი სახეობები: *Camellia japonica* L., *Camellia reticulata* Lindl., *Camellia sasanqua* Thunb. და *Camellia oleifera* Abel. მოგვიანებით (1957წ), იაპონიიდან, ბათუმის ბოტანიკურ ბაღში შემოტანილი იქნა ჩამელლია *Camellia japonica*-ს 2 და *Camellia sasanqua*-ს ჯიში, ხოლო 1959 წელს, ჩინეთიდან *Camellia retikulata* Lindl. და *Camellia oleifera* Abel-ის სხვადასხვა რაოდენობის თესლი. მათი დათესვის შემდგომ მიღებული მცენარეები კარგად შეეგუა აჭარის ტენიან სუბტროპიკულ პირობებს.

კამელიის ინტროდუქცია გაგრძელდა შემდგომ წლებშიც. 2008 წელს ზურაბ ბაკურიძისა და დალი ქამადაძის მიერ, გერმანიის დრეზდენის

ტექნიკური უნივერსიტეტის შუსენდორფის ბოტანიკური ბაღიდან ინტროდუცირებული იქნა იაპონური კამელიის 4 ჯიში და ერთი ჰიბრიდული ფორმა ნერგის სახით: *Contessa Lavinia Maggi, Moshio, Minato-no-akebono, Pillnitz, Amalia Melzi*. დაირგო ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფიტოპათოლოგიისა და ბიომრავალფეროვნების საკოლექციო ნაკვეთზე, რომლებიც ნორმალურად ყვავილობენ და ნაყოფმსხმოიარობენ (Kamadadze.. 2007, Kamadadze...2015).

2006-2007 წლებში ა(ა)იპ ბათუმის გამწვანებისა და ლანდშაფტური დაგეგმარების სამსახურის მიერ, აჭარაში, სხვა დეკორატიულ მცენარეებთან ერთად, შემოტანილი იქნა იაპონური კამელიის 2000 ძირი ნერგი, 2014 წელს კი იაპონური კამელიის 60 და კამელია სასანქუას 40 ჯიშის ნერგი, რომლებიც დაირგო ქალაქ ბათუმისა და ქალაქ ქობულეთის შემოგარენში.

2017 წელს სსიპ ბათუმის ბულვარის მიერ შემოტანილი იქნა იაპონური კამელიის 20 და კამელია სასანქუას 30-მდე ძირი ნერგი და დაირგო ბათუმის ბულვარის ტერიტორიაზე.

2015 წლიდან ბათუმის ბოტანიკურ ბაღში, იაპონური კამელიის ჯიშების პოპულარიზაციისა და დაინტერესებული პირებისათვის, იმართება კამელიების გამოფენა.

2015 წელს, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფიტოპათოლოგიისა და ბიომრავალფეროვნების ინსტიტუტის ტერიტორიაზე შეიქმნა კამელიების საკოლექციო ნაკვეთი (ქამადაძე, 2017) სადაც წარმოდგენილია კამელიის მდიდარი კოლექცია, როგორც ადგილობრივი, ისე ინტროდუცირებული ჯიშებით.

მეთოდოლოგია: კვლევის ობიექტს წარმოადგენდა აჭარის შავი ზღვის სანაპიროს აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის მიმდებარე ტერიტორიები (ზღვისპირა პარკი, ბათუმის ბოტანიკური ბაღი, დაბა ჩაქვი და სხვა).

დაკვირვებები და ლაბორატორიული სამუშაოები ჩატარებული იქნა ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფიტოპათოლოგიისა და ბიომრავალფეროვნების ინსტიტუტში, ბიომრავალფეროვნებისა და კონსერვაციის განყოფილებაში.

იაპონური კამელიის ჯიშების იდენტიფიკაცია განხორციელდა კამელიების საერთაშორისო ნომენკლატურის მიხედვით (Trujillo 2002; Gonos...1999, ბარათაშვილი ქამადაძე 2019.).

დისკუსია/შედეგები: კაცობრიობის განვითარების ყველა ეტაპზე ადამიანი ახდენდა მცენარეულ სამყაროში სილამაზის ძიებას, მცენარეები და მათგან შექმნილ ნარგაობათა ესთეტიკური თვალსაზრისით გაუმჯობესებას. წელიწადის სეზონების მიხედვით მცენარეთა ვარჯის ფორმებში, ყვავილების ფერებში და საერთო შეფერილობაში ადამიანი სწავლობდა და სწავლობს ფერთა გამას და ამ ფერთა მხატვრულ გადაწყვეტილებით იქმნებოდა და იქმნება საბაღო ხელოვნების ნაწარმოებები.

მიუხედავად იმისა, რომ საქართველოს სუბტროპიკული ზონის ბალკონები გამოირჩევა სახეობრივი რაოდენობის სიმდიდრით და თვალწარმტაცობით, ჩვენს ლანდშაფტური ხელოვნებაში არის ზოგიერთი ნაკლოვანებები: ნაკლებად მოინახება შემოდგომასა და ზამთარში მოყვავილე მცენარეები, რაც ჩვენს მწვანე ობიექტებს მონოტონურ სახეს აძლევს. ეს ნაკლი არაერთხელ იქნა გამოუქებული, როგორც ადრე ისე უახლეს პერიოდში მრავალი მკვლევარის მიერ.

ტენიან სუბტროპიკებში კამელიის ფართოდ გამოყენების შესაძლებლობას განაპირობებს მისი მრავალი ბიოლოგიური ნიშანთვისება, რომელიც იშვიათად თუ გააჩნია სხვა გვარის წარმომადგენლებს. კამელიის ჩვენში არსებული სახეობები მასიურად ყვავილობენ სექტემბრიდან ივნისის ჩათვლით. ეს პერიოდი ძირითადად ემთხვევა ბუნებაში ყვავილების სიმცილის პერიოდს (შემოდგომა, ზამთარი და ადრე გაზაფხული). განსაკუთრებით ეფექტურია კამელიის მოყვევითი პატარა ზომის ხეები თეთრი თოვლსაფრის ქვეშ და სხვა.

კამელიის ამ მაღალი თვისებების გამო მისი უცხოეთიდან შემოტანა დაწყებული იქნა XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან, რომელიც გრძელდება დღესაც. 2006-2007 წწ აჭარაში სხვა დეკორატიულ მცენარეებთან ერთად შემოტანილი იქნა იაპონური კამელიის 2000 ძირი, თითოეული 80 დოლარად, რომელიც დაირგო ბათუმსა და ქობულეთში. სამწუხაროდ შემოტანილი კამელიები ერთი ჯიშისაა, რომელიც ქალაქს ერთფეროვან იერსახეს აძლევს.

ჩვენში გავრცელებული კამელია სასანქვას წარმოდგენილია 20-ზე მეტი ჯიშით (Asahi-no-sora, Asa-qasumi, Beni-zuru, Gyobi-qoromo, Hi-no-hakama, Lavender pink, Lavender queen, Matsu-no-yuki, Rosea, Neqishi-ko Versicolor და სხვა). მათ გააჩნიათ თეთრი, ვარდისფერი და ჭრელი (თეთრი და ვარდისფერი შეფერილობის) ყვავილები. უნდა აღინიშნოს, რომ ამ სახეობის უკვე ჩამოყალიბებულ ადგილობრივ პოპულაციაში ყვავილის ფერთა გამა თეთრიდან მუქ ვარდისფრამდე გადადის თანდათანობით უწყვეტად, ისე რომ მათ შორის საზღვრის გავლება ძნელია, თანაც ფერთა თანდათანობით ცვლებადობა მიმდინარეობს ორი მიმართულებით: პირველი, როცა ერთ მცენარეზე გვაქვს თეთრი ყვავილები, მეორეზე კი მკრთალი ვარდისფერი, მესამეზე ვარდისფერი და ასე თანდათანობით მუქ ვარდისფრამდე.

მეორე შემთხვევაში კი თეთრ ყვავილებზე შეიმჩნევა მცირე ვარდისფერი ლაქები, სხვებზე ვარდისფერი ლაქები მატულობს და ბოლოს გვხვდება მცენარეები, სადაც ძირითადად სჭარბობს ვარდისფერი და მცირეა თეთრი ლაქები და ასე შემდეგ ის ბოლავდება ვარდისფერყვავილოვანი მცენარეებით. ეს ნიშანთვისებები შეიძლება გამოყენებული იქნას ბალკონებში ხეივნების გაშენების დროს.

იაპონიური კამელია ჩვენში წარმოდგენილია 131-ზე მეტი ჯიშითა და ფორმით (Australis, Barbara Mary, Imperator, Profesor Sargent, Amalia Melzi, Minato-no-akebono, Blec Laic, Delectissima, Beni-karako, Aranin, Anemonaeflora და სხვა), ისინი ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან ყვავილის ფერისა და ფორმის მრავალფეროვნებით. ეს მრავალფეროვნება იმდენად დიდია, რომ ამ ნიშნების საფუძველზე მცენარეები დაყოფილია 6-ჯგუფად: მარტივი ფორმის ყვავილოვანი, ნახევრად ბუთხუზა, იორდასალამის ფორმის ყვავილოვანი, ფრინტას ფორმის ყვავილოვანი, ვარდის ფორმის ყვავილოვანი და ბუთხუზა ფორმის ყვავილოვანი ჯიშები. თითოეულ ჯგუფში გვხვდება ჯიშები თეთრი, ვარდისფერი და ჭრელი ყვავილებით.

მაგრამ, განსაკუთრებით აღნიშვნის ღირსია ის ფორმები რომელთაც სხვადასხვა ტოტზე გააჩნიათ სხვადასხვა ფერისა და ფორმის ყვავილები.

ბათუმის ბოტანიკურ ბაღში 1961-1990 წწ გამოყვანილი იქნა იაპონიური კამელიის 40 ჰიბრიდი, რომელთაგან 20 საინტერესოა გამწვანებისათვის.

კამელიის ჯიშები ერთეული ნარგაობის სახით გვხვდება ბათუმის ბოტანიკურ ბაღში, საბჭოთა პერიოდამდელ აგარაკებსა და ზოგიერთ დასახლებულ პუნქტებში, რაც ართულებს მრავალი ჯიშის გავრცელება-გამრავლებას.

კამელია ოლიფერა ჩვენში წარმოდგენილია მხოლოდ ერთი თეთრი ფერის და მარტივი ფორმის ყვავილებით რომელიც გამოირჩევა თავისებური ორიგინალობით.

საქართველოში ინტროდუცირებულ ყვავილიან მცენარეთა ჯიშებს შორის კამელიას დეკორაციულ მებაღეობაში არასაკმარისად იყენებენ, არავისში ეჭვს არ იწვევს ის გარემოება, რომ კამელია თავისი მშვენიერი მუქი-მწვანე პრიალა ფოთლებით, სხვადასხვა ფორმისა და შეფერილობის ყვავილებით, მნიშვნელოვან ადგილს დაიკავებს ბუნებრივ და კულტურულ ლანდშაფტებში.

დენროლოგიური პროექტის შედგენის დროს, ასორტიმენტში გათვალისწინებული უნდა იყოს *Camellia oleifera* Abel-სა და კამელია *Camellia sasanqua* - ს ადრემოყვავილე (ოქტომბერ-ნოემბერი) ჯიშები: Asahi-no-sora, Asa-qasumi, Beni-zuru, Gyobi-qoromo, Hi-no-hakama, Lavender pink, Lavender queen, Matsu-no-yuki, Rosea, Neqishi-ko Versicolor, რომელთა ყვავილობა წინ უსწრებს იაპონიური კამელიის ჯიშების ყვავილობას.

ბაღ-პარკების მწვანე მშენებლობაში ჩართული უნდა იქნას *Camellia japonica* L -ს ადრე მოყვავილე (*Delectissima*, Beni-karako, Aranin, Anemonaeflora, Anemonaeflora Alba, Anemonaeflora rosea, Derbyana და Marchionss of Salisbury და სხვა) და გვიან მოყვავილე (*Aurora*, *Hibiscus* და *Eleaonor Franchetti* და სხვა) ჯიშები, რომლებიც ყვავილობის დეკორატიულ ეფექტს ასრულებს ზაფხულში.

ბიოლოგიური თავისებურებებისა და სამეურნეო - დეკორაციული შეფასების საფუძველზე ჩვენს მიერ გამოყოფილი იქნა იაპონური კამელიის 15 ჯიში (Delectissima, Beni-karako, Aranin, Anemonaeflora, Anemonaeflora Alba, Anemonaeflora rosea, Derbyana, Eleqans, Pelacia, Margaret Walker, Goffredo odero, Marchionss of Salisbury, Aurora, Hibiscus და Eleaonor Franchetti), 6 ჰიბრიდი (№№ 524, 522, 390, 640, 535 და 5529) და 6 ფორმა (№№42, 43, 37, 51, 53, 58), რომელთა მწვანე მშენებლობაში დანერგვა მნიშვნელოვნად გაამრავალფეროვნებს სკვერებსა და ბაღ პარკებს. შემუშავებულია იაპონური კამელიის საქოთნე კულტურად ფორმირებისა და გამოყენების ტექნოლოგია, რომელიც წარმატებით შეიძლება გამოყენებული იქნას ინტერიერის მოსაწყობად.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ქამადაძე 2017:- ქამადაძე დ. იაპონური კამელიის (*Camellia japonica* L) აჭარაში გავრცელებული და ბათუმის ბოტანიკურ ბაღში გამოყვანილი ჰიბრიდების ზრდა-განვითარების, ყვავილობისა და გამრავლების ბიოლოგიური და გენეტიკური მრავალფეროვნება. სადოქტორო დისერტაცია. სსიპ ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი 2017 წ.
2. ბარათაშვილი და სხვა... 2019:- ბარათაშვილი დ., ქამადაძე დ., იაპონური კამელიის ატლასი. სსიპ ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, 2019 წ. გვ. 88.
3. Камададзе.... 2007:- Камададзе Д., Бараташвили Д., Видовое и сортовое разнообразие камелии в Батумском ботаническом саду и на черноморском побережье Аджарии. Мат. Межд. науч. конф. цент. бот. сада НАН Беларуси: Минск, 2007, Т. II. стр.37- 39.
4. Kamadadze and... 2015:- Kamadadze D., Baratashvili D., Kamadadze E., Kalandia A., Metreveli M., The Biological Peculiarities Coloration of the Japanese Camellia Flower. International Journal of Current Research. Vol. 7, Issue, 07, July, 2015, pp. 17683-17688.
5. Trujillo and... 2002:- Trujillo D. J., Trujillo S. M. et.al Camellia Nomenclature. 162 Southern California Camellia Society. 2002, 190 p.
6. Gonos and... 1999:- Gonos A., A., Bracc S., Camellia Nomenclature. 158 Southern California Camellia Society, Inc. 1999, 184 p.

**Some Considerations on the Maritime Transport in the Black Sea Area and Health
Risk Assessment of Heavy Metals in Marine Fish to the Population**
შავი ზღვის რეგიონის საზღვაო ტრანსპორტის ზოგიერთი ასპექტი და მძიმე
მეტალების ჯანმრთელობის რისკის შეფასება ზღვის თევზში
მოსახლეობისთვის

Victor Ciupinã

Phd in Physics, Academy of

Romanian Scientists, Romania

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-7205-4394>

Abstract: Transports represent an important aspect of material production, which decisively influences on the other branches of the world economy, including international trade. Thus, the connection between the economic coordinates and the other components of the macroeconomic framework, synthesized from a theoretical point of view must take into account the interactions between: ambient, human resources, superstructure (social, political, legally, cultural, etc), economic relations, material products (technical and technological resources). Maritime transport has a special role in the temporal-spatial relationship between geographical areas, continents and current states of the world. Maritime transport has the role of creating links between all these areas, regions, and states for the performance of complex categories of economic, commercial, social and even political activities. The importance of maritime transport can be traced starting with the following aspects: historic, economic, social political, environment protection, education and scientific research.

Environmental pollution with toxic metals can lead to the possible contamination of the marine fish. The studies of levels of As, Cd, Cr, Hg and Pb is essential to estimate the health risk. The potential health risk may exist for high exposure consumers considering the possible contamination of As and Hg in particular. In this respect we discuss on Health risk of heavy metals in marine fish, Health risk assessment, Estimated of Daily Intake (EDI), Target Hazard Quotient (THQ) for non-carcinogenic risk, Carcinogenic Risk (CR), and on Statistical analysis and map.

Key words: world economy, maritime transport, the environment, technological resources

ვიქტორ ჩიუპინა

ფიზიკის დოქტორი, რუმინეთის

მეცნიერებათა აკადემიის წევრი, რუმინეთი

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-7205-4394>

აბსტრაქტი: ტრანსპორტი წარმოადგენს მატერიალური წარმოების მნიშვნელოვან ასპექტს, რომელიც გადამწყვეტ გავლენას ახდენს მსოფლიო ეკონომიკის სხვა სექტორებზე, მათ შორის საერთაშორისო ვაჭრობაზე. ამგვარად, ეკონომიკურ პარამეტრებსა და მაკროეკონომიკური ჩარჩოს სხვა კომპონენტებს შორის კავშირის ანალიზი უნდა ითვალისწინებდეს ურთიერთქმედებას გარემოს, ადამიანური რესურსების, სუპერსტრუქტურის (სოციალური, პოლიტიკური, სამართლებრივი, კულტურული და სხვა), ეკონომიკურ ურთიერთობებსა და მატერიალურ პროდუქციას (ტექნიკური და ტექნოლოგიური რესურსები) შორის. საზღვაო ტრანსპორტს განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება გეოგრაფიული არელების, კონტინენტებისა და თანამედროვე სახელმწიფოებს შორის დროით-სივრცულ ურთიერთობებში. მისი დანიშნულებაა სხვადასხვა რეგიონებს, ტერიტორიებსა და სახელმწიფოებს შორის კავშირების უზრუნველყოფა ეკონომიკური, სავაჭრო, სოციალური და პოლიტიკური აქტივობების განსახორციელებლად. საზღვაო ტრანსპორტის მნიშვნელობა შეიძლება შეფასდეს სხვადასხვა ასპექტით: ისტორიული, ეკონომიკური, სოციალური, პოლიტიკური, გარემოს დაცვის, განათლებისა და სამეცნიერო კვლევების თვალსაზრისით.

ტოქსიკური მეტალებით გარემოს დაბინძურება შესაძლებელია ზღვის თევზის შესაძლო კონტამინაციის მიზეზი გახდეს. აუცილებელია ასპარაგინის (As), კადმიუმის (Cd), ქრომის (Cr), ვერცხლისწყლის (Hg) და ტყვიის (Pb) დონეების შეფასება ჯანმრთელობის რისკის განსაზღვრისთვის. მაღალი მოხმარების მქონე მომხმარებლებისთვის შეიძლება არსებობდეს ჯანმრთელობის შესაძლო რისკი, განსაკუთრებით ასისა და ვერცხლისწყლის კონტამინაციის გათვალისწინებით. ამ კონტექსტში განვიხილავთ მძიმე მეტალების ჯანმრთელობის რისკს ზღვის თევზში, ჯანმრთელობის რისკის შეფასებას, ყოველდღიური მიღების შეფასებას (EDI), სამიზნე საფრთხის კოეფიციენტს (THQ) არაკარცინოგენური რისკისთვის, კარცინოგენულ რისკს (CR) და ასევე სტატისტიკური ანალიზის მაჩვენებლებსაც.

საკვანძო სიტყვები: მსოფლიო ეკონომიკა, საზღვაო ტრანსპორტი, გარემო, ტექნოლოგიური რესურსები

1. The importance and role of maritime transport in the current world

Currently, the transports are an essential part of material production, which, through their role in the movement of goods, decisively influences the world economy and specifically international trade.

Considering the current understanding, transport and port services are those works that carry out the movement of goods and people over a certain distance, loading, unloading, transshipment of goods from one means of transport to another. The development of transport and the provision of port services, on a national and international level, has led over time to a rapprochement of the countries, to a development at the same rate of trade.

This must be viewed in harmony with the surrounding environment. Thus, the connection between the economic coordinates and the other components of the macroeconomic framework, synthesized from a theoretical point of view must take into account the interactions between: ambient, human resources, superstructure (social, political, legally, cultural, etc), economic relations, material products (technical and technological resources).

The development of the environment and the economy must be seen as a component part of an integrated system, which has bidirectional links to the other components, which can influence the development of the system components, being influenced, in turn, by their evolution.

Maritime transport has a special role in the temporal-spatial relationship between geographical areas, continents, and current states of the world. Maritime transport has the role of creating links between all these areas, regions and states for the performance of complex categories of economic, commercial, social and even political activities.

The current maritime transport, in fact, represents a large number of services that have a multidimensional character, which have determined and influenced the development of other economic and social activities, but also of a legal nature.

The importance of maritime transport can be traced starting with the following aspects: historic, economic, social political, environment protection, education and scientific research.

Historically, maritime transport has had generally a major contribution to the development of human society, in particular in the Black Sea region, since antiquity, the era of great geographical discoveries, the modern era and especially the current period.

The economic development of society, the creation of new jobs on board ships, in the port industry and in the shipbuilding, industry was linked to the evolution of maritime transport.

From a social point of view, maritime ships facilitated the movement of people from one country to another, to satisfy economic or social needs, trade, and

knowledge. Currently, new requirements have appeared related to maritime transport, such as those related to tourism, scientific research, etc. Another social aspect is that related to the relationships established between those who use maritime transport, which have ensured over time, the formation of especially close relationships between the owners of maritime vessels and the beneficiaries of the transports, suppliers, intermediaries, and authorities.

The political aspect is reflected in the acts and laws developed by the state authorities. The national authorities have a particularly important role through the measures they adopt in this field, both in the sense of stimulating maritime transport activity, but also of restricting it at certain times. Also in this sense, it must be understood that political decisions have particularly important effects on maritime transport. The influence of the political factor on maritime transport is especially evident in times of crisis that occur in region.

Environmental protection has become such an important feature for maritime transport, through the implications it has, that it can no longer be ignored, also taking into account the fact that international legislation in the field of environmental protection has so many restrictions that they can affect decisions regarding to maritime transport activities. In this sense, these restrictions must be evaluated, taking into account all the costs related to environmental protection and especially to restoration in case of pollution, adding the huge fines. The consequences of maritime transport on the maritime environment do not only refer to pollution, which is of the greatest importance, but also to topographical changes of seacoasts, harbor areas, channels, straits and port basins, etc.

The educational aspect is represented by the training of both officers and sailors, as well as specialists who will work at the headquarters of shipping companies, port operators, maritime agencies, naval authorities.

From the point of view of scientific research, there is practically no fundamental field that does not produce effects on maritime transport, on shipbuilding, as well as on the training and development of human resources in the field. In this way, maritime transport has come to represent a sector of activity that facilitates, from an economic point of view, the production of material goods and the provision of services, having an important contribution to increasing the added value of products and services. On the other hand, taking into account that fish is considered a significant part of a healthy, well-balanced diet due to its exceptional nutritional properties (high-quality proteins, vitamins, essential omega-3 fatty acids). Fish and seafood are unique dietary sources of cardioprotective docosahexaenoic (DHA) and eicosatetraenoic (EPA) fatty acids. Thus, many public health authorities recommend regular fish consumption equivalent to at least 1–2

serving per week in order to prevent diet-related chronic diseases. Unfortunately, anthropogenic environmental impacts (industry, agriculture, mining) significantly increase the naturally occurring amounts of heavy metals in the environment, including the marine ecosystem. Consequently, marine organisms (fish, shellfish, crustaceans) can accumulate these metals to potentially toxic concentrations. Often, fish and other seafood represent one of the main sources of exposure to metals in the general population. Foods that contain toxic metals above the permitted levels are considered to be harmful to human health and are banned for trade by many national and international regulations.

2. Health risk of heavy metals in marine fish

Generally speaking, accelerating industrialization had dramatic consequences for human society, materialized by multiple changes. These changes has undesirable effects such as amplification of [pollutants](#) into the environment. Nowadays, heavy metals are the main ones as micropollutants and are considered of universal interest. Most heavy metals are found in factory and farm wastewater, typically dumped into marine water. These pollutants accumulate as surface sediment. Heavy metals discovered in sediments that are not reactive but are potentially hazardous are considerate as stable contaminants. Thus, pollutants from sediment get into the water, food, and habitats of organisms. Accumulation of these pollutants occurs in the food web due to the relationship between water and sediments. As a result, sediments act like a warehouse of heavy metals in the aquatic environment, mostly in estuarine, coastal, and port areas. A part of such heavy metals is adsorbed on suspended solids and organic tissue in seawater and finally deposited in sediments. As an immediate consequence, heavy metal contents in the sediments can correspond to the surrounding aquatic environment quality, in dissonance with the generally low concentration in the water column. However yes heavy metals such as Ni, Cu and Zn, play a fundamental role for aquatic life, they could be toxic at a certain level, and therefore present risks to aquatic biological diversity. The result is as, heavy metals accumulated in sediments can cause harmful effects on aquatic organisms, leading in time to impacts on the aquatic ecosystem, even threatening human health through the contaminated food chain. In conclusion, sediments are used as an environmental indicator in assessing the impacts of anthropogenic heavy metal pollution.

It is known that seaports are important areas for economic and trade activities, and therefore have become a land–sea coordinated area strongly influenced by human activities. Sea transportation, fishery, ship maintenance, and commercial activities surrounding seaports release pollutants into the adjacent waters and sediments. By

their very role, ports are a semi-enclosed water area with dike constructions, resulting in limited water circulation and slow renewal after being polluted. So, in port areas is favored accumulation of considerable pollutants, e.g, in the sediments which are considered as essential points of anthropogenic pollution.

As far as fishing port management, it is known that this activity plays an essential government role in environmental and economic aspects as it supports the fishery, being the principal food and economic resource, first for coastal localities. Determining the pollution status of fishing ports will help the planning of facilities, construction activities, drafting of management statutes, and control of pollution sources. It turned out that fishing port sediments worldwide have been to a high degree contaminated with heavy metals. Maintenance operations of fishing vessels and wastewater discharges may constitute the primary sources of heavy metals in fishing port sediments.

2.1. Health risk assessment

Increased attention is granted to analyzing the concentration of heavy metals in the muscle tissues of fish, which mainly are consumed as food. In order to assess the potential health shares in connected with heavy metal contamination in water, in most cases the studies determined the Estimated Daily Intake (EDI) and Target Hazard Quotients (THQ) taking into account the levels of heavy metals detected in the fish.

2.1.1. Estimated of Daily Intake (EDI)

It is possible to derived Human health hazards taking into consideration metal consumption via different food. More precisely, EDI calculate based on metal concentrations discovered in any food and associating on the daily consumption of that food. To calculate the value of EDI take into account metal concentration ($\mu\text{g/g}$), FIR (Food Ingestion Rate) which is the daily consumption of fish (gram day^{-1}) per capita, and Body Weigh BW). The average FIR accepted (FAO) is 55.5 g/day; the BW accepted (USEPA) is 70 kg, meaning average body weight for adults.

2.1.2. Target Hazard Quotient (THQ) for non-carcinogenic risk

The ingestion of contaminants determines the potential health risk which can be identified by assessing THQ. It is calculated as estimated daily intake (EDI)/Oral

reference doses (RfD). The reference dose (mg/person/day) accepted for Pb, Cr, Cu, and Zn is 0.0035, 0.003, 0.3, and 0.3 respectively (USEPA). To calculate THQ must take into account Exposure Duration E_D , e.g. 65 years (UESPA) and Exposure Frequency E_F considered as 365 days/year; also, the Estimated Daily Intake (EDI) which is the intake of each metal content per day, while the Average Time (AT) refers to the average exposure time for non-carcinogens (i.e., E_D multiplied by E_F).

2.1.3. Carcinogenic Risk (CR)

In the cases in which exposure to carcinogens exceed a lifetime can increase cancer's probability, called Carcinogenic Risk (CR). In literature, the value of CR is included between 10 and 6 to 10⁻⁴. If this value increases to 10⁻⁴, it is considered a carcinogenic risk (USPA). To calculate the CR must take into account: Cancer Slope Factor (CSF) described in Integrated Risk Information System (IRIS); the values of CSF in the case of for Pb and Cr are 0.0085 and 0.5 mg/kg/day respectively (UESPA).

2.1.4 Statistical analysis and map

Using the statistical methods, it was done to the concentrations of the metals previously presented. In this respect must be utilize the Pearson [correlation coefficient](#) with the aim of obtaining the correlation between these metals; is necessary to determine the location of each study area. To create the maps must use the Geographic Information System tool to present the data (GIS). In order to found where heavy metals are, was used the Inverse Distance Weighted (IDW) interpolation method from ArcMap 10.4's Spatial Analyst Tools.

3. Conclusions

Transports represent an important aspect of material production, which, through their role in the movement of goods, decisively influences the other branches of the world economy, including international trade. Thus, the connection between the economic coordinates and the other components of the macroeconomic framework, synthesized from a theoretical point of view must take into account the interactions between ambient, human resources, superstructure (social, political, legally, cultural, etc), economic relations, material products (technical and technological resources). Maritime transport has a special role in the temporal-spatial relationship between geographical areas, continents and current states of the world. Maritime transport has the role of creating links between all these areas, regions and states

for the performance of complex categories of economic, commercial, social and even political activities.

The importance of maritime transport can be traced starting with the following aspects: historic, economic, social political, environment protection, education and scientific research.

Environmental pollution with toxic metals can lead to the possible contamination of the marine fish. The studies of levels of As, Cd, Cr, Hg and Pb is essential to estimate the health risk. The potential health risk may exist for high exposure consumers considering the possible contamination of As and Hg in particular.

References

1. Jousse, G. - Gestion des risques et de la sécurité, Imestra Edition, France, 2001, 266 p.
2. Tchounwou, P.B., Yedjou, C.G., Patlolla, A.K. & Sutton, D.J. Heavy metal toxicity and the environment in Molecular, clinical and environmental toxicology, vol 101 (ed. Luch, A.) 133–164 (Springer, 2012).
3. Pappalardo, A. M., Copat, C., Ferrito, V., Grasso, A. & Ferrante, M. Heavy metal content and molecular species identification in canned tuna: Insights into human food safety. *Mol. Med. Rep.*15, 3430–3437 (2017).
4. EFSA (European Food Safety Authority). Scientific Opinion on health benefits of seafood (fish and shellfish) consumption in relation to health risks associated with exposure to methylmercury. *EFSA J.*12, 3761 (2014).
5. Taylor, C. M., Emmett, P. M., Emond, A. M. & Golding, J. A review of guidance on fish consumption in pregnancy: is it fit for purpose? *Public Health Nutr.*21, 2149–2159 (2018).
6. Vromman, V. *et al.* (2010) Dietary cadmium intake by the Belgian adult population. *Food Addit. Contam. Part A Chem. Anal. Control Expo Risk Assess.* 27(12), 1665–1673. <https://doi.org/10.1080/19440049.2010.525752> (2010).
7. EFSA (European Food Safety Authority). Statement on the benefits of fish/seafood consumption compared to the risks of methylmercury in fish/seafood. *EFSA J.*13, 3982 (2015)

ტურიზმი / Tourism

The Business Environment of the Hotel Sector in Georgia and Sustainable Development Trends

სასტუმრო სექტორის ბიზნეს გარემო საქართველოში და მდგრადი განვითარების ტენდენციები

Maia Azmaiparashvili

PhD in Ecology, Associate Professor at Gori State University; Professor at European University

e-mail: maiaazmaiparashvili@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7868-5463>

Abstract: The hospitality sector is seen as a source of foreign exchange earnings, a means of increasing the employment of the population, a catalyst for the development of infrastructure and such sectors as construction, agriculture, food industry, trade and others. Competition is increasing in the hotel business of Georgia, there is an oversupply in the market, the number of tourists has increased, and therefore the number of hotel rooms in the country is increasing, however, there are challenges in terms of quality management in the field of hotel services. The aim of the topic is to investigate the issues of implementing ISO standards of the international management system in the field of Georgian hotel services. The objectives of the research are to determine the positive impact of international standardization of services (ISO), to study the characteristics of sustainable management of hotel services, to analyze international trends in hospitality business. It was revealed that the hotel sector should significantly improve sectoral policies with sustainable approaches, consider the need for ISO certification in management mechanisms, prioritize future-oriented green management style, set science-based carbon reduction goals, and involve hotel organizations in the green supply chain.

Key words: Hotel, Quality, ISO Standards, Sustainable, Business Environment, Certification.

მაია აზმაიფარაშვილი

ეკოლოგიის დოქტორი, გორის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი, ევროპის უნივერსიტეტის პროფესორი

ელ-ფოსტა: maiaazmaiparashvili@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7868-5463>

აბსტრაქტი: მასპინძლობის სექტორი გვევლინება, როგორც სავალუტო შემოსავლების წყარო, მოსახლეობის დასაქმების ზრდის საშუალება, კატალიზატორი ინფრასტრუქტურისა და ისეთი დარგების განვითარებისთვის, როგორცაა მშენებლობა, სოფლის მეურნეობა, კვების მრეწველობა, ვაჭრობა და სხვა. საქართველოს სასტუმრო ბიზნესში იზრდება კონკურენცია, არსებობს ჭარბი მიწოდება ბაზარზე, გაზრდილია ტურისტების რაოდენობა. შესაბამისად, იზრდება სასტუმრო ოთახების რაოდენობა ქვეყანაში, თუმცა, სასტუმრო მომსახურების სფეროში ხარისხის მენეჯმენტის თვალსაზრისით, არსებობს გამოწვევები. თემის მიზანს წარმოადგენს გამოვიკვლოთ საქართველოს სასტუმრო მომსახურების სფეროში მენეჯმენტის საერთაშორისო სისტემის ISO-ს სტანდარტების დანერგვის საკითხები. კვლევის ამოცანებია მომსახურების საერთაშორისო სტანდარტიზაციის (ISO) დადებითი გავლენის განსაზღვრა, სასტუმრო მომსახურების მდგრადი მართვის მახასიათებლების შესწავლა, სასტუმრო ბიზნესში საერთაშორისო ტენდენციების გაანალიზება. გამოვლინდა, რომ სასტუმრო სექტორმა მნიშვნელოვნად უნდა გააუმჯობესოს დარგობრივი პოლიტიკა მდგრადი მიდგომებით, გაითვალისწინოს მართვის მექანიზმებში ISO-ს სერტიფიცირების აუცილობლობა, პრიორიტეტული უნდა გახადოს მომავალზე ორიენტირებული მართვის მწვანე მენეჯმენტის სტილი, უნდა დააწესოს ნახშირბადის შემცირების მეცნიერებაზე დაფუძნებული მიდგომები, სასტუმრო ორგანიზაციები ჩართოს მწვანე მიწოდების ჯაჭვში.

საკვანძო სიტყვები: სასტუმრო, ხარისხი, ISO-ს სტანდარტები, მდგრადი, ბიზნეს გარემო, სერტიფიცირება.

შესავალი: ქვეყნებს შორის დამყარებულმა დიპლომატიურმა ურთიერთობებმა და ტექნოლოგიურმა რევოლუციებმა, მოგზაურობა დღეს მნიშვნელოვან მოვლენად აქციეს. თანამედროვე მოგზაური ხარისხზე დაფუძნებულ პროდუქტებს ირჩევს, რომელიც მისთვის კომფორტული დასვენების შესაძლებლობასთან ასოცირდება. ტურისტული განთავსების ობიექტებში, მომსახურების ხარისხის ეფექტურობის ამაღლების მიზნით, მსოფლიოში მილიარდობით დოლარი იხარჯება. სასტუმროს ბიზნესის წარმატების გასაღები, შეიძლება ითქვას, სტუმრის კმაყოფილება და შენარჩუნებაა. ახალი მომხმარებლის შეძენა ბევრჯერ უფრო ძვირი უჯდება ბიზნესს, ვიდრე არსებული მომხმარებლის შენარჩუნება. ყველა ჰიპერკონკურენტულ ინდუსტრიაში მეტოქეობა არანორმალურად მაღალია და კონკურენცია სასტიკი, კომპანიები დიდი ყურადღებით აკვირდებიან

კონკურენტებისა და ინდუსტრიის ლიდერების ნაბიჯებს. სტანდარტიზაციის საერთაშორისო ორგანიზაციის (ISO: Global standards for trusted goods and services) მიერ შემუშავებული სტანდარტები ბიზნესში კონკურენტული უპირატესობის მოპოვების საუკეთესო საშუალებაა. ISO 9001:2015 (Quality management systems Requirements) სტანდარტი ვრცელდება მსხვილ ორგანიზაციებზე. საერთაშორისო დონეზე აღიარებულია და უპირატესობა ენიჭება ხარისხის მართვის სისტემას, რომელიც მომხმარებელთა ნდობის და კმაყოფილების გაზრდას გულისხმობს. აღნიშნული სტანდარტი 170 -ზე მეტ ქვეყანაში გამოიყენება ადგილობრივი მცირე თუ დიდი კომანიების მიერ. ISO 9001 ხარისხის მართვის სისტემა არის ბიზნესის გაუმჯობესების მძლავრი ინსტრუმენტი, რომელიც უზრუნველყოფს საქმის მდგრად და უწყვეტ განვითარებას. ხარისხის მართვის სისტემის დანერგვით, წარმოებას შეუძლია: 1. გააუმჯობესოს სამუშაო პროცესები; 2. გაზარდოს კონკურენტუნარიანობა ადგილობრივ და საერთაშორისო დონეზე, აამაღლოს ნდობა ბიზნესისადმი; 3. მარტივად დაამყარდეს საქმიანი ურთიერთობები უცხოელ პარტნიორებთან; 4. გაიზარდოს კომპანიის ცნობადობა და მოხდეს გაყიდვების სტიმულირება; 5. უზრუნველყოფს მარეგულირებელ კანონმდებლობასთან შესაბამისობა; 6. საჯაროდ გამოვლინდეს მენეჯმენტის ძლიერი მხარეები; 7. დაამყარდეს ეფექტური კომუნიკაცია ყველა დაინტერესებულ მხარესთან და ა. შ. სერტიფიცირების პროცესი დამოკიდებულია კონკრეტული კომპანიის მოცულობასა და სამუშაო პროცესების თავისებურებებზე. ISO 9001 და ISO 14001 – ორივე საერთაშორისო სტანდარტია ორგანიზაციული მენეჯმენტისთვის, მაგრამ მათ აქვთ განსხვავებული მიზნები. ISO 9001 ეხმარება ორგანიზაციებს გააუმჯობესონ ხარისხის მართვა და მომხმარებელთა კმაყოფილება. ISO 14001 ეხმარება ორგანიზაციებს შეამცირონ გარემოზე ზემოქმედება და ხელი შეუწყონ მდგრადობას. ISO სტანდარტები, რომლებიც განიხილავენ მართვის სხვადასხვა ტიპს, როგორცაა, მაგალითად, ISO 9001 ხარისხისთვის და ISO 14001 გარემოს მენეჯმენტისთვის, ყველა სტრუქტურირებულია ერთნაირად. ეს ნიშნავს, რომ კომპანიებს, რომლებიც იყენებენ ISO მენეჯმენტის სტანდარტს, გაუადვილდებათ ორგანიზაციული მენეჯმენტის სხვა ასპექტების ინტეგრირება არსებულ მართვის სისტემაში. ISO 14001 სტანდარტის დანერგვით გარემოს დაცვის მენეჯმენტის ეფექტიანი სისტემით უზრუნველყოფილია ბიზნესი და საშუალებას აძლევს შეურთდეს მწვანე პოლიტიკას გლობალური მასშტაბით (<https://www.iso.org/standard/62085.html>). საერთაშორისო სტანდარტები მხარს უჭერს საერთო გლობალურ მიდგომას მდგრადი განვითარების მიზნების მიღწევის საკითხში, როგორცაა კლიმატის ადაპტაცია და შერბილება,

მდგრადი ფინანსები, მწვანე ეკონომიკა, ისევე, როგორც მრავალი გარემოსდაცვითი და სოციალური სარგებელი მთელს მსოფლიოში.

მომსახურების ხარისხი რომ ძირითადი გამოწვევაა სასტუმრო ინდუსტრიაში, ცხადად წარმოჩნდა საქართველოს ეკონომიკური პოლიტიკის სამთავრობო პროგრამაში, სადაც აღნიშნულია მომსახურების ხარისხის სტანდარტების გაუმჯობესების აუცილებლობა. სასტუმრო ინდუსტრიის სამომავლო განვითარებაში ჯერ კიდევ არ მოიაზრება საერთაშორისო დონეზე აღიარებული სარეიტინგო სისტემა, რომელიც მოახდენს სასტუმროთა დიფერენცირებას ISO-ს სერტიფიცირების პარამეტრების მიხედვით. მსოფლიოში მომსახურების ინდუსტრიაში გლობალური ცვლილებების პირობებში განვითარება ხდება ხარისხის დონის ამაღლების, მწვანე მენეჯმენტის, გარემოს დაცვის, მდგრადი ინფრასტრუქტურის, უსაფრთხოების, მწვანე ინვესტიციების მოზიდვის, კვალიფიკაციური კადრების გადამზადების მხრივ. ნაშრომის კვლევის საგანს წარმოადგენს სასტუმრო ბიზნესში ხარისხის მენეჯმენტის სტანდარტების ISO-ს სერტიფიცირების დანერგვის საკითხის შესწავლა. კვლევის ობიექტებად განისაზღვრა როგორც მაღალი კლასის ბრენდული, ისე არაბრენდული სასტუმროები. კვლევაში გამოყენებულია გამოკითხვა, ანკეტირება, ვერბალური ინტერვიუები განთავსების ორგანიზაციების წარმომადგენლებთან. ტურისტულ მომსახურებაში, ტურისტული განთავსების ობიექტებში მართვის სისტემის გაუმჯობესება და თანამედროვე სტანდარტებით განვითარება საყურადღებო საკითხად მიგვაჩნია.

ლიტერატურის მიმოხილვა: საკითხის ირგვლივ მოძიებული ბიბლიოგრაფიული მასალა ცხადყოფს, რომ ISO-ს საერთაშორისო სტანდარტიზაციის დანერგვის საკითხებს ქართველ ავტორთა მცირე ნაწილი განიხილავს. აღსანიშნავია ვ. აბულაძის, ლ. კოჭლამაზაშვილის, ლ. დოლიკაშვილის, ი. ფარესაშვილის, ბ. ბარკალაიას პუბლიკაციები. უცხოელი მკვლევარებიდან ვ. ლევკულიჩის, ა. მომოტის, დეპაკ ელდო ბაბუს, არჩინდერ კაურის, ჩ. რ.ა მატლოუბ ხუსაინის, ა.ს. კუსკოვის, ბენი ჩანის, შულც დონის და სხვათა ნაშრომები. მათგან საინტერესო მოსაზრებები აქვთ ვიქტორია ლევკულიჩს და ალექსანდრ მომოტის ნაშრომებში – „ISO სტანდარტების გამოყენება სტუმართმოყვარეობის ინდუსტრიაში“ და „ევროპული კლასტერების შედარებითი ანალიზი“. მათი მოსაზრებით დასტურდება ჰიპოთეზა, რომ რაც უფრო აქტიურია ISO 9001 სტანდარტები ევროპის ქვეყნებში, მით უფრო მაღალია დარგის განვითარების დონე, კორელაცია სტუმართმოყვარეობის ინდუსტრიაში. მეცნიერები სულ უფრო მეტად ამტკიცებენ, რომ ISO სტანდარტებს აქვთ გავლენა საზოგადოების მდგრად განვითარებაზე და დაკავშირებული არიან კეთილდღეობის ზრდასთან ისეთი ინდიკატორებით, როგორცა არის მშპ ერთ სულ

მოსახლეზე, დასაქმება, ადამიანური განვითარების ინდექსი და სხვა. შესაბამისად, მკვლევართა აზრით, დაკვირვებები ცხადყოფენ, რომ ISO სერთიფიკატებს მზარდი შედეგები აქვთ სასტუმროების სექტორში, აგრეთვე, დიდ გავლენას ახდენენ არა მხოლოდ ინდუსტრიის ეფექტურობის გაუმჯობესებაზე, არამედ უზრუნველყოფენ მზარდი კონკურენციის პირობებს.

კვლევის მეთოდოლოგია: კვლევაში ვეყრდნობით თვისებრივი კვლევის მეთოდებს, გამოყენებულია ემპირიული კვლევა, გამოიკითხა სასტუმრო ორგანიზაციები, გაანალიზებულია სპეციალური და ფუნდამენტური შრომები.

დისკუსია/შედეგები: ქვეყანაში სულ უფრო პოპულარული ხდება ეკონომიკის მნიშვნელოვანი სექტორი – სასტუმროების სფერო. იზრდება კონკურენცია ადგილობრივ და საერთაშორისო ბაზარზე. სტატისტიკური მაჩვენებლებით, საქართველოში სასტუმრო ინდუსტრია სწარაფად ვითარდება. 2022-2023 წლებში საქართველოში დაახლოებით 2,2 ათასი ეკონომიკური სუბიექტი მოქმედებდა. ეს საწარმოები ფლობენ 2 213 სასტუმროს და მსგავსი ტიპის დაწესებულებებს. ნომერთა რაოდენობამ შეადგინა 45 807 ერთეული, ხოლო სასტუმროებში დასაქმებულთა რიცხვი გაუტოლდა 23 259 კაცს (<https://www.geostat.ge/ka/>). ტურიზმის ადმინისტრაციის პროგნოზით, 2025 წლამდე საქართველოში 292 ახალი სასტუმრო აშენდება და სექტორში დამატებით 33 729 საწოლი ადგილი გაჩნდება. ოთახების რაოდენობა კი, წინასწარი გათვლებით, 17 000-მდე იქნება (<https://gnta.ge>).

სასტუმრო ბიზნესში მომგებიანობა დიდწილად დამოკიდებულია მის ეფექტიან მართვაზე. უნდა ითქვას, რომ სასტუმროს მართვა ოცდამეერთე საუკუნეში რთული ამოცანაა. სასტუმროები ერთმანეთისაგან განსხვავდება კლასიფიკაციის, ტევადობის, ადგილის, ნომრების რაოდენობის და სხვა მრავალი ნიშნით. სხვადასხვა კატეგორიის სტუმრების მიღება, მათზე ზრუნვა, საკვებისა და თავშესაფრის შეთავაზება – მუდმივად მოთხოვნადი სერვისებია და ეს მოთხოვნები განუწყვეტლივ იზრდება. თანამედროვე სასტუმროს მფლობელს დღეს სჭირდება სიღრმისეული ცოდნა ინტერნეტ-ოპერაციების, საერთაშორისო დაჯავშნის სისტემების, ფინანსების, მარკეტინგის, კლიენტებთან და დაინტერესებულ მხარეებთან ურთიერთობის, გარემოს მენეჯმენტის, ეთიკისა და სოციალური პასუხისმგებლობი შესახებ. სასტუმრო ბიზნესის თავისებურება მდგომარეობს იმაში, რომ მისი წარმოებული პროდუქცია მომსახურებაა, რომლის წინასწარი დათვლა ან გაზომვა შეუძლებელია. სასტუმრო მომსახურების შეფასება მიწოდებისთანავე ხორციელდება. ჩვენი აზრით, საქართველოს სასტუმრო ბიზნესში ISO-ს სტანდარტების დანერგვა საუკეთესო ფაქტორია ტურიზმისა და მასპინძლობის ინდუსტრიის

ხარისხიანი განვითარებისათვის. მსოფლოს მაღალი კლასის სასტუმროების დიდ ნაწილში უკვე დანერგილია ISO 9001 სტანდარტი და სერტიფიცირება, რაც არის საერთაშორისო დონეზე აღიარებული ხარისხის მართვის უნივერსალური სისტემა. მაგალითად, ბრენდული ტიპის სასტუმროები (Inkaterra Hotels) სარგებლობენ ხარისხის მართვის საერთაშორისო სისტემის ISO-9001 და ISO-ს 14000 სტანდარტებით, რაც წარმოადგენს ბიზნესის გაუმჯობესების ინსტრუმენტს და უზრუნველყოფს დახმარებას ბიზნესის მდგრადი და უწყვეტი განვითარებისთვის. ISO-ს 14000 სტანდარტი, კერძოდ, ეხება გარემოსდაცვითი მართვის ასპექტებს. სტანდარტები ზრდის ცნობადობას და ეხმარება საწარმოებს გამოავლინონ მწვანე მენეჯენტის ძლიერი მხარეები. ISO სტანდარტებით საქმიანობა არის გარანტი იმისა, რომ მომხმარებელმა მიიღოს ხარისხიანი მომსახურება გარემოს დაცვის, სურსათის უვნებლობის, სოციალური პასუხისმგებლობის, მწვანე ენერგეტიკით უზრუნველყოფის და კონკურენტუნარიანი ტურისტული პროდუქტის შეთავაზებით.

სასტუმრო სექტორის შესწავლა გვიჩვენებს, რომ მას აქვს ყველაზე მაღალი უარყოფითი გავლენა გარემოზე (დაბინძურება, ნარჩენები, სათბურის გაზები და სხვ.). საერთაშორისო ორგანიზაცია „მწვანე შენობა ყველასათვის“ (შემდგომში – Farnek Avireal) მოუწოდებს სასტუმროებს მდგრადობის მიზნების ოპტიმიზაციისკენ. ორგანიზაცია Farnek Avireal-ი დაარსდა 1980 წელს არაბეთის გაერთიანებულ საემიროებში. არის მდგრადობის ლიდერი და აშშ-ს მწვანე შენობების წევრი, მიენიჭა პრესტიჟული Emirates Energy-ს ჯილდო. Farnek Avireal-ი მართავს უამრავ ობიექტს, მათ შორის მსოფლიოში ყველაზე მაღალი შენობის – ბურჯ ხალიფას ტექნიკურ მომსახურებას. მათ შეიმუშავეს პროგრამა, რათა დაეხმარონ სასტუმროებს, შეამცირონ ხარჯები და დანერგონ მწვანე მოხმარება. Farnek Avireal-ი არის მრავალი ჯილდოს მფლობელი კომპანია. მისი წარმატებები გაშუქებულია მრავალი პუბლიკაციით, მათ შორის „Facilities Management Middle East and Clean Middle East“-ის მიერ. ასევე, მას აღიარებს ინდუსტრიის რამდენიმე საერთაშორისო მარეგულირებელი ორგანო, მათ შორის ISO და EQFM (<https://www.farneka.com/certification-awards/>).

მდგრადობის ბაზრის ლიდერი აღნიშნავს: „ჩვენ ვეხმარებით სასტუმროებსა და კურორტებს შემცირონ გარემოს დანაგვიანება ნახშირბადით. ჩვენი მოწინავე ტექნოლოგიის გამოყენებით, მომხმარებელს შეუძლია გამოთვალოს ნახშირბადის დიოქსიდი (CO) ემისიების ჩათვლით, უსარგებლო ენერჯისა და წყლის რეალური ღირებულება მოხმარებისას, ასევე, გამოთვალოს არარეციკლირებადი ნარჩენების წარმოება“. ორგანიზაციამ გამოიკვლია 26 სასტუმრო, რომელთა მიერ გარემოს ნახშირბადით დანაგვიანების საერთო სავარაუდო მოცულობა (ე.წ.

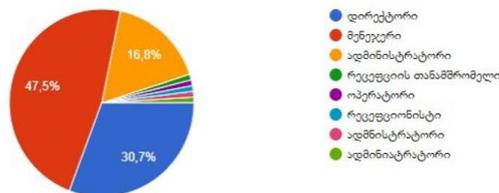
ნაკვალევი) არის დაახლოებით 9 მილიონი ტონა. აქედან დაახლოებით 4,6 მილიონი ტონა არის ენერჯის მოხმარების შედეგი, ხოლო 4,4 მილიონი ტონა – არაპირდაპირი ემისიების, სხვა რესურსების მოხმარების შედეგი. სასტუმროს ნომრის საშუალო ნახშირბადის ნაკვალევი დაახლოებით თანაბარია აშშ-ს ერთი საშუალო სახლის ანალოგიური მონაცემების. აშშ-ში სასტუმროს ქსელებს აქვთ შესაძლებლობა დანერგონ გარემოსდაცვითი პოლიტიკა კორპორატიულ სტრატეგიულ დონეზე და, შესაბამისად, შეამცირონ გარემოზე ზემოქმედება (<https://www.farneek.com/>).

ჩვენი კვლევის მიზანიდან გამომდინარე, შევისწავლეთ საქართველოს სასტუმროებში მდგრადი მართვის პოლიტიკა, კერძოდ ISO-ს სერტიფიცირების დანერგვის საკითხები. საინტერესო აღმოჩნდა მაღალი კლასიფილაციის ქსელური (ჰოლიდეი ინ თბილისი, ბილტმორი თბილისი, პარაგრაფი, ჰილტონი, ჯორჯიან პალასი, კოლეჯიუმ მარინა, რადისონ ბლუ ივერია და სხვა) სასტუმროების პერსონალის გამოკითხვის შედეგები. გამოკითხულთა სტატუსი, სასტუმროს ორგანიზაციული სტრუქტურის მიხედვით, შემდეგნაირად განაწილდა: 30% იყო სასტუმროს დირექტორი, 47,5% – მენეჯერი, 16,8% – ადმინისტრატორი, რეცეფციონისტი, ოპერატორი და სხვა. (იხ.დიაგრამა №1).

დიაგრამა №1.

თქვენი პოზიცია ორგანიზაციული სტრუქტურის

101 პასუხი

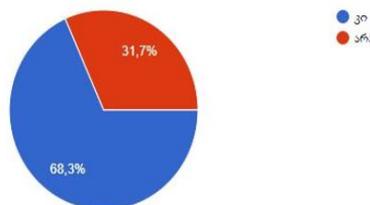

გამოკითხულ რესპოდენტთა უმეტესობა – 68,3% – პასუხობს, რომ მისთვის ცნობილია ISO სტანდარტები; 31,7%-თვის კი არ არის ცნობილი (დიაგრამა №2).

დიაგრამა №2.

გსმენიათ თუ არა საერთაშორისო ISO სტანდარტების შესახებ

101 პასუხი

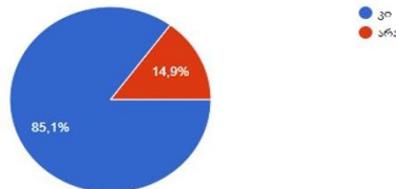

კითხვაზე, მიაჩნიათ თუ არა საერთაშორისო სტანდარტის დანერგვა მომსახურების ხარისხის გაუმჯობესების საწინდრად, ირკვევა, რომ 85,1%-ს მიაჩნია, ხოლო 14,9% – არა (იხ.დიაგრამა №3).

დიაგრამა №3.

მომსახურებაში ხარისხის გასაუმჯობესებლად მიაჩნიათ თუ არა საერთაშორისო სტანდარტების დანერგვა

101 პასუხი

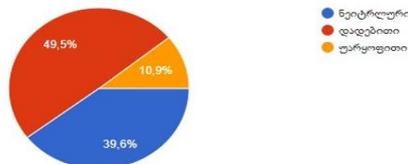

აღმოჩნდა, რომ სასტუმროების 39% არ ითვალისწინებს ურბანულ ეკოლოგიას, მდგრადი შენობა-ნაგებობების განვითარებაზე ზრუნვას, ხოლო 49% დადებითად აფასებს და ითვალისწინებს, 10% უარყოფითად არის განწყობილი მდგრადი ეკოლოგიური სასტუმროების შენობა-ნაგებობების მიმართ (დიაგრამა №4).

დიაგრამა №4.

თქვენი დამოკიდებულება ურბანული ეკოლოგიის, მდგრადი შენობა-ნაგებობების და სივრცითი განვითარების შესახებ

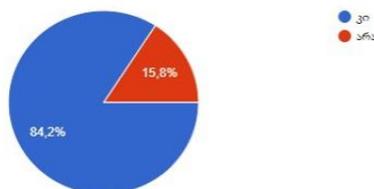
101 პასუხი

კვლევიდან ნათლად ჩანს, რომ საწარმოთა დიდ ნაწილს – 84,2% – სურვილი აქვს სასტუმრო ინდუსტრიაში გამოიყენოს განახლებადი ენერჯიები. 15,8%-თვის ასეთი რამ სასურველი არ არის (იხ.დიაგრამა №5).

გაქვთ თუ არა სურვილი განახლებად ენერჯიებთან დაკავშირებული პროექტების განახორციელების

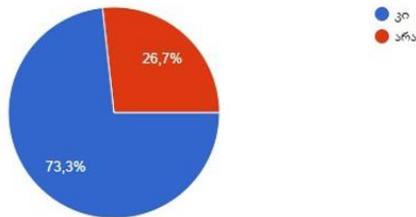
101 პასუხი

დიაგრამა №6 გვიჩვენებს, რომ გამოკითხულ რესპოდენტთა უმეტესობა – 73,3% –სამომავლო გეგმებში ითვალისწინებს მწვანე მენეჯმენტს, 27,7% არ ითვალისწინებს მწვანე მიდგომებს განვითარებაში. დიაგრამა №6.

სამომავლო გეგმა ითვალისწინებს თუ არა მწვანე მენეჯმენტს

101 პასუხი

კვლევებიდან ჩანს, რომ სასტუმროს სფეროში არ არსებობს ჩამოყალიბებული პოლიტიკა, რომელიც საქართველოში ISO-ს სტანდარტების პრაქტიკულად დანერგვას შეუწყობს ხელს. მიუხედავად იმისა, რომ გამოკითხვის შედეგებში ჭარბობს მოსაზრება მდგრადი განვითარების, მწვანე ინვესტიციების მოზიდვის, ურბანული მწვანე ეკონომიკის, ეკოლოგიური პროდუქტების წარმოების და განვითარების, ბიზნესის მიზნები საკმარისად არ არის მიმართული მდგრად განვითარებაზე. მნიშვნელოვან საკითხად მიგვაჩნია შესაბამისი სამსახურების დახმარებით ჩატარდეს კონსულტაციები სასტუმრო მომსახურებაში, ISO-ს საერთაშორისო სერტიფიცირების დანერგვის გათვალისწინებით. გლობალურ გარემოში მართვის ვექტორი მიმართული უნდა იყოს ხარისხის მართვის, გარემოს დაცვის, უსაფრთხოების, სურსათის უვნებლობის, მწვანე განვითარების მიზნებისა და ამოცანების გადაწყვეტისკენ. მნიშვნელოვანია ქვეყანის განვითარება მდგრადი, მწვანე მოდელებით, სადაც გათვალისწინებული იქნება, რომ ეკონომიკა საზოგადოების, საზოგადოება კი ბუნების ნაწილია.

ამრიგად, სასტუმრო სექტორში მწვანე მიდგომების დანერგვა, ენერჯის გონივრული მოხმარება და მასთან ასოცირებული ხარჯების შემცირება ხელს შეუწყობს ბუნებრივი რესურსების შენარჩუნებას, შემცირდება დაბინძურება და მივიღებთ მომხმარებლისთვის სასურველ გარემოს. საერთაშორისო სტანდარტიზაციის პოლოტიკა გულისხმობს ISO სერტიფიცირების მოპოვებას, ინფორმაციის მიღებას, ახალი სისტემის და პროექტების განხორციელებას. სტუმარმასპინძლობის ინდუსტრიამ უნდა იმოქმედოს გარემოსდაცვითი და სოციალური პასუხისმგებლობით, მდგრადი ოპერაციების, მწვანე ბრენდის დანერგვით. ახალი სტანდარტების

დანერგვა დღეს ნებაყოფლობითია, თუმცა რეკომენდირებულია. ISO-ს სტანდარტებით სარგებლობა სასტუმრო ბიზნესს მოუტანს უკეთეს შედეგს, შეამცირებს საბაზრო ღირებულებას და გაზრდის სერვისის ხარისხს მდგრადი მართვის, გარემოს დაცვის, ჯანმრთელობის და უსაფრთხოების მიმართულებით.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. „კლიმატის ცვლილების მწვანე წინგი“, საქართველოს პარლამენტის გარემოს დაცვისა და ბუნებრივი რესურსების კომიტეტი, თბილისი, 2023.
2. „მწვანე მეწარმეობა“ // ევროკავშირი საქართველოსთვის, CENN, 2022.
3. „სტანდარტები და ტურიზმი“ // პროექტის № AM/GPK-05/2019.
4. ფარესაშვილი ი., „სასტუმრო ინდუსტრიის გავლენა ტურიზმის განვითარებაში“ // სამეცნიერო შრომების კრებული „გლობალიზაცია და ბიზნესის თანამედროვე გამოწვევები“, თბილისი, 2019.
5. Acharya, Sanjit Ray, 2000:- Acharya, U.H.Sanjit Ray., ISO 9000 certification in Indian industries: A survey. Total Quality Management.
6. Legrand, W., Sloan P., Chen J., 2017:- Sustainability hospitality industry, Principles of sustainable operations, 2017.
7. Tourism and related services Hotels Service requirements Tourisme et services connexes Hôtels Exigences du service. <https://www.iso.org/obp/ui/>
8. <https://cdn.standards.iteh.ai/samples/73315/8ca7e90719b945e79cbc6adb268176b3/ISO-22483-2020.pdf>
9. Uniocking sustainability in the hospitality industry. Join Green Key (2023). Operatied by the Foundation fof Environmental Education. <https://www.greenkey.global/>
10. Levkulych, V., Momot, A., (2021). The use of ISO standards in the hospitality industry: a comparative analysis of European clusters. E3S Web of Conferences 277, 02004 (2021) ICEES. P.7-8
11. <https://www.inkaterra.com/>
12. www.sertifikasyon.net/en/detay/hoteq-500-otel-kalite-yonetim-sistemi-r/
13. <https://www.iso.org/standard/62085.html>
14. <https://www.geostat.ge/>
15. <https://gnta.ge>
16. <https://www.farneq.com/certification-awards>